

تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

خه لیه یه که م

ئه بوو به کری صید دیق

خوای لی رازی بیت

نووسینی

دکتور علی محمد الصلانی

وه رگی پانی

ماموستا عومه ر توفیق الخطاط

کتیبه خانه ی نارین
مه ولیر

دارالمعرفة
به یرووت

خه لیفه ی یه که م

ته بوویه کری صید دیق

خوای لی بازی بیت

ناوی کتیب : خه لیفه ی یه کهم شه بوو به کری صدیق (ﷺ)

نوسهر : دکتور علی محمد الصلابی

وهرگیتر : ماموستا عومهر توفیق الخطاط

بلاوکار : کتیبخانه ی نارین

شوینی چاپ : به یرووت — لوبنان

ژماره سپاردنی (۹۶۵) ی سالی ۲۰۰۷ ی پیدراوه

خه لیفه ی یه که م

ئه بوو به کری صید دیق

خوای لی پازی بیت

نووسینی

دکتور علی محمد الصلانی

وه رگی پانی

ماموستا عومه ر توفیق الخطاط

کتیبه خانه ی نارین
مه ولیز

دارالمعرفة
به یروت

الحمد لله مستحق الحمد...

والصلاة والسلام على رافع لواء المجد محمد وعلى آله الطيبين وصحبه
الميامين..
أما بعد

پیشہ کی نووسہ:

إن الحمد لله، نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ومن سيئات
أعمالنا، ومن يهده الله فلا مضل له، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له،
وأشهد أن محمداً عبده ورسوله.

﴿يَتَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

﴿آل عمران: ۱۰۲﴾

﴿يَتَأَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ

كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ ﴿النساء: ۱﴾

﴿يَتَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ ﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ

وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ ﴿

الأحزاب: ۷۰-۷۱.

پاشان... نہی پدروہ ردگار سوپاس بۆتۆ، سوپاسی کہ شایہنی گہورہ بی خۆت بۆ و مہزنی
دہسہ لآتت، سوپاس بۆتۆ تارازی دہبیت و سوپایش بۆتۆ کاتی پازیش دہبیت..

ہدہر لہسہ ردمی مندالیہوہ شہیدای ژیانہی -تہوبیکری صدیق بووم- خوی لی پازی بیت-
زۆر تامہ زرووی خویندندہوہو بیستنی ژیاننامہ گولایہ کەمی بووم، پۆژان تیپہرین و سالان پۆشتن،

خوای تهعالا ریتداری کردم به خویندن لهزانکۆی ئیسلامی له شاری مه‌دینه‌ی مونه‌وه‌ره، له‌ناو نه‌و وانانه‌دا که بریار بوو بیخوینن وانیه‌ی میژووی ئیسلام و میژووی جی نشینه‌ی راشیده‌کان بوو، مامۆستای وانکه‌داوای لی کردن که به ماده‌ی دیاری کراوه‌وه نه‌وه‌ستین که کتیبی (میژووی ئیسلام)ی دوکتور محمود شاکر بوو، به‌لکو پێنموونی کردن به خویندنه‌وه‌ی هه‌ردوو کتیبی (البداية والنهایة)ی (ابن کثیر) و (الکامل فی التاریخ)ی (ابن الاثیر) بۆ زیاتر ناشنابوون به ژیا‌نی (الص‌دیق))

نه‌و رینمونیانه‌ —پاش یارمه‌تی خوای گه‌وره‌— بوونه‌ هۆی ناشنابوونم ده‌رباره‌ی که‌سایه‌تی راسته‌قینه‌یی و سه‌رده‌مه‌که‌ی..

هه‌ر که‌سه‌و ناوی نامه‌ی دوکتوراکه‌م له‌زانکۆی (ام درمان) دیاری کرد له‌ژێر ناوی (فقه التمكن في القرآن الكريم وأثره في تأخير الأمة) باسه‌که‌م له‌سێ به‌شدا خۆی ده‌بینییه‌وه: یه‌که‌م: (فقه التمكن) له‌قورنانی پیرۆزدا، دووه‌م/ (فقه التمكن) له‌ژیا‌نامه‌ی پێغه‌مبه‌ردا ﷺ، سێ یه‌م/ (فقه التمكن) له‌لای جی نشینه‌ی راشیده‌کان.

باسه‌که‌م گه‌یشه‌ زیاتر له‌ (١٢٠٠) لاپه‌ره، به‌لام دوکتوری سه‌ره‌رشتیارم پێی باش بوو که ته‌نها له‌سه‌ر یه‌که‌م به‌ش بیت که (فقه التمكن) له‌ قورنانی پیرۆزه‌ به‌و شیویه‌ پێپه‌وی باسه‌که‌ی گۆڕیم و نه‌و شیوه‌ تازه‌یه‌شی خسته‌ به‌رده‌ستی نه‌نجوومه‌نی کۆلیژ و نه‌وانیش پێی پازی بوون،

پاشان پێی ووتم: پاش به‌ده‌ست هێنانی دوکتوراکه‌ت به‌یارمه‌تی خوا ده‌توانیت هه‌ردوو به‌شه‌که‌ی تر که (فقه التمكن) له‌ژیا‌نی پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ژیا‌نامه‌ی جێنشینه‌ی راشیده‌کان وه‌ک کتیب بیانوسیت به‌و هیوایه‌ی خوای گه‌وره‌ سودمه‌ندی کات بۆ موسلمانان، به‌کۆمه‌کی خوا به‌هۆی هێنانی هۆکاری به‌ره‌و پێش بردن کتیبی (فقه التمكن)ی ژیا‌نامه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ که‌ بوو به‌هۆی پێشاندانی پروداوه‌کان و شی کردنه‌وه‌ی به‌سه‌ره‌اته‌کان.

ئه‌م کتیبه‌ی که‌ ئیستا پێشه‌کی بۆ ده‌نوسم ده‌رباره‌ی (نه‌بووبه‌کر الص‌دیق) که‌سایه‌تی و سه‌رده‌مه‌که‌ی، چاکه‌که‌ی ده‌گه‌رپێنمه‌وه‌ بۆ خوای بالا ده‌ست و پاشان بۆ مامۆستای

سەرپەرشتیاری دوکتوراکەم و دەستەبەکی چاکەخوایش لە بانگخوایان و زانیان و مامۆستایان، ئەوانەی هانیان دام بە گەرنگی دان بە خوێندنی سەردەمی جێ نشینە راشیدهکان..

تەنانت یەکیکیان پێی ووتم: بۆشایی یەکی گەوره لەنێوان رۆڵەیی موسڵمان و سەردەمی جێ نشینە راشیدهکان دا دروست بوو، تێکەڵ بوونیکی خراپ پرووی داوه لە چوێ لەپێشتره که گەرنگی پێی بدری تاواي لێ هاتوو بەرهی گەنج بەهەڵە دەوان گەرنگی بە ژبانی بانگخوایان و زانیان و چاکەخوایان دەدەن زیاتر لەوێ که بە ژبانه‌نامه‌ی جێ نشینە راشیدهکان گەرنگی بدەن.

که ئەو سەردەمه ده‌وله‌مه‌نده له هه‌موو لایه‌نێکه‌وه چ لایه‌نی پامیاری یان راگه‌یاندن و ره‌وش و ئابووری و هزری و جیهادی و فیهقی، که ئێمه زۆر پێویستمان به‌و لایه‌نانه هیه،

به‌دواداچوون بکه‌مین ده‌رباره‌ی ده‌زگاکانی ده‌وله‌تی ئیسلامی و، وه‌ چۆن به‌ره‌و پێش بران به‌ تێپه‌رپوونی کات، وه‌ک ده‌زگای دادوه‌ری، دارایی، یاسای جێ نشینی، ده‌زگای سه‌ربازی، دامه‌زراندنی والی یه‌کان-سه‌رکرده‌کان- و ئەو هه‌ول و تێکۆشان و نیجه‌تیه‌ی یانه‌ی له‌و سەردەمه‌دا پرووی دا.. به‌تایبه‌ت پاش لیخشیانی گه‌لانی موسڵمان به‌شارستانیه‌تی فارسی و پۆمانی و سروشتی بزوتنه‌وه‌ پرزگاری خوازی یه‌کانی موسڵمانه‌کان.

ئهم کتێبه‌ له‌سه‌ره‌تاوه‌ ته‌نها ئەندیشه‌یه‌ک بوو، خواي گه‌وره‌ ویستی به‌یته‌ به‌ راستی یه‌کی به‌رچاو، خوا ده‌ستی گرتم، کاره‌کانی بۆ ئاسان کردم و نا‌ره‌حه‌تی یه‌کانی بۆ ته‌خت کردم، هاوکاری‌کردم بۆ گه‌یشتن به‌و سه‌رچاوانه‌، تاوام لێ هات هه‌ول دان بۆ ئهم کاره‌ بوو به‌ خولیاي سەرم و ده‌ستی گرت به‌سه‌ر هه‌ست و نه‌ست و بیروه‌وشمدا و کردم به‌ یه‌کی له‌ ئامانجه‌ گه‌وره‌کانم، شه‌و غوونیزۆرم چه‌شت له‌و پێناوه‌دا و گویم به‌ ئازار و نا‌ره‌حه‌تی و به‌ربه‌سته‌کان نه‌دا.. هه‌موو چاکه‌که‌شی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ خواي گه‌وره‌و میه‌ره‌بان.

میژووی سەردەمی جێنشینه‌ راشیده‌کان پڕیه‌تی له‌په‌ند و ئامۆژگاری، که‌ په‌رش و بلاوه‌ له‌ دوو توێی کتیب و سه‌رچاوه‌ گه‌روه‌کاندا، ئیتر هه‌ر لایه‌نێک هه‌یته‌، چ میژوویی، فه‌رموده‌یی، فیهقی، ئەده‌بی، پائه‌یی، که‌ ئێمه‌ زۆر پێویستمان به‌وه‌یه‌ کۆی که‌ینه‌وه‌ و پێک و پێکی بکه‌مین و راستی که‌ینه‌وه‌ -توئیک- شی بکه‌ینه‌وه‌،

میژووی جینشینه کان نه گهر به جوانی پیش کesh بکرت، خوراک به خش ده بیت بۆ گیانه کان و خاوین کهره وهیه بۆ دره وونه کان و رووناکی یه بۆ ژیری یه کان، ده مه زهره کهره وهیه بۆ هیمه ته کان، پهنو وانه پیش کesh ده کات، بیرو هوش پی ده گه یه نیت.. بیگومان سودیکی باشی لی وهرده گرین بۆ کاری پهره وهرده کردنی به ره یه کی موسلمان و گوش کردنی له سهر پرزگرمی پیغه مبه رایه تی، شاره زایش ده بین ده باره ی سهرده میک که خوی گهره ده باره یان ده فرموت: ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ التوبة: ۱۰۰.

واته: (موسلمانه پیشه یه نه کانی یه که مین له کچه ریان و پشتیوانان و نه وانه شی دوا ی نه وان هاتن به چاکی شوینیان که وتن، خوا له وان رازی یه و نه وانیش له خوا رازین، خوا به هه شتانیکی بۆ ناماده کردون که کانیو به ژیر باخچه کانیدا ده روات و به هه میشه ی تیایدا ده میهنه وه و نه وهش به راستی سهر که وتنی گهره و مه زنه).

هه روه که له جیه کی ترده ده فرموت: ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرَرِ أَخْرَجَ شَطَنَهُ فَفَازَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ [الفتح: ۲۹]

واته: (محمد پیغه مبه ری خوا یه و نه وانه شی له گه لیدان به رامبه ر کافر و بیباوه ران توند په ر و له ناو خویاندا نه رم و نیان، ده یان بینیت زۆرکات له سوژده و رکوعدان).

همروهك پيغه مبهري خوا ﷺ دهرباره يان ده فەرموئە: (خير أمتي القرن الذي بعثت فيهم) -مسلم (١٩٦٣/٤-١٩٦٤). واتە: چاكترين ئومەت و گەلى من ئەم سەدەيە كە تيايدان ئيراروم:

وہ عبداللہ ی کوری مہسعود- خوا لئی رازی بی- دهرباره يان ده فەرموئە: (من كان مستناً فليست بمن قدمات، فان الحى لا يؤمن عليه الفتنة، أولئك أصحاب محمد -ﷺ- كانوا والله فضل هذه الأمة، وأبرها قابوا، واعمقها علماً، واقلها تكلفاً، قوماً اختارهم الله لصحبة بنيه، واقامة دينه، فاعرفوا لهم فضلهم، واتبعوهم من آثارهم، وتمسكوا بما استطعتم من اخلاقهم دينهم، فانهم كانوا على الهدى المستقيم) (شرح السنة للبغوي (١-٢١٤-٢١٥)).

واتە: هەركەس دەیهوئە شوێن یەكی بکەوئە، با شوێنی کەسانی بکەوئە کە مردوون، چونکە زیندووەکان دورنی یە لە تاقیکردنەو دەرنەچوون، مەبەست لەمردووەکان هاوێلانێ پيغه مبهري خوايه، سوێند بەخوا چاكترينى ئەم ئومەتەن، و خاوەنى پاكترين دڵ و قولتيرين زانست و كەمترين زۆر لەخۆکردن -تەكلف- گەلێك بوون خوا هەلبێژاردن بۆهاوێرێ یەتى پيغه مبهري كەى -ﷺ-، بەرپا کردنى ئاينه كەى، چاکیان پێ بزائن، شوێن پێیان هەلبێگرن، تە ئەتوان دەست بگرن بە ڕەوشت و ئاينه كەیانەو، چونکە ئەوان لەسەر رێنمایی یە راست و دروست بوون.

هاوێلان هەستان بە جێ بەجێ کردنى فەرمانەکانى ئیسلام و بلاوکردنەوێ ئەم پەرو ئەوێ پێ دونیادا، سەردەمەکیان چاكتيرين سەردەمە، هەرئەوان بوون قورئانیان فێری ئەم ئومەتە کرد و سوننەت و پاشماوێ پيغه مبهري خوايان گێژاپهوه بۆ خەلکی دواى خویان،

مێژووی ئەوان کانتزایە کە، شتە گرانبەهاکانى ئەم ئومەتەى تیا شاراوەتەو لەبێرو هزرو پۆشنبیری و زانست و جیهاد و تێکۆشان و بزافى رزگارى خوازيان و هەلس و کەوتیان لەگەڵ گەل و نەتەوێکان دا ئەوێ بەرەکانى داهاوو سودێکی باش وەرەگرن بۆ بەردەوامى کاروانى ژيان لەژێر رێنموونی راست و دروستدا، ئەو پێگایهوه گرنگی نامانج و پەيام و گەروەبى و رۆلى خۆى بۆ دەرە کەوئە.

هەر بۆیەش دۆژمنانى سەرسەختى ئیسلام بە هەموو بەرەو چینه جیا جیاکانیانەو هەستیان بە ترسناکی ئەم مێژوێ کردووه و دەرکیان بەو کاریگەریه گەورەیهی کردووه لە دروست کردنى

نیشانه‌کان و ته‌قاندنه‌وه‌ی وزه‌و توانا‌کانیان.. بۆیه هه‌ستاون به‌ شێواندن و تێکدان و ده‌ستکاری کردنی و دروست کردنی گومان له‌ناو دژی به‌ره‌هه‌کانی داهاتوودا..

له‌پاربردوودا ده‌سته گلاوه‌هه‌کان پۆلێان هه‌بووه له‌م به‌واره‌دا له‌م سه‌رده‌مه‌ش دا پۆژه‌هه‌لات ناسه‌هه‌کان —داخ له‌ دله‌ خاچی یه‌هه‌کان- ده‌ستکاریان کرد و چه‌ندان درۆو ده‌له‌سه‌یان تی ناخنی وه‌، له‌پاربردوودا میژووی نیسه‌لمان دوچار یه‌هه‌له‌ به‌س کردن و شێواندنی راستی یه‌هه‌کان به‌و له‌سه‌رده‌ستی جوله‌که‌و گاورو مه‌جوس و رافزه‌، نه‌وانه‌ی به‌پروا له‌ته‌هاتنه‌ ناو نیسه‌لام و له‌ژێره‌وه‌ش به‌کافری مه‌بوونه‌وه هه‌ستیان به‌وه کرد که دژایه‌تی کردنی نیسه‌لام به‌وه ده‌بیته‌ که توانج و تانه له‌خودی نایه‌که‌و که‌سایه‌تی یه‌ ناوداره‌کانی بدریته‌،

ده‌ستیان کرده پیلان دا‌رشتن —به‌نه‌ینی- بۆ پوخانی نیسه‌لام و له‌ناو بردنی ده‌وله‌ته‌که‌ی، په‌رش و بلاو کردنه‌وه‌ی شوین که‌وتوو هه‌کانی، نه‌مه‌ش له‌پرتگای هه‌له‌به‌ستنی هه‌والی درۆو بلاو کردنه‌وه‌ی هه‌واله‌ هه‌له‌به‌ستراوه‌هه‌کان و نانه‌وه‌ی فیتنه‌ له‌ دژی جی نشینی راشیدی سی یه‌م — عوسمانی کورپی عه‌فان- خوا لیتی پازی بی- که‌ عبدالله ی کورپی سه‌به‌نی —جوله‌که‌ بووه‌، پۆلێکی گرنگی هه‌بوو له‌ هه‌لگیر ساندنی ناگری ناشوب که‌ بووبه‌ هۆی شه‌هید کردنی جی نشینی سی یه‌م و هه‌روه‌ک هه‌لگیر ساندنی ناگری جه‌نگ له‌ نیوان موسلمان هه‌کاندا له‌ جه‌نگی (جه‌مه‌ل) که‌ خه‌ریک بوو ناشته‌وایی ته‌واو به‌کووته‌ نیوانیان، نه‌مه‌و چه‌ندان هه‌وجو و پیلانی جیا جیا که‌مه‌به‌ستیش له‌وانه‌ له‌که‌دار کردنی نیسه‌لام و شوینکه‌وتوانی، نه‌مه‌ش جگه‌ له‌گیرانه‌وه‌ی نه‌و ریوایه‌ته‌ لاواز، یان ده‌مه‌له‌به‌ستانه‌ی که‌ له‌ناو سه‌رچاوه‌هه‌کانی میژووی نیسه‌لام داهاتوو، که‌ تیایدا شێواندنی ژیا نه‌نامه‌ی هاوه‌لانه‌.

وه‌ک —مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم- که‌ هه‌ندیکیان به‌فیل باز، یان گیل، یان کورسی په‌رستی و جه‌ز له‌ ده‌سه‌لات گرته‌ ده‌ست تاوانبار ده‌که‌ن و ئامانجیش له‌ وروژاندنی نه‌م باسه‌نه‌ له‌که‌دار کردنی نیسه‌لام خۆیه‌تی به‌ناپاسته‌وخۆ، چونکه‌ هاوه‌لان نیسه‌لمیان گه‌یانده‌وته‌ ئیسه‌، تانه‌ لی‌دانیان و که‌م کردنه‌وه‌ی مه‌تانه‌ پێیان تانه‌ لی‌دان و که‌م کردنه‌وه‌ی مه‌تانه‌یه‌ له‌نیسه‌لام.

پۆژه‌هه‌لات ناسه‌هه‌کانیش نه‌و پرووداوه‌ هه‌له‌به‌ستراوانه‌ یان هێنا —ته‌وان و نه‌و به‌چه‌که‌ موسلمانانه‌ش که‌ له‌سه‌ر نه‌و به‌رنامه‌ی ته‌وان بوون- هاتن به‌ دوور و درێژی دایان پرشته‌وه‌،

به لښو وهك دهست كهوت همرکه سوهو ههولئ ددها به شيكي بگريته نهستو مادهم خزمهت به
نامانجه گلاوه كانيان دهكات كه نهویش له كه دار كړدنئ ئيسلام و دهم كوتانه سهر ناموسى هاووله
به پريزه كان.^۱

دوژمنان ههستان به دارپشته وهى ميژووى ئيمه به لام له سهر پرؤگرامى خوارو خيچى
خويان، نهو پرؤگرامه ژهراويانه كاريان كرده سهر ههندئ له ميژوو نوسه به ناو موسلمانان،
بزيه نوسينه كانيان له سدهى رابردودا پراوپر نوسينه كانئ پؤژه لاتناس و جوله كهو مادي
يه كان و رافزيه كانيان نقل ده كرد، چونكه بيرو بؤچونيكيان دهربارهى ئيسلامى راسته قينه و
سروشته پاكه كى وهرنه گرتبوو.

چونكه نوسين له سهر ميژووى ئيسلام بيگومان پتويستى به تيگه يشتنيكي باش هيه
دهربارهى سروشتى فيكرى ئيسلامى و روانينى بؤ ژيان و روداوو شته كانئ تريش، و پتوانه ي بؤ
به ها به رزه كانئ خه لكى، و كارت ي كړدن له سهر گيسان و بيروهو شه كان، دارپشته وهى دهروون و
كه سايه تى يه كان..

به تاييبت نوسين له سهر كه سايه تى يه ئيسلامى يه كان پتويستى به تيگه يشتنيكي ته واو
هيه له مهر به دده مه وه چوون و وه لام دانه وهى كه سايه تى يه ئيسلامى يه كان بؤ نيگاي بپري
ئيسلامى،

شيوازي وه لام دانه وهى نهو كه سايه تيانه بؤ نه م نيگايانه مه سه له يه كى گرنگه له
دارپشته وهى ههست كړدنئ به به ها به رزه كان و شيوازي رهوشتى له ژياندا و كارى گهرى له گهل
روداو وه كان...

وه همرگيز هيچ كه سيك له سروشتى فيكره ي ئيسلامى و شيوازي به ره و پؤچوونى
كه سايه تيه ئيسلامى يه كان بؤ، تئ ناگات مه گهر نووسه رتيكى باوه رددار به م فيكره يه و جيگير

^۱ سهيرى پيشه كى ماموستا (سيد قطب) له كتيبى (خالدى كوپى وه ليد) ي شيخ صادق
عرجون - لاپه ره (۵).

له ناو دل و دهروونیدا، ئەمەش بۆ ئەوەیە تیگەیشتنی بۆی لەناو کرۆکی ویژدانی یەوە بیت ئەک
لەدوورەو بۆی پڕوانیبت بە میشکیکی سارد و پەو.^۱

بەهۆی نەبوونی ئەو پروگرامەو بو کە زۆری میژوونوسانی هاوچەرخی و نوسەر و ئەدیبهکانی
کەوتنە زۆنگاوی ناشرین کردنی پێشینەکانی ئەم نۆمەتە، وێنەى هاوئەلانیان وا پێشانداکە
کۆمەڵەکەسانى بوون باوەشیان کردبوو بە دونیادا و دەستیان داووه خۆنپێژی لەپێناو گەیشتن بە
ئاواتەکانیان کە گەیشتنە کورسی دەسلالت و سەرکەوتن بەسەر ئەیارانیاندا..

بەمەش خۆیان دا لەبابەتیک کە زۆر دوور بوو لەراستی ئەو بەرە ناوازیەیی لەقوتابخانەکەى
محمد المصطفى ﷺ پەرەزەدە بوون.. هەرۆک زۆر دوور بوون لە کاریگەری نیسلام و
بیروباوەڕو بنچینەکانی لەسەریان.

بەهۆی ئەم نووسینانەو بەرەیهک هاتە کایەو دەربارەى میژووی خۆی جگە لەشەر و شۆڕ و
خۆپن پشتن و فیل و ساخته کاری هیچی تر نەزانن، وێنەى هاوئەلان —خوایان پازی بى—
لەبەرچاوی شۆنپێراو، تا وای لى هات هەندى لە موسلمانان ئەو نووسینە درۆو ناراستانە لەم
لاو لا بگێرنەو بەبى ئەوێ لەراستی و ناراستی بکۆڵنەو، بەلکو بەس لەبەر ئەوێ لە کتیبى
فلان و فلاندا هاتوو.^۲

کەواتە سەرلەنوێ نووسینەوێ میژووی نیسلامى لەسەر پرۆگرامى (ئەهلى سوننەو
جەماعە) زۆر پێویستە بۆ ئەوێکانى ئەم نۆمەتە، بۆیە نووسەران و لیکۆلەرەوان لەم پڕوانگەیسەو
پێنووسیان خستە کار، ئەوان لە هیچەو دەستیان پێ نەکرد، چونکە خۆی گەورە نیسلامەکەى
و نۆمەتەکەى پاراست بە فرامەم هێنانى پیاوانیک هەستى بە لیکۆلینەو و راستکردنەوێ
میژووی هاوئەلان و پەردەیان لاوا لەسەر هەموو ئەوانى بەسەر هات و هەوالیان هەلبەستبوو بە
درۆ لەسەر ژانیان و چاکەو نازایەتى یەکەش پاش خۆی گەورە دەگەریتەو بۆ پێشەوایانى
(ئەهلى سوننەو جەماعە) لە زانایانى شەرع و فرمودە، ئەوانى کە کتیبە سەرچاوەکانیان پرن

^۱ هەمان سەرچاوەى پێشوو.

^۲ سەیری کتیبى (ابوبکر) —خوایان رازی بى— محمد مال الله، ص ۱۵-۱۶.

له داستانی راست و دروست و راست کردنه‌وی گزنگ که هه‌موو درۆ و ده‌له‌سه‌کانی دایه‌وه به‌ناو‌چاوی خاوه‌نه درۆزنه‌کانیانه‌وه.^۱

منیش له‌سه‌ر پاره‌وی ته‌هلی سوننه ده‌ستم پئی کرد، پرووم کرده هه‌موو سه‌ر‌چاوه باوه‌ر پئی کراوه کۆن و نوێ یه‌کان .. له نووسین و پشکنین له‌سه‌ر ژیا‌نی جینشینه راشیده‌کان دا به‌سه‌ر‌چاوه‌کانی وه‌ک ته‌به‌ری و ئین ته‌سیر و زه‌هه‌بی یه‌وه نه‌ه‌ستام، به‌لکو گه‌ر‌امه‌وه بۆ هه‌موو کتیبه‌کانی ته‌فسیر و فهرمووده‌و رافه‌کانیان، و ژیا‌نی زانا‌یان و هه‌له‌سه‌نگاندن‌یان به‌زانستی -جرح و تعدیل- و کتیبه‌ فه‌قی یه‌کان ده‌بینم بابه‌تی می‌ژوویی زۆریان له‌خۆ گرتووه که له‌کتیبه می‌ژوویی یه‌ ناو‌داره‌کاندا به‌دی نا‌ک‌ریت،

له‌ ته‌بووبه‌ک‌ری سدیقه‌وه ده‌ستم پئی کرد و که‌سایه‌تی و سه‌رده‌مه‌که‌یم شی کرده‌وه، شه‌و پیاوه سه‌رداری جی نشینه‌کانی راشدینه و پیغه‌مبه‌ری خوا -ﷺ- هانی داوین و فه‌رمانی پئی داوین که شوین پییان هه‌ل‌گ‌رین و له‌سه‌ر پرۆگرام و به‌رنامه‌یان به‌رده‌وام بین وه‌ک ده‌فه‌رموویت: (علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي)^۲

واته: به‌رده‌وام بن له‌سه‌ر رێره‌وی من و رێره‌وی جینشینه راشیده‌و رینما‌کانی دوا‌ی خۆم، (ته‌بووبه‌کر الص‌دیق) سه‌رداری راست‌گۆیا‌نه‌و باشت‌رینی پیاو‌چا‌کانه پاش نیر‌اوه‌کانی خوا -جل جلاله- به‌باشت‌رین هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ر -ﷺ- زانا‌ترینیان ده‌ژمیرد‌ریت پیغه‌مبه‌ری خوا -ﷺ- ده‌ریاره‌ی فه‌رمووبه‌تی: ((لوکنت متخذاً خلیلاً لاتخذت أباکر، ولكن أخي و صاحبی))^۳، واته: نه‌گه‌ر من دۆستم بگرتایه بی‌گومان ته‌بووبه‌ک‌رم ده‌گرت به‌لام به‌رامه‌و هاو‌پیم)).

^۱ المنهج الاسلامی لکتابه‌ التاریخ- د. محمد المحزون- ص ۴

^۲ سنن ابی داود ۴-۲۰۱، الترمذی ۵-۴- حدیث حسن صحیح

^۳ البخاری- کتاب فضائل الصحابة- ژماره ۳۶۵۶

ههروهك ده‌باره‌ی نه‌وه عومه‌ری كورپی خه‌تتاب —خوای لئی یان رازی بی— ده‌فرمویت: ((اقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر))^۱، واته: شوین پیتی نه‌وه دووانه هه‌لگرن که له‌دوای من ده‌بن: نه‌بویکر و عومه‌ر)).

عومه‌ری كورپی خطاب —خوای لیتی رازی بی— ده‌باره‌ی ده‌فرمویت: ((انت سیدنا و خیرنا واجبنا الی رسول الله-ﷺ))^۲، واته: تو نه‌ی نه‌بویه‌کر گه‌وره‌مانیت و چاکترینمانیت و خوشه‌ویستترینمان بویت له‌لای پیغه‌مبه‌ری خوای-ﷺ.

ههروهك علی كوری ابو طالب —خوای لئی رازی بی— ده‌باره‌ی ابویکر عه‌دی كورپی خنفيه لیتی پرسی: کئی باشتین که‌سه پاش پیغه‌مبه‌ری خوای-ﷺ؟ فه‌رمووی: نه‌بویکر.^۳ ژیا‌نی نه‌بویه‌کر —خوای لیتی رازی بی— لاپه‌ر‌یه‌کی پرشنگ داره له‌میژووی ئیسلامدا، میژوویه‌ك هه‌ناسه‌ی له‌میژووه‌کانی تر بری و زال بو به‌سه‌ریاندا،

هیچ میژوویه‌ك و هیچ سه‌رده‌مێك نه‌یتوانیوه بگاته توژی به‌شێك له‌میژووی ئیسلام چ له‌لایه‌نی شكوداری و سه‌ربه‌زی و چ لایه‌نی گیان فیدایی و قوربانی دان و بانگه‌شه بو بنه‌ما به‌رزه‌كان، له‌بهر نه‌وه هه‌ستم به‌گه‌ران به‌دوای هه‌وال و ژیان و سه‌رده‌مه‌كه‌ی نه‌بویه‌کر —خوای لئی رازی— له‌دوو توپی سه‌رچاوه‌ به‌ره‌تی یه‌كان داو له‌ناو دوو توپیاندا ده‌رم ده‌هیناو هه‌ستم به‌رێك و پێك كردن و ساغ كردنه‌وه و شی كردنه‌وه‌یان تا به‌ناسانی بکه‌وتته به‌رده‌ستی بانگخوازان و وتاریژان و زانایان و سیاسه‌تمه‌داران و بیریاران و سه‌ركرده‌ی سوپاكان و، ده‌سه‌لات دارانی ولات و زانست په‌روه‌ران، به‌لكو له‌ژیا‌نیان سوودی لئی وه‌ریگرن، له‌كاره‌كانیاندا شوین پیا‌ن هه‌لگرن، تا خوای گه‌وره —عزوجل— سه‌رفرازی دنیاو قیامه‌تیا‌ن پئی به‌خشیت.

كاتی هه‌ستم به‌تاوتوی كردنی ره‌وشت و ناكاری به‌زی —صدیق— و دیمه‌نه نه‌به‌ردیه‌کانی له‌گو‌ره‌پانی جهاد و گیان فیدایی دا له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ری خوای-ﷺ دا و ژیا‌نی له‌ناو كۆمه‌لگای

^۱ صحیح سنن الترمذی-ئه‌لبانی (۲۰۰۳)

^۲ البخاری کتاب فضائل الصحابة، ژماره ۳۶۶۸

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو ژماره ۳۶۷۱

مهدهنی وهه‌لۆیسته به‌رزه‌کانی پاش مردنی پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - که چۆن خوای گه‌وره به‌ئهو پیاوه ئوممه‌تی پاوه‌ستاو کرد؟

هه‌روه‌ک تیشکم خسته سهر روداوی -سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده- و ئهو قسه‌و پاگۆرینه‌وانه‌ی له‌نیوان کۆچه‌ریان و پشتیواناندا پرووی دا..

ئهو قسه‌و قسه‌لۆکه ناره‌وايانه‌ی دراوه‌ته پاڵ میژووی -سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده-، نه‌مه‌ش زیاتر له‌لایه‌ن رۆژه‌لاتناس و رافزیه‌کان و ئه‌وانه‌شی له‌سهر بۆچوونی ئه‌وان.

هه‌لۆیستی -ئه‌بویه‌کر-م هه‌تایه‌وه ده‌رباره‌ی ناردنی ئوسامه -خوا لیتی رازی بی- به‌سهرکرده‌ی سوپای ئیسلام که چۆن وانه‌ی مه‌زنی پێش که‌ش کرد له‌بوا‌ری پاویژ شورا‌دا. له‌بوا‌ری بانگه‌واز و پێداگری و شوێن پێ هه‌لگرته‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - و گه‌رانه‌وه‌ی نا‌کۆکی یه‌کان بۆ‌لای قورئان و سوننه‌ت و با‌سی ئادابی جه‌هاد به‌وینه‌یه‌کی پرشن‌گدار له‌پێنمایی یه‌کانی -أبو‌بکر الص‌دیق- خوای لی رازی بی- به‌ ئاشکرا له‌ناردنی سوپاکه‌ی ئوسامه‌دا به‌دیار ده‌که‌وی‌ت..

هه‌ستاوم به‌روون‌کرده‌وه‌ی رووداوی -هه‌لگه‌راوه‌کان-الر‌دة-با‌سی هۆ‌کار و جۆره‌کانی و سه‌ره‌تای سه‌ره‌له‌دان‌ی له‌کۆتایی سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌رایه‌تیدا و هه‌لۆیستی -الص‌دیق-خوا لیتی رازی بی- له‌وباره‌یه‌وه له‌کاتی خه‌لافه‌تیدا، ئهو پلانه ژیرانه‌یه‌ی که دای رشت بۆ نه‌هه‌شتنی ئهو دیارده‌یه‌و شیوا‌زی جه‌نگی له‌گه‌ڵ هه‌لگه‌راوه‌کاندا، پاشان با‌سی شایسته‌یی -ص‌دیق-م کردوه که‌چۆن پاش یارمه‌تی خوای -عزوجل- توانی ئهو بزوتنه‌وه‌یه سه‌رکوت بکات به‌ته‌واوه‌تی..

هه‌روه‌ک با‌سی مه‌رحه‌کانی زالبوون و هۆ‌کاره‌کانیم کردوه و په‌وشته‌کانی ئهو به‌ره زالبم با‌س کردوه که ئهو سه‌رۆ‌کایه‌تی کردوون، ئاماژه‌م کردوه بۆ سیاسه‌ته‌داری -ص‌دیق- له‌جه‌نگاندن دژی هه‌موو ده‌ست تێ‌وردانیکی بی‌گانه بۆ کارو با‌ری وڵاته‌که‌ی، با‌سی ئاکامه‌کانی روداوی هه‌لگه‌رانه‌وه‌م کردوه که چۆن ئیسلام جیا ده‌کاته‌وه له‌ هه‌موو بۆچوون و ره‌فتار و فیکردا،

با‌سی بوونی بنکه‌یه‌کی تری که‌م کردوه بۆ کۆمه‌لگا، و ئاماده‌کردنی که‌ندای عه‌ره‌بی وه‌ک ئهو بنکه‌یه بۆ جه‌نگه‌ پرزگاربخوا‌زیه‌کان، و ئاماده‌کردنی سه‌رکرده‌یه‌تی بۆ ئهو جه‌نگانه، و فقه‌ی رووداوی بۆ کێشه‌ی هه‌لگه‌رانه‌وه، و سوننه‌تی خوا -جل جلاله- له‌وه‌ی که هه‌رکه‌س چاڵ

بۆھەرکەس ھەلکەنێ خۆی تێ دەکەوێ، سەقامگیرکردنی یاسایەکی جوان بۆ بەرپۆھەردن لەکەنداودا،

باسی جەنگە ڕزگاربخوازیەکانی (صدیق)م کردووە نەخشەو پلانیەکانیم ڤوون کردووەتەوہ بۆ ڕزگارکردنی عێراق، ھەنگاو ھەنگاو لەگەڵ خالدا ڤۆشتووم لەباسی جەنگە ڕزگاربخوازیەکانیدا تا توا خوارووی عێراق لەسەروویدا بکاتەوہ یەکی لە جەنگە مەزنەکانیدا، کەتیایدا سەرانی وەک موسەنناو قەقەاق و خالدا ڕۆژی سەرکردە ڤاڵەوانیان بووہ و ھەر ئەوہش بوو بە بنەمایەکی سەرەکی بۆ جەنگە ڕزگاربخوازیە گەورەکانی داھاتوو، کە دواي سەردەمی (الصدیق) ھاتەکایەوہو بەجاری میژووی نۆمەتی ئیسلامی رووناک کردوہ بۆ ڤلاوونەوہی ئایینی خواو جیھاد و قوربانی لەو پێناوہدا کە نەویش جەنگی قادسیە بوو.

ھەرەک بە جوانی باسی ئەو نامانەم کردوہو لەسەریان ڤۆشتووم کە لەنیوان ئەبوبەکر (الصدیق) و خالیدی کۆری وەلید و عەیازی کۆری خەنەم (خوایان لی ڤازی بی) کەتایبەت بوون بە ڕزگارکردنی عێراقەوہ، باسی ئەوہشم کردوہ کە چۆن بەنیازیش بووہ بدات بەسەر ڤۆمەکانداو بۆ ئەو مەبەستە ڤاویژی بە ھاوہالە گەورەکان کردوہ، باسی دەرکردنی سوپا بۆ ولاتی یەمەن، و باسی پلان و نەخشە سەربازییەکانیم کردوہو وەسیەت و نامۆزگاریەکانی کە بۆ سەرکردە ڤە جەنگەکانی دەکرد بەوردی ھێناومە،

کە چۆن توانی خالدا لەسەرکردایەتی عێراقەوہ بگوازیتەوہ بۆ شام و بە ئاکام گەیانەدنی جەنگی (ئەجنادین و یەرموک)، و باسی سیاسەتەکانی دەرەویم کردوہ لەجەنگە ڕزگاربخوازیەکانیدا، کەچۆن ھەیبەت و ترسی ولاتەکە ڤە دەخستە دلی ولاتەکانەوہ، و بەردەوام بوونی لەسەر ئەو (جیھاد)ە ڤە کە پێغەمبەری خوا ﷺ - فەرمانی پێ دابوو لەگەڵ توانایی ھەلەس و کەوتی دادپەرورەرانە لەگەڵ ئەو گەلە ڕزگارکراوانەو نواندنی نەرم و نیانی لەگەڵیاندا، و لابردنی ئەرکە قورسەکانی سەریان و نەھیشتنی جیاوازی بەشەری لەنیوان ئەوان و بانگخوازاندا.

ھەرەک باسی بوونی نەخشەو پلانی جەنگیم کردوہ لەلای (الصدیق) کەچۆن نەیداوہ بەسەر ھیچ گەلیکدا تا بانگی نەکردبێ بۆ ھاتنە ناو ئیسلام و گەورەیی توانای لە ئامادەکردن و خستنە ڤێ سوپا، بەردەوام کۆمەکی لی نەپرینیان و دیاری کردنی ئامانجی جەنگەکان، دیاری کردنی

لېښاتوویی به روژنی سهرشانوژی جهنگه کان و بهره وپیش بردنی شیوازه کان جهنگ، سوور بوونی
له سر بهرده وام بوونی په یوه نندی خوژی له گهل سهرکرده کانی جهنگه کان،
یهک یهک مافه کانی خواو سهریازو سهرکرده کانی پروون ده کرده وه له ریڅه نامه به پیژده کانی
په وه که بژی دهناردن و ده بویه کاریان پی بگردایه،

و باسی نه وه شم کردوه که خوژی پیش مردن عمری کوری خطاب (خوا لیتی رازی بی)
دیاری کرد بژ جینشینی و له گهل باسی دواسته کانی تهمنی لیم ژیا نه تیا چووه دا و دواين
ووتی ژیا نی لیم دونیا یه دا نایه تی ((توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین)) بوو..
لیم کتیبم دا ویستوومه باس له وه بکه م که (صدیق) چوژن له نیسلام گه شتووه و چوژن
له ناو خه لکیدا له گهل ژیاوه، و چوژن نه و تیگه یشتنه ی کاری کردو ته سر پرووداوه کانی پروژانه ی
سهرده مه کی،

باسی که سایه تی یه که یم کردوه له زور لایه نه وه وه لایه نی: سیاسی و سهربارزی و نیداری
و ژیا نی وه که که سیک له ناو کو مه لگه ی نیسلامیدا و ژیا نی وه جینشینی پیغه مبهری خوا -
ﷺ، پیتم له سر نه وه داگرتووه که نه بویه کر (خوا لیتی رازی بیت) وه که پیاوی ده ولته تی که م
وینه و باسی سیاسه تی ناوخوژی و دهره وه یی و شیوازی به پړیوه بردنی کاره کانیم کردوه،
و تیشکم خستووه ته سر ده زگای دادگا که چوژن له سرده می نه ودا له سره تاکانیدا بووه،
بوژنه وه ی بتوانین بهرده وام نه و پیشکه وتنه به دی بکه ین که به سر نه و ده زگایه و هه موو
ده زگا کانی ترده هاتون له سرده مه کانی تری جی نشینه کان و میژووی نیسلامی دا.

نهم کتیبه سهره وه یی و گه وره یی نه بویه کر (الصدیق) ده سلمینیت، بژ خوینر ده سلمی که
نه و پیاوه به بیروباوه په کی مه زن بووه، به زانین و زانیاری مه زن بووه، به بیروهوش مه زن بووه، به
تیگه یانندن مه زن بووه، به ره وشت و ناکار مه زن بووه، (صدیق) هه موو لایه نه کانی مه زنی
له خویدا کو کردبوویه وه که هوکاره که شی له تیگه یشتن و کارکردنی به رینمای یه کانی نیسلام و
په یوه نندی نه بچراوی به خوا ی - عزوجل - شوین پی هه لگرتنی وردی پیغه مبهری خوا - ﷺ -.

ئەبۇبەكر (الصدیق) (خوایى رازى بیّت) لەو پێشەوايانەى كە نەخشەى ژيان بۆ خەلكى دەكىشیت تا لەكردار و گوشتارى ژياناندا چاویان لى بکەن، ژياننامەكەى بەهێزترین سەرچاوەى باوەرو سۆزى راستەقینەى ئىسلامەتى یەو تىگەیشتنى راست و دروستى ئەم ئاینەى، بۆیە ئەبۇبەكرى تواناو وزەم هەولم داوە لەسەر كەسایەتى خۆى و سەردەمەكەى بنووسم بەبى ئەوە بى لەكەبى (عصمە) بەدەمە پالى، و دوور بوون لە هەموو تىگەوتنىك، لەم كارەشم تەنها مەبەستم خوا بووەو هیچى تر، پاداشتى ئەوم مەبەست بووە، لەسەر ئەویشە كۆمەكى كردنم و سودبەخش كردنى لەلای موسلمانان، چونكە ئەو خاوەنى ناوى جوانە، بیسەرى نزاكانە.

پێشەكی باسەكان

بەشى یەكەم/ ئەبۇبەكر الصدیق (ﷺ) لەشارى مەككە:

ئەمەش لە (۵) باسداخۆى دەبینیتەو:

یەكەم/ ناوو ئەژادو شورەت و نازناوو شىوازو بنەمالەو ژيانى لە سەردەمى ئەفامیدا.

دووەم/ موسلمان بوونى و بانگەواز و دووچارىەكانى و كۆچى یەكەمى.

سێ یەم/ كۆچ كردنى لەگەڵ پێغەمبەرى خوا - ﷺ - بۆ شارى مەدینە.

چوارەم/ ئەبۇبەكر لەگۆرەپانى جیهاد و گیان فیداییدا.

پنجەم/ ئەبۇبەكر (الصدیق) لەناو كۆمەلگەى مەدەنیدا و هەندى لەرەوشتەكانى و چاكى

یەكانى.

بەشى دووەم/ كۆچى دواى پێغەمبەرى خوا - ﷺ - (سەقیفەى بەنى ساعیدە)

لە دووباسدا خۆى دەبینیتەو:

یەكەم/ مردنى پێغەمبەرى خوا - ﷺ - سەقیفەى بەنى ساعیدە.

دووەم/ پەیمانانى گشتى و بەرپۆهبردنى ئیش و كارە ناوخۆیەكان.

به‌شی سیّ یه‌م / سوپای ئوسامه و جیهادی (الصدیق) دژی هه‌لگه‌پاوه‌کان.

له (۵) باسداخۆی ده‌بینیته‌وه:

یه‌که‌م / سوپاکه‌ی ئوسامه (خوا لیتی رازی بیّت).

دووه‌م / جیهاد و جه‌نگاندنی دژی هه‌لگه‌پاوه‌کان.

سیّ یه‌م / هی‌رشیکێ سهرتاسه‌ری دژی سه‌رجه‌م هه‌لگه‌پاوه‌کان.

چواره‌م / موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن و به‌نی هه‌نیفه.

پینجه‌م / گرنه‌گه‌ری پهن‌دو نامۆزگاری و سوده‌کانی جه‌نگی هه‌لگه‌پاوه‌کان.

به‌شی چواره‌م / جه‌نگه‌ی رزگاربخوازه‌کانی و دانانی عومه‌ر به‌جی‌گر و پاشان کۆچی دوا‌یی

یه‌که‌ی.

ئه‌مه‌ش له چوار به‌شداخۆی ده‌بینیته‌وه:

یه‌که‌م / رزگارکردنی ناوچه‌کانی عیراق.

دووه‌م / رزگارکردنی ناوچه‌کانی شام.

سیّ یه‌م / گرنه‌گه‌ری پهن‌دو وانه‌و سوود.

چواره‌م / دانانی عومه‌ر به‌جینشین له‌دوای خۆی و کۆچی دوا‌یی.

له‌پۆژی هه‌ینی پاش نوێژی عی‌شا که (۵) مانگی موحه‌ره‌می ساڵی ۱۴۲۲ ی کۆچی که

به‌رامبه‌ر (۳۰) مانگی مارسێ ۲۰۰۱ ی زاینی،

فه‌زل و چاکه‌ش گشت کات له‌لای خوای —عزوجل— وه‌یه، داوا له خوای گه‌وره ده‌که‌م به

جوانی لێم وه‌ربگریت و هاو‌پێه‌تی پێغه‌مبه‌ران و پاستگۆیان و شه‌هیدان و پیاوچاکان.

خوای گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ((مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا

يُمْسِكَ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾)) فاطر (۲)

له کۆتایی نهم پېشه کی یه دا چارم نی یه جگه له وهی به دلئیکی پر له خشوعه وه تهوبه کارانه
 له بهرده می خوی — عزوجل — دا بوه ستم و دان بنیم به به خشش و چاکه ی له گه لندا که به پراستی
 به خشش و چاکه ی هدر له خوی دی، هدر نهو یارمه تی دهره، هدر نهو سه رخه رمانه، حمد و
 سه نای نهو ده که م یه که م جار و دوا جار، به ناوه جوانه کانی و په وشته به رزه کانی بانگی لیوه
 ده که م که نهم کاره م سه رتاپا له به رختری نهو بییت، و بۆه نده کانی شی سود به خش بییت، وه له سه ر
 هه موو پیته نوو سیبیت پاداشتیکم بداته وه بیخاته سه رتای ته رازووی چاکه کاغه وه، و پاداشتی
 خیری نهو برایانه شم بداته وه که به هه موو شیوه یه ک هاوکاریان کردووم تا نهم به ره مه به م
 شیوه یه هاتۆته بهر، وه داوام له هه موو خوینه ریکی موسلماننه که نهم نوو سینهم ده چپته
 بهرده سستی له دوو عای خیر و بزاکانی نهم به نده هه ژاره ی لوطفی خوا بی بهش نه کن ((رَبِّ
 أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا
 تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ)) النمل ۱۹.

✱

✱

✱

بهشی یه که م

نه بو به کری (الصدیق) له مه که دا:

جی باسی یه که م/

ناوه که ی، نه ژادی، نازناوی، شوره تی، خانه واده و ژیا نی:

یه که م/ ناو نه ژاد و شوره ت، نازناوی:

ناوی عبه دوللا کوری عوسمان کوری عامر کوری عه مر کوری که عب کوری سه عد کوری تیم

کوری مره کوری لونه ی کوری غالب ی قوره یشی تیمی.^۱

^۱ الاصابه لابن حجر (۱۴۴/۴-۱۴۵)

لهبابیره‌ی شه‌شمیدا له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ری خوا یه‌ك ده‌گرنه‌وه كه موپره‌ی كوپری كه‌عبه^۱.
 نازناوی به‌ئهبوبه‌كر ده‌ركردوه، كه‌سه‌رچاوه‌كه‌ی (البكه‌)ه واته‌ حوشتی تازه‌ پێگه‌یشتوو، كۆی
 (أبكر)ه و عه‌ره‌ب (به‌كر) به‌باوكی هۆزێكی گه‌وره‌ ده‌زانن^۲.
 ئه‌بوبه‌كر كۆمه‌ڵی نازناوی لی‌ نراوه‌ كه‌ هه‌ریه‌كه‌یان گه‌وره‌یی و مه‌زنی و شكۆداری و نه‌ژاد
 به‌رزى ئه‌و ده‌گه‌یه‌نیت له‌وانه‌:

۱- العتيق: واته‌ (پزگار) پێغه‌مبه‌ری خوا ئه‌م ناوه‌ی لی‌ ناوه‌ و پیتی فهرمووه‌: ((أنت عتيق
 الله من النار)).^۳ واته‌: تۆ پزگاربووی خوای له‌ ناگر، له‌گێڕانه‌وه‌یه‌كی تر دا عانیشه‌ (خوا لی‌ی
 پازی بێ) ده‌لێت: ئه‌بوبه‌كری (الصديق) پوێشته‌ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - پێغه‌مبه‌ری خوا
 هه‌ركه‌ چاوی پێ‌ كه‌وت پیتی فهرموو: ((أبشر فأنت عتيق الله من النار)).^۴ واته‌ موژده‌ بۆ تۆ
 پزگاری له‌ ناگر له‌لایه‌ن خواوه‌)). ئیتر له‌و پۆژه‌ به‌دواناویان نا (عه‌تیق).^۵

هه‌رچه‌نده‌ هه‌ندێ له‌ میژوو نووسه‌كان هۆی جو‌راوجۆر باس ده‌كه‌ن له‌سه‌ر ئه‌م نازناوه‌،
 هه‌ندێ ده‌لێن: پێیان ووتوه‌ (عه‌تیق) له‌به‌ر جوانی پوومه‌تی.^۶

هه‌ندێ ده‌لێن: له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌میژه‌وه‌ خێرۆمه‌ند بووه‌^۷

هه‌ندێ تر ده‌لێن دايكی ئه‌بوبه‌كر كوپری بۆ نه‌ده‌ما و ده‌مردن، كاتێ ئه‌بوبه‌كری بوو پووی
 كرده‌ (كه‌عبه‌)ی پیرۆز ووتی: ((اللهم ان هذا عتيقك من الموت فبه‌ه لی) واته‌ خوايه‌ نه‌مه‌م له‌
مردن بۆ ببه‌خشه‌ و بیده به‌ من.

^۱سيرة وحياة الصديق، مجدى فتحى ، ۲۷ لا

^۲ابوبكر الصديق على الطنطاوى، لا ۴۶

^۳الاحسان فى تقريب صحيح ابن حبان (۲۸۰/۱۵) سه‌نه‌ده‌كه‌شى (صحيحه‌)

^۴رواه الترمذی، ژماره‌ ۳۶۷۹ فى المناقب وصححه‌ الالبانى-رحمه‌ الله (۱۳۷۴)

^۵اصحاب الرسول محمود المصرى (۵۹/۱)

^۶المعجم الكبير للطبرانى (۵۲/۱)

^۷تاريخ الدعوة فى الاسلام فى عصر خلفاء الراشدين د.سیری محمد هانى، لا په‌ره‌ ۳۶

خوای گه وره -عزوجل- نهم نازناو هی لیناوه له قورثانی پیرژدا وهک ده فرمویت: ((إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾)) التوبة: ٤٠.

واته: نه گهر نيوهش سهری نه خهڼ خوای گه وره سهری خست کاتى بى باوهران به دوو قوټی دهریان کرد و کاتى له ناو نه شکه و ته که دا بوون و به هاوړپټکى ده ووت: (دل گران مې به خوا مان له گه لډایه، خوای گه وره ش نارامی رژاند به سهریاندا و به سهر بازه نادیاره کانی خو ی کومه کی کردن و ووشه بى باوهریشی خسته ژیر و ووشه ی (الله) ی به رزو بلند راگرت و خوای گه وره زال و کار به جی یه، زانایان له سهر نه وه کوکن که مې به ست له ووشه ی هاوړی نه بو به کړی (الصديق)ه. له نه نه سه وه ده گټې نه وه که نه بو به کړ بوی باس کردوه و توو یه تی: قلت للنبي وهو فى الغار: لو ان أحدهم نظر الى قدميه لأبصرنا تحت قدميه!! فقال النبی -ﷺ-: ((يا أبا بکر ما ظنك باثنين الله ثالثهما))^۱

واته کاتى له نه شکه و ته که دا بووین: به پټغه مې به رم ووت: نه گهر سهری به ریټی خو یان بکهڼ ده مانینن!! پټغه مې به ریش -ﷺ- فرمووی: نه ی نه بو به کړ گومان ت چونه به دوو که س خوا سى یه میان بیت)).

(حافظ) (ره حمد تی خوای لى بى) ده لیت: گه وره ترین سهر وهری نه بو به کړ نه و ووت یه ی خوای گه وره یه که ده فرمویت: ((إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا

^۱ البخاری، فضائل الصحابه، ژماره (۳۶۵۳) فتح الباری (۱۵/۷)

ثانی اثنین... تا ده گاته.. ان الله معنا)) مدهست له هاوړې لیږه دا نهو به کره بهی
مله جهړی.^۱

نمو فمروودانهی باس لهوه ده کهن که هاوړې ته شکوهوتی پیغه مبهری خوا - ﷺ - بووه
زورن و مهشهورن و لهم سهرودیه شدا کهس نایگاتی.

۴-الاتقی (لهخوا ترس ترین) نم نازناوهش دیسان خوی -عزوجل- ناوی لی ناوه له
قورئاندا وهك دهفرمویت: ((وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (٤)^۲

واته: لهخوا ترسه کان لهو سزایهی خوا به دوور ده بن.

نم باسهش پروون ده کهینه وه له کاتی باسی نمو بنده سزا دراوانهی که نه بو به کر نازادی
ده کردن.

۵-الاولاه: ((زور گهراوه و تهو به کار)): نم نازناوی (الاولاه) دراوه ته پال نهو به کر که
به لگهیه له سر له خواترسانی نمو پیاوه، تیراهیمی نه خهعی ده لیت ((کان أبو بکر یسمی
بالاولاه لرأفته و رحمته)^۳ واته: نه بو به کر به (الاولاه) ناوی ده رکړد بوو له بهر سوز و
میهره بانی یه کهی..

دووم: له دایک بوون و پروو خساری:

زانایان لهوه دا نا کوکیان نی یه که دواي سالی (فیل) له دایک بووه، به لکو لهوه دا جیاوازیان
هیه که هندیکیان ده لیتن سی سال دواي سالی فیل، هندی تر ده لیتن به لکو دوو سال و شش
مانگ و هندی تر ده لیتن دوو سال و چند مانگیک به دیاری کردنی ژماره ی مانگه کان.^۴
نه بو به کر پی گه یشت له ناو خانه واده یه کی به ریز و حورمهت له ناودلی هوزه که یاندا و
ژیانیکي چاک و خوش گوزهران تاوای کرد به هو ی نمو ژیا نه (صدیق) ی لاو نه فس به رزانه و
شوینه وار بهر له ناو گه له کهیدا گوره بوو.^۵

^۱ الاصابه فی تمیز الصحابة (۱۴۸/۴).

^۲ سورة الليل (۱۷)

^۳ الطبقات الكبرى (۱۷۱/۳)

^۴ سيرة وحياة الصديق، مجدى فتحى السيد، لا ۲۹، تاريخ الخلفاء، لا ۵۶
^۵ تاريخ الدعوة الى الاسلام فى عهد الخلفاء الراشدين، لا ۳۰

له‌لایهن شتوازیه‌وه، به‌سپی پیست وه‌سفیان کردوه، له‌شی باریک و لاواز بووه، قه‌یسی کورپی نه‌بی حازم لهم باره‌یه‌وه ده‌ئیت: چوم بۆلای نه‌بویکر، پیاویکی باریکه‌له بوو، سپی یه‌کی لاواز بوو.^۱

ژیاننامه نووسان له‌سه‌رده‌می راویه‌کانه‌وه ده‌ئین: نه‌بویه‌کر به‌وه وه‌سف کراوه روخساری سپی مه‌یلوه زه‌رد، بالآیه‌کی جوان، لاواز و ناوشان ته‌نگ بووه، که‌می پشت کۆم، جل و به‌رگی کۆنه ده‌کرده‌وه لهم لاو که‌له‌که‌یه‌ه شوڤ ده‌بویه‌وه، ده‌م و چاوی ره‌قه‌کار بووه، چاوی که‌می قول بووه، لوت کۆمه‌ر و قاچه‌کانی باریک بوه، و ته‌وێلی زه‌ق بووه، ئیسقانی په‌نجه‌کانی ده‌ره‌یه‌وه، ریشی ده‌گرته‌ه‌وه مووه سپی یه‌کانی سور ده‌کرد.^۲

س‌ی یه‌م: خانه‌واده‌که‌ی (الصديق):

باوکی، (ناوی عوسمان کورپی عامری کورپی عه‌مه‌ره، به‌ نه‌بوو قوحافه) ناویانگی ده‌ر کرده‌وه، له‌پوژی فه‌تعی مه‌که‌که موسلمان بوو، نه‌بویه‌کر ده‌ستی گرت هی‌نایه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر - ﷺ - نه‌ویش پیی فه‌رموو: نه‌بویه‌کر خۆزگه لیی بگه‌رایتایه، ئیمه به‌ خۆمان ده‌هاتین بۆلای، نه‌بویه‌کر له‌هولامدا ووتی: نه‌و شایانه بیته خزمه‌ت ته‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ -.

ده‌گێڕنه‌وه پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - پیرۆزیایی له‌ نه‌بویه‌کر کرده‌وه به‌ بۆنه‌ی موسلمان بوونی باوکی یه‌وه، به‌ نه‌بویه‌کریشی ووتوه: شتوازی موی سه‌ری بگۆڕن، سه‌ری نه‌بو قوحافه نه‌وه‌نده سپی بوو له‌دار (ثغامه)* ده‌چوو...

لهم هه‌وا له‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که‌ تاجه‌ندیک به‌رنامه‌ی په‌رۆڤده‌یی پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - گرنگی به‌رپزگرتن له‌ گه‌وره‌وه به‌سالا‌چووان داوه، نه‌وه‌شی ته‌مه ده‌سه‌لمیته‌ی فه‌رموده‌یه‌کی پیغه‌مبه‌ره - ﷺ - که‌ده‌فه‌رموێت: (لیس منا من لم یوقر کبیرنا ویرحم صغیرنا)^۳

^۱ الطبقات لابن سعد، لا (۱۸۸/۳) اسناده صحیح

^۲ البخاری ژماره (۵۸۹۵). ابوبکر مجدی السید لا (۳۲)

^{*} دارینکه گولی سپی ده‌کات

^۳ الترمذی کتاب البر باب (۱۵)

واته: (لهئیمه‌ی موسلمان نی یه نهو کهسه‌ی ریژ له‌گه‌وره نه‌گریت و به‌زه‌یی به به‌چوکاندا نه‌یه‌توه).

به‌لام دایکی، ناوی سه‌لمای کچی سه‌خری کورپی عه‌مری کورپی که‌عبی کورپی سه‌عدی کورپی تیم و شوره‌تی (نومول خه‌یری) وه‌رگرتوه، زوو موسلمان ده‌بیئت به‌دریژی له پروداوی داواکردنی بینینی پیغه‌مبه‌ر - ﷺ - له‌لایهن نه‌بویه‌کره‌وه له‌مه‌که‌که.^۱

نه‌بویه‌کر (الصديق) له ژيانیدا (۴) خیزانی هه‌بووه، (۳) کورپی لییان بووه و (۳) کچ. که نه‌مه ناومی خیزانه‌کانی یه‌تی:

۱- قتیله کچی عبدالعزی ی کورپی نه‌سه‌عدی کورپی جابری کورپی مالک.

جیاوازی هه‌یه له‌موسلمان بوونیدا.^۲، نه‌م نافرته دایکی عبدالله و نه‌سمایه، نه‌بویه‌کر - خوا لیی رازی بیئت - له‌سه‌رده‌می نه‌فامیدا ته‌لاقی داوه، له‌م دواپانه‌شدا سه‌ردانی نه‌سمای کچی کرده‌وه له مه‌دینه‌وه هه‌ندی دیاری وشتی وه‌ک پۆن و که‌شکی بۆ برده‌وه له‌گه‌ل خۆیدا، نه‌سمایش دیاریه‌کانی لی وه‌رنه‌گرت و نه‌یه‌یشت بیته‌ماله‌که‌ی تا پرسى به‌عاشه - خوا لیی رازی بیئت - نه‌کرد تا له‌پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - به‌رسیت بۆ، پیغه‌مبه‌ری خواش - ﷺ - فرمووی: ((لَدْخُلْهَا وَلْتَقَبَلْ هَدِيَّتَهَا)) واته: باییکاته ژوره‌وه دیاریه‌که‌شی لی وه‌رگریت و له‌م باره‌یه‌وه

نه‌م نایه‌ته هاته خواره‌وه: ((لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ تُخْرِجُوهُمْ مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ۝۸۰))^۳ واته:

خوای گه‌وره به‌رگریتان لی ناکات که چاکن له‌گه‌ل نه‌وانده‌ا که جه‌نگتان له‌گه‌ل ناکه‌ن و له‌مال و حالیش ده‌ریان نه‌کردوون، وه‌ک نافرته‌تان و مندالان که سه‌ردانیان بکه‌ن و میوانداریان بکه‌ن و په‌مانیان به‌نه‌ سه‌ر و سپارده‌یان به‌اریژن و به‌ته‌واوی ترخی شته‌کانیان پی بده‌ن، خوای

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام في عهد خلفاء الراشدين، لا ۳۰

^۲ الطبقات لابن سعد (۱۹۶/۳) (۲۴۹/۸)

^۳ الممتحنة ثایه تی (۸)

گهواره دادپهروه رانی خوش دهویت لییان رازی ده بیت و لهسته مکارانیش زویر ده بیت و سزاشیان ده دات.^۱

۲-ام رومان کچی عامر کوری عویر:

له هۆزی بهنی که نانهی کوری خه زیمه، میژده کهی که ناوی حارسی کوری سه خه به ره بوو له مه که که کۆچی دواپی کردبوو، و پاشان نه بو به کر - خوا لیسی رازی بیت - ماره ی کرد، زوو موسلمان بوو، په یمانی داوه و کۆچی کردوه بو مه دینه، دایکی عبدالرحمن و عائشه - خوا لییان رازی بیت - له سه رده می پیغه مبه ری خوا دا - ﷺ - له سالی شه شه می کۆچیدا کۆچی دواپی کردوه.

۳-حبیبه کچی خارجه کوری زهیدی کوری نه بی زوهیر:

نهم خیزانه ی له پشتیوانانو له هۆزی خه زره جه، پاش وه فاتی نه بو به کر - نوم که ل سوم ی بوو، نه بو به کری (الصدیق) مالی باری کرده ناو کهس و کاره که ی له سونه ح که گه ره کی بوو له به رزایی به کانی مه دینه.

۴-نه سمای کچی عومه یس کوری مه عبه دی کوری حارس:

به نوم عبه دولا ناسراوه، له کۆچهریانی دیرینه، زوو موسلمان ده بیت ته نانه ت پیش چوونه مالی نه رقه م، په یمانی به پیغه مبه ری خوا - ﷺ - داوه له گه ل جه عفهری کوری نه بوتالیبی هاوسه ریدا کۆچی کردوه بو حه به شه، پاشان له گه لیدا کۆچ ده کات بو مه دینه، له جه نگی (موسته) دا هاوسه ره که ی شه هید ده بیت و پاشان نه بو به کری (الصدیق) یش ده یخوازیت و عمدی کوری لی ده بیت، هاوه لان له (نوم عبدالله) وه فهرمووده یان گیراوه ته وه: وهک: عمر، ابو موسی، عبدالله کوری عباس، ام الفضل خیزانی عباس، له هه موو خه لکی ژن و ژغوازییه کانی به ریزتر بووه که بریتی بون له: پیغه مبه ری خوا - ﷺ - حه مزه وه عباس و کهسانی تر (خوایان لی رازی بی).

*کوپه کانی نه بو به کر (خوای لی رازی بی) نه مانه بوون:

۱-عبدالرحمن کوری نه بو به کر:

تفسیر المنیر للزحیلی (۱۳۵/۲۸)

گهوره ترين كورې نه بووبه كره و له پړژي حوده ييبه دا موسلمان بوو، موسلمان يه تيه كي زور چاك، هاو له يتي پيغه مبهري خوي كړدوه به نازاو نه به رد ناوي ده ركردووه هه لويستې دليرانه دياري هه بووه دواي موسلمان بووني.^۱

۲- عبدالله ي كورې نه بووبه كره:

خاوهني پړولي گرنگ له پړژي كډچدا، به پړژدا له مه ككه دا ده مايه وه بډ كړدنه وه هه وال و له وېش دا به دزي يه وه خوي ده گه يانده نه شكه وتي (ثور) و هه واله كاني ده گه يانده پيغه مبهري خوا - ﷺ - و باوكي، ههركه پړژ ده بوويه وه ده گه پايه وه بډ مه ككه،

له جهنگي (تائيف) دا تيريكي به رده كه ويت، به كاري گهري نهو تيره وه له سه رده مي خه لافه تي باوكيدا له مه دينه به شه هيدى گيان ده سپريټ^۲،

۳- محمدي كورې نه بووبه كره:

دايكي ناوي نه سمای كچي عومه يسه، له سالي حه جي مالتاوايدا له دايك بووه، يه كي بووه له گه غه كاني قوره يش، له ژيرسايه ي عه لي كورې نه بوو طالب دا گه وړه بووه پاشانېش كړدي به والي و سه ركردې ميسر و هه له وېش كوژرا.

۴- نه سمای كچي نه بووبه كره:

نازناوي (خاوهن دوو پشتوين) هه له عانيشه - خوا ليي رازي بيت - گه وړه تره پيغه مبهري خوا - ﷺ - ناوي ناوه (ذات النطاقين)، واته (خاوهن دوو پشتوين) چونكه له كاتي كډچدا پياسكه ي خواردني بډ پيغه مبهري خوا و باوكي ناماده كړد، نه يزاني به چي بيبه ستيت به خويه وه بډ نه ه ي نه كه ويت ناچار پشتوينه كه ي پشتي خوي كړد به دوو له ته وه به له تيكيان پياسكه كه ي پي به ست و پيغه مبهري خوايش - ﷺ - نهو ناوه ي لي نا، نه سما خيتراني زوييري كورې عه وام بووه - خوا ليي رازي بيت - كډچي كړد بډ مه دينه له كاتي كډا كه دوو گيان بوو به (عبدالله ي) كورې زوييره وه پاش كوچ كړدن بډ مه دينه (سكه كه ي بوو) كه (عبدالله) بوو به يه كه م كوريه ي دواي كوچ له نيسلامدا.

^۱ البداية والنهاية (۳۴۶/۶)

^۲ نسب قورقش لا ۲۷۵

ئەسما تەمەنى دەگاتە (۱۰۰) سال، بەلام نە عەقلى لە دەست دەدات و نە دانىشى دەكەوت؛ (۵۶) فەرموودەى لە زارى پىنغەمبەرى خواوە - ﷺ - گىراوەتەو، خەلكانىكى وەك (عبداللە)ى كۆرى عەباس و عبداللە و عروەى كۆرى خۆى و عبداللە ى كۆرى ئەبى مولەيكەو كەسانى تىرىش فەرموودەيان لە زارى ئەووە گىراوەتەو، زۆر خىرۆمەند و سەخى بوو لە سالى (۷۳)ى كۆچى لە مەككە كۆچى داوى دەكات.^۱

۵- عائىشە داىكى نىمانداران - خوا لىي رازى بىت :-

راستگۆى كچى راستگۆ - خوا لىيان رازى بىت - پىنغەمبەرى خوا لە تەمەنى شەش سالىدا داواى كرد و لە (۹) سالىدا گوايەستى يەو، لە مانگى شەوالدا شايى بو كرد، بە زانائىنى ئافرەتان ئاوبانگى هەيه، پىنغەمبەرى خوا بە (داىكى عبداللە) بانگى لىو كەردوو و ئەو نەدى خۆش ويستوو بوو بە نمونەى ئافرەتى چاك.^۲

شەعەبى لە مەسروقەو دەگىرپتەو كە هەركاتى مەسروقە باسى عائىشە داىكى بپوادارانسى بگردايە دەيووت: راستگۆى كچى راستگۆى پاك داوينسى خۆشەويستى خۆشەويستەكەى خوا - ﷺ - بوى باس كردم، سەنەدەكانى دەگاتە. (۲۲۱۰) فەرموودە، كە (بوخارى و مسلم) لەسەر (صحيح)ى (۱۷۴) فەرموودەيان كۆكن و (بوخارى)ش بەتەنها (۵۴) و (مسلم)يش (۶۹) فەرموودەيان بەجيا لى گەرانددۆتەو، (۶۳) سال و چەند مانگىك ژياوو لەسالى (۵۷)ى كۆچيدا كۆچى داوى كەردوو و مندالى نەبوو.^۳

۶- (ام كلثوم) كچى ئەبووبەكر:

داىكى ئوم كەلسوم ناوى حەبىبەى كچى خارجهيه، ئەبووبەكر - خوا لىي رازى بىت - لەكاتى سەرەمەرگدا بەداىكى باوەرداران - عائشەى ووت: ئەودوانە هەردو كيان - براتن و ئەو دوانەش هەردو كيان خوشكتن، عائىشەيش پىي ووت: ئەو ئەسمايە دەيناسم ئەى خوشكەكەى ترم

^۱ سير اعلام النبلاء. ۲۸۷/۲

^۲ تاريخ الدعوة في عهد خلفاء الراشدين، ۲۴۷

^۳ الطبقات لابن سعد

کئی یہ؟ نہویش ووتی: (سکھکھی) ی کچھکھی خارجه، بهراستی دلم خه بهری داوه واده زانم کچه،
ههروايش دهرچوو، نهو کچه پاش مردنی نه بوويه کر له دايك بوو.^۱

پاشان گه وړه بوو - تلخه کورې عوبه يدوللا - ماره ی کرد به لام له جهنگی (جمل) دا شهيد
بوو، عائشه (خوا ليی رازی بيټ) له کاتي عيده دی دا دهيات بومه ککهو حه جی پي ده کات..

نانه ميه خانه واده ی پيروزی (الصدیق) که خواي - عزوجل - ريزداری کردن به نيسلام،
له ناو هه موو هاوه لاند ا خواي گه وړه نه م ريزه ی تنه ها به نه بوويه کر داوه - خوا ليی رازی بيټ -

انايان ده ليتن: له ناو هاوه لاند ا نه زانراوه که کاميان چوارپشتيان هاوړي يه تي پيغه مبهري خوايان
کردبي جگه له خانه واده ی (نه بوويه کړی) (الصدیق) نه بيټ، (به م شيويه: عبدالله لای کورې زوبير

که دايکی نه سمای کچی نه بوو به کړی کورې نه بوو قوحافيه که نهو چوار وه چه يه هه موويان
له هاوه لان بوون، و هه ووه ها محمدی کورې عبدالرحمن کورې نه بوويه کړی کورې نه بوو قوحافه ^۲.

له ناو هاوه لاند ا که سيک به دی ناکه يت که باوک و دايک و منداله کانی موسلمان بووين و
خوی و منداله کانیشی پيغه مبهري خوايان ديبی چ له سهری ژنان يان پياوانه وه بيټ - وه ک باسم

کرد - هه ره موويان باوه ريان به پيغه مبهري - ﷺ - هيناوه هاوه ليشيان کردوه،
نه ميه خيژانی (الصدیق) که سه کانی که سی بيروباوه رن يه ک دوو پرويان تيا هه لنه که وتووه و

له مه شدا له ناو هه موو هاوه لاند ا تاکه - خوا لييان رازی بيټ - .

جاران ده گووترا: باوه ر قاپی هه يه و دوو رویشی قاپی، مالی نه بوويه کر له ناو کوچه رياندا
قاپی باوه ر بوو، له ناو پشتيوانانیشدا (به ني نه جار) ^۳.

چواره م / ره وشتی (الصدیق) له سرده می نه فاميدا:

^۱ الطبقات (۱۹۵/۳). (۳)

^۲ ابوبکر الصديق - محمد رشيد رضا لا ۷

^۳ ابوبکر الصديق (۲۸۰/۱) محمد بن مال الله که له (منهاج السنه) ي ابن تيمية وری

ئەبۇبەكر (الصدیق) لەسەردەمى نەفامىدا يەككى بوو لە پىاوماقول و ناودار و سەركردهكانى قورەيش، پيش هاتنى خۆرى ئىسلام پىز و شەرەفمەندى لە (۱۰) خانەوادەى دەبينەنەو لەناو ئەوانىشا (۱۰) كەس، لەوانە:

يەكەم/ عەباسى كۆرى عبدالمطلب ى كۆرى بەنى هاشم، ئاويپدانى حاجيانى مالى خوا لەسەردەمى نەفامى داو لە ئىسلاميشدا پىيان درايەو.

دووەم/ ئەبوسوفيانى كۆرى حەرب لەنەوى ئومەيە، كە ئالای قورەيشى لە دەستدا بوو، هەركاتى قورەيش لەسەر سەركردهيك پىك نەهاتنايە ئەويان دەكرده سەركردهو پىشيان دەخست.

سپيەم/ حارسى كۆرى عامير لەنەوى نوفل، رفاەديان لەدەستدا بوو كە پارەيكە قورەيش كۆى دەكردهو بۆ نەهامەتى و داماوى هەزاران.

چوارەم/ عوسمانى كۆرى زەمەمى كۆرى ئەسود لەنەوى (ئەسەد):
راويژكردى درابوويە، قورەيش دەستى نەدەكر بە ئاودا تاپىسى: ئەو نەكردايە ئەگەر پىي باش بوايە پشتيشى دەگرتن و ئەگەر بەدلئى نەبوايە خويانى سەرىشك دەكرد و ئەوانىش كۆمەكى دەبوون.

پىنجەم/ ئەبۇبەكر (الصدیق) لەنەوى تيم (ئىثناق)ى پى درابوو كە برىتى بوو لە خويىن و قەرز بۆاردن، ئەگەر مافىكى بختايەتە سەر يەككى و داوا لە قورەيش بكرايە باوەريان پى دەكرد و هاوكارى بۆاردنەكەشيان دەكرد، بەلام يەككى تر ئەم كارەى بكردايە دەست بەردارى دەبوون.
شەشەم/ خالیدی كۆرى وهليد — خوا لىي رازى يىت - لەنەوى محزوم، (القبة والاغنة) تايبەت بوو بەو (القبة) تاكوتنى چادري جەنگ، يەكسەر هەموو قورەيش لەدەروى كۆدەبوونەو خويان بۆ جەنگ دەسازاند، (اللغنة) واتە: هەرشتى تايبەت بى بەولاخ و زين كردنى يەو.

هەوتەم/ عمرى كۆرى خەتتاب — خوا لىي رازى يىت - لەنەوى عەدى لەنەفامىدا ئىش و كارى بالۆيىزى تايبەت بوو بەو.

هه‌شتم/ سەفوانی کۆری ئومەییە لەنەوێ جومەح، (أزلام) واتە پێوانەی زەوی و زارەکان، تایبەت بووە بەو.

نۆیەم/ حارسی کۆری قەیس لەنەوێ سەهم، کاری حکومەتداری پارەوێ دارایی تایبەت بەخواکانیان کاری ئەو بوو.^۱

نەبۆه کری (الصدیق) یەکیەک بوو لە پیاوماقولاتی قورەیش لەسەردەمی نەفامیدا و لەهەرە چاکەکانیان بوو و لەنەهامەتی یەکاندا هانایان بۆ هێناوە، لەمەکە کەس نەگەشتۆتە میوانداریەکانی ئەو.^۲

بەزۆر شت بەناو بانگ بوو لەوانە:

۱- نەژاد زانی: بەیەکی لەزانایانی نەژاد-النسب- دەژمیڤردی، و هەوائی هەموو عەرەبی لەلابوو، لەوبوارەندا دەستیکی بالای هەبوو و تاوای لی هاتوو بە مامۆستای زۆری لەنەژادناسان دادەنریت لەوانە (عەقیل ی کۆری ئەبو طالب) و کەسانی تریش، لەم کارەیدا عەدەتیکی جوانی وای لی کردوو هەموو عەرەب خۆشیان بویت ئەویش ئەوێ بەپێچەوانەی خەلکانی ترەو نەنگی و سوکایەتی هیچ تیرەیه‌کی ناوە‌بردوو.^۳

لەهەموو قورەیشیەکان زیاتر نەژادی قورەیشی زانیووە لەهەموویان زیاتر هەوائی چاک و خراپی یانی لەلابوو.^۴ لەم بارەیه عانیشه - خوا لی رازی بی - لەپێغه‌مبەری خواوە - ﷺ - دەگیرێتەو کە فەرموویەتی: (ان أبابکر أعلم قریشاً بأنسبها)^۵ واتە: ئەبۆبەکر شارەزاترینی قورەیشە بەنەژادی قورەیش.

۲- بازرگانی یەکانی:

^۱ أشهر مشاهیر الاسلام (۱/۱۰).

^۲ نهاية الادب (۱۰/۳۹) نقلاً عن تاریخ الدعوة، یسری محمد لاپەرە (۴۲).

^۳ التهذیب (۲/۱۸۰).

^۴ الاصابة (۳/۱۴۶).

^۵ مسلم ژمارە (۲۴۹۰). الطبرانی فی الکبیر ژمارە (۳۵۸۲).

له‌سه‌رده‌می نه‌فامیدا بازرگانی کردوهو، بۆ ئیش و کاری بازرگانی چووته (بوسی) له‌ناوچه‌ی شام، ولاتانیش گه‌راوه، سه‌رمایه‌که‌ی چل هه‌زار دره‌م بووه، خێری زۆری به‌سه‌ره‌وه ده‌کرد و له‌سه‌رده‌می نه‌فامیدا به‌به‌خشنده‌و سه‌خی ناوی ده‌رکردبوو.^۱

دای به لای سهرخوښک دا ناگای له خوی نه مابوو، دهستی نه کړد به پیسیدا و ده یېرد بۆ ده می، کاتی بۆنه کوی ده گه شته لوتی ده یکه پرانده وه دواوه، نه میس له سهرخوی حرام کړد.^۱ له جی یه کی تردا عاتشه ده گپ یته وه: ... نه و عوسمانی له سهرده می نه فامیدا مه یان له سهرخویان قه ده غه کړدوه.^۲

(الصدیق) خوی لی پازی بی - له وه لای می نه و پرسیاره دا که پیان وتیوو: نایا له سهرده می نه فامیدا مه یت خوار دوتی و؟ وتی: په نا به خوا، ووتیان: بۆچی؟ ووتی: ناموسی خو م پاراستوه له گه پیاویتیتم / نه وی مه ی بخواته وه ناموس و پیاویتی خوی له ده ست ده دات. کاتی نه م قسه یی گه یشته وه پیغه مبه ری خوا - صلی الله علیه و آله - فدرمی (صدق ابوبکر، صدق ابوبکر مرتین)^۳ واته: نه بویه کر راستی ووت، نه بویه کر راستی ووت دوو جار.

۵- سوژده ی بۆ بت نه بردوه:

نه بویه کر (الصدیق) - خوا لیتی رازی بی - هه رگیز سهری بۆ بت دانه نه واندوه، جاریک نه بویه کری (الصدیق) - خوا لیتی رازی بی - له ناو هاوه لانی پیغه مبه ری خوا دا - صلی الله علیه و آله - ووتی: له ژیاغدا هه رگیز سوژده م بۆ بت نه بردوه، نه مهش له بهر نه وه بوو هه ر که پیگه یشت م باوکم دهستی گرم و بردمی ژوریکسی چۆل: که بتی تیدا بوو، پیی ووتم نه مانه خودا به رزو لی هاتوه کانی تۆن، و جی هیشت م و چوه دهره وه، منیش له بته کان نزیک بوومه وه و ووتم: برسیمه خواردنم پی بدن، وه لای میان نه بوو، ووتم: جل و بهرگم نی یه بۆم بکه؟ وه لای میان نه بوو، منیش به ردیکم تی گرت و به ده ما که وت.

ناهم جوړه وړه وشتی به رزی و بیری پروناکی و سروشتی پاکي نه یان هیشتوه هیچ کاریکی سهرده می نه فامان که پیچه وانه ی سروشتی پاک و ژیری و پیاوه تی راسته قینه بوو، پیاوه تی بروشینی و که رانه تی که م کاته وه.

^۱ سیره حیا الصدیق - مجدی فتحی لا (۳۴).

^۲ تاریخ الخلفاء و للسبوس لا ۴۹.

^۳ هه مان سهرچاوه ی پتشیو لا (۲۹).

نیت سیری نی یه نه گهر که سیک خاوه نی ناوا ره وشتیک بیت خوی بگه یه نیه که ژاوهی بانگه وازی حق و پیشی پیشیشی لی بگریت، و له دواي موسلمان بوونی چاکترین موسلمان دهرچیت پاش پیغه مبهری خوا - ﷺ - پیغه مبهری خوا - ﷺ - فرمووی: (خيارکم في الجاهلية خيارکم في الاسلام اذا فقهوا)^۱

واته: باشترین کهستان له سهرده می نه فامی دا باشترین کهس ده بیت له سهرده می نیسلامیدا نه گهر له نیسلام حالی بن.

هه ربویشه ماموستا (رفیق العظم) له سهر ژبانی نه بوبه کر - خوی لی رازی یت - له سهرده می نه فامیدا ده لیت (تهی خوی گه وره، که سیک له سهرده می نه فامیدا له ناو بتا گه وره بوویت و ناینیکی راست نه بوویت، دهست گری بی و نه یاسایه که بهرگری کهر، که چی ناوا له ره وشت بهرزی پروانیت و ناوا به جوانی دهست بگریته دره ختی پاکی و پیاوه تی یوه، بیگومان شایانه که نیسلامی بینی به هه موو دلئیکی یوه باوهشی پیتا بکات، و بیتیه یه که مین کهس باوهر بهیئنی به پهره ردگاری بهنده کان، به مو نیسلامه کهشی لوتی خو به زلزان و سهر که شان بسۆتینی، و ریگای گرته بهری هیدایهت ناسان بکات، تهو که سهی رهگ و ریشالی به دره وشتی له ناو دهروونی پرواداراندا له بیخ دهر بهیئیت.^۲

ئای له چاکی (الصدیق) - رضي الله عنه - که خاوه نی سهرمایه یکی گه وره بوو له ره وشت بهرزی و به ها جوانه کان و ناکاره نایابه کان بوو له ناو کۆمه لگهی قوریش دا له پیش نیسلام، خه لکی مه که که نهم شایه تی یه ی بۆده دن که له پیش هه موویانه وه بوو له ره وشت بهرزی و نمونه پیدا، یه کی نابینی له قوره شیه کان ووته یکی نهنگی دابیتته پال (الصدیق) یان له شان و شه وکه تی کهم کرد بیتته وهی یان ره خنه ی لی گرتبی ههروه که چۆن به هه موو مسولمانه

^۱ تاریخ الدعوة في عهد خلفاء الراشدين لا ۴۳.

^۲ أشهر مشاهير الاسلام (۱۲/۱).

هه‌زاره‌کانیان ده‌کرد، تهنه‌ها نهنگی و په‌خنه‌یه‌کی له‌سه‌ر بوو نه‌ویش بپوا بته‌وه‌که‌ی بوو به‌خوا و به‌پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی.^۱

باسی دووه‌م/ موسلمان بوونی.. بانگه‌وازی.. نه‌شکه‌نجه‌دانی.. کۆچی یه‌که‌می
یه‌که‌م/ موسلمان بوونی:

موسلمان بوونی نه‌بویه‌کر (الصديق) له‌دايك بوونی گه‌شتی‌کی دور و درێژی بووه به‌دوای
ناینیکی راسته‌قینه‌دا که بگنجی له‌گه‌ڵ سروشتی پاک و هینانه دی حه‌زو ئاره‌زووه‌کانی، و
له‌گه‌ڵ ژیری راست و دروستدا یه‌ک بگره‌وه، و بینایی یه‌ ورده‌کانی هه‌لبێژن، به‌حوکمی نه‌وه‌ی
بازرگانی ده‌کرد پتووستی به‌گه‌رانی دورو درێژ و برینی بیابانه‌کان و شارو شارۆچکه‌و دێهاته‌کانی
که‌نداوی عه‌ره‌بی، له‌باکوره‌وه بۆ باشور و له‌رۆژه‌لات بۆ پۆژئاوا په‌یوه‌ندییه‌کی به‌تینی په‌یدا
کردبوو له‌گه‌ڵ خاوه‌ن نایینه‌کاندا به‌تایبه‌ت مه‌سیحییه‌کان، زۆر به‌تاسه‌وه گوتی بۆ نه‌و که‌سانه
ده‌گرت که باسی یه‌کتا‌په‌رستیان ده‌کرد، ئالای گه‌ران به‌دوای ناینی راسته‌قینه‌ی دای هه‌ل‌کردبوو.^۲

جاریکیان باسی خۆی ده‌کرد و ده‌یووت: له‌حه‌وه‌شی که‌عه‌دا دانیشته‌بووم زه‌یدی کوری
عه‌مری کوری نوفیل له‌وێ دانیشته‌بوو، ئومه‌یه‌ی کوری شه‌بی سه‌لت دای به‌لایدا، پی‌ی ووت:
چۆنی نه‌ی چاکه‌خواز؟ ووتی: باشم ووتی: نه‌و چاکه‌یه‌ت ده‌ست که‌وتوه‌؟ ووتی: نه‌خێر، ووتی:

کل دین یوم القيامة الا ما قضی الله فی الحقیقة بور^۳

واته: هه‌موو به‌رنامه‌و ناینیک جگه له‌ناینی راست و دروست له‌قیامه‌دا تیاچوو هه‌ناینی
راست نه‌و پیغه‌مبه‌ره‌یه که له‌ناو ئیمه‌دا یان ئیوه‌دا هه‌ل‌ده‌که‌وت؟

نه‌بویه‌کر - رضي الله عنه - ده‌لێت: تا نه‌و کاته‌ش نهم ده‌زانی که خه‌لکی چاوه‌پوانی
پیغه‌مبه‌ریک ده‌که‌ن و دێت، له‌مال ده‌رچووم بۆ لای وه‌ره‌قه‌ی کوری نوفل - رضي الله عنه -

^۱ منهاج السنة لابن تیمية (۲۸۸/۱-۲۸۹) له‌کتیبی (ابی بکر الصديق افجل الصحابه واحقهم
بالخلافه) وه‌رگه‌راوه.

^۲ مواقف الصديق مع النبي فقي مكة د. عاطف لماضه لا ۶.

^۳ تاريخ الخلفاء للسيوطي. لا په‌ره ۳۱.

دهيبنم زۆر سهيري ئاسمان دهكات و له دليشهوه مينگه مينگى يهتى و وهستاندم، و به سه رها ته كه م بۆ گيترايهوه، ووتى: به لى برازاي خۆم، من ته هلى كتيب و زانست و زانياريم نهو پيغه مبه ره چاو ه پروان كراوه له نه ژاديكي مام ناوه ندى عه ره به به پيى نه وهى - من له نه ژاد ناسيدا شاره زاييم هيه - نه م هۆزهى تۆ مام ناوه ندرتين نه ژادن،

ووتم: مامى خۆم نهو پيغه مبه ره چى ده لى؟ ووتى: شتيك ده لى له لاي نى گاهه پيى بووتريت، به س نه وهى تيايه سته م ناكات و سته مى لى ناكريت و كارى سته م كاريش ناكات، هه ركه نهو پيغه مبه ره هات به راستم زانى و با وه رم پى كرد.¹

ئه بوبه كر نه م فه تره يه ي بينا ييه كى ورد و بير يكي پوناك و هۆش يكي پرشن گدار و ورد بوونه وه يه كى ژيرانه زال بوو به سه ره ده روونيدا، بۆيه زۆرى لهو هۆنراوانه ي له بهر كر دبوو كه باس لهو پيغه مبه ره ده كهن، بۆيه جاريكيان پيغه مبه ري سه روهرمان - ﷺ - له هاوه له كانى - كه ئه بوبه كرى شيان تيدا بوو - پرسى: كى له ئيوه وته كانى قه سى كورپى ساعده ي نه يادى له به ره كه له بازاري عه كاز ووتى؟

كه س قه سى نه كرد، ئه بوبه كرى (الصدىق) ووتى: من له بهر مه نه ي پيغه مبه ري خوا، نهو پۆژه له بازاري عوكاز ناماده بووم له سه ر پشتى حوش ته كه ي وه ستا بوو ده يووت: (يا ايها الناس اسمعوا وعوا، واذا سمعتم فانتنعوا، انه من عا ش مات، ومن مات فات، وكل ما هو آت آت، ان في السماء لخبرا، وان في الارض لعبرا، مه اد موضع، وسقف مرفوع، ونجوم تمور، وبحار لن تغور، لي داج، وسماء ذات أبراج!! يقسم قس ان لله ديناً هو احب اليه من دينكم الذى انتم عليه مالي ارى الناس يذهبون وال يرجعون، ارضوا بالمقام فاقاموا، ام تركوا فناموا. پاشان نه م هۆنراوه يه ي ده ووت:

ن من القرون لنا بصائر	في الذا هيين الاوليه
للموت ليس لها مصدر	لما رأيت موارد
يسعى الاكابر والأصاغر	ورأيت قومي نحوها
له حيث صار القوم صائر ²	ايقنت انى لا محـا

¹ تاريخ الخلفاء للسيوطى، لا ٥٢.

² مواقف الصديق مع النبي بمكة لا ٨.

بەم تەرتیبە نایابە، بەم مێشکە ئاسنینە تیژەوێه کە ئەم هەموو شتانەى وەك خۆى لەبەر
کردوو و ووتارەكەى قەسى كۆپى ساعیدە بۆ پیغەمبەرى خوا و هاوێلان دەگیرێتەو.^۱

كاتى لەشام دەبیّت شو و خەوێك دەبینیت و بۆ بوچهیرای راهیبى دەگیرێتەو،^۲
بوچهیرای لى دەپرسى: خەلكى كویتی؟ دەلى: مەككە، دەلى: كویتی مەككە؟ دەلى:
قورەیش، ووتى: تۆچ كارەیت؟ ووتى: بازرگان، ووتى: ئەگەر خوا ئەم خەونەت بەراست بگریت،
لەو هۆزەى تۆدا پیغەمبەرىك هەڵدەكەوێت، و تۆ دەبیته وەزیری لە ژيانیدا و دەبیته جیگریشى
لەپاش مردنى. ئەبووبەكر ئەمەى بەنهیتى هیشتەو لەدلى خۆیدا.^۳

موسلمان بوونى (الصديق) پاش وردبوونەو و لىكۆلینەو و چاوەروانى بوو، ئەوێهەى هاوکارى
کرد زوو موسلمان بیّت ئەو پەيوەندیە قولى بوو کە لەنیوان ئەو و پیغەمبەردا هەبوو لەسەر دەمى
نەفامیدا.

هەرکە قورئان هاتە خوارەو بۆ سەر پیغەمبەر -ﷺ- خیرا دەستى کرد بە بانگەوازی
تاکەکەسى بۆلای خوا، یەكسەر یەكەم کەسى دەست نیشانى کرد -ئەبووبەكر بوو- چونکە کاتى
خۆى هاوڕێى بوو و رەوشتە بەرزەکانى و سیفاتە جوانەکانى دەناسى، هەر وەك ئەویش
پیغەمبەرى خواى باش دەناسى بەراستگۆیی و دەسپاکى و رەوشت بەرزى یەك کە نەهێلێ لەگەڵ
خەلكیدا درۆ بکات نیتەر چۆن درۆ بەدەم خواى گەورەو دەکات؟^۴

كاتى پیغەمبەرى خوا -ﷺ- بانگى کرد بۆ موسلمان بوون و پێى فەرموو (.... من
نیرراوى خوا، کەسى ناردوومى تاکانەو هاو بەشى نى یەو نابى جگە لەو هیچ شتى بپەرستى و
بەردەوام گوێ پرایەلى بیت.^۵ هەر لەویدا بریارى موسلمان بوونى خۆى دا بەبى ئەوێهەى زمانى
تەتەلەبکات، رۆشتە پیشەو و نەگەرایەو، پەیمانى دا بە پیغەمبەر -ﷺ- کەپشتگیری لى
بکات و بەراستیش پەیمانى خۆى بردەسەر.

^۱ هەمان سەرچاوە لا ۹.

^۲ الخلفاء الراشدون، محمود شاکر لا ۳۴.

^۳ الخلفاء الراشدون، محمود شاکر لا ۳۴.

^۴ تاريخ الدعوة في عهد خلفاء الراشدين لا ۴۴.

^۵ السيرة النبوية لابن هشام (۲۸۶/۱) السيرة الحلبية (۴۴۰/۱).

بۆيە لەم بارەيەوه پيغەمبەری خوا - ﷺ - دەفرمويیت (إن الله بعثني اليكم، فقلتم: كذبت، وقال أبو بكر: صدق، وواساني بنفسه وماله، فهل انتم تاركوا لي صاحبي؟) واتە: خوا منى نارد بۆ ناوتان بە پيغەمبەر، وتتان: درۆ دەکەیت، ئەبویەکر ووتی: راست ئەکات، بەمال و گیان هاوکاری کردم، دە ئیتر ئایا هاوڕێکەمم بۆ واز لێ دێنن؟^۱ دووجار فرمویەتی.

ئابەم شێوە ئەبویەکری (الصدیق) یەكەم پیاوی سەر بەست بوو موسڵمان بوو، ئیبراھیمی نەخەعی و حسان کۆری سابت و ابن عباس و ئەسمای کچی ئەبویەکر و وتوویانە: ئەبویەکر یەكەمین پیاووە کە موسڵمان بوو...

یوسفی کۆری یەعقوبی ماحەشون دەلیت: باوكم و مامۆستایانی شیمان وەك: محمد کۆری منکدر و رەبیعە کۆری عبدالرحمن و سالحی کۆری کیسان و سەعدی کۆری ئیبراھیم و عثمانی کۆری محمدی نەخەس بەم شیوە هەموویان لەسەر ئەو کۆک بوون کە ئەبویەکر یەكەمین کەسە موسڵمان بوویت.

ئێین عەباس - رضي الله عنه - دەلیت: یەكەم کەس نوێژی کرد ئەبویەکر بوو، پاشان نمونەى بەشیعریکی حەسانی کۆری سابت - رضي الله عنه - هێنایەوه کە دەلیت:

إذا تذكرت شجراً من أخى ثقة	فذكر أخاك أبا بكر بما فعلا
خير البرية اتقاها واعدلها	بعد النبي وأوفاهما بما جملا
الثاني التالي المحمود مشهده	وأول الناس صدق الرسل
والثاني اثنين في الغار المنيف وقد	طاف العدو به أذ صعد الجبل
عاش حيمداً لأمر الله متبعاً	بهدي صاحبه الماضي وما نتقلا
وكان حب رسول الله قد علموا	من البرية لم يعدل به رجلا ^۲

ئەمەو هەرچەندە زانایان لەمەسەلەى موسڵمان (الصدیق) دا قسەیان هەییە، ئایا یەكەمین کەس موسڵمان بێت؟ هەندێکیان: بەبەلێ پێداگری دەکەن، و هەندێ تر پێی لەسەر ئەو دادەگرن کە علی - رضي الله عنه - یەكەمین کەس بوو موسڵمان بێت، و هەندێ تریش (زەیدی کۆری حارسە) (رضي الله عنه) دادەنێت.

^۱ البخاری کتاب فضائل اصحاب النبی ژمارە: ۳۶۶۱.

^۲ دیوان حسان (۱۷/۱).

به لām (ئین کەسیر) زۆر جوان ئەم ووتانە یە کە خستوو ووتوو یە تی: ئەم قسانە هەموویان راستن: خەدیجە - رضي الله عنه - یە کە مین کە سە موسلمان بێت لە نافرە تاندا. لە ناو بەندە کانیشتا زەیدی کۆری حارسە و لە ناو مندا لانیشتا عدلی کۆری ئەبو طالب - خویان لی رازی بێت - و لە ناو پیاوانیشتا ئەبووبە کری (الصدیق) - رضي الله عنه -، موسلمان بوونی ئەو لە موسلمان بوونی هەموو ئەوانە ی پێشتر سود بە خەش تریوو، چونکە یە کێک بوو لە سەر کردە گەورە کان، سەر کردە یە کێ بەر پێزی ناو قورە هیش، پارە دار بوو، بانگ خواز بوو بۆ لای ئیسلام، خۆشەویست و ئال و کەیف بوو، سامانی خۆی خەرج دە کرد لە گۆی راپە لێ خواو پیغە مەبرە کەیدا.

(ئەبووحەنیفە) - رەحمەتی خۆی لی بی - ئەویش ئەو ووتانە ی خستۆتە یە ک ووتوو یە تی: یە کەم موسلمان لە ناو پیاوانی سەربە ستدا ئەبو بە کر بوو، لە ناو ژناندا خەدیجە و لە ناو بەندە کانیشتا زەیدی کۆری حارسە و لە ناو مندا لانیشتا عدلی کۆری ئەبو طالب (خوا لە هەموویان رازی بێت).^۱ بە موسلمان بوونی ئەبووبە کر خۆشی پەریە دێ پیغە مەبری خوا - ﷺ - بە جۆری دایکی برۆ داران عائشە - رضي الله عنه - دە لێت: هەر کە پیغە مەبری خوا لە ووتە کانی بوویە وە - ئەبو بە کر - یە کە سەر - موسلمان بوو، پیغە مەبری خوا هە ستا لە لای و پۆی لە ناو مە کە دا کە س ئەو ئەندە ی ئەو دڵخۆش نە بوو، بە موسلمان بوونی ئەبو بە کر.^۲

ئەبو بە کر کە نزیک بوو خۆی گەورە شار دبوویە وە بۆ پیغە مەبرە کە ی، خۆشەویستترین قورە هیشی بوو لای قورە هیشی یە کان، بەو پەوشتە بەرزە نازدارە یە وە کە خوا پیتی بە خشی بوو وای لی کرد بوو هاو پێ یە تی کردنی زۆر خۆش بوو، لە و کە سانه بوو لە گە ل خە لکا هە لده کە ن و خە لکیش لە گە لیان هە لده کات... پەوشتی جوانیش هەر خۆی بە سە بۆ راکێشانی دلی خە لک، ئەو ئەتە پیغە مەبری خوا دە ربارە ی دە فەر مویت: ((أرحم أمتی بأمتی أبوبکر) ^۳ واتە: بە بە زە یی ترین ی ئومە تەم بۆ ئومە تە کە م ئەبو بە کرە).

^۱ البداية والنهاية (۲۸/۳-۲۹).

^۲ هەمان سەرچاوە لا (۲۹/۳).

^۳ الألبانی - له صحيح الجامع الصغير.

هەر دو زانستی نهژاد ناسی و میژووناسی له لای عه‌ره‌ب زۆر گرنگ بووه و نه‌بویه‌ کریش - ره‌ی الله عنه - له‌هه‌ردوکیاندا ده‌ستیکی بالای هه‌بووه و قوره‌یشیش خۆی نه‌مه‌ی ده‌زانی که له‌هه‌موو زیاتر زانیاری هه‌یه له‌و دوو زانسته داو چاک و خراپی پ‌ووداوه‌کانی کۆن شاره‌زا بوو، چینی پ‌ۆشن‌بیریش به‌شداری کۆپو دان‌یشتنه‌کانی (الصديق) ده‌بوون تا زانیاریه‌کی زۆری نه‌وتۆی لی و هه‌ریگرن که له‌لای که‌سی تر به‌و شتیه زۆره نه‌بوو، بۆیه هه‌رده‌م گه‌نجانی زیره‌ک و لاوانی خوین‌گه‌رم هه‌میشه به‌شداری کۆپه گه‌رمه‌کانی ده‌بوون، نه‌م چینه‌ش چین‌یکی فیکر پاک بوون و هه‌زی ده‌کرد نه‌م زانسته‌نیان پ‌ی بگه‌یه‌نی‌ت،

هه‌روه‌ها چینی کاسپ کارو بازرگانه‌کانیش به‌شداری کۆپو دان‌یشتنه‌کانی ده‌بوون، هه‌رچه‌نده یه‌که‌مین بازرگانی مه‌که‌که نه‌بوو به‌لام ب‌ی گومان له‌ناودارترینه‌کانی بوو، خه‌ل‌کانی به‌رژه‌وه‌ندی داریش هاتو‌و‌چۆیان ده‌کرد و له‌به‌ر ئالوکه‌یفی و چاکی و په‌وشت به‌رزى خه‌ل‌که ساده که‌ش ده‌هاتن ب‌و ماله‌که‌ی و میوانداریکی پ‌وخۆش بوو زۆر خۆش‌حال ده‌بوو به‌هاتنی میوانه‌کانی و هه‌موو چینه‌کانی کۆمه‌ل‌گه‌ی مه‌که‌کی سوودی خۆیان‌یان له (الصديق) سخ ره‌ی الله عنه - وه‌رده‌گرت.^۱

سه‌روه‌تی ته‌ده‌بی و زانستی و کۆمه‌ل‌ایه‌تی یه‌که‌ی له‌کۆمه‌ل‌گه‌ی مه‌که‌کیدا زۆر گه‌وره بوو، هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌ش بوو هه‌رکه ده‌ستی کرده جموجول‌ی بانگه‌واز خ‌یرا باشت‌ترینی خه‌ل‌کی هاتن به‌ده‌مه‌ی یه‌وه.^۲

دووه‌م: بانگه‌وازکردنی:

ته‌بویه‌ کر (رضي الله عنه) موسلمان ده‌بی‌ت و ته‌رکی بانگه‌وازی‌ش له‌گه‌ل پ‌یغه‌مبه‌ری خوا‌دا ده‌گریته ته‌ستۆ، له‌پ‌یغه‌مبه‌ره‌که‌یه‌وه ته‌وه فی‌ر بوو که ئیسلام تاینی کردار و بانگه‌وازو جیهاد و قوربانی یه، و باوه‌ر دانامه‌زیت هه‌تا موسلمان خۆی ته‌وه‌شی هه‌یه‌تی نه‌یبه‌خشیتته خ‌وای په‌روه‌ردگاری جیهان.^۳

^۱ سه‌یری (التربية والقيادة) ی عضبان (۱/۱۱۵) بکه.

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۱/۱۱۶).

^۳ تاریخ الدعوة في عهد خلفاء الراشدين لا ۸۷.

خوای مدزن - جل جلاله - دهفرمویت (قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي
لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ ۖ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾)

الانعام: ۱۶۲-۱۶۳.

واته: ((نهی محمد بلی: نویژ و خواپهرستی و ژیان و مردنم بوخوای پهروهردگاری جیهانه و
تهنهایه و هاوتای نی یه و من بهو جزره فرمانم پی دراوه و من یه کهمین موسلمانم)).

تهبویهکر (الصدیق) - رضي الله عنه - زور دهجولا لهپیناو بلاوکردنهوی بانگهوازا و
کارهکانیشی زور بهبهرهکوت بوو، بهرو هدرلایهک بچولایه کاریگری و دهستکهوتی باشی بو
نیسلام دهبو، نموونهیهکی زیندووی جی بهجی کهری نهم نایهتهی خوای گهوره بوو که دهفرمویت
(أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ۖ وَجَدِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٦٥﴾) النحل:
۱۶۵.

واته: بهناموژگاری جوان و حیکمت و ژیرانه خهلکی بانگ بکه بو نیسلام و جوانترین
شیوه دهمهقالهیان لهگهډا بکه خوای تو چاک دهزانی کی لهپریکه راستهکهی سرگردان دهپیټ
و کییش دیتته سهر پیگهی هیدایهت.

ههول و هوجولئ (الصدیق) - رضي الله عنه - بو بانگهوازی پیگهی خوا دیمهټیک
لهویننهی باوهپر بوونه بهم ناینه، و بهدهمهوه چوونی خواو پیغهمبهرهکهیهتی بهویننهی باوهپر داریک
دان بهخوی دا ناگریټ و ئوقره ناگریټ تا نهو بهرنامه ناوازهیهی ههلی گرتووه له دونیا نهگاته
ههموو خهلکی،

دوور لههولټیک کی کاتی وشهوق و خرؤشی -عاطفی- کهپاش ماوهیهک کز دهپیټ و
دهکوژیټهوهو نامیټیت، بهلکو جول و چالاکی تهبویهکر - رضي الله عنه - ههر بهگوپر و تین

بوو بۆ ئىسلام ھەتتا خۇاى گەورە، بردىسەو ھەتتا لاي خۇى بەبى ئەوھى سىستى و كوژانەوھو ساردبونەوھو پووى تى بکات.^۱

يەكەم بەرو بوومى بانگەوازی (الصدیق) - رضي الله عنه - موسلمان کردنى پوختەسەكى لەھەلبۆاردەى خەلکى چاک، وەکو: عوسمانى کوپى عەفان و عبدالرحمنى کوپى عەوف و زوبىرى کوپى عەوام و طلحەى کوپى عەبدوللە و سەعدى کوپى ئەبى وەقاص و عوسمانى کوپى مەزغون و ئەبووسەلەمەى کوپى عەبدوللەسەد و ئەبووعوبەيدەى جەپراح و ئەرقەمەى کوپى ئەبى ئەرقەم ھەريەكە لەو ھاوئە بەپىزانەى دەھینا و تاک تاک دەپىردنە خزمەتى سەرورە - ﷺ - لەسەردەستى دا موسلمان دەبسون. ھەر ئەوانەش بوونە پایەى سەرەكى کۆشكى مەزنى ئىسلامەتى و بانگەواز، بەپاستى بوونە کەرەستە بنەرەتى بەھیزکردنى دەورپشتى پیئغەمبەرى خوا - ﷺ - ھەریەھۆى ئەوانەوھو بوو خۇاى - عزوجل - پیئغەمبەرەكەى سەرخت و خەلکانیكى زۆر بەلیشاو ھاتنە ناو ئاینى خواو، ژن و پیاو و ھەریەکیان پیئشەرەى بانگەوازی بۆلای ئاینى پیروزی ئىسلام، کۆمەلئىكى تریش لەگەل ئەوان - یەك یەك و دوو دوو کۆمەلئىكى كەم لەگەل كەمى ژمارەیاندا بوونە سەریازی بانگەوازو قەلای پەپام بەجۆزێك نەپیشتەر و نە دواتر و نە لەمەولایش كەس نایان گاتى.^۲

نەبەبەكر زۆر گرنگى دەدا بە خیزان و خانەوادەى خۇى ئەسماو عائشەى كچى و عەبدوللای کوپى (ئوم دەرمەن)ى خیزانى و عامیری کوپى فەھیرەى خزمەتکاری موسلمان کرد، پەوشتى جوان و ئاکارى بەرز كە تێكەلئى كەسایەتى (الصدیق) بوو بوون، ھۆكاریكى گەورە بوو بۆ كارکردنە سەر دلى خەلکى و ھاتن بەدەم بانگەوازیسەو بۆلای ئىسلام، خواوھنى سەرەوتىكى گەورە بوو لەبوارى پەوشت بەرزى و گەورەبیدا لەناو ھۆزەكەیدا، پیاویكى گونجاو و خۆشەویست بوو لەناویاندا، گونجاوترین كەس بوو بۆ قورەیش بەلكو تاكانەى زەمانى خۇى بوو لەم بوارەدا، سەرکردەىكى بەپێژ و بەخشندەبوو.. مالى دەبەخشى، سەرەو میوانداریسەكى وای ھەبوو لە مەككەدا كەسە نەدەگەیشتە ئەو، پیاویكى زمان پاراوو پەوانبێژ بوو.

^۱ الوحى و تبليغ الرسالة يحيى ال يحيى لا ٦٢.

^۲ محمد رسول الله - عرجون (١/٥٣٣).

نەم رەشت و ئاكارە جوانە زۆر پێویستە لە بانگخوازاندا هەبن، وەگەرنا هەموو بانگ کردنیکی خەلکیان بۆلای خوا دەبیستە هاواری بێ ھودە ی ناو دۆن، یان فوکردنە ناو لە، جا ژیانی (صدیق) — رضي الله عنه — بۆمان پوون دەکاتە تا چ ئاستێک لە ئیسلام تێ گەیشتبوو وە چۆن ژیا لەو پێناوەدا، بۆیە جێگای خۆیەتی بانگ خوازان چاویکی لێ بکەن لەکاری بانگەوازی تاکەکاندا بۆلای بەرنامەکی خوا.

سێ یەم: نەشکەنجەدانی

نەشکەنجەدان و ناپەرەت کردن پێگایەکی دەبیست هەموو تاک و کۆمەڵ و گەل و نەتەوایەکی پیاپی پێر بن، نەم سوننەتەش ھاتە پێگای ھاوێڵە بەرپێزەکان و لەپێناو رەزامەندی خوا — عزوجل — دا هەموو بەلاو ناپەرەتەتی یەکان قبوڵ کرد بەجۆری کە کێشە سەرکەشەکان لەبەردەمیدا خۆیان پێ نەگیریت، مالا و گیانیان خستە پێناو خوا ی گەورەدا،

مەگەر خوا بزانیت چ ناپەرەتەتی یەکیان بەسەردا ھات و تەنانت سەرکەردە و گەورە پیاوێ کانیشی گرتەو، نەبویە کریش — رضي الله عنه — ناپەرەت کراو تەنانت خۆلیان کرد بەسەر و چاویدا، لەناو کەعبەدا ئەوەندە نەعلیان دا بەسەر و چاویدا کە لوتی لەدەم و چاوی جیا نەدە کرایەو لەناو خۆیندا، پێچایانەو بەجلەکانی یەو و چواردەستە بردیانەو بۆمال بەشیوێە ک لەنیوان مان و مردندا بوو. عائشە — رضي الله عنه — دەگێرێتەو کە ھاوێڵانی پیغەمبەری خوا — ﷺ — ژمارەیان گەیشتە سێ و ھەشت کەس و نەبویە کری (الصدیق) — رضي الله عنه — ھەرداوا ی لەپیغەمبەر — ﷺ — کە باخۆیان دەرئەمین، ئەویش لەو لامدا دەیسوت: جاری ئێمە کەمێن ئە ی نەبویە کر، نەبویە کری (الصدیق) ھەر کۆلی نەداو ھەر داواکە ی دووبارە دەکردەو تا پیغەمبەری خوا پازی بوو بە کۆمەڵ رۆشتن بۆ کەعبە و لەوێ موسلمانەکان بلایبوونەو لەناو کەعبەدا ھەرکەسو بۆلای ھۆزەکی خۆی،

نەبویە کر و پیغەمبەری خوا — ﷺ — پێکەو دانیشتبون، نەبویە کر ھەستایە سەرپێ و دەستی کرد بە ووتاردان و خەلکی بانگ دەکرد بۆ لای خوا و پیغەمبەر — ﷺ —، بێ باوەران —

ئاڭريان تى بېرىپتۇ - دايان بەسەر ئەبۇبەكرو مۇسلمانە كانداۋ ئەبۇبەكريان داڭرتەۋە بەشەق و زلەو خىستىانە ژىر پى لەقە،

عەتەبەى كۆرى رەببىعەى (لەخۇا ياخى) لىتى نزيك بوۋىيەۋە بەنەعلىكى زىرى گىرگىرىن
ھات بەدەم و چاۋىداۋ خۇى ھەلدايە سەر سىكى ئەبۇبەكر و تىرۋ پى نەعل كارى روۋمەت و سەرى
كرد تا واى لى كرد چاۋو لوتى لىك جيا نەدەكرانەۋە، تا نەۋە بوۋ ھۆزەكەى (نەۋەى تىم) بوۋ
ھاتن و ئەبۇبەكريان لەژىر چىنگىيان دەرھىناۋىپچاين بە عباكەى خۇيەۋە ھەلىان گىرت و
برىدانەۋە بۇ مائەكەى خۇى، دلىيا بوۋن لەۋەى دەمرىت، پاشان نەۋەى تىم گەرانەۋە بۇ كەعبەو
وتيان: سۆيىند بەخۇا ئەبۇبەكر بىرىت ئىمەش عەتەبەى كۆرى رەببىعە دەكوژىن، پاشان ھاتنەۋە بۇ
لاى ئەبۇبەكر و ئەبۇقۇخافەى باۋكى و ئەۋانىش ھەموو بانگى ئەبۇبەكريان دەكرد تاكەمى
بەھۇش ھاتەۋە ۋەلا مى دانەۋە، لەئىۋارەكەيدا كەۋتە قسەو بەكەم ووتەى ووتى: پىغەمبەرى خۇا
-ﷺ- چى بەسەر ھاتوۋە؟ ئەۋانىش چى قسەبوۋ پىيان دەۋت و بەجى يان ھىشت و بەدايكىيان
ووت: ئەى ئومول خەير بەلكو خواردن و خواردنەۋەى پى بدەيت،

كاتى ھەر داىكى لەلابوۋ، دوۋبارە پىي ووتەۋە: پىغەمبەرى خۇا چى بەسەر ھاتوۋە؟
داىكىشى ووتى سۆيىند بە خۇا دەربارەى ئەم ھاۋپىيەت ھىچ نازانم، پىي ووت: بىر بۇ لاى (ام
الجىمىل) كچى خەتتاب و ھەۋالىكى لى بېرسە، ئەۋىش رۆيشت تا گەيشت بە (ام الجىمىل) و
پىي ووت: ئەبۇبەكر ھەۋالى مىمدى كۆرى عبداللە دەپرسىت، ئەۋىش ووتى: نە ئەبۇبەكر و نە
مىمدى كۆرى عبداللە ئەناسم! نەگەر ھەزىش دەكەيت لەگەلت دىم سەرىك لە كۆرەكەت ئەدەم،
ووتى: بەلى،

نەۋەبوۋ لەگەلى رۆيشت تا گەيشتە لاى (ئەبۇبەكر) دەبىنى ھەر مەيتىكەو كەۋتوۋە، (ام
الجىمىل) نزيك بوۋىيەۋە ھاۋارى لى ھەستا بۇى ووتى: سۆيىند بە خۇا ھەر كەسىك ئاۋاى لى
كردوۋى بى باۋەرپو لە خۇا ياخىن و لەخۇا داۋاكارم تۆلەى تۆيان لى بىكاتەۋە،
ئەبۇبەكر ووتى: پىغەمبەرى خۇا چۆنە؟ (ام الجىمىل) ووتى: ئاخىر داىكت دانىشتوۋە، ووتى:
ترست نەبى لى، ووتى: ساق و سەلامەتە، ووتى: ئىستە لە كۆى يە؟ ووتى: لە مالى ئەر قەمە،

ووتی: په یمانی خوابیت دهم نه بهم بۆ خواردن و خواردنوه تا نهم بهن بۆ لای پیغه مبهری خوا - ﷺ،

نهوانیش خویان گرت ترپه ی بئی نه ما و خه لگی چوونه وه ماله کانیانه وه، چوونه ژیر بآلی و بردیان بۆ لای پیغه مبهری خوا - ﷺ - هه رکه بردیانه ژووره وه: پیغه مبهری خوا په لاماری داو ماچی کرد و موسلمانانیش باوهشیان پيدا کرد و پیغه مبهری خوا زۆر دلی بۆی سوتا، نه وه که ووتی: نه ی پیغه مبهری خوا - ﷺ - به دایک و باوکوه به قوریانت بم من هیچم نی یه ته نها جیگه نه عله کانی نه و له خوا یاخی یه به ده م و چاو مه وه نازاریان هه یه، نه مهش دایکمه و زۆر چاکه له گه له کوره کهیدا و تۆش پیاویکی پیروزی بانیگی بکه بۆ لای خوا و له خوایش داوا بکه به لکو له سه ر دهستی تۆ له ناگری دۆزه خ پرگاری بکات، ووتی: پیغه مبهری خوا دووعای خیری بۆ کردو بانگیشی کرد بۆ پرنگای خوا و نهویش موسلمان بوو.^۱

نهم به سه رهاته مه زنه ی پیشو گه لی وانه و په ندی له ناو خۆدا هه شار داوه سودی زۆر ده بیّت بۆ هه رموسلمانیک بیه ویت به راستی په پره یی نه و هاوه له شیرینانه بکات، ئیمهش هه ول ده دهین هه ندی له و په ندو نامۆزگاریانه ده ره یین:

۱- سوربوونی نه بویه کری (الصدیق) له سه ر ناشکرا کردنی ئیسلام و ده ر خستنی له بهرده م بئی باوه پاندا، نه مهش به لگه یه له سه ر هوی باوه پ و نازایه تی، له م پرپیه شدا بهرگه ی مه زنتین نا په حه تی گرت که گه شته راده یه که هۆزه که ی نه یان ده زانی شه مینیّت، خۆشه ویستی خوا و پیغه مبه ره که ی ته وای دلی دا گیر کردبو له خۆشی زیاتر، ئیتر پاش موسلمان بوون هیچ شتی که به لایه وه گرنگ نه بوو جگه له بهر زکردنه وه ی ئالای یه که تاپه رستی و وشه ی (لا اله الا الله، محمد رسول الله) له مه که که دا ده نگ بداته وه ئیتر با نر خه که شی تیا چوونی گیانی خۆشی بیّت، و هه روایش بوو خه ریک بوو (صدیق) - رضي الله عنه - گیانی خۆی دابنی له پیناویرو باوه پ و ئیسلامه کهیدا.

۲- سوربوونی (الصدیق) - رضي الله عنه - له سه ر ناشکرا کردنی ئیسلام له ناو نه و گۆمی سه رکه شی و نه فامی یه دا، نا ره زوو کردنی بوو که نه و ئیسلامه ناشکرا بکریّت که هه موو دلی

^۱ السيرة النبوية لابن كثير (١/٤٣٩-٤٤١) البداية والنهاية (٣/٣٠).

داگیر کردوه، له گهڼ نهوه شدا دهیزانی چ جوړه سزايه ك داده بارى به سهرخوى و هاوه له كانيدها،
نهمهش هيچى كه ناگه يه نيت جگه له وهى خوى بڼ خستو ته نهو لاه و خوى يه ك لا كړو ته وه.

۳- خوښه ويستى خواو پيغه مبهره كى له خوښويستنى خوى زياتر بوو له دليدا، به به لگى
نه وهى له گهڼ هم موو نهو نيش و نازارهيدا هر كه هوشى هاتوه هه والى پيغه مبهري خواى
ده پرسى، پيش نه وهى نان و ناو به ريت بڼ ده مى دهيووت پيغه مبهري خوا چونه؟ به لكو
سوينديشى خوارد نان و ناو نه خوات تا نه يبهن بڼلاى و به چاوى خوى به سه لامه تى نه ييښى،

نا نه مديه خوښويستنى راسته قينهى خواو پيغه مبهره كى و ده بيت هم موو موسلمانيك نهو
دوانهى له هه مووشتيك خوشتر بوويت نيتر با لهو پيناوه شدا سهرش و ماليشى تيا بجيت.^۱

۴- ده مارگيرى خيلايه تى لهو كاته د اړولى خوى بينى له گورپنى رپر وهى رو داوه كوه
هه لسوكه وت له گهڼ تاكه كاندا نيتر با بيرويا وه پريشان يه ك نه بيت، نه وه تا هوزه كى نه بوبه كړ
هه پر هشى كوشتنى عوتبه ده كهن نه گهر نه بوبه كړ بريت.^۲

۵- كومه له هه لوښتيكى جوان له (ام جميل) كچى خه تتاب به دى ده كريت بڼمان
ده رده كه ويت كه تا چ راده يه ك په روه رده كراوه له سر خوښه ويستى بانگه وازو خه غواردنى بڼى،
جولانه وه بڼ نه م ناينه، كاتى داىكى نه بوو به كړ لى ده پرسيت ده باره ي پيغه مبهري خوا - ﷺ -
له وه لامدا ده لى ت: نه نه بوبه كړ ده ناسم و نه محمدى كورى عبدالله، نهمهش هه لوښتيكى پر له
حه زه ر و ناگدارى كړدنى ته واوه، چونكه (ام الخير) تا نهو كاته ش موسلمان نه بوو بوو، (ام جميل)
يش موسلمان نه تى خوى شارده وه، و نه يو يست (ام الخير) پتى بزانيت و له هه مان كاتيشدا شوين و
ريگه ي پيغه مبهري خواى لى شارده وه و له ترسى نه وهى نه وه ك جاسوسى قوره يش بيت.^۳

له هه مان كاتيشدا ويستى له سه لامه تى (الصديق) دلنيا بيت بويه پيشنيارى كړد با پيگه وه
بچين بڼلاى كورپه كه ت، هه ركه گه يشته لاي نه بوبه كړ، (ام جميل) نه بوبه پرى حه زه رو دور يښى
ده كړد كه نه يه يشته له وشه كانيدها شتى بلى شو ينى پيغه مبهري خوا - ﷺ - ناشكرا بكات ته نها
نه وه نده ي به (الصديق) ووت: پيغه مبهري خوا - ﷺ - بيوه يه و باشه!

^۱ استخلاف ابى بكر الصديق، د جمال عبدالهادى لا (۳، ۳۲).

^۲ محنة المسلمين في العهد الملكى، د سليمان السويكت لا ۷۹.

^۳ السيرة النبوية قراءة لجوا ابن الحذر لا ۵۰.

نه‌وه‌شمان بۆرۆشن ده‌بیته‌وه کم هه‌لۆیستی که‌تمان و هه‌زه‌ر کردنه‌دا ده‌رده‌که‌وێت نه‌وه‌کو
ناشکرا بڤ و له‌ژێر نه‌شکه‌نجه‌و سزادا له‌ ئاینه‌که‌یان په‌شیمان ببنه‌وه که ووتی: (شه‌ودا هات و
ترپه‌ی پێ نه‌ماو خه‌لکی بێ ده‌نگ بوون) ^۱ نه‌وجا پۆیشتن بۆ مالتی نه‌رقه‌م.

۶- چاک هه‌لۆسکه‌وت کردنی له‌گه‌ڵ دایکیدا و سووربوونی له‌سه‌ر هیدایه‌ت دانسی نه‌مه‌ش
به‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وێت که به‌پێغه‌مبه‌ری خواي -ﷺ- ووت: نه‌مه‌ دایکه‌م و زۆر چاکه‌ له‌گه‌ڵمه‌دا
تۆش (موباره‌کیت) بانگی بکه‌ بۆلای خواو نژای خێری بۆ بکه‌ به‌لکو خواي گه‌وره‌ به‌هۆی تۆوه
له‌ ناگری دۆزه‌خ بپارێزیت، نه‌مه‌ش ترسه‌ له‌ سزای خواو هه‌ز کردنه‌ له‌به‌هه‌شته‌که‌ی،
پێغه‌مبه‌ری خوايش -ﷺ- نژای پێنمایی بۆ کرد و نه‌ویش وه‌لامی دایه‌وه‌و موسلمان بوو، هاته
ریزی ده‌سته‌ی یه‌که‌می باوه‌ر دارانی پیرۆز که هه‌ولیان ده‌دا ئاینه‌که‌ی خواي -عزوجل- به‌لاو
بکه‌نه‌وه، و هه‌ست به‌ سۆزو به‌زه‌یی خوا ده‌که‌مین له‌گه‌ڵ به‌نده‌کانیدا و له‌م پروداوه‌وه‌ یاسای
به‌خشین له‌ دواي به‌خشیمان بۆ ده‌رده‌که‌وێت.

۷- نه‌بویه‌کری (الصديق) -رضي الله عنه- پاش پێغه‌مبه‌ری خوا -ﷺ- له‌لایه‌ن
نه‌شکه‌نجه‌و نازارو نا‌په‌حه‌تی یه‌وه‌ به‌ پله‌یه‌ک دیت، به‌پێی نه‌وه‌ی زۆر کات له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ردا
بووه‌و هاو‌پێ تیا‌به‌تنی بووه‌، خۆی داوه‌ته‌ به‌ری و خۆی داوه‌ به‌سه‌ریدا له‌کاتی سزاو نا‌په‌حه‌تی
یه‌کاندا به‌ده‌ستی هۆزه‌که‌ی، به‌رده‌وام به‌رگری لی ده‌کرد و خۆی ده‌کرده‌ قوریانی، و نه‌ویش له‌و
سزایانه‌ بێ به‌ش نه‌ده‌بوو که داده‌باریه‌ سه‌ر پێغه‌مبه‌ر، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا یه‌کی‌ک بووه‌ له‌گه‌وره‌
پیاوانی قوره‌یش و ناسرابوو به‌ ژیرۆمه‌ند و چاکه‌کار. ^۲

چواره‌م: به‌رگری کردنی له‌ پێغه‌مبه‌ری خوا -ﷺ-:

له‌و ره‌وشتانه‌ی که نه‌بویه‌کر له‌که‌سانی تر جیا ده‌کاته‌وه‌: نازایه‌تی و بو‌تری، له‌شتی پراست
و دروستدا له‌که‌س نه‌ده‌ترسا، له‌کارکردن بۆ به‌رزنی ئاینی خواو سه‌رخستنی و به‌رگری له
پێغه‌مبه‌ری خوا -ﷺ- هیچ کات گو‌یی به‌ لۆمه‌ی لۆمه‌کاران نه‌داوه‌،

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ لا ۵۶.

^۲ محنة المسلمين في العهد الملكي لا ۷۵.

عوروہی کوپی زویتر دهلیت: پرسیارم کرد له کوپه کهی عه مری کوپی عاص که باسی ناره حهت ترین کاری که بتپه رستان به سهر پیغه مبهری خویاندا هینابیت ووتی: له کاتی کدا پیغه مبهر له ناو که عبه دانویژی ده کرد، عقبه ی کوپی نه بی موعیت جله کانی خوی نالاند له ملی و زور به توندی بایداو نه بو به کر به خیرایی به ره و پووی پزیشتوو هه ردووشانی گرتوو له کۆلی پیغه مبهری خوی کرده وه - ﷺ -^۱ و پیتی ووتن: ((أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ

(غافر (۲۸) نایا به نیازن که سی بکوژن که

دهلی (الله) خودامه و بهس؟

له گپه رانه وهیه کی نه نه سیش دا هاتوو که دهلی: جاریکیان نه وهنده یان دا له پیغه مبهری خوا - ﷺ - تا بورایه وه له هوش خوی چوو، نه بو به کر - رضي الله عنه - هه ستایه سهر پی و هاواری کرد: وهیل بۆ ئیوه و له ناوچن نایا که سی ده کوژن که دهلی ته نها (الله) خوا مه؟ له فهرموده وهیه کی نه سمادا هاتوو دهلی: یه کی هات بۆلای نه بو به کر و هاواری کرد: فریای هاواری کهت بکه وه، به په له له مال ده رچوو و چوار په لکه کهی ده له رینه وه به دهم خویه وه هاواری ده کرد: ده که له ناوچن نه تانه وی پیاویک بکوژن که دهلیت ته نها (الله) خوا مه؟! وازیان له وه هینا و په لاماری نه بو به کریان دا، هه رکه گه راپه وه وایان لی دابوو، ده ست نه ده برد بۆ ته له موه کانی په لکه کانی ده هات به ده سته وه.^۲

به لام له فهرموده کهی - عه لی کوپی نه بوتالب دا - رضي الله عنه - پوژیکیان هه ستایه سهر پی و وتاری دده و دهیوت: نه ی خه لکینه کی نازاترین که سه؟ ووتیان: تۆ نه ی نه میری هوسلمانان، ووتی: به لی من هیچ کهس به رانه برم نه وه ستاو که لی نه به مه وه و به سه ریدا زال نه بم، به لام له راستیدا نه وه که سه نه بو به کره، ئیمه که پریکمان بۆ پیغه مبهری خوا - ﷺ - دروست کرد و ووتان: کی له گه ل پیغه مبهری خوا دا - ﷺ - ده بیست تا هه رکه سی لی نزیك بیته وه له بتپه رستان نه وه په لاماری بدات و نه هیلیت؟ سویند به خوا یه کهس لی نزیك نه بو به وه جگه

^۱ البخاري ژماره (۳۸۵۶).

^۲ منهاج السنة (۴/۳) فتح الباری (۱۶۹/۷).

لەئەبوبەکر - رضي الله عنه - نەبیت کە شمشیرە کە ی هەلکیشا و بە سەرسەری پێغەمبەرە وە
 وەستا و هەر کەسێ لە قورەیش پەلاماری کە پرە کە ی بەدایە خێرا پری ئەدایە و خۆی بۆ هەل دەدا،
 ئەمە یە نازاترین کەس ،

ووتی: - پێغەمبەری خوا م بێنی - ﷺ - بێ پەرستانی قورەیش دەوریان دا بوو یە کێ دژایەتی
 دەکرد، یە کێ دەیان ووت: تۆ! تۆ هەموو خواکانت کردە و بە یە کە خوا؟ سۆیند بە خوا کەس
 لێی نزیک نەبوو یە و تەنها ئەبوبەکر نەبیت لەمی ئەدا و پالێ ئەنا بەوی ترە وەو ئەوانی تر و
 بەردەوام دەبووت: لەناوچوون بۆ ئێوە نایا کەسێ دەکوژن (کەتاوانی نی یە) تەنها ئەو یە دەئیت
 (الله) خوا مە پاشان عەباکە ی بەری کۆکردە وەو دەستی کرد بە گریان تا پشستی تەر بوو، پاشان
 ووتی: توخوا پێتان دەئیم (مؤمن آل فرعون) باشترە یان ئەو؟ هەموو خەلکە کە بێدەنگ بوون،
 علی - رچی الله عنه - ووتی: دە سۆیند بە خوا ساتیکێ ئەبوبەکر باشترە لە پری سەرزی لە
 (مؤمن آل فرعون)، چونکە ئەو کەسێ بوو باوەرە کە ی شار دەتەو بەلام ئەم پیاویک بوو باوەری
 خۆی ناشکرا کرد.^۱

ئەمە وێنە یە کێ پرشن گدارە ئەو زۆرانبازیە روون دەکاتە وە کە لەنیوان پەوا و ناپەوا و پێنمایە
 و گومپاهی و باوەر و بێ باوەری دا پروودە دات، پادە ی خۆگرتنی (الصديق) - رضي الله عنه -
 مان بۆ دەردە کە ویت لەبەردەم ئەشکەنجە و نازار لەپێناوی خوی تەعالادا، هەر وە ک چۆن دیمەنی
 کە سایە تیە کێ ناوازە کە ی دەردە خات، و نازایەتی یە بێ وێنە کە ی کە پێشەوا - علی کوری
 ئەبوتالب - رضي الله عنه - لەسەردەمی جی نشینایەتی خۆیدا شایەتی بۆدا، واتە پاش دەیان
 سال، کار دەکاتە سەر علی و دەگری و خەلکیش دەکاتە گریان..

ئەبوبەکر - رضي الله عنه - یە کە مین کەس بوو پاش پێغەمبەری خوا - ﷺ - دوو چاری
 ئەشکەنجە و نازار بوو، یە کە م کەس بوو بەرگری لە پێغەمبەری خوا کرد و یە کە م کەسیش بوو
 بانگەوازی کرد بۆ لای خوا، وە ک دەستە راستی پێغەمبەری خوا و ابوو، خۆی یە کلایە کردە و بۆ
 کاری بانگەوازی هاو پێشەتی بەردەوامی پێغەمبەری خوا و هاوکاری کردنی لە کاری پەر وەردە کردن
 و فێر کردن و پێزگرتنی ئەو کە سانە ی تازە دەهاتنە ناو ئیسلامە وە، ئەمەش (ئەبو زەر) - رضي

^۱ البداية والنهاية (۲۷۲/۳، ۲۷۱).

الله عنه - باسی موسلمان بوونی خۆی دهکات بۆمان و تیايدا دهلّیت: (... نهبو به کر ووتی: نهی پیغه مبهری خوا پښگه م بده نه شو لای من نان بخوات، و له میوژی تائیف تیری کردم.^۱

نا بهم جوړه (الصدیق) - رضي الله عنه - وهستانی له پیزی پیغه مبهری خوادا هه موو مه ترسی یه کی سهرخوی له لا سووک بوو، به لّام که مترین تا زوړترین مه ترسی له سهر پیغه مبهری خوا - ﷺ له لا سووک نه بوو به لکو خیرا بهرگری لی ده کرد و ده ست دریژکارانی لی دوور ده خسته وه.

کاتی دهیبینی په لاماری ملیوانی کراسه که ی پیغه مبهری خویان ده دا خیراخوی ده گه یانده نیوان نه وان و پیغه مبهر و هاواری ده کرد و به سهریاندا: له ناوچن نه وه پیاوړیک ده کوژن که ده لّی ته نها (الله) خوامه؟ نیت وازیان له پیغه مبهر - ﷺ - ده هیناو بهرده بوونه سهر و چاوی نه و، قوژیان راده کیشاو به جییان نه ده هیشت مه گهر پاش نه وه ی جلّه کانی بهریان له ت و پت نه کرد.^۲

پینجه م: مالّ به خشینی له پیناو نازاد کردنی سزادروانی رتی خوادا:

له گه لّ بلاو بوونه وه ی بانگه واز له ناو کوّمه لگای مه که ی نه فامیدا نازار و نه شکه غه چهند جاره بوویه وه له سهر پیغه مبهری خوا - ﷺ - هاوه له کانی، تا گه شته چله پو به به تاییه ت بهرام بهر موسلمان به بی کس و چه وساو هکان، زوړیان پی کردن به نومیدی نه وه ی له بیرویا وه و نیسلامه که یان په شیمانیا ن بکه نه وه، و بیشیان که نه به پهند بو کهسانی تر، و بو ده برپینی کینه و تو په بوونی خو یان به داباراندنی سزای جوړا و جوړ بو سهریان.

(بیلال) - رضي الله عنه - دوو چاری سزای گه وه بسو، بیلالیش پشتیکی وای نه بوو بهرگری لی بکات، و هوژیکی نه بوو بیپاریزیّت، شمشیری نه بوو بهرگری لی بکات، مرؤفیکی نابهم جوړه و له کوّمه لگای نه فامی مه که ی دا، بیگومان یه کسانه به هیچ، هیچ کارنیکیشی پی نا کریت جگه له خزمه ت کردن و گو ی رایه لی و کرپن و فروشتنی وه مې و بز،

به لّام نه گهر بیه ویت راو بو چونی هه بی، بیریکی هه بی، خاوه نی بانگه وازیان مه سه له یه ک بیت نه وه تاوانیکی زه به لاحو کوّمه لگای نه فامی مه که ی ده هژینی، پایه کانی ده له رزینی،

^۱ الفتح (۲۱۳/۷) الخلافة الراشد، يحيى الیحيى لا ۱۵۶.

^۲ عبقرية الصدیق للقعاد لا (۸۷).

به‌لام بانگه‌وازی نوێ گهنج و لاوان خۆیان پێ گه‌يانده به‌رامبه‌ر هه‌موونه‌ریت و خووبه‌کی باوباپیرانی مه‌زنیان وه‌ستان و نه‌مه‌ش دلی به‌نده له‌بیرکراوه‌کانی، جولا‌ندو کردنی به‌ مرۆڤی‌کی نوێ له‌ ژياندا.^۱

و ئیتر پاش باوه‌ر هێنانی به‌م ناینه نوێ یه هه‌موو واتا‌کانی باوه‌ر له‌کانگای دلیدا، ته‌قییه‌وه هاته‌ر پیزی محمد - (ﷺ) - و برا‌کانی له‌ که‌ژاوه‌ی باوه‌ری مه‌زنداو هه‌رکه گه‌وره‌که‌ی ئومه‌یه‌ی کورێ خه‌لف - نه‌فره‌تی خوای لی بی - به‌موس‌لما‌ن بوونی به‌نده‌که‌ی خۆی زانی ده‌ستی کرد به‌ هه‌ره‌شه لی کردنی له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی تریشه‌وه به‌ هه‌لخه‌له‌تانه‌ن ده‌یویست وازی پێ به‌ینی، به‌لام سه‌یر ده‌که‌ی بیلال زیاتر سوور ده‌بی‌ت له‌سه‌ر شایینی نوێ و ناماده‌ نی یه‌ جارێکی تر بگه‌رپێته‌وه بۆ دواوه، بۆلای بی باوه‌ری، نه‌قامی، گومرایی،

ئومه‌یه‌هه‌رقی لی هه‌ستاو بریاری دا به‌ توندترین شیوه‌ سزای بدات، له‌به‌ر خۆری گه‌رم ی بیابان به‌قرچه‌ی نیوه‌رژ چوار می‌خه‌ی ده‌کیشاو شه‌وو پڕۆژیک نان و ناوی لی قه‌ده‌غه‌ کردبوو، به‌ پشتا له‌سه‌ر شه‌و له‌ گه‌رمه‌ هه‌لقرچینه‌ره‌ پای ده‌خست و به‌خزمه‌تکاره‌کانی ده‌ووت: بپۆن به‌ردی‌کی زۆر گه‌وره‌ به‌ینن و بیخه‌نه سه‌ر سنگی بی‌گومان به‌ده‌ست به‌ستراوی،

پاشان پێی ده‌ووت: ئابه‌م جو‌ره‌ ده‌بی‌ت تا مردن یان تا بی باوه‌ر ده‌بیته‌وه به‌ (محمد) و ده‌ست ده‌که‌یته‌وه به‌ په‌رستی (لات و عوزا)، بیلالیش - رضي الله عنه - به‌هه‌موو خۆگری و نارامی یه‌وه وه‌لامی ده‌دایه‌وه ده‌یگوت: أحد، أحد، واته‌: ته‌نها خوا شایانی خوايه‌تی و په‌رسته‌،

ماوه‌یه‌که‌ به‌رده‌وام (ئومه‌یه‌ی کورێ خه‌لف) به‌وشیوه‌ ناشایسته‌یه‌ سزای بیلالی ده‌دا،^۲ باوه‌ره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا - نه‌بویه‌کر - رضي الله عنه - پڕۆیشت بۆ جینگای سزادانه‌که‌و به‌لکو رێکه‌وتنی بکات له‌گه‌ڵ ئومه‌یه‌هه‌ بۆیه‌ پێی ووت: ئایا له‌ خوا ناترسی واته‌که‌ی به‌م هه‌ژاره‌؟ تاکه‌ی! نه‌ویش ووتی: تۆ می‌تسکیت تیک داوه‌ ده‌ی تۆش پزگاری بکه‌، نه‌بویه‌کر - رضي الله عنه - ووتی: نه‌یکه‌م، من خزمه‌تکارێکی په‌شی له‌مه‌ نازاتر و له‌م نیش که‌تره‌م هه‌یه‌ که‌

^۱ التربية والقيادة (۱/۱۳۶).

^۲ عتيق العتقاء (ابوبکر الصديق) محمود البغدادی لا ۳۰-۴۰.

لهسەر دینی خۆته ئەتەدەمی، بێدەری، ووتی: قبوڵم کرد و ئەبویە کریش بەندە پەشەکە ی بۆ هیئناو بیلاشی بردو نازادیشی کرد،^۱

لهگێڕانهوهیهکی تر دا کپیهوه، به (۷) ثوقیه یان (۴۰) ثوقیه ئالتون،^۲ ئای که بیلال چ نارامی و خۆگری یهکی هه‌بوو — رضي الله عنه —، به‌پاستی موسلمان بوو، دلتی پاک بوو، بۆ به‌چارمیخه‌کیشانی و به‌هه‌موو جۆره‌کانی سزاو به‌هه‌موو به‌رامیه‌وه ستانیک باوه‌په‌که‌ی نه‌له‌قاند، هه‌موو خۆگری و نارامی یه‌کی نه‌وه‌نده‌ی تر پقی هه‌له‌دساندن و توپه‌ی نه‌کردن، به‌تایبه‌تی ئەم بیلاله‌ تا‌کانه‌ پیاویک بووکه‌ له‌ناو لاواز و چه‌وساوه‌ موسلمانه‌کاندا له‌سەر ئیسلام خۆی راگرت و نازایانه‌ به‌رامبه‌ریان وه‌ستاو وشه‌ی یه‌کتا‌په‌رستی ده‌دا به‌ گوێیاندا و به‌هیچ جۆری به‌ دلتی بی باوه‌پانی نه‌کردو، و له‌ پێناوی خوا‌داخۆی له‌لا بی نرخ بوو و لای هۆزه‌که‌شی بی نرخ بوو.^۳

له‌دوای هه‌موو ناخۆشی یه‌ک خۆشی دیت، بۆیه‌ بیلال له‌جۆره‌ها سزاو نه‌شکه‌نجه‌ پزگاری بوو، له‌ کۆتی دیلايه‌تی پزگاری بوو، هه‌موو ماوه‌ی ژیا‌نی له‌و پۆژه‌ به‌دوا له‌خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا‌دا به‌سه‌ری بردو تا مردنیش لیتی پازی بوو.

ئەبویە‌کری (الصديق) — رضي الله عنه — به‌رده‌وام بوو له‌سەر سیاسه‌تی نازاد‌کردنی به‌نده‌ سزادراوه‌کان و وای لی هات ئەم کاره‌ بووبه‌ به‌رنامه‌ له‌ناو نه‌و نه‌خشه‌یه‌ی که‌ سه‌ر‌کر‌دايه‌تی ئیسلامی گرتبوویه‌ به‌ر بۆ به‌رگري له‌و سزایانه‌ی دا‌ده‌باریه‌ سه‌ر موسلمانه‌ چه‌وساوه‌کان، به‌پاره‌و به‌ پیاویک به‌تاک پشتی بانگه‌وازی نه‌ستوو ده‌کرد و ده‌گه‌را هه‌ر به‌نده‌یه‌ک له‌ژێر سزادا بوايه‌ — نیتێ چ ژن بوايه‌ یان پیاو — ده‌چوو ده‌یکه‌پینه‌وه‌ له‌گه‌وره‌کانیان له‌وانه‌:

عامیری کوری فه‌هیره — که‌به‌شداری جه‌نگی به‌درو ئو‌خودی کرد و له‌ پۆژی (بتر معونه‌) دا شه‌هید‌کرا، و (ئەم عوبه‌یس، و (زنیره‌ کاتێ نازادی کرد چاوی له‌ده‌ست دا‌بوو، قوره‌یشی یه‌کان

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (۳۹۴/۱).

^۲ التربية القيادية (۱۴۰/۱).

^۳ محنة المسلمين في العهد الملكي لا ۹۲.

ووتیان: تهنه (لات و عوزا) (چاویان کویرکردوه، زهیره‌یش ووتی: درۆ ده‌که‌ن به‌ خوای که‌عبه، لات و عوزا- نه‌زیان ده‌گه‌یه‌نن و نه‌ قازانج، خوای گه‌وره‌ چاوه‌کانی بوگی‌پرایه‌وه.^۱

خانگی تری نازادکرد به‌ناوی (نه‌هدیه) و خوشکه‌کی که‌هه‌ردوکیان پیکه‌وه که‌نیزه‌کی نافره‌تیکی نه‌وه‌ی (عبدالدار) بوو (نه‌بویه‌کر) دا‌هه‌لایاندا که‌ گه‌وره‌که‌یان ناردنی بو‌ ئارد و پیتی ووتن: سویند به‌خوا هه‌رگیز نازادتان ناکه‌م، نه‌بویه‌کرووتی: نانا سوینده‌که‌ت بشکینه‌ دایکی فلان ووتی: تو بیشکینه، سهرت لی‌ تیکداون، نازادیشیان که، ووتی: هه‌ردوکیان به‌چه‌نده؟ ووتی: به‌ونده و به‌ونده، ووتی: نه‌وا وهرم گرتن و هه‌ردوکیان ئازادبن و ده‌ی ئارده‌که‌ی بده‌نه‌وه، هه‌ردوکیان ووتیان: نه‌توانین ئارده‌که‌ی بو‌ بێنین؟ ووتی: ئاره‌زووی خۆتانه.^۲

لی‌ره‌دا هه‌لو‌سته‌یه‌کی بیرکردنه‌وه ده‌که‌ین که‌ چۆن ئیسلام یه‌کسانی خستۆته‌ نیتوان نه‌بویه‌کری (الصديق) دووکه‌نیزه‌که‌که‌ به‌جۆری‌ وا قسه‌ی له‌گه‌لدا بکه‌ن وه‌ک هاوتا له‌گه‌ل هاوتادان نه‌ک گه‌وره‌ له‌گه‌ل خزمه‌تکاره‌که‌یدا، و (الصديق) یش - رضي الله عنه - له‌گه‌ل نه‌و پله‌و پایه‌و که‌سایه‌تی یه‌ گه‌وره‌یه‌یدا چ له‌ جاهلی و چ له‌ ئیسلامدا - قسه‌که‌یان لی‌ وهرده‌گریت - له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا که‌ نه‌و پارهی داوه‌ ئازادی کردوون نه‌ی چۆن ئیسلام له‌و ماوه‌ که‌مه‌دا نه‌و دووکه‌نیزه‌که‌ی په‌روه‌رده‌کرد له‌سهر نه‌وه‌ی که‌ په‌وشت به‌رزبن و کاتی ئازادکران نه‌یان‌توانی ئارده‌که‌ فری‌ دهن به‌ هه‌وادا یان گیانله‌به‌ریک یان بالنده‌یه‌ک بیخوات به‌لام چاکیان نواند بو‌ دواچار شویتییکی جوانیان له‌ دلێ نه‌و گه‌وره‌یه‌یاندا جی‌ هیشت و تا ئارده‌که‌یان بو‌ نه‌کرد به‌ نان به‌جییان نه‌هیشت.^۳

نه‌بویه‌کری (الصديق) جارێک ده‌دات به‌لای که‌نیزه‌کیکی نه‌وه‌ی (مونه‌مه‌ل) که‌ تیره‌یه‌که‌ له‌به‌نی عه‌دی کوپی که‌عب، و موسلمان بوو بوو عومهری کوپی خه‌تتاییش له‌و کاته‌دا بت په‌رست بوو موسلمان نه‌بوو بوو نه‌شکه‌نجهی ده‌دا تا له‌ ئیسلام پاشگه‌ز بێتته‌وه، تاوا‌ی لی‌ هات تاقه‌تی نه‌ما نه‌ونده‌ی لی‌دا پیتی ووت: داوا‌ی لی‌بوردنت لی‌ نه‌که‌م وازم لی‌ نه‌هیناوی مه‌گه‌ر

^۱ السيرة البشرية لابن هشام (۳۹۳/۱).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه، لا‌په‌ره (۳۹۳/۱).

^۳ السيرة النبوية لأبي شهبه لا (۳۴۶/۱).

له‌بەر بێتاقەت بوون، ئەویش دەبووت دەی خوایش وا له تۆ بکات، ئەبۆبەکر — رضي الله عنه —
لێی کړی و نازادی کرد.^۱

نا بەم جوړه نازادبەخش بوو، پزگارکەری بەندەکان، زانای ئیسلامی شکۆدار، که له‌ناو
گەله‌که‌یدا ناسرابوو به: دەستگړویی نەداری دەکرد، سیله‌ی پەحمی بەجی دەهینا، نازاری
هەموانی هەڵدەگرت، پێزی له‌ میوان دەگرت، پشستگی حق بوو له‌ پروداوێکەدا، له‌سەرده‌می
نەفامیشدا نەکه‌وتبووه‌ زۆنگاوی گوناوه‌، ئەیکرا له‌ گەل هەموان هەموان ئەیانکرا له‌ گەلی، دلی
دەجولا و بەزه‌یی دەهاته‌وه‌ به‌ چه‌وساووه‌ بەندەکاندا، بەشیکی زۆری سامانانە‌که‌ی خەرج کرد له‌
پیناو کړینی بەندەکان و نازادکردنیشیان له‌بەر خوا، بۆ خوا، ئەمه‌ پیش ئەوه‌شی یاسا
جوانە‌کانی ئیسلام دەربارە‌ی نازادکردنی بەندە‌ دابەزیتە‌ خواره‌وه‌ که‌ تیايدا پەیمانی پاداشتی
گه‌وره‌ بدات به‌وانە‌ی بەندە‌ نازاد دە‌کەن.^۲

کۆمه‌لگە‌ی مە‌که‌که‌ به‌چاوی سوک دەیان‌روانی یه‌ ئەم کارە‌ی ئەبۆبە‌کری (الصديق) — رضي
الله عنه — که‌ ئەم هە‌موو سامانە‌ی خەرج دە‌کات بۆ ئەو چه‌وساوانە‌، بە‌لام له‌روانگە‌ی
ئەبۆبە‌کره‌وه‌، ئەوانه‌ برائى ئەون ئەم ئاینه‌ نوێ‌ یە‌دا، یە‌ک کە‌س له‌وانه‌ له‌لای ئەو له‌هە‌موو بت
پەرستانی سەرزه‌وی و سەرکە‌شان باشتره‌،

بە‌م جوړه‌ که‌سانه‌و کە‌سانی تر ده‌وله‌تی یه‌کتا‌پەرستی دیتە‌ کایه‌وه‌، و شارستانی یه‌تی به‌رزی
ئیسلام دروستده‌کەن،^۳

ئەبۆبە‌کری (الصديق) بە‌م کارە‌ی به‌ته‌مای سوپاس و ناوداری و دنیا خۆری نە‌بوو، بە‌لکو
به‌ته‌مای پە‌زامه‌ندی خوای گه‌وره‌ و خاوه‌ن ده‌سه‌لات و پێز بوو، پۆژیک دایک و باوکی پیتی
ده‌لێن: ئە‌ی کۆری شیرینم ئە‌بینم بە‌ندە‌ هە‌زاره‌کان پزگار ده‌که‌یت، شە‌لا تۆ پیاویکی نازاو
به‌جەرگت نازاد بک‌ردایه‌ که‌ به‌رگریان لی‌ بک‌ردیتایه‌و له‌ پشتی تۆ بوونایه‌؟ ئە‌بۆبە‌کر — رضي الله
عنه — ووتی: باوکی شیرینم ئە‌وه‌ی ده‌مه‌ویت بیکە‌م بۆ خوام ده‌ویت،

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (٣٤٦/١).

^۲ السيرة النبوية لابن شهبه (٣٤٥/١).

^۳ السيرة النبوية لابن شهبه (٣٤٥/١).

نیت جیگای سهرنج نی یه نهگهر خوی گهوره ده‌رباره‌ی (الصدیق) نایهت دابه‌زینیتته
 خواره‌وه تا رۆژی قیامت بخوینریتته‌وه وهك ده‌فرمویت: ((فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾
 وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ
 بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ ﴿١١﴾ إِنَّ
 عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ ﴿١٢﴾)) الليل: ٥-١٢.

نه‌بویه کری (صدیق) له‌هه‌موو کهس مه‌زن تر بوو له مال به‌خشیندا له‌پیناو ره‌زامه‌ندی
 خواو پیغه‌مبه‌ره‌که‌یدا.

نهم هاویه‌رپرسیاریتی یه (التکافل)ی نیوان تاکه‌کانی کۆمه‌لّی ئیسلامی لوتکه‌یه‌که له
 لوتکه‌کانی خیرکردن و مال به‌خشین، نه‌و به‌نده چه‌وساوانه به ئیسلام بوونه خاوه‌نی بیروباوه‌ر و
 بیروپایه‌که که له‌پیناویدا چه‌ندو چوون و وتووژیان ده‌کرد و ده‌یان خسته ته‌وقی سه‌ریان و له
 پیناویدا ده‌کشان، هه‌ولّدانی نه‌بویه‌کر - رضي الله عنه - بوکړینی به‌نده‌کان و پاشان
 نازادکردنیا به‌لگه‌یه له‌سه‌ر گه‌وره‌یی و مه‌زنی نهم ناینه و تا چ پاده‌یه‌که کاریگه‌ری کردۆته
 سه‌ر دۆ و ده‌روونی.

موسلمانانی نه‌مپۆ چه‌نده پتویستیانه نهم نمونه به‌رزانه زیندوو راگرن و نهم هه‌سته بالانه
 بیارژن تا تیکه‌لّی و پیکه‌وه ژیان دروست ببی رۆله‌کانی موسلمانان که نه‌مپۆ دووچاری
 له‌ناوبردن و ئیباده‌ی به کۆمه‌ل بوونه‌ته‌وه جیگای خۆیه‌تی باوه‌ش بکه‌ن به‌یه‌کداو هاوکاری
 یه‌که‌ن.

شه‌شهم: کۆچی یه‌که‌می و هه‌لۆیستی ئین ده‌غهنه:

له عانیشه‌وه - رضي الله عنها - ده‌گێرنه‌وه که‌ووتویه‌تی: له‌وه‌تی فامم گرتوه و من بزائم
 باوک و دایکم ناین و ناین‌داریان هه‌ر کردوه، هیهچ رۆژی نه‌بووه که پیغه‌مبه‌ری خوا
 سه‌ره‌به‌یانیا و ئیواران - ﷺ - نایهت بۆ مالمان، به‌لام پاش نه‌وه‌ی موسلمانان دووچاری

ناره‌هه‌تی و سزاو نه‌شکه‌نجه بوون، نه‌بووبه‌کر خۆی کۆکردوه‌ه بۆ کۆچ کردن به‌ره‌و ولّاتی هه‌به‌شه تا گه‌یشته (برک الغماد) که‌رپیی یه‌مه‌ن بوو، ئیبن ده‌غه‌نه -که‌ گه‌وره‌ هه‌ۆزی (قاره‌) سوو پیی گه‌یشته و پیی ووت: بۆکۆی به‌نیازی نه‌ی نه‌بوو به‌کر؟ نه‌بووبه‌کریش ووتی: گه‌له‌که‌م ده‌رم ده‌که‌ن و نه‌مه‌وێت بگه‌رپیم به‌زه‌ویدا و خۆی خۆم به‌رستم، ئیبن ده‌غه‌نه‌ ووتی: نمونه‌ی تۆ نه‌ی نه‌بووبه‌کر نابێ ده‌ربجیّت و نابێ ده‌ربکریّت، چونکه‌ تۆ-هاوکاری نه‌داری و سیله‌ی په‌حم به‌جیّ دیتی و نازاری هه‌موان هه‌لده‌گریّت و میوان دۆستیت، یارمه‌تی ده‌ری راستیت له‌ رووداوه‌کاندا، ده‌ی من به‌رگریّت لیّ ده‌که‌م، بگه‌رپه‌روه‌و له‌وولّاتی خۆتداخۆی خۆت به‌رسته‌.

نه‌بووبه‌کر گه‌راپه‌وه‌و (ئیبن ده‌غه‌نه‌) له‌گه‌لیدا هاته‌وه‌و ئیبن ده‌غه‌نه‌ گه‌را به‌سه‌ر گه‌وره‌ پیاوانی قوره‌یشدا و پیی ووتن: وینه‌ی نه‌بووبه‌کر نابێ ده‌ربکریّت و نابێ ده‌ربجیّت، نایا که‌سی ده‌رده‌که‌ن که‌: هاوکاری نه‌دار ده‌کات و سه‌ردانی خزم ده‌کات و نازاری هه‌موان هه‌لده‌گریّت و میوان دۆستیت و و یارمه‌تی ده‌ری راستیت له‌کاتی رووداوه‌کاندا؟ قوره‌یشیش قبۆلی ئه‌م به‌رگری یه‌ی ئیبن ده‌غه‌نه‌یان کرد و پیاوان ووت: قبۆلمانه‌، به‌لام پیی بلّی با له‌ماله‌که‌ی خۆیدا خواناسی خۆی بکات و نوێژ بکات و قورئان بخوینێت -به‌ناوه‌زووی خۆی- و بابه‌وکارانه‌ی نازارمان نه‌دات و به‌ ناشکرا نه‌یکات، چونکه‌ ترسمان هه‌یه‌ ژن و منداله‌کانمان له‌ خشته‌ به‌ریّت، ئیبن ده‌غه‌نه‌ ئه‌م قسانه‌ی گه‌یانده‌ نه‌بووبه‌کر، ئیتر له‌و پۆژه‌ به‌دواوه‌ ئیتر له‌ ماله‌که‌ی خۆیدا نوێژه‌کانی کرد به‌ندایه‌تی خۆی به‌په‌نه‌نانه‌ی ئه‌نجام ده‌داو به‌ده‌نگی به‌رز قورئانی ده‌خویند و بۆ ئه‌مه‌به‌سته‌ش مزگه‌وتییکی -بچکۆله‌ی- له‌په‌نای ماله‌که‌ی خۆیدا دروستکرد و له‌ویدا نوێژی ده‌کرد و قورئانی ده‌خویند ئیتر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌بووبه‌کر پیاویکی دلّاسک سووه‌و هه‌رکاتی قورئانی بخویندایه‌ چاوه‌کانی پر ده‌بوون له‌ناو و ده‌گریا -بووه‌رکه‌ ژنانی قوره‌یش و منداله‌کانیان گوێیان له‌ قورئان خوینده‌کانی ده‌گرت و سه‌رمام ده‌بوون پیی و به‌تاسه‌وه‌ گوێیان بۆ ده‌گرت.

ئیتر سه‌رانی قوره‌یش ئه‌و حالته‌ زۆر ترساندن، ناریدیان به‌ دوا‌ی لای ئیبن ده‌غه‌نه‌دا و نه‌ویش ناماده‌ بوو، ووتیان: ئیتمه‌ قبۆلی ئه‌وه‌هات کرد که‌ نه‌بووبه‌کر له‌ژێر سایه‌ی تۆدا بیّت به‌مه‌رجیّ له‌ماله‌که‌ی خۆیدا خواناسی خۆی بکات به‌لام له‌و بپیاره‌ لابداو له‌حه‌وشه‌ی ماله‌که‌یدا مزگه‌وتییکی دروست کرد. به‌ ناشکراو به‌ده‌نگی به‌رز نوێژی تیا ده‌کات و قورئانی تییدا

ئەخوئىيىت، ئىمەش ترسى ئەو ھەمان ھەيە كە ژن و مندالە كائان لە خشتە بەریت مەيەلە وابكات، ئەگەر ھەز دەكات لە مەلە كەى خۆيدا بەندايەتى خۆى بكات با بىيكات، وە ئەگەر واناكات و ھەر بە ناشكرا دەيكات ئەو پىي بلى ژىر سايە كەى (جوار) خۆت پىي بداتەو ھە چونكە ئىمە ھەزناكەين پەيمانى تۆ بشكىنن، و ھەرگىز بەم ناشكرا كەرنەى رازى نابن.

عائيشە — رضي الله عنها — دەلەيت:— (ئىبن دەغەنە) ھات بۆلای ئەبويە كە و پىي ووت: خۆت باش دەزانىت مەن لەسەر چى لەگەلەت رىك كەوتم، ئىتەر يان بەو شىو ھەيە بکە كە رىك كەوتووین لەسەرى يان ژىر سايە كەم (الجوار) بۆ بگىرەو، چونكە مەن ھەزناكەم ھەرب پىم بلىت ناپاكىم كەرد لەگەلەت ئەو كەسەى كە بپارى پاراستنىم دابوو، ئەبويە كە پىي ووت: ئەو ژىر سايە كە تەم بۆگىر پىتەو ھەو رازىم بە ژىر سايەى خۆى — عزوجل —^۱

ھەركە لە ژىر سايەى (ئىبن دەغەنە) چو ھە ھەو، مەبەستمان ئەبويە كە، لەكاتى كەدا پالى دابويەو ھە دىواری كەبەو ھە بىي مەشكىك لە بىي مەشكەكانى قورەيش خۆلى كەرد بەسەرىداو لەوكاتەدا ھەلەيدى كورپى موغىرە يان عاسى كورپى وائىل بوو دای بەلەيدا و ئەبويە كەيش پىي ووت: ئايا نابىنى ئەم بىي مەشكە چى كەرد؟ ووتى: تۆ خۆت بە خۆت كەردو، و ئەو ھەيش دەيووت: ئەى خوايە ھەندە بە نارامى، ئەى خوايە ھەندە بە نارامى، ئەى خوايە ھەندە بە نارامى.^۲

لەم رۆدو ھە پىشوو شەدا كۆمەلە پەند و وانەى تەدایە لەوانە:

۱- ئەبويە كە زۆر بەرپىز و ھەزىزى ناو ھۆزە كەى بوو پىش ئەو ھەى مۇھەمەد ﷺ - بىيەت بە پىغەمبەر، ئەو ھە (ئىبن دەغەنە) پىي دەلەي: وئەى تۆ ئەى ئەبويە كە نە ھەرئە كەرى و نە ھەرئە چى، چونكە ھەو كەرى نەدارانى و خەم دۆستى و نازارى ھەموان ھەلەدە گەرى، رپىز لە مەوان دەگەرى، پەشتى ھەق دەگەرى لە پىشەھاتە كەندا،

ئەبويە كە نەھاتە ناو ئىسلام بە مەبەستى پەلو پاىەو شۆرەت، ھەيچ شەيك ئەو ھەى نە كەرد جگە لەخۆشەو ىستى خەو پىغەمبەرە كەى ئىتەر با لەو پىنناو ھەدا دوو چارى جۆرە ھە تاقى كەرنەو ھە بىت،

^۱فتح الباری (۲/۲۷۴).

^۲البدایة والنهاية (۳/۹۵).

هیچ نیازیکی نه‌بووه جگه له‌په‌زامه‌ندی خوی —ته‌عالا- ده‌یویست که‌س و کارو نیشتمان و هۆزه‌که‌ی واز لی بهیئنی و بچی بۆجی یه‌ک خواپه‌رستی تیدا بکات، چونکه له‌ولاته‌که‌ی خۆیدا نه‌وه‌ی بۆنه‌ده‌کرا.^۱

۲- تیشووی نه‌بویه‌کر له‌بانگه‌وازه‌که‌یدا —قورئانی پیرۆز بوو، له‌به‌ر نه‌وه زۆر گرنگی ده‌دا به‌ له‌به‌رکردن و تیگه‌یشتن و یاساگیری —فقه- کرده‌وه‌کردن پیتی، ئەم گرنگی دانه‌شی به‌ قورئانی پیرۆز لی‌ها‌توویی پی به‌خشیوو له‌بانگه‌وازا و له‌ده‌رپرینی شیوازا و له‌قولی تیگه‌یشتنی دا و پێژکردنیکی ژیرانه‌ی له‌پیش که‌ش کردنی نه‌و بابته‌ی که‌ خه‌لکی بۆ بانگ ده‌کرد، به‌ره‌چاو کردنی حاالی گوینگران و به‌هیزی له‌به‌لگه‌ هینانه‌وه‌دا.^۲

نه‌بویه‌کری (الصديق) — رضي الله عنه - قورئان خویندن زۆر کاری تی ده‌کرد و له‌کاتی خویندنه‌وه‌یدا گریان زۆری بۆ نه‌هینا، نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر نه‌وپه‌ری یه‌قین و دل‌نیایی ته‌واو، به‌هیزی ئاماده‌یی دل‌یی له‌گه‌ڵ خواو له‌گه‌ڵ ماناکانی نه‌و نایه‌تانه‌ی ده‌یخوینده‌وه، گریان نه‌وپه‌ری مانای کارتی‌کردنه‌ چ به‌غه‌مباری ته‌واو یان خۆشی یه‌کی ده‌روونی.

موسلمانانی راسته‌قینه‌ش له‌نیوان ده‌رپرینی خۆشی به‌وه‌ی که‌ خوی گه‌وره‌ پێگه‌ی راستی پی پیشان داوه، و ترسان له‌که‌مترین لادان له‌م پێبازه، ژيان به‌سه‌رده‌بات، وه‌ ته‌گه‌ر خاوه‌ن هه‌ستی زیندوو، بیری به‌ ناگای وه‌ک نه‌بویه‌کر — رضي الله عنه - ئەم قورئانه‌ پۆژی دوایی و لی‌په‌رسینه‌وه‌و سزاو پادا‌شتی ده‌خاته‌وه‌ یاد، و له‌نه‌خجانی کاریگه‌ری نه‌وه‌ش له‌ش خشوع و هه‌رده‌گریت و په‌ند و ئامۆژگاری ده‌باری به‌سه‌ریدا، دیمه‌نی ئەم جووره‌ که‌سانه‌ کارده‌که‌نه‌ سه‌ر نه‌وانه‌ی ده‌یانبینن، هه‌ر هۆی نه‌مه‌ش بوو که‌ بته‌په‌رستان له‌ دیمه‌نی نه‌بویه‌کر ترسان و له‌رزى نه‌وه‌یان لی نیشته‌ کار بکاته‌ سه‌ر دل و ده‌روونی ژن و مناله‌کانیان و بیته‌ ناو ئایینی ئیسلامه‌وه.^۳

نه‌بویه‌کری (الصديق) — رضي الله عنه - له‌سه‌رده‌ستی پێغه‌مبه‌ری خوادا په‌روه‌رده‌کراوه‌و قورئانه‌که‌ی خوی له‌به‌رکرد و له‌ژيانیدا کاری پی کرد و زۆریش تیا‌یدا ورده‌به‌ویسه‌وه، هه‌رگیز

^۱ استخلاف ابي بكر الصديق لا (۱۳۶).

^۲ تاريخ الدعوة الى الاسلام في عهد خلفاء الراشدين لا (۸۸).

^۳ التاريخ الإسلام للحميدى (ج ۱۹- ۲۰ / لا ۲۰۹).

بهی زانیاری قسمی نه کردوو، کاتیک له مانای نایه تیک لییان پرسی و نهویش ماناکمی نه ده زانی
 بویه ووتی: (أَيُّ أَرْضٍ يَسْعُنِي أَوْ أَيَّ سَمَاءٍ تَظَلُّنِي إِذَا قُلْتُ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَالِمَ يَرُدُّ
 اللَّهُ)¹

واته: چ زهویهک بمگریته خوی و چ ناسمانیک پاسهرم بی نه گهر شتیک ده ربارهی قورنان بلیم
 که خوای گه وره نهو مه به ستهی نه بووی.

یه کی له ووته کانی تری که واده گه یه نیت زور تیگه شت و بیر کردنه وهی هه بوو له قورناندا
 وهک ده لی: خوای گه وره باسی خه لکی به هه شتی کردوو به شترین کرده و یان بیر ده خاته وه و له
 خراپه کانیش خوش بووه، که سیک ده لیت: من له کام که سیانم؟ واته: باشه کان، یه کی کیش ده لیت:
 تو له وانه نیت، واته: نهو له وانه یه.²

هه رشتیکی له قورناندا لی بگیرایه به نه و په ری نه ده ب و پیره وه له پیغه مبه ری خوای
 ده پرسی، کاتی نایه تی ((لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ
 بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ۝)) النساء، ۱۲۳ هاته خواره وه

نه بو به کر - رضي الله عنه - ووتی: نهی پیغه مبه ری خوا به راستی پشت شکین دابه زیوه،
 چونکه کی له نيمه خراپه ی نه کردوو؟ نهویش فهرمووی: (یا ابابکر، أَلَسْتُ تَنْصَبُ؟ أَلَسْتُ
 تَحْزَنُ؟ أَلَسْتُ تَصِيبُكَ اللَّوَاءُ؟ فَذَلِكَ مِمَّا تَجْزُونَ بِهِ)³ واته: نهی نه بو به کر، نایا ماندو
 نه بوویت؟ نایا خه م و خه فته ت نه خواره وو؟ نایا نه خوش نه که وتوویت؟ نی پاداشتی نا نه مانه
 وه رده گرنه وه.

هه ندی له نایه ته کانی قورنانی ته فسر کرده وه له وانه نایه تی ((إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا
 اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ

¹ تاریخ الخلفاء للسيوطي لا ۱۱۷.

² الفتاوى لابن تيمية (۲۱۲/۶).

³ احمد (۱/۱) شيخ شاكر دلي: سه نه ده که ی لاوازه، به لام صحيح ده بیت به ريگا کانی و

هاوتا کانی تر. سهیری مسند امام احمد ژماره ۶/۱.

اَلَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ (فصلت، ٣٠. دهرباره‌ی ووتوویه‌تی: به‌لای چه‌پ و راستدا

لاناکنه‌وه ودلیان بۆ هیچ

شتیکی تر لانات نه‌به‌ترس و نه به خۆشه‌ویستی نه به هیوا و به‌پرسیارکردن و نه به پشتبه‌ستن، به‌لکو جگه له خوا که‌سیان خۆش ناوێت، و هاوبه‌شی بۆ په‌یدا ناکهن، که‌سیشیان خۆش ناوێت له‌به‌ر ئه‌ونه بی‌ت، نه‌له‌به‌ر سود و قازانجی یان دورخستنه‌وه‌ی زیانی‌تک و جگه له‌وه هیچ که‌س ناترسن ئیتر کێ ده‌بی با بیی، و دلیان بۆ که‌سی تر بی‌جگه له‌و لی‌نادات))^١ ئه‌مه‌و چه‌ندان ئایه‌تی تریش.

بانگخوازانی ری‌گه‌ی خوا ده‌بی‌ت به‌رده‌وام هاو‌ری یه‌تی قورئانی پیرۆز بکه‌ن، به‌ خوێندن و لی‌ وورد بوونه‌وه، به‌ ده‌رهینانی گه‌وه‌ره‌کانی و زانیاریه‌کانی بۆ خه‌لکی، وه ده‌سته‌وستانی یه‌کانی —معجزه— قورئان بۆ خه‌لکی روون بکه‌نه‌وه له‌لایه‌نی به‌یان و زانستی و یاسادانانه‌وه، و ئه‌و ری‌گایانه‌ی که‌ گرتوو‌یه‌تی یه‌ به‌ر بۆ رزگارکردنی مرۆ‌فایه‌تی یه‌ له‌نا‌ره‌حه‌تی جه‌نگ و نه‌هامه‌تی یه‌کانی به‌شی‌وازی‌تک بگو‌نجی له‌گه‌ڵ ئه‌م سه‌رده‌مه‌دا، و خستنه‌ گه‌ری هۆ‌کاری پیش‌که‌وتوو له‌ پیناو بانگه‌شه‌کردن و پیشانی بانگه‌وازه‌که‌دا، ئه‌بویه‌کر — رضي الله عنه — چاک له‌وه تی‌ گه‌یشتبوو که‌ قورئان خوێندن به‌ده‌نگی به‌رزو له‌ناو مزگه‌وتدا چ کاری گه‌ریه‌کی ده‌بی‌ت له‌سه‌ر به‌ره‌و پیش‌ چوونی بانگه‌وازی ری‌گه‌ی خوا.^٢

حه‌وته‌م: له‌نی‌وان هۆزه‌کانی عه‌ره‌بدا و له‌بازاره‌کانیاندا:

وه‌ک پیش‌تر زانی‌مان ئه‌بویه‌کری (الصدیق) — رضي الله عنه — له‌نه‌ژادناسیدا زانا‌بووه و ده‌ستی‌کی بالا‌ی هه‌بوو تیا‌یدا، سی‌وطی—ره‌حه‌می خ‌وای لی‌ بی— ده‌لی: خه‌تی (الحافظ ذه‌بی)م بین‌یوه (رحمه الله) به‌ده‌ستی خ‌وی نوسی‌ویه: هه‌رکه‌سی تا‌کانه‌ی سه‌رده‌می خ‌وی بو‌وبی له‌هونه‌ریدا.. بی‌ گومان ئه‌بویه‌کریش له‌زانستی نه‌ژادزانی‌دا.^٣

^١ الفتاوی (٢٢/٢٨).

^٢ تاریخ الدعوة الاسلامیة فی عهد الخلفاء لا ٩٥.

^٣ تاریخ الخلفاء لا ١٠٠، له‌کتی‌بی (تاریخ الدعوة) لا (٩٥) وه‌رگیراوه.

بۆيە -ئەبۇبەكر- رضي الله عنه - ئەم زانستەى خۇى كرده ھۆكارىكى بانگەواز و خستى بەخزمت ئاينەكەى خوا تاهەموو خاوەن بەھرەيك لە ھەر بوارىكداهەبىت و لەھەر زانستىكدە بىت ئىتر با تىۆرى بى يان تاقىكردنەوہى، يان ھەر كارو پىشەيەكى گرنگى تر بۆ ژيانى خەلكى.

دەبين چۆن -صدىق- رضي الله عنه - كاتى كە پىغەمبەرى خوا لەگەل خۇى دەيەرد بۆ ناو ھۆزەكانى عەرەب كاتى دەيوست بانگەوازەكەى خۇيانى پى بگەيەنى، دەبين كە -ئەبۇبەكر- رضي الله عنه = چۆن ئەم زانستەى ژىربار كرد بۆ بانگەواز بۆ لای خواى (عزوجل) و تابلىتى و تارىپىكى زمان پاراو بوو دەيتوانى مەبەستەكانى بگەيەنيت لەناو دو توئى جوانترين ووشەدا، زۆرجار لەباتى پىغەمبەر -ﷺ- -وتارى دەدا- ئىتر خۇى -ﷺ- لەوى بوايە يان نە، و پىغەمبەرى خوا -ﷺ- لەوهرزى حەجدا-بانگى خەلكى دەكرد تا گوئى بگرن بۆ ووتارەكانى صدىق -ﷺ- وەك سەرەتايەك و پى خوش كەريك و يارمەتى دەريك بۆ بانگەوازەكەى پىغەمبەر نەك خوانەكرده خۆبردنە پىشەوہى ووتەى خواو پىغەمبەرەكەى.

بوونى شارەزايى باشى لە نەژداناسى و زانىنى بنەچەى ھەموو ھۆزەكانى عەرەب، بوونە ھۆى ئەوہى يارمەتى دەرى بن لەزيك بوونەوہى لەو ھۆزانەو ھەلس و كەوت لەگەليان.

عەلى كۆرى ئەبوتاليب - رضي الله عنه - دەگىرپىتەوہ و دەلى: پاش ئەوہى لەلەين خواوہ فەرمانى پى درا كە بانگەوازەكەى بدات بە گوئى ھۆز و تيرەكاندا خۇى و من بۆ ئەو مەبەستە دەرچووين.... تا دەلى: گەيشتەنە كۆرپكى تر كە سىماى ريز و ئارامى پىوہ ديار بوو، ئەبۇبەكر رۆشتە پىشەوہ لىيان سلاوى لى كردن ووتى: ئەم ھۆزە كىن: وتيان (شەيبان بن سەعلەبە)،

ئەبۇبەكرىش لای كردهوہ بەلای پىغەمبەرى خوادا -ﷺ- پىى ووت: بەدايك و باوكمەوہ بەقوربانت بىم ئەمانە بەغیرەت تىنى خەلكىن و (مەفروق)ىش لەمانە كە بەزمان پاراو سىماى جوان ناوى دەركردوہ لەناوياندا و كە دۆپەلكە دريژەكەى بەسەر سنگيدا شۆر بوو بوونەوہ، و لەپال ئەبۇبەكردا دانىشتبوو، ئەبۇبەكر - رضي الله عنه - لىى پرسى: زۆر سوپا چەندە لەلاتان؟ مەفروق ووتى: بەھزار زياترەوہ دەرەدەچىن و ھەزارىش لەبەر كەمى ناشكىن، ئەبۇبەكر لىى

١ ھەمان سەرچاوہ لا ٩٦.

پرسی ئەی چۆن بەرگری دەکەن؟ مەفروق ووتی: کاتی ڕووبەرپوو دەبینەوه زۆر زۆر تورپەین، لەکاتی جەنگدا تورپەترین و نێمە نەسپەکاغان لە کورپەکاغان خۆشتر دەوێت و چەکەکاغان لە باخ و باخاغان خۆشتر دەوێت، سەرکەوتن لەلایەن خواوەیدو جاری دەبێت بەشمان و جارجاریش نەخێر، وادەزانم تۆ لەبارایانی قورەیشی؟

نەبۆبەکر خ- ووتی پێی: ئەگەر دەنگ و باسی پێغەمبەری خواتان پێ گەیشتوووە ئا ئەوەتا، مەفورقیش ووتی: خەلکی بۆچی بانگ دەکەن ئەی براایانی قورەیشی؟

پێغەمبەری خوا - ﷺ - فەرمووی: ((ادعواکم الی شهادة الا اله الا الله وحده لا شریک له وانی عبدالله ورسوله والی ان تؤتوننی وتتصرونی، فان قریشاً قد تضاهرت علی الله ورسوله واتسغنت بالباطل عن الحق والله هو الغنی الحمید)) واتە: بانگتان دەکەم تا شایەتی بدەن کە هیچ خۆایەکی نی یە جگە لە (الله) نەبێت کە تاکانەیدو هاوەبشی نی یە، و من بەندەدی خواو نێراوی ئەوم، و بانگتان ئەکەم کە پێن بە دەمەوهو سەرم بگەن، چونکە قورەیش لە خواو پێغەمبەرەکی یاخی بوون و لەبەر خاتری بته پڕو پوچەکانیان لەپراستی پشتیان هەڵکردوو، خواش زۆر دەوڵەمەند و سوپاسگوزارە))

مەفروق ووتی: ئێ بۆچی تر خەلک بانگ دەکەن؟ سوێند بەخوا تا ئیستا لەم ووشانە جوانترم نەبێستوو، پێغەمبەری خواش - ﷺ - ئەم نایەتە بەسەردا خۆتێندەوه ﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ۖ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَئْتُمْ بِهِنَّ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۖ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۖ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَلَّيْتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ واتە: ((ئەي محمد پێیان بڵێ وەرن با بۆتان بخوێنمەوه کە خواي

خۆتان چي لەسەر قەدەغە کردوون، هاوێبشی بۆ پەیدا مەکەن و لەگەڵ دایک و باوکتان چاک بن و لەبەر نەبوونی منالی خۆتان مەکوژن چونکە نێمە نێوێش و ئەوانیش دەژینن و بە ناشکرا و

په نهانی نژیکې به د پوهنې نه بنه وهو گیانی کهس مه کیشن به نارواو مه گهر شایانی کوشتن بې و نه مانه وه سیه تی خوان بؤ نیوه تا بیر بکه نه وه)).

مه فروق ووتی: ئی چتر، برای قوره شیی؟ سویند به خوا نه مه قسه ی خه لکی سدر زه وی نی به، و نه گهر قسه ی نه وان بوايه نیمه نه مان زانی، پیغه مبه ری خوایش - ^{سوره} - نایه تی (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ).

واته: خوی گه وره فرمان ده کات به داد پهره ری و چاکه خوازی و سهر دانی خرمان و بهرگری ده کات له به دره فتاری و خراپه کاری و سته مکاری و ناموژگاریتان ده کات تا به خوتانا بچنه وهو بیر بکه نه وه.

مه فروق ووتی: سویند به خوا خه لکی بؤ لوتکه ی رهوشت بهرزی بانگ ده کهیت نه ی برای قوره شیی و بؤ کرده ی جوان، به راستی هوزه کهت به درو ژا و به درو یان خستو ویته وهو دژت وه ستاون، مه فروق وه که نه وه ی حه ز بکات هانینی کورې قوبیسه ش به شداری قسه کان بکات بویه پیی ووت: هانینی کورې قوبیسه و سهر دارمانه و قهرز بژیرمانه، هانیی هاته قسه و ووتی: گویم گرت بؤ قسه کان نه ی برای قوره شیی و باوه ریشم پیی کردی، من واده بینم وازه ینان له نایینی خو مان و شوینکه و تنی نایینی تۆ به دانیشتنی که له گه لمان دانیشتی و نه وه یه کهم و کو تا دانیشتن نابیّت و بیرمان له م مه سه له ی تۆ نه کرده توه، و سهیری سهره غجامی نه و کاره ی تۆ مان نه کرده و، نه م ههنگاونانه خیرایه مان لادانه له ژیری و سهرکه شیه کی عه قله، و لاوازی درو بیینی یه و هه موو تیکه و تنی له په له کرده نه وه دی، نیمه ش هوزیکمان هیه پیمان خو ش نی یه به بی نه وان هیچ په یانیک به به ستین، به لام تۆ ده گه رپیته وه نیمه ش ده گه رپینه وه و تۆ ده روانیت نیمه ش ده روانین.

نه ویش وه که حه ز بکات موسه نای کورې حاریسه ش به شدار بکات له و تو ویزه کاندای بویه ووتی: نه مه موسه ننایه و سهر دارمانه و خاوه ن برپاری جهنگمانه ..

موسه نای کورې حاریسه ش به بانی

موسه ننا ووتی: ووته کانتیم بیست و قسه کانتیم پی جوان بوو، نهی برای قوره‌یشی، سه‌رسام
بووم پییان، و وه‌لام هدر نهو وه‌لامه‌یه که هانینی کوری قوبه‌یسه پیی ووتن، وازه‌ینانمان له
ناینمان و شوین کهوتنی تو به‌دانیشتنی که لگه‌لمان سازت کردووه:

تیسه ناوچه که مان که وتووه‌ته نیوان دوو به‌رداش یه که میان یه مامه‌یه و دووه میان
سه ماوه‌یه، پیغه مبه‌ری خوا فهرموی (وما هذان الصریان) نهو دوو به‌رداشه کامانه‌ن؟
موسه ننا ووتی: یه که میان (فطفون) ی دهشت و زهوی عهره‌ب، دووه میان: زهوی فارسه‌کان و
روباره‌کانی کیسرا، و کیسرایش په‌یمانیکی لی وهرگرتووین شتی تازه نه‌هینینه کایه‌وه و
خاوه‌نه‌کشی نه‌گرینه نه‌ستو، و له‌وانه‌یشه نه‌م کاره‌ی تو پاشاکان خوشحال نه‌کات، نه‌وه‌ی لای
زهوی عهره‌به‌وه پرووده‌دات نه‌وه خاوه‌نه‌که‌ی تاوانباری ناکریت و هه‌موو به‌هانه‌یه‌کی وهرگیراوه،
به‌لام له‌سه‌ری ناوچه‌کانی فارسه‌وه گوناوه‌که‌ی لی خوشبوونی نی یه و هیچ به‌هانه‌یه‌ک وهرناگیریت
و نه‌گهر نه‌تانه‌ویت له‌سه‌ری ناوچه‌کانی عهره‌بی یه‌وه به‌دل و گیان ده‌تپاریزین.

پیغه مبه‌ری خوا - ﷺ - فهرموی: (ماأسأتم الرد اذ أفصحتم بالصدق انه لا يقوم بدین
الله الا من أحاط من جميع جوانبه) واته: به‌راستی وه‌لامه‌کاتان خراپ نه‌بوو، که راستی یه‌که‌یتان ووت،
به‌لام ناتوانی ناینی خوا به‌ریا بکات که‌سی له هه‌موو لایه‌نه‌کانی یه‌وه نه‌یگریت).

پاشان - ﷺ - فهرموی: (أرايتم ان لم تلبثوا الا یسیرا حتی یمنحکم الله بلادهم واموالهم
ویفرشکم بناتهم اتسبحون الله وتقدسونه؟).

واته: (نه‌ی چی ده‌لین نه‌گهر ماوه‌یه‌کی که‌می تر، ده‌ولت و سامانیان نه‌که‌ویتته ژیر
ده‌ستان و کیوه‌کانیان جیگه‌تان بو داده‌خه‌ن، ده‌ی نایا خوا به‌پاک و بی‌گهرد و پیروژ سهر ده‌که‌ن؟
نوعمانی کوری شهریک پیی ووت: (خوا شایه‌ت بی نه‌مه‌ت بو ده‌که‌ین نه‌ی برای عهره‌ب).

له‌م هه‌واله‌شدا وانهو په‌ند و سوودی زوری تیدایه له‌وانه:

۱- به‌رده‌وام هاوړپیه‌تی صدیق- رضي الله عنه - بو پیغه مبه‌ری خوا وای لی کردبوو
به‌گشتگیری له نیسلام بگات و خوی گه‌وره وای بو ساز کرد تا بیته تیگه‌یشتووترینی هاوه‌لان
له ناینه‌که‌ی خوا، له پیغه مبه‌ری خوا خویه‌وه له‌ناوه‌پوکی نیسلام گه‌یشت و له‌سه‌رده‌ستی نه‌و
په‌روه‌ده‌بوو له‌سهر تیگه‌یشتنی واتا‌کانی، و له‌سروشستی بانگه‌وازه‌که گه‌یشت و به‌هه‌موو

قوناغه جيا جيا كانيدا تيپهري و سوودي زوري له هاورپيسته تي پيغه مبهري - ﷺ - وهرگرت و له بهرنامه كې په روهردگار تير ناو بوو، و له وناوه نده دا خواي - عزوجل - ي به جواني ناسي، له سروشتي ژيان و، له دروستي بوونه وهر و نهيني بوون گه شت، دواي مردن چي ديت و - قه زاو قه در - چي يه، به سهرهاتي شهيتان له گهل ناده م و راستي شو زورانبازي يه نيوان په واو ناره وا، و هيدايت و گومرايي، باوه و بې باوه پري.

خوا په رستي شو نو يوي له لا خو شه ويست كړد بوو، له گهل ياد كړدني خوا و قورشان خو يندن په وتي بهر ز كړده ووه د وروني پاك و گياني خاوين كړده ووه.

۲- زور سودمند بوو له هاورپيسته تي كړدني پيغه مبهري خوا - ﷺ - له كاتي بانگه واز كړدني هوزه كاني بو نيسلام، زاني كه شو پشتگيري ي پيغه مبهري خوا - ﷺ - له هوزه كاني ده ويست نه ووه بوو كه نابې پشتگيري كهر خوي به ستيته ووه به هيچ په يانيكي نيوده ولته تي دژ و پيچه وانه بي له گهل بانگه وازدا و نه توان خوياني لي قوتار بكهن، چونكه گرته باوه شي بانگه واز و شو حالته تي شوان، جوگه م ترسي بوو بويان كه له لايه ن شو ده ولته گه ورا نه ووه له ناو بيري ن كه په يانه كيان له گهلدا به ستيبون، چونكه ده يان زاني بانگه وازي نيسلامي جيگه م ترسي و هره شهيه بو سر بهر ژه ووه ندي يه كانيان.^۱

پاريزگاري به مهرج و يان پاريزگاري - جزئي - نامانجي دياريكراو ناپيكي، نه ووي شه ييان جهنگيان رانه ده گه ياند دژي كيسرا نه گهر بيويستايه له گهل پيغه مبهري خوادا بجهنگي يان داواي خو يشي بكات، يان نه ده جهنگان نه گهر كيسرا بيويستايه پيغه مبهري خوا بگريت و هيرشي بو بكات، له بهر نه ووه وتووژه كان شكستيان هينا.

۳- (ان دين الله لن ينصره الا من احاط من جميع جوانبه) واته: ناتواني هم دينه خوا بهر بابكات مه گهر كه سي له هره چوارلاوه بيپاريزي، هم ولا مه ي پيغه مبهري خوا - ﷺ - بو موسه نناي كوري حاريسه، كه نه ووي خسته پوو كه له لاي ناوي عهده به ووه نه توان بيپاريزن به لام لاي ناوي فارسي يه ووه نا.

^۱ 'الجهاد والقتال في السياسة الشرعية، محمد هيكل (١٤٢/١).

ئەوئەى دوور رۆچوويىت لەناو دنيای سياستدا ئەو ئە قولى تيروانينى ئيسلامى
پيغەمبەرانهى دەكەوتتە بەرچاو بە جوړى كه كەسى پى نەگات.

٤-هەلويستى ئەوئەى شەيبان ئيسراحت بەخشەو پرەوشتى بەرزو پياوئەتى لەو پيژە
گەورەيدا بەدى دەكرىت كه بۆ پيغەمبەريان نواند، و پرونى لە پيشانداندا و ديارى كردنى
سنورى تواناى پاريزگارى كردنيان، هەروەك ئەوئەيان پروون كردهو كه سروشتى ئەم بانگەوازه
بەدلى پاشاكان نابيت، كەچى ويستى خوايش وابوو كه پاش دە سال يان زياتر ئەوان يەكەم جار
ئەركى پرووبەرپووبونەوئەى پاشاكان ببنەوئەو پاش ئەوئەى دلى بە نورى ئيسلام پروناك بووبەوئەو،
موسەنناى كورى حاريسەى شەيبانى ببيتە خواوئەى بريارى جەنگيان و پالەوانى نەبەرديان و
لەسەردەمى صدق-دا يەكى بوو لەسەركرده مەزنەكانى جەنگە رزگاربخوازهكان بوو.

ئەو و هۆزەكەى بويرترين كەس بوون لەناو موسلمانەكاندا لە پرووبەرپووبونەوئەى فارسەكاندا،
كەچى لەگەل ئەوئەشدا لەسەردەمى نەفامياندا ليسان تۆقييوون و هەر بيريشيان لە جەنگ
نەدەكردهو دژيان.

بەلكو لەسەرتاوه بانگەوازهكەى پيغەمبەريان بەو بيانوئەوئەو پەد كردهو كه ئەوئەك ناچاران
بكات رووبەرپوى جەنگ ببنەوئە لەگەل فارسەكاندا، و هەرگيز نەدەهات بە بيرياندا رۆژى لەگەل
بجەنگن، لەمەوئە گەورەى ئەم ئاينەمان بۆ دەردەكەويت كه چۆن خواى گەورە موسلمانانى
لەدنيادا بەرزو بلند كردهو، بە جوړى كردنى بە سەركردهو سەردارى زەوى و ئەم جەنگە
لەچاوەرپوانى خوئى و شادى هەميشەى لەبەهەشتى پان و بەرين دا.^١

*** .. *** .. ***

جى باسى سى يەم

كۆچكردنى لەگەل پيغەمبەرى خوادا بۆ مەدينە

قورەيش نازارو ئەشكەنەجەى موسلمانەكانى توندتر كرد، ئيتەر هەندىكيان يەك جار تا
دووچار كۆچيان كرد بۆحەبەشە لەبەر پاريزگارى ئاينەكەيان، پاشان كۆچكردن بۆ مەدينە.

^١تارىخ الاسلامى للحميدى (٦٩/٢) التربية القيادية (٢٠/٢).

ههركه پيښه مبهري خوا - ﷺ - ريځگه ي دا به موسلمانان چاوساوه كاني دهستي سته مكاره كاني قوره ش به وه ي كه كوچ بكن بؤ مه دينه ي پر نور، ناشكرايه نه بوبه كر - رضي الله عنه - داواي ده كرد له پيښه مبهري خوا - ﷺ - كه ريځگه ي بدات كوچ بكات بؤ مه دينه به لام پيښه مبهري - ﷺ - پيښه ده ووت (لا تعجل لعل الله يجعل لك صاحباً) ^۱ واته په له مه كه به لكو خواي گه وړه هاوړيښه كت بؤ بگه يه نيټ.

نه بوبه كړيش - رضي الله عنه - زور حمزي ده كرد هاوړيښه تي پيښه مبهري خوا بكات له م كوچه دا، خاتو عائشه - رضي الله عنه - ده گيړيښه وه بؤ مان ده رباري كوچ كړنه كهي پيښه مبهري خوا - ﷺ - و باوكي ده ليټ: (پيښه مبهري خوا - ﷺ - هه رگيز جگه له به يانيان يان سهر له نيواران زياتر نه ده هات بؤ مالي نه بوبه كر، به لام هه كه نه وړه هاته پيښه وه كه خوا ريځگه ي به پيښه مبهري كهي دا كوچ بكات بؤ شاري مه دينه و شاري مه كه به جي بهي ليټ، كه له كاتي قرچي نيوه وړدا هات بؤ مالمان كه هه رگيز له و كاته دانه هاتووه، ده ليټ: هه كه نه بوبه كر بيني ووتي: هه رگيز له م كاته دا نه هاتووه بؤ مالمان ده بي شتيكي گرنه پرووي دا بيت.

عائشه ده ليټ: كاتي پيښه مبهري - ﷺ - هاته ژووره وه نه بوبه كر جيځه كهي خو ي بؤ چول كرد و نه ویش له سهر ي دانيس، كهس له مال نه بوو جگه له من و نه سمای خوشكم نه بيت، پيښه مبهري خوا - ﷺ - فهرمووي (أخرج عني من عندك) واته: با هه مووي پرواته ده ره وه، نه بوبه كړي ووتي: هه نه و دووانه له مالن و نه و انيس كچي منن، مه سه له كه چي يه دا يك و باوكم به قوربانن بي! فهرمووي: (ان الله قد أذن لي في الخروج والهجرة) واته: خواي گه وړه ريځگه ي پيښه مبهري خوا - ﷺ - ده رچم و كوچ بكم، نه بوبه كر ووتي: پيځه وه به هاوړيښه تي من - نه ي پيښه مبهري خوا؟ فهرمووي: (الصحب) به لي: له گهل هاوړي دا.

عائشه ده ليټ: سويند به خوا تا نه و وړه ش نه مزانيوه كه هيچ كه سي له خو شياندا گرياني دي تا نه بوبه كرم بيني له و وړه دا ده گريا، و پاشان ووتي: نه ي نيرراوي خوا دوو حوشتري چاكم بؤ نه و مه به سته له زوه وه ناماده كړدوه، بزيه كابر ايه كيان به كړي گرت له نه وه ي ديل ي كوري به كر به ناوي (عبدالله ي كوري نه ريق) كه كوري ژنيك بوو له نه وه ي سه م ي كوري عه مر بوو

^۱ تأخر الدعوة الى الاسلام لا (۱۰۷).

له وکاته دا بته رست بوو، بژنه وهی ریځگه یان پي پيشان بدات وهه ردوو ولاخه که ی دایه دهستی نه و تاکاتی خو ی نه و بیان له وه ریځیت.^۱

له گيرانه وهیه کی تر دا بخاری له عائشه وه - رضي الله عنه - که دورود ریژه و ورده کاری گرنکی تیدایه، له و فرموده یه دا هاتوه: (...عائشه ده لیت: (گرمه ی نیوه رږبوو له مائی نه بویه کر دانیشتبوین که سیك به باو کمی ووت: نه مه پیغه مبهری خوایه و سه روچاوی هه لیه ستبوو- که هه رگیز له وکاته دا نه هاتبو بۆ مالمان- نه بویه کر ووتی: دایک و باوکم به ساقه ی بی سویند به خوا قت له م کاته دا نه هاتوو بۆ لامان مه گهر شتی پروی دابیئت.

عائشه - رضي الله عنه - ده لیت: پیغه مبهری خوا - ﷺ هات و پوخسه تی وه رگرت و فرمووی لی کراو هاته ژووره وه، و به نه بویه کری فرموو: (أخرج من عندك) هه مووی بکه ره دهره وه، نه بویه کریش پیی ووت: کهس و کاری خو تن و باوکم به ساقه ی بی نه ی پیغه مبهری خوا، نه ویش فرمووی: (فانی قد أذن لی فی الخروج) واته: خوا ی ریځگی پي داوم دهر بچم، نه بویه کریش ووتی: له گهل منداوو پیکه وه هه ی باوکم به قوربانت بی نه ی پیغه مبهری خوا - ﷺ - پیغه مبهری خوا - ﷺ - فرمووی (نعم) واته به لی، نه بویه کری ووتی: باوکم به قوربانت بی یه کی له و دوو ولاخه هه لیه ژیره بۆ خو تن، پیغه مبهری خوا - ﷺ - فرمووی: (بالثمن) واته: به لام به پاره.

عائشه ده لیت: به جوانترین شیوه خستمانه ری، کولیکمان بۆ گرتن و کرمانه ناو گۆزه یه که نه سمای کچی نه بویه کر پشتوینه که ی خو ی کرد به دوو کرته وه و به له تیکی ده می گۆزه که ی به ست له بهر نه وه شه پیغه مبهری خوا - ﷺ - ناوی لی نا (ذات النطاقین) خاوه ن دوو پشتوین، پاشان پیغه مبهری خوا - ﷺ - و نه بویه کر خو یان گه یانده نه شکوه وتیک له کیوی (الثور) واته (گا) بۆ ماوه ی سی شه و خو یان تیا هه شارد او عبدالله ی کوری نه بویه کر که له وکاته دا گه نجیکی زیته لی تیگه یشتوو بوو شه و له لایان ده مایه وه و پیش خو ر که و تن به په نهانی ده گه رایه وه بۆ مه که مو به یانی ده کرده وه له گهل خه لکی مه که که دا و وه که نه وه ی شه ویش هه ر له و ی بوویئت، هه ر قسه و باسی که بونی پیلانی لی بهاتایه خیرا وه ری ده رگرت و که شه و دا ده هات ده یگه یانده

^۱ السرية النبوية لابن کثیر (۲۳۳/۳-۲۳۴).

پٿيان، عاميري ڪوري فهيره-که بهندهيه کی نازادڪراوی نه بويه کر بوو ڀانه مه پڙيکی له وٽوه ده له وه ڀاند و که نزيکی نه شکه و ته که ده بوو يه وه شيري جوان و نامادهی پي ده دان و به ڀانه مه ڀه کهش جي پٿکانی ده کوژانده وه و نه مه نيشی نهو بوو له ماوهی نهو سي پوژدها.

هروهک پيا و پٿکان به کري گرت - له نه وهی (الدليل) که له نه وهی عه بدهی ڪوري عه دی بوو- زور ليها توو بوو له ريگه پيشان دان و ده رکړنی خه لکی به نه ينی، و نه پيا وه له سه ر نايینی قوره شيه کان بوو، متمانه يان پي کرد بوو، ولاخه کان يان دابووه ده ستي، شويني نه ينی دیاری کراويان نه شکه و تي - شور - بوو، په يمان يان و ابوو که سي پوژ له ناو نهو نه شکه و ته ده بمي نه وه و پاش نهو ماويه هه ردو و کيان له گه ل ده ليله کهو عاميري ڪوري فهيره ده که و تنه پي، له که ناری ده ریا وه بردنی.^۱

کهس به کوچ کردنی پيغه مبهري خواي - ﷺ - نه زانی جگه له عه لی ڪوري نه بو تاليب و نه بويه کر- خويان لي رازی بيت - مائي نه بويه کر، کاتي دیاری کراو هاته پيشه وه و پيغه مبهري و نه بويه کر له ده رگای پشته وهی ماله که يانه وه بوی ده رچون، که عه رب پي ده لين - خو خه - واته له نيوان هه موو ماله کاندا ده رگایه کی لاوه کی هه بووه بو زیاتر په يوه ندي دراوسی يه تی، نه مه ش له به رنه وهی به نه ينی ده رچن و نه که ونه به رچاوی خه لکی قوره يش، و بيان گرن و نه هيلن ده رچن، و نهو کوچه پيوژه نه نجام بدن، کاتي دیار کراويان شه ويو به جوړی عبدالله ی ڪوري نه ره يقيت - له نه شکه و ت چاوه روانی ده کردن که پاش سي پوژ مانوه بيانبات به ره و مه دينه.^۲

پيغه مبهري خوا - ﷺ - له کاتي ده رچونی له شاری مه که که وه به ره و مه دينه ده ستي نزا ي به رز کرده وه له (حه زوره) له بازاری مه که که ده و ه ستاو لای کرده وه بو شاره خو شه ويسته پيوژه که ی و فدرمووی: (والله انك خير ارض الله واحب ارض الله الى الله ولولا اني أخرجت ما خرجت).^۳ واته: سويند به خوا تو باشرين زهوی خوابت و خو شه ويست ترين زهوی خوابت و نه گهر هوژه کهم ده ريان نه په راندمايه تياتا هه رگيز ده رنه ده چوم).

^۱ البخاری کتاب مناقب الانصار باب هجرة النبي - ﷺ - رقم (۳۹۵).
^۲ خاتم النبیین لأبی زهره (۶۹۵/۱) السيرة النبوية لابن كثير (۲۳۴/۲).
^۳ الترمذي کتاب المناقب، باب فضل مكة (۷۲۲/۲).

پاشان پیغهمبه‌ری خوا و نه‌بوویه کر کهوتنه ری و بته‌پرسته‌کانیش نه‌یان ویست شوین پییان هه‌لگرن، هه‌تا گه‌یشتنه کیوی (ثور) سه‌ور له‌وی جی پی‌کانیان لی تیک چوو، سه‌رکه‌وتن به کیوه‌که‌دا تا دایان به‌لای نه‌شکه‌وته‌که‌دا و به‌ده‌روازه‌که‌یه‌وه ته‌نافی جال‌جال‌ژکه‌یان بینی، ووتیان: نه‌گه‌ر که‌سیکی تی‌چووبی نه‌م ته‌نافانه‌ی جال‌جال‌ژکه‌یه تیک ده‌چوو، نه‌مه‌ش یه‌کی بوو له‌سه‌ریازه‌کانی خوی عزوجل - (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ) ^۱ واته: خوا خوی نه‌بی که‌س ژماره‌ی سه‌ریازانی خوا نازانیت و نایاناسیت).

له‌گه‌ل نه‌و هه‌موو هۆکارانه‌ی پیغهمبه‌ری خوا گرتبوویه به‌ر، پشتی پی نه‌ده‌به‌ست به‌لکو متمانه‌ی به‌ خوا زیاتر بوو و هیوای سه‌رکه‌وتن و کۆمه‌کی نه‌و بوو، هه‌میشه ده‌پاراپیه‌وه به شیوه‌یه‌ک که‌ خوی گه‌وره فی‌ری کردبوو. ^۲ خوی گه‌وره ده‌فرمویت: (وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي

مُدْخَلَ صَدَقٍ وَاُخْرِجْنِي مَخْرَجَ صَدَقٍ وَاَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا)

(الاسراء: ۸۰) واته: خویه به‌ جوانی و به‌ بی‌وهی بمکه‌ره

ژووره‌وه به‌ جوانی و به‌بی‌وهی بمکه‌ره‌وه ده‌روه له‌لایه‌ن خۆته‌وه ده‌سه‌لات و کۆمه‌کیم بو

بنی‌ره.

له‌م ئایه‌ته‌ پیرۆزه‌دا نزایه‌ک به‌دی ده‌که‌ین که‌ خوی گه‌وره فی‌ری پیغهمبه‌ره‌که‌ی کردووه که‌ به‌و جو‌ره‌ هاواری تی بکات، وه‌ فی‌ر بوونی‌شه‌ بو ئومه‌ته‌که‌ی که‌ چۆن پروو بکه‌نه‌ خواو بانگی لی‌وه بکه‌ن؟ پارانه‌وه به‌ چوونه ژووره‌وه‌ی به‌بی‌وه‌یی و هاتنه‌ ده‌روه‌ی به‌بی‌وه‌یی و راست، نه‌مه‌ش نه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت که‌ بی و هیان بکات له‌ هه‌موو سه‌فه‌ره‌که‌دا، سه‌ره‌تای، کۆتایی، یه‌که‌م خال و دواخال و نه‌وه‌شی له‌و ناوه‌نده‌دا به‌سه‌ریان دی، نه‌م ووشه‌ی (الصدق) هه‌ش لی‌ره‌دا به‌های خۆی هه‌یه‌ چونکه‌ بته‌پرسته‌کان زۆر هه‌ولیان دا له‌م ریبازه‌ لای به‌دن تا به‌ده‌م خواوه‌ درۆ بکات، هه‌روه‌ک بو ووشه‌ی (الصدق) سی‌به‌ر هه‌یه، سی‌به‌ری راوه‌ستان له‌سه‌ر بی‌روباوه‌ر و دل‌نیایی و خاوتینی و دل‌سوژی (واجعل لی سلطاناً نصیراً) سو‌لتان و ده‌سته‌لاتیک که‌ زالم‌ان بکات به‌سه‌ر ده‌سه‌لات دارانی

^۱ المدثر/ ۳۱.
^۲ الهجرة النبوية المباركة، لا ۷۲.

زهوی و هیزی بته‌رستان و ووشه‌ی (من لدنك سلطاناً نصیراً) نزیک‌ی و په‌یوه‌ندی به‌رده‌وام به‌
خواوه و کۆمه‌کی وهرگرتن‌ی راسته‌وخۆو به‌په‌نا بردن بۆ ژیرسایه‌ی نه‌و.

خواه‌نی بانگه‌واز نابیت بیه‌ویت له‌ غه‌یری خواوه ده‌سه‌لات و سولتان په‌یدا بکات، و ناشی
له‌ هیچ هیزی بترسی جگه‌ له‌ هیزی خوا، نابی به‌ته‌مابی پشت به‌ ژیر سایه‌ی که‌سیک بیه‌ستیت
تا لیوه‌ی سه‌رکه‌وتن و پارێزگاری به‌ ده‌ست به‌ییت پیش نه‌وه‌ی پشت بیه‌ستیت به‌ خوا، چونکه
بانگه‌واز توانای داگیرکردنی دلی ده‌سته‌لاتداران و ناوداران هه‌یه، پاشان ده‌بنه‌ سه‌ربازو
خزمه‌تکاری و به‌و هۆیه‌شوه‌و پزگاریشیان ده‌ییت، به‌لام نه‌م سه‌ر ناکه‌ویت نه‌گه‌ر خۆی بکاته
سه‌رباز و خزمه‌تکاری ده‌سه‌لاتداره‌کان، چونکه‌ بانگه‌واز تایبه‌تی خۆی گه‌وره‌یه و خۆایش له‌
هه‌موو ده‌سته‌لاتدار و ناوداریک به‌رز و گه‌وره‌تره.^۱

له‌کاتیکدا بته‌رستان ده‌وری نه‌کشه‌وته‌که‌یان دابوو، نه‌یان توانی به‌چاو بیانبینن،
په‌غه‌مبه‌ر - ﷺ - زۆر بی باکانه‌ به‌ (صدیق) ده‌لیت: خوامان له‌گه‌لدایه، نه‌بویه‌کر - رچی الله
عنه - خۆی ده‌گیریته‌وه ده‌لیت: له‌ناو نه‌شکه‌وته‌که‌دا به‌په‌غه‌مبه‌ری خوام - ﷺ - وت: نه‌گه‌ر
سه‌یری به‌رپیتی خۆیان بکه‌ن نه‌مان بیه‌ن. نه‌ویش فهرمووی: (ما ظنك يا ابا بکر بائین الله
ثالثهما).^۲ واته: نه‌ی نه‌بویه‌کر گومان‌ت چی یه‌ به‌ دوو که‌س خۆی گه‌وره‌ سی‌یه‌میان بیت.

خۆی - عزوجل یه‌ش نه‌م پروده‌وه‌ی له‌ قورئانه‌که‌یدا هه‌تاوه‌ وه‌ک ده‌فهرمویت: (إِلَّا
تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ
إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّا نَظُنُّ اللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ
بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ
الْعُلْيَا ۚ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾) التوبه: ۴۰.

^۱ فی ظلال القرآن (۲۲۴۷/۴).

^۲ البخاری، کتاب فضائل الصحابة، باب مناقب المهاجرين، ژماره (۳۶۵۳). مسلم ژماره

واته: نه گهر به تهما نه بن سهری بخه نه وه خوا زووتر سهری خست کاتى بى باوه پان دهريان
کرد و به دوو قولى چوونه نه شکوه ته که وه به هاوړپکى دهوت دلگران نه بيت خوامان له گه له و
خوايش نارامى خوى رژاند به سهر دلياندا و به سهر بازي ناديار سهرى خستن و کافران شکستيان
خوارد و ووشهى خوا به به رزو بلندی مايه وه، به راستى خوا زال و کار دروسته.

پاش سى رۆژ مانه وهى پيغه مېهر - (ﷺ) - له ناو نه شکوه ته که دا له گه له هاوړپکى ايدا بوى
دهرچوون، کارى گه پان به دواياندا دامرکايه و، و بته پرستان بى هيوو بوون له دوزينه وهى
پيغه مېهرى خوا - (ﷺ) -.

پيشتر باسى نه وه مان کرد که پيغه مېهرى خوا - (ﷺ) - و هاوړپکى پياوړکيان له نه وهى
(الدليل) گرت به کړى به ناوى (عبداللہ ی کورى ثوره يقيت) بو پپيشاندان و په پمانيشيان له نيوانا
نه وه بوو که پاش سى رۆژ به ولاخه کانيا نه وه له سهرده مى نه شکوه وتدا ناماده بيت، نه وه بوو
ناماده بوو، به رپگيه که دا بردنى که رپگيه که لاوه کى بوو زور که سى پيانه ده چوو - تاسر له و
قوره يشيانه تيك بدات که دوايان ده که ون.^۱

له رپگيه که ياندا بوشارى مدينه پيغه مېهر - (ﷺ) - دای به لای مالى (أم معبد) دا له ناوچهى
قهديد که هه شت کيلومتر له مه که که وه دووره و له ناوچهى خوزاعيه و خوشکى حوبه يشى کورى
خالدی خوزاعى يه که نه ویش به سهره اته که ده گيرپته وه و زانايانى فهرمووده و گيرپره وان نه م
هه والهيان پشتاويشت گيرپه ته وه و (نين که سير) ده لیت: نه م به سهره اته به زور رپگا گيرپه ته وه
که پیکه وه ده يکاته مه شهر و يه کتریش به هيز ده که ن.

قوره يشيش له دانيشته کانياندا له مه که که وه رايان گهياند هه که سيک (محمد) پهيدا بکات و
بو مان بگيرپته وه چ به زيندوويى يان مردوويى (۱۰۰) حوشتري پى ده ده ين و نه م هه والته
له ناوچهى هوزه کاني ده ور به زى شارى مه که که دا بلاو بوويه وه.

سوراقه ي کورى مالیکى کورى مه عشم ويستی نه و به خشه زوره ده ستى خوى بکه ويټ و
هه موو هه وليکى خسته کار، به لام ويستی خوا وابوو - که که س له ويستی لانادات - له و سهره وه

^۱ سود له کتیبى (قصص القرآن) ی زیدان لا (۱۰۱/۲) وهر گيراوه.

^۲ ناوى (عاتیکه ی کچى که عبى خوزاعه) يه و خوشکى

که گه پرایه وه بوو به بدرگری کاریک له پیغه مبهری خوا پاش شهوی بۆ گرتن و قۆلبه ستنی
رۆیشتبوو.^۱

هه رکه موسلمانان هه والی ده رچوونی پیغه مبهری خویان بیست له مه که وه به رهو
مه دینه، هه موو به یانی یه که له شار ده رده چوون و له ناوچهی -حه پره- چاوه پروانی هاتنی
پیغه مبهریان -ﷺ- ده کرد، له شوینی خویان نه ده جولان تاقرچهی نیوه رۆ نه هاتایه، چهند
رۆژیکیان بهو چه شنه چاوه پروانی یه برده سه ره شهو رۆژهی که تاریکی کرد و هه موو چوونه وه بۆ
مال، یه کی له جوله که کانی مه دینه چووه سه ربانی قه لایه که له قه لا به رزه کانی خویان بۆ کاریکی
خۆی، به لام سه رپیککی دوری کرد بینیی وا پیغه مبهری خوا -ﷺ- و هاوړیکه ی له دوره وه
ده رکه وتن سپی نه که نه وه سه ربانی بیابانه که له چا وونی ده کردن و ده رده که وتن وه.

جوله که که خۆی پی نه گپرا هه ره له سه ره قه لا که وه به هه موو ده نگیی هاواری کرد: شهی
کۆمه لانی خه لکی عه ره ب وا ده رکه وت شهو به خه تان که چاوه پروانی هاتنی ده که ن بۆ
به ربیار کردنی ده ولته که تان، موسلمانان شمشیریان هه لگرتو خویان به ست و ده رچوو، له ناوچهی
(حه پره) گه شت به پیغه مبهری خوا -ﷺ- و شهی دا به لایانداو به لای راستدا تا له ناو ماله کانی
به نی عه مری کوری عه وف دا دابه زی..

(شهو رۆژه دووشه مه^۲ بوو له مانگی ره بیعی یه که م.^۳ شهو به کری -رضی الله عنه- هه ستا بووه
سه ربی و پیغه مبهری خواش -ﷺ- به بی ده نگیی دانیشتبوو، پشتیوانان ده هاتن و یه که یه که
سلاویان لی ده کرد تا خۆر گه رمی کرد و شهو به کر به عه باکه ی خۆی سیبه ری بۆ دروست کرد،
شهو کاته خه لکه که زانیان پیغه مبهری خوا -ﷺ- کامه یه.^۴

رۆژی گه شتنی پیغه مبهری خوا -ﷺ- و شهو به کر -رضی الله عنه- بۆ مه دینه بوو بوو
به رۆژی ده رپړینی خۆشی و سه رو، به شیوه یه که مه دینه تا شهو رۆژه شتی وای به خۆیه وه نه

^۱ السيرة النبوية، عرض لوقائع و تحليل لاحداثها للصلاحي (ج ۱/ لا ۵۴۳).

^۲ ابن حجر ده لی: شهو رۆژه هه مووی کۆکه له سه ری و هه ندی تاک که وتوونه وه به هه یینی

نازه دی ده که ن، (الفتح ۵۴۴/۴).

^۳ الهجرة في القرآن الكريم لا (۳۵۱).

^۴ هه مان سه رچاوه، لا ۳۵۲.

دیوو، خەلکی ھەموو جوانترین بەرگی خۆیانیان پۆشیبوو وەک بلیتی جەژن بیت، دەی بەراستیش
 پۆژی جەژن بوو، چونکە ئەو پۆژە پۆژی گواستەنەوێ نیسلا م بوو لەناوچەییەکی تەسکی وەک
 مەککەدا بۆناوچەیی بەرفراوان و بەرفراوان بوون لەو جێگە پێرۆژەدا کە مەدینە بوو، لەو
 شارەشەو ھەموو جێگاکانی تری سەرزەوی گرتەو، خەلکی مەدینە ھەستیای بەو کەردبوو کە
 ئەمە فەزڵ و پێژێکی گەورەیی خواوە بۆیان و خوا بەو چاکەییە لەگەڵیان تاییەتەندی کردوون، و
 شارەکی ئەوانی کردە جێگای ھەوانەوێ پێغەمبەرەکی و ھاوڵەکانی و ھەموو کۆچەریان و
 پاشان کردنی بە پشت و پەنای نیسلا م و پاشان ھەر ئەو شارەش بوو بەپایتەختی دەوڵەتی نیسلا م
 بە ھەموو بەش و لایەنەکانی یەو.

لەبەر ئەو ھەست پێکردنە بوو، کە خەلکی مەدینە ھەر ھەموویان دەستیان کرد بە
 دەربڕینی خۆشی و ھەڵەلەو دەیان ووت: ئەو پێغەمبەری خوا، ئەو موحەمەد، ئەو پێغەمبەری
 خوا.^۱

ئەبەم پێشوازیە جەماوەری بەشکۆدارەو - کەمیژووی مەژواھەتی وای بەخۆیەو نەدیوو -
پێغەمبەری خوا - ﷺ - ھاتە ناوشاری مەدینە و لەمەلێ ئەبوونەبی ئەنساری دا لای دا و
 ئەبوبەکریش - رضي الله عنه - لەمەلێ خاریجی کوری زەیدی خەزرجی ئەنساری دابەزی.^۲

ئەلێرەو گەشتی پەر لەنەھامەتی و ناپەرەستی و بەرەبەرەکانی کردن دروست بوو، و
 پێغەمبەری خواش زال بوو بەسەریانداو بۆ گەشتن بە دواپۆژی پەرسنگدار بۆ ئومەت و دەوڵەتی
 نیسلا م و توانی شارستانی یەتیکی مەژواھەتی جوان بێنیتە کایەو، کە لەسەر بنەمای باوەرو
 خواناسی و چاکەو دادپەرەری دای مەزراند، ئەمەش پاش ئەوێ کە زال بوو بە سەر دوو زەھیزی
 جیھانی دا کە حوکمی ھەموو سەرزەویان دەکرد، کەم (فارس و پۆم بوون).^۳

ئەبوبەکریش - رضي الله عنه - ھەر لەھەڵاتنی خۆری بانگەوازەو تاکۆچی دوازی
 پێغەمبەری خوا - ﷺ - پۆلی دەستە راستی بۆ بێنیووە لەسەر خۆو بەبێ دەنگی لەکانیاوی

^۱ ھەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ۳۵۴.

^۲ ھەمان سەرچاوە، لا ۳۵۴.

^۳ الهجرة في القرآن الكريم، ام مخزون لا ۳۵۵.

زولالتی پیغمبهراتی ده خوارده وه وهری ده گرت: چی؟ ژیری باوه، دنیایی و سوربوون، له خواترسان و دلسۆزی.

بهره می نهم هاوپیته تی یهش: چاک بوون، راستگویی، بهیادبوون، وریایی، خوشیستن و دلپاکی، سوربوون و بهره و رۆچوون، دلسۆزی و تیگه یشتن.

بۆیه پاش کۆچی دواپی پیغمبهری خوا - ﷺ - کۆمه لێ هه لۆیستی گه وه ری نواند له (سه قیفه ی به نی ساعیده) و چه ندان هه لۆیستی تریش، ناردنی سوپاکه ی ئوسامه و جه نگ له گه ل هه لگه راوه کان، نه وه ی تیگ چوو چاکێ کرده وه، نه وه ی رپووخا راستی کرده وه، نه وه ی بلاوه ی لێ کرد کۆی کرده وه، نه وه ی لایدا راستی کرده وه.^۱

له کۆچ کردنی نه بوبه کری (صدیق) له گه ل پیغمبهری خوا بۆ شاری مه دینه کۆمه لێ وانه و په یوه ندی به سوودی لێ وه رده گریت:-


یه که م/ خوای عزوجل - نه فه رمویت: (الا تنصروه فقد نصره الله إذ أخرجه الذين.....كفرو السفلى وكلمة الله العليا).^۲


له م نایه ته په رژه دا و له هه وت رپووه چاکێ پیشره ی (صدیق) - رضي الله عنه - ده رده خات، له وانه:


۱- بێ باوه ران ده ریان کردوه: بێ باوه ران پیغمبهری خویان ده رکرد خوا به وشه ی (ثانی اثنین) ناوی نه بوبه کریشی هیناوه که هه ردوکیان ده رکراون و هه روایش بووه.

۲- تاکه هاوپی بووه: نه وه ی که له گه لێ هاوپی بوو کاتێ بێ باوه ران ده ریان په راند و خوای گه وه رش سه ری خست نه بوبه کری (صدیق) بوو، دوو قۆلی بوون و خوای عزوجل - سێ یه میان بووه، ووته ی خوای گه وه ره (ثانی اثنین) له زۆر شویتندا له ناو هاوه له مه زنه شکۆداره کاندا نه و ته نیا هاوپی پیغمبهری خوا بووه - ﷺ -، وه ک: (گه شتی له گه لیدا له شه وه ی کۆچدا مانه وه ی له خه یه ی پیغمبهر - ﷺ - له گه رمه ی جه نگه ی به دردا، و له کاتێ ده رچوونی بۆ ناو هۆزه کانی عه ره ب و بۆ بانگ کردنیان بۆ ئیسلام، یه کێ له هاوه له مه زنه کان که له گه لێ


^۱ في التاريخ الاسلام، شوقي أبوخليل لا ۲۲۶.
^۲ التوبة: ۴۰.

دهبوون نه بوو به کړېوو، نه مهش تايبه تمه ندى ده گه يه نيټ له هاورپييه تيدا و نه بويه کړيش تاکانه يه له ناو هه موو هاوه لاندې نه مهش پای خه لکانی زاناو شاره زايانی ژيان و گوزه رانی پیغه مېهر - 

۳- هاورپي ناو نه شکوه تی بوو: به لگه ی چاکو پیاوه تی یه له ناو نه شکوه وتدا به ده قی نایه تی قورنان، بوخاری و موسلیم له (صحیحین) دا له نه نه سه وه گيړاویانه ته وه که نه بوو به کړی - صدیق- هوه - رضي الله عنه - وتویه تی: سهیری ژیر پیی بی باوه رانم ده کرد له پال سرماندا بوو. کاتی له نه شکوه ته که دا بووین و تم: نه ی پیغه مېهری خوا -  - نه گهر یه کینکیان سهیری به ریپی خوی بکات ده مان بینیت. فهرمووی: (یا أبابکر ماظنک باثنین الله ثالثهما)^۱ نه فهرمووده یه له گه ل نه وه دا که زانایانی نیسلام له سر (صحیح) ی و وه رگراوی پیکن و تنه نا دوو که س نا کوک نین تیایدا، نایه تی قورنائیش به و مانایه هاتوه.^۲

۴- هاورپي ته وای بووه: نایه تی (إذ يقول لصاحبه) به س مانای نه وه ناگه يه نيټ که له گه لیدا بووه، به لکو مانای هاورپي راسته قینه ده گه يه نيټ که کار له سر نه و هاورپي ته یه بکات و تاوای لی بی - که س نه توانیت به و جوړه بکات و بیته هاورپي به مانای و وشه، و نه مهش شتيکه زانایان به ژيان و گوزه رانی پیغه مېهر -  - تیایدا پیکن و جیاوازیان نی یه و له بهر نه مه شه هندی له زاناکان ده لټن (- صدیق - خاوه نی هندی تايبه تمه ندى چاکي یه که که سی پی ناگات).^۳

۵- خه خوری بووه:

ووه شی (لا تخزن) به لگه يه له سر نه وه ی که هاورپي که ی زور غه مخوری بووه و سه ر خه ری بووه بویه خه فته تی خوار دووه، چونکه مرؤف کاتی خه فته ده خوات بو که سی که به ترسی له وه ی خو شه ویسته که ی تووشی شتی بی، و خه خواردنی بو پیغه مېهر -  - له وروانگه يه وه بووه نه وه ک بیکوژن و نیسلام نه گاته مرؤف کان، هه ر له بهر نه هه یه ش بوو که له کاتی کوچیاندې بو

^۱ البخاری، کتاب فضائل الصحابة، ژماره ۳۶۵۳ و مسلم ۱۸۵۴.

^۲ منهاج السنة (۲۴۰/۴-۲۴۱).

^۳ منهاج السنة (۲۵۲/۱-۲۴۱).

مهدينه جاري پيشي دهكهويت و جاري له دوايهوه دهروښت، پيغه مبهري خوا - ﷺ - لهو باره وه
 پرسياړي لي كړد و نهویش ووتی: (أذكر الرصد فاكون امامك فانذكر الطلب فاكون ورائك)^۱
 واته: بير له تيري پيشه وه نهكه موه ديمه پيشه وه تا له من بدات و هر كه بير له وانه دهكه موه
 كه به دواته وهن ديمه دواوه تام بكورن يان بگرن.

نيام احمد له بهشي (چاكي و له پيشي هاوه لانداده لیت:.. (نه بوبه كړي جاري له پيشه وه و
 جاري له دوايهوه دهروښت، پيغه مبهري خوا - ﷺ - ليتي پرسى (مالك) نه وه چيته؟ ووتی: نهی
 پيغه مبهري خوا نه ترسم له پيشه وه يه كي بيت بوت بويه من ديمه پيش و نه ترسم له دواوه بين
 بوت نه چمه دواوه، وتی: کاتي گه شتینه به رده رگای نه شكه و ته كه نه بوبه كړ - رضى الله عنه -
 ووتی: نهی پيغه مبهري خوا له جيتي خوت راوهسته تا ناوه وه دهپشكنم.. يه ك كوني تيدا به دی
 كړد به قاچي كه بسى كړد و ووتی: نهی پيغه مبهري خوا نه گهر شتي پيوه بدات يان گاز بگريت
 با به منوه بدات.^۲

سهيري خوی وانه كړدوه كه خوی به ريته ريزي پيغه مبهري خوا - ﷺ - نه خير، به لكو
 هزي نه كړدوه پيغه مبهري خوا بكورن و خوی بږي، به لكو هزي كړدوه خوی و مال و مندالي
 بخاته پيناوی و نه مهش نهركي سه رشانى هه موو موسلمانيكه و نه بوبه كړي - صديق - یش شایان
 ترين كهس بوو كه هه ستی به و نهركه.^۳

۶- به شداری نهویش له چاوديري خوايی:

ووشی (إن الله معنا) له نايه ته كه دا راسته وخو باس له وه دهكات نه بوبه كړي - صديق -
 رضى الله عنه - به شداری نهو چاوديري و ناگادار بونه بووه خوی گه وره بو هردووكيان كه
 هيچ كهس جگه له خوی لهم تايبه تمندی يه دا به شدار نه بووه،..

نه مه به لگيه له سر نه وى كه له گه لiane به پشتگيري و سرخست و كومه كي بو زال بوون
 به سر دوزمنه كانياندا - پيغه مبهري خوا - ﷺ - ناگاداري نه بوبه كړ دهكات كه خوی گه وره من و

^۱ ابوبكر الصديق افضل الصحابة واحقهم بالخلافة. لا ۴۳.

^۲ منهاج السنة (۲۶۲/۴-۲۶۳).

^۳ هه مان سه رچاوه.

تۆ سەردەخات و زالمان دەکات بەسەریاندا، نەم سەرکەوتنەش پێژ و خۆشەویستی خواپە بۆیان
وہک دہفەرمویت: (إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ

الْأَشْهَادُ) ١. واتە ئێمە پێغەمبەرە کەمان

و پر واداران سەردەخەین لەدو نیا داو لە پۆژی دوا بێشیدا).

نەمەش ئەو پەڕی سەناخوانی یە بۆ ئەبۆبەکر، چونکە ئەو دەگەییە نیت کە لە گەڵ
پێغەمبەری خوادا شاھیدی ئیمانیا ن بۆ دراو و باو پەری کە سەرکەوتنی خواپەشی لە گەڵدا بێت
لەحالی کدا کە هەموو خەلکی لە تێکشکاندان جگە لەوانە ی خوا سەریان دەخات. ٢

دکتۆر عبدالکریم زەیدان دەر بارە ی ئەم لە گەڵ بوونە دا دەلیت: ئەم لە گەڵ بوونە خواپە یە ی
نایە تی (ان الله معنا) بەرز ترە لەو لە گەڵ بوونە ی بۆ لە خواترسان و پیاوچاکان لە نایە تی: (ان الله
مع الذين اتقوا والذين هم محسنون) ٣، لە گەڵ بوونی یە کەم بۆ خۆی پێغەمبەر و خۆی و
هاوڕێکە یە تی، نەبە سترەو بە مەرجێ کەو کە ئەو سەرکەوتنە کە دەهینیت کە ئەویش
لە خواترسان و چاکە خاوی یە، بە لکو ئەو تاییە تە بە پێغەمبەر و هاوڕێکە ی کە پشستگیری
دە کری ن بە کۆمە لێ نیشانە و شتانی سەیر و سەر سوڕ هینەر (معجزات). ٤

٧- هاوڕی کاتی دابەزینی ئارامش و سەرکەوتن:

خوای گەورە دہفەرمویت: (فانزل الله سكينته عليه، وايدہ بجنود لم تروها) ٥ واتە: (خوای

گەورە

ئارامشی خۆی دابەزاند بەسەریاندا و بەسەربازانی ک هاوکاری کردن کە نەدە بیران) هەرکە سێ
هاوڕی بێ لە کاتی ترس و تەنگانە دا شایانە و ناسایشە کە لە کاتی هاتنی سەرکەوتن و پشستگیری
هاوڕی ی بێ، لێرە پێویست ناکا دووبارە ناوی هاوڕیکەشی بەریتەو چونکە لە نایە تە کە دا ئەو

١ غافر: ٥١.

٢ ابوبکر افضل الصحابة واحقهم بالخلافة لا ٤٣.

٣ النحل: ١٨٢.

٤ منهاج السنة (٤-٢٦٢-٢٦٣).

٥ التوبة: ٤٠.

دهگه يهنی و له وکاته شدا نه ویشی گرتۆته وه، چونکه نه گهر زانیمان لهم کاته که سه ره که وتنه که و نارامی یه که ی بۆ هاتوو هاورێ له گه لدا بووه نه وه له هه موو خه لکی زیاتر به ری نه ویش ده که ویت و ده گیریتته وه، نه مه ش به شی که له ره وان بیژی قورئان و جوانی ده رپرینه کانی.

دوه م/ تیگه یشتنی پیغه مبه ری خوا - ﷺ - و نه بو به کر له نه خشه دانان و به کاره یێنانی هۆکاره کان:-

نه وی له پرو داوی (کۆچ) به وردی بکۆلێته وه، هه ره له سه ره تا وه نه خشه دانانی ورد و به کاره یێنانی هۆکاری جیا جیا هه ست پێ ده کات، هه ره له پێشه کی یه کانی یه وه تا پرو دا وه کانی دوا ییش نه خشه و پلانی راست و دروست و به نیگا کۆمه کی کراو له ژیا نی پیغه مبه رد ده بی نریت، و نه خشه سازی کردن به شی که له سوننه ت و پرته وه ی پیغه مبه ری خوا و به شی که یسه له داوا کاری خوا بی که ده یه ویت موسلمان به کاری به یینی، نه وکه سانه ی که پشتگیری کاری هه ره مه کی - عفو یه - ده که ن به به لگه ی نه وه ی که گوا یه تۆکه کردنی کار و نه خشه کی شان سوننه ت نی یه، نموونه ی نه وانه ستم له خۆیان و موسلمانان یس ده که ن.^۱

له ساته وه ختی کۆچی پیغه مبه رد - ﷺ - و له کاتی جی به جی کردن دا ئه م خالانه تی بی نی ده کریت:

بوونی رێکخستنی کی ورد بۆ کۆچ، تا سه ره که وتنی به ده ست هینا له گه ل نه وه هه موو نا په حه تی و کۆسپ و ته گه رانه ی هاته رێگا، نه مه ش له به ره نه وه بوو که هه موو هه نگاوانانی له هه نگا وه کانی کۆچ حسابی خۆی بۆ کرا بوو به حسابی کی تای به تی، بۆ نموونه:

۱- له کاتی قرچه ی گه رمای نی وه پۆدا پیغه مبه ره - ﷺ - دیت بۆ مالی نه بو به کر که پێشتر عاده تی وای نه بوو، بۆچی نه مه ی کرد؟ تا که س نه بی نی.

۲- شارینه وه ی ده م و چاری و هه لبه ستنی له رێگای هاتنی بۆ مالی نه بو به کر، چونکه ده م و چاو هه لبه سترا و که متر شیوازی ده رده که ویت و که متر ده ناسریتته وه.^۲

^۱ الاساس في السنة، سعيد حوى (٣٥٧٨).

^۲ السيرة النبوية قراءة لجوانب الحذر والحيطة لا ١٤١١، البخارى كتاب مناقب الانصار باب هجرة النبي - ﷺ - ژماره ٣٩٠٥.

۳- له مائى ئەبۇبەكر فەرمانى دا ھەموو بېچىتە دەرەو لەژوورەكەو، پاشان بەس ئەوئى باس كرد كه كۆچ دەكەن و شۆينەكەى ديارى نەكرد.

۴- دەرچوونەكە لەكاتى شەودا بوو، لەدەرگاى دواوئى خانوئەكەى ئەبۇبەكردا.^۱

۵- دوربينى و يەدەك كارى بەرادەيدەك ھەستا بەگرتنەبەرى كۆپرە پىڭاگىيەك كە زۆركەسى پىيانەدەچوو، پشت بەستن بە شارەزايەكى ناوچە لادى نىشن و خشپە بيانى يەكان لەگەل ئەوئەشدا بى باوئەربووبەلەم رەوشت بەرزى و دامەزراوى تىدا بوو، ئەمەش لەلەيكەى ترەو بەلگەيە لەسەر ئەوئى كە پىڭەمبەرى خوا - ﷺ - لەسود وەرگرتن لە شارەزايى خەلكى خۆى لاندەواوئى ئىتر با سەرچاوئەكەى ھەر كەسئى ھەيە.^۲

مامۆستا عبدالكريم زەيدان ئەوئى روون كردۆتەوئە كە بنەماو ئەصل ئەوئەيە دروست نى يە پشت بە ناموسلمان بېستريت لەكاتى گشتى دا، بەلەم ئەم بنەمايە ھەندى شتى لى جيا دەكرىتەوئە، لەوانە، دروستە پشت بەستن بە ناموسلمان بەلەم بەچەند مەرجىكى ديارى كراو ئەوئەيە: بوونى بەرژوئەندى يان سودەكەى زياتريت، و نابى ئەو داواى كۆمەكى يە زيان بە بانگەواز و لايەنەكانى بانگەواز بدات، و دەبىت متمانەى تەواوت بەو كەسە ھەبىت كەكۆمەكى لى دەخوازيت. دەبىت ئەو كۆمەكى خواستە نەبىتە ھۆى گومانى خراپ - شەبە - لەلەين

موسلمانانەوئە^۳ و دەبىت پىويستى يەكى تەواو مەلمووس بەم كۆمەكى خواستە ھەبىت و زۆر جيايىت، بەم مەرجانەى پىشوو نەبىت كۆمەكى خواستە لەبى باوئەران دروست نى يە.^۳

ئەبۇبەكرى - صديق - رضي الله عنه - ھەموو خانەوادەكەى خۆى بانگ كرد بۆ موسلمان بوون و لەو كارە پرتسناكى يەشدا سەرکەوتنى بەدەست ھىناو كردىشنى بە خزمەتكارى نىسلام و ھۆكارى سەرکەوتنى (كۆچ) ي پىڭەمبەرى خوا - ﷺ - و پۆلە گرنگ و ترسناكەكانى دابەش كردبوو بەسەر مندالەكانيدا لەپىناو جى بەجى كردنى كارەكانى پلانى كۆچى پىرۆز.

۱- پۆلى عبدالله ي كورى أبوبكر - صديق - خويان لى رازى بيت :-

^۱ معين السيرة للشامى لا ۱۴۷.

^۲ الهجرة فى القرآن الكريم لا ۳۶۱.

^۳ المستفاد من قصص القرآن (۱۴۵-۱۴۴/۲).

ههستا بهیښینی ړۆلۍ ههوالگری راسته‌قینه‌و ناگاداری جوجولۍ دوژمنان، عبدالله له‌سه‌ر خوشه‌ویستی ناینه‌که‌ی گۆش کرابوو، و کرده‌وه کردن له پټناو سه‌رخستنیډا به بینایی پروون و عقل و ژیری یه‌کی تیژ، که به‌لگه‌شه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که نه‌بویه‌کر - صدیق-رضی الله عنه - گرنګی له‌پاده‌به‌ده‌ری پټداوه له‌په‌روه‌رده‌کردنیډا و له‌کاتی جی به‌جی کردنی کوچدا ړۆلۍ خوی بو دیاری کرد و نه‌ویش به جوانترین شیوه جی به‌جی ۱ کرد، گه‌ران بوو له به‌ناو کوچه‌کانی خه‌لکی مه‌که‌داو گوڼی بو قسه‌کانیان ده‌گرت و له‌ ړۆژدا چیان باس‌کردایه و پاشان به‌شه‌و خوی ده‌گه‌یاندۀ نه‌شکه‌وت و هه‌مووی بو پیغه‌مبه‌ری خوا - ﷺ - و نه‌بویه‌کری باوکی - صدیق-رچی الله عنه - ده‌گپړایه‌وه و نیازی قوریشی یه‌کان و پیلانه‌کانیان و نه‌وه‌ی له می‌شکیانا بوو هه‌مووی پی ده‌گه‌یاندن، (عبدالله) نه‌ونه به‌شیوه‌یه‌کی جوان نهم نه‌رکه‌ی جی به‌جی ده‌کرد یه‌ک کس له خه‌لکی مه‌که‌ گومانیان بو‌ی نه‌ده‌چوو به‌شه‌ویش له نه‌شکه‌وت ده‌مایه‌وه و نی‌شکی ده‌دیوان و پټش ړۆژ بوونه‌وه‌ش به نه‌سپایی خوی ده‌کرده‌وه به‌مه‌که‌داو کس هه‌ستی پی نه‌ده‌کرد.^۱

۲- ړۆلۍ عایشه و نه‌سما-خوایان لی رازی بی:-

عایشه و نه‌سما ړۆلۍکی گرنګیان بیني چونکه به‌رهمی نه‌و په‌روه‌رده راست و دروسته بوو که نه‌بویه‌کر گۆشی کردبوون، نه‌وه‌بوو هه‌رکه پیغه‌مبه‌ر - ﷺ - گه‌شته مالتی نه‌بویه‌کر - صدیق-رضی الله عنه - و نیازی کوچیان کرد خیرا تفاقى سه‌فه‌ر و خواردنیان بۆ‌ساز کردن، دایکی باوه‌رداران ده‌لټت: هه‌ردوکیانمان به‌جوانترین شیوه خسته‌ ړی و کو‌لمان بو‌گرتن کردمانه‌ناو گۆزه‌که‌وه‌و نه‌سماو پارچه‌یه‌کی له پشتینه‌که‌ی خوی ې‌ری و ده‌می گۆزه‌که‌ی پی به‌ست و هه‌ر بویه‌شه ناوی لی نرا (ذات النطاقین) خاوه‌ن دوو پشتوین.^۲

۳- ړۆلۍ نه‌سماو له‌خوگری کاتی نه‌هامه‌تی و شارینه‌وی نه‌پنی موسلمانان:

به‌راستی نه‌سماو - صدیق-رضی الله عنه - وه‌ک نافرته‌تیکي تیگه‌یشتوو له ناینه‌که‌ی، و پارټیره‌ی نه‌پنیه‌کانی بانگه‌واز و به‌رگه‌گرتنی جوړه‌ها نه‌شکه‌نجه‌و نارپه‌ه‌تی له‌و پټناوه‌دا، نه‌سما

^۱ السيرة الحلبية (۲/۲۱۳) البداية والنهاية (۳/۱۸۲).

^۲ البداية والنهاية (۳/۱۸۴).

خۆی باسی خۆی دهگێڕێتهوه و دهتێ: (كاتێ پێغه مبهري خوا -ﷺ- و نه بوبه كرى صديق- رضي الله عنه - له مان ده رچوون، كۆمهتێ له قورهيش كه نه بوجه هليشيان له گه لدا بوو هاتن بۆ مالمان و له بهردهرگا كهى مالتى نه بوبه كردا وهستان و منيش هاتم به ده ميانه وه، ووتيان: كوا باوكت كچى نه بوبه كر؟ و وتم: سویند به خوا نازانم به رهو كوى چوون؟ نه بوجه هل ده ستى بهرز كرده وه -كه پياوێكى خراپى پيس بوو- يهك زللهى دا له روومه تم و گواره كام په پرى، پاشان پشتيان هه لكرد و روشتن..¹)

ئه مه بوو روۆلى ئه سماء كه وانه يه كه بۆ سه رجه م ئافره تانى موسلمان تا نه وه له دواى نه وه نه يئنى موسلمانان له دوژمنان به شار نه وه و ئابه و جوړه ش به رامبه ر سته مكار و سه ركه شان بووه ستنه وه.

4- روۆلى ئه سماء - رضي الله عنه - له بلا و كردنه وهى ناستى دنيايى له مالا دا: نه بوبه كر - رضي الله عنه - كاتێ له گه ل پێغه مبهري خوا دا ده رچو وه موو سامانه كهى له گه ل خۆى برد كه نزى كهى (5) يان (6) هه زار دره م بوو، نه بوقوحافه هات بۆ مالتى نه بوبه كر بۆ هه وائ پرسين و دنيابوون له گوزه رانى مندا له كانى و له و كاته دا چاوه كانى نايينابوون. ووتى: سویند به خوا هه رچى سه ير ده كه م واده زانم مان كاوى كر دوون و هه موو پاره كانى له گه ل خۆى بردووه، ئه سمایش ووتى: نه خيّر باوه گيان، پاشان ده ستى گرت و له گه ل خۆى بردى، ئه سما ده لیت باوام نه بوقوحافه هات بۆ مالمان چاوه كانى له ده ست دا بوو، پيّم ووت: پاره و خيّر اتى چاكى بۆ به جى هيشتوين، هه روهك باوكم پاره كانى له ناو تاقيكدا له ماله كه دا داده نا منيش هه ندی به رد م له جيگه كهيدا داناو به تانى يه كم پيدا داو ده ستى باوامم گرت و و وتم: ئه ها ده ست به له پاره كان، ئه ویش ده ستى كى پيا هيناو ووتى: دهى چاكه، ئه گه ر ئه م هه مووهى بۆ به جى هيشتن چاكى كر دووه و ئه مه ش به شتان ده كات، نه خيّر سویند به خوا هه يچى بۆ به جى نه هيشتبووين، به لكو هه ر ويستم ئه و په ره هيور و دنييا بكه مه وه.²

¹ الهجرة النبوية المباركة لا ١٢٦٧.

² السيرة النبوية لابن هشام (١٠٢/٢) اسناده صحيح.

ئابهم فام و ژیریوه نه‌سماو باوکی خۆی پۆشی، و دلّی باپیره کویره‌کەشی ئارام کردەوه، به‌بێ ئەوهی درۆیه‌کیش بکات، چونکه راستی کرد باوکی ئەم بەردانهی بۆ به‌جێ هێشتبوون که به‌هۆیانەوه دلّی ئەو پیره‌ی پێ خۆش کرد، به‌لام باوه‌ڕپێکی وای بۆ به‌جێ هێشتن که کێو له‌بنی نه‌هێنی و هیچ گهرده‌لولی نه‌ی له‌خشیانی، وگۆی نه‌دات به‌ بوون و نه‌بوونی پارەو سامان، متمانه و دلّیایی یه‌کی بێ سنوری بۆ به‌جێ هێشتبوون، نه‌فس به‌رزی یه‌کی وای تیا پواندبوون که بۆشتی گهره‌یان ده‌روانی و بۆشتی هیچ و پوچ و بێ نه‌همیه‌ت لانه‌کاته‌وه.

نونه‌یه‌کی بێ وینه‌یان دروست کردبوو له‌خیزانی موسلمان که دووباره نایینه‌وه و که‌میش له‌و جوړه دروست ده‌بیچته‌وه.

نه‌سماو — رضي الله عنه — به‌م هه‌لۆیسته به‌رزانه‌یه‌وه نونه‌یه‌کی گهره‌ی پێشکه‌شی ئافره‌تان و کچانی موسلمانێ کرد که زۆر پێویستیان به‌وه هه‌یه‌ چاوی لی بکه‌ن و شوێن پێی هه‌لبگرن، نه‌سماو و خوشکه‌کانی به‌م شتویه‌ ژیان له‌ مه‌که‌و سکاڵای نه‌بوونی ده‌رده‌بهری، و داوای پێویستی له‌که‌س نه‌ده‌کرد، تا نه‌وه بوو پیغه‌مبه‌ر — ﷺ — زه‌یدی کورێ حاریسه و نه‌با رافیه‌ی نارد بۆ مه‌که‌و پێتاندا حوشتیک و (۵۰۰) دره‌می نارد بۆیان و فاطمه وام کولسومی کچی و سه‌وده‌ی کچی زه‌مه‌ی خیزانی و ئوسامه‌ی کورێ زه‌ید و دایکیشی به‌ره‌که که به‌ (ئوم نه‌یمه‌) ناسرابوو پێکه‌وه ناردنی بۆ مالتی نه‌بویه‌کر و له‌سه‌ره‌وه (عبدالله‌ی کورێ نه‌بویه‌کر) مال و خانه‌واده‌که‌ی نه‌بویه‌کری هه‌موو کۆکرده‌وه‌و له‌گه‌ڵ ئەو وه‌فده‌دا پێکه‌وه گه‌رانه‌وه بۆ شاری مه‌دینه.

۵- رۆلی عامیری که‌ی فه‌هیره (خزمه‌تکاره‌که‌ی نه‌بویه‌کر):

زۆری له‌ خه‌لکی به‌چاوی سووک سه‌یری خزمه‌تکار ده‌که‌ن و گوێی پێ ناده‌ن و پشت گوێی ده‌خه‌ن، به‌لام بانگخوازه‌ خواپی یه‌کان هه‌رگیز واناکه‌ن، هه‌موو هه‌ولێکیان ده‌خه‌نه‌ کار بۆ پێنمایی کردنی هه‌رکه‌سی بگه‌ن پێی و ده‌میان پێی بگات، له‌به‌ر ئەوه ده‌بینی نه‌بویه‌کری صدیق — رضي الله عنه — نه‌ده‌بێکی جوانی فه‌هیره‌ی کورێ عامیری خزمه‌تکاری ده‌کات و له‌ ئیسلام

شاره‌زای ده‌کات و وای لیکرد تا ناماده‌ی بکات بو خزمه‌تکاری نیسلام و گیان فیدایی له پیناویدا.

ئەبویە کری صدیق - رضي الله عنه - رۆژێکی پیدابوو له رۆژی کۆچدا، ئەو له‌گەڵ لاوه‌کانی مەککەدا پێکەوه رانیان ئەله‌وه‌راند بەبێ ئەوه‌ی وا بکات هەست بە شتی بکەن، ئیتر سەر له‌نێواره رانه‌که‌ی ئەبویە کری به‌لای ئەشکه‌وته‌که‌دا تێ دەپەراند و ئەوانیش هەیانە‌کانیان دەدۆشی و لێشیان سەردەه‌پی بو خواردن و پاشان کاره‌کانی عبدالله ی کورپی ئەبویە کری ته‌واو ده‌کرد که رانه‌که‌ی ده‌برد به‌سەر جێ پێکانی عبدالله دا و شوێنه‌واره‌کانی ده‌کوژانده‌وه، که ئەمه‌ش ئەوپه‌ری زیره‌کی و لێهاتوویی ناماده‌کاری ده‌گه‌یه‌نیت بۆ سه‌رکه‌وتنی کۆچ.^۱

ئەمه‌ش وانیه‌کی مه‌زنه‌و له ئەبویە کری صدیق - رضي الله عنه - وه‌رده‌گیریت که چۆن ده‌بیت موسلمانان گرنگی به‌و خزمه‌تکاره‌کان به‌دن له‌م په‌ر په‌ر په‌ری دنیاوه دیت به‌رده‌ستیان یه‌که‌م وه‌ک مەروڤێکی ئاسایی له‌گه‌ڵیان بجوێتته‌وه‌و پاشان له‌نیسلام حالیان بکەن چونکه له‌وانه‌ خوای گه‌وره له‌ناو ئەوانه‌دا که‌سانی هه‌لب‌خات که ئەم دینه وه‌ک پێویست به‌رپا بکات.

ئەوه‌ی صدیق - رضي الله عنه - کردی له‌ خستنه‌ گه‌ر و به‌کاره‌ینانی ئەندامانی خێزانه‌که‌ی له‌بۆ سه‌رکه‌وتنی کۆچ، مانای ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که به‌شیوه‌یه‌ک ورد و جوان کاره‌کانی به‌رپۆه بردوه‌و، دیاری کردنی کاته‌کان به‌شیوازیکی لێزانانه، دانانی هه‌رکه‌سه‌و له‌ شوێنی گونجاوی خۆیدا، و پرکردنه‌وه‌ی هه‌موو که‌لێنه‌کان، ناماده‌کاری جوان بۆ هه‌موو پێداویستی یه‌کانی کۆچه‌که، دانانی که‌سانی پێویست به‌ ژماره‌ی پێویست نه‌ زیاد و نه‌که‌م.

پێغه‌مبه‌ری خوا هه‌موو هۆکاریکی گونجاوی گرت به‌ر به‌ ئەوپه‌ری توانایه‌وه که پێی درابوو. پاش ئەوه ئەوجا یارمه‌تی و چاودێری خوداییان چاوه‌ڕوان ده‌کرد.^۲

گرتنه‌به‌ری هۆکاره‌کان پێویسته و فرمانیشی پێ دراوه، به‌لام خۆنابی گشت کات به‌ته‌مای نامانجی چاک بیت، چونکه ئەمه په‌یه‌نده به‌ویست و ئاره‌زووی خوای په‌روه‌ردگار ه‌وه، ئالیه‌وه (په‌شت به‌ستن) -توکل- کاریکی پێویسته و ته‌واوکه‌ری گرتنه‌به‌ری هۆکاره‌کانه.

^۱ تاریخ الدعوة في عهد خلفاء الراشدين، لا ۱۱۵.

^۲ أضواء على الهجرة، توفيق محمد، لا ۳۹۳-۳۹۷.

پیغمبهری خوا - ﷺ - هه موو هوکاریکی ناماده کرد و گشت هویه کی به کارهینا، به لام له گهل نهوهدا له گهل خوادا بوو بانگی ده کرد و داوای سهرکه وتنی لی ده کرد و ئا لیروه نزا وه لام ده درپته وه، تاجه گولینه ی سهرکه وتن ده کرپته سهری کاره کان.^۱

سی یه/ ئاستی بهرزی سهربازیه تی صدیق- و گریانى خوشی:

کاتى له ئاستى بهرزی سهربازیه تی (جندیه) صدیق- ده روانین ئاسه واری پهروه رده ی پیغمبهرمان بو به دیار ده که ویت، نهو هبوو کاتى داوای کرد له پیغمبهر که موله تی بدات کوچ بکات بو مه دینه پیتی فرموو (لا تعجل لعل الله يجعل لك صاحباً) واته: پهله مه که به لکو خوا هاوړپیه کت بو پهیدا بکات، لهو ساته وه دهستی کرد به نه خشه سازی و ناماده کارى بو نهو کوچه و دوو وولاخی چاکى کړی و له مالا دابهسته ی کردن و ناماده ی کرد بو نهو روزه.

له گپړانه وهیه کی بخاری دا ده لیت: ماوه ی چوار مانگ ئالقی دا بهو دوو وولاخه له گیای (ورق السمر- الخیط).

به بیرى تیژى ههستى به وه کړدبوو که به شپوهیه ک پهروه رده کراوه که بو سهرکرایه تی کردن بشیت، دهیزانى ساته وه ختی کوچ کتوپړی یه وه له ناکاودا دیت، له بهر نهو هوکاره کانى کوچکردن و تفاق خستن بوى ناماده کړدو هه موو نه دنامه کانى خپزانه که ی خسته خزمه تی پیغمبهر - ﷺ -.

هه که پیغمبهرى خوا - ﷺ - هات بو مالیان و پیتی راگه یاند که خوا رپگه ی کوچکردنى پيداوه و ده بى دهریجن، له خوشیدا نه بوبه کړ دهستى کرد به گریان، عایشه - رضي الله عنه - لهو باره یه وه ده لیت: سویند به خوا تا نهو کاته نه مزانیبوو که سى له خوشیاند ا بگری تا نه بوبه کرم بینى نهو روزه له خویندا ده گریا، نهو ههش لوتکه ی خوشی و شادی مرؤثایه تی یه، که خوشی و سرور به گریان دهریپیت.

نه بوبه کړى صدیق - رضي الله عنه - چاک دهیزانى مانای نه م هاوړپیه تی یه نهو هیه که به تنه ا و بو ده پانزه روزه ی به لایه نی که مه وه له گهل نیرراوی پهروه دگاری جیهاندا ده بیت، به تنه ا نهو ژیانى خوی فیدای گه وړه و سهرکړدو خوشه ویسته که ی (محمد المصطفی) - ﷺ -

^۱ من معین السیره، لا ۱۴۸.

ده کات، دهی کام سدرکه و تن له م بونه وهرده ده گاته نهم سدرکه و تنه؟ که بهس خوی و به تهنهها و به بی یه کهس له نه هلی زهوی و به بی یه کهسی که له هاوه لآن تهنهها نهو هاوړی و هاوده می سدرداری دروست کراوه کان بیټ و نهم هم مووه ماوهیه پیکه وه بن.^۱ و مانای خو شه ویستن له بهر خاتری خوا به روونی به دی ده کریت له ترس و خه مخواردنی نه بویه کر کاتی له نه شک و ته که دا بوو که بته پرسته کان نه یان بینن، به م کاره شی - نه بویه کر- بوو به غونه یه که که پیویسته له سهر هم موو بانگخوازیکی راسته قینه نابو جوړه بی له گه ل سدرکرده ده ست پاکه که ی کاتی که تووشی مه ترسی یه که ده بیټ و خه می سه لامه تی بیټ.

نه بویه کر - رضي الله عنه - له وکاته ناهه مواره ده له خوی نه ده ترسا که بریت، نه گهر و ابوايه هر له سهره تاوه قبولی هاوړی ته پیغه مبهری خوی نه ده کرد که کوچیکي لیوان لیو بوو له مه ترسی و ده یزانی بچو کترین سزای له لایه ن بته پرستانه وه نه گهر بیانگرتنایه کوشتن بوو، به لام نهو بهس خه می ژیانی پیغه مبهری خوی بوو، و خه می پاشه پوژی نیسلام نه گهر - خوانه کرده - پیغه مبهر بکه و تايه ته به رده ستي بته پرستان.

و ناستی داپو شینی نه یینی و شار د نه وهی راستی یه کان له کاتی کوچ کردنیان له زوړ هه لویست دا: له وانه: کاتی که سی پرسپاری لی کرد: نهم پیاوه کی یه له گه لندا؟ ووتی: نه مه ری پیشانده رو پیم پیشان ده دات، مه به ستي شی له ریگه ی خیر و هی دایه ت بوو، به لام پرسپار که ره که وای زانی مه به ستي ده لیلی ریگه یه، نه مه ش جوان به کار هی تانی وه لامی ناراسته و خوی نه بویه کر ده گه یه نیټ که نه شپرز بوو، نه درویشی کرد.^۲ و له وه لامه که ییدا مانای دوور (توریه) ی به کار هی تاو جیبه جی کردنی په روه رده نه منی و پر له که تمانه که بوو که له پیغه مبهری خواوه وه ری گرتبوو، چونکه کوچه که خوی ده بوايه به نه یینی بکرایو پیغه مبهری خوایش - ﷺ - پیی رازی بوو.^۳

چواړه م: هونه ری سدرکر دایه تی گیانه کان و هونه ری هه لسو که و تکر دن له گه ل ده روونه کان:

^۱ التریبة القيادية (۱۹۱/۲-۱۹۲).

^۲ الهجرة النبوية المباركة، ۲-۴.

^۳ السيرة النبوية للسباعي، لا ۶۸.

خۆشویستنی قولی ئەبوبەکر -خوای لی رازی بی- بۆ پیغەمبەری خوا -ﷺ- زال بوو بوو بەسەر دایدا لە کاتی کۆچەکیاندا، و هەرەك باقی هاوێلان پیغەمبەریان زۆر خۆش ویستوو، ئەم ئەوینە خوایی یەش لە دڵمەو هەڵدەقولی و لە پاکێ یەو سەرچەشمی گرتبوو، خۆشەویستی زارەکی نەبوو لە دوورپوویی یەو بی، یان لەبەر بەرژەوێندی یەکی دنیایی، یان لەبەر دەستکەوتی یان لەبەر ترسی کە لەرێدابی.

یەکی لە هۆکارەکانی ئەم خۆشویستنە پیغەمبەر -ﷺ- بوونی سیفاتی سەرکردایەتی ژیرانە تیایدا، شەوئوونێ دەکێشا تا بە نارامی بچەون، خۆی دەرپەتاند تا بیاخەوێتیتەو، خۆی برسی دەکرد تا ئەوان تێبین، لەگەڵ خۆشیاندا خۆشی بوو لەگەڵ غەمیاندا غەمبار، هەرکەسیک بەشیوەیە بکات کە پیغەمبەری خوا -ﷺ- لەگەڵ هاوێلەکاندا کردوویەتی چ لەژیانی تایبەتی یان ژیانی گشتی، بەشداری خۆشی و ناخۆشیان بکات و بەم کارانەشی مەبەستی خواپیت، خەلکی ئابەو جۆرە خۆشیان دەوێت ئیتر باسەرکردەو سەرۆک و بەرپرسی بن لەولاتی ئیسلامدا.^۱

و هە شاعریکی لیبایی (أحمد رفيق المهدوی) دەلێت:

فاذا احب الله باطن عبده ظهرت عليه مواهب الفتاح
واذا وصفت الله نية مصلح مال العباد عليه بالاولاح

سەرکردایەتی راستەقینە ئەتوانیت سەرکردایەتی گیانەکان بکات پێش هەموو شتیکی تر و ئەتوانی لەگەڵ دەروونەکاندا هەلسوکەوت بکات پێش هەموو شتی تر، بەبی چاکی سەرکردەییە سەربازەکانیش چاک دەبن.

و بەپێی بەخشندەیی سەرکردەییە خۆشەویست دەبن لای سەربازەکان، پیغەمبەر -ﷺ- زۆر بەسۆز بوو، دلی سوتاوه بۆ سەربازو شوێنکەوتوانی، ئەو کۆچی نەکردو دەرەنەچوو لە مال تا زۆریە هاوێلانی کۆچیان نەکرد و دەرەنەچوون، کەس نەما جگە لە هەندێ بی دەسەلات و چەوساوه یان هەندێ لەوانە ی کارێ تایبەتیان لەکۆچدا پێ سپێرا بوو.^۲

^۱ الهجرة النبوية لابن فارس، لا ٥٤.

^۲ الحركة السنوسية للصلاحي (٧/٢).

^۳ الهجرة النبوية لابی فارس، لا ٥٤.

شایانی باسه ثم خوښه ویستی یه نه بویه کر - خوی لی رازی بی - بو پیغه مبهری خوا -
 ﷺ - تنها له بهر خوا بوو، به وهدا ده زانین که خوښه ویستی له بهر خوابی یان له بهر خوا نه بی،
 نه بویه کر پیغه مبهری خوی خوښ ویستوه، به لآم تنها له بهر خاتری خوا، به لآم نه بو تالیبی
 مامی خوښی ده ویست و سهری ده خست و ده پیاراست به لآم له بهر ناره زوویه کی خیلایه تی و
 خزمایه تی، خوی عزوجل له نه بویه کری و هرگرت و دهر باره ی نایه تی قورنان دابه زی و فرموی:
 (وَسُيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ
 تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ﴿٢١﴾) ۱. واته:

سزای دوزه خ دور ده بیټ له ته قواداران، نه وانه ی مالیان به زه کات ده به خشن و هر
 به خششیک بیه خشیت تنها له بهر په زامه ندی خوا ده بیه خشی و خوایش لیتی رازی ده بیټ).
 به لآم "نه بو تالیب" نه و خوښویستنهی لی وهر نه گپرا و به لکو بردیشی یه نیو شاگروه،
 چونکه هاوه ل په یدا کهر بوو بو خودا کاری بو غه یری خوا ده کرد،
 به لآم نه بویه کر به ته مای پاداشت نه بوو له کهس، نه له پیغه مبهر - ﷺ - و نه له غه یری
 نه ویش، به لکو باوه یری پی هینا بوو، خوښی ویستبوو، پشت و په ناو کومه کی بوو، نه مدهش تنها
 بو خاتری خو نریک کردنه وه له خوا بوو، به ته مای پاداشتی خوا بوو، په مامی خوی ده گه یاند،
 فرمانه کانی، بهرگری یه کانی په مانی پاداشت و په مانی سزای ۲.

پینجهم / نه خوښکه وتنی نه بویه کر - رضي الله عنه - له مده دینه له سهره تاي کوچکردندا
 کوچکردنی پیغه مبهری خوا - ﷺ - و هاوه له کانی له شاری مه که کی پیروز - بلد الامین - و
 بو مده دینه قوربانی دانیک کی زور گه وړه بوو که پیغه مبهر له فرموده ده یه کدا ده ری ده بریت (والله
 انک لخیر ارض الله و احب ارض الله الی الله، ولولا انی أخرجت منک ما خرجت) ۳ واته:

۱ اللیل - نایه تی ۱۷-۲۱.

۲ الفتاوی لابن تیمیة، (۲۸۶/۱۱).

۳ الترمذی کتاب المناقب باب فضل مکه (۷۲۲/۵) ژماره، ۳۹۲۵.

سویند به خوا تو (ئە شاری مەككەى پیرۆز) باشتەین پارچە زەوی خودای و خۆشەویست ترین پارچە زەوی خودای لەلای خودا، ئەگەر دەریان نەکردمابە هەرگیز لێت دەرنەدەچووم.

عائیشە -خوای لێ رازی بێ- دەلێت (کاتێ پێغەمبەری خوا -ﷺ-) پێ پیرۆزی نایە شاری مەدینە، لەوکاتەدا مەدینە لە هەموو جێ یەک زیاتر پەتای لەرزوتای تێدا بلأوبوو، ئاوی دۆلەکانی بۆنیان گۆرا بوو، هاو لەلانی پێغەمبەر -ﷺ-) تووشی نەخۆشی و هەندێ پەتا بوون تەنها خوای گەورە پێغەمبەرەکی لەو پەتایە پاراست.

عائیشە دەلێت: ئەبۆبەکر و عامیری کوری فەهیرە و بیلال تووشی ئەو پەتایە بوون، پوخسەتم لە پێغەمبەری خوا -ﷺ-) خواست کە سەریان لێ بدەم، رێگەی پێدام، رۆشتم سەردانم کردن و ئەوەش پێش ئەوەبوو حیجاب فەرز ببێت، مەگەر خوا بزانی ت چەندێ لەرزووتایان هەبوو، لە ئەبۆبەکر نزیک بوومەوه و وۆتم: باوکە گیان ئێستە چۆنی؟ ئەویش ئەم دێرە شیعەری ووت:

كل امرئ مصبح في أهله والموت أدنى من شرك نعله

دەلێ: وۆتم: سویند بە خوا باوکم نازانی ئەلێ چی، پاشان لە عیمر نزیک بوومەوه و پێم

ووت: عامیر ئەی تو چۆنی؟ ئەویش بەهۆنراووه ووتی: خەریکە دەمرم و وتی:

لقد وجدت الموت قبل ذوقه إن الجبان حثفه من فوقه

كل امرئ مجاهد بطوقه كالنور يحمي جلده بروقه

دیسان وۆتم: سویند بە خوا ئەمیش نازانی چی دەلێ، بیلالیش هەركاتێ تاکە بەری بدایە

ئەچووه حەوشە کەو را دەکشاو بەدەنگی بەرز هاواری دەکرد:

الا ليت شعري هل أبتنى ليلة بواذ وحولي إرحز وجليل

وهل أردن يوماً حياة مجنة وهل يبدون لي شامة و طفيل

عائیشە -خوای لێ رازی بێ- دەلێت: پێغەمبەری خوا -ﷺ-) فەرمووی: (اللهم حَبِّبْ

إلينا المدينة كما حبيت إلينا مكة، أو أشد، وصحبها وبارك لنا في صاعها وحدثها، وانقل ممّاها واجعلها بالجحفة) واتە: خوايە شار مەدینە خۆشەویست بکە

لەلامان وەك خۆشەویستیمان بۆ شاری مەككەو بەلكو زیاتریش، خاوەنی بکە لە دەردو بەلا و

بەرەكەت بخەرە ناو رزق و پۆزیان و ئەم لەرزو تایەیی تیا هەلگرەو بیگۆرەرەوه بۆ دۆلی

(جەحفە).

عائشه ده لیت: مه سەلی سەردانە کەم گێڕایەوه بۆ پیڤه مبه‌ری خوا و پیڤه مبه‌ریش -ﷺ-
 فەرمووی (اللهم حبب الينا المدينة كحبنا مكة او اشد، وصحبها و بارک لنا فی مدها
 وصاعها، وانقل حماها واجعلها بالمحفة).^۱

خوای گه‌وره‌ش هات به‌دهم نزا که‌ی پیڤه مبه‌ر که‌یه‌وه هه‌موو موسلمانەکان ئەو نه‌خۆشیەیان
 په‌راند، و شاری مه‌دینه‌ش بوو به‌ نیشتمانیکی نایاب بۆ هه‌موو ئەو که‌سانە‌ی ڕوویان تی
 ده‌کرد و کۆچیان بۆ ده‌کرد له‌ هەر ولاتێک و له‌هەر ئاوو هه‌وایه‌که‌وه‌ بوایه‌..

پاش ئەوه‌ی پیڤه مبه‌ری خوا له‌شاری مه‌دینه دامه‌زرا ده‌ستی کرد به‌ دامه‌زراندنی
 پایه‌کانی ده‌وله‌تی ئیسلامی، برایه‌تی خسته‌ نیوان کۆچه‌ریان و پشتیوانان، پاشان مزگه‌وته‌ی
 دروست کرد، و په‌یمان نامە‌ی له‌ گه‌ڵ جوله‌که‌کانی مه‌دینه دا مۆر کرد، و ده‌ستی کرد به‌
 خسته‌ گه‌ڕی په‌ل و لقه جیهاده‌کان، و گرنگی دا به‌ دامه‌زراندنی لایه‌نی ئابوری و زانستی و
 په‌روه‌رده‌یی له‌ کۆمه‌لگه‌ی نوێدا، نه‌بویه‌ کریش -خوای لی رازی بی- بوو به‌ وه‌زیریکی
 راسته‌قینه‌ی ده‌سته‌ راستی پیڤه مبه‌ری خوا -ﷺ- و هاوڕێی بوو بۆ هه‌موو جێگا یه‌ک، و
 له‌خۆی له‌ هیچ دیمه‌ن و هه‌لوێستێک نه‌شاردۆته‌وه‌و ڕژدی نه‌کردوه‌ له‌ پێشکه‌شکردنی ڕاوێژ و
 سامان و پاده‌برپین.^۲

جی بایسی چواره‌م:

نه‌بویه‌ کری صدیق - خوای لی رازی بی - له‌ گۆره‌پانی جه‌نگدا:
 هه‌موو زانایانی میژوونووس و ژیا ننامه‌ داره‌کان -السیره- باس له‌وه ده‌که‌ن که‌ نه‌بویه‌ کر
 - خوای لی رازی بی - به‌شدارێ جه‌نگی به‌در و هه‌موو جه‌نگه‌کانی تریش کردووه‌ و یه‌ک
 جه‌نگی له‌ ده‌ست ده‌رنه‌چووه‌، له‌ پشت پیڤه مبه‌ری خواوه‌ مایه‌وه‌ له‌ جه‌نگی ئوحووددا که‌ هه‌موو
 خه‌لکی پاشه‌کشه‌یان کرد، و پیڤه مبه‌ری خوا -ﷺ- له‌روژی ته‌بوک دا ئالای مه‌زنی ئیسلامی
 دایه‌ ده‌ستی که‌ ئالایه‌کی ره‌ش بوو.^۳

^۱ البخاری، کتاب الدعوات، باب الدعاء یرفع الوباء والوضع، ژماره (۶۳۷۲).

^۲ تاریخ الدعوة الى الاسلام في عهد الخلفاء الراشدين، لا ۱۲۱.

^۳ الطبقات الكبرى (۱۲۴/۱) صفة الصفوة (۲۴۲/۱).

(ابن کثیر) ده‌لَیت: زانایانی ژیاننامه هه‌موو له‌سه‌ر شه‌وه‌ن که نه‌بویه‌کری صدیق - خوای لی‌ رازی بی - له‌یک نه‌به‌ردیدا له‌پیتغه‌مبه‌ری خوا دوانه‌که‌وتوو و هه‌میشه به‌شداریی کردوو.^۱

زه‌مه‌خشه‌ری ده‌لَیت: شه‌و - مه‌به‌ستی نه‌بویه‌که‌ه - خوای لی‌ رازی بی - هه‌میشه له‌ پیتغه‌مبه‌ر جیانه‌بووه‌ته‌وه، به‌مندالی هاوړی بووه، به‌گه‌وره یش سامانه‌که‌ی خسته پیتناوی، به‌ولاخی خوی و له‌سه‌ر نه‌رکی خوی گه‌یاندی یه‌ مه‌دینه، به‌دریژایی ته‌مه‌ن له‌ پیتناویدا ماله‌که‌ی به‌خشیوه و که‌ه‌که‌ی خوی پیتدا، و به‌رده‌وام له‌ ناوشار و له‌سه‌فهردا هه‌ر له‌گه‌لی بووه، و کاتیکیش کۆچی دواپی کرد له‌ ژوره‌که‌ی عائشه - خوشه‌ویست ترین خیزانیدا - نه‌سپه‌رده‌ی خاکی کرد.^۲

له‌سه‌له‌مه‌ی کوری نه‌که‌وه‌وه ده‌گپ‌نه‌وه ده‌لَیت (له‌ شه‌وت غه‌زادا له‌گه‌ل پیتغه‌مبه‌ردا به‌شدارییم کردوو، له‌گه‌ل شه‌و لقه جیهادیانه‌ی - سراپا - ده‌ری ده‌کرد نو جار به‌شدارییم کردوو، جاریک نه‌بویه‌کر نه‌میرمان بوو، جاریک نوسامه.^۳

له‌م جی‌ باسه‌دا هه‌ول ده‌ده‌ین به‌وردی له‌گه‌ل ژیانی نه‌بویه‌کری صدیق دا - خوای لی‌ رازی بی - بروین تالا‌په‌ره جیهادیه‌کانی له‌گه‌ل پیتغه‌مبه‌ری خوادا - ﷺ - هه‌لبه‌دینه‌وه، تا ببینین چۆن جیهادی کردوه به‌ گیان به‌و سامان و راو مشوه‌ره‌ت له‌ پیتناو سه‌رخستنی ئاینی خوای گه‌وره‌دا. یه‌که‌م/ نه‌بویه‌کر - خوای لی‌ رازی بی - له‌جه‌نگی به‌ده‌ری گه‌وره‌دا:

نه‌بویه‌کر له‌سالی دووه‌می کۆچیدا به‌شداری جه‌نگی به‌ده‌ری کرد و کۆمه‌لی هه‌لویستی مه‌شه‌وریشی نواندوو له‌وانه:

۱- راویژکردنی جه‌نگ:

کاتی هه‌والی له‌ده‌ست ده‌رچوونی قافله‌که‌ و سوربوونی بیتاوه‌رانی قوره‌یش له‌سه‌ر جه‌نگ دژی پیتغه‌مبه‌ر - ﷺ - راویژی به‌هاوه‌له‌کانی کرد له‌و باره‌یه‌وه.^۱ نه‌بویه‌کر هه‌ستایه سه‌ره‌پی و قسه‌ی خوی کرد و جوانی فره‌موو، پاشان عمر هه‌ستایه‌وه و قسه‌ی خوی کرد و هیوانی فره‌موو).

^۱ اسد الغابة (۱۱۸/۳).

^۲ خصائص العشرة الكرام البررة، لا ۴۱.

^۳ البخاری کتاب المغازی، باب بعث النبي - ﷺ - اسامة، ژماره ۴۲۷۰.

۲- دەرچوون بۆ سۆراخی دوژمنانی:

پیش دەستپیکردنی جەنگی بەدر پیغەمبەری خوا - ﷺ - ھاوړی له گەڵ ئەبوبەکردا دەستیان کرد بە گەڕان بۆ سوراخی سوپای بێهەستەکان و ناشکراکردنیان، لە کاتی گەڕانیاندا بەو ناوچاندا گەیشتن بە شێخیکی عەرەب، پیغەمبەری خوا - ﷺ - لێی پرسى دەربارەى سوپای قورەیش و دەربارەى محمد و ھاوڵەکانى و چى دەزانى لەو بارەىەوه؟

شێخەکش ووتی: پیتان نالیم تا پیم نەلین ئیوه کین؟ پیغەمبەری خوا - ﷺ - پێی فرموو: (ئەگەر پیمان بلیت، پیت دەلین) (إذا أخبرتنا أخبرناک). شێخەکش ووتی: بیلیم، دەلین؟ فرمووی: (بەلێ).

شێخەکش ووتی: ھەوالبان پێ داووم کە محمد و ھاوڵەکانى لەپوژى ئەوەندەو ئەوەندە دەرچوون، ئەگەر ئەوەى ھەوالبەکەى پێ ووتووم راست بکات، ئیستا گەشتوونەتە فلان شوین و فلان شوین، و ھەوالبیشم پێ گەشتووە کە قورەیش لەپوژى ئەوەندە و ئەوەندەو لە مال دەرچوون ئەگەر ھەوالب ھینەرە کە راست بکات ئەو ئیستا گەشتوونەتە فلان شوین و فلان شوین، ھەروايش بوو.

پاشان پێی ووتن: ئەوەى ویستتان پیم ووتن، دەى پیم بلین ئیوه کین؟ پیغەمبەری خوا - ﷺ - : (نحن من ماء) ئیمە خەلکی ئاوین، و پاشان پیغەمبەر و ئەبوبەکر کابرای عەرەبیان بەجێ ھێشت، کابرایش لە شوینی خۆیدا ووشک بوو، بەدەم خۆیەو دەى ووت: خەلکی کام ئاون؟ تۆ بلیتى ئاوى عیراق بێ؟^۲

لەم پرووداوە دەردەکەوێت کە (صدیق) - خۆی لێ رازی بێ - چەندى لە پیغەمبەری خواوە - ﷺ - نزیک بووەو ئەبوبەکر لە پیغەمبەرەو - ﷺ - چەندان وانە فێربووە.

۳- پاسەوانى کردنى پیغەمبەرى خوا - ﷺ - لەناو کەژاوە کەیدا: کاتى پیغەمبەر - ﷺ - ریزەکانى رێک و پێک کرد بۆ جەنگ، گەراپەو بۆ بنکەى سەرکردایەتى، کە بریتی بوو لە کەپرێک بەسەر گردۆلکەىە کەووە دروستیان کردبوو کە دەپروانى

^۱ صحیح البخاری ژمارە ۳۹۵۲.

^۲ سیرة ابن ھشام (۲/۲۲۸).

بەسەر بەرهەکانی جەنگدا و ئەبویەکر و دەستەیک لە لاوانی پشتیوانان بەسەرۆکایەتی سەعدی کۆری مەعاز - خۆی لێ رازی بێ - لە دەروورپشتی پیڤەمبەر بوون و دەیانپاراست.^۱

عەلی کۆری ئەبو تالیب - خۆی لێ رازی بێ - باسی ئەم هەلۆیستە دەکات و دەڵێت: خەلکینە کێ نازاترین کەسە؟ ووتیان: تۆ ئەو گەورە باوەرداران، ووتی: من کەس بەرامبەرم نەوێستە و چاری نەکەم بەلام ئەو نازیە ئەبویەکرە ئێمە کە پێشکەمان بۆ پیڤەمبەری خوا - ﷺ - دروست کردبوو، ووتان: کێ پاسەوانی ئەم کەپەری پیڤەمبەری خوا - ﷺ - دەگرێت بۆ ئەوێ بێبەرستەکان نزیکێ نەبنەوه؟

سوێند بە خوا کەس لێی نزیک ئەبویەوه تەنها ئەبویەکر نەبێت، کە شمشێرەکی لە کێلان دەرهێنا و بەپاسەری پیڤەمبەری خواوە وەستا و هیچ کەسی لە سوپای بێبەرستان نزیک نەدەبویەوه ئەم پەلاماری دەداو خۆی بۆ هەڵدەدا.^۲

۴- (صدیق) موژدە سەرکەوتن دەدات بەتەنیشتی پیڤەمبەرەوه دەجەنگی دواي ئەوێ هەموو ھۆکاریکی جەنگی گرتەبەر، پاشان پروی کردە خۆی گەورە و لێی دەپارایەوه و داوای ئەو سەرکەوتنە لێ دەکرد کە پەیمانی پێ دابوو و لە دوعاکانیدا دەیووت (اللهم انجز لي ما وعدتني، اللهم ان تهلك هذه العصابة من اهل الاسلام فلا تعبد من الارض ابداً). ئەوێ نەدەپارایەوه و نزای دەکرد تا عەبا لەسەر شانی کەوتە خواوە و تا ئەبویەکر هەلێ گرتەوه و دایەوه بەسەر شانی پێی و ت: ئەو پیڤەمبەری خوا بەسە ئەوێ نەدەھاوار کردنت لە خۆی گەورە، خوا هەموو پەیمانەکانیت بۆ دەباتە سەر.^۳

خۆی (عزوجل) یش ئەم نایەتە ناردە خواوە: (إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ) واتە: لەخۆی گەورە لالانەوه و خوا یش هات بەدەمتانەوه.

لەگێڕانەوهیەکی (ابن عباس) دا - خۆی لێ رازی بێ - هاتوو دەڵێت: پیڤەمبەری خوا - ﷺ - لەپروژی بەدردا دەیگوت: (اللهم انشدك عهدك ووعدك الله ان شئت لم تعبد) واتە: ئەوێ خواوە داوای جێبەجێکردنی بەلێنەکانت لێ دەکەم، ئەوێ خواوە ئەگەر بێتەوه هەرگیز

^۱ سيرة ابن هشام (۲/۲۳۳).

^۲ البداية والنهاية (۳/۲۷۱-۲۷۲).

^۳ مسلم كتاب الجهاد، باب الامداد بالملائكة ببدر، ژمارە ۱۷۶۳ (۳/۱۳۸۴).

ناپه‌رسترييت واته نه‌گه‌ر ده‌توويت بيه‌رسترييت سه‌رمان به‌، له‌و كاته‌دا نه‌بو به‌كر ده‌ستي گرت،
 ووتى: خوات به‌سه، پيغه‌مبه‌رى خوا - ﷺ - ده‌رچوو بو ناو موجاهيدان به‌دهم خو‌يه‌وه ده‌يووت
 (سَيَهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ).^۱ واته: پي‌رى قوره‌يش تي‌ك ده‌شكي‌ت و به‌ره‌و دواوه هه‌لدينه‌وه.^۲
 پيغه‌مبه‌رى خوا له‌ناو كه‌ژاوه‌كه‌يدا خه‌وه‌نوچكه‌يه‌ك برديه‌وه و هه‌ركه‌ خه‌به‌رى بوويه‌وه
 فه‌رمووى: (ابشر يا ابا بكر اناك نصر الله، هذا جبريل آخذ بعنان فرسه يقوده على ثناياه
 النقع) واته: مروده‌بى نه‌ى نه‌بو به‌كر سه‌ركه‌وتنت بو هات، نه‌مه (جبرئيل) وه‌ره‌شو‌ى ولا‌خه‌كه‌ى
 گرتوه‌و گشت گيانى تو‌زاويه‌) پاشان پيغه‌مبه‌رى خوا - ﷺ - چووه ناو خه‌لكه‌كه‌و هانى ده‌دان
 بو جه‌نگ.^۳

نه‌بو به‌كر - خواى لى رازى بى - له‌م هه‌لو‌يستوه‌وه وانه‌يه‌كى خوايى گرنه‌گ في‌ربوو له‌بو‌ارى
 خو‌يه‌كلابى كردنه‌وه‌و خو‌ پاريزى و دل‌سو‌زى و په‌نا بردن به‌ته‌نها بو‌لاى خواو چوك دادان له‌
 به‌رده‌ميدا، تا سه‌ركه‌وتن بنيري‌ت، نه‌م ديمه‌نه له‌ ميتشكى -صديق- دا ره‌گى داكو‌تابوو، له‌ناو دل
 و وي‌زدانيدا پاراستبووى و چاوى له‌پيغه‌مبه‌رى خوا ده‌كرد له‌جى به‌جى كردنيدا له‌ئاوا ساتي‌كدا و
 له‌ ئاوا جي‌گايه‌كدا، و نه‌م ديمه‌نه گرنه‌گه‌ش وه‌ك وانه‌يه‌ك مايه‌وه بو هه‌موو سه‌ركرده‌و فه‌رمان‌په‌واو
 پيشه‌واو تاكي‌ك كه‌ بيه‌ويت شو‌ين پي‌ى پيغه‌مبه‌رى نازيز - ﷺ - و هاوه‌له‌ شيرينه‌كانى
 هه‌لب‌گري‌ت.

هه‌ركه‌ جه‌نگه‌كه‌ گه‌رم بوو، بوو به‌ ده‌سته‌و يه‌خه، پيغه‌مبه‌رى خوا هاته‌ ناو خه‌لكه‌كه‌و
 هانى ده‌دان تا بجه‌نگن و مو‌سل‌مانه‌كانيش له‌پري‌زه‌كانيانه‌وه يادى خواى ته‌عالا-يان ده‌كرد، و
 خو‌يشى ده‌جه‌نگا زور به‌ توندى و له‌ ته‌نيشتيه‌وه (صديق) ده‌جه‌نگا.^۴ وه‌ك سه‌ربازي‌كى به‌جه‌رگ
 و بى‌ وي‌نه، و ناماده‌ش بوو روو به‌رووى هه‌موو بى‌ باوه‌ري‌ك بووه‌ستيت ئيت‌ر با كو‌رى خو‌يشى
 بو‌ايه.

^۱ القمر، ٤٥.

^۲ البخارى كتاب المفازى باب عصه بدر (٦/٥)، ژماره ٣٩٥٣.

^۳ السيرة النبوية لابن هشام (٤٥٧/٢) نقلاً عن تاريخ الدعوة، لا ١٢٥.

^۴ البداية والنهاية (٢٧٨/٣).

(عبدالرحمن) ی کوری له پریزی بی باوه پاندا ده جهنگاو یه کی بوو له سازاو سوارچاکه کانی
عمره ب، ده ستر است ترین کهس بوو له تیر نه ندازیدا له ناو قوره یشیه کاندا، کاتی موسلمان بوو
به باو کی ووت: له روژی به دردا که وتبویته ناو قهره ولّم و جوان دیار بووی لیمه وه به لام خوم لی
لادایت و نهم کوشتی، نه بویه کر - خوی لی رازی بی - پی ووت: نه گهر تو ده که وتیتته قهره ولّم
خوم لی لانه ده دایت.^۱

۵- نه بویه کری صدیق و دیله کان:

(ابن عباس) - خوی لی رازی بی - ده لیت: (هه رکه کومه لی دیل - له جهنگی به در -
داگیرا پیغه مبهری خوا - عليه السلام) روی کرده نه بویه کر وعمر و لینی پرسین (ماترون فی هؤلاء
الاساری؟) نه بویه کر ووتی: نهی پیغه مبهری خوا نه وانه هه موو ناموزاو هوزو تیره ی خومانن،
من پیموایه به رامبر - پاره - به ده لایان بکه یت تاخومانی پی به هیژ بکه ین له جهنگی بی
باوه پاندا و به لکو خوی گوره یش پینمایان بکات بو موسلمان بوون.

پیغه مبهری خوا - عليه السلام - به عمری فهرموو (ماتری یا ابن الخطاب؟) نهی توچی ده لیت
نهی عمری کوری خه تاب؟. نه ویش ووتی: نه خیر سویند به خوا نهی پیغه مبهری خوا - عليه السلام - من
نهو رایه ی نه بویه کرم نی یه، به لام من ده لیم سهرکه وتوویت به سهریاندا با بده ین له گهر دنیان،
عوقه یل بده ره دهستی عه لی برای تا له ملی بدات و فلان که سی زاوایشم بده ره دهستی من له
ملی نه دم، نه وانه سهران و پیشه وایانی بی باوه پین.

پیغه مبهری خوا - عليه السلام - راو بوچوونه که ی نه بویه کری قبول کرد و نه وه ی منی رت کرده وه،
له روژی داهاتودا هاتم ده بینم پیغه مبهری خوا و نه بویه کری صدیق دانیشتون و ده گرین، وتم نهی
پیغه مبهری خوا، بوم باس بکه هو ی چی یه تو و هاوړیکه ت ده گرین نه گهر گریانم هات ده گریم و
نه گهر گریانیشم نه یت به زور خوم ده گرینم بو گریانه که ی نیوه.

پیغه مبهری خوا - عليه السلام - فهرمووی: (ابکی للذی عرض علی اصحابک من اخذهم الفداء،
ولقد عرض علی عذابهم ادنی من هذه الشجرة) واته: بو نه وه نه گریم که به قسه ی پیشنیاری
هاوړیکانتم کرد و به رامبر - پاره - دیله کاتم به ده لا کرد، سزای نهو بوچوونه یان تا له م دره خته ی

^۱ تاریخ الخلفاء للسيوطي، لا ۶۴.

بەردەمم نزیکتەر بوویەو لێم) و خۆی گەورەیش نایەتی ناردە خوارەو و فەرمووی: (مَا كَانَ لِئَنبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ... تا ... فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا).^۱ واتە: بۆ هیچ پێغه مەبەری نەبێت بگرێتە خۆ تا جێگیرنەبن بەتەواوی لەسەر زەوی.. تا.. ئەو دەستکەوتانەى گرتووانە حەڵالتانەو بیهۆن) ئا لەویدا -غەنیمە- حەڵال کرا.

لەگێڕانەو یە کدا لە عبدالله ی کورێ مەسعودەو - خۆیان لێ رازی بێ - کەووتوویەتی: لەپاش تەواو بوونی جەنگی بەدر پێغه مەبەری خوا - ﷺ - فەرمووی: (مَاتَقُولُونَ فِي هَؤُلَاءِ الْأَسْرَى؟). ئێوە چی دەلێن: چی بکەین لەم دیلانە؟ ئەبۆبەکر ووتی: ئەو پێغه مەبەری خوا ئەوانە کەسى خۆتن و نەتەوێ خۆتن لێیان بووەستەو بیان هێڵەو بەلکو خۆی گەورە لێیان خۆش بێت -موسلمان بن.

و عمریش ووتی: ئەو پێغه مەبەر - ﷺ - شار بە دەریان کردی و بە درۆیان خستیتەو و ئیستا هاتوونەتە بەردەستت بەدە لە ملیان.

عبدالله ی کورێ ڕەواحە - خۆی لێ رازی بێ - ووتی: ئەو پێغه مەبەری خوا بە کام دۆل داری زۆر تێدا یە بیانەین بۆ ئەو و بیانسوێنین.. (ابن عباس) - خۆیان لێ رازی بێ - پێی ووت: خزمایەتی و سیلەى ڕەحمت نەهێشت. پێغه مەبەری خوا - ﷺ - ڕۆشتە ژوورەو هێچى نەووت.

هەندى دەیانووت: ڕاکەى ئەبۆبەکر وەردەگرێت، هەندى تر دەیان ووت: ڕایەکەى عمر وەردەگرێت و هەندىکی تریش ووتیان: بەقسەى عبدالله ی کورێ ڕەواحە دەکات.

پێغه مەبەری خوا - ﷺ - پاش کەمى لە خەمەکەى هاتە دەرهو و فەرمووی: (ان الله ليلين قلوب رجال فيه حتى تكون ألين من اللبن، وان الله ليشد قلوب رجال فيه حتى تكون اشد الحجارة، وان مثلك يا ابا بكر كمثلي عيسى -عليه السلام- إذ قال (إن تُعَذِّبُهُمْ فَأِنَّهُمْ عِبَادُكَ

وَإِنْ تُعْطِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ^۱ وان مثلک یا عمر کمثل نوح اذ قال (وَقَالَ نُوحٌ

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا^۲)

وان مثلک یا عمر کمثل موسی اذ قال (وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ^۳)

واته خوی گهوره دلی پیوانتیک نهرم دهکات تاوایان لی دی وهک نهرم تر له ماس، و خوی

گهوره دلی پیوانتیک رهق دهکات بهجوری له بهرد رهق تر، وینهی تو نهی نهبویه کر وهک عیسی

—علیه السلام— وایه که فهرمووی (نهگهر سزایان بهدیت بهندهی خوئن و نهگهر لیشتیان خوش

بیت تو زال وکار دروستیت).

وینهی توئن نهی عمر وهک نوح —علیه السلام— وایت که داوای کرد له خوی گهوره و

فهرمووی: (خوایه یهک بی باوهر لهسهر زهویدا مهیله و ههموویان بکوژه، ههروه ها نمونهی تو

وهک موسایه کاتی ووتی نهی خوایه تو مال و سامانی زورت پرشتووه بهسهر فیرعهون و دارو

دهسته کهیدا و نهی خوایه نهوانیش خه لکی پی گومراده کهن خوایه سامانه کهیان له ناو بهرهو

دلیان رهق بکه تا باوهر نههینن تا به ناگری دوزه خ شاد دهبن).

پیغهمبه ری خوا —ﷺ— ههرکاتی پراویژی بههاوه له کانی بگردایه —پروی له نهبویه کر

ده کرد— و نهو یه کهم کس بوو پای خوی ددها، لهوانه یه خه لکانی تریش پای خوئیان دهربری بی یان

نا، بهو رایه ی نهوی ده کرد، نهگهر رایه که ی پیچه وانه ی رایه کانی تر بوایه، پاکه ی نهوی

وهرده گرت.^۴

دووهم: له (توحد) و (حه مرثولنه سه د) دا

^۱ المائدة، ۱۱۸.

^۲ نوح، ۲۶.

^۳ یونسف، ۸۸.

^۴ مسلم کتاب الجهاد والسير، شماره ۱۷۶۳ (۳/۱۳۸۵). مسند امد (۱/۳۷۳).

^۵ ابوبکر الصديق، محمد مال الله لا (۳۳۵).

له جهنگی ئو خوددا موسلمانەکان دەرسیکی تالیان چەشت، چونکە وا شپەز بوون له پیتەمبەری خوا بلاوەیان کرد و لەناو گۆرەپانی جەنگەدا پەرش و بلاو بوونەوه و هەوالیش بلاو بووێوه که پیتەمبەری خوا -ﷺ- کۆژراوه، لەم کاتەدا هاوێلان کاردانەوهیان هەریەکهو بەجۆریک بوو، گۆرەپانەکه زۆر فراوان بوو، هەریەکهو به خۆیەوه خەریک بوو، ئەبۆبەکر بەپەله خەلکەکهی لاداو خۆی گەیانده پیتەمبەری خوا -ﷺ- و کۆمەلەی هاوێلێ بەرێژ دەوریان لێ گرت که ئەمانە بوون:

ئەبۆبەکر، ئەبو عوبەیدە، کۆری جەرّاح، علی، طلحە، زوبیر، عمری کۆری خەتتاب، حارس ی کۆری صەحمە، ابو دوجانە، سەعدی کۆری ئەبی وقاص، کەسانیکی تەریش، لەگەڵ پیتەمبەری خوادا بە دۆڵەکهی کێوی ئو خوددا جولان تا هەوالێ گەرانەوهی هێزی سەربازی و دەروونی موسلمانەکان بدەن.^۱

ئەبۆبەکر صدیق - خۆی لێ رازی بێ - هەركاتی باسی ئو خودی بکەدایە دەییوت: بەراستی رۆژ رۆژی (طلحە)بوو و پاشان دەییوت: من یەكەم کەس بووم گەرامەوه، بینیم پیاویک له پیتاوی خوادا دەجەنگیّت و بەرگری له پیتەمبەر -ﷺ- دەکات، طلحە یە، ئەوهی لە دەستم چوو چوو، لەنێوان من و بێهەستەکاندا پیاویک هەبوو نەم ئەزانی کێ بوو بەلام من نزیك تر بووم له پیتەمبەری خواوه -ﷺ-، هەنگاوی زلزلی دەنا من ئەدەگەشتمەوه پیتی دا، ئەبینم ئەبوو عوبەیدە یە، گەشتینه لای پیتەمبەر -ﷺ- دەبینن هەردوو دانسی پیتەمبەری شکابوو، دەم و چاوی بریندار بوو، دوو حەلقە ی کەمان چەقیبوونە پرومەتی پیرۆزی.

پیتەمبەری خوا -ﷺ- پیتی وتین: فرای هاوڕێکەتان بکەون مەبەستی طلحە بوو -خ- که بەردەوام خۆینی لێ دەپۆشت، نێمە گویمان بەقسە ی نەداو پۆشتیم، ئەو هەلقانە له کۆلمی دەریتمە دەرهوه، ئەبو عوبەیدە |هاواری کرد بەسەرمدا و پیتی و وتم: سویندت ئەدەم ئەو مافە بەمن بدەو وازی لێ بەهینه بۆمن، منیش وازم لێ هێناو ئەویش پیتی ناخۆش بوو بەدەست دەری بهیئنی و ئازاری هەبێ بۆ پیتەمبەری خوا -ﷺ- بۆ دەمی برد و بەدانەکانی و هەلقە یەکی یەکەمی دەر هێناو دانە برنده کهی تەریشی کەوت، بەو شێوە یەش هەرجوانرتین کەس بوو، پاش

^۱ مواقف الصديق مع النبي -ﷺ- في المدينة، د. عاطف لمافة، لا ۲۷.

نه‌وی له چاره‌سه‌رکردنی پیغه‌مبهر - ﷺ - بوینه‌وه لاما‌ن کرده‌وه به‌لای (طلحة) دا که له‌ناویه‌کی له چاله‌کاندا که‌وتبوو نزیکه‌ی هه‌فتاو شتی برینی پیوه‌بوو له‌تیر و شمشیر و پرم، ده‌بینم په‌نجه‌کانی قرتابوو، ئیمه‌ش چاره‌سه‌رمان کرد.

پله‌و پایه‌ی به‌رزی نه‌بو به‌کر له‌جه‌نگی ئو‌خود دا له‌هه‌لۆیستی نه‌بوسو‌فیاندا ده‌رده‌که‌ویتی کاتی پرسیارى کرد ووتی: نایا محمد ماوه؟ سێ جار دووباره‌ی کرده‌وه، پیغه‌مبهر - ﷺ - نه‌یهیشت وه‌لامی بده‌نه‌وه، پاشان ووتی: نه‌ی کورپی نه‌بو قوحافه‌تان تیدا ماوه؟ سێ باره‌ی کرده‌وه، پاشان ووتی: نه‌ی کورپی خه‌تتا‌بتان تیا ماوه؟ سێ جار، پاشان گه‌راپه‌وه ناو براده‌ره‌کانی ووتی: دیاره‌ نه‌و سیانه‌ مردوون.^۱

نه‌مش نه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت که‌ سه‌رکرده‌ی بێ باوه‌ران - نه‌بوسو‌فیان که‌ کۆله‌که‌و بناغه‌کانی پیغه‌مبهری خوا - ﷺ - و نه‌بو به‌کر و عمره - خویان لی رازی بێ - وا کوژراون.^۲

له‌کاتی‌که‌دا که‌ بته‌هرستان ده‌یان ویست ده‌ست بگرن به‌سه‌ر ئیسلامداو موسلمانان له‌بن یێن، پلان و نه‌خشه‌ی پیغه‌مبهری نازیز - ﷺ - پیشیان که‌وت و فیل و فری هه‌لوه‌شانده‌وه. پیغه‌مبهری خوا دواى نه‌و هه‌موو کوشتا‌ر و برینه‌ سه‌ختانه‌ی له‌موسلمانان که‌وت له‌جه‌نگی ئو‌خوددا پیی ووتن کێ ناماده‌یه‌ شوینیان بکه‌ویتی و موسلمانان کانی‌ش له‌و ساته‌ وه‌خته‌ نا‌ره‌حه‌ت و دژواره‌دا گوێراپه‌لی خواو پیغه‌مبهری خویان کرد و که‌وته‌ دواى بته‌هرسته‌کانی قوره‌یش.

له‌ عایشه‌وه - خوی لی رازی بێ - ده‌گێر نه‌وه که‌ به‌ عورو‌ی کورپی زوبیری وتوه: فه‌رمایشتی خوی ته‌عالا که‌ ده‌فه‌رمویتی (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ^۳ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ^۴) واته‌ نه‌وانه‌ی هاتن به‌ده‌م داواکاری خواو پیغه‌مبهره‌که‌یه‌وه پاش نه‌وه‌ی دووچاری شکست و دژواری بوون بو‌نه‌وانه‌یان چاکه‌کار و له‌خواترسن پاداشتی گه‌وره‌ هه‌یه، باوکت یه‌کێ بوو له‌وکه‌سانه‌ نه‌ی خوشکه‌زای خۆم، زوبیر و

^۱ محنة المعبود (۱۹/۲) نقلًا عن التاريخ الدعوة الإسلامية، لا ۱۳۰.

^۲ الفتح (۱۸۸/۶) الفتح (۴۰۵/۷).

^۳ مواقف الصديق مع النبي - ﷺ - في المدينة. د. عاطف لماضه، لا ۲۸.

^۴ آل عمران، ۱۷۲.

ئەبۇبەكر كاتى پىغەمبەرى خوا لەجەنگى نوحوددا تووشى ئەۋەبوو كە بوو پاشان سوپاى
بتپەرستەكان رۆشتەنەۋە لەۋە ترسا نەبادا بىننەۋە فەرموۋى: كى ئامادەيە بىكەۋىتە شوئىيان؟
خەفتا پىپاۋ ئامادەيى دەرپرې ئەبۇبەكر وزوبىر يەكى بوون لەۋانە.^۱

سى يەم/ لەغەزاكانى (بەنو نەزىر) و (بەنو موستەلەق) و (خەندەق) و (بەنو قورەيزەدا)
۱/ پىغەمبەرى خوا - ﷺ - رۆشت بۆ ناۋ بەنو نەزىر تاھاۋىكارى بىكەن لە خوشكردى
لەخوئىنى ئەۋ دوۋكەسەى كە غەمرى كۆرى ئومەييە لەبەنى عامر كوشتبوونى، چونكە غەمر
نەيزانىبوو كە لەنىۋان پىغەمبەرى خواۋ بەنى عامردا پەيمان ھەيە، و لەنىۋان بەنى عامر و بەنى
نەزىرىشدا غەدو پەيمان ھەبو، كاتى چوۋە ناۋيان پىيان ووت: بەلى ئەى باۋكى قاسم ھاۋكارىت
دەكەين لەۋەى تۆ پىت خۆشە، پاشان لەناۋ خۆياندا بە دزىۋە بەيەكتىيان ووت: ئەم پىپاۋە
جارىكى تر ناۋا و بەم شىۋەيە نايەتەۋە بەردەستمان و لەۋكاتەدا پىغەمبەرى خوا - ﷺ - لە
سىبەرى دىۋارىكى مالاكانى ئەۋاندا دانىشتبوو، وتيان: كى ئەچىتە سەريان و بەردىكى گەۋرە
ئەخات بەسەرىدا و لەكۆلمانى دەكاتەۋە؟ كەسىك بەناۋى (غەمرى كۆرى جەھاشى كۆرى كەب)
ئامادەيى خۆى دەرپرې ووتى: مەن ئەيگەم، چوۋە سەريان تا بەردىكى گەۋرە بەرىداتەۋە بەسەرى
پىغەمبەرى خوادا - ﷺ - ۋەك خۆى ووتى، و پىغەمبەرى خوايش - ﷺ - لەناۋ ھاۋەلەكانىدا
دانىشتبوو كە (ئەبۇبەكر و غەمر و على) يان تىداۋو پىغەمبەرى خوا - ﷺ - لەئاسمانەۋە لە
نيازى گلاۋى جولەكەكانى بەنى نەزىر ئاگادار كراۋ خىرا ھەستائو بەرەۋ مەدىنە كەۋتە پى،
ئەۋەبوو بەھاۋەلەكانى وتبوو ئىۋە لىرە بىننەۋە مەن تا ئەۋلايە دەرۋم و ئەۋانىش دەستيان كەرد بە
گەرەن بە دوايدا تا كابرايەكەيان بىنى لە مەدىنەۋە ھاتبوو، ھەۋالى پىغەمبەريان لى پەرسى
ئەۋىش ووتى: بىنىم خۆى كەرد بە مەدىنەدا، ئەۋانىش بەخىرايى ھاتنەۋە بۆلاى و ئەۋىش - ﷺ -
ھەۋالى مەبەستى خىانەت كارانەى جولەكەكانى بۆگىرپانەۋە.

پىغەمبەرى خوايش - ﷺ - ھەمدى كۆرى سەلەمەى نارد بۆ ناۋيان تا ئاگادارىيان بىكات كە
دەبى بۆرۆن و بەيەكجارى شارى مەدىنە بەجى بەيلىن، ئەۋانىش خەلكانى ناپاك و دوۋ ۋو ھانىيان
دان كە بىننەۋە سەر لەمال و ھالى خۇيان تىك نەدەن و پەيمانى سەرگەۋتىشىيان پى دەدان،

نهوانیش دلّیان قایم بوو (همی کوری نه ختبه) سوربوویهوه و کهسیکیان نارد بو لای پیغه مبهه و ناگاداریان کرد که ده رناچن، و پییان راگه یاند که په یان و بدلّین نامه که ی نتوانیشمان هه لده وه شینینه وه، نیتړ پاش نه وه پیغه مبهه ری خوا - ع - فرمانی دهرکرد بو موسلمانان که هیرشیان بو بکه ن و گهماروی قه لا کانیان دا بو ماوه ی پازده روژ.

پیغه مبهه ری خوا - ع - خوی نامه ده کرد بو جهنگ له گه لیاندا (ابن ام کلثوم) ی له مه دینه له جیّی خوی دانا، مانگی ره بیعی یه کم بوو دهستی کرد به برینی دارخورماکانیان و بو ماوه ی شهش شهو گهماروی دان و لهو ماوه یه شدا نایه تی حهرام کردنی مه ی نوشین هاته خواره وه و نهوانیش له ناو قه لا کانیاندا خو یان قایم کرد بوو، دهستی کرد به سوتاندنی دارخورماکانیان و پاشان ریک که وتن له گه لیاندا که یه کی باری حوشر شت و مدک و نه وه ی به خو یان هه لده گیر ی له گه ل خو یان دا بیبه ن و به یه کجاری نه و ناوچه یه به جی به یلن، و لهو باره یه وه سوره تی (الحشر) دابه زی یه خواره وه.^۱

ب/ (به نی موسته له ق) - (بنی مصطلق):

به نو موسته له ق ویستیان بده ن به سه ر شاری مه دینه دا و پیغه مبهه ری خواش - ع - له دووی شه عبانی سالی (۵) ی کوچیدا، به (۷۰۰) مواهید له هاوه له کانی یه وه بو یان دهرچوو، کاتی گه شته نه وی نالای کوچه ریانی دایه دهستی نه بو به کری صدیق و، هه ندی ده لیت (عه ماری کوری یاسر) و رایه ی پشتیوانانی دایه دهستی سه عدی کوری عوباد، و پاشان فرمانی دا به (عمری کوری خهتاب) و نه ویش له ناو خه لکه که وه هاواری کرد و بانگی کردن بو شایه تومان هینان و موسلمان بوون تا گیان و مالیان سه لامهت بی، نهوانیش مله جه ری یان کرد، دهستیان کرد به تیر باران کردنی موسلمانان کان.

پاشان پیغه مبهه ری خوا - ع - فرمانی دهرکرد بو یان و هه موو به یه ک جار هیرشیان کرده سه ریان و ده که سیان لی کوشتن و نهوانی تریشیان به دیل گرت و موسلمانان کانش تووشی هیچ نه هاتن تنها یه که سیان لی کوژرا.^۲

^۱ البخاری کتاب المغازی، باب حدیث بنی نظیر (۲۱۷/۵) مغازی الواقدی.
^۲ البداية والنهاية (۱۵۷/۴).

ج/له —خندهق و بهنى قوره يزه (بنى قريظة):

ئەبوبەكرى صدیق -خوای لى رازى بى- لەدوو غەزاكەى پيشوودا لەگەڵ پيغەمبەرى خوادا بوو و بەشدارى كردوو و لە جەنگى خەندەقىشدا بە جەلەكانى خۆى خۆلى هەلەگرت و دەيكردە دەرەوى خەندەق، و لەگەڵ باقى هاوێلاندا توانيان لە كەمترین كاتدا كارى هەلەكەندنى خەندەق بەدەورى مەدينەدا تەواو بكەن و بەشپۆهەيك بپۆكەى خەندەق نامانجى خۆى پيكا لە پوچەلكردنەوى هيرشى سەرتاسەرى بپەرستان.^۱

چوارەم: لە حودەبیبیەدا

لەمانگى (ذى القعدة)ى سالى شەشەمى كۆچيدا پيغەمبەرى خوا -ﷺ- لەگەڵ (۱۴۰۰) كەس لە هاوێلەكانیدا بەمەبەستى سەردانى كەعبەى پەرۆز بەرەو شارى مەككە بەرپەكەوتن، قوربانى لەگەڵ خۆى بردبوو و لەرپەگەيش بەرگى تەوافى پۆشى (إحرام) تا خەلكى زیاتر دانیسا بكاتەو كەبەمەبەستى جەنگ نى یەو خەلكى بۆى دەرپەكەوت كە دەپەوت مالهەكەى خوا بەرز رابگریت و سەردانى بكات، كەسێكى بەپەنەنەنە نارد -كەخەلكى خوزاعە- بوو تا بزانى قورەيش چى دەلێن، هاتەو و هەوالى پيدا كە قورەيش خۆى كۆ دەكاتەو بۆشەر تا نەهێلن سەردانى كەعبە بكات، پيغەمبەرىش -ﷺ- فەرموى: ئادەى رپەگە چارە دابنێن و راپوێژتان پى دەكەم، ئەبوبەكر =خوای لى رازى بى- ووتى: ئەى پيغەمبەرى خوا تۆ لەمال دەرچوویت بەمەبەستى سەردانى مالى خواو مەبەستت شەر و كوشتنى كەس نى یە، بەردەوام بە لەسەر ئەو مەبەستەت و هەركەسێك بێتە رپەگەمان جەنگى لەگەڵ دەكەین.

پيغەمبەرى خواش -ﷺ- فەرموى: (امضوا على اسم الله) بپۆن بەناوى خوای گەورەو، پاشان قورەيش رقى هەلسا و هەر تێكچوون و سوێندیان خوارد كە نەهێلن بەزۆر بێتە ناو مەككەو، و پاشان رپەكەوتن كرا لەنیوان خەلكى مەككەو پيغەمبەرى خوا -ﷺ- پيغەمبەرى خوا داینابوو خەلكى مەككە هەر مەرج و داواكارىك بكەن بۆیان جى بەجى بكات لەبەر كەسایەتى و سیلەى رەحم.^۲

^۱ مواقف الصديق مع النبي في المدينة لا ۳۲.

^۲ تاريخ الدعوة الى الاسلام، لا ۱۳۶.

١- له پرتکه وتن نامه که دا:

نوینه رانی قوره‌یش هاتن بۆلای پیغه مبه‌ر - ﷺ - و له‌وايه یه که‌م که‌س (به‌دیل ی کورې وهرقا) بوو له خوزاعه، پاش نه‌وه‌ی له‌مه‌به‌ستی پیغه مبه‌ری خواو هاوه‌لان دلتیا بوو گه‌پرایه‌وه بۆ مه‌که‌که، پاشان موکریزی کورې حه‌فص و پاشان حه‌لیسی کورې عه‌لقه‌مه پاشان عوروه‌ی کورې مه‌سعودی سه‌قه‌فی، له وتووێژ له‌گه‌ڵ ئەم که‌سه‌ی دوا‌یی دا نه‌بویه‌کر و هه‌ندێ له‌ هاوه‌لان ناماده‌بوون.^١

عوروه‌ ووتی: ئە‌ی عه‌مد هه‌رچی خه‌لکی هه‌رچی و په‌رچی یه‌ له‌ ده‌وری خۆت کۆت کردۆته‌وه‌و هه‌یناوه‌ تا بیانه‌هیت به‌ گۆی که‌س و کاره‌که‌ی خۆتدا و له‌ناویان به‌ریت؟ نه‌وه‌شه‌ قوره‌یشه‌ گه‌وره‌و به‌چوک ژن و پیاو خۆیان بۆ به‌ستوویت و پیستی پلنگیان پۆشیوه‌و په‌یمانیا‌ن داوه‌ به‌ خوا که‌ نه‌هه‌یلن به‌ زۆر بیته‌ ناو مه‌که‌که، نه‌توانم سویند بخۆم له‌ به‌رچاومه‌ ده‌شکییت و هاوه‌له‌کانیشت پشتت لی هه‌لده‌که‌ن و راده‌که‌ن!!.

نه‌بویه‌کر ووتی: عه‌وره‌تی لات به‌ده‌مت، ئی‌مه‌ راده‌که‌ین و به‌جێ ده‌هه‌یلن؟

عوروه‌ ووتی: ئە‌مه‌ کێ یه‌؟ ووتیان: نه‌بویه‌کر، نه‌ویش ووتی: ئە‌ی به‌ نه‌و خوايه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ له‌به‌رچاکه‌و پیاوه‌تی یه‌کانت نه‌بوايه‌ که‌ به‌سه‌رمه‌وه‌یه‌و هه‌شتا عاوه‌زام نه‌داوێته‌وه‌، ئە‌م زانی چۆن وه‌لامت نه‌ده‌مه‌وه‌، به‌لێ نه‌بویه‌رکی صدیق - خوا‌ی لی رازی بی - پیشت‌ر چاکه‌ی به‌سه‌ریه‌وه‌ هه‌بوو بۆیه‌ رێزی لی گرت وه‌لامی قسه‌ ناخۆشه‌که‌ی نه‌دايه‌وه‌.

هه‌ندێ له‌ زانایان ده‌لێن: ئە‌م ڤووداوه‌ به‌به‌لگه‌ ده‌خوات بۆ نه‌وه‌ی له‌کاتی زۆر پێویست دا راشکاوانه‌ نه‌توانی عه‌وره‌ت له‌ جێ‌یدا به‌کار به‌هێنریت و ناشچیتته‌ به‌شی ده‌م پیسی یه‌وه‌ که‌ له‌موسلمان قه‌ده‌غه‌ کراوه‌.^٢

عوروه‌ ده‌یوست جه‌نگی ده‌روونی له‌گه‌ڵ موسلماننه‌کان دا بکات و له‌ده‌روونه‌وه‌ تێکیان بشکێنێ، هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌ش بوو باسی گه‌وره‌یی هه‌ی‌زی سه‌ربازی قوره‌یشی کرد، و زیاده‌په‌روی به‌پرا‌ده‌یه‌ک کرد که‌ وای دانا سه‌رکه‌وتن به‌س بۆ قوره‌یش ده‌بی‌ت، و هه‌والی نا‌کوکی و شه‌ر‌زکردنی

^١ تاریخ الدعوة الى الاسلام، لا ١٣٦٦.

^٢ نەبۆبکر الصدیق، محمد مال الله، لا ٣٥٠.

ریزه‌کانی موسلمانان، نه‌مه‌ش له‌وه‌وه بوو که هه‌ولێ دا متمانه کز بکات له‌نیوان سه‌رکرده‌وه
سه‌ربازه‌کانیدا کاتێ که پێغه‌مبه‌ری ووت: (هه‌رچی خه‌لکی هه‌رچی و په‌رچی یه‌ کۆت
کردۆته‌وه... من وای بۆ نه‌چم را‌ده‌که‌ن و پشتت لێ هه‌ل‌ده‌که‌ن)!! به‌لام وه‌لام‌دانه‌وه‌ی صدیق-
خوای لێ رازی بێ - زۆر تیز و کاریگه‌ر بوو له‌سه‌ر ده‌روونی عوروه، و نه‌م هه‌ل‌وێسته‌ش له
نه‌وجی سه‌ربه‌رزى ئیمانیدا بوو که خوای گه‌وره له‌و باره‌یه‌وه ده‌فه‌رموێت (وَلَا تَهْتُوا وَلَا تَخْزُوا
وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)^۱، واته: خۆتان به‌که‌م مه‌زانن و غه‌مبار مه‌بن، هه‌ر ئێوه
سه‌رکه‌وتوو ده‌بن نه‌گه‌ر به‌پراستی باوه‌ر دار بن).

ب-هه‌ل‌وێستی ده‌رباره‌ی-ناشته‌وایی:

کاتێ که‌به‌ته‌رسته‌کان گه‌یشته‌ن رێکه‌وتن له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ری خوادا -ﷺ- به‌سه‌رۆکایه‌تی
(سوهه‌یلی کو‌ری عه‌مه‌ر) نه‌بویه‌که‌ر - خوای لێ رازی بێ - چاک گوێی شل کردبوو بۆ به‌نده‌کانی
ئه‌و رێکه‌وتن نامه‌یده‌دا که‌له‌گه‌ڵ ئه‌و ناعه‌داله‌تی و نا‌په‌زایی یانه‌ی به‌رواله‌ت له‌ناو خاله‌کانیدا
هه‌بوو به‌رامبه‌ر به‌ موسلمانه‌کان، به‌لام ئه‌و چاک له‌وه د‌ل‌نیا‌بوو که پێغه‌مبه‌ری -ﷺ- له‌سه‌ر
هه‌ق و له‌وه‌حی و نیگاوه نه‌بی‌ت له‌ خۆیه‌وه هه‌یج نا‌کات و شتێکی کردوه که خوا پێی پێشان
داوه.

می‌ژوو نووسه‌کان باسی ئه‌وه ده‌که‌ن که عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب - خوای لێ رازی بێ -
هات بۆلای پێغه‌مبه‌ری خواوه -ﷺ- نا‌په‌زایی خۆی به‌رامبه‌ر به‌ به‌نده‌کانی رێکه‌وتن نامه‌که
ده‌رپری و به‌ پێغه‌مبه‌ری خوا ووت: ئایا تۆ پێغه‌مبه‌ری خوا نیت؟ فه‌رمووی: به‌لێ، ووتی: ئه‌ی
ئێمه موسلمان نین؟ فه‌رمووی: به‌لێ، ووتی: ئه‌ی ئه‌وان بێ باوه‌رنین؟ فه‌رمووی: به‌لێ، ئه‌ویش
ووتی: (فَعَلَامَ نَعطى الدنیه فی دیننا) واته: ده‌ی ئێتر بۆچی ئه‌م سه‌رشو‌ری یه‌ له‌ ئاینه‌که‌ماندا
قبو‌ل بکه‌ین؟ پێغه‌مبه‌ری خوایش -ﷺ- فه‌رمووی: (انا رسول الله ولست أعصیه) واته من
پێغه‌مبه‌ری خوام و سه‌رپێچی ئه‌و نا‌که‌م).

له گيرانه وهيه کي تر دا فرموويه تي: (انا عبدالله ورسوله لن اخالف امره ولن يضيعني) واته: من بنده و پيغه مبهري خوام و سه ريپجي و فرمانه کاني ناکه م و خوايش من نافه وتيني و پشت گويم ناخات.^۱

عمریش پتي ووت: نهی تو باسی شهوت بو نه کردین که ده چین و به ده وری که عبه شدا ده گه پين و تواف ده که ين؟ فرمووی (بلی، فاخلبرتك انا تا تي تذی العالم؟ واته: به لي، به لام نایا و تم نه مسال؟ ووتی: نا، فرمووی: ده تو ديت و ته وافیش ده که يت).

عمر - خوی لی رازی بی - ده لیت: پاشان چوم بولای نه بوو به کر و پيم ووت: (نهی نه بویه کر نایا - محمد - پيغه مبهري خوانی یه؟ ووتی: به لي، ووتی: نهی نیمه موسلمان نین؟ ووتی: به لي، ووتی: نهی نه وان بی باوه ر نین؟ ووتی: به لي، ووتی: دهی نیتر بوجی سه رشوري قبول بکه يت له ناینه که ماندا؟ نه بویه کر - خوی لی رازی بی - وه که نه وهی ناموزگاری عمر بکات که واز لهو نه یاری و قسانه بهيتی ووتی: دان بگره به خوتدا، نه گهر شاهیدی به ديت نهو پيغه مبهري خواجه و راستیش نه وهیه که نهو خواجه پي ده لي، نه ویش سه ريپجي و فرمانی خوا ناکات و خوايش نهو نافه وتيني و پشت گویم ناخات.^۲

(سبحان الله) وه لامه که ی نه بویه کر بو عمر، کتومت وه که وه لامه که ی پيغه مبهري خوا - دابوو بو نه بویه کر به بی نه وهی وه لامی پيغه مبهري بیستبی، و نه بویه کر له عمر زیاتر ووته کانی له گهل ووتی خواو پيغه مبهردا ریک ده که وتن، به لي عمر له (گوفتاره کانیدا) له گهل خواو پيغه مبهردا ریک بوو، پله ی باوه ر کردنی دل و له پله ی گوفتار زور جیاتره، چونکه (صديق) - خوی لی رازی بی - له بیر ویاوه و باوه ر کردنی شدا له پيغه مبهري خواوه وهی گرتبوو له هه موو قسه و گوفتارو کرده وهیه کیدا.^۳

پاش نهو پروداوه گرنگه، نه بویه کر هه رجاری باسی ریکه وتن نامه ی حوده ییبه ی بکر دایه به سه رکه وتنی مه زنی ناو زده ده کرد و دهی ووت: له نیسلامدا هیچ سه رکه وتنيک (فتح) نه وه نده ی سه رکه وتنی (حوده ییبه) گه وره نه بووه، به لام چی ده لیت خه لکه که کورت بین بوون و نه یان

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (۲۴۶/۳) تاريخ الطبري (۳۶۴/۲).

^۲ السيرة النبوية لابن هشام (۳۴۶/۳).

^۳ الفتاوى لابن تيمية (۱۱۷/۱).

دهزانی چی له نیتوان محمد و پهروهرد گاریدایه، بهنده کان پهله پهله ده کهن، بهلام خوا وهک بهنده کان پهله پهله ناکات تا ویسته کانی دینه دی.

له سالی کۆچی مالتاوا اییدا - حجه الوداع - بینیم سوهیل ی کوری عه مر له لای شوتینی راپور بانی سه رپرینه کهدا - ملی ولاخیککی گرتووه له پیغه مبهری خوی نزیك ده کاته وه و پیغه مبهری خوایش به دهسته کانی خوی بۆی سر ده بری، و بانگی سدرتاشی کرد و سه ریان تاشی، سهیری سوهیلیم ده کرد که چۆن هه ر ته له موویهک له سهری پیغه مبهری خوا - سهری ده کهوته خواره وه شه دهیگر ته وه ده یخسته سه رچاوی، بیری نه و کاته شه ده کرده وه که له (خوده یبیه) دا نهی ووت: نانوسم (بسم الله الرحمن الرحيم) یان (عهد رسول الله) و سوپاسی نهو خواییم کرد که رینموونی کرد بۆ سه ر پیتبازی نیسلام.

بهراستی نه بو به کری صدیق - خوی لی رازی بی - شیری ناو هاوه لآن بوو له پاده رپرین داو عاقل ترینیان بوو.

پینجه م: له جهنگی خه بیهر و په لی نه جد و به نی فزاره دا:

أ/له خه بیهر دا:

پیغه مبهری خوا - سهری - ئابلۆقه ی خه بیهری دا و خوی ئاماده کرد بۆ جهنگ له گه لیان یه که م سه ر کرده ناردی نه بو به کر بوو - خوی لی رازی بی =، که ناردی بۆ لیدانی هه ندی له پیگه و قه لای خه بیهر و مهردانه جهنگا به لام سه رکه و تن به ده ست نه هات، پاشان عمری نارد و نه ویش مهردانه جهنگا به لام هه ر سه رکه و تن به ده ست نه هات، پاشان فه رموی: سه یینی ئالا که ده ده مه دهستی پیاویک که خواو پیغه مبه ره که ی خو ش ده ویت، نه ویش عله ی کوری نه بو تالب بوو - خوی لی رازی بی - ^۳، و هه ندی له هاوه لآن راویژیان کرد به برینی دارخورماکانیان تا زیاتر له جوله که کان نزیك ببینه وه و پیغه مبه ریش - سهری - قبولی کرد.

دهستیان کرد به برینی دارخورماکان، به لام نه بو به کر به وه پازی نه بوو بۆیه چوو بۆلای پیغه مبهری خواو راویژی نه وه ی بۆ کرد که با دارخورماکان نه برن چونکه نه وه زیانیکی گه وره یه

^۱کنز العمال ۳۰۱۳۶، نقلا عن خطب ابی بکر الصديق-محمد عاشور، لا ۱۱۷۱.

^۲تاریخ الخلفاء للسيوطي، لا ۶۱.

^۳فتح البلدان (۶۲/۱).

و له سامانی موسلمانان ده که ویت چونکه به زوری یان به خوشی هر ده گیرین، پیغه مبه ریش پایه که ی لی قبول کرد و فرمانی دا هاوار بکن یتړ دار نه پر نه وه و موسلمانان کانیش وازیان هیئا له دارپرن.^۱

ب/له (نه جد) دا:

(ابن سعد) له نه یاسی کوری سه له مه و نه ویش له باوکی یه وه ده گیر یته وه و ده لیت: (پیغه مبه ری خوا پهلکی - سریه - نارد به سه رکړدایه تی نه بویه کر بۆ نه جد، شه و دامن به سه ر هندی له (هوازن) دا و به دهستی خوم حوت که سم لی کوشتن و ووتله ی پهنی مان (امت، امت) واته بره بره بوو.^۲

ج/له بهنی فزاره دا:

نیمام احمد ده گیر یته وه له پتی نه یاسی کوری سه له مه وه و نه ویش له باوکی یه وه و ده لی: باوکم بوی گیر امه وه ووتی: له گه ل نه بویه کری کوری ابی قوحافه دا ده چوین که کردبوی به نه میر به سه رمانه وه و دامن به سه ر (بنی فزاره) دا و هر که له ناو نزیك بوینه وه دابه زین و سه ر خه ویکمان شکاند - تعریس -^۳

پاش نه وه ی نویژی به یانیمان کرد، دامن به سه ریاندا له سه ر ناوه که شه ر له گه ل هه موو نه وانه ی پتیان ده گیشتن ده کرد، سه له مه ده لیت: پاشان ده بینم کومه لکی زور که ژن و مندالیشان تیدا بوو به ره و کیوه که هه لدین، منیش چووم بویان و تیریکم به سه ریاندا ته قاند و که وته نه و دیویان وه موو یان وه ستان و منیش گشتیانم دایه به ری خوم هیئامنه وه بۆلای نه بویه کر، له ناویاندا ژنیکم بینی جلیکی نه ستوری له به ردا بوو و کچیکی خویشی پی بوو که به جوان ترین کچی عه رب دا ده نرا، و نه بویه کر نه و کچه ی به خشی به من.

و ده ستم بۆ نه برد تا هیئامه وه بۆ مه دینه و نه و شه وه ش که له مدینه بووم لیی نزیك نه بوومه وه، به یانی یه که ی له بازاردا پیغه مبه ری خوام پیگه یشت پتی ووتم: نه ی سه له مه نه و نافرته م پی ببه خشه، منیش ووتم: سویند به خوا نه ی پیغه مبه ری خوا خوم زورم حه ز لی یه تی

^۱ المغازی للواقدي (۶۴۴/۲).

^۲ الطبقات الكبرى (۱۲۳/۱) أبو داود، کتاب الجهاد باب الاثبات (۴۳/۳).

^۳ احمد (۴۳۰/۴). الطلبات (۱۶۴/۴).

و لیښی نزیك نه بوومه ته وه، ده لئی: پیغه مبهري خوا - ﷺ - بئ دهنګ بوو- وازی لئ هیښام و له
 پژوی داهاتوودا پیم گه یشته وه له بازار و پئی و وتم: (ته ی سه له مه نه و نافرته م پی ببه خشه)
 منیش و وتم: نه ی پیغه مبهري خوا - ﷺ - سویند به خوا دهستم بؤ نه بردووه و با بؤ تو بیت،
 پیغه مبهري خوا - ﷺ - دای مه ککه یی یه کان که کومه لئ دیلی موسلمانان کانیاں له بهره ده ستدا
 بوو، نه و انیش بهرام بهر نه و کچه بهر له لایان کردن.^۱

شه شم / له عمره گیرانه وه و له (ذات السلاسل) دا

أ- له عمره گیرانه وه دا: نه بوبه کړی صدیق - خوای لئ رازی بئ - یه کئ بوو له و
 موسلمانان نه ی که له گه ل پیغه مبهري خوا دا - ﷺ - چون بؤ گیرانه وه ی نه و عمره یه ی که پیشتر
 بئ باوه ران نه یان هیشتبوو بیکه ن.^۲

ب/ له پهلئ (ذات السلاسل) دا:

رافعی کورپی عمری تانی - خوای لئ رازی بئ - ده لئیت: پیغه مبهري خوا سوپای (ذات
 السلاسل) ی خسته رئ به سه روکایه تی عمری کورپی عاص - خوای لئ رازی بئ - و زاتول
 سه لاسیل شوینیکه نزیکه له دؤلی قهرس و ده پژو ریگه له مدهینه وه دووره و نه بوبه کړو عمر و
 کومه لئ هاوه لئ به ریزی له گه لدا نارد، نه و انیش بهرئ که و تن هه تا گه یشتنه که ژئ (ته ی)،

عمری کورپی عاص - خوای لئ رازی بئ - و وتی شاده ی پیاوئ دیاری که ن با له م
 ناوچانه دا رئ پیشانده رمان بیت، و وتیان: که س نانسین وه ک رافعی کؤی عمر بیت چونکه
 له سه رده می نه فامیدا له م ناوچانه دا به تنه نیا رئ گری و چته یی کردووه.

رافیع ده لئیت: پاش نه وه ی له غذا که گه راپینه وه و گه شتینه وه نه و جیگه یه ی خو مان
 نه بوبه کرم بهرچاو که و ت که عه بایه کی فده کی له بهر دابوو و هه رکاتئ سواری و لاخه که ی بوايه
 به شتئ (وه کو قو بچه) کؤی ده کردنه وه و هه رکاتئ دابه زیایه بهر له لای ده کرده وه، و هاتم بؤ لای
 و پیم وت: نه ی خاوه نی عه بای جوان و کؤکراوه، من به چاوئ کی تایبه تیه وه له ناو هاوه له کانتدا

^۱ احمد (۴۳۰/۴) الطبقات (۱۶۴/۴).

^۲ تاریخ الدعوة الاسلامیة، لا ۱۴۲.

سەبىرى تۆ دەكەم، شىتېكم پى بلى لهئىئووه فىربىم ئەگەر لەبەرى بکەم وەك ئىئوهم لى بى و با زۆر درىژ دادې نەبى بىرم دەچىتەوه.

ئەبوبەكر وتى: پىنچ پەنجەكەى خۆتت لەبەرە؟ وتى: بەلى، وتى: شاىهەتى بدە كە هىچ خواىەك نىه تەنها (الله) نەبىت، و محمدىش بەندە و پىغەمبەرى خواىە و پىنچ فەرزەى نوڤىش ئەنجام بدە، ئەگەر پارەت هەبوو زەكاتى لى دەربەكە، و حەجى مالى خوا بکەو پۆژوى مانگى رەمەزان بگرە، نایا لەبەرت كردن؟.

وتى: بەلى، وتى: شىتېكى تىرىش تابۆت دەكرى ئەمىرى دوو كەسىش مەكە، وتى: بۆ ئەمىرى و گەورەبى بىجگە ئىئو ئەى خەلكى خانوبەرە دامەزراوەكان بۆ كەسى تر هەبە، ئەبوبەكرىش وت: لەوانىه پۆژى بىتە پىشەوه كە خەلكانىتېكى زۆر لەتۆ خوارترىش هەلپەى بۆ بکەن، كاتى خواى گەورە و (عز و جل) پىغەمبەرى خواى نارد، خەلكى هاتنە ناوئىسلامەوه، هەندى لەبەرخواى (عز و جل) هاتنە ناو ئىسلام و خواىش هىداىهەتى دان، هەندى تر لەترسى شمشىر موستلمان بوون، بەلام هەر هەمووشىيان سەربە كۆمەلى خواىن و هەمووشىيان لەژىر سايەى خوادان و پارىزراون، و مەروڤىش كە دەبىتە (ئەمىر)، خەلكى زۆلم و زۆر لەبەكەرى دەكەن و ئەوىش تۆلە لە هەندى ناكاتەوه بۆ هەندىكى تر و خواىش تۆلە لەو دەكاتەوه، كەسى لەئىئو دەبىنى سەرى مەرى دراوسىكەى داگرده كرىت پىنى ناخۆشە و پەگى لاملسى سور هەلنەگەرى، خواىش لەپشتى دراوسى كەبەوهەبەتى^۱

ئالەم نامۆژگارەى صدېقەوه - خواى لى رازى بى - پەندو نامۆژگارى زۆرى تىداىه بۆ نەوهكانى موستلمانان كە هاوەلىكى بەرىزى و ئەبوبەكر كە پەروەردەكراوى دەستى ئىسلام و دەستى پىغەمبەرى خواىە - ﷺ - گەنگەرىيان:

۱- گەنگى پەرسشەكان: نوڤى كە كۆلەكەى ئاىنەو زەكات و پۆژو حەجكردن.

^۱ مجمع الزوائد (۲۰۲/۵).

۲- ھاڻاي بەرپرسيارىتى نەكردن (مەبە بە ئەمىر) ھەروەك چۆن پىتغەمبەرى
خواش نامۆزگارى ئەبۇ زەرى غەفارى كىردو پىتى فەرموو: (وانها امانة و انها يوم القيامة خزي
و ندامة، الامن اخذها بحقها)^۱

واتە: ئەي ئەبۇزەر داۋاي ئەمىرى مەككە، چونكە سپاردەيە و لە پۆژى دوايشدا سەرشۆرى
و پەشىمانى يە، مەگەر بۆكەسى بەھەقى خۆي پىتى ھەستىت.

لەبەر ئەو ئەبۇبەكرى تىگەيشتوو لە ووتەكانى عىدى خۆشەيىستى - ﷺ -
لەگىپانەودەيەكدا دەلىت: (وان يك أميراً فانه اطول الناس حساباً، واغظهم حساباً، ومن لا
يكن أميراً فانه أيسر الناس حساباً، و أهونهم عذاباً).^۲

واتە: ھەركەسى بەرپرس يىت لىپرسىنەوئى قىامەتى لە ھەمووان دوورو درىژترەو سزاكەشى
لەھەمووى سەخت ترە و ھەركەسى بەرپرس نەيىت ئەو لەھەمووكەس ئاسانترە لىپرسىنەوئى و
سزاشى لە ھەمووان سوكتەرە، ئەمەيە تىگەيشتنى -صديق- خۆي لى رازى بى- بۆ مەقامى
بەرپرسيارىتى.^۳

۳- خۆي گەورە ستەمكردنى لەسەر خۆي ھەرام كىردووە، و بەرگرىشى كىردووە لە بەندەكانى
كە ستەم لەيەكتەر بىكەن، چونكە ستەم دەيىتە تارىكايى بۆ خاوەنەكەي لە پۆژى دوايى دا و
بەرگرى كىردووە لەستەم كىردن لە باوەرداران وەك خوا لە فەرموودەيەكى قودسىدا دەفەرموئىت:
(من آذى لي ولياً فقد اذنته بالحرب) واتە: ھەركەسى دۆست و خۆشەيىستىكى من ئازار بدات
ئەو جەنگى لەگەلدا پادەگەيەنم، ئەوانە لەژىر پەناو سايەي خوادان و خوايش توپە دەيىت
لەبەرخاتر ژىرسايەكانى.^۴

^۱مسلم، كتاب الأمانة، ۱۸۲۵.

^۲استخلاف ابى بكر الصديق، جمال عبدالهادى، لا ۱۳۹.

^۳مسند امام احمد (۲۵۶/۶).

^۴استخلاف ابى بكر جمال عبدالهادى، لا ۱۴۰.

۴- له سه رده می ید که می نیسلامدا چاکترینی خه لکی ده بوونه بهرپرس، به لام پاش نهوان نه میره کان زور بوون و که سانیک و هریان گرت که شایانی نه بوون و نه م جوړه بهرپرسیاریتی یه ناسانه و نریکه و هری بگری که سانی که شایان نه بن پتی.^۱

۵- له جهنگی (ذات السلاسل) دا هلویتستیکی دیاری صدیق- خوی لی رازی بی - به دی ده کهین له ریزگرتن له کهوره و سه رکرده کان، که نه مهش نهوه ده که یه نیت نه بویه کر - خوی لی رازی بی - خاوه نی دهرونیکی زور به هیژ و توانایه کی هه لکه وتوو له بینا کردنی پیاواندا ، و ریزگرتن و بهرز راگرتیان.

له عه بدوللای کوری به ریده وه ده گپرنه وه که ووتوویه تی: (له جهنگی (ذات السلاسل) دا پیغه مبهری خوا عه مری کوری عاصی - خوی لی رازی بی - کرد به نه میر و نه بویه کر و عمریشی له که لدا نارد و هه ر که یشتنه شوینی جهنگه که (عه مر) فهرمانی ده رکرد به هیچ شیوه که ناگر نه که نه وه، (عه مر) زور تو په بوو ویستی ناگر بکاته وه، نه بویه کر نه هیشت و پتی را که یاند که پیغه مبهری خوا نه یکردوه به سه رکرده و بهرپرس به سه رته وه مه گه ر له بهر نه و زیره کی یه له جهنگدا، و عمریش - خوی لی رازی بی - هیژر بوویه وه.^۲

حهوتم: فه تخی مه که و تانیف و حونهین.

۱- له رزگار کردنی مه که دا له سالی ۸۱ کوی:

هوی رزگار کردنی مه که له دوی ناگریهستی حوده ییبه وه بوو وه (ابن إسحاق) باسی کردوه و ده لی: زوهری بوی گپرامه وه له عوروهی کوری زویپروه نه ویش له میسوهی کوری مه خره مه و مهروانی کوری هه که م که هه ردو وکیان بویان گپراوه ته وه و توویانه: یه کی له بهنده کانی ناشتی نامه ی حوده ییبه نه وه بوو که هه ر تیره یه بوی هه یه بیته هاویه یانی محمد، بو هه موو تیره یه کیش هه یه بیته هاویه یانی قوره ییش، خوزاعه په لاماری داو خوی که یانده

^۱ هه مان سه رچاوه ی پیثشو، ۱۴۰۶.

^۲ الحاکم فی المستدرک و قال: حدیث صحیح الاسناد و قال الذهیبک صحیح. کتاب المغازی (۴۲/۳).

هاو په يانیتى و محمد و (بهنى به کر) يش خويان هه لدايه نيو هاو په يانیتى قوره يش، نزیکى هه قده تا هه ژده مانگ بهو شيوه يه مانه وه.

پاشان (بهنو به کر) شه ويکیان هيژ شيان برده سهر خوزاعه و له سهر ئاوى وه تير - که نزیکه له مه که وه - و قوره يش ووتى: محمد پيمان نازانيت و بهم شيوه کهس نامان بينيت به چهک و تفاق هاو کار بيان بکهن و نه مهش وهک قينیک له پيغه مبهري خوا - ^(۱).

عه مری کورې سالميش له خوزاعه يی يه کان خوۍ گهيانده مه دينه بهم پارچه شيعره داوای پشتگيرى و هاو په يانه تى يه که يان کرد ووتى:

حلف ابينا وابيك الاتلدا

اللهم انى ناشد محمداً

وادع عباد الله يأتوا مددا

فانصر هداك الله نصراً اعتدا

پيغه مبهري خوا - ^(۲) - پيۍ فهرموو: (نصرت يا عمرو بن سالم).^۱ واته: سهرت ده خهين

نهى عه مری کورې سالم.

پيغه مبهري خوا - ^(۳) - و هاوه لانی خويان ناماده کرد بۆ ده رچوون به رهو مه که، هه واله که يان به نهينى هيژته وه، و له خواى گه وره پارايه وه که کو تيرايى بى باوه رانى مه که دابهينى تا له نا کاودا سوپای ئيسلام شارى مه که پرگار بکات قوره يش ترسى نه وه لى نيشت که پيغه مبهري - ^(۴) - بهر وودا وه کهى زانيبيت، بۆيه نه بوسوفيان خوۍ گهيانده پيغه مبهري خوا پيۍ ووت: نهى محمد، په يانه کهى نيوانمان توندتر بکهو ماوه که شمان زياتر بکه، پيغه مبهري خوايش - ^(۵) - تنهها له بهر نه وه هاتوويت بوشتى له لايهن نيو وه پرووى داوه؟

ووتى: په نا به خوا، ئيمه هيژته ههر له سهر به لىن و په يمان و ريکه و تننامهى رۆژى حوده ييبهين و هه رگيز ناگو رپين و هه روا ده بين، له لای پيغه مبهري خوا چوه ده ره وه به مه به ستى بينينى هاوه لان خويان لى رازى بيت.^۲

۱ - نه بوبه کر و نه بوسوفيان:

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (٤/٤٤).

^۲ التاريخ السياسي والعسكري، د. على معطى، لا ٣٦٥. الطبري (٤٣/٣).

ئەبوسوفيان داۋاي کرد له ئەبوبەکری صدیق - رضي الله عنه - که بەلێن نامە که نوێ بکاتەو و ماوە کەشی درێژ بکاتەو، ئەبوبەکریش پێی ووت: ژێر سایەم ژێر سایە ی پێغەمبەری خوايە - ﷺ -، سۆتێد بە خوا مێروولە قاچ بەرزەکان شەرتان لەگەڵدا دەکەن یارمەتیتان دەدەم. نالێرەدا ژیری و سیاسەت مەدارێ ئەبوبەکری صدیق - رضي الله عنه - دەردەکەوێت، و بوونی باوەری پتەو بەبەرنامە راستەقینە کە ی لەسەریەتی بەدیار دەبێت، و لەبەردەم ئەبوسوفیاندا بێ ترس و بە ناشکرا دەلێت (نامادەم بەهەر شیوەیەک بوو بچەنگم لەگەڵتان ئەگەر مێروولەکانیش ببینم لەگەڵ قورەیشدا دەجەنگن چەندێ پێم بکریت یارمەتیا دەدەم. ۲- لەنێوان ئەبوبەکری صدیق و عائیشەدا:

ئەبوبەکری صدیق - رضي الله عنه - چو بۆلای عائیشە و لەوکاتەدا عائیشە گەفی بیژنگ دەکرد، و پێغەمبەری خوا - ﷺ - فرمانی پێی کردبوو کە ئەم مەسەلەیه بە نەینی بەیلتیتەو... ئەبوبەکری لێی پرسى: کچی خۆم ئەم نان و چێشتە بە چ مەبەستێ سازى دەکەیت؟ بێ دەنگ بوو، پێی ووت: ئایا پێغەمبەری خوا - ﷺ - نیازی جەنگێکی هەیە؟ ئەو هەر بێدەنگ بوو، ووتى: لەوانەیه مەبەستى جەنگ لەگەڵ بنەمالەى زەرەکان بکات -واتا رۆمەکان-؟

عائیشە هەر بێدەنگ بوو، ووتى: لەوانەیه بەسەر قورەیشدا بدات؟ ئەو هەر بێدەنگ بوو، لەوکاتەدا پێغەمبەری خوا - ﷺ - هاتە ژوورەو ئەبوبەکری صدیق - رضي الله عنه - پێی ووت: ئەى پێغەمبەری خوا - ﷺ - دەرچونیکت بەدەستەوێه؟ فەرمووی: (بەلێ)، پێی ووت: لەوانەیه بۆ رۆمە زەرەکان بێت؟ فەرمووی: (نەخێر) ووتى: دەى مەبەستت قورەیشە؟ فەرمووی: (بەلێ)، ووتى: ئەى پێغەمبەری خوا - ﷺ - ئەى لەنێوان تۆ و ئەواندا ناگر بەست نى یه؟ ئەویش فەرمووی: ئەى نەتزانێوه چیان بەسەر بەنى کەعبی -خوزاعە- دا هێناوه؟

نالێرەدا ئەبوبەکری خۆی سپارد بە پێغەمبەر - ﷺ - و خۆی ساز کرد تا لەگەڵ سەرکردهدا بێت - ﷺ - لەم کارە گەورەیدا، و سەرچەم کۆچەریان و پشتیان لەگەڵیدا رۆشتن و کەسیان لێی دوانەکەوت.^۱

^۱ مغازی الواقدی (۷۹۶/۲).

۳- نه‌بویه‌کری صدیق و چوونه ناو مه‌ککه‌وه:

هەر که پیغه‌مبه‌ری خوا - (ع) - له‌سالی (فتح) دا خۆی کرد به ناو شاری مه‌ککه‌دا و نه‌بویه‌کریش له ته‌نیشتی‌هوه بوو، نافرته‌تانی ده‌بینی که روومه‌تی و لا‌خه‌کانیان ده‌پنی، پیغه‌مبه‌ری خوا - (ع) - زهرده‌یه‌ک گرتی و ووتی: ئە‌ی نه‌بویه‌کر (حسان) لهم باره‌یه‌وه چی ده‌لیت؟

نه‌بویه‌کریش شیعه‌که‌ی ووت:

عدمنا خیلنا ان لم تروها تنثير النقع موعدها كداء
یبادین الاسنة مصغیات علی اكتافها الاسل الظباء
تظل جیادنا متمطرات تلطمهن بالخمر النساء.^۱

پیغه‌مبه‌ری خوایش - (ع) - فەرمووی: (ادخلوها من حیث قال حسان)

واته: به‌و شیوه‌یه‌ی حسان ده‌لیت بچنه ناو شاره‌وه.^۲، ئە‌م به‌خششه‌گه‌وره لهم که‌ش و هه‌وا مه‌زنه‌دا به موسلمان بوونی (أبو قحافة) باوکی نه‌بویه‌کر تاجی له‌سه‌ر نرا بۆی.^۳

ب/له‌هونه‌یندا:

موسلمان‌ه‌کان له‌جەنگی هونەین دا وانه‌یه‌کی تالیان چه‌شت، هەر له‌سه‌ره‌تای جه‌نگه‌که‌وه توو‌شی شکست هاتن، تاوایان لی‌ هات له‌تاو نا‌ره‌حه‌تی کتو‌پ‌یه‌کان هه‌ریه‌که‌و به‌لایه‌که‌دا هه‌ل‌ده‌هاتن، وه‌ک ئیمامی ته‌به‌ری ده‌لیت: واپ‌رشو‌ب‌لا‌و بوونه‌وه که‌س نه‌ی ده‌په‌رژایه‌ سه‌ر که‌س.^۴

تا وای لی‌ هات پیغه‌مبه‌ری خوا - (ع) - هاواری ده‌کرد و ده‌یفه‌رموو: (أین انتم الناس؟! هلموا الی‌ اننا رسول الله اننا محمد بن عبدالله یا معشر الانصار، اننا عبدالله ورسوله...) واته: بۆ‌کو‌ی ئە‌ی خه‌ل‌کینه؟! به‌ره‌و من وهرن، من پیغه‌مبه‌ری خوام، من محمدی کو‌پی عبدالله م، ئە‌ی کۆمه‌لانی پشتیوانان من به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوام...

پاشان عباسی مامی بانگ کرد، که ده‌نگی گه‌وره بوو، پی‌ی فەرموو: (یا عباس، ناد، یا معشر الانصار، یا اصحاب السمره).^۱ واته: ئە‌ی کۆمه‌لی پشتیوانان، ئە‌ی ئە‌وانه‌ی له‌ژێر دا‌ره‌که‌دا به‌یعه‌تتان پی‌ دام).

^۱الحاکم فی المستدرک، صحیح الاسناد ووافقه الذهبی (۷۲/۳).

^۲هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پی‌شوو (۷۲/۳).

^۳تاریخ الدعوة الاسلامیة، لا ۱۴۷.

^۴تاریخ الطبری (۷۴/۳).

نهمه حالی موسلمانان بوو له سه ره تاي جهنگه كه وه، پيغه مبهري خوا كهس له دهوري نه مايه وه ژماره يه كي كم نه بيت، كهس خوي نه گرت و ناراميان نه بوو جگه له دهسته يه كي كم نه بيت له هاوه لان كه نه بوبه كر پيشه نكيان بوو، پاشان خوي گه وړه سه ركه وتني پي خه لات كردن سه ركه وتنيكي سه ربه رزانهي پشتگيري كړاو.^۲

ناليره شدا هه ندي هه لويستی صديق - رضي الله عنه - هه يه، له وانه:

۱- فتواداني نه بوبه كر له حوزوري پيغه مبهري خوادا - (عليه السلام) -:

نه بو قوتاده ده لیت: جهنگي حونه ين بوو، ده بينم جهنگاوه ريكي موسولمان جهنگ له گه له يه كيك له بيباوه پاندا ده كات، يه كيكي تر له بيباوه پان ده يويست له دواوه به دزيه وه بيكوژيت، منيش به راكردن خوم گهيانده نه وه ي دواوه و شمشير لي هه لكيشام بمكوژيت و منيش دام له دهستي دهستيم قرتاند و نه ویش هيچي بو نه كرا باوه شي پيدا كردم و به توندي و له خوم ترسام، پاشان به چوكدا كهوت و منيش كوشتم، موسولمانان به ره دواوه هه لاتن و منيش له گه ليان هه لاتم، ده بينم عومري كوري خه تاب (عليه السلام) له نيو خه لكه كه دايه، وتم: نه ري نهو خه لكه چيپانه؟ وتي: خوا فرماني دواوه، پاشان خه لكه كه خويان گهيانده پيغه مبهري خوا (عليه السلام).

پيغه مبهري خوا (عليه السلام) فرموي: «من اقام بينة على قتيل قتله، فله سلبه»^۳.

واتا: هر كه سيك شايهت و به لگهي هه بيت كه بيباوه ريكي كوشتووه، نه وه هه موو شته كاني نهو كوژراوه بو نه وه.

رويشتم به لگهي كه، نيشانه يه كه بدوزمه وه كه بيسه لمنيت نهو كوژراوه ي خوم هي منه، كه سم دهست نه كهوت شايهتيم بو بدات، لهو لاه بو خوم دانيشتم، پاشان پيم باش بوو بو پيغه مبهري خوي باس بكه و باسم كرد، له ويدا پياويك وتي: شمشير نهو كوژراوه لاي منه، با بو من بيت، نه بو به كرى صديق (عليه السلام) وتي: نه خير، نايدات به (توصه ييغ) ي بالنده يه كي بي

^۱ سلم كتاب، الجهاد والسير، باب في غزوة حنين (۱۳۹/۳) ژماره ۱۷۷۵.

^۲ مواقف الصديق مع النبي في المدينة لا ۳۴.

^۳ مافق الصديق مع النبي في المدينة: لا ۴۳.

غیرهتی قوره‌یش و شیرتیک له شیره‌کانی خوا بی به‌ش بکات که له پیناوی خوا و پیغه‌مبه‌ردا جه‌نگاوه. نه‌بو قوتاده ده‌لیت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) شمشیره‌کی دا به من و به پاره‌ی نه‌بو شمشیره باخیکم پی کری و نه‌بو یه‌که‌مین پاره‌یه‌ک بو له نیسلامدا بیته گیرفانی من^۱.

نهم شیوازی ده‌مکوت کردن و نه‌هیشتن و فتوادان و سویند خواردنی نه‌بو به‌کره له جزوری پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، پاشان پیغه‌مبه‌ریش (ﷺ) به قسه‌ی نه‌بو بکات و باوه‌پیشی پی بکات و کار به فتواکه‌ی بکات، ریژیکی مه‌زنه بوی، که‌سی دیکه شتی وای پی نه‌کراوه^۲.

له‌و به‌سهراته‌ی پیشودا نه‌بو تیبینی ده‌که‌مین که تا چ پادده‌یه‌ک نه‌بو قوتاده (ﷺ) گیانی برا موسولمانه‌کانی پارارستوه، به هەر ناره‌حه‌تیه‌ک بووه نه‌بو بی‌باوه‌په‌ی له کۆل کردووه‌ته‌وه و کوشتوویه‌تی... وه له هه‌لۆیسته‌که‌ی نه‌بو به‌کری صدیقدا (ﷺ) ده‌رده‌که‌ویت که تا چ پادده‌یه‌ک سوور بووه له‌سهر سه‌رخستنی هه‌ق و پاراستنی مافه‌کان و به‌رگری کردن لی، به‌لگه‌یشه له‌سهر پته‌وی باوه‌په‌ی و نه‌بو په‌ری یه‌قین و دلنیا‌یی و ریژلینانی له په‌یوه‌ندی برابه‌تی موسولمانانه و نه‌مه‌ش شوینه‌واریکی به‌رز و بلند بۆ نه‌بو به‌کری صدیق (ﷺ)^۳.

۲- صدیق و هونراوه‌که‌ی عه‌باسی کوری مه‌رداس:

عه‌باسی کوری مه‌رداس کاتیک به‌شی خۆی وه‌رگرت له ده‌سکه‌وته‌کانی حونه‌ین، به

دلی نه‌بو، بۆیه به‌شیره‌وه گله‌یی له پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کرد که که‌می پیداه، وتی:

كانت نهاباً تلافيتها	بکری علی المهر في الاجرع
وايقاظی القوم ان یرقدوا	إذا هجع الناس لم أهجع
فاصبح نهبي ونهب العبيد	بين عينة والاقرع
وقد كنت في الحرب ذا تدرع	فلم اعط شيئاً ولم أمنع
الا افانل اعطيتها	عديد قوائمها الاربع
وما كان حصن ولا حابس	يفوقان شيخي في المجمع
وما كنت دون امری منهما	ومن تضع اليوم لا ترفع

^۱ البخاري كتاب المغازي (۱۱۹/۵) ژماره ۴۳۲۲.

^۲ الرياض النظرة في مناقب العشرة لابي جعفر محب الدين لا ۱۸۵.

^۳ التاريخ الاسلامي للحميدي (۲۶/۸).

مانای هۆنراوه که به کورتی باس لهوه دهکات و دهلیت من جهرگ قایمانه شهرم کرد و ههله هاتم کهچی وهک خه لکی ترم بهرکهوت.

پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمووی: «اذهبوا به، فاقطعوا عني لسانه»، واتا: «برۆن له باتی من زمانی برین» و تهوانیش نهوهندهی تریان له غه نیمه دایه تا پازی بوو، مه بهستی پیغه مبهری خوا (ﷺ) ههر نهوه بوو که پازی بکهن تا بی دهنگ بیت^۱.

پاش نهوه عباس هات بۆ لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) و نهویش پیی فرموو: ئایا تۆ وتووته: فاصبح نهبی ونهب العبيد بين الاقرع والعينه ؟ نهبو بهکر وتی: بين العينه والاقرع، پیغه مبهری خوا فرمووی: ههردووکیان یه کیکن، نهبو بهکر وتی: شایهتی نهدهم که تۆ نهوهی که خوی گهوره ده بارهت ده فرموویت: ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ^۲ إِنْ هُوَ

إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْءَانٌ مُّبِينٌ﴾ (یس: ۶۹)

واتا: شیعرمان فیر نه کردووه و ناییت شیعر بزانیته نهو تهنها یادخه رهوهیهکی ناشکرایه.

ج- له تانیف دا:

له گه مارۆدانی شاری تانیف دا هاوه لانی پیغه مبهر شههید و برینداریان لی کهوتهوه، بۆیه پیغه مبهری خوا (ﷺ) گه مارۆکهی سهر تانیفی هه لگرت و گه رایهوه بۆ مه دینه، یه کیکن لهوانه ی لهوی شههید بوو عبدالله ی کورپی نهبو بهکر بوو (خوا له خۆی و له باوکی پازی بیت) تیریکی بهر کهوتبوو، ههر بهو تیره گیانی سپارد پاش له دنیا ده چوونی پیغه مبهری (ﷺ)^۲. پاش نهوهی شاندى (شه قیف) له تانیفه وه هاتن بۆ مه دینه تا موسولمان بوونی خۆیان ناشکرا بکهن و ههر که وه فده که له دووره وه ده رکهوت خیرا ههر یه که له نهبو بهکر و

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (۱۴۷/۴).

^۲ السيرة النبوية لابن هشام (۱۴۷/۴).

موغیره دهیان ویست مژده‌ی هاتنیان به پیغهمبه‌ری خوا بدهن، نه‌بو به‌کری صدیق (علیه‌السلام) سهرکه‌وت به بردنی نه‌و مژده‌یه^۱.

پاش نه‌وی موسولمان بوونی خو‌یان ناشکرا کرد و پیغهمبه‌ریش (علیه‌السلام) ناوی نووسین و به‌لین نامه‌ی پی‌ پر کردنه‌وه ویستی که‌سینک بکاته نه‌میر و گه‌وره‌یان و نه‌بو به‌کر ناماژه‌ی به (عوسمانی کوری نه‌بی عاص) کرد که منداّل ترین که‌سیان بوو، نه‌بو به‌کر وتی: نه‌ی پیغهمبه‌ری خوا، من نه‌م لاوهم دیوه له ههر ههموویان زیاتر سوور بووه له‌سهر تیگه‌یشتنی نیسلام و فی‌ربوونی قورئان^۲.

نه‌م عوسمانه له هاجره به دزی گه‌له‌که‌یه‌وه کاتیک بخه‌وتنایه نه‌و خو‌ی ده‌گه‌یاندِه پیغهمبه‌ری خوا (علیه‌السلام) و پرسپاری له نیسلام لیّ ده‌کرد و قورئان فی‌ر ده‌بوو، تا نه‌وه بوو له ناین تیگه‌یشت و شاره‌زا بوو، ههر کاتیک بهاتایه و پیغهمبه‌ری خوا (علیه‌السلام) بخه‌وتایه خو‌ی ده‌گه‌یاندِه نه‌بو به‌کر، پیغهمبه‌ر نه‌م کاره‌ی زور به دلّ بوو بویه سهرسام بوو لیّی و خو‌شی ده‌ویست^۳.

کاتیک که نه‌بو به‌کری صدیق (علیه‌السلام) خاوه‌نی نه‌و تیره‌ی ناسیه‌وه له ناو وه‌فده‌که‌دا که کوره‌که‌ی پینکابوو وته‌یه‌کی وای فهرموو که مه‌زنی باوه‌ره‌که‌ی ده‌گه‌یه‌نیّت، له قاسمی کوری محمده‌وه ده‌گپ‌نه‌وه که ده‌لیّت: عبدالله ی کوری نه‌بو به‌کر له جه‌نگی تائیفدا تیریکی به‌رکه‌وت، چل شهو پاش کوچی دوابی پیغهمبه‌ری خوا نه‌ویش گیانی به‌خشی، کاتیک وه‌فدی (سه‌قیف) هاتن بۆ مه‌دینه تیره‌که‌ی هی‌نا که له لای خو‌ی هه‌لی‌گرتبوو، پی‌ نیشاندا و وتی: که‌س نه‌م تیره ده‌ناسیته‌وه که هی کی‌یه؟ سه‌عیدی کوری عوبه‌ید که برای (به‌نی عه‌جلان) بوو وتی: نه‌مه تیری منه و من خۆم سازم کردووه و به‌رم لی‌داوه و منیش تیم‌گرت.

نه‌بو به‌کری صدیق (علیه‌السلام) فهرمووی: «به‌م تیره بوو عبدالله ی کوری نه‌بو به‌کر شه‌هید کرا، سوپاس بۆ نه‌و خواجه به ده‌ستی تۆ کوره‌که‌م سهر به‌رز بوو، تۆ سهر شو‌ر نه‌بووی به

^۱ تاریخ الدعوة الاسلامیة (لا: ۱۵۱).

^۲ تاریخ الدعوة الاسلامیة (لا ۱۵۲).

^۳ خطب ابی بکر الصدیق محمد احمد عاشور (لا ۱۱۸).

دهستی نهو، نه‌مه‌ش بۆ هه‌ردووکتان باش بوو. الحمد لله الذي اكرمه ببيدك، ولم يهنك ببده، فانه اوسع لكما»^١.

هه‌شته‌م/ له‌ جه‌نگی ته‌بووک و نه‌میری جه‌ج و جه‌جی مائتاوایی:

أ- له‌ جه‌نگی ته‌بووکدا:

پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ سوپایه‌کی گه‌وره‌وه‌ که ژماره‌یان ده‌گه‌شته‌ سی هه‌زار که‌س به‌ره‌و جه‌نگی ته‌بووک که‌وته‌ پێ به‌ مه‌به‌ستی جه‌نگ له‌گه‌ڵ پۆمه‌کان له‌ شام، کاتی‌ک سوپای موسوڵمانان له‌ ناوچه‌ی (ثنية الوداع) دا کۆ بووه‌وه‌ به‌سه‌رکردایه‌تی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و له‌ویدا سه‌رکرده‌ و فه‌رمانه‌په‌وا و ئالاً به‌ده‌سته‌کانی دیاری کرد و ئالاً سه‌ره‌کیه‌ گه‌وره‌که‌ی دایه‌ ده‌ستی نه‌بو به‌کر (ﷺ)^٢ و لهم غه‌زایه‌دا کۆمه‌ڵێک هه‌لۆیستی نه‌بو به‌کر به‌دی ده‌کریت له‌وانه‌:

١- هه‌لۆیستی له‌ کاتی مرده‌نی هاوه‌ڵێک به‌ ناوی (عبدالله ذي البجادين) (ﷺ):

عبدالله ی کورپی مه‌سه‌عود ده‌لێت: له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ نیوه‌ی شه‌ودا خه‌به‌رم بوویه‌وه‌ و له‌ غه‌زای ته‌بووکدا بووین، بلیسه‌یه‌کی ناگرم به‌دی کرد له‌ لایه‌کی سه‌ربازگه‌که‌وه‌، ده‌لێت: منیش به‌ره‌و پرووی چووم و هه‌ر سه‌یرم ده‌کرد، ده‌بینم پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و نه‌بو به‌کر و عومه‌رن و ده‌بینم عبدالله ذي البجادين المزني مردوه‌، سه‌یر ده‌که‌م چالێان بۆ هه‌لکه‌ندوه‌، پێغه‌مبه‌ری خوایش له‌ لایدا بوو، نه‌بو به‌کر و عومه‌ریش نزیکیان ده‌کرده‌وه‌ لێی و پێغه‌مبه‌ر فه‌رمووی: «ادنيا اليّ اخيكما» واتا: براكه‌تائهم لى نزيك بکه‌نده‌وه‌، نه‌وانیش ته‌رمه‌که‌یان لى نزيك کرده‌وه‌ و نه‌ویش له‌ ناو گۆژه‌که‌یدا لێی وه‌رگرتن و له‌سه‌ر لایه‌ک پرایکشاند و وتی: «اللهم اني راض عنه فارض عنه»، واتا: خوايه‌ من لێی پازیم و تۆش لێی پازی به‌. پراویه‌که‌ عبدالله ی کورپی مه‌سه‌عود ده‌لێت: له‌ویدا نه‌بو به‌کر (ﷺ) و تۆ: خۆزگه‌ من خاوه‌نی نه‌و گۆژه‌ بوومایه‌^٣.

^١ خطب ابي بكر الصديق محمد احمد عاشور (لا ١١٨).

^٢ صفة الصفوة (١/١٤٣).

^٣ صحيح السيرة النبوية (لا: ٥٩٨).

ئەبو بەكر (ﷺ) ھەر كاتىك مردوويه كى نەسپاردە بىكردايە دەيوت: «بسم الله و على ملة رسول الله (ﷺ) و باليقين والبعث بعد الموت»، و اتا: بە ناوى خوا و لەسەر پىرەوى ئايىنى پىڭغەمبەرى خوا و بە دلتىيائى و زىندوو بوونەوى دواى مردن.

۲- ئەبو بەكر داوا دەكات لە پىڭغەمبەر دوعا بىكات بۆ موسولمانان:

عومەرى كۆرى خەتاب (ﷺ) دەلتىت: لە قىرچەى گەرمادا بوو دەچوین بۆ جەنگى تەبووك، لە شويتىك دابەزىن و زۆر تىننومان بوو، گومانان دەبرد كە لە تىننواندا خەرىك بوو گەروومان دەقرتا، تا وامان لى ھات خەلكى حوشترەكەى ژىر خۆى سەر دەپرى تا ناوى ناو سىكەكەى بخواتەو، پاشان ئەوى تىرى دەخستە جگەرى.

ئەبو بەكرى صدیق (ﷺ) وتى: ئەى پىڭغەمبەرى خوا، خواى گەورە ھەمىشە دوعاكانت بە خىر دەگىرىت، دەى ھاوارى تى بىكە، پىڭغەمبەرىش فەرمووى: «اتحب ذالك» ھەز دەكەيت دوعا بىكەم؟ وتم: بەلى، دەستى بەرز كەدەو بۆ ئاسمان داى نەنايەو، تا ئاسمان خۆى نامادەكرد و ھەور ھات و بارانىكى لە سەرخۆ بارى و ھەموو شتەكانان پىر كەرد لە ئاو و پاشان رۆيشتىن سەىر بىكەىن بزانىن تا كۆى بارىو دەبىنىن لەو لای سەربازگەكەمانەو نەبارىو.^۱

۳- مال بەخشىنى ئەبو بەكر لە تەبووكدا:

پىڭغەمبەرى خوا (ﷺ) زۆر ھانى ھاوئەلەكانى دەدا لەسەر مال بەخشىن و خىر كەردن لە غەزاي تەبووكدا، چونكە دەيزانى رىگەكە زۆر دوور و سوپاي بىباو ھەران زۆرن، پەيمانى پاداشتى خودايى گەورەى دەدا بەو كەسانەى مال و پارە دەبەخشن و ھەموو ھاوئەلان ھەرىكە و بە پى تواناي سامانى خۆى بە نىسلام و عوسمانى كۆرى عەفان گەورەترىن پشكى ھەبوو لە مال بەخشىندا لە پىتاوى بەرىكەردنى ئەم غەزايە.^۲

عومەر نىوہى سامانەكەى بەخشى و واى زانى پىش ئەبو بەكر دەداتەو لەو كارەيدا، با واز بەيتىن عومەر (ﷺ) خۆى بۆمان بگىرىتەو دەلتىت: پىڭغەمبەرى خوا (ﷺ) رۆژتىك

^۱ منصف عبدالرزاق (۴۹۷/۳) نقلا عن موسوعة فقه الصديق (لا: ۲۲۲).

^۲ ابن حبان كتاب الجهاد باب غزوة التبوك (ژمارە ۱۷۰۷).

^۳ السيرة النبوية في ضوء المصادر الاصلية (لا: ۶۱۵).

فرمانی دا به سهر هه مووماندا تا مالّ بیه خشین، لهو کاته دا من پاره یه کم له ده ستدا بوو، وتم: نه مړو پیښی نه بو به کر دده ده موه، سامانه کمم کرد به دوو به شه وه و به شیکي ته واویم هیڼا و پیڼه مبهری خوا (ﷺ) پیی وتم: نهی چیت بو مالّ و مندا له کت به جی هیشتووه؟ وتم: نه وه ندهی تر، ده لیت: نه بو به کر هات و هه موو سامانه کهی خسته بهر ده ستی پیڼه مبهری خوا و پیڼه مبه ریش (ﷺ) پیی وت: نهی چیت بو مالّ و مندا له کت هیشتووه؟ وتی: خوا و پیڼه مبهری خوام بو به جیهیشتوونه ته وه، وتم: هه رگیز له هیچ شتیکدا پیښپرکیت له گه ل ناکم^۱.

نهم خیره ی عومهر له پیښپرکی و کیپرکیتی حه لاله وه ده کرد، به لام نه بو به کر لهو باشر بوو، سهیری که سی نه ده کرد و له بهر کیپرکیتی که س نهو کاره ی نه ده کرد^۲.

ب/ صدیق (ﷺ) ده بیته نه میری حج له سالی (۹) ی کوچیدا: په روه رده کردنی کو مه لگه و دروست کردنی ده ولت له سه رده می پیڼه مبهری خوا دا (ﷺ) له سهر هه موو ناسته کاندا بوو، له بواره کانی بیرو باوه روه به نابوری و کو مه لایه تی و سه ربازی و په رسته شه وه بووه.

جی به جیکردنی فرمانی حه جکردن له سالانی رابردوودا نه کرابوو، حه جی سالی (۸) هه شته می کوچی و له دوا ی فته می مه ککه وه و عهتابی کوپی نه سهید دانرابوو حج به موسولمانان بکات، تا نهو ساهه وه خته ش حه جی موسولمانان له حه جی بیباوه ران جیهانه کرابووه^۳.

کاتیک ساهه وه ختی حج هاته پیښه وه، پیڼه مبهری خوا (ﷺ) ویستی حج بکات، به لام فرموی: «انه يحضر البيت عراة المشركون يطوفون بالبيت، فلا احب ان احج حتى لا يكون ذلك»، واتا: بیباوه رانیش دین بو حج و به پروتی به ده وری که عبه دا ده سورپنه وه و

^۱ سنن ابی داود، کتاب الزکاة (۳۱۲/۲-۳۱۳)، ژماره ۱۶۷۸ و نه لبانی به فرمووده یه کی (حه سن) دایناوه.

^۲ الفتاوی لابن تیمیة (۷۳-۷۲/۱۰).

^۳ دراسات في عهد النبوة، عماد الدين خليل (لا: ۲۲۲).

منیش تا نهوه بمینیت حەز ناكەم حەج بكەم، بۆیه ئەبو بەكری صدیق (ع) ی کرد بە ئەمیر و پیشەوای حاجیانی سالی نوێی كۆچی و هەر كە ئەبو بەكر حاجیانی مالی خوای خستەپری و لە مەدینە دەرچوون سورەتی (بەرائەت) هاتە خوارەوه و پیڤەمبەریش (ﷺ) عەلی بانگ کرد و فەرمانی پێدا خۆی بگەیهنیتە ئەبو بەكری صدیق و بە سواری حوشترەكە ی پیڤەمبەری خوا كە ناوی (عەجباو) بوو لە (ذی حلیفە) گەیشت بە ئەبو بەكر و كاتێك ئەبو بەكر چاوی پێ كەوت پێی وت: بە فەرمانپەرەویی هاتووی یان فەرمانبەر؟ وتی: بەلكو فەرمانبەر، كەوتنە پری و لەوێ ئەبو بەكر هەروەك حەجی سەردەمی نەفامی حەجی پێ كردن، حەجی ئەو سالا لە مانگی (ذی الحجە) دا بوو، وەك زۆربە ی رێوایەتەكان دەگێڕنەوه نەك لە مانگی (ذی العقدە) دا بوو، ئەبو بەكر پیش (نزویە) و تاریکی بۆ دان و لە عەرەفە و پۆژی قوربانی كردن و پۆژی (النفر الاول) دا و تاری بۆ دان فەرمانەكانی حەجی بۆ روون دەکردنەوه، چۆن لە عەرەفە دەوەستن و چۆن دینە خوارەوه و پۆژی سەرپرین و بەردبارانکردنی شەیتان و چەندان شتی تریشی بۆ باس دەکرن، عەلی كۆری ئەبو تالیبیش (ﷺ) لە دوا ی هەموو و تاریکی صدیق بە دەنگی بەرز سەرەتای سورەتی بەرائە ی بۆ دەخویندەوه پاشان بانگی بۆ چوار شت دەکرد: ناچیتە بەهەشتەوه جگە لە ئیماندار، كەس بە پرووتی بە دەوری كەعبەدا ناسوڕپیتەوه و (تەواف) ناكات، هەر كەس پەیمان لە نێوان ئەو و پیڤەمبەری خوادا هەیه تا كاتی دیاریكراوی خۆی بەردەوام دەبێت، و لەم سالا هەش بە دواوه ناییت بت پەرست بێت بۆ حەج^۱.

ئەبو بەكری صدیق (ع) ئەبو هورەیرە و چەند كەسێ تری راسپارد كە هاوكاریی عەلی بكەن لە ئەنجامدانی كارەكەیدا^۲.

هەروەها پیڤەمبەری خوا (ﷺ) ئەركی هەلۆه‌شاندنەوه ی هەموو ئەو بەلێن و پەیمانمانە ی لەگەڵ بت پەرستاندا دا بوو دا بەسەر عەلیدا لە كاتی حەجدا، ئەمەش لەبەر ئەوه بوو لەناو عەرەبدا وا باو بوو كە بەستنی پەیماننامە و هەلۆه‌شاندنەوه ی دەبووایە سەرۆکی هۆز یان كەسێ لە نزیکەكانی بوایه و ئەمەش پێچەوانە نەبوو لەگەڵ ئایینی ئیسلامدا بۆیه

^۱ صحیح السیرة النبویة (لا: ٦٢٥).

^۲ السیرة النبویة لابن شعبة (٥٣٧/٢).

پیغمبهری خوا (ﷺ) گهشته فریای کاره که و علی نارد به دواياندا و له بهر نهم هوّیه بوو عدلی نارد تا سهره تای سوره تی بهرانه بگهیه نیّت، نهک نهو هی شیعہ کانی پافیزه دهیلّین گوايه نهو بهلگهیه له سهر نهو هی عدلی شایانی خهلافه ته نهک نه بو بکر! و له سهر نهم مهسه لهیه دوکتور (عبدالحمید نهو شو بهه) ده لّیت: نازانم چۆن بّی ناگا بوون له وته که ی نه بو به کری صدیق (ﷺ) که به عدلی (ﷺ) وت: (امیر ام مأمور)؟ واته به نه میری هاتووی یان هر له گه لماندا بیت؟ وه چۆن فرمان بهر شایانی خهلافه ته تا فرمان بهر وا؟^۲

نهم حه جیش ری خۆشکردن و پیشه کی بوو بۆ حه جه گه و ره که (حجی مالئاوایی) و نه بو بکر رای گه یاند که سهرده می بت په رستی به سهر چوو و سهرده می نوّ هاتو ته کایه وه و خه لکیش له سهر یانه بّین به دهم شهرعی خوی گه و ره وه.

دوای نهم را گه یاند نه ی که له ناو هۆزه کانی عه ره بدا له که نداوی عه ره بیدا بلاو بویه وه، بۆیان ده رکه وت مهسه له که راسته و سهرده می بت په رستی به سهر چوو به ته وای، ئیتر ده ستیان کرد به ناردنی وه فد و را گه یاندنی موسلمان بوونی خۆیان و هاتنه ناو باز نه ی یه کتا په رستی^۳.

ج/ له حجی مالئاواییدا:

نیام نه حمده _ په حمه تی خوی لی بّی _ له عبداللهی کوری زوبیر و نهویش له باوکی یه وه گیراویه تی یه وه که نه سمای کچی نه بو بکر وتویه تی: له گه ل پیغمبهری خوادا به مه به سستی حه ج کردن له مالّ ده رچوین تا گه یشتینه دۆلّی (عه ره ج) و پیغمبهری خوا له وّی لایدا، و عانیسه له پالّی پیغمبهری خوا (ﷺ) دانیشتبوو، و حوشره که ی نه بو بکر به خزمه تکاره که ی بوو، نه بو به کریش دانیشتبوو هر چا وه پروانی ده کرد، تا خزمه تکاره که ی په یدا بوو به بّی حوشره که ی! وتی: نه ی حوشره که ت کوا؟ وتی: دوینّی لیم ون بوو! ده سستی کرد به لیّدانی و

^۱ صحیح السیره النبویه (لا: ۷۲۴).

^۲ السیره النبویه لابن شعبه (۵۴۰/۲).

^۳ هه مان سهرچا وه ی پیشوو.

پيغهمبهری خواش به زهرده خنه وه پيکهني و دهيفهرموو: (انظروا الى هذا المحرم كيف يصنع) واتا: سهيري نهم پياوه کهن لای خوی پۆشاکي (احرام)ی پۆشيوه، چي دهکات!



جی باسی پینجهم

ئەبو بەکر لە کۆمەلگای مەدینەدا، لە گەڵ هەندێ لە رهوشتهکانی و هەندێ لە چاکیهکانی:

ژیانی ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) لە کۆمەلگای مەدینەدا پریدی لە وانه و پەندی بەسود و نمونەکی زیندوی تیگەیشتنی زیندوی نیسلام و جی بەجی کردنیەتی لەناو خەلکیدا، کەسایەتی صدیق (رضی اللہ عنہ) کۆمەلای رهوشتی گەوره وه لە خەلکانی تر جیا دەبێتەوه، وهسپ کردنی لە لایەن پيغهمبهری خواوه (ﷺ) لە زۆر فەرموودهدا کە جیایی و پيشكهوتنی لە زۆری لە هاوهلهکانی پيغهمبهر (ﷺ) خوا لە هەمویان پازی بیت.

١- هەلۆیستی لە گەڵ (فەحناس) زانای جولە کهکان:

زیاتر لەیهك کەس لە ژياننامه نووس و لیکدەرەوانی قورئان باسی ئەوهیان کردووه کە ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) جارێکیان دەرپواتە (میدراس) کە تاییەت بووه بە تەورات خۆیندەنەوهوه، دەبینی کە هەموو جولە کهکان دەوریان گرتووه، لە پیاویك پێیان دەوت (فەحناس) کە یەكێ بوو لەشارەزا و خۆیندەوارهکانیان، لەو کاتەدا زانیەکی تریان لەوی بوو بە ناوی (نەشیع)^١، ئەبو بەکری (رضی اللہ عنہ) بە فەحناسی وت: بێ قەزایی! لە خوا بترسه و موسولمان بیه، سویند بە خوا تۆ باش دەزانیت کە محمد پيغهمبهری خوايه، لە لایەن خواوه ئەو راستیانەتان بۆ باس کراوه، لە ناو تەورات و ئینجیلی خۆتان تۆمار کراوه، فەحناس وتی: سویند بە خوا ئەو ئەبو بەکر هەژار نین پێویستمان بە خوا نیه، ئەو پێویستی بە ئیمهیه، ئیمه لێی ناپارێینەوه و بەلکو ئەو لیمان دەپارێتەوه، ئیمه دەوله مەندین و نامانکەوێتە ئەو بگره ئەو دیکەوێتە ئیمه، ئەگەر دەوله مەند بوايه بۆ قەرز لە ئیمه دهکات وهك هاوڕیکەتان دەلیت:

^١ مسند احمد (٣٤٤/٦).

^٢ السيرة النبوية لابن هشام (٥٥٨/١-٥٥٩).

بهرگري له سوو خواردن له نيمه دهکات بهلام سوومان ده داتی، نه گهر دهوله مه ند بوايه سووی پي نه ده داین، نه بو به کر زور رقی هستا و به بؤکز هات به دم و چاوی فه حناسدا و پیس لییدا و پیتی وت: نه گهر له بهر نه و په پاننامه یی نیوانان نه بوايه نیستا نه مدا له ملت نهی دوژمنی خوا.

(فه حناس) چوو بؤ لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) و وتی: نهی محمد سیر که هاوړیکه ت چی به سهر هیناوم؟ پیغه مبهر (ﷺ) به نه بو به کر فېرموو: ما حملک علی ما صنعت؟ چی وای لی کردی که وای لی بکهیت؟ نه بو به کر وتی: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه م دوژمنی خوايه قسه یه کی زور گه وړه ی کردووه، نه مه وا گومان ده بات خوای گه وړه هه ژاره و نه مان دهوله مه ندن، هه ر که وای وت منیش له بهر خاتری خوا خوم پي نه گيرا و توره بووم و کیشام بهه دم و چاویدا.

(فه حناس) وتی شتی وام نه وتووه، خوای گه وړه ش ثایه تی قورنانی ناره خواره وه ده رباره ی قسه که ی فه حناس وه لامی نه وی دایه وه و راستی وتهی نه بو به کر ی پاگیان د و فېرموو: ﴿لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُمُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ (ال عمران: ۱۸۱)، واتا: به راستی خوای گه وړه بیستی وتهی نه وانه ی وتیان خوای گه وړه هه ژاره و نيمه دهوله مه ندین، نه و قسه یه یان له سهر ده نووسین و پیشتیش پیغه مبه رانینان بی تاوان کوشتووه، له قیامه تدا پییان ده لیین: سزای سووتینهر بجه زن.

هه ر ده رباره ی نه بو به کر ی صدیق (ﷺ) و نه و توره بوونه ی که نواندی وتهی خوای گه وړه هاته خواره وه و فېرموو: ﴿لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ

مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾ (ال عمران: ١٨٦).

واتا: له خویشتان و مال و مندا لیشتان تا قی ده کرینه وه و له جووله که و گاوارانی پیش خوټان و له بته پرسته کانیش و تهی ناشرین زور ده بیستن، نه گهر نارام بگرن و له خوای خوټان بترسن نهوا کاریکی زور گه وره و مه زنه.

۲- پاراستنی نهینی پیغه مبهري (ﷺ):

عومهری کورې خه تاب وتی: به مردنی خونه سی کورې حوزافه (ﷺ) که به شداربونی جهنگی به در بوو حه فصه بیوه ژن که وت، گه یشتم به عوسمانی کورې عه فان (ﷺ) وتم نه گهر پیټ خوش بیټ حه فصه لی ماره ده که م، نه ویش وتی با بزنام، پاش ماوه یه که پیټم گه یشت و وتی: وا بزنام له مرزوژانه ژن نه هیټم باشه، پاشان گه یشتم به نه بو به کر و هه مان داوام لی کرد به لام بیده نگ بوو، نه ووم به لاوه قورستر بوو تا نه هیټانه که ی عوسمان، چهند شه ویک ماوه وه و پاش نه وه پیغه مبهري خوا داوای کرد لیټم و منیش مارهم بری لیټی، پاش نه وه نه بو به کر م پی گه یشت و وتی: له وانه یه دلټ شتیکی کرد بیټ که وه لام نه دایته وه، وتم: به لی، وتی: له بهر هیچ شتیکی نه بوو که وه لام نه دایته وه تنه ا له بهر نه وه نه بیټ که زانیم پیغه مبهري خوا ناوی هیټا و منیش حه زم نه کرد نهینی پیغه مبهري خوا (ﷺ) بدر کیټم و نه گهر نه یخواستایه خوټم مارهم ده کرد!

۳- نه بو به کر و نایه تی نویژی هه ینی:

جابری کورې عبدالله (ﷺ) ده لیټ: له کاتیکیدا پیغه مبهري (ﷺ) وتاری رۆژی هه ینی ده خوینده وه، قافلای بازارگانی شاری مه دینه گه یشته ناوشار، و هه موو هاوه لانی پیغه مبهري چون به ده میه وه و کهس به تنه ا له مرگه وتدا نه ما تنه ا دوانزه کهس نه بیټ، تم نایه ته

^۱ الفتح (۸۱/۹) الطبقات الکبری (۸۲/۸).

دابه‌زیه خواره‌وه ﴿وَإِذَا رَأَوْا تِجْرَةً أَوْ لَهْوًا أَنْفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا ۚ قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهِو وَمِنَ التِّجَرَةِ ۚ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّزُقِينَ ﴾ (الجمعه: ۱۱).

واته کاتی که بازرگانی و شتی بئی بایه‌خیان بینی هه‌موو رایان کرد به ده‌میه‌وه و تۆیان به‌ته‌نیا به پی‌وه هیشته‌وه، نهی محمد پییان رابگه‌یه‌نه که نه‌وهی لای خودا ناماده کراوه بۆتان زۆر له بازرگانی و شتانی بئی بایه‌خ باشتره و خوایش باشترین رۆزی دهره. جابر ده‌لئی: نه‌بویکر و عمر یه‌کئی بوون له (۱۲) که‌سه‌ی مانه‌وه له خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ردا (ﷺ).

۴- پی‌غه‌مبه‌ری خوا خۆ به‌زلزانی له نه‌بو به‌کر به دوور ده‌گری‌ت:

له عبدالله ی کوری عومه‌ره‌وه ده‌لئی: پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فەرموویه‌تی: «من جرّ ثوبه خيلاء لم ينظر الله اليه يوم القيامة» واتا: هه‌ر که‌سێک جله‌کانی به زه‌ویدا بخشینی‌ت بۆ فیز و خۆ هه‌ل‌نان، خوی گه‌وره له رۆژی قیامه‌تدا سه‌یری ناکات، لی‌ره‌دا نه‌بو به‌کر (ﷺ) وتی: من لایه‌کی جله‌کانم له زه‌وی ده‌خشیت به‌لام هه‌ر خووم پی‌وه گرتووه، پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فەرمووی: «انك لست تصنع ذلك خيلاء»^۱، واتا: تۆ نه‌ی نه‌بو به‌کر له‌و که‌سانه نیت که بۆ فیز و خۆ به‌زلزانی ده‌یکه‌ن.

۵- نه‌بو به‌کر و له‌هه‌لال پرسی‌ن:

له قه‌یسی کوری نه‌بو حازمه‌وه ده‌گی‌رنه‌وه که وتوویه‌تی: نه‌بو به‌کر (ﷺ) خزمه‌تکارێکی هه‌بوو، هه‌ر کاتی‌ک شتی‌کی له شوینی‌ک په‌یدا بک‌ردایه و به ده‌سته‌یه‌وه بوایه، نه‌بو به‌کر نه‌یده‌خوارد تا پرسیاری سه‌رچاوه‌که‌ی نه‌ک‌ردایه، نه‌گه‌ر پی‌ی باش بوایه ده‌بخوارد و نه‌گه‌ر پی‌ی باش نه‌بوایه نه‌یده‌خوارد.

^۱ الاحسان في التقريب صحيح ابن حبان (۳۰۰/۱۵)، مسلم ژماره ۸۶۳.

^۲ البخاری ژماره (۳۶۶).

به لّام شهويکيان له بيري چو پرسياړی لى بکات و شته که ی خوارد و پاشان لى پرسى و نه ویش پى وت: لهو شوینه په یدام کردوه و نه میښ پى ناخوښ بو، بویه دهستی کرد به قورگی خزیدا و هدرچى خواردبوو خوى پرشاندوه^۱.

نهمه نمونه یه کی جوانه له (وه رعى) نه بو به کر له خواردن و خواردنه ویدا زور ناگادلى هلّال و حرام بو، لهو شتانهش به دور ده که وته وه که گومانى حرامى لى بکريت (شبهات)، نهم په وشتهش نه و په پى مانای ته قوا و له خوا ترسانه، له نیسلا میښدا گرنگى نهو که سانه شاره نیه که خویان له حرام ده پاریزن له خواردن و خواردنه وه و پوښاکياندا، نهو مه سه لیه په یوه ندى به وه رگرتن و وه رنه گرتنى دوعا و پارانه وه کانه^۲، هدر وه له فهرمووده ی (أشعث أغبر) دا هاتوه که پیغه مبر (ﷺ) ده فهرموویت: «یمیده الى السماء، یارب، ومطعمه حرام ومشربه حرام وملبسه حرام وغذی بالحرام، فأتی یستجاب لذلك»^۳، واتا: دهست بهرز ده کاته وه بو ناسمان و ده لیت «خوایه گیان... که چی خواردنى حرامه، خواردنه وه ی حرامه، جلویه رگی حرامه و به حرام گوښ کراوه، نیت چو نراکه ی وه رده گیریت».

۶- بکه نه ژور له ناشتیدا وه چو ن له شه ردا کردمتانه ژور:

جاریکیان نه بو به کرى صديق (ﷺ) چو بو مالى پیغه مبر (ﷺ) گوئى له دهنگى قپه ی عانیسه بو، کاتیک لى نریک بو یوه خه ریک بو زله یه کی لیبدات وتی: ده بینم خه ریکه دهنگ به سدر پیغه مبرى خوا ه لده بریت ها... پیغه مبرى خویش چوه نیوانیان و نه یه یش لى بدات، نه بو به کریش به توره یه وه چوه دهر وه، پیغه مبرى خوا (ﷺ) کاتیک نه بو به کر دهر چو به عانیسه ی فهرموو: «أرایت کیف أنقذتک من الرجل»، واتا: بینیت چو ن رزگارم کردیت له دهستى نهو پیاوه؟ نه بو به کر (ﷺ) چهند روژیک مایه وه و پاشان مؤلته ی هاتنه ژوره وه ی له پیغه مبرى خوا (ﷺ) خواست و ده بینیت ناشت بوونه توه، پى وتن: له

^۱ الزهد لإمام احمد (۱۱۰) نقلًا عن التاریخ الاسلامی للحمیدی (۱۳/۱۹).

^۲ التاریخ الاسلامی للحمیدی (۱۳/۱۹).

^۳ مسلم ژماره ۱۰۱۵ (۷۰۳/۲).

ناشتیتاندا بکه نه ژوور ههروهك چۆن له شهړه كه تاندا منتان كرده ژوور، پيغه مبهري خوا (ﷺ) فرموي: دهی وا ده كمين^۱.

۷- فرمان به چاكه كردن و بهرگري له خراپه كردنی:

ئهو بهر له پوژی جهژن خوی كرد به مالى عايشه دا، دوو كيژی ئهنصاری له لا بوو گۆرانيان بۆ ده گوت... ئهو بهر وتی: «امزور الشيطان في بيت رسول الله (ﷺ)؟»، و اتا: نایا ئاوازی شهيتان له مالى پيغه مبهردايه؟ پيغه مبهري خواش له ژوورهه بوو پرووی له ديواره كهوه بوو فرموي: وازيان لى بينه ئهو بهر، هه موو گه ليك جهژنی خوی ههيه و ئيمهش ئهمه جهژمانه جهژنی گهلی ئيسلام^۲.

بهم فرموده هه دا دهرده كه ویت كه هاوه لانی كۆنه بوونه تهوه بۆ گوی گرتن و عاده تی پيغه مبهري خوايش (ﷺ) نه بووه، له بهر ئه وه يشه كه صديق ناوی لينا (ئاوازی شهيتان). پيغه مبهر (ﷺ) رازی بوو ئهو كيژۆلانه گۆرانی بلین به بهلگهی ئه وهی كه ئه مپۆ جهژنيانه، مندا لانیش ريگهی یاری و خوشيان له جهژناندا پیدراوه وهك له فرموده دا هاتوه: «ليعلم المشركون ان في ديننا فسحة»^۳، و اتا: تا بيباوه ران بزانن له ئايینی ئيمه فراوانی ههيه. وه عايشه هه نديك یاری هه بوو یاری پى ده كردن و كچانی هاوړيشی ده هاتن بۆ ئه وى پيكه وه یاریان ده كرد، له ناو فرموده كه ئه وهی تیا نيه كه پيغه مبهري خوا گویی لى گرتبوون، كردن و نه كردنیش په يوه ندى به گويگرته وه ههيه نك ته نها گوی لى بوون^۴. كه واته به مه دا بۆمان دهرده كه ویت كه ئه وانى بۆيان ههيه یاری بکهن له جهژندا ئه توانن یاری خۆيان بکهن، وهك ئهو كچۆله يهيهی پشتيوانان كه له مالى عايشه دا گۆرانيان ده ووت^۱.

^۱ ابو داوود (۴۹۹۹) وضعف الاباني له (ضيف ابي داوود).

^۲ مسلم في صلاة العيدین ژماره ۸۹۲. دهقه عه ره بيه كهی (دعها يا ابا بكر، فان لكل قوم عيدا، وهذا عيدنا اهل الاسلام).

^۳ الفتاوى (۸/۱۱) و مسند احمد (۲۲۳/۱۱۶/۶) عن عائشة.

^۴ هه مان سه رچاوه (۱۱۸/۳۰).

عبدالرحمن کوری نه‌بو به‌کر ده‌لټت: «أصحاب الصُّفَّة» کۆمه‌له موسولماننکی هه‌ژار بوون، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) جاریکیان وتی: «من كان عند طعام الإثنين فليذهب به للثالث ومن كان له طعام أربعة فليذهب به للخامس»، واتا: هه‌ر که‌سیک خواردنی دوو که‌سی هه‌یه با به‌شی سییه‌میشی لیبدات، هه‌ر که‌سیک خواردنی چوار که‌سی هه‌یه با به‌شی پینجه‌میشی لی‌بدات.

نیواره‌یه‌ک نه‌بو به‌کر (ﷺ) له مائی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نانی خوارد و پاش تیپه‌ربوونی ماوه‌یه‌ک له شه‌و گه‌رایه‌وه بو ماله‌وه، خیزانه‌که‌ی پټی وت: تو له کوئی بوویت میوانت هه‌یه؟ پټی وت: چیت پیداون بیه‌خۆن؟ وتی: وتیان ده‌می بو نابه‌ین تا نه‌یه‌یته‌وه، خواردنیان بو برا به‌لام نه‌وان سه‌رکه‌وتن و نه‌یان خوارد.

نه‌بو به‌کر ده‌لټت: پویشتم و خۆم هه‌شارد و پاشان هه‌ندیک قسم پټی وتن، پاشان وتی: بخۆن نۆشی گیانتان بټت، سوینده به‌ خوا هه‌رگیز من نا‌بخۆم — پټی نیوه — و میوانه‌کان سویندیان خوارد تا نه‌و نان نه‌خوات نه‌وانیش نه‌بخۆن، نه‌بو به‌کر (ﷺ) وتی: نه‌مه کاری شه‌یتانه، ده‌لټت: بانگی خواردنی کرد و هی‌نایان و تیری خوارد و، وتی: سوینده به‌ خوا تیکه‌یه‌کمان نه‌ده‌خوارد که‌ خواردنه‌که‌ دوا‌ی نه‌و زیاد نه‌کات، ده‌لټت تا تیریان خوارد و خواردنه‌که‌ له‌ یه‌که‌م جار زیاتر بوو، نه‌بو به‌کر سه‌یری کرد ده‌بینیت وه‌ک خۆی ماوه‌ته‌وه و که‌می نه‌کردوه و به‌ خیزانه‌که‌ی وت: نه‌ی خوشکی به‌نی فیراس نه‌مه‌ چیه؟ وتی: نا به‌ بینایی چاوانم (قره‌ عینی) نه‌و خواردنه‌ ئیسته‌ سی‌ قات زیاتره‌ له‌ پیشتەر، نه‌بو به‌کر ده‌ستی کرد به‌ خواردنی نانه‌که‌ و وتی: نه‌و سوینده له‌ شه‌یتانه‌وه بوو که‌ من خواردم و پاشان تیکه‌یه‌کی خوارد و نه‌مه‌ی تری هه‌لگرت و بردی بو مائی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ به‌یانیه‌که‌یدا و له‌ نیوان ئیمه‌ و کۆمه‌لټیک که‌سدا په‌یمان هه‌بوو کاته‌که‌ی هات و بلا‌وبوینه‌وه بو دواتره‌ که‌س و هه‌ر که‌سیکیش له‌وان کۆمه‌لټیک که‌سی له‌گه‌لدا بوومه‌گه‌ر خوا بزانی‌ت چهن‌دی بوون هه‌ر هه‌موویان تیر و پرپان لی‌ خوارد.^۲

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه (۱۱۸/۳۰).

^۲ مسلم کتاب الاشربة وماره (۲۰۵۷).

لەم بەسەرھاتەدا کۆمەڵتیک پەند و نامۆژگاری لە خۆ گرتوووە لەوانە:

ا- سوور بوونی صدیق (ﷺ) لەسەر جی بەجی کردنی نایەتەکانی قورئانی پیرۆز و فەرموودەکانی پیغەمبەر تایبەت بە پێژنان لە میوان وەک خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فقر به اليهم قال الا تأكلون﴾، واتا: ئیبراھیم (علیه السلام) خواردنەکی لە میوانەکان نزیک کردووە و پێی وتن: ئەو ناخۆن؟ یان فەرموودە ی پیغەمبەر کە دەفەرموویت: «من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم ضيفه»، واتا: ھەر کەسێک باوەڕی بە خوا و پۆژی دواى ھەبە با پێژ لە میوان بگرت. بگرت.

ب- لەم بەسەرھاتەدا یەكێك لە (کرامە) تەکانی صدیق بەدی دەکری، کە پاروویەکی نەبردوووە بۆ دەمی خواردنە کە زیاتر بوو لە پێشتر و کەمی نەکردوووە، ھەموو تێربوون و خواردنە کەش وەک خۆی بوو، ئەبو بەکر و خێزانەکی سەریان کرد دەبینن وەک خۆیەتی و کەم ناکات. پاشان بردی بۆ پیغەمبەر (ﷺ) و ئەویش دای بە خەڵکانێکی زۆر و ھەموویانی تێرکرد^۱، ئەم کەرامەتەش صدیق (ﷺ) لە بەرە کەتی شوێنکەوتنی پیغەمبەری خواوە و ھەرگرتبوو لە ھەموو لایەنێکی ژیانەو.

ئەمەش دەکرێت بەلگە لەسەر ئەوێ لە دۆستانی خوا، چونکە دۆستانی خوا بەو شیوێ دەژین کە شوێنکەوتە ی محمد دەبن (ﷺ) ھەرچی بدات بەسەریاندا بە گۆی دەکەن و ھەرچیان لێ قەدەغە بکات قەدەغە دەکەن. شوێنی دەکەون لە ھەر شتێکدا کە بزانی دەبێت شوێنی بکەون و خوای گەورەش بە فریشتە و سەربازانی خۆی پشتگیری دەکات و لە نووری خۆی دەھاوێتە نێو دڵیان، بە کۆمەڵتیک (کەرامات) زیاتر پێزداریان دەکات وەک چۆن بەندە و دوستی لە خوا ترسیەکان پێزدار دەکات.

^۱ کەرامەت: ھەندیک پووداوی نااسایی لەسەر دەستی پیاچاکان بەدی دەکری بە مەرجیک خۆی پێشتر بەو کەرامەتە نەزانیت لە کتو پێدا لەسەر دەستی پوودەدات و ئەمەش تایبەتە بە پیاچاکان و لە خواترسان وەک چۆن (معجزة) تایبەتە بە پیغەمبەرەن.

^۲ الفتاوى (۱۵۳/۱۱).

ج- عانیسه دایکی باوه‌رداران (خوای لیّ رازی بیّت) ده‌لّیت: نه‌بو به‌کر هەرگیز سویندی خۆی نه‌شکاندوه، تا نایه‌تی (که‌فاره‌تی سویند) هاته‌ خواره‌وه، وتی: سویند بۆ هەر شتی‌ک بخۆم و بزایم خیر له‌ شتی‌کی تر دایه‌ نه‌وه سوینده‌که‌م ده‌شکینم و نه‌و کاره‌ خیره‌ ده‌که‌م و پاشان که‌فاره‌تی سوینده‌که‌م ده‌ده‌م^۱.

هەر کاتی‌ک سویندی بۆ شتی‌ک بخواردایه‌ و به‌لام دوابی له‌ شتی تردا خیری بدیایه‌ که‌فاره‌ته‌که‌ی ده‌دا و کاره‌ خیره‌که‌ی ده‌کرد، له‌م چیرۆکه‌وه نه‌مه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌ویت چونکه‌ سوینده‌که‌ی خۆی واز لی‌هێنا له‌به‌ر پرزی میوانه‌کان و ده‌ستی کرد به‌ خواردن له‌گه‌لیاندا^۲.

۹- نه‌مه‌ یه‌که‌مین هۆی پی‌روزی‌تان نیه‌ نه‌ی نه‌بو به‌کر:

عانیسه (خوای لیّ رازی بیّت) ده‌گێڕته‌وه و ده‌لّیت: له‌گه‌ڵ پی‌غه‌مبه‌ری خوادا ده‌رچوین له‌ یه‌کی‌ک له‌ ده‌رچوون و گه‌شته‌کانیدا تا گه‌یشتی‌نه‌ ناوچه‌ی بی‌دا یان (ذات الجیش) ملوانکه‌که‌م له‌ مل‌دا نه‌ما‌بوو، پی‌غه‌مبه‌ری خوا ده‌ستی کرد به‌ گه‌ران به‌ دوایدا و خه‌لکه‌که‌ش هه‌موو ده‌ستی‌ان کرد به‌ گه‌ران له‌گه‌لیاندا و شوینه‌که‌ش وشکه‌ دۆڵ بوو ناوی لیّ نه‌بوو و خه‌لکه‌که‌ش ناویان پێ نه‌ما‌بوو، خه‌لکی هاتن بۆ لای نه‌بو به‌کر و پێیان وت: نابینی عانیسه‌ چی کردوه؟ پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) موسولمانانیشی راوه‌ستاندوه له‌ جی‌گه‌یه‌کدا که‌ نه‌ ناوی لی‌یه‌ و نه‌ ناویان پێیه‌، نه‌بو به‌کریش (ﷺ) هات له‌و کاته‌دا پی‌غه‌مبه‌ری خوا سه‌ری خست‌بووه سه‌ر رانم و خه‌وی لیّ که‌وت‌بوو پێی وتم: پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و خه‌لکه‌که‌ت له‌ شوینێکدا راگیر کردوه که‌ نه‌ ناوی لی‌یه‌ و نه‌ ناویان پێیه‌، وتم: سه‌رزه‌نشتم بکه‌ و نه‌ویش نه‌وه‌نده‌ی قسه‌ پێی وتم تا خوا ده‌لی به‌سه‌، وه‌ به‌ ده‌م قسه‌وه‌ ده‌یکوتایه‌ که‌له‌که‌م و منیش له‌ ترسی نه‌وه‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا به‌ خه‌به‌ر نه‌ی‌ت نه‌ده‌جولام و پی‌غه‌مبه‌ری خوا تا به‌ یانی خه‌وت به‌بی‌ ناو، خوای گه‌وره‌ش نایه‌تی ته‌یه‌مومی نارده‌خواره‌وه و فهرمووی: ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ (النساو: ۴۳)، واتا: نه‌گه‌ر ناو نه‌بوو به‌ خۆلی گل ده‌ست نوێژ بگرن.

^۱ سنن البیهقی (۳۴/۱۰).

^۲ موسوعة فقه ابو بکر (لا: ۲۴۱).

نوسهیدی کوری حوزهیر (ﷺ) وتی: (یه کهمین بهر که تی ئیوه نیه ئه ی ئالی ئه بو به کر) و عائیشه ده لیت: چوین سهیری لای حوشتره که مان کرد که من سواری بووم، بینیمان له ژیریایه تی و بینیمانوه^۱.

لهم چیرۆکه شه وه ئه وه مان بۆ پروون ده بیته وه که ئه بو به کر (ﷺ) تا چ پاددهیه ک پێز و نه ده بی له گه ل پیغه مبهردا (ﷺ) نواندوه و چۆن ناره حه ت بووه و تیک چوه نه گهر (محمد) توشی شتیک بوویت و قبولی ئه و ناره حه ت کردنه شی نه کردوه نه گهر له نزیکترین که سی خۆشیه وه بوویت و له نازدارترین که سی پیغه مبهروه بوویت که عائیشه یه (خوای لی پازی بیت).

به راستی ئه بو به کر پیشهنگی بانگخوازان له نواندن ئه ده بی له پاده به در بهرامبه ر پیغه مبهری خوا و له گه ل خۆیدا و له گه ل موسولمانانیشدا^۲.

۱۰- پشتگیری پیغه مبهری خوا (ﷺ) بۆ صدیق (ﷺ):

له فەرمووده صه حیه کاندا هاتوه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) پشتی ئه بو به کری گرتوه و نه یه یشتوه که س بهرامبه ری بوه ستیت، ئه بی دهردا (ﷺ) ده گیریتوه و ده لیت: «له گه ل پیغه مبهری خوا دانیشتبوو ئه بو به کری صدیق (ﷺ) به خیرایی هات بۆ لامان و چمکی عه باکه ی به ده ست گرتبوو تا نه ژنۆی هه لکردبوو، پیغه مبه ر (ﷺ) فەرمووی: «أما صاحبکم فقد غامر»، واتا: هه رچی ده پوانم هاو پیکه تان شه ری کردوه، وه سلای کرد و وتی: ئه ی پیغه مبه ری خوا شتیک له نیوان من و عومه ری کوری خهتاب پرویدا خیرا چوومه وه بۆ لای و په شیمانی خۆم بۆ ده ربهری و داوام لی کرد لیم خۆش ببیت که چی ئه و وتی لیت خۆش نايم و منیش هاتم بۆ لای تو، پیغه مبه ریش (ﷺ) فەرمووی: «یغفر الله لك يا ابا بکر»، ده ک خوا لیت خۆش بیت ئه ی ئه بو به کر و سی جار دووباره ی کرده وه».

^۱ البخاری ژماره ۳۶۷۲.

^۲ تاریخ الدعوة الاسلامیه (لا: ۴۰۲-۴۰۳).

پاشان عومەر په شیمان بوویه وه و هات بۆ مالتی نه بو به کر و وتی: نه بو به کر له مالهویه؟ وتیان: نا، هات بۆ لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) و سلاوی لی کرد و لهو کاته دا بهرچای پیغه مبهر رهش بوو بوو.

تا نه بو به کر به زهیی به پیغه مبهردا هاته وه و له بهر ده میدا به چۆکدا کهوت و دوو جار له سهر یه ک وتی: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) به خوا خه تای من بووه، پیغه مبهر (ﷺ) فرمووی: «إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ، فَقُلْتُ كَذِبْتُ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: صَدَقَ، وَوَأَسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُوا لِي صَاحِبِي»، واتا: دوو جار له سهر یه ک وتی: خوی گه وه منی نارد بۆ ناو ئیوه و تان درۆ ده کهیت که چی نه و وتی: راسته کهیت، به گیان و سامانی پشتگیری منی کردوه و دلی خۆش کردوم دهی ئیوه ئیتر بۆچی واز له هاوپی کهی من ناهینن؟! پاش نه وه هه رگیز نازاری نه دراوه^۱.

له م چیرۆکه شدا په ند و نامۆژگاری زۆری تیدایه له وانه: سروشتی مرۆفانهی هاوه لآن که ناکۆکی له نیوانیان پرویداره و خیرا په شیمان بوونه وهی نه وهی هه لئه و له سهر ناهه ق بووه و داوای لی بووردن کردن و چاو پۆشی له برا موسولمانه کهی، خۆشه ویستی هاوه لآن له ناو یه کدا و شوین و پله و پایهی صدیق له لای پیغه مبهری خوا و هاوه لآن... تا دواپی...

۱۱- بلێ: خوا لیت خۆش بییت نهی نه بو به کر:

ره بیعهی نه سه له می (ﷺ) وتی: من خزمه تی پیغه مبهری خوا م ده کرد... فرمووده یه ک ده گیریت ه وه و پاشان وتی: پیغه مبهری خوا پارچه یه ک زه وی دا به من و پارچه یه کیشی به نه بو به کر دا، شتی دونیایی هاته پیشه وه و من و نه بو به کر له سهر دار خورمایه ک ده مان تیک گیرا، من وتم: له ناو زهویه کهی مندایه، نه بو به کریش ده یووت: نه خیر له زهویه کهی مندایه، له و باره یه وه قسه کهوته نیوانان و نه بو به کر قسه یه کی ناشرینی پی وتم و خۆشی په شیمان بوویه وه و پیی وتم: تۆش قسه یه کی وام پی بلێ تا ببین به هه ق به هه ق، ده لیت: وتم من شتی وا ناکه م.

^۱ مسند امام احمد (۵۸/۴-۵۹).

نەبو بەکر وتی: ئەیکەى باشە نەگینا سکالای خۆم دەبەمە بەر دەمى پێغەمبەرى خوا بۆت، وتم: ھەر نایکەم، ئەویش زەویەکەى بەجێھێشت و خۆى گەياندە پێغەمبەرى خوا (ﷺ) منیش بە دوايدا، ھەندىك خزم و کەسى نەسلەم ھاتن و وتیان پێم: پەھمەتى خوا لە نەبو بەکر، ھێشتا نەو شکات دەکات کە نەو قسەى شى کردووە، منیش وتم: ئەزانن ئەمە کێیە؟ ئەمە (نەبو بەکرى صدیق) ە و ئەمە دووھم کەسەکەى ناو نەشکەوتە و حورمەتدار و ڕیش سپیەکەى ناو موسولمانانە، نەکەن بێن و لاكاتەو و بزانیئت کە ئێوہ لەسەر من دەکەنەو تۆرە بیئت و پێغەمبەرى خوایش لەبەر نەو لە من تۆرە بیئت و خواى گەورەیش بە تۆرە بوونى پێغەمبەرەکەى لە من تۆرە دەبیئت و (پەبیعە) لە ناو دەچيئت. وتیان ئەى چى دەلییئت؟ وتی: بگەرێنەوہ.

دەلی: نەبو بەکر (ﷺ) خۆى گەياندە لای پێغەمبەرى خوا (ﷺ) منیش بە تەنھا بە دوايدا بووم و مەسەلەکەى وەك خۆى بۆ گێراپاھەو و قسەکەشى کە بە منى وتبوو بۆى باس کرد وتم پێى: قسەکەم پێى بلیئەوہ تا ھەق بە ھەق دەرچین، وتم: نایلیم، پێغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرمووی: «أجل فلا ترد عليه ولكن قل: غفر الله لك يا أبا بکر»، واتا: زۆر باشە پێى مەلێرەوہ بەلام پێى بلی: خوا لیئت خۆش بیئت ئەى نەبو بەکر، منیش وتم: خوا لیئت خۆش بیئت ئەى نەبو بەکر، ھەسەنى بەسرى دەلییئت: «نەبو بەکر بە دەم گریانەوہ ھەستا و ڕۆیشتەوہ»^۱.

«ھەر بۆ خوا ئەم ویژدانە چ ویژدانیک؟ ئەم دەررونەش چ دەررونیک؟! شتیکی لە دەم دەرچووہ بەرامبەر بە براپەکی موسولمان بە ھیچ رازی نابیئت تا تۆلەى نەو شتە وەرنەگرێتەوہ و لیى خۆش بیئت، ئەوپەرى پەوشت بەرزى و ڕاگرتنى ھەست و شعور لە کاتى گوناھ کردنیدا و ھەموو دلێ داگیر دەکات، لە دەم دەرچوونى قسەى بەک با بچووکیش بیئت بیئتە ئیشیک و بەر بیئتە ویژدان، دانامرکیتەوہ تا تۆلەى لى نەکەنەوہ و نەو موسولمانە لە خۆى رازی بکاتەوہ»^۲.

خۆ جینیویکی گەورە نەبوو، بەلام ئیشى بە (پەبیعە) گەياند، ھەر ئەوہى زانى نەبو بەکر ھەموو گیانى کەوتە ھەژان، وە رازی نەبوو تۆلەى لى نەکریتەوہ، لە گەل ئەوہشدا نەو کاتە

^۱ مسند احمد (۵۹-۵۸/۴).

^۲ اشهر مشاهير الاسلام (۸۸/۱).

دووه پیاوی نیسلام بوو دواي پیغه مبهري خوا (ﷺ)، وشه يه کي پي وتبوو زور ناشيرين نه بوو چونکه رهوشي بهرزي پيگه پي نه ده دا و له سرده مي نه فاميشدا شتي واي لي نه بيستراوه^۱.
 نه بو به کري صديق (ﷺ) له گه وجيتي نه وشه يه زور ترسا، بويه سکا لاي خوي برده بهردهم پیغه مبهري خوا، نه مده شتي کي سهيره که نه بو بهر له تاو نه وشه يه مهسه له ي زهويه که ي و ناکو کي نيوان خوي و رهبيعه ي له بير چويه وه، چونکه مافي خه لکه کان پيوسته خاوه نه که ي ليتي خوش بيت^۲...

له مه شه وه وانه يه کي گه وره به دي ده که ين بؤ زانايان و ماموستايان و کاربه دهستان و بانگخوازن له چونه تي چاره سرکردني هه له و له بهر چاوگرنتي مافي خه لکي و پي پياناني.
 هه نديک له خزمانی رهبيعه نه م کاره ي رهبيعيان پي باش نه بوو، که نه بو بهر قسه که شي وتووه که چي شکاتيش ده کات لاي پیغه مبهري خوا (ﷺ)، نه وان نه وه يان نه ده زاني که نه بو بهر ده زاني له نه هيشتني کيشه ي ناکو کي، لابردي نه و شتانه ي ده نو سين به دله کانه وه و — خو شه ويستي ناهيلن — له دنيا پيش نه وه ي بنووسريت له سيريان له نامه ي کرده وه کانياندا و ليپرسينه وه ي له سر بيت له روژي دواييدا.

له گه له نه وه ي که رهبيعه ليتي رازي بوو، ناماده ش نه بوو له بهرده مي پیغه مبهردا قسه که ي پي بلتته وه که چي نه بو بهر له ترس و خوفي خدا دهستي کرد به گريان، که نه مده ش به لگه ي به هيژي باوه ري بته وي يه قين و دلنياهه که ي.

له کو تاييدا هه لو يسته که ي رهبيعه ش شاياني نه وه يه هه لو يسته يه کي له بهرده مدا بکه ين که چون ريزي له نه بو بهر گرت و ناماده نه بوو قسه که ي پي بلتته وه، نه مده ش ريزدانانه بؤ به ريزان و خاوه ن زانست و چاکه کان و به لگه شه له سر بته وي نايين و گه وره يي نه قلي^۳.

۱۲- پيشپرکي له کاري چاکدا:

^۱ خلفاء الرسول، خالد محمد خالد (لا: ۱۰۳).

^۲ التاريخ الاسلام (۱۶/۱۹).

^۳ هه مان سرچاوي پيشوو.

ئەبو بەكرى صديق (رضي الله عنه) بە رەھوشت بەرز وەسف كراو، بە پيشبرككى كىرى كارى چاكە ناويانگى دەركردووە تا واى لىھاتووہ لە كارى چاكەدا بۆتە پيشەنگ، لە خىركردندا چاوى لىكراو، زۆر سوور بوو لەسەر خىركردن، زۆر لەوہ دلىيا بوو كە ئەوہى ئەمپۆ بۆ مەوۆ دەكرىت لەوانەى سەبەينى بۆى نەلویت، چونكە ئەمپۆ كرده و كردن ھەيە و لىپرسىنەوہ نىە و سەبەينى لىپرسىنەوہ دەبىت و كرده و كردن نامىنىت، بۆيە ھەردەم لەوانە بوو زۆر خىرا دەچوو بە دەم كارى چاكەوہ.

لە ئەبو ھورەيرەوہ (رضي الله عنه) دەگىرنەوہ و دەلىت: پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فرموى: «من أصبح منكم صائماً؟»، واتا: كى لە ئىوہ ئەمپۆ بە رۆژووہ؟ ئەبو بەكر وتى: من، فرموى: فمن تبع منكم جنازہ؟ كى لە ئىوہ ئەمپۆ لەگەڵ مردووہ كدا چووہ بۆسەر قەبران؟ ئەبو بەكر وتى: من، پىغەمبەر فرموى: من أطعم منكم مسكينا؟ ئەى كى ئەمپۆ ھەزارىكى تىر كردووە؟ ئەبو بەكر وتى: من، پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فرموى: ما اجتمعن فى امرى ولا دخل الجنة، واتا: ئەم كارانە لە ھەر كەسىكدا كۆ ببنەوہ ئەبىنە بەھەشت.

١٣- رِق خواردنەوہى:

ئەبو ھورەيرەوہ (رضي الله عنه) وتى: پياوێك جنىوى بە ئەبو بەكر دا و پىغەمبەرى خوايش (ﷺ) دانىشتبوو، پىغەمبەرى خوا سەرى سوور دەما و زەردەخەنە گرتبووى، كاتىك كابرا ھەر بەردەوام دووبارەى دەكردەوہ، ئەبو بەكر ھەندىك لە قسەكانى پى و تەوہ پىغەمبەرى خوا (ﷺ) تۆرە بوو ھەستا و رۆيى و ئەبو بەكرىش ھەستا و كەوتە دواى و پى و تەوہ پىغەمبەرى خوا (ﷺ) تۆ دانىشبووى و ئەو قسەى پى دەوتم و كە زانىم ھەر واز ناھىنىت، ھەندىك لە قسەكانىم پى و تەوہ، كەچى تۆ ھەستايى و رۆيشىت!!!

پىغەمبەرى خوا (ﷺ) پى فرموى: «إنه كان معك ملك يرد عنك، فلما رددت عليه بعض قوله وقع الشيطان، فلم أكن لاقعد مع الشيطان»، واتا: فرىشتەيەكت لەگەڵدا بوو لە باتى تۆ وەلامى دەدايەوہ، بەلام كە تۆ وەلامى ھەندىك لە و تەكانىت دايەوہ شەيتان ھاتە ئىو مەسەلەكە و منىش لە شوێنىك دانانىشم كە شەيتانى لى بىت. پاشان فرموى: «ئەى ئەبو

به كر سى شت هدر سيانيان راستن، هدر بهندهيهك خراپه‌ي بهرامبه‌ر بکريّت و له‌به‌ر خاترى خوا
 قسه نه‌کات نه‌وا خوا سه‌رى ده‌خات و سه‌ر به‌رزى ده‌کات، هدر که‌سيّک پا‌ره و مالّ ببه‌خشيّت
 له‌به‌ر سيله‌ي په‌حم نه‌وا خواي گه‌وره بۆي زياد ده‌کات، هدر که‌سيّک بپا‌رپيّه‌وه و داواي پا‌ره
 بکات بۆ نه‌وه‌ي پا‌ره‌کانى زۆرتر بکات نه‌وا خواي گه‌وره نه‌دار و که‌م پا‌ره‌ي ده‌کات»^۱.

خۆ نه‌بو به‌کر له‌ناو خه‌لکدا به (پق خۆزه‌وه) ناسرا بوو به‌لام بۆيه وه‌لامى نه‌و پياوه‌ي
 دايمه‌وه چونکه وای زانى نه‌و نيتر بيده‌نگ ده‌بيّت، به‌لام پيغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) هانى دا بۆ
 له‌سه‌رخۆيى و نه‌رم و نيانى، پيتموونى کرد بۆ سه‌بر و ئارامگرتن له‌ کاتى پق هه‌لساندا، چونکه
 نه‌رم و نيانى و پق خواردنه‌وه ئينسان له‌به‌ر چاوى خه‌لکى گه‌وره و به‌نرخ ده‌کات و له‌ لای خواي
 گه‌وره‌ش نرخ و پي‌زى زياد ده‌کات.

هه‌ر له‌م هه‌لو‌ئسته‌شه‌وه نه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌ويّت که‌ صديق (ﷺ) زۆر له‌سه‌ر نه‌وه‌ي
 پيغه‌مبه‌رى خوا تو‌په نه‌کات و هه‌ولّى پا‌زى کردنى بدات...
 له‌ فه‌رمووده‌که‌شدا باسى خراپى تو‌په‌بوون له‌به‌ر خۆ - نفس - و بانگ نه‌کردنى
 تيّدايه و هه‌ره‌شه‌شى تيّدايه.

دوو‌رکه‌وته‌نه‌وه‌ي پيغه‌مبه‌ران له‌ هه‌ر کۆرپّک که‌ شه‌يتانى لىّ بيّت و باسى نه‌و
 سته‌مکاره به‌ ئارامه‌ي ده‌يه‌ويّت له‌به‌ر پا‌داشتى خوايى قسه نه‌کات، وه‌ تيايدا هانى خه‌لکى
 ده‌دات مالّ ببه‌خشن و سيله‌ي په‌حم به‌ جىّ به‌يّنن و باسى خراپه‌ي سو‌ال‌کردن و سو‌ال‌که‌رانى
 کرد.

صديق (ﷺ) به‌رده‌وام ده‌ستى ده‌گرت به‌ نه‌رم و نيانى و پق خواردنه‌وه تا وای ليّهات
 ناسرا به‌ له‌سه‌رخۆيى و نه‌رم و نيان، نه‌رم نه‌وتار و به‌ به‌زه‌يى، ئه‌مه‌ش نه‌وه ناگه‌يه‌نيّت که‌
 (صديق) هه‌رگيز تو‌په نه‌بووه، به‌لام له‌به‌ر خاترى خوا تو‌په بووه و بينيبيّتى سنوورى خوا
 شکيّنراوه زۆر زۆر تو‌په بووه^۲.

^۱ الدر المنثور للسيوطي (۷۴/۲) مجمع الزوائد (۱۹۰/۸) حديث مرسل.

^۲ وه‌ك نه‌وه‌ي له‌گه‌لّ فه‌حناسى جوودا کردى.

نەبو بەکری صدیق (ﷺ) بە درێژایی ژیاڵی بیرى له نایه‌تییكى خوا ده‌کرده‌وه و لێى ورد ده‌بوویه‌وه و کاریشى پێ ده‌کرد که ده‌فرمویت: ﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (ال عمران: ۱۳۳-۱۳۴).

واتا: خێراکه‌ن خۆتان بگه‌یه‌ننه ره‌زامه‌ندى خوا و به‌هه‌شتیك ته‌وه‌نده‌ی زه‌وى و ئاسمانه‌كان پانه و بۆ له خوا ترسان ناماده كراوه * ته‌وانه‌ی له خۆشى و ناخۆشیدا ده‌به‌خشن و رقى خۆیان ده‌خۆنه‌وه و له خه‌لكى ده‌بوورن و خوايش چاكه‌كارانى زۆر خۆش ده‌وێت.

۱۴- به‌لێ سوێند به‌ خوا من هه‌ز ده‌که‌م خوا لێم خۆش بێت:

نەبو بەکری صدیق (ﷺ) بژێوی ژیاڵی (مسطح بن اثانة) ی گرتبووه ته‌ستۆ له بوختانه به‌ ناویانگه‌که‌دا که بۆ دایکی باوه‌رداران عایشه هه‌له‌سترا به‌شداری کرد، نەبو به‌کر سوێندی خوارد که ئیتر که‌مترین سوودی پێ نه‌گه‌یه‌نی‌ت، به‌لام که نایه‌تى قورئانی دابه‌زی و فرموی: ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (النور: ۲۲).

واتا: چاكه‌كاران و ده‌ست رۆیشته‌وانتان با سوێند نه‌خۆن که یارمه‌تى خزمان و هه‌زاران و کوچه‌ریانی پێى خوا بێ به‌ش بکه‌ن له ده‌ستگرویی، به‌لكو با لیبورده بن و چاو پۆشی بکه‌ن، نایا هه‌ز ناکه‌ن خوا لێتان خۆش بێت؟ خوا لیبورده و به‌ به‌زه‌ی یه‌.

لهویدا نهبو به کر (ﷺ) وتی: سویند به خوا حەز دەکەم خوا لێم خۆش ببیت و گەراپەوه سەر پارە بەخشین و خێرکردنەکانی پیشووی کە دەیدا بە کۆمەلێک هەژار وتی: هەرگیز لێیان ناگرەوه^۱.

صديق (ﷺ) وا لهو نایەتە پێرۆزە گەیشتبوو کە موسوڵمان دەبیت بە ڕەوشت و ئەخلاقیاتی نیسلام خۆی پرازی نیتەوه و لە هەڵە و ناتەواوی و پێخلیسکانی خەلکی ببوریت، چونکە ئەگەر وای کرد خۆی گەورەش لێی خۆش دەبیت و گوناھەکانی بۆ دەپۆشیت، چونکە وەك دەلێن: «كما تدين تدان»، چۆن قەرەز دەکەیت دەبیت قەرزیشت لێ بکەن، خۆی گەورەش دەفەرموویت: ﴿أَلَا تحبون ان يغفر الله لكم﴾، واتا: چۆن حەز دەکەن خوا لە خراپە و گوناھ و پێخلیسکانە کانتان ببوریت ئێوەش وابن و لە خەلێ ببورن^۲.

هەروەك لە نایەتە کەشدا بە ڕوونی باس لەوه دەکات ئەگەر سویندتان خوارد شتیك نەکەن و دواوی بۆتان دەرکەوت بیکەن باشە ئەوا کەفارەتە کەمی بدەن و ئەو کارە باشە بکەن، هەندیک لە زانایان وتوویانە: ئەم نایەتە ئومێد بەخشتین نایەتە لە هەموو قورئاندا لە لایەن بەزەیی خوا بە جێئۆدەرە تاوانبارەکان لە وشەکانیدا^۳.

ئەم نایەتە بەلگەیە لەسەر ئەوهی کە ئەبو بەکر (ﷺ) باشتین کەسە دواي پیغەمبەری خوا (ﷺ) چونکە خۆی گەورە بە هەندیک ڕەوشتی سەیر وەسفی کردووه و لە بەلگەیە لەسەر گەورەیی و پلە و پایە لەم نایەدا، ئیمامی ڕازی لە تەفسیرە کەیدا (۱۴) ڕەوشتی دەرھیناوه لە نایەتی ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ﴾، لەوانە: خاوەنی چاکەیی بێ سنوور بەبێ ئەوهی تاییەت بیت بە کەسیك و کەسانیکی تری لێ بە دوور بیت، چاکەش هەموو چاکەیک دەگریتەوه و لە هەموو کەسیش چاکترە، یەکی تر لەوانە: خۆی گەورە بە (الفضل والسعة) ناوی بردووه و بە کۆ هیناویەتی نەك بە تەك و بە گشتی نەك بە تاییەتی،

^۱ البخاري ژمارە (۴۷۵۰).

^۲ تفسير المنير (۱۱۹/۱۸).

^۳ هەمان سەرچاوه (۱۹۰/۱۸).

کهواته پټويسته بوتريت: خاليه له گوناھ و تاوان، چونکه کهسيک نه مانه رپه وشتي بيت نابيته نه هلي دوزه خ^۱.

۱۵- دهرچووني له مدينه وه بو شام به مهبستي بازرگاني:

له سهرده مي پيغه مبهري خوا (ﷺ) نه بو به کر تا شاري بوسرا ي ولاتي شام دهرپيست بو کاروباري بازرگاني و به لام پاشان هاورپيستي کردن و پيکه وه ژياني له گهل پيغه مبهري خوا (ﷺ) بووه هزي نه وي نه چيت بو بازرگاني و پيغه مبهري (ﷺ) بهرگري نه و کاره لي نه کردوه له گهل نه مه شدا زور خوشي ويستوه^۲.

له م کاره شيدا گرنگي نه وه دهرده که ويت که موسولمان ده بيت سهرچاوه يه کي روي پيدا کردني هه بيت که واي لي بکات ده ست له خه لکي پان نه کاته وه، به لکو به و کاسبه ي فرياي نه داري بکه ويت و که سيک له ديلي و بهنده يي رزگار بکات و له مال به خشيني ربي خوا و پيشرپکتي خه لکي تر بکات.

۱۶- غيره ي صديق و پاک راگرتني خيزاني له لايه ن پيغه مبهري وه:

عبدالله ي کوري عمری کوري عاص ده گيرپته وه و ده ليت: هه نديک له پياواني به ني هاشم خويان کرد به مالي نه بو به کردا و تنه ا نه سمای کچی عومهي سي خيزاني له مال بوو، له و کاته دا نه بو به کرش هاته وه بو مال و نه و پياوه بينگانانه ي بيني، پتي ناخوش بوو، نه مه ي بو پيغه مبهري خوا باس کرد، پيغه مبهري خوايش (ﷺ) فهرموي: «ان الله قد برأها من ذلك»، واتا: خواي گه وره له و شتانه به دووري خستوه و پاشان چوه سهر مينبهري که ي و فهرموي: «لا يدخل رجل بعد يومي هذا على مغيبة إلا ومعه رجل أو اثنان»^۳.

واتا: له مرؤ به دوا که س خوي نه کات به مالي که سيکدا که تنه ا نا فره ته که له مال بيت مه گهر له گهل که سيک يان دواني تر دا بيت.

۱۷- له خوا ترساني:

^۱ تفسير الرازي (۳۵۱/۱۸).

^۲ فتح الباري (۳۵۷/۴) نقلا عن الخلافة الراشدة والدولة الاموية (لا: ۱۶۳).

^۳ الرياض النظر في مناقب العسرة لأبي جعفر أحمد الطبري (لا: ۲۳۷).

ترسان له خوای گهوره کاریکی نهونده گهورهیه مرؤف دوور دهخاتهوه له تاوانکردن و چاودیری خوای تیا دروست دهکات له نهیئی و ناشکرادا، کردهوهکانی خاویین دهبین و کارهکانی درهوشاوه دهبین و فرمانیش دراوه بهسهر موسولماناندا که له خوا بترسن و خوای گهوره فرمویهتی: ﴿يَبْنَئِ إِسْرَءِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾ (البقره: ۴۰).

واتا: نهی نهوهی ئیسرائیل — جوولهکه و گاور — نهو ناز و نیعمهتانی منتان له بیر نهچیت که داومه بهسهرتاندا و پهیمانهکانتان بهرنه سهر و منیش پهپیام دهبهمه سهر لهگهلتاندا و تهنها له منیش بترسن.

ههروهها پاداشتی گهورهی ناماده کردوه بو نهو کهسانهی له خوا دهترسن وهک دهفرمویهتی: ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ﴾ (الرحمن: ۴۶)، واتا: بۆنهو کهسهی

له خوای خوئی دهترسیت دوو باخچهی له بهههشتدا بو نامادهکراوه.

نههس (ﷺ) دهگیرپتهوه و دهلیت: پیغهمبهری خوا (ﷺ) وتاریکی بو داین که ههرگیز وتاری وام نهبیستوه، تیایدا وتی: «لو تعلمون من الله ما أعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا»، واتا: نهوهی من دهیزانم ئیوه بتانزانیايه — له نارهحهتیهکانی رۆژی دواپی — زۆر کهم پیندهکهین و زۆر زۆر دهگریان. هاوهلانی پیغهمبهر (ﷺ) ههموو سهریان داخستبوو له ژیرهوه مینگی گریانیاں دههات^۱.

نهبو بهکری صدیق (رضی الله عنه) له نیوان ترسان له خوا و به تهمای پهزامهندی نهو دهژیا به جوړیک بووبوه سهر مهشق بو ههموو موسولمانیک ئیتر فرمانپهوا بیت یاں ژیر دهسته، سهکرده بیت یاں سهریاز به مهرجیک مهبهستی نهوه بیت له رۆژی دواپیدا به تهمای رزگار بوون بیت^۲.

ابن سیرین دهلیت: «لم يكن أحد اُهيب من بعد النبي (ﷺ) من ابي بكر»، واتا: هیچ کهس نهبووه له دواپی پیغهمبهر له لهخواترساندا بگاته نهبو بهکر.

^۱ البخاري كتاب التفسير باب لاتسألوا عن أشياء (۶/۶۸).

^۲ تاريخ الدعوة الاسلامية (لا: ۳۹۶).

قهیس ده‌لئیت: «ئەبو بەکری صدیق (ع) م بینى زمانى خۆى ئەگرت و دەبیوت: هذا الذي أرودني الموارد، واتا: ئا ئەم زمانە ئەمباتە ئاوەهەمەتیه‌كان»^۱.

مەیمونی کۆری مەهدان ده‌لئیت: ئەبو بەکر (ع) قەله‌ پەشتیکی هینا پەر و بالی هەبوو، ئەم دا بەم دیو و بەو دیودا و دەبیوت: هیچ نیچیریک پانا کریت و هیچ دره‌ختیک نابریت تەنها ئەو ئەبیەت یەکی له‌ یادکار و تەسبیح کاریکی پەرورەدگار له‌ ناوچووه^۲.

ئەبو بەکر (ع) ده‌لئیت: «أبكوا فان لم تبكوا قنباکوا»^۳، بگرین ئەگەر گریانیشتان نەهات بە زۆر خۆتان بگرین.

له‌ هەسەنی بەسریه‌وه‌ ده‌لئیت: ئەبو بەکری صدیق (ع) وتویه‌تی: «والله‌ لو ددت اني كنت هذه الشجرة تؤكل وتعصد»^۴، واتا: ئەبو بەکر ئاماژەى بۆ دره‌ختیک کرد و وتی: بریا من ئەم دره‌خته‌ بوومایه‌ بیاخواردمایه‌ و بەکاریان به‌ینامایه‌.

ئەبو بەکر له‌ جییکى تر دا ده‌لئیت: «لو ددت اني كنت شعرة في جنب عبد مؤمن»^۵، ئاواته‌ خاواز بووم موویه‌ك بوومایه‌ به‌ لەشى موسولمانیکه‌وه‌.

زۆر جار ئەم شیعەرەى دووبارە ده‌کرده‌وه‌:

لا تزال تنعي حبيباً حتى تكونه

وقد يرجوا الفتى الرجا يموت دونه^۶

بەردەوام خۆشه‌ویستانت بەرێ ده‌که‌یت بۆ سەر قەبران و که‌سێک به‌ تەمای گەڕانه‌وه‌یه‌

و که‌چی فریای ناکه‌وێت.

دووه‌م:

^۱ صفة الصفوة (۲/۲۵۳).

^۲ الزهد لإمام أحمد باب زهد أبي بكر (لا: ۱۱۰).

^۳ هەمان سەرچاوه‌ (لا: ۱۰۸).

^۴ هەمان سەرچاوه‌ لاپەرە ۱۱۲.

^۵ هەمان سەرچاوه‌ لاپەرە ۱۱۲.

^۶ هەمان سەرچاوه‌ لاپەرە ۱۰۸.

گرنه‌ترین ره‌وشته‌کانی صدیق (علیه‌السلام) و هه‌ندیک چاکی و پیاوه‌تیه‌کانی که‌سایه‌تی صدیق (علیه‌السلام) که‌سایه‌تیه‌کی سه‌رکرده‌یه و هه‌موو ره‌وشته‌کانی سه‌رکرده‌یه‌کی خوایی - قانده‌ربانی - تیدا بووه، هه‌موویان له هه‌ندیک شتدا کۆ ده‌که‌ینه‌وه و له‌سه‌ر هه‌ندیکیشی به‌دریژی ده‌دوین، گرنه‌ترینیان: ۱- بیروباوه‌ری دروست، زانیاری شه‌رعی، متمانه به‌خوا، سه‌رمه‌شقی، راست‌گوئی، لی‌هاتن و نازایه‌تی، پیاوه‌تی، دونیا نه‌ویستی، قوربانیدان، ژیری له هه‌لبژاردنی به‌پررس و یارمه‌تی ده‌رانیدا، نه‌رم و نیانی، نارامی، نه‌فس به‌رزی و نیراده‌یه‌کی به‌تو، دادپه‌روه‌ری و توانایی چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌کان، توانای فی‌رکردن و ئاماده‌کردنی که‌سانی سه‌رکرده.

ئه‌مه و چه‌ندان ره‌وشتی تر له لی‌کۆله‌ره‌وان نه‌توانن له سه‌رده‌می مه‌ککی و هاو‌پیه‌تی پی‌غه‌مبه‌ر و له غه‌زاکانیدا له‌گه‌ڵ پی‌غه‌مبه‌ری خوا (علیه‌السلام) و ژیا‌نی مه‌زنی ناو که‌مه‌ل‌گه.

هه‌ندیک له ره‌وشته‌کانی تریشی له پاش بوون به‌خه‌لیفه و جی‌گری پی‌غه‌مبه‌ری خوا (علیه‌السلام) ده‌رده‌که‌و‌یت که‌توانی به‌یارمه‌تی خوا و به‌هۆی ئه‌و سی‌فاته‌ خواییه‌ جوانانه‌یه‌وه توانی پارێزگاری له ده‌وله‌تی ئی‌سلام بکات و بزافی له ئاین هه‌ل‌گه‌راوه‌کان سه‌رکوت بکات، به‌کۆمه‌کی خوا توانی ئومه‌تی ئی‌سلام بگو‌زێتیه‌وه به‌ره‌و ئه‌و ئامانجانه‌ی بۆی کیش‌رابوو به‌چه‌ندان هه‌نگاوی گرنه‌گ، گرنه‌ترین ئه‌و ره‌وشته‌انه‌ی که‌ تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ری و له‌م باسه‌دا له‌سه‌ری ده‌دوین له‌وانه:

هوای

۱- مه‌زنی باوه‌ری به‌خلو‌ی ته‌عالا:

صدیق (علیه‌السلام) باوه‌ری به‌خوای ته‌عالا زۆر به‌تو بووه و له ناو کپۆکی باوه‌رگیشته‌بوو، یه‌که‌تاپه‌رستی چووبوو به‌ناخی د‌ل و ده‌روونیدا و شو‌ینه‌واریشیان به‌ئه‌ندامه‌کانی له‌شیه‌وه به‌دی ده‌کرا و هه‌موو ژیا‌نی به‌شو‌ینه‌وارانه‌وه برده‌سه‌ر، به‌ره‌وشتی به‌رز خۆی پازاند‌بووه‌وه و له ره‌وشته‌ناتاساییه‌کان خۆی خاو‌ین ده‌کرده‌وه سوور بوو له‌سه‌ر ده‌ست‌گرتن به‌شه‌ریعه‌تی خواوه و شو‌ینه‌که‌وتنی رینمو‌ونیه‌کانی پی‌غه‌مبه‌ر (علیه‌السلام) و باوه‌ری به‌خوای گه‌وره‌هۆکاری ئه‌و جم‌جۆل و چالاکی و هه‌ول و ته‌قه‌لا و خۆماندووکردن و کۆشش‌کردن و جیهاد په‌روه‌رده، به‌رز پا‌گرتن و

سدر بهرزی له ناو دلیدا یه قین و باوه پیکى بتهوى واى هه بوو که باوه پرى هیچ له هاوه لانی پى نده گه یشت، نه بو به کرى کوپى عیاش ده لیت: «ما سبقهم ابو بکر بکثرة صلاة ولا صیام، ولكن بشيء وقر في قلبه»^۱.

واتا: نه بو به کرى (ﷺ) به نویژ و پژوی زۆر نه بوو پیشکه وتنه که ی، به لکو به هوی شتیکه وه بوو له ناخی دلیدا ره گى داکوتابوو.

هه ره له بهر نه وه شه ده لیت: «نه گه ره باوه پرى نه بو به کرى و باوه پرى هه موو خه لکی سه ره زهوى بکیشریت، تای نه بو به کرى قورستر ده بیئت، ههروه که خاوه نانی (کتیبى سونهن) له نه بى به کروه ده گێژنه وه که پیغه مبه رى خوا فهرمووى: «من رای أحد منکم رؤیا؟»، کامتان خه وتان بینیه؟ پیاوێک وتی: من ته رازوویه کم بینى له ناسمانه وه دابه زى تۆ و نه بو به کریان کیشا تۆ له نه بو به کرى سه نگینتر بوویت، پاشان باوه پرى نه بو به کرى و عومهریان کیشا باوه پرى نه بو به کرى قورستر بوو، پاشان عومهر و عوسمانیان کیشا عومهر قورستر بوو له عوسمان و پاشان ته رازووه که یان به رزکرایه وه، پیغه مبه رى خوا پیتى ناخۆش بوو بۆیه فهرمووى: «خلافة النبوة ثم يأتي الملك من يشاء»^۲، واتا: نه وه ماوه ی جینشینى پیغه مبه ر دیارى ده کات و پاش نه وان ئیت ده سه لات ده که ویتته ده ستى که سانیک خوا بیه ویت.

له نه بو هوریره وه (ﷺ) ده لیت: پیغه مبه رى خوا (ﷺ) پاش نه وه ی نویژى به یانى کرد، پرووى بۆ لای خه لکه که وه رچه رخانده وتی: «بینما رجل يسوق بقرة له، قد حمل عليها، التفتت بقرة فقالت: اني لم اخلق لهذا، انما خلقت للحرث»، فقال الناس سبحان الله، تعجبا وفزعاً، أبقره تتكلم؟ فقال رسول الله (ﷺ): «نعم فاني أؤمن به وابو بكر وعمر، وبينما راع في غنمه، عدا عليه الذئب فأخذ منها شاء فطالبه الراعي حتى استنقذها منه، فالتفت اليه الذئب فقال له: من لها يوم السبع، يوم ليس لها راع غيري؟»، فقال الناس سبحان الله، ذئب يتكلم؟ قال: اني أؤمن بهذا انا و ابو بكر وعمر، وما هما ثم»^۳.

^۱ فضائل الصحابة للإمام أحمد (۱/۱۷۳).

^۲ ابو داوود ژماره: ۴۶۳۴، الترمذي ژماره (۲۲۸۸).

^۳ مسلم ژماره ۲۳۸۸.

واتا: جارێکیان پیاویك باریکی له مانگاکی نابوو، دابوو بهر، مانگا که لای کردوه و پێی وت: من بۆ بار ههڵگرتن دروست نهکراوم، من بۆ کیلگه و زهوی کیلان کراوم، خهڵکه که به سهر سوورپمان و ترسهوه وتیان: سبحان الله، مانگا قسهی کردوه؟ پێغه مبهری خوا فهرمووی: من و ئهبو بهکر و عومهر باوه پمان پێی ههیه، وه جارێکی تریش شوانێک به لای پانه کهیهوه بوو، گورگیك هات و سهری مهړی قرتاند و پیاوه کهش شوینی کهوت و ههر چۆنیک بوو لێی سندهوه، گورگه کهش لای کردوه بۆ لای و پێی وت: ئهی پۆژی ههوتهم چی ده کهیت ئهو پۆژه بهس خۆم به لایانهوه دههم؟ خهڵکه کهش سهریان سوورپما و به تیک چوونهوه وتیان: سبحان الله، گورگ قسه دهکات؟ فهرمووی: به لێ من و ئهبو بهکر و عومهر باوه پمان پێی ههیه و نهوانهش کهم نین.

له بهر باوهړی پتهوی و دهست گرتنی تهواوی به شرعهوه و راستگویی و دڵسۆزی له گهڵ ئیسلامدا، پێغه مبهری خوا خۆشی ویستوه، له ههموو هاوه لانیشت زیاتر خۆشهویست بوو له لای، له عهمری کورپی عاصوه (عليه السلام) ده لیت: پێغه مبهری خوا (عليه السلام) به سه رکردایه تی سوپای (ذات السلاسل) ناردمی، ده لیت: منیش هاتم و پێم وت: کیت له ههموو کهس زیاتر خۆش دهویت؟ فهرمووی: عاتیشه، وتم: له پیاوان؟ فهرمووی: باوکی، وتم ئهی پاش ئهوه؟ فهرمووی: پاش ئهو عومهری کورپی خهتاب، هه ندیک ناوی تریشی هینا.

ههر له بهر باوهړه کهی و دهستگرتنی تهواوی به بهرنامه کهی خواوه و ههول و تهقه لاکانی بۆ سه رخستن و بهرزی تایینی پهروه ردگاری جیهانیان، شایستهی مژدهی به ههشت بوو له لایه ن پێغه مبهره وه (عليه السلام) وه ههر نهویشه له ههموو ده رگا کانیوه بانگ ده کریت.

ئه بو موسای ئه شعهری (عليه السلام) جارێکیان دهست نوێژ ده گریت و له مال ده رده چیت و له دلی خۆیدا ده لیت: «به درێژایی ئه مپۆ له گهڵ پێغه مبهری خوا دا ده هم»، ده لیت هات بۆ مزگهوت هه والی پێغه مبهری پرسى (عليه السلام) پێیان وت ئا لی ره وه پۆیشت و منیش شوینی که وتم تا خۆی کرد به (بیری ئه ریس) دا و منیش له بهر ده رگا کهیدا دانیشتم که له په لی خورما بۆی کرابوو، پێغه مبهری خوا (عليه السلام) تاره تی گرت و دهست نوێژیکی گرت و منیش چوومه ژووره وه

دهبینم بهسەر بیرهکهوه دانیشتووه و قاچی ههڵکردووه و خستویهتیه ناو بیرهکهوه، سلاوم لی کرد، پاشان چوم لهبەر ده‌رگاکهیدا دانیشتم و وتم: ئەمڕۆ دەرگاوانی پیڤه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌م، یه‌کیک پالی نا به‌ ده‌رگاکهوه، وتم: کییه‌؟ وتی: ئەبو به‌کرم، وتم پیتی که‌میک ئارام بگره‌، پاشان وتم ئەی پیڤه‌مبه‌ری خوا ئەبو به‌کرم و داوا ده‌کات بێته‌ ژووره‌وه‌، پیڤه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرمووی: ریتی پێبده‌ و مژده‌ی به‌هه‌شتی بده‌ری، منیش پڕیشتم و به‌ ئەبو به‌کرم وت: فرموو وهره‌ ژووره‌وه‌ و پیڤه‌مبه‌ری خوایش مژده‌ی به‌هه‌شتی پێدايت، ئەبو به‌کرم هاته‌ ژووره‌وه‌ و له‌ لای راستی پیڤه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دانیشتم و وه‌ک پیڤه‌مبه‌ری خوا هه‌ردوو قاچی هه‌ڵکرد و خستیه‌ ناو ئاوه‌که‌وه‌...»^۱.

له‌ ئەبو هوره‌یره‌وه‌ ده‌گێڕنه‌وه‌ ده‌لێت: پیڤه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرموویه‌تی: «من انفق زوجین من شیء من الاشياء في سبيل الله دعي من ابواب الجنة، يا عبدالله هذا خير، فمن كان من أهل الصلاة دعي من باب الصلاة، ومن كان من أهل الجهاد دعي من باب الجهاد، ومن كان من أهل الصيام دعي من باب الريان، ومن كان من أهل الصدقة دعي من باب الصدقة»^۲.

واتا: هه‌ر که‌سیک له‌ هه‌ر شتیک جووتیک بیه‌خشیته‌ له‌ پیناوی خوادا له‌ ده‌رگاکانی به‌هه‌شته‌وه‌ بانگ ده‌کریت: ئەی به‌نده‌ی خوا ئەمه‌ چاکه‌که‌ته‌، هه‌ر که‌سیک له‌گه‌ڵ نوێژ بوویته‌ له‌ ده‌رگای نوێژه‌وه‌ بانگ ده‌کریت، هه‌ر که‌سیک جیهادی کردیته‌ له‌ ده‌رگای جیهاده‌وه‌ و هه‌ر که‌سیک پڕژووی گرتیته‌ له‌ ده‌رگای (په‌یان)وه‌ بانگ ده‌کریت و هه‌ر که‌سیک خیری کردیته‌ له‌ ده‌رگای خیره‌وه‌ بانگ ده‌کریت.

لێره‌دا ئەبو به‌کرم وتی: چ پێویست ده‌کات له‌و هه‌موو ده‌رگایه‌وه‌ بانگ بکریت!! وتی: ئەی هه‌یه‌ له‌ هه‌موو ده‌رگاكانه‌وه‌ بانگ ده‌کریت ئەی پیڤه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرمووی: (نعم، وأرجو ان تكون منهم يا أبا بکر)^۳، واتا به‌لێ، وه‌ هیوادارم تۆ یه‌کیک بیت له‌وانه‌.

۲- زانستی ئەبو به‌کرم (ﷺ):

^۱ البخاری ژماره ۳۶۷۴.

^۲ البخاری ژماره ۳۶۶۶.

^۳ البخاری ژماره ۳۶۶۶.

ئەبو بەكر (ﷺ) لە ھەموو كەس زیاتر زانیاری ھەبوو دەربارەی خوا ولە ھەموو كەس زیاتر لێی دەترسا^۱، وە ئەھلی سونە ھەموو لەسەر ئەوەن كە ئەبو بەكر زاناترین كەسی گەلی ئیسلامە و زیاتر كەسێك باسی كۆی دەنگیان كردوو لەو بارەیدووە^۲.

ھۆی شارەزاییە زۆرە كەشی بۆ ئەو ھاوڕێیەتیە بەردەوامی دەگەرێتەو كە بە شەو و رۆژ لە ھەموو ھاوھەڵان زیاتر لە گەڵ پیغەمبەری خوادا دەبوو، لە ناو شاردا، لە سەفەردا، و شەوانیش دواى نوێژی عیسا لە خزمەت پیغەمبەردا شەونشینى دەكرد، دەربارەى ئیش و كاری موسوڵمانان لێدوانی لە گەڵ دەكرد.

ھەر كاتێك پیغەمبەر (ﷺ) راویژی بە ھاوھەڵان بەكردایە یەكەمین كەس قسەى خۆی دەكرد ئەبو بەكر بوو، لەوانەى یەكێكى تریش قسەى كردبێت و لەوانەشە كەسى تر قسەى نەكردبێت، وە تەنھا رایەكەى ئەوى پەسەند دەكرد، ئەگەر رایەكان جیاواز بوونایە رایەكەى ئەبو بەكرى قبوڵ دەكرد^۳.

یەكەمین كەس بوو پیغەمبەرى خوا لە جیاتی خۆی كردی بە ئەمیری حەج و كاروباری حەجیش ئەوەندە وردە ئەو شارەزاییەى نەبوایە دای ئەدەنا لەو جێگەیدا، ھەروەك لەباتى خۆی دایناو بەرنوێژی موسوڵمانان بكات و ئەگەر لەبەر شارەزایی و دانایی نەبوایە نەیدەكرد و كەسى تری لەباتى خۆی بۆ بەرنوێژی و حەج دانەناو.

كۆكردنەوى سەدەقە و خیرات كە پیغەمبەرى خوا (ﷺ) دایناو لەسەر موسوڵمانان ئەنەس (رضی اللہ عنہ) لە ئەبو بەكرەو و ھەریگرتوو و ئەوھش پاسترین ریاوێتەكانە و سوودیشیان لێ ھەرگرتوو بۆ زانینى ئەو مەسەلانەى تاییبەتن بە (ناسخ و مەنسوخ) ھو كە ئەمەش بەلگەى لەسەر شارەزایی و لێھاتوویی لە بواری فەرموودە ناسخەكاندا و ھیچ كەس شتێكى لێ نەگێراوێتەو كە پێچەوانەى دەقینكى شەرى بێت و ئەمەش بەلگەى ھەلكەوتوویی و

^۱ تاریخ الخلفاء للسيوطي.

^۲ الفتاوى (۱۳۷/۱۳).

^۳ ابو بكر الصديق، محمد مال الله (لا: ۳۳۴-۳۳۵).

لِيَهَاتُوِي لَه زَانَسْتَا وَ بَه گشتی لَه شَهْرَعْدَا شَتِيكِي لِيْ نَه بِيَسْتَرَاوَه كِه غَه لَه تِي كَرْد بِيْت، كِه خَه لَكَانِي تَر وَ لَه زَوَر لَه مَه سَه لَه شَهْرَعِيَه كَانْدَا لِيِي پَرُوْدَه دَات^۱.

لَه خَزْمَه تِي پِيْغَه مَبَهْرْدَا (ﷺ) وَ لَه حَزوَرِيْدَا فَه تَوَاي دَاوَه وَ پِيْغَه مَبَهْرِش (ﷺ) بَه فَه تَوَاكَانِي رَازي بُووَه، نَهَم پِلَه وَ پَايَه شِي بُو كَه سِي تَر نَه بُووَه جِگَه لَهو، سَه لَه بَه كَه ي نَه بِي قَه تَادَه لَه حَه تِيْنْدَا بَه لَكِه يَه لَه سَهَر نَه مَه، دَانَايِي وَ لِيَهَاتُوِي زَانَسْتِي بَه تَهَوَاي پَاش وَ هَفَاتِي پِيْغَه مَبَهْر (ﷺ) دَهْرَدَه كَه وِيْت وَ گَه لِي مَوْسُوْلَمَان لَه هِيْچ مَه سَه لَه يَه كِدَا نَاكُوْكِيان نَه بُووَه كِه نَهَم بَه بَه لَكِه يَه رَاسْت وَ دُرُوسْتِي قُورْثَان وَ فَهْر مَوْوَدَه يَه كِيَان نَه خَا تَه وَ ه، نَه مَش بَه هَوِي كَه مَالِي عِيْلَمِي صَدِيْق وَ دَا دِه رَوَه رِيَه كَه يَه وَ بُووَه، شَاْرَه زَايِي لَه هِيْئَانَه وَ هِي بَه لَكِه گَه لِيْ كِدَا كِه نَاكُوْكِ هَه لَكِرِي وَ بِيَاغَات بَه لَا يَه كِدَا وَ هَهْر كَاتِيْكَ فَهْر مَانِي دَهْر بَكْر دَا يَه گُوِيَرَا يَه لِي دَه بُوون.

هَهْر نَهو بُوو لَه كَاتِي مَرْدَنِي پِيْغَه مَبَهْرِي نَا زَا دَا رْدَا (ﷺ) هَاوَه لَانِي هِيُوَر كَرْدَه وَ لَه سَهْر بِيَر وَ بَاوَه ر دَا يَه زَرَا نْدَه وَ ه، نَه وِيْش شُوِيْنِي نَه سِپَاْرَدَه كَرْدَنِي تَهْرَمِي پِيْرُوْزي پِيْغَه مَبَهْرِي دِيَا رِيْكَرْد، مِيْرَاتِيَه كَانِي بُو رُوون كَرْدَه وَ ه، پِيُوِيْسْتِي جَهْنْگ دَر بَه زَه كَات نَه دَهْرَانِي بُو هَاوَه لَان رُوون كَرْدَه وَ گُومَانِي عَوْمَهْرِي رَه وَ اَنْدَه وَ ه، تِيِي گَه يَا نْدَن جِيْئَشِيْنِي دَه بِيْت لَه نَاو قُورَه يَشِيَه كَا نْدَا بِيْت وَ سُوپَاي نُوْسَا مَه ي خُسْتَه رِي وَ وَ تِيِي گَه يَا نْدَن كِه بَه نْدَه يَه ك نِيْخْتِيَا رِي لَه مَانَه وَ ه لَه دُونِيَا وَ مَرْدَنِي پِيْدَرَاوَه پِيْغَه مَبَهْرِي خُوا بُوو كِه (بَه يَاْر مَه تِي) خُوا لَه شُوِيْنِي خُوِيْدَا بَه دَرِيُوِي بَا سِي لِيُوَه دَه كَه يِن.

پِيْغَه مَبَهْرِي خُوا (ﷺ) خَهْوِي پِيُوَه بِيْنِي كِه بَه لَكِه يَه لَه سَهْر زَانَايِي نَهو بَه كَر، عِبْدَالله ي كُورِي عَوْمَهْر دَه لِيْت: پِيْغَه مَبَهْرِي خُوا فَهْر مَوْوِيَه تِي: «رَا يْت كَانِي اَعْطِيْت عَسَا مَمْلُوءاً لَبْنًا، فَشَرِبْتُ مِنْهُ حَتَّى تَمَلَّانُ، فَرَأَيْتَهَا تَجْرِي فِي عُرُوقِي بَيْنَ الْجِلْدِ وَاللَّحْمِ فَفَضَلْتُ مِنْهَا فَضْلَةً، فَاعْطَيْتُهَا أَبَا بَكْرٍ، قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا عِلْمٌ أَعْطَاكَ اللَّهُ حَتَّى إِذَا تَمَلَّنْتَ مِنْهُ، فَضَلْتُ فَضْلَةً، فَاعْطَيْتُ أَبَا بَكْرٍ، فَقَالَ (ﷺ): قَدْ أَصْبَبْتُمْ».

وَ اَتَا: لَه خَه مَوْ سَوْرَا حِيَه كِي پَر لَه شِيْرِيَان دَا بَه دَه سْتَمَه وَ مَنِيْش نَام بَه سَهْرَه وَ ه تَا تِيْرَم لِي خَوَاْرْد، دَه مَبِيْنِي لَه نِيُوَان پِيْسْت وَ گُوشْتَمْدَا هَا تُوْچُوِي دَه كَرْد، كَه مِيْكَم لِي مَا يَه وَ ه، دَام

^۱ ابو بكر الصديق أفضل الصحابة ولاحقهم بالخلافة (لا: ٦٠).

به نهبو به کر، وتیان: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) نهوه زانسته و خوا به توی داوه و تیر و پرت لی و هرگرتووه و نهوه شی له خوت زیاد بووه، به خشيووته به نهبو به کر، فرمووی: پيكاوتانه^۱.
 نهبو به کری صديق (ﷺ) زور باوه پی به خوه هه بووه، جوانیش خوه په رژینی ده کرد،
 هه کاتيک به یانی ده هات، ده یوت: «هه کهيک خه ويکی خو شی بينيوه با بومان بگيريتته وه»
 وه ده یوت: «لان یری رجل مسلم، مسبغ الوضوء رؤيا صالحة احب الي من كذا و كذا».
 وانا: «كهسيكي موسولمان به ده ست نوژه وه و به ويیت و خه ويکی خو ش بينيت له
 نهوه و نهوه خو شتره له لام»^۲.

یه کيک له خوه په رژينه کان نه مه بوو: نيين عه باس (ﷺ) ده گيريتته وه که پياويک
 هات بو لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) پي و ت: له خه ومدا هه ويک بيني رۆن و ههنگوينی لی
 ده باری، خه لکم نه بينی نه یان چنيه وه، هه نديک زور و هه نديک که می کۆکرده وه، پاشان
 گوريسيک بيني لو نيوان زهوی و ناسماندا بوو، تو ده ست پي ده گرت و بهرز بوويته وه، پياويکی
 تريش ده ستی پتوه گرت و قرتا و به لام دوايی لکايه وه به یه کدا.

نهبو به کر (ﷺ) وتی: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) خوم و باوکم به قوربان ت بين، بهو
 خودايه ليم گه ريت ت خوم نهو خه وه ليک ده ده مه وه، پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمووی:
 «أعبر»، ليکی بده ره وه، وتی: هه وره که ئيسلامه، نهو رۆن و ههنگوينه ش ده باره ی قورثانه،
 چيژ و شيرينه که ی به گویره ی کم و زور ده گاته خه لکی، نهو گوريسه ی نيوان زهوی و ناسمان
 نهو راستيه یه که توی له سه ری و ده ستی پتوه ده گريت و بهرزت ده کاته وه و که سی تر ده ستی
 پتوه ده گريت نه ویش بهرز ده کاته وه که سيکی تريش ده ستی پتوه ده گريت نه ویش بهرز ده کاته وه
 و ده ی بوم پروون بکه ره وه دايک و باوکم به ساقه ت بي نهی پیغه مبهری خوا بزانم پيکام يان به
 هه له دا چوم؟

^۱ الاحسان في تقريب صحيح ابن حبان (۲۶۹/۱۵)

^۲ خطب ابي بكر الصديق، احمد محمد عاشور جمال الكوفي (لا: ۱۵۵).

پیغمبهری خوا فرمووی: «أصبت بعضا واخطأت بعضاً»، واتا: هندیکی وایه و هندیکی تری به هله لیکت دایهوه، نهبو بهکر وتی: سویند به خوا هله کام پی ده لیت، پیغمبهری خوا (ﷺ) فرمووی: «لا تقسم»، واتا: سویند مه خو^۱.

عائیشه ده گپرتته وه که له خه ویدا سی مانگ کهوتنه ناو ژوره کهی و بو نهبو به کری گپرایه وه له هممو که سیک جوانتر خه و پرژینی ده کرد، نهویش وتی: نه گهر نه م خه وهت راست بیت سی کهس له ناو ژوره کهی تودا به خاک ده سپردرین که له هممو خه لکی زهوی باشتن، کاتیک پیغمبهری خوا (ﷺ) کوچی دواپی فرموو نهبو بهکر به عائیشهی فرموو: نه مه باشتن مانگیانته^۲.

له گه له نه وهشدا که زیره کترین و زانترینی ناو هاوه لان بوو هرگیز خوی سه غلهت نه کردوه له (تکلف) دور که وتوته وه: نیراهیمی نه خعی دولیت: «نهبو به کری صدیق (ﷺ) نایه تی ﴿وفاکة وأبا﴾ (عبس: ۳۱) ده خوینده وه، لهو کاته دا لیان پرسی وشه (أبا) مانای چی ده گه نیته؟ یه کیک وتی: مانا کهی نه وهیه و نه وهیه، نهبو بهکر فرمووی: نه مه زور له خو کردنه و کام زهوی له خویم بگریته و کام ناسمان به سهرمه وه بیت نه گهر مانایه کی قورنان بکه م به نه شاره زایی نه زانین»^۳.

۳- پارانه وه و زور لالانه وه:

پارانه وه و نزا ده رگایه کی زور گهره یه، نه گهر له هر بنده یه که بکرتته وه خیر و بهر کهت ده رژیته به سهریدا، بویه نهبو بهکر زور سوور بوو له سهر بوونی په یوه ندی جوان و بهر ده وام به خوی په روه رد گاره وه و همیشه دوعا و پارانه وهی ده کرد، هروهک دوعا که مترین هوکاری سهر کهوتنه به سهر دوزمناندا وهک خوی گه وه ده فرمویت: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ

^۱ البخاري كتاب التفسير ٣١٦٦.

^۲ تاريخ الخلفاء للسيوطي (لا: ۱۲۹).

^۳ فتح الباری (۲۵۸/۱۳)، فيه انقطاع بين ابراهيم النخعي وابي بكر.

أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ
دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾ (غافر: ٦٠).

واتا: خوی نثوه فەرموویەتی بانگم بکەن دێم بە دەستانەوه و ئەو کەسانە ی خۆیان بە
زل ئەزانن لە بەندایەتیدا بە پۆرت شکاوی ئەیان خەمە ناگرەوه.

وه خوی گەوره له جیههکی ترده ده‌فرموویت: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي
قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ
﴾ (البقره: ١٨٦).

واتا: ئە ی محمد، ئەگەر بەندەکانم هەوائی من دەپرسن من زۆر نزیکم لییان و دێم بە
دەم هەر کەسیکەوه بانگم لێ بکات، دە ی وەرن بە دەمەوه و باوەرم پێ بهێنن تا لەسەر پێگەی
پاست بەردەوام بن.

ئەبو بەکر بەردەوام لە پیغەمبەری جیا نەبۆتەوه و هەمیشە بە یەکەوه بوون، چاک
پیغەمبەری خوی بینی بوو کە چۆن دەپاڕێتەوه لە خوا و داوای کۆمەک و سەرکەوتنی لێ
دەکات، زۆر سوور بوو لەسەر ئەوهی پەرستشە مەزنەکان لە پیغەمبەری خواوه (ﷺ) وەرگریت
و هەموو دوکانی بەو جۆرە بن کە پیغەمبەری خوا (ﷺ) لە ژیانیدا کردوویەتی، کە بۆ
موسولمانان باش نیە و ناییت شیوازی نزا و سەلاوات لەسەر پیغەمبەر بەو جۆرە ی لە
پیغەمبەری خواوه بۆمان ماوەتەوه نەیکەین و شیوازی تر دا بهێنن ئێتر با بە پڕاڵەت
وشەکانیشی جوان و پاراو و پڕمانا بن.

چونکە پیغەمبەری خوا (ﷺ) و مامۆستای چاکە و پێنمایە بەو سەر پێگای پاست
و ئەو دەزانیت چی چاکە و باشتره^١.

لە هەردوو سەحیحی بوخاری و مسلمدا هاتووه: کە ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) وتی:
ئە ی پیغەمبەری خوا دوایەکم فێر بکە با لە نوێژدا بەو جۆرە خوی خۆم بانگ بکەم،

^١ ابو بکر الصديق، علي طنطاوي (لا: ٢٠٧).

فهرمووی: «اللهم اني ظلمت نفسي ظلما كثيرا ولا يغفر الذنوب إلا انت، فاغفر لي مغفرة من عندك وارحمني انك أنت الغفور الرحيم»^۱.

واتا: نهی پدروهردگارم به راستی من ستمم له خۆم کردوه ستمیکی نیجگار زۆر

و کئی بئی له گوناوه خۆش بیته جگه له تو، لیم خۆش بیه به لیخۆشبوونی خۆت و بهزه بیته پیئما بیتهوه چونکه به راستی تو لیپوورده و به سوژیت.

لهم نزیاده دابهنده وا ناوی خۆی ده بات که زۆر پیویستی به لیخۆش بوونه، تیایدا ناوی پدروهردگار ده هیئت به جوړیک که تاکه دهروازهیه و که سیک کاری لیخۆش بوونی پی ناکریت... و تیایدا نهوه ده گهیه نیته که بهنده راسته وخۆ ده توانیت داواکاری پیشکesh بکات، وه نهوش روون ده کاتهوه که لیخۆشبوون دیته دی چونکه وه سفی خدا واکراوه له نایه ته که دا که لیخۆشبووه، به و به بهزه ییه، نه مهش جوانترین و ته ووترین شیوازی داواکرده^۲.

له کتیه کانی سونه ندا هاتوه که نه بو به کری صدیق (ﷺ) وتویه تی: «نهی پیغه مبهری خوا نزا و پارانه وه کم فیر بکه نه گهر به یانیان و نیواران بیاغویتیم، نه ویش (ﷺ) فهرمووی: بلی: «اللهم فاطر السماوات والارض، عالم الغیب والشهادة، رب کل شیء وملیکه، أشهد ان لا اله الا انت، أعوذ بك من شر نفسي، ومن شر الشیطان و شرکه، وان اقترف على نفسي سوءاً او اجره الى مسلم»، به یانیان و سهر له نیواران و نهو کاتهی چوینه ژیر جینگا نه م دوغایه بخوینه»^۳.

نه بو به کر (ﷺ) له پیغه مبهره وه (ﷺ) نهوه تینگه یشتبوو کهس نیه بلیت من پیویستم به ته وه نیه و لیخۆش بووم پیویست له گوناوه کام، به لکو هه میشه هه موو که سیک پیویستی پییه تی خوی - عز وجل - نه فهرمویت: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ تَحْمِلَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ

^۱ مسلم الذکر والدعاء ژماره ۲۷۰۵، بخاری ژماره ۸۴۳.

^۲ الفتاوی (۱۴۶/۹).

^۳ ابو داود فی الادب ژماره ۵۰۶۷، الترمذی فی الدعوات ژماره ۳۵۲۹.

ظُلُومًا جَهْلًا ﴿٧٢﴾ لِّيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ
وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ^١ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
﴿٧٣﴾ (الاحزاب: ٧٢-٧٣).

سروشستی مروژ خاوه نه که ی به رهو سته مکاری و گهوجی کاری ده بات بۆ مبههستی
موسولمانان چ پیاو بن یان ژن تهویه و گهرا نهویه و خوی گهوره له قورئانه کهیدا باسی
تهویه کردنی پیاو چاکان و لیخوشبونوی خوی گهوره ده کات بۆیان، له ههردوو سهیحی بوخاری
و مسلم دا هاتوه که پیغه مبهه (ﷺ) فهرموویه تی: «لن یدخل الجنة أحد بعمله»، و اتا: هیچ
کهس به کردهوی خوی ناچیتته ناو بهه شتهوه، هاوه لآن وتیان: ته نانهت تۆش نهی پیغه مبهه
خوا؟ فهرمووی: «ولا انا إلا أن یتغمدنی الله برحمته»، و اتا: ته نانهت منیش مه گهر خوا
بماغاته بهر رهحه تهی خوی.

نهمهش پیچه وانه نیه له گهل و تهی خوی گهوره که ده فهرموویت: [کُلُوا وَاشْرَبُوا
هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ] ﴿٢٤﴾ (الحاقه: ٢٤)، و اتا: بخۆن و بخۆنهوه - له
ناو بهه شتهدا - به هۆی کردهوی چاکتان له روژی دونیای رابردودا.

پیغه مبهه ری خوا (ﷺ) نهوهشی ره دکردۆتهوه که ههر که سیك کردهوی بوو، نیت
دهچیتته بهه شته به لām نایه ته که نهوهی ده رستهوه که کردهوش هۆکاری که بۆ چوونه بهه شته
و تهی نهوانهی که ده لّین: «إذا احب الله عبدا لم تضره الذنوب»، نه گهر خوی که سیکی
خۆش ویست گونا ه کردن زیانی لی نادات، و اتا: نه گهر خوا که سیکی خۆش ویست ده یخاته سهر
ریکهی تهویه و په شیمانی له گونا و بهردهوام نابیت له سهر هیچ گونا هیك، ههر که سیك
گومانی وا بیت که بهردهوام بوونیش له سهر گونا و تاوان زیان لهو کهسه نادات - که خوا
خۆشی دهویت - نهو گومرا و پیچه وانهی قورئان و فهرموودهیه و کۆی - اجماع - زانایانی

^١ البخاري في الرقا ٤٦٣٦.

پیشینه، چونکه هر کەسێک ئەوەندەى گەردیلەیهک چاکە بکات لە قیامەتدا دەبیینیتهوه و ئەوەشێ گەردیلەیهک خراپە و تاوان بکات لە قیامەتدا دەبیینیتهوه و دیتەوه ڕیگای^۱.

ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) ھەمیشە دەمى بە زیکر و یادى خواوە بوو، زۆریش لە خوا لاڵاوتەوه و ھەمیشە ڕووی تۆ کردوو، لە ھەموو کاتیکیدا دوای کردوو و ھەرگیز بێ نزا نەبوو، ھەندیک لە دوعا و پارانەوه کانیما ن پێ گەشتوو، لەوانە:

۱- أسألك تمام النعمة في الشئاء كلها، والشكر لك عليها حتى ترضى، وبعد الرضا، والخيرة ماتكون اليه الخيرة، بجميع الميسور كلها، لا بميسورها يا كريم^۲.

واتا: داواى نيعمەت و بەخششت لى دەکەم لە ھەموو شتیکیدا، سوپاس کردنیشت لەسەرى تا ڕازى دەبیت و پاش ڕازى بوونیشت، چاکە ھەڵبژاردن لەو شتانەى کە چاکەن و دەبیت ھەڵبژێرىن، بە ھەموو ئاسانکاریەکانەوه ئەک بە ئارەحەت کردن ئەى کەرىم ئەى بەخشندە.

۲- لە دوعاکانیدا دەیوت: «اللهم اني اسألك الذي هو خير لي في عاقبة الخير، اللهم اجعل ما تعطيني من الخير رضوانك والدرجات العلى من جنات النعيم».

واتا: ئەى خودایە، من داوات لى دەکەم چى چاکە بۆم، بۆم بکە لە کۆتایی ھەموو چاکەیکەدا، خوايە دوا شتیک پێم ببەخشی ڕەزامەندى خۆت و پلەى بەرز بێت لە بەهەشتە پر لە نيعمەتەکانتدا.

۳- لە دوعاکانیدا دەیوت: «اللهم اجعل خير عمري آخره، وخير عملي خواتمه، وخير أيامي يوم ألقاك»^۳، واتا: ئەى خودایە باشترينى تەمەنم دوا ساتەکانى بێت و باشتريى کردەوهم لە کۆتاییەکەى بێت و خۆشتريى ڕۆژم ئەو ڕۆژە بێت کە بە تۆ شاد ئەبەوه.

۴- ئەگەر گوێى لە کەسێک بوايە کە مەدح و پیاھەڵدانى بکرايە، دەیوت: «اللهم انت اعلم بي من نفسي، وانا اعلم بنفسي منهم، اللهم اجعلني خيراً مما يصفون واغفر لي ما لا يعلمون، ولا تؤاخذني بما يقولون»^۴.

^۱ الفتاوى (١٤٦/١١).

^۲ الشكر لابن ابي الدنيا وماره ١٠٩ نقلا عن خطب ابي بكر (لا: ٣٩).

^۳ كنز العمال ذمارة ٥٠٣٠ نقلا عن خطب ابي بكر (لا: ٣٩).

^۴ أسد الغاية (٣٢٤/٣).

واتا: ئەى خوايە، تۆ لە خۆم باشتەر من دەناسیت، وه منیش خۆم باشتەر له ئەوان دەناسم، ئەى خوايە لەوهى ئەوان گومانم پێ دەبەن باشتەر کەى و لەو شتەنەش خۆش بە کە ئەوان نایزانن، وه لێم نەگرى لەسەر ئەو قسانەى ئەوان کە پێم دەڵێن.

ئەمە هەندیک لە ڕەوشت و چاکەکانى صدیق (ﷺ) بوو کە بە کورتى باسەمان کرد، لەمەولایش کاریگەرى پەرورەدەى پێغەمبەر (ﷺ) دەبینین بە سەریهوه پاش مردنى، وه چۆن ڕاوهستا لە جێیە کدا (بە کۆمەکى خوا) کە کەسى تر توانای ئەو ڕاوهستانەى نەبوو.

پاشان باسى ئەو پەرورەدە قوول و باوەرى پتەو و زانستى لە بن نەهاتووى و قوتابییەتى لەسەر دەستى پێغەمبەرى خوا (ﷺ) و سەربازییەتى گۆڕاپایەلى و برینى هەنگاوهکان بە هاوڕێییەتى سەرکرده مەزنەکەى (ﷺ).

هەر کە بوو بە جێنشینی پێغەمبەر و سەرکردهى گەلى موسولمان توانى کەشتى ئیسلام بەرهو کەنارى ناشتى بەریت لە گەل ئەو هەمووه گەردەلول و شەپۆله یاخیهکان و ناشووبە تارىکەکان.

بەشى دووهم

وهفاتى پێغەمبەر (ﷺ)، سەقیفەى بەنى ساعیده، سوپاکەى ئوسامە

جى باسى یەكەم

وهفاتى پێغەمبەر (ﷺ) و سەقیفەى بەنى ساعیده

یەكەم: وهفاتى پێغەمبەرى خوا (ﷺ)

هەموو گیانیکی خاوین و شەفاف هەندى شتى شاراوێ له پشت پەردەى غەیبیەوه بە یارمەتى خوا هەست پێ دەکات، دلە خاوین و دلنیاکان جارى جار خاوەنەکانیان لە هەوالی داهاوو ناگادار دەکەن، عەقل و میشکە زیندوو بە نوورى باوەر ڕووناکەکان ناماژە و مەبەستى دەستەواژەکان تێدەگەن، پێغەمبەرى خوا (ﷺ) پشکى شیرى هەبوو لەم ڕەوشتانەى سەرەوهدا و ئەو چلەپۆیەیه لەو بوارهدا و کەس پێى ناگات و لەو باشتەر ناییت^۱. هەندى لە

^۱ سەیری (السيرة النبوية لابن شعبه) (۵۷۸/۲) بکە.

نايه ته كانى قورئان ئەو دەو پات دەكەنەو كە پىغەمبەر (ﷺ) ئادەمىزادە و ەك ەموو ئادەمىزادىكى تر شەرابى مردن دەنۆشیت و نازارى گيان كىشانی دەبیّت ەروەك برایانى لە پىغەمبەرانى پىشوو چەشتیان.

لەو نایە تانەى قورئانەو تىگەشت مردنى نزیك بۆتەو و ەندىك لەو نایە تانە راستەوخۆ باسى مردنى پىغەمبەرى دەکرد و ەندىكى تریان بە ناراستەوخۆ ئەو مانایەى دەگیاند و تاك و تراى ھاوەلان ەستیان پى دەکرد بە تايبەتى ھاوەلانى مەزنى ەك ئەبو بەكر و عەبباس و معاذ خوايان لى پازى بیّت^۱.

۱- نەخۆش كەوتنى پىغەمبەر (ﷺ) سەرەتای نازار:

لە مانگی (ذی الحجة) دا پىغەمبەرى خوا لە حەجى مائناوایى گەراپەو و پۆژەكانى ترى لە مەدینە بەسەر برد، پاش مانگی (مەرەم) و (صەفەر) دەستى كرد بە ئاوادەكردن و بەرپى كردنى سوپای ئوسامەى كورپى زەیدى كورپى حارسە، فەرمانى پیدرا كە بەرەو فەلەستین و بەلقان بەرپى بكەویت، و خەلكیش لە كۆچەریان و پشتیوانان ەموو خۆیان ئامادە كرد.

لەو كاتەدا ئوسامە گەنجىكى تەمەن (۱۸) سال بوو، ەندى پەخنەیان لەو ەبوو كە ەروەك كۆیلە و مەوالى بوو، تەمەنىشى مندال بوو لەگەڵ ئەو دەدا كرابوو بە سەركرده لە ناو ئەو ەموو پیاوێى ناو كۆچەریان و پشتیوانان، پىغەمبەرى خوايش (ﷺ) پەخنەكەى دەربارەى ئوسامە لى قبول نەكردن^۲.

فەرموى: «ان يطعنوه في الامارة، فقد طعنوا في امانة ابية، وايم الله ان كان خليفاً للامارة، وان كان ابوه احب الناس الي وان ابنه لمن احب الناس الي بعده»^۳.

واتا: ئەگەر تانەى سەركردهى ئوسامە بدەن ئەوا پەخنەشیان لە باوكى گرتوو كاتى خۆى، ئەگەر باوكى خۆشەويستى كەسى من بوو بیّت ئەو كورپەكەشى خۆشەويستى كەسە لای من.

^۱ مرض النبي ووفاته، خالد ابو صالح (لا: ۳۳).

^۲ السيرة النبوية الصحيحة (۵۲۲/۲).

^۳ البخاري كتاب فضائل اصحاب النبي (ﷺ) (۲۱۳/۴) ژمارە ۴۴۶۹.

لهو کاته‌دا که خه‌لکی خۆیان ساز ده‌کرد بۆ به‌شداری جیهاد له سوپاکه‌ی ئوسامه‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌ستی کرد به‌هاواری نازاری ئه‌و نه‌خۆشیه‌ی که دواچار به‌هۆیه‌وه وه‌فاتی کرد، له‌نیوان نه‌خۆش که‌وتن و مردنه‌که‌یدا هه‌ندی‌ پڕوداو پڕوویدا له‌وانه:

سه‌ردانی شه‌هیدانی ئوحدی کرد و نویژی له‌سه‌ر کردن، پڕوخسه‌ت وه‌رگرتنی له‌ خێزانه‌کانی که‌ ریی پێ بده‌ن له‌ مائی عائیشه‌دا بمی‌نیته‌وه.

نازاری زۆری نه‌خۆشیه‌که‌ی و وه‌سیه‌تی کرد که‌ بت په‌رست نه‌هێلن له‌ که‌نداودا بژین و مۆله‌تی ناردنی وه‌فد^۲، وه‌ نه‌یهیشت گۆره‌که‌ی دوا‌ی خۆی بکه‌ن به‌ مزگه‌وت وه‌سیه‌تی پێ کردن به‌وه‌ی گومانی چاکه‌ به‌ خوا به‌رن و ئاگاتان له‌ نویژه‌کانتان و ژێرده‌سته‌کانتان بی‌ت.

ئه‌وه‌شی بۆ پڕوون کردنه‌وه‌ که‌ مژده‌ی پیغه‌مبه‌ران ته‌واو بوو ته‌نها خه‌و بینینی راست و دروست نه‌بی‌ت^۳، و وه‌سیه‌تی کرد به‌ موسلمانان له‌گه‌ڵ پش‌تیواناندا چاک بن^۴.

له‌ نه‌خۆشیه‌که‌یدا وتاریکی دا و فهرمووی «ان الله خیر عبدا بین الدنیا و بین ماعند الله فاختار ذلك العبد ماعند الله»، واته: خوای گه‌وره‌ به‌نده‌یه‌کی سه‌رپشک کرد به‌ مانه‌وه‌ له‌ دنیا یان گه‌یشتن به‌ناز و نیعه‌تی خوا، ئه‌ویش گه‌یشتن به‌ ناز و نیعه‌تی خوای هه‌لبژارد. له‌وێدا ئه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌عه‌نه) ده‌ستی کرد به‌ گریان ئه‌بوسه‌عیدی خودری (رضی‌الله‌عه‌نه) ده‌لی: سه‌رسام بووین له‌وه‌ی هه‌رکه‌ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) باسی ئه‌و به‌نده‌یه‌ی بۆ کردین که‌ سه‌رپشک کرابوو، یه‌کسه‌ر ئه‌بویه‌کر (رضی‌الله‌عه‌نه) ده‌ستی کرد به‌ گریان، که‌چی ئه‌بویه‌کر له‌ هه‌موومان زیه‌ره‌کتر بوو، به‌نده‌که‌ پیغه‌مبه‌ر خۆی بوو.

پاشان پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فهرمووی: «ان آمن الناس علی فی صحبتہ وماله ابوبکر، ولو کنت متخذاً خلیلاً غیر ربي، لاتخذت ابا بکر، ولكن اخوة الاسلام ومودته، لایبقین فی المسجد الاسد الا باب ابي بکر»، واته: که‌سێ هاوڕێ یه‌تی و سامانه‌که‌یم به‌ هی

^۱ البخاري كتاب الجفانز ژماره ۱۳۴۴.

^۲ البخاري كتاب الجهاد والسير ژماره (۳۳۵).

^۳ مسلم كتاب الصلاة (۳۴۸/۱).

^۴ البخاري كتاب مناقب الانصار ژماره ۳۷.

^۵ البخاري كتاب فضائل الصحابة (ژماره: ۳۶۵۴).

خۆم زانیبی ئەبو بەکر، ئەگەر بێجگە لە خوا کە سێکی ترم بە دۆست بگرتایە ئەبو بەکر دەبوو،
 ھەموو دەرگای ماله کانی سەر مزگەوت داخەن بێجگە دەرگای مالی ئەبو بەکر.

(الحافظ ابن حجر) دەلیت: ئەبو بەکر (ﷺ) لەو دەستەواژەیە تیگەیشن کە
 پیغەمبەری خوا (ﷺ) ناماژە بۆ ناوی ئەبو بەکر کرد لە کاتی نەخۆشی مردنە کەیدا و
 تیگەیشتی مەبەستی ئەمە بۆیە دەستی کرد بە گریان^۱.

کاتی نوێژ ھاتوو پیغەمبەری خوا (ﷺ) نازارە کە ی زۆری بۆ ھێنا بوو، بۆیە بە بیلالی
 فەرموو: «مروا ابا بکر فلیصل بالناس»، واتا: فەرمان بە ئەبو بەکر بکەن با بەر نوێژیتان بۆ
 بکات. وتیان: ئەم پیغەمبەری خوا (ﷺ) ئەبو بەکر زۆر دلی ناسکە و خۆی پێ ناگیریت و
 دەگری، ناتوانیت لەو جێیە تۆدا بەرنوێژی موسولمانان بکات، ئەویش (ﷺ) دیسان دووبارە
 کردووە و ئەوانیش دووبارەیان کردووە، لە جاری سێیەمدا فەرموو: «انکن صواحب یوسف^۲،
 مروا ابا بکر فلیصل بالناس»، واتا: ئەم عانیشتە ئەم قسانە مەکەن ئەلێی برادەرانی یوسفن،
 دە بە ئەبو بەکر بلێن بەرنوێژی خەلکە بکات.

ئەبو بەکر لە مال دەرچوو، بەلام بینی پیغەمبەری خوا کە مێک نازاری سووک بوو و
 دوو کەس چوونە ژێر بالی و سەیری قاچەکانیم دەکرد خۆیان پێ نەدەگیرا لە تاو ئیش و نازار،
 ئەبو بەکر ویستی لە مینبەرە کە پرواتە دواوە، پیغەمبەری خوا (ﷺ) ناماژە بۆ کرد کە لە
 شوێنی خۆی بمینیتەو و پاشان خۆشی لە پالیشیدا دانیشتی، بە (ئەعمەش)یان وت:
 پیغەمبەری خوا (ﷺ) نوێژی دابەست لە دواي ئەبو بەکر و خەلکیش نوێژیان دابەست لە
 دواوە؟ بەسەر ناماژە ی کرد کە بەلێ^۳.

نێتەر لەو پۆژە بە دواوە ئەبو بەکر (ﷺ) پێش نوێژی موسولمانانی دەکرد، تا ئەو
 پۆژە دوو شەممە بوو لە نوێژی بەیانیدا بسوون، پیغەمبەری خوا پەردە ی ژووڕە کە ی لادا و
 سەیریکی موسولمانانی کرد، کە چۆن لە بردەم خۆی خۆیاندا وەستان، وە چۆن داری بانگەواز و

^۱ فتح الباري (۱۶/۷).

^۲ لە سەرەو مەبەستیکی ھەبە و لە خوارەو مەبەستیکی تر.

^۳ البخاري كتاب الاذان شماره ۷۱۲.

جيهاده كهي هاتوته بهر، و گهليتك هاتوونته كايهوه كه بهرده وامن له سهر به جهيتناني نويز،
 پيغهمبه ره كهيان بمينيت ه نه مينيت نهمان ههر دهيكمن و نايفه وتينن، چاو و دلي بهو ديمه نه
 روشن بوويه وه، بهم سهر كه وتنهي كه تا ئيستاهيچ پيغهمبه ره و هيچ بانگه وازكاريتك پيى
 نه گه يشتووه، له وه دلنيا بوو كه پهيوهندي نهم نومته پهيوهنديه كي بهرده وامه به خواي خويان
 و بهندايه تي كردنه وه بوي و به مردني پيغهمبه ره كهيان ناپچريت، نهو ديمه نه مه گهر خوا بزانيت
 چهند دلخوشي كرديت و لهو كاته ناپه حته يدا پرووي وهك مانگ گهش بوويه وه و پرشنكي
 ده دا^۱.

هاوه لان (عليه السلام) ده لين: پيغهمبه ره (عليه السلام) په ردهي ژووره كهي عايشه ي لادا و
 هستابويه سهر پي و سهيري ده كردين و دهم و چاوي نه توت په رهي كتيب و پاشان
 زهرده خه نه يهك گرتي و پيكنهي، نيازمان بوو له خوشياندا نويزه كانمان بپرين و وامان زاني بو
 نويز ديتته دهره وه، ناماژه ي بو كردين كه له سهر نويزي خوتان بهرده وام بن و چويه ژووره كهي و
 په رده كهي دادايه وه^۲.

تا واي لي هات هه ندي له هاوه لان دلنيا بوون له تهن دوستي پيغهمبه ره كهيان و
 چوون به دهم نيش و كاري خويانه وه، نه بو به كر (عليه السلام) هات بو لاي عايشه ي كچي و پي و ت:
 ده بينم پيغهمبه ري خوا (عليه السلام) نازاره كهي نه ماوه، نه مپوش ده بيت له مالي (كچي خاريجه) بم كه
 خيزاني بوو له ناچه شاخويه كانني سهرووي مه ديندا ده ژيا كه ناوچه ي (سونه) يان پي ده ووت
 و سواري ولاخه كهي بوو و به رهو ماله كهي كه وته ري^۳.

نازاري سهره مهرگ زوري بو پيغهمبه ره (عليه السلام) هينا و نوسامه چوه ژووره وه بو لاي و
 ده بينيت ده مي به ستراره و ناتوانيت قسه بكات، دهستي بهرز كرده وه بو ناسمان و ده يهينا
 به سهري نوسامه دا، بويان دهر كه ووت دوعاي خيري بو ده كات و عايشه ي ش (خوي لي پازي
 بيت) هاته ژووره وه و باوه شي پيدا كرد و سهري نا به سنگي خويه وه و عبدالرحمن ي كوري نه بو

^۱ السيرة النبوية للدداوي (۵: ۴۰۱)

^۲ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۸).

^۳ السيرة النبوية لأبي شعبة (۵۹۳/۲).

به کر هاته ژووره وه و سیواکیتی به دهسته وه بوو، پیغه مبهری خوا هر بۆ سیواکه که ی دهروانی،
عائیشه وتی: سیواکت بۆ بکه م؟ ناماژه ی کرد که (به لئی).

ئه مئیش سیواکه که ی له براکه ی سهند و جوان نهرمی کرده وه دایه دهستی و ئه وئیش
ژۆر به جوانی سیواکی پی کرد و بهرده وامئیش دهیغه رموو: «فی الرفیق الاعلی»،^۱ واتا: بۆ لای
دۆستی بهرز و بلندم، که خوی گه وه بوو.

له لای پیغه مبهردا له جامۆلکه یه کدا ئاو دانرابوو دهستی پئیدا ده کرد و دهیئنا به
دهم و چای خۆیدا و دهیغه رموو «لا اله الا الله، انّ للموت سكرات»، واتا: لا اله الا الله، به
راستی گیان کئشانئیش نازاری هیه، وه ههردوو دهستی کرده وه و دهیوت: «فی الرفیق الاعلی»
و ههتا گیانی پرۆزی ده چوو و دهسته کانی شل بوون^۲، له ریوایه تیکی تردا هاتوه که
فهرموویه تی: «اللهم أعني على سكرات الموت»^۳، واتا: ئه ی خودایه یارمه تئیم بده له کاتی
نازاری گیان کئشاندا.

له ریوایه تیکی تردا عائیشه ده لئیت: گویم شل بوو پیغه مبهری خوا (ﷺ) پئیش ئه وه ی
گیانی ده ربچیت راکشابوو دهیوت: «اللهم اغفر لي، وارحمي والحقني بالرفیق الاعلی»^۴، واتا:
خوایه لئیم خۆش ببه و بهزهیت بئته وه پئیدا و بمگه یه نه بۆ لای هاوړپیی بهرز و بلندم.
وه (فاطمه) ئیش (خوی لی رازی بیئت) له و کاته دا خۆی کرد به ژووردا و وتی: ئای له
نه هاهمه تی باوکه گیان، ئه وئیش پیی فهرموو: «ليس على ابيك كرب بعد اليوم»، واتا: دوا ی
ئه مرۆ ئیتر باوکت نه هاهمه تی نابینئیت.

هه ر که گیانی پاکی ده چوو (فاطمه) هاواری کرد: باوکه گیان، چوو به ده م
پهروه ردگاره وه که بانگی کرد و ئه مئیش چوو به ده میه وه... باوکه گیان... بهه شتی فیرده وه
جیگات، باوکه گیان.. سه ره خۆشی له جو بهرئیل ده که ی.

^۱ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۳۷).

^۲ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۹).

^۳ الترمذي كتاب الجنائز ژماره ۹۷۸۰.

^۴ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۰).

کاتیک که نهسپاردهی خاکیان کرد فامه (خوای لی پازی بیّت) به نههسی وت: «یا انس کیف طابت أنفسکم ان تحثوا علی رسول الله التراب؟!»،^۱ واتا: نهی نههس نهوه چۆن دلتان هات خۆل بکهن بهسەر لاشه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)؟!

پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له دنیا ده‌رچوو که فەرمان‌په‌وایی که‌نداوی عه‌ره‌بی ده‌کرد و سه‌رجه‌م پاشاکانی زه‌وی لی ده‌ترسان و هاوه‌له به‌په‌رزه‌کانی‌شی به‌گیان و مال و مندالیانه‌وه‌خۆیان ده‌کرده‌ قوربانی و له پاش خۆشی نه‌ دینار و نه‌ دره‌م و نه‌ خزمه‌تکار و که‌نیزه‌کی به‌جی نه‌هیشت، ته‌نها شتی‌ک به‌جی هیشت‌بیّت نه‌سپه‌ سپیه‌که‌ی و شمشیره‌که‌ی و پارچه‌ زه‌ویه‌ک که‌ کردبووی به‌ خیر بۆ پێیوار و غه‌ریبان^۲، کاتیک که‌ له دنیا ده‌رچوو قه‌لغانه‌که‌ی له لای جووله‌که‌یه‌ک بوو له باتی (۳۰) نه‌ندازه (صاع) جۆ که‌ لیی وه‌رگرتبوو به‌ قه‌رز^۳.

پۆژی دووشه‌مه‌ی مانگی (ربیع الاول)ی سالی (۱۱)ی کۆچی و پاش نوێژی نیوه‌پۆ وه‌فاتی فەرموو^۴، له ته‌مه‌نی (۶۳) سالی‌دا، که‌ نه‌و پۆژه‌ په‌شت‌ترین پۆژ بوو که‌ تیپه‌ری به‌سه‌ر موسولماناندا، نه‌هامه‌تیه‌کی مه‌زنیش بوو بۆ هه‌موو مرۆفایه‌تی هه‌روه‌ک چۆن پۆژی له‌ دایک بوونه‌که‌ی به‌خته‌وه‌رت‌ترین پۆژ بوو که‌ خۆری له‌سه‌ر هه‌له‌ها‌تی‌ت^۵.

نه‌هس ده‌لیت: نه‌و پۆژه‌ی که‌ پیغه‌مبه‌ری خوا پای خسته‌ نیو شاری مه‌دینه‌وه‌ هه‌موو شتی‌ک پووناک بوویه‌وه، نه‌و پۆژه‌ش که‌ کۆچی دوا‌یی کرد هه‌موو شتی‌ک تاریک هه‌لگه‌را^۶، (أم یمن) ده‌ستی کرد به‌ گریان لییان پرسی بۆچی ده‌گرت بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)؟

^۱ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۶۲).

^۲ البخاري كتاب المغازي.

^۳ السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۳).

^۴ البداية والنهاية (۲۲۳/۴).

^۵ السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۴).

^۶ الترمذي (۵۴۹/۵) ژماره ۳۶۱۸.

نهویش فەرمووی: من هەر دەمزانى پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) پۆژێك دە‌مریّت، بە‌لام بۆ ئەوه
ئە‌گرم كه ئیتر وه‌حى ته‌واو ده‌بیّت و نایه‌ته‌ خواره‌وه^۱.

دووهم: ترسناكى نه‌هامه‌تیه‌كه و هه‌لۆیستی نه‌بو به‌كر لێتى:

(ابن رجب) ده‌لێت: كاتێك پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) كۆچى دوایى كرد، موسوڵمانان
شله‌ژان، هه‌ندێكیان هەر تێك‌چوون و هه‌ندێكى تریان كه‌وتن و نه‌یان‌توانى جاريكى تر
هه‌لبه‌ستنه‌وه، هه‌ندێكى تریان زمانیان به‌سترا و قسه‌ى بۆ نه‌ده‌هات هه‌ندێكى تریان مردنه‌كه‌یان
په‌د ده‌كرده‌وه و به‌ درۆیان ده‌خسته‌وه^۲.

(قرطبي) ده‌رباره‌ى گه‌وره‌یى كۆسكه‌وته‌كه و ئە‌و شتانه‌شى به‌ هۆیه‌وه‌ پ‌روویدا
ده‌لێت: گه‌وره‌ترین نه‌هامه‌تى نه‌هامه‌تیه‌كه‌ توشى ئایینی مرۆ‌ڤیّت.

پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) ده‌فەرموویّت: «إذا أصاب أحدكم مصيبة فليذكر مصابه بي
فانه أعظم المصائب»^۳، و‌اتا: هەر كاتێك یه‌كێك له‌ ئیوه‌ توشى كاره‌ساتێك هات با كاره‌ساتى
له‌ دنیا ده‌رچوونى منتان بێر بكه‌وێته‌وه‌ چونكه‌ ئە‌وه‌ گه‌وره‌ترین كاره‌ساته‌.

به‌ راستى وایه‌، راستى فەرموو ه پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) چونكه‌ كاره‌ساته‌ به‌سه‌ر
موسوڵمانان هات‌بیّت تا پۆژى قیامه‌ت، وه‌حى كۆتایی هات، پێغه‌مبەرایه‌تى ته‌واو بوو،
یه‌كه‌مین خراپه‌ سه‌رى هه‌لدا كه‌ له‌ ئایین پاشگه‌ز بوونه‌وه‌ پ‌روویدا له‌ هه‌ندى هۆزى عه‌ره‌ب ناو
شتانیشى تریش و یه‌كه‌مین دا‌پ‌رانی سه‌ره‌تای ناته‌واوه‌ ده‌ركه‌وت^۴.

(ابن إسحاق) ده‌لێت: كاتێك پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) كۆچى دوایى كرد نه‌هامه‌تیه‌كى
زه‌به‌لاح پ‌رووى له‌ موسوڵمانان كرد، وه‌ك پێم گه‌یشته‌وه‌ عانیشه‌ (خوای لى‌ پ‌رازى بیّت)
وتوویه‌تى: «كاتێك پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ) مرد، عه‌ره‌ب له‌ ئیسلام هه‌لگه‌پانه‌وه‌ و جووله‌كه‌ و

^۱ مسلم (۱۹۰۷/۴).

^۲ لطائف المعارف (لا: ۱۱۴۱).

^۳ السلسلة الصحيحة للألباني (ژماره: ۱۱۰۶).

^۴ التفسير القرطبي (۱۷۶/۲).

گاواره کان دلیان ناوی خوارد و دوو پروویی سهری هه‌لدا، موسولمانه‌کان وه ک پانیکیان به‌سهر هات له شه‌ویکی زستانی باراناویدا سهری لی تیک چوو، به مردنی پیغه‌مبه‌ره‌که‌یان (ﷺ)»^۱.

قازی نه‌بو به‌کر (ابن العربی) ده‌لیت: «حالی خه‌لکی تیک چوو، مردنی پیغه‌مبه‌ره (ﷺ) پشت شکین بوو، کاره‌ساتی ته‌مه‌ن بوو، عه‌لی (ﷺ) له مالی (فاطمه) دا خۆی شارده‌وه و عوسمان (ﷺ) بی ده‌م و زمان که‌وتبوو، عومهری کوری خه‌تاب (ﷺ) هاواری نه‌کرد: « پیغه‌مبه‌ری خوا نه‌مردوه، بۆ سەردانی خوا پۆیشتوو هه‌روه‌ک چۆن موسا، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌گه‌ریته‌وه، ده‌ست و قاچی که‌سانیک ده‌پریت له‌سهر ئه‌م مه‌سه‌له‌یه»^۲.

به‌لام هه‌ر که نه‌بو به‌کر (ﷺ) هه‌واله‌که‌ی زانی خیرا له (سونه‌ح) وه سواری ولاخه‌که‌ی بوو هاته‌وه، دابه‌زی، و قسه‌ی له‌گه‌ل که‌س نه‌کرد، وه به‌ره‌و ژوو‌ره‌که‌ی عایشه‌ که‌وته پڕی، به‌ره‌و لای لاشه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که‌وته پڕی که به قوماشیکی (حیره) داپۆشرا‌بوو، سهری لا‌دا و خۆی دا به‌ سەری‌دا و ده‌ستی کرد به‌ گریان و پاشان وتی: دایک و باوکم به‌ ساقه‌ت بی، سویند به‌ خوا دوو مردنت به‌سه‌ردا نایه‌ت، وا مردنی یه‌که‌مت به‌سه‌ردا هات^۳.

پاشان نه‌بو به‌کر و عمر چوونه‌ ده‌ره‌وه بۆ لای خه‌لکه‌که و عمر به‌ تو‌په‌یه‌کی له‌ راده‌به‌ده‌ره‌وه قسه‌ی ده‌کرد و نه‌بو به‌کر پیتی وت: عمر دانیشه، ئه‌و هه‌ر به‌رده‌وام بوو، نیت نه‌بو به‌کر هه‌ستایه سهر پڕی و ده‌ستی کرد به‌ وتاردان و سه‌ره‌تا سوپاس و ستایشی خوا‌ی کرد و وتی: پاشان، هه‌ر که‌سیک محمدی نه‌په‌رست، محمد مرد، هه‌ر که‌سیک خوا‌ی نه‌په‌رست خوا زیندوو و نامریت، پاشان ئه‌م نایه‌ته‌ی خوینده‌وه: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَلَا يَنْفَلِتُ أَوْ قُتِلَ أَنْفَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْفَلِتْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ

^۱ ابن هشام (۳۲۳/۴).

^۲ العواصم من القواصم (لا: ۳۸).

^۳ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۵۲).

فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا^١ وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١١﴾ (ال عمران: ١٤٤)، خەلکی دەستیان کرد بە نالە و گریان^١.

عمر (رضی اللہ عنہ) دەلێت: سۆیند بە خوا هەر کە گویم لە ئەبو بەکر بوو ئەو نایەتە دەخویند قاچەکانم خۆیان پێ پانەگیرا و کەوتە سەر زەوی، لەویدا زانیم کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کۆچی دوایی کردووە^٢.

قرطبي دەلێت: ئەم نایەتە گەورەترین بەلگەیە لەسەر نازایەتی و غێرەتی ئەبو بەکرى صديق (رضی اللہ عنہ)، چونکە نازایەتی و غێرەت مەنى ئەوەیە لە کاتی کارەسات و نەهامەتیدا دل خۆگر و پاوەستاو بێت، کارەساتیش نیه لە مردنی پێغەمبەر (ﷺ) گەورەتر بێت و غێرەتیەکی ناشکرا بوو، خەلکی ئەبیوت: پێغەمبەر نەمردووە یەکیک لەوانە عمر بوو، عوسمانیش زمانی بەسترا و عەلیش خۆی شارەدووە و کاروبارەکان تێک چوون، صديق (رضی اللہ عنہ) هەر کە لە سونەیح گەرايەووە کارەکانی گەراندەووە شوینی خۆی^٣.

بەم وشە کەمانە و بە بەلگە هیئانەووەی نایەتیکی قورئانی پێرۆز توانی خەلکی لەو تێکچوون و شپزەییە پژگار بکات و بە گەراڤانەووەیەکی جوان بیانگەڕێنێتەووە بۆ سەر تیگەیشتنی راست و دروست، خۆی گەورە بەس خۆی هەمیشە زیندووە و نامریت، هەر ئەویشە شایانی پەرستەن و ئیسلام بەردەوام دواى مردنی پێغەمبەری دەمیڤیت^٤. هەرۆک چۆن لە پێوایەتی و تەبەیی صديق دا هاتوووە کە دەلێت: ئایینی خوا بەرپایە، وشەى خوا تێر و تەواوە و خواش سەری دەخات هەر کەسیک ئایینەکی ئەو سەر بخت، ئایینەکی سەریەرز بکات، قورئانەکی خوامان لە ناودایە کە پووناکی و چارەسەرە و بە هۆی ئەووە خوا پێغەمبەرەکی هیدایەت دا و حەلال و حەرامی خۆی گەورەى تیدا کۆ بووەتەووە و سۆیند بە خوا گوێ بە هیچ کەسیک نادەین بێتە پێگەمان، شمشیری خوا هەر تیژە و هیشتا دامان نەناوە و جیهادیش

^١ البخاري كتاب فضائل الصحابة (ژمارە: ٣٦٦٨).

^٢ البخاري كتاب المغازي (ژمارە: ٤٤٥٤).

^٣ تفسير القرطبي (٢٢٢/٤).

^٤ استخلاف ابو بكر جمال عبدالهادي (لا: ١٦٠).

دهكهين دژى همموو نهوانهى بهرامبهردمان دوههستن، ههروهك چۆن جارن له پشت پيغهمبهري خواوه (ﷺ) كردوومانه و كهسيش ستهم ناكات له خۆى نهبيٽ.^١

مردنى پيغهمبهري خوا (ﷺ) كارهساتيكي گهوره بوو، بهلا و تاقيكردنهوهيهكى قورس بوو، لهو كاته دا و پاش نهو كاتهش گهورهىي صديق (ﷺ) دهركهوت، وهك سهركردهيهكى نوممهتى ئيسلامى بى وينه و بى هاوتا.^٢

تا نهويهري سنوور دلى پر له يهقين و دلنبايى بوو، نههش له پتهوى تيگهيشتنى له راستيهكان كه تيايدا له ههستى بهندايهتى و پيغهبهرايهتى و مردن زۆر جوان تيگهيشتبوو. لهو ساته وهخته دژواره دا ژيري صديق (ﷺ) دهركهوت، وه خهلكى بهروه يهكتابهريستى بردهوه (ههركهسيك خواى پهريست خوا ههميشه زيندوو و نامريٽ) يهكتابهريستى له ناو دلپاندا رهگى داكتابوو، ههركه يادخستنهوهكهى صديق (ﷺ)يان بيست خيرا گهرايهوه بۆ لاي راستى.^٣

عائيشه (خواى لى رازى بيت) دهليٽ: سويند به خوا خهلكهكه وايان دهزانى نهوانيهتيان نهبيستوو نهو ساته نهبيٽ كه له نهبو بهكريان بيست، نهوجا زانيان خواى گهوره نهوها نايهتيكي ناردۆته خوارهوه و همموو خهلكى لهوهوه وهريان گرتهوه و ههركهسيك گوئى لى بوو به دهم خۆيهوه دهيوتهوه.^٤

سييهه: سهقيفهى بهنى ساعيده:

ههركه نهو رۆژهى هاوهلان زانيان پيغهمبهري خوا (ﷺ) وهفاتى كردوو، همموو پشتيوانان له سهقيفهى بهنى ساعيده كۆبوونهوه تا كهسيك ديارى بكه به جيئيشيني نهو.^٥ پشتيوانان قسهيان كرد به يهكى و له دهورى سهركردهيان سهعيدى كورپى عوباده (ﷺ) كۆبوونهوه، ههركه ههوالى كۆبوونهوهكهى پشتيوانان گهيشته كۆچهريان له گهل نهبو

^١ دلائل النبوة للبيهقي (٢١٨/٧).

^٢ ابو بكر رجل الدولة، مجدي حمدي (لا: ٢٥-٢٦).

^٣ استخلاف ابي بكر الصديق (لا: ١٦٠).

^٤ البخاري كتاب الجنائز (ژماره: ١٢٤١-١٢٤٢).

^٥ التاريخ الاسلامي (٢١/٩).

به‌کردا کۆبوونه‌وه به مه‌به‌ستی دانانی جینشین^۱، کۆچهریان به خۆیان وت: با برۆین بۆ لای برا پشتیوانه‌کاغان و نه‌وانیش مافیان هه‌یه له ده‌ستنیشان کردیدا^۲.

عمر (عليه السلام) ده‌لێت: ده‌رجوین بۆ لایان، کاتیک لییان نزیک بووینه‌وه دوو پیاوی چاکیان گه‌یشتن پیمان و باسی نه‌و رێککه‌وتنه‌ی پشتیوانانی بۆ کردین، وتی: بۆ کوی نه‌چن نه‌ی کۆچهریان؟ نه‌رۆین بۆ لای برا پشتیواناغان، وتیان: پێویست ناکات برۆن بۆ لایان، ئێوه ئیشی خۆتان بکه‌ن، وتم: سویند به‌ خوا نه‌رۆین بۆ لایان و که‌وتینه‌ رێ به‌ره‌و سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده‌، ده‌بینین هه‌موویان له‌وی کۆبوونه‌ته‌وه و ده‌نگیان کردوه به‌ یه‌که‌ له‌سه‌ر پیاویک که‌ سه‌ر و ملی داپۆشرا‌بوو له‌ ناویاندا وتم: نه‌مه‌ کێیه‌؟ وتیان: سه‌عدی کۆری عوباده‌یه (عليه السلام)، وتم: چیه‌تی؟ وتیان: گه‌رمایه‌تی.

کاتیک دانیشتین وتاریژیان هه‌ستایه‌ سه‌ر پێ و سوپاس و ستایشی خ‌وای گه‌وره‌ی کرد به‌ جۆرێک که‌ شایه‌نی بێت، پاشان وتی: پاشان، ئێمه‌ پشتیوانانی خوا و ده‌سته‌ی ئیسلام و ئێوه‌ش نه‌ی کۆچهریان کۆمه‌لێکن له‌ ئێمه‌ و له‌ لایه‌ن گه‌له‌که‌تانه‌وه‌ ده‌رکراون و که‌چی وا خه‌ریکه‌ ئێمه‌ له‌ بناغه‌ ده‌رده‌هێنن و له‌ ئیش و کاری — خه‌لافه‌ت — دوورمان ده‌خه‌نه‌وه‌، کاتیک بێده‌نگ بوو و یستم قسه‌ بکه‌م چونکه‌ پێشتر وتاریکم ناماده‌ کردبوو — له‌ مێشکه‌دا گه‌ل‌ل‌م کردبوو — ده‌م‌ویست له‌ خزمه‌ت نه‌بو به‌کردا پێشکه‌شی بکه‌م و به‌ ده‌م خۆمه‌وه‌ لێم ده‌وته‌وه‌ و یستم قسه‌ بکه‌م، نه‌بو به‌کر وتی: په‌له‌ مه‌که‌، منیش پێم خۆش نه‌بوو تو‌ره‌ی بکه‌م، نه‌و ده‌ستی به‌ قسه‌ کرد، نه‌و له‌ من نه‌رم و نیان تر و له‌ من به‌رپێز و یقار تر بوو، سویند به‌ خوا ته‌نها وشه‌یه‌کی بۆ نه‌هێشتم له‌ ناو وتاره‌که‌مدا ده‌م‌ویست بیلێم، که‌چی نه‌ویان وه‌ک نه‌ویان له‌و جوانتری وت، بۆیه‌ من بێده‌نگ بووم.

وتی: نه‌و شته‌ چاکانه‌ی ئێوه‌ باستان کرد هه‌مووی له‌ ئێوه‌دا هه‌یه‌ و ئێوه‌ شایسته‌ی نه‌وه‌ن، نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ بۆ نه‌م هۆزه‌ی قوره‌یش، نه‌ژادیان مامناوه‌نده‌ له‌ ناو هه‌موو عه‌ره‌بدا و من نه‌م پیاوه‌م به‌ دل‌ه‌ جا هه‌ر کامیانتان پێ باشته‌ به‌یعه‌تی پێ بدەن، له‌وێدا ده‌ستی من و

^۱ عصر الخلافة الراشدة للعمری (لا: ۴۰).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

ئەبو عوبەيدەى گرت و ئەو لە نىوان ھەردوو کامدا دانىشتبوو، من پىم ناخۆش نەبوو ھىچ کام لە وتەکانى، بەلام سویند بە خوا بيانبردمايە و سەريان بېرپايە پىم خۆشتر بوو لەو ھى که بىمە گەورەى گەلێک کە ئەبو بەکريان تىدايىت، مەگەر لە سەرەمەرگدا شتێک بىت بە خەيالدا کە ئىستا و نىم.

يەکێک لە پشتيوانەکان وتى: من دارى پشت خورىتم و بنكى دار خورما و با لە نىمە ئەمىرێک و لە ئىوھش ئەمىرێک، و اتا بە سەرە ئەى قورەيشيەکان دەنگ بەرز بوويەو و گالە گال دروست بوو تا وای لى ھات زۆر ترسام لە دووبەرەكى بۆيە وتم: ئەى ئەبو بەکر دەستت بىتە، دەستى ھىنا، من بەيەتەى خۆم پىدا و کۆچەرەکانىش بە دواى مندا و پاشان پشتيوانەکانىش ھەستان و يەک بە يەک بەيەتيان پىدا^۱.

لە رىپوايەتى ئەحمەددا ھاتووە: ئەبو بەکر دەستى کرد بە وتار و ھەرچى نايەتێک لەسەر پشتيوانان ھاتبىتە خوار و ھەرچى فەرموودەيەک پىغەمبەر لە سەريان فەرموويىتى خستىو ھەو ھەو و وتى: ئىوھ باش دەزانن کە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرموويەتى: «لو سلك الناس واديا وسلك الانصار وادياً سلكت وادى الانصار»، و اتا: ئەگەر ھەموو خەلکى بە دۆلێکدا بڕۆن و پشتيوانانىش بە دۆلێکدا بڕۆن، ئەو ھەو ھەو من بە دۆلەكەى پشتيواناندا دەپۆم.

و ھە تۆش ئەى سەعد^۲ خۆت دانىشتبووى کاتێک پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرمووى: «قریش ولایة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم، و فاجر الناس تبع لفاجرهم»، و اتا: قورەيش سەرکردەيى و پىشەوايى ھى خۆتانە، چاکان شوینى چاکانيان دەکەون و خراپەکارانىش شوینى خراپەکارانيان دەکەون، دەلێت: سەعد (رضي الله عنه) لەویدا وتى: راست دەکەیت لە ئىوھ ئەمىران و لە ئىمەش وەزيران^۳.

چوارەم: گرنگترین پەند و نامۆزگارى لەم رىوداوەدا:

^۱ البخاري كتاب الحدود (ژمارە: ۶۸۳۰).

^۲ سەعدى كوپى قوبادى خەزرجى (ﷺ).

^۳ مسند احمد (۵/۱)، الخلافة الخلفاء البساي (لا: ۵۰).

۱- توانایی نه‌بو به‌کر (ﷺ) له هه‌ئسوکه‌وتی جوان و توانای رازی‌کردن و قایل‌کردنی خه‌لکی:

له‌ری‌بایه‌ته‌که‌ی شه‌مهدا ده‌رده‌که‌وێت که‌ چۆن توانیویه‌تی بچیه‌ ناو دڵی پشتیوانه‌کان و رازیان بکات به‌وه‌ی که‌ نه‌و به‌ راستی ده‌زانی‌ت به‌بی نه‌وه‌ی موسوڵمانان به‌ره‌و ناشوب و دووبه‌ره‌کی به‌ریت، به‌جوانی له‌سه‌ر پشتیوانان دوا و هه‌موو نه‌و نایه‌ت و فره‌موودانه‌ی باسی چاکیان ده‌کات خسته‌یه‌وه‌ یاد.

شه‌مش پرۆگرامی‌کی نی‌سلامیه‌ که‌ له‌ سه‌ره‌تاوه‌ باسی چاکی و لی‌هاتوویی نه‌یاران بک‌ریت تا ده‌ربه‌که‌وێت که‌ تۆ له‌گه‌ڵیدا به‌ وی‌ژدانیت و هه‌روه‌ک هه‌لم‌ژین و دامر‌کانه‌وه‌ی تو‌رپه‌ی به‌رامبه‌ره‌ و ده‌ره‌ینانی په‌گی خۆ‌خۆیی و من منۆکی کردن له‌ ده‌روونیدا تا ناماده‌ی بکه‌یت بۆ قبوول‌کردنی هه‌ق کاتیک بۆی پوون بوویه‌وه‌ و له‌ ناو رینموونیه‌کانی پی‌غه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) له‌م باره‌یه‌وه‌ نمونه‌ زۆره‌.

له‌وه‌ نه‌بو به‌کر گه‌یشه‌ جوانه‌ترین پا، هه‌رچه‌نده‌ زۆر قورس و گه‌وره‌ بوو له‌سه‌ر نه‌وان چونکه‌ نه‌وه‌ی ده‌گه‌یانده‌ که‌ جینشینی بۆ نه‌وان نیه‌، شه‌مش له‌به‌ر نه‌ویه‌ که‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ ده‌ق فره‌موویه‌تی که‌ قوره‌یش له‌م مه‌سه‌له‌یدا له‌ پی‌ش خه‌لکانی تروه‌ن^۱.

(ابن عربی المالکی) باسی نه‌وه‌ی کردووه‌ که‌ نه‌بو به‌کر (ﷺ) نه‌وه‌ی پوون کرده‌وه‌ که‌ قوره‌یش شایانی خه‌لافه‌ته‌ به‌وه‌ی که‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ناگاداری نه‌وه‌ ده‌کات که‌ له‌گه‌ڵ پشتیواناندا چاکی و چاکی چاکه‌کاران وه‌ریگرن و له‌ خراپه‌ی خراپه‌کارانیان ببورن.

هه‌روه‌ها به‌ به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که‌ وتی: خ‌وای گه‌وره‌ له‌ قورئاندا ئیمه‌ی به‌ راستگ‌ویان – صادقین – و نی‌وه‌ی به‌ پر‌گار‌بووان – مصلحین – ناوبر‌دووه‌.

له‌ نایه‌تی: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّدِيقُونَ

^۱ التاريخ الاسلامي (۲۹/۹).

﴿ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ

فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٩﴾ (الحشر: ٨-٩)، خوی

گوره‌یش نه‌مه‌ی فەرمووە که دە‌بێت هە‌مووان لە‌گە‌ڵ (صادقین) دا بن وە‌ک دە‌فە‌رموویت:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ ﴿٢٠﴾

(التوبه: ١١٩)، ئە‌مه و چە‌ندان بە‌لگە‌ی بە‌هێز و بە‌پیزی تر که توانی وا بکات لە‌ پشتیوانان مل بە‌دن بۆ^١.

لە‌ وتارکە‌شیدا صدیق (ﷺ) ئە‌وه‌ی ڕوون کردە‌وه که هەرچی ئە‌و هۆزە‌ی خۆ‌ی

دە‌پالێویت بۆ پۆستی جێ‌نشینی دە‌بێت سەر‌جە‌م عەرە‌ب ڕازی بن بە‌ سەر‌کردایە‌تیان و دانیان پیا

بنین، تا خە‌ڵکانی تر نە‌یە‌نە‌ سەر‌ حوکم و ناشوب هە‌لب‌گیرسیت، ڕوونیشی کردە‌وه بۆیان که

عەرە‌ب تە‌نها دان بە‌ موسوڵمانانی قورە‌یشدا دە‌نین چونکە‌ لە‌ تیرە‌ی پێ‌غە‌مبە‌رن (ﷺ) و هە‌موو

عەرە‌بیش بە‌ کۆ‌ی دە‌نگ لە‌سەر ئە‌وه‌ن که گە‌وره‌یی و سەر‌کردایە‌تی و ڕێز شایانی ئە‌وانە‌...

بە‌م وشە‌ پڕ‌شە‌نگدارانە‌وه ئە‌بو بە‌کر (ﷺ) توانی قە‌ناعە‌ت بە‌ پشتیوانان بکات که بن

بە‌ وه‌زیر و سە‌ربازی دڵ‌سۆز و ئە‌مه‌کدار هە‌روه‌ک چۆن لە‌سەر‌دە‌می پێ‌غە‌مبە‌ری خوا وا بوون و

بە‌و جۆرە‌ توانی ریزە‌کانی موسوڵمانان بکات بە‌ یە‌ک.

٢- خۆ‌لادانی عەر و ئە‌بو بە‌کر لە‌ کورسی جێ‌نشینی و مە‌به‌ستی هە‌مووان لە

پاراستنی یە‌ک‌پیزی موسوڵمان:

ئە‌وه‌بوو ئە‌بو بە‌کر پاش ئە‌وه‌ی قە‌سه‌کانی تە‌واو کرد عەر و ئە‌بو عوبە‌یدە‌ی جە‌راچی

دە‌ست نیشان کرد، بە‌لام عومەر (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) ئە‌مه‌ی پێ‌ ناخۆش بوو، بۆ‌یه‌ دواتر وتی: «قە‌سه‌کانی

تری ئە‌بو بە‌کر پێ‌ ناخۆش نە‌بوو، بە‌لام سویند بە‌ خوا بیاندایە‌ لە‌ مل و سە‌ریان لە‌ لاشە‌م

^١ العواصم من القواصم (لا: ١٠).

جیا کردمایه تهوه پیم خۆشتر بوو لهوهی بېم به جینشین و سەرکردهی گهلێك نهبو بهکری تیدا بیټ»^۱.

بەم قەناعەتەى عومەرەوه نهبو بهکر شایانتره بیټه جینشینى پیغه مبهرى خوا (ﷺ) بۆیه پى وټ: دەستت بیته نهى نهبو بهکر، نهویش دەستى هینا، و دهلیت من بهیعهتم پيدا و پاشان کۆچهریان پاش نهوانیش پشتیوانان.

له رپویه تیکدا هاتوو که عومەر وتی: «..... نهى کۆمهلى پشتیوانان نایا نازانن که پیغه مبهرى خوا (ﷺ) فرمانى دا به نهبو بهکر که له باتى خوى پيش نوژی موسولمانان بکات، دهى نایا کامتان قبولی نهوه دهکەن که پیشى نهبو بهکر بکهون؟ پشتیوانان وتیان: پهنا به خوا لهوهی پیشى نهبو بهکر بکهوین»^۲.

نهمهش تیبینییهکی گزنگ بوو که عومەر دهركى پیکرد، که پیغه مبهرى خوا (ﷺ) له کاتى نهخۆشى سهرمه رگدا سوور بوو لهسەر نهوهی نهبو بهکر (ﷺ) پيش نوژی بکات، نهمهش وهک نامازیهک وایه بۆ نهوهی نهو له ههمووان شایانتره به پیشه وایهت، و قسهکانى عومەر (ﷺ) نهو پهري بى فیزی و نهفس شکاندن و رهوشت بهرزى دهنوینیت.

پله و پایه نهویستی نهبو بهکر (ﷺ) نهو کاته دهركهوت که وتاری دا و تیايدا داواى لیبوودنى کرد له قبولکردنى خهلافهت، وتی: سویند به خوا هیچ پۆژێك هیچ شهوێك سوور نهبووم لهسەر دهستکهوتنى پیشه وایى و هەرگیز ههزم لى نهکردوو و هیچ کاتیش داوام له خواى گهوره نهکردوو که دهستى بخت نه به نهینى و نه به تاشکرا، بهلام له ناشووب و دوویهرەکی ترسام، و من ههوانهوه و خۆشى له سەرکردهیتیدا نایینم، بهلام کاریکی زۆر گهورهه گرته نهستۆ و له توانا و وزهى مندا نیه نهگەر هاوکارى خواى گهورهه لهگهڵدا نهبیټ، و ناواتهخواز بووم کهسێك لهو جیهیدا بوايه به تواناترین کهس بوايه به سهریدا^۳.

^۱ البخاري كتاب المحاربين ۶۸۳۰.

^۲ مسند احمد (۱۲/۱) و صحيح اسناد احمد شاکر (۲۱۳/۱) ژماره ۱۳۳.

^۳ المستدک (۶۶/۳)، قال الحاكم صحيح واقره الذهبي.

له جییه کی ترده ده لیت: «ناواته خواز بووم له رۆژی سه قیفه ی به نی ساعیده دا ئه م کاره م بکر دایه ته ملی یه کیک له و دوو پیاوه (عمر و ابو عبیده) و منیش ببومایه به وه زیر و هاوکاریان»^۱.

له زۆر جیگه ی تری وتاره کانی ئه بو به کردا داوای لیبوردنی کردووه له سه ر وه رگرتنی خه لافه ت، و داوای کردووه له کۆلی ببنه وه و ده لیت: «.... نه ی خه لکینه ئه م کاره ی من وه رمگرتووه، تایبه ته به ئیوه وه و کیتان پێ خۆشه بیخه نه شوینی من و من وه ک یه کیک ی وه ک ئیوه ده م».

خه لکه که وه لامیان دایه وه، هه موو به تۆ رازی بووین، تۆ دووه می دووه م که سه که ی نه شکه وتیت له گه ل پێغه مبه ری خوا (ﷺ)^۲، وه داوای کرد له موسو لمانان که کێ پێی رازی نه یه و سویندی دان که بیلین تا واز له کورسی ده سه لات به یینیت و وتی: نه ی خه لکینه کێ په شیمان له وه به یعه ته ی به منی داوه با هه لسیته سه ر پێ، عه لی کوری ئه بو تالیب (رضی الله عنه) هه ستایه سه ز پێ و شمشیره که ی ده رهینا و نه وه نده لیتی نزیک بوویه وه که پێی خسته سه ر ته خته ی مینه به ره که و قاچه که ی تری له سه ر زه وی بوو و وتی: «والله لا نقيلك ولا نستقيلك، قدمك رسول الله فمن ذا يؤخرک؟»، و اتا: سویند به خوا نه لات ده به یین و نه داواشت لی ده که یین لاچیت، تۆ پێغه مبه ری خوا پشتی خستوویت کێ ده توانیت دوات بجات؟^۳

خۆ ئه بو به کر ته نها نه بوو له پله و پایه نه ویستن به لکو هه موو که سه کانی نه و سه رده مه قورئانیه و ابوون.. له و ده قانه ی پێشتر باسما ن کرد بۆما ن ده رده که ویت و ده توانین بلیین: «نه و وتووێژانه ی له سه قیفه ی به نی ساعیده روویدا له م رپه وه ده رناچیت، به لکو دلسۆزی سووربوونی پشتیوانان ده رده خات له پاراستنی دوا رۆژی بانگه وازی ئیسلامی و ئاماده یان بۆ قوربانی دانی به رده وام له و پێناوه دا، هه ر که له وه دلتیا بوون خیرا په لاماری به یعه تدانیان دا به ئه بو به کر که نه و له به ر نه و هۆیا نه ی سه ره وه قبوولی کردبوو، وه گه رنا تیروانینی هاوه لان بۆ

^۱ الانصار في العصر الراشدي، حامد محمد خليفة (لا: ۱۰۸)، تاریخ الخلفاء للسيوطي (لا: ۹۱).

^۲ الخلافة الراشدة للعمرى (لا: ۱۳).

^۳ الانصار في العصر الراشدي (لا: ۱۰۸).

پله‌وپایه زۆر جیاوازه له بۆچوون و پای ئەوانەى دواى ئەوان هاتن و بەبێ هیچ بنه‌مايه‌كى زانستىانه ده‌میان كوتايه‌ ئەو باسه، بەبێ ئەوهى بابەتيانه پڕواننه مه‌سه‌له‌كانى ئەو سه‌رده‌مه و بەبێ ئەوهى گۆيى بده‌نه گىيانى تىپروانين و ناواتى هاوه‌لاى پىغه‌مبەر (ﷺ) و بەلكو زۆر به پىچەوانەى ئەوانه‌وه ده‌میان كوتا، ئەگەر كۆبوونه‌وهى سه‌قيفه‌ى به‌نى ساعیده ريزه‌كانى موسولمانانى ترازاندبوو وه‌ك هه‌ندى له‌و قه‌لم به‌ ده‌ستانه‌ بۆى ده‌چن.^١ ئەى بۆچى كه پشتيوانان كه شار شارى خۆيان بوو، سوپا سوپاى خۆيان بوو، كه‌ره‌سته كه‌ره‌سته‌ى خۆيان بوو، كه‌چى قبوولئى ئەنجامه‌كه‌يان كرد و ملّيان دا به‌ جىنشىنى ئەبو به‌كر و بوونه سه‌ربازى سوپاكانى و به‌ره‌و خۆره‌لّات و خۆرئاوا ده‌ستيان دا به‌ جيهاد و گىيان فيدايى؟ چۆن وا ده‌بوون ئەگەر زۆر سوور و گه‌رم و گۆر نه‌بوونايه له‌سه‌رى؟^٢.

راستىه‌كه‌ى له‌وه‌دا ده‌رده‌كه‌وت كه پشتيوانان زۆر سوور بوون له‌سه‌ر جى به‌جى كردنى سياسه‌ته‌كانى خه‌ليفه و هه‌ولدان بۆ جه‌نگ دژى هه‌لگه‌راوه‌كان، و يه‌ك كه‌س له‌ به‌يعه‌تى ئەبو به‌كر دوا نه‌كه‌وت له‌ پشتيوانان و موسولمانانى تر، برايه‌تى نىوان كۆچه‌ريان و پشتيوانان زۆر له‌وه‌ گه‌وره‌تره كه كينه‌بازان له‌ نووسينه‌كانياندا ويستويانه تۆوى دووبه‌ره‌كى له‌ نىوانياندا به‌چىن.^٣

٣- سه‌عدى كۆرى عوباده (ﷺ) و هه‌لويسى له‌ خه‌لافه‌تى ئەبو به‌كر:

سه‌عدى كۆرى عوباده (ﷺ) له‌ دواى ئەو گف‌ت و گۆ و وتو وىژانه‌ى له‌ سه‌قيفه‌ى به‌نى ساعیده پ‌رويدا به‌يعه‌تى دا به‌ ئەبو به‌كرى صديق (ﷺ) و له‌ پله‌وپايه‌ى به‌رزى خۆى دا به‌زى كه‌ داواى خه‌لافه‌ت بوو، و دانى نا به‌ خه‌لافه‌تى صديق، و كۆرى مامه‌كه‌ى كه‌ ناوى به‌شیری سه‌عدى ئەنصارى بوو يه‌كه‌مين كه‌س كه‌ به‌يعه‌تى دا به‌ ئەبو به‌كر و هىچ كىشه و نيزاعىك پ‌رووى نه‌داوه كه له‌ پىنگه‌يه‌كى راست و دروسته‌وه پىتمان گه‌يشتبىت، نه‌ به‌چوك، نه‌ گه‌وره و ترسناك نه‌ هىچ درزىك و دووبه‌ره‌كه‌يه‌ك نه‌كه‌وته نىوان ئەوانه‌ى ده‌يانويس‌ت خه‌لافه‌ت له‌ ئەوان بىت وه‌ك چۆن هه‌ندى له‌ مێژوو نووسه‌كان به‌ هه‌له‌ بۆى چوون.

^١ الاسلام واصول الحكم، محمد عمارة (لا: ٧١، ٧٤).

^٢ الانصار في العصر الراشدي (لا: ١٠٩).

^٣ الانصار في العصر الراشدي.

به لّام برايەتی موسولمانەتی وەك خۆی ماوەتەو و بەلكو وەك لە نووسراوە
 بپواینكراوەكاندا ھاتوو بەھێزتریش بوو، ھیچ شتیکی باوەرپێكراو لە بەر دەستدا نیە كە
 پیلان و پێككەوتنیکی پێش وەخت لە نیتوان ئەبو بەكر و عومەر و ئەبو عوبەیدەدا پرووی داویت
 بۆ دەستگرتن بەسەر كورسی دەسلالتدا پاش وەفاتی پیغەمبەری خوا (ﷺ)^۱ چونكە ئەوان زۆر
 لەو لە خواترستر و چاكتر بوون كە ئەو جۆرە كارانە بكەن.

ھەنێ نووسەری میژوو نووس و ئەوانەیی بە ئارەزووی خۆیان شت ئەنوسن و دوور لە
 بابەتیانە دەست ئەدەنە پێنوس، وایان لە سەعدی كۆری عوبادە (ﷺ) كردوو كە گوايە
 بەربەرەكانی كۆچەرەكانی كردوو بە شیوەیەکی زۆر دژوار، پیلانی بۆ دروست دەكرد، بۆ
 گەشتن بەو مەبەستە ھەموو ھۆکاریکی دووبەرەکی دروستكردنی بەكار دەھێنا.

كەچی ئەم پیاو ئەگەر سەیریکی ژیان و بەسەرھاتی بكەین، چەندین ھەلۆیستی وای
 بوو لە خزمەت پیغەمبەردا (ﷺ) كە دەبیاتە پێزی ھاوڵە ھەلبژاردە چاكەكان، ئەوانەیی كە
 دنیا پەرستیان مەبەست نەبوو و بە زانایی خۆیان نەیاننازیو، یەكێك بوو لە نەقیبەكانی
 شاری مەدینە، تا وای لە بیباوەرانی مەككە كە بۆی داوینیش و لە بۆسە یەكدا گرتیان و
 دەستیان بەست بە ملیو و بە دیلكراوی بردیانەو بۆ مەككە، تا جوبەیری كۆری موتعیمی
 كۆری عەدی پزگاری كە لە دەستیان و ناردیووە چونكە ئەو لە مەدینەدا ئەوانی پاراستبوو
 كاتی خۆی، یەكێ بوو لەو كەسانەیی كە بەشداری جەنگی بەدری كردوو^۲، پلە و مەقامی ئەھلی
 بەدری بەدەست ھێناو، لە خانەوادەییەکی دەرماندار و بەخشندە بوو و پیغەمبەری خوا شایانی
 ئەو راستیەیی بۆ دەدات و پیغەمبەری خوا (ﷺ) پاش خوا پستی بە ئەو و سەعدی كۆری مەعاز
 (ﷺ) بەستبوو، وەك لە غەزای خەندەقدا راویژی پێی كردن بەوێی كە ۳۱۱ یەك لەسەر سیی
 بەروبوومی شاری مەدینە بەدەن بە عوبەیدەیی كۆری حصنی كۆری فەزاری لە باتی ئەوێ

^۱ استخلاف ابي بكر، جمال عبدالهادي (لا: ۵۱، ۵۲، ۵۳).

^۲ الاستعاب في معرفة الاصحاب (۵۹۴/۲).

بته‌رسته‌کان به‌ریدات و بپرواته‌وه، و وه‌لامی هه‌ردوو سه‌عد نه‌وه‌ند جوان بوو به‌لگه‌یه له‌سه‌ر
قوولی باوه‌ر و نه‌ویه‌ری ئاماده‌یی قوربانیدان^۱.

هه‌لوێسته‌کانی سه‌عد له‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ) زانراو و مه‌شه‌ورن، نه‌م هاوه‌له
نازیزه‌ خاوه‌نی سه‌روه‌ری گه‌وره‌ له‌ پێناو خزمه‌ت به‌ ئیسلام و هاو‌پێشه‌تی پاک و راسته‌قینه‌ی
پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ناچێته‌ عه‌قله‌وه‌ و شتی وا نه‌بووه‌ که‌ بیه‌وێت ده‌مارگیری سه‌رده‌می
نه‌فامی زیندوو بکاته‌وه‌ له‌ کۆنگره‌ی سه‌قیفه‌دا و له‌ پێگه‌ی دووبه‌ره‌کی نانه‌وه‌دا بیه‌وێت
خه‌لافه‌ت بگرێته‌ ده‌ست.

هه‌روه‌ک له‌ کتێبه‌ راست و دروست و باوه‌رپێکه‌راوه‌کاندا نه‌هاته‌وه‌ نه‌وه‌ی که‌ هه‌ندێ له‌
سه‌رچاوه‌ گومان لێکه‌راوه‌کان نه‌قلی کردوه‌ که‌ گوایه‌ له‌ دوا‌ی به‌یعه‌تی به‌ نه‌بو به‌کر، نوێژی له‌
پشته‌وه‌ نه‌کردوه‌ و له‌گه‌ڵ نه‌واندا هه‌جی نه‌کردوه‌^۲، وه‌ک بلیی له‌ کۆمه‌ڵی موسوڵمانان خۆی
داب‌ریوه‌^۳.

که‌ نه‌مه‌ نه‌ویه‌ری ناره‌وا و هه‌لبه‌ستراوه‌، چونکه‌ له‌ ڕیوايه‌ته‌ راست و دروسته‌کاندا
هاته‌وه‌ که‌ سه‌عد به‌یعه‌تی داوه‌ به‌ نه‌بو به‌کر، و له‌و کاته‌دا نه‌بو به‌کر له‌ سه‌قیفه‌دا وتاری ده‌دا
به‌ پشتیوانانی ووت: بێگومان هه‌مووتان ده‌زانن که‌ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رمویه‌تی:
«نه‌گه‌ر خه‌لکی به‌ دۆلێکدا بڕۆن و پشتیوانانیش به‌ دۆلێکی تردا بڕۆن، نه‌وه‌ من به‌ دۆله‌که‌ی
پشتیواناندا ده‌بڕۆم»^۴، و پاشان شتیکی وه‌ب‌یر سه‌عد هێنایه‌وه‌ که‌ به‌لگه‌یه‌کی ناشکرای حاشا
هه‌لنه‌گره‌ و پیتی وت: نه‌ی سه‌عد، بێگومان ده‌زانیت کاتی که‌ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رموی و
تۆش دانیشتیبووی «کاری پێشه‌وا‌یی تایبه‌تمه‌ندی قوره‌یشه‌ و چاک له‌گه‌ڵ چاکیاندا‌یه‌ و خراپیش

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدون، سالم البهنساوي (لا: ۴۸). وتیان: نه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ئیمه‌

له‌ سه‌رده‌می نه‌فامیشدا نه‌وه‌مان قبوول نه‌بووه‌ ئیستا چون قبوول ده‌که‌ین.

^۲ الخلافة والخلفاء الراشدون سالم البهنساوي (لا: ۴۹).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌.

^۴ البخاري كتاب التمني (ژماره‌: ۷۷۴۴).

له گەل خراپیان»، سەعدیش وتی: راستە کەیت ئیمە وەزیر و ئیوەش ئەمیر^۱، و خەلکە کەش بەیەتیان دا و سەعدیش بەیەتی خۆی پێدا.

بەمە دەسەلمێت کە سەعدی کۆری عوبادە (ﷺ) بەیەتی خۆی داوە بە ئەبو بەکر و بەوەش واتا هەموو پشتیوانان بە کۆی دەنگ دەنگیان بە ئەبو بەکر دا، ئیتر هیچ مانایەك نامینێت بۆ ڕیوایەتە ناپەرەوا و درۆ و دەلەسەکان و ئەوەش پێچەوانەی راستی و واقعیە و تۆمەتێکی گەورە و ترسناکە دەدرێتە پال گەورە و سەرداری پشتیوانەکان کە گوایه ڕیزی موسوڵمانەکانی درز تێ کردووە، و بێ وەفاییە بەرامبەر ئەو هەموو جیهاد و هەول و تێکۆشان و قوربانی دان و خۆنەویستیە ی لە بەردەم کۆچەریاندا، ئەمەش تانە یەکی گەورە لە موسوڵمانەتییە کە دەدەن کە گوایه — حاشا بۆ خوا — وتوویەتی: بەیەتتان پێ نادەم تا هەرچی تیرم پێیە تێتان نەگرم، و سەری ڕمە کەم بە خۆین سوور نەکەم، و بە شمشێرە کەم لێتان نەدەم، و ئەو لە گەل ئەوان نوێژی نەدەکرد و لە گەل ئەوان فەوتای و نەدەگیرایە و نەکرەکانی حەجی لە گەل نەدەکردن.

ئەم ڕیوایەتانە ی کە تانە لە یە کۆچی کۆچەریان و پشتیوانەکان دەدەن و ئەوانەشی باوەڕیان پێ دەکەن ڕیوایەتێکی ناپەرەوا و بێ باوەڕ.

چونکە گێڕەرەوه — راو — هەوا و ئارەزوو پەرستە و هەواڵ نووسەریکی بێ نرخە و متمانە ی پێ ناکرێت^۲، بە تایبەت لە مەسەلە پڕجیاوازیەکاندا.

زەهەبی دەرباری ئەم ڕیوایەتە دەلێت: «سەندەکانی وەك دەردەکەوێت لە ئەوپەری لاوازیادیە و کۆتاییە کەشی پێچەوانە ی ژیا نی سەعدی کۆری عوبادە یە (ﷺ) و دژە بەو

^۱ مسند الامام الاحمد (ذماره: ۱۸)، صحيح لفيرة.

^۲ میزان الاعتدال في نقد الرجال، للذهبي (۲۹۹۲/۳) و گێڕەرەوه کەشی لوطی کۆری یەحیا

ئەبو مخنف بە (متروک) نابراوە و فەرموودە ی ئی وەرەگیراوە و کەس متمانە ی پێ نیە جگە لە

شیعەکان و بە گەورە میژوو نووسی خۆیان دەزانن لەسەر قسە ی (ابن قومی) سەیری

(حرویات ابن مخنف) بکە (في التاريخ الطبري، لدكتور يحيى الیحيی (لا: ۴۵-۴۶).

به‌یعه‌ته‌ی که له گه‌ردنیدا بووه به گوێپایه‌لی و گوێگرتن، و نه‌گهر وا بووايه نه‌و هه‌موو چاکه‌یه‌یان لی نه‌ده‌گی‌پایه‌وه».

۴- نه‌و شتانه‌ی ده‌باره‌ی جیاوازی نیوان عومه‌ر و حبابی کوری منزیر وتراوه:

ده‌باره‌ی کیشمه‌کیشمی سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده له نیوان عومه‌ر و حبابی کوری مونزیر سلمی نه‌نصاری، رای به‌هی‌ز نه‌وه‌یه که درۆیه و راست نیه، و عومه‌ر هیچ کات حبابی توره نه‌کردوه له سه‌رده‌می پی‌غه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ) له عومه‌ره‌وه ده‌گی‌رنه‌وه که وتویه‌تی: حبابی کوری مونزیر وه‌لامی قسه‌کانی منی داوه‌ته‌وه و من تنها وشه‌یه‌ک قسم له‌گه‌ل نه‌کردوه، چونکه زووتر له سه‌رده‌می ژیا‌نی پی‌غه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) شتیک که‌وتبووه نیوانان و پی‌غه‌مبه‌ر به‌رگری لی کردم که هه‌رگیز تنها وشه‌یه‌کی له‌گه‌لدا نه‌لیم که پی‌ی ناخۆش بیت.

هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی گوايه له‌م کیشمه‌کیشمه‌دا له حباب ده‌گی‌رنه‌وه زۆر جیاوازه له کاره جوان و شیاوه‌کانی، که به ناوی (پرس و پادار)^۱ نازناوی ده‌رکردبوو له سه‌رده‌می پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) جی‌گه‌ی پرس و رای پی‌غه‌بهر بوو چ له جه‌نگی به‌در چ له خه‌یه‌ر^۲.

به‌لام وشه‌کانی حبابی کوری مونزیر (ﷺ) «نه‌میری‌ک له ئیمه و نه‌میری‌ک له ئیوه»، به‌وه پاساوی دا و وا پوو‌نی کرده‌وه که مه‌به‌ستی گه‌یشتن به نه‌میری نه‌بووه، و ده‌لێت: «سویند به‌خوا ئیمه بۆ به‌ریه‌ره‌کانی ئیوه نه‌مه‌مان نه‌کردوه و نایکه‌ین، به‌لام له‌وه ترساوین که نه‌م کاره بکه‌وێته ده‌ستی که‌سانیک که ئیمه و باوک برا‌کامان کووشته‌وه»^۳، کۆچه‌ریه‌کانیش قسه‌یان لی وه‌رگرت و بیانوه‌که‌یان قبوول کرد له کاتی‌کدا که هه‌ردوو لایان پی‌که‌وه ده‌ستیان هه‌بووه له کوشتنی بت په‌رسته‌کاندا^۴.

۵- فه‌رمووده‌ی «پیشه‌وايان له قوره‌یش ده‌بن» و هه‌لۆیستی پشتیوانان لی:

^۱ الاستعاب (۳۱۶/۱).

^۲ الانصلا في العصر الراشدي (لا: ۱۰۰).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

^۴ هه‌مان شه‌رچاوه‌ی پیشوو.

فهرموده‌ی «پیشه‌وایان له قوره‌یش ده‌بن» له هه‌ردوو سه‌حیحی بوخاری و مسلمدا و له کتیبه‌کانی تری هه‌دیسدا هاتوو، به وشه‌ی جیا جیا، له سه‌حیحی بوخاریدا له موعاویه (رضی الله عنه) ده‌لێت: «إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ فِي قَرِيشٍ لَا يُعَادِيهِمْ أَحَدٌ إِلَّا أَكْبَاهُ اللَّهِ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ مَا أَقَامُوا الدِّينَ»^۱.

واتا: نه‌میری پیشه‌وایی و نه‌میری له ناو قوره‌یشدا ده‌بێت و هیچ که‌س دژایه‌تیان ناکات خوا‌ی گه‌وره به پوودا به ناو ناگری دۆزه‌خدا به ده‌ما نه‌یاغخشی‌نێت تا نه‌وه‌نده‌ی قوره‌یش تایینی خوا به‌رپا بکه‌ن.

له سه‌حیحی مسلمیشدا هاتوو «لَا يَزَالُ الْإِسْلَامُ عَزِيزًا بِخُلَفَاءِ كُلِّهِمْ مِنْ قَرِيشٍ»^۲، واتا: به‌رده‌وام ئیسلام له گه‌شه و سه‌رکه‌وتندا ده‌بێ به کۆمه‌له‌ جێنشینی‌ک هه‌موویان له قوره‌یشن.

له عبدالله‌ی کورپی عومه‌ره‌وه ده‌لێت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فهرموویه‌تی: «لَا يَزَالُ هَذَا الْأَمْرُ فِي قَرِيشٍ مَا بَقِيَ مِنْهُمْ إِنْثَانٌ»^۳، واتا: خه‌لافه‌ت و جێنشینی له ناو قوره‌یشدا ده‌بێت تا دوو که‌سیان بمێنن.

وه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌فهرموویه‌ت: «النَّاسُ تَبَعَ لِقَرِيشٍ فِي هَذَا الشَّأْنِ مُسْلِمُهُمْ لِمُسْلِمِهِمْ وَكَافَرُهُمْ لِكَافَرِهِمْ»^۴، واتا: خه‌لکی شوێن قوره‌یش ده‌که‌ون موسوڵمانان شوێن موسوڵمانان و بێ باوه‌رپشیان شوێن بێ باوه‌رپیان ده‌که‌ون.

له به‌کیری کورپی وه‌هه‌بێ جه‌زه‌ره‌ی ده‌لێت: نه‌نه‌سی کورپی مالکی نه‌نصاری پێی وتم: قسه‌یه‌کت بۆ نه‌که‌م بۆ هه‌موو که‌سی ناکه‌م، له مالتیکی نه‌نصاری دانیشتبووین، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هات و ده‌ستی گرتوو به‌م به‌راوه‌ری ده‌رگا که‌وه^۵ و فهرمووی: «الْأَمَّةُ مِنْ قَرِيشٍ إِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْكُمْ حَقٌّ، وَلَكُمْ عَلَيْهِمْ حَقٌّ مِثْلُ ذَلِكَ، مَا أَنْ اسْتَرْحَمُوا فَرَحَمُوا وَأَنْ عَاهَدُوا أَوْفُوا وَأَنْ

^۱ البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۳۹).

^۲ مسلم كتاب الامارة (ژماره ۱۸۲).

^۳ البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۴۰).

^۴ مسلم كتاب الامارة (ژماره: ۱۸۱۸).

^۵ الفتح الرباني للساعاتي باب الخلافة ج ۵ (۶۵/۲۳) ابن ابي شيبة (۵/۵۴۴).

حکموا عدلوا»^۱، واتا: پېشمه وایان له قوره‌یش دهبڼ، مافیان به‌سهرتانه‌وه هه‌یه، هه‌روه‌ک ئیوه‌ش مافتان به‌سهریانه‌وه هه‌یه تا داوای به‌زه‌بیتان لیّ ده‌کریت به‌به‌زی بن و په‌یماندا بیبهنه‌سهر و فەرمانپه‌وایان کرد دادپه‌روه‌ر بن.

له (الفتح الباری) دا ئیبن حه‌جره‌ر فەرمووده‌ی زۆری هیئاوه له ژیر ناوی (الامراء من قریش) و گه‌راندوونیه‌وه بو کتیبه‌کانی (سونه‌ت و مه‌سانید و موسه‌نه‌فقات)^۲.

له‌م باره‌یه‌وه فەرمووده‌ نه‌ونده‌ زۆره‌ که کتیبیک نابینیت خالی بیت لیتی، هه‌ر یه‌که و به‌ شیوازیک ریوايه‌تکراوه، به‌لام هه‌موویان له یه‌که‌وه نزیکن و به‌ هه‌موویان نه‌وه ده‌سه‌لمینن که کاری پېشمه‌وايه‌تی و جینشیني تایبته به‌ قوره‌یش واتا ته‌نها خه‌لافه‌ت و نه‌گینا هه‌موو پۆسته‌کانی تر هه‌مووی تیايدا یه‌کسان.^۳

به‌لام فەرمووده‌کان مه‌رجیان له‌سهر قوره‌یش داناوه به‌بی نه‌و مه‌رجانه‌ شوینکه‌وتنی کویرانه‌یه‌ شوینکه‌وتنیان، له‌و مه‌رجانه‌: تا ئیسلام به‌ریا که‌ن وه‌ک له‌ فەرمووده‌که‌ی موعاویه‌دا، و تا به‌ به‌زه‌یی و خاوه‌ن په‌یمان و دادپه‌روه‌ر بن وه‌ک له‌ فەرمووده‌که‌ی نه‌ه‌سدا هاتووه، نه‌وانه‌یان نه‌م سی مه‌رجانه‌یان تیدا نه‌بیت نه‌وا به‌ر نه‌فره‌تی خوا و فریشته‌کان هه‌موو خه‌لکی ده‌که‌ون.^۴

نا به‌م شیویه‌ فەرمووده‌کان ناگاداری نه‌وه‌یان کردووه که نه‌گه‌ر قوره‌یش له‌ فەرمانپه‌واییدا کار به‌ قورثانی پیروژ نه‌کات و جی به‌ جی نه‌کات ئیتر جیگه‌ی مه‌ترسین بو هه‌موو ئومه‌تی ئیسلام، ناگاداری کردوونه‌ته‌وه که گوپرايه‌لیان مه‌بن و پشتیان مه‌گرن چونکه‌ پشتگیریان گه‌وره‌ترین مه‌ترسیه‌ بو ئیسلام و ئومه‌تی ئیسلام بو یه‌ پېغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌فهرموویت: «ان هلاک امتي ام فساد امتي رؤوس اغیلمة سفاء من قریش»^۵، واتا: له‌ناوچوونی ئومه‌ته‌که‌م یان خراپ بوونیان له‌وه‌دا ده‌بیت هه‌ندی مندال و مه‌زمی نه‌فامی

^۱ المنصف لابی شیبه (۵/۵۴۴).

^۲ الانصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۱).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پېشوو.

^۴ مصف ابن شیبه (۵/۵۴۴).

^۵ البخاري كتاب الفتن (ژماره: ۷۰۵۸).

قوره‌یش کاروبار بگرنه ده‌ست. پرسپاریان لیّ کرد نهی نهو کاته چی بکه‌ین؟ فرمووی: «لو ان الناس اعتزلوهم»، واتا: باش وایه خه‌لکه‌که دووره پهریز بن لیّان.

له‌م ده‌قانه‌وه مه‌سه‌له‌ی (پیشه‌وایان له قوره‌یش ده‌بن) پروون ده‌بیته‌وه و له‌سه‌ر نه‌م بنچینه و بناغیه پشتیوانان رازی بوون و به‌ گوپراه‌لی قوره‌یش و نه‌مه‌شیان له‌ سه‌رجه‌م به‌یعه‌ته‌کانیاندا بۆ پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) دووبات دووبات ده‌کرده‌وه که بیستن و گوپراه‌لی و خوگری له‌ کاتی خو‌نه‌ویستیدا و کیشمه‌ کیشمه‌ له‌ گه‌ل‌ خاوه‌نی هه‌قدا نه‌کن مه‌گه‌ر کوفر و بیّ باوه‌ری به‌ ناشکرا بینین له‌ لایه‌ن خواوه‌ و راستیه‌که‌یان لیّ ناشکرا بیّت^۱.

پشتیوانان به‌ ته‌واوی له‌ مه‌سه‌له‌ (پیشه‌وایی له‌ قوره‌یش)ه‌ تیگه‌یشتبوون، و شتیکی نه‌زانراو نه‌بوو له‌ لایان، فرمووده‌کانی (الانمة من قریش) زۆری له‌ پشتیوانان گپ‌راوه‌ته‌وه، نه‌واوه‌شیان که نه‌یان‌بیستبوو، بیته‌نگ بوون کاتی‌ک نه‌بو به‌کر (ﷺ) راستیه‌که‌ی بۆ پروون کردنه‌وه، له‌به‌ر نه‌وه هیچ کام له‌ پشتیوانان نه‌گه‌راه‌وه تا بزانی‌ت شتی وا هه‌یه‌ یان نه‌یه، کاری (جینشینی) به‌ راویژ و پرس و را و گه‌راه‌وه بۆ لای ده‌قه‌کانی قورئان و فرمووده و به‌لگه‌ی ژیری سه‌لمی‌نرا که نه‌وه مافی قوره‌یشه، و له‌ هیچ یه‌کی‌ک له‌ پشتیوانان نه‌بیستراوه که دوا‌ی به‌یعه‌تی سه‌قیفه داوا‌ی خه‌لافه‌تی بۆ خو‌ی کردبی‌ت نه‌وه‌ش نه‌وه دووبات ده‌کاته‌وه که پشتیوانان باوه‌ریان به‌ نه‌ج‌امه‌کانی گف‌ت و گۆیه‌که‌ی سه‌قیفه کردبوو^۲.

له‌به‌ر نه‌مه‌یه که بۆ خو‌ی ده‌لی‌ت و لی‌ی وه‌رنا‌گیریت هه‌ر که‌سێ‌ک وتی: فرمووده‌ی (پیشه‌وایان له‌ قوره‌یشن) شیعاری‌ک بوو قوره‌یشه‌کان هه‌لیان گرت تا خه‌لافه‌تی پیّ بپچ‌رن له‌ پشتیوانان بۆ خو‌یان، یان نه‌وه راوبۆ‌چوونی نه‌بو به‌کر بووه و فرمووده نه‌بووه له‌ پیغه‌مبه‌ره‌وه (ﷺ) به‌لکه‌ بیریکی سیاسی قوره‌یشه‌کان بووه، و له‌و سه‌رده‌مه‌دا بلاو بووه که په‌نگدانه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌و سه‌رده‌مه‌ بووه.

بۆیه نه‌م فرموودانه‌ی پی‌شوو بدرینه پال نه‌بو به‌کر (ﷺ) یان بلین شیاوی قوره‌یشه‌کان بووه، شیوه‌یه‌که له‌ شیوه‌کانی شتواندنی می‌ژوویی سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ راشیدی‌ه‌کان

^۱ البخاري كتاب الفتن (ژماره: ۷۰۵۶).

^۲ الانصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۶).

و سهرده می یه که می نیسلام که له سهر بناغدی ههول و تیکۆشانی کۆچهریان و پشتیوانان و نهوانی دواى خۆیان هاته کایه وه و له سهر بنه مای برایه تی موسولمانه تی نیوان نهو دوو چینه بهرپزه دروست بوو وه که نهبو بهکر (ﷺ) له باره ی پشتیوانانه وه ده لیت: نیمه و پشتیوانان وه که شاعیریک ده لیت:

ابو ان یملونا ولو ان اَمنا تلاقی الذي یلقون منا لمت^۱.

نهو نایه ته بهرپۆزانه ی ناماژه به جینشینی - صدیق - ده کهن:

هه ندی نایه تی قورنانی بهرپۆز ناماژه به وه نهو ده کهن که نهبو بهکر صدیق (ﷺ) شایانترین که سی نومه تی نیسلامه که بیته جینشینی سهرداری مرو فایه تی (ﷺ) نهو نایه تانه ش نه مانه:

۱- وتی خوا ی گه وره: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ﴿٦٧﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ

أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٦٨﴾ (الفاتحه: ۶-۷)،

به لگه که شی نهو یه نهبو بهکر (ﷺ) یه کیکه لهوانه ی که خوا ی گه وره فره مانی داوه که بهنده کانی داوا ی لی بکه ن رینموونیان بکات بو رینگای راست و بیاخته سه ر رینگای نهوانه ی که بهخششی خۆی پژاندوه به سهریاندا و لهوانه - صدیقه کان - له وته کانی خوا ی گه وره دا

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ

وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ ﴿١١﴾ (النساء: ۶۹)،

پیغه مبهری خوا (ﷺ) ههوالی داوه به نهبو بهکر (ﷺ) که نهو یه کیکه له «الصديقين» نه مهش به لگه یه له سهر نهو ی که نهو یه کیکه لهوانه و به لکو یه کیکی زۆر گرنگه لهوانه.

^۱ الانصار في العصر الراشدي، همان لاپه ره ی پيشوو.

نه گهر نه بو به کر (ﷺ) يه کيک بيت له وانه ي که له سهر پښتاي پاستن نيت گومان له وده نامينيت له لای هيچ ژيرمه نديک که شايانترين که سي نومده ته به جيگهي محمد المصطفى (ﷺ) ^۱.

حمدي کورې عومهرې پازي ده ليت: نايه تي: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ﴿٦﴾
 صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾ (الفاتحه:
 ٦-٧)، به لگه يه له سهر پيشه وايه تي نه بو به کر (ﷺ) چونکه وهك نه وه وايه بلت خوايه
 رينمونوي هه موومان بکه بو سهر پښتاي نه وانه ي نيعمه تي خوتت باراندوه به سهر ياندا،
 نه وانه ش له نايه تيکي تر دا پروني کردوته وه که کين ﴿فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
 مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ﴾ (النساء: ٦٩)، وه گومانيشي تيدا
 نيه که سهر داري پاستگزيان نه بو به کره (ﷺ)، ماناي نايه ته که نه وه ده گه يه نيت که خواي
 گه وره رينمونويمان بکه بو سهر نه وز پښتايي (صديقين) که نه بو به کر يش يه کيک بو وه
 له وانه، چونکه نه گهر په نا به خوا نه بو به کر گومرا بو وايه دروست نه بو شوين پني هه لگيريت،
 که واته نايه ته که نيمامه ت و پيشه وايه تي نه بو به کر ده گه يه نيت ^۲.

محمد امين شنقيطي ده ليت: لم نايه ته پيروزه وه راستي و دروستي نيمامه تي نه بو
 به کرمان بو ده رده که ویت (ﷺ) چونکه يه کيک له وانه ده بيت له نويزدا هه موو پرويتک داوا له
 خواي گه وره بکه ين باغخاته سهر پښتايي نه بو به کري صديق (ﷺ) و پروني ده کاته وه پښتايي
 نه وان پښتايي راسته، وهك ده فهرمويت: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ
 أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ﴿٧﴾، له ناو نه وانه دا که به خششي خويان به سهر دا پرژاوه - صديقين - به دي

^۱ عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة، ناصر حسن الشيخ (٥٣٢/٢).

^۲ التفسير الرازي (٢٦٠/١).

دهكەين كه پتيوسته داوا له خوا بكەين باغخاته سەر ڕيگاي ئەوان كه ئەمەش گومان لەوەدا ناهيائيت ئەبو بەكر لەسەر (صراط المستقيم) بووه و شاياني جينشيني بووه^١.

٢- وتەي خواي گەورە: ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا مَنْ يَّرْتَدَّ مِنْكُمْ عَن دِيْنِهٖ فَسَوْفَ يٰٓاْتِيْ اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُّٰحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَہٗ اُذِلّٰہٗ عَلٰی الْمُؤْمِنِيْنَ اَعِزَّةٌ عَلٰی الْکٰفِرِيْنَ يُجٰہِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا تَخَافُوْنَ لَوْمَةَ لَّآئِمٍ ۚ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْہٖ مَن يَّشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ﴾ (المائدە: ٥٤).

لەو ڕەوشتانەي لەم ئايەتەدا باسکراوە کەسانێکن خوايان خۆش دەوێت و خوايش ئەوانی خۆش دەوێت و لەگەڵ موسولماناندا نەرمەن و لەگەڵ کافراندا توند و تێژ، ئەبو بەکری صدیق یەكەمین کەسە کە ڕەوشتەکانی ئەم ئايەتە دەيگيرتتەو و سوپاکەشی لە هاوەرانی بەريز کە دژی هەلگەراوەکان جەنگان و خوا بە جوانترین و تەواوترين ڕەوشت وەسفی کردوون. بەلگەي ئايەتەکەش لەسەر جينشيني صدیق لەوەدایە کە لە زانستی خودادا هەبوو کە دواي وەفاتی پيغەمبەرەکەي (ﷺ) کۆمەلێک لە نيسلام هەڵدەگەڕێنەو و خوايش پەيمانی داوە کە باوەردارانێکی وا دینە کایەو کە خوايان خۆش بویت و خواش ئەوانی خۆش دەوێت، لەگەڵ ڕواداراندا نەرمەن و لەگەڵ بێ باوەرانداندا توند و تێژ و لە پیناوی خودادا دەجەنگن و گۆي بە لۆمەي لۆمەکاران نادەن.

هەر کە ئەوێ لە عیلمی خودادا بوو، پاش مردنی پيغەمبەرەکەي هاتە دی و ئەبو بەکر (رضي الله عنه) دەستی کرد بە جەنگ دژی ئەو هەلگەراوانە و لەگەڵ پالەوانانی هاوەرانداندا دای بە سەریاندا و گۆیی بۆ لۆمەي لۆمەکاران ئەدا، تا خواي گەورە هەقی سەرخست و ناپەرەوای تێک شکاند و پەیمانەکەي ڕدە سەر دواي وەفاتی پيغەمبەر (ﷺ) بۆ هەموو جیهان و بوو بەبەلگەي کیش لەسەر شایانیەتی جينشيني ئەبو بەکری صدیق (رضي الله عنه)^٢.

^١ أضواء البيان (٣٦/١).

^٢ الاعتقاد للبيهقي (لا: ١٧٣-١٧٤).

۳- خوی گه‌وره ده‌فرموویت: ﴿إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ

كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ
مَعَنَا ۖ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ
الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى ۚ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾
(التوبه: ۴۰).

(ابو عبدالله القرطبي) ده‌لیت: هندی له زانایان ده‌بارهی نایه‌تی: ﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ

إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾، ده‌لین: به‌لگه‌یه له‌سەر شه‌وی جینشینی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) دوی خوی
نه‌بو به‌کری صدیق (ﷺ)، چونکه جیگر و (شان) هه‌میشه جیگری یه‌که‌مه و بیستوومه له
ماموستایان (ابو عباس احمد بن عمر) ده‌لیت: له‌به‌ر شه‌وی شایانی خۆیه‌تی پیتی بوتریت (ثانی
اثنین) چونکه له دوی وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) نه‌بو به‌کر هه‌مان کاری یه‌که‌می پیغه‌مبه‌ری
تووش بوویه‌وه که شه‌ویش پاشگه‌زی‌بوونه‌وه‌ی هه‌موو عه‌ره‌ب بو، چونکه نیسلام ته‌نها له
مه‌دینه و یه‌که لادیی بچووکدا مایه‌وه به‌ناوی (جاسا) له به‌حره‌ین.

نه‌بو به‌کر سهر له نوی بانگی کردنوه‌وه بۆ لای نیسلام و جه‌نگا له‌گه‌لیاندا تا
گه‌رانه‌وه ناو بازنه‌ی نیسلامه‌تی، هه‌روه‌که چۆن پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کردی تا له‌و لایه‌نه‌وه
هه‌قی خۆیه‌تی پیتی بوتریت «دوه‌می دووه‌م که‌سه‌که»، «ثانی اثنین»^۱.

۴- خوی گه‌وره ده‌فرموویت: [وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ

وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ

^۱ تفسیر القرطبی (۱۴۷/۸-۱۴۸).

جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ (التوبه: ١٠٠).

به‌لگه‌ی نهم نایه‌ته له‌سەر ئه‌وه‌ی که ئه‌بو به‌کر (ﷺ) شایانی پیشه‌وایه‌تی بووه‌ دوا‌ی وه‌فاتی پیغه‌به‌ر، ئه‌وه‌یه که کۆچکردن کارێکی قورس و گرانه له‌سەر ده‌روونی و پیچه‌وانه‌ی سروشته و هەر که‌سیک پێی هه‌ستیت ئه‌وه ده‌بیته پیشه‌نگ بۆ خه‌لکانی تریش له‌و گۆڕپایه‌لیه‌دا، که ئه‌مه‌ش هۆکارێکی چاک بوو بۆ به‌هێزکردنی دلی پیغه‌مبه‌ر و دوورخستنه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کان له‌ سه‌ری، هه‌روه‌ک چۆن ده‌ست پیش‌خه‌ری له‌ پشتیوانی کردندا و گومانی تیا نیه ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌تا پشتیوانی و یارمه‌تی خۆیان پیش‌که‌ش کرد سه‌رکه‌وتن و بره‌یانه‌وه به‌ پله‌یه‌کی به‌رز.

ئه‌گه‌ر دان به‌وه‌دا نرا ئه‌وه ئه‌بو به‌کر (ﷺ) له‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ردا بووه هه‌موو کاتی‌ک له‌به‌ر ئه‌وه له هه‌موو هاوه‌لان زیاتر له کۆچه‌ریانه و له هه‌موویشیان باش‌تره و ئه‌گه‌ر وایش بی‌ت ده‌بی‌ت مافی‌کی سروشتی بی‌ت که دوا‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بی‌ته نیمام و دواتر نهم نایه‌ته به‌لگه‌یه‌کی پوونه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌بو به‌کر و عومەر (خوایان لی‌ پازی بی‌ت) گه‌وره‌ییان زیاتره و پیشه‌وایه‌تیه‌که‌یان راست و دروست و له شوینی خۆیدا بووه^١.

٥- خوا‌ی گه‌وره ده‌فه‌رمووی‌ت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

﴿٥٥﴾ (النور: ٥٥).

^١ تفسیر الرازی (١٦/١٦٨-١٦٩).

نعم نایه‌ته پرا و پر به‌سهر خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کری صدیقدا (ﷺ) جی به‌جی ده‌بیئت چونکه نه‌و وه‌سفانه‌ی خوی گه‌وره له نایه‌ته‌که‌دا باسی ده‌کات له جینشین کردن و ده‌سه‌لات پیدان له نیش و کاری جینشینی نه‌بو به‌کر و عومهر و عوسمان و عدلی (خوایان لی پازی بیئت) به‌دی ده‌کریت و ده‌بیته به‌لگه‌یش له‌سهر راستی و دروستی مافی جینشینی‌که‌یان^۱.

(حافظ ابن کثیر) ده‌لیت: «هه‌ندی له (سه‌له‌ف) وتوویانه: جینشینی نه‌بو به‌کر و عومهر راسته و مافیکی سروشتی خوایانه و پاشان به‌لگه‌ی نعم نایه‌ته‌شیان هیناوه‌ته‌وه»^۲.

۶- خوی گه‌وره ده‌فهرموویت: ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولَىٰ بِأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ۱۶).

(ابو الحسن الاشعری) ره‌همه‌تی خوی له‌سه‌ربیت ده‌لیت: نعم نایه‌تانه پیشه‌وایه‌تی نه‌بو به‌کر ده‌سه‌لمینیت که له سوپه‌تی به‌رانه‌تدا هاتووه که به دانیشه‌کان نه‌وانه‌ی جهادیان نه‌کرد ده‌فهرموویت: ﴿فَإِنْ رَجَعَلَ اللَّهُ إِلَىٰ طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَدْنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا ۖ إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخُلَفَاءِ﴾ (التوبة: ۸۳).

له سوپه‌تیکی تردا ده‌فهرموویت: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَائِمٍ لِنَاخِذُوهَا ذُرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا

^۱ تفسیر القرآن العظيم لابن کثیر (۱۲۱/۵).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه.

كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ^ط فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ (الفتح: ١٥).

پاشان خوی گهوره دهرمووی: ﴿كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ^ط فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾﴾ (الفتح: ١٥)، وله شویئیکی تردا دههرموویت: ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولَىٰ بِأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُوهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ^ط فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْثِرْكُمْ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا^ط وَإِنْ تَتَوَلَّوْا﴾ (الفتح: ١٦)، واتا نهگر گوی نهدهن به هاواری نهوهی بانگتان دهکات بۆ جهنگتان ﴿كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ١٦)، نهوهی بانگتان دهکات بۆ جیهاد و جهنگ کهسیکی تره جگه له پیغهمبهری خوا (ﷺ) چونکه نهو خوا پیی فهرمووه که بلیت ههرگیز له گه له نهیهن بۆ جهنگ و دوژمنانم بۆ مه کوژن نامهویت، کهواته نهو کهسهی بانگیان دهکات بۆ جیهاد جینشینی دوی پیغهمبهره (ﷺ) ١، (اولی بأس شدید) فارس و رومه کانه وهك حسن البصری دهلّیت: و عهتایش دهلّیت: فارسه کانه، ههندی تر دهلّین بنو حنیفهیه له یه مامه که موسه یله مه لهوانه ٢.

٧- خوی گهوره دههرموویت: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ^ع أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (الحشر: ٨).

^١ الابانة عن اصول الريانة(لا: ٦٧)، مقالات الاسلاميين (١٤٤/٢).

^٢ الابانة عن اصول الديانة(لا: ٦٧).

به‌لگه‌ی نه‌و نایه‌ته له‌سه‌ر خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کر (ﷺ) نه‌وه‌یه خ‌وای گه‌وره ناوی لیّ ناون (الصادقون) نه‌و که‌سه‌ی خوا‌ه‌ند ناوی لیّ بنیّت (الصديق) هه‌رگیز درۆی لیّ ناوه‌شیت‌ه‌وه و درۆ نا‌کات به‌ په‌وه‌شتی خۆی له‌هیچ حا‌له‌تیک‌دا.

نه‌و که‌سانه‌ی که‌ خ‌وای گه‌وره به‌ په‌وه‌شتی (صديق) ناویان ده‌بات به‌ کۆی ده‌نگ نه‌بو به‌کریان ناو نا (جینشینی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)) و نا له‌م پ‌وانگه‌یه‌وه نایه‌ته‌که به‌لگه‌یه له‌سه‌ر شایانی یه‌تی خه‌لافه‌ت بۆ نه‌بو به‌کری صديق (ﷺ)¹.

٧- نه‌و فه‌رمو‌ودانه‌ی ناما‌ژه بۆ خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کر ده‌که‌ن:

نه‌و فه‌رمو‌ودانه‌ی که‌ باس له‌ خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کر ده‌که‌ن زۆرن و مه‌شه‌وورن و موته‌واته‌رن و به‌ ناشکرایش نه‌و مانایه ده‌گه‌یه‌نن ئیتر یان راس‌ته‌وخۆ یان به‌ ناما‌ژه‌ی نه‌وه ده‌گه‌یه‌نن، له‌به‌ر مه‌شه‌وور بوونی و ده‌ما و ده‌م پێ‌ کردنی - تواتر - وای لی‌ته‌اتوه له‌ ئیسلام‌دا نه‌بی‌ت هه‌مو‌وان بی‌زاین و نه‌ه‌لی بی‌ده‌ه‌چیان نا‌توانن مله‌ جه‌ربێ‌ی تیدا بکه‌ن²، له‌و فه‌رمو‌ودانه‌:

أ- له‌ (جوبه‌یری کورپی مو‌تعم) ه‌وه (ﷺ) ده‌لێت: ئافه‌ره‌تیک هاته‌ خ‌زمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ر (ﷺ) پی‌غه‌مبه‌ربیش پێ‌ی فه‌رمو‌و - سه‌رم لیّ بده‌ره‌وه - ئافه‌ره‌ته‌که وتی: ئه‌ی نه‌گه‌ر هاته‌وه و تو‌م نه‌بی‌نی‌ه‌وه چی بکه‌م؟ فه‌رمو‌وی: «ان لم تجدني فأتِ أبا بكر»، نه‌گه‌ر منت نه‌دۆ‌زیه‌وه وه‌ره بۆ لای نه‌بو به‌کر!!

(ابن حجر) ده‌لێت: له‌و فه‌رمو‌وده‌یه‌دا ده‌لێ ب‌ه‌لێن و په‌یمان‌ه‌کانی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌سه‌ر خه‌لیفه‌که‌ی د‌وای خۆیه‌تی، که‌ نه‌مه‌ش به‌ر په‌رچه‌دان‌ه‌وه‌ی شیعه‌ی تیدا‌یه که‌ ده‌لێن گ‌وايه پی‌غه‌مبه‌ر وه‌صیه‌تی کرد‌وه بۆ عه‌لی و عه‌بباس (خ‌وایان لیّ رازی بی‌ت)³.

ب- له‌ ح‌وزه‌ی‌فه‌وه (ﷺ) ده‌گێ‌رنه‌وه ده‌لێت: له‌ لای پی‌غه‌مبه‌ر دانیش‌ت‌بو‌وین فه‌رمو‌وی: «اني لا ادري قدر بقائي فيكم فاقتدوا بالذين من بعدي - اشارة الى ابو بكر و

¹ عقيدة اهل السنة والجماعة (٥٣٨/٢) ناصر حسن الشيخ.

² مسلم (١٨٥٦/٤-١٨٥٧).

³ فتح الباري (٢٤/٧).

عمر - وتمسکوا بعهد عمار وما حدثکم ابن مسعود فصدقوه^۱، واتا: من نازانم چەندیکی تر له ناوتاندا دەمیتمەوه شوینی پێی ئەو دوو کەسە هەلبەگرن دواى خۆم - ناماژەى بۆ ئەبو بەکر و عومەر کرد - و پەیمانی عەمار بەرنەسەر و ابن مسعودیش هەرچی بۆ گێڕانەوه باوەڕی پێ بکەن.

له فەرمووده کەدا مەبەست له (ئەو دوانە) ئەبو بەکر و عومەر (خوایان لێ پازی بیت) کە دواى خۆم جێنشینم دەبن و هانی خەڵکی دا تا شۆتێیان بکەون لەبەر پەروەشتی بەرزیا و پاکی ئەتێیان و له فەرمووده کەشدا بە ناراستەوخۆ ناماژەى تێدايه بۆ جێنشینى^۲.

ج- ئەبو هورەیره دەگێڕێتەوه کە پێغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرموویەتى: «بينا انا نائم اريت اني أنزع على حوضي أسقى الناس، فجاءني ابو بكر فأخذ الدلو من يدي ليرحني، فنزع دلوين وفي نزعه ضعف والله يغفر له، فجاء ابن الخطاب فأخذ منه فلم أر نزع رجل قط أقوى منه، حتى لولى الناس والحوض ملآن يتفجر»^۳.

واتا: له خەمدا بینیم وا لەسەر حەوزە کەمەم و ناوی لێ هەڵدەگۆزم دەیبەخشم بە خەڵکی، ئەبو بەکر دۆڵچە کەى لێ گرتەم تا ئەو هەلى گۆزیت و من بچەویمەوه، دوو دۆڵچەى دەرھینا بەلام کەمى و لاوازی پێوه دیاربوو - خوا لێى خۆش بیت - پاشان عومەرى کۆرى خەتاب (رضي الله عنه) هات و دۆڵچە کەى لەو وەرگرت و نەمدیوه له ئاو هەلگۆزیندا ویتەى ئەو له بەھیزیدا، تا خەڵکە کە پۆشتن و حەوزە کە هەر پر بوو خەریک بوو ئەتەقى.

ئیمامى شافعى - پەحمەتى خاى لێ بیت - ئەلێت: خەوى پێغەمبەران نیگا و وەحى یە، مەبەست له (کەمى لاوازی پێوه دیاربوو) واتە کەم فەرمانپەرەى دەکات و زوو دەمریت و خەریک بوونى بە جەنگ و کوشتارى هەلگەراوە کەنەوه له جەنگە پرگاربخوازیەکان دواى خست کە له سەردەمى دوور و درێژى عومەردا بە ئەنجام گەیەنران^۴.

^۱ سلسلة الاحاديث الصحيحة للالباني (۲۳۳/۳-۲۳۶).

^۲ تحفة الاحوذى بشرح الترمذى (۱۴۷/۱۰).

^۳ مسلم (۱۸۶۱/۴-۱۸۶۲).

^۴ الاعتقاد للبيهقي (لا: ۱۷۱).

د- عائیشه - خوی لی رازی بیت - ده لیت: پیغمبهری خوا (ﷺ) له کاتی نه خۆشیه کهیدا پیتی وتم: «أدعي لي ابا بكر أباك، وأخاك حتى اكتب كتابا فاني اخاف ان يتمنى متمن ويقول: انا أولى وأبى الله والمؤمنون الا ابا بكر»^۱.

واتا: دایکی نیمانداران عائیشه ده لیت: پیغمبهری خوا (ﷺ) له کاتی نه خۆشیه کهیدا پیتی وتم: «ثبو به كرى باوكت و براكتم بؤ بانگ بكه با وهسيهت نامه يه كيان بؤ بنووسم بؤ دواى خؤم چونكه من نه ترسم كه سيك ثاوات بخوازيّت - ببيتته جينشين - يان كه سيك بلى: من شايانترم پیتی و موسولمانان و خوی گه وره يش به ثبو به كر نه بيت رازی نابن».

نهمهش به لگه يه كى پروون و ناشكرايه له سهر چاكى صديق (ﷺ)، به شيويه كه هه والى دا چى پروو ده دات پاش خوى، و موسولمانان په يمانى خهلافهت به ثبو به كر نه بيت به كهسى تر نادهن و له فرموده كه دا ناماژهى نه وهشى تيدايه كه دووبه ره كى دروست ده بيت، و كت و مت هه ر وايش بوو له سه قيفه ده مه قاله دروست بوو پاشان له سهر ثبو به كر (ﷺ) پيښهاتن^۲.

ه- عوبه يدولاى كورى عهبدولا ده لیت: چووم بؤ سهردانى عائیشه و پيم وت: باسى نه خۆشیه كه ي پیغمبهری خوا (ﷺ) بؤ ناكه يت؟ وتی: به لى، پیغمبهر (ﷺ) حالى زور خراب بوو، فرمووی: «خه لكه كه نويزيان كرد؟»، وتمان: نه، نه وان هه موو چاوه پروانى تۆ ده كه ن نه ي پیغمبهری خوا (ﷺ)، فرمووی: «ضعوا لي ماء في المخصب» واتا: له ته شتيكدا ناوم بؤ بينن، نيمهش بؤ مان هيئا و ده ست نويزى گرت و ويستی هه لسيته سهر پى كه وت و له هوش خوى چوو، پاش ماويه كه به هوش هاته وه فرمووی: خه لكه كه نويزيان كرد؟ وتمان: نه، نه وان چاوه پروانى تۆ ده كه ن نه ي پیغمبهری خوا (ﷺ)، ديسان فرمووی ته شتيك ناوم بؤ بينن و بؤ مان هيئا و ديسان ده ست نويزى گرته وه و ويستی هه ستيته سهر پى نه يتوانى و له هوش خوى چوويه وه، پاشان به هوشى خوى هاته وه و پرسى: خه لكه كه نويزيان كرد؟ وتمان: نه، هيشتا هه ر چاوه پروانى نيون، عائیشه ده لیت: خه لكى له مزگه وته كه مابونه وه تا عيشايه كى دره نگ

^۱ مسلم (۱۸۵۷/۴).

^۲ عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (۵۴۲/۲).

ھەر چاۋەرۋانى نوپۇزى بە كۆمەلئان دەکرد، و پىغەمبەر (ﷺ) ناردى بە دۋاى ئەبو بەكردا تا بەرنوپۇزى خەلگەكە بىكات، كاتىك پىيان وت پىغەمبەرى خوا فەرمانى پى كىردۋى بەرنوپۇزى خەلگەكە بىكەيت، ئەبو بەكر كەسكىكى دل ناسك و بە گىيان بوو لە نوپۇدا بۆيە بە عومەرى وت: تۆ نوپۇيان بۆ بىكە، ئەۋىش پىتى وت: تۆ شايانترىت بەو كارە و ئا بەو جۆرە ئەبو بەكر چەند پۇژىك بەرنوپۇزى موسولمانانى دەکرد.

پاش ماۋەيەك پىغەمبەر (ﷺ) ھەستى كرد كەمىك باش بوۋەتەۋە، چۈۋە ژىر بالى دوو پىاو كە يەككىيان عەباس بوو، ھات بۆ مزگەوت بۆ نوپۇزى نىۋەرۆ، لەو كاتەدا ئەبو بەكر بەرنوپۇزى دەکرد، كاتىك پىغەمبەرى بىنى (ﷺ) چۈۋە دۋاۋە، پىغەمبەرى خوا ئامارەى بۆ كرد لە جى خۆى بىنىت و نەيەتە دۋاۋە و بەو دۋانەى وت: لە تەنىشتى ئەبو بەكر دامنىشىنن، و ئەۋانىش و ئەبو بەكر بە نوپۇزى پىغەمبەر نوپۇزى دەکرد و موسولمانانىش بە نوپۇزى ئەبو بەكر نوپۇزەكەيان دەکرد، وە پىغەمبەر بە دانىشتنەۋە بوو.

عوبەيدوللا: دەلىت: چووم بۆ لای عبداللە ى كورى عەباس — (ﷺ) - پىم ووت: با لە لاتدا بىگىرمەۋە ئەۋەى عانىشە بۆى باس كردم سەبارەت بە نەخۋشى يەكەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەۋىش ووتى: فەرموو باسى بىكە، مىنىش بۆم گىرايەۋە و ملە جەپى لە ھىچى نەكرد بەلكو ھەر ئەۋەندە ووتى: ناۋى پىاۋەكەى ترى ھىنا كە چوۋبوۋە ژىر بالى پىغەمبەر (ﷺ) ووتم: نە، ووتى: ئەۋە (على) بوو.^۱

نەم فەرموۋدەيە كۆمەلئى سوۋدى گەۋرەى لە خۆ گرتۋە لەۋانە: گەۋرەى و پىاۋچاكى ئەبۇبەكر و سەنگىنى ئەۋ بەسەر ھەموو ھاۋەلاندا (خۋايان لى پازى بىت)، ئامارەيشە بۆ ئەۋەى ئەۋ شايانى خەلافەتە دۋاى خۆى، و ئەۋەشى تىدايە كە ئىمام بۆى ھەيە كەسكىكى تر لەباتى خۆى دابى بۆ بەرنوپۇزى ئەگەر خۆى بىيانۋىەكى بۆ دروست بى، و تىايشىدا گەۋرەى عمر ئاشكرا دەبىت پاش ئەبۇبەكر چونكە ئەبۇبەكر جگە لەۋ بە كەسى ترى نەگوت.^۲

^۱ مسلم ژمارە ۴۱۸، البخارى ژمارە ۶۸۷.

^۲ شرح النووي (۱۳۷/۴).

و- عبداللهی کورپی مهسعود (ﷺ) ده لیت: «کاتی پیغه مبهری خوا کۆچی دوا یی کرد، پشتیوانان ووتیان: نه میری له نئممه و نه میری له نیوه، عمری کوری خهتاب (ﷺ) پی ی ووتن: نهی کۆمه لئی پشتیوانان، نایا نازانن که پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه بویه کری کرده پیش نوێژ له جیاتی خۆی؟ کامتان ههز ده کهن پیشی نه بویه کر بکه ون؟ پشتیوانان هه موو و تیان: په نا به خوا له وهی پیشی نه بویه کر بکه وین»^۱.

ز- (ابن سعد) به سه نه دی خۆی له هه سه نه وه ده گیریتسه وه که ده لئی: عه لی (ﷺ) ده لیت: کاتیک پیغه مبهری خوا (ﷺ) گیانی سپارد، نئممه سه یرمان کرد بزانی کئی بکه ی نه پیشه و امان، ده بینن پیغه مبهری خوا نه بو به کری له نوێژدا کرده پیشه و امان، و نئممه ش رازی بووین که سیک بکه ی نه به پیشه وای دینیمان که پیغه مبهری خوا رازی بووه بیکات به پیشه وای دینیمان، وه بۆیه نه بو به کرمان پیش خست^۲.

(ابن الحسن الاشعری) له سه ر مه سه له ی پیش خستنی پیغه مبهری خوا بۆ نه بو به کر له نوێژدا و توو یه تی: «نه وهی که کردوو یه تی به به ر نوێژ له ژیا نی خۆیدا له با تی خۆیدا نه وه شتی که هه موو موسو لمانیک له نیسلا مدا نه وه ده زانی ت، ده لیت: نه م پیش خستنه شی به لگه یه له سه ر نه وهی له هه موو ها وه لآن زیاتر خو ینده وار بووه، چونکه له فه رمووده ی سه حیح و دروستدا له ناو هه موو زانا یاندا هه یه، نه وه یه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده فه رموویت: «یوم قوم اقرأکم لکتاب الله، فان کانوا فی القراءه سواء فاعلمهم بالسنة، فان کانوا فی السنة سواء، فاکبرهم سنا، فان کانوا فی السن سواء فاقدمهم اسلاما».

واتا: با که سانیک به ر نوێژیتان بکه ن شاره زاترینتان بن له قورئان خو یندن دا و نه گه ر له وه شدا وه ک یه ک بوون با زاناترینیان به قورئان و فه رمووده، نه گه ر له وه شدا یه کسان بوون، با به ته مه نترینیان نه گه ر له ته مه نیشدا وه ک یه ک بوون نه و که سه یان زووتر ها تۆته ناو نیسلا مه وه.

^۱ المستدرک (۶۷/۳).

^۲ الطبقات لابن سعد (۱۸۳/۳).

(ابن کثیر) ده‌لَیْت: نهمه قسمی نه‌شعری یه که پتویسته به ناوی ئالتون بنووسریته‌وه و نهم مهرج و وه‌سفانه‌ی پیشوو هه‌موویان له نه‌بو به‌کردا (ﷺ) هاتبووه دی خوای گه‌وره لی‌ی پازی بی‌ت و پازیشی بکات^۱.

نه‌و نه‌هلی سونه‌ش له‌سهر نیمامی نه‌بو به‌کر دوو رایان هه‌یه که له‌سهر نه‌وه‌ی نایا ده‌قه‌کان راسته‌وخۆ نه‌وه ده‌سه‌لمی‌تن یان ناراسته‌وخۆ و له‌ پێگای ناماژه و تیگه‌یشتن له‌ ده‌قه‌ پیروژه‌کان.

رای یه‌که‌م: ده‌لَیْن له‌ ناو ده‌قه‌کاندا ناراسته‌وخۆ نه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وی‌ت و نهم رایه‌ش ده‌لَیْن رای حه‌سه‌نی به‌سریه و ده‌سته‌یه‌ک له‌ زانیانی فهرمووده‌یه^۲. له‌ نیمام احمدی کو‌ری حه‌نبه‌لیشه‌وه ده‌گیرنه‌وه و به‌لگه‌کانیشیان نه‌وه‌یه که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ نوێژدا پیشی خستوو و ته‌نها ده‌رگایه‌کی نه‌بو به‌کری هی‌شته‌وه له‌سهر مزگه‌وت.

رای دووه‌میش ده‌لَیْن: خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کر (ﷺ) به‌ ده‌قی روون و ناشکرا باسی لی‌وه‌ کراوه و نه‌مه‌ش وه‌ی کۆمه‌لیکی تر له‌ نه‌هلی فهرمووده^۳ و محم‌دی کو‌ری حزم (الظاهری) یش وا ده‌لَیْت و نهم تاقمه‌ به‌لگه‌ی نه‌و فهرمووده‌یه ده‌هیننه‌وه که به‌ پیغه‌مبه‌ری خوای وت: نه‌گه‌ر هاتمه‌وه و تۆم نه‌دیوه‌ چی بکه‌م، پیتی فهرموو: «نه‌گه‌ر منت نه‌دیوه‌ خو‌ت بگه‌یه‌نه‌ لای نه‌بو به‌کر»^۴ و به‌ به‌لگه‌ی فهرمووده‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بۆ عانیشه (خوای لی‌ پازی بی‌ت) نه‌بو به‌کری باوکت و براهه‌شتم بۆ بانگ بکه‌ تا شتیکیان بۆ بنووسم چونکه‌ ترسی نه‌وه‌م هه‌یه ناواته‌خو‌ازی‌ک ناوات بخوازی‌ت و که‌سی‌ک بلَیْت: من شایان‌ترم، خوای گه‌وره و موسولمانانیش به‌ نه‌بو به‌کر نه‌بی‌ت به‌ که‌س پازی نابن^۵.

^۱ البدایة والنهاية (۲۶۵/۵).

^۲ منهاج اهل السنة لابن تيمية (۱۳۴/۱-۱۳۵).

^۳ عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (۵۴۷/۲).

^۴ مسلم (۱۸۵۶/۴-۱۸۵۷).

^۵ مسلم (۱۸۵۷/۴)، فهرمووده‌ی ژماره ۲۳۸۷.

ههروه‌ها به فهرمووده‌ی خه‌ونه‌ک‌ه‌ی پیغه‌مبهر (ﷺ) که له خه‌ویدا له‌سه‌ر هه‌وزه‌که بوو ناوی هه‌لده‌گۆست و ده‌دیدا به خه‌لکی، وه نه‌بو به‌کر هات و دۆلچه‌ک‌ه‌ی له ده‌ست گرت بۆ نه‌وه‌ی پیغه‌مبهر (ﷺ) ماندوو نه‌بیّت و خۆی ناوی ده‌ره‌ینا بۆ خه‌لکه‌که^۱.

نه‌وه که من بۆی ده‌چم له لی‌کۆلینه‌وه‌که‌مدا پی‌ی گه‌یشتووم نه‌وه‌یه: که پیغه‌مبهری خوا فهرمانی نه‌داوه که دوا‌ی خۆی نه‌بو به‌کر به‌کن به جینشینی، به‌لکو شتیکی له نه‌وه‌وه بۆ پروون کردوونه‌ته‌وه که خوا‌ی گه‌وره پی‌ی وتوو که موسو‌لمانان له پاشه‌پۆژدا هه‌لی ده‌بۆژین و ده‌یکه‌ن به گه‌وره‌ی خۆیان نه‌وه‌ش له‌به‌ر کۆمه‌لی پیاوچاکی و لی‌هاتوویی یه به‌رزانه‌ی که له قورئان و فهرمووده‌دا هاتوو و تیایدا به‌سه‌ر هه‌موو ئومه‌تی محمد به‌رز و بلندی کردۆته‌وه — خوا‌ی گه‌وره لی‌ی پازی بیّت و پازیشی بکات^۲.

(ابن تیمیه) په‌حه‌متی خوا‌ی له‌سه‌ر بیّت، ده‌لیت: راستیه‌ک‌ه‌ی نه‌وه‌یه که پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) پیتی خۆش کردوو بۆ موسو‌لمانان که نه‌بو به‌کر هه‌لبۆژین دوا‌ی خۆی و رینموونی کردوون له زۆر شتدا چ به کرده‌وه چ به وته‌کانی و هه‌والی داوه که ده‌بیته جینشینی و پی‌ی خۆش بووه و پی‌ی پازی بووه، و نیازی کرد که شتی‌ک بنووسیت بۆ موسو‌لمانان که پاش خۆی نه‌بو به‌کر به‌کن به سهر‌داری خۆیان به‌لام به نووسین نه‌ینووسی و هه‌ر به ده‌برپینی نه‌و نیازه وازی هیناوه، نه‌گه‌ر بیزانیایه که ئومه‌ت تیناگات و حالی نه‌بووه ک‌ی بکریّت به خه‌لیفه نه‌وه پروونی ده‌کرده‌وه و دیاریشی ده‌کرد، به‌لام چه‌ندان به‌لگه و نیشانه‌ی بۆ دیاری کردوون که بزانی مه‌به‌ستی نه‌وه‌یه نه‌بو به‌کر هه‌لبۆژین و ئاماژه‌ک‌ه‌شی هاته دی.

له‌به‌ر نه‌و هۆیه‌ش بوو عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب (ﷺ) له وتاره‌که‌یدا له به‌رده‌می سه‌رجه‌م کۆچه‌ریان و پشتیواناندا وتی: که‌ستان له ناودا نیه وه‌ک نه‌بو به‌کر خه‌لکی لا بکه‌نه‌وه بۆ لای و تا وتی: جینشینی نه‌بو به‌کر ده‌قه‌کانی قورئان و فهرمووده سه‌لماندوویانه و په‌زامه‌ندی خوا و پیغه‌مبهری له‌سه‌ره بۆ نه‌و کاره‌ی موسو‌لمانان هه‌لیان بژارد له‌به‌ر نه‌و هه‌موو

^۱ مسلم (۱۸۶۱/۴-۱۸۶۲).

^۲ مسلم (۱۸۶۱/۴-۱۸۶۲).

دهقانه‌ی باسی پیاوچاکی و پته‌وی باوه‌ری ده‌کات که چ به ده‌قه‌کان و چ به کۆی ده‌نگ (اجماع) سه‌لمینراوه.

ده‌قه‌کان به‌لگن که خوا و پیغه‌مبه‌ری خوا به‌و هه‌لبژاردنه‌ پازین و به‌هقی ده‌زانن و خوا‌ی گه‌وره‌ فهرمانی پێداوه و هه‌والێشی داوه که موسولمانان هه‌لی ده‌بژێرن و نه‌مه‌ش زۆر له‌وه‌ به‌هێزتره که به‌ ده‌قێک دیاری بکردایه، چونکه نه‌و کاته‌ ته‌نها به‌و ده‌قه‌ موسولمانان به‌ شایسته‌یان ده‌زانی.

هه‌ربه‌وه‌ی موسولمانان به‌بێ بوونی نووسینی په‌مانێک، خۆیان هه‌لیان بژارد و چه‌ندان ده‌قیش هه‌یه که وه‌سفی نه‌و هه‌لبژاردنه‌یان ده‌کات و به‌ چاکی له‌ قه‌لهم ده‌دات، وه‌ په‌زامه‌ندی خوا و پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) له‌ سه‌ری گه‌وره‌ترین به‌لگه‌یه که موسولمانان له‌به‌ر خاتری نه‌و هه‌مووه‌ چاکی زۆره‌ی صدیق بووه که هه‌لیان بژاردووه و له‌ هیچ که‌سیکی تر دا نه‌بووه و نه‌وه‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی مافیکی سروشتی خۆی بووه، بۆیه هیچ پێویست به‌وه‌ نه‌کردووه که ده‌قێکی ئایه‌ت یان فهرمووده‌ راسته‌وخۆ دیاری بکردایه^۱.

۸- بوونی (هاوده‌نگ) له‌سه‌ر خه‌لافه‌تی نه‌بو به‌کر (ﷺ):

نه‌هلی سونه و جه‌ماعه‌ت به‌ گشتی له‌سه‌ر نه‌وه‌ن که شایانترین که‌س به‌ جیگری پیغه‌مبه‌ری خوا دوا‌ی مردنی نه‌بو به‌کری صدیقه (ﷺ)، نه‌مه‌ش له‌به‌ر پیاوچاکی و پێشینه‌یی و پێش‌خستنی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بۆی له‌ به‌رنوێژیدا له‌ ناو هه‌موو هاوه‌لآندا، و هاوه‌لآنیش چاک تیگه‌یشتن مه‌به‌ستی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌وه‌ی که له‌ ناو هه‌مویاندا نه‌وی هه‌لبژارد بۆ به‌رنوێژی نه‌وانیش بۆ خه‌لافه‌ت هه‌لیان بژارد و شوێنی که‌وتن.

یه‌ک که‌س له‌ هاوه‌لآن نا‌په‌زا نه‌بوو، وه‌ خوا‌ی گه‌وره‌ش ئومه‌تی ئیسلام له‌سه‌ر گو‌م‌رای هه‌رگیز کۆ نا‌کاته‌وه، به‌ خۆشی خۆیان به‌یعه‌تیا‌ن پێدا و له‌ هه‌موو دلیانه‌وه‌ گو‌پ‌رایه‌لی بوون و که‌شیش خۆی له‌و به‌ پێشتر نه‌زانی^۲.

^۱ منهاج السنة (۱/۱۳۹-۱۴۰)، مجموع الفتاوی (۳۵/۴۷-۴۹).

^۲ عقیده اهل السنة في الصحابة (۲/۵۵۰).

پرسیاریان له سه عیدی کوری زهید کرد کە ی ئەبو بەکر هەلبژێردرا بە خەلیفە؟ وتی:
 ئەو پۆژە ی پیغەمبەری خوا (ﷺ) کۆچی دوایی کرد و هاوێلان پێیان خۆش نەبوو بۆ چەند
 کاتیکیش بۆ کۆمەڵ و بۆ سەرکردە نەبن.^۱

هەندێ له زانایان و هەلگرانی مەشخەڵی زانست له پیاوانی بڕوا پێکراو بوونی
 (هاوێنگی هاوێلان) - اجماع الصحابه - باس دەکەن و کەسانی دوا ی ئەوانیش له ئەهلی سونە
 و جەماعەت لەسەر ئەو هەوێنگەن کە ئەبو بەکر له هەموو نۆمەتی ئیسلام شایانتربوو بۆ
 خەلافەت.^۲

ئەمەش هەندیکە له وتە ی ئەو زانایانە:

أ- خەتیبی بەغدادی پەڕمەتی خۆ ی لەسەر بیّت، دەلیّت: کۆچەریان و پشتیوانان
 سەرچەم بە خەلافەتی ئەبو بەکر رازی بوون و پێیان وت: ئە ی خەلیفە ی پیغەمبەری خوا (ﷺ) و
 کەسیش دوا ی ئەو پێی نەوتراو خەلیفە، دەلێن کاتیک پیغەمبەری خوا له دونیا دەرچوو سێ
 هەزار کەسی بە جێهێشت کە هەموویان بە ئەبو بەکر یان دەوت: ئە ی جێنشینی پیغەمبەری خوا
 (ﷺ) و لێی رازی بوون (ﷺ).^۳

ب- (ابو الحسن الاشعری) دەلیّت: خۆ ی گەورە وەسف و سەنای کۆچەریان و
 پشتیوانانی کردوو و له ژۆر جێگای قورئاندا ناویانی بە چاکە هێناو و سەنا خوانی ئەو
 کەسانە یە کە له پەیمانی (رضوان) دا بەشداریان کردوو، وە ک دەفەرمووت: ﴿لَقَدْ رَضِيَ
 اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ (الفتح: ۱۸)، و اتا: خوا لەسەر
 هەموو ئەو کەسانە رازی بوو کە له ژۆر درەختە کە دا دەستیان خستە ناو دەست پەیمانیان
 پێدایت.

^۱ اباطیل یجب ان تمنی من التاریخ - ابراهیم شعوط (لا: ۱۰۱).

^۲ عقیدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (۵۵۰/۲).

^۳ تاریخ بغداد (۱۳۰/۱۳۱).

دهی هه موو نهو که سانه - که خوا ناوا به چاکه و سه ناخوانی باسیان ده کات -
 هاو دهنگ بوون له سهر ئیمامه تی نه بو به کری صدیق (علیه السلام) و ناویان نا خلیفه ی پیغه مبهری
 خوا (علیه السلام) و به یه تیان پێدا و گوێز پاره لێ بوون و دانیان به شایسته ییه کهیدا نا که له هه موویان
 چاکتره لهو لایه نانهوه که ده ییت له ئیمامدا هه بیته وهک زانیی و دنیا نهویستی و را و
 بۆچوونی به هیز بیته و رامیاری ئوممهت بیته... هتد^۱...

ج- (عبدالملك الجوينی) ده لیت: «پیشه وایه تی نه بو به کر به کۆی دهنگی هه موو
 هاو ده لێ بوو، نه وهی که له هه ندی - رافزیه کانی شیعه - هه لده وه رن و ده لێن: علی (علیه السلام) به
 توندی نه یاری ناشکرا کردوه - به یه تی نه داوه - درۆی ناشکرایه، به لێ عدلی (علیه السلام) لهو
 کاته دا له سه قیفه نه بوو له تاو خه فه تی پیغه مبهر (علیه السلام) سه ری خۆی هه لگرتبوو، به لام پاشان له
 راپرسی و به یه ته دانه جه ماوه ریه که دا به شداری کرد و په یمانی دا به نه بو به کر به بهرچاوی
 هه موو خه لکه وه»^۲.

د- (ابو بکر الباقلانی) ده رباره ی نه وهی که هاو ده لێ هه ر هه موویان به کۆدهنگی به
 خه لافه تی نه بو به کر رازی بوون (علیه السلام) و (نه بو به کر گوێز پاره لێ و پیشه وایه تی و مل شوری
 فرمانه کانی یان ده ربهری، ته نانه ت (امیر المؤمنین) علی کوری ابو تالیب (علیه السلام) وه لامی نه بو
 به کری دایه وه که له په یمانه ناشکرا که دا و تی: من لابه رن له خه لیفایه تی چونکه من باشتی
 که ستان نیم، و تی: نه خیر هه رگیز لات نابه رن و ناشیته لابه جیت، پیغه مبهری خوا له ئیش و
 کاری نایندا پیشی خستی ده ی نایا ئیمه بۆ ئیش و کاری دنیایی رازی نه بین پیته، مه به ستی
 له وه بوو کاتی خۆی پیغه مبهری (علیه السلام) له جیتی خۆی کردی به به رنوێژی موسولمانان و خۆشی
 ناماده بوو، وه له کاری جه جیشدا سه رگه وره یی پێ سپاردیت به سه رمانه وه، نه بو به کر چاکترین
 که سی نیسلام بوو و باوه رپیشی له هه موویان قورس و پتهوتر بووه، و له وان تیگه یشتووتر و
 زانتر بووه^۳.

۶- پله و پایه ی خه لیفه و خه لیفایه تی:

^۱ الابانة في اصول الديانة (لا: ۶۶).

^۲ كتاب الارشاد (لا: ۳۶۱).

^۳ الانصف فيما يجب اعتقاده، ولا يجوز الجهل به (لا: ۶۵).

جینشینی ئیسلامی پربازی که نومه تی ئیسلامی بۆ خۆی هه‌لیبژاردوه، هه‌موو له‌سه‌ر نه‌و پڕیگایه‌ کۆبوونه‌ته‌وه وه‌ك شیوازیکی حوکمرانی بۆ به‌پێوه‌بردنی کاره‌کان و به‌دییه‌تنانی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی، یاسای جینشینی له‌و کاته‌دا هاته‌ کایه‌وه که پێویستی کرد به‌ یاسایه‌کی نا له‌م چه‌شنه‌ هه‌ستن قه‌ناعه‌تیان به‌ چاکیه‌که‌ی کرد، پاشانیش بۆیه‌ موسوڵمانان په‌له‌یان کرد له‌ دانانی جینشین بۆ پێغه‌مبه‌ره‌که‌یان (ﷺ).

(امام ابو حسن المارودی) ده‌لێت: گه‌وره‌یی خوا له‌وه‌ دابوو که پیاویکی وای هه‌ل‌خست شوینی پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی بگه‌یه‌شته‌وه و گه‌لی موسوڵمانیش له‌سه‌ری پێك بێن، و کاروباری سیاسی درایه‌ ده‌ست تا ئیشه‌کان به‌جوانی به‌پێوه‌ به‌ریت له‌ ژێر پۆشنایی ناینیکی په‌وا، خه‌لکیش له‌سه‌ر رایه‌کی وه‌رگیراو کۆکاته‌وه، تاوای لی هات جینشینی بوو به‌ بنه‌مایه‌کی سه‌ره‌کی و کاروباری ولاتی له‌سه‌ر دامه‌زرا و به‌رژه‌وه‌ندی گشتی له‌سه‌ر پێکخواو کاروباره‌کانی گشتی له‌سه‌ر به‌ر قه‌رار بوو، و له‌ویشه‌وه‌ دیاری کردنی فه‌رمانه‌وای یه‌ تایبه‌تیه‌کان هاته‌ کایه‌وه^۱.

نومه‌تی ئیسلامی ده‌بویه‌ پرویه‌پرووی ناپه‌حه‌تی و تالابی زۆر ببوایه‌ پاش کۆچی دوایی پێغه‌مبه‌ری خوا بۆ خروزی په‌روه‌ردگار و ده‌بویه‌ زۆر به‌ ژیرانه‌ و خێرا کاره‌کانی یه‌کلایی بکهدایه‌ته‌وه و باری نه‌دایه‌ که دووبه‌ره‌کی و له‌ت بوون که گومانی خراپی ده‌برده‌ دلی که‌سه‌کانه‌وه‌ یان لاوازکردن و دا‌رمان‌پوو له‌ نه‌و ولاته‌ بکات که پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بونیادی نا^۲.

به‌وه‌ی که خه‌لافه‌ت یاسای حوکمرانی موسوڵمانان بووه‌ و نه‌ویش له‌ ده‌ستووری موسوڵمانانه‌وه‌ سه‌رچه‌شمی گرتوه‌ و نه‌ویش له‌ قورئان و سونه‌تی پێغه‌مبه‌ره‌وه‌ هه‌لقولاوه‌^۳. زانایانی ئیسلام ده‌ریاره‌ی بنه‌ماکانی خه‌لافه‌تی ئیسلامی وتوویه‌ پاوێژ و به‌یعه‌تدان که دوو بنچینه‌ن و له‌ قورئاندا نامه‌یه‌یان بۆ کراوه‌^۴، وشه‌ی (خلافه‌) هه‌ندی جار به‌ مانای (ئیماره‌) یان (ئیمامه‌) دێت و هه‌موو موسوڵمانان له‌سه‌ر نه‌وه‌ن که بوونی خه‌لیفه‌ واجب و

^۱ الاحکام السلطانیة (لا: ۳).

^۲ عصر الخلفاء الراشدون، د. فتحیه‌ النیراوی (لا: ۲۲).

^۳ عصر الخلفاء الراشدون (لا: ۲۳).

^۴ هه‌مان سه‌رچاوه‌.

پیوسته، و دیارکردنی خلیفه فرزه له‌سەر موسولمانان که بتوانیت چاودیری کاروباره‌کانی میلیت بکات و حدود و یاسا‌کانی شەرع بەرپا بکات و کۆشش بکات لە پیناویلا و کردنه‌وی بانگه‌وازا و پاراستنی ئاین و گەل و جیهاد، و هەستیت بە جی به‌حی کردنی شەریعت و پاراستنی مافی تاکه‌کان و نه‌هیتشتنی ستم و هینانه‌دی پێداویستیه‌کانی هه‌موو تاکه‌کانی کۆمه‌لگه، نه‌مه‌ش به نایه‌تی قورئان و سوننه‌تی پیغه‌مبەر (ﷺ) و هاوده‌نگی زانایان — اجماع—.

خوای گه‌وره ده‌فەرموویت: ﴿يَتَأْتِيهِمُ الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ (النساء: ۵۹)، واتا: ئەي باوه‌داران گوێڕایه‌لی خوا و پیغه‌مبەر و کاربه‌ده‌سته‌کانتان بکه‌ن.

له شۆتینیکی تردا ده‌فەرموویت: ﴿يَدَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ (ص: ۲۶)، واتا: ئەي داوود ئیمه تۆمان کردووه به جێنشین له‌سەر زه‌ویدا تا به پاستی حوکم بکه‌یت له ناو خه‌لکیدا و شوێن ئاره‌زووه‌کان نه‌که‌ویت چۆن نه‌وانه‌ی شوێن هه‌وا و ئاره‌زووه‌کانیان ده‌که‌ون پێگای خوا گوم ده‌که‌ن و نه‌وانه‌شی پێگای خوایان وون کردووه سزای سه‌ختیان بۆ هه‌یه چونکه رۆژی قیامه‌تیان فەرامۆش کردووه.

پیغه‌مبەری خوا (ﷺ) ده‌فەرموویت: «من خلع یدا فی طاعة لقی الله يوم القيامة لا حجة له، ومن مات وليس فی عنقه بیعة مات میتة جاهلیة»^۱.

^۱ مسلم (۱/۴۷۸/۳) ژماره: ۱۸۵۱.

واتا: ئەوێ خۆی لە گوێزایدەلێ ئەمیر مەرەخەس بکات، پۆژی دواوی لە لای خۆی
گەرە بەلگە ی پزگاری پێ نیه، و ئەو کەسە ی بریت و بەبێ بەیعه تەدان بە خەلیفە ی موسوڵمانان
ئەو بە نەفامی مردوو.

بەلام بۆ مەسەلە ی (هاو دەنگی) لەسەر پێویستی بوونی خەلیفە، ئەو بوو کە هاو دەلان
نەیان هێشت پێغەمبەری خوا (ﷺ) بنیژریت هەتا کۆبوونەووە لەسەر دیاریکردنی ئیمام یان
خەلیفە، و ئەو بەکر (ﷺ) هۆی قبوڵکردنی خەلیفایەتی دەگیریتەووە بۆ ترسان لە
هەلگیرسانی ناشوب ئەگەر موسوڵمانان پێشەوایەك بۆ خۆیان دیاری نەکەن.^۱

شەهرستانی لەسەر ئەو دەلێت: «نە بە دلێ ئەو بەکر و نە بە دلێ هیچ کەسێکدا
هاتوو کە قەید ناکات سەر زەوی بۆ پێشەوا بێت»، بەمەدا درەدە کەوێت کە هاو دەلان کە جیلی
یە کەمی ئەم ئسیلامەن لەسەر ئەو کۆک بوون کە دەبێت ئیمام هەبێت، ئەو هەش کە بەو کۆ
دەنگیەو بەلگە یە لەسەر ئەوێ کە بوونی خەلیفە و ئیمام واجب و پێویستە.^۲

ئەو هەشی کە داخ لە دلانی ئیسم پەواجی پێ دەدن و بلاوی دەکەنەو کە گوا یە خەلکی
لە پێناو بە دەست هێنانی پلە و پایە و دەسەلات ناشتنی پێغەمبەریان لە بیر چوو یەو.^۳

ئەمەو (ئەبن خلدون) یش پێناسە ی (خلافە) دەکات و دەلێت: هەلگرتنی هەموو
شتیکە و لە ژێر پۆشنایی تێپوانینەکانی شەرعدا یە لە پاراستنی بەرژەو نەدیەکانی دنیا و
ئاخیرەتە، چونکە هەموو شتیکی دنیا لە لای خوا پە یو نەدە بە بەرژەو نەدی قیامەتەو، لە
پراستیدا جێنشینی خاوەنی شەرع کە خوا و پێغەمبەرە کە یەتی (ﷺ) لە پێناو پاراستنی نایینی
ئیسلام و بەرپۆه بردنی کاروبارەکانی دنیا پێی.^۴

(ابو الحسن الندوی) دەر بارە ی مەرج و پێداویستیهکانی خەلافەت قسە دەکات و بە
کۆمەلێک بەلگە لە ناو ژیا ننامە ی ئەو بەکر (ﷺ) درەدە هیئت کە هەموو مەرجەکانی

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ۵۹).

^۲ الملل والغل للشهرستاني (۸۳/۷) نظام الحكم محمود الخالدي (لا: ۲۳۷-۲۴۰).

^۳ الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ۴۹).

^۴ المقدمة (لا: ۱۹۱).

خەلافەتى تېدا ھاتبوۋە دى، ئىمەش بە كورتى لەسەر ئەو مەرجانە دەدوۋىن بە بى باسى نمونەى ژيانى چونكە لە ناو دوو توۋى ئەم كىتەبەدا ھەموۋى باسكراۋە، گىرنگىرىنى ئەو مەرجانە:

ا- بەو ھەيادە كىتەبە ھە بە دىژاۋى ژيانى جىگەى مەمانەى پىغەمبەرى خوا بوۋە و شاھىدىشى بۆ داۋە، ۋەك لە ژيانىدا كىرەۋىتەى بە جىنشىنى خۆى لە ھەندى پاىەى سەرەكى ئىسلامدا ۋەك نوۋىژ و ھەج، و لە كارە گىرنگەكاندا و ھاورپىتى كىردنى لە بۆنە و جىگە پى مەترسىەكاندا كە كەس بە ھاورپى ناگىرپىت لەو ھالەتەدا مەگەر كەسىكى زۆر جىگەى مەمانە و بىتوانرپىت بە تەۋاۋەتى پىشى پى بەستىت.

ب- ئەبو بەكر بەو لە ھاورپىتى جىادە كىتەبە ھە خۆگر و دلقايم بوۋە لەبەر دەم پەھىلە و گەردە لولىكدا كە خەرىك بوو ئاين لە بناغە بىنىت و لە رىشە دەرپەنىت، و ھەموو ھەولەكانى خاۋەنى پەيام - پىغەمبەر (ﷺ) - بى ھىوا بىت، خەرىك بوو كەسانىك كە باۋەرى پتەو و ھاورپىتەى دوور و دىژيان ھەبوو دلىان دەرپىت، بەلام ئەم ۋەك كىتە سەرەكەشەكان خۆى گىرت و زەرەپەك نەلەخشا، تۋانى رۆلى جىنشىنى پىغەمبەران بىنىت بە راستگۆى دامەزراۋىەو، پەردە لەسەر چاۋەكان لابات و تۆز و گەردى سەر كاكەلى ئاين و بىرو باۋەرە راست و دروستەكەى لابات.

ج- بەۋەش جىا دە كىتەبە لە ھاۋەلانى كە تىگەىشتىنىكى قول و دوورى ھەبوو بۆ ئىسلام و ژيانى لە خەمەتى پىغەمبەردا (ﷺ) بە ھەموو شىۋە و رەنگىكىيەو و لە كاتى ناشتى و لە كاتى جەنگدا و لە كاتى ترس و لە كاتى دلىاىيدا، لە تەنىاىى و لە ناو كۆمەلدا و لە خۆشى و لە ناخۆشىدا.

د- بەۋەش جىا دە كىتەبە ھە زۆر مەبەستى بوۋە ئىسلام ۋەك سەرچاۋە پۆشنەكەى خۆى بىنىتەو ۋەك چۆن لە سەردەمى پىغەمبەردا (ﷺ) و ئەم غىرەپەشى بۆ دىن لە غىرەى پىاۋانىك زىاترە كە لە ناموس و كەرامەتى خىزانەكانىان كچ و دايك و خوشكانىاندا بن، ۋە نەترس و نە تەمادارى و نە تەئۋىل و نە پىناخۆش بوونى كەسانىكى نىزىك و خۆشەيىستى نەيانتۋانىۋە لە جۆش و خروشى بۆ دىن لای بەدن.

هـ- زۆر ورد بووه و زۆریش سوور بووه لهسەر شهوی که ههز و ئاواتهکانی پیغه مبهری خوا بێتیتته دی پاش چوونی (ﷺ) به موو لهوه لای نه داوه و کهسی تر نهیتوانیوه لای بدات و له لۆمه دی لۆمه کارانیش نهترساوه.

و- بهوهش جیا دهکریتتهوه که دنیا نهویست بووه و ههزی به پاباردنی دنیا نهکردوه به شیوهیهک که کهسی پێ نهگهیشتوووه مهگهر پێشهوا و پێنماکاره کهی - پیغه مبهری (ﷺ) و ههزگیز نههاتوووه به خهیاڵیدا گرتنه دهستی دهسهلات و ولات به پێوهبردن و گهوره کردنی له بهرژهوهندی هۆز و بنه ماله کهی، ههروهک چۆن دهسهلاتدار حوکمپرایانی ناوچه که دهیانکرد که فارس و پۆمهکان بوون^۱.

نهم پهوشته بهرز و مهزجه پێویستانه ههمووی له گهوره مان نهبو بهکر هاته دی، ههروهک له ژیا نی پیغه مبهردا و له دوا ی کۆچی پیغه مبهریش واته خهلافهت و تا مردن هه بهر جوړه ژیاوه، به جوړیک که کهس ناتوانیت گومانی یان مله جهری له راستی نهم مهسه لهیه دا بکات چونکه له پێگای به لگهی حاشا هه لئه گهروه و به تهواتور پیمان گهیشتوووه^۲.

نهمهش نههلی - حل و عقد - له قسه رۆیشتوو گهوره پیاوون له سهقیفه ی بهنی ساعیده دا بهیعه تیان پێدا به تایبه تی و له رۆژی داها تووشدا بهیعه تی گشتی پێدا له مزگه وته کهی پیغه مبهری خوا (ﷺ)^۳.

شهوی له سهقیفه دا پرویدا کۆمه لێک بنه مای جیگیر کرد له وانهش:

- ۱- سهرکردایه تی کردنی نومه تی نیسلام به رهزامه ندی و هه لباردن نه بیته نابیت.
- ۲- بهیعه تدان یه کی که له بنچینه کانی هه لباردن و شه ریه ت پێدانی سهرکرده یه.
- ۳- نابیت خهلافهت وه ربگیریت مه گهر کهسانیک ی زۆر دیندار و شایسته ی به رپێوه بردن.

^۱ المرتضی - سیره بای الحسن علی بن ابی طالب (ﷺ) (لا: ۶۵-۶۶).

^۲ هه مان سه رچاوه ی لا: ۶۷.

^۳ الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ۶۶-۶۷).

۴- هه‌لبژاردنی خەلیفە دەبیّت لەسەر بنەمای ئیسلامی و کەسایەتی و ڕەوشتی بیّت و مەسەلە خەلافەت لە ڕێگای پشتاوپشت و خێڵە کایەتییەوه نابێت.

ناوھێنانی "قورەیش" لە سەقیفەی بەنی ساعیدەدا لەبەر ئەوەبوو کە واقعیکی ئەو سەردەمە بوو دەبواوە کاری لەگەڵدا بکرایە و بە زۆر شتی ھاو وێنەی نیش کراوە کە مادام دژ و پیچەوانە نیە لەگەڵ بنەماکانی ئیسلامدا، و ئەو گەفت و گۆیانەی لە سەقیفەی بەنی ساعیدەدا ڕوویدا لەسەر بنەمای دەروون سافی و ئاسایشی دەروونی بەرپا بوو لە ناو موسوڵمانەکاندا و دوور بوو لە ھەموو ھەلەج و مەلەج بەدرۆخستنیوە و پیلان گێژان و پەیمان شکاندن، بەلکو ملکەچ کردن بوو بۆ دەقە شەریعیەکان بە جۆریک لە گەفتو گۆکاندا سەرکەرەوتن بۆ کەس نەبوو بەلکو داننان بوو بە دەقە شەریعیەکاندا.^۱

دکتۆر توفیق شاوی ھەندێ بەلگە بە نمونە دەھێنێتەوە لەسەر ڕاویژی گشتی لە سەردەمی خەلیفە ڕاشیدیەکاندا لە سەقیفەی بەنی ساعیدەدا ڕوویداوە لەوانە:

* یەكەم بڕیاری ڕۆژی سەقیفە ئەوەی سەلماندا کە یاسای ھۆکمڕانی و دەستووری ولات لە ڕێگەی ڕاویژ و شوراو دەبیّت و جی بە جی کردنی فەرمانی قورئانی پیرۆزە کە فەرمان بە شورا دەدات، ھەر لەبەر ئەوەش بوو کە ئەم بنەمایە جێگای یەك دەنگیان بوو، و پالێشتی ئەم (یەك دەنگیە) دەقە قورئانیەکان بوو کە شورایان بە پێویست و فەرز داناوە.

بە واتایەکی تر ئەم (یەك دەنگیە) بنەمایەکی بنەرتی شەریعی جێگیر کرد کە دەرئەست کە یاسای ھۆکمڕانی لە ئیسلامدا لەسەر بناغەی پەرس و ڕاویژی کارپێکراو دارپێژراوە، ئەمەش یەكەمین بنەمایەکی دەستووری بوو کە بە کۆی دەنگ لەسەری پێك یێن پاش وەفاتی پیغەمبەر (ﷺ) پاشانیشت ئەم یەك دەنگیە پشتگیر و جێبەجێکاری دەقەکانی قورئان و فەرموودە بوو کە شورایان بە (واجب) داناوە.

* ھەروەھا لە ڕۆژی سەقیفەی بەنی ساعیدەدا بڕیاری ئەوە درا کە هەلبژاردنی خەلیفە و دیاریکردنی سنووری کارەکانی دەبیّت لە ڕێگای شوراو بیّت، و اتا بەیعت پێدانی سەریبەست کە مافی ئەوەی پێ بێبەخشیت کە سەرۆکایەتی ولات بکات بە چەند مەرج و بەندیك

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة للشجاع (لا: ۲۵۶).

لهسەر ئەو بنەمايە كە خەلكە كە مەبەستیانە دەنگى خۇيان داوہ و ئەمەش دووہمینی بنەماي دەستوورى بوو كە بە كۆى دەنگى جىگىر بوو، ئەوہش بېيارىكى ھەمگى بوو وەك بېيارەكەى پېشوو.

* وەك كار كەردنەك لەسەر ئەو دوو بنەمايەى پېشوو ئەبو بەكرى صديق (ﷺ) ھەلبۇئىردا تا بېيتە يەكەمىن خەلىفەى دەولەتى ئىسلامى^۱.

ئەم مافەى بۆ يەكلايىى نەبوو يەوہ تا لە رۆزى داھاتووشدا و لە دەنگدانى گشتى – بىعە عامە – دا جىگىر كرا، واتا رەزامەندى جەماوہرى موسولمانان لە مزگەوتەكەى پىغەمبەردا (ﷺ) و پاشان قبوولكەردنى لەسەر ئەو مەرجانەى لە وتارەكەيدا باسى كەرد^۲، لەمەو لايش بە درىزى لە سەرى دەدوئىن – إن شاء الله –.

جى باسى دووہم

(دەنگدانى گشتى و بەرپۆەبەردنى كاروبارى ناوہخۆ)

يەكەم: دەنگدانى گشتى – البيعە العامە – :

دواى ئەوہى لە دەنگدانى تايبەتى – نەيىنى – دا لە سەقىفەى بەنى ساعىدەدا ئەبو بەكر بە خەلىفە ھەلبۇئىردا، عومەرى كورپى خەتاب (ﷺ) ھەلوئىستىكىى نواند لە رۆزى داھاتوودا دەربارەى پشتگىرىكەردن لەو ھەلبۇئاردنەى ئەبو بەكردا كاتىك سەرجەم موسولمانان كۆبوونەوہ بۆ دەنگدانى گشتى^۳.

ئەنەسى كورپى مالك دەلەيت: پاش ئەوہى ئەبو بەكر لە سەقىفەدا ھەلبۇئىردا و لە رۆزى داھاتوودا ئەبو بەكر (ﷺ) لەسەر مەنبەرەكەدا دانىشتبوو و عومەر ھەستايە سەر پى و پىش ئەبو بەكر دەستى كەرد بە وتاردان و پاش سوپاسكەردنى خواى گەورە بەو جۆرەى شايانىى بوو، وتى:

^۱ فقه الشورى والاستشارة، د. توقيف الشاوي (لا: ۱۴۰).

^۲ ھەمان سەرجاوەى لا ۱۴۲

^۳ عصر الخلافة الراشدين، د. فتحية النبراوي (لا: ۳۰).

من دوتنی شتیکم عهرزی نیوه کرد که له پاستیدا له قورئاندا نایهتی لهسه ر نیه و ههروهک وهسیهتی پیغه مبهری خوایش (ﷺ) نه بوو، هه رچه نده من وام نه زانی پیغه مبهری خوا له ژياندا نه مه مان بۆ دیاری ده کات، خوی گه وره کتیبه که ی خۆی له ناوتاندا جی هیشتوو ه که بهو هۆیه وه رینمایی کردوو و پیغه مبه ره که شی بوو (ﷺ)، نه گهر دهستی پیوه بگرن خوا رینماییتان ده کات ههروهک رینمایی پیغه مبه ره که ی کرد، خوا کۆ دهنگی کردوون له سه ر چاکترین که ستان، هاوه لێ پیغه مبهری خوا (ﷺ) دووم دووم که سه که ی ناو نه شکوه ته که و ده ی هه ستن دهنگی خۆتانی پی بدهن، و خه لکه که ش هه موو هه ستان و به یعه تیان پیدای و پاش به یعه تی سه قیفه .

پاشان نه بو بهر کر هه ستایه وه و پاش نه وه ی سوپاس و سه نای خوی کرد بهو شیوه یه ی شایانیه تی، وتی:

«اما بعد اني قد وليت عليكم ولست بخيركم، فان أحسنت فاعينوني، وإن أسئت فقوموني، الصدق امانة، والكذب خيانة، والضعيف قوي عندي حتى أريح عليه حقه انشاء الله، والقوي فيكم ضعيف حتى أخذ الحق منه ان شاء الله، لا يدع قوم الجهاد في سبيل الله الا ضربهم الدل، ولا تشيع الفاحشة في قوم الا عمهم الله بالبلاء، اطيعوني ما اطعت الله ورسوله فاذا عصيت الله ورسوله فلا طاعة لي عليهم، قوموا الى صلاتكم يرحمكم الله»^١.

واتا: بووم به سه رگه وره تان و له که سه یشتان باشت ر نیم، نه گهر باشم کرد کۆمه کیم

بکه ن، نه گهر خراپم کرد راستم که نه وه، راستگۆیی راسپارده یه، درۆ کردنیش ناپاکیه، له لای من لاوازتان به هیزتانه — ان شاء الله — تۆله ی بۆ ده که مه وه و به هیزیشان لاوازه له لام تا ان شاء الله تۆله ی لی ده سه نم، وه هیچ گه لیک جیهاد و گیان فیدایی له پیناوی خوا دا واز لی ناهینیت مه گهر خوا سه رشۆریان ده کات، و به دره وشتیش له ناو هه ر گه لیکدا ناشکرا بییت خوی گه وره به لای سه رتاسه رتان بۆ ده نیریت، تا گوێراپه لێ خودام، گوێراپه لئم بن، ه نه گهر سه ره یسچیم کرد بۆتان نیه به گویم بکه ن، ده ی فره مون هه ستن بۆ نوێزه کانتان په همه تی خواتان لی بیت^٢.

عومهر (ﷺ) نهو پۆژه به نه بو به کری وت: سه رکه وه سه ر مینه به رکه، نه وه نده پیی

وتوه هه تا سه رکه وته سه ر مینه به رکه و خه لکه که ش به یعه تیان پیدای.

^١ التاريخ الاسلامي (٢٨/٩).

^٢ البداية والنهاية (٣٠٥/٦-٣٠٦) إسناده صحيح.

ئەم وتارە جوانەى ئەبو بەكر (ﷺ) لە گەڵ كورتىە كەشىدا بە چاوى وتارە ئىسلامىەكان مەزەندە دەكرىت، تىايدا ئەبو بەكرى صدىق (ﷺ) بنەماكانى داد و بەزەبى نواندى دەسەلاتدارى ديارى كردوو بەرامبەر بە ژێردەستەكان، تىشكى خستە سەر ئەوەى كە گوپرايەلى كاربەدەستان پابەندە بە گوپرايەلى خواى گەورە و پىغەمبەرە كەسەتى، جىهادى لە پىناو بەرزى وشەى (الله) دووپاتكردهوه و گرنگىە كەى پروونكردهوه كە سەر بەرزى ئومەتى تىدايە باسى دووركەوتنەوەى كرد لە خراپەكارى گرنگىە كەشى بەوە وابەستە كرد كە پاراستنى كۆمەلگەى تىدايە لە فەوتان و تياچوون^۱.

لەو وتارەو و لەو پرووداوانەشى كە دواى كۆچى دوايى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) پرويدا— لىكۆلەرەو هوان ئەتوانن پراولەتى ياساىى حوكمرانىان بۆ دەرىكەوئەت لە سەردەمى خەلافەتى راشىدەدا و گرنگترىنيان:

۱- زاراوەى (بەيەت):

زانىان پىناسەى بەيەتياى كردوو بە وشەى جيا جيا، لەوانە پىناسە كەى ئىبن خەلدون كە دەلئەت: «پەيمانداى بە دەسەلاتداران بە گوپرايەلى كردنىان»^۲، و هەندىكى تر وا پىناسەى دەكەن: «بەيەتدان لەسەر پابەند بوون لەسەر ئىسلامەتى».

هەرەو هە پىناسەيش كراو بەوەى كە بەلئىندان و پەيمان بەستن و گرێبەستىە كە لەسەر زىندووكردەوەى هەموو ئەو شتەنى قورئان و سونەت بە زىندوو پايانگرتبوو و بەرپاكردى هەموو ئەو شتەنى ئەوان بەرپايان كردبوو^۳.

موسولمانان هەر كاتىك بەيەتياى بە ئەمىر بەدايە دەستيان دەخستە ناو دەستى وەك دووپاتكردەوەىە كى بەلئەن و ملكەچىە، وەك هاوشىوەى كرىن و فروشتن و بەم كردهش دەلئەن (بەيەت) دان^۴.

^۱ التارىخ الاسلامى (۲۸/۹).

^۲ المقدمة (لا: ۲۹).

^۳ جامع الاصول فى احاديث الرسول (۲۵۲/۱).

^۴ هەمان سەرچاوەى پيشوو (لا: ۲۵۰).

له بهیعه تدانه که ی گه لی موسولمانه وه له (صدیق) (علیه السلام) شه وه فیر ده بین که ده سه لاتدار له ده ولته تی نیسلامیدا همر که گه یشته سدر کورسی حوکم له لاریگه ی (نه هلی حل و عه قده وه که زانایان و سیاسه تداران و ریش سپیانی نومه ت و پاشان خه لکانی تریش به گشتی ده نگه ی خویان پیدا و مه رجه کانی تیدا هاته دی، شه کاته پیویسته و واجبه له سهر سه رجه م موسولمانان بهیعه تی پیبده ن و له سهری پیک بین، و پشتی بگرن و دژی شه که سانه ی له دژی ده وه ست، شه مه ش له بهر یه کپیزی گه ل و راوه ستانی بنیاتی نومه تی دژی دوژمنانی ده ولته تی نیسلامی چ له ناوخوی بن یان ده ره کی^۱.

پیغه مبهری خوا (علیه السلام) فهرموویه تی: «من مات ولیس فی عنقه بیعه مات میته جاهلیه»^۲، واتا: همر که سیک بریت و بهیعه تی به که س نه دابیت شه شتوازی نه فامی ده مریت، له م فهرمووده یه دا هانی تیدایه بو بهیعه تدان و ههره شه شی تیدایه له سهر وازه یسانی، شه وه ی بریت و ده نگه ی خوی به که س نه دابیت شه وه له سهر گو مرایی ده ژیت و به گو مرایش ده مریت^۳.

وه پیغه مبهری خوا (علیه السلام) له جیه کی تر دا ده فهرموویت: «ومن بايع اماما فاعطاه صفقة يده وثمره قلبه فليطعه ما استطاع، فان جاء آخر ينازعه فاضربوا عنق الآخر»^۴، واتا: همر که سیک بهیعه تی به نیمامیک دا و ده ستی خسته ناو ده ستی و دلی خوی پیشکه ش کرد با چهن دیک بوی ده کریت به گوپی بکات، شه گهر که سیک تر هات و شانه خرپی نیمامه تی کرد له گه لیدا شه بدات له ملی شه مه ی دواپی.

سهیره که پیغه مبهری نازدار (علیه السلام) فهرمانی کوشتنی شه که سه ی داوه که له سهر کرده ی موسولمانان هه لده گهریته وه شه مه ش به لگه یه له سهر نادرستی شه کرده وه یه،

^۱ هه مان سه رچاوه و لاپه ره.

^۲ مسلم کتاب الامارة (ژماره: ۱۸۵۱).

^۳ نظام الحكم في الاسلام (لا: ۲۵۰).

^۴ مسلم کتاب الامارة (ژماره ۱۸۵۲) ز

چونکه داوای بهیعت‌تیکي تر ده‌کات پاش بهیعت‌ه‌ک‌ه‌ی یه‌که‌م که‌ فرز و پټویسته له‌سه‌ر موسولمانان^۱.

نهم بهیعت‌ه‌ش له پایته‌ختی نیسلامدا بۆ نیمام نه‌نجام ده‌دریت، و ده‌بیته‌ خلیفه، به‌لام له هه‌رته‌کاندا نیمام دیاری ده‌کات، و یان جیگیره‌کانی نیمام دیاری ده‌که‌ن، هه‌روه‌ک چۆن له بهیعت‌ه‌ک‌ه‌ی (صدیق)دا پرویدا، شاری مه‌که‌ک و تائف جیگری خلیفه نه‌میری بۆ دیاری کردن، نه‌وانه‌ی نیمام یان خلیفه بۆ موسولمانان دیاری ده‌که‌ن پټیان ده‌لټین «نه‌هلی حه‌ل و عه‌قد» واتا که‌سانی قسه‌ رو‌یشتوو له زاناکانی نیسلام و سه‌رکرده‌ سیاسیه‌کانی و نه‌نجوومه‌نی شورا و نه‌میری شاره‌کان، نیت‌ر خه‌لکانی گشتی ده‌توانن بټنه ژیر رکیفی بهیعت‌ه‌ک‌ه‌ی نیمام‌ه‌ه و رټگرټیکیش نیه نه‌گه‌ر بیانه‌وټ به‌ خو‌شیان ده‌نگ به‌دن^۲.

وه هه‌ندیک له زانایان ده‌لټین ده‌بیته‌ بهیعت‌ه‌ی گشتیش بدریت به‌ خلیفه، به‌ به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که‌ نه‌بو به‌کر (ﷺ) کاری خه‌لافه‌تی وه‌رنه‌گرت تا خه‌لکانی گشتیش ده‌نگیان بۆ نه‌دا^۳. بهیعت به‌م مانایه‌ تایبه‌تیه‌ی که‌ بۆ نه‌بو به‌کر (ﷺ) درا تایبه‌ته به‌ خلیفه‌وه له ده‌وله‌تی نیسلامیدا، ونادریته به‌ که‌سانی تایبه‌ت نیت‌ر له ژیر سایه‌ی ده‌وله‌تی نیسلامیدا بیته یان له کاتی نه‌بوونی ده‌وله‌تی نیسلامیدا بیته، چونکه نهم بهیعت‌ه‌ کۆمه‌لټی حوکم و شتی به‌ دوا‌دا دټټ^۴.

پوخته‌ی نهم وتانه نه‌وه‌یه: بهیعت به‌مانا تایبه‌تی یه‌که‌ی واتا مل که‌چی و گوټ‌پرايه‌لټی و دۆستایه‌تی خۆت بۆ خلیفه ده‌رده‌خات به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی که‌ نه‌ویش حوکم به‌ قورنان بکات، که‌ له‌ ناو کرۆک و له‌ ژیره‌وه‌ گرټ به‌ستیکه‌ له‌ نیوان دولايه‌ندا، نیمام لایه‌نی یه‌که‌مه‌ له‌ لایه‌که‌وه، و نومه‌تی نیسلامیش لایه‌نی دووه‌مه‌ له‌ لایه‌کی تره‌وه.

نیمام ده‌نگی پټی ده‌دریت به‌رامبه‌ به‌وه‌ی که‌ حوکم به‌ فه‌رمانه‌کانی قورنان و سوننه‌ت بکات و ملکه‌چی ته‌واوی شه‌ریعه‌تی نیسلام بیته به‌ بیروباوه‌ر، شه‌ریعت و یاسای ژیان، و

^۱ نظام الحكم في الاسلام (لا: ۲۵۳).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پټشو و هه‌مان لاپه‌ره‌.

^۳ فقه الشوری د. الشاوي (لا: ۴۳۹). عصر خلفاء الراشدون (لا: ۳۰).

^۴ نظام الحكم في الاسلام (لا: ۲۵۴).

نومه تیش له بهرامبهردا به لئینی نهوه ده دات که ملکه چ و گوپرایه ل و جیبه جیکار بیت بو شهو نیمامه له سنووری شهر عدا.

به یعدت یه کیکه له تایبه قه نديه کانی یاسای حوکمرانی نیسلامی و لهو بواره دا تاکانه یاسایه له ناو هه موو یاسا کانی کۆن و نویدا، مانای وایه نیمامیش و نومه تیش ده بیت وابهسته و پابه ند بن به هه موو فرمانه کانی نیسلامه وه، بو که سیان نیه چ حاکم بیت یان نه هلی حهل و عه قد که له سنووری شهر یعدتی نیسلام برۆنه دهره وه، یان کۆمه له یاسایه ک دابنیتن که پیچه وانهی قورئان و سونه ت بیت، یان پیچه وانهی بنه ما گشتیه کانی شهر یعدت بیت، شهو کرده وه یه ش به له نیسلام دهرچوون داده نریت و به لکو به ناشکرا بانگه شهی ده نگه دژی یاسای ده ولته تی نیسلامی، به لکو له وهش دوورتر قورئانی پیروژ به دوور له تیمان و بیباوه ر ناویان ده بات^۱.

وهك خواي گهوره ده فەرموویت: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (النساء: ۶۵)، واتا: سویند به خواي تو نهی محمد باوه ریان نه هیناوه تا تو نه کن به حه کم له هه موو کیشه یه کدا له ناویاندا پروونه دات و پاشانیش نه گهر رازیش نه بن به حوکمرانیه که ت و ملکه چی نه بن به ته واهه تی...
نهمه یه تیگه یشتن له زاراوه ی (به یعدت) له سه رده می خه لیفه ی یه که می نیسلامدا (ﷺ).

۲- سه رچاوه ی یاسا دانان له ده ولته تی صدیقدا:
نه بو به کر (ﷺ) به خه لکه که ی وت: به گویم به کن تا به گوئی خوا و پیغه مبه ره که ی ده کم و نه گهر سه رپیچی خوا و پیغه مبه ره که ییم کرد گوپرایه لی کردنم له سه رتان پیویست نیه، که واته: سه رچاوه کانی یاسا دانانه لای نه بو به کر (ﷺ) نه مانه بووه:

^۱ نظام الحكم في الاسلام (لا: ۱۵۲-۱۵۳).

خوای گه وړه ده فەرمویت: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ

النَّاسِ بِمَا أَرْنَكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَافِينَ خَصِيمًا ﴿١٥﴾﴾ (النساء: ۱۵).

قورئان سەرچاوه یی که مه که هموو حوکمیکی شهرعیان له خو گرتوه له نیش و کاره کانی ژباند، ههروه کۆمه لیک بنه ما و نه حکامی یه کلاییکه ره وه ی له خو گرتوه که هموو به شیک به به شه کانی ژبان چاکسازی ده کات، وه قورئانی پیروژ هموو پیداویستیه کانی دروستکردنی ده ولته تی بو موسولمانان پوون کردوته وه.

ب- سونه تی پاک و خاوین:

به سەرچاوه یی دووهم هه ژمار ده کریت که ده ستوری ئیسلامی پیک ده هیئت، له و روانگه پاکوه شیوازی پراکتیزه کردن و جیه جیکردنی فرمانه کانی قورئان^۱.

نه و ده ولته تی نه بو به کر (ﷺ) دايمزراند، شهریعت تیایدا سهروه بوو، فرمانه وایی شهریعتی ئیسلامی له سهرووی هموو یاسا و یاسادانانیکه وه بوو، وینه یه کی پرشنگداری ده ولته تی ئیسلامی نشان ده دات که شهریعت بالادست بوو، که تیایدا هموو ده زگاگان ژیرباری شهریعت بوون و حوکمیش تیایدا پابه ندی شهریعت بوو به بی دواکووتن و پیشکه وتن لیتی^۲.

ده ولته تی صدیق بوو، کۆمه لگه یه کیش هاوه لان شهریعتی سهروه یی همووانه، فرمانه وای ژیردهسته پیکه وه گوپرایه لی شهریعت بوون، هه ره بهر نه وه بوو که نه بو به کر (ﷺ) گوپرایه لی هاوه لان بوی بهسته وه به نه دازه ی گوپرایه لی نه م بو خوا و پیغه مبه ره که ی، چونکه پیغه مبه ری خوا (ﷺ) فەرمویه تی: «لا طاعة في معصية الخالق، انما الطاعة في المعروف»^۳.

^۱ فقه التمكن في القرآن الكريم للصلاحي (لا: ۴۳۲).

^۲ نظام الحكم في الاسلام (لا: ۲۲۷).

^۳ البخاري ژماره ۷۱۴۵ ز

واتا: گوږپرايه لى نيه له سهرپيچيدا به لكو گوږپرايه لى له چاكه دا ده بيت.

۳- مافى ميللعت له چاوديرى كردنى فرمانپه وا و ليپرسينه وهى:

نهبو به كر (ﷺ) زانى: «فان احسنت فاعينونى وان اسنات فقومونى»^۱، واتا: نه گهر

چاكم كرد هاوكاريم بكن و نه گهر خرايم كرد راستم بكنه وه.

نهمهش نهبو به كره دان به و مافه دا ده نيت بو ميللعت كه مافى چاوديري كردنى كاره كانى و ليپرسينه وهى يان هديه، به لكو له دهستگريشى بن له ههموو كارىكى خراپه و نارپه وا، همول بدن پابند بيت به ههموو رپره ويكى راست و دروسته وه^۲.

صديق (ﷺ) هر له يه كه مين وتاريدا نه وهى پروون كرده وه كه فرمانپه وا يان ده كه ونه هه لوه و پرويه پرووى ليپرسينه وه دهن، نهو دهسه لاتেশى كه شتيكى تاكه كه سيه وهرنه گرتوه تا خوى له خه لكانى تر بهرتر بگريت، چونكه سهرده مى پيام و پديامبه رانى بى گونا ه ته واو بوو، و نهو دواين پيغه مبه رى كه له لايه ن خواوه نيگاي بو ده هات گه پرايه وه بو لاي خواى خوى.

دهسه لاتىكى ثاينى هه بوو لهو بى گونا هيه وه (عصمه) وهى گرتبوو كه له پيغه مبه رايه تيه كه ي پيى درا بوو، ههروهك بو مه سه له ي نيردراويه كه ي پيوسته چونكه له ناسمانه وه فرمانى بو ديت ه خواره وه، به لام نم بى گونا هيه به مردنى پيغه مبه رى خوا (ﷺ) كوتابى هات و پاش نهو نيت خهلافهت و دهسه لات له ريگه ي به يعهت پيدان و په زامه ندى ميللعت وه ده بيت^۳.

ميللعت له فكر و تيگه يشتنى نهبو به كردا خواهنى ثيداره يه كى زيندوه به هوشه وه تواناي كزمه كى و ناموزگارى و چاوديرى و راست كردنه وهى نه ميرى هديه، له سهر ژيرده سته كان پيوسته پشتگيرى خهليفه بكن و دهست بدنه بالى له كاروبارى ناين و جهاد دا، يه كيك له سهر خسته كانى پيشه وا نه وهيه كه به چاوى سووك سهر نه كريت و بهر ز رابگريت تا ريزى لى بگريت، چونكه گه وره يى كردنى ميللعت و سهر كردايه تى كردن بو بهر زى وشى خوا نه وه

^۱ البداية والنهاية (۳۰۵/۶).

^۲ فقه الشورى والاستشارة (لا: ۴۴۱).

^۳ فقه الشورى والاستشارة (لا: ۴۴۱).

پنویست دهکات که بهر پز و گه وره و شایسته سهر بکریت، نه مهش وه پزیکه بو نهو شهرعی خوا که نه بهرز پای دهگری و بهرگری لی دهکات.

پیغه مبهری خوا (ﷺ) دهفرموویت: «ان من اجل الله تعالى: اکرام ذي شعبة المسلم، وحامل القرآن غير المغلي فيه والجافي عنه، واکرام ذي السلطان المقسط»^۱.

واتا: «له پزگرتنی خوی - عز وجل - ه: پزگرتنی نهوانی له ناو موسولمانیتیدا پیر بوون، و هه لگرنی قورنان نهوانی زور پوچون تیایدا و نه زوریش پشتی لی هه لدهکن ووشکی بنوینن بهرامبهری، و دهسالآتدارانی دادپهروه».

میللهت له نیسلامدا ده بیئت پراویژی جوان و ناموزگاری به نرخ پیشکشی دهسه لاتداران بکات و پیغه مبهری خوا (ﷺ) دهفرموویت: «الدين النصيحة»، واتا: نایینی نیسلام نایینی ناموزگاریکردنه، هاوه لآن وتیان: بو کی نهی پیغه مبهری خوا؟ فرمووی: «الله ولکتابه ورسوله ولأئمة المسلمين عامتهم»^۲، واتا: بو خوا و قورئانه کی و پیغه مبهره کی و پیشه وایانی موسولمانان و خه لکانی گشتی}

له بیری هاوه لآن نهوه جیگیر بوو که پراوه ستاوی گهل به پراوه ستاوی کاربه دهستانه وهیه، بویه نه رکی سهرشانی میللهته ناموزگاریان بکه و راستیان بکه نه وه.

دهولته نوئییه کی صدیق نه سیاسهته سهرکه وتووهی نه بو به کری به ناشکرا تیدابه دی دهکرا، لیو نهی تایبه تمند و نهجومه نی پراویژکاری دروست کرد، که نه خشه و پلانی بو حاکم دیاری ده کرد و زانیاری پیده دا و هه شتییک باش بوایه پییان پیشان ده دا.

نهوهی که جیگای داخه که زورییک له ولآتانی موسولمان نه مپو پشتیان له م بهرنامهیه ژیرانهیه هه لکردوه، نه خوشی نه هامه تیه کانی گه وره بووه بهوهی دهسه لاتداران به ناره زووی خویان و به زور حوکی میللهت دهکن، نه دواکه وتنهش که نه مپو دهیینین له زورییک له ولآتانه دا له نه غامی نه م زوره ملییهیه - که دیکاتاتوریه تی نه فرهت لیکراوه که گیانی ناموزگاریکردن و نازیه تی له ناو گهلدا کووشتوه، و تووی ترس و توقاندنی تیا چیئراوه

^۱ صحیح سنن ابی داوود (ژماره: ۳۵۰۴).

^۲ مسلم کتاب الایمان باب ان الدین النصيحة (ژماره: ۵۵).

مهگر كه سينك خوا ره چمی پئی كردبیت، بهلام نمو گلهی رۆلی راسته قینهی خۆی ده زانیت كه چاودیری كردنی ده سه لاته و ناموژگاری كردنیه تی كه نهویش ده بیته هۆی سهركهوتن و جیگیر بوونی له سه ر زه ویدا، له ویشه وه به ره و دونیای پان و به رین بانگه وازی خوا بلاوده كه نه وه^۱.

۴- جیگیر كردنی به رنامه ی (داد و یه كسانی) له ناو خه لكدا:

نهبو به كر وتی: لاوازتان له لام به هیژتانه تا مافه كه ی بۆ وهرده گرمه وه (انشاء الله) و به هیژیشان له لام لاوازتانه تا هه قی لی ده سه نه وه (انشاء الله)^۲.

یه كێك له ناما بجه كانی حوكمی ئیسلامی سوور بوونه له سه ر به ریاكردنی بنه ماكانی یاسا و پێسای ئیسلام كه كاری به ریاكردنی كۆمه لگه یه كی موسوڵمان له نه ستۆ ده گریت، له و بنه مایانه: راویژكردن، دادپه روه ری، یه كسانی و سه ربه ستیه كان، وه ك له وتاره كه ی صدیقا (ﷺ) دانی به و بنه مایه دا ناوه (شورا) له شیتوازی هه لبژاردن و به یعه تدانی و له مزگه وتی گه ره ی مه دینه دا ده ركه وت، و ناماده بوونی كۆمه لێكی زۆر له موسوڵمانان.

(دادپه روه ریش) له ناوه رۆكی وتاره كه یدا به دی ده كریت و گومانی تیدا نیه كه دادپه روه ری له فكري صدیقا نمو دادپه روه ری ئیسلامیه كه ده بیته كۆله كه یه كی سه ره كی دامه زرانندی كۆمه لگه ی ئیسلامی و حوكمی ئیسلامی، ئیسلامیش هه یج بوونیكی نابیت له كۆمه لگه یه كدا كه دوور بیت له دادپه روه ری و ده وه درابیت به سه مكار.

به ریاكردنی دادپه روه ری له ناو تاك ك كۆمه ل و ولاتدا، له و كاره خۆبه خشانه نیه كه به ئاره زووی حاكم بیت چ كاتێك پێی خۆش بیت پێی هه ستیت، به لكو له ئیسلامدا یه كێكه له پیرۆزترین فره مانه كانی و گرنگترینیانه، هه موو ئومه تی ئیسلام له سه ر نه وه ن كه دادپه روه ری پێویسته و واجبه^۳، وه ك فه خری رازی ده لیت: «هه موو له سه ر نه وه كۆكن كه ده بیت حاكم و كاربه ده ست دادپه روه ر بیت و به دادپه روه ریش حوكمی خه لكی بكات»^۴.

^۱ تاریخ لادعوة الاسلام (لا: ۲۴۹).

^۲ البداية والنهاية (۳۰۵/۶).

^۳ فقه التمكن في القرآن الكريم (لا: ۴۵۵).

^۴ تفسير الرازي (۱۴۱/۱۰).

نەم فەرمانەش ئایەتی قورئان و فەرموودە پالېشتی دەکات، کە لە نامانجەکانی دەولەتی ئیسلامی بەرپاکردنی کۆمەلگەیهک کە داد و یەکسانی بال بکیشیت بە سەریدا، و لە نایبەردنی سەم و سەمەکاری بە ھەموو شتووەکانیەو، دەبیت بواری پرەخسینیت بۆ ھەموو تاکیک کە داوای مافی خۆی بکات بە ئاسانترین و خێراترین شیوە، و پیتوست بە سەرفکردنی سامان و ماندووبوون نەکات، و پینگەش بگرت لە ھەموو ئەو ھۆکارانە کە پینگەر دەبن لە گەیشتنی خاوەن ماف بە مافەکانی.

ئیسلاام بە پیتوست و واجبی داناو لەسەر دەسەلاتداران کە دادپەرورەری لە ناو خەلکدا بەرپا بکەن بەبێ گۆی دانە زمان و ولات و نەژاد و باری کۆمەلایەتیان، و ئەو داد بەرپا دەکات لە نیوان ھەردوو ناکۆکدا و فەرمان بە ھەق و راستی دەدات، ئیتەر گۆیش بەو نادات کە ئەو کەسە تاوانبارە ھاورپی بیت یان دوزمن، دەولەمەند بیت یان ھەژار، کریکار بیت یان خاوەن کار^۱.

خوای گەرە دەفەرمویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلّٰهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوْا ۚ اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۸﴾ (المائدە: ۸).

واتا: ئەو باوەرداران بۆ خوا پراوەستاو بن و شایانی عەدل بن و ناحەزی و نەیاریتان لە گەڵ ھەندیکدا واتان لێ نەکات دادپەرورەری بەرپا نەکەن، دادپەرورەری بن ئەو لە خوا ترسان نزیکتان دەکاتووە و لە خواش بترسن چونکە خوا بە کردەووەکانتان ناگادارە. بەراستی ئەبو بەکر (ؓ) لە دادپەرورەریدا سەرمەشق بوو بە جۆریک دڵەکانی کەمەندکیش کردووە و سەرسامی کردوون، دادپەرورەری لە روانگەى ئەو بانگەوازە بۆ لای ئیسلاام بە کردەووە، و دلی خەلکی دەکاتووە بۆ باوەرپەیتان، دادپەرورەری بوو لە بەخشین و موچەدا،

^۱ فقه التمكن في القرآن الكريم (لا: ۴۵۹)

و داواشی لیّ ده کردن هاوکاری بکنن له بهرپاکردنی دادپهروه ریدا و له پرووداویتکیشدا داوای کرد
تۆله له خۆی بکهنه وه له بهلگه به کی گهوره له سدر دادپهروه ری و ترسان له خوای گهوره^۱.

له عبدالله ی کوپی عه مری کوپی عاصه وه ده گێر نه وه: که نه بو به کری صدیق (ﷺ) پوژیکه ههینی وتاری دا و وتی: «سهینی» هه هه مووتان زه کاتی و شته کانتانم بو بهینن تا بهشی کهم له موسولمانان، و بی پرسیش کهس خوی نه کات به ژوردا، ئافره تیک به میرده کهی وت: نه پشهویه بهر به لکو خوی گه وه خوشتریکمان پی به خه لات بکات، هات و نه بو به کر و عومهری بیی له ناو خوشتره کاندا بوون نه ویش هاته ژورده وه له گه لیاندا و نه بو به کر لای کرده وه و وتی: بۆچی هاتوویته ژورده وه؟ پاشان په شوکه ی لی وهرگرت و دانهیه کی دا به پشتیدا، پاش نه وهی له دابه شکردنی خوشتره کان بوویه وه نه و پیاوهی بانگ کرد و په شوکه ی دایه وه دهستی و وتی: لیم بده ره وه عومهریش وتی: سویند به خوا لیّت ناداته وه با نه بیت به باو، نه بو به کریش وتی: کی فریام ده که ویت پوژی قیامت؟ عومهر وتی: پازی بکه، نه ویش فره مانای دا که خوشتریک به باره کهیه وه و پارچه یه ک قوماش و پینج دیناری زیپی پێدا و پازی کرد»^۲.

بەلەم ئەو بىنەمايەى كە ئەبۇ بەكر جىگىرى كرد لە ناو موسولماناندا، بە يەككە لە بىنەما گىشتىەكان دادەنریت كە ئىسلام جىگىرى كردووه و يەككە لەو بىنەمايانەى كە كۆمەلگەى ئىسلامى لەسەر دروست دەبیت و لەم بوارەشدا پىشى ھەموو ياسا و پىسايەكى سەردەمى ئەمرۆ كەوتووہ.

قورئانی پیرویش بنه‌مای دادپه‌روه‌ری دوویات ده‌کاته‌وه له سوپه‌تی (الحجرات)
 نایه‌تی سیانزه‌دا ده‌فرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ
 شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ۝﴾.

^١ تاريخ الدعوة الى الاسلام في عصر الخلفاء (لا: ٤١٠).

۲. هه مان سه رجاوه (۴۱۱).

واتا: ئەى خەلىكىنە ئىمە ئىتوھمان لە تاقە نىر و مېيەك دروست كردوو و پاشان
 كردوومانن بە گەل و ھۆز تا يەكترى جوان بناسن و بەرپزترينىستان لە لاى خوا لە خوا
 ترسترينتانە و خوايش زانا و بە ناگايە.

خەلىكى لە پروانگەى ئىسلامەو ھەموو ھەك يەكن، ئىتر حاكم بېت يان ميللەت، ژن
 بېت يان پياو، عەرەب يان عەجەم^۱، سېى بېت يان پەش.

ئىسلام ھەموو ئەم جياوازيانەى سڤەو ھەك پېشتر بە بۆنەى پەنگ و پەگەز و چين و
 نەژادەو لە ناو كۆمەلگەدا باو بوو، و فەرمانپەوا و ژيتر دەستەكان لە پروانگەى شەرەمەو ھەك
 يەكن^۲.

پراكتيزە كەرنەكانى صديق (ﷺ) لە ماوەى خەلافەتيدا باشترين شاھيىدى ئەم پاستيەن
 كە دەلييت: «بووم بە گەورەتان بەلام لە ھيچتان باشتريم و ئەگەر باشم كرد كۆمەكم بن و
 ئەگەر خراپم كرد دەستم بگرن و پاستم بكەنەو، و بەھيترتان لە لام لاوازە ھەتا تۆلەى لى
 دەكەمەو و لاوازتان لە لام بەھيترە تا تۆلەى بۆ دەستينم»^۳.

لە خەزىنەى موسولمانانى دەبەخشى و بەبى جياوازي دابەشى دەكرد، (ابن سعد) و
 كەسانى تريش گيڤاويانەتەو كە ئەبو بەكر (ﷺ) لە سونەح مالىكى ھەبوو — ھەر لەو
 مالەشدا (بيت المال) یشى دروست كەردبوو كە پاسەوانيشى بۆ دانەنابوو، پتيان ووت: بۆچى
 پاسەوانىكى بۆ داناناييت؟ وتى: ترسى نيە، وتيان: چۆن؟ وتى: قوفلى پتوھە و پاشانيش
 ھەموو دەبەخشى و ھيچى تيدا نەدەھيشتەو، كاتيك مالىشى بارى كەردبوو بۆ مەدينە (بيت
 المال) ەكەشى گواستەو بۆ مالەكەى خۆى، لە ھۆزى جوھەينەو كەنزايەكى زۆر نيردا بۆ بەيتول
 مال و ھەر لە سەردەمى ئەويشدا كەنزاي بەنى سەليم دۆزرايەو و زەكەتيان لى دەركرد و
 خستيانە بيتول مال و ئەويش بە يەكسانى دابەشى كرد بەسەر خەلىكىدا، داى بە سەربەست و
 بەندە، نىر و مى، گەورە و بچووك ھەك يەك.

^۱ بە ھەموو گەليك جگە لە عەرەب دەليين: (عجم).

^۲ فقہ التمكن في القرآن الكريم (لا: ٤٦٠-٤٦١).

^۳ البداية والنهاية (٣٠٥/٦).

عائیشه (خوا لئی رازی بیت) ده لیت: یه کم سال دهیدا به هموو بهنه و سهر بهست و ژن و پیاو و کنیزهك و له سالی داهاتوودا كردی به بیست بیست، خه لكانیك له موسولمانان هاتنه لای و پیان وت: نهی جینشینی پیغه مبهری خوا، تو نم مالهت به یه كسانی به شكرد له ناو خه لكیدا و جیاوازیت نه خست، له كاتیكدا خه لكانیك هه ن پیشینهی چاك و ریزیان ههیه، و نه گهر كه میك زیاترت بدایه بهو خاوهن فزل و پیشینهان بهشتر نه بوو؟ وتی: نه وهی باستان كرد له پیشینهی چاك و ریزداری من چونی بزائم چونكه خوا باشی ده زانیت و پاداشتیان لای نه وه، به لام نه مه موچهیه و ژیانه، یه كسانی تیایدا له جیاوازی كردن باشتره^۱.

له سهرده می نه ودا هم مووان وهك یه كیان وهرده گرت له خه زینهی (بیت المال) و عومهری فاروق (رضی الله عنه) لهو بارهیه وه قسهی له گهل دهكات و پیی ده لیت: نایا به یهك چاو سهیری كه سیك ده كه میت كه دوو كوچی كردوو و به ههر دوو قبیله نویژی كردوو و كه سیك كه دواي فتمی مه كهكه موسولمان بووه؟ نه بو بهكر وتی: نه وان بو خویان كرد و پاداشتیان له سهر خوی گهرهیه، و دونیایش هو كاری ریبواره.

ههر چه نده عومهر (رضی الله عنه) له سهره تاي خه لافه تییدا نهو شیوازی دابه شكر دهنی گوژی و به پیی پیشینهی موسولمانه تی و جیهاد و گیان فیدایی سامانی به سهر موسولماناندا دابهش ده كرد، به لام له دوا ساته كانی ژیا نییدا وتی: نه گهر عومر باقی بیت له سالانی داهاتو ده گهر پیمه وه سهر شیوازی دابه شكر دنی نه بو بهكر و یه كسانیم ده خسته وه ناو خه لكی^۲.

و شتر و ولاخ و چهكي ده كری و له پیناوی خوادا دیبه خشی و سالیك قوماشی (قطیفة) ی كری كه له لادی ده چنرا و له زستاندا دابهشی كرد به سهر بیوه ژنه كانی شاری مه دینه و ده ور و بهری دا، و سامانی خه زینهی موسولمانان گه یشته دوو سهد هزار و زیاتریش و له كاری چاكه دا هم مووی دابهش كرد^۳.

نه بو بهكر شوین رپره وی خوی كوت له بهر قه رار كردنی داد په روه ریه كهیدا و هیئانه دی یه كسانی له نیو خه لكیدا، ناگاداری مافی هه ژاران بوو، خزی به یه كینك لهو هه ژار و

^۱ ابو بكر الصديق طنطاوي (۱۸۷-۱۸۸)، ابن سعد (۱۹۳/۳).

^۲ الاحكام السلطانية للماوردي (لا: ۲۰۱).

^۳ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۵۸).

داماوانه دهزانی به چاوئیکی کراوه و به ئیرادهیهکی بههیز که هیچ هیزیکی سهر زهوی نهیتوانی لهو رپهوه راسته لای بدات و شتی بهسهردا بسهپیئیت.

نهمهیه نیسلام له تیگهیشتنی صدیقدا (ﷺ) پیاوی دهولت، که نازایانه زولم و ستهمی خسته ژیر پیی و نهمهوهکی و به دادپهروهی سهر بهرزی کردنهوه و بهو هویهوه دلنیایی بو دهولهتهکی و پاراستنی پوئی خوی فراههم هینا له پاراستنی گهل و نهمهوهدا^۱.

ئهبو بهکر (ﷺ) ههر له یهکم ساتی دهست بهکار بوونیهوه ههستا به پراکتیزهکردنی نهم بنهما بهرزانه، چاک دهیزانی که دادپهروهی هوی سهر بهرزی حاکم و ژیرهستهیه، لهبهر نهمهش بوو که صدیق (ﷺ) دهستی کرد به جیهجیکردنی سیاسهتهکانی و به دهم خویهوه نهم نایهتهی دهووتهوه: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَنِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (النحل: ۹).

واتا: خوی گهوره فرمانی دهکردوه به دادپهروهی و چاکهخازی و خزمایهتی و بهرگریشی کردوه له بهدرهوشتی و خراپه و ستهمکاری، ناموژگاریتان دهکات تا بیر بکهنهوه. ئهبو بهکری صدیق (ﷺ) دهیویست موسولمانان له نایینهکیان دلنیابن و سهربهستی بانگهوازیان ههپیئت، نهو کاته دلنیایی سهر دهکیشیت بهسهر ههموو موسولماناندا که بیینن فرمانپهواکیان لهسهر بنهمای دادپهروهیهکی دور له ئارهزووکاری فرمانپهواپی دهکات.

حوکمپرانیش لهسهر نهم بنهمایه نهوه پیویست دهکات لهسهری که له ههموو شتیکی تاکه کهسی خوی داپرئیت و دادپهروهی و بهزهپی له فرمانپهواپیهکهیدا کو بیتهوه، تیپروانیی صدیق (ﷺ) بو فرمانپهواپیهکردن لهسهر بنهمای خو له بیر کردن دروست بوو بوو، به شیویهک خوی بو خوا یهکلایی بکاتهوه که ههست به لاوازی لاواز و پیدایستی کۆمهلگه بکات و

^۱ ابو بکر رجل الدولة (لا: ۴۶).

دادپهروهري خۆي بهرز رابگريټ له هه موو ههوا و ئاره زوويهك، له پيتناوي خوادا خۆي و مندا له كاني و كه سه كاني له بير بچيټ، پاشان به دوا داچووني هه موو كار ه بچوك و گه وه كاني ده ولته تي به هه موو وريايي ئاگادار يه كه وه هه بيت^۱.

به پتي ئهم وتانه ي پيشوو، دادپهروهري ئالاي بشه كيته وه له ناو خه لكيدا، لاواز دلنياه له ده سكه وتني مافي، و له وهش دلنياه لاوازيه كه ي نامينيټ به چه سپاندي دادپهروهري، كه واته به وه وه نازايه و كه س بۆي نيه مافي زهوت بكات يان مافي بفه وتينيټ. و به هيزيش كاتي كه ستم ده كات و ئهو ده ستي ده گريټ و ناهيټيټ وتۆ له له هه ژاري لي ده سينيټ و خۆي ناداته پال ناودار و فره مانپهوا و خزمه كانيه وه بۆ به ده سته يناني ده ست رويشتن يان پله و پايه، و ئه مهش ئه وه پري سه ر بلنديه و جيگير بووني هوكم راني يه له سه ر زه وي^۲.

ئهو وشه يي (ابن تيميه) چهند جوانه كه ده ليټ: «ان الله ينصر الدولة العادلة وان كانت كافرة، ولا ينصر الدولة الظالمة ولو كانت مسلمة..... بالعدل تستصلح الرجال وتستمزر الاموال»، واتا: خواي گه وه ده ولته تي دادپهروه ر سه ر ده خات ئيتر با بي با وه ريش بيت، ده ولته تي سته مكار سه ر ناخات با موسلمانيش بيت..... به دادپهروهري پياوان چاك ساز ده بن و سامانيش پاريز راو.

۵- راستگويي بنه ماي هه ل سو كه وته له نيوان فره مانپهوا و ميلله تدا:

ئهو به كر (ﷺ) وتي: راستگويي سپارده يه و دروژنيش ناپاكي يه، به مهش بنه مايه كي سه ره كي ئاشكرا كرد كه ده ولته كه ي له سه ر داده مه زريټ و ئه ويش ئه وه يه: كه راستگويي فره مانپهوا له گه ل بناغه ي هه ل سو كه وته، ئهم بنه ما سياسي ژيرانه يهش كاري گه رمي گرنگي هه يه له سه ر به هيزي گه ل، به جوړيك كه پردي متمانه دروست ده كات له نيوان گه ل و فره مانپهوا كهيدا و ئه مهش په وشتيكي سياسي و له و روانگه ي بانگه شه ي ئيسلام بۆ راستگويي يه وه سه رچاوه ده گري وهك خواي گه وه ده فره موويټ: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ

^۱ الصديق ل (هيكل باشا) لا: ۲۲۴.

^۲ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۴۶).

وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾ (التوبه: ١١٩)، واتا: نهی باوهداران له خوا بترسن و له گهل پېړی راستگوياندا بن.

ههږه شېش کراوه له لايمن پيغه مبهري خواوه (ﷺ) لهو کهسانه درو ده کهن به تاييهت پادشا و کار به دهستان وه که ده فمرمويت: «ثلاثة لا يكلمهم الله يوم القيامة ولا يزكيهم ولا ينظر اليهم ولهم عذاب اليم: شيخ زان و ملك كذاب و عائل مستكبر»^١.

واتا: سي کومه له روژي دواييدا خوي گه وره له گهلان نادويت و له گوناها پاکيان

ناکاته وه و سه يريشيان ناکات و سزاي سه ختيشي بو ناماده کردوون: پياويک داوين پيسي بکات، فرمانپه وای دروژن و هه ژاري خو به زل زان.

نهم وشانه (راستگويي سپاردهيه) ماناي زور له خوي ده گريت، گيانتيکه به ناو خه لکدا ديت و ده روات، گوړ و تين ده به خشيت، هيو دروست ده کات، به لام (درو ناپاکيه) نا بهو چه شنه نه بو به کر خوي له ماناکان ده دات و هه شته و به ناوي خو يه وه ناوي ده نييت، فرمانپه وای دروژن نهو بريکاره ناپاکيه که ناني ميللت ده خوات و نه شيان خه له تي نييت.

چهند چاره په شه نهو فرمانپه وايه درو له گهل گه له کهيدا ده کات و به لام ناوي تري لي ده نييت!! نه بو به کر (ﷺ) به ناپاک ناوي برد و دوژمني ژماره يه که گه له که يه تي، چونکه نايا دواي ناپاکي نيتر چ دوژمنايه تيه که هيه لهو گه وره تر؟.

به راستي ده ليي صديق (ﷺ) له ناوماندا ماوه و بهم هه لو يسته جوانه ي کومه لي فرمانپه وايه رز پاده گريت و کومه لي تر ده دات به زه ويدا، دروست کردني پياواني شياو بهر زرين هونه ري حو کمپرايه، چونکه نهوانن که ره سته ي گهل و به هاي بهرزي که به هوي هه گهل له ناره حه تي يه کاني روژان، گوماني تي دا نيه هه که سيک له وشه کاني صديق (ﷺ) ورد بيته وه باوه ري پي ده کات چونکه به راستي پي شه و بو لهم هونه ره بهرزه دا، به ته و او هه تي له سره ري ره و ي پيغه مبهري خو شه ويست (ﷺ) ده رو يشت^٢.

^١ مسلم کتاب الايمان (ژماره: ١٧٢).

^٢ ابوبکر رجل الدولة مجدي حمدي (لا: ٣٦-٣٧).

بهراستی گهلانی دنیا نهمړو ژور پټويستيان بهو پرؤگرامه خواييه ههيه له بواری ههلسو كهوتی نيوان فەرمانپروا و ميللهتدا تا بهرگری بکات له شيوازهکانی دهست تيوهردان و تهزويرکاری ههلبؤاردنهکان و تۆمەت خستنه پال نهم و نهو، وه به کارهينانی هوپهکانی گهيانندن وهك هوکارتيك بو برهردان به تۆمەتبارکردنی نهو كهسانهی كه نهیاری دهسلاتن و رهخنه دهگرن، گهليش پټويسته سهرپهرشتی نهوه بکات كه فەرمانپرواكان دهست به راستگويی و پاسپاردهپيپوه بگرن و له ريځگای دهزگاكانهوه كه يارمهتيان دهيات بو راست کردنهوی فەرمانپرواكان نهگهر لاياندا^۱، و نههيتلن نيراده و ناموس و سهرپهستی و سامانيان بدن.

۶- راگهيانندی بهردهوامی جيهاد و نامادهکردنی گهل بو نهو مهبهسته:

نهبو بهكر (ﷺ) له وتارهكهيدا وتی: «هەر گهلتيك جيهاد و قوربانی به گيان واز لي بهيتت خوی گهوره سهرشوپيان دهكات به سهرشوپي»^۲، نهبو بهكر وانهی پهرهردهی جيهادی له پيغهمبهر و سهرکردهكهپهوه وهگرگرت (ﷺ) به کردهوه له گوړهپانی جهنگی نيوان بي باوهپان و باوهپداران، گومرايان و رينموونی کراوان، چاکه و خراپه، و پيشتير باسی ههلوپستهکانی صديق کرد له ههموو غهزاکانی پيغهمبهری خوادا (ﷺ).

نهبو بهکری صديق (ﷺ) چاک لهو فەرموودهپهی پيشهواکهی (ﷺ) گهيشتبوو كه دهفرموويت: «إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْمِثْنِ وَأَخُوْتُمْ أَثْنَابَ الْبَقَرِ، وَرَجِيتُمْ بِالزَّرْعِ، وَتَرَكْتُمُ الْجِهَادَ سَلَكَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ ثَلَا لَإِيْنَزَعَهُ حَتَّى تَرَاْجِعُوا إِلَى دِيْنِكُمْ»^۳.

واتا: نهگهر خهريکی جوړه کرپن و فروشتنيك و دهستان گرتبوو ده کلکی ولاخهکانتانهوه و به کشتوکال پازی بوون و جيهاد و خهباتی گيان فيدايتان وارز لي هينا خوا سهر شوپتان دهكات و له سهرتان لای نابات تا نهگهرپينهوه سهر نايينهکەتان.

نومهت دووچاری سهرشوپي دهبيت نهگهر به هر بههانهپهك جيهاد واز لي بهيتت، بهو شيوهپه صديق (ﷺ) جيهادی کرد به يهکتيك له راستيهکانی دهولتهکهی^۴، بويه ههموو

^۱ فقه الشورى والاستشارة (۴/۴۲).

^۲ البداية والنهاية (۳/۵/۶).

^۳ سنن ابي داود و صحيحه الالباني (رحمه الله).

^۴ ابوبکر رجل الدولة (لا: ۷۳).

توانای گهلی موسولمانی خسته پیناوی بهردهوامی جهاد، تا ستم له سهر ستم لیکراوان هلبگیریت و سهر بهستی بگه ریته وه بۆ هه موو نهوانی له دهستیان چوو بوو، به بانگه وازی خواوه هه موو سهر زهوی بگریته وه و هه موو بهر بهسته کان و نهو ریگه یهش لابات.

۷- راگه یاندنی جهنگ دژی بهدره وشتی:

له وتاره کهیدا وتی: «بهدره وشتی له ههر گه لیکدا بلاو بیته وه خوا دوو چاری به لایان ده کات»^۱، صدیق لیژه فرموده که ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) دینیتته وه یاد که فرموده یه تی: «لم تظهر الفاحشة في قوم قط حتى يعلنوا بها، الا فشا فيهم الطاعون والاولع التي لم تكن مضت في اسلافهم الذين مضوا»^۲.

واتا: بهدره وشتی له ههچ گه لیکدا سهر ده رنهینیت تا ناشکرا نه کريت و نهو کاته تاعون و کۆمه لیک نه خۆشی تریان تیدا بلاوده بیته وه که له ناو ئومه ته کانی پيش نهواندا نه بووه. خراپه کاری - داوین پیسی - نه خۆشیه کی کۆمه لایه تی کوشنده یه و ده رمانی نیه، ریگایه کیشه بۆ توانه وه و لاواز کردنی کۆمه لگه و ههچ شتیک به پیروزی نامینیتته وه، کۆمه لگه ی بهدره وشت غیره تی تیدا نامینیت و بی ناموسی قبول ده کهن و پیتی رازی ده بن، کۆمه لگه یه کی لاواز و بی ئابروو و پر له نه خۆشی و دهر دایه، و حالێ خه لکیش لهو پرۆژه دا باشتین شاهیده.

نه بو به کر (ﷺ) مه بهستی بوو به های ئومه ت و په وشتی به رزی پیاریزیت^۳، له سیاسه ته کانی دا زۆر به دهم خاوین راگرتنی گهلی موسلمان وه بووه، دوور خسته وه یان له خراپه کاری چ به نهینن چ به ناشکرا، نا به و جۆره مه بهستی بوو گه لیک به هیز بینیتته کایه وه ئاره زووه کانی زان نه بیت به سهریدا و شهیتان گومرایان نه کات، تا گه لیک بیت به رههم بدات و چاکه ببه خشیت و پیاهه تی بداته هه موو کهس.

^۱ البداية والنهاية (۳۰۵/۶).

^۲ صحيح الالباني (۲/۲۷۵) ژماره ۴۰۱۹ له ئهین ماچه دا.

^۳ ابوبکر رجل الدولة (لا: ۶۶).

په یوه ندى په وشت به بهرپاگردنى ده ولت و دهركه و تنى شارستانيه وه زور ناشكرايه،
هر كاتيك په وشت تيك چو، د هرونه كان پيس بوون، نه ته وه كان له ناو ده چن، خراپه و له ريشه
ده رها تن رزو له هه موو لايه كه ده كات.

نو كه سى به وردى له ژيانى گهلانى پيشو ده كوليته وه و به چاويكى ورده وه
ده روانيته شارستانيه ته كانى كون، بوى د هره كه ویت كه شارستانيه ته كان له سر بنه ماي په وشتى
جوان و راست و دروست بهرپا بوون وهك شارستانيه تى سهرده مى داود و سوله يمان (عليهما
السلام) و نه وه شى له سر ده ستى (ذي القرنين) دا هاته دى و زوريك له گهلانى تريش كه له سر
بنه ماي په وشت و به ها بهرزه كان شارستانيه تيان پيكه وه ناو... تا له سر نو بنه مايانه بوون
به هيز و به پيز بوون، به لام هر گهردى داوین پيسى تيكه ووت خوى دايه ده ستى شيتانه كان،
له باتى به خششى خوا بى باوه ريان نواند و خوشيان و گه له كه شيان له ناو برد، هيزيان نه ما و
شارستانيه تيه كانيان له ناو چو^۱.

به راستى نه بو بهر (ﷺ) له سونه تى خوا باش حالى بوو له دامه زراندى
شارستانيه ته كان وله ناو چوونيان و تيگه يشت كه له ناو چوونى گهلان به رباوردن و خراپه كارى و
چه قينه ناو زونگوى به دره و شتیه له ناو بهرره كان وهك خوى گه وړه ده فرمو ویت: ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا
أَنْ نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ [١٦]
(الاسراء: ١٦).

واتا: هر كاتيك بمانه ویت گه ليك له ناو بيهين فرماغان دده به سهر ياندا و له
بهرام بهر دا به خراپه و به دره و شتیه هه لسو كه و تيان ده كرد و نيتمه ش له ناومان ده بردن.

واتا: هه نديك فرمانى شهرعيان دده به سهر ياندا وهك كردنى هه نديك كار و
نه كردنى هه نديك كارى تر و نه و انيش سهر پيچيان ده كرد و شايانى سزا ده بوون، له يه كيك له
خويندنه وه كاندا هاتوه كه به ميمى شه ده دار (أمرنا) و اتا كردمان به سهر كرده و ژيانى خوشمان
بو په خساندن و بوونى مال و مندا و سامانى زور يه كيك له هويه كانى سهر لى تيكيچوون به لام

^۱ تاريخ الدعوة الاسلام (لا: ٢٥٢).

نهمه حالتیکی دهروونیه و ناماده ناییت خوی بداته دهستی پرؤگرام و بهرنامهی خوا، وه ههموو خوش گوزهرانیه زیاده رهوی نیه^۱.

ئهو سیاسهتهی ئهبو بهکر گرتیه بهر له جهنگی دژی خراپهکاریدا، شایانی ئهوهی ههموو سهرکردهکانی ناو موسلمانا چاوی لی بکهن به گژی داوین پیسیدا بچنهوه، چونکه فهرمانرهوای له خواترسی و رهوشت بهرز ئهتوانیت گهل پهروهده بکات لهسهر رهوشتی بهرز، ئهو کات گهلێک دینیتته کایهوه تامی مرؤفهکان بچهژیت و له ناو دهمارهکانی لهشیدا خوینی مرؤفانه هاتوچؤ بکات.

بهلام ئهگهر فهرمانرهوا رهوشت بهرزی لی سهرابوویهوه و چووبوه پیزی گیل و گهمزهکان، ئهوه خراپه و بهدرهوشتی له ناو گهلهکهیدا بلاو دهکاتهوه و بگره پاریزگاریشی لی دهکات به هیزی دهسهلات و یاسا، وه ههلدهستیت به دژایهتی کردنی رهوشت بهرزی و بهها بهرزهکانی گهلهکهی بهرهو زؤنگاوی داوین پیسی دهبات، وهک ناژهلیکی ون بوویان لی دهکات و دهبن به ناژهلیکی بی شوان که بهس ئهلهوهپین و هیچی تر نازانن و بهس خویان قهلهو و جوان و رازاوه ئهکهن.

نیتر پاش ئهوه دهبنه کۆلهبنه - اقزام - و خواحافیزی له پیاوهتی و ناوداری دهکن^۲، ئهو کاته فهرمودههێ خویان تیا دیتته دی که دهفرموویت: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ ءَامِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (النحل: ۱۱۲)، واتا: خوا نمونهی گهلێکتان بؤ باس دهکات که پر له ناشتی و دلنیایی بوو. له ههموو لایهکهوه رۆزیان بؤ دههات، بهلام له بهرامبهر ئهو ههموو نیعمهتانه بیباوهریان نواند و خواش کهولێ ترس و برسیهتی کرده بهریان له ئهنجامی کاری خویان.

^۱ منهج کتاب التاریخ الاسلامی محمد صامل (۶۵).

^۲ تاریخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۵۳).

ئەمە ھەندىك بوو لەو خالانىيەى كە خواى گەورە خستىيە بەر چاومان و ئىمەش پروغان كەدەوہ لە وتارەكەى صدقدا كە لەبەر دەم ئومەتى موسلماندا پىشكەشى كرد و تىايدا سىياسەتى دەولەتى دارشت، بەرپرسيارىتى فەرمانپرواىى ديارى كرد و پەيوەندى نىوان ئەو بە گەلەكەيوە و ھەندى خالى تريش لەو بنەما گرنگانى كە بيناى دەولەت و پەروەردەكردنى گەلانى لەسەر دادەمەزريت، ئا بەم جۆرە خەلافەتى ئىسلامى ھاتە كايەوہ، پىناسەى فەرمانپرواىى بە شىوہىكى زانستيانە ديارى كرا، سوور بوونى ئومت لەسەر دانانى خەليفە و ھەلبۆاردنى بەو شىوہى و پەلە كردنى خەلكى بۆ پەزامەندى دەرپرین بەلگەيە لەسەر ئەوہى سەلمانديان كە ئەو ياسا و بەرنامەيەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ھىنايە كايەوہ دەبىت بەردەوام بىت.

پىغەمبەرى خوا (ﷺ) با لە دونيايش دەرچوويىت خۆ ئاينىك و قورئانىكى بەجىھىشتووہ تا لەسەر پىنمويەكانى برون، پازى بوونى خەلكى لەو پۆژەدا ماناى ئەوہى دەگەياند كە دەيانەويىت بەردەوام بن لەو پرۆگرامەى پىغەمبەرى خواى لەسەر بووہ (ﷺ).^۱

موسلمانان ماوہىكى كەم شادومان بوون بەو حكومەتەى صديق (ﷺ) و دوو سال و شتىك بوو، ئەبو بەكر سنورى دەسلەتتى خەليفەى لە وتارەكەيدا ديارى كرد، وتارىك لەسەر ئاستى ھەموو پزىمەكانى حوكمرانى ئەو سەردەمە و ئەمپروش جوانترين بوو، حكومەتتىكى پراويىكارى بوو، بە شىوہىكى كەم ھەلەكەويىت خوازيارانى سەربەستى و دادپەروەرى لە ھىچ سەردەميىكدا باشتىر بن لەو حكومەتە.^۲

سەركردەكەشى قوتابىيەكى زىرەك و زانا و نەجىبى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بوو كە خاوەنى گەورەترين باوەر بوو ئەويش ئەبو بەكر (ﷺ) بوو.

تا رادەنەك ئىمام مالك ئەوہى پروون كردۆتەوہ كە ھىچ كەس بە ئىمام ئازمىردىت تا ئەو مەرجانە لە خۆ نەگريىت كە ئەبو بەكرى صديق لە دوو تووى وتارەكەيدا ديارى كرد.

دووہم: بەپىتوہبردنى كاروبارى ناوخۆ:

^۱ دراسات في الحضارة الإسلامية، احمد ابراهيم الشريف (لا: ۲۱۰-۲۱۹).

^۲ اشهر مشهیر الاسلام في الحرب والسياسة (لا: ۱۲۰).

ئەبو بەكر (ﷺ) ويستی ئەو سىياسەتەنەى كە بۆ دەولەتەكەى كىشابووى جىيەجىيى بىكات، بۆيە لە ھاوولە بەرپزەكان كۆمەكى يارىدەدەرى بۆ خۆى ھەلبژارد تا ھاوكارى بن لە پاپەپاندنى ئىش و كارەكاندا، بۆ ئەو مەبەستە ئەبو عوبەيدەى كورپى جەپراخى (ﷺ) كرد بە (وەزىرى داراىى) ۋە لەبەر ئەووى بە دەست پاكى ئومەتى ئىسلام ناسرابوو كارى (بىت المال)ى دايە دەست، و عومەرى كورپى خەتابىشى كرد بە دادوەر، واتا (وەزىرى داد) ۋە خۆيشى لە ناو كارى دادگا كارى دەكرد.

زەيدى كورپى ئابىتى (ﷺ) كرد بە نووسەر واتا (وەزىرى پۆستە و گەياندن)^۱. ھەندى جارىش نامە و نووسراوكانى ھەندى لە ھاوولەنى تريش پىي ھەلدەستان ۋەك عدلى كورپى ئەبو تالىب (ﷺ) و عوسمانى كورپى عفان (ﷺ).

ھاوولەنى نازناوى جىنشىنى پىغەمبەرى خويان لىئا و ويستيان يەكلابى بىكەنەو بۆ ئىش و كارى دەولەت و خەلافەت، لەبەر ئەووى ئەو پىاوئىكى بازركان بوو ھەموو بەيانىەك بە مەبەستى كرىن و فروشتن خۆى دەگەيانە بازار، كاتىك بە خەلىفە ھەلبژێردا ھەر ۋەك جازان قوماشى گرت بەسەر شانىەو و بەرەو بازاركەوتە پى تا بىفروشتىت، لە رىنگا عومەر و ئەبو عوبەيدەى پى گەيشت و لىيان پرسى بۆ كوى دەجىت؟ تۆ كە بویتە ئەمىرى موسلمانان؟ وتى: ئەى بە چى مال و مندالم بۆنم؟ وتيان: ۋەرە لەگەلمان تا پۆزانەيەكت بۆ بېرىنەو، ئەوئىش لەگەليان پۆيشت و پۆزى نىو ھەيوانيان بۆ ديارى كرد^۲.

لە كتيبى (الرياض النضرة) ھااتووە كە سالانەيان بۆ بېرەو خۆى دەدا لە (۲۵۰) دىنار لە سالىكدا، و لەگەل سەر و پى يەكدا، و ئەمەش بۆيوى ژيانى بەرپۆە نەدەبرد، وتيان: ھەرچى ھەبوو ھەمووى بەخشىبوو بەيتول مال.

ئەبو بەكر خۆى گەيانە لای بەقيع و مامەلەيەكى دەكرد و عمر (ﷺ) ھاات دەبينى كۆمەلئى ژن دانىشتوون، ووتى: بۆچى دانىشتوون؟ وتيان: ھااتووين بۆ لای خەلىفە تا ھوكممان بىكات، عمرئىش خۆى گەيانە بازار و دەستى ئەبو بەكرى گرت ووتى: (ۋەرە بۆ ئىترە) ئەوئىش

^۱ في التاريخ الاسلامي، ابو خليل (لا: ۲۱۸).
^۲ الرياض النضرة في مناقب العشرة (لا: ۲۹۱).

ووتی پتویستم به نهمیری کردنی ئیوه نیه^۱ شتیکیان بۆ پریمه تهوه نه بهشی خۆم و نه بهشی مال و مندا له كهشم ده كات. عمر ووتی: بۆت زیاد بكهين، نه بوبه كر ووتی: سالا نه كه م بۆ بكه ن به (۳۰۰) دينار و مه پێكی تهواو، عمر ووتی: ناتوانم نهمه بكه م، له و كاته دا علی (عليه السلام) هات و بهو شیوه یه بینینی به عمری ووت: بۆی تهواو بكه، عمر ووتی: تۆ به باشی ده زانیت؟ ووتی: به ئێ عمر ووتی: بۆ مان تهواو كردی^۲.

ئه بویه کریش پۆشته سهر مینه بهر و خه لکیش لی ی کۆبوونه وه و پرووی تی کردن و پێ ی ووتن (ئه ی خه لکینه من موچه کم (۲۵۰) دينار و سهر و پێ یه کی پۆژانه یه به لام عمر و علی (خوايان لی رازی بیت) بۆیان زیاد کردم بۆ (۳۰۰) دینا رو مه پێکی تهواو ئایا ئیوه به مه پازین؟ کۆچه ریانیش ووتیان: خواجه شاهیده به هه موو رازی بووین^۳.

ئا به م شیویه هاوه لانی تیگه یشتنیکی به رزیا ن هه بوو سه به رته به سپارده ی حوکمرانی و سهر گه وه یی ئاین، نه وان مووچه بۆ سه ره که که یان دیاری ده که ن تاخوی بۆ مه سه له ی خه لافه ت یه کلایی بکاته وه و چونکه نه میر له کات و فیکر و هه ولێ ده گریت، ئی پاشانیش مانایه کی گه و ره و جوان به ئیسلام ده دات که تیایدا کاروباری دارایی له کاروباری خه لافه ت به جیا ده گرن.

ئه م مانایه ی خه لافه ت حوکمرانی پۆژشاوا له م دوا یانه دا پێی گه یشت، چونکه ماوه یه کی دوور و درێژ له پێناو دروشمی (ئه وه ی بۆ قه یسه ره هی قه یسه ره) ده جه نگان و خوێنیان ده رشت و هه رده م شه کاوه بوو ئه م ئالایه، ئه م مانایه پراوپر له وته یه کی لویسی پازده هه مدا ده رده که ویتکه به ته واوی دارایی خه سته بووه گه ردن و خه مه تی ده ولته ت و سه ره که که یه وه و ده لیت: «من ده ولته م و ده ولته یش منه»! ئه م لویسه بازرگانێکی زۆر ناودار بووه و له سه ر ژیا نی بژێوی گه له که ی خۆی ده ولته مه ند ده کرد و گه لی داماویش له برساندا لاکه ی

^۱ الریاض النصرة فی مناقب العشرة (لا: ۲۹۱).

^۲ هه مان سه رچاوه ی پێشوو.

^۳ هه مان سه رچاوه ی پێشوو.

دههات و كهسيش نه مهی به شورهیی سیر نه ده کرد... ئی وایه، نهی نهو ره گی داره و گه لیش چل و پوپ؟!^۱

نهمرۆ مرۆفایه تی له چ ناستیکدایه له چاو نهو هاوه له شیرینه دا (خوا لییان رازی بیت) دواي نهوان خهزینه كهوته دهستی كهسانیک به ناره زووی خویان خهرجیان ده کرد، برژینه و برژینه سهرفیان ده کرد، ههروهك بودجهی تایبه تی له راده به دهریان ده خریشه بهر دهست، له سهرووی نه مانه شهوه به لیشاو پاره ده نیرن بۆ بانکه کانی ده روهی ولاته کریان، تا وای لیها توه نهو دهوله ته بیگانان له سهر نه م پارانه ده ژین و کاسپی پیوه ده کهن، زۆری زۆری خاوه نه کانیان فهرمانپه واه و بهرپرسانی ولاته ژێردهسته و ههژاره کانی، هه رچه نده ده رکه وتوه هیهج سوودیک له م سامانه نابینن و با ده نه وه ندهی تر زۆتر بیت به شیان ناکات و سوودی نیه بۆ خاوه نه که ی شای نیران له گه له زه به لاحی سامانه کهیدا له بانکه کانی جیهان پارچه یه ک زهوی نه بوو بیگریته نه ستۆ نه مه له دنیا، له قیامه تدا مه سه له که زۆر سه خت تر و لیپرسی نه وه گه وره تره^۲.

له سهر فهرمانپه واکانی موسولمانان پیویسته چاو له نه م هاوه له مه زنه بکات (ﷺ) که توانی دهوله تی نیسلام پاش کۆچی پیغه مبه ر (ﷺ) راگریت و به ریوه ی به ریت، چه ند جوانه وته کی که ده لیت: «گه له که م باش ده زانن که من کاسیه کی وام هه بوو نه مه یشتوه مال و منداله که م پروت و ره جال بن، به لام من خه ریک کراوم به نیش و کاری موسولمانانه وه، خانه واده ی نه بو به کر ناچارن له م ماله ی دهوله ته دا موچه یان هه بیت و من بۆ موسولمانان کار ده که م»^۳.

به راستی وته ی صدیق (ﷺ) کۆمه لیک مانای قه شه نگ ده دات به دهسته وه، له نیسلامدا بهرپرسیاریتی ده سه کوه ت نیه، نهو به ره پاره یه شی وه ک مانگانه بۆی ده بر نه وه له باتی نه وه یه که خۆی یه کلای بکاته وه بۆ کاروباری ده ولت و دهستی له هه موو کاسیه ک ده پچریت^۴.

^۱ ابوبکر رجل الدولة (لا: ۳۵).

^۲ التاریخ الاسلامی، محمود شاکر (لا: ۱۱).

^۳ البخاری کتاب البیوع، باب کسب الرجل وعمله (ژماره: ۲۰۷۰).

^۴ ابوبکر رجل الدولة (لا: ۳۵).

به راستی صدیق (ﷺ) و هاوه لانی به پریز (خوایان لی رازی بیت) توانیان لاپه ریه کی پرشنگذار به ناو چاوی میژوووه بنووسن، که مرؤقایه تی له نه وپه ری پیشکه وتنیدا نه یه ویت بگات پییان که چی له خوی ده بینیتوه که له بهر پیاندا به ده ما که وتوه^۱.

نه بو به کر (ﷺ) به وپه ری توانا هه ولتی دا کۆشکی ده ولته تی نیسلامی رایگریت و گرنگی ده دا به پته وکردنی ریزه کانی ناوخۆ، هیچ که لینیك یان کونیکی نه هیشتوه که ئیه وه بتوانریت کار له رمانی نه و کۆشکه مه زنه بکریت که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) دایمه زرانند، و گرنگی به میلله ت ده دا و له م روانگه یه شه وه نمونه زۆره، گرنگی تایبه تی به دادگا و داپه روه ری داوه، چاودیری و به دوا داجوونی نه میری ناچه کانی هه بووه، له سه ر پرۆگرامی پیغه مبه ر (ﷺ) لای نه دا له هیچ هه نگاو یکدا، نه مه ش هه ندیکه له و سیاسه ته سه ر که وتوانه یه ی: سه ر که وتوانه یه ی:

۱- نه بو به کر له ناو کۆمه لگه دا:

صدیق (ﷺ) له ناو موسولماناندا ده ژیا وه ک خه لیفه و هیچ هه لیکه له ده ست نه ده دا و هیچ پۆژیک به سه ریدا تینه ده په ری که شتیک فیری خه لکی نه کات و فره مان به چاکه نه دات و ریگری له خراپه نه کات و هه لویسته کانی تیشک و پووناکی ده دا به میلله ته که ی و رینه موونی و باوه ر و په وشتیان زیادی ده کرد، له و هه لویستانه دا:

أ- مه ر دۆشینه کانی، پیره ژنه کویره که، سه ردانی (ام ایمن):

پیش نه وه ی بیته خه لیفه ی موسولمانان مه ری گه ره که که ی خویانی ده دۆشی، هه ر که به جینشین پیغه مبه ری هه لپۆردرا، ژنیکی گه ره که وتی: له نیسته وه نیتر مه ره کاغان بۆ نادۆشیت، نه بو به کر بیسته وه و وتی: به ته مه نم بۆتان ده دۆشم هیوادارم نه م کاره نوییه ی دراوه به سه رمدا له و په وشتانه م نه خات که جاران له سه ری بووم، هه ر بۆی ده دۆشین هه ر له دووره وه پیی ده وتن: (بیده مه به ری یان لایبه م له به ری)؟ و بۆ ماوه ی شه ش مانگ له سه ر نه م کاره ی به رده وام بوو له سونه ح مایه وه و پاشان به ماله وه باریان کرد بۆ مه دینه^۲.

^۱ هه مان سه رچاوه (۳۶: ۵).

^۲ ابن سعد في الطبقات (۱۸۳/۳) و له شاهد، فاسناده حسن الفیره.

لەم ھەوالەدا شتێك لە پەوشتی ئەبو بەكر دەردەخات، ئەوەش خۆ بە بچووك زانینی گەورە پیاویكی گەورە، لە تەمەندا گەورە، لە پلە و مەقامدا گەورە، كە خەلیفە موسوڵمانان بوو، و زۆر ھەولێ دەدا كە پەوشتە جوانەكانی پێشوو ھەر بەردەوام بێت، نیتەر با كاتیشی لێ بگرت و ئەو زۆر پێویستی بەو كاتەش ھەبێت، ئەوەش بەلگەیە لەسەر ئەوەی كە ھاوێلان زۆر بە پەرۆش بوون بۆ كۆكردنەوێ چاكە نیتەر با لە كۆشش و كاریشیان بگرت^۱.

ئەمەییە ئەبو بەكر (ع) بە گور و تینیكی راستگۆیانە و بە راوەستاویەكی سەیرەو ھەندای عەرەبی ژێر بار خست، خستییە خزمەت ناینی پاكی ئیسلامەو، پاشان خستییە پێ و نامادەي كرد بۆ جەنگاندن دژی دوو دەولەتە زەھێزەكەي سەر زەوی ئەو سەردەمە، و سەرکەوتیش بەسەریاندا.

ئەبو بەكر... مەري دەدۆشی بۆ ژنانی گەرەك، و دەبوت: ھیوادارم ئەم كارەي وەرم گرتوو لە كارە خێریەكانم نەكات كە جاران لە سەري بووم، خۆ ئەو كارەي درابوو بە سەریدا كارێكی ناسان نەبوو، بەلكو جێنشینێ كردنی پێغەمبەري خوايە (ﷺ)، سەر گەورەیی كردنی ھەموو عەرەبە، سەرکردایەتي كردنی ئەو سوپایەییە كە پوشتوو فارس لە مل ھوپی بخت و پۆرتی دەولەتي پۆم بشكینیت و لە جیگەیاندا دەولەتي قانون و دادپەرورەي دايمەزینیت، دەولەتي زانست و شارستانیەت، كەچی ھیوا دەخوازیت ئەم كارە گەورەیی لە كارە چاكەكانی جارانی نەخات و ھەروەك ئەوسا مەري ژنانی گەرەك بدۆشیت^۲!

لە بەروبوومەكانی باوەر بە خوای گەورە كۆمەلێك پەوشتی بەرزە، كە خۆ بە بچووك زانین بێ فیزی یەكێكە لەوانە كە لە ئەبو بەكردا جیگیر بوو لەم ھەلوێستە و لە چەندان ھەلوێستی تریدا، كاتێك لغاوی حوشرەكەي لە دەست كەوتە سەر زەوی دادەبەزی خۆي ھەلێ دەگرتەو و كاتێك پێیان وت: پێمان بلێ خۆمان ئەیدەینەو بە دەستت، ئەویش لە ھەلامدا (دەبووت: پێغەمبەري خوا (ﷺ) فەرمانی پێ كردووین كە داوای ھیچ لە كەس نەكەین).

^۱ التاریخ الاسلامي (۸/۱۹).

^۲ ابو بكر الصديق (ع) طنطاوي (۱۸۶).

^۳ التاریخ الاسلامي، محمود شاکر (لا: ۸).

صديق (ﷺ) نمونده کی زیندوی جی به جی کهرد و تیگه یشتوو بوو له نایه تی
 خوی گه وره دهر باره ی خاکی بوونی و بی فیزی که ده فرمویت: ﴿فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ
 فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَأَنْظَرَ كَيْفَ كَانَتْ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ﴾ (القصص: ۴۰).

واتا: فیرعمون و سه ریازه کانیمان هه وادایه ناو دهریاوه و سهیر که ناکامی سته مکاری

چیه؟

وه له فرموده ی سرداره که ی (ﷺ) که ده فرمویت: «مانقصت صدقة من مال،
 وما زاد الله عبداً بغفو الذنبا، وما تواضع احد لله الا رفعه الله».

واتا: مال و سامان به خیر و زهکات کم ناکات، خوی گه وره ش نهو بنده یه سه
 بهرز دهکات که لی بوورده یه، هه که سیکیش له بهر خوا خو ی به کم بزانیّت خوا بهرز و بلندی

ده کاته وه^۱

نهم ره وشته بهرز وه ی لی کردبوو خزمه تی موسولمانانی ده کرد به تایبه تی نهوانه ی
 لاواز بوون و پیوستیان پیی هه بوو، له نه بی صالحه غه فاریموه ده گیرنموه که ده یووت: عومهری
 کوری خه تتاب هاتوچۆ ژنیکی پیری نابینای ده کرد له شه ودا و هه میسه کاری بو ده کرد،
 که چی هه کاتی که ده رویش ده بینیت که سیکی تر پیش نهو ئیشه که ی بو کردووه! چهند
 جاریکی تریش هاته وه هه و بوو، بۆیه بریاری دا که له دووره وه چاودیری بکات تا بزانیّت
 کییه نهو که سه، کاتی که سهیری کرد ده بینیت نهو به کری صدیقه (ﷺ) و لهو کاته شدا
 خه لیفه ی موسولمانان بوو^۱.

له نه نه سی کوری مالی که وه ده گیرنموه که ده ئیت: «پاش کۆچی دوایی پیغه مبهری
 خوا (ﷺ)، نهو به کر (ﷺ) به عومهری وت: با برۆین سه ری که له (ام ایمن) بدهین وه که نه و سا
 که پیغه مبهری خوا سهری لی ده دا، هه که چووین بو لای دهستی به گریان کرد، پییان وت:
 بوچی ده گریه؟ خو پیغه مبهر له لای خوی باشر بوو بۆی تا ئیره، نهویش وتی: بو نه وه ناگرم

^۱ ابو بکر الصديق - طنطاوي (لا: ۲۹).

که نهوهی لای خوايه باشت نيه بۆ پيښه مېره کهي، به لآم بۆ نهوه ده گريم پردی په يوه نديان به ناسمانهوه نيگا بوو پچړا، نهوانيشی کرده پر مهی گريانو له گهلیدا ده ستیان کرد به گريان»^۱.

ب- ناموژگار يکردنی بۆ نهو نافره تهی بریاری دابوو قسه له گهل کس نه کات:

نهو به کړی صديق (ﷺ) کاری سهرده می نه فامی و شت هيټان و زياد کردنی نايینی بنه پرکرد، بانگه شعی ده کرد بۆ کاری ئيسلامی و ده ست گرتن به سونه تهوه^۲.

له قهيسي کورې حازمه وه (ﷺ) ده گير نهوه که نهو به کړ (ﷺ) چوو بۆ جيگه يه ک نافره تيکی نه حمسی لی بوو ناوی زهينه ب بوو، ده بينيت قسه ناکات، نهو به کړ وتی: نهوه بۆچی قسه ناکهيت؟ وتیان نيه تی هيټاوه حه جيکی بيده نگ بکات، نهویش وتی: قسه بکه، نه مه له ئيسلامدا دروست نيه، نه مه له ره وشتی سهرده می نه فاميه، ده لی: دهستی کرد به قسه کردن و وتی: تو کيی؟ وتی: من يه کيکم له کوچه ريده کان، وتی: کامتان له کوچه ريده کان؟ وتی: له قورهيش، وتی: تو کيی له قورهيش؟ نهو به کړ وتی ټاه که پرسيار نه کهي: من نهو به کړم، نهویش وتی: نهی خه ليفهی پيښه مېره خوا تا کهي له سهر شم ره وشت و ريټمونيه جوانانه ده مينيت که خوی گوره دواي سهرده می نه فامی بۆ هيټاوت؟ وتی: له سهری ده مينمه وه تا گوره و سهر کرده کانتان له سهری به رده وام بن، ژنه که وتی: گوره و سهر کرده کيټ؟ وتی: بۆ ئيوه له ناو هوژه کانتان گوره و سهر کرده تان نه بووه فەرمان ده رکهن و ئيوهش به گوټيان بکهن. وتی: به لی، وتی: ئی نهواندن به سهر خه لکه وه^۳.

خه تابی ده ليت: له شيو ازيکی حه جی سهرده می نه فامی بی ده نگی بوو، که ههيان

بوو شهو و پژيک به بی ده نگی ده مايه وه، وازيان پی هيټرا، فەرمانيان پی درا قسهی چاک

بکهن، هه نديک له زانايان نه مه به به لگه ده هيټنه وه له سهر نهوهی ههر که سيک قهراری دا —

نذر — که قسه نه کات نه توانيت قهرار دانه کهي بشکيټيت و که فاره ته کيشی نه دات چونکه

دانه مه زراوه، نهوه تا نهو به کړ داواي که فاره ته کهي لی نه کرد، چونکه نهو به کړ وتی: دروست

^۱ مسلم فضائل الصحابة (ژماره: ۲۴۵۴).

^۲ صحيح التوفيق في سيرة حياة الصديق (لا: ۱۴۰).

^۳ البخاري ۳۸۳۴.

نیه نهو قهراردادهیه — نذر — و له کردهوهی سهردهمی نهفامیه و نیسلام نهوهی رماندوهه،
 نهمهش له خویهوه نالیت بهلکو دیاره له پیغهمبهری خوی بیستوهه (ﷺ) دهچیته خانیه —
 فهرمودهوه^۱...

نیبن ههجر دهلیت: نهو فهرمودانهی باسی چاکی بیدهنگی دهکن له گهل نهمهدا
 پیچهوانه نیب چونکه دوو مهبهستی جیان، نهو بیدهنگیهی که دروسته نهویه له قسهی نارها و
 پر و پوچ بیدهنگ بیت بهلام له کاتی وتنی شتی هق بئ دهنگی قهدهغه کراوه و له شتی نهو
 نیواندها نارهازوی خویهتی و خوا باشریشی لی دهزانیئت^۲.

ج- گرنگی دانی به فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه:

نهبو بهکری صدیق (ﷺ) فرمانی به چاکه دهدا و بهرگری له خراپه دهکرد و نهو
 شتانهشی پروون دهکردهوه که لئی تینهدهگیشتن، قهسی کوری نهبی حازم دهلیت: بیستم له
 نهبو بهکری صدیقهوه دهیوت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ ۖ لَا يَضُرُّكُمْ مِّنْ

ضَلٍّ إِذَا أَهْتَدَيْتُمْ ۚ﴾ (المائدة: ۱۰۵)، واتا: نهی باوهرداران ناگاتان له خوتان بیئت و ههموو

نهوانی گومرا دهبن زهره به ئیوه ناگات. لهسهر نهم نایهته دهلیت: «مَن لَه پیتغمبهری خوام
 بیستوهه (ﷺ) که فهرموویهتی: «ان القوم اذا رأوا المنكر فلم يغيروه عهم الله بعقاب»،
 واتا: نهگهر ههر هوزیک خراپهیه که ناویان بکریت و بهرگری لی نهکن نهوه خوا به گشتی
 سزایان بؤ دهنیريت، له ریوایهتیکی تردا: نهی خهلکینه ئیوه نهم نایهته دهخویننهوه بهلام خوی
 مانای ناکهن و ئیمه له پیغهمبهروهه بیستوومانه که دهفهرموویت: «ان الناس اذا رأوا الظالم
 فلم يأخذوا على يديه، أوشك ان يعمهم الله بعقاب»^۳، واتا: خهلکی نهگهر ستهمکار بیینن و
 بهرگری نهکن نهوا خوا به گشتی سزایان بؤ دهنیريت.

^۱ فتح الباري (۱۵۰/۷).

^۲ ههمان سهراچاوه (۱۵۱/۷).

^۳ حدیث صحیح سنن ابی داود ژماره ۴۳۳۸.

نه‌وه‌وی ده‌لّیت: به‌لام مانای نایه‌تی: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ

له‌په‌چه‌وانه نیه له‌گه‌ل فرمان به چاکه و پټگری له خراپه پټه‌روی راست لای لی‌کوله‌ره‌وانی زانست نه‌وه‌یه که «نه‌گه‌ر نټوه به‌و شیوه‌یه‌تان کرد که فرمان‌تان پټدراوه و که‌مته‌رخه‌میتان نه‌کرد، نه‌وه که‌مته‌رخه‌می که‌سانی تر زیانی نیه بۆ نټوه و نمونه‌شی به‌م نایه‌ته هینایه‌وه ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾، واتا: که‌س گونا‌هی که‌س هه‌ل‌نا‌گریت، و نه‌گه‌ر وا بیت و هه‌رجی دراوه به‌سه‌ریدا له فرمان به چاکه و پټگری له خراپه نه‌گه‌ر کردی و به‌رامبه‌ره‌که‌ی نه‌یکرد لۆمه و سه‌ره‌نه‌شت نه‌وی تره و نه‌و نه‌رکه‌ی سه‌ر شانی جیبه‌جی کردوه»^۱.

زۆر سوور بووه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌خه‌لکی له‌سه‌ر راستی بن و راستی کردونه‌ته‌وه و مه‌ی‌مونی کوری مه‌هران ده‌لّیت: پیاویک هات و سلاوی له‌نه‌بو به‌کر کرد و وتی: سلاوت لی بیت نه‌ی جینشینی پیغه‌مبه‌ری خوا، نه‌بو به‌کر پیتی وت: له‌ناو نه‌م هه‌موو خه‌لکه‌دا — به‌س له‌من — له‌هه‌مووان بیت^۲، جاری وا هه‌بوو وازی له‌سونه‌تیک هیناوه له‌ترسی نه‌وه‌ی خه‌لکانی نه‌شاره‌زا وا بزائن واجبه، له‌حوزه‌یفه‌ی کوری نوسه‌ید (ﷺ) ده‌گێر نه‌وه ده‌لّیت: نه‌بو به‌کر و عومه‌رم بینیه قوربانیان سه‌ر نه‌برپوه، له‌ترسی نه‌وه‌ی نه‌بادا چاویان لی بکریت — هه‌موو سالتیک — و له‌ری‌وايه‌تیکدا نه‌وه‌ک ببیت به‌سونه‌ت^۳.

زۆر جار نامۆژگاری عبدالرحمنی کوری ده‌کرد که تا بۆی ده‌کریت له‌گه‌ل دراوسێکانیدا چاک بیت، جارتیکیان له‌گه‌ل دراوسێیه‌که‌ی ده‌می تیک گیرا بوو نه‌بو به‌کر (ﷺ) پیتی وت: دژایه‌تی و ناکۆکی له‌گه‌ل دراوسێکه‌دا نه‌که‌یت چونکه خه‌لکی نه‌رۆن به‌لام نه‌وان نه‌میننه‌وه^۴.

^۱ عون المعبود سرح سنن ابی داود (۳۲۹/۱۱).

^۲ الجامع الاخلاق الراوي وآداب السامع للخطيب (۱۷۲/۱) ژماره ۲۵۵.

^۳ اسفاده صحيح اخرجه الطبراني في الكبير ژماره ۳۰۵۷.

^۴ الزهد لابن مبارك (۵۵۱/۱).

له گهڙ باوكيدا زور چاك بووه، كاتيك چوو بو عه مړه له سالي دوانزه ي كڅچيدا
 گه شته مەككه و رږيسته وه بو ماله كهي خوي نه بو قوحافه ي باوكي له گهڙ كڅمه لتيك گه نجدا
 له بهر دهرگا كه دا دانيشتبوو پتيان وت: نه مه كوره كته وا هات، هه ستايه سهر پي، نه بو
 به كړيش (ﷺ) به په له له حوشتره كهي دابهزي و حوشتره كهي نيشاند و به په له بو لاي باوكي
 چوو تا بگاته خزمهت باوكي و له وي خه لكان ي تريش ده هاتن سلاويان لي ده كرد.

نه بو قوحافه ي باوكي پتي وت: نه ي عه تيق، نه و مه ردمه تا بو ت ده كړيت چاك به
 له گه لياندا، نه بو به كر وتي: باوكه گيان - لاهول ولا قوه الا بالله - كاريكي زور گه وړه
 هه لگرتوه توانام به سهر يا ناشكيت مه گهر به يارمه تي خوا.^۱

زور گرنگي به نو يو دده و به خشوع وه نو يو ده كرد و سوور بوو له سهر نه وي
 به نديا تيه كان جوان نه نجام بدات و له نو يو دا هه رگيز ناوري نه دا وه ته وه^۲، ته نانت مەككيه كان
 ده يان وت: (ابن جريج) له (عه تا) وه نو يو وه رگرتوه و نه ویش له (ابن الزبير) و نه ویش له
 (ابو بكر) وه و نه بو به كړيش له پيغه مبهري خواوه (ﷺ).

عبدالرزاق ده لیت: هه رگيز كه سم نه بينيوه وه ك ثين جور هيج جوان نو يو بكات.^۳

له نه نه سه وه (ﷺ) ده لیت: «نه بو به كر نو يو به ياني كرد بو خه لكي و له و دوو
 ركاته دا سوړه تي (البقره) ي خو يند، و كاتي رږيسته وه عومهر پتي وت: نه ي جين شيني
 پيغه مبهري خوا لي نه بو ويته وه تا خورمان دي هه لها ت، نه ویش وتي: نه گهر سهری دهره ي تا
 ده مان بينيت كه له ريزي بي نا گاييدا نين».^۴

هه ردمه هاني خه لكي دده له سهر ناړه حه تي و نه هه مته تيه كان نارام بگرن و خو گر بن و
 به و پياوه و ت كه مندالي مردبوو: «ليس مع العزاء مصيبة، ولا مع الجزع فائدة، الموت
 اهون مما قبله واشد مما بعده، اذكروا فقد رسول الله (ﷺ) تصغر مصيبتكم، وعظم الله

^۱ صفة الصفوة (۲۵۸/۱).

^۲ فضائل الصحابة للامام احمد (۲۵۴/۱).

^۳ هه مان سهر چاوه (۲۵۵/۱).

^۴ الرياض النضرة في المناقب العشرة (لا: ۲۴۴).

اجرکم»^۱، له گهڼ سهرخوڅی کردندا نه هامه تیه که نامینیت، له گهڼ ناشکوری و ناره زاییدا پاداشت نامینیت و مردن ناسانتره لهو شتانه ی پیش خو ی و ناره حهت تره بۆ نهو شتانه ی دوا ی خو ی، یاد ی له ده ست چوونی پیغه مبهری خوا (ﷺ) بکه ن کاره ساتی له ده ست چووه کان له لا بچووک ده بیته وه.

عومهری کوری خه تتاب (ﷺ) به پیاو یکی وت مندا له که ی مردبو و «عوضك الله منه كما عوضك منك»^۲.

زۆر خه لکی ده ترساند له سته مکردن و په یان شکاندن و ته له که بازی و ده بیوت: «ثلاث من كن فيه كن عليه، البغي والنكث والمنكر»^۳، و اتا: سی شت له هه ر که سدا هه بن دژی ده بن: سهر که شی و په یان شکینی و ته له که بازی.

ناموژگاری خه لکی ده کردو خوا ی بیر ده خسته وه و له ناموژگاریه کانی:-
«الظلمات خمس والسراج خمس: حب الدنيا ظلمة والسراج له التقوى، والذنب ظلمة والسراج له التوبة، والقبر ظلمة والسراج له لا اله الا الله، والآخره ظلمة والسراج لها العمل الصالح، والصراط ظلمة والسراج لها اليقين»^۴

تاریکیه کان پینجن و چراکانیش پینج، خو شو یستنی دنیا تاریکیه و چراکی له خواترسانه، و تاوان تاریکیه و ته وه کردن چراکیه تی، و گوژ تاریکیه و لا اله الا الله روونا که ره وه تی،، ناخیره ت تاریکیه و کرده وه ی چاک چراکیه تی، سیرات تاریکیه و بی گومانی چراکیه تی.

له ریگهی مینبه ر و وتاره کانی ههینی یه وه هانی خه لکی ده دا بۆ راستگو یی و شهرم کردن و په ند وهر گرتن و خو سازدان بۆ روژی گه رانه وه بۆ لای خوا و خو دوور گرتن له له خو بایی بوون.

له نه وه ستی کوری نیسماعیل وه (ﷺ) ده لیت: بیستم له نه بو به کری صدیقه وه که وتاری ده دا پاش سالتیک به سهر وه فات ی پیغه مبهری خوا دا (ﷺ) ده بیوت: پار سال نه م کاتانه

^۱ عیون الاخبار (۶۲/۳).

^۲ هه مان سهر چا وه (۶۲/۳).

^۳ مجمع الامثال للمیدانی (۴۵۰/۲).

^۴ فوائد الکلام للخلفاء الکرام، قاسم عاشور (لا: ۲۹).

پیغه مبهری خوا له م جیگه یه می مندا بوو، پاشان دایه پر مهی گریان. له ریوایه تیکی تردا ده لیت: چاوه کانی پر بوو له فرمیسک و قسمی بۆ نه ده هات، پاشان وتی: نهی خه لکینه داوای له ش ساغی و بی وهی له خوا بکن، هیچ که سیک پاش باوه ری یه قین هیچ شتیکی پی نه به خشراره باشر له بی وهی (العافیة)، راستگو بن چونکه له گه ل چاکه کاریدا له به هشت دان، دروژن مهن چونکه دروژن له گه ل خراپه کاریدا له ناو ناگری دوزه خ دان، پی له یه کتر مهن، چال بۆ یه کتر هه ل مهن، کیشه بازی مهن، هه سوودی به یه مهن، بن به بنده ی خوا به بریانه.^۱

زوبیری کوری عوام (ﷺ) ده لیت: نه بویه کر له وتاریکیدا دهیوت: نهی کومه لی موسلمانان، شهرم له خوی گه وره بکن، سویند به وهی گیانی منی به دهسته من لهو ده شتانه ده مه ویت سه رئاویک بکم له شهرماندا له خوی گه وره خوم کو ده که مه وه و سه ر و ده م و چاوم داده پو شم.^۲

عبدالله کوری هه کیمیش ده لیت: نه بو به کری صدیق (ﷺ) وتاری بۆ ده داین و دهیوت: «پاشان.. ناموژگاریتان ده که م به له خواترسان، سه نا خوانیشی بکن به پی ی گه وره یی و شایسته یی خوی، ترس و هه ز پی که وه گری بده ن، زور لالانه و پارانه وه له خوا نه نجام بده ن، چونکه خوی عزوجل وه سفی زه که ریا- علیه السلام- ده کات و ده فهرمویت: ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ وَكَانُوا لَنَا خَشِيعِينَ ﴿٦٠﴾ (الانبیاء: ٦٠)، واته: له کاری چاکه دا خیرایی و پیشبرکییان ده کرد و له خوشه ویستی و له ترسیان له نیمه هاواریان تی ده کردین و زور سه ر کزبوون بۆمان.

^۱ صحيح التوفيق في سيرة وحياة الصديق (لا: ١٧٩).

^۲ هه مان سه رچاوه (لا: ١٨٢).

پاشان ئەى بەندەكانى خوا چاك بزانن نەفسى ئىۋەى بە بارمىتە گرتوۋە و لەسەر ئەۋەش بەلگىن و پەيمانى لى ۋەرگرتوون، شتى كەم و لە ناوچووتان لى دەكرپىت و لە بەرامبەردا شتى زۆر و گرانبەهاتان دەداتى... نەمەش كىتەبەكەى خوايە كە لە ناوتاندايە و سەرسوۋرپەينەرەكانى تەۋاو نابن، پروناكىيەكەى خامۆش نابىت، باۋەر بە وتەكانى بكن، پەند ۋەربگرن بە كىتەبەكەى، پروناكى و رۆشنابى لى ۋەربگرن بۆ رۆژە تاريكەكان، ئەو بۆ خواناسى دروستى كردوون، فرىشتەى بە سەرۋە راسپاردوون تا چاۋدېرى كار و كردهۋەتان بكن.

پاشان بزانن كە ئىۋە بىئاڭاگانە دىن و دەچن كەچى ئەجەلىش ناديارە و خۆى بۆ مەلەس داوون، ئەگەر دەتەنەۋىت لە كاتى كردهۋەى چاكەدا بىرن ھەموو كات لە كردهۋەى چاكە داين، ۋە ناشتوانن ئەمە بكن بەبى يارمەتى خوا، ئاڭادارى تەمەنتان بىن با لە كاتى خراپەكارى و كارى ناشايستە تەۋاو نەبىت.

خەلكانىك ھەبوون تەمەنيان بۆ خەلگى تر بەسەر برد و خۆيان لە بىر چوو، دەخىلتان بىم ۋەك ئەوانە مەبن، خىرا بىن، خىرا بىن.

پاشان... رزگار بىن، رزگار بىن... بە دواتانەۋەن زۆر بە گەرمى داۋاتان دەكەن و زوو

تەيدەپەرىت.

لە رېۋايەتلىكدا: «كۈ براكانتان كە دەتان ناسىن؟ ۋە كۈان ھاورپىكانتەن؟! رۆيشتەن بۆ ئەم شۈينەى لى ھاتبۈون، ئەۋەى كىردىان لە رۆژى رابىردوودا پىشى خۆيان خست، كەۋتەنە ناۋى ئىتر پاشەپۆژيان نەگبەتى بىت يان بەختەۋەرى، كۈان ستمەكاران ئەۋانەى شەريان دروست كىردوۋە و شورايان بە دەۋرا دەكرد، ئىستە چۈنە ژىر بەرد و دەرياكەن؟ كۈان ئەۋ دەم و چاۋە درەۋشاۋانەى كە زۆر سەرسام و دلخۆش بوون بەۋ گەنجىتەيان؟ كۈان پاشاكەن؟ ئەۋانەى لە جەنگەكاندا سەردەكەۋتن؟ رۆژگار لەق و پۆپى كىردن و چۈنە ناۋ گۆپرى تاريك.

خىر نىە لە وتەيەكدا لەبەر خاترى خوا نەبىت، خىرىش نىە لە سامانىكدا لەبەر خاترى خوا نەبەخشىرت، خىرىش لەۋ كەسەدا نىە كە نەفامىيەكەى زال بىت بەسەر ژىريەكەيدا خىرىش لەۋ كەسەدا نىە كە لە پىناۋى خۋادا لە لۆمەى لۆمەكاران دەترسىت».

خوای گه‌وره خزمایه‌تی له‌گه‌ل کە‌سدا نیه تا به‌و هۆیه‌وه چاکه‌ی پێ‌ بدات، یان خراپه‌ی له‌سه‌ر لا‌بات ته‌نها به‌ گوێ‌راپه‌لی و شوێنکه‌وتنی فه‌رمانه‌کانی نه‌بی‌ت.

خێر و خۆشی نیه له‌ خۆشیه‌کدا به‌ دوایدا ناگر بی‌ت، خراپه‌ و ناخۆشیش نیه له‌ ناخۆشیه‌کدا به‌ دوایدا به‌هه‌شت بی‌ت، وه‌ بزانی ئیوه‌ به‌‌ئینی خواتان نه‌شکاندوه‌ و به‌ گوێی خواتان کردوه‌ و مافی خۆتان پێ‌داوه‌.

نامۆ‌زگاریتان ده‌که‌م له‌سه‌ر نه‌و به‌نه‌مایه‌ی که‌ هه‌ژارن پێ‌یستیتان پێ‌یه‌تی — له‌ خوا بترسن، سه‌ناخوانی بن به‌وه‌ی به‌و شیوه‌یه‌ی شایسته‌یه‌تی، داوای لی‌خۆشبوونی لی‌ بکه‌ن چونکه‌ خوا زۆر لی‌بوورده‌یه، نه‌م وتانه‌م نه‌ئێ‌م و داوای لی‌خۆش بوون له‌ خوای گه‌وره‌ بۆ خۆم و بۆ ئیوه‌ش ده‌که‌م.

نا به‌م شیوه‌یه‌ صدیق (علیه‌‌السلام) گرنگی به‌ کۆمه‌لگه‌ ده‌دا و نامۆ‌زگاری موسوڵمانانی ده‌کرد و هانی ده‌دان بۆ چاکه‌ و فه‌رمانی به‌ چاکه‌ ده‌دا و به‌رگری له‌ خراپه‌ ده‌کرد، نه‌مه‌ش مشتیکه‌ له‌ ده‌شتیک و که‌می‌که‌ له‌ زۆر.

۲- دادوه‌ری له‌ سه‌رده‌می صدیقدا:

سه‌رده‌می صدیق (علیه‌‌السلام) سه‌ره‌تای خه‌لافه‌تی راشیده‌ بوو که‌ گرنگیه‌که‌ی له‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وێ‌ت که‌ په‌یوه‌ست بوو به‌ سه‌رده‌می پێ‌غه‌مبه‌ری خوا (صلی‌‌الله‌‌علیه‌‌وآله‌‌وسلم) و نزیک بوو لی‌ی.

سه‌رده‌می‌کی راشیده‌ بوو به‌ گشتی و به‌ تایبه‌تی له‌ لایه‌نی دادوه‌ری یه‌وه، که‌ درێژه‌ی نه‌و دادوه‌ریه‌ بووه‌ که‌ پێ‌غه‌مبه‌ری خوای له‌سه‌ر بووه‌، له‌گه‌ل پاراستنی هه‌موو نه‌و حوکمانه‌ی له‌ سه‌رده‌می پێ‌غه‌مبه‌ردا (صلی‌‌الله‌‌علیه‌‌وآله‌‌وسلم) جێگیر بوو بوو، که‌ به‌ وردی له‌سه‌ری ده‌رۆشت و به‌ موو لی‌ی لا نه‌ده‌دا.

گرنگی نه‌و سه‌رده‌مه‌ له‌ دوو لایه‌نی گرنگه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وێ‌ت:

- پارێزگاری له‌ ده‌قه‌کانی سه‌رده‌می پێ‌غه‌مبه‌ر (صلی‌‌الله‌‌علیه‌‌وآله‌‌وسلم) ده‌کرد که‌ تایبه‌ت بوون به‌ دادگا و دادوه‌ریه‌وه‌ و ده‌ستی پێ‌وه‌ ده‌گرت، له‌سه‌ر نه‌و پێ‌ره‌وه‌ ده‌رۆشت و به‌رده‌وامیش پابه‌ند بوو پێ‌یانه‌وه‌.

• دانانی پښکڅراوی دادگایی تازه بڼ جیگیر کردنی پایه‌کانی نایینی نیسلامی

پان و پڅړ و پرویه‌پروو بوونه‌وهی پوداوه تازه و جوړ به جوړه‌کان.

نهبو به‌کری صدیق (ﷺ) خوی راسته‌وخو کاروباری دادگای پاده‌په‌پانند و له سهردمه‌ی نه‌ودا دادگا جیانه‌کرا‌بوویه‌وه له فرمان‌په‌وایی گشتی، هه‌روه‌ک سهردمه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا مابوویه‌وه، خه‌لکی هیشتا له سهردمه‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تیه‌وه نزیك بوون، خو‌یان به ناسانی له‌سهر پښموونی نیسلام ده‌ر‌ویشتن و به‌پیتی یاسا و ش‌ریعت کاریان ده‌کرد، کم جار ناکوکیه‌ک باسکراوه له ناویاندا پرویدا بیټ. له شاری مه‌دینه‌دا عومهری پاسپاردبوو بڼ هاوکاری خوی له به‌ر‌پ‌تیه‌بردنی هه‌ندی کار و باری دادگادا، هه‌رچه‌نده نه‌مه نه‌وهی نه‌ده‌گه‌یانند که به ته‌واوی کاروباری دادگای دابووه ده‌ستی عومهر (ﷺ).^۱

هه‌روه‌ک هه‌موو نه‌و فرمان‌په‌وا و دادوه‌ران‌ه‌ی که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاتی خوی داینابوون وه‌ک خوی هیشتیه‌وه که یان هه‌ردوو کاره‌که له که‌سی‌کدا کو‌یوو بوویه‌وه یان دوو که‌سی جیا ده‌بیردن به‌ر‌پ‌تیه‌^۲، له‌مه‌ولایش به یارمه‌تی خوا ناوی نه‌و دادوهر و فرمان‌په‌وایانه (الوالی) ده‌هینین:

سهرچاوه‌کانی دادگا له سهردمه‌ی صدیق‌دا نه‌مانه بوون:

- ۱- قورثانی پیر‌وژ.
 - ۲- کو‌ده‌نگی (الاجماع) به راوی‌و‌کردن له‌گه‌ل که‌سانی زانا و فه‌توا ده‌ردا.
 - ۳- کو‌شش کردن و را ده‌ر‌پ‌ین، نه‌مه‌ش له مه‌سه‌له‌یه‌کدا که قورثان و سونه‌ت و کو‌ده‌نگی له‌سهر نه‌بیټ.^۳
- نهبو به‌کر نه‌گهر مه‌سه‌له‌یه‌کی بڼ بهاتایه‌ته پیش سه‌یری ده‌کرد نه‌گهر حوکمه‌کی له قورثاندا هه‌بوایه کاری پی ده‌کرد، و نه‌گهر له قورثاندا به‌دی نه‌کردایه، کاری به سونه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوا ده‌کرد، نه‌گهر له قورثان و سونه‌تیش نه‌هاتایه پرسپاری له خه‌لک ده‌کرد: نایا

^۱ وقائع الندوة النظم الاسلامیة أبو ظبي (۱/۳۶۶).

^۲ تاریخ القضاء في الاسلام (لا: ۱۳۴).

^۳ وقائع الندوة النظم الاسلامیة أبو ظبي (۱/۳۹۰).

ئىتو بزانن كە پىغەمبەرى خوا لە فلان مەسەلەدا قسەى كردوو، لەوانەىە يەكئىك
 ھەلبەستايەتەو و دەيوت: ئا بەم جۆرە و بەو جۆرە ئەو مەسەلەىەى چارەسەر كردوو، ئەويش
 بەو شىوہەىە چارەى دەکرد و دەيوت: سوپاس بۆ ئەو خواىەى كە لە ناوماندا كەسانىكى وای
 ھەلخستوو ڕووداوەكانى پىغەمبەرەكەمان بۆ دەپارىتت، ئەگەر دامايە بە ديار مەسەلەىەكەو
 سەرانى موسولمانان و زانايانى كۆ دەكردەو و ڕاويژى پى دەکرد، ئەگەر سەرچەم ڕايان
 بەتايەتە سەر شتىك ئەو حوكمەى جىگىر دەکرد.^۱

وا ديارە ئەبو بەكرى صديق (رضي الله عنه) كارکردن بە ئەنجامى شورا و ڕاويژى بە پتويست
 زانيو ئەگەر ڕاى ئەھلى شورا ھاتە سەر مەسەلەىەك بۆ ئەمىر نىە لىي لابتات و پىچەوانەيان
 پىت، لە مەسەلەى دادگادا ئەمە ڕاى صديقه (رضي الله عنه) وە ھەر كاتىك ڕاويژكارانى بەتايەتەتە
 سەر شتىك ئىشى پى دەکرد، ھەر بەو شىوہەىەش فەرمانى دا بە عەمرى كورى عاص (رضي الله عنه)
 كاتىك خالىدى كورى وەلىدى بۆ نارد وەك پالپشتىك و پىي وت: پرس و ڕايان پى بكە و بە
 پىچەوانەى ئەوان كار مەكە.^۲

لە وەرگرتنى ھەولدا زۆر ورد بوو قوبەيسەى كورى زوئەيب دەلتت: نەنكم ھات بۆ
 لاى ئەبو بەكر داواى بەشە مىراتى خۆى دەکرد، پىي وت: ھىچ بەشكى لە قورئاندا بۆ تۆ نايىنم،
 واش نازام پىغەمبەرى خوا (ﷺ) لەم بارەىو شتىكى فرمويىت، پاشان پرسىارى لە خەلكى
 كرد لەو بارەىو، موغىرە (رضي الله عنه) وتى: من خۆم لە خۆمەتى پىغەمبەرى خوادا بووم (ﷺ)
 شەش يەكى پىداو، ئەبو بەكر (رضي الله عنه) پىي وت: كەسى تەرت لە گەلداىە؟ (ابن مسلمە) يش ئەو
 شاھىدىەى دا كە ئەويش لەوى بوو، ئەبو بەكرىش (رضي الله عنه) شەش يەكى بۆ داپەرە چەسپاند،^۳
 ھەروەك ڕايشى وا بوو كە دادوەر بە زانستى خۆى نايىت ھىچ مەسەلەىەك بچەسپىتت، تا

^۱ موسوعة فقه ابي بكر الصديق، قلعجي (لا: ۱۵۵).

^۲ ھەمان سەرچاو (لا: ۱۵۶).

^۳ تذكرة الحفاظ للذهبي (۲/۱).

شایه‌تیکی تر پالېشتی نه‌کات، له‌ ښو به‌کړه‌وه ده‌گېړنه‌وه که وتوویه‌تی: نه‌گهر که‌سیک بیښم که پټویست بیت (حد)ی لی بدریت لی نادهم تا که‌سیکی تر شاهید نه‌بیت به‌ سه‌ریه‌وه.^۱

نهمه‌ش هندیکه له‌و مه‌سلانه‌ی که ښو به‌کر دادوه‌ری تیدا کردوون:

۱- مه‌سله‌ی توله‌ سندن:

علی کوری ماجد السهمی ده‌لټ: «له‌گه‌ل پیاوړیکدا بوو به‌ شهرم، تۆزیک له‌ گوچکه‌یم قرتاند، ښو به‌کر (ﷺ) به‌ مه‌به‌ستی چه‌کردن، مه‌سله‌که‌مان برایه‌ به‌ر ده‌ستی، نه‌ویش به‌ عومهری وت: شتیکت بیستوه‌و له‌م باره‌یه‌وه تا کاری پی‌ بکه‌م؟ وتی: به‌لټی، کابرای که‌له‌شاخ گرم بۆ بانگه‌ کهن، ههر که‌ عومهر ناری که‌له‌ شاخی برد ښو به‌کر وتی: له‌ پیغه‌مبه‌ری خوام بیست (ﷺ) که‌ ده‌یفه‌رموو: «إني واهبت لخالتي غلاما، ارجوا ان يبارك لعافية، واني نه‌یت ان تجعله‌ حجاما او قصابا، او صانعا»، واتا: خزمه‌تکاریکم به‌خشی به‌ پورم و هیوادرم خوا لی پیروز کات و پیم وت: نه‌یکات به‌ که‌له‌شاخ گر و قه‌صاب و پیشه‌وه‌ر».^۲

۲- بژیوی باوک له‌سهر کوره‌:

له‌ قیسی کوری حازمه‌وه ده‌گېړنه‌وه که ده‌لټ: «له‌ لای ښو به‌کری صدیق بووم (ﷺ) پیاوړیک پیی وت: نه‌ی جینشینی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، نهم پیاوه‌ نه‌یه‌ویت ههموو مال‌که‌می بده‌می و بیماشیتته‌وه، ښو به‌کر (ﷺ) پیی وت: تۆ نه‌وه‌نده‌ت بۆ هه‌یه‌ پیداویستیت ته‌واو بکات، کابراش وتی: نه‌ی جینشینی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، نه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌یفه‌رموو: «انت ومالك لايبك»؟ واتا: خویش و سامانه‌که‌شت هی باوکه‌؟».

ښو به‌کر (ﷺ) پیی وت: به‌وه‌ رازی به‌ که‌ خوا پیی رازی بووه‌ بۆت، واتا: خهرجیت

بکیشیت و به‌س، و خه‌لکانی تریش له‌ منزری کوری زیاده‌وه گېړاویانه‌ته‌وه.^۳

^۱ تراث الخلفاء الراشدون، د. صبحي محمد صافي (لا: ۱۸۶).

^۲ اخبار القضاة لوكيع (۱۰۲/۲).

^۳ السنن الكبرى (۴۸۱/۷)، له‌ کتابی (تاریخ القضاة) رخیلی وه‌رگیراوه، فهرمووده‌یه‌کی زور لاوازه و به‌لکو له‌ هه‌لبه‌ستراوه‌وه نزیکه - الالباني (ارواء: ۳۲۹/۳).

۳- بهرگریه کی پهوا:

له نهبو موله یکهوه نهویش له باوایهوه دهگیریتتهوه که پیاوټک گازټک له دهستی پیاوټکی تر دهگریټ، همدوو دانی پیښهوهی خوی دهکهوټ و نهبو بهکریش مافی نهو دوو دانانهی به فیږو دهدا.^۱

۴- فرماندان به دارکاری — جهلده لیدان:

نیمام مالک له نافعیهوه دهگیریتتهوه که صهفیهی کچی نهبو عوبهید بوی باس کردوه: که پیاوټک چوو بووه لای که کچیکی شوو نهکردوو، سکی پرېوو، پاشان خوی دانی نا بهوهدا که زینای کردوه، و ژنی نههینابوو، نهبو بهکر فرمانی دهکرد که داری همدیان لیدا و دووریښی خستهوه بۆ ناوچهی فدهدک.

بهلام داری همدی له نافرتهکه نهدا و دووریښی نهختهوه چونکه بهزور نهو کارهی لهگهډا کرابوو پاشان لیتی ماره کردوو بوی گوښتهوه.^۲

پاشان پرسپاریان له نهبو بهکر کرد دهربارهی پیاوټک زینا لهگهډا نافرتهټک دا بکات و پاشان مارهی بکات، له وهلامدا وتی: چی لهوه باشتره، له شهروال پیسیهوه برؤن بۆ نیکاحی خاوین.^۳

۳- منداډ له لای ژن دهبیټ تا شوو نهکات:

عومهری کوری خهتتاب (ﷺ) خیزانهکی که ژنیکی نهنصاری بوو دایکی عاصم بوو تهلاقی دا و له نزیکي عمرهفاتوه پیی گهیشټ، منداډهکی به باوهشوه بوو، دهبینټ پیی گرتوه و له شیر براوهتهوه، دهستی منداډهکی پاکیشټ و ویستی به زور لیتی بسهټیت و منداډهکش نیښی پیی گهیشټ و دهستی کرده گریان، وتی: من شایام بهم کوره نهک تو، نافرتهکهش لای نهبو بهکر شکاتی لی کرد و منداډهکی دایهوه به ژنهکه و وتی: باوهش و

^۱ الموطأ کتاب الحدود (ژماره: ۸۴۸).

^۲ مصنف عبدالرزاق (ژماره: ۱۲۷۹۶).

^۳ هه مان سهرچاوه (۱۲۷۹۶)، پراویهکی نهناسراوی ههیه.

جینگه و بۆنی ئەو ژنه له تۆ باشتره بۆ ئەو منداڵه تا گهواره دهبیته و دهبیته لاو و به ئارهزویی خۆی یه کیکتان ههڵدهبژیریت.^۱

له گێڕانهوهیهکی تردا هاتوه که وتویهتی: ئەو ژنه به سۆزتر و به بهزهیی تر و نهرم تر و به ئارام تره له تۆ و ئەو شایانی منداڵه کهیهتی تا شوو نهکات.^۲

ئهمهش ههندیکه له حوکمرانی و مهسهله دادگایهکان که له سهردهمی صدیقدا روویداوه و بهمهشدا دادگایی کردن له سهردهمی صدیق له سهردهمهکانی تر جیا دهکاتهوه به زۆر شت لهوانه:

أ- دادگا له سهردهمی ئەبو بهکر دا، درێژهپێدانی شیوازی دادگایی بوو له سهردهمی پیغمهبهردا (ﷺ) و پابهند بوو پێوهی و لهسهر ئەوه پهیرهوه دهڕۆشت و بلاوکردنهوهی پهروهردهی ئیسلامی و پهیوهندی به تین به بیروباوهیرهوه و زیاتریش به کاریگهری ئاین دهبهسترا، ئاسانی له بهڕێوهچوونی سکالا و دادگاییکردندا، کورتکردنهوهی کاروباره دادگایهکان و کهمی ژماره سکالا و شکاتهکان.

ب- ئەو حوکمه دادوهریانهای لهم سهردهمهدا نهنجام دراوه، بوو به جینگهی تیروانیینی لیکنۆلهرهوان، و بوون به سهراوهی حوکمی شرعی و کۆششه دادگایهکان و راو بۆچوونه فیهیهکان له سهردهمهکانی داهاتوودا.

ج- خودی صدیق خۆی لهگهڵ ئەوهشدا خهلیفه و فرمانپهروا بوو دابهزیوته ناو مهسهله دادگایهکان و له سکالاکانی کۆلیهتهوه.

د- له سهردهمی صدیقدا (ﷺ) کۆمهڵێک سهراوهی دادگاییکردن هاته کایهوه که پێشتر بهو شیویه پێزبهند نهکراوون وهک - قورئان - سونهت - کۆدهنگ و لیچواندن (قیاس) و ئیشکردن به پروداوه دلاگایهکانی پێشوو و راو بۆچوون دهبرین لهگهڵ راویژ پێنکردندا.^۳

^۱ منصف عبدالرزاق (۵۴/۷)، ژماره (۱۲۶۰۱).

^۲ هه مان سهراوه (۵۴/۷)، ژماره (۱۲۶۰۰).

^۳ تاریخ القضاء في الاسلام (لا: ۱۵۷-۱۵۸).

ه- شیوازی دادگای ئەم سەردەمە پەچاوی پاراستنی مافی لاوازان و سەرخستنی سەم لیکراوان و یەكسانی کردن له نێوان شکاتکەر و شکات لیکراو، وه بەرپاکردنی هەق و شەری خوا بەسەر هەموواندا، نیتێر با بەسەر خەلیفە یان ئەمیر یان هەر فەرمانپەرەوایەکی تریش دا بوایه، هەر قازی خۆشی فەرمانەکی جێبەجێ دەکرد ئەگەر لایەنی شکات لیکراو بە خۆشی خۆی جێبەجێ نەکردایە و راستەوخۆش جێبەجێ کردنە کە دواى دەرچوونی حوکمە کە دەبوو.^۱

ئەبو بەکری (رضی اللہ عنہ) فەرمانپەرەوای (والی) دیاری دەکرد بۆ ئەو ولاتانە کە پزگار دەکرا و سەرپەرشتی کاری ئیداری و حوکمرانی و پیشەوایەتی نوێژ و کۆکردنەوی زەکات و هەموو کاریکی فەرمانپەرەوایی دەدایە دەستیان، و له جوان هەلبژاردنەکانی پیغەمبەری خوا (ﷺ) دەکوڵیتەوه کە چۆن والی و فەرمانپەرەوای سەرکردەکانی هەڵدەبژارد بۆ شار و ولاتان و ئەویش چاوی لێ دەکرد لەم کارەیدا، بۆیە دەبینین هەموو ئەو والی و سەرکردانە پیغەمبەری خوا له ژیاویدا دایناوون، له شوێنی خۆیاندا هیشتنیهوه و کەسیانی نەگۆڕی، مەگەر له شوێنیکی تر دایبنایه کە لەو جێگەیه گرنگتر بوایه و خۆشی پیتی خۆش بوایه وەکو عەمری کوری عاص.^۲

سنووری دەسلاتی ئەو والیانە هەمان ئیش و کار و دەسلات بوو کە له سەردەمی پیغەمبەری خوا (ﷺ) لەسەری بوون بە تاییبەت ئەوانەیان کە پینشتەر پیغەمبەر (ﷺ) دایناوون، لەویشانە:

أ- بەرپاکردنی نوێژ و بەرنوێژی کردنی خەلکی، کە ئەوێش له گرنگترین ئیش و کارەکانی ئەو فەرمانپەرەوایە بوو چونکە مانای ئایینی و دونیایی و پامیاری و کۆمەڵایەتی تێدا بوو، والیهکان بە تاییبەتی هەمیشە نوێژی هەینیان بۆ موسوڵمانان کردوو، بەلام سەرکردەکان کاری بەرنوێژیان درابووێه دەست بە گشتی.

ب- جیهاد و گیان فیدایی کە سەرکردە سەپاکان هەڵدەستان پیتی لەناوچە پزگار کراوەکاندا، ئەوان هەڵدەستان بە کارەکانی و خۆشیا یان جێگرەکانیان بە هەندی

^۱ هەمان سەرچاوه (لا: ۱۶۰).

^۲ الولاية على البلدان، عبدالعزيز ابراهيم العمري (۵۵/۱).

➤ کاری گرنګ هه‌لډه‌سان وهك دابه‌شكردنې ده‌سكه‌وته‌كان و سهره‌ پړۍ ديله‌كان و شتاني تريش، له‌گه‌ل هه‌ندۍ شتي گرنګي تريش كه له‌كاتي شه‌په‌كاندا ده‌كران وهك پټكه‌وتني ناگريه‌ست و ناشتي يان له‌گه‌ل سوپاي دوژمناندا.

نهم كارانه‌ش هه‌موو سهركرده‌كان تياندا يه‌كسان بوون و چ له‌ شام و عيراق يان سهركرده‌كاني نه‌و شوينانه‌ي كه پاشگه‌زبوونه‌وي تياندا پرويدا وهك يه‌مهن و به‌حرين و عه‌مان و نه‌جد، نه‌مده‌ش له‌بهر نه‌وه بوو كه جيهاد هه‌ريه‌ك نامانچ و شيوه بوو له ههر كوي بوو بيت .

ج- به‌پړوه‌بردني نه‌و ولا‌تانه‌ي كه پزگار ده‌كران و داناني دادوه و به‌رپرس به‌سهرپانه‌وه له‌لايه‌ن سهركرده‌كاني جيهاده‌وه خويان و به‌دان پياناني خه‌ليفه نه‌بو به‌كره‌وه، يان له‌لايه‌ن خه‌ليفه نه‌بو به‌كر خوياه‌وه يان به‌رپرسه‌كاني نه‌و شوينه‌وه ديارى ده‌كران.

د- وه‌رگرتني به‌يعه‌ت له‌ خه‌لكي نه‌و شوينانه‌ي كه پزگار ده‌كرا بو خه‌ليفه نه‌بو به‌كر كه والي نه‌و شوينانه‌ي وهك يه‌مهن، مه‌كه‌كه، تائف، شوينه‌كاني تريش هه‌لډه‌ستان به‌ وه‌رگرتني به‌يعه‌ت بو خه‌ليفه .

ه- هه‌نديك كاري گرنګي وهك دارايي ده‌درايه ده‌ستي واليه‌كان يان ههر كه‌سينكي تر كه خه‌ليفه ديارى بكردايه يان والي ديارى بكردايه وهك وه‌رگرتني زه‌كات له ده‌وله‌مه‌ندان و دابه‌شكردنه‌وي به‌سهر هه‌ژاراندان يان وه‌رگرتني سهرانه (جزيه) له خاوه‌ني نايينه‌كان و خه‌رج كردنه‌وي به شيويه‌كي شه‌رعي و له شويني خويدا هه‌روهك له سهرده‌مي پيغه‌مبه‌ري خوايشدا (ﷺ) ههر به‌م شيويه بوو.

و- تازه‌كردنه‌وي نه‌و په‌يمانانه‌ي كه له سهرده‌مي پيغه‌مبه‌ردا (ﷺ) مؤر كرابوون وهك نه‌وه‌ي والي شاري نه‌جران نه‌و په‌يمانانه‌ي نوۍ كرده‌وه كه له نيوان خه‌لكه‌كه و پيغه‌مبه‌ري خوادا مؤر كرابوو نه‌مده‌ش له‌سهر داواي گه‌وره‌كاني نه‌جران.^۱

ز- له كاره گرنګه‌كاني واليه‌كان به‌رپاكردني سزاي حده بوو (الحدود) و پاراستني ثاسايشي ولا‌ت و پاي خويان به‌كار ده‌هينا نه‌گهر له ههر مه‌سه‌له‌يه‌كدا ده‌قيكي شه‌رعي نه‌هاتبايه، وهك نه‌وه‌ي موهاجيري كوپي نه‌بي نومده‌يه‌به‌و دوو ژنه‌ي كرد كه به

^۱ الولاية على البلدان (۵۹/۱).

گۆزانییهوه زه می پیتغه مبهری خویان کرد و به مردنه که می دلخۆش بوون، وه له مهولا
(انشاء الله) له باسی جیهادی صدیق له گهڵ هه لگه پراوه کاندای ئهم باسه به درێژی باس
ده کهین.

ح- والیه کان پۆلێکی گرنگیان هه بوو له کاروباری فێرکردندا ده رباره می سه سه له ئایینییه کان لهو
ولاتانه دا که نه وان سه رۆکاریان ده کرد، زۆریک لهو والیانه ش ده رسی گشتیان له
مزگه وته کاندای هه بووه بۆ فێرکردنی قورئان و حوکمه شه رعیه کان، نه مه ش کارکردن بوو
به سونه تی پیتغه مبهری خوا (ﷺ) ئهم کاره ش له گه و ره ترین و گرنگترین کاره کان بوو
له دیدی پیتغه مبهری خوا و نه بو به کره وه، وه هه موو والیه کانی نه بو به کر به وه به
ناویانگ بوون، یه کیک له میژوو نو سه کان ده رباره می کاری (زیاد) له شاری
حه زره مووت ده ی کرد، که پاش نه وه شی بووه والی هه ره وه جارای هه موو به یانییه ک
ده چوه مزگه وت قورئانی فێر موسو لمانان ده کرد.^۱

ئا به م په وشته یان والیه کان پۆلێکی گرنگیان دیوه له بلا و کردنه وه می ئایینی په رۆزی
نیسه لماندا لهو ولاتانه می که سه رۆکاریان کردوه، هه لده ستان به جیگه رکردنی نیسه لام لهو
جیگایانه می تازه موسو لمان بوو بوون یان لهو جیگایانه شی که پیشتەر موسو لمان بوون به لام
پاشگه ز بوونه وه و پاشگه ز بوونه وه که شیان تازه بوو له تیگه یشتنیانه وه بوو له نیسه لام.
ئهمه و لهو شوینانه شی که نیسه لام تییدا جیگه ری دلان بوو وه ک مه که و مه دینه و
تائف، خه لکانیک به فه رمانی والی یان خه لیفه هه لده سان به وتنه وه می وانه می قورئان، یان
که سانیک به و کاره هه ستاون که خه لیفه خۆی به تاییه تی بۆ کاروباری فێرکردن دیاری کرد بوون.^۲
(والی) خۆی سه ره رشتیاری یه که می نه و هه ریمانه بوو که سه رو کایه تی ده کرد، و
له کاتی سه فه ردا ده بویه که سیکی تریان له جیی خۆیان دیاری به کردایه هه لسانایه به ئیشه کانیان
تاده گه رانه وه.

^۱ الولاية على البلدان (۶۰/۱).

^۲ الولاية على البلدان (۶۱/۱).

بۇ نموۈنە موھاجىرى كۆرى ئومەييە، پىئغەمبەرى خوا (ﷺ) كۆردى بە سەرۆكى كىندە و پاش ئەۋىش ئەبو بەكر لە جىئى خۇيدا ھىشتىيەۋە و بەلام موھاجىر نەخۇش بوو لە كاتى خۇيدا نەيتوانى بىگاتە يەمەن بۆيە جۈابى نارد بۇ زىياد كە لە باتى خۇى كارەكان بە پۈتۈە بەرىت تا چاك دەبىتتەۋە و دەگاتە ئەۋى، ئەبو بەكرىش بەو كارە پازى بوو،^۱ ھەرۋەھا خالىدېش كاتىك والى عىراق بوو جىگىرى بۇ خۇى دانابوو بەسەر شارى حىرەۋە تا دەگەرپىتتەۋە.

ئەبو بەكر (رضي الله عنه) پىش ئەۋەى والىيەك دىيارى بىكات بۇ ناۋچەيەك راۋىژى بە ھاۋەلانى دەكرد، دەربارەى ئەو كەسە و عومەرى كۆرى خەتتاب و عەلى كۆرى ئەبو تالىب (خوایان لى پازى بىت) كەسانىكى تىرىش راۋىژكارى يەكەمى بوون.^۲

ئەبو بەكر (رضي الله عنه) كەسى بۇ بەرپرسىيارىتتەك دىيارى نەدەكرد تا پرس و پاى بەو كەسە خۇى نەكردايە بە تايبەتى ئەگەر بىۋىستايە يەكك بۇ شوئىنىكى تر بگۈيىزىتتەۋە ھەرۋەك چۈن وىستى عەمرى كۆرى عاص لە شوئىنەكەى خۇى بگۈيىزىتتەۋە بۇ فەلەستىن، و برپارەكەى دەرەكرد تا راۋىژى پى نەكرد و پازى نەكرد.^۳

ھەرۋەھا سەرەستى خستە دەستى موھاجىرى كۆرى ئەبى ئومەييە لە كۆى پىئى خۇشە با ھەلى بۇرىت لە نىۋان حەزرەمەۋت و يەمەن و موھاجىرىش يەمەنى ھەلپۇارد و ئەۋىش لەۋى دايىنا.^۴

لەو كارانەى ئەبو بەكر دەيكرد و ۋەك كار كىردنىش بە سۈنەت و پۈپرەۋى پىئغەمبەرى خوا ھەلدەسا بە دىيارىكردنى سەرۆك بۇ ھۆزەكە و ھەر لە ھۆزەكەى خۇى ئەگەر بىزانىايە كەسى شىاۋيان تىدايە، ۋەك تائف و ھەندى ھۆزى تىرىش و ھەر كاتىك بىۋىستايە كەسك بىكاتە سەرۆك نامەى بۇ دەنۋوسى سنوورى جوگرافى دەسەلاتەكەى بۇ دىيارى دەكرد، و ھەندى جارىش نەخشەى گەيشتن بە ئەو شوئىنە و ئەو پىگايانەى پىيدا تىپەر دەبىت بۇ دىيارى دەكردن بە

^۱ الولاية على البلدان (۵۵/۱).

^۲ ھەمان سەرچاۋەى پىشوو و ھەمان لاپەرە.

^۳ ھەمان سەرچاۋەى (۵۵/۱).

^۴ ھەمان سەرچاۋەى (۵۵/۱).

تایبەتی ئەو ناوچەیه هیشتا فەتح نەکرایت و لە ژێر دەسەلاتی ئیسلامدا نەبیت، ئەمەش لە جینگەکانی دژ بە هەلگەراوەکان و پرزگارکردنی عێراق و شام دەردەکەوێت.

هەندی جار دوو هەریمی دەکردە یەک بە تایبەت پاش لیبوونەوه لە جەنگ دژی هەلگەراوەکان کە هەستا بە نوساندنی کیندە بە هەریمی حەزرەمەوتەوه کە زیادی کۆری لەبیدی بەیازی حوکمی دەکرد و پاش ئەو زیاد والی هەردوو شوێنەکە بوو.^۱

هەلس و کەوتی ئەبو بەکر (ع) لەگەڵ والیەکانیدا بریتی بوو لە پرێزگرتنی دوو لایەنە و هەرگیز لێلی پرووی تێ نەکردوو، ئەم دەربارەی پەيوەندی کردنیان بە یەکەوه زۆر بەردەوام بوو لە پرێگە نامەوه، کە شیوازی بەرپۆهبردنی کار و زال بوون بەسەر کۆسپەکاندا پروون دەکردهوه.

زۆرجار والیەکان نامەیان بۆ دەنووسی و تیایدا داوای پراوێتیان دەکرد لە بارە ی مەسەلە جیا جیاکانەوه و ئەویش پروونکردنەوهی خۆی بە نامەهێنەرەکەدا دەناردەوه بۆیان، یان بە زمانی نوێی خۆی پێ دەگەیاندن، ئەو پۆستەچیانە نوێترین هەوالی سەرکەوتنەکانی جیهاد و پیشتریش هەوالی جەنگەکان دژی هەلگەراوەکانیان بۆ دەهێنایەوه و هەندی لە والیەکان لە خۆیانەوه هەڵدەستان بە ناردنی هەوال و پیششەتەکانی هەریمەکیان بۆ خەلیفە.^۲

والیەکانیش پەيوەندیان پێکەوه دەکرد لە پرێگای نوێنەر و نامە بەرەکانیانەوه و یان راستەوخۆ سەردانی یەکتەر و چاوپێکەوتنیان دەکرد، ئەمەش زیاتر لە نێوان والیەکانی حەزرەمەوت و یەمەندا پرووی دەدا، و لە نێوان والیەکانی شامیشدا پرووی دەدا بە تایبەت بۆ لێکدادان و پروونکردنەوهی نەخشە سەربازیهکان.

زۆری لە نامەکانی ئەبو بەکر (ع) بۆ والیەکانی هاندانیان بوو لەسەر دونیا نوویستی و لەبەرچاوگرێتی پاداشتی رۆژی دوايي، هەندی لەو نامانە بە شیوهی نامە ی پەسمی و مۆرکراو لە دیوانی خەلافەتەوه دەنێردران بۆ والی و سەرکردهکانی جەنگ.^۳

^۱ الولاية على البلدان (۵۶/۱).

^۲ الولاية على البلدان (۵۷/۱).

^۳ هەمان سەرچاوه و هەمان لاپەرە.

له سهرده می خهلیفه نه بو به کردا (ﷺ) ولاتی ئیسلام بریتی بوو له ههریم یان ولایات که نه مه ناوه کانیان بوو:

- ۱- مه دینه: پایته ختی ده ولت بوو، خهلیفه خۆی له وێ داد نهیشت.
- ۲- مه ککه: عیتابی کوری نه سید سهروکایهتی ده کرد که پیشتر پیغه مبهری خوا (ﷺ) داینابوو، نه بوبه کریش له جی ی خۆی هیشتی یه وه.
- ۳- تائیف: عوسمانی کوری نه بی عاص سهروکایهتی ده کرد و پیغه مبهری خوا (ﷺ) داینابوو، نه بوبه کر له جیتی خۆی هیشتبوویه وه.
- ۴- صنعا: موهاجری کوری ئومهیه سهروکایهتی ده کرد و خۆشی له دهستی هه لگه پراوه کان پرزگاری کرده وه.
- ۵- حه زره مووت: به سهروکایهتی زیادی کوری له بید.
- ۶- زوبید و روقه: نه بو موسای نه شعهری (ﷺ) حوکمی ده کرد.
- ۷- خه ولان: به سهروکایهتی یه علای کوری نه بی ئومه ییه.
- ۸- النجد: به سهروکایهتی مه عازی کوری جه به ل (ﷺ).
- ۹- نه جران: به سهروکایهتی جه ریری کوری عبدا لله.
- ۱۰- حه رش: به سهروکایهتی عبدا لله ی کوری نور.
- ۱۱- به حره یین: به سهروکایهتی عدلای کوری حه زره می.
- ۱۲- عیراق و شام: که سه رکرده کانی جه نگ سهروکایه تیان ده کرد.
- ۱۳- عومان: به سهروکایهتی حوزه یفه ی کوری مو حصین.
- ۱۴- یه مامه: به سهروکایهتی سلیطی کوری قه یس.

۴- هه لویستی عدلی و زوبیر (خوایان لی پازی بیت) له خه لیفایه تی صدیق:

ده نگوباسی زۆر هه یه سه باره ت به دواکه و تنی عدلی له به یعه ت دانئ به نه بوبه کر و هه ره ها زوبیری کوری عه و امیش، که زۆربه ی نه و هه والانه ناراستن ته نها نه و هه واله نه بیت (ابن عباس) (ﷺ) ده یگێر پته وه و ده لیت: عدلی و زوبیر و نه وانه شی له گه لیاندا بوون له مالی فاتیمه ی کچی پیغه مبه ر بوون و دواکه و تن به بۆنه ی نه وه ی له گه ل کۆمه لی له کۆچه ریاندا

خەرىك بوون بە تەرمى پىغەمبەرى خوا بە فەرمانى ئەبوبەكر، و ئەمەش زۆر لەوهدا پوون دەبىتەوه كە سالمى كورپى عەبىد (ﷺ) دەگىرپىتەوه كە ئەبوبەكر وتى بە خزمەكانى پىغەمبەر و لە سەرويانەوه عەلى: ھاوپىكەتان لە لای ئىتوھىيە و فەرمان بەدن با بىشۆن.^۱

لە پۆژى داھاتوودا كە پۆژى سى شەمە بوو عەلى كورپى ئەبو تالىب و زوبىرى كورپى عەوام بەيەعتيان بە ئەبوبەكرى صدیق دا. ئەبو سەئىدى خودرى (ﷺ) دەلەيت: كاتىك ئەبو بەكر سەركەوت بۆ سەر مەنبەرەكە، سەرىكى خەلكەكەى كرد و زوبىرى نەبىنى، بۆيە ناردى بە دوايدا و ئەویش ھات، ئەبو بەكر پىتى وت: ئەى پورزاي پىغەمبەر و ئەى ھاوپىتايەتى پىغەمبەر (ﷺ) ئايا دەتەوت موسولمانان پەرتەوازە بكەيت؟ زوبەرىش وتى: تۆ ھىچت لەسەر نىيە ئەى جىنشىنى پىغەمبەرى خوا، پاشان ھەستايە سەر پى و بەيەعتى دايە ئەبو بەكر.

ھەرەھا سەرىكى تری خەلكەكى كرد و عەلى كورپى ئەبو تالىبى نەبىنى، ناردى بەدوايدا ھات، ئەبو بەكر (ﷺ) پىتى وت: ئەى نامۆزا و زاواى پىغەمبەرى خوا ئايا دەتەوت موسولمانان پەرتەوازە بكەيت؟ ئەویش بە ھەمان شىوہ وتى: تۆ ھىچت لەسەر نىيە ئەى جىنشىنى پىغەمبەرى خوا، پاشان ھەستايە سەر پى و بەيەعتى خۆى پىدا.^۲

ئەوہى كە گەرەبى و گرنگى فەرموودەكەى ئەبو سەئىد خودرى دەرەخات، ئەوہىيە كە نىمام مسلم خاوەنى كىتبى (جامع الصحيح) كە دواى كىتبەكەى بوخارى پاست ترين كىتبە لە فەرموودەدا، مسلم دەروات بۆ لای عەمىدى كورپى ئىسحاقى كورپى حوزەيمەى مامۆستاي دەربارەى ئەم فەرموودەيە لىتى دەپرسىت، (ئىبن حوزەيمە) یش فەرموودەكەى بۆ دەنوسىت و دان بە صحيحيدا دەنەت، مسلمىش پىتى دەلەيت: ئەم فەرموودەيە لە (بەدەنە)^۳ يەك باشترە (ئىبن حوزەيمە)ش وتى: ئەك ھەر ئەوئەندەى (بەدەنە)يەك دەبىت بەلكو خۆى دەدات لە (بدرە)^۴ يەك پارە.

^۱ صحيح التوفيق في سيرة و حياة الصديق (لا: ۹۸).

^۲ صحيح ابن كثير في البداية والنهاية (۲/۵: ۲۴۹).

^۳ بەدەنە: حوشترىكى زۆر قەلەوہ و لە كەعبەشدا بكرىتە قوربانى.

^۴ بدرە مال: (۱۲) ھزار دىنار

(ئېبن كئير) لەسەر نەم فەرموودەيە دەلالت: (ئيسنادەكەى صحیحە) و تيايدا و سودىكى گەورە ھەيە، كە دەنگدانى عدلى تىدايە لە يەكەم پۆزى مردنى پىغەمبەر (ﷺ) يان دووم پۆزەكەى ، وە نەمە راستە، چونكە عدلى پۆزىك لە پۆزان لە ئەبو بەكر جيا نەبۆتەو، وە لە تەنها يەك نوێژيشدا لى دوا نەكەوتوو.^۱

لە رىوايەتى ھەيى كۆرى ئەبى سابت دا ھاتوو دەلالت: عدلى كۆرى ئەبو تالىب لە مالىو ھەبو، پياويك ھات بۆ لای و وتى: ئەبو بەكر دانىشتوو بۆ بەيعةت پىدان، ئەويش خىرا و بە پەلە بە كراستىكەو كە قۆچەكانى دانەخستبوو وە ھىچىشى بەسەردا لەبەر نەكردبوو، بە پەلە خۆى گەيانەدە مژگەوت، زۆر بە پەلە ھەبو، نەبادا لە بەيعةتدان دوا بكەوت، وە بەيعةتى دا بە ئەبو بەكر و پاشان دانىشت و ناردى عەباكەيان بۆ ھىنا و كردى بەسەر كراستەكەيدا.^۲

عەمرى كۆرى ھەريس لە سەعیدى كۆرى زەيدى پەرسى: ئايا لە كاتى مردنى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) لەوى بووت؟ وتى: بەلى، وتى: كەى دەنگ درا بە ئەبو بەكر؟ وتى: ھەر ئەو پۆزەى پىغەمبەر (ﷺ) وەفاتى كرد، موسولمانان پىيان خۆش نەبوو ھەندى كاتىش بىت بەبى سەر گەورە و كۆمەلە بىننەو. وتى: كەس دزايەتى ئەم بەيعةتەى ئەبو بەكرى نەكرد؟ وتى: نەخىر مەگەر ھەلگەراوھەك لە ئىسلام يان خەريك بىت ھەلگەرىتەو وە خواى گەورە (پشتيوانانى رزگار كرد و لەسەر ئەبو بەكر كۆبونەو و، بەيعةتيان پىدا.

وتى: ئەى ھىچ كەس لە كۆچەريان دوا كەوتن؟

وتى: ھەموو كۆچەريان يەك لە دواى يەك دەنگى خۆيان پىدا.^۳

ئىمام عدلى كۆرى ئەبو تالىبىش (رضي الله عنه) ھەرگىز پۆزىك لە پۆزان لە صدیق جيا نەبۆتەو لە ھىچ كۆر و كۆبونەوھەكدا لى نەبراو، لە ھەموو پۆزىكدا بەشدارى دەكرد و ھاوكارى ھەبو لە بەرپۆتەبردنى كاروبارى موسولماناندا.^۴

^۱ البداية والنهاية (۲/۲۴۹).

^۲ الخلفاء الراشدون للخالدی (لا: ۵۸).

^۳ ھەمان سەرچاوە (لا: ۵۶).

^۴ الخلفاء الراشدون (۵۶).

(ابن کثیر) و زۆرئیک له ئەهلی زانست پێیان وایه که عدلی (ﷺ) پاش شەش مانگ لەسەر بەیعتی یەکمەمیدا، بەیعتی تازه کردۆتەوه که دواى مردنی فاطمه دهکات و لەسەر ئەم بەیعتەش کۆمەڵیک ڕیواوەتی "صحیح" هەیە.^۱

عدلی (ﷺ) له سەردەمی خەلافەتی صدیقدا سەبەتەیک بوو له نامۆژگاری بۆ خەلیفە، وه ئەو شتەى هەلبژاردوو که له بەرژەوه‌ندى ئیسلام و موسولماناندا بێت، بەلگەى ڕوون و ئاشکرا لەسەر دڵسۆزی بۆ ئەبو بەکر و قسەى خێرى بۆ ئیسلام و موسولمانان و سوور بوونی لەسەر بەردەوامى خەلافەت و کۆبوونەوه‌ی وتەى موسولمانان، ئەوەش ئەوەیە که هەلۆیستی مەزنى لەو کاتەدا بوو که ئەبو بەکر ویستی خۆى به خۆى ڕوات بۆ (ذی القصة) خۆى بەشداری جەنگ دژی هەلگەراوه‌کان بکات و خۆى سەرپەرشتى بەره‌کانى جەنگ بکات که ئەوەش زۆر ترسناک بوو بۆ مانەوه‌ی بوونی ئیسلام.^۲

له (ابن عمر) وه ده‌گێڕنەوه که ده‌لێن: هەر که ئەبو بەکر (ﷺ) گەیشته (ذی القصة) ی نزیک شاری مەدینه، بەسواری و لاخه‌که یه‌وه ده‌رکه‌وت، خێرا عدلی کۆری ئەبو تالیب ڕشوه‌ی و لاخه‌که‌ی گرت و وتی: بۆ کوێ ئەى جێنشینی پێغه‌مبەرى خوا (ﷺ)؟ منیش ئەوەت پێی ده‌لێم که پێغه‌مبەرى خوا له‌جەنگى ئوحودا پێى وت: شمشیره‌که‌ت لاده‌و با به‌ ل‌ناوچونت کاره‌ساتبار نه‌بین، بگه‌ڕێوه‌ بۆ مەدینه، سوێند به‌ خوا به‌ مردنى تۆ ئیسلام ده‌ولەت و یاسای نامینێت، ئەویش گه‌رايه‌وه.^۳

ئەگەر عدلی (ﷺ) خوا به‌ دووری بگه‌ڕیت له‌وه — به‌ ئەبو بەکر خۆشحاڵ نه‌بوايه و له‌ دله‌وه به‌یعتی پێی نه‌دايێت، ئەمه هەلیکی زیڕینه بۆ عدلی که واز له ئەبو بەکر بهیئیت، تا چی ترسناکه به سەردا بێت و له ناو بچیت و کەش و هەوا له بار بێت بۆ خۆی، که ئەو — پەنا به‌ خوا — ئەو زۆر له‌وه مەزنتەر بوو که ڕقی لێ هەلبگه‌ڕیت و بیه‌وێت له‌ کۆلى خۆى

^۱ البداية والنهاية.

^۲ المرتضى سيرة علي بن ابي طالب، للندوي (۹۷).

^۳ البداية والنهاية (۶/۲۱۴-۲۱۵).

بکاتهوه، و کهسیکی بۆ راسپێرتیت که تیرۆری بکات ههروهک چۆن سیاسهتهدارانى نه مپۆ له گهل نه یاره کانیاندا دهیکهن.^۱

۵- «ئیمه ی پیغه مبه ران میراتی جی ناهیلین هه رچیمان ههیه (صدقه)یه بۆ موسولمانان»^۲

عائیشه (خوا ی لی رازی بیّت) ده گیریته وه و ده لیت: فاته و عه باس (خوا یان لی رازی بیّت) هاتنه خزمه ت نه بو به کر و داوا ی میراتی پیغه مبه ری خوا یان کرد که له و کاته دا داوا ی زهویه که ی فده ک و به شه که ی خه یبه ری، وه نه بو به کریش پیی وتن: له پیغه مبه ری خوا م یستوه (ﷺ) که فه رمویه تی: «لانو رث، ماترکنا صدقه، انما یاکل ال محمد من هذا المال»،^۳ و اتا: ئیمه میراتمان نه، نه وه ی جیی ده هیلین خیره و خزمانی محمدیش له و خیره دا به شدارن.

له رپوا یه تیکی تر دا نه بو به کر وتی: «..... هه رگیز شتیک واز لی ناهینم که پیغه مبه ری خوا کاری پی کردوه، چونکه من له وه ده ترسم که له شتیکدا وه نه و نه کم و له ریگه ی لابه دم».^۴

عائیشه ده لیت: «کاتیک پیغه مبه ری خوا (ﷺ) وه فاتی کرد، ما وه یه ک پاش نه وه خیزانه کانی عوسمانی کور ی عه فانیان نارد بۆ لای نه بو به کر تا داوا ی میرات و پاشا وه ی پیغه مبه ری هاوسه ریان کرد (ﷺ) عائیشه پیی وتن: نه ی باشه پیغه مبه ری خوا (ﷺ) نه یفه رموه: «لانو رث، ماترکنا صدقه»^۵، ئیمه میراتمان بۆ کهس نه و نه وه ی لیتمان جی ده مینیت ده کریته خیره؟».

^۱ المرتضى سيرة علي بن ابي طالب (لا: ۹۷).

^۲ البخاري (۶۷۲۵).

^۳ البخاري (۶۷۲۵).

^۴ مسلم ژماره (۱۷۵۹).

^۵ البخاري (۶۷۳۰)، المسلم (ژماره: ۱۷۵۸).

له ئه‌بی هوره‌یره‌وه (ﷺ) ده‌گیرنه‌وه که پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرمویه‌تی: «لا یقسم ورپتی دیناراً، ما ترکت بعد نفقه نسائی ومۆنه عاملی فهو صدقه»^۱، واتا: که‌سه‌کانم پاره‌کانم به‌ش نه‌که‌نن هه‌رچیم به‌جی هێشتوو ده‌کرێته خێر جگه له خه‌رجی خێزانه‌کانم و خواردنی خزمه‌تکاره‌که‌م.^۲

له‌گه‌ڵ فاته‌مه‌دا ئه‌بو به‌کری صدیق (ﷺ) ئه‌مه‌ی کرد، له ژێر پۆشایی جێبه‌جی کردنی فرمووده‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ن بۆیه ده‌یوت: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاری به‌هه‌رچی کردبێت منیش کاری پێ ده‌که‌م وه ده‌یوت: سوێند به‌خوا هیچ شتێک واز لێ ناهێنم پێغه‌مبه‌ری خوا کردبێتی و منیش ده‌یکه‌م.^۳

فاته‌مه‌ پاش بیستنی فرمووده‌که هه‌یچی نه‌ووت ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌کی له‌سه‌ر ئه‌وه تێدایه که فاته‌مه‌ چۆن له ئاستی فرمووده‌دا مل شو‌ر بووه.

(ابن قتیبه) ده‌لێت: داکوکی کردنی فاته‌مه له‌سه‌ر داوای میرات له ئه‌بو به‌کر شتێکی خراب نه‌بووه، چونکه ئه‌و به‌و فرمووده‌یه‌ی نه‌زانیه‌وه و گومانێ وای بووه ئه‌ویش وه‌ک هه‌موو وه‌چه‌یه‌کی تر میراتی باوکی بۆ ده‌میتێته‌وه، به‌لام هه‌ر که فرمووده‌که‌ی پێی وت یه‌کسه‌ر وازی هێنا.^۴

قازی (عیاض) ده‌لێت: وازه‌ینانی فاته‌مه له‌سه‌ر داواکاری میرات پاش ئه‌وه‌ی ئه‌بو به‌کر فرمووده‌که‌ی بۆ هێنایه‌وه به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ کۆ ده‌نگی له‌سه‌ره و ئه‌و فرمووده‌یه‌ی بۆ باس نه‌که‌رابوو، هه‌ر بیستی وازی له‌رایه‌که‌ی خۆی هێنا، ئیتر پاش ئه‌وه نه‌خۆی و نه‌منداله‌کانی داوای میراتیان نه‌کرد، وه کاتی‌کیش ئیمام عه‌لی (ﷺ) بوو به‌جێنشین له‌و بریارانه‌ی ئه‌بو به‌کر و عمر (خوایان لێ پازی بێت) لای نه‌دا.^۵

^۱ البخاري (٦٧٢٩).

^۲ مسلم ١٧٥٨.

^۳ البخاري (١٧٦٧).

^۴ تأويل مختلف الحديث (لا: ١٨٩).

^۵ شرح صحيح المسلم للنووي (٣١٨/١٢).

حه مادی کوری نیسحاق ده لیت: له ریوایه ته صه حیحه کانداهاتووه که نه وهی فاته و عه باس و عه لی بو کچه که می داوای میراتیان کردووه له نه بو به کر، تا نه وه بوو نه بو به کر و گه ووه هاوه لان ناگاداریان کردن که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: « لانورث، ماترکنا صدقه» نیتر قسه که یان وه رگرت و زانیان راسته خو نه گهر پیغه مبه ری خوا (ﷺ) شتی وای نه فهرمووایه، نه وه نه بو به کر و عومهر سوودمه ندی یه که م ده بوون له میراتی کچه کانیان - عائیشه و حفصه - که چی فهرمانی خوا و پیغه مبه ریان (ﷺ) نیش پی کرد و عائیشه و حفصه و که سانی تریشیان بی بهش کرد.

نه گهر میراتی پیغه مبه ر (ﷺ) بهش بکرایه نه وه گه ووه ترین شانازی بوو بو نه بو به کر و عومهر (خوایان لی پازی بیت) که کچه کانیان میراتبه ری عمدن (ﷺ).^۱

نه وهی هه ندی پاری باسی لیوه ده که ن گوايه فاته توپه بووه و ده نگي له صدیق وه رگرتووه تا مردن له راستیه وه زور دووره به م به لگانه ی خواره وه:

أ- به یه هقی له ریگه ی شهرعیه وه ریوایه تی کردووه: که نه بو به کر سهردانی فاته ی کردووه و عه لی پی و ت: هز ده که ی ریگا بده م؟ وتی: به لی، ریگه ی پیدا و چوه ژووره وه و داوای لی کرد لی پازی بیت و نه ویش لی پازی بوو.^۲

نا به م شیوه نه وه کارانه ده په ویتته وه که فاته ی وا لی کردبوو ده نگ له نه بو به کر (ﷺ) وه ریگری و ئی چو و وا نه بیت نه وه تا نه بو به کر ده لیت: «سویند به خوا سهردانی خزمه کانی پیغه مبه ری خوام پی خوشتره له سهردانی خزمه کانی خوم!».^۳

ب- له بهر خه فته ی له ده ست چوونی پیشه وای مرؤفایه تی هیچی له بیر نه ما بوو، که نه وه ش نه هامه تیه کی نه وه نده گه ووه یه گالته به هه موو نه هامه تیه کانی تر ده کات، هه ووه ها توش بوونی به نه خوشیه وه و که وتنی له جیگه دا بو ماوه یه کی زور له زور نیش و کار دوور که وتبووه یه وه چ جای بینینی خه لیفه یه کی سهرقال له هه موو

^۱ البداية والنهاية (۲۵۲/۵-۲۵۳).

^۲ أباطل يجب ان تحمی من التاريخ (لا: ۱۰۹).

^۳ العقيدة في اهل البيت بين الافراط والتفريط. د. سالم السحيحي (لا: ۲۹۱).

ساته‌کاندا به نیش و کاری نه‌ته‌وه‌که‌یه‌وه، وه‌ک جه‌نگی هه‌لگه‌پراوه‌کان و شتانی تریشه‌وه.

هه‌روه‌ک ده‌یزانی که گه‌پانه‌وی بۆ لای باوکی نزیک بۆته‌وه، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌والی پێدا‌بوو که تو یه‌که‌م که‌سم ده‌بیت پاش خۆم ده‌گه‌یت پێم، واتا ده‌مریت، هه‌ر که‌سێک وه‌ک نه‌و بزانی‌ت که نزیکه‌ بمریت هه‌رگیز دونیا و دونیا په‌رستی نایه‌ت به‌ خه‌یاڵیدا. چه‌ند جوانه‌ وته‌که‌ی (موهیب) که نی‌مام عه‌ینی بۆمانی پاراستوه که ده‌لیت: «یه‌ک که‌س ری‌ویه‌تی وای نه‌گێ‌پراوه‌ته‌وه که گوايه یه‌کیان دی‌بیت و سلاویان بۆ یه‌که‌تر نه‌کردی‌ت، به‌لکو هه‌ر له‌ مال ده‌مایه‌وه و له‌ مال ده‌نه‌ده‌چوو، که راوی ناوی بر‌دووه به‌ ده‌نگ وه‌رگرتن».^۱

ئه‌مه‌و نه‌وه‌ش دو‌ویات کراوه‌ته‌وه که نه‌بو به‌کر (ﷺ) له‌ سه‌رده‌می خه‌لافه‌ته‌که‌یدا به‌رده‌وام ده‌ستی به‌ خزمانی پیغه‌مبه‌ره‌وه‌ بوو و له‌ فه‌ینه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا که له‌و دینه‌ بوو پێی ده‌دان و له‌ ماله‌که‌ی فه‌ده‌ک و پێنج یه‌کی خه‌ییری به‌ش ده‌دان، به‌لام وه‌ک میرات دابه‌شی نه‌کردوه به‌ سه‌ریاندا و ئه‌مه‌ش له‌سه‌ر وته‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا خۆی (ﷺ).

له‌ محم‌دی کور‌ی حوسه‌ینه‌وه ده‌گێ‌رنه‌وه که ناسرابوو به‌ محم‌د البا‌قی و هه‌روه‌ها له‌ زه‌یدی کور‌ی عه‌لی یه‌وه که وتویه‌نه: به‌ هه‌چ شتیه‌یه‌ک له‌ نه‌بو به‌کر نه‌بینه‌راوه سته‌م یان لا‌دان یان هه‌رگیز (خزمانی پیغه‌مبه‌ر) نه‌بیستراوه لی‌یان سکا‌لی زو‌لم یان ماف خوار‌دنیان کردی‌ت.^۲

پاش نه‌وه‌ی که شه‌ش مانگ به‌سه‌ر مر‌دنی پیغه‌مبه‌ری خوا‌دا تی‌په‌ری فاته‌مه‌ کۆچی دوا‌یی کرد و پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌والی پێ‌دا که نه‌و یه‌که‌مین که‌سه له‌ خزمانی پیغه‌مبه‌ر پێی، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا پێی فه‌رموو: «اما ترضین أن تكون سيدة نساء أهل الجنة؟»، واتا: نایا رازی نابیت به‌وه‌ی که سه‌رداری ئافه‌ره‌تانی به‌هه‌شت بیت؟

نه‌و کاته‌ش پۆ‌ژی سی شهمه‌ (۳) ی په‌مه‌زانی (۱۱) ی کۆچی بوو، له‌ مالیکی کور‌ی جه‌عفهری کور‌ی محم‌د له‌ باوکیه‌وه و نه‌ویش له‌ باپه‌ریه‌وه عه‌لی کور‌ی حسین ده‌لیت: فاته‌مه‌ له‌ نی‌وان نو‌یژی مه‌غریب و عی‌شا کۆچی دوا‌یی کرد و نه‌بو به‌کر و عوسمان و زوبه‌یر و عب‌دالرحمن

^۱ أباطل يجب ان تحمی من التاريخ (لا: ۱۰۸).

^۲ المرتضى لابن حسن الندوي (لا: ۹۰-۹۱). نقلا عن نهج البلاغة شرح ابي حديد.

کوپری عهوف نامادهی بوون، کاتیک نامادهی نویژکردن کرا عدلی وتی: ئەبو بەکر بەرنویژی بکه، ئەبو بەکر وتی: چۆن تا تۆ وهستاویت ئەی ئەبو حسن؟ عدلی وتی: بەلێ برۆ پیشهوه، سویند به خوا جگه له تۆ کهسی تر نویژی لهسەر ناکات، ئەبو بەکر نویژی بهسهرهوه کرد و هەر به شهو به خاک سپێردرا.

له ڤیوايه تیکێ تردا هاتوه که ئەبو بەکر (ﷺ) نویژی لهسەر فاتمه کرد (خوا لێی ڤازی بیت) و چوار (الله اکبر)ی کرد،^۱ له ڤیوايه تی مسلم هاتوه که عدلی کوپری ئەبو تالیب نویژی بهسهرهوه کردوه و ئەو ڤیوايه تهش صحیح و ڤاسته.^۲

ئەموو ڤه یوهندی صدیق (ﷺ) به خزمانی پیغه مبهروه (أهل البيت) ڤه یوه ندیکی خوشی و ڤر له ڤیز بووه که شایانیان بیت، و دۆستایهتی و خوشه ویستی له نیوان ئەبو بەکر و عدلی دا هه بووه و عدلی یه کیک له کوڤه کانی خۆی ناو ناوه ئەبو بەکر.^۳

عدلی (ﷺ) له پاش مردنی ئەبو بەکر محمدی کوپری گرتە ئەستۆ و خستیه ژیر چاودیری خۆی و له سهرده می خۆیدا هه لێ بژارد بۆ والی یه کیک له شوینه کان و تهنانهت نهو هشی لهسەر کهوت، زمانه کان دهم درێژیان کرد ڤه خنهیان لێ گرت لهبەر ئەو کوڤه ی ئەبو بەکر.^۴

ئەموو باسمان کرد هه ندی بوو لهو مه سه لانه ی که صدیق چاره سه ی کردن و دهستی گرت به شوین کهوتنی پیغه مبهروه (ﷺ) به هه موو سووربوون و وردیه کهوه خوا له ئەویش و هه موو هاوه له به ڤیزه کان خوش بیت.

*** *** *** *** ***

^۱ المرتضى للندوي (۹۴)، نقلًا عن الطبقات الكبرى (۲۹/۷).

^۲ مسلم ژماره: ۱۷۵۹.

^۳ المرتضى - الندوي (لا: ۹۸).

^۴ المرتضى - الندوي (لا: ۹۸).

بهشی سییه م

سویای نوسامه و جیهادی صدیق (ﷺ) له گهل پاشگه زبوه کاند:

جی باسی یه کم

سویای نوسامه

یه کم: خستنه پتی سویای نوسامه (ﷺ) له لایه نهبو به کروهه (ﷺ):

دهولته تی پڑمان یه کیک بو له دو دهولته تی له کهندای عهره بیه وه نزیك بو له سهرده می پیغه مبهری خوا (ﷺ)، زوریک له بهشی سهرووی کهندای داگیر کردبو، فرمانره واکانی نهو ناچانه له لایه ن دهولته تی پڑمانه وه دیاری ده کران و گوپرایه لی پڑمه کان بوون.

پیغه مبهری خوا (ﷺ) بانگخوازان و نوینه ری خوی ناره نهو ناچانه و (دحیه الکلبی) به نامه یه کوه نارد بۆ لای (هه رقل) ی پڑم و تیایدا بانگی کرد بۆ موسولمان بوون^۱، بهلام سهرکشی نواند و لووت به رزی بردی به قوردا، نه خشی پیغه مبهری خوا (ﷺ) زور ناشکرا بوو که مبهستی بوو هه بیته و شگزی پڑم له بهر چاوی عهره بدا بشکیتیت، پاشانیش پزگار کردنی ناچه کانیان له لایه ن سویای نیسلامه وه بیته دی.

له سالی هه وته می کۆچیدا سویایه کی نارد و له گهل عهره به گاوه کان و سویای پڑمدا به شه رهاتن^۲ له ناچه می موته سهر کرده کانی سویای نیسلام یه ک به یه ک شه هید بوون که نه مانه بوون زهیدی کوری حارسه و پاشانیش جعفری کوری نه بو تالیب پاشان عبدالله ی کوری ره واحه^۳ خویان لی رازی بیت - و پاش نهوان شمشی ری خوا خالیدی کوری وه لید (ﷺ) سهر کرده تی سویاکه ی گرتنه دهست و سویاکه ی گه رانده وه بۆ مه دینه ی پر نور.

له سالی نزیه می کۆچیدا له گهل سویاکهیدا ده رچوو به ره و ولاتی شام و به سویایه کی گه وره وه گه یشته ته بووک^۴، بهلام نه له گهل پڑم و نه له گهل هۆزه عهره به کاند تیک هه لته شاخا و

^۱ البخاري كتاب الوحي (ژماره: ۷).

^۲ السيرة النبوية الصحيحة للعمرى (۴۶۷/۲-۴۷۰).

^۳ مسلم كتاب الفضائل (۴/۴۷۸).

سەرکردهی ئەو ناوچه و شارانه له گه‌ئێ ری‌ککه‌وتن له‌سەر دانی سهرانه و پاش بیست پوژ مانه‌وه له تهبوک سوپای ئیسلام به‌رهو شاری مه‌دینه گه‌ڕانه‌وه.^۱

له سالی (۱۱)ی کۆچیدا پێغه‌مبه‌ری خوا نیازی کرد هێرشێک به‌ریت بۆ سەر پۆمه‌کان له ناوچه‌ی به‌لقا و فه‌له‌ستین به‌ سوپایه‌که‌وه که گه‌وره هاوه‌لانی کۆچه‌ریان و پشتیوانان تیایدا سهرباز بوون و ئوسامه‌ی کوری زه‌یدی کرد به‌ سەرکرده‌یان.^۲

(حافظ ابن حجر) ده‌لێت: ئاماده‌کردنی سوپاکه‌ی ئوسامه له پوژی شه‌مه‌دا بوو دوو پوژ پێش کۆچی دوا‌یی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ)، واتا پێش نه‌خۆشیه‌که‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌ستی پێکرد و هانی خه‌لکی ده‌دا بۆ جه‌نگی پۆم له دوا‌ین پوژه‌کانی مانگی سه‌هه‌ردا.

ئوسامه‌ی بانگ کرد و پێی فه‌رموو: «سر الى موضع مقتل أبيك فاطنهم الخيل، فقد وليتك هذا الجيش»،^۳ واتا: پوژ بۆ ئەو شوێنه‌ی که باوکتی تیدا شه‌هید کرا و با پای و لا‌خه‌که‌ت بگاته‌ ناو جه‌رگه‌یان، من کردوومیت به‌ سەرکرده‌ی ئەم سوپایه.

هه‌ندی که‌س تانه‌یان دا له‌ سەرکرده‌یی ئوسامه، پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌م فه‌رموده‌یه وه‌لامی دانه‌وه: «ان تطعنوا في امارته فقد طعنتم في اماره ابيه من قبل، وايم الله! ان كان لخليقا للاماره، وان كان لمن احب الناس اليّ، وان هذا لمن احب الناس اليّ بعده».^۴

واتا: ئەگه‌ر تانه له‌ فه‌رمانده‌یی ئوسامه بگرن ئەوه پێشتریش تانه‌تان له‌ فه‌رمانه‌وه‌ی باوکی داوه، سوێند به‌ خوا! شایانی فه‌رمانده‌یی بووه و هه‌ر ئەویش خۆشه‌ويست ترين که‌سم بووه و ئەمه‌ش خۆشه‌ويست ترين که‌سمه‌ دوا‌ی ئەو.

^۱ الاسيرة النبوية الصحيحة (۵۳۵/۲).

^۲ قصة بعث جيش أسامة، د. فضل الهي (لا: ۸).

^۳ فتح الباري (۱۵۲/۸).

^۴ البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۶۹).

له پاش ناماده کردنی سوپا به دوو رۆژ پیغه مبهری خوا نه خۆش کهوت و سازار زۆری
 بۆ هینا و سوپاکهش له ناوچهی (جورف) مایهوه له (۳) میل له مه دینهوه دوور بوو، پاش
 وهفاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) گهراپهوه بۆ مهینه.^۱

دوای گهراپهوهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) بۆ لای پهروهردگاری به سۆز وهزعه تهواوی
 گۆرا و بهو شیوهیهی لیهاک دهاییکه باوهرداران عانیشه (خوای لی پازی بیت) باسی دهکات و
 دهلیت: کاتیکی پیغه مبهری خوا (ﷺ) گیانی کیشرا سهرتاسهری عهرهب پاشگهز بوونهوه،
 دووبه رهکی ناویتهی دلهکان بوو، سویند به خوا شهوهی بهسهر من هات بهسهر کیوه
 سهرکه شهکانیش بهاتایه تیک دهشکان، هاوهلانی محمد (ﷺ) وهک رانه مه پیککی بی شوان و له
 شهویکی باراناویدا و لهناو دارستانیکی پر له درندهیان لیهاکتبوو.^۲

له رۆژی سییه مدا نه بو بهکر (ﷺ) خهلافهتی گرتی دهست و فرهمانی دا به پیاویک
 له ناو خه لکیدا جاریدات: «دهبیست سوپای نوسامه به پری بکهویتی و یهک کهس له سوپای
 نوسامه نه مشهوه له مه دینهدا نه مینی و خیرا خۆی بگهیه نیتهوه جورف».^۳

نه بو بهکر (ﷺ) ههستایه سهر پی و ستایشی خوای کرد و وتی: منیش یه کیکم وهک
 نیوه، من نازانم لهوانه یه نیش و کاریک به من بسپیرن که پیغه مبهری خوا بۆی جیه جی
 کرابیست چونکه نهو خواهه لی بژارد له بۆ هه موو جیهان و له هه موو کۆسپ و نه هه متهیهک
 پاراستویهتی، وه من شوینکه وتهم و داهینهر نیم، نه گهر راست بووم دهنگم پی بدنه و نه گهر
 لایشم دا راستم بکه نهوه، پیغه مبهری خوا (ﷺ) گیانی کیشرا تهنها کهسی شتیکی له سهر نه بوو
 ته نانهت قه مچییه کیشی به نارهوا له کهس نه دا بوو، من شه یانینکم له گه لدا یه و دیتته ریگام
 خۆتانم لی لابه دن، نیوه دین و ده چن و نه جلیش لی تان شاراو یه کاته کهی، نه گهر ده توانن
 کاتیکی نه جله تان دیت له کردهوهی چاکی خوابی دا بن بیکهن، وه نه مهش به یارمه تی خوا
 نه بیست ناتوانن و له کاتیکیدا نه جمل مۆله تان پی ده دات کردهوه تان چاک بکهن پیتش شهوهی

^۱ السيرة النبوية في ضوء المصادر الاصلية (لا: ۶۸۵).

^۲ البداية والنهاية (۳۰۹/۶).

^۳ هه مان سه رچاوه (۳۰۷/۶).

ئەجەل پەيتان پىي بگرىت و نەھىلەت كىردەۋەى چاك بىكەن، كەسانىك بوون لەبىريان چوو دەمرن و كىردەۋەى چاكىيان خىستە دواى مردن، دەخىلتان بىم لەوانە مەبىن، لىنەون، لىنەون، پەلە بىكەن، پەلە بىكەن، خۆ دەرياز كەن، خۆ دەرياز كەن، داواكارى زۆر بە دواتانەون، ئەجەلىك كە زۆر كىت و پىر و خىرايە، ئاگاتان لە مردن بىت، لە باو و باپىر و مىندالتان پەند وەربىگرن، بە گوتى زىندوۋەكان مەكەن مەگەر بەو شىۋەيەى بە گوتى مردوۋەكانتان كىرد.

دەلەت: دووبارە ھەستايە سەر پىي و سوپاس و ستايشى خواى كىرد و پاشان وتى: خوا ھىچ كىردەۋەىك وەرنەگىرت تەنھا ئەو كىردەۋانە نەبىت كە لەبەر خاترى ئەو كىرايىت و بەس، تەنھا لەبەر خوا كارى چاكە ئەنجام بەدن چۈنكە ئەو دىلسۆزىيەتان بەكار دىت بۆ رۆزى نەبوونى پىداۋىستىتان، پەند وەربىگرن ئەى بەندەكانى خوا لەو كەسانەى پىش خۆتان مردوون، بىر لەوانەى پىش خۆتان بىكەنەو، تا دىنەى لە كۆى بوون؟ ئەى ئەمىرۆ كوان چىيان بەسەر ھات؟ كوان دەسەلاتدارەكانى ناو گۆرەپانى جەنگ و سەركەوتوانى جەنگەكان، رۆزگار جىيى پىي لەق كىردن و نىستە بوون بە خۆل، نەبوونى و نەھامەتى زۆريان بەسەردا ھات، پىياۋانى خراپەكار بۆ ژنانى خراپەكار و ژنانى خراپەكار بۆ پىياۋانى خراپەكار.

كوان ئەو پاشايانەى زەويان ئاۋەدان كىردۆتەو؟ دوور خانەوۋە و باسىيان نەما، ۋەك ھەر نەبووبىن، بەلام خواى گەورە ئاكامى كارە ناشايستەكانىيانى ھىشتۆتەو لەسەريان، لە ھەز و ئارەزوۋاتى كىردن، رۆيشتن و كىردەۋەش كىردەۋەى خۆيانە و دۇنياش دۇنيای كەسانى ترە.

ئىمەش بە دواياندا ھاتووين، ئەگەر پەندىيان لىي وەربىگرىن رىزگارمان دەبىت، ئەگەر ئىمەش گل بىنەوۋە ۋەك ئەوانمان لىي دىت، كوان دەم و چاۋە درەۋشاۋە و جوانەكان، ئەوانەى بە گەنجىتى خۆيان سەرسام بوون؟ بوون بە خۆل، وايان لىيھات پەشيمان بوون لەسەر ئەو پىداكىشانە ئارەۋاينەيان.

كوان ئەو پاشايانەى شارى گەورە و قەلاى مەزىيان دامەزراند و شتەنى سەر سوورپەينەريان تىا دادەن؟ بە جىيان ھىشت بۆ خەلكانى دواى خۆيان و ئەوۋە مالەكانىيانە و بوونەتە كەلاۋە و خۆيشيان لە ناو گۆرەتارىكەكاندا پاكشاۋن.

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هَلْ نُحِصُّ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ

رُكْرًا﴾ (مریم: ۹۸)، واتا: چەندان سەدەى پێش ئەوانمان لەناو بردوووە و نایا هەست بە

مانیان دەکەیت یان گویت لە چەیان دەبیت؟

کوان ئەوانەى دەتانناسین لە باوک و براکانتان؟ ئەجەل هات و تەواوی کردن، پۆشتن بۆ ئەو جینگەیهى لێى هاتبوون و بە نەگبەتى یان بە بەختیارى لە پاش مردن، خۆى گەورە هاوێلى نیه و لە نیتوان ئەو و هیچ کەس لە دروست کراوەکانیدا هۆکارێک نیه تا بە هۆیهو خێر و چاکەى پێ بدات، و لە خراپەش دوورى بجاتەو، تەنھا بە گوێراپەلێ و شوێن کەوتنى و زمانەکانیەتى، وە بزانی نێو بەندەیهکى قەرزازن و ئەو شتانەى لای خوایش بە گوێراپەلێ نەبیت دەست ناکەوێت، دەى کاتى ئەو هاتووە ناگرى دۆزەخ لە خۆتان لابەدن و لە بەهەشتیش دوور نەکەونەو.^۱

لەم وتارەدا کۆمەلێک پەند و نامۆژگارى هەیه لەوانە:

أ- ئەوێ پوون کردەو کە ئەو جینگى پێغەمبەرى خوايه و جینگى خۆى گەورە نیه، ئەو مەزۆفیکى پارێزراو و بێتاوان نیه (مەعصوم)، ناتوانیت لە جێى ئەو بێت لە پێغەمبەرایەتى و پەيامەکەیدا، بەلکو لە سیاسەتەکانیدا شوێنکەوتەیه نەک داھێنەر (مبدع)، واتا لەسەر بەرنامەى پێغەمبەرە (ﷺ) لە حوکم کردن بە دادپەرەرى و چاکەخاویدا.^۲

ب- دیاریکردنى ئەركى گەل (میللەت) لە چاودێرى کردنى سولتان و یارمەتى دانى تا بە چاکى بێنیتەو و نامۆژگارى بکەن و پششى بگرن تا لە رینگى راست بەردەوام بێت و لە سونەت لانەدات و دەست نەکات بە خودکارى (بدع).

ج- ئەوێ پوون کردەو کە پێغەمبەرى خوا (ﷺ) دادپەرەر بوو لە نیتوان گەلدا و سەتەمى لە کەس نەکردوو، لەبەر ئەو مافى یان سکاڵایەکى گەورە یان بچووکى لەسەر پێغەمبەر نەبوو،

^۱ البداية والنهاية (۳۰۷/۶-۳۰۸).

^۲ تأريخ الدعوة الى الاسلام (۴۲۳).

وه نهوه دهگهیه نیت که منیش له سهر هه مان په یږه و پرېوگرامی نه و ده پږم له بلا وکړد نه و دی داد و دور که و تنه وه له سته مکاری، و پاشان له سهر گه له لم بواره دا هاوکاری بن، نه گهر بینیان تور په با له و کاته دا له نزیکی نه بن نه وک نازاریکیان پی بگهیه نیت، نه و کاته سه ریچی پږه و پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده کات،^۱ نه و شهیتانه ی دیته پتی نه بویه کر دیته پتی هه موو ناده میزادیک، چونکه هه موو که سی خوی گه و ره هاوه لیکي به رده و امی چاکی فریشته ی هیه و هاوه لیکي خرابی له جن هیه.^۲

شهیتانیش له مروقه وه نزیکه وک چوځ خوین به ناو په گه کانی له شیدا هاتوچو ده که ن، پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده فرمویت (ما من احد الا وقد وكل به قرينه من الملائكة و قرينه من الجن)، پیان ووت ته نانه توش پیغه مبهری خوا؟ فرمووی: وانا الا ان الله اعاننی علیه فاسلم فلا یامرنی الا بخیر،^۳ واته: هیچ که سیك نییه خوا دوو هاوه لی هه میشه یی بو دانه نابیت یه که م له فریشته یه و دووهم له جنوکه، وتیان: نه ی تو، فرمووی: منیش به لام نه و نه ده هیه خوا یارمه تی دام و موسلمان بووه و به چا که نه بی فرمانم پی نادات).

هه و ره ها له فرموده یه کدا هاتووه که کاتی له شه ودا بوو پیغه مبهری خوا له ده ره وه له گه ل (صفیه) ی خیزانیدا قسه ی ده کرد و له و کاته دا هه ندی له پشتیوانان له و یوه تیپه رین به خیزایی، پتی فرموون (علی رسلکما، انها صفیه بنت حي، ثم قال: انی خشیت ان یقذف الشیطان فی قلوبکما شینا ان الشیطان یجری من بنی ادم مجری الدم)،^۴ واته: له سهر خو برۆن، نه وه صفیه ی کچی حوی یه خیزانه که م، و پاشان فرمووی: له وه ترسام شهیتان شتی بخاته دلته نه وه، چونکه شهیتان وک خوین به ناو په گه کانی مروقه دا هاتوچو ده کات، مه به سستی صدیق له مه دا: نه وه بوو که بللی من بی تاوان (معصوم) نیم وک پیغه مبهری (ﷺ) و نه مه ش راستیه که.^۵

^۱ هه مان سه رچاوه ی پی شوو.

^۲ ابو بکر الصدیق، محمد مال الله (لا: ۱۹۶).

^۳ مسلم (۲۱۶۷/۴-۲۱۶۸).

^۴ البخاری کتاب بدء الخلق (۱۲۴/۴).

^۵ ابو بکر الصدیق، محمد مال الله (لا: ۱۹۷).

د - سووربوونی صدیق له سەر نامۆزگاری کردنی موسلمانان و مردن خستنه وه بیران و باسی ناکامی پاشاکانی پيشووی بۆ کردن و هانی دان بۆ کاری چاکه تا خۆیان ناماده بکهن بۆ گهشتن به خوا و له ژيانيشدا به شيوهیهکی راست و دروست له سەر ڕێهوی پرۆگرامی خوای گهوره بڕۆن.^۱

تییینی شهوهش دهکهین که چون صدیق (ﷺ) توانی له وتاره کهیدا توانای پروونکردنهوهی دهریخت بۆ نهتهوه کهی، نهو به تواناترین وتارییانی پیغمه مبهری خوا (ﷺ) بوو. ماموستا عهقاد دهریاره ی دهلیت (وتاره کانی صدیق (ﷺ) سهنگینترین بووه به پێوانه ی خه لکی و ژیرییش، وته ی بۆ وینه ی وای هیه که به لگه یه له سەر شاره زایی تهواوی خاوه نه که یی و که میکی نه وهنده جوان له باتی زۆردا ده بیته، ههروهک چون مشتیک نیشانه ی خهرواریکه به سه که ئا له م پرگانه وه کانگای فیکر و دهروونی صدیقت بۆ دهریکه ویت که دهلیت: «(به رهو پروی مردن پرۆ ژیات دهست ده که ویت)» ژ یان «راستترین راستگویی دهست پاکیه» و «خراپترین درۆش ناپاکیه»، «(نارامی نیوه ی باوه ره یه قین هه موو باوه ره)».

نه مانه وشه یه ک ن راستی و پیکانی مبه ستیان پیوه دیاره و ههروهک رهوانیژی ر جوان دهرپینیان پیوه دیاره، مانای نهویه کانه یه و کانیکی له پشتدایه، خۆی له درێژدا درێ ژدایه رۆشن بیره کان لاداره که ده یانه ویت رۆشن بیری خۆیان دهریخن، چونکه نه م تیگه یشتنه ناوکرۆکی رۆشن بیره، نهو خاوه نی لیته اتوویی له وتاره کهیدا بوو به ته نیشتی رهوانیژی له قسه دا.^۲

ردوه م: له نیوان نه بو به کر و هاوه لاندایه دهریاره ی دهرکردنی سوپای ئوسامه:

هه ندی له هاوه لان پيشنیاریان بۆ کرد که سوپاکه به یلیته وه ووتیان: نه مانه گه وه ره پیاوانی ناو ئیسلامن و عه ره بیشن وهک ده بینن سنگیان لی هه لته کاندوویت و نابیت نهو سوپایه له خۆت دوور بجه یته وه.^۳

ئوسامه ییش عومهری کوپی خه تتابی راسپارد که بپرات رۆخسه ت له نه بو به کر وه ریگریته تا سوپاکه ی بۆ مه دینه بگێریتته وه، وتی: من سه ردار و گه وه ره ی موسولمانه کانم

^۱ تاریخ الدوة الى الاسلام (لا: ۴۲۳).

^۲ عبقرية الصديق (لا: ۱۳۹).

^۳ البداية والنهاية (۳۰۸/۶).

هموو له‌گه‌لدايه و ترسم هه‌يه كه بيباوهرانی هيرش بکه‌نه سهر خه‌ليفه‌ی پيغه‌مبه‌ری خوا و خيزان و که‌س و کاره‌که‌ی (ﷺ).^۱

به‌لام نه‌بویه‌کر (ﷺ) به‌گويی که‌سی نه‌کرد ههر سوور بو له‌سهر ناردنی سوپاکه‌ بو شام نيتر بار و که‌ش و نا‌کامه‌کان به‌چی ده‌گه‌ن بگه‌ن، به‌لام نه‌ئوسامه و نه‌سه‌رانی سوپاکه‌ی به‌و کاره دل‌ئاسوده‌ نه‌بون و کۆمه‌لتي هه‌ولتي تريان دا بو نه‌وه‌ی نه‌بویه‌کر رازی بکه‌ن به‌پاکه‌ی خويان و کاتي که‌ زياتر سه‌رکرايه جهرگی نه‌بویه‌کر، کۆچه‌ريان و پشتيوانانی کۆکرده‌وه و بو ليکۆلینه‌وه‌ی نه‌و مه‌سه‌له‌يه کۆی کردنه‌وه، له‌م دانیشه‌نه‌دا ليکۆلینه‌وه‌يه‌کی تير و ته‌سه‌ل و دوور و دريژ له‌و باره‌يه‌وه کرا و له‌ سه‌رووی نه‌ياره‌کانيه‌وه عمری کورپی خه‌تتاب بوو (ﷺ) که‌ نه‌وه‌ی ده‌رده‌خست که‌ ترسی خه‌ليفه و خيزانه‌کانی پيغه‌مبه‌ری خوا و شاری مه‌دينه‌ بوو که‌ بکه‌ويته ژير چنگی عه‌ربه‌ پاشگه‌ز بووه‌کان، به‌لام ههر که‌ زۆربه‌ی هاوه‌له‌ مه‌زنه‌کان له‌سهر نه‌و رايه‌ سووربون و ترسی گه‌وره‌يان له‌سهر خه‌ليفه و مه‌دينه‌ بوو نه‌گه‌ر نه‌و سوپايه‌ له‌وي نه‌ميئي، نيتر نه‌بویه‌کر بلاوه‌ی به‌ دانیشه‌نه‌که‌ی کرد که‌ دانیشه‌نی يه‌که‌م بوو.^۲

بو نه‌وه‌ی به‌ جوانتر و به‌ دريژتر له‌و باره‌يه‌وه وتو ويژ بکه‌ن دانیشه‌نی يه‌که‌می هه‌لگرت و دانیشه‌نیکی گه‌وره‌تری له‌ مزگه‌وتدا به‌رپاکرد تا زياتر بوار هه‌بيت بو هه‌موان که‌ سه‌ربه‌ستانه راي خويان بجه‌نه‌ روو.^۳

له‌و دانیشه‌نه‌ گه‌وره‌يه‌دا نه‌وه‌ی به‌ هاوه‌لان راگه‌ياند که‌ نه‌و بيره له‌ ميشکيان ده‌ربه‌که‌ن که‌ پرۆژه‌يه‌ک ربه‌تبکاته‌وه که‌ پيغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دايمه‌زاندوه و پتي راگه‌ياندن که‌ نه‌م پرۆژه‌يه‌ ده‌گه‌يه‌مه‌ شويني خۆی نه‌گه‌ر عه‌ربه‌ ده‌شته‌کيه‌ پاشگه‌ز بووه‌کانيش مه‌دينه‌ داگير بکه‌ن و پرووی کرده‌ هاوه‌لان و به‌ ده‌م وتاردانه‌وه پتي وتن (والذي نفس ابي بکر بيده: لو ظننت ان السباع تخطفني لانفذت بعث اسامة كما امر به رسول الله ﷺ) ولو لم يبق في القرى غيري لانفذته).^۴

^۱ الكامل لابن كثير (۲/۲۲۶).

^۲ الشورى بين الاصال والمعاصرة، عز الدين التميمي (۸۲-۸۳).

^۳ ملامح الشورى في الدعوة الاسلامية، عدنان المحوى (لا: ۲۵۷).

^۴ تاريخ الطبري (۴/۴۵).

واته سویند بهوهی گیانی منی به دهسته نه‌گهر بشزانم شیر و پلنک ده‌مفرینن ههر نهو
 سوپایه‌ی نوسامه ده‌خه‌مه‌رێ هه‌روه‌ک چۆن پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رمانی داوه، ئیتر با له
 مه‌دینه‌شدا که‌س نه‌می‌نێ خۆم نه‌بی‌ت.

به‌لێ به‌راستی نه‌بویه‌که‌ر له‌سه‌ر راستی بوو کاتی ده‌یویست سوپای نوسامه به‌رێ بخت
 له‌ کاتی‌که‌دا هه‌موو مو‌سه‌لمانان دژی نهو به‌ریاره‌ بوون، چونکه‌ نه‌وه‌ فه‌رمانی پێغه‌مبه‌ری خوا
 (ﷺ) پڕۆگار و پو‌وداوه‌کان سه‌لمان‌دی‌ان که‌ پایه‌که‌ی راست و دروست بوو کاتی سوور بوو له‌سه‌ر
 جی به‌جی کردنی.^۱

پشتیوانه‌کان دا‌وایان کرد که‌ که‌سی‌کی به‌ ته‌مه‌ن‌تر له‌ نوسامه‌ بکاته‌ سه‌رکرده‌یان و بۆ
 نهو مه‌به‌سته‌ی عه‌مری کورێ خه‌تابیان نارد بۆ لای نه‌بویه‌که‌ر (ﷺ) تا له‌و باره‌یه‌وه‌ قسه‌ی له
 گه‌لدا بکات. عه‌مر (ﷺ) وتی: پشتیوانان دا‌وا ده‌که‌ن که‌سی‌کی له‌ نوسامه‌ به‌ته‌مه‌ن تریان
 بکه‌یته‌ سه‌رکرده‌.

ههر که‌ نه‌بویه‌که‌ر نهو قسه‌یه‌ی بیست په‌لاماری عه‌مری دا و پێشی گرت و پێی ووت:
 دایک پۆله‌ پۆت بۆ بکات و له‌ناو چیت نه‌ی کورێ خه‌تاب: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دایناوه
 نه‌ته‌وێت من لایه‌م؟ عه‌مر هه‌ستا و چووه‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ ناو خه‌لکه‌که‌ و پێیان ووت: چیت کرد؟ وتی:
 بکه‌ونه‌رێ دایک پۆله‌ پۆتان بۆ بکات: به‌ بۆنه‌ی ئێه‌وه‌ له‌لایه‌ن خه‌لیفه‌ وه‌ تووشی نه‌وه‌ و نه‌وه
 بووم.^۲

پاشان نه‌بویه‌که‌ری صدیق (ﷺ) پۆشت بۆ ناو سوپاکه‌ و یه‌که‌ یه‌که‌ سه‌یری کردن و
 له‌گه‌لێاندا که‌وته‌رێ، نهو به‌ پێ ده‌پۆشت و نوسامه‌یش به‌ سواری، و عه‌بد الرحمن کورێ عه‌وف
 په‌شۆی و لا‌خه‌که‌ی نه‌بویه‌که‌ری به‌ ده‌سته‌وه‌ گرتبوو، نوسامه‌ پ‌رووی کرده‌ خه‌لیفه‌ پێی ووت: نه‌ی
 جی نشینی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) سویند به‌خوا یان تۆش سواره‌ یان منیش دا‌ده‌به‌زم. نه‌ویش
 وتی: سویند به‌ خوا نه‌ تۆ دا‌ده‌به‌زیت و نه‌ منیش سوار ده‌بم، چی تیا‌یه‌ نه‌گه‌ر له‌ پێناوی خوا‌دا
 قاچه‌کانم خۆلا‌وی بن.

^۱ الشوری بین الاصل والمعاصرة (۸۳).

^۲ تاریخ الطبری (۴۶/۶).

پاشان صدیق (ﷺ) به نوسامه‌ی ووت: نه‌گەر ده‌ته‌وێت هاوکاریم بکه‌یت به‌لکو (عمر)م بۆ جێ بهێتین؟ نوسامه‌ش: عمری بۆ گل دایه‌وه. واته‌ عمر بکاته وه‌زیری خۆی.^۱

پاشان صدیق (ﷺ) پرووی کرده سوپاکه و پیتی وتن: نه‌ی خه‌لکینه، راوه‌ستن با ده‌ نامۆزگارستان بکه‌م و له‌منه‌وه وه‌ری بگرن و بیپارێزن بۆم، ناپاک‌ی مه‌که‌ن، ده‌ستکه‌وت نه‌شارنه‌وه بۆ خۆتان، غه‌در و په‌یمان شکین نه‌که‌ن، و جه‌سته‌ی که‌س نه‌ شیوینن، دره‌ختی به‌ردار نه‌بڕن، بزن و مه‌ر و مانگا و حوشر سهرنه‌بڕن مه‌گەر له‌به‌ر خواردن و برسیتی، ئیوه ده‌گه‌ن به‌ که‌سانیک له‌ گۆشه‌یه‌که‌دا خۆیان یه‌کلایی کردۆته‌وه بۆ به‌ندایه‌تی وازیان لی بهێنن با خه‌ریکی کاری خۆیان بن، ده‌گه‌ن به‌ خه‌لکانیک خواردنتان لی را ده‌ده‌ن ئیوه‌ش نه‌گەر ویستتان لییان وه‌ربگرن و بیخۆن و ناوی خوای گه‌وره‌ی لی یینن، وه‌ ده‌گه‌ن به‌ گه‌لانی که‌ به‌ جوړیک سهریان تاشیوه ناوه‌راستی سهریان ده‌تاشن و نه‌م لاو نه‌و لاکه‌ی ده‌هیانه‌وه به‌ شمشیر بده‌ن له‌ ملیان، به‌ ناوی خواوه هه‌نگاو هه‌لبگرن.

پاشان صدیق نامۆزگاری نوسامه‌ی کرد که به‌و جوړه ره‌فتار بکات که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کردوویه‌تی پیتی وت: به‌و شیوه‌ی بکه که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رمانی پی داویت له‌ ناوچه‌ی (قضاة)وه ده‌ست پی بکه و پاشان برۆ به‌ره‌و (نابل)^۲ و که‌م و کوپی مه‌که له‌ جیبه‌جی کردنی فه‌رمانه‌کانی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) په‌له‌ په‌ل مه‌که له‌و کاره‌ی به‌ تۆی سپاردوه.^۳

نوسامه‌ش هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ی کرد به‌ سوپاکه‌ی و گه‌یشتنه ناوچه‌ی (قضاة) و سواره‌کانی تیدا بلاو کرده‌وه و دای به‌سه‌ر ئابله‌دا سه‌رکه‌وت و ده‌ستکه‌وتی باشیشی ده‌ستکه‌وت،^۴ رۆیشتن و گه‌رانه‌وه‌ی چل پۆژی پی چوو.^۵

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

^۲ ناوچه‌یه‌که له‌ خوارووی نه‌رده‌نی ئیستاه.

^۳ تاریخ‌الکبری (۴/۴۷).

^۴ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

^۵ تاریخ‌خلیفه بن‌خیاگ (۱۰۱:۱).

هه‌والی مردنی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌والی دەرچوونی سوپای ئوسامه به‌یه‌که‌وه گه‌یشتە (هێرقل) و رۆمه‌کان وتیان: ئەمانە چێن سەرکرده‌که‌یان دەریت که‌چی له‌ هێرش کردن بۆ سەر ناوچه‌که‌مان ناکه‌ون؟!،^۱ و عه‌ره‌به‌کانیش وتیان: ئەگەر هێز و توانایان نه‌بێت ئا له‌م کاته‌دا ئاوا هێزێک دەرناکه‌ن،^۲ بۆیه‌ له‌ زۆر شت ده‌ستیان هه‌لگرت که‌ ده‌یانویست بیکه‌ن.^۳

سییه‌م: گرنگترین په‌ند و ئامۆژگاری له‌ دەرکردنی سوپای ئوسامه له‌ لایه‌ن ئەبویه‌کری صدیقه‌وه (ﷺ):

۱- گوزه‌رانه‌کان ده‌گۆڕیت و نا‌په‌حه‌تیه‌کان دین و به‌لام باوه‌رداران فەرمانی ئاین له‌ یاد ناکه‌ن:

گۆڕانکاری زۆر ترسناک و نا‌په‌حه‌ته! چه‌ند خێرایه‌! پاک و بێگه‌ردی بۆنه‌و خوایه‌ی گوزه‌رانه‌کان ده‌گۆڕیت به‌ ئاره‌زووی خۆی له‌ جوړێک بۆ جوړێکی تر (فعال لما ی‌رید)^۴ هه‌رچی بویت ده‌یکات.

عه‌ره‌ب چێن نوێنه‌ریان ده‌نارد بۆ مه‌دینه‌ بۆ گۆڕپایه‌لی و ملکه‌چی و به‌لیش‌اوێک ده‌هاتن تا ئەوه‌بوو سالی نۆیه‌می کۆچی ناو‌نرابوو (سالی شانده‌کان) که‌چی حال وا ده‌گۆڕیت خه‌لکی مه‌دینه‌ ده‌ترسان هۆزه‌ عه‌ره‌به‌کان بێن و بده‌ن به‌سه‌ر پایته‌ختدا ئەک هه‌ر ئەوه‌نده‌ به‌لکو ده‌ترسان بده‌ن به‌سه‌ریاندا و ئیسلام و موسوڵمانان له‌ بناغه‌ دەر به‌یتن.^۵

ئهمه‌ش شتیکی نامۆ نیه‌، سونه‌تی خوا له‌سه‌ر هه‌موو گه‌لیک هه‌ر وابوو و به‌رده‌وام له‌سه‌ر حالیک نه‌ماوه‌تموه‌ به‌لکو ده‌گۆڕیت به‌ جوړه‌ها گۆران، ئهمه‌ش ئەو خوایه‌ هه‌والی پێداوین که‌ خۆی رۆژگاره‌کان به‌و شیوه‌یه‌ خۆی ده‌یه‌وێت ده‌گۆڕیت وه‌ک ده‌فه‌رموویت: ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾ (ال عمران: ۱۴۰).

^۱ عهد خلفاء الراشدون للذهبي (لا: ۲۰).

^۲ قصة بعث ابي بكر جيش أسامة

^۳ الكامل لابن كثير (۲/۲۲۷).

^۴ البروج (۱۶).

^۵ قصة بعث ابي بكر جيش أسامة (لا: ۱۸).

ئەبو بەكرى رازى لە تەفسىرى ئەم ئايەتەدا دەلىت: واتە پۆژەكان ئەگىرىت لە ناو خەلكدا، ئەخۆشى و ئەناخۆشى لە لای كەسك نامىنىت، پۆژى ئەو دڵخۆشه و دۆژمنانى نىگەرەن كەچى پۆژى داھاتوو بە پىچەوانەوه و هىچ حالىك و هىچ گوزەرانىك تا سەر بۆ كەس بەردەوام نايىت.^۱

بە شىوئى كردارى داھاتوو ھاتوو (نداوھا) ماناى ئەو دەگەيەنىت ئەم سونەتى خوا بەردەوام لە تازەبوونەوه دايە و گەلان لە گۆرپانكارىدان نا لەم بارەيەوه قازى ئەبو سعوود دەلىت: «شىوازى داھاتووى ماناى ئەو يە تازەگەرىتى و بەردەوام نەمان لەسەر حالىك سونەتىكە و ھەموو گەلان بەگشتى پىسا تىدەپەرن»^۲، وتويانە: «الايام دول والحرب سجال»، واتا: پۆژان دەگەرىن بەناو ھەموواندا و جەنگىش بە جارە جارى ئەو و جارى ئەتۆ.^۳

شاعىرىش دەلىت:

فيوم علينا ويوم لنا

پۆژىك پۆژمانە و پۆژىكىش نا

ويوم نساء يوم نسير

پۆژىك خەفەتبار پۆژىكىش خۆشحال

ئەبو بەكر (رضي الله عنه) ئومەتى ئىسلامى فيرى ئەو كە ئارامى و خۆگرى ھەيىت لەبەر دەم ئارەھەتى و ئەھامەتەكاندا و سەرکەوتن لەگەڵ ئارامى دايە، و نايىت مەئوس و بى ھىوا بىن لە پەھەتى خوا (إن رحمة الله قريب من المحسنين).

موسولمان دەيىت ھەمىشە ئەوئى لە ياد يىت كە ئارەھەتى ھەرچەندە زۆر يىت ئەھامەتى ھەرچەندە بەھىز و گەورە يىت سونەتى خوا وايە بەدوايدا خۆشى و پەھەتى دىت ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿﴾ (الشرح: ۵-۶).

موسولمانان كارەكانى ھەموو جىئى سەر سورمانن لەم دونيايەدا پىغەمبەرى خوا ئەوئى پوون كەردۆتەوه لە فەرموودەيەكدا دەفەرموويت: «عجباً لأمر المؤمن أن أمره كله خير وليس ذاك لأحد الا لمؤمن، ان اصابته سراء شكر فكان خيراً له، وان اصابته ضراء صبر وكان

^۱ تفسیر الرازی (۱۵/۹)، تفسیر القرطبي (۲۱۸/۴).

^۲ تفسیر ابو سعود (۸۲/۲)، روح المعاني للالوسي (۶۸/۴).

^۳ روح المعاني للالوسي (۶۸/۴).

خیراً له»^۱، واتا: نیش و کاری موسولمان سهره، هه موو کارنکی خهیره و شههش تهنها بۆ موسولمانه، توشی خۆشی ده بیټ سوپاسی خوا دکات خیری ده گات، وتوشی نارده حتی ده بیټ و نارام ده گریت خیری ده گات.

که واته لهو وانه و په نده به سوودانه ی له ناردنی سوپای نوسامه دا وهری ده گریت شهویه له گه وره ترین و نارده حتی ترین نه هامه تیدا نابیت نیسلامه که مان له یاد بجیت، وه مردنی پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه توانی رینگر بیت له بهردهم صدیقدا که سوپای نوسامه بخاته ری، که نهو توشهاته یهش زۆر گه وره بوو پرووی له موسولمانه کان کردبوو، به لام صدیق (ﷺ) له پیغه مبهره که یه وه (ﷺ) فیری شهو بهوو که گرنگی دان به نیسلام له سهرووی هه موو گرنگیه که وهیه و تا له ژیانیدا بوو هه ره بهو چه شنه بوو.^۲

۲- کاروانی بانگهواز نه به ستراره به که سه وه، پیویسته شوین پیغه مبه ره که وتن: له به سه رهاتی خسته نه ری سوپاکه ی نوسامه له لایهن شه بو به که وه (ﷺ) شه وه به دی ده که یه که صدیق (ﷺ) به کرده وه و به وته سه لماندی که کاروانی بانگهواز وه ستانی بۆ نیه، ته نانه ت به مردنی فه خری کائنات و پی شه وای پیغه مبه ره ان و سه رکرده ی موسولمانانیش (ﷺ). سه لماندی که ده بیټ کاری بانگهواز به رده وام بیت به ده رکردنی سوپای نوسامه، شه وه بوو له رۆژی سییه می کۆچی پیغه مبه ردا فره مانی به جارد هره که یدا که سه ر بازه کانی سوپای نوسامه (ﷺ) له مه دینه دا نه میئن و خویان بگه یه ننه وه سه ر بازه که یان له جورف. له وتاره که یدا که دوا به دوا ی به یعه ت پیدانه که ی پی شه که شی موسولمانانی کرد تیایدا شه وه ی دوویات کرده وه که ده بیټ هه ول و تیکۆشان بۆ به رزی نیسلام ده بیټ به رده وام بیت.^۳

له ریوایه ته که یدا هاتوه که وتویه تی: «خه لکینه له خوا بترسن! ده ست به نیسلامه که تانه وه بگرن و پشت به خوی خۆتان به به ستن، ثاینی خوا هه ره را وه ستاوه، خوا سه ری ده خات شه که سه ی شه سه ر ده خات و ثاینه که ش به رز راده گریت، سویند به خوا گویمان لی نیه کی هیرشان بۆ دیتیت با به یه یتیت، شم شیر ی خوا به به رسته و هیشتا دامان نه ناوه، ده جه نگین

^۱ مسلم (۲۲۹۵/۴).

^۲ قصة بعث ابي بکر جيش اسامة (لا: ۲۴).

^۳ قصة بعث ابي بکر جيش اسامة (لا: ۲۷).

دژی ئەوانەى پێچهوانەمانن ھەروەك چۆن كاتى خۆى لە گەڵ پێغه مبهرى خوادا تێدەكۆشاین و ھەر كەسەيش سەر كەشى بكات بەس بۆ خۆى زەرەر دەكات»^١.

لەو پەندانەى كە دەبێت لە ناردنى سوپای ئوسامەو ھەربىگىریت ئەو ھەيە كە دەبێت موسولمانان لە خۆشى و ناخۆشیدا شوێن پێغه مبهرى خوا (ﷺ) بگەون، وە صدیق (رضي الله عنه) بە كردهو ھەو ھەو ھەو ھەو كە توند بە دانەكانى فەرمانەكانى پێغه مبهرى خواى راگیر كردهو ھەو جێى بە جێشيان دەكات ئیتەر با جۆرەكانى مەترسێشى تێدا بێت، ئەمەش لەم بەسەرھاتەدا چەند جارێك بە ناشكرا ھەركەوت:

أ- كاتێك كە وەزەكە ناھەموار بوو پێشنياریان بۆ كرد كە سوپای ئوسامە ھەر نەكات ئەویش وتە پێشنگدارەكەى ھەرموو «سوێند بەو ھەو گىانى ئەبو بەكرى بە دەستە ئەگەر بشارنام دڕندەكان دەمفرپێن سوپای ئوسامە ئەخەمە رێ ھەروەك چۆن پێغه مبهرى خوا فەرمانى ھەركرد (ﷺ) وە ئەگەر كەسێش نەمییێت جگە لە خۆم و ھەر ھەرى دەكەم»^٢.

ب- كاتێك ئوسامە (رضي الله عنه) داوى لى كرد كە سوپاكەى لە جورف بگىرێتەو بۆ مەدینە لە ترسى ھێرشى ھەلگەراو ھەكان و خەمى خەلیفە و پایتەخت، ئەویش رینگەى پێ نەدا، بەلكو ئەوپەرى وىست و سوور بوونى خۆى ھەربەرى لە شوێنكەوتنى پێغه مبهرى خوا (ﷺ) و وتى: ئەگەر سەگ و گورگ فراندوو میان ھەركیز وىستى پێغه مبهرى خوا (ﷺ) ڕەت ناكەمەو ھەو^٣.

بە كردهو ھەو بەم ھەلۆستە جوامێریەى ئەو ئایەتەى جێبەجێ كرد كە بۆ ھېچ كەس نیە ئەگەر خوا و پێغه مبهى فەرمانێكیان ھەركرد بە ئارەزووى خۆى بكات لە جێبەجێكردنیدا وەك دەفەرموویت: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ^٤ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾﴾ (الاحزاب: ٣٦).

^١ البداية والنهاية (٥/٢١٣-٢١٤).

^٢ التاريخ الطبري (٤٥/٤).

^٣ ھەمان سەرچاوەى پێشوو.

ج- کاتیک داوای لی کرا پیاویکی به تهمهن تر له نوسامه دابنیت بو فرماندهیی سوپاکه، زۆر زۆر تووربه بوو، نهړاندی بهسهر عومهری فارووقدا که چۆن ویراویهتی ناوا پیتشیناریک بگهیهنیت، پیتی وت: دایکت پۆله پۆت بو بکات و لهناو چیت نهی عومهر! پیغهمبهری خوا (ﷺ) دایناوه به من دهلیی لاییه!^۱

د- گرنگی دانی نهبو بهکر (ﷺ) به لانهدان له کارهکانی پیغهمبهری خوا و جیبهجی کردنیان له دهرجوونی له مهدينه لهگهڵ سوپاکه نوسامه دا و به پی و نوسامهیش به سواریهوه بوو، صدیق (ﷺ) بهم کاره جیبهجی کهری سونهتی پیغهمبهر (ﷺ) بوو کاتیک مهعازی کوری جههل (ﷺ) نارد بو یهمهن.

نیمام نهحمد ریوایهتی دهکات له مهعازی کوری جههلهوه (ﷺ) که کاتیک پیغهمبهری خوا (ﷺ) ناردی بو یهمهن پیغهمبهری خوا (ﷺ) لهگهڵیدا رۆیشت و رهوانه کرد و مهعاز به سواری و پیغهمبهری خوا (ﷺ) به پیادهیی به تهنیشتیدا دهرویشته.^۲

شیخ أحمد البنا لهسهر نهم فرمودهیه دهلیت: نهبو بهکری صدیق (ﷺ) نه مهی کرد لهگهڵ نوسامه دا لهگهڵ نهوهشدا زۆر مندال بوو، پیغهمبهری خوا (ﷺ) پیش مردنی نالای سوپای دایه دهستی بهلام کردن بواری نه دا رهوانه بکات تا دهروهی مهدينه بهپی، بویه نهبو بهکر بهو کاره پیغهمبهری خوا (ﷺ) ههستا و بهپی رهوانه کرد وهک چاوکردنیک له پیغهمبهری خوا (ﷺ).^۳

ه- ههروهها چاولیکردن و گوپزایهلی پیغهمبهری بو پیغهمبهری خوا لهوهدا دهردهکهویت که پیش دهرجوونی سوپای نیسلام نامۆزگاری کردن چونکه سهرداری مرؤفایهتیش پیش دهرجوونی سوپا نامۆزگاری دهکردن، صدیق (ﷺ) ههر بهمهوه نهوهستا بهلکو زۆربهی نامۆزگاریهکانی له برگی نامۆزگاریهکانی پیغهمبهری خواوه (ﷺ) وهگرتهبوو بو سوپاکان.^۴

^۱ التاریخ الطبری (۴/۴۶).

^۲ الفتح الرباني لترتيب مسند الامام احمد بن حنبل الشيباني (۲۱/۲۱۵).

^۳ بلوغ الاماني (۲۱/۲۱۵).

^۴ قصة بعث ابي بكر جيش اسامة (لا: ۳۵).

نهبو بهكر (ﷺ) هر به وتهكانى نهوهستا بهلكو به كردهوش سەلماندى شوين
 پيغه مبهري خوا دهكهويته بهلكو فرمانى دا به نوسامه كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) چى پي وتووه
 وا بكات و له (قضاعة) وه دهست پي بكات و بدات بهسەر (نابول) دا و كه متهرخه مى نهكات
 له جيبه جى كردنى فرمانهكانى پيغه مبهري خوا (ﷺ) و پي وت: وا بكه، كه پيغه مبهري خوا
 (ﷺ) پي وتوويت.

له ريوايهتيكى تر دا پي وتووه: «برۆ بهو جوړه بكه كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) پي
 وتوويت و پاشان په لاماره كانيشته بهو جوړه بن كه پيغه مبهري خوا پي وتوويت و له
 فهلهستينه وه دهست پي بكه، له ويشه وه بهرو خه لي (موته) و خوايش پاريزه ري نهو شوينا نه
 دهيت كه به جيان دهه ليت».^۱

له ريوايهته كى (ابن الاثير) دا ده ليت: «ناموزگارى نوسامه كى كرد (ﷺ) كه بهو
 شيويه ههنگاو بنيت كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) فرمانى پيداوه».^۲

هاوه لان هه موو ملكه چى فرمانى خه ليفه يان بوون و پي رازى بوون، دهستان گرت به
 فرمانى پيغه مبهري خواوه (ﷺ) به پي توانا هه و لي به جيهينا يان دا و خوايش سهري خستن و
 به دهسته كه وته كان رۆزى دان، ترس و هه بيه ته نهوانى خسته دلي خه لكى و شه ر و خراپه كارى و
 پي لاني دوژمناني لي دوور خستنه وه.^۳

تۆماس ئارنۆلد دهرياره ي ناردنى سوپاي نوسامه ده ليت: «دواى مردنى محمد (ﷺ) نهبو
 بهكر (ﷺ) نهو سوپايه ي خسته ري كه پيغه مبهري (ﷺ) پيشتر به نياز بوو بيخاته ري بو
 كه ناره كانى شام، نه مه سه ره راي نهو نارازيه ي كه هه ندى له موسولمانه كان دهريان ده بري به
 هو ي ئالۆز بوونى وه زعى ولاته عه ره بيه كان لهو كاته دا، نه ياريه كى نه هيشته به وته ي: شتيك
 به ري ده كه م كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) فرمانى پيداوه، نه گه ر بشزانم شير و پلنگ نه م فرين
 هر سوپاي نوسا به ري ده كه م هه روه ك چۆن پيغه مبهري خوا (ﷺ) فرمانى پيداوه»^۴، پاشان

^۱ عهد خلفاء الراشدون للذهبي (لا: ۲۰).

^۲ الكامل في التاريخ (۲/ ۲۳۷).

^۳ قصة بعث ابي بكر جيش اسامة (لا: ۳۶).

^۴ الدعوة الى الاسلام (لا: ۶۳).

دهلئیت: «ئەمە بویە ژمارەیهکی ئەو زنجیرە ھێرشە جوانانە ی کرایە سەر عەرەب لە سوریا و فارس و سەر ووی ئەفریقا، توانیان دەولەتی فارس بچووک بکەن و ئەمپراتۆریەتی پەرمانیشت بپەش بەکن لە جۆنترین ویلایه تەکانی».^۱

لە بەردەم دەقی قورئان یان سونەدا، زۆرینە ی ھاوێلان پێیان وت باش بو ئەو سوپایە ی ئوسامە لە مەدینە گل بەداتەو و پێیان وت: وا عەرەب پشتیان لی ھەلکەردوویت و بە بلاو پێکردنی سوپای ئیسلام ھیچ سوودێک وە دەست ناھێنیت!.^۲

خۆ ئەوانە ھاوێل بوون، وە کە خەلکانی گشتی نەبوون، بەلکو ئەو ھاوێلانە بوون کە بە چاترین خەلک دادەنرێن لەسەر زەویدا لە پاش پیغەمبەرەن (علیهم الصلاە والسلام) لەگەل ئەو شەدا صدیق (ﷺ) ئەھاتە سەر قسەکانیان و بۆی پوون دەکردنەو کە بە گوێکردنی وتە ی پیغەمبەری خوا (ﷺ) لە پێشتر و بەرپزترە.^۳

ئەم راستیە کاتیەک بەدەرکەوت کە پیغەمبەری نازیز (ﷺ) کۆچی دوایی کرد و ھاوێلان زۆریکیان پێیان وا بوو - یەکیەک لەوانە عومەر بوو - کە نەمردوو، ژمارەیهکی کەمیش پێیان وا بوو مردوو، - ئەبو بەکر یەکیەک لەوانە - بەلام ئەبو بەکر دەستی گرت بە دەقەو و بۆی پوون کردنەو کە لەسەر ھەلەن، کەسیک بلئیت: پیغەمبەری خوا (ﷺ) نەمردوو.^۴

(حافظ ابن حجر) لەسەر پای زۆرینە دەربارە ی مردنی پیغەمبەر (ﷺ) دەلئیت:

لەمەو بۆمان دەردەکەوئیت لە مەسەلە ی (اجتھاد) دا وا دەبیئت ژمارەیهکی زۆر کەم دەپێکیئت و ژمارەیهکی زۆریش لەسەر ھەلەن، نابییت پای زۆرینە پەسەند کراو بیئت،^۵ پوختە ی قسە ئەو یە کە لە بەسەرھاتی ناردنی سوپای ئوسامە لە لایەن ئەبو بەکرەو ئەو سوودە وەردەگرین کە مەرج

نیە بۆچوون ئەگەر زۆرینە ی لەگەلدا بیئت مەرج نیە راست بیئت.^۶

^۱ ھەمان سەرچاوە ی پێشوو.

^۲ تاریخ خلیفە بن خیاط (لا: ۱۰).

^۳ قصە بعث ابی بکر جیش اسامە (لا: ۴۴).

^۴ ھەمان سەرچاوە ی پێشوو.

^۵ فتح الباری (۱/۸).

^۶ قصە بعث ابی بکر جیش اسامە (لا: ۴۶).

ئەوئەشى لىي وەرەگىرىن كە موسولمانان ھەر كاتىك ھەقىيان بۆرۆش بويەو ھەردىيان كەچ دەكەن بۆي، كاتىك صديق (ﷺ) بۆي پروون كىرەنەو كە دەر كىرەن سۇپاي ئوسامە فەرمانى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ئوسامەشى كىرەتە فەرماندە، ئىتەر ئەو ئىماندارە پىاواكانە گۆپرايەلى فەرمانى پىغەمبەرى ئازىز بوون.^۱

۴- بانگەواز دەيىت بە كىرەو ەيى، و شۆيىنەواری گونجان لە خزمەتى ئانىنى پىرۆزى

ئىسلامدا:

كاتىك ئەبو بەكر (ﷺ) ھەر سوور بوو لەسەر مانەوئە ئوسامە كۆپى زەيد (ﷺ) مەبەستى ئەو بوو بەردەوام دەست بگىرىت بە پىرەوئە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) و پىرايەكانى جىبەجى بگىرىت، بەوئەشەو ئەوئەستە كە بە ئەمىرى سۇپا ھىشتىيەو بەلكو بە كىرەوئەش ئەوئە سەلمان ئەمەش لە دوو خالدا:

أ- ئەبو بەكر (ﷺ) بە پى سۇپاي ئوسامە پەوانە كىرە و ئوسامەش بە سواری ولاخەكەيەو بوو، لە تەمەنى (۱۸) يان (۲۰) سالان بوو، ئەبو بەكرىش تەمەنى لە سەرۆوى شەستەو بوو، ھەر سوور بوو لەسەر ئەوئە ئەو بە پى پىرات شان بە شانى ئوسامە ئوسامەش بە سواری و كاتىك ئوسامە پىتى وت يان مەن دادەبەزم يان تۆش سوار بە، ئەوئەش بە ھىچ كامىيان پازى نەبوو.

ئەبو بەكر (ﷺ) بەم كارەى ويستى ئەو بەچەسپىنىت لای سۇپاكەى ئوسامە كە پىزى فەرماندەكەيان بگىرنە و دان بە بەپىزىيەكەى دا بنىن، ئەو پرووگىريەشيان لە دلدا دەرکات، وەك ئەوئە بەم پىزىشتەى بە پى و لە شانى ئوسامە سواردا بە ھەموو ئەندامانى سۇپا بلىت: موسولمانەكان پىوانن مەن كە ئەبو بەكرەم و خەلىفەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كەچى ئاوا بە پى لە شانى ئوسامەدا پى دەكەم كە ئەمەش دان نائە بە شايستەى ئەو فەرماندەيەى كە پىغەمبەرى خۆشەويست و سەر كىرەى مەزغان - سەلات و سەلامى پەرورەدگارمى لەسەر بىت - ھەلى بۆاردو، ئىتەر نازانم چۆن ئىو پەخنە لە فەرماندەيەىكەى دەگىرن؟!^۲

^۱ قصة بعث ابي بكر جيش اسامة (لا: ۵۲).

^۲ قصة بعث ابي بكر جيش اسامة (لا: ۶۶).

ب- نه‌بو به‌کر (ﷺ) زۆر حزی ده‌کرد عومەر (رضی‌الله‌عنہ) له مه‌دینه گل بداته‌وه و بۆ به‌رپوه‌بردنی کاروباری ولات وه‌زیری ده‌سته راستی بیټ، به‌لام نه‌یسه‌پاند به‌سەر ئوسامه‌دا به‌لکو داوای یارمه‌تی لێ کرد که عومهری بۆ به‌جی به‌یلت له مه‌دینه نه‌گهر به‌ گونجاوی ده‌زانیت، نا به‌م شیوه‌یه صدیق (رضی‌الله‌عنہ) نمونه‌یه‌کی زیندووی به‌ کرده‌وه نیشانی سوپاکه‌دا تا نه‌وانیش دان به‌ فرمان‌پوهایی و ریزداری ئوسامه‌دا بنین (رضی‌الله‌عنہ)، نه‌مه‌ش بانگه‌شه‌یه‌کی کرده‌وه‌یی به‌ هیزه بۆ گوێراپه‌لێ سهرکرده‌که‌یان .

نهمه‌ی که صدیق کاری بانگه‌وازی له‌گه‌ڵ کرده‌وه‌دا هاومل کرد نا نه‌مه‌شه ئیسلام داوای ده‌کات، خوای (عز وجل) یش زه‌می نه‌و که‌سانه ده‌کات که به‌ خه‌لکی ده‌لێن چاکه‌ بکه‌ن و که‌چی خۆیان له‌ بیر چووه وه‌ک له‌ قورنانه‌دا ده‌فرمویت: ﴿ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ (البقره: ۴۴).

هه‌روه‌ها لهم به‌سهرهاته‌دا شوینه‌واری گه‌وره‌ی لاوانان بۆ ده‌رده‌که‌وێت له‌ خزمه‌تکردنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا، و پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ئوسامه‌ی کوری زه‌ید گه‌نجیکی (۱۸) ساڵ ده‌کاته فرمانده‌ی سوپایه‌ک که بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی به‌هێزترین ده‌سه‌لاتی سهر زه‌وی نه‌و کاته له‌ لای خه‌لکی - نه‌بو به‌کریش (رضی‌الله‌عنہ) - له‌و پۆسته‌دا هێشتیه‌وه له‌گه‌ڵ نه‌و هه‌موو بۆله‌ بۆل و په‌خنه‌گرته‌دا، که‌چی فرمانده‌ی لاو به‌ سهرکه‌وتوویی به‌ ده‌ستکه‌وته‌وه گه‌راپه‌وه بۆ مه‌دینه، نه‌مه‌ش زه‌نگینه‌که بۆ لاوان تا پۆلی خۆیان بزانه له‌ خزمه‌تکردنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا، نه‌گهر به‌ چاوێکی ورد بپرواینه قۆناغی مه‌ککی و مه‌دینه‌ش پۆلی کۆمه‌لێک لاوی خوین گه‌رمان بۆ به‌رچاو ده‌که‌وێت له‌ خزمه‌تکردن به‌ قورنان و سوننه‌ت و به‌رپوه‌بردنی کاروباری ده‌وله‌ت، به‌شداری کردنیان له‌ غه‌زا و گیان فیداکاری له‌ پیناوی خوا و بانگه‌واز بۆ لای به‌رنامه‌ ناوازه‌که‌ی په‌روه‌ردگار^۱.

۶- وینه‌یه‌کی پرشنگذار له‌ په‌وشته‌کانی جیهاد له‌ ئیسلامدا:

^۱ قصة بعث ابي بکر جيش اسامة (لا: ۷۰).

یه کټکی تر له سووده‌کانی ناردنی سویای نوسامه (ﷺ) نه‌وه‌یه که وټنه‌یه‌کی جوان و پرشنګداری جیهادی نیسلا میمان نیشان د‌ده‌ات، نه‌و وټنه‌یه‌ش به جوانی له ناموژګاریه‌کانی صدیق (ﷺ) بو سویاکه‌دا د‌رده‌که‌وټ، کاتیک په‌وانه‌ی کردن، نه‌بو به‌کر (ﷺ) له‌م کاره‌یدا چاوی له س‌ه‌رداری مروّقایه‌تی کرد (ﷺ) که ناموژګاری فرمانده‌ی سویاکانی ده‌کرد پیش د‌ه‌رچوونیان.^۱

له برګه‌کانی نه‌و ناموژګاریانه‌دا مه‌به‌ستی س‌ه‌ره‌کی جه‌نگی نیسلا می د‌رده‌که‌وټ، که بانګه‌واز کردن بو لای نیسلا م و گه‌لانیس ناوا په‌وشت گه‌لیک ببینن خویان پی راناگیریت و موسولمان د‌ه‌بن، به هم‌موو ه‌زیکیانه‌وه ناینی پیروزی نیسلا م ه‌لده‌ب‌ترین له‌وانه:

ا- کاتیک د‌ه‌بینن سویاکه ناپاکی ناکات و سپارده پارټزه، به‌لټنه‌کانی د‌ه‌باته س‌ه‌ر و مالی خ‌ه‌لکی به تالان نابات و به ناهق د‌ه‌ست ناګریت به‌س‌ه‌ر سامانیاندا.

ب- سویایه‌ک که‌س لووت و گوی ناکات به‌لکو کوشتنیشی ه‌ر جوانه ه‌ر وه‌ک لی‌بور د‌نیشی جوانه، به‌زه‌یی به مندا‌لدا د‌ت‌ه‌وه و پ‌ری د‌ه‌گریټ، پ‌ر له پیاوی پ‌ر و به‌سالاچو د‌ه‌گریټ، ناموسی نافره‌تیش د‌ه‌پارټزیت و ناګای لی‌یان د‌ه‌بیټ.

ج- سویایه‌ک سامانی ولاته پ‌رګارکراوه‌کان به ه‌ه‌د‌ه‌ر نادات، به‌لکو دار خورماکان د‌ه‌پارټزیت و نایسوتیتیت، دره‌ختی به‌ردار ناب‌ریت، زه‌ویه‌کشتوکالیه‌کان له‌ناو نابات و کی‌لگه‌کانیان له به‌ین نابات.

د- له کاتیک‌دا سامانی مروّبی د‌ه‌پارټزیت، غ‌ه‌در ناکات، ناپاکی ناکات، د‌زی له د‌ه‌ستکه‌وته‌کانی ش‌ه‌ر ناکات، جه‌سته‌ی کوژراو ناشیوټیتیت، د‌ه‌ستی ناچیت‌ه‌ خوینی مندا‌ل و پ‌ر و به‌سالاچوان و ژنان و سامانی کشتوکالی د‌ه‌پارټزیت، دار خورما له بن ناهیتیت، دره‌ختی به‌ردار ناب‌ریت، له ه‌همان کاتیشدا پارټزګاری له سامانی ناژهل د‌ه‌کات و م‌ه‌ر و بز و مانگا و حوشر س‌ه‌ر ناب‌ریت م‌ه‌ګ‌ر بو خواردن، د‌ه‌ی نایا سویاکانی نه‌م س‌ه‌رده‌مه هیچیک له‌م س‌ه‌روه‌تانه د‌ه‌پارټزین؟ یان نه‌و ولاته‌ی نه‌و له‌ګه‌لی د‌ه‌جه‌نگیت د‌ه‌یکات به یه‌ک پارچه وټرانه و کاولگه؟! بچووک‌ترین نمونه

^۱ ه‌همان س‌ه‌رچاوه‌ی پیشوو.

لهسەر نهوه دهولتهى شيوعيهتى بيباوهر چى نهكرد به نهفغانستان،^۱ نهى بۆسنه چى پى نهكرا له لايهن سربهكانهوه؟ نهى كۆسۆفا؟ نهى كشمير له لايهن هندهكانهوه؟ بهس لهبهر نهوهى موسولمان بوون، نهى فهلهستينيهكان جوولهكه چيان پى ناكات؟! ناي چ جياوازيهكى گهوره هديه له نيوان پښموونى خوايى و گومرايى بيباوهران!.

ه- سوپايهكه ريز له بېروباوهرهكان و نايهكانى پيشوو دهگریت و پاريزگارى لهوانه دهكات كه بۆ خوا پهروستى چوونهته گۆشهيهك، به هيچ شيويهك دهست دريژيان بۆ ناكات.... نهمهش بانگهشهيهكه به كردهوه بۆ لىبووردهيى و دادپهروهري ئىسلام، بهلام نهوانه خراپهكارى لهسەر زهويدا بلاودهكهنهوه و لهگهڵ راستيدا دهجنگن نهوانه پاداشتى رهوايان كوشتنيانه تا بينه پەند بۆ كهسانى تريش.^۲

نهو وشانهى له وهسيهت نامهكهى صديقدا هاتبوو، تهنها وشهيهك نه بوو پيشكهش بكریت و بهس، بهلكو موسولمانهكان خالّ به خالّ جيبهجييان كرد له سهردهمى نهودا و له سهردهمهكانى دواى نهویش،^۳

به يارمهتى خوا له جهنگه رزگاربخوازهكانيدا به دريژى باسى لىوه دهكهين.

۶- كاريگهري سوپاي ئوسامه لهسەر پاراستنى ههيهيهتى دهولتهى ئىسلامى:

سوپاي ئوسامه (ﷺ) به سهركهوتووبى و دهستكهوتى باشهوه گهرايهوه مهدينهى پايتهخت، پاش نهوهى زيرهى به رۆمهكان كرد تمنانته هيرقل كاتيىك له شارى (حمص) بوو ههموو كهسايهتیه گاوری و پامياريهكانى كۆ كردهوه و پيى وتن نا نهمه بوو من كاتى خۆى ئيوهم لى ناگادار كرد بهلام ئيوه گويتان بۆ نهگرتم، عهروپ له دوورى مانگيىك رينگهوه ديت و دهوات به سهرتاندا!، پاشان بۆشى ههلدیت و كهسيش هيچ نالیت، يهنافى براى پيى وت: لهو ناوچانهدا سهرباز جيگير بکه تا ناگايان له بهلقان بپت، نهویش سهربازى زۆرى نارد و له

^۱ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۶۹).

^۲ ههمان سهراچاوهى پيشوو

^۳ قصة عث ابي بكر جيش اسامة (لا: ۸۱).

هاورپیکانی ، خویشی کرد به سهرکرده‌یان و له‌وی مانه‌وه تا له سهرده‌می نه‌بو به‌کر و عومهردا نوینه‌ریان هات بۆ شام.^۱

پاشان هه‌موو پۆمه‌کان به سهرسامیه‌وه ده‌یان وت: سهرگه‌وره‌یان ده‌مریت که‌چی له هه‌رشکردنی خو‌یان بۆ سهرمان ناکه‌ون!^۲ هۆزه عه‌ره‌به‌کانیش دلیان که‌وته له‌رزه له ترساندا که هه‌یز و په‌یزی ده‌وله‌تیاان بیهی.^۳

هه‌ر که سوپای ئیسلام به سهرکردایه‌تی ئوسامه (ﷺ) به سهرکه‌وتووپی گه‌یشه‌وه شاری مه‌دینه ، نه‌بو به‌کر که له‌گه‌ڵ گه‌وره‌پیاوانی کۆچه‌ریان و پشتیواناندا گه‌یشتن پیتی به خو‌شی و هه‌له‌له‌وه، دانیشتیوانی مه‌دینه‌یش به شادومانی و خو‌شی و سهر سوورپانه‌وه په‌شوازیان لی کرد، ئوسامه گه‌یشه‌ مه‌دینه و چوو بۆ مزگه‌وته‌که‌ی په‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دوو ر‌کات نو‌یۆی سوپاسگوزاری بۆ خوا کرد، له‌سهر نه‌و به‌خششه‌ی پ‌ژاندی به‌سهر نه‌و و موسولماناندا.

ئه‌م غه‌زایه کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌سهر ژیاانی موسولمانه‌کان و له‌سهر ژیاانی هۆزه عه‌ره‌به‌کان، نه‌وانه‌ی به نیازی شۆرش بوون دژی ده‌وله‌تی ئیسلامی، هه‌روه‌ها کاریگه‌ری له‌سهر ژیاانی پۆمه‌کان هه‌بوو که ده‌وله‌ته‌که‌یان هاوسنوور بوو له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی ئیسلام.^۴

ئه‌وه‌ی ئه‌م سوپایه کردی به پۆم و هۆزه عه‌ره‌به‌کان له‌لایه‌نی جه‌نگی ده‌روونه‌وه و له‌لایه‌ن سه‌رباز و چه‌ك و ته‌قه‌مه‌نیه‌وه نه‌یکرد، نه‌و هه‌لگه‌راوانه‌ی به‌نیاز بوون بده‌ن به‌سهرمه‌دینه‌دا کۆلیاندا و بلاوه‌ی به هه‌موو نه‌وانه کرد له دژی ئیسلام کۆسو بوونه‌وه، موسولمانه‌کان هودنه‌یان به‌ست له‌گه‌ڵ نه‌وانه‌دا که به‌نیاز بوون له دژیان هه‌لگه‌رپه‌نه‌وه، نه‌و ترس و له‌رزهی برده‌ی ناو دله‌کان هه‌رگیز به‌پیاوان و چه‌کی زۆر نه‌ده‌کرا.^۵

^۱ المغازي (۱۱۲۴/۳)، طبقات ان سعيد (۱۹۲/۲).

^۲ تهذيب ابن عساكر (۱۲۵/۱) تاريخ ابن عساكر (۴۳۹/۱).

^۳ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۷۰).

^۵ عبقرية الصديق للعقاد (لا: ۱۰۹).

به‌پراستی ناردنی نهم سوپایه بوو به نیعمهت بوّ موسلمانان، چونکه به‌ره‌ی باکوور که به‌ره‌ی هه‌لگه‌پراوه‌کان بوون، بوو به‌لاوازترین به‌ره‌کانی جه‌نگ، له شویته‌واری نهمه به‌ره‌ی جه‌نگی هه‌لگه‌پراوه‌کان. له کاتی پژگار کردندا زوړ له به‌ره‌ی جه‌نگی دوژمنان له عیراق ناسانتر بوو له‌لای سوپای نیسلام، هه‌موو نهمانه له‌لای چاره‌سهردوژان - به‌لگه‌یه‌کی پروون و ناشکران که نه‌بویه‌کری صدیق (ﷺ) له کاتی کی‌شه و نا‌ره‌حه‌تیه‌کاندا له هه‌مووان بی‌ری تی‌ژتر و تی‌گه‌یشتنی قول‌تر بووه.^۱

جی باسی دووهم

جیهاد و تی‌کوژشانی نه‌بویه‌کر له دژی هه‌لگه‌پراوه‌کان

یه‌که‌م: پیناسه‌ی (هه‌لگه‌پراوه) و هه‌ندی‌ ثابته که موسلمان له ترسناکی (هه‌لگه‌پراوه‌-ناگادار ده‌کاته‌وه):

۱- پیناسه‌ی هه‌لگه‌پراوه‌ (الردة):

نه‌وه‌وی پیناسه‌ی هه‌لگه‌پراوه‌ ده‌کات ده‌لئیت: دا‌پران له نیسلام له نیه‌تدا یان به کوفر کردن یان کرده‌ویه‌کی کوفر، ئیتر با به گالته بی‌لئ یان له‌سهر که‌شیدا یان باوه‌ری وابی، ههر که‌س گومانی له بوونی خوا یان پی‌غه‌مبه‌ران یان پی‌غه‌مبه‌ریک به درو بخاته‌وه یان حه‌رامیک که لای هه‌مووان به کوی ده‌نگ حه‌رامه نه‌و به حه‌لالی بزانیته وهک (داوین پیسی) و به پی‌چه‌وانه‌شه‌وه، یان به‌شیک بلین پی‌ویست ناکات و(واجب) نی یه له کاتی‌کدا له‌لای هه‌موو زانایان (واجب) بیته یان به پی‌چه‌وانه‌نه‌شه‌وه، یان نیازی کردیته به‌بی باوه‌ری یان بی‌روباوه‌ری پارا بوو، نه‌وه کافر و بی باوه‌ری بووه.^۲


به‌لام (ابن حزم الظاهري) به‌م جوړه پیناسه‌ی ده‌کات: ههر که‌سیک خه‌لکی هه‌موو له موسولمانیه‌ته‌که‌ی دلتیا بن و بی‌جگه نیسلام به هیچ به‌رنامه‌یه‌ک پازی نه‌بیته و له ناکایه‌کدا بو‌یان ده‌رکه‌وت وازی له نیسلام هی‌تاوه بووه به گا‌ور و جووله‌که یان ههر ئایی‌نیکی تر یان ههر بوته بی‌ ئاین.^۳

^۱ حركة الردة، د. علي الختوم (لا: ۱۶۸).

^۲ محمد الزهري شرح على متن المنهاج لشرف الدين النووي (لا: ۵۱۹).

^۳ المحلى (۱۸۸/۱۱).

(ابن علیہی ماکلی) له پیناسه کیدا ده لیت: موسولمان بیباوه پ بیتیته به وتهیه کی پاستهوخوی پیچ و پهنا، یان وشهیهک تنها بیباوه پری بگهیه نیت، یان کرده وهیهک نهو مانایه بدات به دهسته وه.^۱

(عثمان الحنبلي) یش وا پیناسه ده کات: له وشه ی گه پانه وه بۆ دواوه وه رگراوه وهک خوی گه وه ده فرموویت: (وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ)  واتا: پشتا و پشت مه گه پینه وه، واتا له ئیسلام، به لام له شهر عدا نه مه یه: هر

که سیک هر شتیک بکات که پاش موسولمانیه تی به رهو بیباوه پری بیبات.^۲ مانای وایه هر که سیک مله جه ری له شتیکدا بکات که له ئیسلامدا زور پوون و ناشکرا بیت وهک نویتو، پوژوو، زه کات، پیغه مبه رایه تی و دوستایه تی باوه پداران یان قسه یهک، یان کرده وهیهک بنوینیت که بیجگه له بیباوه پری هیچ پاساوکی تری نه بیت.^۳

۲- هندیک نایه تی قورئان که ناماژه بۆ هه لگه پراوه کان ده کات:

خوی گه وه له قورئانی پوژزدا هندی دهسته واژه ی به کار هیئاوه که ناماژه یه بۆ پیسی و دهرده تاکی هه لگه پراوه کان له ئایینه کی، له وانه گه پانه وه ی بۆ دواوه یان پشتا و پشت یان وه رگه پانی زهره رمه ند، سپینه وه ی دهم و چاو، گه پانه وه ی هه ردوو ده ست بۆ ناو دهم، گومان کردن و پارایی و پروو رهش بوون.

خوی گه وه ده فرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ﴾ (ال عمران: ۱۴۹).

^۱ احکام المرتد للسامرائی (لا: ۱۸).

^۲ هه مان سه رچاوه (لا: ۴۴).

^۳ حركة الردة: د. علی العتوم (لا: ۱۸)، نه م کتیبه گرنگترین سه رچاوه یه له مه سه له ی هه لگه پانه وه دا.

^۴ هه مان سه رچاوه، (لا: ۱۸۰).

واتا: ئەى بڕواداران ئەگەر بە قسەى بىباوەڕان بکەن لە ڕىگا لاتان دەدەن و خەسارومەندتان دەکەن.

هەروەها دەفەرموویت: ﴿يَتَّيِبُهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ءَامِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ ۚ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ۝﴾ (النساء: ٤٧)، واتا: ئەى گاور و جوولەكە بڕوا بهێنن بەو كەتیبەى ناردوو مانەته خوار، كە باوەرى بە كەتیبەكانى ئێوه هەيه، پێش ئەوهى هەندىك دەم و چاو لەناو بەرىن يان هەلىان گێڕىنەوه بۆ دواوه يان نەفرەتيان لى بکەين هەروەك چۆن پێشتر نەفرەتمان لە دەستەى پۆژى شەممە كرد، با بزانن خوا كارى خۆى جێبەجێ دەكات.

لە تەفسىرى (ابن كئير) دا هاتووه دەلىت: (طمس) واتا كۆپىيان دەكەين، (ونردھا على ادبارھا)، واتا: چاويان دەبەينه پشەتى سەريان، ئەمەش ئەوپەرى تۆلە و سزايە بۆيان، ئەمەش نمونەىەكى جوانە خواى گەوره دەبەيتىتەوه كە ئەوانە لە راستى لاينا دا و گەراندىەوه سەر ناپەوايى، لە بەرچاوپۆشنىەوه بردنىەوه بەرهو گومرايى، هەر ڕا دەكەن و پاشە و پاش بۆ دواوه تى ئەتەقێن.

خواى گەوره دەفەرموویت: ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۝﴾ (ال عمران: ١٠٦).

واتا: پۆژى قىامەت كۆمەلى پووسپى و كۆمەلى پوورەش دەبن، ئەوانەى پوويان ڕەش دەبێت، پێيان دەلىن: ئەوه پاش باوەرەينان كافر بوونەوه دە بخۆن سزای سەخت لەبەر ئەو بىباوەرەيتان.

^١ تەفسىر ابن كئير (٥٠٧/١-٥٠٨)، صبغة حلبى.

(قرطبي) كۆمەللىك رازى لەسەر ئەو ئايەتە ھىناوە لەوانە راي (قەتادە) كە فەرموودەيەكى ئەبو ھورەيرە دەگىرىتتەو، دەلىت: ئەو فەرموودەيە بەلگەيە لەسەر ئەو كە ئەو ئايەتە پىشوو باسى ھەلگەراوەكان دەكات، كە پىغەمبەرى خوا دەفەرموويت: «يرد على الحوض يوم القيامة، رهط من أصحابي فيجلون عن الحوض فاقول: يا رب أصحابي، فيقول: انك لا علم لك بما حدثوا بعدك، أنهم إرتدوا على أدبارهم القهقري»^۱.

واتا: لە رۆژى دوايدا كۆمەللىك لە ھاوەلانىم دەيانەويت بىنە سەر ھەوزى كەوسەر بەلام نايەلن منىش دەلئىم: خاى گەورە ئەوانە ھاوەلى منن، ئەويش دەلئىت: تۆ نازانیت دواى تۆ چيان کردوو و چيان داھىناو و ئەوانە پشتاوپشت بۆ دواو گەرانەو.

لە پىوايەتتىكى تردا لە (ابن عباس) ھە دەلئىت: پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دەفەرموويت «يجاء برجال من أمتي فيؤخذ بهم ذات اليمين، فاقول: أصحابي، فيقال: إنك لا تدري ما أحدثوا بعدك، فاقول: كما قال العبد الصالح: [وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ^۲ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾] (المائدة: ۱۱۷).

واتا: لە دوا رۆژدا پىوايەتتىكى ئومەتم دىن بۆ سەر ھەوز بەلام بەم لاو لادا پوايان دەنن منىش دەلئىم: ھاوەلى منن، دەلئىن: تۆ نازانیت دواى تۆ چيان داھىناو، منىش دەلئىم: ھەر وەك چۆن بەندەى پىواو چاكي خوا بە قەومەكەى وت: «ئەى خوايە گيان من تا لە ناويانا بووم بەر پىسارم، كاتىك منت مراند ئىتر خۆت چاودىر بووى بە سەريانەو»، دەلئىن: «إنهم لم يزلوا مرتدين على أعقابهم منذ فارقتهم»^۲.

واتا: ئەوانە لەو كە تۆ لە ناوياندا نەمايىت پاشگەز بوونەتەو لە ئايىن.

دووھم: ھۆيەكانى پاشگەزبوونەو و جۆرەكانى:

ئەو پاشگەزبوونەوھەي كە ھۆزە عەربەكان پاش وەفاتى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كەرديان كۆمەللىك ھۆكارى ھەبوو: لەوانە: ئەبلىق بوون بە مردنى پىغەمبەرى خوا (ﷺ)، ئايىن

^۱ تفسير القرطبي (۱۶۶/۴).

^۲ الخصائص الكبرى للسيوطي (۴۵۶/۲).

لاوازی و تینه‌گیشتن له ده‌قه‌کان، بیرکردنه‌وه له‌سه‌رده‌می نه‌فامی و وازه‌یتان له په‌وشته به‌د خوه‌کان و له یاسا ده‌رچوون، هه‌ستان دژی ده‌سه‌لات په‌وایی شهرع، په‌گه‌ز په‌رستی پی‌ت‌شو، یان ده‌سکه‌وتنی مولک، کاسبی کردن له‌سهر حیسابی ناین و پاره خۆش ویست، هه‌سوودی و نیره‌یی، کاریگه‌ری بی‌گانه وه‌ک پۆلی جووله‌که و ناگر په‌رسته‌کان،^۱ له‌سهر هه‌موو ئەم هۆکارانه ده‌دوین (انشاء الله تعالی). به‌لام جوهره‌کانی: هه‌بوو به‌یه‌ک جار و به‌ته‌واوی وازی له‌نیسلام هیتا و گه‌رایه‌وه سهر بت په‌رستی، هه‌ندیکی تریان بانگه‌شه‌ی پی‌ت‌مه‌برایه‌تی خۆی ده‌کرد، هه‌ندیکیان بانگه‌شه‌ی وازه‌یتان له‌نوێ و هه‌ندیکی تریان له‌سهر نیسلام و نوێ‌ه‌کانیان به‌رده‌وام بوون به‌لام زه‌کاتیان نه‌ده‌دا، هه‌ندی شاکامیان ده‌بری به‌پی‌ت‌مه‌بری خوا (ﷺ) و گه‌رايه‌وه سهر په‌وشتی سه‌رده‌می نه‌فامی و هه‌ندیکیشیان واقیان و پمابوو، پاراپوو سه‌یری ده‌کرد بزانی‌ت مه‌سه‌له‌که به‌ره‌و کوێ ده‌روات، هه‌موو ئەمانه زانایانی فیه‌ و می‌ژووناس پرونیان کردۆته‌وه.

(الخطابی) ده‌لیت: هه‌لگه‌راوه‌کان دوو جوړن: جوړیکیان له‌ناین هه‌لگه‌رايه‌وه و له ئومه‌ت چوونه ده‌ره‌وه و بی‌باوه‌ر بوونه‌وه، ئەمه‌ش دوو ده‌سته‌ن:

ده‌سته‌ی یه‌که‌م: تا‌مه‌که‌ی موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن له‌به‌نی هه‌نیفه و که‌سانی تریش که باوه‌ریان پی‌کردبوو له‌بانگه‌شه‌ی پی‌ت‌مه‌برایه‌تیه‌که‌ی، وه تا‌قمی ئەسه‌ودی عه‌نسی و ئەوانه‌شی به‌ده‌میه‌وه هاتبوون له‌خه‌لکی یه‌مه‌ن و که‌سانی تریش، ئەم ده‌سته‌یه به‌گشتی باوه‌ریان به‌پی‌ت‌مه‌برایه‌تی عه‌م (ﷺ) نه‌مابوو به‌لکو خۆیانیان به‌پی‌ت‌مه‌بر ده‌زانی.

ده‌سته‌ی دووه‌م: له‌ناین پاشگه‌ز بوونه‌وه و شه‌ریان په‌ت ده‌کرده‌وه و وازیان له‌نوێ و پۆژ و زه‌کات هیتا و گه‌رايه‌وه سهر پیره‌وی نه‌فامی نه‌وسایان.

جوړی دووه‌م: جیاوازیان ده‌کرد له‌نیوان نوێ و زه‌کاتدا و به‌نوێ‌کردن پازی بوون به‌لام مله‌جه‌ری زه‌کاتیان ده‌کرد که‌فه‌رز بی‌ت و ده‌بی‌ت بدری‌ت به‌خه‌لیفه.^۲ له‌ناو ئەو زه‌کات

^۱ حركة الردة، على العتوم (لا: ۱۱۰-۱۳۷).

^۲ شرح صحيح المسلم للنووي (۲۰۲/۱).

نەدەراندەدا ھەبوو خۆی زەکاتی دەدا بەلام بەرگری لە خەلکی نەدەکرد کە بیدەن، بەلام سەرۆکەکانیان دەستیان گرت بە سەریاندا و بەرگریان لێ کردن.^۱

لەم دابەشکردنی جۆرەکانی ھەلگەرانەویدا نزیکە لەو جۆرانەی قازی (عیاض) ناوی بردوون کە لای ئەو سی جۆرن:

۱- کۆمەڵی گەرانەو بەت پەرستی.

۲- کۆمەڵیک شوین موسەیلەمە و ئەسوەدی عەنسی کەوتن، کە پاگەندە ییغەمبەرایەتیان دەکرد.

۳- کۆمەڵیک لەسەر موسولمانەتی مانەو بەلام دەیان وت زەکات پێویست (فرض) نیە و بەو تەئویلیان دەکرد کە گوايە زەکات تاییبەت بوو بە سەردەمی ییغەمبەرەو (ﷺ).^۲

د. عبدالرحمن صالح محمود ھەلگەراوەکان دەکات بە چوار بەشەو:

۱- کۆمەڵیک گەرانەو سەر بت پەرستی.

۲- کۆمەڵیک شوین ییغەمبەرائی درۆزن کەوتن موسەیلەمە و ئەسوەد عەنسی.

۳- کۆمەڵیک باوەریان بە پێویستی دانی زەکات نەمابوو.

کۆمەڵیک باوەریان پێی ماوو بەلام دەیان وت نایدەین بە ئەبو بەکر.^۳

سییەم: پاشگەز بوونەو لە دوا ساتەکانی سەردەمی ییغەمبەرایەتیدا:

ئەم لە ئیسلام پاشگەز بوونەویە لە سائی نۆیەمی کۆچیەو دەستی پێکرد کە بە سائی شانەکان ناسرابوو، ئەو سائە بوو کە کەنداوی عەرەبی بە گشتی ھاتن و ملکەچی و موسولمان بوونی خۆیان دەربری لە پێگەی سەرۆکەکانیانەو کە لە ھەموو لایەکەو دەھاتن بۆ مەدینە.

^۱ ھەمان سەرچاوە (۱-۲-۳).

^۲ فتح الباري (۲۷۶/۱۲).

^۳ الحکم بغیر ما أنزل الله، د. عبدالرحمن صالح المحمود (۲۳۹).

بزاڤى پاشگەز بوونەو بە شىتوھىەكى ناشکرا دەرئەكەوتبوو، تا کۆتايى سالى دىھىمى
 کۆچى کە سالى ھەجى مائناوایى دىھاکات لە پىتغەمبەرى خواوہ دوا ھەجى کرد و تىايدا نیش و
 نازار ھات بۆ پىتغەمبەر و پىیشى کۆچى دواى کرد و بەو بۆنەىوہ چاوپۆشى لە خەلکى دىھکرد.
 وردە وردە ژىلەمۆى ژىر خۆلەمىشەکان گەشە دىھبون، ئەژدەھا کەم کەم لە
 کونەکانیانەوہ سەریان دەرەھىنا و ئەوانەى دلّ نەخۆش بوون وىرايان لە سنوورى شەرع دەرېجن،
 ئەسوەدى عەنسى لە يەمەن و موسەیلەمەى درۆزن لە يەمامە و (طليحة الاسدي) لە ناو
 ھۆزەکەى خۆيدا ئەم کارەيان ناشکرا کرد.^۱

لەبەر ئەوہى ترسناک ترين ھەلگەراوہکان — موسەیلەمەى درۆزن و ئەسوەدى عەنسى
 بوو، کە سوور بوون لەسەر بەردەوام بوون لەسەر پىرەوى خۆيان و بەبى ئەوہى بىر لە ئاکامەکانى
 بکەنەوہ، و ھىزى گەورە و توانای مادى زۆريان لەبەر دەستدا بوو.

خوای گەورە دلّى پىتغەمبەرەکەى و ئەویش دلّى ئومەتەکەى خۆش کرد و جارېکیان
 لەسەر بلند گۆکەى خۆى وتارى دىھدا و دىھفەرموو: «أيتها الناس، اني قد رأيت ليلة القدر، ثم
 أنسيتها، ورأيت في ذراعي سوارين من ذهب فكرهتهما، فنفختهما فطارا، فاولتهما
 الكذابين: صاحب اليمين وصاحب اليمامة».^۲

واتا: ئەى خەلکىنە، مەن لە خەومدا شەوى بە قەدرم (قدر) پى نیشان درا، بەلام بىرم
 براىوہ و لە قۆلدا دوو بازن ھەبوون، ئالتون بوون، زۆرم پى ناخۆش بوون، فووم لى کردن،
 چوون بە ھەوادا، بەوہ خەو پەرژىنى دىھکەم: کە دوو درۆزنەکەن، ئەوہى يەمەن و ئەوہى يەمامە.
 زانايان خەو پەرژىنەکەيان بەم جۆرە لىک داوہتەوہ و دىھلین: بە فوو واتا بە خۆى لە
 ناويان نابات و ناوانيان بە ئالتون واتا درۆزن و چاو خەلەتین بە بە باق و بريق، بازنى قۆل واتا
 سەر گەورەن چونکە پادشايان بازيان لە قۆل کردووە و بە قۆلەوہ بوو واتا ماوہىەک
 موسولمانان بەو ھۆیوہ نىگەرەن و شپىزە دىھن وەك چۆن باز و بەند ناخۆشە بۆ بال.^۳

^۱ حركة الردة (لا: ٦٥).

^۲ البخاري (ژمارە: ٣٦٢١).

^۳ حركة الردة (لا: ٦٦).

د. غلی العتوم ناوا خەو پەرژینی کردوو و دەلیت:.... بە فوو چوون بە ئاسمانا
مانای لاوازی فرت و فیلان دەگەینیت، چونکە کەفی سەر دەریا هەرچەندە زۆر بێت هەر
داده مرکیتەوه مادام ئەم فرت و فیلە سەرچاوەکە ی شەیتان بێت و کا و بایە و لە ناو دەچیت،
کە بە کەمترین هیژشی موحاهیدانی پێناوی خوا ئەتوێتەوه و نامینیت، بە ئالتون ناوی بردن
بەلگەیه لەسەر ئەوهی بۆ بە دەستەینانی دنیا ئەوهیان کرد چونکە ئالتون سونبولی هیچ و
پووچی دنیایە کە خەلکی بە دوایدا هەڵپەیان دیت، بە بازن ناوی بردوون کە ئەوه دەگەینیت
دەیانەوێت دەورە موسوڵمانان بدەن و لە ناویان بەرن هەروەک چۆن بازن دەوری قۆل دەدات.^۱

چوارەم: هەلوێستی ئەبو بەکر (ؓ) لە پاشگەزبووان:

هەر کە پاشگەز بوونەوه کەوتە ناوهوه، ئەبو بەکر (ؓ) هەستایە سەرپێ و وتاریکی
بۆ خەلکە کە دا و سوپاس و ستایشی خۆی کرد و وتی: سوپاس بۆ ئەو خودایە ی رێنموونی کرد
و بە تەواوەتی، بەخشی تا دەولەمەند بوون و خۆی گەوره کاتیک محمدی (ؐ) نارد، زانیاری
پرش و بلاو بوو، ئیسلام نامۆ و دەرکراو بوو، پەتی باریک بوو، جلی شێ بوو، دۆستەکانی لێ ون
دەبوو، خوا لە جوولە کە و گاور زویر بوو توشی خێریان ناکات لەبەر چاکیان، خراپەشیان لێ لا
نادات لەبەر خراپی خۆیان، گۆرانیا خستە ناو کتیبە کەیان، شتانیکیان تیکەڵ کرد کەتیای
نەبوو، عەرەبەکان ژیا نیا ئاسایشە و ئیتەر وا دەزانن خوا دەیانپارێزێت، نەپەرستن و هاواری تی
نەکەن، ژیا نیا لێ تیک دەدات، ئایینی راستیان لێ ون دەکات لە ناو رەقانی زهویدا لەگەڵ
بوونی هەوردا.

خۆی گەوره بە رەحمی خۆی دوا بێن پێغەمبەری لە ناویاندا هەلخست و کردنی بە
گەلیکی مامناوەند، بە شوێنکەوتووانی سەری خست بەسەر کەسانی تردا، تا گیانی
پێغەمبەرە کە ی کیشا و دوا ی ئەوه هەندیکیان شەیتان سواری سەریان بوو پاش ئەوه ی لێی
دابه زبوو، دەستی گرتن و هەلی لە ناو بردنیانی دەست کەوت.

^۱ حركة الردة (لا: ٦٦).

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَلَا يَنْتَهِى أَوْ قُتِلَ
 أَنْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ
 الشَّاكِرِينَ﴾ (ال عمران: ۱۴۴)، وانا: محمد تنها پیغمبر دیگری خوابه و وه کو
 پیغمبر انی پیشووی خوی وایه و نه گهر بریت یان بکوژریت پشتاوپشت هه لگه پینه وه، هه
 که سیک هه لگه پینه وه خوا هیچ زیان ناکات و پاداشتی سوپاس گوزارانش ده داته وه.
 نهم عه ره به ده شته کیانه ی چوار ده ورتان مه پ و بز و حوشتی خویام لی قه ده غه
 ده که ن، هیچ کاتیک ناوا ده ست قوچا و نه بوون، نیوه ش هیچ رۆژیک هینده ی نه مپۆ به هیژ نه بوون
 بو هیژش بردن به به ره که تی پیغمبره که تان که ده داته ده ست نه و خوابه ی له گومپراییه وه
 به ره و پینمونی و له هه ژاریه وه به ره و ده وه مهن دی بردی: ﴿وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ
 النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءَايَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ (ال عمران:
 ۱۰۳).

وانا: نیوه له که ناری ناگردا بوون و خوا پرکاری کردن لی...

سویند به خوا واز ناهینم له جهنگ و جهاد له پیناوی خوادا تا خوی گه وره
 په یانه کانی دینیتته دی، کیش ده کوژریت با بکوژریت و ده بیته خاوه نی به هه شت، خوی
 گه وره ش جینشین و به ره کانی خوی له سهر زهوی ده هیلیته وه و فرمانی خوایش راسته، په یان
 شکینی تیا نیه، ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ
 فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي
 ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا
 وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (النور: ۵۵).

واتا: خوای گه‌وره په‌یانی داوه به‌و باوه‌دارانه‌ی کرده‌وی چاکه ده‌کن که فرمان‌په‌وایی زه‌ویان ده‌داته ده‌ست و نه‌و ناینه‌ی که پی‌ی رازی بووه بۆیان جی‌گیر ده‌کات و ده‌یانکاته خاوه‌نی زه‌وی هه‌روه‌ک چۆن بۆ پی‌ش نه‌وانی‌شی کردووه و ترس و دلّه پاوکییان ده‌گۆریت بۆ دل‌نیایی، نه‌م په‌رستن و هاوه‌لم بۆ په‌یدا ناکه‌ن و نه‌وه‌ی پاش نه‌وه بی‌باوه‌ر بی‌ته‌وه نه‌وانه له سنوور ده‌رچوانن.

هه‌ندی له هاوه‌لان.. که عومهریش یه‌کینک بوو له‌وانه — پی‌شنیاریان کرد بۆ خه‌لیفه که واز له‌وانه به‌ی‌نیت که زه‌کات ناده‌ن تا بلوهر ده‌چه‌سپیت‌هوه له دل‌یاندا پاشان ده‌یده‌ن به‌لام نه‌و قبولی نه‌کرد.^۱

له نه‌بو هوره‌یره‌وه ده‌گیرنه‌وه که ده‌لێت: کاتیک پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کۆچی دوا‌یی کرد و نه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) بوو به خه‌لیفه و عه‌ره‌بیش نه‌وه‌ی کافر بوویه‌وه کافر بوویه‌وه و عومهری کوری خه‌تتاب (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) به نه‌بو به‌کری وت: چۆن جه‌نگ له‌گه‌ل خه‌لکیدا ده‌که‌یت؟ نه‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌یفه‌رموه: «امرت ان اقاتل الناس حتی یشهد ان لا اله الا الله، فمن قالها عصم مني ماله ونفسه الا بحقه وحسابه على الله»، واتا فرمانم پی دراوه له‌گه‌ل خه‌لکی به‌جه‌نگ تا شایه‌تی ده‌ده‌ن هیچ خوایه‌ک نه‌یه جگه له (الله) و نه‌گه‌ر وتیان ئیتر خوین و مالیان له‌سه‌رم قه‌ده‌غه ده‌بی‌ت مه‌گه‌ر به هه‌قی خۆی و لی‌پرسینه‌وه‌شی له‌سه‌ر خوایه.

نه‌بو به‌کر (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) وتی: سویند به خوا ده‌جه‌نگ له‌گه‌ل نه‌وانه‌دا جیاوازی ده‌که‌ن له نیوان نوێژ و زه‌کاتدا، زه‌کات مافی‌کی سامانه‌که‌یانه، سویند به خوا نه‌گه‌ر بزنه می‌یه‌کم نه‌ده‌نی که کاتی خۆی به پی‌غه‌مبه‌ری خوایان (ﷺ) داوه له‌گه‌ل‌یاندا ده‌جه‌نگم.

له ریوایه‌تیکی تردا: سویند به خوا ر‌شویه‌کی خوش‌ترم لی بگه‌رنه‌وه که کاتی خۆی داویانه به پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌جه‌نگم له‌گه‌ل‌یان.

عومهر وتی: سویند به خوا نه‌وه خوای گه‌وره خه‌ستویه‌تیه دل‌ی نه‌بو به‌که‌روه و هه‌ر نه‌مه‌ش ر‌استه.^۲

^۱ البداية والنهاية (۳۱۵/۶).

^۲ البخاري (ژماره: ۶۹۲۴). مسلم ژماره: ۲. البداية والنهاية (۳۱۵/۶).

پاش ئەو ھەموو عومەر (ﷺ) دەبیوت: سویند بە خوا باوەری ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) بەرامبەر باوەری ھەموو ئومەتە لە مەسەلە ی جەنگانی دژی ھەلگەراوەکان.^۱

نا بەم شێوەیە ئەبو بەکر لە گفت و گۆکیدا ھەندێ مەسەلە ی فێھێ گرنکی بۆ عومەر پۆشن کردەو، کە ئەو پە ی پێ ئەدەبرد، ئەویش ئەو بوو کە ئەو پستە ی لە فرمودە کە ی پیغەمبەر (ﷺ) ھاتوو و عومەر بە بەلگە ی نەجەنگان دەھینیتەو بەلگە ی جەنگانە دژی زەکات نەدەران ئیتەر با شایەتانیشی ھینابیت، پستە کەشی ئەمە یە: «فَاذا قَالُوا عَصَمُوا مِنِّي دَمَانَهُمْ وَأَمْوَالَهُمُ الْآبِقَهَا».^۲

واتا: ئەگەر شایەتانیان ھینا مال و گیانیان ھەرام دەبیت مەگەر بە ھەقی خۆ ی. ھەر واش بوو، جەنگانی ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) دژی ھەلگەراوەکان پایەکی زۆر گرنک بوو، ئەو پایەش بۆ ئەو ساتە وەختە لە بەرژەو ھەندی ئیسلام و موسولمانان بوو، چ ساتە وەختێک لەوە گرنگترە کە پرووہ پرووی تیاچوون و تیک شکان و شکست و گەراوە بوو سەردەمی نەفامی ببیتەو.

ئەگەر خوا و ئەم بربارە یە کلاکەرەو یە ی ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) نەبایە ئەوا میژوو پێرە ی دەگۆرا و کاتژمێر بۆ دواو دەگەرا یەو و جاریکی تر نەفامی سەر زەوی گەندەل دەکردەو.^۳ بەراستی تێگە یشتنی وردی دەرکەوت دەربارە ی ئیسلام و زۆری غیرەتی بۆ ئەم ئایینە و مانەو ی لە سەرچاوە پرووہ کە ی سەردەمی پیغەمبەرە کە ی لەو وشەیدا بەدی دەرکیت کە لە دلیدا کۆ بوو یەو و لەسەر زمانی دەر ی پری، ئەو ھەش وشە یە کە خۆ ی دەدات لە وتاریکی درێژ و کتیبیکی گشتگیر و پری، ئەو ھەش ئەو دوو وتە یە ی بوو کاتیک فرمودی کە ھەموو ھۆزە عەرەبەکان دەیان وت ئیتەر زەکات نادەین بە (بیت المال) یان ھەر دەریان نەدەکرد یان ھەر باوەریان پێی نەما بوو: «قَدْ انْقَطَعَ الْوَحْيُ وَتَمَّ الدِّينُ، اِنْقَصَ وَاَنَا حَيٌّ».^۴

^۱ حروب الردة، محمد احمد باشمیل (لا: ۲۴).

^۲ مسلم (ژمارە: ۲۱).

^۳ الشوری بین الاصلالة المعاصرة (لا: ۸۶).

^۴ المرتضى لإبي الحسن الندوي (لا: ۷۰).

واتا: وهی و سروش کۆتایی هات و ئاین تیر و تهسهل بوو، ئایا کهم و کورت بیتهوه که من بهسه زیندوم؟!

له پریایهتی عومهدا ده‌لێت: وتم ئه‌ی جێنشین پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به نهرم و به سۆز به له‌گه‌ڵ خه‌ڵکی، نه‌ویش پیتی وتم: «أجبار في الجاهية وخوار في الاسلام؟ قد انقطع الوحي وتم الدين، اينقص وانا حي؟»^١

واتا: ئازا و دلیتری له سه‌رده‌می نه‌فامیدا و کهچی ترسنۆکی له ئیسلام؟ وه‌ی و سروش کۆتایی هات و ئاین ته‌واو کراوه، ده‌ی ئایا کهم و کورت بکریته‌وه له کاتی‌کدا من به‌سه زیندوم؟!

ئهبو به‌کر (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) گوی‌بو‌ پراو بۆچونه‌کانی هاوه‌لان گرت سه‌باره‌ت به پاشگه‌زبوه‌کان، بریاری جه‌نگی نه‌دا هه‌تا به وردی گویی بۆ پراو بۆچونه‌کان نه‌گرت، به‌لام نه‌وه‌نده هه‌یه نه‌و زۆر خێرا بوو له یه‌کلایی کردنه‌وه‌دا و پاش نه‌وه‌ی پای راستی له لا پۆشن ببوایه‌ته‌وه بریاری خۆی ده‌دا و نه‌بوونی پارایی یه‌کیک بوو له په‌وشته دیاره‌کانی ئهبو به‌کر — نه‌و خه‌لیفه مه‌زنه — له هه‌موو ژیا‌نیدا،^٢ وه هه‌موو موسوڵمانان هاتنه سه‌ر قسه‌که‌ی و پاش نه‌وه‌ی راستی رایه‌که‌یان بۆ ده‌رکه‌وت.

ئهبو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) ئا له‌م کاته نا‌هه‌مواره‌دا و له‌م زروفه کتوپره له سه‌رسامیه‌دا، له هه‌موو هاوه‌لان زیاتر تیگه‌یه‌شتوو بوو، بیر تیژتر بوو، خۆگرت‌تر بوو، ئا لی‌ره‌وه سه‌عیدی کۆری موسه‌یه‌ب — په‌حه‌می خ‌وای لی‌ بی‌ت — ده‌لێت: «كان أفقههم»، له هه‌موو هاوه‌لان تیگه‌یه‌شتووتر بوو، پراو بۆچوونی‌شی له سه‌رووی هه‌موویانه‌وه بووه.^٣

ئهبو به‌کر له هه‌موو هاوه‌لان زیاتر بیر تیژتر بوو، چونکه له ریگه‌ی نه‌و ئیمانه‌یه‌وه که له ئیمانی هه‌موویان زیاتر بوو، تیگه‌یه‌شت که زه‌کات له شایه‌تمان جیا نا‌کریته‌وه، نه‌وه‌ی دان به یه‌کتایی خوا ده‌نی‌ت ده‌بی‌ت دانیش بنی‌ت به زه‌کاتدا و بزانی‌ت مافی‌که و له سامانه‌که‌یدایه

^١ مشکاة المصابیح، کتاب مناقب (ژماره: ٦٠٣٤).

^٢ الشوری بین الاصله المعاصره (لا: ٨٦).

^٣ البدر والتاریخ للمقدسی (١٥٣/٥).

که له پاستیدا هی خوای گهوره یه، «لا اله الا الله» وتن به بی زه کات دان هیچ کیشیکی نیه له ژيانی گهلاندا، شمشير و جيهاد بهرپا کراوه بو پاريزگاری له دانی زه کات ههروهك چون بو پاريزگاری وشه «لا اله الا الله» دانراوه وهك يه کن کتومت، نا نه مديه نيسلام و جگه له مه به نيسلام دانانريت.^۱

چونکه خوای گهوره هه ره شهی سخت ناراسته ی نهوانه ده کات که باوهر به هندی له قورنان دههینن و بیباوهرن به هندیکی تری و دهه فرمویت: ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنَكُمۡ ۖ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ ۚ وَالدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰی اَشَدِّ الْعَذَابِ ۚ وَمَا اَلَلّٰهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (البقره: ۸۵).

واتا: باوهر به هندی له قورنان دینن و بیباوهرن به هندیکی تر؟ دهی پاداشتی نهوانه تان وا ده کهن چیه؟ جگه له سه ره شوپی له دنیا و سزای سخت له دواړژدا، و بزنان خواش بی ناگا نیه له کرده وه کانتان.

هه لویستی نه بو بهر (ﷺ) دابه زین و خو دان به دهسته وه و چهن و چوونی تیا نه کرا، رایه کی دروست بوو کومه کی خوایی پیوه دیار بوو، مانه وهی نه م نایینه پاکه دوا ی خوای گهوره وهك خو ی به پاک ی و بیگه ردی و جانه دانی (أصیل) ده گه ریته وه بو نهو پیاوه بهرزه (ﷺ).

هه موو دان به وه دا ده نین و میژو ویش شاهیده که نه بو بهر (ﷺ) بهرام بهر پاشگه زبووه سهر که شه کان و نهوانه ی ده یانویست نيسلام که م و دهنکه دهنکه فرمانه کانی له ناو بهرن و هه لیوه شیننه وه، شیرانه وه ستا به جوړتیک که چاو کردن بوو له پیغه مبه ران و نیردراوانی خوا له سه رده مه کانی خو یاندا، به پاستی مافی تهواوی دا بهو جینشینیه ی که له

^۱ حیاة ابی بکر، محمود شلبي (۱۲۳).

شوئینی پیغمبهری خوا (ﷺ) دانیشتبوو بهو شیوهیهی موسولمانان وهسفی چاکهی دهکهن و دوعای خیری بۆ دهکهن تا دنیا دونیایه.^۱

پینجهم: نهخشی صدیق بۆ پارێزگاری شاری مه‌دینه:

نوینه‌ری هه‌ندیك له‌و هۆزانه‌ی كه‌ زه‌كاتیان نه‌ده‌دا به‌ خه‌لیفه‌ هاتن بۆ مه‌دینه و یستیان صدیق را‌زی بکه‌ن گوزه‌شتی لی بکات و لی بی‌ده‌نگ بی‌ت، به‌لام ئه‌و هه‌ر له‌سه‌ر رای خۆی سوور بوو، ناچار وه‌فده‌كان به‌ ناومی‌دی مه‌دینه‌یان به‌جی هیشت، و دوو شتیان بۆ ده‌ركه‌وت:

۱- مه‌سه‌له‌ی زه‌كات نه‌دان قسه‌ی تیا ناكری‌ت و جیگای مشت و مریه‌، وه‌ فه‌رمانی نی‌سلام تیایدا پروون و ناشكرایه‌ بۆیه‌ هیچ هیوایه‌كه‌ نیه‌كه‌ جینشینی پیغمبهری خوا (ﷺ) لی دابه‌زی‌ت به‌ تایبه‌ت پاش ئه‌وه‌ی موسولمانانیش مه‌سه‌له‌كه‌یان بۆ روشن بوویه‌وه و پش‌تی خه‌لیفه‌ی خۆیانیان گرت.

۲- هه‌روه‌ك ده‌بی‌ت ئه‌و هه‌له‌ بقۆزنه‌وه‌ كه‌ موسولمانان له‌ حاله‌تی شكستی و لاوازی‌دان — به‌ گومانی ئه‌وان — و ژماره‌یان كه‌م بۆته‌وه‌ و هێرشینکی راساله‌ر بکه‌نه‌ سه‌ریان و حكومه‌تی نی‌سلامی ده‌روخینن و ئاینه‌كه‌ش له‌ ناو ده‌به‌ن.

ئه‌بو به‌كری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) نیشانه‌ی غه‌در و ناپاکی له‌ ناو چه‌وانیان خوینده‌وه‌ و بی‌ نرخ‌ی و هیچ و پو‌جیانی ده‌رك پێ‌كرد، بۆیه‌ به‌ هاو‌پێ‌كانی وت: سه‌ر زه‌وی كا‌فر بوونه‌ته‌وه‌، وه‌فده‌كانیان ئی‌وه‌ به‌ كه‌م ده‌زانن و ئی‌وه‌ش چی ده‌زانن ئایا به‌ شه‌و ده‌ده‌ن به‌ سه‌رتانا یان به‌ رۆژ؟! زۆر نزیك كه‌وتونه‌ته‌وه‌ لی‌تان ئه‌وانه‌ به‌ ته‌ما بوون زه‌كات نه‌دانیان لی قبول بکه‌ین، به‌لام لی‌مان قبول نه‌كردن، و به‌لین و په‌یامان له‌ گه‌لیان په‌ت كرده‌وه‌، خۆتان ئاماده‌ باش بکه‌ن و ئاماده‌ بن.^۲

به‌م شیوه‌ی خواره‌وه‌ پلانی دا‌رشت:

^۱ المرتضى للندوي (لا: ۷۲).

^۲ تاريخ الطبري (٦٤/٤).

ا- پیتویستی کرد لهسەر دانیشتوانی شاری مه‌دینه که تا به‌یانی له مزگه‌وت بمێننه‌وه تا له نه‌و په‌ری ئاماده باشی دابن.

ب- پاسه‌وانی دانا به هه‌موو چوار ده‌وره‌ی شاردا، تا به‌رپه‌رچی هه‌ر هه‌رش و دان به سه‌رێکدا بده‌نه‌وه.

ج- به‌سه‌ر پاسه‌وانه‌کانه‌وه فه‌رمانده‌ی دانا وه‌ک عه‌لی کو‌ری نه‌بو تالیب و زویتری کو‌ری عه‌وام و ته‌له‌ی کو‌ری عبیدالله و سه‌عدی کو‌ری نه‌بی وه‌قاص و عبدا‌لحه‌من کو‌ری عه‌وف و عبدا‌لله کو‌ری مه‌سه‌ود (خوا لێیان پازی بیت).^۱

د- نه‌بو به‌کر (ع‌ک‌ه‌) جوابی نارد بۆ هه‌موو نه‌و هه‌زانه‌ی که له‌سه‌ر موسو‌لمانه‌تی پاره‌ستاو بوون وه‌ک (ئه‌سه‌لم، غه‌فار، مزینه، نه‌شه‌ج‌ع، جهینه، کعب) و فه‌رمانی پێدان به خۆ ئاماده‌کردن بۆ جیهاد و غه‌زا له‌گه‌ڵ پاشگه‌ز بووه‌کان ئه‌وانیش هاتن به ده‌م داواکاریه‌که‌یه‌وه، تا وای لی هات شاری مه‌دینه‌یان پرکرد و ولاخ و حوشتیان پێ بوو هه‌موویان خسته ژێر رکێفی صدیق.^۲

ئه‌وه‌ی که به‌لگه‌یه له‌سه‌ر زۆر چه‌کدار و حوشتی نه‌و هه‌زانه‌ی که بۆ کۆمه‌کی صدیق ناردیان، ته‌نها (جهینه) خۆی (۴۰۰) چه‌کدار به هه‌موو که‌ره‌سته‌یه‌کی پیتویسته‌وه ناردبوو و (عه‌مری کو‌ری مو‌ره‌ی جو‌هه‌ینی) سه‌د حوشتی نارد بۆ کۆمه‌کی موسو‌لمانان و نه‌بو به‌کریش دابه‌شی کرد به‌سه‌ر موسو‌لماناندا.^۳

ه- وه بۆ هه‌لگه‌رپاره‌وه‌کان له شوێنه دووره‌کان له مه‌دینه‌وه‌ن که مه‌ترسیان که‌مه‌تر بوو، به نامه‌ جه‌نگی له‌گه‌ڵ ده‌کردن که هه‌روه‌ک چۆن پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاتی خۆی ده‌یکرد نامه‌ی ده‌نارد بۆ والی و فه‌رمانده‌ی موسو‌لمانان و تیایدا هانی ده‌دان بۆ ئه‌وه‌ی بچن به گۆ پاشگه‌زبووه‌کاندا و هانی خه‌لکه‌که‌شی بده‌ن تا له‌م کاره‌دا له‌گه‌ڵیاندا بن.

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه و هه‌مان لاپه‌ره.

^۲ الثابتون علی الاسلام ایام فتنه‌ ارده، د. مه‌دی رزق الله (لا: ۲۱).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

بۆ نموونه نامەى نارد بۆ خەلگى يەمەن كە پىپرى پاشگەزىبوى (الاسود العنسى) تىبابوو، كە تىابىدا نووسىيىبوى: پاشان، يارمەتى ئەو كورانه بىدەن و چوار دەورەيان بىدەن و لە دژى نەيارەكان ھاوکاریان بن و گوئى بۆ (فەيرۆز) بگرن و لەگەلئى بن چونكە من كردوومە بە گەرەتەن.^۱

ئەم نامەىە زۆر بەرھەم دار بوو، موسولمانە فارسەكان بە سەرۆكايەتى فەيرۆز و بە ھاوکاری برا عەرەبەكانيان ھىرشيان بىردە سەر ھەلگەراوھ سەرکەشەكان تا خواى گەرە پىلانەكانى پوچەل كردنەوھ و يەمەن كەم كەم گەرپايەوھ سەر پىگەى راست.^۲

و: بەلام ئەوانەى لە شارى مەدینەوھ نزىك بوون وەك عەبەس و زىيان، چارى نەبوو جگە لەوھى رۆبەرپرويان بىيئەوھ لەگەل ئەو وەزە و بارە ناھەموارەدا كە شارەكەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) پىدا تىدەپەرى كە ژن و مندالەكانيان دەبردە ناو قەلا و دۆلەكان بۆ ئەوھى لە شەرى و خراپەى ھەلگەراوھكان بە دوور بن،^۳ وە خۆى و ئەوانەى دەورەبەرى ئامادە كرد بۆ جەنگان دژيان.

شەشەم: نەسكۆى ھەلگەراوھكان لە گرتنى شارى مەدینە:

لە پاش سى رۆژ گەرپانەوھى وەفدى پاشگەزىبوەكان لە مەدینە ھەندى لە ھۆزەكانى ئەسەد و غەتفان و عەبەس و زەبىيان و بىكر دايان بەسەر شارى مەدینەدا بە شەو ھەندىكيان وەك پالپشت لە ناوچەى حوسا ھىشتەوھ، پاسەوانانى دەورى شار ھەستيان بەمە كرد و خىرا نەبو بەكریان لى ئاگادار كرد، ئەویش پىتى وتن لە جىي خۆتان بىننەوھ، ئەوانىش مانەوھ، لارزنگيان دا لە حوشترەكانيان دەرچوون دوزمنانىش ھەلاتن، موسولمانەكانىش شوتىيان كەوتن تا گەيشتنە ناوچەى حوسا، دەستەى بىباوھەران لەوى بوون بۆيان دەرپەرىن، فىللىان لە موسولمانەكان كرد بۆ ئەوھى حوشترەكانيان بترسىن گۆزەيان ھىنابەمەت بەستبویانەوھ كاتىك حوشترى موسولمانەكان نزىك بوونەوھ پاللىان نا بە گۆزەكانەوھ بەرووى موسولمانەكاندا،

^۱ البدء التاريخ للمقدسي (۱۵۷/۵).

^۲ حركة الردة (لا: ۱۳۹).

^۳ ھەمان سەرچاوەى پىشوو.

حوشتره‌کان پشتاوپشت گه‌پانه‌وه دواوه، سوپای موسولمانه‌کان په‌لاماریان دان و نه‌وانیش هم‌موو هه‌لاتن و هه‌رجیان پیّ بوو به‌جییان هیشت و موسولمانه‌کان هم‌موو حوشتره‌کانیان دانه‌به‌ر و به ده‌ستکه‌وته‌وه گه‌پانه‌وه بوّ مه‌دینه و که‌سیان لیّ نه‌کوژرا و برینداریشیان نه‌بوو.^۱

کۆمه‌لّیک گومانیان وابوو موسولمانه‌کان لاواز بوون نه‌و نه‌و هه‌واله‌شیان نارد بوّ خه‌لکی (ژو القصّة) نه‌وانیش به‌پیّ نه‌و هه‌واله‌ به‌پریّ که‌وتن و هه‌ستیان نه‌کرد که‌ خوای گه‌وره نیازی دیکه‌ی هه‌یه، پیّی خۆش بوو بی‌باغاته داوه‌وه، نه‌و شه‌وه نه‌بو به‌کر خۆی ناماده‌کرد و موسولمانانیشی ساز کرد، نیت‌ر به‌و شه‌وه که‌وته‌نه‌ ریّ، له‌ لای راستی سوپاکه‌ی نوعمانی کوری موقرین و له‌ لای چه‌پیشه‌وه عبدالله کوری موقرین، له‌به‌ر ده‌میشه‌وه سویدی کوری موقرین به‌ سوارچاکانه‌وه له‌ به‌ره‌به‌یاندای ده‌بینن له‌گه‌لّ دوژمناندا به‌رامبه‌ر یه‌ک وه‌ستان، هه‌لگه‌پراوه‌کان هه‌ستیان به‌ وته‌ و جوولّی موسولمانه‌کان نه‌کرد تا هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ریان و شمشیریان لیّ راستکردنه‌وه تا رۆژ بوویه‌وه به‌رده‌وام ده‌جنگان خۆر سه‌ری ده‌ره‌ینابوو به‌ ته‌واوی هه‌لگه‌پراوه‌کان پشتاوپشت گه‌پانه‌وه و رایان کرد، به‌ ته‌واوی سه‌رکه‌وتن به‌ سه‌ریاندا ر له‌و شه‌وه‌دا (جبال) کوژرا که‌ برای (طلیحة الاسدي) بوو، نه‌بو به‌کر که‌وته‌ دویان تا گه‌یشتنه (ذو القصّة) و له‌ووی خۆی گه‌پایه‌وه بوّ مه‌دینه و نعمانی کوری مقرینی له‌گه‌لّ کۆمه‌لّیک موجهیددا له‌ووی دانا، به‌نو زوبیان و عه‌بس په‌لاماری نه‌و ژماره‌ که‌مه‌ی موسولمانه‌کانیان دا و پاش شه‌ر و تیگالان هه‌موویان شه‌هید کردن، هه‌لگه‌پراوه‌کان نه‌م کاره‌ نار‌ه‌وایه‌یان کرد و نه‌بو به‌کریش زۆری پیّ ناخۆش بوو، بوّیه سویندی خوارد، نه‌بیّت نه‌وانه هه‌موویان بکوژرین و له‌ هه‌موو قه‌بیله‌یه‌کیان که‌ موسولمانه‌کانیان کوشتوه، به‌ ژماره‌ی موسولمانه‌ کوژراوه‌کان و زیاتریشیان لیّ ده‌کوژین.^۲

نه‌بو به‌کر برپاری خۆیدا که‌ تۆله‌ بوّ نه‌و موسولمانه‌ شه‌هیدانه‌ بکاته‌وه و ده‌رسیکی چاکی نه‌و بی‌باوه‌پانه‌ش دابدات و پاشانیش سوینده‌که‌ی خۆی برده‌ سه‌ر، موسولمانانی

^۱ تاریخ الطبري (۶۷/۴).

^۲ تاریخ الطبري (۶۶/۴).

هۆزه كانىش زياتر له سەر ناينى پيرۆزى ئىسلام دامەزراو بوون و بىباوه پانیش زياتر لاواز و سەر شۆر و بى نرخ بوون.

ئيتەر زەكاتى هۆزه كان دابارى به سەر شارى مەينەدا و كەسانى دەولەمەندى وەك: صفوان و زىرقان و پاشان عەدى، زەكاتيان گەيشتە ناو شار، ئەوھى صفوان لە سەرەتاي شەودا و ئەوھى زىرقان لە نىوھى شەودا و ئەوھى عەدى لە كۆتايى شەودا گەيشت،^۱ لە يەك شەودا مەدينە زەكاتى سى هۆزى گەورەى عەرەبى پى گەيشت.

ھەر كە يەككە دەرەدەكەوت، زەكاتى هۆزەكەى دەھىنا خىرا خەلكەكە دەيان وت: ترسناكە، ئەبو بەكرىش (ﷺ) دەيوت: نەخىر بەلكو (موژدە ھىنەرە) و ھەر ئەوئەندەيان دەزانى بە زەكاتى هۆزەكەيەو دەگەيشتە بەرەو، خەلكەكەش بە ئەبو بەكرىان دەوت: زۆر جار موژدەى خۆشت پىداوين.^۲

ئا لەم كاتە خۆشە مژدە بەخشەندە كە بوو بووھ ماىھى دلخۆشى خەلكى و دەولەمەندى خەزىنەى موسولمانان، سوپاي ئوسامەيش بە سوپا سەرکەوتووەكەيەو گەراپەو، بەو شىوھى كەردبوو كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كاتى خۆى پىت ووتبوو و پاشانىش ئەبو بەكر (ﷺ) نامۆزگارى كەردبوو.^۳

ئەبو بەكر لە شوينى خۆى كەردى بە بەرپرسى شارى مەدينە و بە سەربازانىشى وت: بچەوتنەو و تەزوويەكى پشتتان دەربەكەن.^۴

پاشان لەگەل كۆمەلەك موحاھىددا بەرەو (ذو القصة) كەوتنە پى^۲ و موسولمانەكان پىيان وت: بۆ خوا پىت دەلەين ئەى جىنشىنى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) خۆت تووشى مەترسى مەكە؟! چونكە ئەگەر تۆ لەناو بچىت ياساكان تىك دەچن و ئى مانى تۆش بۆ سەر دلى

^۱ ھەمان سەرچاھى پىشوو.

^۲ تاريخ الطبري (۶۷/۴).

^۳ الصديق اول الخلفاء للشرقاوي (لا: ۷۵).

^۴ تاريخ الطبري (۳۷/۴).

دوژمنان زور سهخته له باتی خۆت پیاویک دابنێ نهگەر تیاچوو، که سینکی تر، نهبو به کریش وتی: نا سویند به خوا شتی وا ناکهم من به خۆم دلێ ئیوه شادمان دهکهم.^۱

ناو کرۆک و کانزای نهبو به کر له کاتی کاره ساتی هه لگه پانه وه دا به جوانترین شیوه ده رکهوت له وینه ی سهر کرده یه کی باوه ردار که له پیناوی گه له کهیدا خۆی ده کاته قوربانی، سهر کرده له فهره نگی موسولماناندا سهرمه شقه له کاره کانیدا، له ناسه واری ئهم سیاسه ته راستگۆیانیه وه توانی موسولمانه کان به هیژ بکات و هانیان بدات بۆ جهنگان دژی دوژمنانیان و نهوانیش گویژایه لێ هه موو فهرمانیک بوون له سهر کرده یه تیه وه بۆیان دابه زیت.^۲

له گه ل سواره کانیدا به رهو (ذی حوسا و ذو القصة) کهوتنه پڕ و نعمان و عبدالله و سوید ههروهک جاران بوون له ناو سوپاکه دا، تا گه یشته ناوچه ی په بهزه له ئه برهق و خوای گه وره حارس و عه وفی تیکشکاند (حطینه) شیان به دیل گرت، هۆزی عه بهس و بهنو به کر تییان قوچاند و نهبو به کر چه ند پۆژیک له ئه برهق مایه وه، ده بینیت بهنو زوبیان ده ستیان گرتوه به سهر ولاتدا وتی: حه رامه له سهر زوبیان که ئهم ولاته یان له ژیر چنگدا بیت که خوای گه وره غه نیمه ی ئیمه ی کردوه و ده ری کردن.

له و پۆژه به دوا هه لگه پراوه کان ده ستیان نه رۆیشت و له و ده رگایه وه ی لێی چووبوونه ده ره وه، لێوه ی هاتنه ژووره وه و له هه موو خه لکی بورا و له هه موو شتیک گوزه شت، (بنو ثعلب) ه هاتنه وه و وتیان دیننه وه سهر مال و حالێ خۆمان، نهبو به کر نه یه یشت، نهوانیش هاتن بۆ مه دینه و به نهبو به کریان وت: له سهر چی مال و حال و زهوی خۆمانمان لێ قه دهغه ده کهیت؟! وتی: درۆ نه کهن، ولاتی ئیوه نیه، به من به خسراوه و من پزگارم کردوه و لیبیان زویر نه بوو، ناوچه ی ئه برهقی کرد به قاغه بۆ له وه پاندنی وه لاخی موسولمانان، ناوچه کانی تری په بهزه ی کرد به له وه پگای ولاخ و مه ر و مالاتی (بنو ثعلبه)، پاش ماوه یه که هه مووی کرد به مولکی (بیت المال) موسولمانان نه وهش به هۆی شه ر و ناکوکیه وه بوو له ناو خۆیاندا به ربایان کرد له گه ل کۆکه ره وانی زه کاتدا.

^۱ التفسير الطبري (۶۷/۴).

^۲ حركة الردة (۳۱۹).

ئا بەم شىۋەيە موسولمانانە سىرەتى ژيانى ئەبو بەكرەۋە (ﷺ) ئەۋە فىر دەبن كە
 ھەرگىز گىيانى خۇى لە گىيانى شوپىنكەوتوانى خۆشتر نەۋىستوۋە لە ھىچ شىتېكى دۇنياسىدا، ئىش
 و كارى موسولمانان لەو پۈژەۋە تىك چوۋە كە بە داخەۋە سەركردايەتى بە ھۆكارى بەرز بوۋنەۋە
 دەزانن و بەدەرگايەك بۆى دەروانن كە لىيەۋە دەستكەوتيان دەست بىكەۋىت و خراپەيان لى دەور
 بىخاتەۋە و لە پىناۋ بى ۋەيىدا، لە پشت مىكرۇفۇنەكانى ھۆكارەكانى راگەياندنەۋە يان لە ژوورى
 كۆبوۋنەۋەكانەۋە بىرپار و قسەكانى پىشكەش دەكات و ئىتر ھىچ بەشداريەكى راستەوخۇ و
 راستەقىنەيەكيان نىيە لە ناۋ مەسەلە گەۋرە و گرنگەكانى گەلەكەيدا.^۱

دەرچوۋنى ئەبو بەكر (ﷺ) سى جار لەسەر يەك بۆ جىھاد و بەرەكانى جەنگ،
 ئەۋپەرى ماناي قوربانيدان و گىيان فېدايىيە، كەموسولمانەكان تەكايان لى دەكر كە لە مەدىنە
 بىننىتەۋە و لە باتى خۇى كەسىك بىكات بە سەركرەدى جەنگاۋەرەكان بەلام ئەۋ قىۋولتى نەدەكر
 و دەيوت: نا، سۆيىد بە خوا واناكەم و من بە ئامادەيى خۇم دلى ئىۋە خۇش و ئاسۋودە دەكەم،
 ئەمەش ماناي ئەۋپەرى خۇ بەكەم زانىنى دەگەيەنئىت، بە گرنكى دانى زۆرى بە بەرژەۋەندى
 گەلەكەى، و خۇ نەۋىستى و بەۋ كارەى توانى بىيىتە سەرمەشقىكى چاك بۆ كەسانى تر، كە
 گومانى تىدا نىيە كە خەلىفەى موسولمانان بىت و تەمەنى لە سەرۋى شەست سالىيەۋە بىت و
 سى جار لەسەر يەك دەرېچىت لەگەل سەربازەكانىدا بۆ جىھاد ئەۋپەرى وزە بەخشىن و غىرەت
 پىدانه بۆ ھاۋرپىكانى.^۲

لە يەككە لە رىۋايەتەكاندا ھاتوۋە كاتىك چارارى كۆرى نەرز ھەۋالى پىدا كە (طليحة
 الاسدي) كۆبوۋنەتمەۋە دژمان، دەئىت: كەسم نەديۋە پاش پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ۋەك ئەۋ خۇى
 ساز داۋ خۇى تىكدا لە پىناۋ ئامادەكارىدا، ۋەك ئەۋى پىمان وتبىت ئەبىت تۆ بېزىت بۆيان.^۳
 ئەم ۋەسەف گەۋرەيە بۆ ئەبو بەكر (ﷺ) لە يەقىن و ئەۋپەرى دلىيەيەۋە بو،
 مەتمەنى تەۋاۋى بە ھاتنەدى سەرجم بەلئىن و پەيمانى خوا بۆ دۆستانى با سەرخستىيان بەسەر

^۱ حركة الردة (۳۲۱).

^۲ التاريخ الاسلامي للحميدي (۴۸/۹).

^۳ ھەمان سەرجاۋەى پىشۋو.

دوژمناندا و جیگیرکردنیاں لهسەر زهوی، خو ئه‌بو به‌کر (ﷺ) به‌کرده‌وی زۆر گه‌وره‌ پێشی
هاوه‌لان نه‌که‌وتوه، به‌لکو پێشیاں که‌وت به‌ کێتیک له‌ یه‌قینی و دلتیاییه‌وه (خوا له‌ هه‌موویان
پازی بیت).^۱

ده‌گێڕنه‌وه کاتیک پێیان وت: ئه‌وه‌ی به‌سەر تۆدا باریوه نه‌گه‌ر به‌سەر کێوه‌کاندا یان

به‌سەر ده‌ریاکاندا دا‌باریایه‌ له‌ ناوی ده‌برد که‌چی تۆ لاواز نه‌بویت.

له‌ وه‌لامدا وتی: له‌ دوا‌ی شه‌وه‌که‌ی نه‌شکه‌وتی (الثور) وه‌ دلم ناگای ترسی نه‌زانیوه،

پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاتیک زانی من دلتنه‌گم ووتی: پێویست به‌وه ناکات ئه‌ی ئه‌بو به‌کر، خوا

خۆی به‌لێنی داوه ئه‌م کاره ده‌گه‌یه‌نێته ئه‌نجام.^۲

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا که‌ نازایه‌تیه‌کی سروشتی تیدا بووه، خاوه‌نی نازایه‌تیه‌کی نایینیش

بووه، هێژیکێ دلتیایی و یه‌قینی ته‌واوی به‌ خوا‌ی (عز وجل) و متمانه‌ی ته‌واوی هه‌بوو که‌

خوا‌ی گه‌وره‌ ئه‌و و موسولمانان سه‌رده‌خات، ئه‌م جو‌ره‌ غیره‌ ت و نازایه‌تیه‌ش بۆ هه‌چ که‌س نیه‌

جگه‌ له‌ که‌سانی شیر دل، که‌ زیاد بکات به‌ زیاد بوونی ئیمان و که‌م بکات به‌ که‌م بوونی.

و صدیق (ﷺ) له‌ هه‌موو هاوه‌لان زیاتر چاو نه‌ترس بووه، به‌ جو‌ریک که‌سیک له‌وان

له‌و بواره‌دا نزیکیشی نه‌بۆته‌وه.^۳

جی باسی سییه‌م

هێرشێ سه‌رتاسه‌ری بۆ سه‌ر هه‌لگه‌راوه‌کان:

هۆکاری زۆر گه‌ییه‌ به‌ر بۆ پێگرتن و ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه له‌گه‌ڵ هه‌لگه‌راوه‌کاندا، ئه‌وانه‌

له‌سه‌ر ئیسلام مابوونه‌وه ڕۆلێکی گه‌رنگیان هه‌بوو له‌ ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه‌ی هۆزه‌کانیاندا، هه‌ندێ

له‌وانه‌ به‌رامبه‌ر که‌س و کار و هۆزه‌کانیان وه‌ستان و نامۆژگاریان ده‌کردن و له‌ ناکامی خراپی

ئه‌و کاره‌ی ده‌ستیان دا‌بوویه‌ ناگاداریان ده‌کردنه‌وه و له‌ ترسناکی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی

بیروباوه‌یه‌که‌یان ده‌یان ترساندن.

^۱ التاریخ الاسلامی للحمیدی (۴۸/۹).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

^۳ ابو بکر افضل الصحابة واحقهم بالخلافة (لا: ۶۹).

ههنگاوی یه کهم به وشه دهستی پی کرد، وشهیش هیچ پۆژی له پۆژان لاوازترین ههلویتست نهبووه، بهلکو به هیزترین بووه، چونکه ههر قسهیه به دوایدا ههنگاوی کردن به کردهوه دیت و راستی وتهکه دهسهلمیتریت، ههندی جار زمان و قسه بووته هۆی شهوهی خاوهنهکهی له پیناویدا سهر برراوه، له ههموو هۆزهکاندا که ههنگهپانهوه پرووی دابیت له بهرامبهردا کهسانیک ههلهکوتوون دلپان لهسهر راستی دامهزراوه و لهو پیناوهشدا ژیاون، نهوانه ههستیان بهو نارهوایی یه کرده که هۆزهکانیانی تی کهوتوه، بۆیه له کهمیندا بۆیان دانیشن و هۆشیاریان دهکردنهوه له سههرنجامی خراپ که چاوهروانیان دهکات، نیتیر هۆزهکانیشیان له پروویاندا دهوهستان و گالتهیان به عهقلپان دهکرد و پاشان دهستیان بۆ درێژ دهکردن، یان ههر له هۆز دهریان دهکردن، یان ههر ههندی جار شههیدیشیان دهکردن.

ههندی لهو موسلمانانه قسهکانیان کاریگهری خۆی ههبوو، وهک عهدی کورپی حاتهم لهگهڵ هۆزهکهی و جارود لهگهڵ خهلتکی بههرهین.^۱

لهمهولا به درێژی باسی شهوه دهبینی که چۆن ههندی لهوانه سههرکهوتنیان بهدهست نههیتا له نامۆژگاری هۆزهکانیاندا، بۆیه خۆیان بوون به کۆمهڵیکی موسلمانانی راوهستاو لهسهر ئیسلامهکیان و ههلویتستی گونجاویان گرت بهر دژ به هۆزهکانیان، زۆربهی شهوهلویتستانهیان له گفتوگۆوه دهستی پی دهکرد و پاشان دهچووه قۆناغی کردهوهوه، وهک شهوهی بهسههر خۆراگرهکانی (بنی سلیم) هات که له سههرتاوه هۆزهکهیان ئاگادار کردهوه پاشان بوون به دوو تاقم: خۆراگرهکان دووهم پاشگهزبووهکان.

کۆمهڵی خۆگران لهسهر بیروباوه بهرامبهری ههنگهپاوانی هۆزهکهیان دهوهستان، و کۆمهڵی لاو له یهمنه نهخشهی کوشتنی (اسود العنسی) یان دارشت - وهک له مهولا باسی دهکهین - دواي شهوهی که ههلویتستی پیچهوانهیان نواند له دژی سهر کهشی (اسود العنسی). ههروهها مهسعود یان مهسروق (القیسی بن عابس الکندی) ههستا به نامۆژگاری کردنی شهعهسی کورپی قهیس تا پاشگهز نهبیتهوه و لهو بهارهدا وتووێژ و راگۆڕینهوهی دوور و درێژ کهوته نێوانیان.^۱

^۱ دراسات فی العهد النبوة والخلافة الراشدة، للشجاع (لا: ۳۱۳، ۱۱۴).

ئا بەو شىۋەيە ھەندى ھەلۋىست بوونە ھۆى ئەۋەى نەيانھىشت ھۆزەكانيان پاشگەز
بىنەۋە يان كار ئاسانى باشيان كرد بۆ سوپاى ئىسلام كە دواتر ھات بۆ سەركوت كردنى
ھەلگەپرانەۋە.

صديق (ﷺ) لە پاش خوا- لە سياسەتەكانيدا لەپىناۋ قەلاچۆكردنى دياردەى پاشگەز
بوونەۋەدا پشتى بەست بەو راۋەستاۋانەى ناو ھۆزەكان لە سەرۆك ھۆز و فەرماندە و تاكەكان كە
لە ھەموو قورۇنىكى كەنداۋى عەرەبدا ھەبوون، و لەسەر ئىسلام مابوونەۋە، ھەستان بە بىنىنى
پۆلى گرنى بۆ بەرەنگار بوونەۋەى ئاشووبى ھەلگەپرانەۋەدا، و ھەندى نووسەر كەوتوونەتە ناو
ھەلەۋە كاتىك مەسەلەى پاشگەز بوونەۋەيان بە گشتى داۋەتە قەلەم يان لەبەر نەبوونى ورد
بىنيان يان نەبوونى بابەتيانە يان گرمانى ھەلە و تەسك بىنى.^۲

يەكئى لە راستى يە بئەرەتى يەكان لە مەسەلە ئاشووبى ھەلگەپرانەۋەدا ئەۋەيە كە
گشتگىر و ھەموۋانى نەبوۋە ۋەك لايەنى جوگرافى، بەلكو كۆمەللى لەسەر كرده و ھۆز و تاك و
دەستە ھەبوون لە ھەموو ئەو ناۋچانەى پاشگەز بوونەۋەى تيا سەرى ھەلداۋە كە سوور بوون
لەسەر بىروباۋەر و ئاينەكەيان.^۳

دكتور مەدى رزق اللہ احمد لەم مەسەلەيدا بە قوۋلى بۆى دابەزىۋە و ۋەلامى ئەو
پرسىارەى داۋەتەۋە كە دەللىت: ئايا پاشگەز بوونەۋە لە سەردەمى ئەبوبەكرى صديق دا (ﷺ)
گشتى بوۋە و ناۋچەيەكى بە تەۋاۋەتى گرتۆتەۋە كە پىشتەر مۇسلمان بوون؟ يان ھەر لە ناو
ھەندى ھۆزدا سەرى ھەلدا و ھەندى سەرەك ھۆز و تاكە كەس و لە ھەندى ناۋچەى جيا جيا
پروۋى دا؟ پاش لىكۆلىنەۋە دەللى: يەكئى لەو راستيانەى كە لە ھەموو ئەو سەرچاۋانەۋەى كە
پىشتەر ئامازەم بۆ كرد ئەۋەيە كە شتىكەم بەرچاۋ نەكەوتوۋە كە بەلگە بىت لەسەر ئەۋەى كە
ھۆزەكان و ھەموو كەسەكان بە گشتى لە ئىسلام ھەلگەپرانەۋە، ھەر ۋەك چۆن ئەو كەسانەى كە

^۱ ھەمان سەرچاۋەى پىشوو.

^۲ الثابتون على الاسلام ايام الردة (لا: ۴).

^۳ ھەمان سەرچاۋەى پىشوو (لا: ۱۹).

به نمونه هینامنهوه باسیان کردوه،^۱ بهلکو دهبینم دهولتهئی ئیسلامی به پلهی یهکهه بهو کهس و هۆز و سهرکردانه بهستبوو که له ئیسلام به راوهستای مابونهوه و له ههموو کون و قوژنیکی کهندای عهرهیدا ههبوون، کهبووه پشت و پهنایهکی بههیز بۆ ئیسلام و دهولتهکهی لهپیناو سهرکوت کردنی بزوتنهوهی پاشگهز بواندا.^۲

یهکهه: پروبهپروو بوونهوهی یاسایی لهلایهن دهولتهئی ئیسلامهوه:

أ- هۆکاری کوژاندنهوهی لهناو خۆدا:

پیغه مبهری خوا (ﷺ) ئەم هۆکاره ی به کارهینا، ههستا به ناردنی نامه نوێنه بۆ ناو ئەو هۆزانهی پیغه مبهرانی درۆی تیا هه لکه وتبوو، به هیوای کۆبونهوهی ههموو ئەوانه ی له سهر ئیسلام جی گیربوون تا دهستهیهکیان لی پێک بهیئیت له گهڵ پاشگهزبونهوه دا پروو به پروو ببنهوه، صدیقیش (رضی الله عنه) له سهر هه مان نه خشه دهڕۆشت، ههولێ دا که مهسه له که سنووردار بکات و نهوهی ئاسانه و ده کریت قهلاچۆ بکریت له ناوچه پاشگهز بووه نزیکه کان بیکات، ههستا به وشیا کردنهوهی خه لکی له دژیان، قیزه ونکردنی له بهر چاویان، توانی په یوه ندهی بکات بهوانه وه له سهر ئیسلام راوه ستابوون و توانی بیانکاته پشتیوان بۆ سوپای گه وه ره ی ئیسلام، له پاش گه رانه وه ی سوپای ئوسامه ههولێ دا نه ته وه ساز بکات بۆ پروو به پروو بوونه وه ی رێک و پێک له گه ل پاشگهز بوواندا.

بۆ نه وه ی کات به سهر به ریت تا سوپاکه ی ئوسامه دیته وه ده ستی کرد به ناردنی نامه بۆ سهرانی پاشگهز بووان و بۆ جیگیر بووان له سهر ئیسلام و نهویش نامه ی نووسی بۆ ههموو ئەوانه ی که پیغه مبهری خوا (ﷺ) کاتی خۆی نامه ی بۆ ناردن و کهسانی تریش له یه مه ن.^۳

^۱ التاريخ السياسي للدولة الغربية، د. عبد المنعم ماجد (لا: ١٤٦). التاريخ الاسلامي العام: الجاهلية الدولة العربية، الدولة العباسية، علي ابراهيم حسن (لا: ٢١٩). تاريخ الدولة العربية، عبدالعزيز سالم (لا: ٤٣٢). جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين، د. محمد سيد الوكيل (لا: ١٢). الخلفاء الراشدين محمد اسعد طلس (لا: ٢٠)، الصديق ابو بكر - محمد حسين الهيكل (لا: ١٧٣). ظاهرة الردة المجتمع الاسلامي الاول محمد بريغس (لا: ١٠٠-١٠١)، ابو بكر الصديق. علي الطنطاوي (لا: ١٦). كؤمه ليك نووسراوی تر....

^۲ الثابتون على الاسلام ايام فتنة الردة (لا: ١٩).

^۳ دراسات في العهد النبوة، للشجاع (لا: ٣١٩).

تا هەول و تێكۆشان بەدەن لە پێناو بانگەوازی ئەوانەى لەسەر موسوڵمانەتى ماونەتەوه،
داواى لە جێگیر بووان کرد که هەول بەدەن لە جێبەجێدا بە کۆمەڵى بژین تا دێم بە دەمتانەوه، ئەم
کارانەى پێکخست وەک پێشەکیەک بۆ نەخشە سەربازىیەکی داهااتوو.^۱

خۆشەختانە هەندى لەو کەسانەى لەسەر ئیسلام جێگیر بوون توانیان خۆیان بگەیهننە
مەدینە و هەرچى زەکاتیشیان هەبوو هێنایان لەگەڵ خۆیان وەک (عدى کورى حاتم ی تائى) و
(زېرقان بن بدر التمیمى).^۲

هەر ئەو موسوڵمانە جێگیر بووانە توانیان جوولانەوهکەى قەیسى مەکشوح المرادى
شکست پێ بەیئین و هەندى کۆبوونەوهى هۆزەکان بڵاوه پێ بکەن لە تیهامە و سەرات و نەجران،
ئەم هۆکارانەش ئەم نامانجانهیان بە دەست هێنا لەوانە:

أ- سەرکەوتنى صدیق (رضی اللہ عنہ) لە نەخشەکەیدا کە بە دەستەپێنانى هەلمەتێکى هۆشیار
کردنەوه و بانگەشە کردن و پشتگیری کردنى موسوڵمانەکان، سەرشۆرکردنى هێزە
هەلەگەراوەکان، ئەمەش وەک پێشەکیەک بۆ گرتنەبەرى هۆکارێکى دیکە بە پێى بوون و
توانا، کە ئەوەش هۆکارى دەستى هەموو سوپا پێکخراویەکانە.

ب- نامانجى خۆى پێکا لە پەرورەدەکردن و نامادە کردنى ئەوانەى لەسەر ئیسلام مابوونەوه
تا لە داهااتودا ببەن سەرکردهى سوپا لە بزائى جەنگە پزگارىخوازەکانى داهااتودا، وە:
(عدى کورى حاتم التائى) کە دواتر لە پزگار کردنى عێراق سەرکردهى سوپا بوو.

ج- دروستکردنى هەندى هێزى موسوڵمان بۆ خۆ راگرى لەو ناوچانەدا تا دواتر تێکەڵ
بکریت لەگەڵ سوپای گەورەى ئیسلامدا کە دێتە ناوچەکەوه.

د- دەست گرتن بەسەر هەندى پاشگەز بووەکاندا هەرچەندە کەم و سنووردار بوو وەک ئەوهى
لە خوارووى کەنداوى عەرەبییهوه پرویدا.

۲- ناردنى سوپای پێکخراو:

^۱ هەمان سەرچاوه.

^۲ هەمان سەرچاوه.

له پاش دوو مانگ (دهشلتين چل پوژ) له دهړچوونيان سوپاكه‌ي نوسامه (ﷺ) گه‌يشته‌وه شاري مه‌دينه و حه‌وانه‌وه و نه‌بو به‌كريش (ﷺ) له‌گه‌ل سوپاكه‌يدا دهړچوون به‌ره‌و (ذي القصه) كه قوناغيتك له مه‌دينه‌وه دووره، نه‌مه‌ش به مه‌به‌ستي جه‌نگ له‌گه‌ل هه‌ل‌گه‌راوه و سه‌ركه‌شه‌كاندا، هاوه‌لان پېشنياريان بو كرد كه كه‌سيك له باتي خوي بكات به سه‌ركرده‌ي سوپا و خوي بو مه‌دينه بگه‌ريته‌وه، زور داويان لي كردتا هم كاروباره‌كاني ده‌ولت به‌ري‌وه به‌ري‌ت.

له‌م باره‌يه‌وه عايشه (خوای لي پازي بي‌ت) ده‌گي‌ريته‌وه و ده‌لي‌ت: باوكم سواري ولا‌خه‌كه‌ي بوو شمشيره‌كه‌ي له كيلان ده‌ره‌ينا بوو به‌نياز بوو به‌ره‌و (ذي القصه) به‌ري بكه‌وي‌ت، عه‌لي كوري نه‌بو تاليب (ﷺ) هات و ره‌شوي ولا‌خه‌كه‌ي گرت و پتي وت: بو كوي جينشيني پيغه‌مبه‌ري خوا؟ نه‌وت پي ده‌لي‌م كه پيغه‌مبه‌ري خوا (ﷺ) له پوژي نوحود فه‌رموي: «شمشيره‌كه‌ت بخه‌روه كيلان به مردنت كاره‌ساتبارمان مه‌كه، سويند به خوا نه‌گه‌ر تو‌مان له ده‌ست ده‌ري‌جيت نيسلام ياساو ده‌ولتي ناميني‌ت هه‌رگيز، نه‌ويش گه‌رايه‌وه».^۲

نه‌بو به‌كر (ﷺ) سوپاي نيسلامي كرد به (۱۱) ليو‌اوه و هه‌موو ليو‌ايه‌كيش سه‌ركرده‌ي كي بو دانا.^۳ فه‌رماني دا به هه‌موو نه‌ميريكي نه‌و ليو‌ايانه كه دايان به هه‌ر ناوچه‌يه‌كه‌دا موسولماناني نه‌و ناوچانه بخه‌نه ناو سوپاكانيانه‌وه، له‌وانه:

- ۱- سوپاي خاليدى كوري وه‌ليد (ﷺ) ناردى بو (بنى نه‌سه‌د) و (تيم) پاشان بو ناوچه‌ي يه‌مامه.
- ۲- سوپاي عكرمه‌ي كوري نه‌بو جه‌هل (ﷺ) ناردى بو مسيلمه له (بنى حنيفه) و پاشان بو عومان و ماهره و پاشان حه‌زره‌مه‌وت، وه پاشتر يه‌مه‌ن.
- ۳- سوپاي شه‌رحه‌بيلى كوري ابن حه‌سه‌نه (ﷺ) بو يه‌مامه و پاشان بو لاي عه‌كرمه و پاشتر بو حه‌زره‌مه‌وت.

^۱ مه‌به‌ستي نه‌وه بوو كه پيغه‌مبه‌ري خوا (ﷺ) له نوحوددا به نه‌بو به‌كرى فه‌رموو كاتيك ويستي له‌گه‌ل عبدالرحمنى كو‌ريدا بجه‌نگيت.

^۲ التاريخ الاسلامي (۴۹/۹).

- ۴- سوپای طریفه ی کوری حازر (ﷺ) بو (بنی سلیم) له هوازن.
- ۵- سوپای عه مری کوری عاص (ﷺ) بو (قضاة).
- ۶- سوپای خالیدی کوری سه عیدی کوری عاص بو نزیکي شام.
- ۷- سوپای عه لانی کوری هه زه می (ﷺ) بو به حه رهن.
- ۸- سوپای حوزه یفه ی کوری محسن غه له فانی (ﷺ) بو عومان.
- ۹- سوپای عه رفه جه ی کوری هه رسه مه (ﷺ) بو مه هره.
- ۱۰- سوپای موهاجیری کوری نه بی ئومه ییه (ﷺ) بو یه مهن و پاشان بو حه زه مه وت.
- ۱۱- سوپای موقرین (ﷺ) بو تیهامی یه مهن.^۱

ئا به م جوړه (ذي القصة) بوو به خالی دهرچوونی سوپا و بنكهیه کی هجووئی سوپا ریکخواوه کی نیسلام که دواتر به رهو ناوچه ی پاشگه زبووه کان ده روا ت به مه به سستی قه لاچو کردنیان، ئه م نه خشه یه ی صدیق (ﷺ) مانای لیها توویه کی بی وینه یه، شاره زایه کی جوغرافی ناوچه که یه.^۲

له ریکه ی دابه شکردنی سوپا که ی بو چهند لیوایه ک و دیاری کردنی ئاراسته کانیان پروون ده بیته وه که تا چ ئاستیک شاره زایی وردی هه بوو له جوغرافیا و ئاو و هه وای ناوچه که و شوینه نیشته جیه کاند و هیله کانی گه یاندنی که نداوی عه ره بدا.

هه موو که نداوی عه ره بی به شیوه یه کی جوان که وته بهر چاوی له ژووری داپشتنی نه خشه ی جهنگ (غرفه العمليات) که له پیشکه وتووترین ژووردا و به هه موو هوکاریکی پیشکه وتنه وه نه وه نده ی نه و ورد ناوچه کانی نه بی نی.

نه وه ی ورد بیته وه له ریکه ی سوپا که و رپیشتنیان و کو بوونه وه یان دوا ی جیا بوونه وه یان، جیا بوونه وه یان له م سوپایه و دووباره گه رانه وه یان بو لای، بو ی دهرده که ویت که هه موو قورئینیکی ناوچه ی پان و پوری که نداوی له بهر چاودا بووه، له گه ل بوونی په یوه ندی به رده وامی ورد له گه ل هه نگاو به هه نگاوی سوپا که دا، نه بو به کر سات به سات ده یزانی

^۱ التاریخ الطبری (۶۸/۴)، دراسات في عصر النبوة (لا: ۳۲۱).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدين (لا: ۳۲۱۱).

سوپاکه‌ی گه‌یشتۆته کۆی و ورده‌کاریه‌کانیشی پئی ده‌گه‌یشت، سه‌رکه‌وته‌کانی و ده‌سته‌که‌وته‌کانی و کاره‌کانی سه‌به‌نی یان، نامه‌کان زۆر به وردی و به په‌له و به‌رده‌وام ورد ده‌گه‌یشت.

هه‌والی به‌ره‌کانی جه‌نگ که ده‌گه‌یشته مه‌قه‌ری سه‌ره‌کی له مه‌دینه‌ی پایته‌خت و صدیق (ﷺ) په‌یوه‌ندی به‌رده‌وام بوو به هه‌موو سوپاکانیوه و له ناو نامه به‌ره سه‌ربازی به‌ناوبانگه‌کانی هاوه‌لاندا که هێلی په‌یوه‌ندی بوون له نیتوان سوپاکان و مه‌قه‌ری سه‌رکردایه‌تی له‌وانه: (ابو حیثمه البخاري) و (سه‌له‌ی کۆری سه‌لام) و (ابو برزه الاسلمی) و (سه‌له‌ی کۆری وه‌قش).^۱

ئه‌و سوپایه‌ی صدیق (ﷺ) ناردی بۆ ئه‌و ناوچانه زۆر په‌یوه‌ست بوون به‌یه‌که‌وه که ئه‌مه‌ش یه‌که‌که له ده‌سه‌که‌وته مه‌زنه‌کانی ده‌ولت، ئه‌و سوپایه لی‌هاتوه‌ی سه‌رکردایه‌تی و شاره‌زایی ریک‌خه‌ستنی له خۆ گرتبوو ئه‌مه جه‌گه له جه‌نگاوه‌ری بی وینه — که ئه‌و هه‌مووه سه‌ریه و غه‌زایانه‌ی سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌و بواره‌دا راپه‌یتناوون، له‌و کاته‌دا ده‌زگای سه‌ربازی صدیق (ﷺ) به‌هێزترین و تۆکه‌ترین ده‌زگای سه‌ربازی هه‌موو که‌نداوی عه‌ره‌بی بوو.^۲

سه‌رکرده‌ی گشتی ئه‌م سوپایانه شمشیری خوا بوو خالیدی کۆری وه‌لید (ﷺ) خاوه‌نی لی‌هاتوویی بی وینه له جه‌نگی دژی هه‌لگه‌راوه‌کاندا، ئه‌م شیوه دابه‌شکردنه‌ی سوپاکه له لایه‌ن ئه‌بو به‌که‌روه (ﷺ) به پئی نه‌خشه‌یه‌کی ستراتیژی ورد دارپێژرابوو، چونکه تا ئه‌و ساته‌وه‌خته هه‌لگه‌راوه‌کان له شوینی جیا جیا بوون و یه‌کیان نه‌گرتبوو دژی موسوڵمانه‌کان، به هۆی گه‌وره‌یی و دووری هۆزه‌کان بوو له یه‌کتری و کاتی ده‌ویست تا یه‌ک بگرن چونکه سی مانگ زیاتر تینه‌په‌ری بوو به‌سه‌ر هه‌لگه‌راوه‌یانه‌دا، له لایه‌کی تریشه‌وه له سه‌ره‌تاوه هه‌ستیان به مه‌ترسی موسوڵمانه‌کان نه‌کردبوو، وایان ده‌زانی ده‌توانن له ماوه‌ی چه‌ند مانگێکدا شه‌ده‌ن به‌سه‌ریاندا و رایان ده‌مالن، بۆیه صدیق (ﷺ) ویستی به هێرشی کتوپر چاره‌سه‌ری ئه‌و

^۱ في التاريخ الاسلامي، شوقي ابو خليل (لا: ۲۲۶-۲۲۷).
^۲ من دولة عمر الى دولة عبدالملك، ابراهيم بيبضوت (لا: ۲۸).

کیشیه بکات و دسه لات و شهوکتیان بشکینیت پینش شهوی لهو کاره ناره وایانه دا یهک بگرن،^۱ به پده دای به سهریانه دا ناشووبیان گهوره نه بیت و ههولتی پی نه دهن تا له کون سهر دهر بهینن، بدهن به جهستی نیسلامهوه، لهو بارهیه شهوه شاعیر ده لیت:

لا تقطن ذنب الافعی وترسلها

ان كنت شهما فاتبع رأسها الذنبا

واتا: کلکی مار مهربه و بهیلت را بکا

نه گهر پیاو پیاوه سهری پان نه کا

گهوره بی پرووداوه کی ههست پی کردبوو، له گهل ترسناکیه کهیدا، دهیزانی نه گهر وا نه کات نزیک بوو پشکوکه له ژیر خوله می شهوه دهریکه ویت و تهر و وشک بهیه کهوه بسوتینیت، وهک شاعیری یه کهم ده لیت:

اری تحت الرماد ومیض نار

به راستی نهو (ﷺ) سیاسیه کی لی هاتووی و سهربازیه کی به نه زمون بوو، که

کاره کانی به جوانی هه لئه سه نگانده و نه خشی راسته وخوی بو ده کیشا.

هه موو نهو لیوایانه کهوتنه ری که صدیق (ﷺ) ریکی خستبوون و ئالای (لا اله الا

الله محمد رسول الله) به سهریانه وه ده شه کایه وه و له گهل دوعای خیری دلسوزانه ی نهو دلانه ی

که خوای گهوره به مهزن ده گرن و مانای راسته قینه ی باوه ر له دلایانه چه قیه، خوای گه ورده ش

نه م دوعایانه ی گیرا کرد و سهرکه وتنی خوی پی به خشین و به هو ی نه وانه وه وشه ی خوی بهرز

پاگرت و ئاینه کهشی پاراست، تاوای لی هات له ماوه ی چه ند مانگی کدا هه موو که نداوی

عه ره ب سهریان بو نیسلام نه وانه وه و باوه ریان دامه زرایه وه.^۲

نه مه و نه بو به کری صدیق (ﷺ) ته نها یهک نامه ی بو هۆزه عه ره به کان نه وانه ی

پاشگهز بوونه وه و یاخی بوو بوون، بانگی کردنه وه بو گه رانه وه بو لای نیسلام و جیبه جی کردنی

به ته وای و به و جۆزه ی که لای خواوه هاتوه، پاشان ئاگاداری کردنه وه له ئاکام و سهره نجامی

خراپی نهو کاره یان له دنیا و له دوا رۆژیشدا نه گهر بشی و بهرده وام بن له سهری، زۆر له هیژ و

^۱ التاريخ الاسلامي (۵۱/۹).

^۲ التاريخ الاسلامي (۵۱/۹).

دهسه لاتمه و ناگاداری کردنه وه، نه وهش ههقی خۆی بوو چونکه لادانه کهیان زۆر گهوره بوو، زۆریش توند دهستیان بهو کاره ناره وایه یانه وه گرتبوو، ناگادار کردنه وه یه کی توند و پاشان به دوایدا کرده وه کی بویرانه ی دهویتی بۆ لابرده نی نهو سه رکه شیه ی که له بیر و هۆشی نهو سه رۆک هۆزانه دا هیلانه ی کردبوو، نه ژاد په رسته یه کی کویرانه زالبوو بوو به سه ر بیر و هۆش و شوین که وتوانیاندا.^۱

۳- دهقی نهو نامه یه ی که بۆ پاشگه زبووانی نارد، نهو په یانه ی بۆ سه ر کرده کانی نووسی:

دوا ی ریکه خستنی ورد و جوانی ناماده کردنی سوپای ئیسلامی و دابه شکردنی کۆمه له لیوایه که له لایه ن صدیقه وه (عليه السلام) ده بینین بانگه وازی ده می و پرونکردنه وه ی درێژ و تیر و ته سه ل دینیته گۆره پانه که وه تا — پیش جهنگ — پۆلێ خۆی به بینیت و کاری خۆی بکات. سه ره تا نامه یه کی گشتی نووسی، که ناوه رۆکیکی تایبه تی سنوورداری له خۆ گرتبوو، هه ولێ دا به جوانی بگاته دهستی نه وانه ی له سه ر ئیسلام به دامه زراوی ماو بوونه وه و نه وانه شی پاشگه ز بوو بوونه وه، ته مه پیش نه وه ی سوپا بچاته رێ بۆ جهنگ دژی هه لگه راوه کان، به کۆمه لێک پیاو دا ناردی و پێی وتن له هه موو کۆر و کۆمه لێکدا خۆتان بۆیان بچویننه وه، داواشی کردبوو که هه ر که سیك گوی بیستی ده بیته با بیگه یه نیته نه وانه ی نه یان بیستوه، دیاری کردبوو که بۆ کییه: بۆ سه رۆک و فه رمانده تایبه تیه کان و بۆ خه لکیش به گشتی، بۆ نه وانه ی له سه ر ئیسلامه تی ماون و نه وانه شی وازیان لێ هی ناوه.^۲

ته مه ش دهقی نامه که یه تی:

بسم الله الرحمن الرحيم: له نه بو به کر جینشینی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) بۆ هه مو نه وانه ی ته م نامه یه ی پێ ده گات له که سانی تایبه ت و گشتی که له سه ر موسولمانه تی ما بنه وه یان وازیان لێ هی نا بیته، سه لامی خوا له سه ر نهو که سانه ی که رێگای هی دایه تیان گرتۆته به ر و له پاش هی دایه ت نه گه راونه ته وه سه ر گو مپایی و کویرایی، من سوپاسی نهو خوا یه تان بۆ ده که م

^۱ التاریخ الاسلامی (۵۵/۹).

^۲ الدور السياسي للصفوة في الاسلام، السيد عمر (لا: ۲۶۲).

بیجگه لهو کەس شایه‌نی په‌رستن نیه، شایه‌دی ده‌ده‌م که بیجگه له خوا هیچ په‌رستراویکی تر نیه و ته‌نهایه و بی‌هاوه‌له، شایه‌تیش ده‌ده‌م که محمد به‌نده و پیغه‌مبه‌ری نه‌وه و باوه‌رمان به هه‌موو شتیک هه‌یه که نه‌و بۆی هینا‌وین، بیباوه‌ریشین به هه‌ر که‌سینک پش‌تی لی هه‌لبکات و له‌گه‌ل‌شیدا ده‌جه‌نگین.

پاشان، خ‌وای گه‌وره محم‌دی به پ‌استیه‌وه نار‌دووه بۆ هه‌موو در‌وست‌کراوه‌کانی به تر‌سین‌ه‌ر و مژ‌ده‌ده‌ر، تا دل‌ه زین‌دووه‌کان ر‌اب‌چ‌له کین‌یت، هه‌ره‌شه‌ی خ‌وی به‌رام‌به‌ر بیباوه‌ران بین‌یت‌ه دی، خ‌وا هیدایه‌تی نه‌وانه‌ی دا که هاتن به ده‌میه‌وه، پیغه‌مبه‌ری خ‌وایش (ﷺ) به فر‌مانی خ‌وا دای له‌و که‌سانه‌ی شو‌ین هه‌ق نا‌که‌ون تا وای لی‌هات به خ‌وشی یان به ناخ‌وشی خه‌ل‌کی ر‌وویان کر‌ده نی‌سلام، پاشان پیغه‌مبه‌ری خ‌وا (ﷺ) ک‌وچی د‌وایی کر‌د پاش نه‌وه‌ی فر‌مانی خ‌وای به‌جی هینا‌و نام‌وژ‌گاری گه‌له‌که‌ی کر‌د، نه‌وه‌ی له‌سه‌ری بوو گه‌یان‌دی، خ‌وای گه‌وره هه‌موو نه‌مانه‌ی بۆ نه‌ویش و موس‌ول‌مان‌نیش له قور‌ئانه‌که‌یدا ر‌وون کر‌د‌و‌ته‌وه و

ده‌فر‌مو‌یت: ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ﴾ (الزمر: ۳۰)، واتا: تۆ نه‌مریت و نه‌وانیش

نه‌مرن، وه ده‌فر‌مو‌یت: ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مَّتَّ فَهُمْ

أَحْلَدُونَ﴾ (الانبیاء: ۳۹)، واتا: نه‌ی مح‌مد ئیمه نه‌مریمان بۆ که‌سانی پ‌یش تۆ دانه‌ناوه و

نایا تۆ بریت و نه‌وان نه‌مرن؟!.

وه ده‌فر‌مو‌یت: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ

أَوْ قُتِلَ أُنْقَلَبُكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ وَمَن يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَن يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا

وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾ (ال عمران: ۱۴۴)، واتا: مح‌مدیش یه‌کیکه له

پیغه‌مبه‌رانی پ‌یش خ‌وی و نه‌گه‌ر بریت یان ب‌کوژ‌ریت پاش‌گه‌ز ده‌بنه‌وه، هه‌ر که‌سینک پاش‌گه‌ز بی‌یت‌ه‌وه خ‌وا هیچ زیانی نا‌کات و پا‌دا‌شتی سو‌پاس گو‌زارانیش ده‌داته‌وه.

هەر کەسیک محمدی دەپەرست، محمد مرد، هەر کەسیکیش خوای گهواره و تاکانه و بی هاوه‌لی دەپەرست، ئەوا خوای گهواره هەردەم ئاماده‌یه و له کەمینه‌یه و هەمیشە زیندوو و نامریت، نه خەونچوکە دەبیاتەوه و نه دەشخەوێت، ئاینه‌که‌ی خۆی دەپاریزێت و تۆڵه و سزایش له دوژمنان ده‌کاته‌وه.

من نامۆزگاریتان ده‌که‌م به له خواترسان و خۆتان بی به‌ش و بی شه‌نس مه‌که‌ن له لای خوا و خۆتان له‌و پێنموونیە جوانانه مه‌که‌ن که پێغه‌مبەر (ﷺ) هیناویه‌تی، وه به‌و پێنموینیانه پێنموونی وه‌ب‌گرن، ده‌ست ب‌گرن به نایینی خواوه، هەر کەسیک خوا پێنموونی نه‌کات گومپرایه، هەر کەسیک ئەو بی وه‌ی نه‌کات هەمیشە بيماره، هەر کەسیک خوا یارمه‌تی ده‌ری نه‌بێت تێک شکاوه، هەر کەسیک خوا پێنموونی بکات ئەوا پێنموونی کراوه و هەر کەسیش خوا گومپرای بکات ئەوه گومپرایه، خوای گهواره ده‌فرموویت: ﴿مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا﴾ (الكهف: ١٧).

له دنیا هیچ کرده‌وه‌یه‌کی لی وه‌رناگیریت تا دان به بیروباوه‌ری دا نه‌یت، له دوا روژیشدا هینچی لی قبول ناکریت، من بیستومه هەندیکتان له ئیسلام پاشگەز بوونه‌ته‌وه پاش ئەوه موسولمان بوون کرده‌وه‌شتان پێ کردووه ئەمه‌ش به هۆی غه‌رپابوونیان به خوا تینه‌گه‌یشتنیان له به‌رنامه‌که‌ی و گوێپایه‌لی کردنی شه‌یتانه، خوای گه‌وره‌ش ده‌فرموویت: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ۖ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا﴾ (الكهف: ٥٠).

له جیه‌کی تردا ده‌فرموویت: ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ (فاقر: ٦).

واتا: شهيتان دوژمنتانه و ئيټوهش به دوژمنى خۆتانی بزنان، چونكه نهو شوين كهوتوانى بۆ ناو ناگر بانگ دهكات.

وه من فلان كهسم بۆ ناردوون لهگهڵ سوپايه كدا كه له كۆچهريان و پشتيوانان پيڤهاتوون وه پيتم راگهياندوون كه شهر لهگهڵ كهسدا نهكەن تا بۆ لای خواى گهوهى بانگ نهكەنوه، هەر كهسيك بيت به دهميانهوه و دان به بيروباوهردا بنيتتهوه و واز بهيئيت و كردهوى چاك بكات نهوه لى قبول دهكریت و هاوكاريش دهكریت، هەر كهسيش سهريپچى كرد فهريامم داوه لهگهلى بجهنگن، كهسيان به دهسهلاتدار نههيتلن و تهنانهت بشيان سوتينن و به ههموو شيوازيك بيانكوژن، ژن و مندالهكانيشيان بگرن و بيانكەن به كهنيزهك، هيچ له كهس قبول نهكریت جگه له موسولمان بوونهوه و هەر كهسيك واى كرد نهوه خۆى قازانجى لى دهكات و هەر كهسيش وانهكات نهوه با بزانييت خواى گهوره دهسهوسان ناوهستيت.

به نيردراوهكاني خۆم وتوه كه نهم نامهيم له ههموو كۆر و كۆمهليكا بۆ خهلكى بخويننهوه، نيشانهى موسولمان بوونهوش بانگ دانه، هەر كاتيك موسولمانهكان بانگيان دا نهوانيش به دواياندا بانگيان دا وازيان لى بهيئن بهلام تهگەر بانگيان نهدا به پهله بدن به سهرياندا، تهگەر بانگيان دا پرسياريان لى بكەن له بيروباوهريان و تهركهكانيان پى بلين تهگەر نهيان كرد بدن به سهرياندا تهگەر قبوليان كرد ئيټوهش وازيان لى بهيئن و چى پيويسته بدن به سهرياندا.^۱

نهم بهياننامهيهى شهو بهكر له دهورى دوو خولگه دهسوپيتهوه:
يهكهم: بهياننامهى بنهپهتتى كه داواكرده له پاشگهزبووهكان بگهريتهوه بۆ لای ئيسلام.

دووهم: بهياني سهرهنجامى سوور بوون لهسەر باشگهزبوونهوهكيان.

نامهكه چهند رايهكى دووپات كردۆتهوه:

بهياننامهكه گشتيه و بۆ ههموو لايهكه كه بانگهوازي خوا ببيستنهوه. -۱

^۱ تاريخ الطبري (۷۱/۷۰/۶۹/۴).

- ۲- بهیانی ئەوه که خوا محمدی به راستی ناردوو و هەر کەس باوەڕی پێ بەیئیت ئەوه باوەردار و هەر کەس ملەجەپێی تیا بکات ئەوه بێ باوەڕ و دەبیّت لەگەڵیدا جەنگ و جیهاد بکریّت.
- ۳- بهیانی ئەوهی که محمدیش مرۆڤه و وتەى خواى بەسەردا دەبڕیّت که دەفەرموویّت تۆش دەمریّت و ئەوانیش دەمرن و باوەردار محمد (ﷺ) ناپەرستیّت بەلکو ئەو خوايه دەپەرستیّت که هەمیشە زیندوو و هەر دەمیئیت و مردنی بەسەردا نایەت، بۆیه پاشگەزبووه هێچ بەهانهیهکی بەدەست نیه.
- ۴- لە ئیسلام پاشگەزبوونهوه تێنەگەیشتنه له راستی و گوێپرایه‌لى کردنى شه‌یتانه، ئەمەش مانای وایه دوژمن بکه‌یت به هاوڕێی خۆت، ئەوه‌ش سته‌میکی گه‌وره‌یه و مرۆڤ له خۆی ده‌کات، به‌و کاره‌ خاوه‌نه‌که‌شی به‌ره‌و ناگر ده‌بات به‌ ئاره‌زووی خۆی.
- ۵- پوخته‌یه‌کی هه‌لبژارد له موسولمانه پشتیوان و کۆچه‌ریه‌کان هه‌لده‌ستن به‌ جەنگ دژی هه‌لگه‌راوه‌کان و ئەمەش له‌ غیره‌تیانه‌وه‌یه بۆ ئاینه‌که‌یان و له‌ سوکایه‌تی ده‌ بیاریزن.
- ۶- ئەوه‌ی بگه‌ڕێته‌وه بۆ لای ئیسلام و دان به‌ گوێپرایه‌کیدا بنیّت و واز له‌ شه‌ر له‌ گه‌ڵ موسولمانان به‌یئیت و هه‌موو ئەو کارانه‌ نه‌ج‌ام بدات که دینی خوا داوای ده‌کات، ئەوه‌ یه‌کیکه‌ له‌ موسولمانان ئەوه‌ی له‌سه‌ر ئەوانه‌ له‌سه‌ر ئەویشه‌ ئەوه‌ی بۆ ئەوانه‌ بۆ ئەویشه‌.
- ۷- هەر که‌سیک بلی ناگه‌ڕێمه‌وه سه‌ر ڕێگه‌ی موسولمانان، له‌سه‌ر پاشگەزبوونه‌وه‌که‌ی سوور بیّت، ئەوه‌ شه‌ره‌نگیزه‌ و ده‌بیّت بریّت به‌سه‌ریدا یان بکوژریّت یان بسوتیئریّت یان ژن و مندالی به‌ دیل بگیریّت، به‌ هێچ جوړیک له‌ ده‌ستی خوا قوتار نابن چونکه‌ بۆ هەر کوێ بڕۆن مولکی ئەوه‌.
- ۸- ئەو نیشانه‌یه‌ی که‌ بابای پاشگ‌ز بوو به‌هۆیه‌وه له‌ شه‌ر و په‌لامار ڕزگاری ده‌بیّت (بانگدانه) که‌ به‌ ئاشک‌را بانگ بده‌ن، ئەگه‌ر وا نه‌که‌ن ته‌نها چاره‌سه‌ر ئەوه‌یه جەنگی له‌گه‌ڵ بکریّت، ئەمەش بۆ ئەوه‌ بوو تا خه‌لیفه‌ ئەم مه‌سه‌له‌یه نه‌خاته ئاره‌زووی فرمانه‌ره‌واکانی سوپا و سه‌ربازه‌کانی به‌بی ڕیک‌خستن، بۆ هه‌موو فرمانه‌ره‌واکان یه‌ک

نامه‌ی نووسی و تیایدا داوای لیگردن پابه‌ند بن به ناوه‌پۆکی نامه‌کە‌ی پیشوویه و تیایدا نووسی:

«..... ئەمە پەیمانیکە لە ئەبو بەکرەوێ خەلیفە‌ی پیغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ فلان کەس، کە ناردووێتە بۆ جەنگ دژی ئەوانە‌ی لە ئیسلام پاشگەز بوونەتەو، داوای لی کردبوو کە چەندێ پیتی دەکریت لە خوا بترسیت لە هەموو کارەکانیدا لە نهینێ و لە ناشکرادا، فەرمانی پی دەدا کە فەرمانەکانی خوا بە هەند وەرگیریت، جیهادی ئەوانە بکات پشتیان لی هەڵکردوو، و لە ئیسلام پاشگەز بوونەتەو و ئاواتی شەیتانی هیناوتە دی، و پاش ئەوێ بیانووێان دەبریت و بانگیان دەکاتەو بۆ موسوڵمان بوونەو، ئەگەر بە گوێیان کرد، ئەو دەستیان بۆ نابات، و ئەگەر بە دەمیەو نەهاتن ئەو دەدات بە سەریاندا هەتا دینەو سەر قسە‌کە‌ی ئەو و پاشان چیان بۆ هەیه و چیان لەسەر ناگاداریان دەکاتەو، چەن و چوونیان لەگەڵ نەکات و پێگە‌ی جەنگیان لەگەڵ دوژمناندا لی نەگیریت».

هەر کەسێک هات بە دەم فەرمانی خواوێ ئەوێ قبوڵ دەکریت و هاوکاریشی دەکەین، ئەوێ بپاوە‌ر بوو بە خوا لی قبوڵ ناکریت تا باوە‌ر بە خوا نەهینیتەو و ئەگەر بەمە رازی بوو کەسێک بۆ نیه دەستی بۆ بەریت، خوا خۆی لیپرسینەوێ هەیه لەگەڵی لەسەر ئەوێ نایا لە دلێشەوێه یان نا.

هەر کەس بە دەم بانگەوازه‌کە‌ی خواوێ نەهات، دەکوژریت و هەرچی بیت هەر دەکوژریت و لە هەر کۆی بیت، هیچ شتێک لە کەس قبوڵ ناکریت ئیسلام بوون نەبیت، ئەگەر قبوڵی کرد ئەو لە ئیسلام حاڵی دەکریتەو و هەر کەسێش قبوڵی نەبیت دەکوژریت، ئەگەر دەستان بەسەریاندا رۆشت بە هەموو شیوازیکی کوشتن بیانکوژن — بە چەک، بە ناگر، پاشان مال و سامانە‌کە‌یان بەسەر سەربازە‌کاندا دابه‌ش بکات جگە لە (۱/۵) ی کە دەگەریتەو بۆ خەزینە (بیت المال).

نەهینلی سەربازە‌کانی ناوچە‌کە‌ پەله‌پەل بکەن و ناوچە‌کە‌ تێک بدەن بەسەریه‌کدا، نەهینلن کەس دزه بکاتە ناوتان تا نەیان ناسن و نەزانن کێن و چێن، جاسووسی نەکەن تا لەو جێگایانەو هیرش نەکریت بۆ موسوڵمانان و هەلسوکه‌وتی مامناوە‌ند بیت لەگەڵ

موسولمانه‌کان و نهرم و نیان بیت له‌گه‌لیان له‌رژیشتن، له‌هوانه‌وه و هه‌میشه به‌سه‌ریان بکاته‌وه، په‌له به‌هه‌ندیکیان نه‌کات و به‌هه‌ندیکی تریان نا، به‌قه‌سه‌ی نهرم و هه‌لسوکه‌وتی جوان له‌گه‌لیان هاو‌پیشه‌تی بکات.^۱

له‌م به‌یاننامه‌یه‌دا که خسته‌بوویه نه‌ستۆی سه‌رکرده‌کانی به‌روونی سووربوونی نه‌بو به‌کر (ﷺ) ده‌رده‌که‌وێت که ویستویه‌تی هیچ فه‌رمانده‌یه‌ک له‌خۆیه‌وه ئیش نه‌کات و له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی نووسراو هه‌نگاو هه‌لبێنن، که به‌ناشکرا هه‌لگیرسانی شه‌ر قه‌ده‌غه‌ ده‌کات پێش بانگ کردنه‌وه‌یان بۆ لای ئیسلام، واز هه‌ینان له‌شه‌ر دژی نه‌وانه‌ی دین به‌ده‌م داواکاریه‌که‌یانه‌وه، وه‌ سوور بوون له‌سه‌ر چاکسازی کردنیان و قه‌ده‌غه‌کردنی به‌رده‌وام بوونی جه‌نگ له‌گه‌لیان نه‌گه‌ر دانیان نا به‌ئیسلاام بوونی خۆیاندا، له‌م خاله‌شدا واز له‌جه‌نگ به‌هێنریت و ده‌ست بکریت به‌شاره‌زاکردنه‌وه‌یان له‌پێنموویه‌کانی ئیسلام و ناگادار کردنه‌وه‌یان له‌سه‌ر هه‌موو نه‌و ماف و نه‌رکانه‌ی له‌سه‌ریان و بۆیان، پێک نه‌که‌وتن و هه‌ودنه‌ نه‌کردن به‌هیچ جو‌ریک له‌گه‌لیاندا تا به‌جوانی نه‌گه‌رپێنه‌وه بۆ لای خوا.

پابه‌ند بوونی سوپای ئیسلامی به‌جێبه‌جێ کردنی بنه‌مای بانگه‌واز پێش شه‌ر و جه‌نگ، ده‌بی‌ت کۆل بدریت له‌جه‌نگ ته‌نها به‌بیستنی نه‌وه‌ی که وه‌لامی بانگه‌وازیان داوه‌ته‌وه، نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌وه‌یه که ته‌نها مه‌به‌ست له‌جه‌نگ و هه‌را دژیان نه‌وه‌یه له‌و سه‌رکه‌شی و هه‌لگه‌رانه‌وه‌یه واز به‌هێنن و نه‌و ناواته‌ش وا هاتۆته‌دی.

صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) ئه‌م به‌ئیننامه‌یه‌ی به‌سه‌ر هه‌موو سه‌رکرده‌کاندا فه‌رز کردوه، که په‌وشت و هه‌لسوکه‌وتیان باشت‌ترین شیوازی بانگه‌واز بیت له‌و کاره سه‌ربازیه‌ی که پێی سپێردراوه و له‌گه‌ل نه‌و ناما‌نجه‌دا یه‌ک بگه‌یته‌وه که به‌رگری کردنه له‌ئیسلاام.^۲

شوین پێ هه‌لگرتنی صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) بۆ پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فیری هونه‌ری سه‌رکرده‌یه‌تی کردبوو، سه‌رکه‌وتنی سه‌رکرده‌ش له‌سه‌ر نه‌وه وه‌ستاوه که قۆناغی سه‌ربازیه‌تی به‌جوانی جێبه‌جێ کردبیت، نه‌بو به‌کریش (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) باشت‌ترین سه‌ربازی سوپای موسولمانان بوو کاتی

^۱ تاریخ الطبری (۷۲/۷۱/۱).

^۲ الدور السياسي للصفوة (لا: ۲۶۳).

خۆی، وه دلسۆز بووه له خۆشهويستی بۆ پيغه مبهري خوا (ﷺ) هه چي لى داوا بکرايه پیت به پیت جیبه جی ده کرد و لهو پیتاوه دا قوریانی ده دا و له هیچ جەنگی کدا هەلنه هاتوه، نه توان وردی و دانایی بریاره سهرکردایه تیه کانی و دوور بینی له دووتویی نامۆزگاریه کانی دا بۆ سهرکرده و فرمانده کانی سوپاکه و نه خشه گشتیه کانی بۆی ده کیشان له کاتی ههجو ئیاندای بۆ لیدانی دوژمنان.^۱

که یه که مین وه سیهت نامه ی بۆیان له م خالانه ی خواره وه دا خۆی ده بینیت وه:

- خۆیان رابهیتن له سهر ته قوا و له خواترسان، و چاودیری نهو به سهریانه وه له نهیتنی و ناشکرادا، نه مهش نهو په پری دروستی و پینکانه له م سیاسه ته ژیرانه یه دا، چونکه نه گهر سهرکرده خۆی رابهیتنا له سهر له خواترسان نهو کاته خوايش له گه لای ده بیت، چونکه خوای گه وه له گه لای له خواترسان و چاکه کاران له گه لای ده بیت: ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾ (النحل: ۱۲۸).

- کردنی کاره کان زۆر به چاکي و نهو په پری خۆماندوو کردن و دلسۆزی نواندن له پیتاوی خوای (عز وجل) دا، نه وهش په وشتی سهرکه وتوان و براوانه: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (العنکبوت: ۶۹).

- له پاشگه زیبوه کان قبوول ناکریت جگه له موسولمان بوونه وه یان کوشتنیان.
- دابه شکردنی ده سک وه ته کان به سهر سهر بازه کاندای له گه لای پاراستنی یه که له سهر پینچ بۆ خه زینه ی موسولمانان (بیت المال).
- په له پهل نه کردن له ده رکردنی بریاردا له مهر نهو کیشانه ی دینه پیشه وه، تا چاسه ره کانیان به پیتچه وان وه نه بیت و که لیتنی تی نه که ویت.
- ناگادار بن نهیلتن که سیك دزه بکاته ناویان نه وه که جاسوس و هه وال دز بیت.

^۱ حركة الردة للعتوم (لا: ۱۷۹).

- ده‌بیت نەرم و نیان بن له‌گەڵ سەربازەکانیان و له‌کاتی ڕۆیشتن و دابه‌زیندا چاویان لێیان بێت، که‌سیان ئەوانی تر پشت گوێ نەخەن.
 - ده‌بیت جوان هەلسوکه‌وت بکەن له‌گەڵ سەربازەکانی هاورێیان.
- له‌ ڕینگە‌ی لێکۆڵینه‌وه‌ ئەتوانن نەخشه‌یه‌کی گشتی له‌ دانانی لیوا و فەرمانده‌ بۆیان وه‌رگیرین، که‌ له‌م خاڵانه‌دا خۆیان ده‌بیننه‌وه‌:
- أ- نەخشه‌که‌ فەرمانی هاوکاریکردن له‌ نیوان سەرجه‌م سوپا‌کاندا دیاری ده‌کات، به‌ جوړیک کار نه‌کات به‌ جیا له‌ لیواکانی تر و وه‌ک ئەوه‌ی له‌سه‌ر خۆ بێت، به‌لکو با ناوچه‌کانیشیان له‌ یه‌که‌وه‌ دوور بن ده‌بیت وه‌ک یه‌ک ده‌زگا وابن، هه‌ندیکیان به‌یه‌ک ده‌گن و هه‌ندیکی تریان له‌یه‌ک جیا ده‌بنه‌وه‌ تا بگن به‌ لیوایه‌کی تر، ئەمانه‌ و خه‌لیفه‌ی موسوڵمانانیش له‌ مه‌دینه‌وه‌ خۆی سه‌ره‌رشتی گشتی شه‌ره‌کانی ده‌کرد.
- ب- ئەبو به‌کر (رضی‌الله‌عنہ) کۆمه‌ڵێک له‌ گه‌وره‌ هاوه‌ڵاتی له‌ پایته‌خت هیشته‌وه‌ بۆ پارێزگاری مه‌دینه‌ و هاوکاریشی بن له‌ به‌رپۆه‌بردنی کاروباری ده‌وله‌تدا.
- ج- صدیق (رضی‌الله‌عنہ) هه‌ستی به‌وه‌ کرد که‌ له‌ ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌ڵاتی پاشگه‌زبواندا سوپایه‌ک سەربازی موسوڵمان هه‌یه‌ و زۆر خه‌می ئەوه‌ بوو که‌ بکه‌ونه‌ به‌ر خه‌شم و قینی بێباوه‌رپه‌کان، بۆیه‌ داوای له‌ فەرمانده‌ی سوپاکان ده‌کرد که‌ نه‌گه‌ر به‌ هه‌ر جیه‌که‌دا تێپه‌رین با ئەو موسوڵمانانه‌ش بچه‌نه‌ ناو سوپاکانتان و پاش پزگارکردنی ناوچه‌که‌ش کۆمه‌ڵێک جه‌نگاوه‌ر له‌و شوێنانه‌دا به‌جی به‌یڵن تا پارێزگاری بن له‌ دوژمنان.
- د- خه‌لیفه‌ بنه‌مای (جه‌نگ فیله‌)ی به‌کار هینا له‌ جه‌نگی دژی هه‌لگه‌راوه‌کان، که‌ به‌ شیوه‌یه‌ک پێشانیدا که‌ سوپا‌که‌ی نیازی شتیکیه‌تی، به‌لام له‌ راستیدا نیازیکی تری هه‌بوو، تا زیاتر ئاگادار بن نه‌وه‌ک نەخشه‌که‌ی ئاشکرا ببیت.^۱
- ئهمه‌ش مانای قال‌ بوونیه‌تی له‌ سیاسه‌تدا، وه‌ ئەزموونی پراکتیکی و زانستی قوول‌ و هاوکاری خوا‌یی له‌ سه‌رکردایه‌تی صدیقدا (رضی‌الله‌عنہ).

^۱ الابعاد لمفهوم الامن في الاسلام، مصطفى محمود (لا: ۱۶۹).

دووه: قهلاچۆکردنی ناژاوهی (الاسود العنسی) و (طلیحة الاسدي) و کوژرانی مالیکی کوپی نویره:

أ- قهلاچۆکردنی ناژاوهی نهسوهدی عه‌نه‌سی و دووباره پاشگه‌زبونوهی یه‌مه‌ن:

نهم پیاوه ناوی عابه‌هی کوپی که‌عبی کوپی (غوٲه)، شوره‌تی (ذي خمار)ی هه‌بووه، چونکه هه‌میشه به‌چه‌فته‌یه‌ک دهم و چاوی به‌ستبوو،^۱ به (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) ناوی ده‌کردبوو چونکه دهم و چاوی زۆر په‌ش بوو، توانایی (په‌شه) له‌وه‌دا بوو که لاشه‌یه‌کی زه‌به‌لاحی پتوه بوو، نازا و به‌غیره‌ت بوو، سوودی له‌فالچی و سحر‌بازه‌کان وه‌رده‌گرت و وتار بیژیک‌ی په‌وان بوو، خ‌زیشی فال‌چیه‌کی ده‌ست بر بوو، شتی سه‌ر سوورپه‌ینه‌ری پیشانی هۆزه‌که‌ی ده‌دا، نه‌وانه‌ی گو‌تیان لی ده‌گرت که‌مه‌ندک‌یشی ده‌بوون، پاره و سامانی ته‌رخان کردبوو بۆ پاک‌یشانی خه‌ل‌کی.^۲

پاش نه‌وه‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌حه‌جی مال‌ئاوایی گه‌راپه‌وه و ده‌نگ و باسی ئیش و نازار و نه‌خۆشیه‌که‌ی بلاو بوویه‌وه له‌و کاته‌دا (په‌شه) پاگه‌نده‌ی پی‌غه‌مبه‌رایه‌تی خۆی ده‌کرد، و ده‌ل‌ین خۆی ناو نابوو (رحمان الیمن)^۳ هه‌روه‌ک چۆن (موسه‌یله‌مه) به‌خۆی ده‌وت (رحمان الیمامه).^۴

(په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) کاتیک بانگه‌شه‌ی بۆ پی‌غه‌مبه‌رایه‌تی خۆی ده‌کرد لاحی له‌ پی‌غه‌مبه‌رایه‌تی محمد (ﷺ) نه‌بوو، وای پیشان ده‌دا که دوو فریشته د‌ینه‌ لای به‌ ناوی (سحیق و شقیق یان شریف).^۵

نهم پیاوه پیش نه‌وه‌ی ئاشکرا بی‌یت، که‌سانیک‌ی تاییه‌تی هه‌ل‌ده‌ب‌ژارد و له‌خۆی نزیک‌ی ده‌کردنه‌وه، تا نه‌وه بوو له‌کت و پر‌دا که‌وته به‌ر چاوی خه‌ل‌کی،^۶ له‌سه‌ره‌تاوه خه‌ل‌کی

^۱ الكامل في التاريخ (۱۷/۲).

^۲ عصر الخلافة الراشدة للعمرى (۳۶۴).

^۳ الیمن في العصر الاسلام، للشجاع (لا: ۲۵۶).

^۴ البدء والتاريخ (۱۵۴/۵).

^۵ الیمن في صدر الاسلام (۲۵۷).

هۆزه كهى خۆى (عنس) شوئىنى كهوت،^۱ پاشان نامەى نووسى بۆ سەرۆك هۆزه كانى (مەزجىج) و خەلكانىكى گشتى باوەريان پى كردلەگەل هەنىك لە پلەوپايە وىستانى هۆزه كان و پاشان هەولئى دا رەگەزپەرستى هۆزايەتى زىندوو بكاتەوه، چونكە خۆى لە (عنس) بوو كه ناوجەرگەى هۆزى (مەزجىج) بوو، لە خەلكى نەجران لە بەنو حارسى كورپى كهعب بە بيانووى ئەوهى كه بە خوشى خۆيان موسولمان نەبوو بوون نامەيان نارد بۆ (رەشەى عەنەسى) كه سەردانىكيان بكات و ئەويش سەردانى كردن و باوەريان پى هئىنا، هەندى كەشيش لە (زبيد) و (اود) و (مسليه) و (حكيم بن سعد العشيره) شوئىنى كهوتن، پاش ماوهيهك لە نەجران مايەوه، لەو كاتەوه بە هئىزبوو كه كەسانى وهك عەمرى كورپى مەعد يكرب الزبيدى و قەيسى كورپى مەكشوح المرادى، شوئىنى كهوتن، وه توانى فەروەى كورپى مەسيك و عەمرى كورپى عەزم لە نەجران دەرەكران و پاشان بىرى گرتنى (صنعا) كهوتە مئشكى بۆيه بە (٦٠٠ تا ٧٠٠) چەكدارهوه كه زۆربهيان لە (بەنى حارس و عەنەس) بوون دايان بەسەر ئەو شارەدا.^۲

بۆيه لە شوئىنىك كه (شەعب) پى دەئىن لەگەل سوپاى (شەهرى كورپى بازان)ى فارسى بوويهوه كه خۆى و باوكى پيشتەر موسولمان بوو بوون، بەيهك گەيشتن و شەرىكى زۆر تونديان پيكهوه كرد و لە ئاكامدا شەهر شەهيد بوو خەلكى (صنعا) يش شكان و هەلاتن و (رەشه) سەرکهوت و لە پاش (٢٥) رۆژ خو ئاشكراکردن توانى كۆشكى غەمدان بگريت و لەوى حوكم بكات.^۳

كۆمەلەك هەلوئىستى ترسناك و قىزەونى هەبوو سەبارەت بە ئەشكەنجەدانى ئەو كەسانەى بە موسولمانەتى مابوونەوه، يەكيك لە موسولمانەكان بە ناوى - نوعمان - ي گرت و پارچە پارچەى كرد،^۴ بۆيه موسولمانەكانى ژيەر دەسەلاتى ئەو ناچار بوون خواپەرستى پەنھانى (توقيه) ئەنجام بەدن.^۵

^۱ فتوح البلدان بلادي (١٢٥/١).

^۲ تاريخ الردة، (لا: ١٥١-١٥٢).

^۳ البدء والتاريخ (٢٢٩/٥).

^۴ ابن سعد له (طبقات) دا (١٤٥/٥).

^۵ اليمن في صدر الاسلام، للشجاع (لا: ٢٥٨).

هەردوو گەورە هاوەڵتی پێغەمبەر (ﷺ) ئەبو موسای ئەشعەری و مەعازی کۆری جەبەل (خوایان پازێ بیّت) خۆیان گەیانده حەزەرەمەوت و لە ژێر سایەیی (السکاک والسکن) دا گیرسانەوه.^۱

پێغەمبەری خوایش (ﷺ) نامەی نارد بۆ ئەوانەیی لەسەر ئیسلام جێگیر مابوونەوه، کە تیایدا هانی دەدان بۆ ڕووبەرپووبوونەوهی (پەشەیی عەنسی) و داوای لێ دەکردن کە هەوڵی لە ناو بردنی بدن چ بە شەڕ ڕووبەرپووی ببنەوه یان بە تێرۆرکردنی.

هەروەها نوێنەر و نامەی نارد بۆ سەرۆک ھۆزەکانی (حەیر) و (حەمدان) کە یەک بگرن و دەست بدەنە دەستی یەک و پشتمتی یەک بگرن و یارمەتی کۆرانی بدن لە دژی (اسود العنسی) و (وەبری کۆری یەخنەسی) نارد بۆ لای فەیرۆزی دەیلەمی و جەشیش الدیلمی و زادوویەیی ئەستەرخێ و جەریری بەجەلی نارد بۆ (ذی الکلاع) و (ذی ظلیم الحمیریین)، و ئەقرەعی کۆری عبدالحمیدی نارد بۆ (ذی زود) و (زی مەرانی ھەمەدانی).

هەروەها نامەی بۆ عەرەبە دەشتەکیەکانی ئەھلی نەجران.

ماوەیەکی شێش پێش کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا (ﷺ) حارس ی کۆری عبدالله المهنی (ﷺ) نارد بۆ یەمەن و ئەو لە یەمەن بوو ھەوڵی کۆچی دوایی پێغەمبەری خوایان پێ گەیشت،^۲ و ھەروەستای پێغەمبەر (ﷺ) ئەو هاوەڵاتی بۆ لای کێ ناردوو بەلام لەوانەیی نامەی بۆ مەعازی کۆری جەبەل (ﷺ) کە پیاوان بنیتریت بۆ جەنگ و ڕووبەرپووی بوونەوهی (پەشەیی عەنەسی).^۳

هەروەک ئەبو موسای ئەشعەری تاهری کۆری ئەبێ ھالە (خوایان لێ پازێ بیّت) نامەی پێغەمبەری خوایان پێ گەیشت تا ڕووبەرپووی (اسود العنسی) ببنەوه چ بە جەنگ یان بە تێرۆرکردنی.^۴

^۱ البدء والتاریخ (۱۴۵/۵).

^۲ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۲۷۱).

^۳ ھەمان سەرچاوەی پێشوو.

^۴ تاریخ الطبری (۵۱/۴).

نەم كارەى پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) كارىگەرى خۆى ھەبوو لەسەر ئەوانەى كە نامەى بۆ ناردن و نەبىستراوە يەككە لەوانە پاشگەزبوويىتتەو، سەرۆك ھۆزەكانى حىرە و سەرۆكەكانى ھەمەدان نامەيان نارد بۆ كورپانى جەنگاوەر و پەيمانى ھەموو كۆمەكى و ھاوكارىەكيان پىدان، ھەرۆك لە ھەمان كاتدا موسولمانەكانى خەلكى نەجران لە جىيەكدا كۆ بوونەو بۆ بەرپەرچدانەوھى ھەر دەست درۆژيەك لە لاين (رەشەى عەنەسى) ھو و لەو كاتەو (رەشە) لەو دلتيا بوو كە لەناوچوونى لە كات و ساتدايە.^۱

بەردەوام نامە و نامەكارى بوو لە نيوان ھەمەدانىەكان و حمىريەكان و نيوان (معاذ بن جبيل) (رضي الله عنه) و ھەندى لە سەرۆك ھۆزەكانى يەمەن، و گومانى ئەو زۆرە كە يەككە لەو نامانە بۆ فەرۆھى كورپى مەسيك نىردرايىت لە لاين كورپانەو چونكە ئەو پۆلى ھەبوو لە كوشتنى (رەشەى عەنەسى) دا، بەلام يەكەم كەس كە لە (رەشە) ھەلگەرايەو و پەخنى لى گرت (عامرى كورپى شەھرى ھەمەدانى) بوو.

ئا بەم شىوہە ھەموو ھىزە موسولمانەكان يەكيان گرت بۆ لەناوبردن (اسود العنسى) دا، دياريشە كە بە مەبەستى كوشتنى يەكيان گرتبوو، چونكە دەيانزانى بە كوشتنى ئەو شوپىنكەوتوانى بوونيان نامىنىت و ئاسانە دەست بگيرىت بە سەرياندا، بۆ لەبەر نەخشە (كورپەكان) پىك كەوتن كە كەس ھىچ نەكات تا لە ناوخۆ كارى خۆيان نەنجام دەدەن.

كورپەكان فەيرۆز و دازويە توانيان لەگەل (قەيسى كورپى مەكشوح) دا پىك بکەون كە سەرکردەى سەربازەكانى (رەشەى عەنەسى) بوو، لەسەر كوشتنى (رەشە) چونكە ئەو و رەشە شتىك كەتبووہ نيوانيان و ئەترسا پۆژىك پىي برۆيىت.^۲

خىزانى (رەشەى عەنەسى) كە ناوى (تازادى فارس) بوو كە خىزانى شەھرى كورپى بازان بوو، وە ئامۆزاي فەيرۆزى فارسى بوو، كە (رەشەى درۆزنى يەمەن) بە زۆر لە خۆى مارە كرد پاش ئەوھى مەردەكەى كشت، ئەو خانە وىستى ئايىنەكەى رزگار بكات لە نيوان كەلەبە و دپندەى نەمامى (رەشە) و نەخشەيەكى پىكخست بۆ كوشتنى بە ھاوكارى نەيارانى رەشە بۆ لە

^۱ تاريخ الطبري (۵۱/۴).

^۲ اليمىن في صدر الاسلام (لا: ۲۷۲-۲۷۳).

ناو بردنی نهم سهرکەشه مل وڤه،^۱ و نهخشیهکی وای بۆ دارپشتن که هاتنه سه‌ری و له‌سه‌ر جینگه‌که‌لاى‌خۆیدا به‌ خه‌نجره‌ر شپیان کرد،^۲ سه‌ره‌که‌یان هه‌لدايه‌ ناو هاوڤيکاني ته‌وانيش له‌ ترساندا تۆقین و هه‌ریه‌که‌ به‌ لایه‌کدا رای کرد.^۳

نه‌و شه‌وه‌ی (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) تیا کوژرا پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ ناسمانه‌وه‌ ناگادار کرا تا مژده‌ به‌ موسولمانان بدات و فه‌رمووی: «قتل العنسي البارحة، قتله رجل مبارك من اهل بيت مبارکین، قيل: ومن هو؟ قال: فیروز، فاز فیروز»،^۴ واتا: شه‌وی پاڤردوو (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) کوژرا، پیاویکی پیروژ له‌ خانه‌واده‌یه‌کی پیروژ کوشتی، وتیان: کییه‌؟ فه‌رمووی: فه‌یروژ، برديه‌وه‌ فه‌یروژ.

د. صلاح‌الحالدي له‌ کتیبه‌که‌یدا — صور من جهاد الصحابه — نه‌خشیه‌ی تیروژکردنی (په‌شه‌) به‌ جوانی و به‌ درێژی باس ده‌کات، که له‌ چالاکیه‌کی تایبه‌تیدا کۆمه‌لێکی تایبه‌تی له‌ هاوه‌لان پیتی هه‌ستان.^۵

کاروباری (صنعا) به‌ هاویه‌شی به‌پێوه‌ ده‌چوو له‌ نێوان فه‌یروژ و دازویه‌ و قه‌یسی کۆری مه‌کشوحدا، به‌لام کاتیک مه‌عازی کۆری جه‌به‌ل (ﷺ) گه‌یشه‌ یه‌مه‌ن خێرا هه‌رسیکیان به‌ نه‌میری نه‌و رازی بوون، به‌لام هه‌نده‌ی نه‌برد پاش سی‌ رۆژ هه‌والی کۆچی دوایی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) گه‌یشه‌ یه‌مه‌ن.

به‌م شێوه‌یه‌ هه‌والی ته‌واوی کوشتنی (په‌شه‌) گه‌یشه‌ نه‌بو به‌کری صديق (ﷺ) پاش نه‌وه‌ی سوپای ئوسامه‌ له‌ شار ده‌رچوو، که نه‌مه‌ش یه‌که‌مین فه‌تح و سه‌رکه‌وتن بوو بۆ نه‌بو به‌کر (ﷺ) له‌ مه‌دینه‌.^۶

^۱ حركة الردة للعتوم (لا: ۳۰۹).

^۲ اليمن في صدر الاسلام (لا: ۲۷۳).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پيشوو.

^۴ تاريخ الطبري (۵۵/۴).

^۵ صور من جهاد الصحابة — خالدي (لا: ۲۱۱ تا ۲۲۸).

^۶ البلازي فتوح البلدان (۱/۱۲۷).

ئەبو بەكرىش (ﷺ) فەيرۆز الدىلمى دەستىنىشان كىرد بۆ والى يەمەن و بەلام قەيسى نەكرد بە والى چونكە ئەو ھاوكارى عەنسى بوو ئەو لە دوستە زۆر دلسۆزەكانى بوو كاتى خۆى ئىتر لەبەر رەگەز پەرستى و خىلايەتى يان كورسى ويستى بوويىت و بەرنامەى ئەبو بەكرىش (ﷺ) نەمە بوو كە كار نەداتە دەستى ھەلگەراوہ.^۱

دازويە و حشىمش و قەيسى كورى مەكشوحى كىرد بە ۋەزىرى، بەم شىۋەيە قەيس پىتى ناخۆش بوو بۆيە پىلانى دارشت بۆ كوشتنى ھەر سى كورە فارسەكان توانى دازويە شەھىد بىكات، فەيرۆزىش ھەستى بەم مەترسىيە كىرد بۆيە ھەر ئەۋەندەى پى كرا ھەلھات بۆ (خولان) بۆ ناو مالە خالۋانى.^۲

قەيس ھەر بەۋەۋە نەۋەستا بەلكو تىرە پەرستى واى لىكرد كە داوا لە ھەندى لە سەرۆك ھۆزەكان بىكات كە ھەستى دژى ئەم كورە فارسەكانى كە حوكميان دەكەن، بەلام سەرۆك ھۆزەكان ھەلۋىستى بى لايەنيان ھەلپەرد و نە پشتى ئەويان گرت و نە پشتى كورپان، ۋە پىيان وت: تۆ ھاۋرپىتى ئەوانى و ئەوانىش ھاۋرپىتى تۆن، پاش ئەۋەى لەوان بى ھىوا بوو نامەى نارد بۆ پاشماۋەكانى (رەشەى عەنەسى) و داۋاى لى كىردن كە بيانيىنىت تا ھەموو لەسەر ئەۋە رىك بىكەون كە (كورەكان) دوور بىخەنەۋە و خەلكى صەنعا ئاگايان لەم كەين و بەينە نەبوو لە ناكاۋدا بيىنيان دەۋريان گىراۋە بەو پاشماۋانە و (قەيس) سوور بوو لەسەر ئەۋەى كە (كورەكان) كۆ بىكاتەۋە تا دواتر دوۋريان بىخاتەۋە و شار بەدەريان بىكات.^۳

كاتىك فەيرۆز الدىلمى گەيشتە خەولان لاي خالۋانى و نامەى نارد بۆ ئەبو بەكرى (ﷺ) ھەۋالەكەى پىدا و ئەۋىش ھەر ئەۋەندەى پىكرا دەستى كىرد بە نامە ناردن بۆ ئەو سەرۆك و ھۆزانەى ئەو ناۋچانە ۋەك پىغەمبەرى خوا (ﷺ) جاران دەيكرد — ئەمەش دەقى نامەكە بوو: «ھاۋكارى كورەكان بىكەن و دەۋريان لى بدەن ۋە گوتپرايەلى فەيرۆز بن و لەگەلى بن چونكە مەن كىردوۋمە بە گەۋرەتان».^۴

^۱ اليمىن في صدر الاسلام (لا: ۲۷۵).

^۲ تاريخ الطبري (۱۴۰/۴).

^۳ تاريخ الطبري (۱۴۰/۴).

^۴ تاريخ الطبري (۱۴۱/۴).

ئەبو بەكر (ﷺ) لەم كارەيدا دوو مەبەستی پێكەوه گری دراوی هەبوو:

- وهك نهخشهيهكى سهريازی لێكرد، به جۆريێك كه سوپای ئوسامه بهرهو شام دهچووبوو، وه صديق (ﷺ) چاوه‌پوانی گه‌رانه‌وه‌ی ده‌كرد تا بتوانییت به‌ره‌نگاری دژوارترین شه‌پۆلی پاشگه‌زبونوه‌ی پێ بکات له یه‌مامه و به‌حره‌ين و عوام و قه‌يم كه زۆر ترسناك و توندتر بوو له ته‌وژمی پاشگه‌زبونوه‌كه‌ی يه‌مه‌ن كه‌توانی له پێگه‌ی نامه و نوێنه‌ره‌وه چاره‌ی بكات.

- مەبەستی دووه‌می ئه‌وه بوو كه هه‌ل بپه‌خسیتیێت بۆ ئه‌و كه‌سانه‌ی له‌سه‌ر ئیسلام مابوونه‌وه تا راستی و دروستی موسولمانیه‌تیه‌كه‌یان به‌سه‌لمیئن، و زیاتر و پته‌وتر بن له‌سه‌ر ئاینه‌كه‌یان، ماده‌م ئه‌وان خاوه‌ن به‌رپرسیاریتیێن له‌سه‌ر ئه‌و مانه‌وه‌یان له‌سه‌ر ئیسلام بۆ پزگار كردنی خه‌لكانی چوار ده‌وریان، به‌تاییه‌ت ئه‌وانه‌ی كه ئه‌بو به‌كر (ﷺ) نامه‌ی بۆ ده‌ناردن هه‌ر ئه‌وانه‌ بوون كه كاتی خۆی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نامه‌ی بۆ ده‌ناردن، كه له‌سه‌ر ئیسلام جێگیر بوون و گوێپایه‌لیش بوون بۆ هه‌ر كاریێك بواوه به‌سه‌ریاندا.^۱

فه‌یروژ ده‌ستی كرد به‌ په‌یوه‌ندی كردن به‌ هه‌ندی هۆزه‌كان و داوا‌ی كۆمه‌کی و پشتگیری لێ ده‌ركردن، له‌ سه‌رووی ئه‌وانه‌وه (به‌نو عه‌قیل كۆپی په‌بیعه‌ی كۆپی عامری كۆپی صه‌عه، و پاشان بۆ هه‌مان مەبەست نامه‌ی نارد بۆ هۆزی (عك)، ئه‌بو به‌كریش نامه‌ی نارد بۆ (تاھری كۆپی ئه‌بی هاله)،^۲ وه بۆ مه‌سروق (العکی) كه له‌ نیوان عكه و ئه‌شه‌عه‌ریه‌كاندا بوون تا هاوكاری كۆپه‌كان بكهن.

هه‌ر كه‌سه و له‌لای لا خۆیه‌وه ده‌رچوو و پێكه‌وه کاریان كرد تا نه‌هێلن قه‌یس ئیشی خۆی بکات كه ده‌ركردنی كۆپه‌كان بوو له یه‌مه‌ن، وه پزگاری كردن، پاشان هه‌موو یه‌کیان گرت و به‌ره‌و (صنعا) كه‌وته‌ن پێ و له‌گه‌ڵیدا پڕوبه‌پروو بوونه‌وه و ناچاریان كرد سه‌نعا به‌جێ به‌هێشت و بگه‌ڕێته‌وه بۆ ئه‌و جێگه‌یه‌ی كه (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) لێ ها‌تبوو، كه توانه‌وه له‌ نیوان نه‌جران و

^۱ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۲۷۵).

^۲ تا {یخ الطبری (۱۴۴/۴).

صدنعا و لحداء، لهوئيشهوه ئهو خۆى گهيانده عامرى كورپى مهعد يه كروب الزبيدى، و ئا بهو چهشنه بۆ جارى دووهم ئارامى ئاسايشى بۆ گهرايهوه له ريگهئى نوينهئى و نامهكانهوه.¹

ئهبو بهكر (عليه السلام) بهردهوام لهسهر سياستهئى كپ كردنهوه له ناوخۆوه نهنجام دهدا كه ميژوو نووسهكان بهم شيوهيه دهريان بپيووه: «ركوب من ارتد بمن لم يرتد وثبت على الاسلام»، واتا: سهركوژكردنى پاشگهزبووان به دامهزراوانى ناو خۆيان لهسهر ئىسلام.²

پاشگهزبووهكانى (تهامهئى يهمن) سهركوژ كرا بهبۆ ئهرك و ماندوووينىكى وا له لايهن خهليفهوه كه شايانى باس بيئت، بهلكو موسولمانانى چيگيرى ناوچهئى تهامه خۆى ئهو كارهيان گرته نهستۆ، لهوانه: (مهسروقى عهككى) كه خۆى هۆزهكهئى به قورسى لهگهليان جهنگا، يهكيك لهوانهئى كارى بهرهنگارى پاشگهز بوونهوهئى تهامهئى گرته نهستۆ (تاهرى كورپى ئهبنى هاله) بوو، كه پيغهمبهرى خوا (عليه السلام) كردبووى به والى بهشيكي زۆرى تهامه كه ناوچهئى (عهك و ئهشعريهكانه).³

پاشان ئهبو بهكر (عليه السلام) فهرمانى دا بهسهر (عهكاشهئى كورپى سهور)دا كه له تهامه بمينيتهوه و خهلكهكه له دهورى خۆى كۆ بكاتهوه تا فهرمانى نوئى بۆ دهنيريت.⁴

ناوچهئى بيجيله ئهبو بهكر (عليه السلام) جريرى كورپى عبدالله ي پاسپارد و فهرمانى پيدا ههموو ئهوانهئى لهسهر ئىسلام ماون ئامادهيان بكات و بپۆن بهگژ پاشگهزبووهكاندا و بپوات بۆ خهشعهم و جهنگ بكات لهگهلا پاشگهزبووهكانى ئهوانيشدا و جهريريش بهفهرمانهكانى صديق (عليه السلام) ههستا و بهلام كهسيكى وا پروهپروهئى نهبوويهوه جگه له ژمارهيهكى كههه نهبيت كه سهركهوت به سهرياندا.⁵

(بنى حارس كورپى كهعب) له نهجران، كاتييك خۆى شوئىنى (پهشهئى عهنهسى) كهوتبوون و پاش مردنى پيغهمبهرى خوا پاشگهز بوونهوه، (مهسروق العكى) به سوپاكهيهوه به

¹ ههمان سهرحاوهئى پيشوو.

² اليمىن في صدر الاسلام (لا: ٢٧٧).

³ ههمان سهرحاوهئى پيشوو.

⁴ ههمان سهرحاوهئى پيشوو.

⁵ الثابتون على الاسلام في ايام الردة (لا: ٤٢).

نیازی شهرکردن له گه‌لیاندا ده‌رچوو، هەر که بانگی کردنه‌وه بۆ لای ئیسلام، هه‌موویان به‌بێ شهر موسولمان بوونه‌وه و نه‌ویش ماوه‌یه‌ك له ناویاندا مایه‌وه تا مه‌سه‌له‌كه به جوانی هی‌ئور بوویه‌وه، کاتی‌ك موهاجیری کوری نه‌بی ئومه‌یه‌یه گه‌یشته نه‌جران به جوانی موسولمان بوو بوونه‌وه.^۱

پاش نه‌وه‌ی سیاسه‌تی شکست پێهێنانی ناوه‌خۆی به‌بێ پشت به‌ستن به سوپای په‌سمی ده‌وله‌ت کاره‌که سه‌رکه‌وتوو بوو، نه‌وجا صدیق (ع) ه‌ستی کرد به ناردنی سوپا پاش گه‌رانه‌وه‌ی سوپاکه‌ی ئوسامه (ع).
* سوپای عه‌کریمه:

پاش نه‌وه‌ی که به‌شداری کرد له سه‌رکوت کردنی پاشگه‌ز بوونه‌وه‌که‌ی خه‌لکی عوماندا، عه‌کریمه له‌سه‌ر فه‌رمانی نه‌بو به‌کر (ع) به (۷۰۰) موجاهیده‌وه خۆی گه‌یانده مه‌هه‌ره.^۲

نه‌و کاته به سوپاکه‌ی و به به‌شداری جه‌نگاوه‌رانی عومان، پ‌و‌یشتن به‌ره‌و مه‌هه‌ره، مه‌هه‌ره‌ش له‌و کاته‌دا دابه‌ش بوو بوو به‌سه‌ر دوو سه‌ر له‌شکری دژبه‌یه‌کدا، یه‌که‌میان شه‌خریتی ناو بوو له ده‌شته‌کانی که‌نار ده‌ریا بوو ژماره‌یه‌کی که‌می له‌گه‌لدا بوو، دووهم ناوی مصبح بوو هه‌موو شوینه به‌رزه‌ه‌کانی به ده‌سته‌وه بوو، تاقمه‌که‌شی زۆر گه‌وره بوو.

عه‌کریمه (ع) بانگی کردنه‌وه بۆ لای ئیسلام و شه‌خریت پازی بوو به‌لام مصبح زۆر له خۆبایی بوو به شوین و سه‌ربازی زۆریدا ده‌ینازی بۆیه عه‌کریمه له‌گه‌ل شه‌خریتدا پێکه‌وه دایان به‌سه‌ریاندا و پاش نه‌وه‌ی تێك شکان و کۆمه‌لیکی زۆر له سه‌ربازه‌کانیان کوژران، پاش نه‌وه هه‌موویان ته‌ویه‌یان کرد و له‌سه‌ر موسولمانه‌تی به‌رده‌وام بوون عه‌کریمه‌ش ماوه‌یه‌ك له ناویان مایه‌وه نیش و کاره‌کانی بۆ پاده‌په‌راندن و له‌سه‌ر ئیسلام کۆی کردنه‌وه.^۳

^۱ تاریخ الردة کلاعی (لا: ۱۵۶).

^۲ همان سه‌رچاوه‌ی پیشوو. (لا: ۱۷۷).

^۳ تاریخ الردة، کلاعی (لا: ۱۵۵).

پاشان له نه‌بو به‌کړی صدیقه‌وه (ﷺ) نامه‌یه‌کی پی‌گه‌یشت که داوای لی‌کردبوو له‌گه‌ل موهاجیری کورې نه‌بی نوم‌یه‌دا که له‌صنعاوه دیت، یه‌ک بگرن و پی‌که‌وه به‌ره‌و (کینه‌ده) بکه‌ونه‌ړی، له‌مه‌هره‌وه ده‌رچوو تا‌گه‌یشته (نه‌بی‌هن) و له‌وې مایه‌وه چاوه‌پروانی موهاجیری ده‌کرد و هه‌ستا به‌کۆکردنه‌وه‌ی (نه‌خه‌ع، هه‌میر) و له‌سه‌ر نی‌سلام راوه‌ستاوی ده‌کردن.^۱

گه‌یشتنی سوپای عه‌کریمه به‌و ناوچه‌یه پۆلیکی گرنگی هه‌بوو له‌سه‌ر پاشاوه‌کانی سوپاکه‌ی (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) و له‌سه‌روویانه‌وه (قه‌یسی کورې مه‌کشوح و عه‌مری کورې مه‌د یکروب)، پاش نه‌وه‌ی قه‌یس له‌صنعاوه رای‌کرد و له‌نیوان صنعا و نه‌جراندا به‌یاخی بوویی مایه‌وه، عه‌مریش په‌یوه‌ندی کردبوو به‌و پاشاوانه‌وه که پی‌یان ده‌وت (پاشاوه‌ی له‌حجیه‌کان) و کاتی‌ک عه‌کریمه (ﷺ) گه‌یشته نه‌و ناوچه‌یه یه‌کسه‌ر نه‌و دووانه یه‌کیان گرت بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی سوپای نی‌سلام، به‌لام که‌می نه‌خایاند به‌ینیان تی‌ک چوو، ده‌ستیان کرد به‌قسه وتن به‌یه‌کتری و له‌یه‌ک جیا‌بوونه‌وه.

کاتی‌ک موهاجیر گه‌یشته نه‌وه‌ی عه‌مر خۆی ته‌سلیم کرد و قه‌یس به‌دوایدا، موهاجیریش کۆتی کردن و به‌نه‌سیری ناردنی بۆ مه‌دینه بۆ لای نه‌بو به‌کر، پاش نه‌وه‌ی سه‌رزه‌نشتی کردن و قسه‌ی پی‌وتن، نه‌وانیش داوای لی‌بووردنیان کرد و نه‌ویش پاش نه‌وه‌ی چاک بوون و ته‌وبه‌ی یه‌کجاریان کرد، به‌خشینی و ناردنیه‌وه بۆ ناو مال و حال‌ی خۆیان.^۲

نا به‌م جوړه هاتنی عه‌کریمه (ﷺ) له‌پوژه‌لاته‌وه پۆلیکی گرنگی هه‌بوو له‌ده‌ستگرتن به‌سه‌ر پاشاوه‌ی هه‌لگه‌راوه‌کاندا له‌ناوچه‌ی لوحه‌ج به‌جنگ یان هه‌ر به‌بیستنی هه‌وال‌ی هاتنی سوپاکه، له‌کاتی‌کدا که نه‌وان پروبه‌پرووی سوپایه‌کی تر ده‌بوونه‌وه. به‌فه‌رمانده‌یی موهاجیر.^۳

* سوپاکه‌ی موهاجیر و له‌ناو‌بردنی هه‌لگه‌راوه‌ی (حضر موت) و (کینه‌ده):

^۱ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۲۸۱).

^۲ طبقات لابن سعد (۵/۵۳۴-۵۳۵).

^۳ الیمن فی صدر الاسلام (۲۸۲).

کۆتا سوپا که لیوای یازدههم دهکات سوپای موهاجیری کورپی ئەبی ئومەییە بوو له شاری مەدینە دەرچوو، که بریتی بوو له پەلێک له کۆچەریان و پشستیوانان بە لای شاری مەککەدا تیپەری و خالیدی کورپی ئەسەد که برای عتاب کورپی ئەسەد ئەمیری مەککە بوو هاته پێزی سوپاکەوه و دای بەلای تائفدا، عبدالرحمنی کورپی ئەبی عاص و کۆمەڵەکەیی هاتنه ناو سوپاکەیهوه و له نهجراڤیش گه‌یشته به جابری کورپی عبدالله و هینایه پیزی خۆیهوه و پاشان عەکاشەیی کورپی ئور که کۆمەڵێک له خەڵکی توهامەیی له گەڵدا بوو هاتنه پیزییهوه پاشان کۆمەڵی فەرۆهی مەسیک المرادی له (موزحەج) هاتنه ناوی و دای بەلای (بەنی حارس کورپی کەعب)دا له نهجراڤ که (مەشوق العکی) سەرۆکاری ده‌کردن هینانیه ناو سوپاکەیهوه.^۱

له نهجراڤ سوپاکەیی کرد به دوو بەشەوه: بەشی یەکم کاری له ناوبردنی پاشاوه‌کانی (اسود العنسی) بوو که له نێوان صەنعا و نهجراڤدا بلابوو بونوه و موهاجیر خۆی سەرپەرشتی ئەم بەشەیی ده‌کرد، بەشەکەیی تریش (عبدالله)ی برای فرماندهیی ده‌کرد و ئامانجیشتی پاککردنوهی ناوچه‌کانی توهامەیی یەمەن بوو له پاشاوه‌کانی هەلگەراوه‌کان.^۲

کاتی‌ک موهاجیر گه‌یشته صەنعا و جی‌گیر بوو نامەیی نارد بۆ ئەبو بەکر (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) و ئاگاداری کرد له هەموو کارەکانیان و پاشان وتی چاوه‌پوانی فرمانی جەناب‌تین، هەر لێم کاتەدا (معاذی کورپی جەبەل) و بەرپرسەکانی تری یەمەن که له کاتی سەرده‌می پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) دانرا بوون جگه‌ له زیادی کورپی له‌بید نامەیان نارد بۆ خەلیفه داوایان لێ ده‌کرد پێگه‌یان پێ بدات بگه‌ڕێنوه بۆ مەدینە.

وه‌لامی ئەبو بەکر گه‌یشته که تیايدا سەرپه‌ستی کردن له نێوان مانه‌وه یان هاتنه‌وه یان جی‌ گرتنه‌وهی ئەو که‌سانەیی که ده‌گه‌ڕێنوه، هەموویان گه‌ڕانه‌وه.^۳

به‌لام موهاجیر فرمانی پێدرا خۆی بگه‌یه‌نێته عەکریمه و پێکەوه له‌شکر به‌رن بۆ هاوکاری زیادی کورپی له‌بید وه‌ له شوی‌نی خۆیدا بیهێڵنه‌وه و ئەوانەیی له‌گه‌ڵ‌یدان که له نێوان

^۱ تاریخ الردة، کلاعی (۱۵۴-۱۵۸)

^۲ طبقات فقهاء اليمن (لا: ۳۶).

^۳ هه‌مان سەرچاوه‌ی پێشوو.

مەككە و يەمەندا جەنگاون، پىنگەيان پېئىدەن با بگەپىنەوہ بۆ مالى خۆيان مەگەر كەسانىك نەپىت كە خۆى پىنى خۆش بىت جىهاد بكات.^۱

زيادى كورپى لەبىد ئەنصارى، پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كردبووى بە والى (حضر موت و كندە) و ئەبو بەكرىش (رضي الله عنه) لە جىگاي خۆى هېشتىەوہ پىاويكى زۆرگىر بوو- و ئەم سووربوون و دانەبەزىنە لە راى خۆى ھۆيەكى گەورە بوو لە ھۆكارەكانى ياخيپوونى (حارسەى كورپى سوراقە) لىتى، كورتەكەى ئەوہىە كە كولاعى دەلىت: زياد لە حوشترەكانى (بيت المال) حوشترىكى بە ھەلە دا بە لاويكى كىندە كاتىك لاوہ كە وىستى بىكوژىتەوہ، زياد نەپھىشت، گەنجەكە پەناى برد بۆ سەرۆك ھۆزەكەيان (كندە) و ئەويش داواى لە زياد كرد بۆى بگۆرپىتەوہ، بەلام ئەو ھەر لەسەر راى خۆى سوور بوو، بۆيە (حارثە) زۆر توپە بوون بە توندى حوشترەكەى بەرەلا كرد و نىتر شاژاوە كەوتە نىوان لايەنگرانى زياد و لايەنگرانى (حارثە)وہ، جەنگ ھەلگىرسا و (ابن سراقە) شكا و راى كرد و ھەر چوار پادشاكى كىندە كوژران و زيادىش كۆمەللىكى لە لايەنگرانى (ابن سراقە) دەستكىر كرد و لە پىنگە كە دەيىردن بۆ مەدينە دىلەكان پەنايان برد بۆ (اشعث كورى قيس) وە پەگەزىپرستى واى كرد كە ئەشعەس گرتىە خۆى و بە ھەمويانەوہ سوپايەكيان دروست كرد و ھاتن گەمارۆيان خستە سەر موسولمانەكان.^۲

زيادىش جوابى نارد بۆ عەكرىمە و موھاجىر و ھاوارى بۆ بردن كە لە (ئارب) يەكيان گرتبوو، موھاجىر بە پەلە سوپاكەى بەجپھىشت لاي عكرمە و خىرا لە ناو سوپاكەيدا خىراترين سوارى ھەلبژارد و خۆى گەيانە يارمەتى زياد، وە توانى ئەو گەمارۆيەى سەريان بشكىنىت و (كندە)يش راى كرد بۆ يەككىك لە قەلاكانى كە پىنى دەلەين: (نەجىر) وە ئەم قەلايە چوار دەرگاى ھەبوو، زياد دەرگايەكيانى گرت و موھاجىرىش دەرگايەكيانى داخست و سىيەمىش لە ژىر كۆنترۆللى كندە مابوويەوہ و ھاتوچۆيان لى دەكردن عكرمەيش ھات و دەرگاى تىرى كۆنترۆل كرد و لە ھەموو لايەكەوہ گەمارۆ دران پاشان خۆى دەستە دەستە خەلكى دەنارد بۆ ناو ھۆزەكانى كندە كە لە ناو دۆل و كەژەكاندا خۆيان ھەشار دابوو، بانگيان دەكردنەوہ بۆ لاي

^۱ اليمىن في صدر الاسلام (۲۸۳)

^۲ الكامل في التاريخ (۴۹/۲)، الثابتون على الاسلام (لا: ۶۶).

ئىسلام و ھەر كەسنىڭ قىبۇلى نە كىرگەن تەھەدەدىن كۆشۈش و جگە لەوانەى ناو قەلە
گەمارۆدراوھە كەسى تر نەما نە كەوئەت بە لايە كدا.^۱

سوپا كەى زىاد و موھاجىر لە پىنچ ھەزار كەس زىاتر بوو كە پىكھاتىبون لە
كۆچەرەكان و پىشتىوانان و ھەندى لە ھۆزەكان تەنگىيان ھەلچنى بە كەسانى ناو قەلەكە تا
وايان لىھات لە برساندا پەنايان برد بۆ فەرماندە خۆنەگرەكان و وتيان بە شمشىر بكوژىن نەك لە
برساندا، لە ناو خۇياندا رىك كەوتن لەسەر ئەوھى كە (اشعس ى كوپرى قەيس) داواى ئەمان
بكات و پازىيە بە ھوكمى موسولمانەكان.^۲

كاتىك لە باتى ھۆزەكەى كەوتە رىككەوتنەوھ و سەر كەوتنى بەدەست نەھىنا، چۈنكە
رپىوايەتەكان واى دەگىرنەوھ داواى ئەمانى بۆ ھەموو ئەندامانى ناو قەلەكە نەكرد، و داكۆكىشى
لەسەر نەكردن، بەلكو بۆ چەند كەسنى زۆر كەمى كىرد كە لە ھەوت تا دە كەس بوون،
مەر جەكەشى ئەوھ بوو دەرگای بۆ (نوجەير) بكاتەوھ بۇيان بۆيە بەو بۆنەيەوھ شەر دەستى پىكرد
نزىكەى (۷۰۰) كەس لە خەلكى كندە لە ناو قەلەكەدا كوژران كە رىك وەك رپوداوى (بنى
قرىضە) لى ھات.^۳

توانرا ھەلگەرپانەوھى كندە سەركوت بىرئەت و عىكرمەى كوپرى ئەبو جەھل گەرپايەوھ
بۆ مەدینە و ھەموو كەنىزەك (۱/۵) دەستكەوتەكانى ھىنايەوھ ئەشعەسى كوپرى قەيسىشيان
لەگەلدا بوو، كە ھۆزەكەى زۆر رىيان لى ھەلگرت بە تايبەت ئافرەتانيان چۈنكە دوژمىيان بوو
سەرشۆرى كىردبون، چۈنكە كاتىك رىككەوتنى ئاشتى لەگەل سوپاى ئىسلامدا يەكەم كەس
ناوى خۇى نووسى بۆيە ئافرەتانى ھۆزەكەى پىيان دەوت (عرف النار) واتا بە زمانى ئەوان
ناپاك.^۴

كاتىك ئەشعەس گەشىتە لای ئەبو بەكر پىئەت: تۆ وا دەزانى چىت لى دەكەم كە
تۆ ئەمە و ئەوھت كىرد؟! پىاوەتىم لەگەل بىكە و لەم كۆت و زنجىرە پىزگارم بىكە و خوشكەكەشتم

^۱ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۲۸۴).

^۲ تاریخ الطبری (۱۵۲/۳).

^۳ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۲۸۶).

^۴ حركة الردة عتوم (لا: ۱۰۷).

لی ماره بکه، چونکه من گهراومه ته وه و موسولمان بووم، نه بو به کر (ﷺ) وتی: باشه وا ده کهم و (أم فروه) ی خوشکی لی ماره کرد و له مه دینه مایه وه تا عیراق نازاد کرا، له ریوایه تیکی تر دا ترسا شتیکی به سمر به نیت، وتی: نایا گومان ت وایه که من چاک بووم، دهی له دیلی پرزگام بکه و له کهم و کورتیم ببوره و موسولمان بوونه وه کهم لی قبول بکه، وا مامه لیم له گه لدا بکه که له گه ل هاوچه شنانم مامه له ده کهیت و خیزانه کهم پی بده ره وه چونکه زووتر سهردانی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) داوای (أم فروه) خوشکی نه بو به کری کرد بوو، نه ویش پی دا بوو نه ویش دوای خستبوو بو جار یکی تر که هاته وه بیگو یزیتته وه.

به لام پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له دنیا ده رچوو، نه شعە سیش نه وهی کردی کردی بویه ده ترسا خوشکه کهی لی بسه نیتته وه و نهیداتی به نه بو به کری وت: باشترین کهسی ولاته کهم دهیم بو خزمه تکردنی ثابنه کهی خوا! نه ویش نه یکوشت و لیتی بوورا و قبولی موسولمانه تیه کهی کرد و خیزانه کهی پیدایه وه و پی وت:

دهی پرۆره وه وزوو باچاکه ت بییستم و له هۆزه کهشی خو ش بوو و به ره لای کردن و پاشان (۱/۵) ه کهی ده سته که وته کانی دابه ش کرد به سمر خه لکه که دا.^۱

کۆمه لیک پەند و وانە و نامۆزگاری

* یه کهم ئافره ت له نیوان روخاندن و بنیاتناندا:

له جەنگی هه لگه راوه کاندا له یه مهن دوو وینه ی جیاوازی ئافره ت ده رده که ویت، وینه ی ئافره تیکی پاک داوین له پشتی ئیسلام ده بیت و دژی داوین پیسی ده وه ستیتته وه، پشتی موسولمانه کان ده گریت له کپکردنه وهی کلپه ی شهیتانه کانی ئینسان و جنۆکه، نه مه (نازاد) ی فارسیه خیزانی شه ری کوری بازانه و کچی مامی فهیرۆز الفارسی و له گه ل ریزی موسولماناندا ده بیت به هه موو ویست و نه ستیکیه وه، له گه ل موسولماناندا نه خشه دارپیژی له پیناو کوشتنی (ره شه ی عه نه سی) درۆزنی یه مهن.

موسولمان له هه موو سه رده می کدا غیره تی نه و خوشکه مه زنانه ی به رز ده رخنیت له پیناو ثابنه کهیدا، به قیزه وه ن سهیری نه و نووسینه ده کات که محمد حسین هیکل نووسیویه تی

^۱ تاریخ الطبری (۱۵۵/۴).

کاتیک باسی نازادی فارسی دهکات و هه‌لۆیستی سه‌بارهت به (په‌شه‌ی عه‌نه‌سی) درۆزنی یه‌مه‌ن.

هه‌وۆی داوه‌ کاری ئه‌و خوشکه‌ برپاداره‌ (نازاد) بگێڕێته‌وه‌ بۆ چه‌ژێکی نه‌ته‌وه‌په‌رستی، ئه‌مه‌ش له‌ قسه‌که‌یدا ده‌رده‌که‌وێت که‌ ده‌رباره‌ی عه‌نه‌سی ده‌یکات و ده‌لێت: کاتیک ده‌سه‌لاتی په‌یدا کرد و ده‌وله‌ته‌که‌ی گه‌وره‌ بوو، له‌ خۆ بایی بوو و نرخ‌ی بۆ قه‌یس و فه‌یرۆزی داننا و به‌ جۆریک سه‌یری هه‌ردووکیان و هه‌موو فارسه‌کانیشی ده‌کرد که‌ ترسی هه‌لگه‌رانه‌وه‌ و باشقوول لێدانیان هه‌بوو.

نازاد خانیش به‌مه‌ی زانی و خۆینی په‌گه‌ز په‌رستی به‌ په‌گه‌کانیا که‌وته‌ جووله‌، هه‌موو رقه‌کانی خۆی خسته‌ به‌رامبه‌ر ئه‌م فالچییه‌ پێسه‌، که‌ می‌رده‌ جوانه‌ گه‌نجه‌که‌ی که‌ زۆری خوش ده‌ویست له‌ ناو برد، به‌لام به‌ لێهاتووی ئافره‌تانه‌وه‌ ئاوانه‌ لێ شارده‌بویه‌وه‌ بگه‌ر زۆر له‌ پادده‌ به‌ده‌ر خۆشه‌ویستی بۆ ده‌رده‌به‌ری و خۆی ده‌برده‌ دێیه‌وه‌ به‌ جۆریک که‌ (په‌شه‌) ته‌واو پشتی پێ به‌ستبوو و به‌ وه‌فای ده‌بینی.^۱

ئه‌مه‌ش شیوازیکه‌ له‌ نووسیندا ئاماژه‌یه‌کی تیاپه‌ بۆ خاتوو نازادی فارسی وه‌ک ئه‌وه‌ی بلیت له‌به‌ر فرس نه‌ژادیه‌که‌ی ناپاکی کرد له‌گه‌ڵ (په‌شه‌)ی عه‌ره‌بی، وه‌ ئه‌مه‌ی به‌ تانه‌ له‌سه‌ر داده‌نیت که‌ ئه‌و خانمه‌ به‌ پڕواله‌ت جۆریک بوو له‌گه‌ڵ (په‌شه‌دا) و له‌ ژێره‌وه‌ جۆریکی تر، ئه‌مه‌ش لادانی پرووداوه‌ له‌ پێڕه‌وی راستی خۆی و بردنی به‌ لایه‌کی تردا.^۲

ئه‌م ئافره‌ته‌ موسولمانه‌ چاکه‌ هه‌ستا به‌ کوشتنی ئه‌و می‌رده‌ی که‌ می‌رده‌ موسولمانه‌که‌ی کوشتوو و به‌ زۆر ماره‌ی کردوو و خۆی وه‌سف‌ی (په‌شه‌ی درۆزغان) بۆ ده‌کات و ده‌لێت: (سویند به‌ خوا خوا که‌سی دروست نه‌کردوو و نه‌هه‌نده‌ی په‌شه‌ که‌ من رقه‌م لێی بیست، هه‌رگیز فه‌رمانی خواي به‌جێ نه‌هێناوه‌ و له‌ حه‌رامی خوايش خۆی لا نه‌داوه‌).^۳

^۱ الصديق ابو بکر (لا: ۷۹).

^۲ الكامل في التاريخ (۳۱۰/۲).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

هەر ئەو ئافەرەتە بوو خوای گەورە کردی بە ھۆی لە ناوچوونی (پەشەیی عەنەسی) سەرگەش، ئەگەر — دواى خوا — ھەولێ دلتسۆزانەى ئەو نەبوایە ھەرگیز فەیرۆز و ھاوکارانی نەیان دەتوانی پەشە بکوژن لە ناو ئەو ھەموو پاسەوانانەدا.^۱

دەى ئەو ھى پالێ پیتوھ نا بۆ ئەم کارە گەورەییە کە لە ناوچوون و مردنی پەشە بوو، خۆشەویستی تاین و بیروباوەر و ئیسلامەکی و پقی زۆری لە (پەشەیی عەنەسی) بوو، ئەو کەسەى کە ویستی ئیسلام بە یە کجاری لە یە مەندا نە یە لیت، ئەمەش وینەییەکی پڕشنگداری جیھاد و خەباتی ئافەرەتی موسوڵمانی یە مەنە لە بەرزى ئیسلامی بیتگەرد دا.

بەلام وینەى تەلخ و تاریکی ئەو کچە یە مەنیانەى کە جوولە کە بوون یان کەسانی چلکاو خۆری جوولە کە لە ھەزرە مەوت، کە لە خۆشەویستی مردنی پیغەمبەری خوا (ﷺ) خەریک بوو بفرن و شەوھ ناھەنگیە سورەکانیان بۆ پەوشت نزم و گوناھباران دەپازاندەوھ و ھانی خەلکیان دەدا بۆ داوین پیسی و گالتەیان بە داوین پاکى دەکرد، کە بیتگومان شەیتانی نەفەت لیکراویش لە خۆشیاندا لە گەلێان سەمای دەکرد بۆ وازھێنانی خەلکی یە مەن لە ئیسلام و ھەلگەپرانەوھ لێی و جەنگ دژی.^۲

ئەو ئافەرەتە پیسانە گۆرانیان بە سەردەمی نەفامیدا دەوت و خراپە و بۆگەنیەکانیان لە لای خەلکی جوان دەکردەوھ و خەلکانیان بۆ بانگەشە دەکردەوھ وەك چۆن میش لە دەوری زبلی بۆگەناوی کۆدەبنەوھ، لە سەردەمی نەفامیدا داوین پیسی و بەدەرەوشتی ئاسایی بوو لەلایان، ھەر کە ئیسلام ھات خاوینی کردن و نە یە هیشت نزیکى ببنەوھ، وا ھەستیان دەکرد لە زیندانێکی تەنگ و ترش دان و خەریکە دەخنکین.

بۆیە ھەر کە ھەوالی مردنیان بیست (ﷺ) خیرا شا کامیان دەربری و دەستەکانیان گرتە خەنە و دەفیان لێ دەدا و گۆرانى خۆشیان دەوت، ئەو ھى لە دەستیان چوو بوو لەم کابینە نووییە (پەشەیی عەنەسی) دا دەستیان دەکویتەوھ و زۆربەى ئەو ئافەرەتە ئافەرەتانی ناودار و جوولە کە بوون.

^۱ حركة الردة (لا: ۳۰۸).

^۲ حركة الردة للعتوم (لا: ۱۱۹).

هەردوو لا چ ناودارهكان و چ جوولهكهكان بهرژهوهنديان لهوهدا بوو كه خهلكى واز له ئىسلام بهيستن و دهسهلاتيشى نه ميئيت، نهم بزوتنهويه له ميژوودا به بزوتنهويه (بهدرهوشتان) ناوبانگى دهركردوه، كه نزيكهى (٢٥) ئافرهتى بهدرهوشت و سست و لهش فروش بوون كه له ناوچهكانى هزرهمهوتدا بلاو بووبوونهوه به ناوبانگترينيان (ههري كچى يامن)ى جوولهكه بوو كه له كارى زينادا به نمونه و پهند نه هيترايهوه و نهوترا (ههري زيناكهه)!!

ميژوو دهگيرتتهوه كه گهغه پيس و بى رهوشتهكان له سهردهمى نه فاميدا بو مهبهستى قيزهونيان سهردانيان دهكرد، بهلام نهو كهسه داوين پيسانه له ئىسلامدا بواريان نه درا كه به ئارهزووى خويان كوتمهنگه بۆگه بكن.

نهو ههواله گهيشته صديق (عليه السلام)، پياويك له يهمن نهم چهند ديره شعرى بو نارد:

ان البقايا من اَيِّ حرام	ابلغ ابا بكر اذا جنته
وخضبن ايديهن بالعلم	اظهرك من موت النبي شماته
كالبرق امضى من حتون غمام ^١	فاقطع هديت اكفهن بصارم

واتا: ههوالا بده به نهو بهكر تهگه گهيشته لاي، كه ئافرهتاني داوين پيس داويانه له ههموو شتيك، به مردنى پيغه مبهري خوا (عليه السلام) شاكاميان دهبري و خهنه گرته دهستهكانيان، نهو دهستانهيان به شمشيري تيژ بپه نهى خوا هيدايتت بدات، ههروهكه ههوره بروسكه له ناو كرۆكى ههورهكاندا.

نهو بهكريش (عليه السلام) نامى نووسى بو كاربه دهستهكهى (موهاجيري كوري نهبي)

(نومهيه) كه نامهيهكى زور توند و تيژ بو تيايدا نووسى: «لهگه گهيشتنى نامهكهدا نهسپ و جەنگاوه رانت بجه پى و پړۆ تا دهستى هه موويان نه بريت نه گه پيستهوه ههركه سيش پيى لى گرتى هوكارهكهى بو باس بكه و تيسان بگهيه نه كه چ گوناوه و خراپهيه كيان نه نجام داوه و بيانويان بپه، تهگه وازيان هيتا باشه وهگه نادهستيش لهوان مه پاريزه چونكه خوا ناپاكانى خوش ناويت».

^١ حركة الردة، عتوم (لا: ١١٩).

^٢ عيون الاخبار (١٣٣/٣).

هەر که نامه که گه‌یشته دهستی موهاجیر بهو شیوه‌یهی نه‌بو به‌کر پیتی وتبوو که سوپای بۆ ده‌کردبوو کۆمه‌لێک له پیاوانی کهنده و هه‌زره‌مه‌وت هاتنه‌ پێگه‌ی و نه‌ویش هۆکاره‌که‌ی بۆ باس کێدن به‌لام نه‌وان قه‌ناعه‌تیان نه‌کرد و شه‌ریان ده‌کرد، به‌لام خه‌لکه‌ گه‌شتیه‌که‌ پۆیشتنه‌ دواوه‌ و (موهاجیر) شه‌ری له‌گه‌لدا کێدن و شکاندنی و ئافره‌ته‌کانی گرت و دهستی هه‌موویانی بری، زۆربه‌یان مردن و نه‌وانه‌شیان مان رایانکرد بۆ کوفه.^۱

له‌ دادگای ئیسلامی پر له‌ داده‌روه‌ریدا پاداشتی گونجای خۆیانیان وه‌رگرت و فه‌رمانه‌وای نه‌و شوینانه‌ش گرتیان و سزای پێگه‌ی به‌سه‌ردا جێبه‌جێ کردن — حد الحرابه^۲ — هه‌واڵ گه‌یه‌نرا به‌ خه‌لیفه‌ که‌ دوو ژن له‌ ناوچه‌ی هه‌زره‌مه‌وت به‌ گۆرانیه‌وه‌ قسه‌یان به‌ پێغه‌مبه‌ری خوا و موسوڵمانان وتوو، موهاجیریش که‌ والی و فه‌رمانه‌وای نه‌و وڵاته‌ بوو سزای دا به‌سه‌ریاندا به‌ برینی ده‌ستیان و شکاندنی چوار دانی پێشه‌وه‌یان، به‌لام نه‌بو به‌کر (ﷺ) به‌و سزایه‌ پازی نه‌بوو فه‌رموی سزایه‌کی سووکی نه‌و دوو تاوانباری داوه‌ به‌م بۆنه‌یه‌وه‌ نامه‌یه‌کی بۆ نووسی:

ده‌باره‌ی نه‌و دوو ئافره‌ته‌ی که‌ هۆڵاندوویانه‌ و تیايدا جێنویان به‌ پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) داوه‌، هه‌واڵم پێ گه‌یشتوو که‌ چ سزایه‌کت ده‌کردوو به‌ نه‌و ژنه‌ی که‌ گۆرانی وتوو و تیايدا قسه‌ی سووکی به‌ پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) وتوو و نه‌گه‌ر پێش من سزات نه‌دانا به‌ من فه‌رمانم پێ ده‌دا به‌ بته‌کوشتنایه‌ چونکه‌ سزای دهم کوتان بۆ پێغه‌مبه‌ران وه‌ک سزای ئاسایی خه‌لکی نه‌، هه‌ر که‌سێک شتی وای لێ وه‌شایه‌وه‌ یان پاشگه‌ز بوویه‌وه‌ نه‌گه‌ر موسوڵمان بوویت، نه‌گه‌ر هاویه‌یان بێت نه‌وه‌ ده‌بێت به‌ شه‌رکه‌ر و ناپاک.^۳

ده‌باره‌ی نه‌وی تریش نووسی: ده‌باره‌ی نه‌و ئافره‌ته‌ هه‌واڵم پێ گه‌یشت که‌ به‌ گۆرانیه‌وه‌ سوکایه‌تی به‌ موسوڵمانان کردوو، تۆ دانه‌کانی پێشه‌وه‌یت شکاندوو، نه‌گه‌ر نه‌و که‌سه‌ خۆی به‌ موسوڵمان بزانی، نه‌وه‌ سزای بده‌ و عاقلی بکه‌ به‌لام جه‌سته‌ی که‌س

^۱ حروب الردة، للعتوم (لا: ۱۸۴).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشو.

^۳ تاریخ الطبری (۱۵۷/۴).

بەبەھودەیا نەھەرانی دەورەت
 مانەیان لەبەھەر ندریت

نەشیۆنیت، نەگەر (نەمە) بوو ئەوا نەگەر لێی خۆش بیت ئەو لە ھاوبەش پەیدا کردن گەورە تر، نەگەر شتیکی واش ھاتە بەر دەست و گەرایەووە ئەو لێی قبوڵ بکە، دەخیلت بۆ لووت و گۆی نەکەیت و جەستە ی کەس نەشیۆنیت ئەو گوناھە و خەلکیشت لێ دوور دەخاتەووە نەگەر لە تۆلە سەندنەووە^۱ - قصاص.

وتاریژە ئیمانیەکان:

ھەندێ لە یەمەنیەکان ھەلۆیستی مەزنیان ھەبوو لەوێ موسوڵمانان لەسەر بیروباوەریان جێگیر بکەن و خەلکی بانگ بکەنەووە بۆ لای ئیسلام و ناگاداریان بکەن لە ترسناکی پاشگەز بوونەووە، لەوانە: مەروانی کورپی زی عومەیری ھمدانی کە یەکیک بوو لە شازادەکانی یەمەن و کاتی خۆی لەگەڵ یەمەنیەکان موسوڵمان بوو، کاتیکیش خەلکی پاشگەز بوونەووە و ھەرزە و گێلەکانیان ھەندێ وشە ناھێستەیان لە دەم دەردەچوو ئەو ھەلەستایەووە و وتاری دەدا و دەییوت: ئەی کۆمەڵی ھەمەدان، ئێوە نە شەرتان لەگەڵ پیغەمبەردا (ﷺ) کردووە و نە ئەویش شەری لەگەڵ ئێوەدا کردووە، بەختیکی باشتان ھەبوو و بۆی وەبی پێ بەخشیوون، نەفرەت نەبەگرتوونە کە نابوووی پێشووە کانتان بەریت و بنەپریان بکات، کەسانیک پێش ئێوە موسوڵمان بوون و ئێوەش لە کەسانیک تر نەگەر دەستی پێوە بگرن ئەو دەگەنە کەسانی پێش خۆتان و نەگەر بیفەوتینن ئەوانە ی دواي خۆتان پێشتان دەکەون.

ئەوانیش ھاتن بە دەم داواکەییەووە و پاشان ھەندێ دێرە ھۆنراوێ لە شیوہنی

پیغەمبەری خوا (ﷺ) خویندەووە:

ان حزني على الرسول طويل ذاك مني على الرسول قليل
 بكت الارض والسماء عليه وبكاه خديمه جبريل

واتا: بەکۆچی پیغەمبەر خەفەتم زۆر دوور و درێژە و ئەوەش بۆ ئەو ھەر زۆر کەمە

زەوی و ئاسمان بۆ ئەو گریا جوبرەئیلی خەمەتچیشی گریا

عبدالله کورپی مالک نەرحەبی (ﷺ) ھاوێلی پیغەمبەری خوا (ﷺ) بوو خاوەنی کۆچ

و چاکەییە لە ئاینەکەیدا، خەلکی ھەمەدان لێی کۆبوونەووە ئەویش وتی: ئەی خەلکی ھەمەدان،

^۱ ھەمان سەرچاوەی پێشوو (۱۵۷/۴).

خۆ ئىتوھ محمدتان نەپەرستوۋە، ئىتوھ خۇاى محمدتان پەرستوۋە كە خۇاىيەكى زىندوۋە و نەمرە،
 ئەۋەندە ھەيە ئىتوھ گۇپرايەلى پىغەمبەرەكەى بوون لە گۇپرايەلى خۇادا، ۋە بزائن ئەمە لە ئاگر
 دەتاپارىزىت، خۇايش ھاورپىكانى لەسەر گومرايى كۆ ناكاتەۋە پاشان ئەم دېرە شىعرەى وت:
 لعمرى لئن مات النبي محمد لما مات يا ابن القيل رب محمد
 دعاه ربه فاجابه يا خير الورى و يا خير منجد
 واتا: بە خوا ئەگەر پىغەمبەر محمد مردىت، ئەۋا خۇاى محمد نامرىت.

خۇا بانگى كرد ئەۋ چوۋ بە دەمىەۋە، ئەى چاكترىنى تۇھامە و نەجد.
 شەرھىبىلى كورى سمط و كورەكەى لە ناو (بەنى معاويە)ى كندىەكان كاتىك
 بەگشتى رايان ھاتە سەر ئەۋەى زەكات نەدەن پرويان تىكردن و وتيان: «زۆر ناشرىنە بۆ
 ئازادەكان گۇپزانەۋە، پىژداران پەيۋەست دەبن بە شتى لاۋازەۋە و خۇيان بە دوور دەگرن لەۋەى
 بپۆن بەرەۋ شتىك لەۋ پرونتر بىت، ئەمەش لە ترسى عىبە و ھەياچوون، ئەى چ جاي گۇپزانەۋە
 لە شتىكى چاك و جوان راستىەۋە بۆ نارەۋايى بۆگەن، خۇاىە تۆ ئاگادارى ئىمە نايەينە سەر
 قسەى ھۆزەكەمان لەۋ مەسەلەيەدا و بۆيە لەگەل زەيد و ئومرولقەيسدا ھۆزەكەيان بەجى
 ھىشت، ئەۋ دوانە پىيان وت ئەمشەۋ مەيەلە خەلكى ھۆزەكەت بىخەۋن چۈنكە لەم لاۋ لەۋ لاۋە
 خلتە و خاشى ھۆزەكان و ھەندى لار و لۆرى ھەزرەمەۋت يەكيان گرتوۋە و ئەگەر ۋا نەكەيت
 خەلكانى ھۆزەكەت دەرۋنە ناويان و لە ئىمە جىادەبنەۋە، ئەۋىش بە قسەى كردن و ئەۋ شەۋە
 شەۋخونى بە ھۆزەكەى كرد تا بەيانى».

كۆبۈۋنەۋە و چوون بۆيان دەيىنن بە دەۋرى ئاگرىكدا دانىشتوون، و ئەۋانىش دايان
 بەسەر بەنى عەمر و بەنى معاويەدا كە ژمارەيان و تفاقىشان زۆر بوو، لە پىنج لاۋە بۆيان
 چوون و ھەر چوار پاشاكەى كىندە و خوشكەكەشىيان عەمەردە — كوشت و ژمارەيەكى زۆرى
 خەلكيان كوشت و ئەۋى ترى تا پىيان كرا رايان كرد و زىادى كورپى لەبىد بە مال و دەستكەۋت
 و كەنيزەكىكى زۆر و سەرکەۋتوانە گەپرايەۋە.^۱

* كەرامەتى دۆستانى خودا:

^۱ الكامل في التاريخ (٤٨/٢).

کاتیک (پره‌شهی عه‌ن‌ه‌سی) ده‌ستی رۆښشت له‌سەر یه‌مه‌ندا و پاگه‌نده‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی ده‌کرد، ناردی به‌دوای (ابو مسلم خولانی) خوای لی‌پازی بی‌ت و کاتیک هاته‌ لای پی‌تی و‌ت: ئایا شایه‌تی ده‌ده‌یت که من پیغه‌مبه‌ری خوام؟ و‌تی: نایبستم، پی‌تی و‌ت: ئه‌ی شایه‌تی نه‌ده‌یت محمد پیغه‌مبه‌ری خوا بی‌ت؟ و‌تی: به‌لێ، چ‌ه‌ند جارێک ئه‌مه‌ی لی‌ دووباره‌ کرده‌وه و ئه‌و ه‌هر قسه‌که‌ی یه‌که‌جاری ده‌کرده‌وه، ئه‌ویش فهرمانی دا ناگرێکی گه‌وره‌یان بۆ کرده‌وه و خستیان‌ه‌ ناویه‌وه، به‌لام نه‌سوتا!!

بۆیه‌ جه‌ماعه‌ته‌که‌ی پی‌یان و‌ت: به‌ره‌لای بکه‌، ئه‌مه‌ سه‌ر له‌ شوینکه‌وتوه‌کانی تو‌ تیک ئه‌دات و (پره‌شیش) به‌ره‌لای کرد و پی‌تی و‌ت ئه‌م ناوچه‌یه‌ به‌جی به‌ی‌له‌ و ئه‌ویش رۆښشت بۆ مه‌دینه و له‌و کاته‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کۆچی دوایی کردبوو، و ئه‌بو به‌کر (رضی‌الله‌عن‌ه) کرابوو به‌ جیشینی، حوشره‌که‌ی نه‌واند و چووه‌ مزگه‌وت و دوو پ‌کات نوێژی دابه‌ست و عومه‌ری کورپی خه‌تاب (رضی‌الله‌عن‌ه) چاوی پی‌تی که‌وت، و چوو بۆلای، پی‌تی و‌ت: خه‌لکی کویت؟ و‌تی: یه‌مه‌ن، و‌تی: ئه‌و پیاوه‌ی که (پره‌شهی درۆزن) خستیه‌ ناو ناگه‌روه‌ چی به‌سه‌ر هات؟ و‌تی: ئه‌وه (عبدالله‌ کورپی سو‌ب) بوو، عومه‌ر و‌تی: بۆ خاتری خوا خۆ ئه‌و که‌سه‌ تویت وانیه‌؟ و‌تی: به‌و خواجه‌ ئه‌و که‌سه‌ منم، عومه‌ر باوه‌شی پیاکرد و گوشاردی به‌ خۆیه‌وه‌ و ده‌ستی کرد به‌ گریان.

پاشان بردی و له‌ نیوان خۆی و ئه‌بو به‌کر‌دا دانی‌شان‌د و‌تی: سو‌پاس بۆ ئه‌و خودایه‌ی نه‌یراندم تا له‌ ناو ئومه‌تی محمد (ﷺ) که‌سی‌ک هه‌لکه‌وت وه‌ک ئیبراهیم پیغه‌مبه‌ری خوا.^۱

ئه‌مه‌ش که‌رامه‌تیک بوو له‌ که‌رامه‌تی به‌نده‌یه‌کی پیاو چاک، که‌ سنووری خوای پاراست و له‌به‌ر خوا خه‌لکی خۆش ده‌ویست و له‌به‌ر ئه‌ویش رقی له‌ خه‌لک ده‌بوو، له‌ هه‌موو کاریکیدا پشتی ته‌نها به‌و ده‌به‌ست بۆیه‌ خوای گه‌وره‌ یارمه‌تی دا له‌ قسه‌ و کرداریدا و ئاسایش و دل‌نارامی پی‌ به‌خشیوه‌وه، خوای گه‌وره‌ ئه‌م ریز و که‌رامه‌ته‌ی له‌سه‌ر ده‌ستی نواندوه‌ و خوای گه‌وره‌ ده‌فرمویت: ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٢﴾ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي﴾

^۱ اسد الغابة (۳۰۴/۶)، الاستعاب (۱۷۵۸/۴).

الْآخِرَةَ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٦﴾ (يونس: ٦٦-٦٤).

* لیبوردهیه له لای ئەبو بەکری الصدیق (ع):

ئەبو بەکر (ع) زۆر دووربین بوو، بیریکی تیژی هەبوو، تیروانینی هەبوو بۆ سەرەنجامی کارەکان، بۆیە توند و تیژی لە شوێنی خۆیدا بەکار هێناوه، لیبورەدنی لە کاتی پێویستدا، سوور بوو لەسەر ئەوێ هۆزە پەرش و بلاوه‌کان لە ژێر ئالای نیسلام کۆ بکاته‌وه.

لە سیاسەتە ژیرانەکانی لەگەڵ سەرۆک هۆزە سەرکەشەکانی ناو پاشگەز بووه‌کاندا بە کاری هێنا کە لە لێیان خۆش بوو، دواي ئەوێ گەڕاوه‌وه سەر پاستی کاتیکی هۆزە هەلگەراوه‌کانی یەمەنی خستە‌وه ژێر پکیفی نیسلام، هێز و دەسلالتی نیسلامی پێشان دانه‌وه و هۆزەکان دانیان بە هەموو ئەو شتانه‌دا نایه‌وه کە لێی پاشگەز بوونه‌وه، سەریان شۆڕ کرد بۆ دەولەتی نیسلام، گوێراپەڵی خەلیفەیی پیغمبەری خوایان کردە‌وه.

لەم کاتەدا ئەبو بەکر (ع) وای بە باش زانی‌سیاسەتی دڵ راگیرکردن بەکاربێنیت و بەکارهێنانی هێزی لەگەڵیاندا خستە ئەو لاوه، بەلکو نەرم و نیانی سۆز و بەزهیی نواند بەرامبەریان، هەموو سزایەکی لەسەر هەلگرتن، بە نرمی لەگەڵیان دوا، کەسایەتی و دەسلالتی کە لە ئەو پیاوانەیی بەکارهێناوه‌وه لە ناو هۆزەکانیاندا بۆ خزمەتکردنی نیسلام و موسوڵمانان.^١

لە هەلەکانیان خۆش بوو، چاوپۆشی لێ کردن ، ئەمەیی کرد لەگەڵ قەیسێ کورپی یەغوسی مرادی و عەمری کورپی مەعدی یەکرب، کە ئەوانە لە سوارچاک و کەلە پیاوانی ناو عەرەب بوون، ئازا و دلیری ناویان بوو.

پێی ناخۆش بوو پیاوانی وای لە دەست دەریجیت و ویستی بیانکاته‌وه خزمەتکاری نیسلام و لە پارایی نێوان نیسلام و پاشگەز بوونه‌وه نەجاتیان بدات، بۆیە ئەبو بەکر (ع) بە عەمری وت: ئایا شۆرەیی نیه بۆت هەموو پوژیک یان شکاویت یان یەخسیریت؟ نەگەر پشتی

^١ تاریخ الدعوة ال الاسلام (لا: ٢٥١).

نەم ئاينە بگريت خۇاي گەورە بەرزت دەكاتەو، عەمریش وتى: ئەوئى پروویدا پۆيشت، لەمەو لا وا دەكەم و ناگەرپەمەو سەر پىنگەي ھەلگەنەراو، ئەبو بەكرىش بەرەلای کرد، عەمریش تا مردن پاشگەز بوونەوئى بەسەردا نەھات بەلكە موسولمان بووئەو و بە موسولمان بوونەوئەيەكى زۆر باش، خۇايش سەرى خست و پۆلتيكى گزنگى ھەبوولەجەنگە پزگاربخوازەكاندا - الفتوحات - قەيسيش پەشيمان بووئەو لەسەر ئەو كارەي کردبووى و ئەبو بەكرىش (ﷺ) نازادى کرد.

نازادکردنى و لىبورردنى صديق (ﷺ) لەم دوو پالەوانەي عەرەب لە يەمەن كارىگەرئەيەكى قول و گەورەي ھەبوو، كە بە ھۆيەو ئەبو بەكر (ﷺ) دلتي كەسانتيكى زۆرى پاشگەز بووانى ھۆزەكانيان بەيئيتەو ئيتەر لەبەر خوا بووييت يان لە ترساندا، لە ئەشعەسش خۆش بوو،^۱ ئا بەو جۆرە صديق (ﷺ) توانى دلتيان كەمەند كيش بكات و لە داھاتوودا بوونە ھۆي سەرکەوتنى ئيسلام و ھىزى موسولمانان و لەم بوارەدا دەستتيكى گەورەيان ھەبوو.^۲

نامۆزگارى صديق (ﷺ) بۆ عەكرىمە و لىپرسىنەوئى مەعاز:

ئەبو بەكرى صديق (ﷺ) كاتتيك عەكرىمەي بە سوپاكەيەو نارد بۆ سەر موسەيلەمە و دوابەدوايشى سوپاي شەرحەبىلى كورپى ھەسەنەي نارد بۆ ھەمان شوئين، عەكرىمە پەلەي کرد، ھۆزى بەنو ھەنەفەيش بەرەنگارى بوونەو و تيكيان شكەند، عەكرىمە نامەيەكى نووسى بۆ خەليفە ھەوائى شكستىەكەي خۆي پييدا....

ئەبو بەكرىش بۆى نووسى: ئەي كورپى داىكى عەكرىمە، نە بمىينە و نە ئەمەويتە بتبينم و نەيەيتەو بەو ھالەو موسولمانان بتوقيتت، خۆت بگەيەنە سوپاي ھوزەيفە و عەفرەجە و بەيەكەو بچەنگن لەگەل خەلكى عومان و مەھەرە، نەگەر پتيويستيان پيت نەما تۆ بكەوەرە پى بە خۆت و سەريازەكانتەو و داتان بە ھەر ناوچەيەكدا داواي موسولمان بوونيان لى بکەن تا ديتتە لاي موھاجيرى كورپى ئەبى ئومەييە لە يەمەن و ھەزەرەمەوت.^۳

ئەوئى تيبينى دەكەين ئەوئەيە كە كاتتيك ئەبو بەكر (ﷺ) سوپاي نارد بۆ جەنگ لەگەل ھەلگەراوەكاندا و بە تايبەت لەگەل موسەيلەمە دوو سوپاي نارد يەكەميان بە

^۱ تاريخ اول الخلفاء، شرقاوي (لا: ۱۱۵-۱۱۶).

^۲ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۵۱).

^۳ الكامل في التاريخ (۳۴/۲)، البداية والنهاية (۳۳۴/۶).

سەرکردایەتی عەکریمە (ﷺ) و دووھەمیان بە سەرکردایەتی شەرحەبیلی کۆپی حەسەنە (ﷺ) ئەمەش بەلگەییە لەسەر شارەزایی وردی صدیق (ﷺ) دربارەیی ھێرشی دوژمنان و پادەیی بەرەنگاری خۆ گرتنیان، کاتێک عەکریمە پەلەیی کرد لە شەڕکردن لەگەڵ موسوویلەمەدا و بەو جۆرە تێکشکا و ئەبو بەکر (ﷺ) نامەیی بۆ نارد و تیایدا پێی وت: ئەتبینم و ئەمبینی بەو حالەتەو ئەگەر پێتەوێتە تا ترس ئەکەوێتە دڵی خەلکی، ئەمەش بەلگەییە لەسەر شارەزایی و لێھاتوویی صدیق (ﷺ) لە بارەیی جەنگدا، چونکە پاراستنی وری سوپا کاریگەری گەورەیی ھەیە لەسەر نەجامی جەنگ، ئەگەر ئەو سەربازە تێک شکاوانە بگەنە سوپاکانی تر کە بۆ جەنگ بەرپێ کەوتبوون، بەتایبەتی ئەگەر ھەوالتی شکانەکیان و بە ھێزێ و جەربەزەیی سوپای دوژمنانیان پێ بدەن،^۱ و بەم جۆرە دووربینی صدیق لە بواری جەنگدا بە پروونی دیارە و عەکریمە و سوپاکەیی بە پەلە نارد بۆ جێبەجێی تر و لەوێ سەرکەوتنی چاکیان بە دەست ھێنا و وری خۆ و سوپاکەشی بەرز بوویەو.

کاتێک مەعاز لە یەمەن گەراپەوێت بۆ مەدینە و صدیق (ﷺ) چووە پیشوازی و عادیەتیشی وا بوو چاودێری لێپرسینەوێتی فەرمانرەواکانی خۆی دەکرد پاش تەواوبوونی کارەکانیان و گەراپەوێتیان، بە مەعازی وت: نامادەیی لێپرسینەوێت لەگەڵدا بکەین؟ مەعازیش وتی: دوو لێپرسینەوێت ھەیە، لێپرسینەوێتی خوا و لێپرسینەوێتی ئێوە؟ دەیی سا سوێند بە خوا نیتەر ھێچ پۆستێکتان بۆ بەرپێوە نابەم.^۲

یە کەگرتنەوێتی یەمەن و پروون بوونەوێتی ئیسلام لە لای دانیشتوانی و

گوێراپەلێیان بۆ خەلیفە:

پاش تەواو بوونی جەنگی ھەلگەراپەوێکان و یەمەن ھەمووی یەکی گرتەوێ لە ژێر یەک سەرکردایەتی مەرکەزی مەدینەیی پایتەختدا، یەمەنیان دابەشکرد بۆ چەند بەشیکی ئیداری نەک دابەشکردنی خێلایەتی و کرا بە سی بەشی ئیداریەوێ: صەنعاء، جوند، حەزەرەمەوت.

^۱ التاریخ الاسلامی للحمیدی (۸۳/۹).

^۲ عیون الاخبار (۱۲۵/۱).

ئيتەر وەك جاران خىلايەتى دەمارگىرى پىتوھ ديار نەبوو لەودىيارىکردنى سەرکردە و
فەرمانپەرەواکاندا، تەنھا خىلايەتى و ھۆزەکان وەك بىنكەيەكى سەربازى وا بوون نەك بىنكەي
سیاسى، ئيتەر پىتوھى قبول کرار پىتوھى ئىمانى بوو: کە لە خواترسان، دلسۆزى، کردەوھى چاک
بوو.^۱

يەمەن يەكجارى لە ديمەن و دياردەى پاشاوەکانى ھاوھل پەيداکردن (الشرك) پاك
بوويەوھ، ھاوھل پەيداکردن لە وتەدا، لە کرداردا و لە بىرەباوھردا، و ھەستيان بەوھ کرد کە پلە و
پايەى پىتغەمبەرەيەتى زۆر لەوھ گەورەترەكە ھەر كەسيك لە خۆيەوھ و بۆ مەبەستى خۆى، خۆى
بە پىتغەمبەر بزانيئت.^۲

لەوھش دلىابوون كە بىر و باوھل لەگەل تەماح كاریدا يەك ناگريتتەوھ، ئىسلام و
سەردەمى نەفامى يەك ناگرئەوھ، ئەوھيان بۆ دەرکەوت لە پىنگەى خوین پرشتن و ئىش و نازار و
پەشىمانىيەوھ، لە ھەدوو لا خەلكىكى زۆر كوژرا و لەوانەوھ پەندى باش وەرگىرا.^۳

ئەوانەى لەوھ و پيش پاشگەز بوويوونەوھ گەرانەوھ بۆ لای ئىسلام و ھىوايان وا بوو
خوا لىيان خۆش بىت و لە سەردەمى عومەرى كورپى خەتتابدا پىگەيان پىدرا لە ريزەکانى
سوپای ئىسلامدا جىھاد بکەن و كۆمەلنىك سەرکردەى يەمەنى دەرکەوتن لە جەنگە
پزگايخوازەکانى ئىسلامدا كە لە رووداوھەکانى پاشگەز بوونەوھدا گۆش بوون و پىتى گەيشتن و
لەسەر ئىسلام جىگىر بوون وەك جەريرى كورپى عبداللەھى زى كلاعى ھمىرى و مەسعودى كورپى
عەكى و كەسانى تروش.

ئەم سەرکردانە پۆلى بەرچاويان ھەبوو لە جەگنە پزگايخوازەکانى ئىسلامدا و ھەروھە
لە ئاوەدان کردنەوھى شارە نوێيەکان وەك بەصرە و كوفە لە عىراق و فەستات لە ميصر،
ھەروھە كەسايەتى يەمەنى ئاودار ھەلكەوتن كە لە يەمەن و دەرەوھى يەمەنىش دەرەكەن بە

^۱ اليمىن فس صدر الاسلام (لا: ۲۹۰).

^۲ الخلافة الراشدة والخلفاء الراشدون، يوسف علي (لا: ۳۹).

^۳ ظاهرة الردة، محمد بريغس (۱۵۹).

والی و قازی وهك حەشكى كورپی عبدالملك و سه عیدی كورپی عبدالله الاعرج و شەرحەبیلی كورپی سه مت ی كیندی و كه سانی تریش.^۱

یه مەن به تهواری له گەڵ دەوڵەتی ئیسلامیدا جۆش درایه وه نیت له گەڵ فەرمانپەرەواکانی ناو خۆیانیان راسته وخۆ له گەڵ پایتەختدا له مەدینه، بۆیه هەر كه خەلیفه بانگی کردن بۆ به شداری جیهاد به خێرای له هەموو دڵکیانه وه هاتن به دەم داواکه یه وه (ههروهك له لاپه ره کانی داهاتوودا پشت به خوا به درێژی باسیان لێه ده کهین) له ناو پروداوه دلتەزینەکانی پاشگەز بوونه و هدا گهوره بوو بوون و هه ره ئه وه وای لێ کردبوون زۆر په یوه ست بوون به سه رکر دایه تیه وه، له بهر ئه وه ئاسایش تهواو به رقه رار بوو له ناویاندا و بوون به باشترین پشت و په نا بۆ ئیسلام و موسوڵمانان.

۲- قه لآچۆکردنی ناشووبی (طلیحه الاسدی):

(توله یحه) سییه مین پیغه مبه ری درۆ بوو كه له سه رده می ئیسلامدا و له دوا ساته کانی ژیا نی پیغه مبه ری خوا دا (ﷺ) سه ری هه لدا و ناوی توله یحه ی كورپی خویلدی كورپی نه وفه ل كورپی نه زله ی ئه سه دی یه له سالی نۆیه می كۆچی كه به وه فده كان نازناوی ده رکر دووه له گەڵ شانده که ی هۆزه کهیدا هاتن بۆ مەدینه و له به رده می پیغه مبه ری خوا موسوڵمان بوونی خۆیان راگه یاند، به لآم منه تیان به سه ر پیغه مبه ردا کرد وتیان: که ست نه نار دووه به دواماندا و ئیمه خۆمان هاتووین و موسوڵمان بوونی خۆمان را ده گه یه نین!

خوای گه و ره له وه لآمیاندا نایه تی دا به زاند و وتیایدا فەرمووی: ﴿يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَمَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (الحجرات: ۱۷)، و اتا: ئه یانه ویت منتبارت بکه ن به وه ی موسوڵمان بوون؟! پێیان بلێ ئه ی محمده که منه تی موسوڵمان بوونی خۆتان مه که ن به سه رمدا به لکو خوای گه و ره منه ت ده کات به سه رتاندا که رێگه ی ئیمانی پی پیشان داو ن ته گه ر ئیوه راست ده که ن.

^۱ اليمن في صدر الاسلام (لا: ۲۹۱).

به‌لام هەر شانده‌که‌ی به‌نی نه‌سه‌د گه‌رانه‌وه (توله‌یحه‌ی نه‌سه‌دی) پاشکه‌ز بوویه‌وه و پاگه‌نده‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تیشی ده‌کرد،^۱ و له سه‌مرا که ناوچه‌یه‌ک بوو له‌و ولاته سه‌ربازگه‌ی دروست کرد و خه‌لکیکی ساده شوینی که‌وتن و یه‌که‌م شت که خه‌لکی گومراکرد شوینی که‌ون نه‌وه بوو جارێکیان له سه‌فه‌ریکدا ده‌بن و ناویان لێ ده‌پریت و خه‌لکه‌که‌ی چوار ده‌وری زۆر تینویان ده‌بیست، نه‌ویش پێیان ده‌لێت سواری نه‌ع‌لال^۲ ببن، چهندان میل بېرن به ناوی زوللان ده‌گن،^۳ که به‌و شیوه‌یه‌یان کرد ناویان ده‌ست که‌وت و نه‌وه‌ش وای له عه‌ربه ده‌شته‌کیه‌کان کرد که دووچاری نه‌و ناشوویه ببن.

یه‌کیک له خه‌له‌فاویه‌کانی نه‌وه بوو سوژده‌ی لا‌برد له ناو نوێژدا و وای به خه‌لکی ده‌گه‌یانده‌ که وه‌حی له ناسمانه‌وه بۆ دیت، یه‌کیک له‌و قسانه‌ی رێکی خستبوو که گوایه له ناسمانه‌وه بۆی دابه‌زیووه: (الحمام واليمام، والصد والصوام، قد صمن قلبکم باعوام، لیبلغن ملکنا العراق والشام).^۴

له خۆی بابی بوو، ده‌سه‌لاتی گه‌وره بوو، زۆری په‌یدا کرد، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) چراری کو‌ری الازور الاسدی (ﷺ) به سوپایه‌که‌وه نارد بۆ سه‌رکوت کردنی به‌لام (چار) له ناستی نه‌وه‌دا نه‌بوو سه‌رکه‌وێت به‌سه‌ریدا، بۆیه له‌گه‌ڵ تێپه‌ری‌بوونی رۆژاندا ده‌سه‌لاتی زیاتر ده‌بوو به‌تایبه‌ت پاش نه‌وه‌ی هه‌ردوو هۆزی هاوپه‌یمان — نه‌سه‌د و غتفان — باوه‌ریان پێی هینا ته‌واو به‌هێزتر بوو.^۵

(دائره المعارف الاسلامیه) ده‌لێت: ده‌گێڕته‌وه که شیعرێ رێک‌خستووه و له ناو جه‌رگه‌ی شه‌ر و کوشتاردا وتاری بۆ هاتووه، وا دیار بوو، که به‌راستی سه‌رکرده‌یه‌کی خه‌له‌کی

^۱ أسد الغابة (۹۵/۳).

^۲ إعلال: ناوی نه‌سه‌په‌که‌یه‌تی.

^۳ اركبوا اعلاا واضربوا أميالا تجدوا بلالاز

^۴ البداية والنهاية (۲۲۶/۶).

^۵ أسد الغابة (۹۵/۳).

سەردهمی نهفامی سهرکهوتوو بوو، نهم رهوشته تایبهتمه‌ندیانهی تیا کۆ بووبوویه‌وه: (فالچی، شاعیر، وتارییژ، جه‌نگاوه).^۱

لهم ده‌قهوه بۆنی پیا‌هه‌لدان و وه‌سفی شاره‌وی (تایحه) دیت له لایهن گه‌وره‌ترین که‌شکۆله‌وه، له روانگهی نه‌وه سهرکرده‌یه‌کی خێله‌کی نمونه‌یهی که به ئاسایی شیعی بۆ هاتوو و تارییژیش بووه، نه‌و دوو شته‌ش گرن‌گترین شت بووه که عه‌ره‌ب له‌و کاته‌دا هه‌ولیان بۆ داوه، نه‌مه‌ش شتیکی سه‌یر نیه بۆ نهم که‌شکۆله‌ گه‌وره‌یه که ژێر به ژێر (بلۆک دان له ئیسلام) ره‌وشتی بووه، ئیت زانینی (توله‌یحه) موسولمان بووه‌ته‌وه یان نه‌یزانیییت.

پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له دنیا ده‌رچوو به‌لام توله‌یحه نه‌که‌وت به لایه‌کدا،^۲ و نه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) کاروباری خه‌لافه‌تی گرت به‌ ده‌ست و ده‌ستی کرد به سازکردن و ناردنی لیوا سه‌ربازیه‌کان بۆ جه‌نگ له‌گه‌ڵ هه‌لگه‌راوه‌کان یه‌کێک له‌وانه‌ش توله‌یحه بوو، صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی خالیدی کوری وه‌لید (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) سوپایه‌کی بۆ خسته‌ پێ، ئیمام نه‌حمه‌د رپویه‌تی ده‌کات که کاتێک نه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) خالیدی پاسپارد که سوپا ب‌خاته پێ دژی پاشگه‌ز بووان وتی: له پیغه‌مبه‌ری خوام بیستوه که فرمویه‌تی: «نعم عبدالله واخوالعشیره خالد بن الولید، سيف من سیوف الله سله الله على الکفار والمنافقین».^۳

واتا: چهند باشه به‌نده‌ی خوا و برای بال‌پاستی هۆز — خالیدی کوری وه‌لید — نه‌و شمشیرێکه له شمشیره‌کانی خوا که له دژی بێ باوه‌ر و دوو پروه‌کان هه‌لیکێشاوه. خالید گه‌شته (ذی القصة) و له‌وی صدیق مالتاوی لێ کرد و په‌یمانی پێدا که خۆت و فرمانده‌کانت له خه‌یه‌ر ده‌بینمه‌وه، نه‌مه‌ی بۆیه ده‌رخست تا عه‌ره‌به ده‌شته‌کیه‌کان ب‌ترسینی‌ت، فرمانی پێدا یه‌که‌م جار له (توله‌یحه‌ی نه‌سه‌دی) هوه ده‌ست پێبکات و پاشان ب‌روات بۆ به‌نی ته‌میم.

^۱ دائرة المعارف الاسلامیة مادة (طليحة).

^۲ حركة الردة، عتوم (لا: ۷۸).

^۳ مستدرک امام احمد (۱/ ۱۷۳)، شیخ احمد شاکر ده‌لی (إسناده صحيح).

(توله یحه) له ناو هۆزه کەمی خۆیدا (اسد) و (غەتفان) دا بوو، هۆزی عەبس و زویانیش هاتنه ریزیانهوه، ناردیشی به دواى بەنى جەدیله و هاناشی بۆ هۆزی (تەى) و ئەوانیش هەرچی سواریان لەبەر دەستدا بوو به خێرایى بۆیان نارد.

ئەبو بەکریش (رضی اللہ عنہ) پێش خالید عەدى کورپى حاتەمى تەى نارد بۆ ناو هۆزه کەمی و پێى وت: فریای هۆزه کەت بکەوه تا شوێن (توله یحه) نەکەون و خۆیان له ناو نەبەن، عەدى خۆى گەیانده ناو هۆزه کەمی و داواى لى کردن پەیمان به ئەبو بەکرى صدیق بەستەن^۱ و بگهڕێنەوه به لای خوا، ئەوانیش بى شەرمانه وتیان: ئێمه هەرگیز بەیعت و بەلێن به بەچکەى حوشتەر نادەین، مەبەستیان ئەبو بەکر بوو (رضی اللہ عنہ)، ئەمیش له وهلامدا پێى وتن: سوێند به خوا به سوپایەکی واوه دەدات به سەرتاندا واتان لى دەکات که بزائن که ئەو گەورەترین کەله پیاوه.

بەلام عەدى کۆلى نەدا و هەر هەولێى لەگەڵدان و شیر و پێوى زۆرى بۆ باسکردن تا نەرم بوون، خالیدیش به خۆى و سەربازەکانیەوه گەیشتنه ئەوى له پێشەوهى پشتیوانان ئەم پیاوانەى لەگەڵدا بوو: (سابت بن قیس بن شماس) و هەردوو سوار چاک (سابت کورپى اقزم) و (عەکاشەى کورپى محەسن) ی خستە پێشەوه.

توله یحه خۆى و براکەى سەلمەى ناو بوو هاتنه دەرەوه له ریزەکان بۆیان دەست نیشان کرد به شەرە شمشیر و عەکاشە حیبالى کورپى توله یحهى کوشت و توله یحهى پەلامارى عەکاشەى داو شەهیدى کرد، سابتیش لەسەر دەستى سەلمەى براى توله یحه شەهید بوو.

خالیدی کورپى وهلید و سەربازەکانى هاتنه سەر تەرمەکانیان دەبینن شەهید کراون و موسولمانان بەو کارە زۆر دل گران بوون، خالیدی کورپى وهلید لای کردەوه به لای هۆزی (تەى) دا بەلام عەدى کورپى حاتەم هاتە رێگەى و وتى: تەنھا سى پۆژ مۆلەتم پى بدە چونکە بەلێنیان پى داوم وهختێک سەربازەکانیان لای توله یحه گەرانەوه دێنە ریزی سوپای ئیسلام چونکە ئەترسن نەگەر توله یحه بزانیئت ئەمان موسولمان بوونەتەوه سوارچاکەکانى (تەى) که لەبەر دەستیدان دەکوژیت، ئەوه بوو پاش سى پۆژ به (٥٠٠) جەنگاوەرەوه هاتنهوه و پەییوەندیان کرد به سوپاکەى خالیدەوه.

^۱ الترهيب والتهديب البدايه والنهاية، خلافة ابي بكرن د. محمد صامل السلمى (لا: ١٠١).

پاشان ویستی سهرکوتی بهنی جه دیله بکات دیسان عه‌دی پیی وت: ئه‌ی خالید چند
 رۆژێک مۆلّه‌تم بده با بچمه‌ ناویانه‌وه به‌لکو خوا ئه‌وانیش بپاریژیت وه‌ک (ته‌ی) پاراست، عه‌دی
 هاته‌ ناویانه‌وه و به‌رده‌وام قسه‌ی بۆ کردن تا شوینی که‌وتن و هه‌والی موسولمان بوونه‌وه‌ی بۆ
 هینایه‌وه و هه‌زار چه‌کداریان هاته‌ ناو سوپای ئیسلامه‌وه به‌و شیوه‌یه (عه‌دی کورپی حاتهم)
 باشتین رۆلّه و پیرۆزترین که‌س ده‌رچوو بۆ هۆزه‌که‌ی (ﷺ)¹.

أ- جه‌نگی بوزاخه و سهرکه‌وتن به‌سهر (به‌نی ئه‌سه‌د) دا:

خالیدی کورپی وه‌لید که‌وته پێ تا گه‌یشته‌ ناوچه‌ی (ئه‌جه‌د و سلمی) له‌وی له
 شوینی‌که‌دا که‌ بوزاخه‌یان پێ ده‌وت له‌گه‌ڵ سوپای (توله‌یحه) دا به‌یه‌ک گه‌یشتن، کۆمه‌لیکی زۆر
 له‌ عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کیه‌کان به‌ ده‌وریاندا وه‌ستابوون تا بزائن سهرکه‌وتن بۆ کێشه‌، و (توله‌یحه) یش
 به‌ خۆی و چه‌کداره‌کانی و ئه‌وانه‌شی له‌م لا و له‌و لاوه‌ هاته‌بوونه‌ ناویانه‌وه‌ ئاماده‌ بوو، (عیینه‌ی
 کورپی حیصن) یش به‌ خۆی و حه‌وت سه‌د جه‌نگاوه‌ری هۆزه‌که‌یه‌وه — بنی فزاره — وه‌ له‌ پشتی
 توله‌یحه‌ وه‌ ئاماده‌ بوو و خه‌لکه‌که‌ ریز بوو، (توله‌یحه) یش عه‌باکه‌ی دابوو به‌سهر خۆیدا و
 دانیشتبوو گوايه‌ وه‌حی بۆ دیت!! چاوه‌ڕوانی وه‌حی ده‌کر! عیینه‌ ده‌ستی کرد به‌ جه‌نگ له‌گه‌ڵ
 سوپای موسولمانان تا بێتاقه‌ت بوو و هاته‌وه‌ بۆ لای توله‌یحه‌ و ئه‌و هه‌ر خۆی داپۆشیبوو لێی
 پرسى: جوهره‌ئیل نه‌هات بۆ لات؟ ئه‌ویش ده‌یوت نه‌خێر، ئه‌و ده‌ستی ده‌کرده‌وه‌ به‌ شه‌ڕ و دووباره‌
 ده‌هاته‌وه‌ و ده‌یپرسی و بۆ جارى سییهم پێی وت: جوهره‌ئیل دانه‌به‌زی بۆ لات؟ وتی: به‌ئێ، وتی:
 ئه‌ی چی پێ وتی؟ وا

ووتی: پێی وتم: «ان لك رحى كرحاه، وحديثا لا تنساه» و عه‌ینه‌یش توپه‌ بوو
 وتی: وایه‌ خواى گه‌وره‌ ده‌زانیت تۆ قسه‌یه‌کت هه‌یه‌ بیرت ناچیته‌وه‌! پاشان پرووی کرده‌ به‌نی
 فه‌زاره‌ و پێیانى وت: برۆنه‌وه‌ و هه‌موویان رایان کرده‌وه‌ و خه‌لکه‌که‌ش پشتی توله‌یحه‌یان به‌ردا،
 هه‌ر که‌ موسولمانه‌کان گه‌یشتن خێرا سواری ئه‌سپه‌که‌ی بوو ژنه‌که‌شى که‌ ناوی (ئه‌وار) بوو به‌

¹ البداية والنهاية (٣٢٢/٦).

سواری حوشریکهوه بهردو شام ههلاتن و تاقمهکەشی بلاوهیان کرد و خواى گهواره کۆمهڵیکى له تاقمهکەى به کوشه گهياڤد.^١

ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) کاتیک ههوالی سهرکهوتنى خالید و سوپای ئیسلام و شکانی تاقمهکەى (تولهیحه) و دار و دهستهکەى پێ گهیشته نامهیهکى بۆ خالید نووسى و پێى وت: ئەم بهخششه چاکانهى خوا زیاتر بێت بهسهرتهوه، و له خوا بترسه و له نیش و کارهکانتدا چونکه خواى گهواره لهگهڵ چاکهکاران و له خوا ترساندایه، کارهکانت به ههند بگره و نهرمى و خواى نهوینیت، گهیشتییه ههر بێ باوهڕیک که دهستى چووبوه خوینى ههر موسولمانیک بهو جۆرهى پێ بکهروه و لهوانهى گرتووتن ههر کامیان دهزانیت وا باشتره بیکوژیت بیکوژه.

خالیدیش (رضی اللہ عنہ) بۆ ماوهى مانگیك له بوزاخه مایهوه و ههر بهم لاویه و لادا به سوپاکهیهوه دهگهرا تا ئەو کهسانه بگریت که صدیق له نامهکهیدا داواى لى کردبوو، وه بۆ ماوهى یهك مانگ بهردهوام دهگهرا بهداوى ئەوانهى که ئەو موسلمانانهیان شههید کردبوو کاتى خۆى له که ناویاندا به موسلمانهتى مابوونهوه، ههندیکیان به ناگر سوتاند و ههندى تریش به بهرد پانکردنهوه و ههندیکیشیانی به کێوى بهرزوه فری دهدايه خوارهوه، ئەمانهش بۆیه کرد ئەو عهدهبانهى له دوورهوه پاشگهز بوونهتهوه پەند وهربگرن و واز بهیئن.^٢

ب- شاندی (بهنى ئەسهد و غطفان) بۆ لای ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) و فرمانی صدیق دهربارهیان:

شاندی بوزاخه که له نوینهراڤى (ئەسهد و غطفان) پێك هاتبوون، هاتن بۆ لای خهلیفه و داواى ناشتیان لهگهڵ کرد، ئەبو بهکریش له نیتوان دوو بریاردا سههریشکى کردن وتی: یان شهرى مال وێرانکهړ یان پلانى سهر شوړ کهړ، وتیان نهى جینشینی پیغهمبهرى خوا (ﷺ) شهرى مال وێرانکهړمان زانى نهى پلانى سهر شوړکهړ چیه؟ وتی: له چهکهکانتان و لاخهکانتان داتان برین و سهر کز بکهڤ و داواى حوشرهکانتان بکهڤ، تا بهو شیوهیهى خواى گهواره شتیکتان پیشانى خهلیفه و موسولمانان بدات تا به هویهوه لیستان ببوورن، ئەوهى لیستان داگیر

^١ البداية والنهاية (٣٢٢/٦).

^٢ هه مان سهرحاوه و لاپهړه پيشوو.

کردووين بمانده نه وه و نه وه شی لیمان گرتوون ناتان دهینه وه، شایانی بدن کوژراومان له بههشتدایه و کوژراوتان له ناگری دۆزه خدان، ئیوهش خوینی کوژراومان ببژیرن و ئیمهش هی ئیوه نابژیرین، لهویدا عمر وتی: که دهلیی خوینی کوژراومان بدن! کوژراوی ئیمه خوینیان نیه چونکه له پیناوی خوادا کوژراون، بۆیه عمر نهیهیشت خوین بدن و له جاری دووه مدا پاش قسه کانی صدیق (علیه السلام) وتی: رایه کانت زۆر جوان و شیاون.

ئهبو به کریش (علیه السلام) به قسهی عومهری کرد و ئا بهو جوړه بهنی تهسه د و غهطفان به مەرجه کانی خهلیفه رازی بوون.

ج- به سه رهاتی (نوم زیمه ل) - (ام زمه ل):

کۆمه لێکی زۆر له گومراکانی دهستهی (توله یحه) له هۆزی غوطفان، له دهووری ژنیك کۆبوونه وه که ناوی (سهلمای کچی مالکی کورپی حذیفه) و له شوینیك پییان دهوت (زهفر) و یه کیك بوو له خانمه ناوداره کانی عه ره ب ههروهك دایکی بهناویانگ بوو که ناوی (دایکی قیره) بوو، که به نمونه باسی دهکرا دایکی له نهجیب زادهیدا و له بهر زۆری کورپه کانی و ناوداری هۆزه کهی و بنه ماله کهی.

کاتیك لێی کۆبوونه وه هانی دان بۆ شه ر له گه ل خالیددا، هه موویان کهوتنه خرۆش بۆ جهنگ و هه ندی خه لکی تریان پتوه نوسا له (بنی سولهیم و طی و هه وازن) تا بوون به سوپایه کی چر و پر، دهنگ و باسی ئهم ژنه بلاو بوویه وه تا گه یشته لای خالید و نهویش به سوپاکه یه وه خۆی پێ گه یاند و له جهنگی کی نا هه مواردا به یه ک گه یشتن و نهو ژنهش به سواری حوشتره کهی دایکیه وه بوو که دهیان وت: هه ر که سیك ئهو حوشتره بنه وینیت سه د حوشتری پێ ده دریت - ئهمهش له بهر کهم وینهیی و خالید سوپاکه ی تیك شکاندن و حوشتره کهشی سه ر بری و خۆیشی کوشت، هه وائی ئهو سه رکه و تنهشی بۆ ئهبو به کر نارده وه.^۱

د- په ند و ئاکۆژگاری و وانه:

* متمانهی ئهبو به کر (علیه السلام) به خوای گه وره و شاره زایی له بواری سه ربازیدا:

^۱ البداية والنهاية (۵: ۳۲۳).

وتەككى ئەبو بەكر (ﷺ) كە بە عەدى كۆپى حاتەمى وت: «فرىاي ھۆزەكەت بىكەوہ با شويىنى تولەيچە نەكەون و بە ھۆيەوہ لە ناو نەچن»، ماناي نمونەى متمانەى تەواوى ئەو پياوہ دەگەيەنيت و بپراي تەواوى بە سەرکەوتنى خوايى دەسەلمينيت، ئەنجامى جەنگى موسولمانان لەگەڵ ھۆزى (طى) بە سەرکەوتن دووپات دەکاتەوہ پيش ئەوہى پروبدات.

وہ لەوہى كە بە خاليدى كۆپى وەليدى وت: پڕۆ لە ھۆزى طى دەست پى بىكە لەگەڵ ئەوہشدا زۆر دوورتر بوو لە ناوچەكەى (تولەيچە) كە ئەمەش پلانتيكى جەنگى سەرکەوتووە، بۆ ئەوہى نەھيائيت ھۆزى (طى) ھۆيان بگەيەننە ھيژەكانى (تولەيچە) و ئەوانەشى پريشتوون بۆ لای ناچارىيان بکات بگەيەننەوہ تا واز لەو بھيئن و بۆ بەرگرى لە ھۆزەكەيان ئەو بىجى بھيئن، لەوہشدا كە بە خاليدى وت كە من دەپۆم و لە خەيبەرەوہ بەرەو (طى) تا بگەم بە خاليد، ئەمەش نەخشەى سەربازى سەرکەوتوى تىدایە چونكە نەك (طى) بەلكو ھۆزەكانى ئەو چوار دەورەيشى پى چاوترسيئن كرد.

ليھاتوويى صديق (ﷺ) لەوہدا دەرەكەوتيت كە پياوى گونجاو و شياوى وەك (ئەبو سليمان) — خاليدى كۆپى وەليد (ﷺ) ى ھەلبژارد بۆ ئەم كارە قورس و گرانە و خاليديش ھەرگيز لە ھيچ شەپىكدا نەشكاوہ.^۱

لە وتەكانى صديق (ﷺ) بۆ خاليد دواى كۆتايى جەنگى بوزاخەدا كۆمەلەك سود وەرەدەگریت:

نزاكردى بۆ خاليد كە تيايدا وەسفكردى بە چاكەى لە خۆ گرتووە و ھەرەك فەرمان پيدانى بە لە خواترسان چونكە مەرۆ دەپاريزيت لە كەوتنە ناو گوناھ و ھەلخليسكان و شويئ ئارەزوات كەوتن، ھەرەك فەرمان پيدان بەوہى توند و تۆل و بە ھەند بيت لەگەڵ دوژمناندا چونكە ھيشتا لە تافى سەرکەشيەدان، ئەمەش خۆى بۆ خۆى بەلگەيە لەسەر ئەوہى صديق (ﷺ) خۆى زۆر توند و تۆل و خاوەنى بينايىيەكى تيز بوو، چونكە ھيشتا كۆمەلەك ھۆز و تيرە مابوون كە دوو دل و پارا بوون لە نيوان رەوا و ناپرەوادا و نيوان ھيدايت و گومپرايدا و نيوان خيەر و شەردا و نيوان و باوەر و بى باوەرپيدان و پيويستيان بەوہ ھەيە تەمى و چاوترسيئن بكرين

^۱ التاريخ الاسلامي، حميدي (٦٠/٩-٦٣).

تا لهو سهرکه شیه یان واز بهیتن، هه لویستی نه بو به کر پتویستی به نه وپه پری پله ی هیژ نواندن و توند و تۆلی و خیرایی بوو، به پراستی نهو پیاو به رزه توند و تیژ بوو له جیه کدا توند و تیژی پتویست بیت و نهرم و نیان بوو له جیه کدا نهرم و نیانی پتویست بیت.

هه لویستی جوامیرانه ی صدیق (ﷺ) له وه ی که قبولی خو به دهسته ودانی نهو پاشگه ز بووانه ی نه کرد و ناشته وایی له گه ل نه کردن وتی: یان شه پ یان پلانیکی سهرشۆرانی تا به رزی نیسلام و هه بیه تی ده ولته که ی درمخات.

مه رجه کانی له ریککه وتنه کهیدا به هیژ بوون، توندترین و به نیس ترینیان نهو بهو که چهک و تفاق و ولاخیان ته سلیم بکه ن به سوپای نیسلام، نه م مه رجه ش کاتیی بوو تا نهو کاته ی که بزانیته ته وه و گه پانه وه یان له دلته وه یه و گوپراهه لی ده ولته تی نیسلام ده بنه وه، نه وه ش زۆر پتویست بوو بکراه به زامن کردنی نه گه پانه وه یان بو سهرکه شی و یاخی بوون.^۱

* نامۆزگاری عه دی کوپی حاته م بو هۆزه که ی و جهنگی دهروونی له گه لیاندا:

عه دی رویشته بو ناو هۆزه که ی خۆی و بانگی کردن بو گه پانه وه بو لای نیسلام، به لام نهوان وتیان نیمه به یعه ته به به چهکه حوشر نادهین،^۲ نهویش پیی وتن: گه لیکی وا هاتوون بو تان که حه رم و سهراکاتتان حه لال ده که ن و پیتی ده لیئ گه وه رترین که له پیاو، نیتر نیوه و نهو، نهوانیش وتیان: تو برۆ رپگای سوپاکه ی و مه هیله بیته سهرمان تا نهو که سانه مان چوون بو بوزاخه بیئنه وه، چونکه نه گه ر نیمه له (توله یه) هه لگه رپینه وه نه ترسین نهو جهنگا وه رانه مان بکوژیت یان بیانکاته بارمه ته.

عه دیش له ناوچه ی سونه ح گه یشت به خالیدی کوپی وه لید و پیی وت: خالید ته نها سی رۆژ لیم بوه سته (۵۰۰) جهنگا وه ری (طی) یت پیشکه ش ده که م که جهنگیان پی بکه یت له گه ل دوژمه کانت، نهو باشتره تا به په له بیاننیریت بو ناگری دۆزه خ و یان خۆتیان پیوه خه ریک بکه یت، نا بهو جوړه عه دی هه والی موسولمان بوونه وه یانی دا به خالید.^۳

^۱ التاريخ الاسلامي (۶۶/۹).

^۲ مه به ستیان نه بو به کر بوو، ده میان بشکیته.

^۳ التاريخ الاسلامي (۵۷/۹).

نا بەم جۆره عەدى كۆپى حاتەم توانى ھۆزەكەى بە ھەردوو بالەكەىەو (بەنى جەدىلە و بەنى عوش) پازى بكات واز لە سەربازگەى (تولەىخە) بێتن و بېنە سەربازى سوپاكەى خالید و ئەمە دووھم ھەلۆیستى مەزنە بۆ عەدى كە نواندى و یەكەمیان ئەوە بوو توانى زەكاتى خێلەكەى كۆ بكاتەو و بیهێنیت بۆ مەدىنە لە كاتێكدا كە موسولمانەكان زۆر پێویستیان بەو مال و سامانە ھەبوو، ھەر موسولمان بوونیشى لە یەكەم پۆژەو موسولمان بوونى پیاویكى زانا و تیگەشتوو بوو، لە ھەموو قەناعەت و دلێكەو.

زۆر دلایا بوو لە سەركەوتنى ئیسلام و موسولمانان لە دوا پۆژدا ھەروەك پێغەمبەرى خوا (ﷺ) لە یەكەمین پۆژى موسولمان بوونیدا و ئەو باوەرە بەھێزەشى بوو كە بە ھۆیەو توانى ھۆزەكەى بكات واز لە پێشتگیری كردنى دوژمنانى ئیسلام بھێنن، وای لى كردن ئەوەست تا بزائن كۆ سەركەوتن بەدەست دینیتن بەلكو لەگەڵ گەرانەویدا (١٥٠٠) جەنگاوەریشیان پێشكەش بە ئیسلام كرد كە ئەمە ئەوپەرى كایگەرى عەدى بوو لە سەریان.^١

لە رپوایەتێكدا ھاتوو: كە ھۆزەكەى داویان لە خالید كرد كە جەنگ لەگەڵ قەیسدا بکەن چونكە بەنى ئەسەد ھاوپەیمانان نیه، خالیدیش پێى وتن: سویند بەخوا قەیس ئاسانترینى ئەو دوو دێركە نیه بەلام خۆتان بگرن بۆ ھەر ھۆزێكیان كە خۆتان پێتان خۆشە، عەدى وتى: ئەگەر نزیکترین كەسى ھۆزەكەم واز لەم تاینە بھێنیت لەگەڵى دەجەنگم، بەلام من شەر لەگەڵ بەنى ئەسەد ناكەم! نا بە ئەو خواپەشتى وا ناكەم، خالیدیش پێى وت: جەنگ و جیھاد لەگەڵ ھەر كامیاندا بێت ھەر جیھادە ئیتر پێچەوانەى راپى ھاوێلكانت مەبە، لەگەڵ لایەكیاندا بچەنگە و لەگەڵ ئەو لایەندەدا بچەنگە كە ھۆزەكەت پێیان خۆشە و چالاکن.^٢

لەوێ كە عەدى بەرامبەر ھۆزەكەى وەستا و ئەو بۆچوونەیانى پێى راست نەبوو، بەلگەى لەسەر تیگەشتن و شارەزایی زۆرى عەدى دەربارەى ئەوێ دوستانەتى دوستانى خوا

^١ التاريخ الاسلامي (٦١/٩).

^٢ التاريخ الطبري (٧٥/٢).

دەكات ئىتر با دوورترين خزمىشى بن و له دوژمنانى خوا تەبەرا دەكات ئىتر با نزيكترين خزمىشى بن.^۱

ئەو پۇلەي عەدى بىنى لە بانگەواز كردنەوئى ھۆزەكەي بۇ لاي ئىسلام و ھىنانەوئىيان بۇ ناو سوپاكەي خاليد پۇلئىكى زۆر گەورە بوو، چونكە ھاتنى (طې) بۇ ناو ئىسلام يەكەمىن ترس و بىم بوو چوۋە دلى دوژمنانەو، چونكە ھۆزى (طې) بە ھىزترين ھۆز بوو لە ناو ھەموو كەنداۋى عەرەبدا، و لەو ھۆزانە بوو كە ھۆزەكانى تر ھەزار حىسابيان بۇ دەكرد، بەشىۋەيەك بۇيان دەپوانى كە ھەيىبەتتىكى ھەبوو، زۆر بەرپىز بوون لە ولاتياندا، ھۆزەكانى دراوسى ھاۋپەيانيان لەگەل دەبەست تا بى خەم بوونايە.

ھەردوو سوپا گەيشتن بەيەك دواي ئەوئى كە ترس و بىم چوۋ بوۋە دلى دوژمنان، خواي گەورە سەرکەوتنى كرده بەشى سوپاي موسولمانان و ھەر ئەوئەندەت زانى دەست كرا بە كوشتن و بە دىل گرتن و فراندنى دوژمنان و سەركردهكەيان (تولەيخە) بە ئەسپەكەي بۇي قوچاند و كەسيان دەرئەچوون مەگەر ئەوانەي خۇيان دا بە دەستەوئىيان ھەلەتن، دواي ئەم پرودواۋە ئىتر لاۋازى و مەترسى كەوتە دلى ھەموو ھۆزە پاشگەز بوۋەكانى كەنداۋ، تا واي لىھات سوپاي ئىسلام زۆر بە ئاسانى ئەيدا بەسەر ھەر كۆمەللىكدا و لە ھەر جىيەك بوۋىن و سەر دەكەوت بە سەرياندا.^۲

ھۆكارەكانى شكانى (طليحة الاسدي):

كۆمەللىك ھۆكار كۆ بوۋنەوۋە كە بوۋنە ھۆي شكان لەوانە:

* موسولمانەكان كاتىك دەجەنگان بىروباۋەرى جىگىرى ناو دل پالى پىۋە دەنانا دلىيانىيان بە سەرکەوتنى خوايى و شەيدايى شەھيد بوون، ھەزكردن لە مردن لە پىناۋى خوا جەنگىكى زۆر كاريگەر و كوشندەيە، خاليد ئەم پەند و وشە كورتانەي دەنارد بۇ پاشگەز

^۱ التاريخ الاسلامي (۶۱/۹).

^۲ الحرب النفسية في المنظور الاسلامي، د. احمد نوفل (۱۴۳/۲-۱۴۴).

بووكان: (سوپايەكم بۆ ھېنانون، ئىيۈ چەندى ھەزتان لە ژيانە ئەوانىش ئەوئەندە ھەزبان لە مردنە).^۱

دوژمنانىش لە پروبەپروو بوونەوھەكانياندا لەگەل سوپاي موسوللمان پاستى ئەم بنەمايەيان بۆ دەرکەوتىبوو، ئەبوو (تولەيمەي ئەسەدى) بە سەرسوورمانەوھە پرسىياري لى کرد لە ھۆكاري تىك شكاندننى سوپاکەيان لە بوزاخە كە سوپايەكى زۆر گەورەش بوو و وتى: «لەناو چن ھۆى چى بوو تىك شكان؟ پياويك وتى: من پىتتان دەلەيم، ھەموو سەربازىكى ئىمە ھەزى دەکرد ھاوپىكەي بكوژىت پىش ھۆى، ئىمە لەگەل كەسانىك شەپمان دەکرد كە ھەر ھەموويان ھەزبان دەکرد پىش ھاوپىكەي بكوژىت».^۲

* ھۆكاريكى تری سەركەوتن ھۆزى (طى) بوو كە ھاتنە ناو سوپاي باوەر و دوژمنانيان لاواز کرد.

* ھەروەك شەھىدکردنى دوو ھاوھەللى بەرپىز – عەكاشەي كورى محسن و ئاشتى كورى ئەقرەم – خويان لى پازى بىت – زياتر موسولمانەكانى رق ئەستوورتر کرد و بەرەو جەنگ بردنى.

* ھەروەك ئەو شىوازى سەر لە دوژمن تىكدانەي صديق (ﷺ) کردى پۆلى گرنگى ھەبوو لە سەركەوتنى سوپاي موسوللمانان، كە وای ھالى كردن ئەو بەرەو خەيبەر سوپا دەخاتە پى و ئەوان دلتيا بوون كە بۆ ئەوان ناچىت.

* ھەروەك پىيىدانى ھۆزى (طى) كە لەگەل (فیتس) بىھەنگىت، بواری باشتری جەنگى بۆ پەخساندن و ھۆ ئەگەر خاليد (ﷺ) فەرمانى بەدايە بە سەرياندا كە ھەر دەبىت لەگەل بەنى ئەسەددا شەپ بکەين ھەروەك عەدى كورى حاتمە وای بۆ دەچوو، ئەو كاتە (طى) بە سارد و سپى شەپى دەکرد و لى ئەدەنەوى،^۳ ئەمە و چەندان ھۆى تىرش.

^۱ حركة الردة (۵: ۲۸۹).

^۲ تاريخ الخمسين – ديار الكبرى (۲/ ۲۰۷)، ئەويش لە (حركة الردة) عتوم (۵: ۲۸۹) وقرطراوة.

^۳ خالد بن وليد – محمود خطاب (۵: ۹۶).

نەمەش وانەیدەکی گەورەییە بۆ ئومەتی نیسلام کە متمانە و باوەری خۆیان نەبەخشنە کەسانیک کە پیشینەیی بۆ باوەریان هەییە و پاشتر گەراونەتەو بۆ پابەند بوون بە نیسلامەو.
چونکە متمانەیی تەواو پێیان و دانە دەستی سەرکردایەتی کردن بەو جۆرە کەسانە چەندان بەلا و نەگەتیا بەسەر ئومەت دا هێناو و بەرەو هەڵدێر و تەنگەلان بردوونیان، بەلام ناگاداری و متمانە نەکردن نەگاتە ئاستی تۆمەتبار کردنیان لە بواری بیروباوەر و لێسەندنەوێ متمانەیی تەواو پێیان و نەمەش لە سیاسەتی حەکیمانەیی صدیقەو (ﷺ) وەریدەگرین لە کاتی هەلسوکهوت کردنی لە گەڵ وێنەیی ئەو جۆرە کەسانەدا دەینواند.^۱

نەمەو (طلیحة) بە جوانی موسولمان بوویەو و لە سەردەمی عومەردا (ﷺ) هات بۆ مەدینە و بەیعیەتی پێ دا لە کاتی هەلبژاردنەکەیدا، و عومەر پێی وت: تۆ عەکاشە و ثابیت کوشت؟ وەلاهی هەرگیز خۆشم ناویت، ئەویش وتی: ئەی گەورەیی موسولمانان، گوێ مەدە بە دوو پیاو کە خوای گەورە لەسەر دەستی من رێزدار و پایەداری کردن و لەسەر دەستی ئەوان منی سەرشۆر و بۆ نرخ کرد!

پاشان عومەر (ﷺ) بەیعیەتی لێ وەرگرت و پێی وت: ئەی فیلّ باز، لە فالتچیەتی جارانت پێ ماو؟ وتی: کەمێک فوویەک دوو فوو، پاشان گەراپەوێ ناو هۆزەکەیی و لە ناویاندا مایەوێ تا ئەو دەمەیی گواستییەو بۆ عێراق.

موسولمان بوونەوێکەیی زۆر جوان و راست و دروست بوو و کەسێک هیچی لەسەر نەوتوو.

لە هۆنراوێکەدا پەشیمانی دەردەبرێت لەو سەردەمە گومراپییەیی کە تێی کەوتبوو دەلیت:

ندمت علی ماکان من قتل ثابت	وعکاشة الغنمي ثم ابن معبد
واعظم من هاتين عندي مصيبة	رجوعي عن الاسلام فعل التعمد
وترك بلادي والحوادث حمة	طريداً، وقد ما كنت غير مطرد
فهل يقبل الصديق اني مراجع	ومعط بما أحدثت من حدث ידי

^۱ هەمان سەرچۆەیی پیشوو.

واني من بعد الضلالة شاهد

شهادة الحق لست فيها بملحد

بان اله الناس ربي واني

ذليل وان الدين دين محمد

ه- به سهرهاتی (الفجاءة):

ناوی نه یاسی کورپی عبدالله کورپی عهبد یالیل کورپی عومهیری کورپی خفافه له (بنی سلیم)، نین نیسحاق: نه بو به کری صدیق (ﷺ) له به قیع سوتاندی، و هۆکاره کەشی نه وه بوو که هات بۆ مه دینه و وای پیشاندا که موسولمان بوو ته وه و داواشی کرد له نه بو به کر که سوبایه کی بداته دهست تا شهر ی پی بکات له گه هه لگه پاره کاند، نه ویش سوبایه کی بۆ ریکخست، نیت به سوباکه یه وه بیدایه به لای موسولماناندا یان هه لگه پاره و ده ی کوشت و پاره و ماله کەشی ده برد، هه ر که صدیق نه م هه واله ی بیست خیرا ناردی به دوا ییدا به سوباکه وه و خوا کردی گرتیان و هینایانه وه بۆ مه دینه و نه ویش ناردی بۆ به قیع و له وێ کوژ و زنجیری کرد و هه لی دایه ناو ناگریکه وه و به گرمۆله یی سوتاندی،^۱

نه وه ی که گرتی و هینایه وه ناوی (طریفتی کورپی حاجز) بوو که له (سولهیم) بوو نه مهش به لگه یه له سه ر پۆلی گرنگی (بنی سلیم) له به رهنگار بوونه وه ی خراپه کاران و پاشگه ز بوواندا.^۲

نه م سزا گه وره یهش له به ر گه وره یی غه در و ناپاکیه کی (فه جائه) بوو، یان له به ر نه وه بوو که له کوژراوه کانی ناو موسولمانه کاند هه ندیکانی به ناگر سوتاندوه.^۳

۳- سه جاج و به نی ته میم و کوشتنی مالیکی کورپی نویره ی یه ربووعی:

له رۆژانی پاشگه ز بوونه وه دا به نو ته میم بۆ چوونیان جیا جیا بوو، هه ندیکیان پاشگه ز بوونه وه و زه کاتشی نه دا، هه ندیکیان زه کاته کانیان کوژ کرده وه و ناردیان بۆ نه بو به کر، هه ندیکیان له و ناوه نه ده دا سه رسام بوون و چاوه رزانیان ده کرد له و کاته دا سه جاج کچی حارث ی

^۱ ترتیب وتهذیب البدایة والنهاية (لا: ۱۰۶).

^۲ الثابتون على الاسلام (لا: ۲۷).

^۳ حركة الردة/ عقوم (لا: ۱۸۵).

تەغلىبىيە ھات بۆ ئەۋىي لىگەل كۆمەللىك سەربازى ھۆزەكەى و ئەوانەشى خۇيان پىا ھەلۋاسى
بوو.

ئەم ئافرەتە لە گاۋرەكانى عەرەب بوو، پاگەندەى پىغەمبەرەيەتى خۇى دەکرد و
نيازيان دەکرد بدن بەسەر ئەبو بەكرى صديق (رضي الله عنه) لە مەدينە.

كاتىك دايان بە لاي ھۆزى بەنى تەمىمدا و بانگى كردن بۆ لاي خۇى و ئەوانىش
زۆربەيان شوئىنى كەوتن، لەوانەى باۋەرى پىي ھىئا مالىكى كورى نويرة تەمىمى و عطاردى
كورى حاجب و كۆمەللىك لە سەرانى ھۆزى تەمىم و كۆمەللىكىشيان شوئىنى نەكەوتن، ھۆزەكە
لەگەل سەجاس رىككەوتن كە پىكەۋە شەر نەكەن، بەلام مالىكى كورى نويرة پىي وت: كە
نەگەرپىتەۋە و ھانى دا كە بدات بەسەر بەنى يەربوعدا، پاشان ھەموو پىكەۋە رازى بوون بدن
بەسەر خەلكدا، وتيان: لە كىتو دەست پىي بكەين؟

سەجاش بە شىۋەيەكى لاسايى قورئانى پىي وتن: «اعدوا الركاب، واستعدوا
للنهاب، ثم اغيوا على ارباب، فليس دونها حجاب»، واتا: سوارەكان بەرى بھەن و خۇتان نامادە
بكەن بۆ فەرھود، بدن بەسەر رەباب، چونكە كەس نىە بىپارىزىت لىمان.

بەلام بەنى تەمىم توانيان نەھىلن بدات بەسەر (رباب)دا و پىشنياريان كرد بدن
بەسەر يەمامەدا، تا لە ژىر چىنگى موسەيلەمەى كورى ھەبىبى درۆزن دەرى بىنن، ھۆزەكەى
سەجاس ترسان لە موسەيلەمە و وتيان: بەھىز و بازوۋە و كەس ناچارى ناكات، ئەۋىش پىي وتن:
(عليكم باليمامة، دفو ديف الحمامة، فانها غزوة صرامة، لا تلحقكم ملامة).

واتا: (بدن بەسەر يەمامەدا، ۋەك گەلە كۆتر لە ناويان بەرن، ۋەۋە جەنگىكى زۆر
تونەدە و پاش ئەۋە ھىچتان لەسەر نامىنىت)، خۇيان حازر كرد بۆ جەنگ لەگەل موسەيلەمە.

كاتىك موسەيلەمە ھەۋالى لەشكر كىشى ئەم ئافرەتەى زانى ترسى لە دەست چوونى
دەسلاتەكەى لى نىشت، چونكە ئەو لە لايەكى تر، تىي گىرا بوو خەرىكى جەنگ بوو لەگەل
سەركرەدى موسولمان (ئمامەى كورى ئاخال) و عكرمەى كورى ئەبو جەھلىش بە سەربازەكانىيەۋە
ھاتبوو بۆ كۆمەكى ئمامە و لەۋى سەربازگەيان كەردبوو چاۋەروانى خالىديان دەكرد، بۆيە نامەى

١ رباب/ بەشىك بوو لە بەنى تەمىم.

بۆ ئەو ئافرەتە ئارد و تیايدا ئەمانى پېدا و پەيمانى ئەوھشى پېدا كە نېۋەى ئەو مولكانەى قورەيشى پىي بدات ئەگەر پىي شەر بگەرپتەو، چونكە بەبىي ۋەى و خۆشحالانە ئەو مولكانە خوا گەراندەو بۆ لات، جوايشى بۆ ئارد كە ھەز دەكەم پېكەو دانىشتنىك بگەين بە ئامادەى نوئەرى ھەردو لا، سەجاش بە چل پياوۋە پوشت بۆ بينىنى موسەيلەمە، لە چادرىكدا پېكەو ديدارىكيان سازدا، كاتىك خۆى و خۆى مانەو و نېۋەى مولكەكەى بۆ پېشنيار كرد، ئەوئش قىوولتى كرد.

موسەيلەمەيش پىي وت: «سمع الله لمن سمع، واطعمه بالخير اذا طمع، ولا يزال امره في كل ما يسر مجتمعا، هل لي ان اتزوجك واكل بقومي وقومك العرب؟»، واتا: خوا كارى ئاسان كرووين و ئايا دەتوام بتخوالم و پېكەو خىر و بىرى عەرەب بچوئىن؟ ئەوئش وتى: بەلى، سىي رۆژ لە لاى مايەو و پاشان گەرپايەو ناو ھۆزەكەى و وتيان مارەيەكەت چەند بوو؟ وتى: ھىچ نەبوو، ئەوانىش وتيان: ئاشرىنە بۆ وئەنى تۆ بەبىي مارەيى شوو بكات، ئەوئش جواىي بۆ ئارد كە مارەيم بۆ ديارى بگەن وتى: كوا نوئەرەكەت بنىرە با بەودا بۆتان بنىرم و ئەوئش شەبىي كوپى رەبەى رىاحى ئارد بۆ لاى، ئەوئش پىي وت: لە ناو ھۆزەكەتدا ھاوار بگە و بلى: (موسەيلەمەى كوپى ھەبىبى پىغەمبەرى خوا!! ئەو دوو نوئەىي محمد بۆى ھىئا بوون لە سەرتان لاى برد كە مەبەستى نوئەىي بەيانى و عىشا بوو، ئەمە مارەيەكەيەتى نەفرەتى لىي بىت، پاشان سەجاش وازى ھىئا لە شەر و گەرپايەو بۆ ولاتى خۆى، چونكە بىستبووى خالىد (ﷺ) بە سوپايەكەو لە ناوچەى يەمامە نزىك بۆتەو و بە راكردن گەرپايەو ناوچەكەى خۆى دواى ئەوئى نېۋەى مولكى موسەيلەمەى لەگەل خۆى برد، تا سەردەمى معاويەش (ﷺ) ھەر لەناو ھۆزەكەى خۆى بەنى تەغلىب مايەو، ئەو لە سالى (جەماعە)دا بە يەكجارى لەو ناوچەيە ھەلى كەندن.^۱

مالىكى كوپى نوئە لەگەل سەجاشا دەستى تىكەل كرد، بەلام كاتىك سەجاش پەيوەندى كرد بە موسەيلەمەى درۆزنەو — نەفرەتى خوا لە ھەردووكيان بىت — پاشانىش بىياكانە گەرپايەو بۆ ولاتەكەى خۆى، بۆيە مالىك زۆر پەشيمان بوو لەو كارەى كردبووى و

^۱ البداية والنهاية (۶/۳۲۴-۳۲۵).

لهسەر ئهوه سهرزه‌نشت ده‌کرا — ڕۆژێشته جیڭایه‌ک پێیان ده‌ووت: (البطاح) که شوێنێکه له
 نێوان به‌نی ئه‌سه‌د و نه‌جددايه — خالیدی‌ش به‌ سه‌ربازه‌کانیه‌وه ڕووی له‌و شوێنه‌ نا و پشتیوانان
 له‌گه‌ڵی نه‌ڕۆژیشتن و ده‌یان ووت: ئێمه‌ ئه‌وه‌ی خه‌لیفه‌ی موسوڵمانان پێی وتبووین جێبه‌جێمان
 کرد و ته‌واو، خالیدی‌ش پێی وتن: ئه‌م کاره‌ش پێتۆسته بیکه‌ن و هه‌لیکیشه‌ نابێت له‌ ده‌ست
 خۆمانی ده‌ربه‌که‌ین، ئی هیچ نامه‌یه‌کی‌شم له‌و باره‌یه‌وه پێ نه‌گه‌یشته‌وه و منیش لێره ئه‌میرم و
 نامه‌ بۆ من دیت و زۆریشتان لی ناکه‌م که ده‌بێت له‌گه‌ڵدا بێن، به‌لام من ده‌ڕۆم بۆ (بطاح).

دوو ڕۆژ ڕێگهی بری و پاشان نوێنه‌ری پشتیوانه‌کان هات بۆ لای و وتی: پشتیوانان
 داوا ده‌که‌ن چاره‌ڕێیان بکات به‌ڕێوه‌ن بۆ لای و گه‌یشتن پێی و ڕۆژیشتن بۆ (بطاح) و مالیکی
 کوپی نوێره‌ له‌وێ بوو، خالید (عليه السلام) په‌له‌ سه‌ربازه‌کانی به‌و ناوه‌دا به‌ش کرد و بانگی پاشگه‌ز
 بووانی ده‌کرده‌وه و سه‌رکرده‌کانی به‌نی ته‌میم هاتن به‌ره‌و ڕوویان و گوێڕاپه‌لی خۆیانیان بۆ
 دووبات کرده‌وه و زه‌کاتیان بۆ کۆ کرده‌وه، ته‌نها مالیک نه‌بێت که سه‌رسام ما‌بوو له‌ کاری خۆی
 و نه‌یده‌زانی چی بکات و خۆی به‌ دووره‌ په‌رێز گرت له‌ خه‌لکی و په‌له‌ سه‌ربازه‌کان هاتن و خۆی
 و سه‌ربازه‌کانیشیان قۆڵ به‌ست کرد و سه‌ربازه‌کانی خالید تیا ڕاما‌بوون نه‌یان ده‌زانی چین،
 هه‌ندێ ده‌یان وت بانگ ناده‌ن و نوێژی‌ش ناکه‌ن، به‌لام ئه‌بو قه‌تاده — حارث کوپی ربه‌عی
 ئه‌نصاری شایه‌تی بۆ دان که نوێز به‌ریا ده‌که‌ن، ده‌لێن دیله‌کان له‌ ناو کۆت و زنجیردا بوون له
 شه‌وێکی زۆر ساردا بوو، بانگ که‌ری خالید هاواری کرد: دیله‌کانتان گه‌رم بکه‌نه‌وه، ضراری
 کوپی نازور (عليه السلام) مالیکی کوپی نوێره‌ی گوشت، کاتی‌ک خالید به‌ په‌له‌ له‌ چاده‌که‌ی ده‌رچوو
 ده‌بینیت کار له‌ کار ترازاه‌ و هه‌موو لی بوونه‌ته‌وه، بۆیه‌ وتی: ئه‌گه‌ر خوا شتیکی بووێت
 بیکات ده‌یکات.

خالیدی‌ش خێزانه‌که‌ی مالیکی کوپی نوێره‌ی خواست که ناوی (ام تمیم) ی کچی
 مه‌نه‌هال بوو زۆر جوان و شۆخ و شه‌نگ بوو، پاش ئه‌وه‌ی نازادی کرد هاوسه‌رگیری له‌گه‌ڵدا کرد.
 ده‌لێن (له‌ ڕیوايه‌تیکی تردا هاتوه‌) که خالید مالیک ده‌گری‌ت و سه‌رزه‌نشتی ده‌کات
 له‌به‌ر ئه‌و یاخی بوون و شوێن سه‌ج‌اج که‌وتنه‌ی و زه‌کات نه‌دانی پێی ده‌لێت: ئایا نازانیت وه‌ک
 نوێز واجبه‌ و له‌گه‌ڵ ئه‌ودا ناوی هاتوه‌؟ و مالیک وتی: هاوڕێکه‌تان وای دانا‌بوو، خالیدی‌ش وتی:

هاورپتی ئیمهیه و تۆ به هاورپتی خۆتی نازانیت؟! ضرار نا دهی له گهردنی بده و نهویش دای له گهردنی، له سهر نهو مهسه لهیه خالید و نهبو قوتاده ده میان تیک گیرا، تا نهوه بوو نهبو قوتاده گه یاندیه لای خهلیفه و عومهریش له گهڵ نهبو قوتاده دا له سهر خالید قسه یان ده کرد و به نهبو به کری وت: له فهرماندهیی لایبه شمشیره کهی خوین پێژه، نهبو به کریش فهرمووی: شمشیریک لانا بهم که خوا بۆ سهر گهردنی بیباوه پان هه لیکیشاوه، پاشان هوتیمی کوری نویره هات و سکا لای خالیدی له لای نهبو به کری صدیق ده کرد و عومهریش پشتگیری لی کرد و نهبو به کریش نهوه شیعره ی ده وتوه که موتیم له شیوه نی مالیکی برایدا وتبووی و نهبو به کر دلی هینایه وه و پازی کرد.^۱

کۆمه لیک به ند و نامۆزگاری و وانه:

۱- موسولمانه جیگیره کانی ناو (به نی ته میم):

هه موو تیره کانی به نی ته میم یان هه موو سه رکرده کانی یان هه موو تاکه کانی له ئیسلام پاشگه ز بوونه وه ههروهک چۆن هه ندیک له میژوو نووسه کانی هاوچه رخ بۆی چوون، به لکو له بهر به هیزی موسولمانه تی و پاوه ستاوی هه ندی له تیره کانی به نی ته میم وای کرد له مالیکی کوری نویره که قه ناعه ت به سه جاج بکات که جهنگ له گهڵ نهوانه دا بکات پێش نهوه ی بیر له شاری مه دینه بکاته وه، کاتیک نهو ژنه له گهڵ موسولمانه کانی به نی ته میمدا پروو به پروو بوویه وه شکسته ی کی پیسی خواڤ له سهر ده ستیان و ئیتر لهو پۆژه به دوا بیڕی لهوه نه کرده وه بدات به سهر شاری پێغه مبه ری خوا (ﷺ) و بریاری گرتنی یه مامه ی دا.

هه موو ریوایه ته میژوو یه کانه ته م راستیه ده چه سپینیت که باس مان کرد،^۲ به لکو به دوا داچوونی ورد نهوه ده سه لمینیت که ژماره ی نهو که سه انه ی له سهر بیروباوه ری ئیسلام مابوونه وه له به نی ته میم زیاتر بوون له هه لگه پاوه کان، هه ندی له ریوایه ته کانه نهو پۆله گرنگه ی تیره ی ره باب ده سه لمینن که له به ره نگار بوونه وه ی بیباوه پان و پاشگه زبوواندا نواندیان و ده لێن هه ره نهو بوو که سه جاج و پێره کهی وایان پێ باش بوو له ره بابا به وه ده ست پێ بکه ن،

^۱ البداية والنهاية (۶/۳۲۶).

^۲ الثابتون علی الاسلام (لا: ۴۴).

رېږوايه ته ګان باسی نهو شهره ګه وره و ترسناکه ده کهن که له نيوان سوپای سه جاج و تيره
 په بابدا پروویدا و دوايي به رېککه و تننامهي ناشتی کوټايی پي هات و هر که سه جاج زانی
 ناتوانيت موسولمانه ګانی بهنی تهميم ژير بار بکات و وا قهيسي کوري عاصيم په شيمان
 بويه وه و زه کاتی مال و سامانی خو و هوزه کهی برد بو مه دینه، لهو کاته وه سه جاج و
 کومه له کهی بزيان ده رکه وت سهرناکه ون.^۱

۲- خالد و کوشتنی مالکی کوري نویره:

رپايه ګان جياوازن سهاره ت به کوژرانی مالکی کوري نویره له وه دا که نایا شایسته ی
 کوشتن بوو یان به ستم کوژرا، و اتا: موسولمان بوو یان بیباوه ر؟ دکتور (علی العتوم)
 ليکولینه وه یکی نهم مه سه له یه ی کردوه و له کتیبی (حركة الردة)، شیخ محمدی کوري طاهری
 کوري عاشور له کتیبه کهیدا به ناوی (په خنه ی زانستی له نو سراوی (کتاب الاسلام و اصول
 الحکم) دا نهم باسه ی کردوه و شیخ محمد زاهد الکوثری به رگری له خالد کردوه له کتیبی
 (مقالات الکوثری) و کهسانی تریش که له سر نهم بابه ته نوو سینیان هیه و منیش له ناو
 هه موویاندا بوچوونی دکتور علی العتوم هه لېژاردوه چونکه مه سه له کهی به شیوازیکی زور
 جوان و زانستیانه هه لسه نګاندوه و ګرنګیه کی وردی وای داوه به مه سه له ی (پاشګه زبونونه وه)
 که به پتی خویندنه وه ی من نه مدیوه هیچ نوو سه رېکی هاوچهرخ نهو ګرنګیه ی پیداییت و به
 ناماخیکی و اګه یشتوه که من له ګه لیدام لهو مه سه له یه دا نهویش نهو یه:

که مالک خو به زل زانین و پارایی له ناو بیروباوه ریدا و خهوش و خالی نه فامی له دلیدا
 مابوو، نه ګه ر وانیه نه ی نهو دهستی ده ستیه چی بوو که هر خو ی دوا ده خست له شوینکه وتن و
 به یعه تدانی جینشینی پیغه مبهری خوا (ﷺ) و به جیهینانی نه رکی زه کات بو خه زینه ی
 موسولمانان.

به رای من نهو پیاوه ده یویست پله و پایه که ی له ده ست نه چیت، و له هه مان کاتیشدا
 ده یویست له خزمه ګه وره ګانی هوزه که ی دووره په ریز بیت له وه ی که ملکه چی ده ولته تی
 نیسلامی بوون و نه رکی سر شانیان جیه جی ده کرد، گوتار و کرداری نهم راستیه ده سه لمینن،

^۱ هه مان سهرچاوه ی پیشوو (لا: ۴۸).

هەر له پاشگەزبوونەوە و شوێنکەوتنی سەجاج و بەشکردنی حوشرەکانی زەکات بەسەر ھۆزەکەیدا و بەلکو پێگرتنی لەوێی کە زەکاتەکان نەگاتە ئەبو بەکر و گوێ نەگرتن بۆ خزمە موسولمانەکانی لە کاتی یاخیبوونەکەیدا، ھەموو ئەمانە تاوانباری دەکەن و وای لێ دەکەن کە پیاویک بێت نزیك بێت لە بیاباوێی زیاتر لە نزیك بوونی لە ئیسلام.

نەگەر مالیک هیچ تاوانێکی نەبێت جگە لە زەکات نەدانەکە بەسەر ئەو تاوانباری بەکات و ئەم زەکات نەدانەشی لە لای ھەموو پێشینیەکان ڕوون بوو، لە کێبێ (محول الشعراء)ی (ئین سەلام) دا ھاتوو، دەلێت: «ھەموو لەسەر ئەوێ کە: خالید (رضی اللہ عنہ) لەم بارەییوە گەت و گوێ لەگەڵدا کردوو و مالیک بە نوێژ ڕازی بوو و لە زەکات خۆی دزیووە»^۱.

لە (شرح النووي لصحيح المسلم) دا ھاتوو سەبارەت بە پاشگەزبووەکان:

ھەندێ لەوانە کە پێگەیان لە زەکات نەدەگرت بەلام سەرگەورەکانیان بەرگریان لێ دەکردن و دەستیان دەگرت بە سەریاندا وەک (بەنی یەریو) کە زەکاتی خۆیانیان دەرکرد و ویستیان بۆ ئەبو بەکر بنێرن کەچی ئەو گەورانە نەیانھێشت لەوانە مالیکی کورێ نوێرە لێی سەندن بەسەر ھۆزەکەیدا دا بەشی کرد.^۲

۳- خواستنی (ئوم تەمیم) لە لایەن خالیدەو:

ئوم تەمیم ناوی لەیلای کچی سەنانی موناھالە و خێزانی مالیکی کورێ نوێرە بوو، ئەم ژن خواستنی خالید قسە و قسەلۆکی زۆری لەسەرە، ھەر یەکە و لەبەر مەبەستیکی خۆی بە کۆمەلێک تۆمەت خالیدیان تۆمەتبار کرد و کە هیچ یەکیک لەو تۆمەتانە لەبەر دەم لێکۆڵینەوێ زانستیانەدا ساغ نەبۆتەو.

بە کورتی ھەندیکیان دەلێن خالید مارەیی کردوو لەگەڵ یەکەم چا و پێکەوتنیدا لەبەر جوانیەکی و لەبەر ئەوین داری پێشوو، - بەو بۆنەو - واتا خوانەخواستە گواپە خالید خۆتێرێژ بوو! ئەم قسەییەش تازەیی و پستی پێ نایەستێت، چونکە سەرچاوە کۆنەکان شتی وای تێدا نیە، بەلکو بە پێچەوانەی ئەمەیی لەخۆ گرتوو و زۆر ڕاشکاوانەش، (ماوردی) دەلێت:

^۱ طبقات محول الشعراء، لێکۆڵینەوێ عمود شاکر (لا ۱۷۲).

^۲ شرح النووي علی صحيح المسلم (۲۰۳/۱).

نەوێی وای لە خالید کرد مالیک بکوژیت لەبەر ئەوە بوو کە زەکاتی نەدەدا کە بەوێش خۆینی
 ھەڵاڵ کرد ھەر لەبەر ئەوەش پەیمانی (نکاح) ییش نەما لە نێوان مالیک و خێزانەکەی (نوم
 تەمیم) دا، وە ھوکی ئەو ئافەرەتانەی کە ھاوسەرەکانیان ھەلگەراونەتەو لە ناو (دار الحرب) دا
 ماونەتەو ئەوێە ناکوژیت بەلام بە کەنیزەک دەکریت ھەروەک ئیمامی سەرخەسی ئامناژەیی بۆ
 دەکات،^۱ وە ھەر (نوم تەمیم) بە دیلی دەگیریت و خالید ھەڵی دەبژێرت بۆ خۆی و دەیشی
 خوازیت.^۲

شیخ احمد شاکریش لەسەر ئەم مەسەلیە دەپوات و دەڵێت: خالید نوم تەمیمی بردە لای
 خۆی و لەبەر ئەوەی کەنیزەک بوون بە شیوەی (ملك مین) دەبیتە خێزان، بەلکو ئەگەر سکی پر
 بیت بە شیوەیەکی کاتی ھەرامە نزیکیی بپێتەو تا سکی دەدەنیت و (نوم تەمیم) ییش سکی
 پر نەبوو و ئەگەریش پر نەبیت لێی دەوێتیت تا یەک جار دەکویتە (سووری مانگانەو) و
 پاشان دەچیتە لای و شتیکی شەریعی و ھیچ عەیبێک و ھیچ قسەیەکی تێدا نیە، بەلام دوژمنان
 و ئەوانی پێچەوانەی ئەون ئەم کارەیان بە ھەل زانی تا ببقۆزنەو و وا گومان بەرن کە مالیکی
 کۆری نوێرە موسولمان بوو و خالید لەبەر ژنەکی کوشتوویەتی.^۳

ھەروەھا خالید بەو تۆمەتبار کراو کە گواہی بەم ژنھێنانەی پێچەوانەی خو و نەریتی
 عەرب کردوو، ئەوێە تا عەقادی دەڵێت: خالید مالیکی کۆری نوێرە کوشت و ژنەکەشی خواست
 لە ناو گۆرەپانی جەنگدا بە پێچەوانەی خو و پەوشتی عەرب چ لە سەردەمی نەفامی و چ لە
 سەردەمی ئیسلامدا، بەلکو ئەو پەوشتی موسولمانانیش نەبوو، وە شەریعەتیش شتی وای
 نەوتوو.^۴

^۱ شرح النووي علی صحيح المسلم (۲۰۳/۱).

^۲ الاحکام السلطانية (لا: ۴۷)، لە (حركة الردة) وەرگیراو.

^۳ حركة الردة (لا: ۲۳۰).

^۴ عبقرية الصيق (لا: ۷۰).

نهم قسه‌یدی عه‌قادیش زۆر دورره له پاستیه‌وه، چونکه شتی وا زۆر زۆر پوویداوه له پیش نیسلامدا و له پاش هه‌موو جه‌نگ و سه‌رکه‌وتنه‌کانیادا هه‌ستاون به خواستنی ژنه که‌نیزه‌که‌کانیان و شانازی‌شیان به‌وه‌وه کردووه وه‌ک عه‌ده‌ی کورپی حاته‌م له شیعه‌که‌یدا ده‌لیت:

وما انکحونا طائعين بناتهم
ولکن خطبناها باسیافنا قسرا

واتا: کچه‌کانیان به خۆشی خۆیان پێ نه‌داین به‌لکو به زۆری نوکی شمشیر خواستمان.

له لایه‌نه شه‌ریه‌که‌شیه‌وه، خالید کاریکی جه‌لالی کردووه و به شیوه‌یه‌کی شه‌ری هه‌ستاه پێی وای کردووه که که‌سی له‌و باشت‌یش به‌و کاره هه‌ستاه، له ناو غه‌زا که‌دا یان که‌می‌ک پاش نه‌و ژنی که‌نیزه‌کی خواستوه، پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دایکی ئیمانداران جویرییه‌ی کچی حارث مصطلق‌ی خواست دوا به‌ دوا‌ی جه‌نگی (موره‌یسع) که یه‌کی بوو له که‌نیزه‌که‌کانی (بنی مصطلق) و له که‌نیزه‌کی پزگار کردوو خواستی و بوو به خێر و به‌ره‌که‌ت بو هۆزه‌که‌ی که به هۆی نه‌و هاوسه‌رگریه‌وه موسولمانان (۱۰۰) پیاویان لی‌ ئازاد کردن چونکه بوون به خه‌زورانی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و له ناکامه‌کانیشی موسولمان بوونی باوکی لی که‌وته‌وه (حارث کورپی ضرار).^۱

هه‌روه‌ها پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) صفیه‌ی کچی حی کورپی أخطب‌ی یه‌هودی ماره کرد پاش غه‌زای خه‌بهر، هه‌ر له خه‌بهر یان له پێگه‌ش گواستیه‌وه،^۲ نه‌گه‌ر پێغه‌مبه‌ری خوا سه‌ر مه‌شقی چاکه بیت ئیتر سه‌رزه‌نش و لۆمه ناکریت که‌سی‌ک چاو له‌و بکات.^۳

د. محمد حسن هیکل به‌رگریه‌کی ناشناسه‌ی ناشه‌ری له خالید ده‌کات که بی به‌رنامه‌یی پێوه دیاره، چونکه نابیت له‌سه‌ر حیسابی نیسلام چاو له سه‌رپێچه‌که‌کانی خالید داخه‌ین و خالیدیش و که‌سانی تریش به‌ شه‌رع هه‌لسه‌نگیترین و که‌سیان له سه‌رووی شه‌رعه‌وه نین، به پاک راگرتنی ژیا‌نی تاکه‌کان یه‌کسان نیه به شیواندنی به‌رنامه‌که له هه‌یج حاله‌تیکدا، نه‌وته د. هیکل ده‌لیت:

^۱ سيرة ان هشام (۲/ ۲۹۰-۲۹۵).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۲/ ۳۳۹).

^۳ حركة الردة (۵: ۲۲۷).

(ژن هينانى خاليد به پيچهواندى نەريتى ەمرەب و بەلكو چوونە لايشى پيش پاك بوونەوى، ئەگەر لە كەسيكى رزگاربخوازي وەك خاليدەو ەيتت بۆيان ەمىە كەنيزەك بۆ خۆيان ەلەبۆيرن!! پابەند بوون بە شەريەتەو ە نايبت سەركرده مەزنە ەلەكەوتووەكان بگريتەو ە كە خاليد يەكيك بوو لەوانە بە تايبەت ئەگەر زيان بە دەولەت بگەيەنيت يان بىخاتە مەترسيەو).^۱

شيخ احمد شاكريش بەرپەرچى ئەم پايەى داوەتەو و دەلتيت: (ئەوى زۆر لىتى دەترسم ئەوىە نووسەرەكە كاريگەرى ژياننامەى ناپليونى لەسەر بيت كە زۆر خويندوويەتەو ە يان سەركرده ئەوروپيەكانى تريش، لە لاىەنى ئيسراف و زياە پەوى و كارە نەنگەكانيانەو، يان ئەو نووسينانەى لەسەر سەركردهكانى ئەفرەنجە نوسراون لەبەر خاترى ليهاوتوى و رزگاركردى ناوچەكان و كۆمەكيان بۆ گەلان، پۆرشيان ەيناوەتەو ە بۆ ەلە و تاوانە زەبەلاحەكانيان تا خەلكى وا بزانييت موسولمانە پيشينەكانيش وەك ئەوان وا بوون، دەلتيت: (پابەند بوون بە شەريەتەو ە نايبت سەركرده مەزنە ەلەكەوتووەكان بگريتەو ە وينەى خاليد)، كە ئەم قسەيش دەبيتە ەوى پەمانى ەموو ئاين و پەوشتيك.^۲

۴- ھاوکارى (صديق) بۆ سەركردهكانى بەرەكانى جەنگ:

ەندى لە سەربازەكانى سوپاكەى خاليد شايتيان دا كە ئەو ەوزە بانگيان داو ەلەگەل بانگەكەى موسولمانەكاندا، وە بەو ەويەو ە كوشتنيان ئارەوايە و خوين پشتنيان ەرامە، يەكيك لەو كەسانە (ابى قوتادە) بوو (ﷺ) مەسەلەكەى گەورە كرد، و لەو ەش زياتر پيتى ناخۆش بوو خاليد ەستابوو بە مارەكردى خيزانەكەى ماليكى كورپى نويرة، بەو ەويەو ە (ئەبى قوتادە) وازى لە سوپاكەى خاليد ەيناو گەرايەو ە بۆ مەدينە بۆ لاى ئەبو بەكر و شكاتى خاليدى گەياندە خەليفە، ئەبو بەكر (ﷺ) ئەم جيابوونەوى ئەو قوتادەى لە خاليد بە ەلەيەكى گەورە دايە قەلەم و نايبت نە لە ئەو و نە لە كەسى تريش قبول بگريت، چونكە دەبيتە ەوى شكست ەينان و سوپايش ەيشتا لە ناو جەرگەى زەوى دوژمنان دايە و بە توندى لەگەل ئەبى قوتادە جولايەو ە

^۱ الصديق ابو بكر (لا: ۱۴۰).

^۲ حركة الردة (لا: ۲۳۲).

و گه پانديوه بۆ ناو سوپا، پازى نه بوو تا نه بينيت چوه تهوه ژير بهيداغى خاليدى كورپى وه ليد،^۱
وه نهم كارهى نه بويه كرىش به هيترين سياسه تى جهنگيه .

(صديق) .. ههستا به ليكۆلينهوه له مهسهلهى كوشتنى (ابن نويرة) و له ناكامدا بۆى
دهركهوت خاليد لهو مهسهلهدا بى تاوانه^۲ . له م بوارهدا نمو (صديقه) زۆر شارهزا بوو له راستى
مهسهلهكان ، له هه موو هاوه لان زياتر تاوتوتى ده كرد چونكه نمو خليفه بوو، هه موو هه واله كان
دههاتنهوه بهردهستى و له لايهكى تريشهوه باوهرى له هه موويان گه وه تريبو ، نمو له م كارهيدا
له گه ل خاليد (خوای لى رازى بيت) شوين پى ي پيغه مبهرى خوای ﷺ هه لگرت بۆيه خاليدى
لان بهردو به سه ركردى هيشتى يهوه له كاتيكدا كه هه ندى كارى لى ده وه شايه وه كه پى خوشحال
نه بوو ، هه ركاتى داواى لى بوردن و چاوپوشى بكردايه لى ده بوورى و ده يووت : ﴿ نازارى خاليد
نه دن ، چونكه نمو شمشيريكه له شمشيره كانى خواو بۆ گهردنى كافرانى هه لكيشاوه ﴾^۳ .
له ته واوى كاره كانى صديق (خوای لى رازى بيت) به كارهيئانى خاليد و پشت به ستنى پى ،
چونكه زۆر توندوتى بوو نهم نيوورى ده كردهوه ، و توندوتى و نهرم و نيانى تيكه ل كردبوو ، و
چونكه نهرم و نيانى به ته نيا ديفه وتاند ، و توندوتى به ته نيا ههروه ها ديفه وتاند ، بۆيه راويژى
به عمر ده كردو كاريشى ده دايه ده ستى خاليد ، نهمهش له ته واويته و به ته واوى شايانى تهويه
خليفه ي پيغه مبهرى خوا ﷺ بيت و بۆيه له مهسهلهى جهنگ له گه ل هه لگه راوه كاندا له عمر زۆر
توندوتى تريبو ، خوای گه وه توندوتى به كى واى تيدا دروست كرد كه پيشتر تيانه بوو ، و عمر يش
زۆر توندوتى بوو له دهروونى خويدا بۆ ته وهى خه لافه ته كه ي ته واوييت په نا بهرد بۆ به كارهيئانى
نهرم و نيانه كانى ناو هاوه لان تا توندوتى خوى پى نيووربكاته وه ، بۆيشتى ده به ست به
(نه بو عوبه يدهى جهراح و سه عدى كورپى نه بى وه قاص و نه بى عوبه يدهى پهقه فى و نوعمانى كورپى
موقريق و سه عىدى كورپى عامير و هاو وينه كانى نه وان له كه سانى چاكه خوازو دنيا نه ويست كه
هه موويان له خاليد زياتر چاكه خوازو دنيا نه ويست بوون ، و خوای گه وه سۆزو به زه بى يه كى

^۱ حركة الردة (لا: ۲۳۱).

^۲ . الخلافة والخلفاء الراشدون - بهنساوي لا ۶۱۲ .

^۳ . فتح الباري (۶۰۱/۷) .

وای له عمردا دروست کرد ک پښتړ تیانه بوو تا خلافت ته کوی به که مالی به ریتته سر ، و تا وای لیټات به راستی (أمیر المؤمنین) بوو^۱ . (ابن تیمیه) لهو باره یوه ووتیه کی به نرخی هیهو ده لیت : (ثابو جوړه نه بویه کر چی نشینه کوی پیغه مبهری خوا ﷺ له جهنگی هه لگه راوه کانداهه خالیدی به کارده هینا و سهره پای پرگار کردنی عیراق و شام و هندو هه لای لی دوه شایه وه به لام نهو پاساوی بو ده هینا یوه ، و پتی ده ووت که هندو هه او ثاره زووت تیدایه و هندو کارت پی ده کمن به لام لای نه ده برد به لکو سر سه نشتی ده کرد ، نه مهش له بهر گه وره یی بهر ژه وهندی له چاو خراپی زیانی لبردنی دا ، و که سی تر نهو پو لهی نهوی نه ده بینی چونکه فرمانپه وای گه وره نه گهر رهوشتی به لای نهرمیدا بوو ، ده بیټ رهوشتی جیگره کوی به لای توندوتیږیدایټ ، تاکاره که ریک بیټه وه ، له بهر نه م هو یه بوو نه بویه کر (خوای لی رازی بیټ) خالیدی به کارده هینا ، به لام عمر (خوای لی رازی بیټ) وای به جوان زانی خالید لابات و نه بو عوبه یده ی کوری جهراح (خوای لی رازی بیټ) بخاته شوینه کوی ، چونکه خالید توندوتیږبوو ، وهک عمری کوری خهتاب و ابو ، به لام نه بو عوبه یده نهرم بوو وهک نه بویه کر ، بو هره که یان نه وه باش و گونجاو بوو که دایان نابوو تا کاره کانیان ریک بیټه وه تا به راستی بینه خلیفه ی پیغه مبهری خوا ﷺ ریک و مام ناوهندبن) ، تا پیغه مبهری خوا ﷺ فرموی : ((انا نبي الرحمة ، انا نبي الملحمة)) واته من پیغه مبهری کی سوزو میهره بانیم و من پیغه مبهری کی داستانه کانم .

(۴.۱) هه لگه پرانده ی دانیشتوانی عومان و به حرهین :

أ. هه لگه پرانده ی خه لکی عومان :

خه لکی عومان هاتن به دهم بانگه وازی نیسلامه وه و پیغه مبهری خواش ﷺ عه مری کوری عاصی نارد نه وایان ، به لام پاش وه فاتی پیغه مبهری خوا ﷺ پیاوټکیان تیا هه لکه وت — (خاوه تاج) یان پی ده ووت ، که ناوی لقیگ کوری مالکی نه زدی بوو ، له سه رده می نه فامیدا (جهلهندی) پاشای عومان بوو ، بانگه شه ی پیغه مبهرایه تی خو ی ده کرد ، و هندو گیل و نه فامی عومان باوه ریان پی کرد ، دهستی گرت به سهر عومان و خه لکی به نی جهلهندی دا و

^۱ . ابوبکر الصديق افضل الصحابة واحقهم بالخلافه لا ۱۹۳-۱۹۴.

خه لکه کهشی به رهو چیاکان و کهناری ده ریاکان فراند ، و جهیفر هه والی نارد بۆ شه بو بکر و هه وال که ی بۆ باس کردو تیایدا غیره تی خسته بهری ، شه بو به کریش به ناردنی دوو شه میر وه لامی دایه وه ، یه که میان خزیفه ی کوری محسن غه له فانی له بهنی حیمیر نارد و دوو ه میان : عه رفه جهش بۆ مه هره ، و فرمانی پیدان کۆبینه وهو پیکه وه هیرش بهرن بۆ عومان ، له عمان خزیفه شه میر بیت و شه گهر به رهو مه هره رۆشتن نهوا عه رفه جه شه میر بیت ، دوا به دوا یان عه کریمه ی کوری نه بو جه هلی نارد بۆ کۆمه کیان ، و بۆیشی نووسین که هه ردوو کیان پاش شه وه ی له کاری عومان بو نه وهو تیا جیگیر بوون له سهر رای عه کریمه بن . هه رکه له عومان نزیک بو نه وهو نامه یان نارد بۆ جهیفر و له قیتی کوری مالیکیش هه والی هاتنی سوپا که ی بیست و له گه ل کۆمه لئ له سهر یازه کانیدا ده رچوون و له شوینی له (ده با) یان پی ده ووت جیگیر بوو ، که قه ره با لئ ترین شاری نهو وولاته و گه و ره ترین بازاری بوو ، و ژن و مندال و پاره و سامانیان له دوای خۆیا نه وه دانا بوو تا به غیره ته وه شه ر بکه ن ، و جهیفر و عوبادیش له شوینی کۆبو نه وه که (صحار) یان پی ده گوت ، و له وئ سهر بازه گه یان دروست کرد و جوابیشیان نارد بۆ فه رمانده کانی شه بو بکر (خوای لی رازی بیت) که هاو کاریان بکه ن ، و له وئ هه ردوو سوپا پرو به پرو بو نه وه ، جه نگیکی زۆر دژواریان کرد پیکه وه ، و موسلمانان زۆر شه رزبوون و خه ریک بوو هه لپین ، و له و کاته دا خوای گه و ره به ره حم و به زه بی خۆی فریای نهو وه زعه نا هه مواره یان هات و کۆمه کیان بۆهات له لایه ن (بنی ناجیه) و (عبدالقیس) که کۆمه لئ فه رمانده بوون ، و هه رکه گه یشته شه وئ سهر که و تن بوو به شه ی موسلمانان و بی با وه پانیش هه لاتن ، و موسلمانانه کانیش شوینیان که و تن و تا (۱۰) هه زاریان کوشتن ، و ژن و منداله کانیان گرتن ، و هه موو پاره و پول و بازاره کانیان به ته واوی لی سهندن و (۱/۵) یان نارد وه بۆ شه بو بکر (خوای لی رازی بیت) له گه ل یه کی له فه رمانده کانی عه رفه جه . هۆی سهره کی سهر که و تنی موسلمانان له م جه نگه دا راهه ستانی کۆمه لئ نیسلا می بوو له پشتی شه میره که یانه وه (جهیفه) و (عوباد) ی برای دژی (خاوه ن تاج) له قیگی کوری مالیکی نه زدی و جیگیر بوونی له شوینه به رزه کان تا موسلمانان ده ستیان پیی گه یشت و هه روه که هه لۆیستی (بنی جزین) و (بنی عبدالقیس) و دامه زراویان له سهره نیسلا م و فریا که و تنیان بۆ سوپای نیسلا م له کاتی گونجا ودا رۆلۆیکی گرنگی هه بوو له سهر که و تنی موسلمانان دا .

ب / پاشگەزبونووهی خەلکی بەحرەین : خەلکی بەحرەین کاتێ موسلمان بوون گە پێغه مبهري
 خواي ﷺ عەلانی کوری حەزەرەمی (خوا لی رازی بیئت) نارد بۆ لای پاشاکەیان (منذری کوری
 ساوی العبد) و ئەویش خۆی و هۆزەکەیی موسلمان بوون نیسلام و دادپەروەری یان لەناودا
 بەرقەرارکرد . وەلامی (منذر الساي) بۆ پێغه مبهري خواي ﷺ ئەمەبوو : (سەیری
 مەسەلەکم کرد دەبینم ئەم وەزعی نیستام - پاشایی - بۆ دنیایەو بەشی قیامەتی تیانی یە ،
 و بۆ دینەکەیی ئێوەشم روانی دەبینم بۆ دنیاو قیامەتە ، هیچ شتێک رێم لی ناگرێت کەتانی
 هەلبێژێم ئاواتی ژیان و حەوانووهی پاش مردنی تیا بیئت بۆم ، تا دوینی سەرم سوڕ دەما لەو
 کەسانەیی موسلمان دەبوون بەلام ئەمڕۆ سەرم سوڕ دەمینی لەو کەسانەیی موسلمان نابن ، لەبەر
 گەورەیی ئەو بەرنامەیی پیتی هاتوو پێویستە بەگەرە رابگیریت) . بەلام کاتێ منژر کۆچی
 دوایی دەکات ، پاش ماوێهەکی کورت خەلکی بەحرەین لەنیسلام پاشگەزدەبنووه و (منژری کوری
 نوعمان) دەکەنە سەر گەورەیی خۆیان . زەوی بەحرین لەکوێدایە ؟ پارچەزەوی یەکی تەنگەلانی
 هاوکەنارە لەگەڵ (هجرى کەنداوی عەرەب) و لە قەتیفەو تا عومان درێژ دەبیتهوه ، بیابانەکانی
 درێژ دەبیتهوه تا خەریکە بگاتە کەنداو ، و لە پرووی سەرویشەو لەکاوه بە یەماوه لەنیوان ئەو
 و خۆیدا هەندێ گردۆلکەیی نزم کە ئاسانە برینیان . بەم شیوەیە میرنشینهکانی کەنداوی عەرەبی
 و بەشی پۆژەلاتی ولاتی سعودیە دەگریتهوه جگە لە کوهیت ئەمەو ئەو کەسانەیی لەسەر
 نیسلام بەراوەستاوی مابوونەو لە بەحرەین دا پۆلێکی گرنگیان هەبوو لەکوژاندنەوێ ئەو
 ناشوبەدا . و (جارودی کوری موعلى) پۆلێکی زۆر جیاوازی هەبوو ، ئەو پیاوه کاتێ خۆی
 هاوڕێ یەتی پێغه مبهري خوا ﷺ کردبوو ، و لەسەر دەستی ئەو لە نیسلام شارەزا بوو بوو ، و
 پاشان گەرابووێهە ناو هۆزەکەیی و بانگی کردبوون بۆ لای نیسلام ، و هەر هەموویان موسلمان
 بوون ، پاش ماوێهەکی کەم پێغه مبهري خوا ﷺ لە دنیا دەرچوو ، و عبدالقیس ووتی : ئەگەر
 عەمەد پێغه مبهري بوايە نەدەبوايە بمرایە ! ، هەموویان پاشگەز بوونەو ، کاتێ جامود ئەم
 هەوالەیی بیست کۆی کردنەو پاشان هەستایەو و ووتاریکی بۆدان ووتی : ئەی هۆزی عبدالقیس
 ، من یەک پرسیارتان لی دەکەم ئەگەر دەبزانن بەراستی وەلامم بدەنەو و ئەگەر ناشی زانن وەلام
 مەدەنەو ، ووتیان چی دەپرسیت بپرسە ، ووتی : ئایا دەزانن خواي گەرە پێش عەمەد

پيښه مېراني تری هه بوه ؟ ووتیان به لئې . ووتی : نه زانن یان دیوتانه ؟ ووتیان به لئکو ده بزاین .
 ووتی : نهی چیان به سهرهات ؟ ووتیان : مردن ووتی : دهی محمدیش هه روهك شهوان مردوه و
 منیش شاهیدی دهدهم که هیچ په رستراویك نی یه جگه له (الله) و محمدیش پيښه مېرانی خوايه .
 ووتیان : نیمه ش شایه تی نهوه نه دهین که هیچ په رستراویك نی یه جگه له (الله) و محمدیش
 پيښه مېرانی خوايه ، و وه شایه تیش دهدهین که تو باشتړینمان و گه وره مانیت و له سر نیسلامه تی
 خوږیان راوه ستاو بوون . نه مه هه لویستیکی مه زنی جارودی کورې مه علی یه (خوای لی رازی
 بیت) و به هزیوه توانی عبدالقیسی هوزه کدی له سر نیسلام راوه ستاو بکات و خوای گه وره
 نهوهی هیئا به خه یالیدا که نمونه به پيښه مېرانی پيشتړ بهیښته وه که کوتایی هه ریه که یان
 مردن بو ، و پيښه مېرانی خواش ﷺ هه روا ده بیت ، و نابو جوړه هوزه کدی رازی کردو گومانی
 له دلیاندا ره وانده وه ، نه مه ش یه کیکه له چاکیه کانی له نیسلام تیگه یشتن و کاریگری له سر
 پاراستنی بیرو باوړ به تایبهت له کاتی هه لگړسانی ناژوده دا . دانیش توانی (جواثا) له سر نیسلام
 راوه ستاو بوون ، یه که م لادی بو که پاش هه لگړانه وه (نویژی ههینی) تیدا به ریا بکړیت .
 له بوخاریدا هاتوه له (ابن عباس) وه ده گيړتیه وه که هه لگړاوه کان گه ماروږیان دان و ته نگیان
 پی هه لچنن و تاوایان لی کردن خواردنیان لی گرته وه ، تا زور زور برسیان کردن و پاشان خوای
 گه وره هات به هانا یانه وه . نه مه ش یه کیکه له هه لویسته مه زنه کانی وه ستان له سر بیرو باوړ و
 خوگرتن له ژیر گه ماروږی دوژمناندا وه چوڼ (جواثا) خه ریک بو له برساندا بمرن به لام به پشت
 به ستن به خوای گه وره و سوربوون له سر بیرو باوړ له وه نه هامة تی یه خوای گه وره پرزگاری کردن .
 نه بو بکر صدیق (خوای لی رازی بیت) سوپایه کی به فهرمانده یه کی (علائی کوری حه زره می) (خوای
 لی رازی بیت) نارد و کاتی له به حرهین نریک بوویه وه (ثماته کوری اثال) به هه موو هوزه که یه وه
 پوښته ناو سوپای نیسلام و له و ناوچه یه دا موسلمانان ده سه لاتیان په یدا کرده وه و (جارودی
 کورې مه علیش به کومه لئ پیای جهنگاوه ری ناو هوزه که یه وه پشستگیری سوپاکه ی علائی کرد و
 بوو به سوپایه کی زور گه وره وه چوون به گژی هه لگړاوه کاندا و خوایش سه رکه و تنی خو ی به خشی
 یه موسلمانان و جگه له وانیش که سانی وه (قیس کوری عاصم المنقري) و (عفیف کوری المنذر)
 و (مثنی کوری حارثه الشیبانی) پشی سوپاکه ی علائیان گرت (که رامه تیکی) (علاء کوری)

الحضرمي): عهلا يهكئ بوو له هاو له مه زنه كان و زانايي و خواناسي و دووعا گيرابووني تيدا بووه ، همموو له سر نهوون كه لم جهنگه دا له شوئي كدا سوپا كه بو حوانه وه بهرين و تهواو خهلكه كه جي گيرنه بوون هر نهوندهيان خوشتره كانيان به كؤل و باره كانيانه وه هه لاتن ، و خهلكه كه به بي نان و ناو و چهك و تفاق له وي مابوونه وه ، لهو شهو دا يهك خوشتران بو نه مايه وه ، و موسلمانان كان به جوري غه مباربوون كه باس ناكريت ، و تاوايان ليهاه ههنديكيان وهسيهت نامهيان بو يه كتری ده كرد ، و بانگ كه ري عهلا خهلكه كه ي بانگ كرد و نه وائيش كؤبوونه وه و پتي ووتن : (نه ي خهلكينه نايان نيوه موسلمان نين ؟ نايان له پيناوي خوا له مال دهرنه چوون ؟ نايان پشتيواني خوانين ؟ ووتيان : به لي و نه وئيش ووتی : ده ي مژده تان بده مي خواي گه وه كه ساني ناوا نيه تيان بيت نايان فه و تيني و فهرماني دا بانگي به ياني دراو نويزيان دابه ست ، پاش تهواو بووني نويزه كه ي ، عهلا له سر نه ژنو پرووه قيبله كه وت و خهلكه كه ش بهو چهشنه له سر چوك دانيشتن ، دهستي بهر زكرده وه بو لاي خواو خوي و خهلكه كه ده ست يان كرد به نزاو پارانه وه ، بهرده وام بوون تا خور كه وت و خهلكه كه خوريان ده بيني خهريك بوو له هاتنه دهره وه دا بوو له دم كه ل ، و هر بهرده وام له دو عا كردندا بوون و تا نه وه بوو قوناغيكي تريش له خور كه وتن تيپه ري و خواي گه وه هات و به هانا يانه وه له ته نيشتيانه وه كاني يه كي ههلقولاند و خهلكه تينه وه كه ش پهلاماريان داو تيروپر ناويان لي خواره وه و خويشيان لي شور د ، و كاتي خوريش بهر زبوويه وه بينيان خوشتره كانيان له همموو لايه كه وه بهره ورويان هاتنه وه ، يهك شتي سهريشيان وون نه بوو بوو و نه وائيش خوشتره كانيان له سر چه شه كه تير ناو كرد و نه مهش يه كي بوو له بهلگه گه وه كاني خواي گه وه بوو كه خهلكي به چاري خوي بيني له م غه زايه دا .

● شكست هيناني پاشگه زبووان : سوپاي موسلمانان كان له سوپاي پاشگه زبووه كان نزيك بوويه وه ، و ده بينن خهلكيكي زوريان كؤكردوته وه ، و له نزيك يه كه وه ههردو ولاچادريان داكوتا ، موسلمانان كان له شه ودا دهنگيكي زور بهرزيان گوئ لي بوو له سوپاي بي باوه پانه وه بهر زده بوويه ، بويه عهلا ووتی : نه وه كه سيك ني يه بروات نه وه دهنگه مان بو ناشكرا بكات ؟ عبدالله ي كوري حؤف رؤشته ناويانه وه ده بيني فول سهرخوش و تهواو له هوش خؤ چوون ، سوك گه پايه وه دواوه و ههواله كه ي به عهلا گه يانده وه ، عهلايش خيرا خوي خسته ري و داي به سهرياندا و ژماره يه كي

زۆرى لىٰ كوشتن و كەمىڭيان توانيان ھەلبېن ، و دەستى گرت بەسەر ھەموو پارەو سامان و
 نەختىيە كياندا — كە دەستكەوتىڭى زۆر گەرە بوو . حگمى كورى پەلبە كە براى بەنى قەيسى
 كورى پەلبە و يەكئى لەگەرە پياوانى ناو ھۆزەكەبوو خەوتبوو ، كاتئى بەخەبەرھات ھەرتىك چوو
 كە دەبىنى سوپاى مۇسلمانان دای بەسەرياندا و بەپەلە سواری ئەسپەكەى بوو زىنەكەى بچرا
 ھاواری كرد ئەو كەسئى نى يە بۆم تن كاتەو ؟ پياوئىك لەمۇسلمانەكان بەوشەو تارىكە ووتى
 من بۆت تن دەكەمەو ، قاچت بەرز بکەرەو كاتئى قاچى بەرزكەرەو ، دای لەقاچى و قرتاندى ،
 ووتى : دەى تەواو بکۆزە ؟ ووتى : شتى واناكەم ، ئەویش بەدەما كەوتە سەر زەوى و ھەركەس
 بىدايە بەلايدا پىئى دەووت : بکۆزە و ئەویش نەيدەكوشت ، تا ئەوەبوو قەيسى كورى عاصم دای
 بەلايدا پىئى ووت : من كوتەرەم بکۆزە ئەویش كوشتى ، كاتئى زانى قاچىڭى نەماو پەشىمان
 بوو لە كارەكەى ووتى : قورپەسەرم ، ئەگەر ئەم زانى ئاوايت دەستم بۆ نەدەبردى . پاشان
 مۇسلمانەكان شوپن پاشگەزبۇوھەكان كەوتن و لەھەركوئىدا دەيان بىنن دەيان كوشتن و ئەوانەشى
 كە ھەلاتن زۆربوون و خۇيان گەيانە ناوچەى (الدارين) — دورگەيەكى بچكۆلەبوو — بەكەشتى
 خۇيان گەيانە ئەوئى . پاش ئەوئى عەلا (خوای لىٰ رازى بىت) دەستى كرد بە دابەشكردنى
 دەستكەوتەكان و گواستەئەوئى ئەو سامانانەى بى سەردەستى كەوتن ، و بەمۇسلمانەكانى ووت :
 با پىكەو بەرەو دارىن پىزىن تا بەدەين بەسەر دوزمىنانى خوادا و سوپاكەيش خىرا ئامادەبى يان
 دەربرى و كەوتنە رى تا كەنارى دەرپا و دەبىنئى زۆر دوورن و دەبى بەكەشتى بگەنە ئەوئى و
 كەشتىش مەحال بوو دەست بکەوئى . بۆيە با ئەسپەكەى دای لەئاوھەكو فەرموئى : ((يا ارحم
 الراحمين ، يا حڪيم يا كريم ، يا اُحد يا صمد ، يا حي يا قيوم ، يا ذا الجلال والاكرام لا اله الا انت يا
 ربنا)) . و فەرمىانى دا بەسوپا ئەم دوعاىيە لەگەلدا بلىئەو و پىكەو بەدەن لە دەرپاكە
 ھەموويان وايان كرد و بەيارمەتى خوا كەنداوھەكيان برى و وەك ئەوئى بەسەر چەو پىزەدا پىزىن ،
 ئاوەكە لە قاچى و لاخەكانيان زياتر بەرزەبوووبوئەو ، رىڭگاكە بەكەشتى شەو و رۆژىك دەبوو
 ئەمانە يەك رۆژ چوونە ئەو بەر و گەرايشنەوئەو ئاسەوارى دوزمىنانى خويان نەھىشت و
 بەسەلامەتى و بەدەستكەوت و دىليڭى زۆرەو گەرانەو ، و لەو دەريا گەرەيدا ھىچ شتىك گوم
 نەبوو لە مۇسلمانان جگە لە قەمچى يەكەى يەكئى لە مۇسلمانەكان نەبىت ، و كەچى عەلا

گهراپهوه و نهووهشی هینایهوه و پاشان دهستی کرد بهدابشهش کردنی دهستکهوتهکان و ههموو سواریک شهش ههزار و پیادهیش دووههزاری پيدا ، جوابی نارد بۆ نهوبوکر (خوای لی رازی بیئت) لهو ههواله خوشه ناگاداری کرد ، و نهوبهکریش سوپاسنامهی بۆنارد لهسهر شهو کارهچاکهیی ، یهکی له سهربازه موسلمانانهکان دهبراههیی برینی دهریاکه بهپی و بهبی کهشتی به شیعرهوه عقیف ی کوری منژر دهلیت :

الم تر ان الله ذلّ بجره وانزل بالكفار احدی الحلائل

دعونا الى شق البحار فجاءنا باعجب من فلق البحار الاوائل

واته : ئایا نابینن خوای گهوره چۆن دهریای بهکارهینا و بهموعجیزهیهکی گهوره کافرانی لهناوبرد ... پییان وتین بدهین له دهریاو ئیمهش لیمان دا .. و بهحرهکه بۆمان تهخت بوو سهرسوپهینهتر له لهت بوونهکهی کاتی خۆی - لهسهردهمی موسی پیغهمبهردا - علیه وعلى نبینا السلام - . موسلمانانهکان زیاتر لهکهرامهتیک لهعلا وه دهگیرنهوه که خوای گهوره لهسهر دهستی نواندوووهتی لهوانه : کابرایهکی خهلکی (هجر) راهیبیککی گاوارهکان بوو لهوکاته موسلمان بوو ، لییان پرسی : چۆن موسلمان بوویت ؟ ووتی : ترسام نهگهر موسلمان نهیم خوای گهوره لهمرۆفی بمسریتهوه چونکه بهلگهی زۆرم بهچاوی خۆم بیینی و دهلی : گویم لی بوو لهههواداو له بهرهبهیانددا دوعایهکم بهرگوئی کهوت که دهیووت : ﴿ اللهم انت الرحمن الرحيم ، لا اله غیرک والبديع لیس قبلك شيء ، والدائم غیر غافل ، والذي لا يموت ، وخالق کل ما یری وما لا یری ، وکل يوم أنت فی شأن ، فعلمت اللهم کل شيء علماً ﴾

واته : نهی خوای من ، تۆ بهسۆزو بهبهزهیییت ، هیچ خوایهکی نی یه جگه له تۆ ، داهینهری و پیش تۆ هیچی تر نهبووه ، ههمیشهیییت و ههرگیز بی ئاگایی نایهت بهسهرتدا ، وههرگیز نامریت ، دروست کهری ههموو شتیکی بینراو نهبینراوی ، و ههموو پۆژی تۆ ئیش وکاری خۆت بهرپوه دهبهیت و زانست ههموو شتیکی گرتۆتهوه . نهو پیاوه دهلیت : بۆم دهركهوت ئهم خهلكانه ههرگیز فریشته یارمهتیا نادات ئهگهر لهگهڵ خواپاست نهكهن ، و زۆر بهجوانی موسلمان بوو ، و هاوهلانیش گوئیان بۆ دهگرت . پاش تیک شکاندنی پاشگهزبووهکان عهلائی کوری ههزرهههه (خوای لی رازی بیئت) گهراپهوه بۆ بهحرهههه ، و ئیسلامی بهریاکردهوه و

ئىسلام و موسلمانان سەربەرزبۇنەو و بى باوەرى شوین کەوتوانیشی سەرشۆرپوون . و ئەگەر دەست تێوەردانى ھێزەکانى بێگانە نەبوايە ، ھەرگیز ھەلگەراوەکان غىرەتى ئەو ھەيان نەبوو بەو جۆرە لەبەردەم سوپای باوەردا خۆيان بگرن بۆ ماوە ھەيەکی زۆر ، ئەو ھەبوو فارسەکان بە نۆ ھەزار جەنگاوەر ھەو ھاوکاری ھەلگەراوەکانيان دەکرد کە ژمارەي ھەلگەراوە عەرەبەکان لەسى ھەزار پتر نەبوو ، و ژمارەي موسلمانەکان چوار ھەزار بوو ، (مثنى کورى حارثە الشيبان) پۆلتيكى گەورەي ھەبوو لە پشتگيرى کردنى عەلای کورى حەزەرەمى دا لە کوژانەو ھى ناشوبى بەحرەين ، و بەسەربازەکانى يەو و لەرووی باکور ھەو دەستى گرت بەسەر (قطيف و ھجر) و تا گەيشتە سەرچەشمەي ديجلە و لەو پێگەيەشدا ھێزەکانى فارس و ھاوکارە ھەلگەراوەکانيان لەعەرەبى لەناو برد و بەخۆي ھەموو ئەوانەي لەسەر ئىسلام مابوونەو خۆي کرد بەناو سوپاکەي عەلادا و بەردەواميش لە باکورى کەنار دەرياو ھەو خۆي گەيانەو ئەو ھۆزانەي کەلە نىوان ھەردوو پروبارە کەدا دەژيان و قسەي لەگەڵ کردن و پەيمانى لى وەرگرتن . کاتى صديق (خوای لى رازى بىت) لە قەيسى کورى عاصم ي پرسى دەربارەي موسەننای کورى حارسەي شەيبانى ، ئەو ھەلامدا ووتى : ئەمە پياويکە ناوى وون نايىت ، نەژادى ناديار نى يەو پشتى لاواز نى يە ئەمە (مثنى کورى حارثە الشيبانى) يە . ئەبوبکر (خوای لى رازى بىت) ھەلى لەکيس خۆنەدەدا و دەروونەکانى ھەلەدنا تا کارەکان باشترين و بەرزترين بەرھەميان ھەبىت ، و ھەولئى دەدا ھەموو توانا شاراوەکانى پياوان بچاتە کار بۆ نەھيشتنى ئەو سەرکەشى يەي کە لەميشکى ھەندى لەسەرۆک ھۆزەکاندا کە بىباوەرپوون ھىلانەي کردبوو .

جى باسى چوارەم

موسەيلەمەي درۆزن و بەنو حەنيفة

يە کەم : پيشەکى و پێناسەيەکى ئەو پياو : ناوى موسەيلەمەي کورى پەھامەي کورى کەبىرى کورى حبيب ي حەنەفى ئەبوشامەيە ، يەکيکە لەو پيرانەي کە خۆي بە پێغەمبەر دەزانى و لە پەندى پيشيناندا ھاتوو ھەلئيت (لەموسەيلەمە درۆزن ترە !) . لە يەمامە لەدايک بوو و ھەر لەویش گەورە بوو لەلادى يەک کە ئەمەمۆ پىي دەلئین (جەبيلە) ي نزیک (عينية) لەدۆلى حەنيفة لەناوچەي نەجد ، و لەسەردەمى نەفاميدا پىيان ووتوو (پەھمان) و دواتریش ناوى تراو (پەھمانى

یەمامە) !. دەستی کرد بە گەڕان بەناو عەرەبەکان و فارسەکاندا و هەولێ فێربوونی هەموو ئەو
هۆکارانەی دەدا کە لەڕێگەیەووە بتوانیێت خەڵکی بھاڵەتییێت و بۆلای خۆی ڕایان بکیشیێت ، وەك
سەردانی خێڵەکانی (کیوی سیدنە) و (حەوا) و کتیب گەرەو و ناولەپ خۆیندەووە و فالچی و
جادوگرەکانی بەسەردەکردەووە ، و ئەوانەی کە پەییوەندیان بە جنۆکەووە هەبوو و هەندێ درۆ و
دەلەسەیان ڕێك دەخست لە وانە گوايە دەتوانیێت بآلی قرتاوی کۆتر بگەییەنیتەووە ، و هەروەك
هێلکە بەساقی بخانە ناو شوشەووە . موسەیلەمە پیغەمبەرایەتی خۆی ڕادەگەیاندا لەکاتیێکدا کە
پیغەمبەری خوا ﷺ لەمەکە بوو ، خەڵکی دەنارد یان خۆی گوێی بۆ دەگرت کاتی ئایەتی بۆ
خەڵکی دەخۆیندەووە تا ئەویش لەسەر هەمان شێوێ ئایەتی ئەو چەشنە هەلبەستییێت و بلێت لەلای
خواوە بۆم هاتووە . لەسآلی نۆیەمی کۆچیدا کە ئیسلام بەتەواوەتی بآلی کیشابوو بەسەر
کەنداوی عەرەبییدا ، خێلی ئەبو حەنیفە شاندیکیان هاتنە خزمەت پیغەمبەری خوا ﷺ و
موسلمان بوونی خۆیان راگەیاندا و موسەیلەمەش یەکیێک بوو ئەو شانە . (ابن اسحاق) دەلیت :
موسەیلەمە یەکیێک بوو ئەو شانە ی کەهاتن بۆ لای پیغەمبەری خوا ﷺ و بەجل و پۆشاک دایان
پۆشیبوو ، کاتی پیغەمبەری خوا ﷺ قسە ی لەگەڵدا کرد پێ ی ووت : ئەم پەلە دارخورمایە ی
بەدەستمەوێه ، داوام لێ بکەیت ناتدەمێ ((لو سألتني هذا العسيب ما أعطيتكم)) ، کەوا
دیاره ئەو دانیشتنەدا داوا ی لێ کردووە لە پیغەمبەرایەتی یان لەجێ نشینی داوا ی خۆیدا
بەشداری بکات . لە ڕیوایەتیێکی تردا هاتووە کە موسەیلەمە لەگەڵ وەفدەکەدا بوو بەلام لەلای
شت و مەکەکانیان هیشتیانەووە و ئەهات لەگەڵیان بۆ خزمەت پیغەمبەری خوا ﷺ کاتی
پیغەمبەری خوا ﷺ یارمەتی بەسەردا دا بەش کردن بەشی موسەیلەمەشی داناو فەرمووی : ((
إنه ليس بشركم مكانا)) واتە : ئەو خراپترینتان نی یە لە پلەوپایەدا ، ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کە
کاری پارێزگاری کردنی شت و مەکەکانیان گرتبووە ئەستۆ . لە ڕیوایەتەکە ی یە کەمدا وا دیاره
ئەم موسەیلەمە یە کەسێکی گومان لێکراو بوو کە بەجل و عەبا خۆی داپۆشتوووە وەك بلێ ی
شتیێکی لەناوخۆدا حەشاردراووە لەناوچاوییدا شت بەدی دەکرا ، ئەو پیاووە لە ژیا نییدا هەروابوو ،
و مەبەست لە ووشە ی (لیس شرکم)) مانای ئەووە نییە کە باشتزینیانە بەلکو مانای ئەووە یە کە
ئەوان هەموو خراپن بەلام ئەو لەهەموویان خراپتر نییە بەلکو ئەویش خراپتیکە وەك ئەوان ،

له‌پراستیشدا پژگار دهری خست که به‌نی حنیفه زۆربه‌یان خراب بوون و نه‌و گه‌وره کردنی نه‌م خراپه‌کاریه‌ی خسته نه‌ستۆ .

۱. گه‌رانه‌وه‌ی شاندى (ابوحنیفه) :

هەر که‌وه‌فده‌که‌ی به‌نی حنیفه گه‌پانه‌وه بۆ یه‌مامه ، موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن پیغه‌مبه‌رایه‌تی بۆ خۆی راگه‌یاند و نه‌وه‌شی راگه‌یاند که له پیغه‌مبه‌رایه‌تیدا هاوبه‌شی پیغه‌مبه‌ری خوايه عليه السلام : و نه‌م فەرمووده‌یه‌ی گرتبوو به ده‌ستی یه‌وه (انه لیس بشرکم) . ئیترله‌ناو هۆزه‌که‌یدا بلاوی کرده‌وه که پیغه‌مبه‌ره‌و هه‌ندێ پسته‌ی له‌سه‌ر هاوشیوه‌ی قورثانی پیروژ داده‌نا و به‌نا‌ره‌زووی خۆی ده‌لال و هه‌رامی دیاری ده‌کرد . یه‌کێ له‌و ووتانه‌ی که حاشا لله ده‌یووت قورثانه و له‌لای خواوه بۆی هاتووه نه‌مه‌بوو ((لقد انعم الله على الجبلى ، اخرج منها نسمة تسمى ، من بين صفا و حشا ، منهم من يموت ويدس في الثرى ، ومنهم من يبقى الى اجل مسمى ، والله يعلم السر واخفى)) . و جارێ تر ده‌لیت ((يا ضفدع بنت ضفدعين ، نفى ما تتقين ، راسك في الماء وذنبك في الطين ، لا الشارب تمنعين ، ولا الماء تكدرين)) موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن ویستویه‌تی شیوازی قورثانی بدزیت و مانا‌که‌ی تێک بدات و به‌شیوه‌یه‌کی ناپێک و شیواو پیشانی بدات وه‌ک ده‌لیت : ((سبحان الله اذا جاءت الحياة كيف تحيوك ؟ والى ملك السماء ترقون ، فلو انها حبة خردلة ، لقام عليها شهيد يعلم مافى الصدور ، ولاكثر الناس فيها ثبور)) پڕوپوچی ووته‌کانی موسه‌یله‌مه له‌که‌س شاراهه نه‌بوو ، ته‌نانه‌ت له‌خۆشیان ، و (ابن کپیر) ده‌لی عه‌مری کوری عاص - پێش موسلمان بوونی - گه‌یشت به موسه‌یله‌مه‌و لی پرسیبوو : ئایا چ ئایه‌تێک دابه‌زیوه‌ته سه‌ر محمد ؟ عه‌مر پێی ووت : (خوا سوره‌تی (العصر) ی بۆناردووه . موسه‌یله‌مه‌ش ووتی : پێک وه‌ک نه‌وه‌ش بۆسه‌ر من دابه‌زیوه که ده‌لی : ((ياوبر ، ياوبر ، اما انت اذنان و صدر ، وساترك صفر نقر ، عه‌مریش پێی ووت : به‌خوا خۆت چا‌ک ده‌زانیت من نه‌زانم تۆ درۆزیت . (ابن کثیر) له‌سه‌ر نه‌م وه‌لامه‌ی عه‌مر بۆ موسه‌یله‌مه ده‌لیت : موسه‌یله‌مه به‌م قسه گێلانه‌یه‌ی ده‌یوویست به‌رامبه‌رکێی قورثان بکات ، به‌لام له‌بت په‌رستێکی نه‌و سه‌رده‌مه‌ش شاراهه نه‌بوو که پڕوچ و گێلانه‌یه (نه‌بوکر الباقلائی) له‌سه‌ر نه‌م ووتانه‌ی موسه‌یله‌مه ده‌لیت : نه‌م ووشانه زۆر له‌وه که‌مترو پوچ ترن که خۆمانی پێوه خه‌ریک بکه‌ین ، به‌لام نه‌و چهند ووشه‌یه‌مان بۆیه هێنا تا

نعم نه گهته کردی له وکاره‌ی موسه یله مه کردی ترسناکترو گومرا که تر بوو. پیغه مبه‌ری خوا ﷺ له ژياندا ناماژه‌ی بۆ نهوه کردوه که ره‌جال ناخر شهر ده‌بیټ ، نه‌بو هوره‌یره (خوای لی رازی بیټ) ده‌گیریتته‌وه و ده‌لیټ : (کۆمه‌لێ کەس له خزمەت پیغه مبه‌ری خوادا ﷺ دانیشتبووین که ره‌جالی کوری عنفوه‌شمان له‌گه‌ل بوو ، فەرمووی (ان فیکم لرجلاً ضره فی النار اعظم من احد) واته : پیاویک له‌ناوتانایه له‌ ناگری دۆزه‌خدا دانی له‌ کیتی نوحد زلتیه ، نه‌بو هریره ده‌لیټ : نه‌و کۆمه‌له هه‌موو تیاچوون ته‌نها من و رجال نه‌بیټ ، من زۆر ته‌ترسام نه‌و که‌سه من بم ! ، تا نه‌وه‌بوو ره‌جال شوین موسه یله مه‌که‌وت و شایه‌تی پیغه مبه‌رایه‌تی بۆ‌داو نه‌و ناشوبه‌ی ره‌جال هه‌لیگیرساند له‌ ناشوبی موسه یله مه‌ خۆی گه‌وره‌تر بوو .

دووه‌م / له‌سه‌ر نیسلاام دامه‌زراره‌کانی ناوه‌نی حه‌نیفه : هه‌والی موسه یله مه‌ و پاشگه‌زروونه‌وه‌ی زۆری له‌هۆزه‌که‌ی زال بووه به‌سه‌ر باسکردنی نه‌و که‌سانه‌دا که له‌سه‌ر نیسلاام دامه‌زراو بوون ، و زۆری له‌سه‌ر نووسه‌ره‌کان خۆیان نه‌داوه له‌باس کردنی نه‌و که‌سانه‌ی که به‌پاکی و موسلمانه‌تی مانه‌وه‌و له‌پرووی موسه یله مه‌ دا وه‌ستان و پشتگیری سوپای خه‌لیفه‌یان کرد له‌ کاتی هه‌ولێ له‌ناوبردنی نه‌و ناژایه‌وه‌یه‌دا ، وه‌من هه‌ندی ریوایاتی باوه‌ر پیکراوم به‌رچاوه‌که‌وتوه که تیشک ده‌خاته سه‌ر شه‌م راستی یه‌ی که له‌ زۆری له‌خه‌لکی به‌دی نا‌کریت . (ابن اعثم) باس ده‌کات که له‌وانه‌ی له‌سه‌ر نیسلاام راوه‌ستاویوون له‌ یه‌مامه (ثممه کوری أشال) بوو ، که له‌ به‌ناوبانه‌که‌کانی ناو نه‌بو حه‌نیفه بوو ، بۆ کاتی خایلد کوری وه‌لید (خوای لی رازی بیټ) ویستی به‌ره‌و نه‌وی بڕوات خه‌لکه‌که له‌ (ثممه) کۆبوونه‌وه چونکه گه‌وره‌و ده‌مپراست بوو ، خاوه‌نی ژیری و تیگه‌یشتن و پای دروست بوو ، دژی موسه یله مه‌بوو له‌مه‌سه‌له‌ی هه‌لگه‌رانه‌وه‌که‌یدا ، و به‌وه‌که‌سانه‌ی شوین موسه یله مه‌ که‌وتبوون ووتی : (وای به‌حالتان نه‌ی (بنی حنیفه) گوێ بۆ قسه‌کاتم بگرن رێ پيشندراو ده‌بن ، و گوێزایه‌لیم بکه‌ن به‌ناگاده‌بن ، و بزانه‌ که‌محمد نێردراو و پیغه مبه‌ری خوا بووه به‌بێ شک ، و موسه یله مه‌ش پیاویکی درۆزنه ، به‌ قسه‌و درۆکانی مه‌خه‌له‌تین ، خۆ نێوه‌ ووته‌ی خوای گه‌وره‌تان بیستوه که‌محمد هیناویه‌تی له‌خواوه که ده‌فهرمویت ((حم * تنزيل الکتاب من الله العزيز العليم * غافر الذنب وقابل التوب * شديد العقاب ذي الطول لا اله الا هو اليه المصير))

. نهم ووته جوانانه له کوی و ووته کانی موسه یله مهی دروژن له کوی ؟ پرواننه کاره کانتان و
 نهمه تان له بیرنه چیت ، و همن نهم شوو خوم ده گه یه نه خالید و داوای نهمانی بوخوم و مال
 و مندا لم لی ده کم ،) . وه لامي ژيرو رینمونوی کراوانی هوژه کدی نهمه بوو : (نهمه ش
 له گه لتاین نهی (ابو عامر) و نهمه ش چاک بزانه) . و (نهمه) یش له نیوهی شهودا خوی و
 کومه لی له هوژی به نو حنیفه خویان گه یانده خالیدی کوری وه لید و داوای نهمانی لینکرد و
 نهویش نهمانی خوی و هاوړپیکانی دا ، و له ریوایه تدا هاتووه که (نهمه) پوړلیکی گرنگی هه بوو
 له جهنگ دژی موسه یله مه و یارمه تی باشی عه کریمدی کوری نه بوجه هلی دا وه لهم کاره گرانه یدا
 . هه روه ها (نهمه) کومه کی باشی (علاء بن الحضرمی) کرد له جهنگی دژی پاشگه زیوانی
 به حره ین ، و موسلماننه کانی به نی حنیفه ی به دواوه بوو و نهو یه کی بوو له وسه رکرده
 خومالیانه ی که دژی هه لگه راوه کانی ناو هوژه کدی له پشته عه لای کوری حه زره می (خوای لی
 رازی بیټ) وه ستا و . یه کی تر له وکه سانه ی له سه ر نیسلام پاره ستاوبون له یه مامه
 (موعه مده ری کوری کیلابی رومانی بوو ، ناموژگاری موسه یله مه و هوژی به نی حنیفه یشی
 ده کرد که ریگه ی پاشگه زیبونه وه نه گرن و دراوسی ی (نهمه ی کوری نه شال) بوو و به شداری
 شه ری یه مامه ی کرد له گه ل خالیدی کوری وه لید دا . هه روه ها له گه وره پیوانی یه مامه نه وانه ی
 له ژیره وه به موسلماننه تی مابوونه وه : نبین عه مری یه شکوری که یه کی بوو له هاوړپیکانی ره جال
 ی کوری عه نفوه ، هوژراوه ی زوړیشی له ناو یه مامه یه کاندایلاوده کرده وه له سه ر سووربوون له سه ر
 بیروباوه ری نیسلامه تی . له و هوژراوانه :

ږجال علی الهدی امثالی و رجال لیسوا لنا برجال الله حنیفا فانی لا ابالی	ان دینی دین النبی و فی القوم اهلك القوم حکم بن طفیل ان تکن میتی علی فطره
---	--

نهم هوژراوانه گه یشتنه وه ده می موسه یله مه و حکم و گه وره پیوانی یه مامه چوون بو ی به لام
 له ده ستیان ده رچوو ، خوی گه یانده خالیدی کوری وه لید و هه والی وردی یه مامه ی پی گه یانده و
 خالی لاوازی دایه ده ستی . یه کی تر له و پاره ستاوانه له سه ر بیروباوه ری نیسلام له یه مامه :
عامری کوری موسه یله مه و تاقمه کدی . نه بوبه کریش (خوای لی رازی بیټ) ریژی تایبه تی گرت

لهوکه سه ناودارانەى ناوهۆزى بهنى حەنەفە کە لەسەر ئیسلام دامەزراو بوون و ئەمەش خزمەکانیشی دەگرتنەوه لەوانە : دامەزراندنى مەگرفى کورى نوعمان کە برازای (ئامەى کورى ئە ئال) و (عامرى کورى موسەیلەمە) بوو کە ئەو دوانە لە ئاژاوەى هەلگەپانەوهى یەمامەدا بەموسڵمانەتى مانەوه و پشتگیری سوپای ئیسلامیان کرد بەوالى لەسەر شارى یەمامە

سەیم / خالیدی کورى وهلید و سوپاکەى بەرهو موسەیلەمەى درۆزن :

ئەبوبەکر (خوای لى رازى بێت) فەرمانى بە خالید کردبوو کە کاتى لە پاکسازی ئەسەد و غطفان و مالیکی کورى نوێره بوویهوه ، بەرهو یەمامە بکەوێتە رى و ئەمەى لى دووپات کردەوه .

شەریک العزارى — ئەوهاوەلەى کەنامەبەربوو لە نێوان ئەبوبەکر و خالیدا دەلیت : ((من یەکى

بووم لەوانەى لە نوزاخە بەشداریم کردو هاتم بۆ لای ئەبوبەکر ، و فەرمانى پى دام کەخۆم

بگەیهنە خالید و ئەم نامەیهى پێدا ناردم بۆى : (پاشان بە نامەکەدا کە بە نێردراوه کەدا

ناردت بۆم بۆم دەرکەوت کەخوای گەوره لە بوزاخە دا زالى کردن بەسەر هەلگەپاوه کاندە ، و

ئەوهى بەئەسەد و یەمامەت کرد ، و تۆ بەردەوام بەرهو یەمامە بەرپى بکەوهو ئەمەو زمانى

منە بۆتۆ لەو خواپە بترسە کە تەنهایەو هاوێشەى نى یە ، و نەرم و نیان بە لەگەڵ جەنگاوەره

موسڵمانەکانى هاوڕێت ، و ببە بە باوک بۆیان ، دەخیلت بى خالیدی کورى وهلید نەتەوى

لێیان غێرهتى بەنى موغیرەت بۆ بەکاربێنن ، و من بەهۆى تۆوه تاوانباربووم کە بەهۆى کەسى

ترەوه ئەومە بەسەر نەهاتوو ، ئاگادارى بەنى حەنەفە بە کاتى دەگەیت پێیان - انشاء الله - تا

نێستا لەگەڵ کەسدا بەجەنگ نەهاتووێت چەشنى ئەوان ، و ئەوانە هەموویان شەرپت لەگەڵ

دەکەن و ناوچەکەشیان پان و پۆره ، کە رۆشتیتە ئەوى لەخۆتەوه دەست پى بکەو جەنگاوەرىک

بە لای راست و دانەیهکى تر بە لای چەپت و یەکى تریش بە سەر و لاخەکەى خۆت ، تابۆت

ئەکرى پراوێ بکە بە گەوره پیاوانى هاوەلانى پێغەمبەرى خوا ﷺ لە پشتیوانان و کۆچەریان ،

ناودارى و گەورەى یان پى بزانه ، و ئەگەر گەیشتنە دوژمنان و ئەوان ریزبوون ، ئێوهش هەر

ریزهو هاویشیهى خۆى بۆ دانى پم بۆ پم و شمشیر بۆ شمشیر و تیر بۆ تیر ، و بدە لەملى دیلیان و

کوشتاریکی خەسیان بکەو بەناگر بیانسوێنن ، و نەکەى پێچەوانەى فەرمانەکانى من بکەیت ،

و سلاوت لەسەر بێت کاتى خالید نامەکەى خوێندەوه ووتى : گوێگر و گوێرایەلێش دەم .

خالد به رهو جهنگی نه بو حنیفه که و ته پری له یه مامه و موسلمانانیشی بو خسته پری و فرماندهی پشتیوانان (ثابت کوری قه یس) بو ، که دهیډاډلای هر پاشگه زبووه کدا تی ی ده کوتا ، نه بوبکریش (خوای لی رازی بیت) سوپایه کی چاکی پرچه کی مهشقی پی کراوی خسته پری تا پشتگیر بیت بو سوپاکه ی خالد و کهس له دواوه زه بریان پی نه دات . له ریگای سوپای خالد گه یشت به هندی تیره ی عه ره بی که پاشگه زبووونه وه ، جهنگا له گه لیاندا و موسلمانان کردنه وه ، و له ویش گه یشت به پاشاوه کانی سوپا تیک شکاوه که ی سه جاح و دای به سهریاندا و له ناوی بردن و له وپوه به رهو یه مامه کشا . هر که موسه یله مه هه والی سوپای خالیدی بیست و به خزی و سوپاکه یوه له ناوچه یه کدا به زی و سهر بازگی دروست کرد پی ی دهوتریت (عقرباء) . له نزیکی یه مامه و خه لکی هانده دا بو به رهنگار بوونه وی خالد و هه موو خه لکی یه مامه هاتن به ده می یه وه و نه ویش لایه کی سوپاکه ی دایه دهستی مو حکم کوری توفه یل و لاکه ی تریشی دایه دهستی رجال ی کوری عه نه فوه - شایه تی درؤ - خالد گه یشت به عه که ریعه و شهرحه بیل و پی شه وه ی به ره کانی سوپای دایه دهستی شهرحه بیل و نه م لاو لاکه شی دایه دهستی زه ییدی کوری خهتاب و عوتبه ی کوری ره بیعه .

أ - مه جعای کوری مه راره ی حه نه فی ده بیته دیلی موسلمانان :

پیش سوپاکه ی موسه یله مه نزیکی ۴۰-۶۰ چه کدار بوون و مه جاعه ی کوری مه راره فرماندهی بو - که رۆشتبوون بو تۆله سندنه وه له به نی ته میم و به نی عامیر و له کاتی گه رانه وه یدا موسلمانان گرتیان و هینانان بو لای خالد و داوای لیبوردنیان لیکرد و نه ویش متمانه ی پی نه کردن و فرمانی ده رکرد هه موویان بکوژن جگه له مه جاعه نه بیت . و له ناوکۆت و زنجیره دا هیشتیه وه چونکه شاره زایی یه کی باشی هه بوو له فیل و ته له که ی جهنگی دا ، و یه کی بوو له گه وره پیاوانی به نی حنیفه و پیاو ما قۆلنکی و قسه رۆیشتو بوو . ده لئین : کاتی خالد گرتنی لی ی پرسین : نه ی به نی حنیفه نیوه بو چوننتان چۆنه ؟ ووتیان : نیمه ده لئین : پیغه مبه ری خوا ﷺ له نیوه پیغه مبه ریک له نیمه ، و نه ویش هه موویانی کوشت . له رپوا یه تیکی تردا خالد لی پرسیبوون : که ی به نیمه تان زانیوه ؟ ووتیان : پیمان نه زانیوویت ، به لکو بو تۆله سندنه وه ده رچووین له به نی ته میم و به نی عامیری حواره ورمان ، به لام خالد باوه ری پی نه کردن به لکو به

جاسوسی موسه یله مەدی زانین و فەرمانی کوشتنی هەموویانی دەرکرد ، و ئەوانیش ووتیان : سەبەینی تۆ بە چاک یان بە خراپ لە گەڵ یەمامەدا بە جەنگ دیت ، ئەم پیاوێ بەیتلەوێ مەبەستیان (مەجاعە) بوو کە گەورەیان بوو ، ئەویش ئەوی هیشتەوێ و ئەوانی کوشت . لەبەر ئەوەی مەجاعە ناودار و سەرگەورەییەکی بەنی حەنیفە بوو ، خالید لە هەهرکۆی ببەزینایە پرسی لێ دەرگرت و لە گەڵی نانی دەرخواردو قسەیی لە گەڵیدا دەرکرد ، پۆژیکیان لێی پرسی : باسی هاوڕێکەتەم بۆ بکە - مەبەستی موسه یله مە بوو - چیتان بۆ دەر خوینیتەوێ ؟ و ئایا هیچت لەو بارەییەوێ لەبەرە ؟ ووتی : بەلێ ، و هەندێ قسە پزیکراوەکانی بۆ ووت ، خالیدیش دەرستەکانی خۆی کیشا بەیەکدا و هاواری کرد : ئەی موسلمانان گوێ بگرن بۆ دوژمنی خوا چون دەرەوێت بەرامبەرکی ی قورئان بکات ، پاشان ووتی : ئەی (مەجاعە) من تۆ بە پیاویکی ژێرو سەرگەورە دەرنام گوێ بگرە بۆ قورئان و پاشان خۆت حوکم بدە ئەو دوژمنی خوا چون نە یاری ی قورئان دەرکات ؟ و خالید سورەتی (سبح اسم ربك الاعلی) ی بۆ خویندو مەجاعەیش ووتی : کابرایەکی خەلکی بەحرەین خویندەواری هەموو ، موسه یله مە نزیککی کردەوێ لە خۆی بەرادرەیک کەس وەک ئەو لێی نزیک نەبوو ، و پاشان هاتە ناومان ووتی : ئەوێ چیتانە خەلکی یەمامە ئەم هاوڕێ یەتان وەللاهی درۆزنە ، و واش نازانم ئێوێ من بە دوژمنی ئەو بزائن خۆ ئێوێ پلەو پایەیی من چاک دەرزانن لەلای ئەو ، ئەو وەللاهی دروتان لە گەڵ دەرکات و لەسەر ناپەرەوایی پەیمانتان لێ وەرەگرت ، خالید ووتی : ئێم بەحرانی یە چی بەسەر هات ؟ ووتی : هەلات لە دەستی ، و بەرەوام دروکانی موسه یله مەی ناشکرا دەرکرد تاوای لێهات لەخۆی ترسا کە بیکوژن بۆیە رای کردەوێ بۆ بەحرەین . خالید ووتی : ئێم کەمیکی ترمان بۆ باس کە لە دروکانی ئەو بۆگەنەوێ مەجاعەیش هەندێ پرستەیی تری بۆ ووت - و خالیدیش ووتی : ئەی ئەم قسانەیی لەلای ئێوێ راست بوون ؟ باوەرێتان پێی هەبوو ؟ مەجاعەیش ووتی : ئەی ئەگەر باوەرمان پێی نەبێت چون سەبەینی دەر هەزار جەنگاوەر لە پشت سەر یەوێ لە گەڵ تۆ دەرکەن و تا مردن شمشیربازیت لە گەڵ دەرکەن . خالیدیش ووتی : دەی کەوا یە ئێمە خوامان بەسە بەدین بەگرتاندا و ئاینەکی سەر بەرزبکات ، ئێوێ لە گەڵ خوا دەر جەنگین و مەبەستان ئاینەکیەتی ئەم وەلامە بەلگەییە لەسەر گەورەیی باوەری دامەزرایی خالیدو متمانەیی تەواوی بەخوای (عزوجل) . ئەم باوەرە مەزنە و متمانە بێ

سنوورهی خالید به سهرکهوتنی خوی گهوره وای لیّ کردوه که کانی زیرهکی بواری جهنگی تیدا بتهقیت و هونهری سهرکردایهتی لیّ هاتوویی فیّربیت ، لهبوزاخدها بهدوو شمشیر دهجنگا تا لهدهستیدا هردووکیان قرتان ، باور دلیّ پرکردبو ، شانازی تنها بهخواوه دهکرد ، و نهوهش بهس بوو که ههیهتی دوژمنانی لهدلیدا بشکیت و ههیهتی خوی بهریتته دلیّ دوژمنهکانی ، و نهوهش یهکهمین ریگابوو بۆ گیشتن بهسهرکهوتنی یهکلاکهرهوه و تیک شکاندنی قورسی دوژمنان .

ب- جهنگی دهروونی پیش جهنگه که :

خالید نهخشهیهکی وای دارشتبوو که پیش نهوهی شمشیرکاری خوی بکات جهنگی دهروونی بهریا بکات ، زیادی کوری لهبیدی نارد بۆلای مهحکمی کوری توفهیل که هاوړتی یهکتری بوون ، و بهمهبهستی نهوهی بۆلای خویانی پابکیشیت ، و خالید ووتی : بهزیاد شتیک بنیره بۆ مهحکم بهلکو دهروونی بشکینی ، زیادیش نامهیهکی بۆ نووسی و نهم چند دیره شیعهی تیا بوو :

ویل الیمامة ویلاً لا فراق له ان جالت الخیل فیها بالقنا الهادی

والله لا تشنی عنکم اعنتها حتی تکنونوا کاهل الحجر او عاد

ههروهها خالید عومهیری کوری صالح ی بهشکوری نارد بۆ ناو هۆزهکمی که لهژیرهوه بهموسلمانهتی مابوویهوه — پیتی ووت : برۆ بۆ ناو هۆزهکات ، نهویش پۆشته ناویان ووتی : خالید به پشتیوانان و کۆچهریان دهوریان داوون ، نهوانه گهلیکن چهندی خۆتان بگرن له بهردهمیاندا ، ههسهکهوتن بۆ نهوانه ، نهگهر ئیوه لهوان زۆرتن بن ، نهوان

کۆمهکی پشتهوهیان لههی ئیوه زیاتره ، ئیوه نهوان نابن بهیهکی ؟! نیسلام وهرگیرا وه بهلام بی باوهپی له لهناوچووندایه ، هاوړیکهیان بهراستی پیغهمبهره بهلام هاوړی کهی ئیوه درۆزنه ، نهوان خۆشحالت ، بهلام ئیوه مغرورن ، ئیستا ههله بۆتان شمشیر لهکیلاندايه و تیر نههاوړیژراوه ، پاشان خالید ههمان کاریشی لهگهڵ (ئمامه کوری أشال) یشدا کردو پۆشت بۆ ناو هۆزهکمی — ابو حنیفه — داوای لیکردن که خویان بدن بهدهستهوه و وورهی دهرووخاندن و ووتی : ههرگیز له یهک کاتدا دوو پیغهمبهر نایهت ، و محمد پیغهمبهره و هیچ پیغهمبهریکی تر لهداوای نهو نایهت ، نهبو بکر سهرکردهیهکی وای بۆ ناردوون که بهناوی خوی و باوکی یهوه بانگ ناکریت بهلکو

پښی ده‌لټن : (شمشیری خوا) ! ، و شمشیر گه‌لیکی زوری له‌گه‌ل‌دایه ، و دهی نیتړ نیوه‌ش خه‌می خۆتان بخۆن. خالید زور گرنګی ده‌دا به دارشتنی پلانی توندو تۆل و هه‌رگیز دوژمنه‌کانی خۆی به‌که‌م نه‌ده‌زانی ، و هه‌میشه له‌گوږه‌پانی جه‌نگدا له‌نه‌و په‌ړی ناماده‌ب باشیدا بوو له‌ترسی نه‌وه‌ی نه‌وه‌ک دوژمنان له‌ناکاودا و ناپاکانه بده‌ن به‌سه‌ریاندا ، و به‌جوړی وه‌سفی ده‌که‌ن که‌هه‌رگیز له‌ گوږه‌پانی جه‌نگدا نه‌خه‌وتوو هه‌گه‌ر به‌چه‌ک و تفاق‌ی ته‌واوه‌وه و هه‌رده‌م له‌ دوژمنه‌کانی بڼ ناگانه‌بووه . له‌جه‌نگی له‌گه‌ل موسه‌یله‌مه‌دا — پټش جه‌نگی غغریاو — موکنه‌فی کوری زه‌ید و هه‌ریسی برای دانا بۆ کوک‌ردنه‌وه‌ی زانیاری ته‌واو و پیویست ده‌رباره‌ی جه‌نگه‌که‌ و کاتی نه‌وه‌ش هات‌بوو که‌ کاروباری سوپاکه‌ی ریک بخات ، چونکه هه‌لو‌یسته‌که‌ زور ترسناک بوو ، زور پیویستی به‌وه‌ بوو کاروباری بۆ ریک بخیرت . عبدالله‌ی کوری حفص‌ی کوری غاغی کرد به‌ هه‌لگری نالاو پاشان درا سالم مه‌ولا نه‌بی حوزه‌یفه‌و دیاریشه‌ خه‌لکی به‌ نالاکانیانه‌وه‌ ده‌ناسران — وه‌ک عه‌ره‌ب ده‌لټن — نه‌گه‌ر نه‌و تیا‌بجیت نه‌وانیش تیا ده‌چن ، و له‌م جه‌نگدا شه‌رحه‌بیلی کوری هه‌سه‌نه‌ی خسته‌ پی‌شه‌وه‌و سوپاکه‌ی کرد به‌ پټنج به‌شه‌وه . له‌پټشه‌وه‌ خالید الخزومی و له‌راسته‌وه‌ نه‌بو حوزه‌یفه‌ ، و له‌لای چه‌په‌وه‌ شوجاع ، و له‌ناوه‌راستیشدا زه‌یدی کوری خه‌تاب ، و نوسامه‌ی کوری زه‌یدیش گه‌وره‌ی نه‌سپ سواره‌کان (طعن) یش له‌دواوه‌ و چادر و نافرته‌انیش له‌دواوه‌ی سوپاکه‌وه‌ ، نه‌م کارانه‌ی پټش جه‌نگه‌که‌ نه‌نجام دا .

چواره‌م : جه‌نگی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ : کاتی هه‌ردوو سوپا به‌رامبه‌ری یه‌ک وه‌ستان موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن به‌هۆزه‌که‌ی خۆی ووت : نه‌مرۆ پوژی غیره‌ته‌ ، نه‌گه‌ر نه‌مرۆ بشکټین نه‌وه‌ خیزانه‌کانتان ماره‌ده‌کرټن وه‌ک که‌نیزه‌ک و به‌شوده‌درټین له‌سه‌ر ویستی خۆیان نان ، ده‌ی بجه‌نگټن له‌پټناوی نه‌ژادتانداو پارټزگاری له‌خیزانه‌کانتان بکه‌ن. خالید سوپاکه‌ی برده‌ پی‌شه‌وه‌ تاگه‌یانده‌ جیگه‌یه‌ک به‌رزایی یه‌ک بوو ده‌یروانی به‌سه‌ر یه‌مامه‌دا ، له‌ویا سه‌ربازگه‌ی داکوتا ، و برایه‌تی کوچه‌ریان به‌سالم بوو مه‌ولای نه‌بی حوزه‌یفه‌ ، و پایه‌تی پشتیوانانیش به‌ پټاب‌تی کوری قیس بوو و عه‌ره‌به‌کانی تریش هه‌رکه‌سه‌و پایه‌تی خۆی هه‌بوو . مه‌جاعه‌ی کوری مه‌راره‌ له‌ خه‌په‌که‌ی خالیدا کوټ و زنجیر کرابوو له‌گه‌ل (نوم ته‌میم) دابوو خیزانه‌که‌ی خالید ، و موسلمان و بڼ باوه‌ران تیټ هه‌ل پڑان و جه‌وله‌یه‌ک بوو که‌ عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کی یه‌کانی ناو موسلمانان تیټ شکان

و پايان كرد ، تاواي ليّهات به نوحه نيفه خويان گهيانده ناو چادره كه ي خاليد وويستيان خيژانه كه ي بكوژن به لام مه جاعه ووتى : بيكه ن به خاترى من ، ژنيكي سهر به ستي چاكه ، و لهو جهوله يدها رجال ي كورى عه غه وه — نه فره تي خواي لي بي — له سر ده ستي زه يدي كورى خه تاب كوژرا ، پاشان هاوه لان لومه ي يه كتر يان ده كرد و ژبا تي كورى قيس ووتى : به خوا به رام به ريان هيچ نه بوون ، له هه موولا يه كه وه هاوارده كرا : خاليد لي مان هه لباردو به راني كورى مه رور رهنگي سور هه لگه رابوو ، نهو پياوه هه ركاتي بد يايه نه چوه به رزايي يهك و دان نه شست و پاشان وه كو شي ر هير شي ده بردو نه بو هه نيفه يش جهنگيكي بي ونيه يان ده كرد . هاوه لان يش — خويان لي رازي بيست — ناموژگاري يه كتر يان ده كرد و هاواريان ده كرد : نه ي پياواني سور هه تي (البقره) ، و نه مړو سيحرو جادو به تال ده بيته وه ، و (ژبا تي كورى قيس) يش تا چاليكي تاخواري نه ژنوي بو خوي هه لكه ندبوو ، و چوبوه ناوي ليو ي پشتيواناني هه لگرتبوو پاش نه وه ي كه به كفن و بوني خوشه وه خوي بو مردن ساز كردبوو ، لهو شويته دا راوه ستاو نه جولآ تاشه هيديان كرد (خوي لي رازي بيست) . كوچه ريان يش به سالم ي مه ولاي نه بي حوزه يفه يان ده ووت : ناترسي له لاي تو وه بين ؟ نه ويش ده يووت : كه واته هه لگري راسته قينه ي قورئان نيم نه گهر و ايم ، ده ي بو پيشه وه هيرش به رن ، و ده يووت : وه للاهي نيتر قسه ناكه م تاخوي گه وه ده يانشكييني و يان ده گهم به خوا و لهوي قسه ي خوم ده كه م ، و شه يديش بوو (خوي لي رازي بيست) . نه بو حوزه يفه ده يووت : نه ي ده سته و تا قمي قورئان ، قورئان جوان و پازاوه بكه ن به كرده وه كانئان ، و هاشاولي بو بردن و ماوه يهك دووري خسته نه وه تا برينداريان كرد (خوي لي رازي بيست) . و خاليد يش به ره و پرويان رو يشت بردني يه دوا تا لهو شويته تي پهراندن و به رده وام بوو تا خوي گهيانده سر نهو كيئوي كه موسه يله مه ي به سه ره وه بسو تا ده ركه وي و بيكوژيت ، پاشان گه راپاوه و له نيوان هه ردوو ريزه كه دا وه ستاو (به راز) بانگ كرد ووتى : من كوري وه ليدم و گه راهوم ، من كوري نيين عامرو زه يدِم ، پاشان دروشي موسلمان هه كاني ده و ته وه كه لهو جهنگه دا ((يا محمداه)) بوو ، هه ركه س نه هاته پتي خيژا ده يكووشت و هه رشتي لي ي نزيك ببوايه ته وه هه ر نه بخوارد ، جهنگ گهرم بوو . پاشان خاليد له موسه يله مه نزيك بوويه وه و نيه به نيويه خسته به رده مي به مه رج ي بگه ريته وه سر ريگاي راست ، به لام شه يتانه كه ي موسه يله مه ملي

پي پادهدا و پازى نهدهبوو ، و هدركاتى موسهيله مه دهيوست لهو داواكاريه بكوئيتسهوه خيرا شهيتانه نفرينهكهى ريگهى پي نهدهداو خاليديش بهجي هيت و پشت گوئي خست . خاليد هستا بهجياكردنهوى پشتيوانان لهكوچريان ، و لهعدهبه دهشتهكى يهكان و ههريهكهو به پايهتى خوويهوهو لهلايهكهوه جهنگ بكات تا بزانريت لهلاى كيوه بي باوهپان دزه دهكه نه ناو ريزى موسلماننهكانهوه . هاوهلان - خويان لي رازى بيت - بهشيويهكه بهئارام و خوگرېوون لهوهو بهر شتى وايان لي بهدى نهكراوه ، و ههر بوييشهوهو بهرهو ناوجهرگهى دوژمنان دهچوون تا خوى گهوره دهركاى سهركهوتنى بو خستنه سهرپشت ، و بي باوهپان پشت و پشت پايان كردهوه ، نهمانيش شونيان كهوتن و شمشيريان لهسهر گهرديان ههئندهگرت ، تا ناچارپان كردن خويان بكن به (باخچهى مهرگ) دا . كهموحهكه مى كورى توفهيل - نهفرهتى خوى لي بي - فرمانى دهركرد ههمويان بچنه ناو باخچهكهوه كه موسهيله مهى لييوو - نهفرهتى خوى لي بي - و عبدالرحمنى كورى نهبو بهكر (خوى لي رازى بيت) خوى گهيانده موحكم كه وتارى دهدا و كوشتى ، و بهلام بهنو ههنيفه دهركاى باخچهكهيان لهسهر داخستن و هاوهلانيش چواردهوريان لهباخهكه گرتبوو .

پينجهه / پالنهوانيتى كهه وينه :-

١. بهرائى كورى ماليك (خوى لي رازى بيت) ووتى : نهى كو مهلى موسلمانان بهرزم كه نهوه و

بمخه نهو ديوو من دهركاكتان بو دهكه مهوه و نهوانيش خستيانه سهر قه لغايتك و به

رپهكانيان بهرزيان كردهوه و خستيانه نهوديوو ، و بهدهم شهركردنهوه خوى گهيانده

دهركاكهو كردهوه ، و موسلماننهكانيش بههاشاو لهخويان كرد به ژورداو نهوانى تریش

دهركاكانى تريان كردهوهو ههنگهپاوهكان گهمارو دران و بويان دهركهوت تياچوون و وا راستى

هاتهوهو نارهوا تياچوو .

٢. كوژرانى موسهيله مهى درۆزن :- موسلماننهكان خويان گهيانده موسهيله مهى - نهفرهت

ليكراو - لهتهنيشتى ديواريك دا وهستا بوو نهوگو حوشتى مل بهرزه و پالى دابويهوه

بهديوارهكهوهو له توپهيهى دا ناگاي لهخوى نهبوو ، و شهيتانهكهى واى ليكردبوو كهفى

نهچهراند - كه ههر كاتى توره ببوايه بهم لاوлай ده ميذا كهفى سپى دهچهراند وهحشى

کوری حەرب بەندەى جوبەیری کوری موطعیم - بکوژی حەمزە (خوای لی رازی بیست) بوى
 رۆیشتە پیشەووە پمیکى کرد بەسکیدا که لەو دیووە دەرچوو دەروە ، و ئەبو دوجانەیش
 کەناوی سەماکی کوری خۆرشە بوو پەلاماری داو یەك شمشیری لێداو خستی یە سەر زەویە کە
 ، خانى ناوکۆشک هاواری کرد : ئای ئەمیری دەم و چاو درەوشاوەکان رۆ !! بەندەیه کی قولى
 رەش کوشتى . لەناو باخەکەو دەورووبەریدا - کوژراوەکانی پاشگەزبووان خۆی دەدا لە دە
هەزار جەنگاوەر ، هەندیک سەرچاوەیش دەلیت : بیست و یەك هەزار ، و لە
 موسلمانەکانیش شەش سەد یان پێنج سەد کەس شەهیدبوون خوا باشتی لی دەزانیت - و
 ناودارانى هاوێلانیشیان تیاوو کە لەمەولا ناویان دەهینن . خالید (خوای لی رازی بیست)
 لەگەڵ مەجاعەى کوری مەراوەدا کە هەركۆت و زنجیر بوو گەران بەناو کوژراوەکاندا تا
 ناوێکانیانى پى بلێ و موسەیلەمەى پى پیشان بدات ، دایان بەلای رەجالى کوری عەنفەووەدا
 و خالید ووتى : ئەمە عەنفەووەیە ، سەیفى کوری عومەر دەلی : پاشان دایان بەلای پیاویکی
 رەنگ زەردى گولەکەداو ووتى : ئەمەیه هاوړیکەتان ، خالیدیش ووتى : دەك خوا پروو
 رەشتان بکات لەسەر شوێنکەوتنى ئا ئەمە ، وپاشان خالید کۆمەلى ئەسپ سواری نارد بۆ
 دەورووبەرى یەمامە و قەلاکانى چوارەور تا پارەو سامان و کەنیزەکەکان کۆیکەنەو .

۳. ئەبو عوقەیل : عبدالرحمن ی کوری عبدالله ی بەلەوى ئەنصارى ئەوسى ئەبوعوقەیل ،
 یەكەم کەس بوو لەشەرى یەمامەدا بریندار بوو ، تیریکیان تی گرت بەرى ناوشان و دلێ
 کەوتبوو ، برینداربوو بەلام برینەکەى کوشندەنبوو ، تیرەکیان دەرھینا و شانى دا کەوتبوو و
 بردیانەووە بۆ سەربازگەى موسلمانەکان کاتى شەرەکە گەرم بوو ، موسلمانەکان پاشەکشەیان
 کردەووە بەرەو مەنزل و مەعەسکەرەکیان و ئەبوعوقەیل بەبریندارى کەوتبوو گوتی لی بوو
 مەعسنى کوری عەدى هاواری کرد : ئەى پشتیوانان ، الله ، الله ، دووبارە هێرش بەرنەووە
 سەر دوژمنانتان ، و مەعن خۆی پیش خەلکە کە کەوت ، و ئەبو عەقیلیش ویستی
 هەلسیتهووە و لەگەڵ ھۆزەکیدە هێرش بەریتەووە . هەندى لەموسلمانەکان پێیان ووت : ئەى
ئەبوعوقەیل تۆ توانای جەنگت تیانەماوە . ئەویش ووتى : ئاخەر ئاماژەى بۆ من کرد کە
 پرۆم ، وتیان مەبەستى لە پشتیوانان بریندارەکان نى یە ... ئەبوعەقیلیش ووتى : دەى

منیش له پشتیوانانم ، و من دەرډم به ده می یه وه با به گاگولکیش بیټ ، و خوی کۆکرده وه و شمشیړه کی هه لکیشا و هاواری ده کرد : نای بۆ پشتیوانان ، هیرشیک ببهین وه هیرشی جهنگی حونهین ، هه هه موو پشتیوانان کۆبوونه وه به ورهیه کی زۆر به رزه وه به ره و پیش چوون و به هیوای سهرکه وتن یان شهیدی ، له هیرشه دا بالیککی نه بو عه قیل له بنا قرتاو چوارده برینیشی پیوه بوو که هه هه موویان ترسناک و کوشنده بوون ، و (نیهن عومه) - خوای لی رازی بیټ - دای به لایدا که له دواسته کانی ژياندا بوو پیی ووت : نه بو عه قیل ، نه ویش ووت : (لبیک) واته به لی گیانه که م بینگومان زۆر نارعه حه نه مهی ووت (پاشان ووتی : چ لایه که سهرکه وتوه ؟ (نیهن عومه) ووتی : مژده ت به می ، دوزمنی خوا کوژرا ، و نه بو عه قیلش په نهی به رزکرده وه بۆ ناسمان سوپاسی خوای کرد ، عمر (خوای لی رازی بیټ) دهراره ی عه قیل ده لیټ : په حه تی خوای لی بیټ ، هه داوای شهیدی ده کرد و هه ولی بۆ دده ، و نه ویه کی که له هاوه له چاکه کانی پیغه مبه رمان ﷺ .

۴. نوسه بیهی کچی که عبی مازنی نه نصاری :

له گه ل سوپاکه ی خالید دا به ره ویه مامه که وته پئی ، و به شداری شه په کانی کرد و سویندی خوارد که چه دان نه لیټ تا ده جالی به نی حه نیفه نه کوژیټ . به یارمه تی خوا سوینده که ی هینایه دی و سوپله مهی درۆن کوژراو گه پایه وه بۆ مه دینه و دوازه جار بریندار کرابوو له نیوان پم و شمشیړدا . وهه برینیکیان خه لاتی شه ره ف بوون بۆ نه و خانم هاوه له تی کۆشه ره ی که نمونه یه کی جوالی نافرته تانی هاوه په گزی خوی پیش که ش کرد له به رگری کردن له ناین و بیروباوه ، و نیتر با له ورینگه شه دشتی وای به سه ردا بیټ که له توانای نافرته تانی هاو شیوهیدا نه بیټ ، نه وانه ی که ناسکۆلن . خالیدی کوری وه لید (خوای لی رازی بیټ) له پاش نه م جهنگه چاودیری و ناگاداری نه م نافرته ده بوو ، نوسه بیه (خوای لی رازی بیټ) ده لیټ : کاتی جهنگ ته واو بوو گه پامه وه مالی خۆم و خالید دوکتۆریکی بۆ هینام به پۆنی قرچاو ته داوی کردم و سویند به خوا نیشه که ی له بال برین خراپتر بوو ، و خالید زۆر لیی ده پرسیمه وه ، هاوړی یه کی چاک بوو بۆمان ، ناگای له مافه کاغان بوو ، و نامۆزگاریه کانی پیغه مبه ری خوای ﷺ سه باره ت به نیمه ده پاراست .

شه‌شهم : له‌شه‌هیده‌کانی جه‌نگی یه‌مامه :

۱. ئیابتی کوری قیسی کوری شه‌ماس (خوای لی‌ رازی بی‌ت) : نازنای (ئه‌بو محمد) ووتاریژی پشتیوانه‌کان بوو ، پی‌شی ده‌لین : ووتاریژی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ، و له‌فه‌رمووده‌ی صحیحدا هاتوو ده‌ مژده‌ی شه‌هیدبوونی پی‌دراوه ، له‌رۆژی یه‌مامه‌دا کاتی شه‌هیدبوو رایه‌تی پشتیوانانی به‌ده‌سته‌وه‌ بوو . یه‌کی له‌موسلمانان له‌خه‌ودا ئیابتی بینی و پی‌ی ووت : من که‌ دوینی کوژرام یه‌کی له‌ موسلمانان دای به‌لامدا و قه‌لغانه‌ چاکه‌که‌ی لی‌کردومه‌وه‌و بردی ماله‌که‌شی له‌ ئه‌وپه‌ری سه‌ربازگه‌که‌یه‌و له‌مالیشه‌وه‌ ئه‌سپیکی بالا‌به‌رزی هه‌یه‌و له‌ناو قه‌لغانه‌که‌دا دروستکراوه‌ له‌سه‌ر ئه‌ویشه‌وه‌ پیاویک ، برۆ بۆ لای خالید پی‌ی بلی باقه‌لغانه‌که‌م بۆ وه‌برگریته‌وه‌ ، و نه‌گه‌ر گه‌راشیته‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ به‌جی نشینی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ بلی که‌ : من ئه‌وه‌نده‌ قه‌رزارم و ئه‌وه‌نده‌ش سامانم هه‌یه‌ ، و فلانیش که‌ به‌نده‌ی منه‌ نازاد بی‌ت ، و نه‌که‌یت بلی‌یت ئه‌مه‌خه‌وه‌ هیچ نی یه‌و بی‌فه‌وتینی‌ت . پیاوه‌که‌ش سه‌به‌ینی چوو بۆلای خالیدو ئه‌ویش ناردی به‌دوای قه‌لغانه‌که‌دا ده‌بینی له‌و شوینه‌یه‌ ، و کاتی‌کیش هاته‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ بۆ ئه‌ویه‌کری گیرایه‌وه‌ و ئه‌ویه‌کریش وه‌سیه‌ته‌که‌ی جی به‌جی‌کرد ، و تا ئیستایش پی‌ بزاین تا ئیستا جگه‌ له‌ پابتی کوری قیسی شتی وا پرووی نه‌داوه‌ که‌کس دوا‌ی مردن وه‌سیه‌ت بکات و بۆی جی به‌جی بکری‌ت^۱

۲. زه‌یدی کوری خه‌تاب (خوای لی‌ رازی بی‌ت) :

برای عمری کوری خه‌تابه‌ (خوای لی‌ رازی بی‌ت) له‌باوکه‌وه‌ ، و له‌عمر گه‌وره‌تربوو ، له‌ کۆنه‌وه‌ موسلمان بوو بوو ، به‌شداربووانی به‌دربوو ، له‌هه‌موو غه‌زاکاندا به‌شدار‌ی کردبوو ، له‌ مه‌دینه‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی به‌برای مه‌عن ی کوری عدی ئه‌نصاری و هه‌ردووکیان له‌یه‌مامه‌ کوژران ، و ئالای کۆچه‌ریان به‌ ده‌ستی ئه‌وه‌وه‌ بوو تا کوژراو ئالاکه‌ که‌وته‌ زه‌وی و سالم ی مه‌ولای ئه‌بی حوزیفه‌ هه‌لی گرت ، زه‌ید له‌و شه‌ره‌دا ، ره‌جالی کوری عه‌نفوه‌ی کوشت که‌ موسلمان بوو بوو ، سوره‌تی (البقرة) یشی له‌به‌رکردبوو ، پاشان پاشگه‌زبوویه‌وه‌ و گه‌رایه‌وه‌ بۆ لای موسه‌یله‌مه‌ و باوه‌ری پی‌کرد و شایه‌تی پی‌غه‌مبه‌رایه‌تی (به‌درۆ) بۆدا ، و به‌و کاره‌ی

^۱ البداية والنهاية (۳۳۹/۶)

ناشوییکی گه‌وره‌ی نایه‌وه ، و له‌سه‌ر ده‌ستی زه‌یدی کوری خه‌تاب (خوای لیّ رازی بیّت) کوژرا .
 زه‌یدیش له‌سه‌ر ده‌ستی پیاویک شه‌هیدبوو که‌ناوی (شه‌بو مه‌ریه‌م ی حه‌نه‌فی) بوو ، پاشتر
 موسلمان بوو ، به‌ عمری ده‌ووت : نه‌ی گه‌وره‌ی موسلمانان خوای گه‌وره به‌ ده‌ستی من زه‌یدی
 به‌پژکردو به‌ده‌ستی نه‌و منی رسوا نه‌کرد . و کاتیّ هه‌والی شه‌هیدبوونی گه‌یشته وه "عمر"
 ووتی : له‌ دووچاکه‌دا پیشی منی دایه‌وه ، یه‌که‌م پیش من موسلمان ، دوهم پیش من
 شه‌هیدبوو ، کاتیّ موته‌میم ی کوری نوێر به‌ شیعه‌وه شیوه‌نی بۆ مالیک ی برای ده‌کرد ، عمر
 (خوای لیّ رازی بیّت) پیّ ووت : نه‌گه‌ر براکه‌م من له‌سه‌ر نه‌و به‌رنامه‌یه‌ی برای توّی له‌سه‌ر کوژرا
 موته‌میمیش پیّی ووت : نه‌گه‌ر براکه‌م من له‌سه‌ر نه‌و به‌رنامه‌یه‌ی برای توّی له‌سه‌ر کوژرا
 بکوژرایه هه‌رگیز خه‌فه‌تم بۆ نه‌ده‌خوارد ، و عمریش پیّی ووت : که‌س تائیستا به‌م شیوه‌یه
 سه‌ره‌خۆشی لیّ نه‌کردووم ، و له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا عمر هه‌رده‌م ده‌یووت : هیچ کات شه‌هبای به‌یانیان
 هه‌لی نه‌کردووه‌و زه‌یدم نه‌خاته‌وه بیر (خوای لیّ رازی بیّت) . . .

٣. مه‌عن ی کوری عه‌دی به‌له‌وی :

کوری جه‌عه‌دی کوری عه‌جلانی کوری چیه‌ی به‌له‌وی یه ، و هاو‌به‌یانی به‌نی عه‌مری به‌نی
 عه‌وف بوون و برای عاصم ی کوری عه‌دی یه‌و به‌در و ئو‌خودو خه‌نده‌ق و هه‌موو جه‌نگه‌کانی
 تریشی بینیه ، و پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی به‌ برای زه‌یدی کوری خه‌تاب و له‌جه‌نگی
 یه‌مامه‌دا هه‌ردووکیان شه‌هیدبوون . مه‌عن هه‌لۆیستیکی زۆر جوان و به‌رزی هه‌بوو له‌کاتی
 وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، کاتیّ خه‌لکی ده‌یان ووت : سوێند به‌خوا هه‌زمان ده‌کرد پیش
 نه‌و به‌ردینایه‌و دوا ی نه‌و نه‌م نه‌هامه‌تی یه‌مان نه‌دایه . به‌لام (مه‌عن) شتیکی تری ده‌ووت و
 ده‌یووت : به‌لام من هه‌زم نه‌کردووه پیش نه‌و به‌رم ، تا چۆن به‌زیندوویی باوه‌رم پیکردووه ئاوايش
 به‌ مردوویی باوه‌ری پیّ بکه‌م .

٤. عبدالله ی کوری سو‌هه‌یلی کوری عه‌مر :

کوری ئیبن شه‌مس ی کوری عه‌بد وه‌دی قوره‌یشی عامریه له‌ موسلمانان پێشینه‌کانه‌و کۆچیشی
 کردووه‌و پاشان له‌مه‌که‌ش نه‌شکه‌هه‌دراوه ، و له‌کاتی جه‌نگی به‌در دا له‌گه‌ڵ سوپای قوره‌یشدا
 ده‌رچوو ، کاتیّ هه‌ردوو سوپا پویه‌پوو بوونه‌وه نه‌و پای کرده‌ ناو موسلمانان و به‌شداری

جەنگە کەي لە گەڵداکردن ، لەرۆژی یەمامەدا شەهید بوو ، و کاتێ ئەبوبکر (خوای لى رازى بیئت) بۆ حەج کردن چوو بۆ مەککە لەوێ سەرەخۆشی لەباوکی کرد ، و سوهەیلش ووتی پێم گەشتوو لە پیڤەمبەرى خوا ﷺ کە فەرموویەتى شەهید شەفاعەت بۆ حەفتا کەس لەخزمەکانى دەکات. تکام وایە لەمنەوه دەست پێ بکات. سوهەیلی کورى عەمر رۆژێکی زۆر گرنگی هەبوو لەکاتى وفاتى پیڤەمبەرى خوا ﷺ و کەهەموو خەڵکی مەککە دەیان ویست لە ئیسلام پاشگەزبەنەوه و تاوا ترسناک بوون والی مەککە عتابی کورى ئوسەید لەخۆی ترسا و خۆی حەشاردا ، و سوهەیل هەستاو سوپاسی خوای کردو ستایشی کرد وپاشان باسی لەدوونیا دەرچوونی پیڤەمبەرى خوا ﷺ کردو ووتی : ئەو مەسەلەیه هیچ زیانیکی نى یە بۆ ئیسلام بگرە ھێریشە بۆی ، ھەرکەسێ ئەدەین لەگەردنى ، و خەڵکەکەش وازیان ھێنا لەو نیازەى کردبوویان و ئەوکات عیتابیش خۆی دەرخستەوه . ئەم ھەلۆیستە بەرزەیه کەئەو فەرموودەییە پیڤەمبەرى خوا ﷺ ناماژەى بۆ دەکات کاتى عمرى کورى خەتاب (خوای لى رازى بیئت) ناماژەى بۆئەوه کرد کە دانەکانى پێشەوہى دەرھێنین ئەمە لەکاتێکدا بوو کەسوهەیل لەناو دیلەکانى جەنگى بەدر دابوو ، فەرمووی : ((إِنْه عَسَى أَنْ يَاقُومَ مَقَاماً لَا تَذَمُّنَّ)) واتە : لەوانەیه ئەو پیاوہ لە شوێنێکدا رۆژێکی وا گرنگ ببینێ کە بەخراپ باسی نەکەیت .

۵. ابو دوجانە — سەماکی کورى خەرشە :

لە جەنگى بەدردا پەرۆیەکی سورى لەناوچاوی بەستبوو ، و دەلێن پیڤەمبەرى خوا ﷺ لەگەل عەتبەى کورى غەزواندا کردى بەبرا ، و لەجەنگى ئوحودا پای نەکرد و خۆگرانە وەستاو پەیمانى مردنى دا بە پیڤەمبەرى خوا ﷺ و یەکیکە لەوکەسانەى بەشداری کرد لەکوشتنى موسەیلەمەى درۆزندا و ھەر لەوێش شەھیدبوو . زەیدى کورى ئەسلەم دەلێت : جاریکیان ئەبو دوجانە ھات بۆ لای و نەخۆش بوو بەلەم دەمووچاوی زۆر جوان و کراوہبوو ، منیش لێم پرسی چى یە ئەوەندە پرووت خۆشە ؟ ووتی : ھێچ کردەوہیەکم نى یە ئەوەندەى دووکردهوہم دڵم پێى خۆش بیئت : یەکەم : خۆم ھەلناقورتینمە شتێک کە پەویوەندى پێمەوہ نەبیئت ، دووہم : دڵم پاکە بەرامبەر موسلمانان و ھێچى تێدانى یە بەرامبەرین، ئەبو دوجانە لەجەنگى یەمامەدا یەکیک بوو لەپالەوانەکانى ناو موسلمانەکان ، کە ئەویش بە چەشنى بەراو لەسەر دیوارەکەوہ خۆی ھاوێشتە

ناو باخچه‌ی مهرگه‌وه و قاچیکیشی شکا ، که نه‌و همه‌وو شهره‌ی ده‌کرد به قاچیک‌ی شکاوه‌وه بوو تا شه‌هید بوو — خوی لی رازی بیټ — ...

۶. عوبادی کوری بشیر : یه‌کیکه له‌گه‌وره‌هاوه‌لانی و چاکه‌کانیان ، چل و پینج سال ژیاوه ، عوباده نه‌و که‌سه‌بوو نه‌وشه‌وه‌ی تادره‌نگی له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ری خوادا ﷺ بوو کاتی پړشته‌وه بۆ مال داره‌که‌ی ده‌ستی وه‌ک گلۆپ داگرسابوو شه‌وقی هه‌بوو ، له‌سه‌ر ده‌ستی خصعی کوری عومهر (خوی لی رازی بیټ) موسلمان بوو ، یه‌کی بوو له‌وکه‌سانه‌ی که‌عب ی کوری نه‌شرفیان له‌ناو برد . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌کاری هیئا بۆ کوکړدنه‌وه‌ی زه‌کاتی مه‌دینه و به‌نی سه‌لیم ن کردی به‌سه‌رؤکی پاسه‌وانه‌کانی له‌جه‌نگی ته‌بوکدا ، و له‌رؤژی یه‌مامه‌دا نه‌به‌ردی چاکی نواند ، و له‌پاله‌وانه‌ نازاکان بوو ، عانیسه (خوی لی رازی بیټ) ده‌لیت : سی که‌س له‌ پشتیوانه‌کان له‌ چاکیدا که‌س پییان ناگاته‌وه که‌هه‌موویان له‌تیره‌ی (به‌نی عبدالاشهل)ن : سه‌عدی کوری موعاژ ، و ئوسه‌یدی کوری حوچه‌یر ، و عوبادی کوری بشیر . هه‌ر له‌عانیسه‌وه ده‌گیرنه‌وه ده‌لیت : پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ماله‌که‌ی مندا خه‌ریکی شه‌ونوئربوو ، گوئی له‌ده‌نگی عوباده‌ی کوری بشیر بوو ، پرسى : نه‌ی عانیسه نه‌وه ده‌نگی عوباده‌نی یه ؟ و وتم : به‌لی . فرموی : ((اللهم اغفر له)) خوی له‌ی خوش به‌ه . و له‌یه‌مامه شه‌هید بوو . نه‌بوسه‌عیدی خودری (خوی لی رازی بیټ) ده‌لیت : له‌عوبادم بیست که‌پاش ته‌واو بوونی جه‌نگی بوزاخه پیی و وتم ، نه‌ی نه‌بو سه‌عید : نه‌م شه‌و له‌خه‌وئدا ئاسنام بینی ده‌می کرده‌وه بۆم و که‌چووم تیى داخرايه‌وه ، هه‌رچی ورد ده‌به‌وه — انشا و الله — شه‌هیدبوئمه ، منیش پیم ووت : وه‌للاهی خه‌ویکی خیرت دیوه . له‌ جه‌نگی یه‌مامه‌دا پۆلی به‌رچاوی هه‌بوو ، چووه سه‌ربه‌رزایی یه‌ک و به‌هه‌موو ده‌نگی هاواری کرد : من عوباده‌ی کوری بشیرم ، نای بۆ پشتیوانان ، نای بۆ پشتیوانان ، وهرن بۆلام ، وهرن بۆ لام ، هه‌ر هه‌موویان به‌یه‌ک سات گه‌شته‌نه‌ لای ووتیان — لبیک ، لبیک — نه‌وا هاتین به‌ده‌مه‌وه و پاشان کیلانی شمشیره‌که‌ی خوی شکاند و فریى دا و نه‌وانیش دوا به‌دوای نه‌و کیلانه‌کانی خویانیان شکاند ، نه‌ویش پیی ووتن : هه‌لمه‌تیکی راستگوئیانه و پاشان چوون بۆیان تا به‌نی حه‌نیفه‌یان پاشه‌کشه پیکرد به‌ره‌وناو باخچه‌که‌و ده‌رگا که‌یان له‌سه‌ر داخست . وکاتی موسلماننه‌کان ده‌رگای باخچه‌که‌یان کرده‌وه نه‌و قه‌لغانه‌که‌ی خوی کرد به‌ده‌رگا که‌وه و به‌بی قه‌لغان ده‌ستی کرد

به شهركردن تاشه هيد كرا له تمه منى چل و پېنچ ساليډا ، نه ونډه بريڼى پټوه بوو به نيشانه يه كدا نه بوايه نه دناسرايه وه (خوای لى رازى بيت). هه لويستى جواميرانه ي عوباد له ناو يه مامه يى يه كاندا دهنگى دابوويه وه به نمونه ده هيترايه وه . به نوحه نيغه تاماوه يه كى زوريش هه رياده وه رى نه به ردى عوباديان له لا مابوو ، ههركاتى برينيكيان به پياوټكه وه به ديايه ديان ووت : نه مه ليدر اوى دهستى به نه زمونه كه ي ناو خه لكه عوبادى كورى بشير . پشتيوانه كان هه لويستى نه به رديان زور بوو ، و هيرش بردنى بى وينه ، له جهنگى هه لكه پراوه كاندا به تاييه تى له يه مامه دا ، مه جاعه ي كورى ميراړه به چاوى خو ي نه و نارامى وخوگرى و هيرشه مه ردانه كه ي پشتيوانانى بينى ، له لاي نه بويكردا باسى ده كرد و ده يووت : نه ي جى نشينى پيغه مبه رى خوا ﷺ تا نيستا هيچ هوژنيكم نه ديوه له شهړه شمشير و په لامارى راستگو يانه دا به وينه ي پشتيوانه كان بن ، من له گه ل خاليدى كورى وه ليد دا به ناو كوژراوه كانى به نى حه نيغه دا ده گه پراين و ناوه كانيانم پى دناساند ، سه رى پشتيوانانم ده كرد له و ناوه دا كوژرابوون ، نه بويكر (خوای لى رازى بيت) نه ونډه گريان تارپشى ته رپوو .

۷. طوفيلي كورى عه مرى نه زدى دوسى :

له يه مامه شه هيد بوو ، پياوټكى ناودارى ، شاعيرى به توانابوو ، خه وى بينى بوو پيش شه هيد بوونى كه : له خه ويدا له مال ده رچووم و عه مرى كورم له گه لدا بوو ، سه رم تاشراو بالنده يه ك له ناو ده ممه وه هه لقرى و نافره تيكيش كردمى به ناو داوڼنى دا ، جا من سه رتاشينه كه به سه رپرېنم و بالنده كه ش به ده رچوونى گيانم و نافره ته كه ش به زه وى كه ده خريمه ناويه وه ليك ده ده مه وه و له روژى يه مامه دا شه هيد بوو . ژماره يه كى زور له كوچه ريان و پشتيوانان له م جهنگه يه كلاكه ره وه دا شه هيد بوون ، شارى مه دينه له گه ل خو شى و سرورى سه ركه وتندا به سه ر هه لكه پراواندا ، دهنگى گريان و فرميسك رشتن بو شه هيد هه كانى ناو شارى داگرتبوو ، به س له جهنگى يه مامه دا (۱۲۰۰) موسلمان شه هيد بوو كه زور به يان له گه وړه هاوه لان بوو ، و تياياندا زور ليك له قورنان له به ره كانى تيدابوو كه ژماره يان نزيكه ي (۶۰) قورنان خوڼن بوو ، خه فته و په ژاره دلئى خه لكى مه دينه ي گوشي بوو ، ليشاوى فرميسكه كان خو شى سه ركه وتنيان شارد بوويه وه ، و دلّه كانيان ته نگ كړد بوو ، و نه هامه تى يه كه زور گه وړه بوو له سه ر دلّه كانيان ،

و له بهرام بهر دا سهرکه و تنه کان دله کانیاں رۆشن کرد بویه وه و بیرو باوه پریان پته و ترکرد و متمانسه ی زیاتریان به کاره کانیاں تیا دروست بوو .

حهوتم / فیله که ی مه جاعه و خواستنی کچه که ی له لایان خالیده وه :
۱. فیله که ی مجاعه :

پاش سهرکه و تنه کانى موسلماننه کان له باخچه ی مهرگدا ، خالید سواره کانى خۆى نارد تا ده و روبه ی یه مامهش پاک بکه نه وه و هه رچی سامان و ده سته که وه تانه کۆى بکه نه وه ، و پاشان نیازی کرد قه لاکانیش بگریت ، به لām له ناوقه لاکاندا جگه له نافرته و مندال و پیرو په ککه وه تانه کان نه بیته که سی تیدا نه بوو ، به لām مه جاعه فیله کی له خالید کرد و پیى ووت : نهو قه لایانه پرن له چه کداری جهنگاوهر ولیم گه ری با سولحیان له گه لدا بکه م بۆت . خالیدیش رازی بوو چونکه بینى بووى موسلماننه کان بینراو و بیته قهت بوو بوون نه وه نده جهنگیان کردبوو ، بۆیه ووتی پی ، وازم لی بهینه بابچه ناویان و قسه یان له گه لدا بکه م تابه سولح رازیان بکه م . خالید پی ووت : باشه برۆ ، نهویش رۆیشه ناویان و فرمانی دابه ژنه کان جل و بهرگی جهنگی بیوشن و له سهر قه لاکانه وه خۆتان پیشان بدن ، نهوانیش وایان کرد و خالیدیش بۆی ده رکهوت مه جاعه راست ده کات و ریکه که و تن نامه ی له گه ل مۆرکردن و بانگی کردنه وه بۆ لای موسلمان بوون و هه موویان موسلمان بوون ، و گه رانه وه سهر ریگای راست ، و خالیدیش هه ندی له و دیل و نافرته ده ست به سهردا گیراوه کانى بۆ گیرانه وه نهوانی تری هیئانه وه بۆ مه دینه . و علی کوری نه بو ^{الله}الب (خواى لی رازی بیته) یه کى له و که نه یزه کانه ی خواست و کوپیکى لی بوو ناوی نا (عمر) و به (محمد بنی حنیفه) ناوی ده رکردبوو . پوداوی یه مامه له (۱۱) ی کۆچیدا پروویداو واقیدی و که سانی تریش ده لێن له (۱۲) ی کۆچیدا پروویدا ، به لām هه ردووکی راسته چونکه له نیوه ی سال

(۱۱) ده ستی پیکرد وله مانگی (۱۲) دا کۆتروژل کرا

۱- خواستنی کچه که ی مه جاعه له لایه ن خالیده وه :

پاش نهو ریکه و تنه ی که مه جاعه سازی کرد ، خالید داوای له مه جاعه کرد کچه که ی پی بدات ، و مه جاعهش ووتی : له سه رخۆبه ، تۆبه م کارهت پشته منیش و خۆیشه ده شکینی له لای خه لیفه . خالیدیش ووتی : نه ی پیاو پیته ده لیم کچه که تم پی بده ، نهویش کچه که ی خۆى لی

ماره کرد . نه بوبکر صدیق (خوای لی رازی بیټ) سه له مه ی کورې قرشی نارد بو لای خالیدو
 بوی نووسیوو که نه گهر خوای گه وره سه ری خستی به سه ریاندا ، هه رکامیان له پیوان گه شتو ته
 ته مه نی موس به کار بهیټنی بیکوژه ، به لام بوی ده رکوت که خالید ریکه کوتنی ناشتی له گه لدا
 کردوون و جی به جیشی کرده ، رازی بو . نه بوبکر (خوای لی رازی بیټ) هه موو به یانی یه ک
 له گه ل کومه لی له کوچه ریان و پشتیواناندا له شارده رده چوو بو نه وه ی هه والیکي یه مامه بزانیټ ،
 و چاوه پروانی تیراوی خالیدی ده کرد ، تا ئیواره یه کیان ده رچوو بوو (حه پره) و له گه ل کومه لی
 له هاوه لانی دا و گه شت به نه با خه پیه مه ی نه جاری (خوای لی رازی بیټ) که خالید
 نارد بویه وه ، کاتی خالید بینی ووتی : ها چ هه والیکت پی یه نه ی نه بوخه پیهمه ؟ ووتی :
 هه والی خوش ، نه ی نیرراوی پیغه مبه ری خوا^{الله} خوای گه وره یه مامه ی بو رزگار کردین و
 ته مه ش نامه ی خالیده ، نه بوبکریش (خوای لی رازی بیټ) سوژده یه کی سوپاسی برد بو خوای
 گه وره ، وپاشان ووتی : نی باسی جه نکه کم بو بکه چوون بو ؟ نه بوخه پیهمه ش باسی نازایی و
 نه زدی خالیدی بو کرد که چوون جه نگاهوره کانی ریژه ده کرد ، وناوی نه وانه شی پی ووت
 که شه هیدبوون . نه بوخه پیهمه پی ووت : نه ی جی نشینی پیغه مبه ری خوا^{الله} له لای عه ره به
 ده شته کیه کانه وه ده شکاین و نه وان ده یان شکان دین وتووشی گیتجه لی وایان ده کردین که باش
 نه مان ده زای چی بکه یین . هه رکه نه بوبکر (خوای لی رازی بیټ) هه والی ژنه ینانی خالیدی زانی
 نووسی : نه ی کوری دایکی خالید ، تو نه وه نده به تالی ژن ده هیټنی ؟ له ته نیشتی ماله که تدا
 خوینی (۱۲۰۰) موسلمان هیشتا ووشک نه بوته وه ؟ نی پاشان مه جاعه فیلی لی کردوویت و
 له باتی هوزه که ی سولحی له گه ل کردوویت له کاتی که تدا تو سه رکه وتوو بوویت . به رامبه ر نه م نامه
 ره ق وتوندوتیژه ی صدیق (خوای لی رازی بیټ) که بو خالیدی نارد بوو ، خالید وه لامیکي
 به لگه دار وژیړانه ی نارد بوی و تیایدا به رگری کردبوو له سولحه که ی مه جاعه وخواستنی کچه که ی
 ، و به (نه بو به ره زه ی نه سه له می) دا ناردیه وه ، تیایدا ده لیټ : پاشان : له ته مه غدا هه رگیز بیرم
 له ژنه ینان نه کردو ته وه تا به ته واوی دلخوش بووم به سه رکه وتن ، نارام بوومه ته وه له مالی خوځدا
 ، و من ژنی پیایو یکم ماره کردوو که نه گهر بمزانیانه له مه دینه که سیټک هه یه به ته مه ی بی نه م
 ده خواست ، و نه گهر تو له بهر مه سه له یه کی ئاینی یان دنیایی نه مه ت پی ناخوشه نه وا

په څه کت ودرده گرم ونه و هاوسه رگيريه هه لده وه شينمه وه . وه بؤ مه سله ی سهرخوشی و دلخوشی خؤم به وه دده مه وه له سهر کوزرانی موسلمانان و نه گهر خه فته زيندووی بهيشتايه ته وه مردووی بگيرايه ته وه نه و من هه ميشه خه فته بارده بووم ، ومن تووشی نه هامه تی وا هاتووم له وجه ننگه دا که له ژيان بئ هيو ابووم و دلنيا بووم له مردنی خؤم ، به لام بؤ مه سله ی فيله که ی مه جاعه له من نه و پای خؤم بوو ، وه من هيچ پوژي له پوژان رام به هه لده نه چوه ، ئی من خؤ زانستی غه ييم پئ نی يه ، و خوی گه وره چاکي بؤ نيمان داران کردو زه وی دايه وه ده ستیان و ئی پاشه پوژيش بؤ له خوا ترسه کانه . کاتي نم نامه يه گه يشته نه بو بکر (خوی لي رازی بيت) هه ندئ هيور بوويه وه ، کو مه لي له پياوانی قوره يش که نه بو يه ره زه ی نه سله می شيان له گه ل بوو هاتنه لای و به هانه يان بؤ خاليد هيئانه وه . نه بو به ره زه ووتی : نه ی جي نشيني پيغه مبه ری خوا ۱ خاليد هه رگيز به ترسنؤک و ناپاک نازناوی دهر نه کرده ، ته و او خؤی په نجانده بؤ ده سته کو تنی پله ی شه هیدی تاوای ليها ته وه هيچی پئ ناوتریت ، و نارام و خوگر يوه تا سه رکه و تن و ريکه که و تنه که شی به نار ه زووی خؤی بو وه و پایه کی هه ل ه ش نه بو وه نه وړيک که و تنه ی له گه ليان ، چونکه نه و نه يز اني بوو نه وانه ی ناو قه لاکه ئافره تن و وای زانی پياون . نه بو بکر پئي ووت : راسته که يت قسه کانی تو جوان تر بوون بؤ به هانه هيئانه وه بؤ خاليد له نامه که ی خاليد خؤی . له نامه که ی خاليدا که بؤ نه بو بکری نوسي بوو کو مه لي خال تيبيني ده که ين له به رگری کردنه که ی له خؤی له وانه :

۱. ژنی نه خواستوه تا به ته و او ی له سه رکه و تن دلنيا بووه .

۲. ژنی له که سيک خواستوه که يه کيکه که گه وره پياوانی ناو هؤزه که ی .

۳. هيچ نار ه حه تی و تيچوونيکی نه بو وه نم ژن خواستنه ی .

۴. نم کاره ی هيچ سه ريچي يه کی نه نايینی و نه دنيا يی تيډا نييه .

۵. نم کاره نه کرايه به هؤی خه فته خوار دن بؤ شه هيدانی موسلمانان کار يکی بي سووده

چونکه زيندو به زيندووی ديني ته وه و نه مردویش ده گه ري ني ته وه .

۶. هيچ شتيکی نه خسته ته پيش جيهاد ، و نه و په ري توانا به جوړی پو لي بينيوه که له نيوان

نه و مردندا هيچ به ربه ستيک نه بو وه .

۷. له پیکهوتنی له گهڼ مه جاعه دا بۆ هاتنه دی خیری موسلمانان بوو ، و نه گهر مه جاعه وینهی هۆزه که ی وهک خۆی پی پیشان نه دا ، نهم هیچی له سهر نی یه چونکه مروژ له شتی غهیب ونادیار هیچ نازانیت ، خۆ ههرچونی بیت له بهر ژوهندی موسلمانان ته و ابو بو ، که دهستیان گرت به سهر زهویه کانی به نوحه نیفه داو نهوانی تریشیان که مابونه وه به بی شهر هاتنه وه ناوئیسلا م ، له بهر نه وه ژن خواستنی له مجاعه شتیکی زور سروشتی بوو ، و هیچ له سهر خالید ناکه ویت ، و راستیش نی یه گوايه له بهر نازایه تی و به غیره تی مه جاعه شه کاره ی کردییت و گوايه هزی کردوه ژن و ژغوازی بکات له گه لئ تا په یوهندی یه که ی له گه ل مه جاعه به هیز تربکات و له گه ل په یوهندی نایینی دا په یوهندی خزمایه تیشی له گه ل دروست بکات ههروهک (عهقاد) بۆی چوه ، چونکه خالید نه یو یستوه له گه ل په یوهندی نایینی دا په یوهندی کی تریش دروست بکات له گه ل خه لکیدا . نهم شتوازی دوکتور محمد حسن هیکل له به هانه هینانه وه کهیدا بۆ خالید شتیکی وهر نه گیراوه ، چونکه له گه ل فرمانه کانی ئیسلامدا یهک ناگریته وه ... و هیکل ده لیت : کچی مه جاعه کی یه تاله جه ژنی سهرکهوتنی خالید دا که ده بییت بگریزیت ؟! نه وهش یه کیکه له و قوربانیه ی له بهر پیی سهر کرده یه کی پژگارغوازی عه بقهری دا سهر برزیت که زهوی یه مامه ی به خوین ئاودا بهوه یوایه ی له و پیسی یه ی پاک بیته وه

نهم وشانه واخالید نیشان ده دات — نه وه وه له بهر پیره — وهک بلئی ی نه خیهل یان هکتور یان ناغا ممنون ه له سهر کرده کانی جهنگی تهراوده ی بته پرستی یونانی یه ، نهوانه ی نا جهنگن تا به ده ست ناماژه یان بۆ نه کریت یان ماچباران نه کرین ، چونکه ته نها له بهر پله و پایه و ناو ده رکردن ده چونه گۆره پانی جهنگه وه . یان کردویه تی به شیوه ی بیتیکی عه رب که جاران له م دیو دیوی یه وه قوربانیان بۆ سهر ده بری ، یان وهک خوا ی نیل که میسریه کۆنه کان بریایان وابوو که ناوه که ی زیادناکات و خیره خیراتی ناییت تا سالانه کچیکی جوان نه که نه قوربانی و نهیده ن به ناوه که دا ، ده ی (حاشالله) که نه ناسوله یان ثابه و جوژه بیت ، که سیک که خاوه نی شه و دهروون و نه و په وشانه بییت ، خالد باوه پیکه یه کتا په رست بوو ، ناههنگیت مه گهر له گه ل که سانیک که سه نگه ریان له خوا ی گه و ره گرتوه ، به ته مای پاداشت و سوپاس و پیزانیی که س نی یه ،

ئەوھش پەد دەكەينەوھە كە جەنرال ئەكرەم بۆي چوۋە لەكاتى شى كەرنەوھى ئەو پەخنانەى دراۋنەتە پال خاليد لەسەر ژنەينانەكەى لە جەنگى ھەلگەپراۋەكاندا ، و دەئيت ھۆكارەكەى دەگەرپتەوھە بۆ پى كەوتەبى و جواڭخاسى لەشى خاليد !! كەزۆرى كيشەى بۆ ئافرەتە شوخ و شەنگەكانى دوورگەى عەرەب دروست دەكرد !

ئەمە بە بۆچوونى جەنرال! وەك بلىي خاليد شەيداي ئافرەتان يان مەجنوونى زەمانە بوو، كە ئەو كەسك بوو جگە لە جىھاد ھەزى لە ھىچ شتىگى تر نەكردوو، بەلام چى دەئيت لەگەل بۆچوونى ئاڤەوا كە مەسەلە مېژوووبەكان بە شىۋەيك شى دەكاتەوھە كە زۆر دوورن لە بەروبومى بېروباوەر و بەلگەنامە مېژوووبەكان.^۱

خاليد (ﷺ) بۆ بەرگى لە ئاين و دەستكەوتنى پاداشتى خواىى جەنگاۋە و خۆى بە خۆى چەند جار چوۋەتە ئاۋجەرگەى مردن و بە شىۋەيك وەسفى دەكەن كە نەرم و نىانى پشيلە و پەلامارى شىرى لە خۆى كۆكردوۋەتەوھە، ھىچ پۇژىك خۆى لە سەربازىكى جيا نەكردۆتەوھە، بەلكو لە ھەموو جەنگەكاندا لە پيشى خۆيانەوھە دەيانىنى، لە جەنگى بوزاخەدا درانە جەنگا و ئەسپەكەى تاو دەدا.

تا پىيان دەوت: خوايە، خوايە! تۆ گەورەى ھەمووانى، ئايىت زۆر بۆيتە پيشەوھە، ئەويش لە وەلامدا دەيوت: ئەزانم مەبەستتان چيە، بەلام من خۆم ئاگرم و ئەترسم لە شكانى سوپاي باۋەداران!^۲

لە جەنگى بەمامەشدا كاتىك جەنگەكە گەرم بوو، بەنو ھەنەفەيەكان تا بەھاتايە زياتر و دلرەقتەر ھىرشيان دەبرد و دەجەنگان و خاليدىش خۆى بۆ دەرخست و چوۋە پيشى ريزەكانەوھە و ھەرچى دەھاتە بەر دەمى دەيكوشت و بە ھەر شتىك دەگەشت دەيخوارد و ھاۋارى دەكرد كى پياۋە بىتە پيشەوھە شەرە شمشىر بكەين و دروشمەكەى خۆيانى دەوتەوھە كە (يا ھەمدا) بوو.^۳

^۱ حركة الردة، عتوم (۲۳۶).

^۲ خاليد بن وليد، صادق عرجون (لا: ۷۴۴).

^۳ البداية والنهاية (۳۲۹/۶).

هەولێ سەرکەوتن و بە دواى شەهید بووندا دەگەرا، با واز لە خالید بێنین و خۆى باسى ئەو شەپە شمشیرەمان بۆ بکات کە لەگەڵ یەکیەک لە سەربازەکانى موسەیلەمەدا و لە ناو باخچەى مەرگدا، دەلیت: لە باخچەکەدا دەبینم پیاویک خۆى بۆ هەلدام و باوەشى پێدا کردم و هەردوو کمان بە سواری ئەسپەوه بووین، هەردوو کمان لەسەر ئەسپەکەمان کەوتینە خوار و باوەشمان کرد بە یەکدا لەسەر زەویەکە و من بە خەنجەرەکەمەوه دەمویست هەلیتلیشیتم و ئەویش بە خەنجەرەکەمەوه دایگرتمەوه و لە حەوت شوێندا بریندارى کردم و منیش ئەوم خەست بریندار کردبوو تا وای لێهاتبوو لەبەر دەستما پراکشابوو، منیش لە تاو ئازارى برینەکانم توانای جوولەم نەبوو، بەردەوام خۆیتم لى دەروێشت بەلام ئەوێ تێدا بوو ئەو پێش من گىانی دەرچوو سوپاس بۆ خوا لەسەر ئەوه.^۱

خالید خۆى شاھەدى ئازایەتى و بە جەرگى کورانى بەنى حەنیفە دەدات و دەلیت: بیست لەشکر کیشیم کردووه، بەلام نەمدیوه هیچ هۆزێک خۆگر و جەنگاوەرتر و هێرش بەرترین لە بەنى حەنیفە لە رۆژى یەمامەدا..... من لە تاو بریندارى جوولەم لى پراپوون وام لێهات لە ژيان بى هیوا بووم و لە هەردنى خۆم دلتیا بووم.^۲

هەشتم: هەولێ کوشتنى خالید و هاتنى شاندی بەنى حەنیفە بۆ لای صدیق (ﷺ):

أ- هەولێ کوشتنى خالیدی کورى وهلید (ﷺ):

لەگەڵ ئەوێ کە ناپەرەویی نەفامى شتیکی ئاشکرایە و بى بنەمایە کەچى بە ئاسانى دەست بەردارى نابن، چونکە ژانیان بەوهوه بەنده، بۆیە هەر کە بەرامبەر پاستى پووبەرپوو دەبیتهوه لە هەموو هێزیکەوه لەگەڵی دەجەنگیت و شمشیر دانانیت تا بە زۆر پێى دانەنریت.^۳

پاش ئەوه هەولێ ناپاکى نواندن دەدات بە هەر شیوهیهک بۆى بلوێت، ئەوه سەلمەمى

کورى حەنفیه و بە کردە و راستى ئەم قسانەى ئیمە دەسەلمینیت، کە هەولێ تیرۆرکردنى خالیدی کورى وهلیدی دا پاش رێککەوتنیش لەگەڵ بەنى حەنیفەدا بە شیوهیهکی گشتى کە

^۱ خالید بن ولید، صادق عرجون (لا: ۱۸۰).

^۲ هەمان سەرچاوهی پیشوو.

^۳ حركة الردة، عتوم (۲۹۲).

تهواو بووبوو، کهچی له بهر رق نهستووری له موسولمانان وهک نیشانه یه کیش بۆ پازی نه بوونی به ناشتی نامه که ههستا به پلانیک بۆ تیرۆرکردنی خالیدی کورپی وهلید.

که یه کهجارجرتیان په یمانی دا به بهنی حهنیفه یهیه کان که شتی وا دووباره نه کاتهوه و کهچی شهو که له زینداندا به سترابوو یهوه، خۆی کردهوه و پای کرد و خۆی کرد به سهربازگه کهی خالیددا و پاسه وانه کان هاواریان لی کرد و بنی حهنیفه تۆقین و کهوتنه دواي له ناو باخیکدا گرتیان به لām نهو به شمشیر بهرگری له خۆی ده کرد به لām نهوان له دوورهوه به بهرد دایان گرتیهوه و پاشان شمشیرتیکیان دا له ملی و رهقی لاملی گرتبوو، بۆیه به سهردا کهوته ناو بیریک و مرد،^۱ نه مهش نمونه یه که بوو له سهر سووربوونی نه فامی له سهر بهرگری کردن له ناره واییه که یان.^۲

۲- هاتنی شاندى بهنو حهنیفه بۆ لای نه بو به کر (ﷺ):

ههر که وه فده کهی بهنو حهنیفه گه یشته لای صدیق پیی وتن: که میکم له قورنانه کهی موسه یله مه بۆ بخوینن؟ نهوانیش وتیان: نه کریت نهو داوایه مان لی نه کهیت نهی جیگری پیغه مبهری خوا (ﷺ)؟ نهویش وتی: نه بیت ههر بیلین.

نهوانیش وتیان: «نهی بۆقی کهچی دوو بۆق، پاکیت به لām پاک که رهوه نیت، نه ناو لیل ده کهیت، نه ریگری له ناو خۆران ده کهیت، سهرت له ناودایه و کلکت له ناو قور».

یان وتیان: «المبذرات زرعاً، والحاصدات حصداً، والذاریات قمحاً، والطاحنات طحناً، والخابزات خبزاً، والشاردات ثرداً، واللاقمات لقماً، إهالة وسحناً».

نه مه و ههندی قسهی پرپوچ و خورافیاتی تر که مه گهر مندالان بۆ گه مه کردنی یاریه کان به کاری بینن و بیلین، ده لیت: نه بو به کریش (ﷺ) پیی وتن: نهی خوا چیتان لی بکات، نهوه عه قل و ژیریتان بۆ کوئ چووبوو، قهه قسهی وا له خواوه دیته خوارهوه؟!^۳

میژوو نوسه کان ده گپرنهوه له زۆر شت خۆیان به پیغه مبهری خوا (ﷺ) چواندوه، بیستبووی پیغه مبهری خوا تفی پرۆزی خۆی کردبووه ناو بیریک و ناوی تی هاتبوویهوه، کهچی

^۱ تاریخ الطبری، (۱۱۷/۴-۱۱۸).

^۲ حركة الردة عنوم (لا: ۲۹۲-۲۹۵).

^۳ تاریخ الطبری، (۱۰۲/۴-۱۰۳).

ئەو موسەيلەمەي درۆزنە تەقى كەردبۇو نەو بېرىكەو، قەترە ئاۋ لە بېرەكەدا نەما، تەقى كەردبۇو بېرىكى تر بېرەكە بۇوبۇو بە ئاۋە سۈررە، دەست نويۇى گەرتبۇو ئاۋەكەي كەردبۇو نەبى دار خۇمايەك وشكى كەردبۇو، ھەندى مندالى كۆپەيان بۆ ھېنابۇو دەستى ھېنابۇو بەسەرياندا كەچى ھەندىكيان كەچەل دەرچوون و ھەندىكى تريان زمانيان دەيگەرت، دەلئىن: پياۋىك ھاتە لاي و چاۋى ئىشى دەكەرد، دەستى بە چاۋيدا ھېنا ھەر لەۋىدا كۆيىرۇو.^۱

نۆيەم: كۆكەردنەۋى قورئانى پېرۇز:

زۆرىك لەو كەسانەي لە جەنگى يەمامەدا شەھيد كران ئەو ھاۋەلانە بۇون كە ھەموو قورئانيان لەبەر بۇو، لە ئاكامى ئەۋەدا ئەبو بەكرى صديق (ﷺ) بە راۋيۇى بە عومەرى كۆرى خەتاب ھەستان قورئان كۆ بەكەنەۋە، كە پرش و بلاۋ بۇوبۇو لەسەر پىست و ئىسقان و پەلى دارخورمادا نۇوسرابۇويەۋە يان لەناۋ دلى ھاۋەلاندا بۇو، ئەبو بەكرىش (ﷺ) ئەم پېرۇزە مەزنە و ئەم كارە شەرستانىيە گەۋرەيەي دايە دەستى ھاۋەلى بە رېزى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) زەيدى كۆرى ئابىتى ئەنصارى (ﷺ).

زەيد خۇي دەگېرپىتەۋە بۇمان و دەلئىت: دوا بە دواي كۆرئانى ھاۋەلان لە يەمامەدا ناردى بە دوامدا،^۲ عومەرى كۆرى خەتابىشى لە لادا بۇو، ئەبو بەكرى (ﷺ) پىيى وتم: عمر ھاتۆتە لام و پىيى وتووم: جەنگى يەمامە زۆر گەرم بۇو و قورئان لەبەرەكانى ھەموو لە ناۋ برد، مەن دەترسم ئەۋانەشيان كە ماۋن لە جەنگەكانى تردا تيا بچەن، زۆرىك لە ئايەتەكانى قورئانى پېرۇز ون بىن و بىفەوتىن، مەن لەبەر ئەم ھۆيە وا دەيىم كە چاكتر وايە ھەستەن بە كۆكەردنەۋەي قورئانى پېرۇز، مەنىش بە عومەرم وت: چۆن دەيىت شىتەك بەكەين كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) نەيكرەۋە؟! عومەرىش وتى: ۋەلاھى كارىكى خېرى زۆر گەۋرەيە، ئىتر عومەرم ھەر كۆلى لى نەدام و ھەر ئەو داۋايەي لى دەكەردم تا ئەۋە بۇو خۇي گەۋرە دلى مەنىشى بۆ ئەو كارە كەۋە، ۋەك چۆن دلى عومەرى كەردبۇويەۋە، مەنىش ۋەك عومەرم ئەو كارەم بە چاك ۋانى.

^۱ البداية والنهاية (۳۳۱/۶).

^۲ وانا: لەۋەي لاي مەنە و لاي تۆيە و لاي كەسانى تەرىش.

زهيد دهليٽ: ئەبو بەكر (ﷺ) پيى وتم: تۆ پياويكى گەنجيت و خاوهنى ژيريت، هيچ شتيمن لهسەرت نيه، تۆ كاتي خۆي كه قورئان دههاته خوارهوه تۆ دهتنوسييهوه، برۆ به دواي قورئاندا ههسووي كۆ بكهروهه.

زهيد دهليٽ: سويند به خوا بيانوتايه كه ژنك بگويزهروه له جييهك بۆ جييهكي تر ناسانتر بوو له لام لهو ئهركه ي دايان به سهرمدا كه كۆكردنهوي قورئان بوو، منيش دهستم كرد به كۆكردنهوي قورئان له پهلي دارخورما و بهردى پان و سنگي پياوان و لهسهه پيسته و ئيسقاني ناو شاني حوشتر.

تا دهليٽ: تا گهيشتمه كۆتايي سوپهتي (التوبة) كه له لاي ئهبي حوزهيمه ئه نصاري بوو (ﷺ) و له لاي كهسي تر نهبوو كه نايهتهكهش ئه مه بوو: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ (التوبة: ۱۲۸)، تا كۆتايي سوپهتهكه.

پاشان ئەبو بەكر (ﷺ) ئەو قورئانه كۆكراوهيمه له لاي خۆي دانا و له پاش خۆيشي دايه دهستي عومهرى كورپى خهتاب و ئهويش له دواي خۆي دايه دهستي دايكي باوهرداران ههفصه ي كچي خۆي.

بهغهوي لهسهه ئهه فهرموودهيه دهليٽ: به ئاشكرا ئهوه دهگهيه نيٽ كه هاوهلان — خوايان لى رازى بيٽ — قورئانيان له نيوان دوو بهرگدا كۆكردۆتهوه، ئەو قورئانه ي كه خواي گهوره ناردیه خوارهوه بۆ پيغه مبهري خوا (ﷺ) بهبى ئهوي شتيكى لى زياد بكن يان كه مى بكن، ئهوي كه وای ليكردن وهك له فهرمووده كه دا هاتوه لهسهه پهلي دارخورما و پيسته و ئيسقان و ئهوي له ناو دلای هاوهلانيشدا له بهريان بوو، ترسان به مردني ئهوه كه سانه ههندي له قورئان له ناو بهجيت، بۆيه خويان گهيانده جيئشيني پيغه مبهري خوا و داوايان لى كرد قورئان كۆبكاتهوه و ئهويش كه بيني ئهوه راي هه مووانه ههستا به كۆكردنهوي قورئان و داناني له شويئيكى تايبه تيدا، نووسيانوه وهك ئهوه شيوهيمه كه له پيغه مبهري خوايان بيستبوو (ﷺ)، بهبى ئهوي پيش و پاشيكي تيدا بكن، يان به جوړيك ريزي بكن كه له پيغه مبهري خوايان

نەبىستىت، چونكى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دەگەشت بە ھاۋرىپىكانى و بەو شىۋەيەى كە ئەمىرۆ لە قورئانەكاندا ھەيە قورئانى فير دەكردن و بۆى دەخويندەو و ئەوئىش بەو جۆرەى كە جوبرەئىل سەلامى خواى لەسەر بىت پىتى وتبوو.

كە بۆى ديارى كەردبوو ھەموو ئايەتەك لە دوای فلان ئايەت و لە فلان سورەتدا بنووسرىتەو.^۱

بەم شىۋەى بۆ خوينەر ئاشكرا دەبىت كە لە كارە بنەرەتەكانى ئەبو بەكرى صديق (رضي الله عنه) ئەو ھەيە كە يەكەم كەس بوو ھەستا بە كۆكرنەو ھەى قورئان، صعصعەى كورى صوحان دەئىت: يەكەمىن كەس كە قورئانى لەناو دوو توپى دوو بەرگدا كۆكرەو و ھەر ھەى مېراتىشى بۆ (كەلالە) ديارىكرد.^۲

عەلى كورى ئەبو تالىب: (پەھمەتى خوا بېرئىت بەسەر ئەبو بەكردا، يەكەمىن كەس بوو، قورئانى لە نىو دوو بەرگدا كۆكرەو).^۳

ئەبو بەكر (رضي الله عنه) زەيدى كورى ئابى ھەلبىئارد بۆ ئەم ئەركە گرەنە، چونكى ئەو خالانەى تىدا بەدى دەكرد كە بە ھۆيانەو بىتوانىت بەو كارە ھەستىت، لەوانە:

- ۱- گەنج بوو: تەمەنى (۲۱) سال بوو، كە مەروؤ لەم تەمەنەدا زۆر چالاک و پېر جوولەيە.
- ۲- ئامادەيى چاكي تىدا بوو، بەو شىۋەيە باشتر ھالى دەبوو، چونكى ھەر كەسىك خواى گەورە ژىريەكى وردى پىدات ئەو پىگەى خۆى بۆ ئاسان كەردو.
- ۳- خاوەنى مەتەنە بوو، كەس بچووكترىن تۆمەتى لەسەر نەبوو، بەو جۆرە كارەكەى قىبوول كراو دەبىت، دەرۋونەكان پىتى خۆشحال دەبن، دلەكان دلئىا دەبن لىى.
- ۴- نووسەرى ۋەھى بوو، بەو كارەى واتا شارەزايى پىشتى بە كارەكە ھەبوون كەواتە كارەكە پىشتى كارى خۆى بوو و پىتى نامۆ نى، بى پەيۋەندىش نى پىۋەى.

^۱ شرح السنة (۲۲۲/۴)، بغوي.

^۲ كەلالە ئەو كەسەيە نە كورى ھەيە و نە باوكى ھەيە.

^۳ ابن ابى شىبە (۱۹۶/۷).

نهم ره‌وشته به‌رزانه بوون که وایان کرد له صدیق (علیه السلام) هه‌لیبژیریت بۆ ئه‌رکی کۆکردنه‌وه‌ی قورئان، هه‌ر شایانی نه‌ویش بوو، شاره‌زایش بوو به‌کردنی.

۵- له‌ سه‌رووی ئه‌مانه‌شه‌وه یه‌کیک بوو له‌و چوار که‌سه‌ی که له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری

خو‌دا (علیه السلام) قورئانیان کۆکرده‌وه، قه‌تاده ده‌لیت: له‌ ئه‌نه‌سی کورپی مالیکم پرسى

(علیه السلام) له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری خو‌دا کى بوون ئه‌وانه‌ی قورئانیان کۆکرده‌وه؟ وتى:

چوار که‌س که هه‌ر چواریان ئه‌نصاری بوون، ئوبه‌ی کورپی که‌عب، مه‌عاذی کورپی

جه‌به‌ل، زه‌یدی کورپی ثابت، نه‌بو زه‌ید.^۱

ئهو رپه‌وه و شی‌وازه‌ی زه‌ید گرتیه‌به‌ر له‌ کاری کۆکردنه‌وه‌ی قورئاندا نه‌وه‌بوو هیچ

ئایه‌تیکیان نه‌ده‌نووسیه‌وه تا دل‌نیا نه‌بوایه له‌وه‌ی هاوه‌لان له‌به‌ریان بوو، له‌ خزمه‌ت

پیغه‌مبه‌ری خوایشدا (علیه السلام) نووسرابوو پیته‌وه، که‌واته ته‌نها به‌ یه‌کیک له‌وان پازی نه‌ده‌بوون، له‌

ترسى نه‌وه‌ی نه‌وه‌ک له‌ له‌به‌رکردنه‌که‌دا هه‌له‌یه‌ک یان لی تیکچوونیک روویدا بیئت، هه‌ر که‌سینک

هه‌ر ئایه‌تیکی له‌به‌ر بووایه، لی وهرنه‌ده‌گرت تا دوو شایه‌تی نه‌بوایه که نه‌و ئایه‌ته له‌

جزووری پیغه‌مبه‌ری خو‌دا نووسراوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ک ده‌بوایه یه‌کیک بوایه له‌و شی‌وازانه‌ی

قورئانی پی‌هاتۆته خواره‌وه.^۲

له‌سه‌ر نهم شی‌وازه زه‌ید به‌رده‌وام بوو زۆر ورده‌کاری و چوونه‌ بنج و بناوانی به‌کارده‌هینا

له‌ کاری کۆکردنه‌وه‌ی قورئاندا، هه‌روه‌ک زه‌ید پیش‌ره‌فته‌یه‌ک بوو له‌ناو نه‌و که‌سانه‌دا که

عوسمانی کورپی عه‌فان (علیه السلام) دیاری کردن بۆ نووسینه‌وه‌ی قورئان که (انشاء الله) له‌مه‌ولا به‌

دریژی له‌سوری ده‌دوین.

جى باسى پینجه‌م

گرنگ‌ترین په‌ند و نامۆژگاری له‌ جه‌نگی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا:

یه‌که‌م: سه‌رکه‌وتن و هۆکاره‌کانی، شوینه‌واری یاسای په‌روه‌ردگار، ره‌وشتی

جه‌نگاوه‌رانی نی‌سلام:

^۱ سیر اعلام النبلاء (۴۳۷۲).

^۲ التفوق والبخابة على نهج الصحابة (لا: ۷۴).

۱- هاتنه‌دی مەرجه‌کانی سەرکه‌وتن:

زەوی دانە دەست، و سەرکه‌وتنی ئاینی خوا، و دلتیا بوون لە پاش ترس، پەیمانیکێ خواپە و دینیتیه دی بۆ ئەو کەسانە بە مەرجه‌کانی هەڵدەستن، قورئانی پیرۆزیش زۆر بە پڕوونی و بە جوانی ئاماژە‌ی کردووە بۆ مەرجه‌کانی سەرکه‌وتن و ولات دانە دەست و بە‌رده‌وامی لەسەری.

خوای گەورە دە‌فرمویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾﴾ (النور: ٥٥-٥٦).

کە ئەم ئایە‌تانە‌ی پێشوو زۆر بە‌پڕوونی ئاماژە بۆ ھۆیە‌کانی سەرکه‌وتن دە‌کەن لە‌وانە:

- باوە‌ری تە‌واو بە ھە‌موو مانا و ئە‌رکە‌کانیە‌و.
- کردە‌وە‌ی چاک ئە‌نجامدان بە ھە‌موو شێ‌واژە‌کانیە‌و و سووربوون لە‌سەر ھە‌موو جۆ‌رە‌کانی خێ‌رکردن دیار و نادیار.
- بە‌پارکردنی بە‌ندایە‌تیە‌کی دروست و ھە‌مە‌لایە‌نە.
- جە‌نگان دژی ھاوێش پە‌یدا‌کردن بە ھە‌موو شێ‌واز و جۆ‌ر و مانا‌کانیە‌و، بە‌لام پێ‌ویستیە‌کانی سەرکه‌وتن ئە‌مانە‌ن:
- بە‌پارکردنی نوێ‌ژ.
- بە‌خشینی مال و زە‌کات.

• گوترايه لى تهواوى پيغه مبهري خوا (ﷺ).^۱

دهى له سهرده مى صديق (ﷺ) و جينشینه راشيده كاندا نهم مهرج و پيداويستيانه ي سهر كه وتن هاتبوونه دى، نه بو به كرى صديق (ﷺ) دواى خوا هو كاري سهره كى بوو بو نه وهى نهم مهرجانه له ناو نه ته وهى ئيسلامدا بينيتته دى، ههر له بهر نهو هو يهش بوو كه له عمره به ده شته كيه كانى قبول نه ده كرد كه زه كات نه دن، سووربوو له سهر ناردنى سوپا كه ي ئوسامه و به ته واو هتى ده ستي گرتبوو به شهرع و ياساى خواى گه وره وه و له بچوو كترين شت تا گه وره ترين شت دانه به زيووه.

عبدالله كورى مه سعود (ﷺ) ده لى ت: له دواى پيغه مبهري خوا (ﷺ) كار ي كمان به سهر دا هات، خهريك بوو له ناو بچين به لام باش بوو خواى گه وره خه لآتى كردين به نه بو به كرى صديق، نهو پياوه كوى كردينه وه له سهر نه وهى كه له سهر حوشتريك نه جه نكين و خواردنى ساكارى عمره بى بخوين و خواناسى به جوړيك بكهين تا يه قينمان بو دى ت، خوا نه بو به كرى وا لى كرد كه بجه نكي ت له پيناويدا، سويند به خوا به هيچ رازى نه بوو لىيان به دوو خال نه بي ت، يان پلانى سهر شوړكه ريان جهنگى مال كاو لكه ر.^۲

۲- گرته ن به رى هو يه كانى سهر كه وتن:

خواى گه وره ده فهرمو ي ت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ﴾ (الانفال: ۶۰).

^۱ فقه التمكن في القرآن الكريم - صلابي (لا: ۱۵۷).

^۲ الكامل في التاريخ (۲۱/۲).

تېبېنى دهكریت كه نهبو به كر (ﷺ) به شیوهیه کی گشتی قوناغه کانی ناماده سازی جیبه جیكرد، چ مادی چ دهروونی، ناماده کردنی سوپا و دیاریکردنی لیواکان و ههلبژاردنی فرماندهکان بۆ جهنگی هه لگه پاره کان، نامه ناردنی بۆ سه رانی هه لگه پاره کان و هانی هاوه لانی دا بۆ جهنگ دژیان و کۆکردنهوی چهك و ولاخ و حوشت و خستنه پئی جهنگاوه ران، و دژیایه تی بیدعه و نه فامی و ناره زووکاری کرد، و حوكمی شریعه تی چه سپاند، و بنه ماکانی یه کیتی و یه کگرتن و کۆبوونهوی جیبه جی ده کرد، و له سه ر بنه مای خۆیه کلایی کردنهوی کاری ده کرد، رپه روی هه ر که سه و کار و تاییه تمه ندی خۆی زیندوو کرده وه، نه وه خالیده بۆ سه ر کردایه تی سوپا و نه وه ش زید بۆ کۆکردنهوی قورئان، و نه وه ش نه بو به ره زهی نه سه لمیه بۆ نامه هینان و بردن، گرنگیشی ده دا به لایه نی ناسایش و راگه یاندن و لایه نه کانی تریش و هوکاره کانی دیکه ش.

۳- شوینه واری کارکردن به شرعی خوا:

له سه رده می نه بو به کری صدیق-دا (ﷺ) به ناشکرا شوینه واری ئیش کردن به شرعی خوا دیار بوو پییانه وه، به وهی خوا سه ری خست، زۆر سووربوون له سه ر به رپا کردنی یاساکانی خوا به سه ر خۆیاند و به سه ر مال و مندالیاند، زۆر دلسۆزانه شریعه تی خویان حوكم پئی ده کرد، دهی خوی -سبحانه و تعالی- له به رامبه ردا به هیژ و بازووی کردن و سه ری خست به سه ر دوژمناندا، و نه من و ناسایش و دامه زراوی تیدا به رقه رارکردن، و خوی گه وه ده فره مویت: ﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولَٰئِكَ لَهُم

اَلْاٰمَنُ وَهُمْ مُّهُتَدُوْنَ ﴿٨٢﴾ (الانعام: ٨٢).

واته نه وه که سانه ی باوه رپان هیناوه و باوه رپه که شیان به سه تم و تاوان له که دار نه کردوه نه وانه ژیا نی پر ناسایش و رپنموونیان پئی ده به خشین.

سوننه تی خویان تیدا هاته دی که هه ر که سی نه وه سه ر بخت نه ویش نه وه که سه سه ده خات، چونکه خوی گه وه چه وه ته زه مانه تی نه وه که سانه ی له سه ر به رنامه که ی دامه زراو ده بن له دنیا سه ره به رزی و سه رکه وتنیان پئی ده به خشی وه که ده فره مویت: ﴿وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ

يَنْصُرُهُ^١ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ
أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ^٢
وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾ (الحج: ٤٠-٤١).

واته خوا نهو که سانه سدرده خات که دهیانه ویّت نهو سدر بخمن، خوی گه وره به هیّز و
زاله * نهوانه ی که نه گهر دهسته لاتی سهر زه وییان پیّ بدهیت نویژ بهریا ده کهن و زه کات
دبه خشن و فدرمان به چاکه و بهرگری له خراپه ده کهن، و پاشه پوژی هه موو کاریکیش بو لای
خوا ده گه ریته وه.

هه رگیز پرووی نه داوه له میژووی مرّوفایه تیدا کۆمه لیک له سهر ریّنمای خوایی
کۆبینه وه مه گهر له سهره نجامدا هیّز و دهسه لات و گه وره وییان پیّ دبه خشیّت.^١
له سهرده می صدیق-دا (ﷺ) په وشتی جوان ته شه نه ی کرد و په وشتی به دیش
گرمۆله بوو.

٤- په وشته کانی به ره ی سهر که وتوو:

خو ده فهرموویّت: ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ -
فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى
الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ^٢ ذَلِكَ
فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ^٣ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٤١﴾ (المائدة: ٤١).

واتا: نه ی باوه داران ههر که سیّک له ئیوه له ئیسلام پاشگه زبیته وه نهوا خوا
گه لیک تر دینیه کایه وه - خوا خوشی دهوین و نهوانیش خویان خوژ دهوین و له ناستی

^١ فی ظلال القرآن (٤/ ٢٧٠).

باوه‌داراندا سەر نزمەن و لە ئاستی بێ باوه‌پارەندا سەر بەرزەن و لە پێناوی خوادا جیهاد و کوشتار دەکەن و لە لۆمە ی لۆمە کارانیش ناترسن، ئەمەش بەخششی خواوە دەبێهەشت بە هەر کەسێک بێهەشت و خواش فراوان و زانایە.

ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) یە کەمەین کەس بوو ئەم پەشتانە ی تێدا هاتبوو دە و نامۆزگاری سوپاکانیشی دەکرد کە بەو چەشنە بن و ئەمەش پووێکێک دەوێ خالانە یە کە یەک:

١- یحبهم و یحبونه:

پێرەوی پێشینه‌ی - السلف - دەرپارە ی خۆشیستەن - لە خواوە - وا پێناسە دەکەن کە سیفاتێکی خواوە بەبێ چۆنیەتی و تەئویل کردن و بەبێ ئەوەی هاویشووی بکەیت لە گەڵ کرداری دروستکاروێکەندا خۆی گەورە ئەو بەرە یە خۆش دەوێست لەبەر خاتری ئەو هەموو هەول و تێکۆشانەیان لە پێناو ئاینە کەیاندا و بەو هەموو خۆهەشتیە ی کە فەرز ئەبوو لەسەریان بەو قورسیە، ئەمەش لەبەر پەزەماندە ی خوا و خۆشەوێستی پێغەمبەرە کە ی، جێبەجێکردنی سونەت و شتە وردەکان وەک بێ فەرز بێت لە سەریان هەر دەبێت بیکەن.^١

ئەم بەرە یە وا وەسف کراون کە چاکە کاری و لە خواترسان و خۆگریان لە پادە بەدەر

بوو و خۆی گەورە دەفەرمووێت: ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكُظْمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

﴿ (ال عمران: ١٣٤) ۞

هاوە‌لانیشت خویان لی پازی بیت خویان زۆر زۆر خۆش دەوێست و بە هیچ شتێک نەیانده‌گۆرپه‌وه و پێشیان بوو لە هەر شتێک ئەو رقی لی بووایە، دۆستایەتی ئەوانەیان دەکرد کە دۆستی ئەو بوون و دۆزمنایەتی ئەوانەیان دەکرد کە دۆزمنایەتی خوا دەکەن، و شوێن پێغەمبەرە کە ی دەکەوتن و لەسەر پەوشتی ئەو دەپۆشیشتن، هاوە‌لانی خۆی خۆیان خۆش دەوێست،

^١ کیف نکتب التاریخ - محمد قطب (لا: ٩٠).

پهروەردگار و ږۆزی دهريانه، خو دهروونه کانش وا ږا هاتوون نهو هيان خوش دهوټت که چاکه يان له گهل ده کهن.

چ چاکه يه کيش له وه گه وړه تره که دروستی کردوون به جوانترين شپوه و ياسايه کی ناسانی بو هينانوته کايه وه و مړوئی له جوانترين شپوه دا دروست کردووه، سهره ږای نه مهش به هه شتی هه تا هه تايی بو ناماده کردووه نه گهر گوږپرايه لى بيت، به هه شتيک که شتی وای تيدايه نه چاو ديويه تی و نه گوئی بيستويه تی و نه به دلئى که سيشدا هاتووه، له بهر نه مانه و له بهر زور شتی تر، نهو بهر ناوازه يه خواى خويانيان به جوړيک خوش دهويست که بى وينه بوو خويان و سامان و کهس و کاريان خسته پيناوى خواوه، نه ږاږا بوون نه منه تيشيان دهنواند، به لکو نه مه شيان به به خششیکى خواى گه وړه سهير ده کرد، که ده رگای جيهاد و گيانبازی و شهيد بوونى لى ناوه لا کردوون و هوکاره کانى بو ناسان کردوون، نه وانيش به باشتري شپوه ههستان به نه نجامدانى.^۱

۲- «اذلة على المؤمنين أعزة على الكافرين»:

نه مهش له ږه وشته به رزه کانى باوه ږدارانه که نهرم و نيان و خو به کم بزائن بهرام بهر برا موسولمانه کانيان، خو شيان زور به گه وړه بزائن بهرام بهر دوژمن و نه يارانيان.^۲ له بهر نه وه بوو که نهو به کرى صديق (ﷺ) له گهل سهر بازه گيان له سهر دهسته کانيدا ههستان به يارمه تيدانى باوه ږداران و خو شى له گه ليان ده رچوو بو جهنگ له گهل هه لگه ږاوه کاند و يانزه ليوای بو نهو مه به سته خسته ږى، ده سه لاتی هه لگه ږاوه کانى له ناو ږد، به هيج جوړيک قبولى نه کرد لهو هه لگه ږاوانه ي که باوه ږداره کانى ناو خويانيان به سزای سهخت شه هيد کردبوو که لييان خوش بيت جگه له وهى که هه مان سزايان به سهر دا بينيته وه و هه موو فرمانده کانشى فير کردبوو هه ناوا بن و زوريش سوور بوو له سهر سهر په رشتى کردنى هاو لاتياني کومه لگه کهى و پيشتر باسمان کرد که چو ن هه لسو که وتى نهرم و نيانى له گهل ږير و

^۱ الايمان واثره في الحياة، قرضاوي (لا: ۵-۱۲)

^۲ التفسير القاسمي (۶/۲۵۵).

کهنیزهک و بهسالآچوههکان دهرکرد، تا وای لی هات نهم رهوشته بهرزانه بالی هیتنا بهسهر
کۆمهلگهدا لهسهردهمی نهبو بهکری صدیقدا (عليه السلام).

۳- «يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»:

پهوشتی جههاد و کوشتاری دوژمنانی خوا لهسهردهمی صدیقدا (عليه السلام) لهوهدا
بهرجهسته بوو که دژی ههلهگهپاوهکان جهنگان و ههتیزان پساندن، بهردهوامیش نهم کاره پیرهزه
له جهنگه رزگاربخوازهکانی داهاتودا.

هاوهلان لهگهل دوژمناندا جهنگان نهمهش له پیتناو بهرز راگرتنی ناوی خوا و هیتانه
کایه بهندایهتی تهواو بۆ پهروهردگار و بنیاتنانی حوکمی ئیسلامی جیهجهیکردنی
بهنامهکهی خوا لهسهر زهویدا و له پیتناوی دوور خستنهوهی ترسی ههتیشی ههلهگهپاوهکان و
نههتشتنی ستهم له ناو خهلهکدا.

تهنها به جههادیش سهربهززی ئیمانداران و سهرشۆپی ههلهگهپاوهکان هاتهوه دی،
خهلهکیش بهرهو ئاینه پاکهکهی خوا گهپانهوه، سهرکردایهتی ئیسلامی به فرماندهیی صدیق
(عليه السلام) توانی کهنداری عهدهب بگهتیهتهوه باوهشی ئیسلام و بیسی کات به بنکهیهکی سهربازی
بۆ جهنگه رزگاربخوازهکانی جیهان به گشتی.

کهنداو بوویهوه به کانیاویکی ساف و زولال که لییهوه ئیسلامی بیتگهرد
پرووناکیهکهی دهبهخشی به ههموو بهشهکانی سهر زهوی نهمه به هۆی کۆمهلهتیک پیاوی جوان
شیراوی ژیان، بوونه دهستهی خهیرخواز له بوارهکانی پهروهرده و فیهکردن و جههاد و بهرپاکردنی
شهرعی خوا به شیویهکی گشتی بۆ بهختهوهرکردنی مرۆفهکان له ههر کوی بن.^۱

نهو جههاد و پرویهپرووبوونهوانهی هاوهلان لهگهل تاقمی ههلهگهپاوهکاندا،
نامادهکاریهکی خوایی بوو تا دوا رۆژ بیانکاته سهربازی جهنگه رزگاربخوازهکانی ئیسلام،
چونکه لهو جهنگهدا تواناکان دهرکهوتن و وزهکان تهقینهوه، کۆمهلهتیک فرماندهی جهنگی تازه
دهرکهوتن و فرماندهکان له ههموو هونهرهکانی جهنگیان لهو جهنگهدا تاقی کردبوویهوه.

^۱ فقه التمهين في القرآن الكريم (لا: ۴۹۱).

کۆمهڵیک ڤه‌وشتی سه‌ربازی ڤاسته‌قینه ده‌رکه‌وت، وه‌ک ڤاستگۆیی و گوێڤایه‌لی و ڤیک و ڤینکی و تیگه‌یشته‌ویی که بزانیته‌ بۆچی و له‌ ڤیناوی چیدا ده‌جه‌نگیته‌، و هه‌موو شتی که ده‌خاته‌ خزمه‌ت نه‌و ئاماژه‌ی که له‌ ڤیناویدا قوربانی ده‌دات، بۆیه‌ کاره‌که‌ی سه‌رکه‌وتوو بوو، ئیشه‌کانی دروست بوون.^۱

نیوه دوورگه‌ی عه‌ره‌ب به‌ یارمه‌تی خوا یه‌کی گرت و ڤاشان هاوه‌لان له‌ دوا‌ی صدیقه‌وه (ع‌ه‌) ده‌ستیان دایه‌ جیهاد و بۆ یه‌که‌نجار ڤاش وه‌فاتی ڤیغه‌مبه‌ره‌که‌یان (ع‌ه‌) کۆمه‌ڵیک سه‌رانی هه‌لگه‌ڤاوه‌یان له‌ ناو برد و کۆمه‌ڵیکی تریان به‌ کاره‌ینایه‌وه‌ له‌ ناو له‌شکری ئیسلامدا.

ڤایته‌ختی ئیسلام ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌ر هه‌موو که‌نداوی عه‌ره‌بدا درێژ کرد، وای لیهات هه‌موو ئومه‌تی ئیسلام ڤیکه‌وه‌ له‌ دوا‌ی یه‌که‌ سه‌رکرده‌، یه‌که‌ فیکره‌، سه‌رکه‌وته‌کان سه‌رکه‌وته‌ن بوون بۆ بانگه‌وازی ئیسلامی و یه‌که‌بوونی ئومه‌تی ئیسلام و به‌ هاوکاری و زالبوون به‌سه‌ر هۆکاره‌کان و ڤه‌رته‌وازه‌یی و ده‌مارگیری، هه‌روه‌که‌ به‌لگه‌ بوو له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ده‌وله‌تی ئیسلام به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی صدیق (ع‌ه‌) توانای هه‌بوو زالی بیته‌ به‌سه‌ر نا‌هه‌موارترین قه‌یراندا.^۲

ئا به‌م شێوه‌یه‌ هاوه‌لان جیهادیان له‌ ڤیناوی خوادا ده‌کرد و له‌ لۆمه‌ی لۆمه‌کاران نه‌ده‌ترسان و له‌به‌ر به‌هێزی دینداریان گوێیان به‌ ڤه‌خنه‌ و نه‌یاران نه‌داوه‌، ئی چونکه‌ هه‌موو هه‌ولێکیان بۆ سه‌رکه‌وته‌نی هه‌ق و ڤوچه‌ل کردنه‌وه‌ی نا‌ڤه‌وا.^۳

۴- «ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء»:

ئهم ئایه‌ته‌ ئاماژه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی که خۆشه‌ویستان بۆ خوا و خۆشه‌ویستی خوا بۆ ئه‌وان و جیهادیان له‌ ڤیناوی خوادا و گوێ نه‌دانیان به‌ لۆمه‌ی لۆمه‌کاران، هه‌ر هه‌مووی به‌خششی خوایی یه‌ ده‌یدات به‌ دۆسته‌کانی خۆی، واته‌ ده‌یدات به‌ هه‌ر که‌سانێک وه‌که‌ زیاده‌ ڤێژیک له‌

^۱ تاریخ صدر الاسلام - شجاع (لا: ۱۴۲-۱۴۳).

^۲ التأریخ الدعوة الاسلامیة د. جمیل المصري (لا: ۲۵۶).

^۳ تفسیر المنیر (۲۳۳/۶).

به‌خشنده‌یی خۆیه‌وه‌یه و خۆای گه‌وره‌یش خاوه‌نی چاکه و به‌خششی زۆره.^۱ و خۆایش (جل جلاله) خۆی باش ده‌زانیت به‌کۆی بدات و له‌ کۆی بگرتته‌وه.^۲

دووه‌م: وه‌سفێکی کۆمه‌لگه‌ له‌سه‌رده‌می صدیق دا(ﷺ):

کاتی له‌ کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی جێنشیننه‌ راشیده‌کان ده‌کۆلینه‌وه‌ هه‌ندێ پره‌وشتمان بۆ پروون ده‌بیتته‌وه‌ له‌وانه:

۱- به‌شپۆیه‌کی گشتی کۆمه‌لگه‌یه‌کی موسڵمان بوو به‌ هه‌موو مانای وشه‌، باوه‌ڕپێکی بته‌و به‌ خۆای گه‌وره‌ و پۆژی دوا‌یی، جێ به‌جێ که‌ری هه‌موو پێنماییه‌کانی ئیسلام به‌ لیبرانیکی ناشکراوه‌، پابه‌ند بوونیکی پروون، به‌ که‌مترین ناستی گونا‌ه و تاوان کردن- که‌ له‌ هه‌موو کۆمه‌لگه‌یه‌کدا و له‌ میژوودا پرووی داوه‌.

ثانی له‌لای نه‌وان هه‌موو ژیان بوو، نه‌ک وه‌ک هه‌موو شتیکی هه‌میشی که‌ جار به‌ خه‌لکی بکه‌وتته‌وه‌ و به‌جێت به‌ لایدا، به‌لکو ژیان خه‌لکی و گیانیان بوو، خۆ نه‌مه‌ش ته‌نها جێبه‌جێکردنی هه‌ندێ به‌ندایه‌تی نه‌بوو هه‌رچه‌نده‌ به‌ جوانترین شیوه‌ جێبه‌جێیان ده‌کرد، به‌لکو له‌ پره‌وشتیاند، له‌ بیرکردنه‌وه‌یاندا، له‌ بۆچونیاندا، له‌ به‌ها به‌رزه‌کانیاندا، له‌ په‌یوه‌ندیه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کانیاندا، له‌ ژیا‌نی خێزانی و په‌یوه‌ندی دراوسێیه‌تیاندا، له‌ کپین و فروشتنیاندا، له‌ بازرگانی و کاسبیه‌کانیاندا، یه‌کتری ته‌واو کردن و وه‌زع باشه‌کانیان ده‌چوونه‌ که‌فاله‌تی هه‌ژار و نه‌داره‌کان، فه‌رمان به‌ چاکه‌ و به‌رگری له‌ خراپه‌یان.

چاودێری کردنی به‌رپرس و کاربه‌ده‌سته‌کان، هه‌رچه‌نده‌ نه‌مه‌ نه‌وه‌ ناگه‌یه‌نیت هه‌موو تاکێکی نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ نه‌م پره‌وشتانه‌ی تێدا بووه‌، چونکه‌ نه‌مه‌ مه‌حاله‌ له‌ هیچ کۆمه‌لگه‌یه‌ک به‌شه‌ریدا پروویدات، نه‌وه‌تا کۆمه‌لگه‌که‌ی پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) دووپرووی تێدا‌بوو که‌ به‌سه‌ر زا‌ره‌کی موسڵمان بووبوون و له‌ ژێره‌وه‌ کوفریان هه‌شار دا‌بوو، هه‌روه‌ک باوه‌ڕ لاواز و ناتوانا و ته‌مه‌ل و خاو و خلیچک و نا‌پاکیان تێدا بووه‌، به‌لام هه‌یچێک له‌و که‌سانه‌ ناویان نه‌بوو، نرخیان نه‌بوو له‌و کۆمه‌لگه‌یه‌دا، پۆلی لادانی کۆمه‌لگه‌که‌شیان نه‌بوو، چونکه‌ لایه‌نی به‌هێز و به‌ گو‌ر،

^۱ تفسیر القاسمی (لا: ۲۵۸/۶).

^۲ تفسیر المنیر (۶/۲۳۳).

لایه‌نی ئەو کەسانە بوو کە بە راستی لە گەڵ باوەردا بوون و لە پێناوی خوادا بە سەر و مال تێدەکۆشان و جیهادیان دەکرد و پابەندبوو بوون بە پێنمایەکانی ئەم ئیسلامەوه.^۱

۲- کۆمەلگەیەک بوو لە بەرزترین ئاستا مانای (ئومەت)ی تێدا هاتبوووە دی، خۆ ئومەت تەنها ئەوە نیه کۆمەلێک کەس یەک زمان و یەک خاک و یەک بەرژەوه‌ندی کۆی کردبەنەوه، ئەوە پەیوەندیەک بوو لە سەر دەمی نەفامیشدا هەبوو، ئەگەر ئومەتێکیشیان پێک هێنایەت نەتەوه‌یه‌کی نەفامی بوو.

بەلام نەتەوه - ئومەت - بە مانا خواپەکی - پەیوەندیەکە بە هۆی بیر و باوەرەوه، بەبێ گۆی دانە یەک زمان و ڕەنگ و ڕەگەز، و پەیوەندی بەرژەوه‌ندیە لە یەک نزیکەکان، ئەم جۆرە ئومەتەش لە هەموو میژوودا تەنها لە ئیسلامدا هاتووە تە دی.

ئومەتی ئیسلامی توانی مانای وشە (ئومەت) بەتەواوەتی و بۆ ماوه‌یه‌کی بێنێتە دی، ئومەتێک زمان و نەژاد و ڕەنگ و بەرژەوه‌ندی یەکانی سەر زەوی یەکی پێنەگرتوون، بەلکو بیروباوەر لکاندوونی پێکەوه و دەبینی عەرەبیەک و فارسیەک و حەبەشیەک و ڕۆمیەکی کردبوو برا، و پەیوەندی دروستکردبوو لە نێوان گەلە ڕزگار کراوەکان و گەلە ڕزگارکەرەکان لەسەر بناغەی بڕایەتی ئاینی راستەقینە، ئەگەر مانای (ئومەت) بۆ ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ لەسەر زویدا هاتبێتە دی، ئەوە ماوه‌ی حوکمی ئیسلام پڕشنگدارترین ماوه بوو کە ئیسلامی تیا بەرپا کرابوو بە هەموو ماناکانیەوه، لە ناو ئەو مانایانەدا مانای (ئومەت) بە جۆرێک کە پێشتر شتی نەبوو.^۲

۳- کۆمەلگەیەکی بە ڕەوشت بوو، کە لەسەر بنەمایەکی ڕەوشتی ناشکرا و ڕوون بەرپاکرابوو لەسەر بناغەی فرمان و پێنمایەکانی ئاین، کە ئەو‌ش بنەمایەکی تەنها پەیوەندی نێوان ژن و پیاو ناگرێتەوه، هەرچەندە ئەمە دیارترین نیشانی ئەم کۆمەلگەیە، بەرەلایی تێدا نیه، تێکەلای ژن و پیاوی تێدا نیه، خالێه لە هەموو وتەیه‌ک یان نامازەیه‌ک یان کردەوه‌یه‌ک کە شەرمی تێدا بشکێت.

^۱ کیف نكتب التاريخ الاسلامي؟ (لا: ۱۰۰).

^۲ هەمان سەرچاوەی پێشوو (لا: ۱۰۱).

له خراپه‌کاری به دووره و داوین پاکه مه‌گه‌ر تاق و تراپه‌ک که له هه‌موو کۆمه‌لگه‌یه‌کدا هه‌یه، به‌لام بنه‌مای ره‌وشت له‌وه گه‌وره‌تره که په‌یوه‌ندی نیتوان دوو په‌گه‌زه‌که بی‌ت و به‌س، به‌لکو لایه‌نی سیاسى و نابوورى و کۆمه‌لایه‌تى و هزرى راده‌برپین ده‌گرێته‌وه ده‌سه‌لات له‌سه‌ر ره‌وشتى ئیسلامى بنیات ده‌نریت، په‌یوه‌ندی خه‌لکى له‌ ناو کۆمه‌لگه‌دا له‌سه‌ر بنه‌مای راستگویی و ده‌ستپاکى و دلسۆزى و هاوکارى و خۆشه‌ویستى له‌گه‌ل یه‌کتريدا هه‌لسوکه‌وت ده‌که‌ن، که‌س لا‌قرتى و دوو زمانى و دهم کوتان بۆ نامووسى خه‌لکى ناکات له‌گه‌ل خه‌لکیدا.^۱

۴- کۆمه‌لگه‌یه‌کى (جدى)یه:

خه‌ریكى کاره مه‌زنه‌کانه و خۆى له هه‌موو کاره بچووک و بى‌ بایه‌خه‌کان لا ده‌دات، خۆ - جدى - نه‌وه ناگه‌یه‌نی‌ت وشک و ئیدارى پرووت بی‌ت!، به‌لکو گیانی‌که بۆ به‌رز کردنه‌وى وره و هانى چاک بوون و کار کردن و جووله ده‌دات.

هه‌روه‌ک کارى خه‌لکى و خۆ خه‌ریک کردنیان به‌ شتانی‌کى به‌رز و بایه‌خدار و واقیعه‌یه‌وه ده‌بی‌ت، نه‌مه‌ش له کۆمه‌لگه‌ى گیل و بیکاردا نیه، که له مال و جاده‌کاندا بۆ هۆکارێک ده‌گه‌رێت کاته‌کانیانى پى‌ بکوژن.^۲

۵- کۆمه‌لگه‌یه‌ک که یه‌ک پارچه کارکردنه، له هه‌موو پرویه‌که‌وه گیانى سه‌ربازى تیدا به‌دى ده‌کریت نه‌ک ته‌نها له کاتى جیهاد له پیناوى خاوى گه‌وره‌دا و به‌س هه‌رچه‌نده جه‌نگ و جیهاد گۆشه‌یه‌کى گه‌وره‌ى نهم کۆمه‌لگه‌یه‌ى پى‌ کردۆته‌وه، به‌لکو له هه‌موو پرویه‌که‌وه، هه‌مووشى له ناماده‌باشیدایه که‌ى کارێکى بدریت به‌ سه‌ردا و نه‌و جیبه‌جیى بکات، ئیتر وابی‌ت هیچ پتویست به‌وه ناکات سه‌رباز بگيریت و میلله‌ت سه‌غله‌ت بکريت، هه‌ر هه‌موویان هه‌میشه‌ حازرن بۆ به‌رگرى له بیروباوه‌ر و نه‌و کاریه‌گریه‌ى که بیروباوه‌ر تیدا دروستى کردووه که ناماده‌ى چالاکی نواندن بی‌ت له هه‌موو پرویه‌که‌وه.

^۱ کیف نکتب التاریخ الاسلامی؟ (لا: ۱۰۲).

^۲ کیف نکتب التاریخ الاسلامی؟ (لا: ۱۰۲).

۶- کۆمەلگەيەکی خوا پەرستە، گیانی بەندایەتی بە ناشکرا بەدی دەکریت تیایدا، نەک تەنھا لە جێبەجێکردنی فەرزەکاندا، وە کردنی سونەتەکان لەبەر پەرەزەبەندی خوا، بەلکە لە هەموو کار و کردەویەکی، کارکردن لە هەستیدا بەندایەتی، نەگەر بە گیانی بەندایەتیەوه بە جێی بەیڤیت، حاکم فەرمانڕەوایی گەلەکەیی دەکات بە گیانی بەندایەتیەوه مامۆستا خەلکی فێری قورئان دەکات بە گیانی بەندایەتیەوه، بازرگان کە لە کارەکیددا بە گیانی لە خواترسانەوه کڕین و فرۆشتن دەکات، پیاو مالهەکی بەرپۆه دەبات بە گیانی بەندایەتیەوه، ژن خزمەتی منداڵەکانی دەکات بە گیانی بەندایەتیەوه، ئەمەش بۆ هاتنە دی فەرمانی پیغەمبەری خوا (ﷺ) کە فەرموویەتی: «کلکم راع وکلکم

(مسؤل عن رعیتە).^۱

ئەمە لە نیشانە روون و دیارەکانی سەردەمی خەلافەتی صدیق بوو (رضی اللہ عنہ) ئەم نیشانەش وایان لێ کردبوو کە کردبووانە کۆمەلگەيەکی موسوڵمان لە بەرزترین ئاستدا و ئەمەش وای کرد لەو ماوەیە کە دابنریت بە ماوەی نمونەیی لە میژووی ئیسلامدا.

هەر کاریگەری ئەو ماوەیەش بوو کە وای کرد لە ناینی پیرۆزی ئیسلام بە شێوەیەکی خێرا و سەرسوڕ هێنەر بڵاویستەوه، بزاڤی پزگاریخوایەکانی ئیسلام (نەھوضان) خێراترین بزوتنەوێ پزگاریخوای بوو لە هەموو میژوودا، کە لە ماوەی کەمتر لە (۵۰) سالدا توانی درێژ ببیتەوه لە خۆرەلاتەوه بگاتە دەریا و لە خۆرئاواشەوه بگاتە هیندستان کە ئەمەش دیاردەيەکی شایانی ئەوێە تۆمار بکریت و بخریتە بەر چار.

هەرۆهە موسوڵمان بوونی ئەو گەلانی کە پزگار دەکران بەبێ هیچ زۆر و ترساندنیک، ئەو پەروەشانی کە ئەم کۆمەلگەيە پێ ناسرابوون بەهای راستەقینەیی ئەم دیاردەيە بوون، خەلکی خۆشەویستی ئیسلام دەچووە دلایان کە بەم پەروەشتە بەرزانەوه دەیانبینی بە شێوازیکی سەرسوڕهێنەری پڕشنگدار و ئیتر خۆشحال دەبوون یەکیک بن لە شوێنکەوتوانی. سییەم: سیاسەتی صدیق (رضی اللہ عنہ) لە جەنگی دژی دەست تێوەردانی بێگانه:

^۱ هەمان سەرچاوەی پیشوو.

ئەو ھەم جۆلەي دەولەتی ئیسلامی بە سوپاکەییەو لەناو کەنداوی عەرەبیدا سەرکەوتوانە دەھات و دەچوو، وای کرد لە زۆری لەو ھۆزانەي کە ھاوسنور بوون لەگەڵ پۆم و فارسەکاندا ھۆیان بدەنەو دەستی دەولەتی ئیسلام، ھەر کە ھەوالتی وەفاتی پیغەمبەری ھوایان بیست (ﷺ) ئیتر ھەولیان دابوو ھۆیان لەو دوو دەولەتە نزیک بکەنەو، فارس و پۆمەکانیش ئەمەیان بەھەل زانی و ھانی ئەو ھۆزانەیان دەدا کە پۆمەپرووی دەولەتی ئیسلامی ببەنەو.^۱

سیاسەتی ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) بۆ بەرگرتن لەم دەست تێوەردانە دەرەکیە، ئەو ھەوای بەدوای وەفاتی پیغەمبەری ھوای (ﷺ) سوپای ئوسامەي نارد بەرەو شام و ئەو کارەي بوو بەزامنی ئەوێ کە ئەو ھۆزانە پیر لە ھێرش کردن نەکەنەو بۆ سەر دەولەتی ئیسلامی.

ھەرۆھە خالیدی کۆری سەعیدی کۆری عاصی بەسوپایەکەو نارد بۆ (حەمقەتەین) کە دەپروانی بەسەر شامدا، عەمری کۆری عاصی نارد بۆ تەبوک و دەمەت جەندەل، عەلای کۆری جەزەمەي نارد بۆ بەحرەین، پاشان بەدوایدا (مثنی کۆری حاریشەي شەیبانی) نارد بۆ خواروی عێراق پاش ئەوێ کە زالبوو بەسەر ھەلگەرانەوێ بەحرەیندا.

سەجاجی تەمیمیشتیان ناچار کرد کە ئەو ژنە گاوەرە بوو لە عێراق داوای پیغەمبەراییەتی دەکرد کە بشکێت و پاشەکشە بکاتەو بۆ عێراق کاتیك سوپای ئیسلامی بەو ھێزە گەورەییەو بینێ.

سوپای موسلمانەکان بەسەرکردایەتی ئەبو بەکری صدیق (رضی اللہ عنہ) لە ئاستیکی بەرزێ ھۆشیاری و ھەلست بە بەرپرسیاریتیدا بوون، سنووری باکووریان زۆر بە وردی دەپاراست، لە پۆژھەلات بۆ پۆژناوا بە درێژایی ھاوسنووریان لەگەڵ فارس و پۆمەکاندا پیاوانی وەک عەلای جەزەمەي و خالیدی کۆری وەلید لە سەرۆکی نەجدەو و عەمری کۆری عاص لە دەوت جەندەلەو و خالیدی کۆری سەعید لە کەنارەکانی شام و ئەمەش جگە لە سوپاکەي ئوسامە.^۲

فاریەکان لە کەمیندا بوون بۆ دەست وەشاندن لە ئیسلام، بەلام ھۆیان وەک ئەژدیھا ھەشار دابوو، بە تاییبەت کە دەیانبینی کشانی دەولەتی ئیسلامی دەولەتەگچکە گەندەلەکانی

^۱ دراسات في العهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ۳۱۱).

^۲ حروب الرد، (لا: ۱۷۴-۱۷۵).

میژوو راده مالیت و هموو هیژی خراپه و سهرکشان تیک دهشکینیت، ههر ههلی له نیسلام پاشگهز بوونهوه بۆ هۆزهکان په خسا یه کسه هۆزی به کری کوری وانیل خۆیان گه یانده کیسرا و پاش مردنی پیغه مبهری خوا (ﷺ) داوای حوکمرانی به حرّینیان له فارسهکان کرد و نهوانیش په سندیان کرد و له گهلیان سوپایه کیان نارد به سهرکردایهتی موندیری کوری نوعمان که ههوت ههزار چه کرداری له گه لدا بوو،^۱ که نزیکه ی (۱۰۰) سوریان له گه لدا بوو و هک پالپشتی بهرامبههر هیژی موسولمانهکان که کۆمهلی ناتوانا بوون جیگه ی مهترسی نه بوون ههروهک کولاعی دهلیت.

موسه یله مهی درۆزنیش جیگه ی نومیدی فارسهکان بوو، د. محمد حسین هیکل دهلیت: سه جاج له باکووری عیراقهوه بهرهو نیمچه دوورگی عهره ب نه ده پزیشته بهو هه مووه جهنگاوه رهوه نه گهر به هاندانی فارسهکان نه بووایه، له رینگه ی کارمه نده کانیانهوه له عیراق دهیانوو یست زیاتر بلتسی بیته شو شۆر شه هه لگه پاره یه ی ناو عهره ب.^۲

نهمه رۆلی فارسهکان بوو، به لām رۆلی رۆمهکان ناشکراتر و ترسناکتر بوو چونکه هه لویستی رۆم ده رباره ی نیسلام زۆر رهق و گیرتر بوو، چونکه نهوان گه لیکی خاوهن بیروباوه و فیکر بوون، خاوهنی یاسا و دهستووری ریک و پیک کرابوون، خاوهنی جهنگاوه و چهک و تفاقیکی زۆر بوون و هاویه یانیهتی و شوین کهوته بوون، له بهر نهم هویانه هه میشه په یوهندی نیوان نهوان و موسولمانهکان له بهرزترین ناستی خراپیدا بوو.^۳

ههر له سهره تاوه لهو کاته ی نامه ی پیغه مبهری خویان پی گه شته هه للیان دا له پووی موسولماناندا بوه ستنه وه، بهو هۆیه وه دوو جهنگ به رپا بوو، که (مۆته و ته بوک) بوو، که موسولمانهکان سه لماندیان بۆ رۆم که ده ولته ی نیسلامی پارویه کی ئاسان نیه و نه قوت ده دریت و نه ده شکر ریت.

^۱ الاكتفاء في التاريخ المصطفى وثلاثة الخلفاء (۳/ ۳۱۸-۳۱۹).

^۲ الرد، غیذاء خزانه کاتبی (لا: ۴۹)، له (حرکه الرد) وه رگیراوه (لا: ۱۴۶).

^۳ حرکه الردة — عتوم (لا: ۱۴۶).

ههروه‌ها سه‌لما بۆ موسولمانه‌كان كه چۆن هۆزه‌كانى شام دلسۆزانه له پێناو ئاينه‌كيدا ده‌جەنگن و بۆ پۆمه‌كان به‌و جۆره دلسۆز نين، له‌گه‌ڵ ئه‌و پێككه‌وتننامانه‌دا كه پيغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) كاتى خۆى له‌گه‌ڵ ئه‌و هۆزانه‌دا به‌ستى كه ژيتر ده‌سته‌ى پۆم بوون ئه‌وه‌ش پاش جه‌نگى نه‌بووك بوو.

پۆمه‌كان به‌رده‌وام له‌وه‌دا بوون به‌ده‌ن له ده‌وله‌تى ئيسلام و هه‌ولتى په‌ر و بال كردنيان ده‌دا و دواتر پيش بتوانن به‌ته‌واوه‌تى له ناوى به‌رن ئه‌بو به‌كر (رضي الله عنه) زۆر چاك لهم لايه‌نه‌وه ناگادار بوو، هه‌ر بۆيه‌ش زۆر سووربوو له‌سه‌ر ده‌ركردنى سوپاي ئوسامه بۆ ته‌مى كردنى پۆمه‌كان، ئه‌وه بوو هۆزه‌كانى - له‌خم و غه‌سان و جوزام و به‌لى و قوضاعة و عوذره و كه‌لب - هه‌ستان به جى به‌جى كردن و ده‌ستگرتن به‌و په‌يمانانه‌وه له‌گه‌ڵ پيغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) مۆريان كردبوو.

ئه‌ى جگه له پۆم كى سوتهمه‌نى جه‌نگى بۆ ئاماده ده‌كردن له چه‌ك و تفاق و سه‌رباز و پلانى جه‌نگى؟! به‌م كارهى صديق (رضي الله عنه) ده‌يوست به زمانى حال به پۆمه‌كان بلييت: ئيمه له‌گه‌ڵ ئه‌و په‌رته‌وازه ناوخۆيه‌ماندا، هه‌يچ له بازوومان كه‌م نابيسته‌وه و ئيمه‌ى موسلمان ده‌توانين گه‌وره‌ترين هه‌يش و له گه‌وره‌ترين ده‌وله‌ته‌وه بگريسته سه‌رمان به‌ر په‌رچى به‌دينه‌وه ئيتر با له‌لاى ئيه‌وه‌شه‌وه بيب.

پشت هه‌لكردنى دوورگه‌ى عه‌ره‌ب له ئيسلام، هه‌يوايه‌كى له دلى فارس و پۆمه‌كاندا دروست كرده‌وه، كه هه‌ول به‌ده‌ن ئيسلام له‌ناو به‌رن، هه‌ردوو ده‌وله‌ته‌كه هه‌موو هاوكارى و كۆمه‌كه‌يان پيشكه‌ش كرد به‌و ولاتانه‌ى كه وازيان له ئيسلام هه‌ناو، هه‌لاتووه‌كانيان دا‌ده ده‌دان، هه‌ر بۆيه‌ش هه‌ر كه موسولمانه‌كان دوورگه‌ى عه‌ره‌بيان كۆنترۆل كرده‌وه و ده‌وله‌تى ئيسلاميان كرده‌وه به‌يه‌ك، يه‌كسه‌ر به‌ره‌و باكوور سوپايان خسته پى بۆ پروبه‌پروو بوونه‌وه‌ى ئه‌و دوو دوژمنه زه‌هه‌زى كه له كه‌مينا بوون بۆ ئيسلام.^٢

^١ حركة الرد للمتموم (لا: ١٥٠)

^٢ موسوعة التاريخ الاسلامي، د. احمد شليبي (١/٣٨٨).

صديق (ﷺ) شاری سەقامگیر و ناشتیەوہ - مەدینە - دەستی کرد بە جوولانەوہی سوپا و بە ھەموو شتوہیەک ھاوکاری ئەو سوپایەیی کرد تا لە چاوی دوژمنان گەڕانگ بێت و ترس بەریتە دڵیانەوہ.

ئەبۆ بەکر (ﷺ) توانی خێر و خۆشی بنکەیی دەوڵەتەکەیی بگەییەنیتە ھەموو کون و قوژنیکی دوورگەیی عەرەب، چۆن دەیتوانی ناوچەکانی شام و عێراق پزگار بکات نەگەر بنکەییەکی گەورەیی لە دوورگەیی عەرەبییدا مسۆگەر نەکردبێت کە دۆستی نیسلام بن و بە نیسلامیش یەک بگرن.

مسۆگەر کردنی ئاسایشی ناوچەکە لە سێ خالدا خۆی دەبینیەوہ:
یەکەم: سووریوونی خەلیفە لەسەر بەردەوامی جیھاد و باوەری پتەوی بە شیاویی و بەرزیی و ناوازیی فیکرەکەیی.

دووہم: خاوین کردنەوہی کۆمەڵگە بچکۆلەکە کە پێکھاتبوو لە پشتیانان و کۆچەریان لە مەدینەیی پڕ نوور.

سێیەم: خاوین کردنەوہی کۆمەڵگە گەورەکە کە کۆمەڵگەیی عەرەبی بوو لە ھەموو خەوشیکی ھاویش پەیداکردن بۆ خوا و زۆنگاوی ھەلگەرانەوہ.

ئەم ئاستانە خانە سەریەک تا لە ئاکامدا کۆشکیکی مەزنی لی پێکھات، توانی بەو ھێزە گەورەییەوہ ھەموو خالە سنووریەکانی ولاتی نیسلام توند و قایم بکات بە جۆریک کە بوون و کەیانیی فارس و پۆمی خستە لەرزە لە ماوہییەکی زۆر کورتدا، ئەمەش بە ھۆی ئەوہوہ بوو کە سوپایەکی یەک ریز، یەک بیروباوەر و یەک ئالا، پشت ئەستوور و دڵنیا لە ھەموو کۆمەکیەک لە دوورگەیی عەرەبیەوہ دەرچوو بەرەو دنیا.^۱

چوارەم: لە ئاکامەکانی پرودادی پاشگەزبونەوہ:
جەنگ دژی ھەلگەراوہکان ئەنجام و ئاکامی زۆری لی کەوتەوہ کە بەکات و شوین دیاری ناكریت، بەلکو بۆ ماوہییەکی درێژ و نەوہییەکی بێ شمار و کۆمەلێکی زۆر لە بیروکە و ئەحکامی فیقھی کە بەرەکانی داھاتوو زۆر کەلکیان لی وەرگرت لەوانە:

^۱ حركة الردة (لا: ۲۲۳).

۱- جیاکردنه‌وی ئیسلام له هه‌موو بیروکه و بۆ چوونه‌کان:

دوای وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) شته‌کان هه‌موو تێک چوون به‌سه‌ریه‌کدا و عه‌ره‌به ده‌شته‌کیه‌کان به پله به‌ره‌و پاشگه‌ز رۆیشتن، که هه‌ندێکیان له‌وانه بوون دلایان راگیر کرابوو، هه‌ندێکیشیان له دوو‌پووه‌کان بوون، یان ئه‌وانه بوون له‌م دواییانه‌دا به ناچاری موسلمان بوو بوون، یان له‌وانه بوون که له‌راستیدا هه‌ر موسلمان نه‌بوو بوون.

له دوو جو‌ره‌که‌ی یه‌که‌م، موسلمان بوونه‌که‌ی (عیینه‌ی کوری حصنی فه‌زاری) که موسولمانه بوونه‌که‌ی خه‌وشی زۆری تیدا بوو، تا نه‌وه‌بوو هه‌ر که ناشویی هه‌لگه‌رانه‌وه هه‌لگیرسا خیرا چو به ده‌مییه‌وه، وه ئایینه‌که‌ی خۆی فروشت به (توله‌یحه‌ی ئه‌سه‌دی) نه‌وه‌بوو کاتی‌ک به دیلی گیرا و برا بۆ مه‌دینه بۆ لای نه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌عنیه) به کۆت و زنجیره‌وه هینایان و هه‌ر که منداڵانی سه‌حابی ده‌یاندا به لایدا تییان ده‌کوتا و پێیان ده‌گوت: ئه‌ی دوژمنی خوا پاش موسولمان بوون کافر بوویته‌وه؟ ئه‌ویش له وه‌لامدا ده‌یووت: سویتد به‌ خوا هه‌رگیز باوه‌رم به‌ خوا نه‌بووه.^۱

وه له‌وانه‌ی که هه‌رگیز موسولمان نه‌بوو بوون وه‌ک هۆزی عه‌نه‌س له یه‌مه‌ن، که هۆزی ئه‌و سه‌رکه‌شه بوو که ناوی ره‌شه‌ی عه‌نه‌سی بوو پاگه‌نده‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی خۆی ده‌کرد، له ولاتی یه‌مه‌ندا ئه‌وه‌ی کردی کردی و ئه‌شکه‌نجی موسولمانه‌کانی ده‌دا.

نمونه‌ی ئه‌وانه‌ی که به خراب له ئایه‌ته‌کانی قورئان تینگه‌یشتبوون که وای لێکردن کافر بوون، بۆ نمونه زه‌کاتیان نه‌ده‌دا و ده‌یانووت: قورئان ده‌فه‌رموویت: ئه‌ی محمد تۆ زه‌کاتیان لێ کۆبکه‌ره‌وه واتا به پای ئه‌و که‌سانه بۆ که‌سی تر نیه زه‌کات کۆبکاته‌وه وه‌ک ده‌فه‌رموویت:

﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ

إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾ (التوبة: ۱۰۳).

^۱ التاريخ الطبري (لا: ۳/۲۶۰).

(ابن کثیر) به ره‌جمعت بیټ له‌سمر نهم نایه‌ته ده‌لټت: هه‌ندیک له هۆزه‌کانی عه‌ره‌ب زه‌کاتیان نه‌ده‌دا به به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که شتیک بووه تایبعت بووه به پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بۆ نیمام نیه دوا‌ی نه‌و کۆ‌ی بکاته‌وه، نه‌وه نیه خوا ده‌فرمو‌ویت: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً) که نه‌بو به‌کر و هاوه‌لان - خویان لی‌ رازی بیټ - به‌ره‌رچی نهم جو‌ره ته‌فسیره ناته‌واوه هه‌له‌یه‌یان دایه‌وه و جه‌نگیان له‌گه‌ل کردن تا نه‌وه بوو زه‌کاتی خو‌یانیان دا هه‌روه‌ک له کاتی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ) ده‌یاندا.^۱

یان ده‌مارگیر خیلایه‌تی زۆر به توندی ده‌رکه‌وت، نهمه موسه‌یله‌مه‌ی درۆزنه‌ پروو ده‌کاته هۆزه‌که‌ی بۆ نه‌وه‌ی هه‌لیان بنیټ تا شوین نه‌و بکه‌ون و واز له قوره‌یش به‌ینن، پییان ده‌لټت: نه‌مه‌ویت پیم بلین ئایا قوره‌یش به‌چی وای لی‌ هاتووه تا شایسه‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی و پیشه‌وایه‌تی بیټ له ئیوه زیاتر؟ وه‌للاهی نه زۆری و نه ده‌سته‌لانیان له ئیوه زۆتر نی یه، و ولاتی ئیوه‌ش پان و پۆرتیه و سامانی ئیوه‌ش زیاتره.^۲

نه‌وه‌ش په‌جاللی کو‌ری عه‌نفه‌وه‌یی حه‌نه‌فی یه که خوا له‌سمر شاره‌زایش گوم‌رای کرد، پاش نه‌وه‌ی قورنانی پی‌روزی خو‌یند و له ئیسلام تی گه‌یشت، ده‌رباره‌ی راستی نیوان پیغه‌مبه‌رایه‌تی محمد و موسه‌یله‌مه ده‌لټت: (دووبه‌رانن و شه‌ره قۆچ ده‌که‌ن، خو‌شه‌ویست ترینیان لای ئیمه به‌رانه‌که‌ی خو‌مانه).^۳

نه‌وه‌ش (طلحه‌ النمري) یه که کاتیک گو‌یی گرت بۆ قسه‌کانی موسه‌یله‌مه و ده‌بینیټ گشتی درۆیه، وتی: من شایه‌تی نه‌ده‌م تۆ درۆ ده‌که‌یت، و محمد راست ده‌کات، به‌لام درۆزنی ره‌بیعه‌ باش‌تره له لاما‌ن له راست‌گو‌ویی (مضر).^۴

^۱ تفسیر ابن کثیر (۳۸۶/۲).

^۲ حركة الردة عتوم (لا: ۱۲۴).

^۳ الاصابة لابن حجر (ژماره: ۲۷۶۱).

^۴ تاریخ الطبري (۱۰۴/۴).

بەلكو موسىلەمەش دەيزانى خۇيشى درۆزنە، ئەوۋەبوو لە جەنگى يەمامەدا
موسولمانەكان خەرىك بوو سەردەكەوتن، ھارپىكانى پىيان وت: كوا ئەو ھەموو بەلئىن و ئايەتى
سەركەوتنەكانت؟

ئەوئىش وتى: لە پىناو ھەسب و نەسەبتاندا بىجەنگن، بۆ مەسەلەى ئاين ئەوۋە ئاين لە
ئارادا نىە.^۱

ئەو خەلكە بىر و بۆچونەكانيان تىكەللى كىرەبوو، پەوشت و ئاوات و ھىوا و
كردەوھيان ھەموو بۆ ئەوۋە بوو ئىسلام بە يەكجارى نەھىلن، ھەموو ھىزى خەراپەكاران بۆ ئەو
مەبەستە كۆ بويوونەو، بەلام ھەموو ھەولەكانيان شىكستى خوارد و لە ناو چوو، بە ھۆى يەك
پىزى موسولمانان و قۆل كىردىيان بە قۆللى يەكدا و كۆبونەوھيان لە دەورى ئەو بىنكە بەھىزەى
كۆمەلگەى ئىسلامى كە لەسەر دەستى پىغەمبەرى خوا پەرۋەردە كرابوو.

كە ھەك موغنا تىسىكى لىھات — بە سىروشتى كىشكردىنى — واى كىرد لە ھەموو
ئەوانەى كە شاھەنى كىشكردىن بوون — بۆ لای ئىسلامى كىش كىردنەو، كە بە پاستى
كىشكردىنكى موغنا تىسىكى كاراى مەزن بوو، كە بوو بە ھۆى كۆبونەوھى موسولمانان و
يەكگرتنەوھيان، خۆ بە زۆرى ژمارە و چەك و تفاق نا، بەلكو بە ھۆى ئەو تايىبەتەندىھى لە
بوارى بىريارى و فىكر و بۆچوون و پەوشتەوۋە بوو، كە بە ھۆىدەو كۆمەللى خشتى جوانى لەسەر
يەك پىز كىرد، ۋە بوو بە ھىزىكى كارامە كە بە پاشكاۋانە لەگەل پىروداۋەكاندا مامەلە بىكات و
دوور بىت لە خۆگىل كىردن و چاۋ نوقان لە ئاستى پىروداۋەكاندا، بەلكو زۆر پوون و ئاشكرابوون
ۋەك پوونى وتەكەى ئەبو بەكر (ﷺ) بۆ ھەموو موسولمانان كە فەرموۋى: «ھەر كەسىك
مەمدى دەپەرست، مەمد مرد بەلام ھەر كەسىك خۋاى دەپەرست، ئەوا خوا زىندوۋە و ھەرگىز
نامىت».^۲

لە ئاكامەكانى جەنگى پاشگەزىبونەوۋە پاراستنى تىپروانىنى ئىسلامى لە ھەموو
لادان و شىۋاندنىك، يەكلا كىردنەوھى ئالائى ئىسلام لە دەمارگىرى سەردەمى نەقامى، يان

^۱ ھەمان سەرچاۋە (۱۱۲/۴).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ۳۲۳).

دۆستایه‌تی تیکه‌ل و پیکه‌ل، وه پاک بوویه‌وه له هه‌موو خه‌وشی و گه‌ردێک، و تیپروانیی نیسلا‌می هه‌رگیز چه‌وره‌یی و لالۆ هه‌مه‌یی قه‌وول نا‌کات له هه‌یج بار و دۆخێکدا، وه هه‌ی‌زی نیسلا‌می په‌یوه‌ندی نیه به زۆری سو‌پا و پرچه‌ک بوون، به‌ل‌کو په‌یوه‌ندی هه‌یه به هه‌ی‌زی باوه‌ر و ده‌روون به‌رزی و کاری سه‌ره‌کی نیسلا‌م بانگ‌کردنی خه‌ل‌کیه بۆ لای نیسلا‌م، نه‌ک کوشتنیان، به‌ل‌کو ده‌ییت بانگه‌واز یه‌که‌م مه‌به‌ست بی‌ت، سووربوون له‌سه‌ر پرزگارکردنی خه‌ل‌کی زۆر له هه‌موو شتیکی تر له پێش‌ت‌ره.^۱

۲- پیتیستی بوونی بنکه‌یه‌کی نه‌ستوور له ناو کۆمه‌ل‌گه‌دا:

رووداو‌ه‌کانی پاشگه‌زبوونه‌وه بوو به هۆی ده‌رخستنی کانزا خاوه‌کان که بوونه خشتی سه‌ره‌کی ناو کۆشکی ده‌وله‌تی نیسلا‌م و کۆمه‌ل‌یک که‌سایه‌تی نازا ده‌رکه‌وت، که تاکه تاکه‌یه‌کی په‌رش و بلاو نه‌بوون به‌ل‌کو بووبوونه بنکه‌ی سه‌ره‌کی کۆمه‌ل‌گا‌که، ده‌وله‌ته‌که‌ش، نه‌مانه بنکه‌یه‌کی بۆش و بی‌بناغه و بی‌بايه‌خ نه‌بوو، به‌ل‌کو بنکه‌یه‌کی نه‌ستووری تیگه‌یشتوو بوون و خویان و دوژمنه‌کانیشیان باش ده‌ناسی، چاک حا‌لی بوون له‌و ترسناکیانه‌ی له چوار ده‌وریاندا بوو، به‌وریایی و به‌ناگایی ته‌واوه‌وه پلانیان دا‌ده‌پرشت و پرویه‌پرووی نا‌هه‌مواریه‌کان ده‌بوونه‌وه. نه‌و که‌سانه له‌گه‌ل نه‌مانه‌شدا پا‌به‌ند بوون به‌ خوای به‌هه‌ی‌ز ده‌سه‌لات‌داره‌وه و به‌سه‌ر هه‌موو دوژمنه‌کانیاندا سه‌رکه‌وتن و هه‌موو به‌ربه‌سته‌کانی رێگایان لا‌دا، نه‌م که‌سانه بوونه هۆکاری پاراستنی نیسلا‌م و ده‌وله‌ته‌که‌ی و له هه‌موو له‌شکرکێشه‌که‌دا ناماده‌بوون تا سام و هه‌یه‌تی هه‌ی‌زی پاشگه‌زبووان بشکینن، و خه‌ل‌کی له ده‌وری نیسلا‌م خه‌ر بکه‌نه‌وه و به‌یارمه‌تی خوا و هه‌ول‌ی نه‌و بنکه به‌هه‌ی‌زه توانرا بوونی قه‌واره‌ی ئومه‌تی نیسلا‌م و مانه‌وه‌ی و گه‌شه‌پێدانی بپارێژن.^۲

۳- ناماده‌کردنی دوورگه‌ی عه‌ره‌ب وه‌ک بنکه‌یه‌ک بۆ هه‌ی‌شه‌ پرزگاربخوا‌ه‌کانی

نیسلا‌م:

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو (لا: ۳۲۴).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ۳۲۵).

به مردنی پیغمبهری خوا (ﷺ) هه موو کۆمه له کان پهرش و بلاو بوونهوه زۆریك له هۆزه عه ره به کان له خه لیفه هه لگه پانهوه، نه بو به كر (ﷺ) له گه ل هاوه لانداندا توانیان نه وه هۆزانه بگێرینهوه ژێر ده سه لاتى ده ولته كه نه وه ش كاریكى زۆر قورس بوو، صدیق خۆی سه ره پرشتى جیبه جێکردنى پلانه كانى په روه ده یی و زانستى و سه ربازى و ئیدارى ده كرد، سه ركه وت به سه ر سه ركه وتنىكى مه زن، و هۆزه كانى عه ره ب به ده ولته تى ئیسلامه وه په یوه ست كرانه وه، پاش نه وه ولاتانى دوورگه ی عه ره بى به دانىشتوانه كانیه وه بوو به بنكه یه كه بۆ هێر شه پزگار یخوازه كان — فتوحات — تا واى لیها ت بوو به كانیاویك و له ویوه ئیسلام ده گه یه نرایه هه موو به شه كانى سه ر زه وى به پزگار یخوازى و به مامۆستایى و په روه رده كاریه وه.^۱

دوورگه ی عه ره بى بوو به بنكه ی پزگار یخوازى، چونكه هێرشى پزگار یخوازى چۆن ده كریت به بى بنكه، یان نه گه ر بنكه كه له رزۆك بیته یان دانه مه زراو؟! به لام وا ئیستا دوورگه ی عه ره بى ئاماده یه كه هه موو وزه و توانا كانى بخړیته كار بخړیته رێ بۆ ئیش و كاری سه ربازى كه له مه و دوا دیت.^۲

۴- ئاماده كردنى فه رمانده بۆ بزافى پزگار یخوازى ئیسلامى:

له رووداوه كانى پاشگه زبوونه وه دا ریزه كان جیابوونه وه، وزه و توانا كان تا قى كرانه وه، نه وه چینه ده ركه وت كه كانزا كانى ئومه تیان دا پۆشتبوو، له به رامبه ریشدا كانزا خراپه كان ناشكرا بوون، ده سه لات درایه ده ست كانزا به نرخه كان كه كاری سه ركردایه تى كردنى جه نغه پزگار یخوازه كانى ئیسلام بگه رنه نه ستۆ.

سه رچاوه میژوو یه كان ده رباره ی هه ندی سه ركرده بۆمان ده دوین كه نه له پشتیوانان بوون و نه له كۆچه ریان و نه هاوه لانیش بوون، به لام پاسته وخۆ له كانیاوى قورئانى پیرۆز په روه رده بوون، پاشان رووداوه كانى هه لگه پانه وه پێی گه یاندن، له خه لكانى تریش جیای كردنه وه و واى لى كردن بگه نه پله ی سه ركردایه تى سوپا پزگار یخوازه كانى ئیسلام، هه موو لایه كه شایه تى ژیریته تى و كاری لیبرا وه نه وه باوه ردارى پاسته قینه ی بۆ داو.

^۱ هه مان سه رچاوه ی پێشوو (لا: ۳۲۶).

^۲ طریق الى المداخن، احمد عادل كمال (لا: ۱۸۲).

نهمه و بوونی سهرکردایه تیه کی له مه دینه و گۆره پانه کانی جهنگدا که سهرپهرشتی جهنگه کانیان ده کرد، له نهو په پری تیگه یشتوویی و گیانی هاوکاری و خوشه ویستیدا بوون، له گه ل دووری به ره کانی جهنگ له ناوهندوه که چی بوونی په یوهندی و هاوسه نگیه کی جوان و به تین له نیوان سهرکردایه تی ناوهند و فرمانده کانی به ره کانی جهنگدا به ناشکرا هستی پی ده کرا.^۱

۵- فیهی به رجسته (الواقعی) له پروودای پاشگه زبونوه ده:

زۆر نایه تی قورنانی پیروز و فرموده ی پیغه مبه ر (ﷺ) هاتوه که باس له پاشگه زبونوه ده که ن که حاله تیکه و به سهر هندی له مروقه کاندایه تی، به لام هه موو نه ده قانه له شیوازیکی تیوریدا مابوونه وه، به شیوازی پروودا و کرده وه شتی وا پرووی نه دابوو، هه ر که پاشگه زبونوه پرویدا و موسولمانه کان له ناو پرووداوه که دا ژیان و به چاوی خویان بینیان، له وه ده که شهرعیانه وه کۆمه لیک حوکیان له سهر مه سه له ی پاشگه زبونوه لی ده ره ینا و له لایان گه لاله بوو، که نه وه هه لگوزینه فقهیایه بوونه مه سه له ییک بو تیگه یشتن له فیهی نه نایه تی و فرمودانه، نه مه ش له رینگای گف و گزی نیوان هاوه لان و ده برینی هه لویستیان له پاشگه زبونوه کان و گه رانه ویان بو به لگه کانی قورنان و سونه تی له وه باره یه وه پیکه وه به راگۆرینه وه و لیدوان هه لیان ده سه نگاندن، له نا کامدا له سهر یه ک شیواز و وه سف یه کیان گرت سه باره تی به هه لسه نگاندن و وه سف کردنیان و شیوازی مامه له کردن له گه لیان.

نهم تیروانی نه کرده وه بیانه له بهر دهم پروودا و ده قدا کۆمه لیک به شی تری بو فیهی نیسلامی لی دروست بوو که هندی پروون کردنه وه و دریز کردنه وه ی وردی، سه باره تی به مه سه له کانی پاشگه زبونوه هاته کایه وه، تا وای لیهات کرده وه ی هاوه لان له وه بواره دا به چاویکی گه وره وه سه یر ده کرا و نیشیان له سهر ده کرد له کاتی هه لگوزینی مه سه له فیهی کاندایه تی.^۲

۶- ولا یحیی المکر السیء الا بأهله:

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ۳۲۸).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ۳۲۹).

هەر هەولێك بدریٲ ئیتر با له لایەن كەسێكەوه یان كۆمەڵ و حیزبێكەوه یان له لایەن دەولەتێكەوه بیٲ بۆ یاخێ بوون له ئیسلام، ئەو هەولە هەولێكی سەرئەكەوتوی تیكشكاوی بێ هیوایه چونكه ئەوه مانای یاخێ بوونه له خوا و له قورئانەكەى خوا – كه خۆى پەیمانى داوه به پاراستنى و پاراستنى ئەو دەسته و تاخمەى كه له دەورى كۆ دەبنهوه و له ناو خۆى و كۆمەڵگەكەیاندا بەردەوام بەرپای دەكەن، خوایش خۆى بریارى داوه سەرەنجام بۆ له خوا ترس و تەقوادرانە، منەتیش دەخاتە سەر چینی چەوساوه بەوهى كه هەقیان له زۆردارەكان بۆ دەسینیتەوه، ئاكامى ئەوانە فێل و تەلەكە بۆ ئیسلام و موسوڵمان دەنیتەوه لەناوچوونه له دنیا و له دواڕۆژیشدا، چەند جوانه وتەى ئەو شاعیرەى كه دەئیت:

كناطح صخرة يوماً ليوهمنا فلم يضرها وأوهي قرنه الوعل.^١

واتا: ئەوانە وەك گە كێویەك وان شاخى گیر كات له كێویك و بیهویٲ له بن دەرى بێنیت، بەلام وەك نەشى توانی بەلكو شاخەكانى له ناو قورەكەدا جێما.

٧- سەقامگیری ڕێكخستنى ئیدارى له دوورگەى عەرەبیدا:

بە شێوەیەكی جوان پاش سەرکەوتنەكان بەسەر هەلگەراوەكاندا ناوچەكانى دوورگەى عەرەب دابەشكرا بەسەر چەند یەكەییەكی ئیداریدا لەوانە: مەككە كه ئەمیركەى عتابی كورپی ئوسەید و (طائف) كه ئەمیركەى عوسمانی كورپی عاص بوو و (صنعاء) ئەمیركەى موهاجیری كورپی بەبى ئومەییە بوو، (حضر موت) ئەمیركەى زیادى كورپی لەبید بوو، (خولان) ئەمیركەى یەعلای كورپی ئومەییە بوو، زبید و رفع كه والیەكەى ئەبو موسای ئەشعەرى بوو، جەنەدى یەمەن ئەمیركەى (معاذی كورپی جەبەل) بوو، نەجران كه والیەكەى جەدیرى كورپی عبدالله بوو، (جرش) والیەكەى عبدالله كورپی نوور بوو، (بەحرەین) والیەكەى عەلانى كورپی حەزرەمى و (عمان) والیەكەى حوزەیفەى غەلەفانى، (یەمامە) والیەكەى سەلیتى كورپی قەیس.^٢

^١ حركة الردة الاعتوم (لا: ٣٣٤).

^٢ الدولة العربية الاسلاميتن منصور احمد عرابي (لا: ٩٧).

بهشی چوارهم

جهنگه رزگار یخوازه کانی نه بو به کر (ﷺ)

و

دانانی عومهر (ﷺ) به جینشیننی خوی

و

کۆچی دواپی کردنی

پیشهکی

مه بهست له بوونی نومهتی نیسلام لهم دونیایه دا بۆ هاتنه دی یه کتاپه رستی خوایه، و هینانه دی به ندایهتی کردنی خوا به شیوهیهکی هه مه لایه نه له ژياندا وهک خوای گه وره ده فهرموویت ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُون﴾، واتا: من جنۆکه و مرۆڤم ته نهها له بهر په رستنی خۆم دروست کردووه، که واته نه گهر مه بهست له دروستکردنی مرۆڤ و جنۆکه به ندایهتی بیّت و بهس، دهی که واته کاری سهر شانی نومهتی نیسلامی هه ولّی به دهست هینانی نهم نامانجه بدات و نهم سپارده گه ورهیه هه لّیگریّت و کۆشش بکات له پیناو گه یاندنی به هه موو خه لّکی، به بانگهواز کردن بۆ لای خوا و فیّرکردن و په روه رده کردنی خه لّکی له سهر پرۆگرامی خوای گه وره و کارکردن بۆ لای بردنی هه موو به ربه سته کانی نهو پرّیگایه، نهو به ربه ستانهی ده بنه هوکاری نه گه یشتنی نهو سپارده گه ورهیه به هه موو خه لّکی، نا بهو کاره شرعی خوا به ته واههتی بالّ ده کیشتیّت به سهر هه موو مرۆڤایه تیدا، وای لی دیت هه موو مرۆڤه کان دان به حاکمیهتی خوای گه وره دا ده نیّن نه وهش به گوپرایه لی و سه رنه واندن بۆ شرعی خوای تهعالا.^۱

بۆ نهم مه به سته شیش خوای گه وره جیهادی داناوه تا به هویه وه به ربه ست و بنه سته کانی پرّیگا لادات که ناهیلن نایینی پاکی خوا بگاته مرۆڤه کان.

^۱ صفات من تاریخ ليبيا الاسلامي - صلابي (لا: ۱۶۷).

(ابن تیمیة) ده‌لئت: (ئه‌سلی فهرزبوونی جهاد بۆ ئه‌وه‌یه که ئاین و ئاینداری ته‌نها بۆ خوا بیئت و به‌س، ته‌نها وشه‌ی خوایش به‌رز به‌شه‌کیتته‌وه، هه‌ر که‌سیک له‌م پێیه‌دا به‌ربه‌ست بیئت ده‌بیئت بکوژیت له‌سه‌ر پای هه‌موو مو‌سلمانان).^۱

پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌ستا به‌ گه‌یاندنی بانگه‌وازی پێگه‌ی خوا، ده‌ستی کرد به‌ ناردنی نامه و نوێنه‌ر بۆ هه‌موو پاشا و سه‌رکرده‌کان و گه‌وره‌ی هۆزه‌کان و سوپایشی به‌رێ ده‌کرد له‌ پێناو لاه‌ردنی به‌ربه‌سته‌کانی پێگا، له‌ مرۆفه‌کان، له‌ باوه‌کانی سه‌رده‌می نه‌فامی، له‌ په‌قه‌به‌ره تاکه که‌سیه‌کان و له‌ به‌ربه‌سته ماده‌یه‌کان، هه‌موو ئه‌وانه‌ی ده‌بوونه هۆی ئه‌وه نه‌بیستنی ده‌نگی ئیسلام و تیگه‌یشتن لی.

به‌لکو هه‌ر به‌ خۆی (ﷺ) سه‌رۆکایه‌تی هه‌ندێ له‌ جه‌نگه‌کانی ده‌کرد، که دواترینیان جه‌نگی ته‌بووک له‌ سالی (۹)ی کۆچیدا، خه‌لکیش له‌به‌ر ده‌م شه‌م سوپایانه‌دا سی شتیان بۆ هه‌بوو:

یه‌که‌م: مو‌سولمان بن و ببنه‌ برای مو‌سولمانه‌کانی تر.

دووه‌م: له‌سه‌ر ئاین و پرۆگرامی خۆیان بپننه‌وه و سه‌رانه‌ بدهن.

سییه‌م: نه‌گه‌ر به‌م دوانه‌ی پێشوو رازی نه‌بوون شمشیر و جه‌نگ سییه‌م ده‌بیئت.^۲

ئه‌بو به‌کریش (رضی الله عنه) له‌سه‌ر شه‌م پێه‌وه هه‌نگاوی ده‌نا، وه ده‌ستی کرد به‌ سوپا به‌رێکردن به‌ هیوای هاته‌نده‌ی مژده‌کانی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که ده‌یدا به‌ هاوه‌لان که هه‌موو ولاتانی عێراق و ناوچه‌کانی تریش رزگار ده‌که‌ن، ئه‌وه‌بوو به‌ عه‌دی کو‌ری حاته‌می وت: «فوالذي نفسي بيده ليطمن الله هذا الامر، حتى تخرج الضعينة من الحيرة حتى تطوف البيت في غير جوار أحد ولتفتح كنوز كسرى بن هرمز».^۳

^۱ السياسة الشرعية لابن تيمية (لا: ۱۸).

^۲ صفات من تاريخ ليبيا الاسلامي - صلابي (لا: ۱۶۷).

^۳ صحيح السيرة النبوية (لا: ۵۸۰).

واتا: سوئند به‌وهی گیانی منی به دهسته خوا نهم بانگه‌وازه نه‌گه‌یه‌نیته شه‌نجام، تا وای لی دیت ثافره‌ت له حیره‌وه ده‌که‌وئته ری بۆ حج به‌بی نه‌وهی که‌س بیپاریزیته، ئالتون و زیری کیسرای کوری هورمز ده‌بیته هی ئیوه.

پیغه‌مبه‌ری خوا به پان و پۆری نه‌خشه‌ی جه‌نگه‌ پرزگاربخوازه‌کانی کیشا، شه‌و مژده‌ جوانانه‌شی وه‌که‌ گره‌نتیه‌کی مادی و ده‌روونی دا به‌ نومه‌ت، پۆژه‌ه‌لات ناسه‌کان و شوین که‌وته‌کانیان و دوژمنانی ئیسلام ویستوویانه‌ شه‌و جه‌نگه‌ پرزگاربخوازیانه‌ له‌ پالنه‌ری ده‌عه‌وت و بانگه‌واز پروت بکه‌نه‌وه و له‌ ناما‌نجه‌ خوا‌یه‌کان و مه‌به‌سته‌ به‌رزه‌کان دووری بخه‌نه‌وه، کو‌مه‌لیک تو‌مه‌تی نا‌ره‌وایان لکاندوه‌ پی‌وه‌ی که‌ دووره‌ له‌ هه‌موو به‌لگه‌ و راستیه‌که‌.

ناما‌نجی به‌رز و مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی بزوتنه‌وه‌ی جه‌نگه‌ پرزگاربخوازه‌کان که‌ شه‌بو به‌که‌ (ﷺ) سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی ئاینی خوا بوو له‌ ناو خه‌لکیدا، لا‌بردنی هه‌موو دکتاتۆره‌کان له‌سه‌ر گه‌ردنی گه‌لان، شه‌بو به‌که‌ری صدیق (رضی‌الله‌عنیه) و هه‌موو موسلمانان د‌نیایی ته‌واویان هه‌بوو به‌ هاتنه‌دی هه‌موو شه‌و مژده‌ و هه‌والانه‌ی سه‌ر‌باره‌ت به‌ سه‌رکه‌وتن و ده‌ست پ‌و‌یشتن دا‌بوویان، نهم یه‌قین و د‌نیاییه‌ش په‌وشی به‌ره‌ی یه‌که‌می نهم ئیسلامه‌ بووه و زۆر د‌نیا بوون بۆ وته‌ی خ‌وای گه‌وره‌ که‌ ده‌فه‌رمو‌یت: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِأَهْدَىٰ وَدِينٍ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾ (الصف: ۹).

واتا: خوا شه‌و خوا‌یه‌یه‌ که‌ پیغه‌مبه‌ری ناردۆته‌ ناوتان بۆ هیدا‌یه‌ت و پ‌ت‌بازی پ‌است و دروست و سه‌ری ده‌خات به‌سه‌ر هه‌موو ئاینه‌کاندا ئیتر با بت په‌رستان پ‌ی‌یان ناخ‌وشیش بیته‌.

یان ده‌فه‌رمو‌یت: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهُدُ﴾ (غافر: ۵۱).

واتا: ئىيمە پىغەمبەرەكەمان و باوەرداران سەردەخەين لە دنیا و پوژی دوايیدا، دەى ئىتر با واز بىنن لە جەنگە پزگاربخوازيەکانى خۆيان هەولئى راستیەکان و پروون کردنەهەى رینگاکان بۆ نەوہ دلسۆزەکانى ئەم ئومەتە.

جى باسى يەكەم

پزگارکردنى عىراق

يەكەم: پلانى صدیق (ﷺ) بۆ پزگارکردنى عىراق:

هەر کە جەنگى پاشگەزبووان کۆتايى پىهات، ناشتى و ئاسايش گەرايەوہ بۆ دوورگەى عەرەبى کە سەرچاوەى پاشگەزى بوو، يەكسەر صدیق (ﷺ) دەستى کرد بە جىبەجىکردنى نەخشە و پلانىەکانى ئەو جەنگى پزگاربخوازيانەى کە پىشتەر پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ئاماژەى بۆ کردبوو، بۆ ئەم مەبەستە دوو سوپاي خستە پۆ و خاليدى کورى وهليدى بەهيزکرد بە (مثنى کورى حارثە) لە عىراق:

۱- سوپايەك بە سەرکردايەتى خاليدى کورى وهليد کە ئەو کاتە لە يەمامەبوو، لە نامەيەکدا فرمانى پيدا کە عىراق پزگار بکات لە خوارووى خۆرەهلاتيەوہ، و پىي وت: بەرەو عىراق بکەوہ پۆ و برۆ ناويەوہ، لە کەلینى ئەبلەوہ^۱ برۆ ناوہوہ و لە سەرەوہ تىي بجۆ، لەگەڵ دانىشتوانيدا خۆت بگوئجینە، وە بانگيان بکە بۆ رینگای خواى (عز وجل)، ئەگەر بە قسەيان کردى باشە وەگەرنا سەرانیان لەسەر دابنى، ئەگەر ئەوہشيان نەدا جەنگيان لەگەڵدا بکە، فرمانيشى پيدا کە زۆر لە هيچ سەربازيک نەکات بۆ بەشداری لەو جەنگەدا، کۆمەکى نەوێت لەو کەسانەى لە ئىسلام پاشگەزبوونەوہ ئىتر با موسولمانيش بووبنەوہ، وە فرمانيشى پيدا کە هەر موسولمانىکى پىندەگات لە رینگە بيخاتە ناو سوپاکەيەوہ، ئەبو بەکر خۆيشى دەستى

^۱ ابله: واتا لە لای شط العربیەوہ.

کرد به ناماده کردنی سریه و پهل و هیژەکان تا بیان نیریت بۆ کۆمهکی سوپاکهی خالید (رضی اللہ عنہ).^۱

۲- سوپایهکی تر به فرماندهیی - عیاض کوری غهنم - که نهو کاته له دئییهک بسو له نیوان شاری مهککه و بهسرهدا بوو، فرمانی پێدا که بهرهو پرزگارکردنی عێراق بکهوێته پێ، بهلام له سهرووی رۆژههلاتیهوه و له (مصیغ) و لهوێوه دهست پێ بکه، پاشان له پرووی سهریهوه بچۆره ناو عێراق تا دهگهیهت خالید و لهوێوه شان به شانی یهک دهست پێ بکه، وه ههر سهربازیکیش ویستی بگهپێتهوه زۆری لی مهککه و به زۆر کهس بهشداری جهنگهکه مهککه.^۲

نهبو بهکر (رضی اللہ عنہ) نامهیهکی نارد بۆ ههردوو سهرکرده و نووسی بۆیان: «ههردووکتان بهرهو حیره بکشین و ههر کامتان زوو گهیشتنه نهوی، نهوه دهبیته نه میر بهسهر نهوی ترهوه، وه تهگهر له حیره گهیشتن به یهک، دهستان خالی بوو له چهکداره فارسهکان دلنیا بسوون لهوهی که له دواوه له سوپای موسولمانان نادریت، با یهکیکتان له دواوه سوپای موسولمانهکان بپارێزیت و ناگای له سوپاکهی هاوپیکیه بیته له حیره، با نهوی ترتان هه لکوتیتسه سهر دوژمنانی خوا، فارسهکان و له سهرکردایهتیهکهیان بدات که (مه دائن)ه.^۳

۳- (مثنی کوری حارثه) هات بۆ لای نهبو بهکر و هانی صدیقی دا بۆ جهنگ له گهڵ فارسهکان، وه پیتی وت: بکه به فرماندهی هۆزه کهم و بمنیره بۆ شهپی فارسهکان و نهبو بهکریش (رضی اللہ عنہ) ناردی، (مثنی) گهپایهوه و خۆی سازدا بۆ جهنگی عێراق، پاشان مهسعودی برای نارد بۆ لای صدیق تا کۆمهکی تری پێ بگهیهنیت، نهبو بهکریش نامهیهکی بۆ (مثنی) نووسی و پیتی وت: پاشان نهوا خالیدی کوری وه لیدی نارد بۆ لاتان بۆ عێراق جا خۆت و هۆزه کهت پیشوازی لی بکه، پاشان هاوکاری بکه و پشتی بگره و بال راستی به، له قسهی دهرمهچۆ و پێچهوانهی بۆچوونهکانی

^۱ البدایة والنهاية (۳۴۷/۶).

^۲ الفن العسكري الاسلامي، د. ياسين سويد (لا: ۸۳).

^۳ تاريخ الطبري (۱۶۳/۴).

مهکه، چونکه يه کيکه لهو که سانه ی که خوی (عز و جل) ده رباره یان ده فەرمویت:

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ۚ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ

بَيْنَهُمْ﴾ (الفتح: ۲۹)، واتا: محمد پیغمبهری خویه و نهوانه شی له گهلیدان

بهرامبهر بڼی باوه ران توند و تیژن و بهرامبهر باوه پداران نهرم و نیان و به سوزن، وه هه تا لهو ښت شو نه میره و نه گهر لهو ښت نه ما تو ههر نه میره که ی جارایت.^۱

له ناو هوزه که ی (مثنی) دا پیاوړیک هه بوو ناوی (مذکور کوری عدي) بوو، له ژیر رکیفی (مثنی) ده رچوو، نامه شی نارد بو نه بو به کر (ﷺ) و پی و ت: من پیریک ی به نی عه جلانم و سوار چاکی شه وانم و هیرشبه ری پوژیم، کوملنیک له پیاوړی هوزه که مم له گهلدايه، که ههر یه که یان له هه زار جهنگاوهر باشتړن، چاک شاره زای ناوچه که م، له جهنگدا قال بووم، بست به بستی زهویه کان ناشنام، گرتنی سواد (واتا: عیراق) بسپیږه به من (انشاء الله) بو ت نه گرم.^۲

(مثنی) یش سه باره ت به نه م (مذکور) ه نامه یه کی بو نووسی بو صدیق (ﷺ) تیايدا وتی: هه وال ده دم به جینشینی پیغمبهری خوا (ﷺ) که پیاوړیک له ناو هوزه که مدا هه لکه وتوو به ناوی (مذکور کوری عدي) و له به نی عه جلانه، ژماره یه کی که می له گهلدايه، شانه خزه م له گهل ده کات و بهرامبهر کیم له گهل ده کات، هه زم کرد ناگادارت بکه م لی، تا تو ش رای خو تم پی بلیت.^۳

نه بو به کر (ﷺ) وه لاهی (مذکور) ی دایه وه و بو نووسی: «پاشان... نامه که تم پی گه یش، تیگه یشتم چی ده لیت، تو به و جوړه ی که باسی خو ت کرد، هوزه که شت باشتړن

^۱ الوثائق السياسية، حمید الله (لا: ۳۷۱).

^۲ مجموعه الوثائق السياسية (لا: ۳۷۲).

^۳ هه مان سه رچاوه ی پیشو.

هۆزه، به لām من وای بۆ ده چم که بچیته ژیر رکیفی خالیدی کورپی وه لید، له گه ل نه ودا بیت تا له عیراقدایه بهره وام له گه لیدا به، کوپی دیاری کرد تۆش دیاری بکه»^۱.

نامه یه کیشی نارد بۆ (مثنی) و پیتی وت: هاوړی عه جه لانیه ک نامه یه کی بۆ ناردووم داوای هه ندی کارم لی ده کات، منیش بۆم نووسیوه که له گه ل خالیدا بیت تا رایه کی تر ده بینم، نه مه ش نامه ی منه بۆ تو که له عیراقدایه هه نگاوتیک له خۆته وه مه نی تا خالیدی کورپی وه لید عیراق به جی ده هیلتیت، نه گهر خالید به جی هیشت تو سه رکرده ی خۆت ده بیت و تۆش شایه نی زۆر له وه ش زیاتریت و چاکه ههر له خۆت دیت.^۲

لهم روداوه ی پیشووه وه کۆمه لیک په ند و نامۆژگاری لی وه رده گرین له وانه:

۱- میژووی ناردنی خالیدی کورپی وه لید بۆ عیراق له مانگی ره جه بدا بوو، وه هه ندی تر ده لین له (محرم) ی سالی دوانزه هه مدا بووه.

۲- ههستی درێژخایه ن (ستراتیجی) له صدیقدا:

ئهو فرمانانه ی که نه بو به کر (ﷺ) بۆ هه ردوو فرمانده کی خۆی ده رکرد خالید و عیاض، ناماژه بۆ نه وه ده کات که نه و پیاوه به رزه خاوه نی ههستی ستراتیژی بووه، کۆمه لیک فرمانی ده رکرد هه ندیکیان درێژخایه ن و هه ندیکي تریان ته کنیکی و کاتی بوون، ناوچه یه کی جوگرافی بۆ ههر یه که یان دیاری ده کات، که لییه وه سوپاکه یان به رنه ژووره وه وه ک بلتی له ژووری مهیدانی (غرفة العمليات) دا له حیزازه وه کار ده کات، وه نه خشه یه کی هه مه لایه نه ی عیراقی له بهر ده ستدایه، ههر له ناو و هوا و پێگاویان و چال و چۆله کانی له بهر چاوی بوو، فرمانی ده دا به یه کیکیان له خوارووی عیراقه وه هیرشه کانیان ده ست پی بکه ن.

فرمان به (عیاض) یش ده دات که له سه رووی عیراقه وه سوپاکه ی به ریته ژووره وه و پیشیان ده لیت هه ردووکتان له ناوه راستی عیراقدایه ک بگرنه وه، خه لیفه نه وه شی له بیر نه چوو

^۱ هه مان سه رچاوه.

^۲ مجموعه الوثائق السياسية (لا: ۳۷۳).

که پٿيان بليت زور له هيچ موجهيدىک مهکن که بهشدارى گرتنى عيراق بکات، وه سهربازى کردن له تيروانىنى صديقدا (عليه السلام) به زور نه بوو بهلکو به نارده زوى هدى خويان ده بيت.^۱

۳- ديارىکردنى (حيره) وهك شويټيكي ستراتيژى:

جينشينى پيغه مبهري خوا (عليه السلام) حيره ديارىکرد که هردوو فرمانده بيکه نه نامانجى هيرشهکانى خويان، نه مەش له بهر گرنگى بواري سهربازى نهو شويټنه، چونکه (حيره) سى ميل له کوفه وه دور بوو، نه جەفیش پوژى پټيگه نه سپ سوار ليتوى دور بوو، نه وهى تەماشای نه خشه بکات يه کسەر بوى روون ده بيتته وه که چ ناوچه يه کى سهربازى گرنگه.

حيره خالى پديوهندى بوو له نيوان هممو لاکاندا، له پوژه لاتته وه له پټيگه فوراته وه به ستراره به مه دانينه وه، وه له باکووريشه وه به (هيت) وه به ستراره، وه به هوى پردى نه باره وه له رووماديه وه به ستراره، وه له پوژناوايشه وه به شامه وه به ستراره، ههروهك له لاي به سره شه وه به (نه بله) وه به ستراره، وه له سەر رووبارى ديچلش به ستراره به هر يه که له (که سکه) و (نوعمانيه) به ستراره، که به ماندها بزمان روون ده بيتته وه که چ گرنگيه کى هديه نهو شاره (حيره).

که واته صديق (عليه السلام) باش پيکابوى که کردبوى به نامانجى هردوو سوپاکه (مه داتين) وه که پايتهختى تيمپراتوريه تى فارسه کان بوو، که نهوانيش ههستيان به گرنگى نه م حيره يه ده کرد بوى به رده وام سوپايان به پى ده خست بى گرته وهى، چونکه نه وهى حيره ي بگرتايه زور ناسان ده بوو له لاي گرتنى پوژناواى فورات به گشتى، وه جگه له مانهش زور گرنگ بوو بى سوپايى ئيسلامى که ليتيه وه هيرش به ريت بى سەر پومه کان له شام.^۲

نهم نه خشه و پلانهى صديق (عليه السلام) بى گرتنى حيره له جهنگه پزگار بخوازه کانين دا له نه خشه سهربازيهکانى هاوچه رخوا به (خسته ناو به رداش) ناسراوه، يان کردارى بازنه يى به زياتر له سوپايهک، نه مەش نه وه دووپات ده کاته وه که پزگار کردنى عيراق و ناوچهکانى که نداوى

^۱ الفن العسكري الاسلامي (لا: ۸۳-۸۴).

^۲ معارك خالد بن اليد ضد الفرس، عبالجبار السامرائي (لا: ۳۵)

عهدهبی له پټگه‌ی جیهادهوه هه‌روا به پټکه‌وت و هه‌وه‌نته نه‌بووه که کاره‌کان خۆیان وا هاتبه پټش.^۱

بۆ لیکۆڵه‌ره‌وان له شاره‌زایی صدیق (عليه السلام) ده‌رده‌که‌وێت له روانگه‌ی نه‌خشه سه‌ربازیه‌کانیه‌وه که تا چ پادده‌یه‌ک پټی له‌سه‌ر نه‌وه راگرتوه که بریاری پټکه‌ خستنی سوپا و ناراسته‌ کردنیان و دیاری کردنی ئه‌رك و کاره‌کانیان ته‌نجام بدات، دروست کردنی هاوسه‌نگی له نیوان به‌ره‌کانی جه‌نگدا، هه‌رچه‌نده سه‌ربه‌ستیشی به‌ فه‌رمانده‌کانی ده‌دا که چۆن بیانه‌وێت و شیای بزانن ئیداره‌ی جه‌نگه‌کان بده‌ن و هه‌ر جو‌ری بیته‌ پټشه‌وه نه‌مان به‌ جو‌ری گونجای خۆی له‌گه‌ڵ بکه‌ن.^۲

۴- خۆنه‌ویستی له لای (مثنی کوری حارثه):

له‌و هه‌لۆیسته‌یه‌ی که له جیهادی پزگار کردنی عێراقدا له ژیا‌نی (مثنی) دا تو‌مار کراوه، نه‌وه‌یه که ته‌نها به‌ هۆزه‌که‌ی خۆی دژی دو‌ژمنان جه‌نگاوه له عێراقدا، کاتی‌ک نه‌بو به‌کر (عليه السلام) به‌و هه‌واله‌ی زانی زۆر دل‌خۆش بوو، بۆیه کردی به‌ فه‌رمانده‌ی سوپاکه، وه نه‌مه‌ش پټش ناردنی خالیدی کوری وه‌لید بۆ عێراق، به‌لام هه‌ر که ویستی به‌ره‌و رووی فارسه‌کان ببیته‌وه، به‌ باشی زانی خالید بکاته فه‌رمانده‌ی گشتی سوپای پزگاربخوازی عێرق، بۆیه نامه‌یه‌کی نارد بۆ (مثنی) و تیایدا دا‌وای لێ کرد که بج‌پ‌ته ژێر پ‌ک‌یف و گو‌پ‌رایه‌لی خالیده‌وه، هه‌ر که نامه‌که‌ی پ‌ی‌گه‌یشته یه‌که‌سه‌ر گو‌پ‌رایه‌لی نواند و خۆی و سوپاکه‌ی خسته به‌ر ده‌ستی خالید.

ئه‌م هه‌لۆیسته به‌رزه‌یش بۆ (مثنی) جی‌گه‌ی سه‌ربه‌زیه، چونکه به‌ بۆنه‌ی زۆری سوپاکه‌ی و کۆنی خۆی، خۆی لێ نه‌گو‌پ‌را و خۆی به‌ شایانه‌تر نه‌زانی له خالید.^۳

۵- صدیق جیهادی پ‌ی‌ی خوا به‌ خا‌و‌ی‌نی ده‌ه‌ی‌ل‌یته‌وه:

له نامه‌که‌ی نه‌بو به‌کری صدیق و عیاض کوری غه‌نه‌مدا هاتوه که ده‌ل‌یته: هه‌موو نه‌وانه‌ی دژی هه‌ل‌گه‌راوه‌کان جیهادیان کردوه له جه‌نگی عێراقدا به‌شداریان بکه‌ن، له‌گه‌ڵ

^۱ ابو بکر الصديق، نزار الحديثي و خالد الجنبابي (لا: ٤٥).

^۲ مشاهير الامراء والخلفاء، الصديق، بسام العسلي (لا: ١٢٧).

^۳ التاريخ الاسلامي (٩/ ١٣٠).

نەوانەشدا كە لەسەر ئىسلام پراوەستاو بوون و هیچ كەس لە پاشگەزىبووان نەهیلێت بەشدارى سوپاكانتان بكن تا راي خۆمتان بۆ دیت، يەك پاشگەزىبوه لە رزگارى عىراقدا بەشدارى پى نەكرا، هەلبەت ئەمە لە سەرەتای جەنگەكانەوه، چونكە دواتر كە دەرگەوت بە پاکی و لە دڵەوه گەراونەتموه پشت بە خوا بەشدارى غەزاكانيان پى كرا.^۱

ئەم هەلۆستەى ئەبو بەكریش بۆ پاراستنى وشەى بەرزى جيهاد لە پیتناوى خوادا بوو، تا بەشدارى تیدا نەكات هیچ دنیا پەرست و هەل پەرست و باوەر لاوازهكان تا نەبنە هۆكارى تێكشكاندننى سوپای باوەر و لاوازکردنى پزىزەكان.

ئەمەش وانەىكى پەرودەهێى ئەبو بەكرە لەوانە پەرودە پێغەمبەرەى تێه بە نرخەكانە وەرگرتووه، ئەمەش لەبەر پاكردەنەوى پزىزەكانى موسولمانان لە سوس و خوشى، وە بە يەك ئامانجى و دلتسۆزانە بۆ خواى گەورە كار بكن و بەس، ئیتەر بەو كارە بى خەم دەبن لە شكستى تەرسناكەكان كە بە هۆى فرە ئامانجیەوه تووشى سوپا دەبیّت.

ئەبو بەكر (عليه السلام) لەو كاتەدا كە بۆ چەكدارێك بە دارا دەرویشت كەچى لەو پرۆگرامە بەرزە لا نادات كە پوخت راگرتنى پزىزى سوپای ئىسلامە، كە ئەمەش باوەرى تەواوى ئەبو بەكر دەرەخات بەوى كە گرنگ ئامانج بەرزى و دلتسۆزى نەك زۆرى چەكدار.^۲

۶- بە نەرمى جولانەوه لەگەڵ خەلكى و بە تايبەت لەگەڵ جوتیارەكانى عىراق: لە وتەى صدیق (عليه السلام) بۆ خالید (عليه السلام) كە پى وت: «لەگەڵ فارسەكاندا ئال و كەیف بە و لەگەڵ نەوانەشدا كە لە ژێر دەستى ئەواندان لە گەلانى تر».^۳

ئەم وتەى بە جوانى ئامانج لە جيهاد و كوشتارى ئىسلامى لە دەرەوى ولاتى ئىسلام دەرەخاتن كە بانگەوازیكە بۆ بانگکردنى خەلكى بۆ هاتنە ناو ئىسلامەوه، وە هەرەك دەنگى بانگەواز مەحەل بوو بگاتە ئەو گەلانى تا ئەو حكومەتانە لا نەبراناتیە و دواتر بە ئاسانى گەلان سەرەستانە ئاینى بەرزى ئىسلامیان هەلبژاردایە، ئەم ئامانجەنەش زۆر بە ئاشكرا دیار بوو لە

^۱ التاريخ الطبري (۱۶۳/۴).

^۲ التأريخ الاسلامي (۱۳۱/۹).

^۳ ئەم نامۆزگاریەى صدیق (عليه السلام) بۆ كوردستان بوو چونكە ئەوكات لە ژێر دەستى فارسدا بوون.

هه‌موو نه‌و جه‌نگانه‌ی که هاوه‌لان نه‌نجامیان ده‌دا، دوژمنه‌کانیان بانگ ده‌کرد بۆ لای ئیسلام و نه‌گه‌ر قبوولیان کرد چی بۆ موسوولمانه بۆ نه‌وانیشه و چیش له‌سه‌ر موسوولمانه له‌سه‌ر نه‌وانیشه، نه‌گه‌ر واشیان نه‌کردایه ده‌بوايه خۆیان بدایه به ده‌سته‌وه و پاشان له به‌رامبه‌ری پاراستنیاندا (جزیه) یه‌یه‌کی سالانه‌یان له‌سه‌ر داده‌نان، نه‌گه‌ر نه‌و خاله‌شیان قبوول نه‌کردایه ئیتر ده‌بوايه له‌گه‌لیان بجه‌نگانایه تا وشه‌ی خوا به‌رز بشه‌کیته‌وه و به‌س.^۱

ئه‌بو به‌کر (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) ناموژگاری فهرمانده‌ی سوپا‌کانی ده‌کرد که له‌گه‌ل جوتیاره عیراقیه‌کاندا نه‌رم و نیان بن چونکه زۆر سوور بوو له‌سه‌ر هیدایه‌ت دانیان، پاراستنی کانگه‌ی سامان، چونکه ده‌یزانی به‌ بێ ئاوه‌دانی ده‌ولت ناروات به‌ پێوه، هه‌روه‌ک کشتوکالێش سه‌رچاوه‌یه‌که له‌ سه‌رچاوه‌کانی سامان، په‌یوه‌سته به‌ ژیان و بژیوی پوژانه‌ی خه‌لکیه‌وه.^۲

۷- سوپا پیاوی وای تێدا بیته‌ هه‌رگیز ناشکیته‌:

کاتیك خالید (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) به‌ره‌و عیراق که‌وته پێ داوای کۆمه‌کی له‌ ئه‌بو به‌کر کرد، نه‌ویش (قه‌عقاعی کوری عه‌مری ته‌میمی) بۆ نارد! پێی وترا: تۆ به‌ پیاویك کۆمه‌کی ده‌که‌یت که یه‌که جه‌نگاوه‌ری خۆی له‌ پشته‌وه نه‌ماوه؟! نه‌ویش فهرمووی: (سوپا پیاویکی وای تێدا بیته‌ هه‌رگیز ناشکیته‌).^۳

ئهمه‌ش فیراسه‌ت و دوور بینی ئه‌بو به‌کر ده‌رده‌خات که پاشتر له‌ دوا‌ی شه‌ره‌کانی عیراق ده‌رکه‌وت، که ئه‌بو به‌کرێ صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) زاناترین که‌س بووه به‌ ناسینی پیاوان و له‌گه‌ل په‌وشت و وزه و توانا جیا‌جیا‌کانیاندا.^۴

دووهم: جه‌نگه‌کانی خالید له‌ عیراق:

کاتیك خالید (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) به‌ره‌و عیراق که‌وته پێ به‌ دوو هه‌زار جه‌نگاوه‌ره‌وه که له‌ جه‌نگی هه‌لگه‌راوه‌کان بوو‌بوونه‌وه و له‌ هۆزه عه‌ره‌به‌کانیش هه‌شت هه‌زار مو‌جاهیدی پێوه نووسا،

^۱ التاریخ الاسلامی (۱۳۰/۹).

^۲ تأریخ الدعوة الی الاسلام (لا: ۳۴۲).

^۳ تأریخ الطبری (۱۶۳/۴).

^۴ التاریخ الاسلامی (۱۲۹/۹).

نامه‌شی نارد بۆ فرمانده‌کانی عیراق نه‌وانه جه‌نگاوه‌ریان به چوار ده‌وردها بوو بۆ جه‌هاد خۆیان ساز کردبوو، وه‌ك (مذکور کوری عدی المجلی) و (سلمی کوری قه‌یس ته‌میمی) و (حرم‌له کوری مه‌ربه‌ته ته‌میمی) و داوای لیّ کردن په‌یوه‌ندی بکه‌ن به سوپاکه‌یه‌وه و هه‌موویان هاتن به دهم داواکاریه‌که‌یه‌وه و سوپاکانیان که هه‌شت جه‌نگاوه‌ر بوو تیّکه‌لی سوپاکه‌ی خالید کرد، به‌و جوّره ژماره سوپای ئیسلام گه‌یشته هه‌ژده هه‌زار جه‌نگاوه‌ر.^۱

که سوپاکان له ناوچه‌ی (ابله) یه‌ك بگرن.

خالید پێش نه‌وی به‌ره‌و عیراق هه‌نگاو بنیّت نامه‌ی نارد بۆ هورمز که نه‌و کاته حاکی ناوچه‌ی نه‌بله بوو، تیایدا هه‌ره‌شه‌ی لیّکرد و پیّ ی ووت: پاشان... موسلمان بیه بیوه‌ی ده‌بیت، یان خۆت و گه‌له‌که‌ت قبوولیّ جزیه و ژێرده‌سته‌یی بکه‌ن، نه‌گه‌ر نه‌وه‌ش ناکه‌ن ئیتر لۆمه‌ی خۆتان بکه‌ن، چونکه گه‌لیکم هیّناوه‌ته سه‌رتان ئیوه چهنده هه‌زتان له ژیانه نه‌وان نه‌وه‌نده هه‌زیان له مرده.^۲

خالیدیش (عليه السلام) بۆیه نهم شیوازه‌ی له‌گه‌ڵ هورمز به‌کارهینا چونکه یه‌کیّکه له شیوازه‌کانی جه‌نگی ده‌روونی و ترساندن به‌رامبه‌ر، تا هیّزیان نه‌میّنیت و وره‌یان بروخت.

کاتیّک خالید له سوپای دوژمنان نزیک بوویه‌وه سوپای کرد به سیّ به‌شه‌وه، داوای کرد هه‌ر به‌شه له لایه‌که‌وه به‌چه ناوه‌وه و نه‌یهیشت له یه‌ك ریّگه‌وه برۆن، نه‌وه‌ش نه‌خشه‌یه‌کی سه‌ربازیه بۆ دابینه‌کردنی ئاسایشی که‌رته‌کان، (مثنی‌ی کرده فرمانده‌ی به‌شی پێشه‌وه و به دواایدا به‌شی عه‌دی کوری حاته‌می طائی پروات و خالیدیش به‌ به‌شه‌که‌ی سیّیه‌مه‌وه به دواایندا پروات و په‌یمانی پێدان له (حضر) یه‌ك بگرنه‌وه و به‌رامبه‌ر دوژمن خۆگر بن.^۳

۱- جه‌نگی (ذات السلاسل):

هورمز هه‌وائی هاتنی خالیدی بیست، زانی موسولمانه‌کان به نیازن له (حضر) یه‌ك بگرنه‌وه، بۆیه‌وه زووتر خۆی گه‌یاند هه‌وی و سوپاکه‌ی کرد به دوو به‌شه‌وه و دای به ده‌ستی دوو

^۱ تاریخ الطبری (۱۶۳/۴).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۱۶۴/۴).

^۳ ابو بکر الصدیق - خالد الجنابي (لا: ۴۶).

فەرمانده که (قویاذ و ثانوشجان) بوون، هەر که خالیدیش نهو ههواللهی بیستهوه و پیرهوی خوی گۆری بۆ ناوچهی کاظمه که لهسەر ناوه که بوو بهلام هورمز بهودهشی زانی و نهویشی گرت و شوینیکی زۆر گونجای بۆ سوپاکهی دۆزیهوه، وه خالیدیش لهو لایانهوه و له شوینیکی بی ناودا سوپاکهی جیگیر کرد، وه به هاوڕێکانی وت: «چی شتی قورستان پییه دای بنین و بۆ گهیشتن به ناو شه‌ری دهسته و یه‌خه‌یان له‌گه‌لدا بکه‌ن، و به‌ خوا قه‌سه‌م نهو ناوچه‌ ناویه بۆ نهو لایه‌نه ده‌بی‌ت که زۆر خۆگرانه بجه‌نگی‌ت و به‌ری‌زترین سه‌ری‌ازیش بن»^۱.

موسولمانه‌کانیش هه‌چی شتی قورسیان پی بوو دایان نا و جه‌نگاوه‌ره‌ پیاده‌کان که‌وته‌نه‌ ری و به‌ره‌و‌ پرووی بی باوه‌ره‌کان‌ پۆیشتن، خوای گه‌وره‌ش به‌خشش و نازی خوی به‌خشی به‌ سوپای باوه‌ر و هه‌وره‌یکی هه‌ل‌کرد و بارانیکی باراندا به‌سه‌ریاندا و تی‌ر و پر ناویان گرت، به‌م به‌خششه‌یه‌یش نه‌وه‌نده‌ی تر وره‌یان به‌رز بوویه‌وه، نه‌مه‌ش نمونه‌یه‌که‌ له‌و نمونه‌ زۆران‌ه‌ی که یارمه‌تی و هاوکاری خوای گه‌وره‌ ده‌رده‌خات بۆ سوپای باوه‌ر و دۆستانی خوی.

موسولمانه‌کان‌ پروویه‌پرووی (هورمز بوونه‌وه‌ که‌ پیاویکی له‌ نه‌ندازه‌ به‌ده‌ر بیس و هه‌یج و پوچ بووه‌ ته‌نانه‌ت نه‌و به‌ نمونه‌ ده‌هاته‌وه‌ له‌ پیسی و ناپاکیدا، بۆیه‌ ویستی فیلێک له‌ خالید بکات، له‌ ژیره‌وه‌ به‌ پاسه‌وانه‌کانی خوی وتبوو، هه‌ر کاتی‌ک من و خالید بۆ شمشیر بازی گه‌یشتی‌نه‌ یه‌ک، ئی‌وه‌ش هی‌رش‌ی بۆ بکه‌ن و بیکوژن، بۆیه‌ له‌ ریزه‌کان‌ هاته‌ ده‌ره‌وه‌ و به‌ خالیدی وت: وه‌ره‌ ده‌ره‌وه‌ شمشیر‌بازی‌م له‌گه‌ل‌ بکه‌، و نه‌ویش هاته‌ ده‌ره‌وه‌ بۆی، ده‌ستی‌ان کرد به‌ شمشیر بازی و خالید باوه‌شی پێدا کرد و خه‌ریک بوو بیکوژی‌ت به‌لام وازی لی‌هه‌ینا چونکه‌ له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ چوار ده‌وره‌یان دا و خه‌ریک بوو بیکوژن، به‌لام سه‌رکرده‌ی به‌ توانا و تی‌کۆشه‌ری نی‌سلام (قه‌عقاعی کو‌ری عه‌مر) (رضی‌الله‌عه‌نه‌) له‌و پیلانه‌ گه‌لاوه‌ تی‌گه‌یشتن بۆیه‌ به‌ کۆمه‌لێک جه‌نگاوه‌ره‌وه‌ هی‌رش‌یان کرده‌ سه‌ر پاسه‌وانه‌ ناپاکه‌کان و له‌ ناویان بردن،^۲ به‌ دوا‌ی قه‌عقاعیشدا موسولمانه‌کان هی‌رش‌یان کرد بۆ فارسه‌کان.

^۱ الکامل لابن کثیر (۵۱/۲)، تاریخ الطبری (۱۶۵/۴).

^۲ تاریخ الطبری (۱۶۵/۴).

ئەمە يەكەمىن پروپەرو بوونەوئى سوپاي موسولمانەكان بوو لەگەڵ فارسەكاندا و
فیراسەت و دوور بینى صدیق (ﷺ) دەرکەوت کە فەرمووی: «سوپایە وێنەى ئەم پیاوێ لە خۆ
بگرت هەرگیز ناشکێت».

خالیدی (ﷺ) بە جوانترین نمونەى پالەوانیتى و خۆگریوێ دەجەنگا، و خۆى
گەیانە سەرکردهکەیان و پاسەوانەکانى نەیانتوانى نەهێلن بگات پێى، و بەردەوام بە کۆمەڵ
دەهاتن بۆى تا ئەوێ بوو (قەقەق) خۆى پێگەیاندا بۆ هاوکاری کردنى و پێکەوێ لە ناویان بردن،
لەم جەنگەدا فارسەكان بە زنجیرە خۆیان بەستبوویوێ تا پانەکن، بەلام ئەم کارەشیان دادى نەدان
لەبەر دەم شمشیرە نەبەردەکاندا، بەم هۆیەوێ ئەم جەنگە ناوی لى نرابوو (ذات السلاسل) و اتا
خاوێن زنجیرەكان.

لەو جەنگەدا موسولمانەكان هەزار حوشریان دەستکەوت، و خالیدی کۆمەڵێک سربە
و پەلى نارد بۆ پزگارکردنى کۆمەڵى قەلاکە بە دەورى حیرەدا بوون، سامانیکی زۆریان کەوتە
دەست، وە خالیدی بە هیچ جۆرێک پەلامارى جوتیارەکانى نەدا — کە بەشداری جەنگەكان
نەبوون — وە بە جوانى لەگەڵیان هەلسوکەوتى کرد هەروەک ئەبو بەکر (ﷺ) نامۆزگارى
کردبوو، وە لەسەر زەویەکانى خۆیان هێشتنیوێ، بۆى دان تا بە کارى بهێننەوێ و سوود لە
بەروبوومى خۆیان وەربگرن، هەر کەسیکیان موسولمان ببوایە تەنھا زەکاتى دەخستە سەرى،
ئەوێشى موسولمان نەبوایە جزیه و سەرانی لەسەر دادەنا، کە ئەوێش زۆر لەوێ کەمتر بوو کە
فارسەكان لە سەریان دایان نابوو، وە زەویەکانیان لە فارسەكان نەسەندەوێ بەلکو بە ئینصافەوێ
مامەلەیان لەگەڵ کردن، وە هەستیان بەوێ کرد کە شتیکی نوێ لە برایهتى و دادپەرەوێ
مرۆڤایەتیا نەگەڵ خۆدا هێناوێ لەم پزگارکردنە پڕ خێردا.

خالیدی ٥١ ی دەستکەوتەکانى ناردەوێ بۆ ئەبو بەکر (ﷺ) و ئەوى کەشى بەسەر
جەنگاوێرەکاندا دا بەش کرد، یەکیک لەو شتانەى ناردبوویوێ بۆ ئەبو بەکر — کلاوێکەى هورمز
بوو، ئەویش خەلاتى کردەوێ بە خالید،^٢ لەبەر ئەو نەبەردیانەى لەو جەنگانەدا نواندى — کە

^١ التاریخ الاسلامی (١٣٣/٩).

^٢ الصدیق اول الخلفاء (لا: ١٣١).

نرخى نهو کلاوه سهد هزار دینار بوو، و ده‌ورپشتی به گه‌وه‌ر چنرابوو، و خه‌لکی فارس به پیی به‌رزی ناستی کۆمه‌لایه‌تیان نرخى کلاوه‌که‌یان زیاتر بوو، وه هه‌ر که‌سیک بگه‌یشتایه‌ته لوتکه‌ی به‌رزی نه‌وه کلاوه‌که‌ی (۱۰۰) هه‌زاری ده‌کرد و هه‌رمزیش له هه‌موویان به‌رپزتر بوو بۆیه کلاوه‌که‌ی وا گران بوو.^۱

۲- جه‌نگی (المذار):

هورمز له پیش ده‌ست پێک‌کردنی جه‌نگی — ذات السلاسل — که باس‌مان کرد نامه‌یه‌کی بۆ کیسرا نوسی و دا‌وای کۆمه‌کی سه‌ربازی کرد‌بوو، نه‌ویش سوپایه‌کی بۆ نارد به سه‌رکرده‌یه‌تی (قارن) به‌لام نه‌وو هورمزه نه‌گه‌یه‌ته سوپای مه‌سلما‌نه‌کانی به سوک و که‌م هاته پیش چاو بۆیه په‌له‌ی کرد و نه‌یه‌یشت سوپاکه‌ی قارن بگات خۆی تووشی جه‌نگی دۆ‌راو کرد و کاتی‌ک شکان و رایان کرد له رینگه گه‌یشتن به سوپاکه‌ی قارن و پێکه‌وه یه‌کیان گرت و خۆیان سازدا‌یه‌وه بۆ جه‌نگ، له جێیه‌کدا سه‌ربازگه‌یان دروست کرد پیی ده‌وترا — المذار — وه خالیدی‌ش (مثنی کورپی حارثه) و براکه‌ی نارد‌بوو به دا‌وای هه‌لاتووه‌کانیان داو هه‌ندێ قه‌لاو به‌رزاییان پزگار کرد، به‌لام هه‌والی سوپاکه قارونیان پێ گه‌یشت و نه‌وانیش خالیدیان لی ناگادار کرده‌وه، خالیدی‌ش نه‌بو بکری ناگادار کرده‌وه له رۆیشتن بۆیان، و چاک خۆی ناماده‌کرد‌بوو بۆ جه‌نگ تا فارسه‌کان له نا‌کاودا نه‌ده‌ن به‌سه‌ریان دا.

نه‌وه‌بوو له مه‌زار سوپای موس‌لما‌نه‌کان گه‌یشت به‌سوپای فارسه‌کان و شه‌رپێکی گه‌وره که‌وته نێوانیان و فارسه‌کان زۆر دل په‌قانه ده‌جه‌نگان له داخی شکستییه‌که‌ی پێشویان، (قارن) ی سه‌رکرده‌یان هاته ده‌ره‌وه و دا‌وای شمشیر بازی کرد له خالید و خالیدی‌ش رۆیشته ده‌ره‌وه و به‌لام مه‌عه‌له‌ی کورپی نه‌عه‌مه‌ش خۆی پێ گه‌یاند و کوشتی.

(قارن) هه‌ردوو سه‌رکرده‌ی تێکشکا‌وی جه‌نگی (ذات السلاسل) خست‌بووه نه‌م و لای خۆی که (قباز) و (نه‌نوش‌جان) بوون، وه قویاد له‌سه‌ر ده‌ستی عاصمی کورپی عه‌مری ته‌ممه‌یدا کوژرا و جه‌نگ گه‌رم بوو، له نێوان هه‌ردوو لادا و به‌لام له نا‌کامدا فارسه‌کان شکان و پاش کوژرانی سه‌رکرده‌کانیان رایان کرد، و (۳۰) هه‌زار که‌سیان لی کوژرا و نه‌وانه‌ی تریان به که‌شتی

^۱ تاریخ الطبری (۱۶۸/۴).

له پښگه‌ی ده‌ریاوه بۆی هه‌لاتن و موسولمانه‌کان نه‌یان‌توانی له ده‌ریاوه بکه‌ونه شوینیان، وه خالید له (مذار) مایه‌وه، ده‌سته‌که‌وته که‌سیه‌کانی — سلب — دایه‌وه به‌ خاوه‌نه‌کانیان و غه‌نیمه و ده‌سته‌وته‌کانی تری دابه‌شکرد به‌سهر سوپادا و پینچ یه‌که‌که‌ی تری نارد‌وه بۆ مه‌دینه.^۱

③ جهنگی (الولجة):

هه‌والی تیکشکانی فارسه‌کان له مه‌زار گه‌یشته کیسرا و نه‌ویش سوپایه‌کی گه‌وره‌ی خسته پښ به‌ فرمانده‌یی (نه‌نده‌ر زه‌غر) و هاوشانی نه‌ویش سوپایه‌کی تریشی نارد به‌ فرمانده‌یی (به‌همه‌نی جازویه) و (نه‌نده‌ر زه‌غر) له مه‌دائینه‌وه که‌وته پښ تا گه‌یشته (که‌سکه‌ر) و له‌ویشه‌وه به‌رهو (وه‌لجه) و به‌همه‌نیش به‌رهو ناوه‌راستی عیراق کشا تا بتوانیت سوپای موسولمانه‌کان له دواوه گه‌مارۆ بدات، له پښگا توانی کۆمه‌لێک هاوکار و پشتگیری تر کۆ بکه‌نه‌وه و بیانگره‌ خۆیان و سه‌رجه‌م چه‌کداره‌کانی فارس له وه‌لجه کۆبوونه‌وه.

کاتیک نه‌نده‌ر زه‌غر هه‌ستی به‌وه کرد سوپای زۆر گه‌وره بووه، بریاری دا هێرش به‌ریته سهر موسولمانه‌کان، هه‌ر که خالید (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) نه‌و هه‌واله‌ی بیست له (الشنی) بوو ناوچه‌یه‌کی نزیک به‌سه‌ر و پای هاته سهر نه‌وه‌ی که بۆ موسولمانان وا باشه هێرش به‌رنه سهر فارسه‌کان له سڤ قۆله‌وه، تا په‌رته‌وازه‌یان بکه‌ن و شتیکی چاوه‌پړوان نه‌کراویش بیته و فارسه‌کان تیک بدات، ده‌ستی کرد به‌ خۆ سازدان بۆ نه‌و هێرشه، بۆ نه‌وه‌ی له به‌ره‌کانی دواوه دلتیا بیته سویی کوری موقرمی له (حضر) دانا و خۆشی سوپاکه‌ی به‌رهو وه‌لجه که‌وته پښ، له‌وی هه‌ستا به‌ پړوانین و ورد بوونه‌وه له ناوچه‌که و ده‌بینیت زه‌ویه‌کی فراوان و له باره بۆ جهنگ، شیاوه بۆ جموجۆلی سوپا.

پاش نه‌وه‌ی بریاری دا هێرش بکاته سه‌ریان له‌سهر نه‌و نه‌خشه‌یه‌ی که له سڤ قۆله‌وه پښه‌کانیان تیک بدات، فرمانی ده‌رکرد له دواوه و له هه‌ردوو لاره هێرشیان بگریته سهر، جهنگ گه‌رم بوو له نیوان هه‌ردوو لادا و خالیدی ش خۆی له پیشه‌وه هاشاوتی بۆ بردن و له کاتی

^۱ تاریخ الطبری (۱۶۸/۴).

گونجاودا دوو سوپاکه له دواوه و له لایه کانیه وه دایان به سهر دوژمناندا و تووشی شکستیه کی قورسیان کرد، نه ندهر زه غر^{گه} له کۆمه لێک چه کدار هه لاتن به لام له بیابان له تینواندا مردن.^۱

خالید و تاریکی بۆ سوپای نیسلام دا و تیایدا هانی دان که دهست بگرن به سهر و لاّتی عهجه مدا و ههر به ژیانی نه بوونی و لاّتی عهره بی خۆیان پازی نه بن، وتی: «نابینن له هه مه جوړ خوارده مه نی؟ وه لاّهی نه گهر جیهادی رینگه ی خوا و بانگه واز بۆ لای نیسلامیش کارمان نه بوایه و نه گهر له بهر نه م هه موو دهستکهوت و شته دنیا یانهش بویه پام وا بوو ههر هه قی خۆی بوو بجهنگاینایه، چونکه ئیمه شایانترین به م ناز و نیعمه تانه و تا مالتاوا ایمان بکردایه له نه بوونی و ژیانی سهخت که به سهر شانی ههر یه که مانه وه یه».

پاشان دهستکهوته کانی دابهشکرد به شیوه ی ۵/۴ و ۵/۱ یشی نارد بۆ مه دینه.^۲ به م وتانه ی خالید ده رده که ویت که عهره ب له سه رده می نه قامیاندا، ههروهک قیامه تیان له دهست دابوو له بهر دووبه ره کی و برا کوژی دونیاشیان له دهست چوو بوو. خالید ده لیت: «نیت پیاوی رۆژی دواين و نامانجیککی به رزمان هه یه و هه ولّی دهستکهوتنی ده ده یین و خه لکی بۆ بانگ ده که یین، گریمان نه م نامانجه به رزه شمان نه بوایه و له پیتناویدا قوربانیمان نه دایه، ده ی ژیریمان پیمان ده لیت ده بیت شیرانه بجهنگین بۆ خوشکردنی گوزه رانمان».

خالید کاتیک که وا ده لیت، مه به ستی نه وه نیه که له گه ل نامانجی جیهاد و په زامه ندی خوادا — مه به ستیککی دونیاشیان بوویت، به لکو ته نها گریمانیک داده نیت و ده لیت نه گهر نامانجیککی ناوا گه وره شمان نه بوایه ههر ده بوایه بۆ دونیاش بوایه نه مه مان بکردایه، وه که نه وه ی بلیت: نه گهر ئیمه شایان بیت له سهر شتیککی دنیا یی رۆوبه رپوویان ببینه وه نه ی چۆن له پیتناوی نامانجی قیامهت و په زامه ندی خوادا له گه لیان نه جهنگین؟!

^۱ الکامل لابن کثیر (۵۲/۲)، ابو بکر الصديق، خالد الجنابي (لا: ۴۸).

^۲ البداية والنهاية (۳۵۰/۶).

نعم وتانهی خالید وره بهرز ده‌کنه‌وه و گور و تین دروست ده‌کن، دل زیندوو ده‌کاته‌وه و وزه‌کان ده‌ته‌قینیته‌وه، شو کاته مروّقه باوه‌پداره‌کان به هه‌موو هیژ و پیژ و توانا و وزه‌یه‌کیانه‌وه له پیتاوی خوادا ده‌جولین.^۱

له ریوایه‌تیکدا هاتوو له جهنگی وه‌لجهدا خالید پرووه‌پرووی پالّه‌وانیکی فارسی بوویه‌وه که (۱۰۰۰) کهس پیشان نه‌یوژرابوون به‌لام شو کوشتی، کاتیک لی بوویه‌وه، شانی له‌سەر تهرمه‌کی داهیلّا و داوای خواردنی لی کرد،^۲ ثم کاره گه‌وره‌یه‌شی ته‌نها له‌بەر سه‌رشوژکردنی فارسه‌کان و شکاندن لوتیان و دابه‌زاندنی وره‌یان بوو.^۳

۴- جهنگی نه‌لیس و پژگار کردنی نیمغیشیا:

لهم جهنگهدا هه‌ندی له گاواره عه‌ره‌به‌کان پشتی فارسه‌کانیان گرت دژی موسولمانه‌کان، که گاواره‌کان (عبدالاسد العجلی) و فارسه‌کانیش جابان فه‌رمانده‌یی ده‌کردن، به‌لام به‌همه‌نی جازویه فه‌رمانی پیدابوو که نه‌دات به‌سەر موسولمانه‌کاندا تا نه‌وان نه‌ده‌ن به سه‌ریاندا.

کاتیک خالید (عليه السلام) زانی که گاواره‌کانی عه‌ره‌ب و هه‌ندی له عه‌ره‌به‌کانی ده‌ورو به‌ری حیره کۆبه‌نه‌ته‌وه دژی موسولمانان، رویشتن بۆیان و شو به‌وه‌ی زانیبوو که فارسه‌کانیشان له‌گه‌لدایه، جابان داوای کرد له سه‌ربازه‌کانی که پرووه‌پرووی ببه‌نه‌وه و نه‌وانیش خالیدیان به شتیکی گرنگ سه‌یر نه‌کرد و سستیان نواند به‌رامبه‌ری و بانگی سفره و خوانیان کرد، به‌لام خالید نه‌یهیشت به خوشی نانه‌که‌یان بخۆن و ده‌ستی کرد به جهنگیکی توند له‌گه‌لیان و دوژمنه‌کانی زیاتر شه‌رانی و به‌غیره‌ت بوون کاتیک که به‌همه‌نی جازویه به سوپا و کۆمه‌کیه‌کی گه‌وره‌وه خۆی پی گه‌یاند، موسولمانه‌کانیش زۆر به ئارامی و خۆگریه‌وه جهنگی خۆیانیان ده‌کرد و خالیدیش وتی: نه‌گه‌ر زال بووین به سه‌ریاندا یه‌ک که‌سیان ناهیلین و ده‌ریایه‌کی خۆینیان لی پیک دینین.

^۱ التأریخ الاسلامی (۱۳۹/۹).

^۲ البداية والنهاية (۳۵۰/۶).

^۳ التأریخ الاسلامی (۱۳۸/۹).

هەر که خوی گه‌وره فارسه‌کانی شکاند و پشتیان له موسولمانه‌کان هه‌لکرد، خالیدیش هاواری کرد: دیلیان کهن دیلیان کهن، مه‌گهر یه‌کێك نه‌هیلتیت دیلی کهن، کۆمه‌ل کۆمه‌ل دانیانه به‌ر و کۆمه‌لێك پیاویان تایبعت کرد بۆ کوشتیان و فرتیان بده‌نه ده‌ریاکه‌وه و شه‌و و رۆژتیک به‌رده‌وام خه‌ریکیان بوون و دوو رۆژیش دواى شه‌وه هەر به‌رده‌وام بوون تا خه‌ریک له پال رۆوباری ته‌لیسدا رۆوباریکی تر دروست ده‌بوو.

بۆیه قه‌عقاع و هه‌ندێ فەرمانده‌ی تر به‌ خالیدیان وت: نه‌گهر هه‌موو سه‌ر زه‌ویش بکوژیت خوێنیان وه‌ک ده‌ریا فواره ناکات چونکه دواى مردن خوێن له لاشه ده‌وه‌ستیه‌وه و زه‌ویش به‌شى هه‌لده‌مژیت، ئاو به‌ر بده‌نه‌وه سه‌ر شه‌و دۆله با سوێنده‌که‌ت نه‌که‌ویت و ناوی به‌ردایه‌وه سه‌ر ده‌ریایه‌که و له‌گه‌ل خوێندا سوور بووبوو، بۆیه ناوی لێ نرابوو — ده‌ریای خوێن.^۱

پاش شه‌وی فارسه‌کان شکان و سه‌ربازگه‌که‌یان به‌جیه‌شت و موسولمانه‌کانیش وازیان هێنا له‌ راونانیان، خالید به‌سه‌ر چێشت و خواردنه‌کانیانه‌وه وه‌ستا و وتی: نه‌ی موسولمانه‌کان شه‌وه‌ش بۆ ئێوه و دام به‌ ئێوه، وتی: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌گهر چێشتیکی دروستکراوی بۆ به‌هاتایه موسولمانانی بۆ بانگ ده‌کرد، ئێتر موسولمانه‌کان له‌ خواردنی فارسه‌کان کۆبوونه‌وه بۆ نانی ئێواره‌یان و شه‌وانه‌یان که‌ خواردن و چێشتی به‌ له‌زه‌تیان نه‌دیوو ده‌یان پرسى: ئای شه‌م نانه ناسکه سپیه جوانانه چین؟ شه‌وانه‌یان که‌ پێشتر دیبویان وه‌لامیان ده‌دانه‌وه و به‌ شوخیه‌وه پێیان ده‌وتن: ژایانی ناسک و خوشتان بیستوه؟ ده‌یانووت: به‌لێ، ده‌یانووت: شه‌مه‌یه ژایانی ناسکۆله — به‌نازه‌روه‌رده — که‌ عه‌ره‌ب پێیان ده‌وت: (قری).^۲

هەر که‌ خالید له‌ (ته‌لیس) لێ بوویه‌وه تا (تیمغیشیا) شه‌وه‌ستا ده‌بینیت خه‌لکه‌که‌ی چۆلیان کردوه و هه‌موو شتیکیان به‌جی هێشتوه، فەرمانی ده‌رکرد شه‌و قه‌لایه‌ به‌روخێنن به‌سه‌ر شته‌کانیشیدا، شه‌وه‌نده‌یان له‌وێ ده‌ستکه‌وت که‌ پێشتر شتی وایان ده‌ست نه‌که‌وتبوو، که‌ به‌شى هەر سوارێک (۱۵۰۰) دره‌هم بوو جگه‌ له‌ شتی تریش.

^۱ التأريخ الطبري (۱۷۳/۴).

^۲ التأريخ الطبري (۱۷۳/۴).

کاتی ۵/۱ و هه‌والی سهرکه‌وتنه‌کان گه‌یشته شاری مه‌دینه و نه‌به‌ردی خالید پی گه‌یشت ووتی: ئه‌ی قوره‌یشه‌کان شیره‌که‌ی ئیوه — خالید — په‌لاماری شیره‌که‌ی ئه‌وانی دا و گۆشته‌که‌ی ئه‌نجن ئه‌نجن کرد، ئافره‌تان نه‌یان توانیوه پۆله‌ی وه‌ک خالیدیان بییت.^۱

کاتیک خالید به‌پیاوی‌کدا که‌جنده‌لی ناو بوو له‌به‌نی عه‌جل بوو هه‌واله‌که‌ی نارد‌ه‌وه بوو نه‌بو به‌کر نه‌و پیاوه ده‌لیلکی پێگه‌ی به‌هێز بوو، وه‌هه‌والی پزگارکردنی ئه‌لیس و زۆری ده‌ستکه‌وته‌کانی که‌نیزه‌که‌کان و دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌کان و خه‌لاتکردنی جه‌نگاوه‌ره نه‌به‌رده‌کانی پێدا و کاتیک نه‌بو به‌کر بینێ و به‌جوانی هه‌واله‌خۆشه‌کانی به‌پیز بوو باس ده‌کات پێی وت: ناوت چیه؟ وتی: جه‌ندهل، و ئه‌ویش له‌ویدا شعریکێ بوو خوینده‌وه و وتی:
 ویه‌ا جندل —

نفس عصام سودت عصاماً وعودته الک‌ر والاقداما
پاشان فه‌رمانی دا یه‌کێک له‌و که‌نیزه‌کانه‌ی پێ خه‌لات بکه‌ن و کۆرپه‌یه‌کیشی لی بوو.^۲
وته‌ی نه‌بو به‌کر سه‌باره‌ت به‌خالید: (عدا أسدکم علی الاسد فغلبه علی خراذيله، اعجرت النساء ان ينسلن مثل خالد!).

ئه‌مه‌ گه‌وره‌ترین نۆتی نازایه‌تی و خه‌لاتی نه‌به‌ردیه‌ بوو خالید و دان نانه به‌شتی جوان و شیاودا، به‌رزکردنه‌وه‌ی نرخێ خۆ ماندووکاران و وره‌به‌رزانه، هه‌روه‌ها هۆکاریشه‌ بوو به‌رزکردنه‌وه‌ی وره‌ی وره‌ نزمه‌کان و لاوازه‌کانه‌ تا هه‌ولێ خۆیان چه‌ند جاره بکه‌نه‌وه بگه‌نه‌ نه‌وان.^۳

ئه‌م وشه‌یه‌ی صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنہ) گه‌وره‌ترین شایه‌دیه‌ و جوانترین رێزلێنانه که‌ له‌ میژووی ئیسلامدا پیاوی‌ک ده‌ستی که‌وت‌بی‌ت، صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنہ) که‌ جێنشینێ پیغه‌مبه‌ر و (صلی‌الله‌تعالیه‌عنہ) گه‌وره‌ی

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه (۱۷۵/۴).

^۲ التاريخ الطبري (۱۷۴/۴).

^۳ التاريخ الاسلامي (۱۴۲/۹).

موسولمانانه وا نازانیت له ناو هه موو خه لکیدا له خالید باشت و نازاتر و عه بقهری تر هه بیت و بی وینهیه له نازایه تی و نه بهردی و نه م شایه تیهش به سه بۆ خالیدی کوپی وه لید.^۱

۵- پرزگارکردنی (حیره):

مه‌رزبانی حیره هه‌والی سهرکه‌وتنه‌کانی خالیدی له نیمغیشیا پی گه‌یشت و دلتیا بوو که سهری ته‌ویش دیت و خۆی بۆ ساز کرد و سوپایه‌کی به سهرکردایه‌تی کوپه‌که‌ی خۆی نارد و فه‌رمانیشی پێدا که فورات بگرێته‌وه تا که‌شتی موسولمانه‌کان نه‌توانن بین بۆیان، نه‌مه‌ شتیکی چاوه‌پوان نه‌کراو بوو لای موسولمانه‌کان و غه‌مباربون و جوتیاره‌کانیان کۆکرده‌وه و تییان گیانندن که ده‌بیت ناوه‌که‌ پرۆات، نه‌ی خالید چی کرد؟

خالید له‌گه‌ڵ چه‌ند سوارێک به‌ مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌ کوپه‌که‌ی مه‌رزهبان ده‌رچوو، کت و پری کوپه‌که‌ی پی گه‌یشت له‌ ناو چه‌ند سوارێکدا بوو، هه‌ر له‌ویدا هه‌موویانی کوشت و پێش نه‌وه‌ی هه‌وال بگاته‌وه مه‌رزهبان پویش بۆ لای ده‌ریاچه‌ی فورات و له‌وی کۆمه‌لێک چه‌کداری مه‌رزهبان پاسه‌وانی ناوه‌که‌یان ده‌کرد و شه‌ری له‌گه‌ڵ کردن و سهرکه‌وت به‌ سهریاندا و ناوه‌که‌ی به‌ردایه‌وه به‌ شوینی ناسایی جارانی‌دا جۆگه‌ی گرته‌وه، پاشان داوای کرد له‌ سوپاکه‌ی به‌ره‌و حیره هێرش به‌رن و مه‌رزهبان هه‌والی کوشتنی کوپه‌که‌ی بیست و کوژرانی ته‌زده‌شیر مه‌سه‌له‌که‌ی زۆر ترسناک بوو، بۆیه‌ به‌بی شه‌ر هه‌له‌ات و رایکرد و خالیدیش له‌ شوینی‌کدا سه‌ربازگه‌ی داکوتا و خه‌لکی حیره له‌ ناو قه‌لاکاندا خۆیان قایم کردبوو، خالیدیش نه‌خشه‌ی گه‌مارۆدانی قه‌لاکه‌ی به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌ دا‌رشت:

- ۱- (ضرار کوپی ته‌زور) بۆ گه‌مارۆی کۆشکی سپی که‌ نی‌ساسی کوپی قوبه‌یسه‌ی طانی تێدا بوو.
- ۲- (ضرار کوپی خطاب) بۆ گه‌مارۆی کۆشکی عه‌ده‌سه‌یین که‌ عه‌دی کوپی عه‌دی عوبادی تێدا بوو.
- ۳- (ضرار کوپی مقرن) بۆ گه‌مارۆدانی کۆشکی به‌نی مازن که‌ نی‌بن نا‌کالی تێدا بوو.

^۱ خالد بن الوليد، صادق العرجون (لا: ۲۱۶).

۴- (مثنی کوری حارثة) بۆ گەمارۆدانی کۆشکی ئین بەقیلە کە عەمری کوری
عبدالمسیحی تیدا بوو.

خالد (عليه السلام) بەهەموو فەرماندەکانی خۆی وتبوو کە پێش هەموو شتێک بانگیان
بکەن بۆ لای ئیسلام، ئەگەر قبوڵیان کرد لێیان وەرگرن، ئەگەر واشیان نەکرد پۆژنیک
مۆلتیان بدەن، فەرمانیان پێ بکەن کە دوژمنایەتیان نەکەن و پێگێش نەبن لە جەنگ کردن
لەگەڵ دوژمنەکانتاندا، بەلام ئەوان جەنگیان هەلبژارد و دەستیان کرد بە بەرد بارانکردنی
موسولمانەکان و موسولمانەکانیش تیربارانیان دەکردن و دەهاتنە دەرەوە لە قەلاکان و هیرشیان
دەهینایە سەر موسولمانەکان و دەرگای ماله‌کانیان خستە سەر پشت.

قەسیسەکان هاواریان کرد: ئەی دانیشتوانی کۆشکەکان، ئێوە دەبنە هۆی کوشتنی
ئێمە.

خەڵکی کۆشکەکانیش هاواریان کرد: ئەی عەرەبەکان یەکیەک لەو سی مەرجه‌تان قبوڵ
دەکەین دەی ئێتر واز بێنن لێمان، سەرکردەیی قەسرەکان هاتە دەرەوە و خالیدیش هەر سەرکردە
و بە جیا دانیشتنی لەگەڵ دەکرد و سەرزەنشتی دەکردن لەسەر ئەو کارەیان، و لەکەلیان پێک
کەوت کە (جزیة) بدەن، کە (۱۹۰) هەزار دینار بوو، وە خالیدیش هەموو دەستکەوتوو
خەڵاتەکانی نارد بۆ ئەبو بکر، ئەبو بکریش خەڵاتەکانی وەرگرت بەلام وتی دەبێخەینە بێ
(جزیة)، تا ئەو بارە قیزەونەیی فارسیەکان نەهێلێ کە لەگەڵ شەرعدا یەک ناگرێت و خواردنی
پارەیی خەڵکی بەناڕەوا.^۱

پێککەوتن نامەکی خالید بۆ خەڵکی حیرە بەم شێوەیە بوو: «بسم الله الرحمن الرحيم،
ئەمە ئەو پێککەوتن نامەییەیی خالیدە لەگەڵ عەدی و عەمری کوری عەدی و عەمری کوری
عبدالمسیح و ئیسیاسی کوری قوبەیسە و حیرەیی کوری ئاکال، کە ئەوانە دەمپراستی خەڵکی
حیرەن و ئەهلی حیرەیش پێی پازین، لەگەڵیان پێککەوتن لەسەر (۱۹۰) هەزار کە سالانە دەست
پۆشت و کاسبەکانیان بیدەن و هەزار و کەم دەستەکانی لێ ببەخشێت ئەمەش بەرامبەر بە
پاراستنیان و ئەگەر پۆژی نەتوانن بیان پارێزن هیچیان لێ ناسەن، ئەگەر بەکارێک یان

^۱ التاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۳۴۸).

بهوته يهك ناپاكي بکهن ژير سایه يان نامینئى (الذمة) و نهم ريککه و تن نامه يه له مانگی
 په بیهول شه و له سالتی (۱۲) ی کوچی نوسراوه».^۱

له ریوایه تیځدا هاتووه: که خالید یه کیځ له م سئ خالهی خسته بهر دهستی خه لکی
 حیره: بیته ناو ناینه که مانه وه چی بو ئیمه یه بو ئیوهش ده بیټ و چیش له سهرمانه له سهر
 ئیوهش ده بیټ، یان بو خوتان دانیشن و (جزیه) بدهن، یان وهرنه پیښه وه و جهنگمان له گه لدا
 بکهن، سویند به خوا کومه لیک پیښمه رگم هیناوه ته سهرتان ئیوه چنده هزتان له زیانه شه وان
 شه ونده هز یان له مردنه، وتیان: باشه (جزیه) سهرانه ده دهین، خالیدیش پتی وتن: دهک له
 ناوچن، شه وه چیتانه، بی باوه ری ده شتیکی گومراییه، گه و جترین عه رب شه دهسته
 ده گریته بهر.^۲

له وته کانی خالیددا هندی په وشتی بیروباوه به دی ده کریټ که له سوپای پرزگاری
 عیراقدا به دی ده کرا، نهم سوپایه له پیناو ناماجیکی به رزدا ههنگای دها که شه وهش
 بانگه وازی خه لکی بوو بو لای نیسلام و پینموونی کردنی مرو فایه تی، نهک فراوان کردنی سنووری
 ده سه لات و خو نواندن و دنیا ویستی.

ههروهک گرنگترین خال و مه رجه کانی سهرکه و تنی موسولمانانی پروون کرده وه که
 شه وهش سووربوونی ته واهه له سهر هز کردن له شه هیدی له پیناوی ده سته و تنی به هه شتی خوا
 له دوا پوژدا، ههروهک برگی کوتایی وته کانی خالید سووربوونی هاوه لآن ده گه یه نیټ له سهر
 جیبه جیټ کردنی سونه تی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) و له هه موو دلټیکه وه هز کردنیان له هیدایه تدانی
 مرو فه کان، شه مهش له وته که ی خالیددا به دی ده کریټ که سهرزه نشتی کردن له سهر شه وهی که
 موسولمان نه بوون و قبولی سهرانه دانیان کرد، که له گه ل شه وهشدا له لایه نی مادیه وه قازانجی
 زیاتر بوو بو یان که (جزیه بدهن)، به لام خالید له و که سانه بوو که دنیا و ده سته و تنی دنیا
 له لایان بی نرخ بوو، هه موو پروانینیکیان بو پاداشت و په زامه ندی خوی — عز و جل — بوو، که
 شه مهش سونه تی که و پیغه مبه ری خوا (ﷺ) بوی دیاری کردوون وهک ده فهرمو ویت: «لأن یهدی

^۱ التاریخ الطبری (۱۸۱/۴).

^۲ التاریخ الطبری (۱۷۸/۴).

الله بك رجلاً واحداً خير لك من حمر النعم»،^۱ واتا: نه گهر خوا له سهر دهستی تۆ هیدایه تی یهك كهس بدات، بۆ تۆ باشته له كۆمه لێك حوشتی سوور.

له وهرگرتنی دیاریه‌کانی حیره له لایهن نه‌بو به‌کروهه و به ئاره‌زووی خۆیان پێشکه‌شیان کرد، که‌چی به‌حیسابی (جزیه) قبولی کرد که نه‌مه‌ش له‌بهر هینانه‌دی دادپه‌روه‌ری ئیسلام و نه‌خواردنی مالی خه‌لکی به‌ناپه‌وا و ترسانی له‌وهی نه‌وه‌ک سته‌می‌ک بێت له‌ژێرده‌سته‌کان — **الذمه** — که نه‌مه‌ش وانه‌یه‌کی گه‌وره‌یه له‌به‌ریاکردنی دادپه‌روه‌ری له‌ناو خه‌لکیدا.

شیخ علی طنطاوي بهر اوږدیکې جوانۍ کړدووه له نیوان هیږشه داگیرکاریه کانی پوژناوا
بو ولاتانی نیسلام و هیږشه رزگاربخوازه پر له داده کانی موسولمانان له سهرده می جهنگه
رزگاربخوازه کاندا، هژراوهی شاعیریش دینیت به غمونه و ده لیت:

ملكننا فكان العفو منا سجية
وحللتكم قتل الاسارى وطالما
فحسبكم هذا التفاوت

فلما ملكتكم سال بالدم أبطح
غدونا على الاسرى فمن ونصف
فكل إناء بالذي فيه ينضح

* (حیرہ) وہ ك بنكیہ كی سہ ربازی سویا كانی ٹیسلام:

پزگارکردنی حیره ده‌ستکه‌وتیکی گرنگ بوو، هیوای پزگار کردنی ولاتی فارسی تیدا زۆر کردن، نه‌مه‌ش له‌به‌ر گه‌وره‌یی نه‌م شاره له‌لایه‌نی جوگرافی و نه‌ده‌بی یه‌وه له‌لای عیراق و ولاتی فارس، رابه‌ری گشتی ولاتی ئیسلام بنکه‌ی سه‌ره‌کی خۆی له‌وێ دانا، و له‌وێه سوپاکانی ئیسلام هه‌موو فه‌رمانیکی هه‌رش و به‌رگری و کۆمه‌کی و پلانسازی له‌وێه ده‌رده‌چوو، و هه‌روه‌ها بوو به‌بنکه‌یه‌کی گشتی بۆ ئیداره‌ دان و به‌رپوه‌ بردنی کاروباری ناوچه‌ نازادکراوه‌کانی چوار ده‌وری، خالید فه‌رمانبه‌رانی خۆی نارد به‌ ولایه‌ته‌کاندا بۆ کۆکردنه‌وه‌ی سه‌رانه و زه‌ویانه (خراج)، فه‌رمانده‌کانی نارد خاله‌کانی سنوور بۆ پارێزگاری و خۆیشی مایه‌وه تا نه‌و کاته‌ی ئاسایش به‌ ته‌واوی به‌رقه‌رار ده‌بێت له‌و ناوچه‌ندا، هه‌واڵی‌شی گه‌یشته فه‌رمانپه‌وا و سه‌رۆک هۆزه‌کانی چوار ده‌ور و هاتن بۆ لای و پێککه‌وتن نامه‌یان له‌گه‌ڵدا به‌ست، تا وای لێهات

^١ البخري كتاب المغازي (ژماره: ٤٢١).

لایه کی عیراق نه‌بوو که سهر به موسولمانه‌کان نه‌بن یان ژیر پارێزگاری - ذمه - موسولمانه‌کان نه‌بن.

له فرمانپه‌واکانی خالید به‌سهر ناوچه‌کانه‌وه:

- ۱- (عبدالله کوری وثیمه) به‌رپرسی (فه‌لایج) بوو.
- ۲- جه‌دیری کوری عبدالله به‌رپرسی (بانقیا).
- ۳- (به‌شیری کوری ابن خصاصیه) به‌رپرسی (النهرین).
- ۴- سوید کوری مقرنی حزنی به‌رپرسی (ننستی).
- ۵- (أط کوری ابی أط) به‌رپرسی (روزستان).

له فرمانده‌کانی پارێزگای سنوور:

- ۱- ضراری کوری الازور.
- ۲- ضراری کوری خطاب.
- ۳- ضراری کوری مقرن.
- ۴- قعقاع کوری عه‌مر.
- ۵- بسری کوری نه‌بی رهم.
- ۶- قتیبه‌ی کوری نه‌هاس.^۱

* ئه‌و نامانه‌ی که خالید ناردوونی بو فرمانپه‌واکان و میلله‌تی فارس:

خالید پاش ئه‌وه‌ی که عیراقی بو یه‌کلایی بوویه‌وه بریاری هاته سهر ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ فارسدا و له ولاتی خۆیاندا پروبه‌پوو بیته‌وه، به‌تایبه‌تی دوا‌ی ئه‌وه‌ی ده‌ستی فارسه‌کانی له عیراق پچه‌راند و پشته‌وه‌ی خۆی بی خه‌م کردبوویه‌وه و گه‌لی فارس له‌م ماوه‌یه‌دا ناکۆکیه‌کی زۆر که‌وتبوویه‌ نێوانیان له‌سهر ئه‌وه‌ی که کێ دابنێن به‌ پاشای خۆیان پاش مردنی نه‌زده‌شیر، بۆیه خالید ئه‌م هه‌له‌ی قۆسته‌وه و نامه‌ی نووسی بو سهرکرده‌کانیان و وتی پێیان: له خالیدی کوری وه‌لید بو پاشاکانی فارس: پاشان... سوپاس بو ئه‌و خواجه‌ی که پزیمه‌که‌ی له ناو بردن و فیل و ته‌له‌که‌ی له ناو بردن و ناکۆکی خسته نێوانتان، هه‌یه‌تی نه‌هیشتن و سامانی لی

^۱ ابو بکر الصدیق، خالد الجنابي، نزار حدیثی (لا: ۵۱-۵۲).

سەندنەو و لووتى شكاندن و ئەگەر ئەم نامەيەم گەيشتە دەستان موسولمان بىن و تا وا بى
 وەى بن يان وەرنە ژيەر دەسلەتەمان و جزيە بدن، ئەگەر وانەكەن سويند لەو خوايەى كە جگە لەو
 خواى تر نيە، گەليەكم هينەوئە سەرتان ئيوە چەندى حەزتان لە ژيانە، ئەوانيش ئەوئەندە حەزيان
 لە مردنە، وە ئيوە چەندى هەلپەى دنيا دەكەن ئەوان ئەوئەندە هەلپەى پۆژى دوايانە.^۱

بۆ ميللەتەكەشيانى بەم جۆرە نووسى:

لە خاليدى كورپى وەليد بۆ دانىشتوانى فارس، سوپاس بۆ ئەو خوايەى كە پزگار
 كردوون لە خزمەتكارى و ناكۆكى تى خستوون و ترسى شكاندوون و سامانى لى سەندوونەتەو
 و گەورەيى شكاندن، ئەگەر نامەكەم گەيشتە دەستان موسولمان بىن، بى وەى دەبن، يان وەرنە
 ژيەر دەسلەتە ئيسلام و سەرانە بدن، ئەگەر وانەكەن سويند لەو خوايەى كە جگە لەو خواى تر
 نيە، گەليەك دىنمە سەرتان ئيوە چەندى حەزتان لە ژيانە ، ئەوان ئەوئەندە حەزيان لە مردنە، و
 ئيوە چەندە كوشتەيى دونيان ئەوان ئەوئەندە شەيداي دوا پۆژن.^۲

پزگارکردنى حيرە بەشێك لە ئاواتەكانى ئەبو بەكرىيان هينايەدى لە پزگارکردنى
 عىراق، وە پىنگە خۆشكەريشە بۆ گرتنى ولاتى فارس، خاليد بە شيوەيەكى زۆر جوان بە
 كارەكانى خۆى هەستا و لە كاتىكى ديارىكراودا گەيشتە حيرە، بە جۆريەك كە لە مانگى
 موحرەمى سالى (۱۲)ى كۆچى يەكەمىن پروبەپروبوونەوئەى لەگەل دوژمناندا لە كاظمە دەست
 پىكرد و لە (۱۲)ى ربيع الاول هەمان سالدا بە پزگارکردنى حيرە كۆتايى پى هات.^۳

※ كەرامەتيكى خاليدى كورپى وەليد لە كاتى پزگارکردنى حيرەدا:

نيمام (طبري) بە ئيسنادى خۆى دەگيژيەتەو و دەليت: (.....)«ابن بقیله»
 خزمەتكارىكى لەگەلدا بوو كىسەيەكى هەلواسى بوو بە ملیدا، خاليد كىسەكەى لى وەرگرت و
 كردیە دەفريكى خۆيەو، وتى ئەمە چيە ئەى عەمر؟ عەمر وتى: ئەمە توخوا هيچم لى مەكە
 ئەو زەهرى كوشندەيە، خاليد پىي وت: ئەى ژەهرت بۆ چيە؟ عەمر وتى: ئەترسم ئيوە ئەو

^۱ التاریخ الطبري (۱۸۴/۴).

^۲ هەمان سەرچاوەى پيشوو و هەمان لاپەرە.

^۳ التاریخ الاسلامي (۱۵۰/۹).

نەبن كە من دەيناسم، و مردنم نزيك بۆتمەو، مردنیشم پى خۆشترە لەوێ ھۆزەكەم بھەمە سەر
 بېروباوەرێك كە زيانيان پى بگەيەنیت و راست نەبیت، خالیدیش وتی: ئەمە ھىچ زيانى نە بە
 ويستى خوا نەبیت و ئەجەل بە دەستى ئەو، و وتی: (بسم الله خير الاسماء، رب الارض ورب
 السماء، الذي ليس يضر مع اسمه داء الرحمن الرحيم، فأهواوا إليه يمنعوه منه) ئەمەى خویند و
 پاشان ژەھرەكەى قوتدا.

عەمریش چاوى نەبەلق بوو و وتی: ئەى كۆمەلى عەرەب ھەرچیتان بویت دەستتان
 دەكەویت مادەم پیاوی ئاواتان تیاھە ھەلگى بېروباوەرى نوێ، پاشان پرووى كردە خەلكەكە و پیتی
 وتن: نەمدیوھ تا ئەمڕۆ بېروباوەرێك ئاوا پروون و راست بێت.^۱

(ابن كثیر) ئەم رېوايەنەى باس كردوو و نەرېوايەتێكى لاوازیشى دانەناو،^۲ (حافظ
 ابن عجر) باسى كردوو و دەلێت (ابو یعلی) و (ابن سعد) ھەریەكە ولە رینگەيەكەوھە رېوايەتى
 كردوو و لاوازیشیان نەكردوو،^۳ (ابن تیمیة) وەك نمونەيەكى كەرامەتى خالید (رحمۃ اللہ علیہ) باسى
 كردوو.^۴

ھەندى لە نووسەرە ھاوچەرخەكان ئەم پایە ھەت دەكەنەوھ و بە شتیكى خەيالى
 ھەلبەستراوى ھەندى لە راپوێھەكانى دەزانن كە لەسەر گەورەكردنى خالید ھیناویانەتەوھ، خۆ ئەم
 رېوايەتە لە رینگى ئیسنادەوھە راستە و (طبري) پیتی رازيە و ھەروھەا ابن سعد و ابن كثیر و ابن
 حجر و ابن تیمیة ھیناویانە و لاوازیشیان نەكردوو، كە ئەوانە زاناترین و بە ئیحصافترین كەس
 بوون لە میژووی ئیسلامدا لە چا و نووسەرە ھاوچەرخەكانى ئەمڕۆدا.

خالید (رحمۃ اللہ علیہ) كاتێك دەستى برد ژەھرەكە بخواتەوھ لە لوتكەى باوەر بە خواى — عز
 وجل — دلنیاى تەواودا بوو، یەقینی ئەوێ ھەبوو كە ئەو ھەموو شتیكى دروست كردوو و
 ھەر ئەویش دەتوانیت كار و تايبەتەندیەكانى تیدا نەھيێت، فەرمانى پێدات كارىگەرەكەى

^۱ التأريخ الطبري (۱۸۰/۴).

^۲ البداية والنهاية (۲۵۱/۶).

^۳ الاصابة لابن حجر (۲/۲۱۸)، ژمارە ۲۲۰۶ز

^۴ الفتاوى (۱۵۴/۱۱).

نەمىنىت، ئەمەش لەبەر ھىكمەتتىكى مەزن و ئامانچىكى بزورگ، ھەروەك چۆن كاريگەرى سوتانى لەو ناگرەدا ھەلگرت كە ئىبراھىم پىتغەمبەريان تىخست بۆ شەنە بايەكى فېنك، ھەروەك بۆ كەسانى تىرىش پروویداو كە پىتغەمبەرىش نەبوون وەك (ابى مسلم الخولاني) كاتىك (أسود العنسي) داواى لىكرد شاھەتتى بدات كە ئەویش پىتغەمبەرە و ئەویش وتى تۆ پىتغەمبەر نىت و (أسود) یش خستىە ناو ناگرەو و كاتىك ناگرەكە دامركايەو دەبىنن نەسوتاو و نوژی سونەت (دەكات).^۱

ھەروەك خالىد كاتىك ئەو كارەى كرد بچووكترىن ھەز و وىستى دونيا پالى پىو نەنا بۆ خۆ دەرختن و ناو دەرکردن و شۆرەت ئەم كارەى نەكرد، چونكە دەيزانى ئەگەر لەبەر ئەو كارانە بىكردايە خواى گەورە وازى لى دەھىنا، خۆ ئەگەر خوايش وازى لى بەھىنىت، خالىد كەى دەتوانىت كارى ژەھر بىوھەستىنىت و نەيكوژىت.

ئەمەش تاقىكردنەوھەكى شازە و نايىت ھەموو موسولمانىك بلىت با منىش تاقى بكمەوھە بزانم ئەمكوژىت يان نا؟ نىتر با مەبەستىشى بەرز و شىاو بىت، چونكە زۆر كەمە كەسىك لەم پۆژەدا باوەر و يەقىنى بگاتە باوهرى دامەزراوى خالىد (ﷺ)،^۲ ئەمە و كاتىك شارى ھىرەى پزگار كرد ھەشت ركات نوژی كرد بە يەك سلاو دانەوھە.^۳

۶- پزگارکردنى شارى ئەنبار (ذات العيون):

پاش ئەوھى لەم لاينەوھە خالىد (ﷺ) بە تەواوى دلتيا بوو (قەعقاعى كورى عەمرى تەمىمى) كرد بە بەرپرسى (ھىرە)، بەرەو لای (عياض كورى غنم) پۆيشت بۆ كۆمەكى كردنى لە بەرەى باكوورەوھە كە كاتى خۆى صدیق (ﷺ) ئەوى لە وىو ناردبوو، كاتىك خالىد گەيشتە ئەنبار دەبىنىت و سويى بى باوەرپان خۆيان تۆكمە كرووھە لە ناو قەلاكانياندا و خەندەقىشان بە چوار دەوردا ھەلگەندوھە و چوونەتە ناوى.^۴

^۱ التأريخ الدعوة الاسلامي (۱۵۹/۹).

^۲ ھەمان سەرچاوھ (۱۵۴/۹).

^۳ البداية والنهاية (۳۵۲/۴).

^۴ التأريخ الدعوة الاسلامية (لا: ۳۵۰).

موسولمانه‌کان گه‌مارۆیان خسته سه‌ریان و خالید فه‌رمانیشی دا به‌کوشتنی جاسوسه‌کانیان - عین - له‌چوار ده‌وردا و له‌کاتی جه‌نگدا له‌گه‌لیان (۱۰۰۰) جاسوس له‌واوه‌دا کوژرا و بۆیه‌ناونراوه (ذات العیون)^۱

خالید به‌ژیرانه‌ی سه‌ربازی خۆی توانی ئه‌و خه‌نده‌قانه‌به‌زینیت، بۆ ئه‌م کاره‌هات هه‌موو حوشتیه‌لاوازه‌کانی هه‌ینا و سه‌ری بڕین و فڕی دانه‌ناو چاله‌که‌وه‌تا توانیان به‌سه‌ر لاشه‌کاندا بچنه‌ناو چاله‌کان و ده‌ستیان کرد به‌شمشیربازی له‌گه‌ل فارسه‌کاندا و فارسه‌کانیان ناچار کرد پاشه‌کشه‌بکه‌ن بۆ ناو قه‌لاکان.

له‌ئاکامدا سه‌رکرده‌ی فارسه‌کان شیرازی ناو بوو، ناچار بوو رێک بکه‌وێت و به‌مه‌رجه‌کانی خالید رازی بێت به‌مه‌رجێک رێگهی بده‌ن له‌گه‌ل چه‌ند سواریکی‌دا به‌بێ وه‌ی له‌ئه‌نبار ده‌رچن، خالیدیش ئه‌وه‌ی لێ قبوول کرد به‌مه‌رجێک هه‌یج مال و سامانی‌ک له‌گه‌ل خۆی نه‌بات.

۷- (عین التمر):

پاش رزگارکردنی ئه‌نبار، خالید (عليه‌السلام) زویرقنانی کوپی به‌دری کرد به‌به‌رپرسی ئه‌وئ، به‌ره‌و (عین التمر) که‌وته‌رێ که‌مه‌هرانی کوپی بارام جوین کۆمه‌ڵێکی زۆر چه‌کداری عه‌ره‌بی له‌گه‌لدا بوو، به‌ده‌وری ئه‌وانیشدا کۆمه‌ڵی هۆزی ده‌شته‌کی هه‌بوون وه‌ک (التمر، تغلب، ایاد، و که‌سانی تریش که‌ (عقه‌ی کوپی ابی عقه‌) سه‌روکیان بوو.

کاتی سوپای ئیسلام نزیک بویه‌وه، (عقه‌) به‌مه‌هرانی ووت: ئه‌وانه‌عه‌ره‌بن و لێیان گه‌رێ بۆ ئێمه‌ی عه‌ره‌ب، ئه‌زانین چۆن جه‌نگیان له‌گه‌ل ده‌که‌ین، مه‌هرانی‌ش ووتی: ئه‌وه‌تۆ و ئه‌وه‌ش ئه‌وان، و ئه‌گه‌ر پێویستان پێمان که‌وت دێین به‌هاناته‌نه‌وه، فارسه‌کان سه‌رزناستی ئه‌میره‌که‌ی خۆیان کرد له‌سه‌ر ئه‌و کاره‌، مه‌هرانی‌ش پێی ووتن: وازیان لێ به‌هێنن ئه‌گه‌ر ئێمه‌ سه‌رکه‌وتین به‌سه‌ریاندا ئه‌وه‌ سه‌رکه‌وتنه‌بۆ ئێوه‌ و ئه‌گه‌ر شکایشین ئه‌وه‌ ئێمه‌ ده‌چین بۆیان و ئه‌و کاته‌ ئه‌وان سوپایه‌کی ماندوون، خه‌لکه‌که‌شی دانیان نا به‌زیره‌کی مه‌هرانی گه‌وره‌یاندا.

^۱ البداية والنهاية (۳۵۳/۶).

کاتیتک خالید نزیک بوویه و (عقه) خه‌ریکی ریتک و پیتک کردنی ریزه‌کانی سوپاکه‌ی بوو، خالید پرووی کرده چوار دهره‌که‌ی و وتی: من نه‌مه‌ویت بدهم به سه‌ریاندا نیوه له دواوه پاریزگاریم لی بکه‌ن و به خیرایی خۆی گه‌یاند (عقه) و باوه‌شی پیتدا کرد و به دیلی گرتی و باقی سوپاکه‌شی به‌بی شهر راپانکرد و زۆریه‌یان لی دیل کران.

خالیدیش به‌رهو (عین التمر) که‌وته‌رێ، کاتیتک مه‌هران هه‌والی تیتک شکانی (عقه‌ی بیست له قه‌لاکه‌ی هاته دهره‌وه و بۆی هه‌له‌هات، گاواره عه‌ره‌به‌کان بینیان وا دهرگای قه‌لاکه‌ی کراوه‌ته‌وه خۆیانیان پیتدا کرد و له‌وی خۆیان قایم کرد، خالیدیش گه‌مارۆی دان به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر توند، کاتیتک نه‌وه‌یان بینیی داوای ریتکه‌که‌وتنیان لی کرد، نه‌ویش وتی نایکه‌م به‌ مه‌رجیتک نه‌بیست که به‌ خاله‌کانی من پازی بن، نه‌وانیش پازی بوون و قه‌لاکه‌یان دا به‌ ده‌سته‌وه و نه‌ویش فه‌رمانی دا (عقه‌ی) بکوژریت و دیله‌کانی تریش له‌ناو به‌رێن، پاشان ده‌ستکه‌وتی زۆریان ده‌ستکه‌وت له‌ ناو قه‌لاکه‌دا.

خالید له‌ که‌نیسه‌ی ناو قه‌لاکه‌دا (٤٠) مندالی بینیی ئینجیلیان و دهرگیان له‌سه‌ر خۆیان داخستبوو، دهرگاکه‌ی شکاند و هه‌موویانی هیتا و دابه‌شی کردن به‌سه‌ر سه‌رکرده و ده‌نگ خۆشه‌کانی ناو سوپادا، یه‌کیتک له‌وانه (همران) بوو خزمه‌تکاری عوسمانی کوری عه‌فان (ﷺ) و له‌وانه — سیرین — که‌ باوکی محمدي کوری سیرین — خه‌و په‌رژین که‌ر — که‌ بوو به‌ به‌شی مالیکی کوری نه‌نس و کۆمه‌لتیکی تریش له‌ خزمه‌تکاران که‌ دواتر بوون به‌ باوکی زۆریتک له‌ ناو‌ادارانێ ئیسلام و نه‌م گیرانه‌ بوو به‌ خیر بۆیان.

کاتیتک (وه‌لیدی کوری عقه‌ی) پینج یه‌که‌یانی گه‌یاند هه‌ مه‌دینه و بردنی بۆ صدیق (ﷺ) نه‌ویش گه‌رانده‌وه بۆ (عیاض کوری غنم) که‌ له‌ (دومه‌ الجندل) و ده‌بینن وا (عیاض) گه‌مارۆی سوپای بی باوه‌رانی داوه و نه‌وانیش له‌ دواوه گه‌مارۆی نه‌ویان دا‌بوو، بۆیه (عیاض) به‌ وه‌لیدی وت: هه‌ندی کات راپه‌یه‌کی جوان له‌ سوپایه‌کی چر باشته‌ تۆ ده‌لتیت چی بکه‌ین باشته‌؟ وه‌لیدیش وتی: نامه‌ بنیره‌ بۆ خالید با به‌ سوپاکه‌یه‌وه بگاته‌ لات و هاوکاریت بکات، (عیاض)یش نامه‌ی بۆ خالید نارد و خالیدیش به‌م چه‌ند وته‌یه‌ وه‌لامی دایه‌وه:

«له خالیدهوه بۆ (عیاض) دهگه مه لات، كه ميك خۆت بگره وا كۆمه ليك نه سپت بۆ ده نيرم كه به سهر پشتيانهوه شيرسواره و ژههرينيشيان پييه بۆ دوژمنان، پهل له دواي پهل بۆت ده نيرم».^۱

۸- (دومة الجندل):

كاتيك خاليد له جهنگي (عين التمر) بوويهوه و (عويمهري كوري كاهني نهسله مي) لهوئ بهرپرس دانا و خۆي گهيانده نهوئ، كاتيك خهلكي (دومة الجندل) ههوالئ هاتني خاليديان بيست، نارديان به دواي هه موو دۆسته كانيان له بههراء و تهنوخ و كلب و غهسان و ضجاعم، سهروكي عنان و تهنوخ پياويك بوو به ناوي (ابن الايهم) و سهروكي (ضجاعم) (ابن الحدرجان) بوو.

هه موو له (دومة الجندل) كۆبوونهوه به سهههريشتي دوو پياو يه كه ميان (اكيدري كوري عبدالملك) و (جودي كوري رهبيعه) و جياوازي كهوته نيوانيان و نهكيدهر وتي: من له هه موو كه سيك باشر خاليد ده ناسم، كهس وهك نهو بهخت ياوهري نيه، كهس له گهلي ناههنگيت يان ناييينيت نيتر كه م بن يان زۆر تيك ده شيكن و پاده كهن، به گوئي من بكن سولحيان له گه لدا بكن، نهوانيش به قسه يان نه كرد، نهو يش وتي: ده ي من هاو كاريتان ناكه م له جهنگ له گه ل خاليدا و جيا بوويهوه لييان.^۲

نه مه شايه تي دوژمنه بۆ خاليد و باشريش شايه تيش نهويه دوژمن و ناههزان شايه تي چاكي بۆ بدهن، نه م پياوه پيشتر خاليد به ديلي گرتبووي، پيغه مبهري خوا (ﷺ) له جهنگي ته بووكدا ناردى بوئ و نهو يش گرتي و بوئ هينا و پيغه مبهريش (ﷺ) چاكي له گه ل كرد و په يمانى لئ وهرگرت بهرامبهريان نه وهستي و نازادى كرد، به لام ناپاكي كرد و نهو به ليئنه ي شكاند.

نيتر لهو رۆژه به دواوه ترسي خاليد چووبووه دلي، نه مه سهههراي نهو شوژه ته نازاييهي خاليد له جهنگه كاندا هه ببوو، (نهكيدهر) له هۆزه كه ي جيا بوويهوه و له ريگه ي (دوقة)

^۱ البداية والنهاية (۳۵۴/۶).

^۲ البداية والنهاية (۳۵۵/۶).

خالد به هواله‌که‌ی زانی و (عاصمی کوری عمر)ی نارد به دوایدا و گرتی وتی: هاتووم
 بگه‌مه خالد، به‌لام خیانه‌ت و ناپاکی پیشووی وای له خالد کرد یه‌کسر حوکی له
 سیداره‌دانی دهریکات و ثا بهو شیویه خوی گه‌وره نهو ناپاک و به‌لین شکینه‌ی له ناو برد و خو
 پاراستن له قه‌زا و قه‌در نه‌پیاراست.^۱

خالد گه‌شته (دومة الجندل) و له‌وی دابه‌زی و هم‌موو خه‌لکه‌که‌ی له (به‌هراء و
 که‌لب و ته‌نوخ) خسته نیوان به‌رداشی خو‌ی و سه‌ربازه‌کانی (عیاض کوری غه‌نم).^۲
 جودی کوری په‌بیعه به سه‌ربازه‌کانیه‌وه به‌رهو خالد هات (ابن حدرجان و ابن
 أیهم)یش به‌رهو لای سوپا‌که‌ی (عیاض) که‌وته ری، جه‌نگ ده‌ستی پی‌کرد و خالد (جودی) و
 سه‌ربازه‌کانی تیک شکاند و (عیاض)یش سه‌رکه‌وت به‌سهر (ابن حدرجان) به‌لام زور به
 ناره‌حه‌تی، هه‌لاتووه تیک شکاوه‌کان ویستیان خو‌یان بخزیننه ناو قه‌لاکان، به‌لام خو‌ی له ناوه‌وه
 پر بوو، بویه دایاغخت به پرویاند و نه‌وانیش لهو ده‌شته‌دا بلاوه‌یان لی کردبوو، خالدیش
 هیرشی کرد بو سه‌ر قه‌لاکه و ده‌رگا‌که‌ی له بن ده‌ره‌ینا و خه‌لکیکی زور لی کوشتن.^۳

به رزگارکردنی (دومة الجندل) شوینیکی ستراتیژی سه‌ربازی بو موسولمانه‌کان
 دروست بوو، چونکه (دومة الجندل) که‌وتبووه سه‌ر سی رایه‌ک له خواره‌وه نیمچه دوورگی
 عه‌ره‌ب و له باکووری روزه‌ه‌لاتووه عیراق و له باکووری روزه‌ه‌لاتیشه‌وه شام، شتیکی سروشتیه
 که نه‌بو به‌کر و سوپای نیسلام له عیراقدا ده‌جه‌نگان و ده‌یانویست نهو شوینه نازاد بکریت،
 چونکه به‌سهر شامدا ده‌پروانی و هه‌ر له‌به‌ر نهو گرنگیه‌ش بوو که (عیاض) له‌وی مایه‌وه و
 به‌جیتی نه‌هیشت تا له ناکامدا له‌گه‌ل خالددا نازادی کرد، نه‌گه‌ر (دومة الجندل) خو‌یان نه‌دایه
 به ده‌سته‌وه سوپای نیسلام له عیراق ده‌رنه‌ده‌چوو و به‌رهو ده‌ره‌وه و چوونیان مه‌حال ده‌بوو.^۴

^۱ التأریخ الاسلامی (۱۹۳/۹).

^۲ خالد بن الولید، صادق عرجون (لا: ۲۳۱).

^۳ تأریخ الطبری (۱۹۶/۴).

^۴ ابو بکر الصدیق — نزار الحدیثی و خالد الجنابی (لا: ۵۴).

نا بهو شیویه خالید کۆمهکی (عیاض)ی کرد له پژگارکردنی (دومة الجندل)دا
 نهگر جهنگهکانی خالید له خوارووی عیراق نمونهی جهنگاوه‌ری نازا و هی‌رشبه‌ری سه‌رکه‌توو و
 سه‌رکرده‌ی هه‌لقۆزه‌روه و ترس دروستکه‌ر له دلی دوژمناندا بووینت، نه‌وا خۆپاگری و نه‌به‌ردی
 (عیاض) (عليه السلام) له‌به‌ر دهم نه‌و هه‌موو دوژمنانه‌دا و له‌ ناو نه‌و گه‌مارۆیه‌دا به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر
 نارامی و خۆپاگری سوپای نی‌سلام و هیواداری به‌ سه‌رکه‌وتنی خوایی له‌ کۆتاییدا.

(عیاض) یه‌کێک له‌ باشت‌ترینی کۆچه‌ریه‌کان و له‌ گه‌وره‌ پیاوانی قوره‌یش بوو،

که‌سیکی ده‌ست و دلّ جوان و لی‌بوورده‌ بووه‌ و دوا‌ی نه‌وه‌ هه‌موو خه‌لیفه‌کان متمان‌ه‌ی ته‌واویان
 به‌ سه‌رکرده‌یه‌که‌ی هه‌بوو، یه‌کێک بوو له‌ سه‌رکرده‌کانی جه‌نگی (یه‌رموک)، له‌ ریزه‌کانی
 پێشه‌وه‌ی سوپا‌که‌ی نه‌بو عوبه‌یده‌ بووه‌، پاشان به‌ ته‌واوی دوورگه‌ی پژگار کرد، پاش‌تیش
 عومه‌ر (عليه السلام) به‌سه‌ر شامه‌وه‌ دا‌ینا و دواتر که‌ کاری پیتی بوو له‌ به‌ره‌کانی جه‌نگی پژگاربخوا‌زی
 نی‌سلامی ناردی بۆ فه‌رمانه‌ی نه‌وی.^۱

۹- رووداوی (الحصید):

(الحصید) ناوچه‌یه‌که‌ له‌ که‌ناری عی‌راق بوو له‌ پرووری دوورگه‌وه‌، خالید فه‌رمانی دا
 به‌ ئوقره‌غی کو‌ری حاب‌س (عليه السلام) که‌ بگه‌رپێته‌وه‌ بۆ نه‌نبار و خۆی له‌ (دومة الجندل) مایه‌وه‌
 له‌به‌ر چاوچنۆکی فارسه‌کان و گومانی خراب کردنیان، بۆیه‌ عه‌ره‌بی ناوچه‌که‌ گومانی نه‌وه‌یان
 کرد که‌ بیه‌گرنه‌وه‌ بۆیه‌ نامه‌یان بۆ فارسه‌کان نارد تا هاوکاریان بکه‌ن و پێکه‌وه‌ سوپای خالید
 بشکێنن وه‌ک تۆله‌یه‌ک بۆ (عقه‌) که‌ هه‌شتا کوشته‌که‌یان بیر نه‌چوووبویه‌وه‌.

بۆ نه‌و مه‌به‌سته‌ (رزمه‌ر) له‌ به‌غدا‌ده‌وه‌ و له‌ گه‌لّ نه‌ویشدا روزه‌ که‌وتنه‌ پ‌ی بۆ
 گرتنه‌وه‌ی نه‌نبار و به‌لێنی نه‌وه‌یان دا که‌ بگه‌نه‌ (حصید و خنامنس) بکه‌ن، هه‌والیان گه‌یشته‌
 — ر‌ب‌زقانی کو‌ری به‌در که‌ به‌رپرسی نه‌نبار بوو، داوا‌ی کۆمه‌کی له‌ قه‌عقاع کرد که‌ جی‌گری
 خالید بوو به‌سه‌ر حیره‌وه‌ و نه‌ویش (اعبدی کو‌ری فدکی سه‌عدی) بۆ نارد و پیتی وت: تۆ برۆ بۆ
 (حصید) بکه‌ و به‌ (عروه‌ی کو‌ری جه‌عدی بارقی) وت تۆش بۆ (خنامنس).

^۱ التأریخ الاسلامی (۱۶۴/۹).

کاتیک خالید (ﷺ) هه‌والی زانی که هه‌ندی له هۆزه عه‌ره‌به‌کان به نیازن بچنه ناو سوپاکه‌ی روزبه له (حصید)، خیرا (قه‌عقاع) ی کرد به ئه‌میری خه‌لکی له (حصید) پاش ئه‌وه‌ی که (عیاض) ی کورێ غه‌نه‌می له حیره له شوینی خۆی دانا و کاتیک روزبه زانی قه‌عقاع پۆیشتوه داوای کۆمه‌کی له روزمه‌ر کرد و له‌وێ سوپای موسولمانان و سوپای بێ باوه‌ران گه‌یشتن به یه‌ک و جه‌نگیکێ زۆر گه‌وره له نێوانیاندا به‌ریا بوو که روزمه‌ر و روزبه کوژران و غه‌نیمه و ده‌ستکه‌وتی باش ده‌ستی موسولمانان که‌وت.^۱

۱۰- پروداوی (المصیخ):

کاتیک هه‌والی سوپای نیسلام له (حصید) گه‌یشتوه خالید و سه‌رکرده‌کانی سوپاکه‌ی کۆکرده‌وه له شه‌ویکدا له کاتی دیاریکراودا له (مصیخ) ی نزیک حوران هه‌موویان گه‌یشتن به یه‌ک و پیکه‌وه دایان به‌سه‌ر هه‌ندی هۆزدا و زیانیکی گه‌وره‌یان لێ دان.^۲

پاشان خالید زانی که هه‌ندی له هۆزه‌کان له (مثنی) له شوینیکه له نزیک رقه و زمیل له (دیار به‌کر) کۆبوونه‌وه و خۆیان بۆ جه‌نگ له‌گه‌ڵ موسولمانه‌کان ساز کردوه، ئه‌و کت و پرێ له (مثنی) دای به سه‌ریاندا له هه‌موو لایه‌که‌وه و کۆمه‌له‌که‌ی بلاوه پێ کردن^۳ و هه‌روه‌ها هێرشیشی کرد بۆ ئه‌وانه‌ی له زمیل کۆبووبوونه‌وه و زیانیکی گه‌وره‌ی پێ گه‌یاندن.^۴

عه‌دی کورێ حاته‌م (ﷺ) ده‌لیت: «له‌م جه‌نگه‌دا گه‌یشتین به پیاویک ناوی (صرقوسی کورێ نعمان) بوو، که کورپه‌کانی و کچه‌کانی و ژنه‌که‌ی به چوار ده‌وریدا بوون و گۆزه‌یه‌ک عه‌ره‌قی دانا‌بوو بۆیان تا بیه‌خۆنه‌وه و ئه‌وانیش ده‌یانووت: که‌س له‌م کاته‌دا عه‌ره‌قی بۆ ده‌خوریته‌وه که سوپای خالید به رێبه‌یه؟ ئه‌ویش ده‌یووت: بۆنه‌وه خواردنه‌وه‌ی ئالناوایی چونکه

^۱ البداية والنهاية (۳۵۵/۶).

^۲ الكامل في التاريخ (۵۹/۲).

^۳ ابو بكر الصديق، خالد الجنابي (لا: ۵۵).

^۴ التاريخ الطبري (۱۹۹/۴-۲۰۰).

وا نازام دواى ئەمە بتوانن بۆنەو و دەلەت من خۆم پىنگەياند و كوشتم و كۆرەكانيام كوشت و كچهكانيمان هيتايەو»^۱.

لەم جەنگەدا دوو كەس كوژران كە موسولمان بووبون و ئەبو بەكرى صديق نامەى ئەمانى بۆ نووسىبوون كە موسولمانەكان ئەيانزانى و بى ئاگا بوون لەو نامەى، يەكەمیان ناوى (عبدالعزى بن ابى رهم) كە (جەدىرى كۆرى عبدالله البجلى) كوشتى و دووهمیان ناوى (لەبىدى كۆرى جەدىر) بوو يەكەك لە موسولمانان كوشتبووى و كاتىك صديق بەو ھەوالەى زانى و خويىنەكەى دان و بە ھەرماندەكانىشى وت كە لەگەل ژن و مندالەكانيان چاك بن، پاشان وتى: ئەمە چارەنووسى ھەر كەسەكە لە بەرەكانى جەنگەو نزيك بىت و لە ناوياندا بىھەيت بۆى، واتا تامانى خۆيشيانى تىدا بوو كە لە ناو كافراندا بۆچى دەژيان.^۲

۱۱- پرووداوى (الفراض):

پاش ئەوھى خاليد (رضي الله عنه) ئالەى ئىسلامى بەسەر ھەموو عىراق ھەلەكەرد، ھۆزە عەرەبەكان خويان دا بە دەستەو، نيازى (فراض)ى كرد كى ناوچەىەكى نيوان شام و عىراق و كەنداوى عەرەب بوو تا پشتمەوھى خۆى پى بى خەم بكات كاتىك بەرەو پرگاركردى ولاتى فارس دەپرات.

كاتىك موسولمانەكان لە (الفراض) كۆبونەو (پۆمەكان) زۆر تورەبوون و پەنايان برە بەر چەكدارەكانى فارس و ئەوانىش خيرا چوون بە دەميانەو، چونكە زۆر قىن لە دل بوون بۆ موسولمانان كە پيشتر لووتيان شكاندبوون و ريزيان نەھىشتبوون و داواى كۆمەكيشيان كرد لە ھۆزە عەرەبەكانى وەك ئەياد و نەمر و تغلب و ئەوانىش ھاوكاريان بۆ ناردن، چونكە كوژرانى سەركرەدەكانيان لە بىر نەچووبوويەو.

ئا بەو شىوھىە سوپاى فارس و پۆم و عەرەب يەكيان گرت دژى سوپاى باوەر كاتىك گەيشتنە سەر رووبارى فورات بە موسولمانەكانيان وت: يان ئىوھ وەرئە ئەمبەر بۆمان، يان ئىمە بىيىنە ئەو بەر، خاليد وتى: نا خۆمان لى نادەين ئىوھش وەرئە خواری ئىمەوھ.

^۱ ھەمان سەرچاوەى پيشوو (۱۹۹/۴).

^۲ البداية والنهاية (۳۵۶/۶).

ئەمەش لە نێوێ مانگی (ذي الفعدة) ی سالی (۱۲) ی کۆچیدا بوو، رۆم و فارسەکان بە یەکتریان وت: دەستەلاتتان بپاریزن، ئەمە پیاویەکە لە پێناو ئاییندا دەجەنگی، خاوەنی ژیری و زانیاریە، وەڵاهی ئەو سەردەکەوێت و ئێمەش دەشکێن، ئەوەش سوودی نەبوو بۆیان. هاتنە ئەم بەرەو و هاتنە خواری خالیدەو، کاتیەک بە تەواوی پەڕینەو، رۆمەکانیان وتیان: بە جیا شەر بکەن تا پاک و پیس لە یەك جیا ببنەو و لە لای کامانەو دێنە ناوێو!

بەو شیوەیەیان کرد و جەنگی زۆر دژواریان کرد و پاشان خاوی — عز و جل — شکاندنی، خالید بە موسولمانەکانی وت: بکوئە سەریان و لییان لامەدەن، ئەسپ سواریکی موسولمان کۆمەڵیکی زۆر بەرمەکی کۆکردەو پاشان دەیانکۆشت و دەیان هەزار لە سواری بۆ باوەرپان کۆژران و خالیدی سەرکەوتوویش بۆ ماوەی (۱۰) رۆژ لە (الفراض) مایەو و پاشان گەڕایەو بۆ حیرە.^۱

ئەبەم جۆرە موسولمانەکان بۆ یەكەجار پووبەرپووی سوپایەکی زۆر گەورە بوونەو کە فارس ئیمپراتۆریەتی رۆژەلات و رۆم ئیمپراتۆریەتی رۆژئاوا بوو لەگەڵ عەرەبەکانی دۆستانیاندا پێکەو لە یەك بەرەدا دژی موسولمانان وەستانەو، لەگەڵ ئەوەشدا موسولمانەکان سەرکەوتن بە سەرکەوتنیکی مەزن.

گومانی تێدا نیە کە ئەم جەنگە یەکیک بوو لە جەنگە میژووییە یەکلایی کەرەوێکان، نیتەر با وەك جەنگەکانی تر ناویانگێکی تایبەتی وەرنەگرتبێت، چونکە وەرە بۆ باوەرپانی رپووخاند بە هەموو لایەکیانەو و ئەم جەنگەش وەك کۆتا جەنگی خالید وایە کە (سيف الله المسلول) لە عێراقدا ئەنجامی داو (ﷺ).^۲

نیتەر پاش ئەوێ فارس دەسەلاتی لەو ناوێدا ئەما و دواي ئەوێ توانایەکی سەربازی وای ئەما کە سوپای باوەر لێی بترسێت و حیسابی بۆ بکات.^۳

^۱ تاریخ الطبري (۲۰۱/۴).

^۲ التأريخ الاسلامي (۱۷۳/۹).

^۳ خالد بن الوليد — عرجون (لا: ۳۶).

سیټیم: حدجی خالید، صدیق فرمانی پی ددهات بۆ شام، مثنی دهیته سهرکردهی
سوپای باوهر له عیراق:

۱- حدج کردنی خالید - (۱۲) ی کۆچی & فرمانی صدیق بۆی بۆ رۆیشتن بهره
وشام:

خالید له (فراض) بۆ ماوهی ده رۆژ مایهوه، پاشان وتی قافلّه بگرن بهرهو حیره،
نهمه له (۲۵) ی (ذی القعدة) دا بوو، فرمانی دا به (عاصمهی کوری عهمر) که له پیشی
سوپاوه پروات و فرمانیشی دا به (شحره کوری الاعز) له ناوهراستهوه بیته، پاشان خالید وای
پیشاندا که له ناوهراستی سوپاکهوه دهپروات.

پاشان له گهڵ پۆلیک له هاوپیکانی نیازی کهعهبی مائی خوی کرد، بهرهو مهکهکه
کهوته ری به رینگهیهک که ههرگیز کهس لهوێوه نهچوو بهرهو مهکهکه، نهوهی بۆ نهو گونجا بۆ
کهسی تر نهگونجا و بهرینگهیهکی تر دا کهوتهری تا له (۱۲) ی کۆچیدا خۆی کرد به مهکهکه دا و
فریای حدجی نهو سائه کهوت و به خیرایش گهراپهوه هیشتا سوپا نهگهیشتبوو یهوه حیره.

نهو بهکر (ﷺ) بهو کارهی خالیدی نهزانی تا خهڵکی له ههجردن گهراپهوه و
بۆیان باس کرد، نامهی بۆ نارد و سهزرهنشستی کرد لهسهر نهوهی ریزهکانی سوپای بهجیهیشتوه
بهبی پرس^۱ و فرمانیشی پێدا که بهرهو شام بکهوێته ری.

هندی له نامهکی صدیق (ﷺ) بۆ خالید: «پرۆ خۆت بگهیهنه سوپای موسولمانان
له یهرمووک و نهوان تالابیان چهشتوه و بهلام تالابی سهختیان به دوژمنان داوه، تۆ به هۆی
زۆرسوپاکهتهوه دوژمنانت نهشکاندوه، بهلکو به یارمهتی خوی عز و جل بووه، نهگهر له
جیهیکیشدا نارهحمت بووبن خهتای تۆ نهبووه، جاریکی تر شتی وا نهکهیت،^۲ با نیهتی پاک و
بهختی چاک یاوهرت بیته ئهی نهبا سولهیمان، بهردهوام به تهواوی بکه خوی گهوره بۆت تهواو
دهکات، فیز و خۆ به گهوره زانین - عجب - نهیهت به لاتدا و نهو کاته دهشکییت و سهرشۆر

^۱ البداية والنهاية (۳۵۷/۶).

^۲ واتا بی پرس چووی بۆ حدج و ریزی سوپای باوهرت بهجیهیشتوه.

دهبیت، وه نه کهیت به کردهوی خۆت بنازیت، خوا شایانی هه موو منهت و نهویش خاوهنی پاداشت»^۱.

ئهمه وتهیدهکی زۆر مهزنه و له خهلیفهیهکی ژیرهوه بۆ یهکیک له سه رکرده سه رکهوتوه کانی و تیایدا ده رده کهویتی که نه بو به کر (ﷺ) چهندی سووره له سه ر نهوهی به پراویژه نامۆژگاری جوان به سه ریان بکاتهوه و دهستیان بگریت به رهو سه رکهوتن و زال بوون به یارمهتی خوی عز وجل، لهوانه:

۱- فرمانی پیده کات ئیتر عیراق به جی بهیلت و به رهو شام پروات به لکو خوی گهوره له سه ر دهستی نهو نهویش پرگار بکات.

۲- نامۆژگاری ده کات که جاریکی تر نه گه ریته وه سه ر نهو کارهی که بی پرس بۆ نه بامدانی هه ج ریزه کانی سو پای به جیهیشت.

۳- فرمانی پیدا که نهوپه ری هه ول بدات نیهتی پاک و نزیک کردن و پیکان به شی بیت.

۴- نامۆژگاری ده کات به خۆیدا نه نازیت و شانازی به پالنهوانیتی خۆیه وه نه کات، چونکه نهوه ده بیته هوی وه رنه گیرانی کرده وه کانی و په دکردنه و یان، ههروهک ئاگاداری ده کاته وه له وهی به هیچ کاریکیه وه منهت نه کات به سه ر خوا دا به لکو خوا نه هلی نهویه منهت بکاته سه ر بهنده کانی و سه رکهوتنیش له لایهن نهوه وهیه.^۲

ئهمه وه جهنگه کانی عیراق توانا و وهی ئیسلامی ده رخست که بنه ماکانی جهنگی تیا جی به جی کراوه کتوپری هه لمهت بردن و به په رچی هیرش دانه وه و پراوه ستان به رامبه ر دوژمنان و کوکردنه وهی هیژ و به رز پراگرتنی وره کان و کوکردنه وهی زانیاری و نه خشه دانان و جی به جی کردنی به هه موو وردی و هیژ و (احتیاط) کردیکی بی وینه وه.

نهو نه رۆیشت بۆ شام تا دوا ی وه رگرتنی شاره زایی و کارامه بی جهنگی له جهنگه کانی عیراقدا، نهو که سه شی هه لبژاردبوو بۆ سه رکردایه تی کردنی به ره کانی عیراق له پاش خالید

^۱ تاریخ الطبری (۲۰۲/۴).

^۲ تاریخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۹۵).

(مثنی کورپی حارثتی الشیبانی) بوو له بهر شاره زایی تهواوی به زهویه کانی عیراق و کارامهیی تهواوی له جهنگ له گهل فارسه کاندا.

بو شو که سدی که له جهنگه کانی خالید ده کوئیت تهوه له عیراق بو دی دهرده که ویت که نه خشه کانی پاش خوا داده رشت به پشت بهست به کوکردنه وهی زانیاری ورد که به لگه یه له سهر زیره کی ناسایش و هه وال گر هه کانی، وه دیاره شو هه وال گریان هه (مثنی کورپی حارثه) ریکی ده خست، نه ته نهها له بهر ته وهی که توانای ریک خستنی به هیز بووه، به لکو زیاتر له بهر ته وه بووه که خوی خه لکی ناوچه که بوو و شو خه لکی بهنی شه بیان بوو، له (به کری کورپی وائیل) که ماله کان بیان نووسا بوو به عیراق وه و له لای باکووره وه په یوه ست بوو به (هیت) وه، له بهر ته وه نزیکه بیان له وانه وه، وای لی کرد بوون که شایه نی هه وال گو کردنه وه بن و تا وایان لی هات بوو سوپای فارسه کان له شوینی خوی نه ده جولان، پیش ته وه هه وال که ده گیشته (مثنی)، هیچ کهس له ولاتی فارس دهر نه ده چوو یان نه ده هات مه گهر نه مان پیان ده زانی.^۱

له وته کانی صدیق (عليه السلام) بو خالید ته مه بوو: «واز له عیراق بهینه و خاوه نه کانی خوی بکهروه به سهر په رشتیاری و پاشان به نهینی و له گهل شو جهنگاوه رانهی که کاتی خوی له جهنگی یه مامه وه ریشتن بو عیراق، که له ریکه هاوکار و پالشت بوون و له حیجازه وه هات بوون، پیکه وه بهره ولاتی شام بر و بگهره (نه با عوبه یدهی جهراج) و جهنگاوه ره موسولمانه کانی چوار دهوری، نه گهر گیشیت ته تهوی تو ده بیته ته میری هه مووان، والسلام عليك ورحمة الله وبرکاته.^۲

خالید خوی ناماده کرد بو ریشتن بو شام، سهر بازه کانی کرد به دوو به شه وه، نیوهی له گهل خوی برد بو شام و نیوه کهی تری بو (مثنی) به جیهیشت، به لام هه موو هاوه لانی پیغه مبهری خوی خسته ناو سوپا کهی خوی و (مثنی) یش وتی به خالید: وه لاهی من رازی نام مه گهر به فرمانی ته بو به کر (عليه السلام) که ته وه یه نیوهی هاوه لانی له گهلدا بیت و نیوه کهی تریان مینیت ته وه، سویند به خوا و نازانم سهر بکهوم به بوونی ته وانه نه بیت، دهی تو پروتت کردمه وه

^۱ معارك خالد بن الوليد ضد الفرس (لا: ۱۴۳)

^۲ الصديق اول الخلفاء (لا: ۱۶۹).

لهوان، نامەى صدیق (ﷺ) گەيشته خالید پيش ئەوێ سهفهڕ بکات که پيشی وت چەندی له هاهولان بهریت و چەندی بهجی بهیلتیت بۆ (مثنی).

پیشی وتبوو: ئەى خالید نەبەردیکیان هەلبژێره و نەبەردیکیان بهجی بهیلت، ئەگەر خۆی گەرە لەوێ سەری خستى هەموویان بگێرەوه بۆ عێراق لەگەڵ خۆتدا و تۆش وەرەوه سەر کارەکەى خۆت.^۱

خالید بەردەوام هەولێ دەدا دلێ (مثنی) پراگێر بکات و لە باتى هاهولان گەرە جەنگاوەرانى له ناو هۆزەکانى بۆ هەلدەبژارد، کورانی پۆژى تەنگانە، ئەوانەى به ئازا و نەبەرد و خۆگر ناویان دەرکردبوو، (مثنی)یش له دوايیدا پازى بوو به کارى خالید.^۲

خالید سوپای کۆکردەوه و خۆى خستە پێ بۆ برینى بیابانى کاکى به کاکى ترسناک تا بگاتە ولاتى شام، چۆلەوانى و پان و فراوان، وەك دەریای بى سەروین، به شارەزاکانى پیشی وت: چۆن پێگەیهێکە بدۆزمەوه که له پشتى سوپای پۆمانەوه دەرچم، چونکە ئەترسم ئەگەر بەرهو پرویان بچم دەستم له یارمەتیدانى موسولمانان بپەریت! خەریک بم به (حامیه) کانهوه.

وتیان: هیچ پێگەیهێکە شک نابەین جگە له یەك پێگە نەبیئت که کەس لێى نادات، چونکە سویند به خوا سواریش ناویریت لێى بدات! تۆ بەم هەموو و لاخ و چەك و تفاقەوه ناتوانى لێى بەهیت، چونکە پینج پۆژ پێگە دەبریت تکیک ئاو نابینیت.

خالید وتی: ناچارم ئەو پێگەیه بگرەم بەر تا له سوپاکانى پۆم پەت بێم، خالید سوور بوو لەسەر برینى ئەم پێگەیه، لەگەڵ ئەو هەموو ترسناکیانەیدا، ئای که بەغیرەتەکان زۆر جار گەیشتون به چێژ و خوشی، رافیعى کورێ عومەیر نامۆژگارى کرد به هەلگرتنى ئاو، چونکە ئیتر ئاو نیه تا ئەو پێگەیه نەبریت، خالیدیش فەرمانى دەرکرد که هەموو حوشترە تینووهکان تێر ئاو بکەن و دەمیشیان ببەستى با به کاوژکردن ئاوه که تەواو نەکات.^۳

^۱ هەمان سەرچاوه (لا: ۱۷۰).

^۲ الصديق اول الخلفاء (لا: ۱۷۰).

^۳ هەمان سەرچاوه (لا: ۱۷۱).

پاشان به پیاوه‌کانی وت موسولمانان ده‌بیت گوی نه‌دات به هیچ ترسناکیه که ماده‌م خوی له‌گه‌ل‌دایه.^۱

پږی پیشاندره — رافیهی کورپی عومه‌یر — له پږیگه‌یه‌که‌وه بردنی که هه‌مووی لیژگایی و به‌رز و نرمی و چال و چۆل و وشک و بی‌ثاو بوو، به ده‌گمهن که‌سی تیدا ده‌ژیا، به تاییه‌تی له نیوان (قراقر) و (سه‌وا) که هه‌ردووکیان له بیابانی سه‌ماوه بوون، به‌لام نه‌وه کورت‌ترین پږیگا بوو، خالد بۆ سه‌ربازه‌کانی خوی پروون ده‌کرده‌وه هوکاري گرتنه به‌ری ئهم پږیگه سه‌خته تا خیراتر و به نه‌ینی تر و ده‌ست وه‌شانندی کت و پږی له دوا بیت.

رافیه داوای له خالد کردبوو که (۲۰) حوشر ناماده بکات که چهند پږۆتیک ناویان لی بگریته‌وه تا به ته‌واوی تینوویان ده‌بیت و پاشان ناوی چاکیان بخاته به‌رده‌ست تا تیر ناو ده‌بن و پاشان ده‌میان به‌هستن تا به کاو‌پژکردن ناوه‌که ته‌واو نه‌کات.

پاشان به خالدی وت: هه‌ر ماوه‌یه‌که جاریک له‌و حوشرانه سه‌ربهن سوپا ناوه‌که‌ی بخۆنه‌وه و سوپا گه‌یشته (قراقر) که کو‌تا دبی عیراق بوو، پییان نایه (سه‌وا) که یه‌که‌مین دبی شام بوو.

نه‌و ماوه‌یه به (۵) پږۆ ده‌بررا و به شه‌و ده‌پویشتن و پږۆ بۆ هه‌وانه‌وه ده‌به‌زین، خالد به ته‌واوی پشتی به‌هستبوو به رافیه وه‌ک پږی پیشاندره و متمانه‌ی ته‌واوی پتی هه‌بوو، له زیره‌کی رافیه هه‌لبژاردنی (محز الحاربی) بوو بۆ پږی پیشاندره‌ی شه‌و له پږیگه‌ی نه‌ستی‌ره‌کانه‌وه، بۆیه ته‌نها به شه‌و و سه‌ر له به‌یانیان پږیان ده‌کرد و نیوه‌روان ده‌هه‌وانه‌وه.

خالد زۆر به سۆز بوو له‌گه‌ل سه‌ربازه‌کانیدا بۆیه نه‌یده‌هیشت که‌سیان به پی پږی بکه‌ن و سواری حوشره‌کانی ده‌کردن تا هیزی له‌شیان له ده‌ست نه‌ده‌ن، خالد که‌وته پږی و هه‌ر قوناغ‌یکیان ده‌بری هه‌ندی حوشری سه‌رده‌بری به ناوه‌که‌ی له‌شیان حوشره‌کانی تری ئاو ده‌دا و موسولمانه‌کانیش ئه‌و ناوه‌ی پییان بوو ده‌یاغ‌وارده‌وه، بۆ پږۆی پینجهم ئاو نه‌ما، خالد زۆر ترسا له تینوویه‌تی سوپا‌که‌ی، به رافیهی وت که چاوی ده‌ئیشا: تو چیت پییه؟ رافیه‌یش داوای کرد له خه‌لکه‌که‌ که به‌دوای دره‌ختی — عه‌وسه‌ج — دا بگه‌رین و زۆر گه‌ران تا بچکۆله‌یه‌کیان

^۱ الحرب النفسية، د. احمد نوفل (۲/۶۵۵).

دۆزیوه، رافیع فرمانی دهرکرد که لهو شوینه دا زهوی ههلبکه ن ناوی لییه، وه دهستیان کرد به چال ههلبکه ندن و کانیهکی ناو دهرکوت و هه موو خهلبکه که ناویان خوارده وه و پاش نه وه گه یشتنه ده وارنشین و ناوه دانی.^۱

هه ندی عه ره ب لهو گه شته دا به خالیدیان وت: نه گهر بگه یته فلان دره خت نه وه خوشت و سوپاکه شت پرزگاریان ده بیته و نه گهر نه گهن هه موو تیا ده چن، خالید و سه ربازه کانی که و تنه ری تا نه وه بوو به یانیه که ی گه یشتنه ناوه دانی و خالید وته به ناویانگه که ی وت: له به یانیاندا خهلبکی سوپاسی — سه را — ده کات، وه نه م وته یه دوا ی نه وه بوو به په ندی پیشینان و ده و ترا یه وه.

نه م به سه رهاته به لگه یه له سه ر نه وه ی سه رکرده ی به نه زموون و زیره ک گوی به مه ترسیه کانی نادات و چه ندان فیل و پلانی به کاره ینا بۆ به ده ست ه یئانی ناو لهو بیابانه دا تا گه یشتنه مه رامی خوی.

بۆ رۆژی پینجه م خالید گه یشته سه وا که هه موو قه لا و حامیه سه ربازیه کانی رۆمی خستبووه دوا ی خۆیه وه که بۆ عیراقیان ده روانی و ناگایان له دوا ی خۆیان نه بوو، برینی خالید نه و ریگا بیبانه کاکی به کاکیه له ماوه ی (۵) رۆژدا شتیکی زۆر سه ر سوورپهینه ر بوو، زۆر زۆر ترسناک بوو به لام نه م سه رکرده یه ته خت و ناسانی کرد به هۆی ئیراده ی مه زنی و باوه ری پتهوی و به ره و پیش چوونی.^۲

خالید گه یشته (نه ده ک) که یه که مین سنووری شام بوو، دای به سه ر خهلبکه که ی داو گه مارۆی دا پاشان له ریگه ی ری که که و تنه وه پرزگاری کرد، پاشان گه یشته (ته دمور) خهلبکه که ی خۆیان نه دا به ده سته وه و خۆیان له ناو قه لا کاندایا قایم کرد، پاشان داوا ی نه مانیان کرد و نه ویش سولحی له گه ل کردن، به رامبه ر ده ریشت تا گه یشته (قریتین) و خهلبکه که ی جه نگیان له گه لدا کرد و زال بوو به سه ریاندا.

^۱ ابو بکر الصدیق — نزار الحدیثی — خالد الجنابی (لا: ۶۸).

^۲ همان سه رچاوه ی پیشوو (لا: ۶۸).

ΕΥΤ

کورپی خطاب (ﷺ) دهرباره‌ی (مثنی) ده‌فرمووئیت (مؤمر نفسه) واتا خو‌ی له خویدا
سه‌رکرده‌یه.^۱

توانا و لی‌هاتوو‌یه‌کی تاییه‌تی تیدا بووه که به هۆیه‌وه ناره‌حه‌تیه‌کانی به‌ره‌کانی
جه‌نگی قبول ده‌کرد و پشینه‌یه‌کی جوان و لی‌هاتوو‌ی هه‌بوو، هه‌میشه‌یه‌که‌مین هیرشبه‌ر بوو،
دوا‌یه‌مین که‌سی کشانه‌وه بوو، زۆر شاره‌زای ناوچه‌کانی عی‌راق بوو، به‌غیره‌ت بوو به‌رامبه‌ر به
فارسه‌کان و زۆر بزووت بوو، له‌جه‌نگدا فی‌ل‌زان بوو، یه‌که‌مین که‌سیش بوو له‌ئیسلا‌مدا بو‌یریت
به‌فارس و غیره‌تیشی خسته‌به‌ر موسو‌لمان، له‌جه‌نگه‌کانی عی‌راقدا نه‌به‌ردی وای نواندوه بی
وینه‌بووه و هه‌ر ته‌ویش بوو وره‌ی موسو‌لمان‌ه‌کانی به‌رزکرده‌وه و وره‌ی فارسه‌کانی شکاند.^۲

(مثنی) وه‌سفی سه‌ربازه‌کانی فارس ده‌کات و ده‌لیت: جه‌نگم له‌گه‌ل عه‌ره‌ب و
عه‌جه‌مدا کردوه له‌سه‌رده‌می نه‌فامی و ئیسلا‌میشدا، وه‌لا‌هی سه‌د که‌سی عه‌جه‌م له‌هه‌زار
که‌سی عه‌ره‌ب نازاتر بوون له‌لام، به‌لام ته‌م‌پۆ سه‌د عه‌ره‌ب له‌(۱۰۰۰) عه‌جه‌م نازاتر له‌لام،
خوای گه‌وره‌هه‌یه‌تی له‌ناو دله‌کاندا ده‌ره‌تیا‌ون و فروفی‌لی بری‌بوون، نه‌ترسن له‌زۆری‌ان و
کلا‌وه‌ی قوچه‌که‌یان و ڕمه‌دریژه‌که‌یان، چونکه‌هه‌رکاتێ ته‌وانه‌یان نه‌ما وه‌ک نا‌ژه‌ل وان بو
هه‌رکو‌یت بو‌یت ته‌یان ده‌یه‌به‌ر.^۳

هه‌لب‌ئاردنی (مثنی) له‌لایه‌ن ته‌بو به‌که‌روه (ﷺ) بو سه‌رو‌کایه‌تی کاری سه‌ربازی
عی‌راق له‌شوینی خویدا بوو، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر ته‌وه‌ی که‌ته‌بو بکر به‌پراستی پیا‌وانی
هه‌لسه‌نگاندوه و ناسیونی، کاتێ خوا حافی‌زی کرد له‌خالی‌د و به‌ره‌و شام ڕۆشت و عی‌راقی بو
ته‌و به‌جێ هه‌شت خالی‌د پێی ووت: «ده‌ی ئیتر بگه‌ڕێوه‌ره‌حه‌تی خوات لی بی‌ت بو
سه‌رکرده‌یه‌تی کردنه‌که‌ی خو‌ت و به‌بێ که‌م ته‌رخه‌می و به‌بێ سارد و س‌پی».^۴

^۱ حرب النفسية (۱۶۴/۲).

^۲ حرب النفسية (۱۶۴/۲).

^۳ من ذي قار الى القادسية - صالح عماش (لا: ۱۲۴).

^۴ عصرالصبحانة عبدالمنعم الهاشمي (لا: ۱۸۹).

له‌پاش خالید (مثنی) سهرکردایه‌تی عیراقی گرتنه دهست، کیسرا بهم هه‌واله‌ی زانی و هه‌زاران چه‌کداری سازکرد به سهرکردایه‌تی (هرمز جازویه) و نامه‌یه‌کی هه‌ره‌شه نامیژیشی بۆ (مثنی) نووسی و پیتی ووت:

«کۆمه‌لی سهربازم بۆ ناردوون که له درنده‌کانی فارسن، نه‌وانه جوجه‌له و به‌راز به‌خێو که‌ره‌کان، به‌وان نه‌بیته شه‌رتان له‌گه‌ل ناکهم»^۱

(مثنی)یش به ژیری و لی‌زانانه وه‌لامی دانه‌وه، نازایه‌تیه‌که‌ی نه‌وه‌ی بیر نه‌برده‌وه که وه‌لامی نه‌م ناگر په‌رسته بداته‌وه، نامه‌یه‌کی بۆ کیسرا نووسی و پیتی ووت: «تۆ یه‌کیکی له‌م دوو پیاوه یان یاخی و سهرکه‌شی نه‌وه بۆ خۆت خراپه و بۆ ئی‌مه‌ش باشه، یان درۆزنی، گه‌وره‌ترین سزاش لای خوا و ئابروچوونی ناو خه‌لکی بۆ پاشا درۆزنه‌کانه، نه‌وه‌ش که نه‌ته‌وه‌ی پیمان بترسینیت، نه‌وه ئی‌وه ناچارن و کارتانه که‌وتۆته نه‌وانه، ده‌ی سوپاس بۆ نه‌و خوایه‌ی که وای کردوون که ئیشتان بکه‌وتۆته جوجه‌له‌وان و به‌رازوان»^۲.

خه‌لکی فارس زۆر ناره‌حەت بوون و سه‌رزه‌نشتی پاشاکه‌یان کرد له‌سه‌ر ناردنی نه‌و نامه‌یه، وه‌ رایه‌که‌یان لا قیژه‌ون بوو، (مثنی) سوپاکه‌ی له‌ حیره‌وه به‌ره‌و (بابل) برد، له‌وی له‌ (عدوة الصراة) له‌گه‌ل سوپای فارسه‌کان گه‌یشتن به‌یه‌ک، وه‌ جه‌نگی‌کی دژواریان پیکه‌وه کرد، فارسه‌کان فیلیکیان ناردنه ناو ریزه‌کانی نه‌سه‌په‌کانی موسوڵمانه‌کان تا بیانترسینیت و ریزه‌کان تیک بدات، به‌لام (مثنی) شیرانه په‌لاماری داو کوشتی، داوای له‌ موسوڵمانه‌کانیش هی‌رشیان بۆ بکه‌ن، فارسه‌کان به‌ پیستری شیه‌ تیک شکان و زۆریان لی‌ کوژرا و غه‌نیمه و ده‌ستکه‌وتی باشیشیان به‌ جی‌ هیشت، فارسه‌کان به‌ وه‌زعیکی شپه‌زه‌وه رایان کرده‌وه تا مه‌دائین نه‌وه‌ستان و له‌وی ده‌بینن پاشاکه‌یان مردووه.^۳

پشێوی پرووی کرده‌وه ولاتی فارس، (مثنی) دوژمنانی پیتی خوای راونا تا به‌ر ده‌رگا‌کانی مه‌دائین، پاشان نامه‌ی نووسی بۆ نه‌بو به‌کر و مژده‌ی سهرکه‌وتنی به‌سه‌ر فارسه‌کاندا

^۱ الکامل لابن الاثیر (۷۳/۲)

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه و هه‌مان لاپه‌ره.

^۳ البداية والنهاية (۱۸/۷).

پیدا و داواشی لیکرد پښگه‌ی بدات که پاشگه‌زبوه توبه‌کاره‌کان به‌شداری غه‌زاکانی بکات، به‌لام زور زور چاوه‌پوان بوو وه‌لامی نه‌درایه‌وه، چونکه صدیق (علیه‌السلام) زور سهرقال بوو به شامه‌وه و چاودیږی و سهرپرشتی دوور به دووری شه‌په‌کانی نه‌وئی ده‌کرد.

بویه (مثنی) خوی هستا و سهردانی نه‌بو به‌کری صدیقی کرد (علیه‌السلام) و له‌بابه‌تی خوی (به‌شیری کوری حضاصیه) دانا و له‌بهره‌کانی جه‌نگیشدا (سه‌عیدی کوری مره‌المجلی) دانا.^۱

کاتی‌ک گه‌یشته شاری مه‌دینه ده‌بینیت جینشیننی پیغه‌مبه‌ری خوا (علیه‌السلام) له‌سهر جی‌گه که‌وتوه و له‌حاله‌تی مردن نزیك بۆته‌وه، وه نه‌بو به‌کر (علیه‌السلام) پیشوازی لی کرد و به‌وردی گوئی بۆ گرت وه به‌بۆچونه‌کانی (مثنی) رازی بوو، پاشان داوای عومه‌ری کوری خه‌تابی کرد (علیه‌السلام) و نه‌ویش هات بۆ لای و پیی وت: «نه‌ی عومه‌ر، گوئی بگره‌ چیت پی ده‌لیم و پاشان کاریشی پی بکه، من رجام وایه ههر نه‌مړو بم، نه‌گهر مردم نیواره نه‌که‌یته‌وه تا خه‌لکی نه‌خه‌یته‌ ری له‌گه‌ل (مثنی) دا، وه با هیچ نارپه‌حه‌تی و (مصیبه‌) تیک کاری ثاینی و داواکاریه‌کانی خواتان له‌بیر نه‌باته‌وه، خو تو منت دی کاتی‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا (علیه‌السلام) وه‌فاتی فهرموو چیم کرد؟ له‌کاتی‌کدا چ نارپه‌حه‌تیه‌کیش له‌وه‌ی نه‌و پوژه گه‌وره‌تر بوو؟!... نه‌گهر خوای (عز وجل) سهرکه‌وتنی کرده خه‌لاتی فهرمانده‌کانی شام، نه‌وا خالید و هاوړپیکانی به‌ینه‌وه بۆ عیراق، چونکه نه‌وان شایسته‌ی نه‌وین و نه‌وان سهرکرده‌ی کاره‌کانی نه‌وین و نه‌وان نه‌هلی جه‌نگ و نه‌هلی غیره‌تن.^۲

جی باسی دووه‌م

جه‌نگه‌ رزگار یخ‌وازیه‌کانی صدیق له‌شام:

گرنگی موسولمانه‌کان به‌شام ههر له‌سهرده‌می پیغه‌مبه‌ری خوا (علیه‌السلام) هوه‌ده‌ستی پی‌کرد کاتی‌ک پیغه‌مبه‌ر (علیه‌السلام) نامه‌ی نارد بۆ ههرقلی گه‌وره‌ی روم و تیایدا بانگی کرد بۆ موسولمان بوون، نامه‌شی نارد بۆ (الحارث کوری ابي کوری شمر الفسانی) که پادشای غه‌سان

^۱ البداية والنهاية (۱۸/۷).

^۲ الكامل لابن الاثير (۷۴/۲).

بوو له بهلقان، له سهر زهوی شام و فرمانره وایی قهیسهر بوو به سهر عهره به کانه وه و بانگی کرد
بو سهر ریځه ی نیسلا، به لام لووت به رزی پووی تیگرد، نیازی کرد به سویاه کوه بدات به سهر
موسولمانه کان له مدهینه، به لام قهیسهری پږم نه یهیشته شو کاره بکات.

پیغه مبهری خوا (ﷺ) سویاه کی خسته ری به فرمانده یی (زهیدی کوری حارثه) و له
جنگی (مؤته) دا شهید بوو، پاش شو (جه غفهری کوری نه بی تالب) بوو به فرمانره و
نه ویش شهید بوو پاش نه ویش (عبدالله کوری رواحه) و نه ویش شهید بوو، پاشان خالد بوو
به فرمانده توانی به مانور پکی جوان که ناسه واری له دلی خه لکی شو ناوچانه دا جیهیشتبوو
توانی سویای نیسلا بگهر پنیته وه بو مدهینه.

ده توانین بلین: پیغه مبهری خوا (ﷺ) به غه زایه توانی به ردی بناغی ههنگاو به ره و
له ناو بردنی یه کجاره کی ده سلائی پږم له ولاتی شامدا و هه بیته شکاند لهی دلی عهره به کاند
و موسولمانانی سوور کرد له سهر خو سازدان بو شو ههنگاوه پیروزه، به لکو هر به خو
فرمانده یی (جهنگی ته بو کی کرد، له ریځه ی شو پیکادانه دا موسولمانه کان توانیان ناستی
توانای جهنگی پږم و شیوازی به رنکار بوونه و بیان فی ربن، شو جهنگانه توانیان هه لیک دروست
بکه ن بو خه لکی شام تا زیاتر له نزیکه وه له ناینی پاکی نیسلا شاره زا ربن و بیناسن، زوری له
خه لکی شو ناوچانه هاتنه ناو نیسلا موه، صدیق (ﷺ) به رده وام له سهر شو به رنامه
ده ریشته که کاتی خو پیغه مبهری خوا (ﷺ) دایر شتبوو، هر له بهر شو هو یهش بوو که زور
پی داده گرت له سهر ناردنی سویاکه ی نوسامه.

کاتیک له (ذي القصة) نه بو به کر (ﷺ) گه یشت به سویای نیسلا، لیوا یه کی ته رخان
کرد بو خالیدی کوری سه عیدی کوری عاص، وه ناردنی بو که ناره کانی شام و فرمانی پیدا که
پالپشت بیت بو سویای موسولمانان له (ته یاء) و له وی نه جولیت به فرمانی شو نه بیت و
جنگ له گه ل کهس نه کات مه گهر جهنگی له گه ل بکه ن، هه واه که ی گه یشته پاشای پږمه کان و
نه ویش سویاه کی له عهره به کانی سهر به خو یان ساز کرد له هوزه کانی (بهراء، سلیح، کلب، لحم،
جدام، عنسان) خالیدی کوری سه عید چوو بویان و چوو سهر ماله کانیان و بلاوه ی پی کردن،

هه والایشی نارد هه بۆ صدیق (ﷺ) نهویش بۆ نووسی و داوای لی کرد به رهو پیشه وه بروت،^۱
 پیی وت: به رهو رۆمه کان برۆ پیش نه وهی ریزه کانیان ریک بجه نه وه و وتی: ناگات له هیلی
 پاشه کشه بیّت و زۆریش نه پرواته ناو ولاتی رۆمه وه، له وه لامی جینشیندا پیی وت: به رهو پیش
 برۆ و داوای سه رکه وتن له خوای (عز و جل) یش بکه.

خالید رۆیشه ناوه وه تا گهیشه (قسطل) له نزیک روبراری مردوو (بحر المیت)
 سوپایه کی رۆمه کان له سه ر روبراره که شکاند و پاشان به رده وام بوو له سه ر به رهو پیش چون، نا
 به و جۆره رۆمه کان ناگریان گرت و تیک چون، بۆیه سوپایه کی زۆر له سوپاکه ی (تیماد) یان
 زیاتر بوو کۆکرده وه، خالید کۆمه له که یانی بینی خیرا نامه ی نارد بۆ خه لیفه و داوای کۆمه کی
 سه ربازی لیکرد تا بتوانیت به رده وام بیّت له به رهو پیش چون، خه لیفه یش عه کریمه ی کورپی نه بو
 جه هلی بۆ نارد به سوپایه که وه، (وه لیدی کورپی عوقبه) یشی بۆ نارد به کۆمه لیک جه نگاوه ره وه
 و کاتیک نهم سوپایانه گهیشه تنه لای خالیدی کورپی سه عید، فره مانى ده رکرد به هیرشکردن بۆ
 رۆمه کان و رینگه ی (مرج الصفر) یان گرته به ر.

سه رکرده ی رۆمه کان - هامان سی ناو بوو، فیلکی له سوپای ئیسلام کرد و
 پاشه کشه ی به سوپاکه ی کرد تا سوپای خالید بیته ناوه و نهم کاته گهیشه (مرج الصفر) لای
 (طبریه) وه، رۆمه کان نه وه له یان قۆسته وه و موسولمانه کانیان شکاند و (باهان) خۆی
 روبرووی سه عید بوویه وه که کورپی خالیدی کورپی سه عیدی بوو، وه سه عیدی شه هید کرد و
 نه وانه شی له گه لیدا بوو.

خالید هه والی شه هید بوونی کورپه که ی خۆی زانی، سه یری کرد و خۆشی چوار ده وری
 گیراوه، به خۆی و که تیبه ی چوار ده وریه وه هه ر نه و نه دیان پی کرا پاشه کشه یان کرد و
 عه کریمه ش توانی سوپای ئیسلام به لیها توانه پاشه کشه پی بکاته وه بۆ سنووره کانی شام.^۲
 یه که م: نیاز کردنی غه زوی رۆم له لایه ن صدیقه وه (ﷺ) مژده خۆشه کانی رینگا:

^۱ تمام الوفاء (لا: ۵۴).

^۲ ابو بکر الصديق - نزار الهديثي و خالد الجنابي (لا: ۵۸).

نەبو بەکر (ﷺ) ھەمیشە لە بیرى پزگارکردنى شامدا بوو، وە ھەردەم ورد دەبوو ھەو و پای تاوتوێ دەکرد لەو لایەنەو، لە کاتی کدا نەو میشکی لە لای نەو کارە دەبوو (شەرھە بیللی کورێ ابن حسنە) ھات بۆ لای — کە یەکیەک بوو لە سەرکردە موسولمانەکان لە جەنگی پاشگەز بووھەکاندا — وتی: نەو جینشینى پێغەمبەرى خوا (ﷺ) نایا ھاتووە بە خەیاڵتدا پۆژیک لە پۆژان سوپا دەرەبکەیت بەرھەو شام؟ نەبو بەکریش (ﷺ) وتی: بەلێ، ھاتووە بە خەیاڵتدا بەلام لای کەس باسم نەکردووە، دیارە لەبەر شتیک نەم پرسیارە دەکەیت، وتی: بەلێ، من لە خەو غەدا بینیم تۆ بە کەژنیکى سەختدا دەپۆشیتیت لەگەڵ خەلکیکی زۆردا، تا گەیشیتیتە لوتکە یەکی بەرز و خەلکە کەش لە خوارتەو بوو، پاشان تۆ بازت دایە خوارەو کە شوینیکی زۆر نەرمایی و پەر بوو لە کشتوکال و دێھات و قەلە.

تۆ لەو کاتەدا بە موسولمانانت وت: ھێرش بەرنە سەر دوژمنانی خوا و من زامی سەرکەوتن و غەنیمە و دەستکەوتی زۆرتان بۆ دەکەم، منیش لە ناو خەلکە کە دا بووم و نالایەکم بە دەستەو بوو، بردنم بۆ ناو دێیە کە، ئەوانیش داوای ئەمانیان لى کردم و منیش پێم دان و پاشان ھاتمەو دەبینم تۆ چویتە سەر قەلایەکی بەرز و پزگارت کردووە و خەلکە کەش خۆیان داوہ بە دەستەو، شوینیکی جوانیان بۆ دانابوویت و لى دانیشتبوویت، پاشان پیت و ترا خوا شوینی زۆرت بۆ پزگار دەکات و سەرت دەخات، تۆش سوپاسی پەرھەردگاری خۆت بکە و گوێراپەلێشی بکە، پاشان سوپەتە (الفتح) ی خویند:

﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾﴾، پاشان بە خەبەر ھاتم.

نەبو بەکریش پێی وت: چاوت ھەر خۆش بێت، خەویکی خیرت دیوہ و خیر دەبێت (انشاء اللہ)، پاشان وتی: مژدەى سەرکەوتنت ھینا، ھەوالی مردنی منیش، پاشان چاوہەکانی نەبو بەکر پەربوون لە ناو و وتی: نەو کەژە لیژەى کە دیوتە و من بە سەریدا پۆشستم و دەمروانی بۆ خەلکە کە، ئەو یە کە سەربازەکانمان دەکەونە ناردەھەتە زۆرەو، بەلام لە ئاکامدا بەرز دەبنەو

و سهرده کهون بۆ لوتکه، دابه زینه کهشان بۆ سهر زهویه سهوژ و پر ناوه دانیه که، مانای نهویه نیمه ژیاغان ده گوژیترتهوه بۆ حاله تیکی زۆر خوشتر لهم ژیانه ی نیستامان.

وته کهشم بۆ موسولمانان: هیترش بهرنه سهر دوژمنانی خوا و منیش زامنی سهرکهوتن و دهستکهوتی باشتان بۆ ده کهم، نهوه نزیك بوونهوی موسولمانانه له ولاتی بی باوه په کان و منیش هانیان دهدهم بۆ جیهاد و غهزا و دهستکهوت و دابهشکردنی و قبول کردنیان بۆ، نهوه نالایی به دهستی تۆوه بوو، نهوه تۆ یه کیک ده بیته له سهرکرده کانی نهوه جهنگانه و له سهر دهستی تۆدا خوی گهوره زۆر شوین پرگار دهکات، نهوه قهلایهش من پرگارم کرد و تیایدا دانیشتبوم نهوه نهوه سهرکهوتنهویه و نهوه عهرشهیش من له سهری دانیشتبوم نهوه خوا من بهرز دهکاتهوه و بی باوه پان تیک دهشکینیت، وهک دهبراره ی دایک و باوکی یوسف — علیه السلام — دهفرمویت: ﴿وَرَفَعَ أَبُوبِهِ عَلَى الْعَرْشِ﴾.

بهلام نهوهی فرمانم پی درا به گوژیرایه لی خوا و سوپه ته کهشی به سهردا خویندم نهوه ههوالی مردغه، چونکه پیغه مبهری خوا (ﷺ) کاتیك نهوه سوپه ته ی بۆ هاته خوارهوه سهره خوشی خۆی کرد و زانی تهجه لی نزیك بۆتهوه.

پاشان چاوه کانی پر بوون له گریان و وتی: فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه ده کهم، جیهادی هه موو نهوانه ده کهم که واز له فرمانی خوا دینن و سهرباز دهرده کهم بۆ هه موو له خوا یاخی بووان — واتا بی باوه پان — له نهم پهر و نهوه پهری دنیا، تا هه موویان دهئین: خوا یه که و هاوهالی نیه، یان ده بیته سهر شو پرکه ن بۆ ئیسلام و سالانه — جزیه — بدن، نه مهش فرمانی خوایه و سونه تی پیغه مبهره کهیه تی (ﷺ) مه گهر خوا گیانم بکیشیت نه گینا ساتیک سستی و ناتوانایی و چروکی بهرام بهر گیان بازان — مجاهدین — نانوینم.^۱

نهم خهوه چاکانهش لهو مژده ده رانهیه که پیغه مبهری خوا دهبراره یان دهفرمویت: «لم یبق من النبوة الاّ المبشرات»، واتا: پیغه مبهریه تی تهواو بوو بهلام مژده ره کان ده میئن، وتیان: مژده ره کان چین؟ فرمووی: «الرؤیا الصالحة»، واتا خهوی خوش و چاک.^۲

^۱ تاریخ دمشق لابن العساکر (۶۱/۲-۶۲).

^۲ البخاری کتاب التعبیر (ژماره: ۶۹۹).

نەم خەوێش بۆ ئەو هات کە صدیق بەرەو نیشکردن و جێبەجێکردنی ئەو نیازانەى ناو دۆلى پروات، نەنجوومەنى شورای بۆ مەبەستى پزگارکردنى شام کۆکردەو و لەو بارەیهو و سوور بوونی خۆی و کارکردن و پشت بەستنى بە خۆای گەورە و دڵخۆشى دەربڕینی بەو خەو پێ راگەياندن.

دووەم: راویژی ئەبو بەکر دەربارەى جیهاد کردنى پۆم و هاندانى خەلکی یەمەن بۆ غەزا کردن:

۱- راویژی کردنى دەربارەى غەزاکردنى پۆم:

کاتیک ئەبو بەکر (ﷺ) ویستی سوپا پێک بجات بۆ پزگار کردنى شام، عومەر و عوسمان و عدلی و (طلحة) و زبیر و عبدالرحمن کورپ عەوف و سەعدی کورپ ئەبى وه قاص و ئەبا عوبەیدەى کورپ جەراح و سەرجم ناودارانى کۆچەریان و پشتیوانانى ئەهلى بەدر و کەسانى تریشى کۆ کردەو، ئەوانیش هاتن بۆ لای.

وتی پێیان: خۆای گەورە بەخششەکانى لە ژمارە نایەن، کردەوێش ناتوانیت پاداشتیان بداتەو، سوپاسیش بۆ ئەو کە وشەى ئێوەى یەك خست و نیتوانی چاك کردن و هیدایەتى داو بۆ سەر پێگەى ئیسلام و شەیتانى لى دوور خستەو، تا هیواى بەو نەماو کە هاوێ بۆ خوا پەیدا بکەن، یان خواپەکی تر بپەرستن، عەرەب هەمووی یەك ئومەتن، لە یەك دایک و باوکن، ئەمەوئ هەمووتان بەرپێ بچەم بۆ پزگار کردنى شام، ئەوێ لەو پێیه تیا بجیت شەهیدە و پاداشتی لای خۆای گەورەیه و ئەوێشى بۆی لە پیناوی ئاینی ئیسلامدا دەژی، پاداشتی موحاهیدانى بۆ هەیه، ئەمە پای مەنە جا ئێوەش هەر یەكە و پای خۆتانم بۆ دەربڕین.

عومەرى کورپ خەطاب (ﷺ) هەستایە سەر پێ و سوپاسی خۆای کرد و صلواتی لەسەر پێغەمبەرەکەى دا و پاشان وتی: سوپاس بۆ خوا، ئەو خواپەى هەر کەسیکی پێ خۆش بیت تووشی خیری دەکات، وەلاهی و یستبیتیمان هەر کاریکی خیر بکەین تۆ پێشمان کەوتوویت، ئەوێش فەزلی خواپە و دەیدات بە هەر کەسیک کە خۆی پێی خۆش بیت، سۆتند بە خوا پێشتر دەمویت لەم بارەیهو قسەت لەگەڵ بکەم، ئێتر خوا پێکی نەخست تا ئیستا خۆت باست کرد، چاک پێکاوتە خۆای گەورە بەهۆی تۆو پێگەى راست پێشاندهر بیت، دەستە لە دواى دەستە نەسپ سوارەکان بچە پێ، پیاوان لە دواى پیاوان بنێرە، سەرباز لە دواى سەرباز، خۆای گەورە

ثانیی خۆی سەر دهخات و ئیسلام و شوین کهوتووانی سەر بهرز دهکات و بهلینهکانی دینیتته دی که داویهتی به پیغمه مبه ره کهی (ﷺ).

پاشان عبدالرحمن کورپی عهوف ههستایه سەر پی و وتی: نهی جینشین پیغمه مبه ری خوا (ﷺ)، نهوانه پۆمن، موزه رده کانن، ئاسنن له شه ردا، زۆر ترسناکن، وه لاهی من وا نازا ئم تو سوبا بنیریت و بدات به سهری اندا، به لام نه توانیت سوبا بنیریت له سهر سنووره کانیا نه وه ده ست پی بکهیت، پاشان جاریکی تر بدن به سهر شوینیکی تردا، پاشان بگه رینه وه بو لای خو ت، نه گه ر چند جاریک نه مه دووباره بکه نه وه زیان به دوژمنان ده گه یه نن، زهویه کانیا ن ده که ویتته دهستی نه مان، نه و کاته توانای جهنگیا ن زیاتر ده بی ت له گه لیان، پاشان جواب بنیره بو نه وه ری یه مه ن و بو هۆزه کانی (ریعه و مضر) و کو یان بکه ره وه و به فرمانده یی خو ت یان که سی ک خو ت دیاری بکهیت جهنگیا ن پی بکه.

پاشان نه و دانیشه وه و خه لکه که بی دهنگ بوون، نه بو به کر (ﷺ) وتی: نهی ئیوه چی ده لی ن ره همه تی خواتان لی بی ت؟

عوسمانی کورپی عه فان ههستایه سەر پی و ستایشی خوا و سه لات و سه لام له سهر گیانی عه مد (ﷺ) وتی: به پای من تو زۆر دل سو زی نه م ئیسلامه ی، زۆر به سو زی بو شوین کهوتووانی هه ر کاتی ک رایه کت بووی ت له زانست و ژیری و به رژه وه ندیه وه بو وه، ده ی جیبه جی بی بکه که س گو مانی له دل سو زی و که مه تر خه می نواندن نه.

(طلحه) و زییر و ابو عبیده و سه عید و هه موو ئاماده بووانی دانیشه نه که له پشتیوانان و کوچه ریا ن به گشتی وتیا ن: عوسمان له وه ی ده لی ت راست ده کات، هه ر رایه کت هه بوو جیبه جی بی بکه، ئیمه گو ی ت بو ده گرین و به گو ی شت ده که ی ن، سه ری پچیت ناکه ی ن و رایه کانت بو خزه مه تی بانگه واز تو مه تبار ناکه ی ن و هه ندی شتی ئا له م چه شه نه و ترا.

له م کاته عه لی کورپی نه بی طالب (ﷺ) بی دهنگ بوو، نه بو به کر (ﷺ) پی و ت: نهی تو چی ده لی ت نه ی (أبا حسن)؟ عه لی (ﷺ) وتی: من هه موو کاره کانی تو به پیرو ز ده بینم، راوی ژت بهرز و بلن د، تو خو ت بیانه بیت یان که سی کی تر بکه ی ته فرمانده یان هه ر خوا ی (عز وجل) سه رت ده خات (ان شاء الله).

ئەبو بەكر (ﷺ) پىي وت: خوش مۇدە بيت بە چيا دەزانيت؟ وتى: لە پىغەمبەرى خوام بىستووہ (ﷺ) كە فەرموويەتى: «لايزال هذا الدين ظاهرا، على كل من ناؤه حتى يقوم الدين واهله ظاهرون»،^۱ واتا: ئەم دىنە ھەر سەر كەوتوو دەبيت بەسەر نەياراندا تا خۆى و شوين كەوتووانيشى سەر دەكەون.

ئەبو بەكر (ﷺ) وتى: سبحان الله، چەند فەرموودەيەكى جوانە! بەراستى دلتخوشت كردم، خواي گەورە لە دونيا و ناخيرەت بتيوشيت.

پاشان ئەبو بەكر (ﷺ) ھەستايە سەر پى و سوپاسى خواي كرد بەو جۆرەى شايانەيتى، سەلامى لەسەر پىغەمبەر (ﷺ) كرد و پاشان وتى: «ئەى خەلكىنە، خواي گەورە بە ئىسلام بەخششى خۆى بەخشىوہ پىتان، بە جىھاد كردن سەر بەرزى كردوون، بەم ئايىنە پاكەوہ بەرزى كردوونەتوہ بەسەر ھەموو ئايىنەكاندا، دەى بەندەكانى خوا خۆتان ساز بەدن بۆ پرزگار كردنى ولاتى شام، وە من فەرماندەتان لە ناودا ديارى دەكەم و ئەيانكەم بە سەرگەورەى ئىوہ گوپرايەلى خوا بكەن و سەرپىچى ئەميرەكانتان نەكەن، با نىيەتەكان و نەيتىيەكان و خواردنەكانتان پاك بيت چونكە خوا لە گەل لە خواترسان و چاكەكاران دايە».^۲

پاشان فەرمانى بە بىلال دا كە جار بەدات تا ھەموو خەلكى خۆيان ئامادە بكەن بۆ جەنگ لە گەل پۆم لە ولاتى شام.^۳

لەم راويژ پىكردنەى ئەبو بەكرەوہ (ﷺ) بۆمان دەردەكەويت كە خاوەنى چ پرۆگرامىكى مەزن بوو لە پروبەرپوو بوونەوہى مەسەلە ھەنووكەيىيە گەورەكان، ھەرگىز خۆى شتى تاكەرەوانەى يەكلابى نەكردۆتەوہ، بەلكو عاقل مەند و زانا و گەورە پياوان و ليھاتووہكانى كۆ دەكردەوہ كە پىيان دەوترىت «أهل الحل والعقد» و پرس و پاى پى كردن و پاش ئەوہ پاىەكى ھەلبىژدراوى پەسەندى ھەمووانى پەسەند دەكرد.

^۱ البخاري كتاب الاعتصام (ژمارە: ۷۳۱۱).

^۲ تاريخ دمشق لابن عساكر (۶۳/۲-۶۵).

^۳ ھەمان سەرچاوەى پيشوو و ھەمان لاپەرە.

ئەمەش سونەتى پىغەمبەرى خاوپە (ﷺ) ھەروەك چۆن لە ژيانە مەزنەكەيدا بە جوانى بەدى دەكریٲ، ئەگەر بە جوانى لە وردەكارىەكانى ئەم وت و وێژە ورد بىنەوہ بۆمان دەردەكەوٲت كە ھاوہلان بە گشتى چوونە سەر پاىەكەى ئەبو بەكر و پاڤى بوون بە غەزووى پۆمەكان لە شام، بەلام بۆچوونەكەيان لە چۆنىەتى ئەو غەزاىەدا جىاواز بوو، پاى عمر (رضي الله عنه) ئەوہ بوو كە سوپا لە دواى سوپا پەوانەى ئەوى بكرٲت تا لە شام كۆ بىنەوہ و ھىڤىكى گەورە پىك بەيٲنن، كە لە بەردەم پۆمەكاندا خۆى پى بگىرٲت.

بەلام پاى عبدالرحمن كورپى عەوف (رضي الله عنه) ئەوہ بوو كە دەست بكرٲت بە غەزو بەلام بە ھىڤى بچوك بچوك و بدات بەسەر ناوچە سنوورىەكاندا و پۆمەكان وەرپەس بكات و پاشترىش بگەرٲنەوہ بۆ مەدينە، تا كاتىك دوژمنان بترسىٲنرٲت، ئەو كاتە سوپاى گەورەش بەرپى بخرٲت، بەلام ئەبو بەكر بە پاىەكەى عمرى كرد و سوودىشى لە پاىەكەى عبدالرحمن وەرگرت بە داواكردى كۆمەكى سوپا و پەلى بچوك لە ھۆزە عەرەبەكان، بە تايبەت خەلكى يەمەن.^١

٢- سازكردى سوپاىەك لە خەلكى يەمەن:

صديق (رضي الله عنه) نامەى نارد بۆ دانىشتوانى يەمەن بانگى كردن بۆ جىھاد و غەزا لە رىڭگەى خوادا و ئەمەش دەقى ئەو نامەىە بوو:

«بسم الله الرحمن الرحيم، لە جىنشىنى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بۆ ھەموو ئەو كەسانەى ئەم نامەىەم دەگاتە لاىان و بۆيان دەخوٲنرٲتەوہ لە موسولمانانى دانىشتوى يەمەن: سەلامى خواتان لى بٲت، من سوپاسى ئەو خواىەتان بۆ دەكەم كە تەنھايە و جگە لەو ھىچ خواىەكى تر نىە.

پاشان... خوا - عز وجل - جىھادى لەسەر باوہرداران پٲوٲىست كردووە، و فەرمانى پٲداوٲن گەورە و بچوكيان بۆى دەرېچن، بە مال و گىانيان لە پٲنناوى خوادا تى بكوژن، جىھاد پٲوٲىستە فەرز كراوہ و پاداشتهكەشى لە لاى خوا زۆر گەورەىە... و موسولمانانمان بانگ كرد بۆ جىھاد و غەزاى پۆمەكان لە ولاتى شام، زۆر بە خٲراىى ھاتن بە دەممانەوہ، بەوہش نىەتيان پاك بووئەوہ، دەى ئىوہش ئەى بەندەكانى خوا پەلە بكەن وەرەن بە دەم بانگى جىھادەوہ وەك خەلكى

^١ التاريخ الاسلامي - حميدي (١٨٨/٩).

تر پەلەیان کرد، با نیه‌تتان پاک بکەنەوه و بۆی و بە نیازی یەکیەک لە دوو خۆشیەوه بیکەن کە یان شەهیدی یان سەرکەوتن و غەنیمەت، خۆی گەورە قسە لە بێدەکانی وەرناگریت ئەگەر کردەوهی لەگەڵدا نەبێت.

بەردەوام جیهادی داناو لەگەڵ دوژمنانیدا تا لە ئاکامدا ئەوانیش بێنە سەر پێگەی راست و بە حوکمی قورئان پازی بن، خوا ئاینەکەتان بپارێزێت و هیدایەتی دلەکانتان بدات و کردەوه‌کانتان خاویڤ بکات و پاداشتی موحاممەد خۆگرەکانتان پێ ببەخشێت»^۱.

نامەکەشی بە ئەنەسی کۆری مالیکیا نارد، لەم نامەیه‌شەوه دەرەکەوێت کە ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) پۆلێکی گزنگی هەبوو لە هاندانی موسوڵمانان بۆ (جیهاد)ی پێی خوا، بە جۆریک کە دەتوانین ناوی بنێین سازدانی گشتی.

لە نامەکە ی صدیقەوه (رضی اللہ عنہ) دەرەکەوێت کە جیهاد فەرزکراوە بۆ هێنانەدی دوو ئامانج، یەکەم: موسوڵمانەتی کردنی باوەرداران، چونکە خوا — عز وجل — تەنها بە قسە ی دەم پازی نابێت و کردەوهی دەوێت، و دەبێت جەنگ بکەن لەگەڵ ناموسوڵمانەکاندا تا دێنە سەر ئاینی راست و دروست و پازی دەبن بە حوکمی قورئان، ئەم هۆیەش بوو وای لە سەرتاپای خەڵکی یەمەن کرد کە بە لێشاو خۆیان کرد بە ناو سوپای ئیسلامدا و تا ئێستا نەبێستراوە یەک کەسیان زۆری لێ کرابێت، بەلکو لە هەموو دێکیانەوه بوو، تەنانەت ژن و منداڵەکانیشیان هاتن بە دەم بانگی جیهادەوه، بە خێراترین شیوە هاتن بە دەم بانگی جیهادەوه، ئەمەش لەبەر خۆشەویستیان بۆ جیهادکردن.

ئەنەسی کۆری مالیک (رضی اللہ عنہ) ئەم خۆشیەیان دەرەبەریت و باسی دەکات کە خۆی هۆز بە هۆز دەگەرا بە ناویاندا و نامەکە ی ئەبو بەکر بۆ دەخوێندەوه و هانی دەدان بۆ پەلە کردن بۆ جیهاد.

ئەنەس دەلێت: نامەکەم بۆ هەر کەس دەخوێندەوه و گوێی بۆ دەگرتەم و پاشان بە جوانی دەهات بە دەمەوه و دەبیوت: ئەوا هاتین دابنێ کردوومانە.

^۱ تاریخ فتوح الشام للزدي (۴: ۴۸).

تا گه‌یشتنه (ذي الكلاع) و کاتیک نامه‌که‌م بۆ خوینده‌وه و قسه‌کانم بۆ کرد، داوای نه‌سپه‌که‌ی و شمشیره‌که‌ی کرد و ههر شه‌و ساته‌هه‌ستا چووه‌ ناو هۆزه‌که‌ی و شه‌و کاره‌ی دوانه‌خست و فهرمانی دا وهرن بۆ سه‌ریازی و هاتن و هاتن تا بوونه‌ کۆمه‌لێکی زۆر گه‌وره‌ له‌ خه‌لکی یه‌مه‌ن، شه‌ویش هه‌سته‌تیه‌ سه‌ر پێ و وتاریکی بۆ دان: «..... پاشان وا برا موسولمانه‌ صالحه‌کانتان بانگتان ده‌که‌ن بۆ جیهاد و گیان بازی له‌گه‌ڵ بێ باوه‌راند و پاداشتی گه‌وره‌ ده‌ستی خۆتان بجه‌ن، ده‌ی با کێ حه‌ز ده‌کات ههر ئیستا له‌گه‌ڵم بێت»^۱.

له (۱۱) ی سالی (۱۲) ی کۆچیدا نه‌نه‌س گه‌راپه‌وه‌ بۆ مه‌دینه، مژده‌ی هاتنی هۆزه‌کانی یه‌مه‌نی دا به‌ شه‌بو به‌کر (رضی الله عنه) و پیتی وت: هه‌موویان به‌ قژی گۆ و تۆزاویه‌وه‌ هه‌موو پالنه‌وانانی یه‌مه‌ن و نه‌به‌رده‌کانیان هاتوون به‌ ده‌مه‌وه‌ له‌گه‌ڵ مال و مندال و سامانیاندا.^۲

پاش چهند رۆژیکی که‌میش (ذي الكلاع) ی هۆزی (حمیر) له ۱۶ ی ربه‌جبه‌ی سالی ۱۲ ی کۆچیدا و له‌گه‌ڵ هه‌موو هۆزه‌که‌یدا گه‌یشتنه‌ مه‌دینه، شه‌م به‌ ده‌مه‌وه‌ هاتنه‌ خێرایه‌ تایبه‌ت نه‌بوو به‌ (حمیر) وه‌ به‌لکو له‌ هه‌موو لایه‌کی ولاتی یه‌مه‌نه‌وه‌ ده‌هات، بۆ نه‌وونه‌ هۆزی هه‌مه‌دان (۲۰۰۰) جه‌نگاوه‌ریان نارد بۆ مه‌دینه به‌ سه‌رۆکایه‌تی حه‌مه‌زی کوری مالیکی هه‌مه‌دان.^۳

کاتیک خه‌لکی یه‌مه‌ن گه‌یشتنه‌ شاری مه‌دینه و چوونه‌ مزگه‌وته‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و شه‌بو به‌کریان بینی، کاتیک گوئیان له‌ ده‌نگی قورنان بوو، ترسی خوایان لێ نیشته‌ و دلپان پر بوو، به‌ سه‌رکزیه‌وه‌ ده‌ستیان کرد به‌ گریان و شه‌بو به‌کریش ده‌ستی کرد به‌ گریان له‌گه‌ڵیاندا وتی: ئیمه‌ش ناوا بووین جاران به‌لام داخه‌که‌م دلنه‌کان ره‌ق بوون.^۴

کاتیک (ذي الكلاع) سه‌یری شه‌بو به‌کری کرد، ده‌بینیت پیاویکی لاواز، ده‌م و چاو ره‌ق، جلیکی زبری له‌به‌ردا بوو، هیچی له‌ جل و به‌رگه‌که‌ی بریسه‌کی نه‌ده‌دایه‌وه‌، جگه‌ له‌ ناسه‌واری خواناسی وای لێ کردبوو ناوچه‌وانی بریسه‌کی لێ ده‌هات، به‌لام (ذي الكلاع) به‌ شیوه‌یه‌ك خۆی

^۱ الكامل لابن الاثير (۲/۶۴۸).

^۲ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۳۰۲).

^۳ الیمن فی صدر الاسلام (لا: ۳۰۲).

^۴ الصديق اول الخلفاء (لا: ۱۱۴).

کرد به ناو مه‌دینه‌دا که (۱۰۰۰) بهس خزمه‌تکاری له چوار ده‌وره بوو، تاجی شاهانه‌شی به‌سهر سهریه‌وه بوو، به جل و به‌رگیه‌وه جوړه‌ها گه‌وه‌هر و مهرجان بریسکه‌ی ده‌هات، بورده‌که‌ی سهر شانی‌شی بریسکه‌ی ئالتونی ده‌دره‌وشایه‌وه و به یاقوت و مهرجان پازابویه‌وه، کاتیک بینى وا صدیق (عليه السلام) له جل و به‌رگی زیر و ساده و بئ فیز و به‌ندایه‌تیدا بوو، که‌چی خاوه‌نى و یقار و هه‌بیت بوو، کاری کرده سهر ده‌روونی (ذی الکلاع) و جل و به‌رگه‌که‌ی داکه‌ند و جل و به‌رگی وهك نه‌بو به‌کری پۆشى، هه‌موو سهرکرده‌کانیشی جل و به‌رگی ساده‌یان پۆشى و جل و به‌رگه‌کانی خویانیان داکه‌ند.^۱

(ذی الکلاع) ژیا‌نى سهرده‌مه‌کانی صدیق زۆر کاری تیتکرد و وای لى هات نه‌بو به‌کر چی له‌به‌ر به‌کر دایه نه‌میش له‌به‌ری ده‌کرد و تا جاریکیان هۆزه‌که‌ی له بازار چاویان پى كهوت پیستیکى جهیوانی داوه به‌سهر شانیدا، هه‌موو ههر تیکچوون و پییان وت: له ناو پشتیوانان و کوچه‌راندا ئاپرۆت بردین! نه‌ویش وتی: نه‌تانه‌ویت له سهرده‌می نه‌فامیدا مله‌وړ بووم، له نیسلا‌میشدا مله‌وړ یم؟ نه به خوا شتى وا ناکه‌م، گو‌پرايه‌لى خوا به خو به كه‌م زانین و دونیا نه‌ویستی نه‌بیت نابیت.^۲

دوا به دواى نه‌و هه‌موو پاشاکانی تری یه‌مه‌ن وهك (ذی الکلاع) ى هه‌میریان کرد و وازیان له تاج و زیر و زیو هی‌نا و جل و به‌رگی چنراو به ده‌زوی زیر و زیو و گه‌وه‌هر و مهرجان، له بازاری مه‌دینه هه‌موو جل و به‌رگی ساده و زیریان کړی و نه‌بو به‌کریش (عليه السلام) هه‌موو جل و به‌رگه به نرخه‌کانیانی خسته (خه‌زینه‌ی موسولمانان).^۳

نه‌بو به‌کر (عليه السلام) له دواى پیغه‌مبه‌ری خوا باشت‌رین كه‌س بوو كه نمونه‌ی موسولمانه‌تى پاسته‌قینه‌ی لى به‌دی ده‌کرا و زمان حالى بانگه‌واز بوو بۆ لای نیسلا‌م، باشت‌رین نامۆزگاریش نه‌ویه كه خه‌لكى به‌کرده‌وه و له رینگه‌ی چاوه‌وه بی‌بینن، نه‌ك له رینگه‌ی گو‌تیه، باشت‌رین نامۆزگاران نه‌وانه‌ن به‌قسه و به‌کرده‌وه ده‌یکه‌ن.

^۱ مروج الذهب - مسعودي (۳۰۵/۲).

^۲ مروج الذهب - مسعودي (۳۰۵/۲).

^۳ الصديق اول الخلفاء (لا: ۱۳۷-۱۳۸).

بزيه کاتيک پاشاکانی يه مەدن خەليفەي پيغەمبەري خويان بينی که هەموو فەرمان و بەرگريه که به دەستی ئەوه له هەموو دوورگەي عەرەبیدا که چي له بازار دەرگەپيټ به عەبا و جلی ساده وه، بۆيان دەرکەوت که شتيک هەيه زۆر له جلی جوان و گران بەها و پازاوه به گەوهەر و مەرجان گرنهگره که ئەويش دەر وون بەرزیه، حەزبان کرد چاو له ئەبو بەکر بکەن و شەرميان کرد له خوا که بهو جلويەرگه شاهانه وه بچنه خزمەت چينشيني خەليفەي پيغەمبەري خوا (ﷺ) و ئەو عەبايه کی ساده ي له بەردا بوو، خۆيانيان له لا بچووک و بێ نرخ بوو، له قولى بهرزبان دابەزين و کوژانه وه، وهک چۆن ئەستيره بچووکەکان له بەرده مى خۆردا دەرکوژينه وه و شەوقيان نامينيټ! خۆي گەوره پەحم به ئەبو بەکر بکات بەرپاستی لهو گەوره ييه دا خۆي به بچووک دەزانی، له بچووکيشیدا خۆي به گەوره دەزانی وهک علی طنطاوي ده‌ليټ: «کان عظيمه في توضع، ومتواضعاً في عظمتها»^١.

سَيِّمِه: ديارىکردنى لىواکان و فەرمانده‌کانيان له لايەن صدیقه وه (ﷺ):

ئەبو بەکر دەستی کرد ناماده‌کردنى سوپا بۆ پرزگارکردنى ولاتی شام و خەلکی بۆ جيهاد بانگ دەرکرد، سوپاکەي کرد به چوار لىواوه و ناردی بۆ ولاتی شام، بەم شێوه يه ي خواره وه:

١- سوپای يەزیدی کوڤی ئەبو سوڤيان:

يه که مین سوپا بوو که بهرپيکەوت به رهو ولاتی شام و کاری ئەو سوپايه ئەوه بوو بگاته ديمەشق و پرزگاری بکات و پاشان به پيټی پيټويست هاوکاري هەر چوار سوپاکه بکات، له سه ره تاوه سوپاکەي يەزید سى هەزار کەس بوو به لām ئەبو بەکر بهرده وام پشتيواني بۆ دەرناورد تا له ناکامدا گەيشته (٧) هەزار جەنگاوه ر و پيش بهرپيکەوتنى سوپاکه، خەليفه نامۆزگاريه کی گرنگی کرد که له ناستيکی زۆر بهرزدا بوو له ناستی جەنگ و ناشتيدا.

به پي پەوانه ي کرد و ئەم نامۆزگاريانه ي کرد: من تۆم کردووه به سه رکرده ي سوپا بۆ ئەوه ي تاقيت بکه مه وه و دهرت چينم، ئەگەر چاک بوويت له فەرمانپه واييه که تدا ئەوا بهرده وام له سه ر ئەو کاره ت ده تهيلمه وه، به لām ئەگەر باش نه بوويت لات ده به م، تا بۆت دەرکريټ له خوا بترسه چونکه خۆي گەوره وهک چۆن ناشکرا ده بينيټ ناواش ناو دل و په يمانت ده بينيټ،

^١ ابو بکر الصديق - علي طنطاوي (لا: ٢١٩).

شایانترین کەسیش بە خوا ئەوانەن زیاتر دۆستایەتی ئەو دەکەن، نزیکترین کەس لە خوا ئەوانەن کە بە کردەوه خۆیانى لى نزیک دەکەنەوه، من فەرماندەبى خالیدم داوێتە دەستى تۆ دەخيلت بى دوور بە لە دەمارگیرى سەردەمى نەفامى، چونکە خوا زۆر قىنى لىيەتى و ئەوێشى دەیکات، ئەگەر لەگەڵ سەربازەکاندا کەوتیتە پى، بە چاکى هەلسوکەوتیان لەگەڵدا بکە، لە کارى چاکەدا پىشيان بکەوه هانىشيان بدە بۆى، ئەگەر نامۆژگاريت کردن با زۆر کورت بىت، چونکە قەسەى زۆر هەندىکيان هەندىکيان لەبىر دەباتەوه، هەول بە خۆت چاک بکە، خەلکى چاک دەبن، نوێژکان بە جوانى و لەسەرخۆ و بە تەواوى لە شوێنى خۆياندا ئەنجاميان بدە، ئەگەر نوێنەرانى دوژمنان هاتنە لات پىزيان لى بگرە، کەم بىانەيئەوه لە ناو سەربازگەکاندا بە لە زۆر نەيئى شارەزا نەبن، شتى زۆريان پىشان مەدە با ناتەواويە کانت نەزانن و ناستى زانىارىت نەزانن، لە لای چى و پى سەپاکەتەوه بىانگەپىنە و مەهيئە کەس لەگەلئيان بدوێت و تەنها خۆت سەپەرشتى وتو وێژ کردن لەگەلئيان بگرە ئەستۆ، نەيئى کانت مەبە ناو ئاشکرايى کانت تا کارە کانت تىکەل و پىکەل نەبىت، ئەگەر راوێژتکت پى کرا وتەى راست پىشکەش بکە تا باوەر بە راوێژى کانت بکەن، هەوالى خۆت مەشارەوه لەو کەسانەى راوێژت پى دەکەن تا لە خۆتەوه شت نەلئىت، شەوانە لە ناو هاوێلەکاندا دانىشتن و قەسە و باس بکەن، تا هەموو هەوالىتکت لە لا بىت و هەموو شتە شاراوێلەکان بۆ ئاشکرا دەبىت، با پاسەوانت زۆر بىت و لە ناو سەربازگە بلاويان بکەرەوه، زۆر جار کت و پى خۆت بکە بە ناو خالى پاسەوانى کاندە بى ناگابى خۆيان ئەگەر کەسيکت بىنى کەمتەرخەمى دەکات لە پاسەوانى کەيدا جوانترين ئەدەبى دابەدە، سزای بدە سزای گەورە نا، شەو سەريان بۆ دابنى بۆ پاسەوانى، با يە کەم کەسەکان ماوێ پاسەوانيان درێژ بىت لە پاسەوانەکانى درەنگان، چونکە کاتەکەى ئەوان ئاسانە و لە پۆژەوه نزىکە، کەسيکت شايستەى سزا بىت سزاکەى سووک مەکە، زۆر قوولئىش بۆى دا مەچۆ، پەلەيشى تىدا مەکە و مەهيئە کەس بەرگرى لى بکەن.

لە سەربازەکاندا بى ناگا نەبىت، بە دزىهوه چاودىريان مەکە — تەجسس — تا ئاپروويان نەچىت، خەلکى ناگادار نەکەيت لە نەيئى کانيان و پازى بە بە کارە ئاشکراکانيان، لەگەل هيج و پوچ و بى بايەخاندە دامەنيشە، لەگەل راستگويان و وەفاداراندا هەلسوکەوت بکە، بە راستى و

بئى ترسانە بەرامبەر دوژمن بوەستەوہ و نەترسى تا خەلکیش بە ھۆى تۆوہ نەترسن، لە دەستکەوت خستەنە لا خۆت بە دوور بگرە چونکە ھەژارى لە دوایە و سەرکەوتن ناھیتیت و دەگەن بە کەسانیک کە لە ناو پەرستگاگانیان خۆیان بە دوور گرتووە لە ھەموو شتیک، وازیان لى بەھێنن با خەریکی خواناسى خۆیان بن.

(ابن الاثیر) دەلیت: ئەم وتانەى صدیق (ﷺ) لە باشترین نامۆزگاریەکانە و سوودمەندترینیانە بۆ فەرماندە و کار بەدەستان. لە سوودەکانى ئەم نامۆزگاریە:

۱- پلەوپایە و بەرپرسیاریتتى مافیکى ھەمیشەى نیه بۆ خواوەنەکەى، بەلکو مانەوہیان بەستراوہ بە شیاوى و چاکى و سەرکەوتنیان لە کارەکانیاندا، پتویستە لەسەر بەرپرسى گەورە کە ئەگەر شیاو نەبوو لایباتن ئەم ھەستەیش وا لە کاربەدەست دەکات کە ھەول و توانای چەند جارە بکاتەوہ تا بگاتە ناستیکى باش لە سەرکەوتن لەو کارەدا، بەلام ئەگەر زانى کورسیەکەى ھەمیشەى و کەس لای نابات، ئەو کاتە پالى لى دەداتەوہ و تەمەل دەبیت، بەرپرسیاریتتەکەى بۆگەنى پووی تیدەکات و لە ژێر دەستەکانى دووچارى جۆرەھا فەوتان و گەندەلى و شەرزەى دەکات.

۲- لە خوا ترسان گەورەترین ھۆکارى سەرکەوتنە لە ھەموو کاتیکدا، چونکە خوای گەورە ئاگای لە کردەوہى ئاشکرا و نەھینى خەلکى، ئەگەر لە دلەوہ و لە پەنھانى لى بترسن ئەوہ زۆر شیاوتر و شایانترە کە لە ناو خەلکدا و لە ئاشکراشدا لەگەڵ بەندەکانى باش دەبن، لەبەر ئەوہ دوور دەکەوێتەوہ لە کەمترین دیاردەى گەندەلى و گەندەلى کردن، کە زۆر جار پیشەى ئەو کەسانەى کە لە خوا ناترسن و پابەند نین بە (تقوى) وە و زۆر بە ئاسانى دەبنە گوێزپارەلى نەفس و ئارەزووەکانى خۆیان.

۳- ئاگادارکردن لەوہى لە دەمارگیرى بۆ با و باپیر و ھۆز بە دوور کەوێت، چونکە دەمارگیرى وا لە بەرپرس دەکات لە راستى دووربکەوێتەوہ، ئەگەر با و باپیر و ھۆزەکەى لەسەر ھەق نەبن، لە لایەکى تریشەوہ ئەم پەيوەندیە ھۆکاریکە بۆ لاوازکردنى پەيوەندیە ئیسلامیەکە کە پەيوەندى براپەتیە لەبەر خاترى خوا.

۴- نامۆزگاری به کورتی، قسه‌ی زۆر هه‌ندیکیان هه‌ندیکیان له‌بیر ده‌باته‌وه، مه‌به‌سته‌که تیا ده‌چیت، گوینگره‌کان له‌باتی نه‌وه‌ی سوود له‌وته و نامۆزگاریه‌کانی وه‌ربگرن که‌چی گوینگره‌کان سه‌رسام ده‌بن به‌په‌وانبێژی و هێزی نه‌ده‌بی وتاریبێژه‌که و نه‌گه‌ر واش نه‌بیته‌ نه‌وه‌ بیتاقه‌تی ڕوو له‌ گوینگره‌کان و هۆشیاری به‌لای وته‌کانیه‌وه نامینیت.

۵- نه‌گه‌ر به‌رپرس عه‌یب و ناته‌واویه‌کانی خۆی ده‌پشکنی و هه‌ولێ چاره‌سه‌ریانی ده‌دا و ده‌شبیته‌ پێشپه‌رکییه‌کی چاک بۆ چاککردنی خه‌لکانی تر.

۶- گرنگیدان به‌ به‌رپاکردنی نوێژ له‌ لایه‌نی ڕوالمه‌ت و ناوکه‌په‌یه‌وه، ڕوالمه‌ت واتا له‌کات و شوێنی خۆیدا و وته‌ و رکوع و سجودی ته‌واو بیته‌، ناو و که‌په‌کیش واتا خشوع و گه‌ردن که‌چی تێدا بیته‌ و هۆشی له‌لای بیته‌ بزانیته‌ چی ده‌لیته‌، ئا ئه‌م نوێژه‌ به‌م ته‌واویه‌ و له‌به‌ر یادی خوا له‌سه‌ر زه‌ویدا و ڕاست کردنه‌وه‌ی په‌ه‌شت و به‌هێزکردنی دله‌کان و ده‌روونه‌کان به‌ه‌وینیتته‌وه، نه‌وه‌ ئه‌و نوێژه‌ به‌ ڕاستی ده‌بیته‌ جی ژوانگه‌ی موسولمان و له‌کاته‌ نا‌ره‌حه‌ته‌کاندا په‌نای بۆ ده‌بات.

۷- ڕێزگرتنی نوێنه‌رانی دوژمن کاتی که‌ دینه‌ لای، له‌گه‌ڵ ناگاداری لییان و نه‌هێلیته‌ شاره‌زایی ته‌واوی سوپای ئیسلام بیته‌، چونکه‌ ڕێزگرتنیان جوړیکه‌ له‌ بانگه‌واز کردنیان بۆ لای ئیسلام و شاره‌زابوونیانه‌ له‌وه‌ی ئیسلام هه‌لگری گه‌وره‌ترین بنه‌ماکانی په‌ه‌شت به‌رزیه‌، به‌لام ئه‌م ڕێزگرتنه‌ نه‌گاته‌ ڕاده‌یه‌که‌ که‌ به‌ ته‌واوی له‌ هه‌موو نه‌هێیه‌کی موسولمانه‌کان ناگادار بن، به‌لکه‌ ده‌بیته‌ له‌ گه‌وره‌یی هێزی سوپای موسولمانه‌کان ناگادار بکریته‌ تا ترس و بیمی به‌چیتته‌ دلپانه‌وه‌ و هۆزه‌کانیانی لێ بترسین.^۱

۸- پاراستنی نه‌هێنی و که‌مه‌ترخه‌می نه‌نواندن له‌ بلاویونه‌وه‌یدا و به‌تاییه‌تی نه‌گه‌ر نه‌وه‌ کاره‌ تایبه‌ته‌ بیته‌ به‌ ئیش و کاری هه‌موو موسولمانانه‌وه‌، که‌سی عاقله‌مه‌ند نه‌توانیته‌ کاره‌کان ته‌نجام بدات ئیتر با شیوازه‌کانیشی بگۆڕدرێن ماده‌م له‌ ده‌روونییدا

^۱ التاريخ الاسلامي (۱۹۴/۹).

نه‌ئینه‌کانی هه‌شتۆته‌وه، نه‌گهر ب‌لاوی کرده‌وه نه‌و کاته کاره‌کانی لی تێک ده‌چیت و ناتوانیت به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌کیمانه مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا بکات.

۹- راویژکردنی ژیرانه له‌ تێروانیسی ناکامه‌کی گ‌رنگ‌تره، وه‌ راویژکار هه‌رچه‌نده‌ لی‌زان و بیر تێژ بیت ناتوانیت سوود له‌ راویژه‌کان وه‌ریگری‌ت تا کاره‌کانی به‌ جوانی له‌ لا‌ پروون نه‌بیته‌وه، راویژکار نه‌گهر هه‌ندی له‌ ورده‌کاریه‌کانی کیشه‌ بشاریته‌وه، نه‌وه‌ سته‌می له‌ خۆی کردووه و به‌م راویژه‌ زیان ده‌کات.

۱۰- له‌سه‌ر سه‌رکرده‌یه‌ یان هه‌ر به‌رپرسیکی تر که هه‌ول‌ بدات له‌گه‌ل گه‌له‌که‌یدا پردی په‌یوه‌ندی دروست بکات تا به‌ وردی له‌ کیشه‌کانیان شاره‌زا بیت، نه‌مه‌ش گه‌وره‌ترین هاوکاریه‌ بۆی تا زیاتر له‌ کیشه‌کانیان بگات و خیرا هه‌ول‌ی چاره‌سه‌ری بدات. به‌لام نه‌و به‌رپرسه‌ی له‌ کو‌نجیک ژووره‌که‌ی خۆی ناخنیوه و تێکه‌لی که‌س ناکات و له‌گه‌ل که‌سدا را‌گ‌ۆزپینه‌وه ناکات مه‌گهر له‌گه‌ل گه‌وره‌ یاریده‌ده‌رانی نه‌بیت که له‌ ری‌گه‌ی نه‌وانه‌وه ده‌ستی ده‌که‌ویت، واش ده‌بیت هه‌موو مه‌سه‌له‌کانی بۆ ناشکرا نه‌که‌ن، یان له‌وانه‌یه مه‌سه‌له‌کانی به‌ جۆریک بۆ شی بکه‌نه‌وه که وا نه‌بیت.

۱۱- گ‌رنگ‌یدان به‌ مه‌سه‌له‌ی ئیشک گ‌ران و پاسه‌وانانی سوپای ئیسلام به‌ تایبه‌تی له‌ شوینه پر ترسناکه‌کاندا، هه‌لب‌ژاردنی پاسه‌وانی وریا و جه‌ربه‌زه و متمانه‌ی ته‌واو پی‌ کردنیان، به‌ل‌کو ده‌بیت له‌ ژیر چاودی‌ری به‌رده‌وامدا بن تا له‌ لای نه‌وانه‌وه که‌س دزه نه‌کاته ناو موسو‌لمانان.

۱۲- ده‌بیت به‌رپرس له‌ مه‌سه‌له‌ی سزاداندا پێ‌وه‌ی‌کی مامناوه‌ند گ‌ریته‌به‌ر، نه‌ که‌مه‌ترخه‌م بیت و سستی بنو‌ئینیت له‌ مه‌سه‌له‌ی سزاداندا، چونکه نه‌وه غی‌ره‌ت دروست ده‌کات که زیاتر سه‌رپێچی ده‌کات، غی‌ره‌تیش نه‌دات به‌ خه‌ل‌کی تر له‌سه‌ر سه‌رپێچی زیاتر، نه‌و کاته نا‌زاوه دروست ده‌بیت و کاره‌کان تێک ده‌چن، له‌ هه‌مان کاتیشدا ره‌ق نه‌بیت له‌ سزاداندا، به‌ هۆیه‌وه می‌للەت لوتی لی ده‌که‌ن، وایان لی دی‌ تو‌په‌ ب‌بن و له‌ دژی حیزب و کۆمه‌ل دروست بکه‌ن، به‌ل‌کو ده‌بیت سزادان به‌ شیوه‌یه‌کی ژیرانه و مامناوه‌ند و دوا‌ی بیر لی کردنه‌وه و هه‌ل‌سه‌نگاندن بیت، تا نامانجی په‌روه‌رده‌یی خۆی

بېيکيت به بې دهنګه دهنګ دروست بېيت و به بې نه وهی توشی په خنه و زویر بوونی
خه لکی بېيت.^۱

۱۳-

دهيت بهرپرښ جوړه ورياييه کی تيدا بيت تا ناګاډار بيت له همر شتيک پروو ددهات
له سنووری کاری پتسپيترادوا، تا يه که يه که ی خه لکه که ی له ژير دهستی ههست
بکهن که سينک هه يه گرنګی به کاره کانين ددهات، نه و کاته باشکاران باشت کار
ده کهن و خراپکارانیش له خراپه کانين کم ده که نه وه، به لام نه مه به بې سيخوړی
کردنی کاره کانين، چونکه نه وه نابروو بردنيانی تيدايه و ده بيت هوی پچرانی هه بلی
په يوه دنی نيوان بهرپرښ و ژير دهسته کانی، وه ک سوز و ده برپینی سه رسامی و سوپاس
کردن له سر چاکه.

نه مه په يوه نديشه بوونی باشه، چونکه ده بيت هوی بهرګری له کردنی هه له و
سهرپنچي يه که که کومه لکه تیک بدات و ناژاوه دروست بکات، نه گهر نه مه په يوه نديشه پچرا و
نه ما نه و کاته — له خواترسانيتکيش نه بوو بيانګيرپيته وه — نه و ا گونا ه و خراپه کاری و ناره زوو
په رستی بال ده کيشيت، پاش نه وه چاره سر زور ناره حه ته، چونکه نه و کاته ده بيت هير بخريته
کار بو نه هيتستنی و نه مه ش لايه نی خراپه که ی ناشکرايه.

۱۴-

بهرپرښ ده بيت سوور بيت له سر هاورپيته تی کردن و تیکه لی کردنی که سانی به وه فا
و خاوهن ژيري، نيتر با جار به جاريش دلی ناخوش بکهن به په خنه و ناراسته کاری،
نی نه وه ش چاکه ی خوی و ژير دهسته کانیشی تيدايه، نابيت هاورپيته تی و تیکه لی
نه هلی گالته و گه پ و دنيا ويستان بکات، چونکه نه وانه به لی تیکه ل کردنيان
خوشی و رابواردنيتکی تيدايه به لام له و لاوه ده بنه هوی نه وهی توانای بير کردنه وهی
نه ميتنيت له کاره گرنګه کاندا، به ناګايش نايه ته وه مه گهر دواي شکستی و تیک
شکانی خوی و ژير دهسته کانیشی.

۱۵-

سهر کرده به راستی پالنه وانه به ره و پروی دوژمنان ببيت هوه و نه ترسيت، چونکه
ترسوکيه که ی نه و ده ميتنيت بو ناو سهر بازه کانی و ده که ونه نشوستی و تیک شکان،

^۱ التاريخ الاسلامي (۱۹۵/۹).

جگه له مهیدانی جهنگیش بهرپرس هر دهبیټ نازا بیټ له پووبه‌پوو بوونه‌وهی پیشهاته‌کاندا، دهسه‌وسان نه‌بیټ تا ټو دهسه‌وسانیه‌شی نه‌رواته خواره‌وه بو نوا نه‌ندامه‌کانی ژیر دهستی، ټو کاته نیش وهک پیویست به ریټوه نه‌چیټ و به‌ره‌میش کهم بیټه‌وه.

۱۶- سهرکرده دهبیټ خوی به دوور بگریټ (غلول) واتا دهستکاری کردنی دهستکه‌وت و غه‌نیمه‌کان پیش دابه‌شکردنی، ټه‌مه له نوا جهنگدا به‌لام له کاتی ناشتیدا به‌رپرس هر دهبیټ خوی به دوور بگریټ له که‌لک وه‌رگرتنی دنیایی له پله و پایه و شوینه‌کهی، ټه‌وه له نیسلامدا ره‌وا نیه، وهک وه‌رگرتنی دیاری که به مه‌به‌ستی ټه‌وه پیی ده‌دن که هندي ناهه‌قیان بو بکات و ټه‌مه‌ش ده‌چیټه‌خانه‌ی - غلول - ټه‌وه غولیش وهک له ناموژگاریه‌کهی صدیقدا هاتوه مروژ به‌ره‌وه هه‌ژاری ده‌بات و سهرکه‌وتنیش ناهیلټ.

۱۷- له‌م هه‌موه سووده‌ی پیشه‌وه که باسمان کرد بو‌مان ده‌رده‌که‌ویت که ټه‌م ناموژگاریه‌ی صدیق (عليه‌السلام) بو یه‌کیک له فهرمانده‌کانی جهنگ گرنه‌گ بووه، ټه‌وه‌شمان بو پروون ده‌بیټه‌وه که ټه‌و پیاوه مه‌زنه تا چ راده‌یه‌ک گرنه‌گی به‌ نیش و کاری موسولمانان داوه، له‌به‌ر چاوی بووه چی به‌سهر فهرمانه‌کانی دا دیټ و پرچه‌کی کردوون به‌ شتانیټ که دووریان بخاته‌وه له‌و کی‌شانه، چاره‌سهریشی بو داناون ټه‌گهر پروویدا، ټه‌م ناموژگاریانه ده‌خرینه‌خانه‌ی هه‌لویسته به‌رزه‌کانی تری صدیق (عليه‌السلام).^۱

ټه‌گهر له شینوازی به‌ریټه‌بردنی حوکمرانیه‌که‌ی ورد بیټه‌وه، پیاویکی لی‌هاتوو ده‌بینی له‌ بواری سیاسه‌تدا، ټه‌گهر له‌و ناموژگاری و ناراستانه‌ی ورد بیټه‌وه که بو فهرمانده‌کانی ده‌کرد ټه‌وا پیاویکی لی‌هاتوو ده‌بینی له‌ بواری جهنگدا، وهک بلیی هه‌نگاو به‌ هه‌نگاو له‌گه‌ل سهریازه‌کانیدایه له‌ گوږه‌پانه‌کانی جهنگدا، له‌ هه‌مان کاتیشدا ټه‌گهر پروانیه‌ سۆز و میهره‌بانی و دل‌راگیر کردنه‌کانی ټه‌وا پیاویکی بانگخوازی ری‌گه‌ی خوات بو ده‌رده‌که‌ویت، پیاویک بوو زور به‌ به‌زه‌یی بوو له‌گه‌ل باوه‌رداراندا، به‌رزکردنه‌وه‌ی جی ده‌ستیان دیار بوو، راستیان ده‌کرد له‌گه‌ل

^۱ التاريخ الاسلامي (۱۹۶/۹).

کاره‌کانی‌اندا، شاره‌زای که‌سانی شی‌او و شایسته بوو، زۆر به غیره‌ت و ئازا بوو به‌رام‌به‌ر
دوژمنانی ئاینه‌که‌ی خوا که بی باوه‌ر و دوورپوه‌کان بوون.^۱

۲- سوپای شهرحه‌بیلی کوری ئین هه‌سه‌نه:

ئه‌بو به‌کری صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) داینا که ئه‌م سوپایه‌ سێ پۆژ دوا‌ی پایه‌زیدی کوری ئه‌بو
سوفیان به‌پێ بکه‌وێت، پاش تیپه‌په‌بوونی ئه‌و سێ پۆژه به‌ شهرحه‌بیلی وت: خو گویت لی بوو، چ
نامۆژگاریه‌کی بایه‌زیدم کرد؟ وتی: به‌ئێ، ئه‌ویش وتی: ده‌ی هه‌مان نامۆژگاری تۆش ده‌که‌م.
له‌وانه‌ ئاگات له‌ نوێژه‌کانت بێت له‌ کاته‌کانی خویدا و له‌ گه‌رمه‌ی جه‌نگیشدا ئارام و
خۆگر به‌ تا سه‌رده‌که‌وێت یان ده‌کوژیت، سه‌ردانی نه‌خۆش و برینه‌داره‌کان بکه‌، له‌ گه‌ل جه‌نازه‌دا
په‌ڕ بۆ سه‌ر قه‌بران، به‌رده‌وام یادی خوا بکه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر، شهرحه‌بیلیش وتی: خوا کۆمه‌ک
بیت و خواش چی دانابیت هه‌ر ئه‌وه‌ دیته‌ دی.^۲

ئه‌م سوپایه‌ی شهرحه‌بیلیش له‌ نیوان (۳) تا (۴) هه‌زار جه‌نگاوه‌ر بوو، فه‌رمانی پێدا
به‌ده‌و ته‌بوک و به‌لقاء په‌روات و له‌وێشه‌وه‌ به‌ده‌و بوسرا (بصری) په‌روات که ئه‌وه‌ دوا قۆناغی به‌ده‌و
پیش چوونی سوپای شهرحه‌بیل ده‌بیت، به‌و جوژه‌ که‌وته‌پێ به‌ ئاسانی و به‌بی به‌رگریه‌کی به‌رچاو
گه‌یشه‌ به‌لقاء، که سوپاکه‌ که‌وته‌بووه‌ لای چه‌پی سوپای ئه‌بی عوبه‌یده‌ی کوری جه‌راح و لای
راستی سوپاکه‌ی عه‌مری کوری عاص له‌ فه‌له‌ستین و به‌لقائه‌وه‌ پیشه‌وه‌ی کرد تا گه‌یشه‌ بوسرا
و ده‌ستی کرد به‌ گه‌مارۆدانی به‌لام نه‌یوتوانی په‌ژگاری بکات، چونکه‌ یه‌کیک بوو له‌ شوینه‌ هه‌ره
قایمه‌کان.^۳

۳- سوپای ئه‌بو عوبه‌یده‌ی کوری جه‌راج:

کاتیک صدیق (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) ویستی خوا حافیزی له‌ سوپاکه‌ی ئه‌با عوبه‌یده‌ بکات پێی وت:
گوی بگه‌، گوێگرتنی که‌سیک که‌ بیه‌وێت تی‌بگات، پاشان کاری له‌سه‌ر بکات، تۆ ناودارانی
خه‌لکی و بنه‌ماله‌کانی عه‌ره‌بدا و ده‌رده‌چیت که هه‌موویان پیاوی سولح و سوارچاکی سه‌رده‌می

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

^۲ فتوح الشام - ئه‌زدی (لا: ۱۵).

^۳ ابو بکر الصدیق - نزار الحدیثی (لا: ۶۲).

نهفامی بوون، نهو کاته لهسهر هۆز و دهمارگیری دهجەنگان، بهلام نهمرۆ لهبەر پاداشتی خوا و نیهتی پاک دهجەنگن، به چاکی هاوڕێیهتی نهوانه بکه که دهبنه هاوڕێت، با خه‌لکی له لات له یاسادا وهک یهک بن و پشت به خوا ببهسته و خواش بهسه بۆ کۆمهکی، داوای یارمهتی له خوا بکه و خواش بهسه به یارمهتی دهر، سبهینی - انشاء الله - سوپاکهت دهر بکه و بپۆ.^۱

سوپاکهی نهویش له نیوان (۳) تا (۴) هزار جهنگاوهر بوو و نامانجی پرزگار کردنی (حمص) بوو، نهبو عوبهیده له مەدینه دەرچوو دای به لای (وادی القری)دا و پاشان به لای (الحجر) که ولاتی صالح پیغه‌مبەر بوو، پاشان گه‌یشه (ذات منار) و له‌ویشهوه بۆ - زیزا - و له‌ویشهوه بۆ - مه‌ثموناب - و له‌ویشهوه پروبه‌پرووی دوژمنان بوویهوه و جهنگیکی ناهه‌موار دروست بوو له نیوانیاندا و پاشان سولحیان له‌گه‌ڵ کرد و نهوه یه‌که‌مین سولح بوو له ولاتی شام پرویدا، پاشان به‌رهو پیش چوو به‌رهو (الجابه).^۲

نهم سوپایه بالی چهپی سوپای یه‌که‌م بالی راستی سوپای دوهم بوو، له نهم سوپایه‌دا سوارچاکیکی عه‌ره‌بی ناودار هه‌بوو، که نهویش قه‌یسی کوری هه‌بیره‌ی کوری مه‌سعود مورادی بوو، نهبو به‌کر (عليه السلام) پیش دهرکردنی نهبو عوبه‌یده پروی تیکرد و پیتی وت:

«پیاویك هاوڕێیه‌تیت ده‌کات زۆر گه‌وره و شه‌ره‌فمه‌نده، یه‌کیکه له سوارچاکه‌کانی عه‌ره‌ب، موسولمانان به‌بی‌را و ته‌گبیری نهو کاریان ناروات، له جه‌نگدا بی‌نهو کار ناروات، له خۆتی نزیک بکه‌روه و سۆزی له‌گه‌ڵدا بنوینه، پیتی نیشان ده‌که بی‌نهو نات کریت و به‌که‌می نه‌زانیت، چونکه تۆ به‌وه نامۆژگاری و کۆششی و لیها‌توویی به‌سهر دوژمنانی نه‌وت ده‌ست ده‌که‌ویت».

هه‌روه‌ها قه‌یسی کوری هه‌بیره‌ش بانگی کرد و پیتی وت:

«من تۆم له‌گه‌ڵ نه‌بو عوبه‌یده‌ی نه‌میندا ناردووه، که که‌سیکه سته‌می لی‌بکریت سته‌م ناکات، خراپه‌ی له‌گه‌ڵدا بکریت لی‌ببوره‌یه، نه‌گهر په‌یوه‌ندی لی‌بچرینیت نه‌و ده‌یبه‌ستیته‌وه (إذا قطع وصل)، له‌گه‌ڵ باوه‌رداراندا زۆر به‌به‌زییه، له‌گه‌ڵ دوژمناندا زۆر توند و

^۱ فتوح الشام - نه‌زدی (لا: ۱۷).

^۲ الكامل لابن الاثیر (۶۶/۲).

تیژه، سهرپنچی مهکه، دژی رایه‌کانی مه‌هسته‌وه، نه‌و به چاکه نه‌بیّت فه‌رمانت پیّ نادات، فه‌رمانم پیّ داوه که گویت بۆ بگریّت، دهی تۆش به ته‌قوای خوا نه‌بیّت فه‌رمانی پیّ مه‌که، ئیمه وامن بیستوهه که تۆ شه‌ریف و به غیره‌ت و سه‌رگه‌وره‌یه‌کی به نه‌زموونی سه‌رده‌می نه‌قامی نه‌فامان بوویت، که نه‌و کاته جگه له گوناھ هیچی تر نه‌بووه، دهی نه‌و نازایه‌تی و هیژ و فریاده‌سیه‌ت دژی بیّ باوه‌پان بجه‌کار، له‌گه‌ل نه‌وانه‌ی که باوه‌پان به خوا نیه و له‌گه‌ل نه‌و خودای تر ده‌په‌رستن و له‌و کاره‌شدا مه‌به‌ستت پاداشتی گه‌وره و بیّ نه‌ندازه و سه‌ر به‌رزی موسولمانان بیّت».

قه‌یسی کورپی هه‌بیره‌یش پیّی وت: نه‌گه‌ر بمیّتیّت — خوا بیه‌یّلیّت — ده‌بینیت که چۆن پشتی موسولمانان ده‌گرم و بیّ باوه‌پان ده‌کیشم به زه‌ویدا، به‌و هه‌ولانه‌ش خۆش‌حالت ده‌که‌م و رازیشت ده‌که‌م، نه‌بو به‌کر (ﷺ) پیّی وت: به‌و شیوه‌یه به‌که په‌حه‌تی خوات لیّ به‌که، ده‌لیّت کاتیّک نه‌بو به‌کر (ﷺ) هه‌والی زانی که قه‌یسی کورپی هه‌بیره (ﷺ) له جابیه به مه‌به‌ستی شمشیر بازی چوهه گۆره‌پان بۆ (هه‌ردوو نه‌تره‌ق) و له ناکامدا هه‌دووکیانی کوشت، نه‌بو به‌کریش وتی: به‌راستی قه‌یس راستی کرد و به وه‌فا بوو.^۱

تیبینی نه‌وه ده‌که‌مین که چۆن صدیق (ﷺ) وره و هیمه‌تی قه‌یس به‌رز ده‌کاته‌وه و وزه و توانا شاره‌وه‌کی ده‌ته‌قیّیته‌وه و له پیناوی ئیسلامدا به کاری دینیّت، گومانی تیدا نیه که وه‌سفکردن و پیاوه‌لدانی گه‌وره پیاو و نه‌جیب زاده‌کان و باسی چاکی و لیّه‌اتوو‌ییان، وره‌یان به‌رز ده‌کاته‌وه، هیژیک‌ی گه‌وره‌یان ده‌کات به به‌ردا و به‌ره‌و قوربانیدان و گیان فیدایی ده‌یانبات.^۲

۴- سوپای عه‌مری کورپی عاص (ﷺ):

نه‌بو به‌کر (ﷺ) به سوپایه‌که‌وه عه‌مری کورپی عاصی نارد به‌ره‌و فه‌له‌ستین، که پیشت نه‌بو به‌کر (ﷺ) سه‌رپشکی کردبوو له نیوان به‌رده‌وامی له‌سه‌ر فه‌رمانده‌یی سوپاکه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاتی خۆی داینا‌بوو، وه له نیوان هه‌ر کاریکی تر که خۆی پیّی خۆشه و

^۱ فتوح الشام — نه‌زدی (لا: ۲۶-۲۷).

^۲ التاريخ الاسلام (۲۰۶/۹).

خیری دنیا و ناخیره تی تیدا بیّت، عه‌مری کورپی عاصیش نامه‌یه‌کی بۆ نووسی و پیتی وت: من تیریکم له تیره‌کانی ئیسلام و تۆش دوای خوا وه‌شینه‌ری شه‌و تیره‌یت، ده‌ی سه‌یرکه کامیان به‌هیزتر و ترسناکتر و چاکتره بۆم بمه‌شینه.^۱

کاتیک گه‌یشته‌وه شاری مه‌دینه‌ی پیروژ، شه‌بو به‌کر فه‌رمانی پّیدا بپرواته ده‌ره‌وه‌ی شار و سه‌ربازگه‌یه‌ک دروست بکات و خه‌لکیش خۆی پّی بگه‌یه‌نیّت، کۆمه‌لیک له‌ گه‌وره‌ پیاوانی قوره‌یشی له‌ گه‌لدا رۆشیتن، له‌وانه‌ عه‌مری کورپی هشام و سه‌وه‌یلی کورپی عه‌مر و عکره‌یه‌ی کورپی شه‌بو جه‌هل، کاتیک ویستی سوپاکه‌ بخته‌ پّی شه‌بو به‌کر ره‌وانه‌ی کرد و پیتی وت:

شه‌ی عه‌مر تۆ خاوه‌نی شه‌زمون و بۆچوونی جوانیت له‌ هه‌موو کاره‌کانتدا، له‌ جه‌نگدا زۆر شاره‌زایت، وا تۆ له‌ گه‌ل پیاو ماقولانی هۆزه‌که‌ت و پیاوچا‌کانی ناو موسولماناندا ده‌رده‌جیت، له‌ نامۆژگاری کردنی شه‌و برایانه‌ت ماندوو مه‌به‌ و پرس و پا و راویژی جوانیان لی مه‌شاره‌وه، له‌وانه‌یه‌ رایه‌کی تۆ جوان بیّت له‌ جه‌نگدا و پیروژ بیّت به‌ سه‌ره‌نجامی کاره‌کان.

عه‌مری کورپی عاصیش وه‌لامی دایه‌وه و وتی: چهند جینگای خۆیه‌تی شه‌و گومانه‌ت به‌رمه‌ سه‌ر، شه‌و تیروانینه‌ت بۆ من به‌ درۆ نه‌خه‌مه‌وه.^۲

عه‌مر به‌ سوپایه‌که‌وه که‌وته‌ پّی که‌ ژماره‌یان (۶) تا (۷) هه‌زار موجاهید برو و به‌ره‌و ولاتی فه‌له‌ستین، به‌ که‌ناری ده‌ریای سووردا که‌وته‌ پّی تا گه‌یشته‌ (وادی العربه) له‌ لای ده‌ریای مردوو.

عه‌مر هه‌ستا به‌ ناماده‌کردنی سوپایه‌کی (۱۰۰) که‌سی که‌ کاریان شه‌وه‌ بیّت هه‌والی دوژمنان به‌ینه‌وه به‌ره‌و رووبه‌رووی رۆم ناردنی به‌ فه‌رمانده‌یی عبدالله کورپی عمر خطاب (رضی‌الله‌تعالی‌عنیه) شه‌م هیزه‌ له‌ گه‌ل هیزه‌کانی رۆمدا تی هه‌لکشا و توانی سه‌رکه‌وتن به‌ ده‌ست بی‌نیّت و ریزه‌کانی دوژمن بشیوینیّت و به‌ کۆمه‌لیک دیلیشه‌وه گه‌رایه‌وه که‌ عه‌مری کورپی عاص قسه‌ی پّی ده‌ره‌یتان و پیاوانی وت سوپای رۆم به‌ نیازن له‌ نا‌کاو‌دا بدن به‌سه‌ر موسولماناندا، له‌سه‌ر شه‌و زانیاریه‌ نویانه‌ سوپاکه‌ی ریک‌خستن رۆمه‌کانیش هیزه‌که‌ی خۆیانیان کرد و

^۱ اتمام الوفاء بسيرة الخلفاء (لا: ۵۵).

^۲ فتوح الشام - نه‌زدی (لا: ۴۸-۵۱).

موسولمانه کانش نازایانه تیکیان شکاند و سهرکهوتن له گهړانهوهی سوپای پښه‌کان و دواى نه‌وه نه‌مان به‌رپه‌رچه هیڅ‌شان بڼه‌کړنه‌وه و هیڅی دوژمنانیان به ته‌واوی تیک شکاند، ناچاریان کړدن هه‌لپین و گوره‌پانی جه‌نگیان پی به‌جی بهیلن و سواره‌کانش کهوتنه دوايان و جه‌نگه‌که کوتایی پی هات به کوشتنی هه‌زاران که‌س چه‌کداره‌کانی سوپای پښه‌کان^۱.

نه‌بو به‌کر (ﷺ) فرمانی پیدان که هه‌ر فرمانده‌یه‌ک له ریگه‌یه‌کی جیا له فرمانده‌کانی هاورپه‌وه ریگه‌ به‌ریت و له‌و کاره‌یدا تیبینی زور له به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی ده‌کړد، له‌م کاره‌شیدا صدیق (ﷺ) چاوی له یه‌عقوب پیغه‌مبه‌ر (علیه‌السلام) کړد که به‌ کوره‌کانی وت پیگه‌وه خوتان مه‌که‌ن به‌ نار میسرده‌ا به‌ جیا جیا بڼه‌ ژووره‌وه وه‌ک فرمانوی:

﴿يَبْنِي لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَلْحَكُمُ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ (یوسف: ۶).

چواره‌م: ناسته‌نگی له ولاتی شامدا:

نهم سوپایانه‌ی که نه‌رکی پژگارکردنی ولاتی شامیان پی سپیډر‌رابوو، پروبه‌پووی ناره‌حه‌تیه‌کی زور بوونه‌وه له جبهه‌جی کردنی نه‌و کاره‌یاند، چونکه سوپای تیمپراتوریه‌تی پښمانی به ژماره‌ی زور و هیڅی له بن نه‌هاتو ده‌ناسرا، ژماره‌یه‌کی زور قه‌لای توکمه و به‌رزی بڼه‌ به‌رگری له شاره‌کان دروست کړدبوو، شیوازی که‌رادیسیان به‌کارده‌هینا له ریگه‌خستنی سوپا‌کانیاند، پښه‌ دوو سوپای زور گه‌وره‌یان هه‌بوو، یه‌که‌میان له فله‌ستین بوو، دوه‌میان له نه‌تاکیه و نهم دوو سوپایه له شمش شویندا خویان قایم کړدبوو، به‌م شیوه‌یه‌ی لای خواره‌وه:

۱- تینتاکیه: که پایته‌ختی شام بوو له سهرده‌می پښه‌کاندا.

۲- قه‌نسه‌رین: نه‌که‌ویته‌ نیوان هه‌ما و هه‌له‌به‌وه و (۲۵) کیلومه‌تر له پژژناوای هه‌له‌به‌وه دوور بوو، که هه‌وسنووور بوو له‌گه‌ل ولاتی فارسدا له باکووری پژژناووه.

^۱ العمليات التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۴۳).

- ۳- حیمس: ددهسه لاتی سهربازی دهگه یشته تەدمور و بیابانی شام، که هاوسنور بوو له گهڵ فارسه کاندایه باکووری پوژناووه.
- ۴- عومان: که بنکهی بهلقاء بوو، خاوهنی قه لایه کی زور قایم بوو.
- ۵- ئەجنادین: بنکهی سهربازی پۆمه کان بوو له خواروی فهلهستین، هاوسنوریش بوو له گهڵ ولاتی عه ره بی پوژه لات و پوژناو و ولاتی میسر.
- ۶- قیساریه: له باکووری فهلهستیندا بوو، (۱۳) کیلۆمه تر له حه یفاوه دور بوو، تا ئیستایش پاشاوه کانی ماوه، به لام بنکهی سهره کی سهربازی له حیمس یان ئینتاکیه بوو، کاتیک سهرکرده ی پۆمه کان چوو بۆ (ئیلیا) و هه رقه لی بینی له و کاته دا سوپای موسولمانه کان پیتشه ویان ده کرد بۆ ناوجه رگه ی زه وی پۆمه کان، ئه ویش فه رمانی دا به سهرکرده کانی سوپا که ده رچن به ره و سوپای موسولمانه کان و تیکیان بشکینن، و پلانی پرو به پرو بوونه وه ی سوپای ئیسلام به م چه شنه بوو:
- ۱- پۆمه کان پاشه کسه بکه ن له به رده م سوپای موسولماندا و سنووری شام و حیجازیان بۆ چۆل بکه ن.
- ۲- سوپای یه که م به سهرکرده یه تی — سهرجون — له فه له ستین کۆ ده بیته وه.
- ۳- سوپای دووه میش به سهرکرده یه تی — تیدور — له ئه نتاکیه کۆ ده بیته وه.
- ۴- ئه م سوپایانه ده جوولین هیرش ده بن بۆ ئه میره کانی سوپای موسولمانه کان، که چوار بوون یه که له دوا ی یه که، ئه مه ش کاری پاکتاوکردنی سوپای موسولمانه کان ئاسان ده کات که یه که له ناویان به رن، له سه ر ئه م نه خشه یه ی که هه رقه ل دا پرشت بۆ سوپاکانی به م ریزه نده ی خواره وه^۱:
- ۱- ناردنی براکه ی خۆی — ته زارووق — به حه فتا هه زار چه کداره وه بۆ له ناو بردنی سوپای عه مری کوپی عاص (عليه السلام).
- ۲- ناردنی (ئین ته وه زه ر) بۆ یه زیدی کوپی ئه بو سو فیان (عليه السلام).

^۱ معارك خالد بن الوليد - العميد ياسين سوید (لا: ۷۷-۷۸).

۳- ناردنی قهبقاری کوری نەنتوس لە گەل (۶۰) ھەزار چە کرداردا بۆ سوپای ئەبو عوبەیدە (ﷺ).

۴- ناردنی (دارقس) بۆ شەرحەبیلی کوری ھەسەنە (ﷺ).^۱

موسولمانەکانیش توانیان زانیاری ورد و تەواو دەربارەی ھەموو ئەم سوپایانە و مەبەستەکانیان کۆ بکەنەوە، ھەروەھا سەبارەت بەو پلانیەش کە ھەرقەل دای پشتمبوو بۆ قەلاچۆکردنی سوپاکانی ئیسلام زانیاریان وەرگرتبوو، سەرکردەکانیش ھەریەکەیان نامەیان نارد بۆ خەلیفە لە شاری مەدینە، ئەبو عوبەیدە (ﷺ) لە نامە کەیدا باسی ئەو کۆمەڵە زەبەلاحە دەکات کە بۆ لەناوبردنی سوپای ئیسلام نامادە کراوە لە لایەن پۆمەکانەوە، ئەمەش دەقی نامەکی دەست پاکی ئومەتی ئیسلام ئەبو عوبەیدە (ﷺ) بۆ جێنشین پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە بەم شیوەیە دەست پێ دەکات:

بسم الله الرحمن الرحيم — بۆ بەندی خوا ئەبو بەکر جێنشین پێغەمبەری خوا (ﷺ)، لە ئەبو عوبەیدە کوری جەراحەو، سەلامی خوات لی بیّت، من سوپاسی ئەو خواوەت بۆ دەکەم کە جگە لەو ھیچ خوای تر نیە، پاشان داوا لە خوا دەکەین ئیسلام سەربەرز بکات و موسولمانان سەرکەوتوو بن، گەلانیان لەسەر دەست ڕزگار بکات، ھەوالم پێ گەیشتووە کە ھەرقەل ھاتوو تە شاری (نەنتاکە) و جوابی ناردوو بۆ ھەموو مەملەکەتەکی و ھەموویانی کۆکردۆتەو، ھەموویان بە گەورە و بچوو کەو ھاتوون بە دەمیەو، منیش وام پێ باش بوو ئێوە ناگادار بکەم تا رای خۆتانمان پێ بلێن، والسلام علیک ورحمة الله وبرکاته.

ئەبو بەکریش (ﷺ) وەلامی نامەکی بۆ ناردووە بەم چەشنە:

بسم الله الرحمن الرحيم، نامە کەتم پێ گەیشتم و لە مەسەلەی ھەرقەل گەیشتم، بەلام بۆ دابەزینی لە نەنتاکە ئەوە نیشانەی تێکشکانی خۆی و سەربازەکانیەتی، وە خوای گەورە لەسەر دەستی تۆ و موسولماناندا ڕزگاری دەھێنێت، بەلام باسی ئەوەت کردووە کە گواپە گەورە و بچووکی ولاتەکی کۆکردۆتەو بۆتان، ئەوە ئێمەش و ئێوەش دەتانزانی وا دەکات، ھیچ دەسلەتارێک وازی لە دەسلەت نەھێناوە و بەبێ شەڕ ھەڵنەھاتوون، تۆ زانیوتە —

^۱ العمليات التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۴۷).

سوپاس بۆ خوا — پیاوانیڭکی زۆر له موسولمانان جهنگیان له گه‌لدا کردوون که مردنیان پی
خۆشتره له ژیان، بهو جهنگ و غه‌زایه‌یان به ته‌مای پاداشتی گه‌وره‌ن له خوای (عز وجل)،
جیهاد له پیناو خوا خۆشتره له لایان له خیتزانه شوخ و شەنگ و سامانه به نرخه‌کانیان، یه‌ک
که‌س له‌وان له جهنگی پزگاریدا له پیناو خوا باشته له هه‌زار بی باوه‌ر، سه‌ربازه‌کانت
به‌رامبه‌ریان بوسته، نه‌ترسی له‌وه‌ی که هه‌موو موسولمانانت له‌گه‌لدا نیه، تۆ خوات
له‌گه‌لدایه، منیش له‌گه‌ل ته‌وه‌شدا به ناردنی پیاوان پشتگیریت ده‌که‌م تا به‌ست بی‌ت و داوای
زیاتر نه‌که‌یت — انشاء الله — والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته.^۱

یه‌زیدی کۆری ته‌بی سوفیانیش نامه‌یه‌کی بۆ صدیق نارد که هه‌مان ناوه‌پۆکی
وته‌کانی ته‌بو عوبه‌یده‌ی بوو، و ته‌بو به‌کریش (ﷺ) به نامه‌یه‌ک وه‌لامی یه‌زیدیشی دایه‌وه به‌م
چه‌شنه‌ی خواره‌وه:

«بسم الله الرحمن الرحيم، پاشان، نامه‌که‌تم پی گه‌یشت که باسی پاشای پۆمه‌کانت
کردبوو که به خۆی دابه‌زیه‌ته شاری ته‌نتاکیه، خوای گه‌وره ترسی موسولمانه‌کانی خستۆته ناو
دلی هه‌رقل، خوای گه‌وره سوپاس بۆ خوا — ئیمه‌ی به ترس سه‌رخستبوو کاتی‌ک له‌گه‌ل
پیغه‌مبه‌ری خوا بووین، و به فریشته به‌پێژه‌کانی کۆمه‌کی کردین، ته‌و ئاینه‌ی که به ترس
بردنه دلی بی باوه‌پان سه‌ری ده‌خستین، هه‌مان ئاینه که ته‌مپۆ خه‌لکی بۆ بانگ ده‌که‌ین،
سویند به خوای تۆ خوا به یه‌ک چاودیری موسولمانه‌کان و تاوانباره‌کان ناکات، به یه‌ک چاویش
سه‌یری ته‌وانه‌ی که ده‌لێن لا اله الا الله محمد رسول الله، و ته‌وانه‌ی که له‌گه‌ل ته‌ودا خوايه‌کی
تریش ده‌په‌رستن و زۆر شت ده‌په‌رستن، ته‌گه‌ر گه‌یشتی پیاوان به خۆت و سه‌ربازه‌کانت ته‌وه
ته‌نجریان بکه، به‌هنگه له‌گه‌لیاندا، خوای گه‌وره سه‌رشۆرت ناکات، خوای خۆی هه‌والی پێداوین
که ژماره‌ی که‌م به ویستی خوا سه‌رده‌که‌وێت به‌سه‌ر ژماره‌یه‌کی زۆردا، من له‌گه‌ل ته‌وه‌شدا
پیاوان له داوای پیاوان ده‌یاننێرم بۆ هاوکاریت تا ده‌لێن به‌سه‌ و پێویستیتان به تاقه‌ مرۆڤیک
نه‌میتێت — انشاء الله — والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته».

^۱ التاريخ الاسلامي (۹/۲۱۳)

ئەبو بەكر (ﷺ) ئەم نامەيەى بە عبدالله كورى قەرنى ئماليدا نارد بۆ يەزىد و كاتىك نامەكەى بۆ موسولمانان خويئندەوہ زۆر دلخۆش بوون پىتى.^۱

نامەى عەمرى كورى (ﷺ) سەبارەت بە سوپاى رۆم گەيشتە صديق و بەم شىئوہىہ وەلامى دايموہ: سەلامت لەسەر يىت، پاشان... نامەكەتم پىئگەيشت كە باسى كە كۆبونەوہى سەرتاسەرى رۆمەكان دەكات، خۆ خواى گەورە سەرى نەخستىن لەگەل پىئغەمبەرەكەيدا (ﷺ) كاتى خۆى لەبەر زۆرى سەرباز و جەنگاوەر، ئىمە لەگەل پىئغەمبەرى خوا جىهادمان دەكرد، دوو نەسپمان پى بوو، كەچى لەگەل ئەوہشدا حوشترىان راو دەنا، ئىمە لە جەنگى ئوحدودا يەك ولاخان پى بوو، كە پىئغەمبەرى (ﷺ) سواری بووبوو، كەچى لەگەل ئەوہشدا سەرى دەخستىن بەسەر نەياراغاندا.

عەمر، بزائە گونجائىرەى كەسى خوا ئەوانەن كە لە ھەمووان زياتر رقيان لە گوناھە، دەى گوپرايەلى خوا بكە و فەرمانىش بدە بە ھاوپىكانت كە گوپرايەلى خوا بكەن.^۲

ئەبو بەكر (ﷺ) دەستى كرد بە كۆمەكى كردنى سەركرەكانى سوپاكانى شام ھەر بە سەرباز، بە چەك، بە ولاخ، و ھەموو پىداويستىيەكى تر، و ھاشى كورى عوتبەى كورى ئەبى وەقاصى بانگ كرد و پىتى وت: ئەى ھاشم، لە بەختەوہرى باپىرانتە و شەنشى چاكى خۆتە كە بوويت بە يەكىك لەو كەسانەى كە كۆمەكى ئومەتى ئىسلام بكەيت دژى دوژمنە بى باوہرەكانى و كردوويتى بەو كەسانەشى كە ئەمىر متمانەى تەواوى بە نامۆزگارى و بە وەفائى و بى تەماحى و جەرگ قايمىت ھەبىت، موسولمانەكان نامەيان بۆ ناردووم و داواى ھاوكارى و كۆمەكى دەكەن تا سەركەون بەسەر دوژمنە بى باوہرەكانياندا، دەى خۆت و ئەوانەشى لەگەلتا دىن خۆتانيان پى بگەيەنن، من خەلكى ھان دەدەم لەگەلت بىن، پرۆ بۆ ھاوكارى ئەبو عوبەيدە يان يەزىد، ھاشمىش وتى:

نا، بۆ لاى ئەبو عوبەيدە دەچم، وتى: زۆر چاكە پرۆ بۆ لاى ئەبو عوبەيدە.

^۱ فتوح الشام، ئەزدى (لا: ۳۳۳۰).

^۲ خطب ابى بكر الصديق - محمد احمد عاشور (لا: ۹۲).

ئەبو بەكرىش (رضي الله عنه) ھەستايە سەر پىي و وتارىكى بۆ خەلگەكە دا و بە سوپاس و ستايشى خوا دەستى پىكرد، پاشان وتى: پاشان.... برا موسولمانەكانتان بىي وەپين، دوژمنانيان لىي دوورە، سەرگەوتنيان دروست كردووه، خوا ترسى بردنە دلى دوژمنانيانەو، لە ناو قەلاكانياندا خويان شاردهو، دەرگاكانيان داخست لەسەر خويان، نىراويان گەيشتە لام و ناگادارى كردم كە ھەرقل لە دەستيەن راي كرد و لە ئەو پەرى شامدا گىرساوەتەو، ھەواليان داومەتتي كە ھەرقل لەوتوھ سەربازەكانى خپرەدۆتەو بۆ موسولمانەكان.

منيش وا بەباش دەزانم كە كۆمەكيان بكەم بە سەربازىكى ناو نيو، كە خوا پشتيان نەستور بكات پييان، و دوژمنەكانيانى پي بشكىنييت و ترسيان بەريتە دلى بىي باوەران، دەى لەگەل ھاشى كورپى عوتبەدا بكەونە رىي — رەجمەتى خواتان لىي بيت — لەو كارەشدا بە تەماي پاداشتى گەورە و خيىر بن، چونكە نەگەر سەركەوتن ئەو رزگار كردن و غەنيمە دەستكەوتنتان بۆ ھەيە و نەگەر كوژرايشن ئەو پەلى شەھيدى و ريز چاوەروانتان دەكات.

پاشان ئەبو بەكر گەرايەو بۆ مائەو، خەلكى دابارين بەسەر ھاشمدا و ژمارەيان زۆر بوو، تا گەيشتن بە ھەزار كەس، ئەو كاتە ئەبو بەكر (رضي الله عنه) ھات بۆ لاي و فەرمانى دەرچوونى پيدا و سلاوى لىي كرد و مائاوايشى لىي كرد و پيى وت:

(ئەى ھاشم، ئيمە كاتى خوى سوودمان لە پىر و بەسالاچووھەكان وەردەگرت و را و مشورەتەن پي دەكرد، ھەروەك سوودمان لە گەنجەكان وەردەگرت، لە لايەنى خويىن گەرمى و نازايەتى و خوگرىيەكەو، خوى گەورە ھەموو رەوشتەكانى لە تۆدا كۆكردۆتەو، تۆ تازە پىگەيشتوويت، بەرەو خيىر و چاكە دەپۆيت، نەگەر گەيشتى بە دوژمن خۆگر بە و خوگرىش دروست بكە، وە بشزانە تۆ ھەنگاويك ھەلناگريت و شتيك سەرف ناكەيت و تينوويەتى و ناپەھەتى و چەرمەسەريت لە پىناوى خوادا بەسەر نابەيت مەگەر بە چاكە بۆت دەنوسريت و خوايش پاداشتى چاكەكاران ون ناكات.

ھاشمىش وتى: نەگەر خوا نيازى چاكەى پىم بيت و بەو جوړەم لىي دەكات و منيش پشت بە خوا وا دەكەم، وە من تكام وايە نەگەر نەكوژريم تا بتوانم لىيان بكوژم پاشان بكوژريم انشاء الله.

سعدی کورې نه‌بی وه‌قاص (ﷺ) که مامه‌ی بوو — پټی وت: نه‌ی برازا کهم یه‌ک ږم مه‌وه‌شیننه، یه‌ک شمشیر مه‌ده له‌که‌س، مه‌گه‌ر مه‌به‌ستت ږه‌زامه‌ندی خوا بیټت، بزانه‌ وا سه‌بره‌زانه‌ خه‌ریکه‌ له‌ دنیا ده‌رده‌چیت و نزیکه‌ بگه‌ږیته‌وه‌ بو‌ لای خوا و ده‌ی با کرده‌وه‌ی چاکه‌ و چاکه‌کاری هاوه‌لت بیټ له‌و گه‌شته‌دا.

نه‌ویش وتی: مامه، نه‌ترسی جگه‌ له‌مه‌ مه‌به‌ستی ترم‌ نیه، نه‌گه‌ر وا نه‌م له‌ زه‌رمه‌ندانم، وه‌گه‌ر کی‌و به‌ کی‌و و به‌رد به‌ به‌رد و برینی بیابانه‌کان و شمشیر بازیه‌کانم بو‌ جگه‌ له‌ خوا بیټ و بو‌ ږیا بازی بیټ.

پاشان سوپاکه‌ی ده‌رکرد و خو‌ی گه‌یانده‌ نه‌بو عوبه‌یده‌ و موسولمانه‌کان مژده‌ی هاتنیان به‌ یه‌کتری ده‌دا و به‌و کاره‌ خو‌شحال‌ ده‌بون.^۱

ماوه‌یه‌ک پاش ږو‌یشتنی هاشم، نه‌بو به‌کر (ﷺ) چویه‌وه‌ ناو خه‌لکه‌که‌ و به‌ بیلالی ووت جا‌ږ بدات و خه‌لکی له‌ده‌وری سه‌عیدی کورې عامیری کورې حوزه‌یم کو‌ ببنه‌وه‌ و به‌ره‌و جیهاد بکه‌ونه‌ ږی، له‌ ږو‌ژانیکې که‌مدا (۷۰۰) جه‌نگاوه‌ر لی‌ی کو‌بونه‌وه‌، کاتئ سه‌عیدی کورې عامیر ویستی خه‌لکه‌که‌ سازیکات بیلال (ﷺ) ږو‌شت بو‌ لای نه‌بویکر (ﷺ) و پی‌ی ووت:

«نه‌ی جیشینی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌گه‌ر تو‌ بو‌یه‌ کاتی خو‌ی منت نازاد کرده‌ له‌ به‌ندایه‌تی تا له‌گه‌ل‌ خو‌تدا یم و نه‌هی‌لی هه‌ستم به‌هیچ کاریک‌ خیری منی تیادابیټت، نه‌وه‌ له‌گه‌لتدا ده‌می‌نمه‌وه‌، به‌لام نه‌گه‌ر له‌به‌ر خوا منت نازاد کرده‌وه‌ تا سه‌ره‌ستانه‌ به‌دوای نه‌و شتانه‌دا ږو‌م که‌ سوودی هدی‌ه‌ بو‌م، ده‌ی وازم لی‌ به‌ینه‌ تا له‌ پی‌ناو‌ی په‌روه‌ر دگا‌ره‌ که‌مدا جیهاد بکه‌م، چونکه‌ جیهاد خو‌شه‌ویست تره‌، له‌ لام تا مانه‌وه‌م لی‌ره‌...».

نه‌بو به‌کریش پی‌ی وت: نه‌گه‌ر خو‌ت حه‌زت به‌ جیهاد کرده‌، من فره‌مانت پی‌ نادهم که‌ هه‌ر ده‌بیټ لای خو‌م بمی‌نیت‌وه‌ به‌لام من به‌بی‌ تو‌ خو‌م پی‌ ناگیریت و نه‌گه‌ر هه‌ر ده‌ږویت و ده‌ته‌ویت تا قیامه‌ت یه‌کتری نه‌بینینه‌وه‌ نه‌وه‌ کرده‌وه‌ی چاک بکه‌ به‌ تو‌یشووی خو‌ت تا له‌ دنیا خوا به‌رده‌وام با‌ست به‌ی‌لیته‌وه‌ و نه‌گه‌ر مرديشیت پاداشتی ته‌واوت پی‌ بدات.

^۱ فتوح الشام — نه‌زدی (لا: ۳۵۳).

بیلایش پیتی وت: خوا پاداشتت بداتهوه چ بهخشندهیهك و چ برایشهکی موسولمانی باشمی، سویند به خوا ئەم هاندان و ئەمرکردن به خوځگری و ئارامی و لەسەر هەق و لەسەر کردەوهی جوان بەردەوام بوونەت شتیکی نوێ نیه، منیش راستیهکە نامەوێت پاش پیغمبەری خوا (ﷺ) بانگ بۆ کەسی تر بدهم و پاشان لەگەڵ سەعیدی کۆری عامردا دەرچوون و ئەبو بەکر فەرمانی پێدابوون کە بڕۆن بە هانای یەزیدی کۆری ئەبو سوفیانهوه و ئەوانیش گەشت پیتی و جەنگی عەرەبه و داشینهیان لەگەڵدا ئەنجامدا.^۱

پاش ئەوه کۆمەڵ کۆمەڵ و دەستە دەستە خەڵکی بۆ روپشت بۆ جیهاد دەرهاتن بۆ مەدینه و ئەبو بەکریش بەرهو گۆرەپانهکانی جیهاد دەیخستنه پێ، هەندێ لەو کەسانه له لادی دوورەکانهوه هاتبوون و هەندێ تینهگەشتن و لاریان تیدا بەدی دەرکرا بۆیه هاوه‌له‌کان شکاتیان بردنه لای خەلیفه و بەلام لەگەڵ ئەوه‌شدا بچووکتین ناکۆکی له نیوان ئەوان و هاوه‌لەکاندا پرووی نەداوه.

» ئەبو بەکر (رضی اللہ عنہ) پرووی دەرکەرە کۆمەڵگە مەدەنی و تیگەیشتوو پیتی دەرستن: هەر کەسیک گوتی لەم تکیایه‌مه پیتی دەرکەر با واز لەو کەسانه بهێتن و سەر مەخەنه سەریان و با لەبەر دەم قسە رەقەکانیاندا خوځر بن، یان هەر شتیکی پەله کە ئەمان به‌ دلایان نەبیّت لییان و له سنووریش دەر نه‌چوو بیّت پشت گوتی بێخەن، چونکە خوا بەم کەسانه هەرقل و رۆم لەناو دەر بات و ئەمانەش براتانن، ئەگەر شتیکتان لی بینین خو‌تان بگرن و هەلمەشاخین به‌ سەریاندا، دهی ئایا بۆ دنیا و ئاخیرهت ئەمه‌ باشتر نیه له تۆله لی سەندنه‌وه‌یان؟ موسولمانه‌کان هەموو به‌ یه‌ك دەرنگ وتیان: به‌لێ، پاشان فەرمووی: ئەوانه‌ برای موسولمانتەن و پشتیوانتەن له‌ دژی دوژمنان و مافیان هەیه به‌ سەر تانه‌وه و ئەو شتانه‌یان لی قبول بکەن، پاشان لەسەر مینبەرەکە هاتە خواره‌وه.^۲

پێنجەم: ناردنی خالید بۆ شام و جەنگی ئەجنادین و یەرموک:

^۱ فتوح الشام – ئەزدی (لا: ۳۸۳۵)، به‌ دەستکاریه‌وه.

^۲ التاريخ الاسلامي – للحمیدي (۲۲۳/۹).

سەرکرده کانی سوپای ئیسلام له ولاتی شام به وردی چاودیری جموجۆلی سوپاکانی
 رۆمیان ده کرد و ههستیان به ترسناکی بارودۆخه که کرد، له ناوچهی (جۆلان) کۆنگرهیان بهست
 و نهبو عوبهیده نامهیهکی نارد بۆ خهلیفه و بارودۆخه که تیگه یاند، له هه مان کاتدا
 هه موویان بریاریان دا که له ناوچانهی پیشتر رزگاریان کردبوو پاشگهز ببنهوه و له یهک
 شویندا کۆ بوونهوه تا بتوانن پلانه کهی رۆمه کان پوچه ل بکه نهوه و ناچاریان بکه ن که بینه ناو
 جهنگیکه وه له گه ل هه موو موسولمانه کاند.

(عه مری کورپی عاص) (ﷺ) ناماژه ی بۆ نه وه کرد که له یه رموک کۆ ببنه وه و پای
 نه بو به کریش که هات بۆیان له گه ل رایه که ی عه مر دا یه کی گرته وه،^۱ که دیاریکردنی یه رموک
 بوو بۆ خاڵی کۆبوونه وه ی هیزه کانی ئیسلام، بریاریاندا کشانه وه کان دوور بیست له پیکادانی
 دوژمنان.

نه بو عوبه یده (ﷺ) له (حمص) کشایه وه، شه رحبیل له نه رده ن و بایه زیدی کورپی
 نه بو سوفیان له دیمه شق کشایه وه، عه مری کورپی عاصیش ورده ورده فه له ستینی به جیه یشت،^۲
 به لām نه یوانی تا خالیدی کورپی وه لید فریای که وت و له (بشر السبع) دا سوپای رۆمه کانی
 خه ریک کرد و به هۆیه وه جهنگی نه جنادینیش هاته کایه وه.^۳

کاتی نامه که ی نه بو عوبه یده گه یشته لای نه بو به کر (ﷺ) و بارو دۆخه که ی بۆ پروون
 کرده وه و نه ویش فه رمانی ده رکرد که بکشینه وه بۆ یه رموک و پپی ووت سواره کانتان له ناو
 لادی و باخه کاندایو بکه ره وه و دوژمنان ناسته نگ بکه ن له و شوینانه و گه مارۆی شاره کان
 نه ده ن تا خۆم پیتان نه لیم به لām نه گه ر لی تان هه ستان، نیوه ش لی یان هه ستن و پشت به سه ستن به
 خوا و بزانه نه وان چ کۆمه کیه کیان پی بگات منیش به و چه شنه پیتان ده گه یه نم و فریاتانی
 ده خه م.^۴

^۱ العملیان التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۴۸).

^۲ هه مان سه رچاوه ی پيشوو و هه مان لاپه ره.

^۳ حروب الاسلام في الشام (لا: ۴۵).

^۴ العملیان التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۴۸).

له رېوايه ټيکيښدا هاتووه ده لټت: نمونه ی ئیوه له بهر که می ژماره یان لیان نادریت، به لکه ده هزار جهنگاوهر لیان ده دریت به هوی گوناوهر کردنیانه وه، خوتان له گوناوهر بهارین، له یرمموک خر بینه وه و پیکه وه بنوسین و ههر یه که له پال هاوریکه یدا بیت.^۱

نامۆزگاری صدیق بۆ سوپای ئیسلام ئىوه بوو كه كۆ بىنهوه و بىن به يىهك سەرباز و بەرپەرچى ھىرش و پەلامارەكانى يىباوەران بەدەنەوه بە ھىرشکردن و پىپى وتن: ئىو ھاوکارانى خودان و خودايش ھاوکاری ھاوکارانى دەكات و شکستيش بەسەر ئىوانەدا دىنیت كه شکستی بەرنامەكەى ئىوان دەوێت.^۲

له نامه‌کانی صدیق (علیه السلام) بۆ فرمانده‌کانی سوپای ئیسلامدا یتیمینی شهوه ده‌که‌نین بناغهی سه‌رکه‌وتن بۆ موسولمانان داده‌ریژیٔت به‌ گؤریایه‌لی کردنی خوا یه‌که‌جار، شکستی‌ش ده‌به‌ستٔت به‌ سه‌ریٔجی و گوناوه‌وه.

يان بېريارى كۆبونونهوى سويپاكانى ئىسلام له يهك جيگادا بۆ نهوه بوو تا دوژمنانى ئىسلام پەرش و بلاوى سويپاكان به هەل نەزانن و هەر يەكە له لايەكەوه ماندوو نەكەن و دواتر له ناويان نەبەن، هەروەك ديارىكردنى يەرمووك بەلگەيه لەسەر دىراسەركردنى صديق بۆ بوارهكانى جوغرافىاي ناوچەكان، ئەمەش تىگەيشتنى جەنگى صديقه و خواى گەوره خستوبەتبه سەرى.

برپاریشی دا که خالید به خوئی و سوپاکه یه وه خوئیان بگه یه ننه شام و بیته
 فرماندهی گشتی سوپاکانی ئیسلام، چونکه کاری شام زور گران بوو پیویستی به
 سه رکرده یه کی وا هه بوو که توانای نه بو عوبه ییده و زیره کی عه مر و نه زمونی عه کریه و
 په لاماره کانی یه زیدی تیدا بیت، هه روه که خواهنی توانای سه ربازی سه رکه وتوو بیت بو
 یه کلاییکردنه وهی کاره کان، نه زمونیکی دوور و دریژی هه بیت له چاره سه رکردن و
 یه کلاییکردنه وهی جهنگه کان و هیرش و په لاماردا.^۳

^١ التاريخ الطبري (٢١١/٤).

۲ هه‌مان سه‌رچاوه و لاپه‌ره‌ی پێشوو.

٣ تاريخ الدعوة الى الاسلام (٥ : ٣٥٩-٣٦٠).

بۆيە بريارى صديق هاته سەر هەلبژاردنى خاليد و نامەى بۆ نارد بۆ عىراق و ئەويش بە وردى گوپرايەلى صدىقى کرد، سوپاکەى گەياندە ناوجەرگەى شام پاش ئەو گەشتە سەربازيە قورسەى بە ناو بىابانى وشك و بى ئاودا کردى که لە ميژوودا بى وىنە بوو وەك پىشتەر باسماں کرد.

بەردەوام کۆمەکیەکانى صديق (ﷺ) لە گەل پلانى جەنگیە پىشکەوتوووەکانیدا دەگەيشتە شام و بەرپەرچى شىوازە تەکنیکى و ورەییەکانى دوزمناى دەدايەووە که دەيانويست بۆ هۆيەووە لە ئامانجەکانى لای بدەن، تەنانەت سەرکردەکانى پۆم دەيانووت: وەلاهی دەبیّت ئەبو بەکر بە جۆريک خەريک بەکەين که بير لەو نەکاتەووە سوپا بنیريت بۆ سەر زەوى ئيمە و ئەبو بەکريش وەلاهی دەدانەووە و دەيووت: وەلاهی گاوەرەکان خەريک دەکەين تا نەيان پەرژيّت بە قسەى وەسوەسەى شەيتان بەکن بە خاليدى کورپى وەليد.^۱

ئەو کۆمەلە ئاراستە و بريارانەى صديق (ﷺ) کۆمەلتيک ئامانجى پىکا لەوانە: کۆکردنەوێ سوپاکانى ئيسلام لە شام، لەژێر فەرماندەيى خاليدى کورپى وەليددا کردنى بە يەك، وە شويىنى کۆبونەووەکەشيانى ديارى کرد، ئەمەش بەرچاو پرونى ئەبو بەکر دەرەخات لە بوارى جولانى سوپاکاندا، کاتيک لە مەدينە ناردنى بە جياجيا ناردنى و دوور بوون لە يەکەووە و لەسەر شىوێ سەرە پم يان شىوێ پانکەيى داينان که لە زاراوێ سەربازى هاوچەرخوا پيى دەلێن – جولانى سوپا – ئەو کاتەى کاتى پىکدادان و گەيشتن بە دوزمان هاتە پيشەووە هەموويانى لە يەکتر نزیک کردەووە لە جىگەيەکدا که خۆى بۆى ديارى کردن، که ئەمەش تواناى سەرکەوتوويى ئەو پياووە دەرەخات لە بەکارهێنانى سوپادا که ئەمپۆ لە زاراوێ سەربازيدا بە (ستراتيژى) ناوى هاتوووە.^۲

ئەبو بەکرى صديق (ﷺ) وەك رابەرى گشتى جەنگاوەرانى ئيسلام هەولێ ئەوێ دەدا که ئامادەيى دەروونى – معنوى – هەبيّت لەناو جەنگەکاندا، ئەمەش بە فەرمانەکانى،

^۱ البداية والنهاية (۵/۲).

^۲ الفن العسكري الاسلامي (لا: ۸۹).

که ناسرابوون به فهرمانی ژیرانه و وردبینی و زیره‌کی نابینایی و خیرا تیگه‌یشتن له بارودۆخی سهربازی جه‌نگه‌کان، به دوایدا جولانی سوپا پراوپر بهو شیوه‌یه‌ی بارودۆخه‌که ده‌یخوازیت.

یان زیره‌کی له هه‌لبژاردنی فهرمانده‌کاندا که به‌راستی متمانه‌یه‌کی ته‌واو له نیوان نه‌و و نه‌واندا دروست بووبوو، که بیر و بۆچوون و هه‌ز و ناره‌زوو نیازه‌کانی نه‌ویان جی به‌جی ده‌کردبه‌ جۆریک که وه‌ک بلیتی خه‌لیفه‌ خۆی له‌وییه، به‌ جۆریک که سوپاکه و سه‌رکرده‌کانیش وا هه‌ستیان ده‌کرد که له‌ گهرمه‌ی جه‌نگه‌کاندا نه‌بو به‌کریان له‌گه‌ل‌دایه، سه‌رکرده‌یتیان ده‌کات و فهرمان ده‌رده‌کات بۆیان، بۆیه هه‌موو کاره‌کانیان پراوپر له‌گه‌ل‌ نیازه‌کانیدا یه‌کیان ده‌گرته‌وه.^۱

کاتی‌ک صدیق (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) نامه‌ی نارد بۆ خالید پیتی راگه‌یانند که ده‌بی‌ت سه‌رۆکایه‌تی سوپای نی‌سلام بکات به‌ گشتی له‌وی، له هه‌مان کاتدا نامه‌یه‌کیشی نارد بۆ نه‌بو عوبه‌یده (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) هه‌والی نه‌وه‌ی پێدا که خالیدی کردۆته‌ فهرمانده‌یان و ده‌بی‌ت له‌مه‌و لا گو‌پیره‌لی بن و سه‌رپێچی نه‌که‌ن و هۆکاری ده‌ست نیشان‌کردنی خالیدیشی بۆ روون کردنه‌وه و تی:

«..... من خالیدم کردۆته‌ فهرمانده‌ی سوپا له‌ جه‌نگ دژی رۆمه‌کان، له‌ قسه‌ی ده‌رمه‌چۆ و فهرمانه‌کانی جی به‌جی بکه، من کردوومه‌ به‌ به‌رپرس به‌سه‌ر تۆوه به‌لام ده‌شزائم تۆ له‌و چاک‌تریت، به‌لام جۆره هونه‌ر و لی‌زانینیکی جه‌نگی له‌ودا به‌دی ده‌که‌م که به‌و جۆره له‌ تۆدا به‌دی ناکه‌م، خۆای گه‌وره‌ پێگه‌ی سه‌رفرازی به‌ ئیمه‌ش و ئیمه‌ش نیشان بدات، وال‌سلام علیکم ورحمة الله وبرکاته».^۲

نامه‌که‌ی خالیدی‌ش بۆ نه‌بو عوبه‌یده‌ی برای و پێگه‌ی بری له‌ عی‌راقه‌وه به‌ره‌و شام و له‌ دوو توپی دا باوه‌ری‌لا به‌ته‌و و دنیا نه‌ویستی له‌ خۆ گرتبوو، که نه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

بۆ نه‌بو عوبه‌یده‌ی جه‌راح له‌ خالیدی کۆپی وه‌لیده‌وه: (سلام علیکم) من سوپاسی نه‌و خودایه‌ت ده‌که‌م که جگه له‌ نه‌و خوایه‌کی تر نیه، پاشان: داوای د‌نیللی و د‌ل‌ئارامی بۆ خۆمان و تۆش ده‌که‌م له‌ رۆژه پر له‌ ترسه‌کانی ژییانی دنیا‌دا، نامه‌ی (خه‌لیفه‌)م بۆ هاتووه که تیایدا فهرمانم به‌سه‌ردا ده‌دات که به‌ره‌و شام برۆم و بېمه سه‌رکرده‌ی سوپاکانی و به‌رپرسی

^۱ الفن العسكري الاسلامي (لا: ۹۸).

^۲ مجموعة الوثائق السياسية (لا: ۳۹۲-۳۹۳).

کاره‌کان، سا سوئند به‌خوا نه‌داوهم کردووه و نه ویستوومه، و نه لهو باره‌یه‌وه شتی‌کم نویسیوه
 بۆی، و تو - په‌حه‌ته‌ی خوات لی بی‌ت - له‌سه‌ر نه‌و حاله‌ته‌ی خۆت ده‌می‌نیتیه‌وه، و نا فه‌رمانی
 و نه یاریت نا‌کریت، و به‌بی تو هیچ کاریک نا‌که‌ین، تو گه‌وره‌یه‌کی‌ت له سه‌رگه‌وره‌کانی نی‌سلام،
 و چاکه و لی‌هاتوویت نکۆلی لی نا‌کریت، به‌بی راوبۆ چوونی تو کار نا‌روات، خوی گه‌وره نه‌و
 نی‌عه‌مت و به‌خشانه ته‌واو بکات که داویه‌تی به‌سه‌ر ئیمه و تۆشدا، و په‌حم و به‌زه‌یشی به ئیمه
 و تۆشدا بی‌ته‌وه و له سزای نا‌گر بمان‌ری‌زیت، والس‌لام علیکم ورحمة الله وبرکاته.^۱

له‌گه‌ل په‌یام نی‌ره‌که‌دا په‌یام‌یک‌یشی نا‌ردبوو بۆ خه‌لکی شام تیایدا پی ی وتن: پاشان،
 من داوا ده‌که‌م لهو خوایه‌ی که به‌هۆی نی‌سلامه‌وه عی‌زه‌تی پی به‌خشیوین و به‌ ئایینه‌که‌ی
 شه‌رف مه‌ندی کردوین، به‌ پی‌غه‌مبه‌ره‌که‌شی ری‌زداری کردوین، به‌ باوه‌ر به‌رزی کردوینه‌ته‌وه،
 نه‌مه‌ش له په‌حه‌مت و سوۆی فراوانی په‌روه‌ر‌دگارمانه‌وه‌یه، زیاتر به‌خششه‌کانی بباری‌نیت
 به‌سه‌رماندا و ته‌واوی بکات، نه‌ی به‌نده‌کانی خوا سوپاس‌گوزاری خوا بن بو‌تان زیاد ده‌کات،
 به‌ره‌و پرووی برۆن له کاتی بی وهی و خۆشیاندا تا به‌رده‌وامی کات له‌سه‌رتان، هه‌رده‌م له
 سوپاس‌گوزاران بن له‌سه‌ر به‌خششه‌کانی.

تان‌ی خه‌لیفه‌م بۆ هاتۆته‌وه که فه‌رمانم پی ده‌دات خۆم و سوپاکه‌م بگه‌یه‌غه شام و بی‌م
 بۆ لاتان، و منیش خۆم کو‌کردۆته‌وه و وابزانن ولا‌خه‌که‌م له‌لاتانه، مژده‌ بدنه‌ که خوا په‌یانی
 خۆی ده‌باته سه‌ر پاداشتی‌تان پی ده‌دات، خوی گه‌وره ئیمه‌ش و ئیوه‌ش به‌م بی‌روباوه‌ره‌ بپاری‌زیت
 و ئیمه‌ش و ئیوه‌ش له‌سه‌ر نی‌سلام راوه‌ستاو بکات، و جوانترین پاداشتی جیهاد کاران به ئیمه‌ش
 و ئیوه‌ش ببه‌خشی‌ت، والس‌لام علیکم ورحمة الله وبرکاته.^۲

کاتی عه‌مری کورپی طفیل نه‌زدی هه‌ردوو نامه‌که‌ی گه‌یانده‌ و خۆینده‌یه‌وه بۆ
 موسو‌ل‌مانان و پاشان دایه ده‌ستی نه‌بوعوبه‌یده (عليه السلام) و نه‌ویش نامه‌که‌ی خۆینده‌وه و
 وتی: (بارک الله) بۆ خه‌لیفه‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا له‌سه‌ر ئه‌م رایه‌ی و سلاوی خوایش له‌ خالید.^۳

^۱ مجموعة الوثائق السياسية ۳۹۲۷.

^۲ فتوح الشام، نه‌زدی، لا ۶۸.

^۳ هه‌مان سه‌ر‌چاوه ۶۸-۷۲.

ئەم ھەلسوگەوتەى ئەم دوو پیاوھ مەزەنە، مانای برابەتەى موسولمانانان بۆ دەردەخات
کە لە یەکتاپەرستى راستەقینە ھەلقولائە و دەور دراوھ بە پەرژىنى پەرۆشتى جوان کە ھاوھلائی
پێغەمەرى خواى لەسەر بوو، و خالید ھیچ خۆى لى نەگۆراوھ یان ھەست بە بەرزى بکات بەسەر
براکانیدا بەھۆى ئەو ھەمووھ سەرکەوتنانەى لە عىراق و متمانەى تەواوى خەلیفە پى ی.

نەخىر، بەلکو دان بە چاکەى چاکاندا دەنیت و گوێ رایەلى خۆى بۆ ئەبوعوبەیدە
دووپات دەکاتەوھ کە لە جى ی ئەو دەبیتە ئەمىر، لە بەرامبەر ئەمەشدا ئەبوعوبەیدە دەبینن کە
چۆن پەرۆزبایى ئەم کارە نوێیە لە خالید دەکات و سلاوى بۆ دەنیریت.

ئەمە مانای ئەوھ دەگەىەنیت کە خالید و ئەبوعوبەیدە لە بەرژەوھەندى تاکە کەسى
خۆیان داریووھ لە پیناو بەرژەوھەندى ئومەتى ئىسلامدا، و مەبەستیان لە ھەموو کارەکانیاندا
پەرەزەمەندى خوا بوو و بەس.^۱

لەمەشدا وانەىەكى مەزن ھەىە بۆ پۆلەکانى ئەم ئومەتە لە ھۆکمرایان، و بزوتنەوھ
لایەنەکان، و مامۆستا و بانگخوازەکان، سەرکردە و سەرۆک خێلەکان لە ھەلسوگەوتیان لە گەل
یەکتى دا لەکاتى دانان یان لابردن، یان دوورخستەوھ.

۱- جەنگى ئەجنادین:

خالید گەیشتە شام و (بصرى) ی پزگارکرد و لە گەل فەرماندەکانى ئىسلامدا کۆبووێەوھ کە
(ئەبوعوبەیدە و شەرەبیل و یەزیدى کورپى ئەبوسوفیان) بوون و بارودۆخە سەربازىەکەى
ھەلسەنگاند، و شارەزای وردەکاریەکانى بوو، و ھەروەک ناگادارى رای عەمرى کورپى عاص- بوو
کە دەیویست بە کەنارى دەریای ئەردەندا بکیشیتەوھ و بگاتەوھ ناو سوپاکانى تری ئىسلام،
خۆیشى لابات لە پێکادان لە گەل پۆمەکاندا، کە سەرکردەى سوپای پۆمەکان ھەولئى دەدا
سوپاکەى عەمر پراکیشیتەوھ ناو جەنگى یەکلاکەرەوھ و بەلام عەمر زۆر وریاتر بوو و دەیزانى لە
بەرژەوھەندى ئەو نى یە جەنگ و پێکادان لەم کاتەدا، چونکە سوپاکەى لە (۷) ھەزار کەس
تینەدەپەرى بەلام سوپای پۆم زۆر لەو ژمارەىە زیاتر بوون.

^۱ التاريخ الاسلام- حميدي (۲۳۱/۹).

پاش ئەوێ خالید - بارودۆخەکی هەڵسەنگاند، بینی دوو کاری لەبەردەمدایە دەبێت
یەکیکیان هەلبژێرێت، یەكەمیان: یان دەبێت خۆی بگەیهێنێتە سوپاکە یەكەم و پێکەوه جەنگی
یەکلەکەرەوه ئەنجام بدەن لە فەلەستین، و سوپای مەزنی پۆم لەناو بەرن.

دووەمیان: لەشویێ خۆی بمێنی و چاوەروانی بکات تا عەمر پاشەکشەکی تەواو دەکات
و دیتەوه بۆ لایان و پاشتر پێکەوه و چاوەروانی سوپای پۆم بکەن کە لە دیمەشقەوه بەرهو ڕوویان
دەهاتن، بەلام خالید (ﷺ) وای بەباش زانی پای یەكەم هەلبژێرێت، چونکە سەرکەوتن بەسەر
پۆمەکاندا لە فەلەستین و پەرش و بلاو کردنەوهی پێگە بۆ موسوڵمانەکان ئاسان دەکات کە
پاشەکشە بکەنەوه و جێگەکانیان تۆکمە بکەن، و بگەنە ئاستیک بتوانن ببەنە جێگای هەپەشە و
ترس بۆ سوپای پۆمەکان و وای لێکەن لە دواوهی خۆیشی بترسێت و هەولێ ئەوه بدات کە
لەدواوه لێ یەكەم دەرێت و ناچار بێت هەولێ بەرگری بدات دوا یەكەم کە پێشتر هێرش بەر بوو.
لە یەرموکەوه خواربوویەوه بەرهو دەشتی فەلەستین، دوا یەكەم فەرمانی بۆ عەمر
دەركرد کە پاشەکشە بکات و سوپای پۆم بەرهو پێش هاتن ناچار بکات تا سوپاکە یەكەم فریای
دەكەوێت و پێکەوه سوپای پۆم دەدەن بە یەكدا، بۆیە عەمر بەرهو ئەجنادین گەراپەوه.^۱

کاتی سوپای خالید گەیشته لای عەمر بە هەردوولاوه ژمارەیان گەیشته نزیکەی (۳۰)
هەزار جەنگاور، و گەیشتنی خالید لە کاتیکی زۆر گونجاودا بوو، لەو کاتەدا بوو کە سوپای
عەمر ناچاری پێکادان بوو پۆمەکان و خالید بە سوپا سەرەکیەکەوه گەیشته، و جەنگیکی زۆر
دژوار دروست بوو، و لێهاتووی سەربازی هەردوو سەرکردە ی گەورە-خالید و عەمر-خوا لێیان
پازی بێت-پۆلێکی گرینگی هەبوو لە سەرکەوتنی یەكجاری موسوڵمانەکان، و بەجۆری کە
هێزێکی تایبەت توانی خۆی بکات بەناو ریزی سەربازەکانی پۆمدا تا گەیشتنە سەرکردە ی
پۆمەکان و کوشتیان، و بە کوشتنی ئەو سەرکردە یەكەم توانای خۆگری و بەرگری پۆم کوژایەوه و
هەریەکەو بە لایەكدا رایان کرد.^۲

^۱ شویێکە لە ولاتی فەلەستین.

^۲ ابوبکر نزار الحدیثی ۷۰ لا.

جەنگی ئەجنادین یەكەمەین جەنگی گەوره بوو كه له نێوان موسولمانەكان و پۆمهكاندا له ولاتی شام روویدا، و كاتی هەوالتی تێكشكانەكەیان گەیشته - هێرقل - كه لەو كاتەدا لە (حمص) بوو-هەستی بە گەورەیی كاریسەكه كرد.^١

خالید (رضی اللہ عنہ) نامەیەکی نارد بۆ جێنشینی پیغمەری خوا (ﷺ) و هەوالتی سەرکەوتنی موسلمانانی پێ راگەیاندا وتی: بۆ عبدالله ئەبوبکر جی نشینی پیغمەری خوا (ﷺ) له خالیدی کۆری وەلیدەوه شمشیری خوا بۆ سەر گەردنی بی باوەران، و پاشان.. (السلام علیکم)

من سوپاسی ئەو خواوەت بۆ دەكەم كه جگه لەو خوای تر نی یه، و پاشان من ناگادارت دەكەم ئەي صدیق - كه نێمه و بی باوەران تی هەلپژاین كه سەربازێکی بی شوماریان بۆ كۆكردبوینهوه له ئەجنادین، كه خاچەكانیان بۆ بەرزكردبویهوه و كتیبهكەیان هەلپیبوو، سۆیندیان بەخوا خواردبوو كه پانهكەن تا نەمان شكێنن یان له ولاتهكەیان راومان نەین، و نێمەش پشت نەستور بەخوا بۆیان دەرچوین له سەرەتاوه پم بەدەستهكان و پاشان شەپه شمشیر، و له هەموو كۆن و قوژبن و جیگایەكدا بەرامبەریان وەستاین، سوپاسی خوادەكەم لهسەر سەرخستنی ئاینهكەي و لوت شكاندنی دوژمنانی، چاكەكاری لهگەڵ دۆستهكانیدا والسلام علیکم ورحمة الله وبركاته.^٢

كاتی ئەو نامەیه گەیشته خەلیفه ئەبوبکر زۆر دلخۆش بوو، زۆریش سەرسام بوو، ووتی: سوپاس بۆ ئەو خوایهی موسلمانانی سەرخست و چاو دل پۆشنی كردم پیتی.

٢- یەرموگە

سەركەوتن له جەنگی ئەجنادین نۆیەهه كرا، دواي نەوهی ئەو سەركەوتنه گەورەیی دەستی موسلمانان كەوت، پۆمهكان تێك شكان و باوەردارانیش زۆر دلنیاوون بەهۆی ئەو سەركەوتنه گەورەیهوه.

^١ هەمان سەرچاوهی پێشوو ٧١٤.

^٢ فتوح الشام، ئەزەدی (٨٤-٩٣).

له‌سەر بریاری جێنشینی پیغه‌مه‌ری خوا (ﷺ) سوپای موسلمانەکان لە یەرموکدا کۆبوونەوه، پۆمه‌کانیش بە‌فرمانده‌یی —تیرۆر — له (واقصة) دابه‌زین و سه‌ربازگه‌یان دروست کرد له‌و جیگه‌یه‌دا که شوینێک بوو له‌ زۆر لاوه‌ ده‌توانرا لییان بدریت و بفرینن، و بواری پا‌کردنیشی تێدا که‌م بوو.

هێزه‌کانی هه‌ردوولا:

* موسلمانەکان (٤٠) هه‌زار جه‌نگاوه‌ر بوون و هه‌ندێ ده‌لێن (٤٥) هه‌زار به‌سه‌ر کردایه‌تی خالیدی کۆری وه‌لید.

* پۆمه‌کان: ژماره‌یان (٢٤٠) هه‌زار چه‌کدار مه‌زه‌نده‌ ده‌کرا و به‌ فرمانده‌یی تیدۆر. پێش جه‌نگه‌که‌:

موسلمانەکان:

موسلمانەکان گه‌یشتنه‌ یه‌رموک و سه‌ربازگه‌یان تیادا دروستکرد، و پۆمه‌کانیش له‌گه‌ڵ فرمانده‌کانیاندا له‌ که‌ناری خوارووی ده‌ریا که سه‌ربازگه‌یان دروستکرد، و عمری کۆری عاصیش (رضی‌الله‌تعالیه‌) ووتی: «مژده‌تان بده‌مێ نه‌ی خه‌لکینه‌ وه‌للاه‌ی پۆم گه‌مارۆدرا، و که‌م جاریش گه‌مارۆدرا و تووشی خێرده‌بیّت»^١

خالید (رضی‌الله‌تعالیه‌) شیوازیکی نوێی گرتە‌به‌ر که‌ پێشتر عه‌ره‌ب شتی وایان نه‌کردبوو^٢ شیوازی به‌ش به‌ش کردنی - کرادیس - ی به‌کاره‌ینا، و سوپاکه‌ی (٣٦) کردۆسه‌وه تا (٤٠).

سوپاکه‌شی به‌م جۆره‌ ریز کرد:

-فیرقه‌: که (١٠) تا (٢٠) کردۆس بوو، نه‌میری‌ک و سه‌رکرده‌یه‌کی هه‌بوو.

-که‌رادیس: هه‌زار جه‌نگاوه‌ر که نه‌میری‌ک و سه‌رکرده‌یه‌کی هه‌بوو.

سوپاکه‌شی کرد به (٤٠) کردۆس به‌م شیوازه‌ی خواره‌وه‌:

١- فیرقه‌ی ناوجهرگه‌: که (١٨) کردۆس بوو به سه‌رکرده‌یه‌تی نه‌بو عوبه‌یده‌ی کۆری

جهرّاح به‌ هاوکاری عه‌که‌یمه‌ی کۆری نه‌بوجه‌هل و قه‌عقاعی کۆری عه‌مر

^١ العمليات التعرضية والدفاعية (لا: ١٦٣).

^٢ البداية والنهاية (٨٧).

۲- فیرقمی دهسته راست: له (۱۰) که کردۆس پیکهاتوو و به سهرکردایه تی عه مری کوری عاص و شهرحه بیللی کوری حه سهنه .

۳- فیرقمی دهسته چهپ: له (۱۰) کردۆس پیک هاتوو به سهرکردایه تی یه زیدی کوری نه بو سوفیان.

۴- فیرقمی پێشهوه: پیک هاتوو له نه سپ سواره کانی پێشه ی به ره کانی جهنگ و نه رکیشی چاودێری و ناگاداری و پاراستنی سوپایه له نووسان به دۆژمنانه وه، بۆیه نه م فیرقه یه به چوک و سوکه .

۵- فیرقمی دواوه: له (۵) ههزار جهنگاوه پیک دیت واته (۵) کردۆس و به سهرکردایه تی سه عیدی کوری یه زید و نه رکیشی سه ره رشتی کاری ئیداری و دادگایی که (نه بو دهردا بو) له گه ل کاری دارایی، که عبدالله ی کوری مه سعود بوو نه رکیشی به رپوه بردنی نیش و کاری چیش و خواردن و کوژکردنه وه ی غه نیمه کان، و قورشان خویندن که میقدادی کوری نه سوه ده گه را به ناو جهنگاوه راندا و نه نفال و نایه ته کانی جهادی به سهردا ده خویندنه وه تا به رده وام وره یان به رز ده کاته وه، و ووتاری پێژی سوپا- نه بو سوفیانی کوری حه رب که به سهر ریزه کاند ده گه را و ووتاری ده دا و هانی خه لکه که ی ده دا بۆ جهاد و کوشتار.^۱

فه رمانده ی گشتیش. خالیدی کوری وه لید بوو له ناوه پراستی سوپا که دا بوو، به ده وریشیدا گه وه هاوه لان بوو، سوپای ئیسلامی به شپوه یه کی جوان ناماده کرا به فه رمانده یی خالیدی کوری وه لید، و هه موو ناماده کاریه کی سازکرد و هه ر سهرکرده یه ک ده گه را به ناو کوومه له که ی خویدا و سووری ده کردن له سه ر خوړاگری و نارامی و جهاد.

فه رمانده سه ربازیه کانی موسلمان ه کان به جوړئ بۆ نه م جهنگه یان ده پروانی که جهنگیکی زۆر گه وره یه و یه کلاکه ره وه یه -حاسم- و خالیدیش چاک ده یزانی که نه گه ر له م جهنگه دا بتوانیت پوومه کان هه لبه که نیت له شوینه کانیان، نه وه ئیت به رده وام له سه رکه وتندا ده بیت و نه گه ر بشکیت نه وه هه رگیز سه رکه وتوو نابیت، واته شکاندنی پۆم له م جهنگه دا واته شکاندنیان له

^۱ البداية والنهاية (۸/۷)

هممو ولاتی شامدا و دواتر به ناسانی ولاتی شام پرزگار ده کریت و دهروازه یه کیش ده بیت بو
 پرزگارکردنی میسر و ناسیا و نهورپا.^۱

* ناماده کردنی سوپا له لایه ن بیر و باوه ریه وه:

کاتی که همدروو کۆمه له که کهوتنه بدر چاوی یه کتر و ده رکه وتن له یه کتری نه بو
 عوبه یده ناموژگاری موسلمان هکانی کرد ده یوت: بهنده کانی خوا، ئیوه خوا سهر بخه ن نهویش
 سهرتان ده خات و راهه ستاوتان ده کات و په یانی خوا راسته، نه ی کۆمه لی گه لی موسلمان،
 نارامیتان هه بیت چونکه ههر به نارامی له بیباوه پان پرزگارتان ده کات و خواشتان لی رازی
 ده بیت، و له نابرو چونیش پارێزراو ده بن، و ریزه کانتان مه شیوین و ههنگاوێک مه چنه پیشه وه
 و ده ست به جهنگ مه که ن تا نهوان ده ست پی نه که ن و سه ره تا یم به ده سه ته کان خۆیان ناماده
 ده که ن و خۆتان بهاریزن به قه لغانه کانتان و زۆر بی ده نگ بن مه گهر زیکر و یادی خوا بکه ن له
 دلێ خۆتاندا، تا فه رمانی منتان بو دیت انشاء الله.

مه عاذی کوری جه به ل (ﷺ) رۆیشه ناو خه لکه که و به رده وام بیری ده خسته وه و
 دیوت: نه ی پیاوانی قورئان و قورئان له به ران، و پشتیوانانی رینومایی و دۆستانی هه ق و
 راستی، ره حمه ت و سۆزی خوا به ناوات خواستن ده ست ناکه ویت، لیخۆش بوویش نیه مه گهر بو
 که سیك راست بکات، نه ی ئایا گویتان نه بووه له فه رمایشتی خوی گه وره که ده فه رمویت:
 ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ
 كَمَا أَستَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ (نور: ۵۵).

واتا: خوا په یانی داوه به باوه ردارانتان نه وانه ی کاری چاکه شی پی ده که ن که سه ریان بخات
 ههروهک چۆن پیش ئیوه شی سه رخست، شه رم بکه ن له خوا ره حمه تتان لی بیت، له وه ی بتانینیت
 هه لدین، و ئیوه ش له به ر ده ستیدان، بیجگه نه و رینگه یه کی ترتان نیه و جگه لهویش که س
 سه رتان ناخات.

عهمری کوری عاصیش (ﷺ) دیوت: نهی موسولمانان سهر داخه‌ن و له‌سهر نه‌ژنۆ بوه‌ست و ڤمه‌کانتان به‌رز بکه‌نه‌وه، نه‌گهر هیرشیان بۆ هینان لییان گهرین تا نزیک ده‌بنه‌وه نه‌و کاته شیر ناسا په‌لاماریان بده‌ن، سویند به‌و که‌سه‌ی به‌ راست کردن له‌گه‌لێ ڤازی ده‌بی‌ت و پاداشتی‌شی له‌سهر ده‌داته‌وه، ڤقیشی له‌ درۆکردنه و سزایشی له‌سهر ده‌دات و پاداشتی چاکه و چاکه ده‌داته‌وه و بیستومه که موسولمانان هۆز به هۆز و قه‌سر به‌قه‌سر ڤزگاری ده‌که‌ن نه‌تان ترسی‌نیت چونکه نه‌گهر ئیوه راست بکه‌ن هه‌ریه‌که و به‌لایه‌کدا هه‌لدین».

نه‌بو سوفیانیش ده‌یوت: نهی کۆمه‌لێ موسولمانان ئیوه ئیستا له‌ناو خاکی عه‌جه‌مدان و له‌ که‌س و کار ده‌ستتان بپاوه و له‌ (امیر المؤمنین) و کۆمه‌کیه‌کانی دوور که‌وتونه‌ته‌وه، وه‌لاهی که‌وتونه‌ته به‌ر که‌لبه‌ی دوژمنی‌کی زۆر و بێ شووماره‌وه و زۆر ڤقیان لی‌تانه چونکه ئیوه بێ مالتان کردوون، بێ مندالتان کردوون، بێ ژنتان کردوون.

سویند به‌ خوا که‌س له‌ ده‌ستی نه‌وانه ڤزگارتان ناکات، سبه‌ینی‌ش ناشگه‌نه ڤه‌زامه‌ندی خوا مه‌گهر به‌ راست کردتان له‌م ڤوه‌یه‌روبوونه‌وه‌دا و خوڤگری له‌ناو سه‌نگه‌ره‌کانتان و به‌ شمشیره‌کانتان به‌رگری بکه‌ن و یارمه‌تی یه‌ک‌تریش بده‌ن و نه‌وه‌ش قه‌لای ئیوه ده‌بی‌ت.

پاشان ڤۆیشه‌ ناو ئافره‌ته‌کان و نامۆزگاری کردن^۱ و پاشان گه‌ڤایه‌وه و هاواری کرد: نهی کۆمه‌لێ گه‌لی موسولمان نه‌وه‌ی ده‌بی‌ینن واته‌ پێشه‌وه، نه‌مه پێغه‌مبه‌ری خوا و به‌هه‌شته له‌ به‌رده‌متاندایه و نه‌وه‌ش شه‌یتان و سزای سه‌ختی خوایه له‌ دواتانه‌ویه، پاشان ڤۆیشه‌وه شوینی خۆی (ﷺ).^۲

نه‌بو هوره‌یره‌یش (ﷺ) نامۆزگاری خه‌لکه‌که‌ی ده‌کرد و ده‌یووت: خیرا‌که‌ن بگه‌نه خو‌ریه‌کانی به‌هه‌شت و میوانداری په‌روه‌ردگارتان له‌ به‌هه‌شتی ڤر ناز و نیعه‌م‌تدا، په‌روه‌ردگارتان له‌ هیچ شوینی‌که‌دا نه‌هنده‌ی نه‌م کاته پێی خو‌ش نیه بتان بینیت، بۆ ئارام‌گرانی‌ش چاکه‌ی خو‌یان هه‌یه.

^۱ البداية والنهاية (۹/۷).

^۲ ترتیب وتهذیب البداية والنهاية (لا: ۱۶۳).

ئەبو سۇفياننىش (رضي الله عنه) بەسەر پۈژەكاندا دەگەرپا و لەبەر دەم ھەموو كەردۆسەكاندا دەوہستا و دەيووت: اللہ... اللہ.. لە پارێزگارانی عەرەب و پشتیوانانی ئیسلام و ئەوانیش پارێزگاری پۆمانن و پشتیوانانی بى باوەرى، خوايە ئەمە يەكێكە لە پۆژەكانت، خوايە سەرکەوتنت ببارێنە بەسەر بەندەكانتدا.^۱

يەكێك لە گاۋرە عەرەبەكان بە خالیدی وت: پۆمەكان چەند زۆرن و موسولمانەكانیش چەند كەمن!! خالیدیشت وتی: لە ناوچیت! بە پۆمەكان دەترسینیت؟ زۆری سوپا بە سەرکەوتنە و كەمیش دەبن بە سەرشۆرى ئەك بە ژمارەى چەكدار، وەلاھى ئاۋاتم ئەوہیە ئەشقەر — ئەسپەكەى خالید نەخۆشى پێگای دوروۋ بوو — چاك بێتەوہ ئیتر چش ھێزى پۆم دوو بەرامبەر ببنەوہ.^۲

(معاذى كورى جەبەل) (رضي الله عنه) ھەر كاتێك گوتى لە دەنگ و ھاۋارى پوھبان و قەشەكان بوايە، دەيووت: خوايە قاچە لەرزەيان پى بخەيت و دلپان راجلەكێنە، ئارامیش بەسەر ئێمەدا ببارێنە، خواناسيمان تیدا بروینە و گەيشتن بە دیدارت خۆشەويست بکە لە لامان، رازیمان بکە بە قەزا و قەدەر.^۳

پۆمەكان:

پۆم بە كەش و فشێكەوہ ھات و لە زۆریاندا دەشتەكەيان بە تەۋاۋى داگیر كەردبوو، لە شێۋەى پەلە ھەورێكى رەشدا بوون، بە ھەموو دەنگیانەوہ ھاۋاریان دەكەرد، قەشە و پوھبانەكانیان ئىنجیلییان بۆ دەخویندەنەوہ و ھانیان دەدان بۆ جەنگ.^۴

لە (واقصہ) بەزین كە نزیک بوو لە یەرموك و ئەو دۆلە وەك خەندەقى لى ھاتبوو بۆیان، ئەوانیش خۆیان سازدا لە شێۋەى كەردۆسدا، ھەموویان لەسەر دوو ھیل بوون، ھەر پێنج كەسێك لە بازەنەكدا بوو كە لە نێوان ئەو و پێنجەكەى تردا بۆشاییەك ھەبوو، بە دواى ئەویشدا ھێلى دووہم دەھات.

^۱ البداية والنهاية (۱۰/۷).

^۲ ھەمان سەرچاۋە و ھەمان لاپەرە.

^۳ ابو بكر رجل الدولة (لا: ۸۸).

^۴ ترتيب وتهذيب البداية والنهاية (لا: ۱۶۳).

کهواته رۆمه‌کان ته‌رتیبی سوپاکه‌یان به‌م چه‌شنه کردبوو:

- تیرهاوێژه‌کان له پێشه‌وه، کاریشیان ده‌ست پێ‌کردنی چه‌نگ و پاشان پاشه‌کشه‌کردن بوو
دواوه.

- نه‌سپ سواره‌کان که کاریان پارێزگاری بوو له تیرهاوێژه‌کان له کاتی پاشه‌کشه‌یان بوو
دواوه.

- کردۆسه‌کان - پیاده‌کان - کاریان برینی ریزه‌کانی به‌رامبه‌ر.

- سهرکرده‌ی پێشه‌وه - (جره) بوو.

- سهرکرده‌ی دواباله‌که: هامان و (دارقص) بوو.^۱

وتو وێژی رێککه‌وتن پێش چه‌نگه‌که:

کاتی‌ک هه‌ردوو سوپاکه له‌یه‌ک نزیک بوونه‌وه نه‌بو عوبه‌یده و یه‌زیدی کوپی نه‌بو
سوفیان رۆشینه‌ پێشه‌وه به‌ره‌و سوپای رۆم و (ضراری کوپی نه‌زور) و (حارث)ی کوپی
هه‌مامیان له‌گه‌ڵدا بوو، بانگیان کردن که نه‌میره‌که‌تا‌مان ده‌وێت و ده‌مانه‌وێت وتو وێژی
له‌گه‌ڵدا بکه‌ین، رێگه‌یان پێ درا و چوون بوو خیمه‌که‌ی - ته‌زارووq - ده‌بینن هه‌مووی
ناوریشه‌، هاوه‌ڵان وتیان: دروست نیه‌ بچینه‌ ژێریه‌وه و ته‌زارووq فه‌رمانی دا قالیه‌کی
ناوریشمیان بوو راخستن، نه‌وانیش وتیان: ئیمه‌ له‌سه‌ر نه‌مه‌ دانانیشین.

نه‌وه‌ بوو گه‌وره‌ی رۆمه‌کان به‌و شێوه‌یه‌ی هاوه‌ڵان پێیان خۆش بوو له‌گه‌ڵیان دانیش و
رێککه‌وتن له‌سه‌ر ناشته‌وایی، هاوه‌ڵان پاش نه‌وه‌ی بانگیان کردن بوو رێگای خودا - نه‌وانیش
به‌ قسه‌یان نه‌کردن، گه‌رانه‌وه و رێککه‌وتن سه‌ری نه‌گرت.^۲

وه‌لیدی کوپی موسلیم ده‌لێت: هامان داوای کرد له‌ خالید له‌ ریزه‌که‌ بێته‌ ده‌ره‌وه و
له‌و نیوانه‌دا پێکه‌وه وتو وێژ بکه‌ن و هامان وتی: بۆمان ده‌رکه‌وتوو که ژیا‌نی چه‌رمه‌سه‌ری و
هه‌ژاری پالێ پێوه ناو‌ن له‌ ولاتی خۆتان ده‌ربچن، ده‌ی وه‌رن با هه‌ر یه‌که‌تان (۱۰) دینار و

^۱ العمليات التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۶۷).

^۲ البداية والنهاية (۱۰/۷).

پۆشاك و خواردنتان پى دەم و بگەرپنەوہ بۆ ولاتى خۆتان، سالى نایندهش هەمان ئەندازەتان بۆ دەنیرین!!

خالیدیش (ﷺ) وەلامىكى رەق و شایستەى دایەوہ و وتى پىتى: لەبەر ئەو شتانە تۆ باسى دەكەیت لە مال دەرەنەچووين، بەلام ئەوہى تىدایە ئىمە گەلیکین حەزمان لە خوین خواردنە، بیستوشمانە کە هیچ خوینىك لە چىژ و لەزەتدا ناگاتە خوینى رۆم، بۆ ئەوہ هاتووين، هاوړپىکانى هامان وتیان: وەلاهی ئىمەش هەر ئەوہمان وتووە سەربارەت بە عەرەب.^۱

هەلگىسانی جەنگ:

پاش ئەوہى نامادەکارى تەواو بوو، وتو وىژەکان سەریان نەگرت، خالید پرووى کردە عەكرىمى كورپى ئەبو جەهل و قەقەئى كورپى عەمر و فەرمانى پىدان جەنگ هەلگىرسىن، ئەوانیش بە كەشخەيەكەوہ چوونە دەرەوہ و داواى شىشیربازيان لە رۆماكان کرد و پالەوانەکانیان هاتنە دەرەوہ و جەنگ گەرم بوو، هەلگىرسا.

خالیدیش (ﷺ) لەگەڵ کردۆسى پارىزگارە نازاكاندا بوو لە ناو جەرگەى جەنگدا بوو، سەبرى دەکردن و بۆ هەر هۆزىك پىاوئىكى دەنارد كەچى غىرەتيان زیاتر دەكات پىيان بکەن و بە جوانترین شىوہ جەنگەكەى بە رىوہبرد.^۲

* موسولمان بوونى سەرکردەيەكى رۆمەكان لە ناو جەنگەكەدا:

(جەرگە) كە يەكئىك بوو لە سەرکردە گەورەكانى رۆم لە ریزەكەى رۆیشتە دەرەوہ و خالیدیش بانگى کرد و ئەویش لى نزیك بوویەوہ و بە جۆرىك كە مىلى هەردوو و لاخەكەيان گىرایە يەكتر.

(جەرگە) وتى: خالید راستم پى بلى و درۆم لەگەڵ مەكە، چونكە پىاوى — سەربەست — درۆ ناكات، مەخەلەتینە چونكە پىاوى بەرپىز ئەو كەسانە ناخەلەتینىت كە رچاى خواى لى بكات.

^۱ هەمان سەرچاوہ و هەمان لاپەرە.

^۲ البداية والنهاية (۷/۱۰).

ئایا خوا له ئاسمانهوه شمشیریکی دابه زاندوهه بۆ پیغه مبه ره که تان، نهویش دابیستی به
تۆ و له گهڵ که سدا شهرت پی نه کردوهه و نه ت شکان دیست؟ خالید وتی: نه خیر.

جهرجه وتی: ئهی بۆچی ناوت نراوه شمشیری خوا؟ وتی: خوای گهوره له ناوماندا
پیغه مبه ریکی هه لخت و بۆ لای خۆی بانگی ده کردین، به لām ئیمه باوه رمان پی نه کرد و
دهستمان کرده دژایه تی کردنی، پاشان هه ندی له ناوماندا باوه رپان پی هیئا و شوینی که وتن و
هه ندیکمان به درۆی ده زانی و دووریان ده خسته وه، من یه کیك بووم له و که سانه، به لām پاشتر
خوای گهوره دلّی نه رم کردین و باوه رمان پی هیئا و شوینی که وتن، پیشی وتم: «انت سیف من
سیوف الله سله الله علی المشرکین»، واتا: تۆ یه کیکی له شمشیره کانی خوا و هه لکی شای بۆ
گه ردنی بی باوه ران،^۱ دوعای سه رکه وتنی بۆ کردم، پاش نه وه ناویان ناوم شمشیری خودا و
منیش توند و تیژترین که سم به رامبه ر بی باوه ران.

(جهرجه) وتی: خالید ئیوه خه لکی بۆ لای چی بانگ ده که ن؟ وتی: بانگیان ده کهین
بۆ نه وهی شایه تی بدهن هیچ خوایه که نیه جگه له (الله) و محمدیش بهنده و پیغه مبه ری خوایه،
باوه ره یئنانیش به هه موو نه و شتانه ی له لایه ن خواوه بۆی هاتوه.

(جهرجه) وتی: ئهی نه گه ر که سیك نه یه ت به ده م بانگه وازه که تانه وه؟ وتی: سه رانه ی
له سه ر داده نیی و پارێزگاری لی ده کهین، و وتی: ئهی نه گه ر نه وه شی نه دا؟ وتی: داوای جهنگی
لی ده کهین و پاشان ده جهنگین له گه لیدا، وتی: ئهی پله و پایه ی نه و که سه ی نه مپۆ بیته
ناوتانه وه چۆنه؟ خالید وتی: هه ر وه که یه ک واین، پیاو ما قولمان، خواتر سیمان، پیشین ه مان و
دوایینه مان،

جهرجه پرسى: ئایا که سیك نه مپۆ بیته ناوتانه وه هه مان پاداشتی ئیوهی هیه؟ وتی:
به لّی، به لکو زیاتریش، پرسى چۆن وه ک ئیوه ده بیست که ئیوه پیشت ر باوه رتان پی هیئاوه؟

خالید وتی: ئیمه به ناچاری له سه ره تاوه نه م بانگه وازه مان وه رگرت و به جۆریك
به یعه تمان پێدا که خۆی زیندوو بوو له ناوماندا بوو، له ئاسمانه وه نیگای بۆ ده هات، به لگه و
موعجیزه مان لی ده دی، ده ی شایانیشه بۆ هه ر که سیك نه وهی ئیمه لیمان دی و لیمان بیست

^۱ هه مان سه رچاوه ی پێشوو، (۱۳/۷).

بیبیستیت، بهیعت بدات و موسولمان بییتن نهوهی ئیمه دیومانه ئیوه نەتان دیوه، نهو ههموو بەلگه و موعجزانه‌تان نه‌بیستوه، دهی هەر که‌سیک له ئیوه له دل‌هوه و به‌راستی باوه‌پ به‌ییت پیی، نهوه له ئیمه باش‌تره.

(جهرجه) وتی: توخوا راست کرد له‌گه‌لمدا و نەت ویست بمخه‌له‌تییت؟ خالد وتی: به‌خوا راستم پی و توویت و خوایش ناگاداره له پرسیاره‌کانت.

له‌وکاته‌دا جهرجه قه‌لغانه‌که‌ی هه‌لگه‌پرانده‌وه و خۆی خوار کرده‌وه بۆ لای خالد و پیی وت: له ئیسلام حالیم که، خالیدی‌ش له‌گه‌ل خۆی برده‌وه ناو خیمه‌که‌ی و ده‌ست نوێی پی گرت و دوو رکات نوێی پیکرد، پۆمه‌کان دیان وا (جهرجه) له‌گه‌ل خالیدایه و چووه‌ته‌ ناو چادره‌که‌ی، له‌ داخایه‌ک هیرشی گه‌وره‌یان هینا و موسولمانه‌کانیان له‌ شوینی خۆیان هه‌لگه‌پاند، ته‌نها کردۆسی پارێزگاران نه‌بی‌ت که عه‌کریمی کوری نه‌بو جه‌هل و حارث کوری هه‌مام فهرمانده‌بیان ده‌کردن.^۱

* لای چه‌پی پۆمه‌کان دایان به‌سه‌ر موسولمانه‌کاندا:

پریزه‌کانی پۆم وه‌ک شه‌وی تاریک هه‌موو پیکه‌وه هاتنه‌ پێشه‌وه به‌ره‌و سوپای ئیسلامی لای چه‌پی سوپاکه‌یان په‌لاماری لای راستی سوپای ئیسلامی دا و له‌وی هاتنه‌ ناوه‌وه و سوپای ئیسلامی که‌لینی تیکه‌وت و پۆمه‌کان توانیان درزیک بکه‌نه سوپای ئیسلام و لێیه‌وه هاتنه‌ ژووره‌وه.

بۆیه مه‌عادی کوری جه‌هل (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) هاواری کرد: نه‌ی به‌نده‌کانی خوا، موسولمانه‌کان، پۆمه‌کان خۆیان نا‌په‌حه‌ت کردوه تا ئیوه سه‌غله‌ت بکه‌ن، نا وه‌لاهی خو‌گری و نارامی و پاوه‌ستاوی نه‌بی‌ت هیچ شتیک که‌لکی نیه، پاشان له‌ ولاخه‌که‌ی دابه‌زی و وتی: کێ نه‌سه‌په‌که‌می ده‌وێت با بیبات جه‌نگی له‌سه‌ر بکات، خۆی وای به‌ باش زانی به‌ پیاده‌ جه‌نگ بکات.^۲

هۆزه‌کانی (نه‌زد) و (مه‌زحه‌ج) و (حه‌ززه‌مه‌وت) و (خه‌وه‌لان) له‌ شوینی خۆیاندا خۆیان گرت و نه‌جولان، تا به‌ره‌په‌رچی هیرشه‌که‌ی دوژمنانی خویان دایه‌وه، پۆمه‌کان وه‌ک شاخ

^۱ البداية والنهاية (۱۳/۷).

^۲ العمليات التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۶۹).

هەر بەرهو پێش دەهاتن و موسولمانەکانی لای راستیان بەرهو ڕیزەکانی ناوجەرگە برد، کۆمەڵێک کەس خۆیان ناخنیە ناو سەربازگە، وێنە کۆمەڵێک کەس بەدی دەکرا لە موسولمانەکان کە نازیانە لە ژێر بایەخدانیاندا دەجەنگان، پاشان هاوار کرا بگەرێنەوه تا ڕۆمەکان زیاتر بێنە بەر دەستیان، خەریکیان کردن لەوهی کە لە کەلێنەکەوه بێنە ناو موسولمانان و ئافەرەتانیشت بە تەختەدار و بەرد دەهاتن بە سەر و چاوی ئەوانەدا کە دەشکان و دەگەرێنەوه، ئەوانیش دەچوونەوه شوێنەکانی خۆیان.^۱

عەکریمی کۆری ئەبو جەهل دەیوت: لە دژی پێغمەبەری خوا (ﷺ) لە زۆر جێگادا جەنگاوم کەچی ئیستا لە دەستی ئێوە ڕابکەم؟! پاشان هاواری کرد: کێ پەیمانی مردم پێ دەدات؟ حارث کۆری هیشامی مامی و زرازی کۆری ئەزوریش لەگەڵ (٤٠٠) کەس لە موسولمانە ناودارەکان و سوارچاکەکانیان پەیمانیان پێدا و لەبەر دەم چادەرەکی خالیدا خۆگرانە دەجەنگان تا هەموویان بریندار بوون و کۆمەڵێکیشیان لێ شەهید بوو لەوانە زرازی کۆری ئەزور (رضی اللہ عنہ).^۲

واقیدی و کەسانی تریش گێڕاویانەتەوه کە کاتیەک بریندار بوون و دەیان نالاند و هاواری ناویان دەکرد، ناویان بۆ هێنان و کاتیەک دەیانویست بێخۆنەوه، دەبینن بریندارێکی تر لە پالێنە سەیری ئاوەکە دەکات، من ناخۆمەوه بێدە بە ئەو، ئا بەو جۆرە ئاوەکە لەمیانەوه دەیانبەخشێ بەریندارەکی پالێن تا یەک یەک گیانیان سپارد و کەسیان دەمیان نەبرد بۆ ئاوەکە خوا لە هەموویان ڕازی بێت.

دەلێن: یەکەمین کەسێک لە موسولمانەکان شەهید بوو، پیاویەک بوو هات بۆ لای ئەبوعوبەیدە کۆری جەراح و پێی وت: من خۆم نامادەکردوو بۆ مردن ئایا ئیشیک یان پێیستیهکت بە پێغمەبەری خوا هەیە (ﷺ)؟

^۱ فتوح الشام، ئەزەدی، (لا: ۲۲۲).

^۲ ترتیب وترهیب البدایة والنهاية (لا: ۱۷۰).

ئەۋىش وتى: بەلى، سەلامى ئىمەي پى بگەيەنە و پىتى بلى: ئەي پىغەمبەرى خوا ئىمە ھەموو ئەو پەيمانانەمان بە چاۋى خۆمان دى و ھاتنە دى كە خۋاى گەۋرە بە راستى پىتى دابووين، دەلى ئىم پىاۋە چوۋە ناۋجەرگەي جەنگەۋە و شەھىد بوو — پەھمەتى خۋاى لى بىت- . ھەموو ھۆزەكان خۆگرانە لە ژىر بايە خدانىياندا بەردەوام دەجەنگان تا وايان لە پۆمەكان كەرد ئەو ئاش و لە شۈيىنى خۆيان دەسۋانەۋە و لەو پۆۋەي يەرمووكدا ھىچ لە پۆم بەدى نەدەكرا جگە لە مۆمى پژاۋ و قاچى براۋ و دەستى قرتاۋ بە ھەۋاۋە.^۱

* لای راستى پۆمەكان دايان بەسەر چەپى موسولمانەكاندا:

لای راستى پۆمەكان بە ھەرماندەيى (قەناتىر) دايان بەسەر لای چەپى سوپاى موسولمانەكاندا كە ھۆزى كەنانە و قەيس و خەشم و جوزام و قوزاعە و عاملە و غسان بوون، لە جىگەي خۆيان ھەليان كەندن و ناۋ جەرگەي سوپاى ئىسلام دەرگەۋەت لە لاي چەپەۋە، پۆمەكان شۈيىنى موسولمانە ھەلاتوۋەكان كەۋتن، تا كەردىيانەۋە بە ناۋ سەربازگەي موسولماناندا و ئافرەتە موسولمانەكانىش چوون بەرەو پرويان بە بەرد و بە كۆلەكەي چادەكان لىيان دەدان و پىيان دەۋتن: كۋا سەربەرزى ئىسلام و دايكان و خىزانەكان؟ بۆ كۆي پادەكەن و ئىمە بەجى دەھىلتن بۆ ەلۋجەكان؟ ھەر كە ئاۋا سەرزەنشتيان دەكەردن، شەرم دەيگرتن و دەگەرەنەۋە ناۋ جەنگەكە و خەلكىكى زۆريان كۈشت لە پۆم، لەم قۇناغەشدا سەعەيدى كوپرى زەيد (عليه السلام) شەھىد بوو.

جاريكى تر لاي چەپى پۆمەكان ويستيان ھەۋلى كەلتن تىكەردنى لاي راستى موسولمانەكان دا و زۆريان ھىنا بۆ ەمەرى كوپرى عاص و سەربازەكانى لە جىيى خۆيان ھەليانكەندن، بە ھىۋاى چوار دەۋرە گرتن لىيان، بەلام ەمەر و سەربازەكانى خۆگرانە نەجولان لە جىيى خۆيان پراۋەستان و شىزانە لەگەليان جەنگان، بەلام ھىزى پۆم توانيان بىنە ناۋ سەربازگەي موسولمانەكان، ئافرەتە موسولمانەكانىش لەسەر گرتەكە ھانتە خوارەۋە و دەياندا لە دەم و چاۋى ئەو پىاۋانەي كە ھەلاتبۈون، كچەكەي ەمەر وتى: دك خوا پرووى ئەو كەسە پەش بكات كە ھەلدەيت و خىزان و خانەۋادەي بە جى دەھىلتىت، ئافرەتەنى تىرش دەيانووت:

^۱ البداية والنهاية (۱۲/۷).

نیوه هاوسه‌رمان نین نه‌گهر به‌رگریان لی نه‌کهن، شا به‌و جوړه وره و غیره‌ت گه‌رایه‌وه بو موسولمانه‌کان و دووباره گه‌رانه‌وه ناو گۆږه‌پانی جه‌نگه‌که و دایان به‌سهر رۆمه‌کاندا و نه‌و شوتنه‌ی گرتبوویان لییان سه‌ندنه‌وه.^۱

* ده‌وو لیکرانه‌وه و له‌ناوبردنی پیاده‌کانی شام:

خالد و نه‌سپ سواره‌کانی هاوړتی هیترشیان برد بو لای راستی سویای رۆم که دابوویان به‌سهر لای چه‌پی موسولمانه‌کاندا و گه‌راندنیانه‌وه ناوچه‌رگه، له‌م هیترشه‌دا شه‌شه هزار که‌سیان له رۆمه‌کان کوشت و خالیدیش وتی: شویند به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به ده‌سته نه‌مه دوا‌ین توانا و خو‌گریه‌کیان بوو که نواندیان، من تکام وایه که خوی گه‌وره پشتیان‌تان پی پیشان بدات، پاشان خو‌ی و (۱۰۰) جه‌نگاوه‌ر که هی‌زی (۱۰۰) هزار جه‌نگاوه‌ریان تی‌دا بوو به‌ریان به هیترشه‌که گرت و ههر هم‌موویان‌یان ته‌فر و تونا کرد، موسولمانه‌کانیش که‌وتنه سهریان و هیچ شتیک ریگریان نه‌بوو.^۲

لای راستی موسولمانه‌کان هه‌ستان به داخستنی کون و که‌له‌به‌ره‌کان لییان و له نیوان دۆلی به‌رمووک و پروویاری (زه‌رقاء) دا گه‌مارو دران و شه‌ر گهرم بوو، موسولمانه‌کانیش نه‌به‌ردیه‌کی چاکیان نواند، توانیان سواره‌کانی رۆمه‌کان له پیاده‌کانیان جیا بکه‌نه‌وه و که‌وتنه سهریان و دوا‌یان که‌وتن هه‌تا هی‌زیان لی برپین، بۆیه سواره‌کانی رۆم چاوه چاوی نه‌وه‌یان بوو کونیک بدو‌زنه‌وه لی‌وه‌ی رابکه‌ن.

خالد (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) فه‌رمانیدا به عه‌مری کو‌ری عاص (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) که مه‌جالیان بو باکته‌وه تا لی‌وه‌ی هه‌لبین و نه‌ویش وای کرد، سواره‌کانی رۆم هه‌لاتن و نی‌تر پیاده‌کانیان که‌س نه‌مان بیانپاری‌زیت و ناچار هاتنه ناو چاله‌کانیان که خو‌یان به‌ستبوویه‌وه به زنجیر پی‌که‌وه و وه‌ک دیواریان لی هاتبوو به‌لام به روو‌خاوی.

موسولمانه‌کانیش هاتن بۆیان و له ناو چاله‌کانیاندا به تاریکایی شه‌و و زۆربه‌یان له که‌وته ناو دۆله‌که‌وه و که پیاوی‌کیان ده‌که‌وته خواره‌وه کۆمه‌لیکی زۆر به خو‌وه ده‌خسته

^۱ العمليات التعرضية والدفاعية عند المسلمين (لا: ۱۷۴).

^۲ ترتيب وترهيب البداية والنهاية (لا: ۱۷۱).

خواره‌وه به هۆی نه‌وهی به زنجیر خوځیان به‌ستبووه‌وه پیکه‌وه، موسولمانه‌کان له‌م قوناغه‌دا نژیکه‌ی (۱۲۰) هزاریان له‌ رۆمه‌کان کوشت و نه‌وانی تریش به‌ره‌و وووو یان به‌ره‌و (فه‌حل) یان به‌ره‌و دیمه‌شق هه‌لاتن.^۱

له‌و رۆژه‌دا (یه‌زیدی کورێ نه‌بو سوفیان (ﷺ)) خوێ گرت و جه‌نگیکی دژواری نه‌جمادا، نه‌مه‌ش به‌ هۆی نه‌وه‌وه‌ بوو که‌ باوکی دای به‌ لایدا و پێی وت: کورێ خوّم له‌ خواترسان و نارامیت تیدا بیت، چونکه‌ که‌س نیه‌ له‌ موسولمانان له‌م دۆله‌دا شایانی جه‌نگ کردن نه‌بیت، چجای تۆ و وینه‌ی تۆ نه‌وانه‌ی دۆستی موسولمانان؟ نه‌وانه‌ دوو جار شایه‌نه‌ به‌ نارام بن و نامۆزگاری خه‌لکیش بکه‌ن، ده‌ی کورێ خوّم له‌ خوا بترسه‌ و با که‌س له‌ تۆ زیاتر هه‌ز له‌ پاداشت و نارام گرتنی ناو گوڤه‌پانی جه‌نگ و غیره‌ت تر به‌رامبه‌ر دژمانی نه‌بیت، یه‌زیدیش وتی: وا ده‌که‌م انشاء الله، نه‌و رۆژه‌ جه‌نگیکی نا‌هه‌مواری ده‌کرد له‌ ناوچه‌رگه‌ی شه‌ره‌که‌دا (ﷺ).^۲

سه‌عیدی کورێ موسیب (ﷺ) له‌ باوکیه‌وه‌ ده‌گیریته‌وه‌ و ده‌لێت: کش و ماتی و بێده‌نگی بالی کیشابوو به‌سه‌ر رۆژی یه‌رمووکدا و ده‌نگیکمان بیست که‌ له‌ هه‌موو سه‌ربازگه‌که‌ ده‌نگی دایه‌وه‌ و ده‌یووت: نه‌ی سه‌رکه‌وتنی خواپی نژیک به‌ره‌وه‌، خۆتان بگرن، خۆتان بگرن نه‌ی کۆمه‌لی موسولمانان، ده‌لێت: کاتیک روانیمان ده‌بینین نه‌بو سوفیانه‌ و له‌ ژێر ئالاکه‌ی یه‌زیدی کوریدایه‌،^۳ نوێژی به‌ موسولمانان دواخست تا به‌ ته‌واوی سه‌رکه‌وتن هاته‌ کایه‌وه‌.^۴

خالیدیش نه‌و شه‌وه‌ی له‌ چاده‌ره‌که‌ی (ته‌زاروق)دا برده‌ سه‌ر که‌ برای هه‌رقل بوو له‌ گه‌ڵ هه‌لاتوه‌کاندا شه‌ویش هه‌لته‌ات و نه‌و رۆمانه‌ی ده‌کوشت که‌ به‌ نژیکیاندا تیده‌په‌رین و ته‌زاروقیش کوژرا و سی چادری هه‌بوو به‌ فه‌رش و ئاوریشم پازابوویه‌وه‌ و له‌ به‌یانیه‌که‌یدا هه‌موو غه‌نیمه‌ و ده‌سکه‌وته‌کانیان کۆکرده‌وه‌، ژماره‌ی شه‌هیدانی موسولمانان (۳) هه‌زار که‌س

^۱ العمليات التعرضية والدفاعية (لا: ۱۷۵).

^۲ فتوح البلدان للزدي (لا: ۲۲۸).

^۳ ترتيب وترهيب البداية والنهاية (لا: ۱۷۳).

^۴ هه‌مان سه‌رچاوه‌.

بوو، كه پيښكها تبوون له هاوۀ لاني پيښمبه (ﷺ) و سەرۆك هۆزه كان و ناوداران، لهوانه‌ی كه شه‌هيد بوون له‌وى: عه‌كرمه‌ی كورپى ته‌بو جه‌هل و عه‌مرى كورپى، سه‌له‌مه‌ی كورپى ه‌شام، عه‌مرى كورپى سه‌عيد، ته‌بانى كورپى سه‌عيد و كه‌سانى تريح.^١

به‌لام ژماره‌ی كوژراوه‌كانى رۆم (١٢٠) هه‌زار كه‌س بوون و هه‌شتا هه‌زاريان به‌ كوټ و زنجير خويان به‌ستبوويه‌وه پيښمبه و چل هه‌زاريشيان كه‌وتنه‌ ناو دۆلۀ كه‌وه و مليان شكا.^٢

موسولمانه‌كان زۆر دلخۆش بوون به‌م سهركه‌وتنه‌ مه‌زنه، به‌لام مردنسى ته‌بو به‌كرى صديق (ﷺ)، له‌م كاته‌دا ته‌و خۆشيه‌ى لى تيكدان، كه‌ زۆر زۆر غه‌مبار و دلته‌نگ بوون، خواى گه‌وره‌يش به‌ عومهرى فاروق شوينه‌كه‌ى بۆ پركرده‌وه خوا له‌ هه‌موويان رازى بيټ.^٣

نامه‌به‌ر هه‌والى كۆچى دوايى صديقى هينى له‌ كاتيكدى موسولمانه‌كان خه‌ريكى پاك‌تاوكردى ناوچه‌كه‌ بوون له‌ رۆمه‌كان، بۆيه‌ خاليد (ﷺ) ته‌و هه‌واله‌ى به‌ نه‌ينسى هيشته‌وه تا پشت سارد بوونه‌وه و سستى رپو له‌ سوپاى موسولمانان نه‌كات، كاتيڤ هه‌موو شتيك ته‌واو بوو مه‌سه‌له‌كه‌ى بۆ موسولمانان باس كرد.

عمر كورپى خه‌طاب (ﷺ) ته‌بو عوبه‌يده‌ى كورپى جه‌راخى كرد به‌ فه‌رمانده‌ى گشتى سوپاى نيسلام له‌ شام له‌ باتى خاليدى كورپى وه‌ليد، خاليديش به‌ سنگى فراوانه‌وه فه‌رمانه‌كه‌ى وه‌رگرت.^٤

سه‌ره‌خۆشى خۆى له‌ موسولمانان كرد و وتى: سوپاسى ته‌و خوايه‌ ده‌كه‌م كه‌ ته‌بو به‌كرى گه‌رانه‌وه‌ بۆ لاي خۆى، كه‌ هه‌رده‌م له‌ عومهر خۆشترم ويستوه و سوپاسى ته‌و خوايه‌ش ده‌كه‌م كه‌ عومهرى كرد به‌ گه‌وره‌مان كه‌ له‌ ته‌بو به‌كر زياتر داخ له‌ دل بووم بۆى و به‌لام خۆى وا ليكرد خۆشم ويست، ته‌بو عوبه‌يده‌يشى داناوه به‌ سهركرده‌ى گشتى سوپاى شام.

^١ العمليات التعرضية والدفاعية (١٧٩: ٧).

^٢ هه‌مان سه‌رچاوه‌ى پيشوو.

^٣ البداية والنهاية (١٤/٧).

^٤ هه‌مان سه‌رچاوه‌ (١٦/٧).

هەرقل تەوشى پەژارەيەكى زۆر گەورە بوو بەھۆى شكانى سوپاكەى لە يەرمووك و كاتىك سەربازە ھەلاتووەكانى گەيشتنە ئىنتاكىيە و ھەرقل پىيى وتن: لەناو چن، ھەوالم بەدەنى دەربارەى ئەوانەى جەنگستان لەگەڵدا دەكەن، ئايا ھەرەك ئىوەرۆڤ نىن؟ وتیان: بەلى. وتى: ئىوەرۆڤ نىن ئان ئەوان؟ وتیان: ئىمە، لە ھەموو جەنگىكدا چەند قاتى ئەوان بووين، وتى: دەى ھۆى چىيە ئىوەرۆڤ تىك دەشكىن؟

يەكەك لە شىخە بە سالاچووەكانيان وتى: لەبەر ئەوەيە كە ئەوان كە بە شەو نوێژ دەكەن و بە رۆژ بە رۆژوون و پەيمان دەبەنە سەر، فەرمان بە چاكە دەدەن و بەرگرى لە خراپە دەكەن و لە ناو يەكدا بە ويژدانن، بەلام ئىمە مەى دەخۆينەو و شەرۆال پىسى دەكەين و ھەرام دەخۆين و پەيمان شكىتى دەكەين و تورپە دەبين و ستم دەكەين، فەرمان بە خراپە دەدەين كە خوا لە خۆمان دەرپەنجين، خراپە لەسەر زەوى بلاو دەكەينەو، ھەرقل وتى: تۆ راستت وت لەگەڵدا.^۱

جى باسى سىيەم

گرنگترين سوود و وانە و نامۆزگارى

يەكەم: سىياسەتەكانى دەرەو لە دەولەتى صديقدا (ﷺ):

لە سەردەمى جىنشىنى صديقدا (ﷺ) نەخشەى كۆمەلەك نامانج كيشرا لە بوارى

سىياسەتى دەرەوئەى دەولەتى ئىسلاميدا، گرنگترينيان:

- ۱- چاندنى تۆوى ھەيبەتى دەولەتى ئىسلامى لە دلى گەلانى دەرەوئەدا:
- أ- گەيشتنى ھەوالى سەركەوتنەكانى موسولمانان بەسەر پاشگەزبوواندا لە لاينەى خواى گەورەو ھەبوو ھۆى ئەوئەى ئازاوەكان داھركيئەو و دەولەت جىگير بىيئەو، ئەم ھەوالانەش دەگەيشتە ولاتانى دراوسى و بە تايبەت ئەو ولاتانەى كە چاودىرى ھەوالەكانى دەولەتى ئىسلاميان دەكرد و بە دواى ھەوولەكانيدا دەرۆيشتن و بە جۆرىك سەيريان دەكرد كە مەترسيەكى تازەيە و ڕووبەرپرويان دەبيئەو، لەو كاتەشدا فارسەكان و ڕۆمەكان تواناي زانىنى ھەوالەكانيان ھەبوو، كاتىك ھەوالى پاشگەز بووان

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۱۵-۱۶).

و جیگیر بوونی ئیسلامیان بیست بۆیان پروون بوویهوه که بونیانی ئهم دهولته نوییه زۆر لهوه بههیتزتره که به پیلان بتوانریت له ناو بریت و سهرده کهویت بهسهر ههموو گری و کۆسپ و تهنگه شهیه کدا، ئهمهش کاریگهری ههبوو له بلاو بوونهوهی ههیهتهی دهولتهی ئیسلامی.

ب- سوپاکهی ئوسامه: سوپای ئوسامهیش که صدیق (ﷺ) خستهی پێ، کاریگهریهکی گهرهیه ههبوو لهسهر بلاو بوونهوهی ههیهتهی دهولتهی ئیسلامی، پۆمهکان ههوائی ئهو سوپایهیان دهپرسی که هات تازایانه له گهلێان جهنگا و سههرکهوتوانه گهراپیهوه پایتهختی دهولتهکهی خۆی، دلێان بوو به یهک پارچه ترس و بیم و تا وای گه ههرقل کرد له ترساندا دهیان ههزار سهرباز له سنووری دهولتهکهیاندا بلاو بکه نهوه، ئهو ههوالانهشی دهگهیشته لای کیسرا و ههیهتهی ئهم دهولته نوییه دهچویه دلی ئهو دهولته تانه.^۱

۲- بهردهوام بوون لهسهر کاروانی جههاد که پیغه مبههر (ﷺ) فهرمانی پێ کردبوو: ئهو بهکر (ﷺ) ههستا به بهرپاکردنی جههاد بۆ پارێزگاری بانگهواز و گه یاندنی به خهڵکی، سوپای ئاماده کرد و خهڵکی هاندا بۆ پۆیشتن بۆ جههاد له پیناوی خوا و بلاوکردنهوهی بانگهوازی ههق و لادانی ئهو دیکتاتۆرانهی که په دی ئهو بانگکردنهی پیغه مبههری خویان ده دایهوه که بۆ لای ئیسلام بانگی کردبوون، بریاری ئهوهیان دا بوو نه هیلن نور و پرووناکیه که ی بگاته گه له که یان.

خهڵکی هاتن به دههم ئهم بانگهوازه خوشهویستهوه له لایان که جههاد بوو، ئهمهش له ژێر بهیداخی سههرکردهکانی هاوهلان خاوهنی سهروهری و نه بهردی له پیناوی خوا، وینهی خالید و ئهو عوبهیده و عهمر و شهرحه بیل و یهزید - خویان لی پازی بیت - و جینشین خۆی ههلیبژاردبوون به وردی و دنیا دیدیهی و سهلیقهی سهربازی خۆی که پۆژان فیزی کردبوو، ئهو بار و زروقه ناهه موارانهش به هیزی کردبوون بهسهر ئومهتهی ئیسلامدا، ئهمهش وای لیکرد گرنگی بهم لایه نه بدات و به جوانترین شیوهی ههلبژاردن سههرکردهکانی دیاری بکات و به بریاره

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۵۹-۲۶۰).

جوانه‌کانی خۆی ڕینگه‌یان بۆ ڕۆشن بکاته‌وه و به هۆیه‌وه ولاتی شام و عێراق ڕزگار بکهن له که‌ترین کاتدا و به که‌ترین تیپ‌چوون.^۱

۳- دادپه‌روه‌ری له نیتوان گه‌له نازادکراوه‌کان و نهرمی نواندن به‌رامبه‌ریان:

سیاسه‌تی ده‌روه‌ی صدیق (عليه السلام) به جۆریک بوو که ئه‌وپه‌ری دادپه‌روه‌ری و نهرم و نیانی بنوینریت له‌گه‌ڵ ئه‌و گه‌لانه‌ی ڕزگار ده‌کرین و دلتیا بکریته‌وه له‌سه‌ر و مال و سامانیان، تا خه‌لکی هه‌ست به‌و جیاوازیه‌ گه‌وره‌یه بکهن که له نیتوان ده‌وله‌تی هه‌ق و ده‌وله‌تی نا‌په‌وادا هه‌یه، تا خه‌لکی وا نه‌زانن که سته‌مکاریکی خۆین ڕیژ و دل‌په‌ق لابه‌راوه و ده‌سه‌لاتیکی له‌و په‌قتر یان وه‌ک ئه‌و هاته‌وته شوینی.

هه‌میشه ئامۆژگاری فەرمانده‌کانی ده‌کرد به‌ سۆز و نهرم و نیان و دادپه‌روه‌ری و هه‌لسوکه‌وتی جوان له‌گه‌ڵ خه‌لکی، چونکه ده‌وله‌تی شکاو و سه‌رکزی پیتیستی به‌ سۆز و به‌زه‌یی هه‌یه، له‌و هۆکارانه دوورکه‌وتیته‌وه که غیره‌تی تۆله و جه‌نگیان تیا دروست ده‌کاته‌وه.

سو‌پای ڕزگاری موسولمانه‌کان به ئه‌وپه‌ری تواناوه هه‌ولتی پاراستنی خودی مرۆڤ و ئاوه‌دانی ئه‌و گه‌لانه بیاریزن، ئه‌و گه‌لانه‌ش چاویان هه‌لته‌قی به‌ ئه‌م گه‌له ڕزگارکهره په‌وشت به‌ره‌زدا و مرۆفایه‌تی راسته‌قینه، و ته‌رازووی شه‌ریعه‌تی ئیسلام به‌بێ جیاوازی حوکمی ئه‌و گه‌لانه‌ی ده‌کرد، ڕووناکی ئیسلام بڵاوبویه‌وه و دله‌کانی بۆ خۆی که‌مه‌ندکیش کرد، گه‌لان پیتشپه‌کیان ده‌کرد له به‌ره‌و ڕوو چوون و چوونه ژێر ئالایه‌وه.

به‌لام سه‌ربازه عه‌جه‌میه‌کان له فارس و ڕۆم بیاندایه به‌سه‌ر ئاوه‌یه‌کدا پان و پلێقیان ده‌کرده‌وه، ترس و بیم و شکاندنێ ئابروو به‌شی بوون له‌و نازارانه‌ی گه‌له داگیرکراوه‌کان پیتوه‌وی ئالاندوویانه، به‌ره له دوا‌ی به‌ره، ئه‌و هه‌واله ترس و بیمانه‌یان بۆ نه‌وه‌کانیان باس ده‌کرد که ئه‌و سه‌ربازانه به‌سه‌ریان هیتابوون.

به‌لام هه‌ر که خۆری ئیسلام له‌و گه‌لانه هه‌لته‌ات و سه‌ربازه‌کانی پیتیان نایه ناو ئه‌و ولاتانه‌وه، دادپه‌روه‌ریان بینی بالی کیشا به‌سه‌ریاندا، ئه‌و مرۆفایه‌تییه‌یان بۆ گیتپه‌نه‌وه که زولم و

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو (لا: ۶۰).

ستم لئی زهوت کردببون، نهبو به کر (ﷺ) زۆر سوور بوو له سهر نهم سياسه ته بهردهوام پاريزگاری لى ده کرد، ههر ههلهيهك يان لاريهك پرووى بدايه راستى ده کردهوه.

نهوه تا بهيهه قى دهگيرتتهوه كه فارس و رۆمهكان نهگهر سهريكهوتنايه بهسهر دوژمنيكياندا ههموو شتيكى نهو نه ميره يان پادشايه بۆ خويان هه لال ده کرد و سهري مروقهكانيان به ديارى دهبردهوه بۆ پاشاكانيان وهك مژدهى سهركهوتن و شانازيان پيوه ده کرد، بۆيه عه مرى كورپى عاص و شهرحهبيلى كورپى ههسه نه سهري سهركردهيهكى رۆم به ناوى (بنان) يان نارد بۆ نهبو به كرى صديق به عهقه بهى كورپى عامردا و كاتيک خستيه بهر دهستى خهليفه، نهبو به كر زۆرى پى ناخۆش بوو، عهقه بهيش پيى وت: نهى جينشيني پيغه مبهري خوا نهوانيش وامان لى دهكهن نهو يش فهرمووى: «أفيستنان بفارس والروم؟! لا يحمل الي رأس انما يكفي الكتاب والخبر»، واتا: بۆ نهو دوانه — عهمر و شهرحهبيلى — شوين پيى فارس و رۆم دهكهون؟! كهس جاريكى تر سهري كهسم بۆ نههينتتهوه، بهلكو به نامه و ههوال ناگادارم بكه نهوه له مهسه لهكان.¹

٤- زۆر لى نهکردنى گهله رزگار كراوهكان:

له نيشانه ديارهكاني سياسه تى صديق (ﷺ) بۆ كاروبارى دهروهوه زۆر لى نهکردنى دانىشتوانى نهو ولاتانهى رزگار دهكرين بۆ وهرگرتنى ثاينى ئيسلام، نهو يش له مهدا لهو ثايه ته پيرۆزهى قورئانهوه وهريگرتوه كه دهفهرموويت: ﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ (يونس: ٩٩)، واتا: ئايا تو دهتهويت زۆر له خهلكى بكهيت تا بينه موسولمان؟!.

موسولمانهكان مه بهستيان لهو جهنگه رزگارى خوازيانه لادانى سهروكه سهركه شهكان و كرده وهى ده رگا له سهر گه لهكانيان، تا به چاوى خويان رووناكى ئيسلام بيبين، مادهم گه لهكان رزگار كرابن له زولم و ستم ئيتر دهبيت وازيان لى بهينريت و سهربهست بن له

¹ تاريخ الخلفاء للسيوطي.

ههلبژاردنی بیروباوهردا، تا ئه و کاته بهردهوام دهبن لهسه ر پارێزگاری کردن له پهیانهکانیان بهرامبەر موسوڵمانان، که ئه مهش خاله کانیهتی:

- ۱- سه رانه ی سالانه — جزیه — بدهن به سه رشۆری.
- ۲- له هه ندی شوینی گرنگدا دانه نرین وه ک ریزه کانی سوپا.
- ۳- ناییت دژی ئیسلام بن له به ندایه تی و شه ریه تی و جیبه جی کردنی نه رکه ئاینیه کانیان.
- ۴- نه گه ر بیانه ویت ئاینه که ی خۆیان بگۆرن ده بیئت ته نها بن به موسوڵمان، ده ولته ی ئیسلامی به وردی زه مینه ساز ده کات بۆ ته فسیر کردن و پروو کردنه و ی ئیسلام به کرده و و به وته، به جۆرێک وایان لی بکات قه ناعه ت بکه ن به هه لبژاردنی به رنامه ی ئیسلام، تا موسوڵمان بوونه که یان به خۆشی خۆیان بیئت، چونکه بیروباوه ر به زۆر ناسه پیئت.^۱

۲- له نیشانه کانی دارشتنی نه خشه ی جهنگی له لای صدیق (رضی الله عنه):

ئه و که سه ی ده رباره ی جهنگه رزگار یخوازیه کانی صدیق بخوینیتته وه بۆی ده رده که ویت که کۆمه لێک نه خشه ی سه ربازی هه بووه و له سه ری کاری کردووه، وه چۆن ئه م جینشینه مه زنه سونه تی به کاره یانانی هۆکاری به کاره یانانه وه، چۆن ئه م نه خشه و پلانه ی بوونه هۆی سه رکه وتن و زال بوون له لایه ن خواوه بۆ موسوڵمانان له م نه خشانه:

۱- زۆر نه چوونه ناو قولابی خاکی دوژمنه وه تا دینه ژیر سایه ی ئیسلام:

صدیق (رضی الله عنه) زۆر سوور بوو له سه ر ئه وه ی که سوپای ئیسلام زۆر پیشره و ی نه کات له ناو خاکی دوژمناندا، ئه مهش زۆر به پروونی له به ره کانی جهنگی ولاتی شام و عێرقدا به دی ده کرا، له رزگار کردنی عێراقدا، صدیق داوای کرد له (خالید و عیاض) که له باکوور و باشووره وه بچته ناوه وه و له نامه کهیدا هاتووه و ده لیت: کامتان پیشتی بگاته حیره ئه و ئه میر ده بیئت به سه ر ئه و ی تره وه، نه گه ر (انشاء الله) له حیره یه کتان گرت و چه کداره کانی نیوان عه ره ب و فارستان بلاوه پیکرد، له وه دلتیا بوون که موسوڵمانان له دواوه کهس نایه ت بۆیان،

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۲۶۳).

با یه کیکتان له حیره بینهتهوه و نهوی ترتان بدات بهسەر دوژمناندا، له گهلێان بجهنگن تا چی له دهستاندا ههیه لییان بسهنن، داوای کۆمهکی له خودا بکهن و لیی بترسن، پاداشتی رۆژی دوايستان بویت نهك دونیا، نهو کاته ههردووکتان دهست دهکهویت و به تهمای دونیا مهبن، چونکه له ههردووکی دهبن، خۆتان بپاریزن لهوهی که خوا ترساندووتانی لیی وهك گوناھ کردن و تهویه نهکردن، دهخیلتان بم لهسەر گوناھ بهردهوام مهبن و تهویهکردن دوا مهخهن.^۱

نهم نامهیه بهلگهی نهویه که تا ناستیکی زۆر بهرز صدیق خاوهنی پلانی سهربازی ورد بووه، پیش نهوهش هاوکاری خوای گهوره بۆ سهرگرتهی نهخشهکانی، نهخشهکانی کت و مت دهگوڤا لهگهڵ بهرژهوهندیهکانی سوپای ئیسلامدا له کاتی جیبهجی کردنیاندا له لایهن سوپاوه، وه کهسیکی زۆر زیرهك و شارهزا به وردهکاریهکانی جهنگ شایهتی زیرهکی نهخشهی سهربازی بۆ دههات که خالیدی کوپی وهلیده، نهمهش لهو کاتهدا بوو که ههستا به جیبهجیکردنی کارهکانی (عیاض) له رزگارکردنی باکووری عیراقد و له کهربهلا لایدا و موسولمانهکان سکالای نهوهیان دهکرد که میش ههراسانی کردوون لهوئ، نهویش به عبدالله کوپی وشیمتی وت:

«ئارام بگره من دهمهویت نهو چهکدارانهی که به (عیاض) وتراوه ههلێان بکهنیت لهو ناوچانه و له شوینهکانیان عهرهب نیشتهجی بکهم، تا سوپای ئیسلام دلنیا بن له پشتهوهیان و له دواوه کهس بۆیان نهیت، عهرهب نهمینن و فات و فیتیان نیه، خهلیفه بهم کاره فرمانی پێداوین، پاو بۆچوونهکانی نهویش رزگاری نومهتی ئیسلامی پێویه».^۲

(مثنی کوپی حارثة)یش لهسەر نهم نهخشهیه دهرویشته له عیراقد، نهم سهرکرده ناوازهیه دهلئت: «بجهنگن لهگهڵ فارسهکاندا لهسەر سنوورهکانیان و نهو شوینهانهی له عهرهبهوه نزیکن و له ناو جهرگهی خاکی خۆیاندا ههرگیز شهریان لهگهڵدا نهکهن، چونکه نهگهر خوای گهوره سهری خستن نهوه چی له دوايانهوهیه بۆ ئیویه، نهگهر له کاتیکیشدا شکان دهتوانن

^۱ تاریخ الطبري (۱۸۸/۴-۱۸۹).

^۲ هه مان سه رچاوه ی پێشو و (۱۸۹/۴).

بگه نه کۆمهڵیکى ترتان، ئهو کاته زۆر شارهزایی خاکهکیان دهبن و دووباره دهدهنهوه به سهریاندا خوا سهرتان دهخات»^۱.

له جهنهگهکانى شامدا، له پشتهوه بیابان پارێزگارى له موسولمانان دهکرد، و موسولمانهکان به تهواوى لهوه دلتیا دهبوون له پۆمهکان نهیان دهتوانی له دواوه کتوپرى بدهن به سهریاندا، یان ههول بدهن شار و ناوچهکانى راست و چهپیان لى بگرن، ههموو کهلینهکانیان به جهنگاوه پرکردبوویهوه، ئهم بنههایهش زۆر به جوانی کارى پى دهکرا و زۆر لهسهرى سوور بوون.^۲

۲- خۆسازدان و هیژ کۆکردنهوه:

کاتیك ئهبو بهکر (رضی اللہ عنہ) خهلافهتى گرتە دهست نهخشهى ئامادهکارى سهربازى دانا، لهوانه: خۆسازدان و کۆکردنهوى هیژ، خهڵكى بانگ کردن بۆ جهنگ کردن دژی ههنگهراوهکان و پاش ئهوهش ههموویانی خستهکار بۆ جهنگه رزگاربخوازیهکان و نامه به ناویانگهی نارد بۆ خهڵكى یهمن.^۳

۳- رێکخستنی کرداری کۆمهکی کردنی سوپاکان:

کاتیك که جهنهگهکانی بهرەى پۆژههلات پێشكهوت و ههردوو سهرکردهی بهرەکه (خالید و مثنی) بۆیان دهركهوت کۆمهکی بهشهریان پێیسته، چونکه بهو سهربازانهی لهبهر دهستیاندا بوو نهیاندهتوانی ئیدارهى جهنهگهکه بدهن، بۆ ئهو مهبهسته نامهیان بۆ ئهبو بهکر نووسی و داواى سهربازى زیاتریان لى کرد، ئهویش پێی وتن: ههموو ئهوانهى جهنگاوان دژی ههنگهراوهکان و ئهوانهشى لهسهر ئیسلام راوهستاو بوون سازیان بکهن بۆ جهنگ و نهدهن بهسهر هیچ کهسیکدا له پاشگهزبانان تا راوبۆچوونی منتان پى دهگات،^۴ تا دوا ساتهکانی ژیايشی ههر بهردهوام کۆمهکی بهرەکانی جهنگی عیراق و شامی کردوه.

^۱ الاصابة في تميز الصحابة (۵/ ۵۶۸).

^۲ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۳۳۱).

^۳ همان سهرچاوهی پێشوو (لا: ۳۳۲).

^۴ تاريخ الطبري (۴/ ۱۶۳).

۴- دیاریکردنی ئامانج له جهنگکردندا:

ئەم خالە له نەخشەی هەموو جەنگە ئیسلامیەکاندا لە کاتی ڕزگارکردنی ولاتاندا کاری پێکراوە و هەمووان بۆ ئەو ئامانجە هەولیان داوە، صدیق (ﷺ) بە جۆریک لەم مسەلەیە پلانی دارپشت کە هەموو تاکێکی جەنگاوەر بزانێت کە ئامانج لە جەنگی موسوڵمان دژی بێ باوەڕان، بلاوکردنەوهی ئیسلام و گەیانندنیەتی بە گەلان، ئەمەش بە لابردنی دەسەڵاتدارە ستمەسکارەکان کە هەولێ ئەو دەدەن گەلەکانیان بپەش بکەن لەم خێرە گەورەیە، هەموو سەرکردەکان لە پیش دەست پێکردنی جەنگە کەوێ دوژمنەکانیان بانگ دەکرد بۆ یەکێک لەم سێ شتە: یان موسوڵمان بوون، یان سەرانی — جزیی — دان، یان جەنگ.^۱

۵- گەرنگی زیاتر بە گۆڕەپانە جەنگیەکان:

صدیق (ﷺ) هەر بە خۆی سەرکردایەتی یەكەمین جەنگی دژی پاشگەزبەوهکانی کرد، سوپای ڕێكخست دژیان، بەلام گۆڕەپانەکانی تری جەنگەکانی پشت گۆی نەخست، ئوسامەیی نارد بۆ شام، (مثنی) بۆ عێراق، سالی یەكەمی تەرخان کرد بۆ لەناوبردنی هەلگەپانەوه، کاتیك بە تەواوی دوورگەیی عەرەبی کردەوه یەك، وای لیهاات بگوجیئت کە بیئتە بنکەییەکی بەهیز و دلتیا، پاشان قورسایی هاوکاریەکانی خۆی تەرخان کرد بۆ شام و عێراق، کاتیك بەرەکانی شام پێویستییان بە کۆمەکی هەبوو، ئەو هەموو کۆمەکیەکانی بۆ شام تەرخان کرد و خالیدی کۆری وەلیدی نارد بۆ ئەوێ و (مثنی) لە عێراق هیشتەوه.

۶- قۆرخ کردنی گۆڕەپانی جەنگ:

کاتیك صدیق دەستی کرد بە سازکردنی هیز بۆ جەنگ دژی ڕۆم و فارسەکان، خالیدی کۆری سەعیدی نارد بۆ تەبوك بە کاریك بۆ ناوچەکانی پەر لە سوپا و خالی بەرهو پیش چوون، فەرمانی پێدا کە لە دواوه پارێزەر بیئت بۆ سوپاکەیی ئیسلام، کاتیك سەرئەهەوت لەم کارەیدا و ڕۆیشت، عەکریمی کۆری ئەبو جەهل هەستا بەم کارە.^۲

۷- برەودان بە شێوازهکانی جەنگ:

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام (۵: ۳۳۲).

^۲ هەمان سەرچاوهی (۵: ۳۳۴).

کاتیک صدیق (ﷺ) بیستی و سوپای پۆم پیشپه‌وی ده‌که‌ن و خه‌لکی دیمه‌شقیش په‌یوه‌ندیان پتوه کردوون نامه‌ی نووسی بۆ شه‌بو عوبه‌یده و پیتی وت: ته‌سپ سواره‌کانت له‌ ناو لادی و باخچه‌کاندا بلاو بکه‌ره‌وه، ناره‌حه‌تیان بکه‌ به‌ وه‌رگرتنی خواردن و کۆمه‌کی لییان و گهمارۆی شاره‌کان مه‌ده‌ن تا فەرمانی منتان بۆ دیت.^۱

کاتیک کۆمه‌کی سه‌ربازی باشی بۆ نارد و پیتی وت: شه‌گه‌ر ناچاریان کردی، برۆ بۆیان و پشت ببه‌سته به‌ خوا، چونکه‌ یه‌ک کۆمه‌کیان بۆ نایه‌ت ئیمه‌ش وینهی شه‌وه‌ت بۆ ده‌نی‌رین.^۲

۸- بى وهى هیلێ په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ سه‌رکرده‌کان:

هیله‌کانی په‌یوه‌ندی نیوان صدیق و سه‌رکرده‌ی سوپاکان زۆر پێک و پێک بوو، به‌ جوړیک هه‌موو نامه‌کان به‌ دلنیاپیوه‌ له‌ سه‌رکرده‌کانه‌وه‌ ده‌گه‌یشتن، وه‌لامی خه‌لیفه‌ش به‌ خیراییه‌کی و دوژمن نه‌توانیت گورزی له‌ نا‌کاو بدات له‌ موسولمانان و هه‌روه‌ک به‌ نه‌ینییه‌کی ته‌واوه‌وه‌ ده‌گه‌یشه‌ ده‌ستیان، ئا به‌و جوړه‌ نه‌خشه‌ی سه‌ربازی له‌ لای موسولمانه‌کان زۆر به‌ وردی به‌رپتوه‌ چوو، که‌ نه‌وه‌ش هۆیه‌ک بوو له‌ هۆیه‌کانی تێکشکاندنی دوژمنان و سه‌رکه‌وتن به‌ کۆمه‌کی خوا به‌سه‌ریاندا له‌ هه‌موو جه‌نگه‌ پرگاربخوازه‌کان.^۳

۹- زیره‌کی و وریایی خه‌لیفه‌:

هه‌موو جه‌نگه‌ ئیسلامیه‌کان سه‌ره‌تای (پرگاربخوازه‌کان) وای ده‌گه‌یانده‌ که‌ عه‌قلێکی زۆر زیره‌ک له‌ پشتیه‌وه‌ به‌رپتوه‌ی ده‌بات، خاوه‌نی زیره‌کی و دووریانی، پێشبینی و فیراسه‌ت بوو، که‌ نه‌ویش صدیق بوو (ﷺ) و نه‌وه‌شی یارمه‌تی دابوو بپێته‌ خاوه‌نی شه‌م نه‌خشه‌ سه‌ربازیه‌، هاوڕێیه‌تی به‌رده‌وامی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و په‌روه‌رده‌کردنی له‌سه‌ر ده‌ستی شه‌و، زانیاری هه‌مه‌ لایه‌نه‌ی ده‌سکه‌وتن شاره‌زایی لێوه‌ فێر بوو.

دوای کۆچی دوایی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ جوانترین شیوه‌ هه‌ستا به‌ ئیش و کاری جێنشینی، بوو به‌ خاوه‌نی بینایی تیژ و نامۆژگاریه‌ به‌ نرخه‌کانی سوپای ده‌وله‌مه‌ند ده‌کردن له‌

^۱ العمليات التعرضية (۴: ۱۴۸).

^۲ تاریخ الدعوة الى الاسلام (۴: ۳۳۴).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو و لاپه‌ره‌.

كاتى پىويستدا كۆمەكى گونجاوى دەگەياندە موسولمانەكان و فرىايان دەكەوتن ورە بەرزى و بەرەو پىش چوونى تيا دروست دەكرن.^۱

سىيەم: مافەكانى خوا و سەركرەكان و سەربازەكان لە ۋەسيەت نامەكەى صديقدا
(ﷺ):

۱- مافەكانى خوا:

ھەميشە مافەكانى خوا ۋەبىر سەركرە و سەربازەكانى دەھىنايەۋە، ۋەك خۆگرى بەرامبەر دوژمنان و جەنگ كردن لەگەليان بە دلسۆزى و جىبەجىكرەنى راسپاردەكان و سستى نەواندن و خۆشويستنى سەرخستنى ئاينەكەى خوا.

أ- خۆگرى بەامبەر دوژمنان:

كاتىك عەكرىمەى كورپى ئەبو جەھلى خستە رى بۆ عومان لە ناموژگارەكانى بۆى: (لە خوا ^{كاسىر} بترسە و ۋەگەر گەيشتى بە دوژمنان خۆگرە)^۲، ھەرۋەك صديق بە ھشامى كورپى عەتەبەى كورپى ئەبى ۋەقاسىشى وت - لە كاتىكدا ناردى بۆ كۆمەكى سەربازەكانى شام «ئەگەر گەيشتى بە دوژمنەكانت خۆت بگرە و خۆگرىش لە چوار دەورتدا دروست بكە و بزائە كە تۆ يەك ھەنگاۋ نانييت، يەك شت خەرج ناكەيت، تينووت ناييت و نارەحەت ناييت لە پىناۋى خوادا، مەگەر كەدەۋىيەكى چاكت بۆ دەنووسرەت و چونكە خوا چاكەى چاكەكاران ون ناكات، انّ الله لا يضيع أجر المحسنين».^۳

ب- مەبەستيان سەرخستنى ئاينى خوا بىت:

لە وتەى صديق (ﷺ) دا ھاتوۋە كاتىك خاليدى نارد بۆ شام شتىكى واى پى وت كە مانايەكى ئا لەم جۆرە بگەيەنييت، بە جۆرىك كە پىتى وت: تىبكۆشىت و دلسۆزى بنوييت بۆ تاقە خوا، لەبەر خۆدا نازين و شانازى كردن و كەشخەيى خۆى بپاريزيت، چونكە ئەوانە بەشى نەفسن و كەدەۋەكان گەندەل دەكەن، دەيدەنەۋە بە ناو چاۋى خاۋەنەكانياندا، ھەرۋەك

^۱ تاريخ الدعوة الى الاسلام (لا: ۳۳۶).

^۲ عيون الاخبار (۱۸۸/۱).

^۳ فتوح الشام - للزدي - (لا: ۳۴).

لهوش ناگاداری کرده‌وه که به کرده‌وه باشه‌کانی خوئی ناز نه‌کات به‌سەر خوا‌دا چونکه خوا شایانه ناز به‌سەر بنده‌کانیدا، سەرکه‌وتن به‌س له لای نه‌وه‌ویه.^۱

نهمه هه‌ندیکه لهو نامه‌یه: (.....) نهی نه‌با سوله‌یمان با نیه‌تت بۆ خوا یه‌کلا‌ییت، کاره‌کانت به‌ ته‌واوی ته‌نجام بده‌ خوایش بۆت ته‌واو ده‌کات، له‌ خو‌بایی بوون نه‌یه‌ت به‌ لاتدا نه‌و کاته ده‌دۆر‌پ‌یت و سەر‌شۆر ده‌ییت، نه‌که‌ی به‌ کرده‌وه‌تدا بن‌ازیت و هه‌موو ناز و منه‌تیک بۆ خوا جوانه و نه‌ویش خاوه‌نی پادا‌شته.^۲

ج- جیبه‌جێکردنی پاسپارده:

له‌ ئاراسته‌کانی صدیق (عليه السلام) بۆ فه‌رمانده و سهر‌بازه‌کانی زۆر به‌ پروونی نه‌وه‌بوو که ده‌ست پاک بن له‌ ئاست نه‌و غه‌نیمه و ده‌ستکه‌وتانه‌ی ده‌ستیان ده‌که‌و‌یت، که‌سیان هه‌یچی لی‌ نه‌شاریته‌وه، به‌لکو هه‌مووی له‌ شو‌یننی خو‌ی کۆ‌یکه‌نه‌وه به‌ یه‌کسانی جیبه‌جی بکری‌ت به‌سەر نه‌وانه‌دا که به‌شداری جه‌نگه‌که‌یان کردووه و یه‌ک ده‌ست بوون به‌رامبه‌ر دو‌ژمنان،^۳ بۆ نه‌وونه‌ پروو ده‌کاته یه‌زیدی کو‌ری نه‌بو سو‌فیان و به‌رگری لی‌ ده‌کات که غه‌نیمه به‌شاریته‌وه.^۴

نهمه‌ش هه‌ندی‌ک بوو له‌و ئامۆزگاریانه‌ی صدیق (عليه السلام) سه‌باره‌ت به‌ مافه‌کانی خوا له‌سەر فه‌رمانده و سهر‌بازه‌کان.

۲- مافه‌کانی سەرکرده:

نهمه‌ش هه‌ندی‌ک له‌و مافانه‌ی له‌سەر سهر‌بازه‌کانه به‌رامبه‌ر سەرکرده‌کانیان و ده‌ییت جیبه‌جی بکات:

۱- پابهند بوون به‌ گو‌ن‌پایه‌لی کردنی‌مه‌وه:

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام (۴: ۲۹۵).

^۲ تاریخ الطبري (۲۰۲/۴).

^۳ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۱/ ۴۶).

^۴ تاریخ الخلفاء - سيوطي (۴: ۱۲۱).

یه که مین شت و له یه که مین رۆژی جینشینیه کهیدا که وه بیر موسولمانانی هینایه وه
 شهوه بو که پراوپر له سهر رپرپه وی پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده رۆم و ههروه ها گوپراپه لی وه بیر
 خستنه وه و وتی: بزائن شهوه ی بۆ خواتان کردوه له کرده وه ی چاک گوپراپه لیه که پیی هه ستابن.
 له سهر سه رکرده کانی داده نا هه ندیکیان گوپراپه لی هه ندیکیان بن له وانه شهوه ی که
 (مثنی کوپی حارثة شیبانی) وت: شهوا خالیدی کوپی وه لیدم بۆ ناردی بۆ زه وی عیراق و خۆت
 و هۆزه که ت بچنه پیشوازی و پشتی بگرن و سه ریپچی نه که ن و دژی راو بو چوونه کانی
 شهوه ستنه وه، شهو له و که سانه یه که خوی - تبارک و تعالی - له قورئانه کهیدا وه سفی ده کات و
 ده فهرمویت: ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ
 بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا﴾ (الفتح: ۲۹).

ههروه ها پرووی کرده شهو سوپایانه ی بۆ رزگارکردنی شام ناماده باش بوون و پیی وتن
 گوپراپه لی بن و پیی وتن: شهی خه لکینه، ئیوه خوی گه وه به شداری کردوون به ئیسلام و
 ریزداری کردوون به - جیهاد - و به م ئیسلامه وه له هه موو ئایینه کانی تری به چاکتر داناون،
 ده ی به نده کانی خوا خۆتان ساز بدن بۆ غه زه وی رۆم له شام، من کۆمه لێک سه رکرده تان به
 سه ره وه داده نیم و کۆمه لێک به شتان لی دروست ده که م، گوپراپه لی پهروه ردگارتان بکه ن و
 سه ریپچی فه رمانه کانتان مه که ن، نه تان، خواردنتان، خواردنه وه تان، پاک بکه نه وه، چونکه خوا
 له گه ل له خواترسان و چاکه کاراندایه.^۱

وه لآمی شهوانیش بۆی به م جوړه بوو: تۆ گه وره مانیت و ئیمه ش ژێرده سته ی تۆین، وه
 له تۆوه یه فه رمان، وه له ئیمه وه یه جیبه جییکردن، ئیمه گوپراپه لی تۆین و بۆ هه ر کویمان
 ده نیریت ده چین.^۲

^۱ فتوح الشام - للزدي - (لا: ۶۰-۶۱).

^۲ الفتوح ابن اعثم (۸۲/۱).

کاتیک خالیدی کوری وهلیدی کرد به سهرکردهی سوپای پژگاربخوازی ولاتی شام، داوای له نهبو عوبهیده کرد گوپرایه‌لی خالید بیت تا سوود له شاره‌زایی و لیها‌تویی سهربازیه‌کی بییت.

کاتیک خالیدیش گه‌یشته شام و داوای له نهبو عوبه‌یده کرد که جواب بنیریت بۆ ههموو به‌یداخه‌کان تا گوپرایه‌لی فرمانی نهو بن، نهبو عوبه‌یده‌یش (ضحاک کوری قه‌یس‌ی) بانگ کرد و پای سپارد بهو کاره هه‌ستیت، (ضحاک) یش چوو نهو خه‌لکه‌که و داوای لی کردن گوپرایه‌لی سهرکرده‌ی نو‌ی بن — خالیدی کوری وه‌لید — ههموویان پینکه‌وه وه‌لامیان دایه‌وه که گوپرایه‌لی ده‌که‌ین.^۱

۲- کاره‌کانیان بگپرنه‌وه بۆ لای نهو:

خوای گه‌وره ده‌فرمویت: ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدْعُوا بِهِمْ^۱ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ^۲ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٨﴾﴾ (النساء: ۸۳).

له‌م نایه‌ته‌دا خوای گه‌وره له‌سهر ژیر ده‌سته‌کانی پیویست کردوه که کاره‌کانیان بگپرنه‌وه بۆ لای فرمانده‌کانیان که نه‌وه‌ش ده‌بیته هۆی زانایی بوون و وه‌ده‌ست هینانی پای دروست، نه‌گهر شتیکی شاره‌ویان بۆ ده‌رکه‌وت با وه‌ک پیشنیار پیشکه‌شی بکه‌ن و بۆی پوون بکه‌نه‌وه و پینکه‌وه پراویژ بکه‌ن تا ده‌گه‌رینه‌وه سهر رینگای پاست.^۲

له‌ سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی صدیقدا (ﷺ) ده‌بینین داوای له‌ فرمانده و سهرکرده‌کانی سوپاکانی که بۆ شامی ده‌ناردن و ده‌لیت: «نه‌ی نه‌با عوبه‌یده، نه‌ی معاذ، نه‌ی شه‌رحه‌بیل،

^۱ فتوح الشام، ازدي (لا: ۱۸۹).

^۲ الاحكام السلطانية، ماوردي، (لا: ۴۸).

ئەي يەزىد، ئىيە پارىزگارى ئەم ئاينەن و كارى ئەم سوپايانەم بە ئىيە سپاردووه، پىكەوه تىبىكۆشن و مەسەلەكان تاوتوئى بگەن و يەك دەست بن بۆ دوژمنانتان»^۱.

پاشان فەرمانى پىدان ئاگايان لە مالى سەربازەكان بىت و دلسۆزى بنوئىن، يەك را بن و دژى را و بۆچوونى يەكتر نەبن، پاشان زياتر لەسەرى رۆيشت و وتى: ئەگەر گەيشتنە ئەوى و رۆوبەرووى دوژمنانتان بوونەوه، ئەبو عوبەيدە سەركرده تانە، ئەگەر ئەبو عوبەيدە تان نەبىنى ئەوه زەيدى كۆرى ئەبو سەفيان ئەمىرتانە،^۲ تا بەم شىئەيه جىنشىنى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بەرپۆبەردنى سەربازەگەكانى دەدايه دەستى يەككەك لە سەركردهكانى تا لە ناو يەكدا ناكۆكى رويان تى نەكات، ئەمەى دووپات كردهوه كاتىك بە (عەمىرى كۆرى عاصى) وت: تۆ يەككى لە سەركردهكانان دەبىت لەوى، ئەگەر جەنگ كۆى كردنەوه پىكەوه ئەوه ئەبو عوبەيدەى كۆرى جەراح فەرماندە تان بىت.^۳

لەگەل سەركردهكانى عىراقىشدا بە هەمان شىئەى كرد، ئەوه بوو بە (مثنى كۆرى حارثە) شەيبانى وت: من خالىدى كۆرى وەلیدم بۆ ناردى بۆ ولاتى عىراق.... تا ئەو لەوى بوو ئەو ئەمىرتان بىت، ئەگەر لەوى ئەما تۆ وەك جارن ئەمىر دەبىت و (والسلام عليك).^۴

ج- پەلەكردن لە گوپرايه لى كردنیدا:

لە جەنگى پاشگەز بوەكاندا ئەبو بەكر (ﷺ) نامەى نارد بۆ خالىدى كۆرى وەلید و فەرمانى پىدا بروات بۆ جەنگى موسەيلەمەى درۆزن، خالىدیش هاوپی سەربازەكانى خۆى كۆكردهوه و نامەكەى بۆ خوئىندەوه و پرسىارى لى كردن سەبارەت بە بۆچوونيان و ئەوانىش وەلاميان دايهوه: بۆچوون بۆچوونى خۆتە و كەس نیه لە ناوماندا پىچەوانەى راى تۆ بىت.^۵

^۱ فتوح الشام للزدي (لا : ۷).

^۲ هەمان سەرچاوه و هەمان لاپەرە.

^۳ فتوح الشام (لا : ۷).

^۴ الوثائق السياسية - حميد الله، (لا : ۳۷۱).

^۵ فتوح ابن اعثم، (۲۹/۱).

نامہ‌ی‌شی نارد بۆ عہ‌مری کوپی عاص، تا له (قضاة) وه به‌رهو (یہ‌رمووک) بپوات،
 ئەویش وای کرد، ئەبو عوبه‌یده و زه‌یدی نارد بۆ ولاتی شام و فەرمانی پێدان که زۆر نه‌چنه
 قولایی خاکی دوژمنه‌وه تا به‌ ئاسانی له‌ دواوه نه‌یهن بۆیان، هه‌موو سه‌رکرده‌ و سه‌ربازه‌کانی
 زۆر به‌ وردی و به‌ جوانی فەرمانه‌کانیان جیبه‌جی ده‌کرد.^۲

ئەبو بەكرى صديق (رضي الله عنه) لەسەر هەمان پێرەوی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەڕۆشت لە دابەشکردنی غەنیمەکاندا، پاش تەواو بوونی جەنگی یەمامە و سەرکەوتنی موسڵمانان خالید (رضي الله عنه) نامەی نارد بۆ صديق باسی سەرکەوتنی مەزنی خوایی بۆ کرد و باسی ئەو دەستکەوتە زۆرهشی بۆ کرد کە لەو جەنگەدا دەستیان کەوت بوو.

ئەبۇبەكرىش رضي الله عنه نامەى بۆ نووسى لەوبارەيەوہ: "هه موو غەنيمه و دستكەوتى و كەنيزەك و ئەو شتائەيشى بەهێ شەر دەستان كەوتووہ كۆى بكەرەوہ و ٥/١ لى جيا بكەرەوہ و بينيرە بۆ مەدينە تا دابەشى بكەين بەسەر موسلمانانى ئيرەدا و ئەوى تريشى بدە بەو كەسانەى كە دەيان كەوتت و السلام.

همو و سرکرده‌کافی تری نه‌بویه کریش به‌همان شیوه‌یان ده‌کرد له‌نیداره‌ی سهربازگه و دابه‌ش کردنی ده‌ستکه‌وته‌کان، هیچ‌یه‌کئی له‌سهربازه‌کانیشنا‌ره‌زایی یه‌کیان ده‌رنه‌بریووه و داوای به‌کسانیان نه‌کردووه.^۳

۳- مافه کانی سه ریازه کان:

۲ هه‌مان سه‌رحاوه (۱۱۳/۱).

^٣ الاداره العسكريه فى الدوله الاسلاميه (١٢٠/١). (٢) هه مان سهرچاوه (١٣١/١)

صديق ﷺ له ږنگای نامه و وهسیه تنامه کانی یوه که بۆ فرمانده کانی دهنارد تیاياند ا به جوانی مافه کانی سهریازی دیاری ده کرد * وهك مانۆر نه مجامدان و پرسینه وه له حال و گوزهرانیان و نهرمی و بهزهیی بهرامبهریان له کاتی ږی و ږوشتنیاندا و دانانی سهرلق و سهرپهل تیاياند، ههلبژاردنی شوینی چاك وهك سهریازگه بۆ جهنگاندنیان له گهل ډوژمنان، ناماده کردنی خواردن و نائف، ناگاداریبون له ههنگاوه کانی ډوژمنه کانیان له ږنگه سیخوری متمانه چی کراوه وه تا سهریازه کان بی وهی بن، هانیان بدات له سهر بهرهنگاری، پاداشتی خوا و پلهی بهرزی شهیدیان بخاته وه بیر، ږاوږږی کردنی ژیرمه نده کانیان، خهریکیان بکات به چی به چی کردنی مافه کانی خوا به سهریانه وه، بهرگریان لی بکات له ههرشتی که له جهادیان بکات وهك بازرگانی و کشتوکالی و هتد....،

نهمهش نهو خالانهی سهره وهیه که میك به درږی:

۱- مانۆږی کردنیان و به سهر کردنه وهی حال و گوزهرانیان:

پیشتر نه وه مان دی که چۆن پاشگه زبوه کان دهوری شاری مه دینه یان دا، نه بویه کریش هه موو خه لکه که ی له مزگهوت کۆکرده وه و پیی ووتن: زهوی بی باوه ږیوتنه وه و نوینه یان ئیوه یان به کهم هاتوته بهرچاو، ئیوهش نازانن شهو ده ده ن به سهر تاندا یان ږۆ؟ نه وه تا تا ناوچه ی به دیر لی تان نزیک بوونه ته وه.

هاوه له کانی خویان کۆکرده وه و له چواره دهوری شاردا پاسه وانی لی دیارده کرد^۱.

کاتی سوپای ږزگار کردنی شام له مه دینه کۆبونه وه و نه بویه کر سواری و لاخه که ی بوو بوو چوه ناویان و سهیری ده کردن، ږووی وهك گول گه شبویه وه که دهیی سنین وا زهویان ږرکردوه، ږیزی ده کردن و نامۆزگاری ده کردن، لیواکانی لی دروست ده کردن و تا دوو میلش له گه لیان ږویشته و ږه وانه ی ده کردن^۲.

۲- به بهزهیی بیته بهرامبهریان له کاتی ږی و ږوشتنیاندا: نه بویه کر ﷺ له جهنگی پاشگه زبوواندا نامۆزگاری خالیدی کوری وه لیدی ده کرد که به بهزهیی بی بهرامبهر سهریازه کانی

^۱ تاریخ الطبری (۶۴/۴).

^۲ الادارة العسكرية فی الدولة الاسلامیة (۱۳۶/۱).

هاوړې، ده لیلی ړینگه یان بۆ په یدابکات^۱. هه موو سه رکړده کانی جهنگی پاشگه زبوانی به وه ناموژگاری ده کړد^۲، له رزگار کړدنی عیراقدا و کاتی ړیککه وتنامدی له گهل نه لیسدا نیمزاکرد، یه کي له مهرجه کانی له سهریان دانا نه وه بوو که ده لیلی موسلماننه کان بن له ناوچه کانی ژیر دهسلاتی فارسدا، چونکه نه وان خه لکی ناوچه کمن و شاره زای ړینگه ویانه کانی ولاته که یانن.

کاتیک داوای له خالید کرد عیراق به جی بهیلي و بهرو و شام بپرات بۆ کو مەکی و هاوکاری سوپای نیسلام لهوئ، خالید ده لیله کانی ړینگای کو کړده وه و سه بارت به ړینگه ویانه کانی بیابان پراوژی پیکردن، چونکه نه و ړینگایه خیراتربوو بۆ زوتر فریا که وتنی براکانیان، پاشان رافیع ی کورې عومه بیری گانی کرد به ده لیلی ړینگا^۳، ههروه ها صدیق کاتی یه زیدی کورې نه بوسوفیانی نارد بۆ ولاتی شام پی پی ووت: نه گهر به ړی که وتیت نه خوت تنگاو بکه و نه هاو له کانت له ړی و رۆشتندا^۴، کاتیک یه زید به خیرایی سهربازه کانی ده برد به ړیوه، یه کي له ناویاندا ناموژگاریه که ی صدیقی بیرخستنه وه که پی پی وتبوو له ړینگادا به زه یی به سهربازه کانیدا بیته وه^۵.

ههروه ک ناموژگاری عه مری کورې عاصی کرد کاتی ناردی بۆ فله ستین و پی پی ووت: بیه به باوک بۆ نه وانه ی له گهلتنان و له رۆشتندا په همیان پی بکه چونکه لاوازیان تیدایه^۶.

هه موو سه رکړده کانی سوپای نیسلام پابه ندی نه م ناموژگاریانه ی جینشیني پیغه مبهری خوا بوون ﷺ، وایان لیها تبوو هه رگیز سهربازه کانیان نه ده برد بۆ شه ړ تا ده لیلی ړینگه یان نه بوايه بۆ پیشاندانی ړینگای کورت و پر له ناو و گزو گیا، تا بتوانن به رده وام بن له سه ر پویشتن به ره و دوژمنه کانیان، به بی هیز له ده ست دان و وره دابه زانندن^۷،

^۱ هه مان سه رچاوه (۱۴۷/۱)

^۲ تأثر الاناقة/ قلقشندی (۱۴۰/۳).

^۳ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (۱۴۸/۱).

^۴ فتوح الشام واقدي (۲۳/۱)

^۵ هه مان سه رچاوه

^۶ هه مان سه رچاوه (۱۳۰/۱)

^۷ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (۱۴۹/۱)

۳- بۆ ھەممۇ لايھەنىڭكى سەربازگە دروشمى خۇيان ھەيىت:

لە ناردنى سوپاي ئوسامەد ابۇ جەنگ لە دژى رۆمەكاندا دروشمى موسلمانان ئەمە بوو(يا منصور أمت)^۱، لە جەنگى ھەلگەراۋەكاندا، كاتى خاليدى كورى ۋەلید بەمەستى جەنگ لە گەل موسەيلەمەي درۆزندا كەوتە پى و دروشمىشان (يا محمداه) (يا محمداه) بوو.^۲

دروشمى تەنوخ لە پزگارکردنى عىراقدا ئەمە بوو (يا آل عباد الله)^۳، لە پزگارکردنى شامدا دروشمى موسلمانان لە جەنگى يەرموكدا ھەرھۆزەو دروشمىكى جياواز لە دروشمى ھۆزەكانى ترى ھەبوو، لە كاتى جەنگەكاندا يەكترىان پى دەناسىيە، دروشمى ئەبوعوبەيىدە (أمت أمت) و دروشمى خاليد و ئەوانەي لە گەلى بوون (يا حزب الله) و دروشمى ھۆزى عەبەس (يا لعبس) بوو، دروشمى يەمەنيەكان (يا أنصارالله) بوو. دروشمى حومەير (الفتح) بوو، دروشمى دارم و سكاك (الصبر الصبر) بوو، دروشمى بەنى حوراد (يا نصر الله انزل) بوو، ئەمانە دياترين دروشمەكانى جەنگى يەرموك بوو.

۴- بەسەريانكاتەو و بيانپشكنيت لە كاتى پى و پزىشتندا:

لە نامۆزگاريەكانى صدیق ﷺ بۆ سەركردەكانى كاتى كە دەيناردن بۆ جەنگ لە گەل پاشگەزىبوواندا پى دەوتن: نەھىلن ھاوپىكانتان پەلەپەل بكن و كارەكان خراپ بكن و كەس نەئاخىتە ناويان تا بە جوانى نەزانى كىن، تا نەبن بەسيخور بەسەريانەو و لەو رىگەيەو لە موسلمانان نەدرىت.^۴

ھەرەك فەرمانى دەرکردبوو بۆ سەركردەكانى كە بە ھىچ جۆرىك پشت بە پاشگەزىبووكان نەبەستىت و بەشدارى جەنگيان نەكات، ئەمەش لەبەر سەلامەتى و پارىزگارى لە گيانى سەربازە موسلمانەكان.

^۱ الطبقات لابن سعد (۱۹۱/۲)

^۲ التاريخ الطبرى (۱۱۱/۴).

^۳ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (۱۷۴/۱)

^۴ تاريخ الطبرى (۷۱، ۷۲/۴)

ههروهه نامۆزگاری سهركردهكانی پزگارکردنی ولاتی شامی دهکرد بهوهی زۆر وریا بن و ناگادارین و به هۆش بن بهرامبهر نیراوهكانی دوژمنان، تا كهلین و خالنه لاوازهكانی سوپای ئیسلامیان بۆ دهرنهكهویت، پیتی دهووتن كه نههیلن تیکهلی سهربازهكان بن و قسهیان لهگهلا نهکن، وهك نهوهی كه به یهزیدی کورپی نهبوسوفیانی ووت: نهگهر نوینهری دوژمنهكانت هاتهلات، تا بۆت دهکریت پیزی زۆریان بگره چونکه نهوه یهکهمین ههوالته بۆیان، کهم بیانهیلهوه تا کاتی دهپۆن شتیکی زۆر دهربارهی تۆ نهزانن، مههیله کهسیک له سهربازهكانت قسهیان لهگهلا بکات، تۆ ههموو قسهیهکیان لهگهلا بکه، نهیانی و ناشکرات تیکهل مهکه تا کارهكانت تیک نهچیت لیت^۱.

۵- دانانی پاسهوان به بهردهوامی به دهوری سهربازگه دا یان له کاتی پوشتندا:

نهمهش به ناشکرا لهوهدا بهدی دهکریت که صدیق عليه السلام به دهوری مهدينه دا پاسهوانی دانا، له ترسی نهوهی نهبادا هۆزه ههلهگهراوهكان بدهن به سهرياندا، کاتی خالیدی کورپی وهلیدی نارد بۆ جهنگ دژی ههلهگهراوهكان، ناگاداری کردهوه لهوهی بهشهو نهدهن بهسهرتاندا چونکه یهکیکه له نارهزوهكانی عههه^۲. ههروهه نامۆزگاری فرماندهكانی سوپاکانی ولاتی شامی کرد بهوهی بهردهوام پاسهوان دهریکهن و سهربازگه بیاریزن له دوژمنان، ههستن به بهسهرکردنهوه و پشکینینی کتوپری پاسهوانهكان، تا بۆی دهریکهویت به جوانی و وهك پیتیست ههلههستن به نهکهکانیان، وهك نهوهی به یهزیدی کورپی نهبو سوفیانی ووت: پاسهوان زۆر دابنی و له کتوپریدا سهریان لیته به شهو وپۆژ^۳.

به عههه کورپی عاصی ووت: فرمان بده به سهربازهكانت پاسهوان دهریکهن و خۆیشت بهسهریاننهوه، بهشهو دا لهناو سهربازهكانی هاوپییدا بیتهوه و لهگهلیان زۆر دابنیشه، ههموو سهركردهكانی تریشی بهم شیوهیهیان دهکرد و بهردهوام پاسهوانیان دهردهکرد^۴.

^۱ مروج الذهب، مسعودی (۳۰۹/۲)

^۲ نهاية الارب، نویری (۱۶۸/۸).

^۳ مروج الذهب (۳۰۹/۲).

^۴ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۱۹۶/۱)

۶- دابینکردنی خواردن بۆ سەربازەکان و تالیفیش بۆ وڵاخەکان:

ئەبوبەکر رضی اللہ عنہ حوشتەر و ئەسپ و چەکی دەکەوێ و و لە پیناوی خوادا دەبێهەخشی^۱، ئەمە جگە لەو
هەموو دەست کەوتانەیی لە کاتی جەنگەکاندا دەستیان دەکەوت، کاتی داوای کرد لە خالیدی
کۆری وەلید کە بەرەو جەنگی هەلگەراوەکان بەرپێ بکەوێت یەکن لە ئامۆژگاریەکانی بۆی
ئەوەبوو کە گەیشته ناو خاکی دۆژمنان، نەروات بۆیان تا خواردن و ئازوقەیی چاکی پێ نەبێت^۲،
یەکن لە مەرجەکانی هەموو سەرکردەکانی صدیق لە کاتی پێکەوتن لە گەڵ ناوچەییە کدا ئەوەبوو
رضی اللہ عنہ کە خواردن و خزمەت گوزاری پیشکەش بە سوپای ئیسلام بکەن هەرکاتی بە ناوچەییە کدا
تێپەڕین^۳، ئەبوبەکریش رضی اللہ عنہ پێگای دا بە سوپاکانی کە ئەگەر برسیان بوو مەر و مالتاتی
دۆژمنان سەرپەڕ و بێخۆن^۴،

۷- تەرتیب کردنی سەربازەکان لە شیوەی ریزبەندی دا:

سەرکردەکانی صدیق رضی اللہ عنہ شیوەی ریزبەندیان بە کار دەهێنا لە جەنگەکانیاندا، ریزەکانیش کەم و
زیادیان پێدەکرێت بە پێی پتووستی ئەو کاتە و ویستی سەرکردەیی گۆرەپانی جەنگە کە^۵.
بەلام خالیدی کۆری وەلید لە جەنگی یەرموکدا یاسایەکی نوێی هێنایە کایەو کە یاسایی
(کردۆس) بوو، یاسای کردۆسیش بریتی بوو لە کۆمەڵی سەرباز لە یەك ریزدا دەوێستن و
لەیه کتری جیانی و لە کردۆسیکی تر ماوێهەکی باش دورن لەیه ک کاری بلاوێنەوێ ئاسان دەکات.
لە وەهێ خالید بۆ سەربازەکانی دەربارەیی دروست کردنی (کەرادیس) پێی ووتن: دۆژمنە کانتان
زۆر و بێ ژمارەن، هیچ خۆسازدانیکیش وەك کردۆس نیە بۆ ئەوێ بە ژمارەییەکی زۆر بکەوێنە
بەرچاویان^۶.

^۱ هەمان سەرچاوە

^۲ نهاية العرب، نویری (۱۶۸/۶).

^۳ الحراج، أبي يوسف (۲۸۹)

^۴ نهاية العرب، نویری (۱۶۸/۶).

^۵ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۲۳۱/۱)

^۶ تاريخ الطبری (۲۱۵/۴)

ناوهندی سوپاکهی -قلب المعركة- کرد به کۆمه‌لێ کردۆسهوه و نه‌بوعوبه‌یده‌ی کرد به سه‌رۆکیان و که‌رادییسی ده‌سته‌ی راستیش عه‌مری کورپی عاص-عليه السلام- و شه‌رحه‌بیلی کورپی هه‌سه‌نه-عليه السلام که‌رادییسی ده‌سته چه‌پیش یه‌زیدی کورپی نه‌بو سوفیان.

به‌و چه‌شنه، سوپاکهی کرد به (٣٦ تا ٤٠) کردۆس به جوړی سازنی کردن که پیشتر عه‌ره‌ب شتی وایان نه‌کردبوو، کاره نیداریه‌کانی له‌ نیتوان سه‌رکرده‌کاندا دابه‌ش کردبوو^١، پاش جه‌نگی یه‌رموک شه‌م یاسایه کاری پی‌ده‌کرا له‌ هه‌موو جه‌نگه‌ پرزگاری خوارزه‌کانی نیسلا‌مدا^٢.

٨- هاندانیان له‌سه‌ر جه‌نگ:

نه‌بویه‌کر-عليه السلام- موسلمانانی هانده‌دا بو جه‌نگ و جیهاد و وره‌ی به‌رزده‌کردنه‌وه به‌جوړی که هه‌ست بکه‌ن سه‌رده‌که‌وتن، هوکاره‌کانی سه‌رکه‌وتنی ده‌خسته‌وه بیریان، تا دوژمنانیان له‌به‌ر چاو بچوک ببوایه‌ته‌وه و پێیان بو‌یرانایه، چونکه وێران سه‌رکه‌وتنی له‌گه‌ڵدایه^٣. هانی خالییدی کورپی وه‌لیدی دا بو جه‌نگ و پیتی ووت: به‌ ته‌مای مردن به‌ ژیا‌نت پی ده‌به‌خشریت^٤، کاتی سه‌رکرده‌کانی ناماده‌کرد بو پرزگارکردنی ولاتی شام هانی ده‌دان و له‌سه‌ر جیهاد و سوری ده‌کردن و نامۆژگاری ده‌کردن و دوعای خیر و سه‌رکه‌وتنی بو ده‌کردن^٥.

٩- پاداشتی خوایی و گه‌وره‌یی پله‌ی شه‌هیدیان بخته‌وه یاد:

یه‌کێ له‌و ووتانه‌ی که صدیق-عليه السلام- پووبه‌روی نه‌و سوپایانه‌ی کرد که بو پرزگارکردنی شام به‌ریکه‌وتنبوون نه‌مه‌ بوو: له‌ قورئانه‌که‌ی خوای په‌روه‌ر‌دگادا نه‌وه‌نده‌ باسی پاداشتی جیهاد و گه‌وره‌یی جه‌نگاوه‌ر کراوه، شایه‌نه‌ بو موسلمان ده‌ستی خو‌ی بخت نه‌وه‌ش نه‌و بازرگانیه‌یه که

^١ هه‌مان سه‌رچاوه و لاپه‌ره

^٢ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (٢٣٢/١)

^٣ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (٢٣٢/٢)

^٤ هه‌مان سه‌رچاوه لا (٢٣٨/١).

^٥ فتوح الشام ، نقردی لا ٧-١٥

پیشانی خەلکی دەدات و لە نزمی و سەرشۆپی رزگاریان دەکات و پێزداری دنیا و ناخێرتیان دەکات.^۱

۱۰- پرس و پاوێژ بە ژیرمەندەکانیان بکات:

ئەبوبەکر - ﷺ - لە جەنگی ھەلگەپراوەکاندا ئەمەیی کرد، لە رزگارکردنی شام و زۆریک لە مەسەلە فێقەھێکان و پێشھاتە نوێیەکانی ناو کۆمەلگەی موسڵمان دا داوای لە سەرکرەدەکان دەکرد کە پای جوان دەربرن و نامۆزگاری پێشکەش بکەن.^۲

صدیق - ﷺ - لەم بوارەدا سەرمەشق بوو، لە جەنگی پاشگەزبواندا عەمری کۆری عاصی بانگ کرد و پێی ووت: ئەم عەمر تۆ جیگای پرس و پای قورەیشییەکان بوویت دەم تۆلەمچە پاگەندەم پێغەمبەرایەتی دەکات، تۆ دەڵێی چی؟ پاش ئەم پاوێژەش پێی ووت: سەبارەت بە خالیدی کۆری وەلید چی دەڵێیت چی؟ کە دەیکەم بە سەرکرەدە سوپاکە؟ لە وەلامدا عەمر ووتی: سیاسەتی جەنگی لە لایە و تا مردن ھەولێ سەرکەوتن دەدات، ئارامی و نەرمی پشیلە و پەلاماری شیرێ لەخۆدا کۆکردۆتەو، ئالای بدەرە دەست.^۳

خالیدیش ھەستا بە کاری خۆی، دەستی کرد بە پاوێژ بەوانەمێ لە گەلێدا بوون، بۆ دارشتنی پلانی جەنگ لە گەل پاشگەزبواندا و پاشان سەرکرەدایەتی گشتی ناگاداردەکرد لە دوا بریاریان.^۴

ھەروەھا کاتی ئەبوبەکر صدیق ﷺ ویستی دژی رۆمەکان بچەنگیت و سوپا نامادەبکات بۆ رزگارکردنی شام، پاوێژی بە کۆمەلێک لە ھاوھەلانی پێغەمبەر ﷺ کرد و پای وەرگرتن لە مەسەلەمێ خۆسازدان و دەرچوون بۆ ئەو مەبەستە.^۵ لە نامۆزگاریەکانی بۆ سەرکرەدەکانی شام ئەو ھەبوو کە پاوێژ بە سەربازەکان بکەن، وەک ئەوێ بە یەزیدی کۆری ئەبو سوفیانی ووت: ئەمە (رەبیعی کۆری عامر) ە و کە پیاویکی مەزن و جیگای شانازیە و خۆت دەزانیت چ

^۱ تاریخ الطبری (۲۰۸/۴)

^۲ العمليات التعرضية و الدفاعية عند المسلمين لا ۱۴۳

^۳ تاریخ الیعقوبی (۱۲۹/۲).

^۴ الفتوح، ابن أعثم (۲۹/۱).

^۵ ھەمان سەرچاوە (۸۱/۱).

جەنگاوەریکە؟! من کردومه بەیەکی لە سەریازەکان و تۆم کردوو بە فرماندەیی ئەوسا تۆیش راویژی پێ بکە و دژی بۆچونەکانی مەوسەستە. یەزیدیش ووتی : وە ی بەسەر چاو. ئەبویە کە بەردەوام بوو لەسەر ووتەکانی و پێی ووت: ئەگەر بەرێ کەوتیت نەخۆت و نەهاورپێکانت تەنگاوە مەکە لە رێگەدا، لە هۆزەکەت تۆرە مەبە و راویژیان پێ بکە و دادپەروەری بە کاربەیتنە^۱.

هەر وەک پێی ووت: ئەگەر راویژت پێکردن، بەراستی مەسەلەکە بخرە روو، بەراستی راویژی جوانت دەخەنە بەردەست، هیچ لە راویژ پێکراو مەشارەو ئەو کات لە خۆتەو کاربەیت^۲. ئەمە و شتانیکی تریش کە بە یەزیدی کۆری ئەبو سوفیانی ووت، سەبارەت بە راویژو پابەندبوون پێیەو، نامۆزگاری سەرکردەکانی شامی کرد کە لەو رێرەو لە ئەدەن، سەرکردەکانیشی جوان گوێرایەلیان دەکرد و راویژیان بە سوپاکانیان دەکرد.

ئەو ئەتەبو عوبەیدەیی کۆری جەراح (رضی اللہ عنہ) ڕوودەکاتە عەمری کۆری عەس و پێی دەلێت : ئە ی عەمر لەوانە یە بەشداریکردنی تۆ لە یەک ڕۆژی جەنگدا بە راویژ و ئامادەیی بۆچونەکان، سەرەنجامەکی پێرۆزی و سەرکەوتن بێت بۆ موسڵمانان، خۆ من یەکیکم لە ئێوە-بە فرماندەشتان بـم- خۆ لە ئێوەش چاکتر نیم و بەبێ ئێوە هیچ کاریک ناکەم و هەموو راویژچونی خۆم پێ بلێ چونکە من بێ ئەوانە نامکریتم^۳.

ئەمە و سەرەپای ئەو ی کە سەرکردە مەیدانیەکان لە هەر مەسەلەیکدا کە ئەیان زانیایە چی بکەن خێرا پرس و رایان بە سەرکردەیی گشتی دەکرد و تا لە بواری پلانی سەریازی و جێ بەجێ کردن و هەلس وکەوت لە گەڵ دیلەکاندا شارەزابونایە^۴،

۱- ئەو مافانە ی کە خوا دایناوە بیدات بەسەریاندا:

^۱ فتوح الشام ، وافدی (۲۲/۱)

^۲ هەمان سەرچاوە ی پێشوو.

^۳ تاریخ فتوح الشام، ئقزەدی لا ۵۱-۸۴.

^۴ الادارة العسكرية فى الدولة الاسلامية (۲۷۲/۱)

ئەبۇبەكر نامۇزگارى سەركردەكانى بەۋە دەكرد، كاتى غەمىرى كورى عاصى نارد بۆ
 فەلەستىن پىتى ووت: لە نەيتىنى و ئاشكراتدا لە خوا بترسە و لە چۆلەوانىشدا شەرمى لى بكة،
 چونكە ئەو لە كارەكانتدا ئەتەبىنىت، خۆ دەبىنى چۆن تۆم پىش خستووہ لە كەسانىك كە
 پىشەنەيان لە تۆ زياترە و پىزىشيان گەورەترە، دەى تۆش پىاوى ئاخىرەت بەو كارەكانت لەبەر
 خوا بىت و ببە بە باوك بۆ ھەموو ئەوانەى لە ژىر دەست دان. نوپىزەكان، پاشان نوپىزەكان لە
 كاتى خۆيدا بانگەكان بەدن و ھىچ نوپىزى مەكەن تا بانگىكى بۆ نەدەن كە ھەموو سەربازگەكە
 بىيىستى، ئەگەر پووبەپروى دوژمنانت بوپتەوہ لە خوا بترسە، پىويستى بكة لەسەر ھاوپىكانت
 قورئان خويئەندى بەردەوام و مەھىلە باسى سەردەمى نەقامى و ھەرشى پەيوەندى پىوہى ھەيە
 بىكەن، چونكە ئەوہ دوژمنايەتى دروست دەكات لە نيوانياندا، لە خوشى و شادى دونيا خۆت
 بەرزبگرە تا تۆش دەگەيتە ئەو كەسانەى پىشتەر گەپانەوہ بۆ لای خدا و ببە لەو سەركردانەى لە
 قورئاندا ۋەسفى چاكەيان كراوہ ۋەك خواى گەورە دەفەر مويىت:

﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ
 الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَبِيدِينَ﴾ (الانباء: ۷۳)

واتە: كردمانن جوړە سەركردەيك كە لە ژىر پۆشنایى رېنمايەكانى ئىمەدا دەجولانەوہ و ئىمەش
 خستمانە سەر رېنگەى چاكە و بەرپاكردنى نوپىز و زەكات دەر كردن و بەراستى بووبوونە بەندەى
 راستەقىنەى ئىمە.

ئەمە گرنگترین مافەكانى خدا و سەركردەكان و سەربازەكان بوون كە صدیق لە نامۇزگارى و
 نامەكانىدا بۆ سەركردەكانى خۆى پروون دەكردەوہ.

چوارەم: ئەو نەيتىانەى كە لە پامالینى دوو زھىتزدابوون لە لایەن مۇسلمانانەوہ:

ئەو كەسەى لە بزاڤى رزگاربخواى نىسلامى وردبىتەوہ پشتیوانى خوا بەجوانى دەبىنى
 بۆ ئەبۇبەكر رضي الله عنه، كە ئەو سوپا سەركەوتوانەى بەرەو عىراق و شام بەرپى كرد و توانى دەسەلاتى
 پۆم و فارسەكان بشكىنىت و ناوچەكانیان لە كاتىكى قىاسیدا لە مېژووى جەنگ رزگار بىكات،
 ھۆى خىرايى ئەم سەركەوتن و رزگار كردنەنە دەگەرپتەوہ بۆ كۆمەلەى ھۆكار ھەندىكيان

په یوه نډیان به خودی موسلمانان پزگار یخوازه کانه وه هه بووه، هندیکی تریشیان په یوه نډیان به خودی نه وولاتانه وه هه بوو که پزگاریان ده کردن، لهو هوکارانه ی که په یوه نډن به خودی موسلمانان کانه وه نه مانن:

۱- باوه پری موسلمانان به و بهرنامه راسته ی له پیناویدا ده جندگان.

۲- موسلمانان یه قینی ته وایان هه بووه به خوی خویان له مه سه له ی رۆزی و نه جمل و قه زاو قه ده ر.

۳- جیگیروونی ره وشته جهنگیه کان له لای موسلمانان کان.

۴- لیبورده یی و دادپهروهی سوپای موسلمانان له گه ل گه لاند.

۵- سۆز و بهزه یی موسلمانان له مه سه له ی سهرانه و ده سته کوت، جی به جی کردن ی به لین و په یانه کانیا.

۶- سامانیکی فراوان له لایین سهریاز و هیزی زۆر و زه به نده وه.

۷- جی به جی کردن نه خشه و پلانی سهریازی نیسلا می،

نهو هوکارانه ی په یوه نډه نهو ولاته پزگار کراوه کانه وه، گرنگترینان:

لاوازیوونی پۆم و فارسه کان، هه ردولایان لاوازیو بوون، گه نده لئی و سته م وناپه وایی له ناویاندا ته شه نه ی کردبوو، په وشت نزمی په گی داکوتابوو، شارستانیه ته که یان به ره و پیریوون ده رۆیشت، زیاده په ی پاشاکایان به ره و له ناوبردن ده برد، له بهرنامه ی خوا لایان دابوو، سوننه تی خویان تیا هاتبووه دی که سوننه تی خوایش بهزه یی به که سدا نایه ته وه و ناشگۆریت، به لām موسلمانان خودا پیزداری کردبوون به بهرنامه یه کی ناواز و له سهری ده رۆیشتن، هه موو هوکاره کانی زالبوونیاں گرتبووه بهر و مهرجه کانیاں جی به جی ده کرد، له سهر پیره و و سوننه تی خوایی هه لس و کهوتیان له گه ل گه لاند ده کرد و ولاته کانیاں بیناده کرده وه و چاکسازی ده کرده وه، ناشبیت وایش تیبگه یین که لاوازیوونی هه ردوو نیمپراتۆریه تی فارس و پۆم بووبنه هو ی سهرکه وتنی موسلمانان، له گه ل لاوازی هه ردوو ده وله ته که دا له بهر نهو هوکارانه ی پیشو که باسماں کرد نه بوونه هو ی بهرگری له وه ی که سوپای گه ووه و بی شماره بجه نه ری بۆ بهر په رچی

^۱ تاریخ الدعوة الى الاسلام لا ۲۲۲- تا ۲۲۷

سوپای موسلمانان، سەدان ھەزار سەربازی مەشق پێکراوی پێ چەک و کەرەسە و خواردەمەنی تەواو نامادەبکەن و ھەرۆک چەکی وایان بەکار دەھێنا لای موسلمانەکان بوونی ھەرنەبوو، وەک بەکارھێنانی فیل و سەگی جەنگی کە پاسەوانی قەلاکانیان پێ دەکرد و پراوی ئەو موسلمانانەیان پێ دەکرد کە خۆیان دەگەیاندا ناو قەلاکە.

ھەرۆک گومانی ئەوێ کە گوايە بەسوک سەیرکردنی موسلمانەکان لە لایەن رۆمەکانەوە وای لێ کردین بەجوانی خۆیان بۆ نامادە نەکردی، ووتەکانی پێشوو پەدی دەکاتەو و زێوايەتی (ابن عساکر) دەلیت: ھێرقل لە شاری (حمص) بوو ھەموو دەست و پێوەندەکانی کۆکردەو و پێی ووتن: ئائەمەبوو ئێوەم لێ ناگادارکردەو و نەتان ویست لێمان قبول بکەن!! کە ھەرب لە دوری مانگی رێگاوە ھاتوون و دینە رێگایان، پاشان لەوکاتەدا ھەستا و چوو دەروە، پاشان براکە ووتی: کۆمەلێ سەرباز بنێرە بۆ پاراستنی سنورەکان- (ریاب-و) پیاویکیش بکە بە سەرکردەیان، بەردەوام ئەو سوپایە لەوێ بوو تا سوپای موسلمانەکان لە سەردەمی ئەبویکر و عمر لەناوبران.

جێ باسی چوارەم

دانانی عمر بە جێنشینی خۆی و مردنی:

یەكەم/ دانانی عمر بە جێنشین:

لە مانگی جەمادی ئاخیری سالی (۱۳) یەمی کۆچیدا، جێنشینی پێغەمبەری خوا - نەخۆش کەوت و نەخۆشیەکی قورس بوو، پاش ئەوێ لێ پیس کرد- گومانی لە دنیا دەرجونی خۆی کرد- خەلکی کۆکردەو و ووتی: وەک دەبینن من لە جە حالیکدام و گومانیش نابەم کە نەمرم پێی-خوای گەورە لە بەلێن و بەیەتی من دەستی کردنەو و ھیچ گرتیبەستیکتان لەگەڵ مندا نەماوە، ئەم مەسەلەیش دەگێرمەو بۆ خۆتان و کێتان پێ خۆشە بیکەن بە سەرگەورەیی خۆتان، چونکە تا من لە ژێاندام وا باشە ئەو کارە بکەن ئەک من بمرم و ناکۆکی بکەوێتە نێوانتان دواي خۆم^۱.

^۱ التاریخ الاسلامی (۲/ ۲۵۸)

ئەبۇبەكر (ر.ھ.) كۆمەلى كارى ئەنجامدا بەرلەۋەي كىردارى ھەلبۇاردى خەلىفە ئەنجام بدات:

۱- راۋىيىتىكىردى گەۋرە ھاۋەلەن لە پشتىوانان و كۆچەريان:

ھاۋەلەن (ر.ھ.) لەناو خۇياندا راۋىيىيان كىرد، ھەريەكەو دەيويست لە خۇي دورىخاتەۋە و بىدات بەسەر براكەيدا، چونكە پىاۋچاكى و شايستەيى تىدا دەيىنى، بۆيە بەيى ئەنجام ھاتنەۋە بۆ لاي صديق و پىيان ووت: ئەي جىنشىنى پىغەمبەرى خوا - (ﷺ) - خوت پات لەسەر كىيە پىمان بلى، ئەۋىش ووتى: كاتم بەننى تا بە وردى بزانم بۆ خوا و ئاينەكەي و بەندەكانى كى باشە؟! پاشان عبدالرحمنى كوپى عەۋفى بانگ كىرد و پىيى ووت: پىم بلى بەمرى كوپى خطاب چۆنە بەلاتەۋە؟ ئەۋىش ووتى: لە شتى پرسىارت لى نەكردوم كە لە من باشتر نەيناسىت، ئەبۇبەكرىش - (ر.ھ.) - ووتى ئەي ئەگەر، عبدالرحمنىش قسەكەي پىي بىرى و ووتى: سويند بە خوا عمر زۆر لەۋە باشترە كە تۆ باسى دەكەيت.

پاشان عثمانى كوپى عەفانى بانگ كىرد و پىيى ووت: تۆش پىم بلى عمر چۆنى بە لاتەۋە؟ ئەۋىش لە ۋەلەمدا ووتى: تۆ لە ھەموومان باشترى دەناسىت و ئەبۇبەكرىش پىيى ووت: لەگەل ئەۋەشىدا ئەي باۋكى عبداللە؟ عثمانىش - (ر.ھ.) - ووتى: خوا ئاگادارە ئەۋەي من بزانم نەيىنەكانى لە ئاشكراكانى زۆر باشترە، وئەي ئەومان تىدا نىيە، ئەبۇبەكرىش ووتى: پەھمەتى خوات لى بىت، واللە ئەگەر ئەۋ نەكەم بە جىنشىن ئەبى تۆبە بكەم.

پاشان (ئوسەيدى كوپى خۇير) ي بانگ كىرد و ھەمان شتى پىي ووت، ئەۋىش ووتى: خوا ئاگادارە دۋاي تۆ كەسى لەۋ باشتر نايىنم، بە شتى چاك پازى دەيى و بە شتى خراپىش تورە دەيىت، نەيىنى لە ئاشكراي باشترە، كەسى شك نابەم بۆ ئەم كارە لەۋ بەھىزترىيىت.

ھەروەھا راۋىيى كىرد بە سەئىدى كوپى زەيد و ژمارەيەكى تر لە كۆچەريان و پشتىوانان و ھەموويان يەك رايان ھەبو لەسەر عمر، جگە لە (طەلمەي كوپى عبداللە) كە لە توندو تىزىيەكەي دەترسا، بە ئەبۇبەكرى ووت: چى جۋابى پەرۋەردگارت ئەدەيتەۋە سەبارەت بە دانانى عمر بە جىنشىن و خۇيشت دەزانىت چەندى رەق و توندو تىزە؟

ئەبۇبەكر ووتى: ئادەى دام نىشىنن، ئەم ترسىنن بە خوا؟ بى ھىوا بىت ئەو كەسەى دەپەوئەت لەم كارە گەورەپەدا نارەواى بكات، لە وەللامى خوادا دەلەيم ئەى پەرورەدگارم باشتىنى ئومەتەكەم كرد بە جىنشىن بە سەريانەوہ^۱،

وہللامى ئەوانەى دايمەوہ كە باسيان لە توندپەوى و پەقى عمر كرد و ووتى: ئەو لەبەرئەوہىيە كە من دەبينەت ئەوئەندە نەرم و لەسەرخۆم -بۆيە وايە- بەللام ئەگەر خۆى بكريئە جىنشىن زۆرى لەو ھەلۆستانەى خۆى واز لى دىنەت^۲،

۲- پاشان ھەستا بە نوسىنى بەلەننامەيەك كە لە شوئىنە قەرەباغەكانى شارى مەدينەدا بھۆئىرئەتەوہ لە رېگەى سەركرەدەكانى سوپاكانى ئىسلامەوہ بۆ ھەموو شار و ناوچەكانى ژىر دەسلەتەى ئىسلام بھۆئىرئەتەوہ كە ئەمەش دەقەكەيەتى:

(بسم الله الرحمن الرحيم، ئەمە بەلەننامەيەكە لە ئەبۇبەكرى كورپى ئەبۇقۇحافەوہ لە دوا ساتەكانى تەمەنىدا و لەكاتى لە دونيا دەرچونىدا، لەكاتى يەكەمىن ھەنگاوى پۆزى دوايىدا، لەو كاتەدا كە ھەموو بى باوہران باوہردىنن و خراپەكىلان بە چاوى خويان ئەو پۆزە دەبينن، درۆزان باوہردەكەن، من عمرى كورپى خطابم كرد بە جىنشىنى لە شوئىنى خۆم، دەى گويى بۆ بگرن و گويى رايەلىشى بكەن، من چاكەى خوا و پيغەمبەرەكەى و ئايىنەكەى و خۆم و ئىوہشم دەوئەت، ئەگەر راست و دادپەرورەبوو، ئەوہ گومان و بۆچونم لە شوئىنى خۆيدا بووہ دەربارەى، ئەگەر واش دەرئەچوو ئەوہ ھەموو كەس خۆى بەرپرسى كردهوہكانى خۆيەتى، مەبەستم چاكە و خيبربووہ و زانستى ناديار و غەيبم پى نىہ)

﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾ (الشعراء: ۲۲۷)^۳

نامۆزگارى كەرى ئەبۇبەكر بوو بۆ ھەركارىك خيىر ئومەتى ئىسلامى تىدا بوويەت، دىيائ دەبينى كە بەرەو پرووى مەرۆ دەھات و ھۆزەكەشى لە كۆنەوہ ھەژاريان تىدابوو، ئەگەر

^۱ الكامل (ابن اثير ۷۹/۲)

^۲ التاريخ الاسلامى محمد شاکر لا (۱۰۱)

^۳ تاريخ الاسلام، ذهبى، عهد الخلفاء لا ۱۱۶، ۱۱۷.

زیاده‌پرویان تېدا بگردایه و سهریان بگردایه ته ناو حز و نار ه زوه کانیان، شه وه له ناوی ده‌بردن و به‌رو ستم‌کاری ده‌ی‌ردن و شه‌مه‌ش شه‌وه‌بوو که پیغه‌مبه‌ری خوا^۱ ترساندبوونی لی^۱.

وه‌ک ده‌فرموی^۲ ((فوالله لا الفقر اخشى عليكم، ولكن اخشى عليكم ان تبسط عليكم الدنيا كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوا كما تنافسوها وتهلكم كما اهلكتهم))^۲،

واته: وه‌للاهی من له هه‌زار بوونتان ناترسم، به‌لکو شه‌وه‌ی لی^۱ ده‌ترسم شه‌ویه که دنیا بیته به‌رده‌ستان هه‌روه‌ک چۆن هاته به‌رده‌ستی خه‌لکانی پیش ئیوه، شانسانیتی له‌سه‌ر بکه‌ن هه‌روه‌ک

چۆن شه‌وان شانسانییان له‌سه‌ر کرد و له‌ناوتان ببات وه‌ک چۆن شه‌وانی له‌ناویرد.

شه‌به‌به‌کر -^۳ - نه‌خۆشیه‌کانی ده‌زانی بۆیه ناماژه‌ی بۆ چاره‌سه‌ری چاک ده‌کرد...

کیۆیکێ به‌رزبوون، نه‌گه‌ر دنیا ویستی به‌رو پرویان بهاتایه لییان بئ هیوا ده‌بوو، پشتی تی ده‌کردن.

عمر شه‌و پیاویه که پیغه‌مبه‌ری خوا - ده‌ریاره‌ی ده‌فرموی (ایها یا ابن الخطاب، و الذی نفسی بیده ما لقیك شیطان سالک فجا قط الا سلك فجا غیر فجک)^۲،

ئیی کوری خطاب سویند به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته له هیچ کۆلانی‌ک شه‌یتانت توش نابیت، مه‌گه‌ر شه‌و خیرا کۆلانی‌کی تر ده‌گریت به‌ر.

هه‌موو شه‌و پروداوه گه‌ورانیه‌ی توشی ئومه‌تی ئیسلام بوون، له‌دوا‌ی شه‌هیدکردنی عمر ده‌ستی پینکرد، شه‌م پروداوه پشت شکینه‌شه‌ش باشت‌ترین به‌لگه‌ن له‌سه‌ر فیراسه‌تی به‌هیزی صدیق و دروستی تیروانینه‌که‌ی بۆ هه‌لبژاردنی عمر به‌جینشینی دووهم،

عبدالله‌ی کوری مسعود -^۴ - ده‌لیت: سی که‌س له‌هه‌موو خه‌لکی دوربینی فیراسه‌تیان

زیاتره: یه‌که‌م / که‌که‌ی شوعه‌یب - سه‌لامی خوی لی بیت - کاتی ووتی به‌باوکی باوکه‌ گیان

بیگه‌ به‌ کرئ چونکه‌ پیاویکی زۆر به‌ توانا و ده‌ستپاکه، دووهم / عه‌زیزی میس که‌ ووتی به‌

خیزانی: ریزی بگه‌ به‌لکو سودی لی ببینین یان هه‌ر بیکه‌ین به‌ کوری خۆمان، سییه‌میان /

^۱ ابوبکر رجل الدولة ۹۹۷.

^۲ البخاری کتاب الجزیا و المودعة ذمارة (۱۳۵۸)

^۳ البخاری کتاب فضائل اصحاب

ئەبۇبەكر كاتى راي ھاتە سەر عمر كە بىيىت بە خەلىفە دواى خۇى^۱. بە راستى عمر بوو بووبە
بەربەست لەنىوان ئومەتى ئىسلام و دەريايەك ئاژاوه و كارەسات^۲.

۳-خۇى بە عمرى ووتبوو كە بە نيازىم تۆ ھەلبۇيرىم بە جىنشىن، ئەو ھەبوو كاتىك عمر سەردانى
ئەبۇبەكرى كەردبوو، مەسەلەكەى چى ووتبوو، ئەوئىش پازى ئەبوو بەرپرسىيارىتى و ھەربگرىت،
ئەبۇبەكرىش بە شمشىر ھەرشەى كوشتنى لىكرد، عمرىش چارى ئەما و پازى بوو^۳.

۴-وئستى بە زمانىش بە خەلكى پابگەيەنى تا تىكەل ئەبىت لىيان، ئەبۇبەكر چووه ناو خەلكى
پىتى ووتن: نايە بەو كەسەى من دەستنىشانى بكم پازى دەبن؟ وە من سويىند بە خوا
كەمتەرخەمىم نەكردووه لە بىر كەردنەوئى تەواو لەمەسەلەكە، خزمایەتیشم نەخوئىندۆتەوہ و من
عمرم لە شوئىنى خۆم كەردۆتە جىنشىن بەسەرتانەوہ و گوئى بۆ بگرن و گوئى پايەلىشى بكم،
ووتيان: گوئى بۆ دەگرين و بە گوئىشى دەكەين^۴،

۵- پەوى دەكەردە خواى گەورە و لىتى دەپاراپەوہ و پازى دلى خۇى بۆ دەدركاند، دەبووت: ئەى
خواوہندى من، من عمرم ھەلبۇاردووه بەبى پرسى پىغەمبەرەكەت، ھىچىشم لەو كارەدا
مەبەست ئەبووہ جگە لە چاكە ئەبىت، لە ئاژاوہى ناويان ترساوم، ھەموو بىرو بۆچوونى خۆم
خستۆتە كار، چاكەترىنيام كەرد بە سەركيان، سورترينيان لەسەر پىتنامى كەردنيان، خەرىكە
ئەمرى تۆ بەجى دىنم-دەمرم- و دەى جىنشىنى چاكى من دەرچىت بەسەر بەندەكانتەوہ^۵.

۶-عثمانى كۆرى عەفانى پاسپارد كە بەلئىننامەكە بخوئىتتەوہ، بەيەتتى لە خەلكى وەرگرت بۆ
عمر پىش مردنى و بۆ زياتر پتەوكردى بەلئىننامەكە خۇئىشى مۆرى كەرد، ھىچ ئاسەوارىكى
خراپىشى لى نەكەوئتەوہ، عثمان بە خەلكەكەى ووت: نايە ئامادەن بەيەتتى خۆتان بەدەن بەو

^۱ أخرجه الحاكم و صححه و وافقه الذهبى ، و رواه الطبرانى و جال اسنادہ صحيح

^۲ ابو بكر رجل الدولة لا ۱۰۰۶

^۳ تأثر الأناقة (۴۹/۱)

^۴ تاريخ الطبرى (۲۴۸/۴)

^۵ تاريخ المدينة لابن شيبه (۶۶۹، ۶۶۵/۲)

که‌سی ناوی له‌وبه‌ئیننامه‌یه‌دا هاتوو؟ هه‌موو ووتیان به‌لی، هه‌مویان پێکه‌وه به مه‌سه‌له‌که رازی بوون^۱.

۷- به‌یعه‌ت دان به عمری کوری خطاب-ﷺ- پێش مردنی نه‌بویه‌کر-ﷺ- و پاش نه‌وه‌ی به‌ئیننامه‌که خۆن‌رایه‌وه، به‌سه‌ر خه‌لکه‌که‌دا و هه‌موو قبولیان کرد و پێی رازی بوون و به‌یعه‌تیان پێدا^۲.

پاش مردنی نه‌بویه‌کر-ﷺ- به‌یعه‌ت درایه‌وه به عمر، به‌لکو دوا‌به‌دوای مردنی نه‌و، نه‌م ده‌ستی به کاره‌کانی کرد وه‌ک جێنشینی دووهم ده‌ست به‌کاربوو^۳،

نه‌وه‌ی به‌وردی له مه‌سه‌له‌که بکۆلیته‌وه بۆی ده‌رده‌که‌وێت که هه‌لبژاردنی عمر-ﷺ- - به‌رێکه‌وتنی هه‌موو (نه‌هلی حه‌ل و عه‌قد) بوو، له‌سه‌ر ویستی نه‌وان بوو، هه‌ر نه‌وان بوون کاری دیاریکردنی خه‌لیفه‌یان گێژرایه‌وه بۆ نه‌بویه‌کر، کردیان به نوێنه‌ری خۆیان له‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا، نه‌ویش پرس و راوێژی پێی کردن، نه‌وجا جێنشینی دیاریکرد، پاشان نه‌جمی دیاریکردنه‌که‌ی له راپرسی جه‌ماوه‌ریدا خسته به‌رده‌ستی خه‌لکه‌که، نه‌وایش دانیان پێدان، پێی رازی بوون و جی به‌جێیان کرد، (نه‌هلی حه‌ل و عه‌قد) واته نوێنه‌رانی سروشتی نومه‌تی نیسه‌لام، که‌واته هه‌لبژاردنی عمر-ﷺ- به‌راست و دروست‌ترین شیوازی راوێژکاری بوو.

نه‌و هه‌نگاوه‌ی نه‌بویه‌کر-ﷺ- - گرتیه به‌ر له دیاریکردنی عمردا، به هیچ شیوه‌یه‌ک لادان نه‌بوو له سنوری شوراو راوێژکاری، هه‌رچه‌نده له شیوازا زۆر جیاوازی له شیوازی هه‌لبژاردنی خودی نه‌بویه‌کر^۴.

نا به‌و شیوه‌یه عمر هه‌لبژێردرا، له‌سه‌ر به‌نه‌مای شوراو رێکه‌که‌وتن، میژوو هیچ شتیکی وای تۆمارنه‌کردوه که نه‌وه به‌گه‌یه‌نێت ناحه‌ز و نا‌رازی هه‌بوویت له‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا، که‌شیش به

^۱ طبقات ابن سعد (۲/۲۰۰)

^۲ دراسات فی عهد النبوة و الخلافة الراشدة لا ۲۷۲.

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو

^۴ ابو بکر الصديق - علی طنطاوی (۲۷۳)

دریژایی حوکمپرانیه که ی کیشمه کیشمی له گه‌ل نه کردوو، به‌لکو له کاتی حوکمپرانیه کهیدا هممو کۆکبوون له سه‌ری، هممویان وه‌ک یه‌ک پیاو وابوون له خزمه‌تیدا.^۱

۸- نامۆژگاری صدیق-ﷺ - بۆ عمری کۆری خطاب-ﷺ :- نه‌بویه کرﷺ به‌ ته‌نیا و دوو به‌ دوو له‌ گه‌ل عمردا داده‌نیشت و کۆمه‌لێ نامۆژگاری پیشکەش کرد، بۆ پزگارکردنی خۆی له‌ هممو شتی‌ک، تا کاتی‌ک ده‌گه‌رپێته‌وه بۆ لای خودا له‌ هممو شتی‌ک خاوی‌ن بی‌ت دوا‌ی نه‌وه‌ی به‌ نه‌وپه‌ری توانای له‌ مه‌سه‌له‌که‌ی کۆلی وه‌ته‌وه^۲،

له‌ وه‌سیه‌تنامه‌که‌یدا هاتوو‌وه‌ پێی ده‌لێت: (عمر له‌ خوا بترسه، بزانه کۆمه‌لێ کار هه‌یه‌ ده‌بی‌ت له‌ پۆژدا بیکه‌یت و له‌ شه‌ودا وه‌ری نا‌کری‌ت لی‌ت، کۆمه‌لێ کاری شه‌ویش هه‌یه‌ له‌ پۆژدا وه‌ری نا‌گری‌ت، سوننه‌تیش وه‌رنا‌گری‌ت تا فه‌رز وه‌ستابی‌ت، کی‌شی نه‌و که‌سه‌ قورسه‌ که‌ له‌ پۆژی دوا‌ییدا کی‌شانه‌که‌ی قورس بی‌ت، نه‌مه‌ش به‌وه‌ی له‌ دونیادا شو‌ین هه‌ق و پاستی که‌وتوو‌ه و شایانی‌شه‌ ته‌رازوی کی‌شانی کرده‌وه‌کان که‌ پاستی بخ‌ری‌ته‌ سه‌ر قورس بی‌ت، نه‌و که‌سه‌ش سوکه‌ که‌ کی‌شی سوک ده‌بی‌ت له‌ پۆژی دوا‌ییدا و شایانه‌ بۆ ته‌رازوی پێوانه‌ی کردار که‌ نا‌ره‌وا‌ی بخ‌ری‌ته‌ سه‌ر سوک بی‌ت،

خوا‌ی گه‌وره‌ با‌سی نه‌ه‌لی به‌هه‌شتی کرده‌وه‌ به‌ با‌شترین کرده‌وه‌یان ناویان دینی و له‌ خراپه‌کانیان خۆش بووه، نه‌گه‌ر با‌سیان بکه‌یت ده‌لێت: له‌وانه‌یه‌ هه‌رگیز پێیان نه‌گه‌م، هه‌روه‌ها با‌سی نه‌ه‌لی دۆزه‌خی کرده‌وه‌ به‌ خراپترین کاریان ناویان ده‌بات و چاکه‌کانی لی‌ وه‌رنه‌گرتوون، نه‌گه‌ر با‌سیان بکه‌یت ده‌لێت: تکام وایه‌ من له‌ گه‌ل نه‌وانه‌ دانه‌م، نه‌مه‌ش بۆ نه‌وه‌یه‌ به‌نده‌ له‌ نێوان ترس-ره‌به‌- و هه‌ز-رغبه‌- دا بژی، به‌خۆپایی به‌ ته‌مای به‌هه‌شتی خوا نه‌بی‌ت و له‌لایه‌کی تری‌شه‌وه‌ له‌ په‌حمه‌ت و به‌زه‌یی خوا هیوا‌پراو نه‌بی‌ت، نه‌گه‌ر تۆش نه‌م نامۆژگاریانم بگری‌ته‌ گو‌ی، نه‌وا هیچ شتی‌کی نادیا‌رت نه‌ونده‌ی مردن بێ ناخۆش نیه‌، پێیشی ناو‌ری‌ت)^۳.

دوو‌هه‌/ کاتی له‌ دنیا ده‌رچوون هات:

^۱ دراسات فی العصر النبوة و الخلافة الراشدة ۲۷۳.

^۲ دراسات فی العهد النبوة ۲۷۲

^۳ صفة الصفوة (۱/ ۲۶۴، ۲۶۵).

عائیشه-خوایلی خوش بیټ-ده لیت (یه کهم جار نه خوشی سهری له نه بویه کر هه لدا، خوئی شورد، پوژیککی زور ساردبوو، ماوهی (۱۵) پوژ تا دایگرت و عمری پاسپارد تا بهرنویشی موسلمانان بکات، هه موو دهاتنه سهردانی و عثمان له هه مووان زیاتر له لای بوو له کاتی نه خوشیه کهیدا^۱،

کاتی نه خوشیه که زوری بو هیئا، پییان ووت دوکتورت بو بانگ نه کهین؟ ووتی: هات بو لام و بینیمی و پتی و وتم من (فعال لما یرید) و هه رچیم بویت دهیکه^۲،

عائیشه-خوایلی خوش بیټ-ده لیت: لهو کاته دا نه بویه کر ووتی: سپوون بزانن له دواي نهوهی بووم به خهلیفه سهروته کهم چی زیاد کردوه بیده نه خهلیفه ی دواي خووم، ئیمهش سهیرمان کرد ده بینین خزمهتکاریککی زیاد کردوه که مندا له کانی هه لگرتووه و له کانیهک ناو ده هیئتی و باخه که ی پی ناو ده دات، ئیمهش ناردمان بو عمر و عمریش دهستی کرد به گریان و ووتی: په همه تی خوا له نه بویه کر دواي خه لافهت زور زور ناره حهت تریو^۳.

عائیشه-خوایلی خوش بیټ-ده لیت: کاتی نه بویه کر نه خوش کهوت نهوه نه خوشیه ی که پیی مرد، چومه لای ده بینم ناره حهته و له سهره مه رگدایه و به ده دم خویه وه نه م دیره شیعره ده لیته وه:

لعمرك ما يغني الشراء عن الفتى اذا حشرت يوما وضاق بها الصدر

واته: (خوشگوزهرانی و دهوله مهندی چی سودی ههیه بو مروژ، نه گهر پوژی بکه ویتته جینگه و

سنگی بیته وه یه)، وهك كه سيكي تورپه سهیری کردم، پاشان ووتی: وایش نیه نهی دایکی

باوه پرداران، به لام ووتهی خوا راستره: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ

تَحِيدُ ﴿١٩﴾ (ق: ۱۹).

^۱ اصحاب الرسول ﷺ محمود المصری (۱/۱۰۴)

^۲ هه مان سترضاوی ئیشوو.

^۳ صفة الصفوة (۱/۲۶۵).

پاشان ووتی ئەی عایشە ، لەناو ھەموو خزمەکاندا کەسم ئەوەندە ی تۆ خۆش ناویست،
 من کاتی خۆی باخچەیەکم بە تۆداوە، بەلام وام پێباشە بیگێڕیتەووە بۆ ناو مائی
 پاشبە جێماوە کاتم-میراث-، عایشە دەلی و وتم: بەلی^۱.

پاشان ئەبویە کر^ﷺ فەرموی: (ئێمە لەو کاتەو ی ئەم بەرپر سيارتیە مان وەرگرتوو نە
 دینار و نە درھەمیکی موسلمانانمان نەخواردووە، بەلام خواردنی سادە و ساکاری موسلمانانمان
 خواردووە، بەرگی سادە و زبیریانمان پۆشیووە، نەزۆر و نە کەم سامانی موسلمانانمان نەکووتۆتە لا،
 تەنها ئەو خزمەتکارە حەبەشیە نەبیّت لەگەڵ ئەم ئەسپەدا بۆ ئاودێران و ئەم پارچە قوماشەیش،
 ئەگەر مردم بیانن بۆ عمر و خۆتانی لی پزگاریکەن) و منیش وام کرد، کاتی ئەم شتانە
 گەشتنە دەستی عمر، دەستی کرد بە گریان بە جۆریکی وا کە فرمیسکەکانی بەردەمی خۆی
 تەپکرد، بەدەم خۆیەو دەیسووت: پەحمەتی خوا لە ئەبویە کر، بەراستی کەسی دوا ی خۆی
 ماندوکردووە، پەحمەتی خوا لە ئەبویە کر، بەراستی کەسی دوا ی خۆی ماندوکردووە^۲.

لە ریاویەتیکی تردا ھاتوو و دەلیت: ئەبویە کر کاتی سەرەمەرگی ھات ووتی: عمر
 وازی لی نەھێنام تا ناچاری کردم لە (بیت المال) موسلمانان شەش ھەزار درھەم وەرگرم، ئەو
 باخەم کە لە فلان شویندایە تیاہەتی، کاتی وەفاتی کرد ئەم مەسەلەیان بۆ عمر باس کرد ووتی:
 خوا پەحم بە ئەبویە کر بکات، ھەزی کردووە دوا ی خۆی بواری بۆ کەس نەکاتەو قسە و قسەلۆک
 بکەن^۳.

لەم ھەلویتەدا خۆیە دورگرتنی ئەبویە کر بەدی دەکریت لە خواردنی سامانی ھەموان
 (الاموال العامة). ئەو جێنشینە مەزنە وازی لە بازرگانی خۆی ھێنا و دەستی لە کار و کاسبی
 خۆی ھەلگرت و ھەموو کاتەکانی خۆی تەرخان کرد بۆ ئیش و کاری موسلمانان و ھەستان بە
 ئەرکی جێنشینایەتی و ناچاربوو بۆیوی ژیانی خۆی لە خەزینەی موسلمانان وەرگریت، بەلام بە
 ئەندازەیک بۆی و ئەمری و بەشی خواردن و پۆشاکیان بکات و بەس، پاشان کۆمەلی خزمەتی

^۱ صفة الصفوة (۱/۲۶۶)

^۲ الطبقات لابن سعد (۳/۱۴۶، ۱۴۷) رجاله ثقات.

^۳ المنتظم لابن الجوزی (۴/۱۲۷)

واپشكش به موسلمانان بکات که هموو خه زینه کانی سهر زوی نه توانن بهرامبهره کهی بدهن. کاتی مردنی هاته پیشهوه و هندی کهل و پهلای بی نرخی له مائی موسلمانان له بهره ستدا بو، وازی لیتهینان، فرمانی دهرکرد که بیانگی پتهوه بو جینشینی دوی خوی، تا به لئارامیهوه بگه پتهوه بو لای خوا، به دایکی خاوین و دهروونیککی پاک، باری سوک مه گهر له تهقوا و خواناسی، به دهستی به تال مه گهر له باوه، به راستی نه مهش زهنگی ناگادارکردنه وهیه بو نهو که سانهی ژیرن و هوش ده خه نه کار^۱.

همروهک چۆن باخه کهی خوی-که شتی تاییه تی خوی بوو- خسته نار خه زینه ی موسلمانان له بهرامبهری نهو مووچانه ی که له خه زینه وه وهریگرتوه بو به خیوکردنی خوی و مال و منداله کانی.

نه مهش ته نهها له بهرتهوه بوو که ^{خه پاراسن} [ورع] له خویدا بینیتته دی، خه زی کردوه همووکاره کانی به تهواوه تی بو خوا بیته، دوربیت له هموو دهستکه و تیککی دنیایی.

نه خو شیه کهی ماهی (۱۵) رۆژی خایاند، تا له رۆژی دووشه مه و شهوی سی شه مه له (۲۲) ی مانگی جه مادی الاخره ی سالی (۱۳) ی کۆچی، عایشه -خوا لیتی خوش بیته- ده لیت: نه بویه کر پینی و وتم: نانا له چ رۆژیکدا بوو پیغه مبهری خوا ^{صلی الله علیه و آله} و هفاتی کرد؟ و وتم: دووشه مه بوو، و وتی: دهی منیش تکام وایه له نیوان نه مپۆ و شهویدا برم، و وتی له چیدا کفتان بو کرد؟ و وتم: له سنی بهرگی یه مانیدا به بی کراس و عه مامه، و وتی: دهی سهیری نه م بهرگه بکه که زه عفهرانی تیدایه و دوو بهرگی تری بو زیاده بکه ن^۲.

پیان ووت: خوی گه وه رۆژی تهواوی داوین و کفنی تازهت بو ناماده ده کهین، و وتی: نه کهن، چونکه زیندوه کان شایانه بهرگی تازه بیوشن نهک مردوه کان، به لکو مردوو به رهو کییم و جهراعت و رزین ده روات^۳.

^۱ اشهر مشاهد الاسلام (۶۴/۱)

^۲ اصحاب الرسول ^{صلی الله علیه و آله} (۱۰۶/۱).

^۳ التاریخ الاسلامی، عمود شاکر. الخلفاء الراشیدون (۱۰۴)

و هسپه تی کرد که خیزانه کھی - نه سهای کچی عومه ش - بیشتوات و له ته نیشته
 پیغه مبهری خوادا ﷺ به خاکی بسپیرن، دواين ووشه یه که له ده می صدیق بیسترا نه م
 نایه ته پیروژه بوو (توفنی مسلما و الحقنی بالصالحین) واته خوای گه وره به موسلمانته تی بم مرینه
 و بمگه یه نه قافله ی پیاوچاکان^۱

شاری مه دینه به کوچی دوايي صدیق ﷺ هه ژا، تا نه و ساته وه خته شاری مه دینه و له
 دواي مردنی پیغه مبهری خوادا ﷺ گریان و هاواری وای به خوړه نه دیبوو، نیواری خه مناکی وای
 به سهردا نه هاتبوو، عه لی کوری نه بو طالب ﷺ به هه له داوان و به گریان هه، پای کرد بو
 به رده رگای مالی نه بویه کر و به دهم گریان و (انا لله وانا الیه راجعون) هه و به ده نگی به رز
 ده بیوت:

((په همه تی خوات لی بیت نه ی نه بویه کر، تو هاوړی و دلخو شکر و جیی هه وانه وه و
 متمان و نه نینه کان و راوړکاری پیغه مبهر بووی، تو یه کم کهس بووی هاتی به دهم بانگه وازی
 نیسلامه وه، به وپه پی یه قینه وه، نه وپه پی یه قین و دلنیا یی به خوا، نه وپه پی ترسان له خوا،
 نه وپه پی ده وله مه ندی له ثانی خوای (عز وجل) دا، نه وپه پی پاریزگاری پیغه مبهری خوا،
 پشتیوانی نیسلام بووی، باشتین هاوړ بووی، له هه مووان زوړتربوو چاکیه کانت، له هه مووان
 باشتربو پیشینه کانت، له هه مووان پلوت به رزتربوو، له هه مووان زیاتر هوکاری رزگار بوونت
 به کارده هیئا، له هه مووان زیاتر له پیغه مبهری خوات ده کرد له شیواز و هه لس و که وندا،
 به رزترین پله و بلندترین شویته وارت هه بوو له ناو دلیدا، به ریزترین بووی له لای نه و، ده ی خوا
 به جوانترین شیوه پاداشتت بداته وه له باتی پیغه مبهره کھی و نیسلام،

تو باوه رت پی هیئا له کاتیکدا خه لکی به دروی ده خسته وه، تو له لای نه و هک چاو و
 گوئی و ابووی، خوا له کتیبه کهیدا ناوی لی ناوی (صدیق)، و هک ده فهرمویت ((والذی جاء
 بالصدق وصدق به أولئك هم المتقون)).

دلته وایت کرد کاتئ خه لکی رږدیان ده نواند، له ناره حه ترین کاتدا له گه لیدا به پیوه
 بووی خه لکی دانیشتبوون، له ناهه موارترین کاتدا باشتین هاوړی بووی بوی، دوه می دوه م

^۱ الشیخان ابوبکر و عمر ، بلازري لا ۶۹

کەسە کەمی ناو ئەشکەوت، ئەو کەسە ی ئارامی دابەزیە سەرتان، ھاورپێی کۆچی بووی، جێنشینى بووی لە کاری خزمەت بە ئیسلام و ئومەتە کەمی، لە کاتی کەدا خەلکی پاشگەز دەبوویە و بە جۆری بە کاری جێنشینى ھەستایت ھیچ جێنشینى پێغەمبەرێک نەیتوانیوە بەو جۆرە بکات، راپەریت لە کاتی کەدا ھاورپێکانی دەترسان، تۆ خۆت دەردەخست لە کاتی کەدا ئەوان سەریان دادەخست، تۆ بەھێز بووی لە کاتی کەدا ئەوان لاواز بوون، تۆ بەردەوام رێرەوی پێغەمبەری خوا ﷺ بەرنەدەدا لە کاتی کەدا خەلکی سستیان تێدا دەنواند،

تۆ ھەر بەوشێوەیە بوویت کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفرمویت: ((ضعيفا فى بدنك قويا فى أمر الله تعالى، متواضعا فى نفسك عظيما عند الله تعالى، جليلا فى أعين الناس كبرا فى أنفسهم)) واتە: بەلەش و لار لاواز بوویت بەلام لە کاروباری خواى تەعالادا بەھێز بوویت، بچوک بوویت لەلای خۆت بەلام مەزن بوویت لەلای خواى تەعالا، لەبەرچاوی خەلک بەرپێز بوویت و گەورە بوویت لەلایان،

ھیچ کەس قەسەیکەى لەسەرت نەبوو، کەسێ شتیکی بەرامبەرت نەبوو، باکت لە ھیچ مەخلوقێ نەبوو، لاواز و بێ دەسەلات لات بەھێزبوو تا مافی خۆیت دەست دەخست، خزم و پێگانی لەلات وەک یەک و ابوون، نزیکترین کەس لەلات ئەوانەبوون زیاتر بۆ خوا دەژیان و لە خوا دەترسان...

ئیش و کارت بریتی بوو لە نەرم و نیانی و پاستگۆیی، ووتەکانت جێی خۆی بوو، کارەکانت نەرم و نیانی و سووربوون، راپۆچوونت لە زانست و کردارەوہبوو، ئاین بە تۆ پێک راپوہستا، باوەر بە تۆ بەھێزبوو، بەرنامەى خوا زāl بوو، تۆ پێشکەوتیت سویند بە خوا پێشکەوتنیکی دوور، کەسانی پاشی خۆت ماندوکرد بە ماندبوکردنیکی توند، لە کاری چاکەدا سەرکەوتیت بە سەرکەوتنیکی ئاشکرا، دەى سا "انا لله وانا اليه راجعون" رازین بە قەزای خوا و کارەکانی خواى تەعالا، سەرنزى دەبین، وەللّاهى لەدواى کۆستى پێغەمبەری خوا ﷺ موسلمانان ھەرگیز کۆستى وەک تۆیان ناکەوێت، ئاین بەتۆوە سەر بەرزبوو، پارێزراو بوو، دەى خوا بتگەیدەنێت بە عەمد ﷺ، لە پاداشتت بێ بەشمان نەکات، دواى تۆ سەرگەردانمان نەکات.

لەم کاتەدا خەلکە کە ھەموو بێ دەنگ بوون تا لە قسەکانی بووبەو، ئەوندە گریان، بانگ و سەدایان بەرزبویەو و بەیەك دەنگ ووتیان: راستە کەیت^۱.

لە ڕیوایەتێکی تردا ھاتووە دەلیت: علی کاتی ھاتە ژوورەو و ئەبوبەکر یینی کفکرەو، ھاواری کردو ووتی: ھیچ کەسێک گەڕاییتەو بۆلای خوا بە نامەی کرداریەو ئەوندە ئێمە ڕاکشاوێ خۆشەویست نیە لەلام^۲.

ئەمەو صدیق لە تەمەنی (۶۳) سالییدا وەفاتی کرد، ھەموو ڕیوایەتەکان یەکن لەسەر ئەم میژوو، تەمەنی پێغەمبەری خۆی تەواو کرد، خێزانە کەمی ئەسمانی کچی عومەیس- شۆردی، کە خۆی وەسیەتی کردبوو^۳. لەتەنیشتی پێغەمبەری خوا ﷺ نیژرا بە جۆری سەری لە ناستی ھەردوو شانی پێغەمبەر داوو^۴، عمری کۆری خطاب نوێژی لەسەر کرد و عمر و عثمان و طەلحە و عبدالرحمن ی کۆری عەوف دایان ھێلایە گۆرە کە و قەبرە کەیان نوساند بە قەبری پێغەمبەر خوداوە ﷺ^۵.

ئەبەم شیوەیە ئەبوبەکر صدیق ﷺ لە دنیا دەرچوو، پاش ھەول و تێکۆشان و جیھادیکی مەزن لە پێناو بڵاوکردنەوێ ئاینی خوادا لە ھەموو دنیا،

بەردەوام شارستانیەتی مەزناوەتی قەرزبازی ئەم پیاو بەرزە بەنرخەییە لە لیوای بانگەوازە کەمی پێغەمبەری پاش وەفاتی ئەو بەرزکردەو و پاشتر لە زەویدا چەقاندی، ھەستا بە چاودێری کردنی تۆوی داد و سەربەستی و بە خۆینی شەھیدان ناوی دان، بەروبوومی زۆر و زەبەندی ھاتە بەر، لە میژوودا پێشکەوتنیکی گەورەیی ھێنایە کایەو لە بواری زانست و بیر و پۆشنبیریدا، بەردەوام شارستانیەت قەرزبازی صدیقە چونکە بەھۆی ئەو جیھادە بێ وێنە و ئارامی گەورەییو توانی ئاینی پاکی خوا بپارێزیت و پەتای پاشگەزبونەوێ لی دووربجێتەو،

^۱ التبصرة، ابن الجوزي (۱/۴۷۷، ۴۷۸)

^۲ التاريخ الاسلامي، محمود شاكر- الخلفاء الراشدين لا ۱۰۴.

^۳ التاريخ الاسلامي، محمود شاكر- الخلفاء الراشدين لا ۱۰۴.

^۴ الطبقات لابن سعد (۲/۲۰۳)

^۵ اصحاب الرسول (۱/۱۰۶)

ئىسلامى لى ناو ئومەمەت و گەلانى دىيادا بىلاوكردهو به هۆى جەنگە پىرۆزە
رەزگار يىخوآزىه كانيهوه به جۆرئى كه به خۆيهوه نەيدىوه.

ئەم كىتەبە كۆتايى پى دەهەيتىم بە چەند دىرە شىعەرىكى ئەبى محمد (عبدالله القحطاني
الاندلسى) كه دەر بارەى صديق ﷺ دەلەيت^۱:

واجل من يمشى على الكثران	قل ان خير الانبياء محمد
وكذلك افضل صحبه العمران ^۲	واجل صحب الرسل صحب محمد
بدمى ونفسى ذانك الرجلان	رجلان قد خلقا انصر محمد
فى نصره وهما له صهران	فهما للذان تظاهرا لنبيينا
وهماله بالوحى صاحبتان	بنتهما اسنى نساء بنبيينا
ياحبذا الابوان والبنتان	ابوهما اسنى الصحابة احما
لفضائل الاعمال مستبقان	وهما وزيرا للذان هما هما
و بقبره فى القبر مضطحعان	وهما لأحمد ناظره و سمعه
وهما لدين محمد جيلان	كانا على الاسلام اشفق أهله
اتقاهما فى السر والاعلان	اصفاهما اقواما اخشاهما
أوفاهما فى الوزن والرُحان	أسناهما أزكاهما أعلاهما
هو فى المغارة والنبي اثنان	صديق احمد صاحب الغار الذى
من شرعنا فى فضله رجلان	اعنى ابابكر الذى لم يختلف
وامامهم حقا بلا رجلان	هو شيخ اصحاب النجا وخيرهم
قد جاءنا فى النور والفرقان ^۳	وابو المطهرة التى تنزيهاها

" و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين "

((سبحانك اللهم و بحمدك استغفرک و اتوب اليك))

^۱ پىم خۆش بوو ئەم چەند دىرە بە زمانى عەرەبى وەك خۆى دابىيىم لىبەر بەهەيزيان. وەرگىر

^۲ مەبەست ئەبوبەكر و عمره

^۳ نونية القحطاني ۲۱۶، ۲۲.

پوختەى ئەم ژياننامەىە

- ۱- ژيان و بەسەرھاتى جىنشىنە راشىدەمان و مېژووى ژيانى پېرۆزىيان بەھىژترىن سەرچاوەکانى باوەر و سۆزى مۇسلمانەتى راستەقىنەىە كە تا ئىستائىش ئەم ئومەتە مەشخەلى باوەرى لى وەرەگرن، تىشوو بىانگەوازی پى هەلەگرن و دلى خەلگى پوناك دەكەنەو بە نوری حق و راستى تا نەپوخی و نەكوژىتەو بە پەشەباى پوخینەر كە دوژمنانى ئومەتى ئىسلام لە دژى بانگەواز و مېژووى زىپىنەكەى.
- ۲- مۇسلمانان بەلگە مۆڤاىەتى- ئەمۆ زىاتر پىوئىستىيان بە زانىنى پىاچاكىەكانى هاوەلانى پىنغەمبەر ﷺ ھەىە، كاریگەرى پەرورەدە كەردنى لەسەریان و پەلى بەرزىيان بە جۆرى كە بوونە بەرەىەكى ناوازەى بى وىنە لە مېژووى مۆڤاىەتیدا.
- ۳- مېژووى ئىسلام بەگشتى و مېژووى بەرەى یەكەمى ئىسلام بە تايەتى تووشى دەستكارى كەردن و تەزویركەردن و لادان و لى كەردنەو و بۆ زىادكەردن و خراپ ماناكەردن بوو لەلایەن-شىعە- پەزكراوەكانەو- و پۆژەلگاتناس و جولەكە و گاور و عەلمایەكانەو.
- بوو لە بابى- فەرزى كىفایەىە- لەسەر ئومەتى ئىسلام راستىەكان پوون بەكەنەو، ھەركەسى توانای زانستى تىدایە دەبىت مېژووى بەرەى یەكەمى ئىسلام راست بەكاتەو ئەو لە گەورەترین بەندایەتى و پەرستشە، بۆ پادات و خۆى ماندووبكات بە ئەوپەرى توانای، لەبەردەمى ئەوەكانى ئەم ئومەتەدا نمونەى بەرجەستە ھەبىت لە مۇسلمانانى پىش خۆيان تا چاوى لىبەكەن و ئەوانىش پەیمان تازەبەكەنەو لەسەرى و لەسەر پېرۆگرامى ئەوان چاكسازى لە ژيانى خۆياندا بەكەن.
- ۴- ژيانى ئەبوبەكرى صدیق ﷺ پرىەتى لە پەند و وانە، گەورەترین كەسایەتى لە ئىسلامدا پاش پىنغەمبەرى خوا ﷺ ئەم هاوەلە بەرپۆزە خاوەنى بەرزترین ئاستى پەوشت جوانى و سىفاتی بەرزبوو لەسەردەمى نەفامىشدا و نەبىستراوە سوژدەى بۆ بت بردىت يان مەى خواردبىتەو.

- ۵- صدیق شاره‌زاییه‌کی باشی هه‌بووه له زانستی نه‌ژادزانیدا و ئەم تاییه‌مه‌ندیه‌شی وای لیکردبوو خۆشه‌ویست بوو له ناو عه‌ره‌بدا و به‌جۆری هیچ نه‌ژادیکی له‌که‌دار نه‌ده‌کرد و باسی لایه‌نه‌ عه‌یب داره‌کانی نه‌ده‌کردن به‌ پێچه‌وانه‌ی خه‌لکانی تره‌وه، یه‌که‌مین که‌س بوو له‌ زانیی نه‌ژادی قورهباشدا و شاره‌زاترینیان بوو له‌و باره‌یه‌وه و لایه‌نی چاکی و خراپییانی ده‌زانی، به‌ بازرگانی ناوبانگی ده‌رکردبوو، سامانی ده‌به‌خشی به‌ ده‌ستبلاوی و به‌خشنده‌یه‌وه له‌سه‌رده‌می نه‌فامیدا.
- ۶- نه‌بو به‌کره‌کله‌ کانه‌یه‌کی به‌نرخ بوو خوای گه‌وره‌ بۆ پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی هه‌لگرتبوو و له‌ناو قورهباشیه‌کاندا خۆشه‌ویستریانیان بوو، له‌به‌رته‌وه‌ ره‌وشته‌ جوانه‌ پرله‌ لی‌بوردانای که‌ خوا پیتی به‌خشی بوو وای لیکردبوو که‌ هاو‌پێشه‌تی کردنی خۆش بوو، نه‌یه‌کرا له‌گه‌ڵ خه‌لکی و خه‌لکیش له‌گه‌لی ده‌یکرا.
- ۷- جولانه‌وه‌ی صدیق‌کله‌ به‌ بانگه‌وازه‌که‌یه‌وه‌ وێنه‌یه‌که‌ له‌ وێنه‌کانی باوه‌ری ته‌واو به‌م ناینه‌، به‌ده‌مه‌وه‌چوونی خوا و پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی، وێنه‌ی ته‌واو به‌داره‌یه‌ که‌ نازانی دانیشی و ناحه‌وێته‌وه‌ تا ته‌واو به‌ری ته‌گه‌یه‌نیته‌ هه‌موو خه‌لکی.
- ۸- نه‌بو به‌کره‌کله‌ تووشی جۆره‌ها سزادان و ته‌شکه‌نج به‌بوو، زۆر ته‌شکه‌نج به‌ده‌دا و به‌رد و خۆلیان ده‌کرد به‌سه‌ریدا، له‌ناو که‌عه‌دا به‌ نه‌عل هاتن پیایدا به‌ جۆری لوت و چاوی دیارنه‌ما بوو له‌ ناو خوێندا، تا بردیانه‌وه‌ بۆ ماڵ.
- ۹- له‌و ره‌وشتانه‌ی صدیقی پێناسرا بوو: نازایه‌تی و به‌ غیره‌تی - به‌جۆری له‌و مه‌سه‌له‌ی هه‌قدا له‌که‌س نه‌ترساوه‌، گوێی به‌ لۆمه‌کارانی‌ش نه‌داوه‌، له‌ پێناو نایینی خوا و کارکردن بۆی و به‌رگریکردن له‌ پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ.
- ۱۰- صدیق به‌شداری کردبوو له‌ نازادکردنی به‌نده‌کاندا و ته‌مه‌ش بوو به‌ پرۆگرامیک و سه‌رکرده‌کانی نیسلاام کاریان له‌سه‌رده‌کرد تا له‌ ناها‌مه‌تیه‌کان به‌نده‌کان که‌م بکه‌نه‌وه‌، پشتگیری بانگه‌وازی بوو به‌ پیاو و سامان، به‌جۆری به‌نده‌ و که‌نیزه‌کی ده‌کپی له‌به‌ر خاتری خوا نازادی ده‌کردن.

۱۱- صدیق زانستی نهژادیه که ی خستبووه پیناوی بانگه‌واز، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته هه‌میشه هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوی ده‌کرد ﷺ کاتی بۆ بانگه‌واز ده‌چوونه ناو هۆزه عه‌ره‌به‌کان له مه‌وسیمه‌کاندا.

۱۲- هاوپیته‌ی پیغه‌مبه‌ری خوی کرد ﷺ له‌کاتی کۆچکردن بۆ مه‌دینه، وه‌ک بالی راستی پیغه‌مبه‌ری خوا وابوو، هه‌ر له سه‌ره‌تای بانگه‌وازه‌وه تا وه‌فاتکردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، به‌بۆ ده‌نگی له‌ کانیای پیغه‌مبه‌رایه‌تی حیکمه‌ت و باوه‌ر و یه‌قینی و سوربوون و ته‌قوا، دلسۆزی، ئهم هاوپیته‌یه به‌روومی گه‌یشته، به‌ چاکی و راستگۆیی، به‌ ناگایی، خۆشه‌ویستی، پاکی، دلسۆزی، تیگه‌یشتویی، پاش وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ر بوویه خاوه‌نی کۆمه‌لی هه‌لویستی به‌رز وه‌ک له (سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده و شوینه‌کانی تریش، وه‌ک ناردنی سوپای ئوسامه، جه‌نگی دژی پاشگه‌زبان، ئه‌وه‌ی خراپ بوو بوو چاکی کرده‌وه و ئه‌وه‌ی پرووخابوو بینای کرده‌وه و ئه‌وه‌ی بلابوو کۆی کرده‌وه و ئه‌وه‌ی لایدابوو راستی کرده‌وه.

۱۳- له‌ خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوادا ﷺ ناماده‌ی هه‌موو جه‌نگه‌کان بووه و یه‌ک غه‌زای له‌ده‌ست ده‌رنه‌چوو، له‌گه‌ڵ پیغه‌مبه‌ری خوادا ﷺ له‌ جه‌نگی نوحود دا له‌ جیگه‌ی خۆی پاره‌ستا له‌کاتی‌که‌دا خه‌لکی هه‌موو رایان کرد، پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ییداغی گه‌وره‌ی دایه ده‌ستی له‌ جه‌نگی ته‌بوکدا که ناڵایه‌کی ره‌ش بوو.

۱۴- ژیا‌نی ئه‌بو به‌کر ؓ له‌ کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نیدا پرپوه له‌ په‌ند و وانه، نمونه‌یه‌کی زیندووی بۆ به‌جیه‌یشتوین له‌تیروانین و تیگه‌یشتنی راسته‌قینه‌ی ئیسلام، جی به‌جی کردنی له‌ناو خه‌لکدا، که‌سایه‌تی صدیق ؓ به‌ کۆمه‌لی ره‌وشتی جوان جیاده‌کرێته‌وه، وه‌سفکردنی له‌لایه‌ن پیغه‌مبه‌ری خوادا ﷺ له‌ زۆری له‌ فهرموده‌کانیدا، چاکی و له‌پیشی ئه‌و باس ده‌کات به‌سه‌ر هه‌موو هاوه‌له‌ به‌ریزه‌کانیدا، خوا له‌ هه‌موویان پازی بیته‌.

۱۵- صدیق ؓ باوه‌ری به‌ خوی گه‌وره‌ زۆر قایم بووه، له‌ناو کرۆکی باوه‌ر گه‌یشتبوو، شوینه‌واره‌کانیشی له‌ جه‌سته‌یدا به‌دی ده‌کرا، له‌ هه‌موو ژیا‌نیدا ئه‌و کاریگه‌ریه‌ به‌دی ده‌کرا تییدا، به‌ ره‌وشته‌ به‌رزه‌کان خۆی پازاندبوویه‌وه و له‌ ره‌وشته‌ نزمه‌کانیش خۆی

دارنېبوو، زور سوربوو له سهر دهستگرتن به شهرعی خواوه و شوین پی هه لگرتنی پیغه مبهري خواد ﷺ. بوونی باوه پي بتهوی خودا... هوکاري جوجوړ و هيمهت بهرزی و چالاکی و ههول و کوښش و لیپړان و جهاد و په روه رده و بهرزی و سهر بهرزی بووه بوی، له ناو دلیدا یه قین و باوه پيکی زور مه زن هه بوو که یه قین و باوه پي هیچ هاوه لیکي تری پی نه گه یشتووه.

۱۶- صدیق زاناترین کهس بوو به خوی گه وره و له هه مووان زیاتر لیسی ده ترسا، نه هلی سوننه هه موو له سهر نه وهن که نه بویه کر شاره زاترین کهسی ناو نوممه تی نیسلام بووه، زور کهسی کوډه نگی- اجماع- ی له سهر نه وه هیناوه، هو ی ثم شاره زایی و پیش په فته ی ده گه پیتوه بو به رده وامی هاوپتیته تی کردنی پیغه مبهري خواد ﷺ، له هه موو هاوه لان زیاتر هاوپتی شو و پوژی بووه، چ له شاریان له گشت و گوزار، له پاش عیشایش بو شه ونشینی له خزمهت پیغه مبهردا بووه، سه بارهت به نیش و کاری موسلمانان راگوپینه وه یان ده کروه.

پیغه مبهري خواد ﷺ له جیاتی خویدا کردوویه تی به جیگری خو ی وکردوویه تی به نه میری حج و فقهی حدیث له مه سله زور ورده کانی به ندایه تیدا، نه گهر له بهر فراوانی شاره زاییه که ی نه بویه لهو جییه دا دای نه دنا، هه روه ها نو یژ که له جی خوی داینا به بهر نو یژ، نه گهر له بهر زانست و شاره زاییه که کی نه بویه نه ته ویش و نه کهسی تریشی نه ده کرده نه میری حج یان بهر نو یژ، یان ده ربه رهی زه کات و صدقه که پیغه مبهري خوا فهرزی کرد، نه نه س نهو زانسته ی له نه بویه کروه و هر گرتووه و نهوش گه وره ترین سهر چاوه ی نهو مه سه له یه یه، زانا کانی نیسلام پشتیان پیی به ستووه بو زانینی کام فهرموده له پیش کام فهرموده یه، نه مهش به لگیه له سهر نه وهی که له هه مووان شارزاتر بووه له زانینی نهو فهرمودانه ی که حوکی فهرموده ی پیش خویان سرپوه ته وه - الناسخ و المنسوخ - . له وباریه وه ووته یه کی نه وتووه که پیچه وانه بیت له گه دل ده قیکدا، نه مهش نه ویه پي پایه بهر زیه له زانست و زانیاریدا.

۱۷- کات پیغه مبهري خواد ﷺ و ه فاتی کرد خه لکی تی که چون، به لام خوا ثم نوممه ته ی راوه ستاو کرد به هو ی صدیق ﷺ، هه لو یسته مه زنه که ی گرت بهر ووتی: ((هه رکه سی

محمدی ده پهرست، محمد مرد، به لّام هر که سستی خودای پهرست، خودا زیندووه و نامریت)).

هروهك له سه قیفه‌ی به‌نی ساعیده هه‌لویستی مه‌زنی ده‌رکه‌وت، به جوژی توانی پشتیوانان پازی بکات به‌وی که راست و دروسته، به‌بی شه‌وی موسلمانان تووشی ناشویی نا‌ژاوه ببین، باسی چاکه و لی‌هاتوویی پشتیوانانی کرد و شه‌و فرموده و نایه‌تانه‌ی له‌سهریان هاتبوو باسی کردن به چاکه.

۱۸- سه‌عدی کوپی عوباده عليه السلام به‌یعه‌تی دا به‌نه‌بویه‌کر به‌جینشینی له‌دوای شه‌و وتووویژه‌ی له‌سهر سه‌قیفه‌ی به‌نی ساعیده روویدا، له‌و پله و پایه به‌رزهی که بانگه‌شهی بو ده‌کرد دابه‌زی و به‌یعه‌تی خه‌لافه‌تی دا به‌نه‌بویه‌کر، ناموزاکه‌شی که به‌شیری کوپی سه‌عدی نه‌نساری بوو یه‌که‌م که‌س بوو له‌و کۆنفرانسه‌دا به‌یعه‌تی دا به‌نه‌بویه‌کر، یه‌ك قه‌یرانی بچوك یان گه‌وره له‌و باره‌یه‌وه نه‌قل نه‌کراوه‌بو‌مان، هیچ که‌رت بوون یان جیایی که ههر لایه‌ك حه‌زبکات کاندیده‌که‌ی شه‌و هه‌لبژی‌ریت و هك چۆن هه‌ندئ نوسه‌ری میژوو که‌وتوونه‌ته شه‌و هه‌له‌یه‌وه، به‌لّام براهی‌تی موسلمانان له‌ناویاندا مایه‌وه و هك خۆی، به‌لکو زیادی‌شی کرد و هك له‌ریوایه‌ته‌ صه‌حیحه‌کاندا هاتوه.

۱۹- کۆمه‌لێك نایه‌تی پی‌روژ و برێك فرموده‌ی پی‌غه‌مبه‌ر صلی الله علیه و آله هاتوه که ناماژه بو خه‌لافه‌تی صدیق عليه السلام ده‌کات و هه‌موو ته‌هلی سوننه و جه‌ماعه‌ت له‌سهر شه‌وی که نه‌بویه‌کر شایان‌ترین که‌سی نومه‌ت بوو به‌جینشینی پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله، نه‌مه‌ش له‌به‌ر پی‌شینیه‌ی سپی و پی‌اوچاکی و دیاری‌کردنی به‌پیش نویژی موسلمانان له‌لایه‌ن پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله له‌ناو هه‌موو هاوه‌لّاندا، هاوه‌لّان تی‌گه‌یشتن بوچی پی‌غه‌مبه‌ر له‌نویژ پی‌شی خستوه، نه‌مانیش له‌وه‌وه وه‌ریان‌گرت که ده‌بی‌ت بکری‌ته جینشینی شه‌و.

۲۰- خه‌لافه‌تی ئیسلام پرۆگرامی‌کی به‌رپوه‌بردنی حوکمرانیه و موسلمانانه‌کان و هك ری‌گایه‌ك هینایانه‌ کایه‌وه، له‌و ری‌گایه‌وه ئیش و کاره‌کان جی به‌جی ده‌کری‌ت و به‌رژه‌وه‌ندیه‌کان ره‌چاوده‌کری‌ن، دروست بوونی-خه‌لافه‌ت-له‌وه ده‌ستی پیکرد که نومه‌تی ئیسلام

پیتویستی پیتی بوو، هر لهو سهرچاوه یهوه بوو که موسلمانان زور پهله یان ده کرد له دیاریکردنی جینشیننی بۆ پیغه مبه ره که یان صلوات الله علیه.

خه لافهت ده ستوری حوکمرانی موسلمانانه و قورثانی پیروژ و سوننه تی پیغه مبه ری خوا صلوات الله علیه سهرچاوه ی گرتووه، زانایان دهر باره ی بنه ماکانی خه لافه تی نیسلامی قسه یان کرده و شورا و به یعه تیان به دوو بنه مای گرنگی داناوه که قورثانی پیروژیش زور ئامازه بۆ نهو دووانه ده کات.

۲۱- زانای پایه بهرز نه بو الحسن الندوی باس له مهرجه کانی جینشیننی پیغه مبه ری خوا صلوات الله علیه ده کات، به به لگه له ژیانی نه بویه کردا صلوات الله علیه ده رکوت که سهرجه م نهو مهرجانه له نه بویه کردا هه بوون و هاتنه دی.

۲۲- دوا ی به یعه تی گشتی صدیق ووتاریکی بۆ ئومهت دا، که به یه کیك له سهرچاوه کانی ووتاری نیسلامی داده نریت که له گه ل کورتیه کهیدا بهرنامه ی حوکمی ده ولته تی نیسلامی تیا پروون کرده وه، بنه ماکانی دادپهروه ری و سۆز و بهزه یی تیا ده رخست له نیوان حاکم و گه لدا و داکۆکی له سهر نه وه کرد که گوئ رایه لی نه میر بهنده به گوئ رایه لی خوا. و پیغه مبه ره وه، باسی جیهادی رینگه ی خوا ی کرد باسی گرنگیه که شی بۆ کردن له به دیه یانی سهر به رزی ئومه تی نیسلام به هۆیه وه، ههروه ک باسی دورکه و تنه وه له په وشته نزمه کانی بۆ کردن نه مهش له بهر گرنگی پاراستنی کۆمه لگه له گهنده لیبوون و رامان.

۲۳- صدیق ویستی ههستی به جئ به جئ کردنی نهو سیاسه ته ی که بۆ ده ولته ته که ی کیشابووی، له ناو هاوه لاندایارمه تیده ری لهو کاره دا بۆ خۆی دانا، کاروباری دارایی سپارد به ده ستپاکی ئومه تی نیسلام نه بو عوبه یده سپارد، وهزاره تی دادیشی دایه دهستی عمری کورپی خطاب صلوات الله علیه به هاوکاری راسته وخۆی خۆیشی لهو کاره دا.

ههروه ک دانانی زهیدی کورپی ثابت صلوات الله علیه وهک وه زیری پۆسته و گه یاندن و هه ندی جاریش عه لی کورپی نه بو طالب صلوات الله علیه یان عثمانی کورپی عه فان صلوات الله علیه نهو کاره ی بۆ ده کرد، پاش نهو موسلمانان نازناوی —جینشیننی پیغه مبه ری— خویان بری به به ری

نه‌بویه‌کردا کرد و وایشیان به باش زانی یه‌کلای بکه‌نه‌وه بۆ ئیش و کاری خه‌لافه‌ت و موچه‌یه‌کی تایبه‌تی له (بیت المال) بۆ بپرهنه‌وه.

۲۴- نه‌بویه‌کری صدیق علیه‌السلام له ناو موسلماناندا وه‌ک خه‌لیفه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ده‌ژیا، هیچ هه‌ڵیکه‌ی له‌ده‌ست نه‌ده‌دا و تیایدا یان فه‌رمانی به‌ چاکه‌ ده‌کرد یان به‌رگری له‌ خراپه‌ده‌کرد، هه‌ڵۆیسته‌کانی تیشکی هیدا‌یه‌ت و باوه‌ر و په‌وشت به‌رزی به‌ جواره‌وره‌که‌ی ده‌به‌خشی.

۲۵- سه‌رده‌می صدیق علیه‌السلام که سه‌ره‌تای سه‌رده‌می راشیدین بوو، گرنگیه‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ که نووساوه به سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ره‌وه صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و نزیکه‌ لییه‌وه، به‌گشتی سه‌رده‌مه‌که‌ی راشیدین و به‌تایبه‌تی لایه‌نی دادگا درێژه‌پێده‌ری دادگای سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ری خوا بوو صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، جێگیرکردنی ته‌واوی هه‌موو نه‌و حوکمانه‌ی له سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ردا ده‌رکراوه، جێ به‌جێ کردنی پیت به‌ پیت و به‌ وردی.

۲۶- نه‌بویه‌که‌ علیه‌السلام به‌سه‌ر وڵاته‌ رزگارکراوه‌کانه‌وه والی داده‌نا، سه‌ربه‌ستی ئیش و کاری ده‌دانێ له‌لایه‌ن ئیداره و حوکمرانی و به‌رنوێژی و کۆکردنه‌وه‌ی خێر و زه‌کات و هه‌موو کاره‌کانی تر که بۆ والی هه‌بوون بیانکات، زۆر به‌ وردی له هه‌لبژاردنه‌کانی پێغه‌مبه‌ر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم وورد ده‌بویه‌وه و چاوی لێده‌کرد له هه‌لبژاردنی والی و سه‌رکرده‌کانیدا، بۆیه ده‌بینین هه‌موو نه‌و به‌رپرس و والیانه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم له سه‌رده‌می خۆیدا داینا‌بوون، نه‌بویه‌که‌ له‌ پاش وه‌فاتی پێغه‌مبه‌ر - له‌شوێنی خۆیان هیشتیه‌وه، که‌سیانی لانه‌برد مه‌گه‌ر نارینی بۆ جێگه‌یه‌کی تر که گرنگ تر بوو پیت له‌ کاری یه‌که‌می و خۆشی پیتی خۆش بوو پیت، وه‌ک نه‌وه‌ی به‌ عه‌مری کورێ عاصی کرد علیه‌السلام.

هه‌موو ده‌سه‌ڵاته‌کانی والیه‌کانی نه‌بویه‌که‌ر، هه‌مان ده‌سه‌ڵاتی والیه‌کانی سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بوو، به‌ تایبه‌ت نه‌گه‌ر نه‌و والیانه‌ی پێشتر پێغه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم داینا‌بوون.

۲۷- ریاوتی زۆر باسکراوه‌ ده‌رباره‌ی دواکه‌تنی علی علیه‌السلام له به‌یعه‌تدان به‌ نه‌بویه‌که‌ علیه‌السلام، هه‌روه‌ها دواکه‌وتنی زویتری کورێ عه‌وام علیه‌السلام، زۆربه‌ی نه‌و ریاویه‌تانه‌ راست نین و ده‌ستکردن، مه‌گه‌ر نه‌و فه‌رموده‌یه نه‌بیّت که (ابن عباس) علیه‌السلام ده‌گیرێته‌وه و ده‌لێت:

عەلى و زوبير له مالى فاطمه بوون و به بۆنى خەريكبونييان به شۆرين و كفنكردى
 پيغه مبهري خوا (ﷺ) نه يانتواني نامادهى به يعه تدان بن له پۆزى يه كه مدا، له پۆزى
 داهاتودا هەردوو كيان (ﷺ) به يعه تيان پيدا كه پۆزى سى شه مەبوو.

٢٨- كاتى دەربارەى ميرا تىيە كانى پيغه مبهري خوا پرسياكرا، به فاطمه و عباسى ووت: له
 پيغه مبهري خوام بيس تووه كه فەرمويه تى: ((لا نورث ماتركناه صدقه، انما ياكل ال
 محمد من هذا المال)) واتە ئيمەى پيغه مبهريان ميرا تمان دابهش ناكريت و دەكریت به خیر،
 بەلكو دەتوانين له سامانى غەنيمە كراو بخۆين».

له رپوايه تىكى تردا ئەبو بەكر (ﷺ) وتويه تى: «واز له هيچ شتيك ناهيتم كه
 پيغه مبهري خوا كردييتى و منيش وا دەكەم، ترسى ئەوهشم هەيه ئەگەر جيبه جيبان نه كەم له
 ريگەى راست لابدهم».

له ميژوودا ئەوه ناشكرا و جىگيره كه ئەبو بەكر به دريژايى ژيانى له مالى - فەيئ
 - و دەستكهوتى غەزاكان بەشى (ئالويهيتى) داوه و بەلام ميرا تى پى نەداون به پىتى
 فەرموودهى پيغه مبهري خوا (ﷺ).

٢٩- ئەبو بەكر (ﷺ) له وتاره كەيدا سروشتى جينشينيەكەى خۆى پروون كردهوه و
 وتى من جينشيني پيغه مبهري خوام نەك جينشيني خواى گەوره، بەلكو جينشيني
 پيغه مبهري كيم و منيش مروم و مەعصوم و بيگوناھ نيم، من ئەوهى پيغه مبهري خوا كردي بۆ
 نيسلام و پەيامەكەى من ناتوانم ئەوه بكەم، له سياسەتيدا شوين كهوتە بووه نەك داهيئەر.

٣٠- لەو پەند و نامۆزگاريانەى له ناردنى سوپاكەى ئوسامە (ﷺ) وەرى دەرگري،
 ئەوهيه كه بار و زروف به هەر لايەكدا بسوپيت و هەموو ناپه حەتیه كان دەستەى باوەر له
 گرنگيدان به كاروبارى تاين لانادەن و كاروانى بانگەواز به كەسەوه بەند نيه، پتويستى
 گەرانەوهى هەموو ناكۆكيەكانى ناو موسولمانان بۆ لای قورئان و سونەت، بانگەواز دەبيت
 كردهوهشى له گەلدا بيت و پۆلى گەورهى لاو له خزمەتكردى نيسلام، جوانى ئادابە
 نيسلاميه كانى جيهادكردن و هينانەوهى ئامانجەكانى سوپاى ئوسامە، كه بەرهى باكوور كه
 باشگەزبەكان بووبوون به لاوازترين بەره كانى جەنگ.

۳۱- ئەو پاشىگەزىبونىۋەيەنى كە ھۆزە غەربەكانى گرتەۋە لە پاشا ۋەفاتى
پېغەمبەرى خوا (ﷺ) چەند ھۆكاريكى ھەبوو لەوانە:

گەرۋەيى كارەساتى مردنى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) و تېنەگەيشتن لە راستى ئاينەكە و
دەقەكانى، بېرگەرنەۋەي سەردەمى نەفامى و بەراوردكردنى پەشتە زەشتەكانى لە
بەرامبەريشدا ھەزى لە باس دەرجوون و گەپانەۋە بۆ بى شەرى و دەمارگىرى سەردەمى
نەفامى و دەستكەوتنى پەلە و پاينە، كاسىي كەردن بەسەر ئاينەۋە و پەزىلى لە پارە و پەولدا و
ھەسوودى و كاريگەرى يېگانە ۋەك پۆلى جوولەكە و گاور و مەجووسەكان.

۳۲- جۆرەكانى پاشىگەزىبونىۋە: ھەبوو بە تەۋاۋى ۋازى لە ئىسلام ھېنابو،
گەپرايەۋە سەر نەفامى و بت پەرسىي و ھەندىكيان بانگەشەي پېغەمبەرايەتى خۇيانيان دەكرد،
ھەندىكيان ۋازيان لە نوپۇ ھېنا، ھەندىكيان خۇيان بە موسولمان دەزانى و نوپۇيان دەكرد بەلام
زەكاتيان دەرنەدەكرد، ھەندىكيان دلخۆش بوون بە مردنى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) و گەپانەۋە
سەر ۋەزەي سەردەمى نەفامى جارانيان، ھەندىكيان ئەبلەق بووبوون نەياندەزانى چى بىكەن و
چاۋەروانيان دەكرد تا بزەن ۋەزەكە بەرەو كۆي دەپوات، ھەموو ئەم جۆرانە بە دىرۇي لە لاينە
زانايانى فېقھ و مېژوۋ باسيان لېۋە كراۋە.

۳۳- ھەلۋىستى صديق (رضي الله عنه) دەربارەي پاشىگەزىبونان لامسەرلايى نەبوو، صولحى
نەبوو، نەدەچۈۋە سەر قەسيان، بەراستى دۋاي خۋاي گەۋرە ئەو پياۋە پۆلى سەرەكى ھەبوو لە
پاراستنى ئىسلام و مانەۋەي بەو شېۋە پاك و خاۋىن و ئەسەلەۋە، ھەموو دان بەۋەدا دەنن و
مېژوۋ شايتە كە ئەو پراۋەستانە جوامىرانەي صديق (رضي الله عنه) لە بەرامبەر مەسەلەي
پاشىگەزىبونىۋەدا و نەھىشتنى ھەلۋەشانەۋەي ئىسلام ۋا بوو لەسەردەمى خۇياندا، ئەو
جېنشېنەي كە شوپنى پېغەمبەرى خوا گرتەۋە و بەراستى مافى تەۋاۋى خۇي پېدا بە جۆرىك
كە شايتەي سەنا خوانى ھەموو موسولمانان بوون لەگەل دوعاي خېر بۆي تا پۆزى دۋايى.

۳۴- ئەۋەي راستىيەكە و دەبىت بوتريت كە ئەم ئاۋاۋەي پاشىگەزىبونىۋەيە ھېچ
ئاۋچەيەكى جوغرافى سەرتاپاي نەگرتبۈيەۋە بەلكو كۆمەلتيك سەركردە و ھەندى ھۆز و

كهسايه‌تی و تاكه‌كەس مابوون كه ده‌ستیان به دینه‌كه‌یانه‌وه گرت و وازیان لی نه‌هینا له هه‌موو ناوچه‌كاندا.

۳۵- له‌ جهنگی هه‌لگه‌پاوه‌كانی یه‌مه‌ندا دوو جوړ ئافره‌ت به‌دی ده‌كران، یه‌كه‌میان وینه‌ی ئافره‌تی پاك و بینگه‌رد كه له‌گه‌ل ئیسلامدا مانه‌وه و دژایه‌تی به‌د‌په‌وشتیان ده‌كرد و شان به‌ شانی پیاوان به‌ره‌نگاری پاشگه‌زبووانیان ده‌كرت وهك — خاتو نازاد — ی فارسی خیزانی شه‌ری كورپی بازان و كچی مامی فه‌یروزی فارسی، له‌ به‌رام‌به‌ردا وینه‌یه‌کی تر به‌دی ده‌كریت كه ناشیرین و تاریك‌ستانه وهك نه‌وه‌ی هه‌ندی له‌ كچانی جووله‌كه له‌ یه‌مه‌ن پیتی هه‌ستان و له‌ خوشیاندا ده‌فرین به‌ بیستنی هه‌والی وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، وه‌ شه‌وه‌ سووره‌كانیان زیندوو ده‌كرده‌وه له‌گه‌ل گه‌نجه‌ بی‌ په‌وشته‌كاندا، هانی خه‌لكیان ده‌دا بو‌ بی‌ په‌وشتی و گالته‌یان به‌ داوین پاكی و په‌وشت به‌رزی ده‌كرد، به‌ جوړیك شه‌یتانیش له‌گه‌لیاندا كه‌وتبووه سه‌ما بو‌ نه‌و پاشگه‌زبوونه‌وه‌یه‌ی خه‌لكیه له‌ ئیسلام و داویان ده‌كرد زیاتر خه‌لك واز به‌یتیت.

۳۶- هه‌ندی له‌ خه‌لكی یه‌مه‌ن هه‌لویستی به‌رزیان نواند له‌ پاوه‌ستاویان له‌سه‌ر ئیسلام و بانگه‌وازكردن بو‌ی و ترساندن هۆزه‌كانیان له‌ ئاكامی پاشگه‌زبوونه‌وه، له‌وانه (مه‌رانی كورپی ذي عومه‌یری هه‌مه‌دان) كه یه‌كێك بوو له‌ پاشاكانی یه‌مه‌ن و عبدا‌لله‌ كورپی مالیکی نه‌رحه‌بی كه هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوا بوو (ﷺ) و شه‌رحه‌بیلی كورپی سه‌مط و كوره‌كه‌ی له‌ به‌نی معاویه له‌ كینده.

۳۷- پاش جهنگی هه‌لگه‌پاوه‌كان، یه‌مه‌نیه‌كان له‌ ژیر فه‌رمانده‌یی پایته‌ختی ئیسلام مه‌دینه‌دا كۆبوونه‌وه و یه‌مه‌ن كرا به‌ چهند یه‌كه‌یه‌کی ئیداری له‌ جیاتی چهند یه‌كه‌ی عه‌شایه‌ری جاران و كرا به‌ سی‌ یه‌كه‌ی ئیداریه‌وه: صنعاء و جند و حضرموت، و پاش نه‌وه مه‌سانلی خیتلایه‌تی بووبووه سه‌رچاوه‌ی هوكم‌رانی و هۆزه‌كان ته‌نها وهك سه‌ربازگه‌یه‌ك مانه‌وه بو‌ سوپای ئیسلام، ئیتر پیوه‌ری باوه‌ر و له‌ خواترسان و دلسۆزی و كرده‌وه‌ی چاك پیتوانه‌ی پیاوانی پی‌ ده‌كرا.

۳۸- تێكشكانی توله‌یحه‌ی نه‌سه‌دی — له‌ جهنگی بوزاغه‌دا كاریگه‌ره‌ گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌ گه‌پانه‌وه‌ی زوړیك له‌ هۆزه‌كان بو‌ باوه‌شی ئیسلام، به‌نو عامر پاش تێكشكانده‌كه وتیان:

دیینهوه ناو نهو ثاینه ی لیتی چووینه دهرهوه، خالیدیش بهیعهتی لیّ وه رگرتنهوه بهو جوړه ی له نههلی بوزاخه ی وه رگرت له نهسه د و غطفان و طیّ.

۳۹- کوژرانی مالیکی کوړی نویره به هو ی لووت بهرزی و خو بهل زانینه که یهوه، چونکه خهوش و خالی سهردهمی نه فامی تیدا مابوو، بویه ههر دهستی دهستی و سستی نواند له شوینکه وتنی بهرپرسانی نیسلام له دوا ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) و مافی (بیت المال) ی نه ده دا که زه کات بوو.

۴۰- نه بو به کر (ﷺ) ههستا لیپرسینهوه و لیپیچینهوه ی مهسه له ی کوشتنی مالیکی کوړی نویره و له ناکامدا دهرکوت خالیدی کوړی وه لید بیتاوانه، صدیق لهو مهسه لانه دا له هه موو هاوه لان زیاتر ده کو لیه وه و ناگادار بوو، چونکه خهلیفه بوو، هه واله کان بو نهو ده هات.

۴۱- له ته وای نه بو به کر (ﷺ) نه وه بوو که خو ی زور نهرم بوو، بویه بو نه وه ی لایه نی نهرمی و توندی له یه ک گری بدات و هیچ لایه ک زال نه بیت به سر نهو لاکه ی تردا خالیدی توند ده کاته سهرکرده و عومهری توند ده کاته راویژکاری خو ی و به هو یه وه سیفاتی صدیق که مال و ته و او گیری بو دروست بوو، چونکه نهرمی به ته نها خراپه و توندیش به ته نها خراپه.

۴۲- (مثنی کوړی حارثة الشیبانی) پو لیک ی گرنگی هه بوو له کوژاندنه وه ی ناژاوه ی هه لگه پرانه وه ی به حره یندا و وه ستانی به هه موو هیژ و سهر بازه کانیه وه له پشتی (عه لای حه زره می)، که به سهر بازه کانیه وه له باکووری به حره ین دهستی گرت به سر قطیف و هجر دا تا گه یشته سر چه شمی دیچله و لهو ریبه دا توانی سهرکه ویت به سر هیژ ی فارسه کاندا، هه واله کانی ده گه یشته صدیق و له هاوړیکانی ده پرسی دهر باره ی و قه یسی کوړی عاصم (المنقری) وتی: نه مه پیاو یکه به ناویانگه و نه ژادی ناشکرایه و پشت نه ستووره نه مه (مثنی کوړی حارثة الشیبانی) یه.

۴۳- شکانی سوپای به نی حه نیفه له یه مامه دا به دهستی سوپای موسولمانان و به سهرکر دایه تی خالید، داده نریت به پشت شکین بو بزاقی پاشگه زبوونه وه، له ناو شه ییده کانی

موسولماناندا زۆرىك له (قورئان له بهران)ى تىدابوو، بۆيه نهوهى لى كهوتهوه كه نهبو به كر (ﷺ) له سهر پايوى عومهر (ﷺ) ههستا به كۆكردنهوهى قورئان له سهر پيىست و ئيسقان و تهخته بهرد، نهبو به كرىش (ﷺ) ئهم كار هه مهنه شارستانيهى سپارد به هاوهلى بهريز و شيريني پيغه مبهري خوا (ﷺ) زهيدى كورى ثابت (ﷺ).

۴۴- هه‌موو مه‌رجه‌گانی سه‌رکه‌وتن و زالا بوون و پیداوێستیه‌گانی له سه‌رده‌می نه‌بو به‌کر و سه‌رجه‌م خه‌لیفه‌ راشیده‌کاندا ها‌ت‌بووه‌دی، له‌ دوا‌ی خوا نه‌بو به‌کر له‌ هه‌موو که‌س زیاتر ته‌م مه‌رجانه‌ی ده‌خسته‌وه‌ یادی موسو‌ل‌مانان، هه‌ر له‌به‌ر ته‌وه‌ش بوو که‌ پازی نه‌بوو له‌ نه‌عرا به‌کان قبو‌ل بکات زه‌کات نه‌ده‌ن و سو‌وری‌ش بوو له‌سه‌ر نارده‌نی سو‌پای ئوسامه‌، به‌ ته‌وا‌وی یابه‌ند بوو به‌ شه‌رعی خوا‌وه‌ و له‌ ب‌حو‌وک و گه‌وره‌دا لێی لانه‌ده‌دا.

۴۵- ناماده کاریه کانی صدیق (علیه السلام) بۆ بهره نگار بونونه وی پاشگهز بونونه وه، چ له پرووی ماده وه چ له پرووی دهروونیه وه، سوپای خسته پری، لیواکانی جیا کرده وه و سهر کرده ی ناوازه ی ههلبژارد بۆ جهنگی پاشگهز بون و نامهی نارد بۆ ههلهگه پراوه کان، هاوهلانی هاندا بۆ جهنگ دژیان و چهك و ولاخ و حوشت و پیدایستییه کانی ناماده کرد و دژی بیدعه و نهفامکاری و تاره زووکاری.

شهریعتی کار پیکرد و بنه‌مای یه‌کبوون و یه‌گگرتن و کۆبوونه‌وی حیبه‌جی ده‌کرد، به‌به‌رنامه‌ی خۆیه‌کلایی کردنه‌وه و تایبه‌تمه‌ندی کارپی ده‌کرد، خالیدی هه‌لبژارد بۆ سه‌رکردایه‌تی سوپا، زه‌یدی هه‌لبژارد بۆ کۆکردنه‌وی قورشان، نه‌بو به‌ره‌زی نه‌سه‌لمی بۆ ناردنی پۆسته و نامه‌کان، گزنگی ده‌دات به‌لایه‌نی ئاسایش و راگه‌یاندن و هۆکاره‌کانی تریش.

٤٦- ناسه‌واری جیب‌جیکردنی شهرعی خوا له سهرده‌می صدیقدا له‌و‌دا به‌دی ده‌کرا که زالبوونی هاوه‌لان له دوا بوو، که هه‌موویان سوور بوون له‌سهر به‌رپاکردنی هه‌موو به‌ندایه‌تیه‌کان له ناو خۆیان و مال مندال و دلتسوزانه خۆیان یه‌کلایی کردبوویه‌وه بۆ خوا و به‌رپاکردنی شهرعه‌که‌ی، خوای گه‌وره‌ش پشت نه‌ستووری کردن و سه‌ری خستن به‌سهر هه‌لگه‌راواندا و نه‌من و ناسایشی بۆ به‌خشین.

٤٧- جیهادی موسولمانان دژی هه‌لگه‌پاوه‌کان ناماده‌سازیه‌کی خوا بوو بۆ جه‌نگه
پزگاربخوازه‌کانی پاش نه‌وه، که توانا و ده‌سه‌لاته‌کان و ئالاکان ده‌رکه‌وتن و تواناکان ته‌قینه‌وه و
سه‌رکرده‌کانی ناو مه‌یدانی جه‌نگ ده‌رکه‌وتن و سه‌رکرده‌کان هه‌رچی هونه‌ری جه‌نگی هه‌بوو به
کاریان هینا و نه‌خشه‌سازیه‌کانیان جیبه‌جی ده‌کرد.

سه‌ربازی نازا و گوێپایه‌ل و تیگه‌یشتوو و یاساپاریز ناماده‌کرا، به‌ جوړتیک ده‌یزانی
بۆچی ده‌جه‌نگیت هه‌موو شتیک له‌و پێناوه‌دا به‌ خه‌رج ده‌دات و ده‌زانیت بۆ کێ نهم قوربانیه
ده‌دات، بۆیه‌ کاره‌کانی به‌ جوانی و گیان فیدایی به‌ دلسۆزی ده‌نواند.

٤٨- نیمچه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌ب بۆ یه‌که‌جار له‌ ژێر ئالایه‌کی یه‌که‌گرتودا یه‌کیان گرت
نه‌مه‌ش پاش هاوکاری خوا به‌هۆی جیهاد و به‌رخودانی هاوه‌لانه‌وه‌ بوو له‌ پشتی نه‌بو به‌کری
سه‌رکرده‌یانه‌وه (ﷺ) هۆی نه‌مه‌ش لاه‌ردنی سه‌رکرده‌لاوه‌کیه‌کان و هینانیان بۆ ناو سوپای
نیزامی ئیسلامی، شاری مه‌دینه‌ی پرئور بالێ ده‌سه‌لاتی خۆی کیشا به‌سه‌ر دوورگه‌ی
عه‌ره‌بییدا، وای لیتهات هه‌موو ئومهت له‌ دوا‌ی یه‌که‌ سه‌رکرده‌وه و به‌ یه‌که‌ بیروباوه‌په‌وه
ده‌جه‌نگان.

سه‌رکه‌وته‌نه‌کانیان سه‌رکه‌وتن بوو بۆ بانگه‌وازی ئیسلامی و هیشتنه‌وه‌ی ئومهت به‌
یه‌که‌ پارچه‌یی و پاراستنی له‌ هۆکاره‌کانی په‌رته‌وازه‌بوون و هه‌له‌وه‌شان.

هه‌روه‌که‌ به‌لگه‌یه‌کیش بوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی ده‌وله‌تی ئیسلام به‌سه‌رکردایه‌تی صدیق
(ﷺ) توانای هه‌یه‌ زāl ییت به‌سه‌ر گه‌وره‌ترین قه‌یراندا.

٤٩- رووداوه‌ می‌ژویه‌کان نه‌وه‌ ده‌سه‌لمێنن که هه‌ر هه‌ولێک بۆ یاخیبوون له‌ ئیسلام
نێتر تا‌که‌کان یان ده‌وله‌تان پێی هه‌لبستن ناکامی هه‌ر تێکشکان و بێ هیوا‌یه‌.

چونکه‌ نه‌و یاخیبوونه‌ یاخیبوونه‌ له‌ خوا که له‌ قورئانه‌که‌یدا په‌نگ ده‌داته‌وه‌ که خۆی
که‌فاله‌تی پاراستنی کردووه‌ و پاراستنی نه‌و کۆمه‌له‌شی که له‌ چوار ده‌وری خپروونه‌ته‌وه
هیشتنه‌وه‌ی له‌سه‌ر رینگای راست به‌ درێژایی ته‌مه‌ن، جیبه‌جی‌کردنی حوکمی خۆی له‌ قازانجی
(له‌ خواترسان) و منه‌تیش ده‌خات به‌سه‌ر چه‌وساوه‌کاندا که لوتی سته‌مکاره‌کانیان بۆ شوێر
ده‌کات.

۵۰- هەر که جهنگی هه‌لگه‌پاوه‌کان ته‌واو بوو، ئازاوه‌ی پاشگه‌زبوونه‌وه کوژایه‌وه، یه‌کسه‌ر صدیق (عليه السلام) ده‌ستی کرد به جیبه‌جێکردنی جهنگه‌ پزگار یخ‌وازیه‌کانی که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاتی خۆی مه‌شخه‌لی بۆ هه‌لگرتبوو، سوپای گه‌وره‌ی خسته‌ری بۆ پزگارکردنی عێراق و شام.

۵۱- نه‌و فه‌رمانانه‌ی که صدیق (عليه السلام) بۆ سه‌رکرده‌کانی عێراق و شامی ده‌کرد - (خالید و عیاض) به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر بوونی هه‌ستی ستراتیژی که له‌ صدیقا هه‌بووه، کۆمه‌لیک زانیاری عه‌سکه‌ری پێدان که هه‌ندیکیان ستراتیژی و هه‌ندیکی تریشیان ته‌کنیکی بووه، بۆ هه‌ر سه‌رکرده‌یه‌کیان ناوچه‌ی هێرش و چوونه‌ ناوه‌وه‌ی بۆ دیاریکردن، وه‌ک بلیت خۆی له‌ عێراقدا ژیا‌بیت یان نه‌خشه‌یه‌کی وردی جوغرافیای عێراقی له‌به‌ر ده‌ستدا بیت.

۵۲- خالید له‌ عێراقدا کۆمه‌لیک جهنگی لاوه‌کی نه‌جمادا که بوونه‌ هۆکاری پزگارکردنی عێراق، وه‌ک جهنگی (ذات السلاسل) و (جهنگی مه‌زار) و (وه‌له‌) و (ئه‌لیس) و (پزگارکردنی حیره) و (پومادی) و (عین ته‌مر) و (دومة الجندال) و (پوداوی حصید) و (مصیخ) و (فراض).

۵۳- صدیق (عليه السلام) کاتی‌ک ویستی ولاتی شام پزگار بکات پاویژی به‌ گه‌وره‌ هاوه‌لانی کرد و پاشان خه‌لکی یه‌مه‌نی به‌ره‌و جیهاد راپه‌راند و لیواکانی دیاری کرد بۆ سه‌رکرده‌کان و چوار سوپای نارد بۆ ولاتی شام و سه‌رکرده‌کانیش ته‌مانه‌ بوون:

۱- یه‌زیدی کوپی ته‌بو سوفیان.

۲- نه‌بی عوبه‌یده‌ی جه‌راح.

۳- عه‌مری کوپی عاص.

۴- شه‌رحه‌بیلی کوپی حه‌سه‌نه.

۵۴- نه‌و سوپایانه‌ی دیاری کرابوون بۆ پزگارکردنی شام، نا‌ره‌حه‌تیه‌کی گه‌وره‌ له‌ رێیاندا بوو، چونکه‌ به‌ره‌نگاری ئیمپراتۆریه‌تیکی زۆر گه‌وره‌ ده‌بوونه‌وه که به‌ شیوازیکی گه‌وره‌ و پرچه‌ک و ناماده‌ی جه‌نگ بوو.

نامەیان نارد بۆ صدیق (ﷺ) باسی بار و زروڤە ناپەحەتەکیان بۆ کرد که تیتی کەوتبەون، صدیقش (ﷺ) فەرمانی دەرکرد بۆیان که پاشەکشە بکەنەو بۆ یەرمووک و لەوی کۆبەنەو، فەرمانیشی دا بە خالید لە عێراقەو بە نێوی سوپاکەیهو بپروات بە هانایانەو و خۆیشی بپیتە فەرماندە ی گشتی سوپای ئیسلام لەوی.

۵۵- خالیدی کۆری وەلید (ﷺ) توانی کۆمەڵێک سەرکەوتنی مەزن بەدەست بپێت

بۆ سوپای ئیسلام که گرنگترینیان جەنگی ئەجنادین و یەرمووک بوو.

۵۶- لێکۆڵەرەوان دەتوانن دیارترین مەشخەڵی سیاسەتەکانی دەرەوی دەوڵەتی

صدیق دەست نیشان بکەن لەم خالاندا:

دروست کردنی هەببەت بۆ ئیسلام لە دۆلی گەلانی تردا، نواندی، دادپەرەری لە نێوان گەلە نازادکراوەکاندا، نەرمی نواندن لە گەلانیاندا، لا بێردنی هەموو ئاسەوارەکانی زۆر لێکردن لەسەر هەموو ئەو گەلە نازادکراوانە و لا بێردنی هەموو ئەو بەرپەستە مەروییانە دەکەوێتە نێوان ئەوان و ئیسلامدا.

۵۷- ئەو کەسانە ی دەرپارە ی جەنگە پزگاریخوازەکانی ئیسلام دەخوێنەو بۆیان

دەردەکەوێت کە نەخشە و پلانی سەربازی ورد بەکارهاتوو، وە چۆن ئەم خەلیفە مەزنە هەموو ھۆکارەکانی بەکارھێنا و کۆمەکی لەو پێناویدا، وە چۆن ئەم پلانی سەربازیە ژیرانە یە دوا ی کۆمەکی خوا ھۆکاری سەرەکی سەرکەوتن و زāl بوونی سوپای موسوڵمانان بوو.

لەو نەخشانە:

۱- زۆر پیشەرفەتی نەکردن بۆ ناو قوڵایی خاکی دوژمن.

۲- نامادەسازی و سوپاخستەنە پێ، پێکخستنی گەیانندی کۆمەکیەکان بە

سوپاکان، دیاری کردنی نامانج لەو جەنگانە، دیاریکردنی نازا و لێھاتوویی

بە پێی لێھاتوویی ناو مەیدانی جەنگ، وە داپرا نی مەیدانی جەنگ،

پێشخستنی شێوازەکانی جەنگ، سەلامەتی ھێلەکانی پەییوەندی نێوان

سەرکرەدەکان و زیرەکی و لێوہشاوہیی خەلیفە.

۵۸- صدیق (عليه السلام) مافه کانی خوی بۆ سرکرده و سهربازه کان پروون ده کرده وهك:

خۆگری له ناو جهنگدا، به دلسۆزی جهنگان، جیبه جیکردنی پاسپارده که، خزم خزمینه و خۆشهویستی نواندن نه بیّت له سرخستنی ناینی خوا.

دیاری کردنی مافه کانی سرکرده کان له سر سهربازه کان وهك: گوێپرایه لّی کردیان، به پهله جیبه جیکردنی فرمانکایان و لام و چیم نه کردن له مهسهله ی دابهشکردنی دهستکهوته کاندان و شتانی تریش لهو مافانه ی که صدیق (عليه السلام) به درێژی له نامه کهیدا بۆ سهرباز و سرکرده کانی ده نارد و پروونی ده کرده وه.

له مافه کانی سهربازه کانی: پشکینینی حالیان، ریزکردنیان و ماندوو نه کردنیان له پری و رۆیشتندا، ههلبژاردنی ناسته کانی وهك نه قیب و عریف له ناویاندا، ههلبژاردنی شوینی چاک بۆ دابه زینیان بهرامبهر دوزمندا، ناماده کردنی خواردن بۆ سهربازه کان و ئالف بۆ ولاخه کانیان و چاودیری وردی ههوجۆلّی سوپای دوزمن له ڕینگای سیخوره باوه پیکراوه کانه وه، نه مهش بۆ پاریزگاری له سهربازه موسولمانه کان و هاندانیان له سر جیهاد و گیان فیدایی و پاداشتی خوا و گهرهیی شههیدیان بخته وه یاد، راویژ پیکردنی ژیرمه نده کانیان، نه رک و واجباته کانی خویان به سهردا جیبه جی بکات، نه هیلت به شتی تره وه جگه له جیهاد خویان خهریک بکهن، وهك بازرگانی و کشتوکالّ کردن، هه موو نه م ئامرژگاریانه له دوو توئی نامه کانیدا ده رهینراوه.

۵۹- بۆ ههر که سیک ورد بیته وه له جولّه ی جهنگه ڕزگار یغوازیه کانی نیسلام سرکه وتن و کۆمه کی خوی بالاده ست بۆ سوپا کانی خه لیفه هه ست پی ده کات، که نهو سوپایانه له ماوه یه کی کورتدا توانیان سرکه ون و ده سه لاتی پۆم و فارس پارمان.

گرنگترین هۆکاری نهو سرکه وتنانه نه مانه بوون:

باوه پری ته وای موسولمانه کان بهو هه ق و راستیه ی له پیناویدا ده جهنگان، بهرجهسته بوونی رهوشتی جهنگاوه ره له موسولمانه کاندان، لیبوورده یی و دادپهروه ری موسولمانه کان له گه ل نهو گه لانه دا، پهحم و سۆز نواندن موسولمانه کان له کاتی دانانی سه رانه و جزیه له سهریان و بردنه سه ری ههر به لئینیک که پێیان ده دات، سامانی بێشوماری

موسولمانان له سهرباز و سهرکردهی ناوازه و مهزن، بههیزی نهخشه سهربازیهکانی موسولمانهکان و شتانی تریش.

۶۰- کاتیک نهبو بهکر (ﷺ) مردنی نزيك بوويهوه، کۆمهلیک کاری نهنجام دا بۆ ههلبژاردنی خهلیفه دای خۆی لهوانه:

راویژ پیکردنی گهوره هاوهلان له کۆچهریان و پشتیوانان، کاتیک رای ههموان هاته سهر نهوهی که عومهری کورپ خهتاب (ﷺ) به خهلیفه دووه ههلبژێردریت یهکسهر صدیق (ﷺ) پهیمانیکي نووسراوی بۆ خهلکی خویندهوه، له شاری مهدينه و ههموو شارهکانی تریش، عومهری ناگادار کرد له ههنگاوهکانی و مهبهستهکانی و زۆریشی لیکرد خهلافهت قبول بکات.

خۆی به زمانی خۆی مهسهلهکهی به خهلکی راگهیاند تا کهس لێی تیک نهچیت گومانیان نهمیئت، له خواش دهپارایهوه و داوای لێ دهکرد که ناواتهکانی دای خۆی بیتیته دی، داوایش له عوسمانی کورپ عهفان کرد که پهیمانمه که بۆ خهلکی بخوینیتهوه، پیش مردنی بهیعهتی بۆ عومهر وهرگرت و کۆمهلیک نامۆزگاری عومهری کرد کاتیک دوو به دوو پیکهوه بوون.

۶۱- نهو ههنگاوانهی نهبو بهکر گرتیه بهر بۆ ههلبژاردنی خهلیفه دای خۆی هیچ دژایهتی که له گهڵ بنههاکانی شورا دا نهبوو، ئیتر با نهو شیوه ههلبژاردنه جیاواز بوو بیت له شیوازی ههلبژاردنه کهی خۆی، تا بهو جۆره عومهر ههلبژێردرا به خهلیفه موسولمانان به شورا و پیکهوتن، له میژوودا هیچ نهیاریهک دژی ههلبژاردنه کهی تۆمار نهکراوه، به درێژی تهمهنی کهسی بهر بهر ههکانی نهکردوه لهسهر نهوه، بهلکو ههموو موسولمانان کۆک بوون لهسهر حوکمرانیه کهی و ههموویان یهک رایان ههبوو.

۶۲- نهبو بهکر صدیق (ﷺ) له دنیا دهچوو پاش تهمهنی که پر له جیهاد و گیان فیدایی له پێناو بلاوکردنهوهی ئایینی خوادا، ههموو مروّقایهتی قهرزباری نهو شیخه مهزنه که ئالای بانگهوازی پیغهمبری خوی ههڵکرد و غامهکانی پیغهمبری خوی پارێزگاری لیکرد.

ههستا به چاودتیری کردنی داد و سه‌ربه‌ستی و به خوینی پاکي شه‌هیدان ناوی دا و به‌روبوومی زۆری لی که‌وته‌وه، له میژوودا پیشکه‌وتینیکی گه‌وره به‌دی هات له هه‌موو بواره‌کانی رۆشنیری و فیکر و هۆشدا.

به‌رده‌وام شارستانییه‌تی قه‌رزاریاری صدیق (ﷺ)، چونکه به جیهاده جوانه‌که‌ی و هۆش و بیناییه مه‌زنه‌که‌یه‌وه توانی ناینی نی‌سلام له ناو گهل و هۆز و ولاتاندا بلاو بکاته‌وه به هۆی نه‌و جهنگه رزگاربخوازیه مه‌زنانه‌وه.

٦٣- نهم هه‌وله که‌مه‌ی من که جیگه‌ی ره‌خنه و پیشنیاری هه‌موو لایه‌که، ته‌نها هه‌ولیک بووه بۆ ده‌رخستنی راستی سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی راشید، تا به‌رده‌وام سوود له‌و بزوتنه‌وه مه‌زنه وه‌ربگرین له هه‌لنانی هه‌نگاهه‌کانی به‌رده‌واماندا بۆ جیگیر کردنی حوکمی خوا له‌سه‌ر زه‌وی و بلاو کردنه‌وی ناینه‌که‌ی له ناو خه‌لکدا و به ره‌خنه گرانیشم ده‌لیم وه‌ک شاعیر ده‌لیم:

ان تجد عیباً فسد خللاً جلّ من لا عیب فیه و علا

واتا: نه‌گه‌ر عه‌یب و ناته‌واویه‌کت بینی، تو ته‌واوی بکه، به‌رزوی و بلندی بۆ نه‌و خوایه‌ی ناته‌واوی نیه.

داواکارم له خوا‌ی مه‌زن، په‌روه‌ردگاری عه‌رش‌ی ریزدار، که نهم کاره‌م لی قبوڵ بفه‌رموویت و پیرۆزی بکات و بیخاته ریزی کرده‌وه چاکه‌کانم تا لی‌وه‌ی نزیک بیه‌مه‌وه و منیش و هه‌موو نه‌و براییه‌ی که هاوکاریان کردم له نووسینی نهم ژياننامیه‌دا بیه‌ش نه‌کات له پاداشت و هاو‌پیه‌تی راستگۆیان و شه‌هیدان و پیاوچاکان.

نهم کتێبه‌ کو‌تایی پی دینم به نایه‌تینیکی پیرۆزی قورئانه‌که‌ی په‌روه‌ردگارم که ده‌فه‌رموویت:

﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ ءَامَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (الحشر: ١٠).

(سبحانک اللهم وبحمدک أشهد ان لا اله الا انت أستغفرک وأتوب اليک و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین).

ناوهرپوك

- پيشه كى نووسەر..... ۲
- پيشه كى باسه كان..... ۱۵
- بهشى يه كه م..... ۱۷
- نه بويه كرى (الصديق) له مه كه كه دا..... ۱۷
- جى باسى يه كه م..... ۱۷
- باسى دووهم / موسلمان بوونى.. بانگه وازى.. نه شكه نجه دانى.. كۆچى يه كه مى..... ۳۳
- يه كه م / موسلمان بوونى..... ۳۳
- دووهم: بانگه واز كردنى..... ۳۸
- سى يه م: نه شكه نجه دانى..... ۴۱
- چوارهم: بهرگرى كردنى له پيغه مبهرى خوا - ﷺ -..... ۴۵
- پينجه م: مال به خشينى له پيناو نازاد كردنى سزادراوانى رتي خوادا..... ۴۸
- شه شهم: كۆچى يه كه مى و هه لوئستى ئيبين ده غه نه..... ۵۳
- حه و ته م: له نيوان هۆزه كانى عه ره بدا و له بازاره كانياندا..... ۵۸
- جى باسى سى يه م..... ۶۴
- كۆچ كردنى له گه ل پيغه مبهرى خوادا بۆ مه دينه..... ۶۴
- جى باسى چوارهم..... ۸۸
- نه بويه كرى صديق - خواى لى رازى بى - له گۆره پانى جهنگدا..... ۸۸
- جى باسى پينجه م..... ۱۲۲
- نه بويه كر له كۆمه لگاي مه دينه دا، له گه ل هه ندئى له ره وشته كانى و هه ندئى له چاكه كانى..... ۱۲۲
- بهشى دووهم..... ۱۵۴
- وه فاتى پيغه مبهر (ﷺ)، سه قيفه ي به نى ساعيده، سوپا كه ي ئوسامه..... ۱۵۴
- جى باسى يه كه م..... ۱۵۴
- وه فاتى پيغه مبهر (ﷺ) و سه قيفه ي به نى ساعيده..... ۱۵۴

۱۷۹.....	نهو نایه ته پیرۆزانه‌ی ناماژه به جینشینی - صدیق - ده‌که‌ن:
۲۰۲.....	جیّ باسی دووهم.....
۲۰۲.....	(ده‌نگدانی گشتی و به‌پێوه‌بردنی کاروباری ناوه‌خۆ).....
۲۰۲.....	یه‌که‌م: ده‌نگدانی گشتی - البیعه‌ العامه.....
۲۲۳.....	دووهم: به‌پێوه‌بردنی کاروباری ناوه‌خۆ.....
۲۵۷.....	به‌شی سییهم.....
۲۵۷.....	سوپای نوسامه و جیهادی صدیق (ﷺ) له‌گه‌ڵ پاشگه‌زی‌بووه‌کاندا.....
۲۵۷.....	جیّ باسی یه‌که‌م.....
۲۵۷.....	سوپای نوسامه.....
۲۷۹.....	جیّ باسی دووهم.....
۲۷۹.....	جیهاد و تێکۆشانی نه‌بویه‌کر له‌ دژی هه‌لگه‌رپاوه‌کان.....
۲۹۹.....	جیّ باسی سییهم.....
۲۹۹.....	هیترشی سه‌رتاسه‌ری بۆ سه‌ر هه‌لگه‌رپاوه‌کان.....
۳۶۱.....	کۆمه‌ڵێک په‌ند و نامۆژگاری و وانه.....
۳۷۵.....	جیّ باسی چواره‌م.....
۳۷۵.....	موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن و به‌نو حه‌نیفه.....
۴۰۶.....	جیّ باسی پینجهم.....
۴۰۶.....	گرنگترین په‌ند و نامۆژگاری له‌ جه‌نگی هه‌لگه‌رپاوه‌کاندا.....
۴۳۰.....	به‌شی چواره‌م.....
۴۳۰.....	جه‌نگه‌ پرزگاریخوازه‌کانی نه‌بو به‌کر (ﷺ).....
۴۳۰.....	دانانی عومه‌ر (ﷺ) به‌ جینشینی خۆی.....
۴۳۰.....	کۆچی دوا‌یی کردنی.....
۴۳۳.....	جیّ باسی یه‌که‌م.....
۴۳۳.....	پرزگاری‌کردنی عێراق.....

٤٧٦.....	جیّ باسی دووهم.....
٤٧٦.....	جہنگہ رزگار بخوازیہ کانی صدیق له شام.....
٥٢٩.....	جیّ باسی سییہم.....
٥٢٩.....	گرنگترین سوود و وانه و ناموژگاری.....
٥٥٤.....	جیّ باسی چوارهم.....
٥٥٤.....	دانانی عمر به جینشینی خوی و مردنی.....
٥٦٨.....	پوختہی نهم ژیاننامہیہ.....
٥٨٦.....	ناوہ پوک.....

چاوه پوانی سهرجه م بهرهمه کانی دوکتور محمد علی الصلابی بن که هموویان له
ناماده کاری دان بو له چاپدانیان به په زامه ندی خودی جه نابی دکتور محمد علی الصلابی که
نه مانه ی خواره وویان بهم زووانه ده که ونه بهر دهستان به پشتیوانی خوی گه وره

۱- ژياننامه ی پیغه مبه ر (ﷺ)

۲- عومهری کوری خه تتاب (ﷺ)

۳- عوسمانی کوری عه فغان (ﷺ)

۴- عه لی کوری نه بوو تالیب (ﷺ)

۵- حه سه نی کوری عه لی (ﷺ)

۶- عومهری کوری عه بدولعه زیز (ﷺ)

شایانی باسه کتیبی صلاح الدینی نه یووی پیش بلاوکردنه وهی به زمانی عه ره بی
وینیه کیمان وه رگرتوه ، له لایهن دوکتوره وه ، به مه بهستی وه رگپرائی .

بو هه ر پیتشنیارو په خه نه ک تکیه په دیوه ندی بکه بهم ناویشانه وه

کتیبخانه ی نارین - هه ولیر - بازاری زانست بو کتیب و چاپه مه نی - باله خانه ی

سه ید به هانه ددین - نهومی خواره وه

پوستی نه لیکترونی nareen_1@yahoo.com

یاخود ژماره موبایل ۰۷۵۰۴۰۶۴۶۱۰

